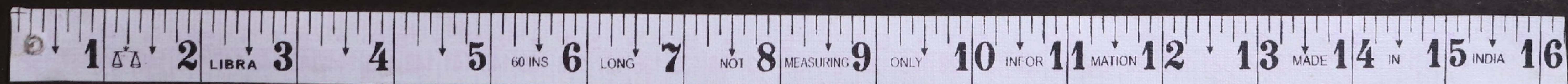


Shri Raghunatha Temple MSS. Library  
JAMMU

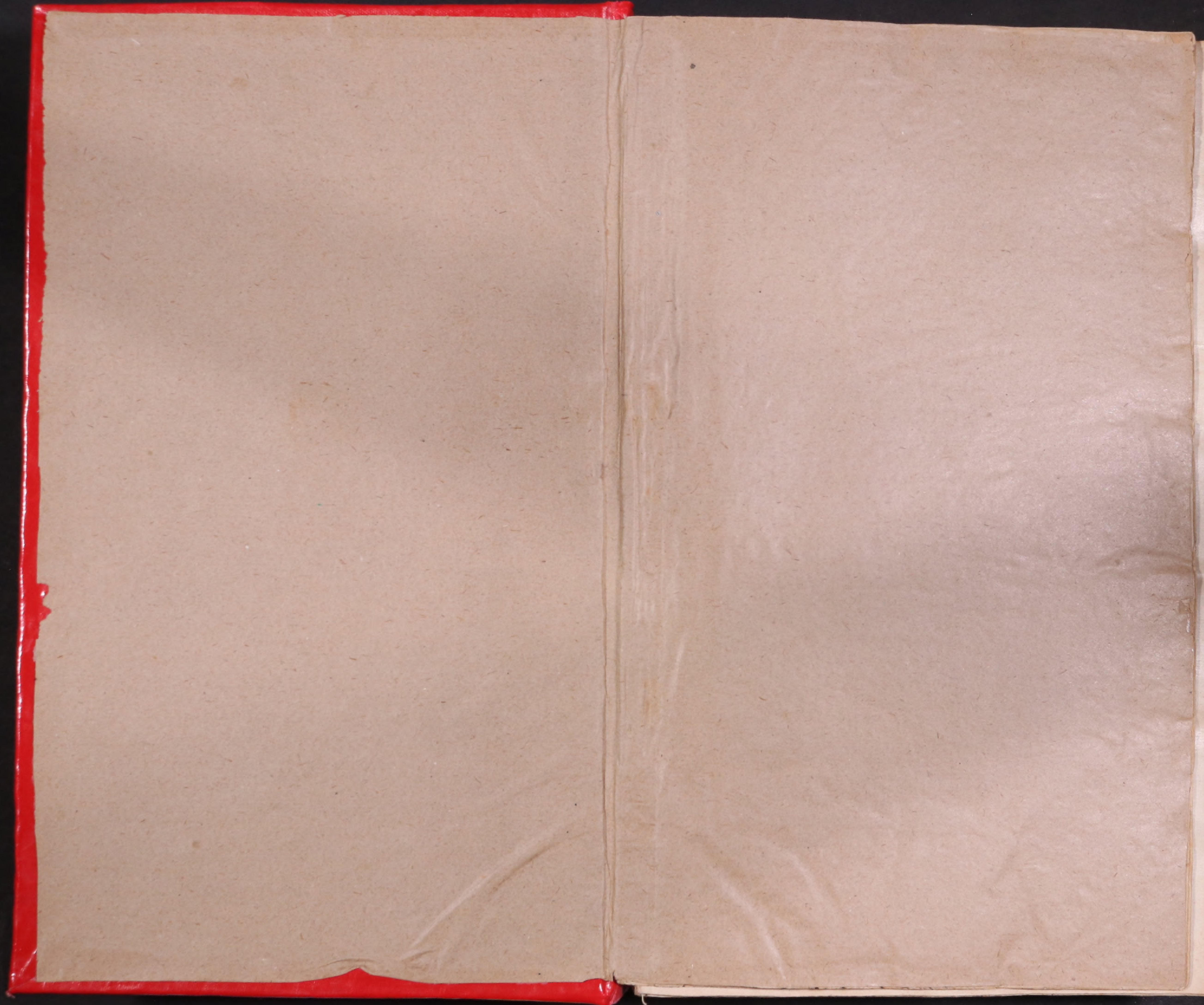
No.	१४-क-१
Title	महाभारत
Author	म. पतञ्जलिः
Extent	५२४ पत्र
Age	
Subject	व्याकरण



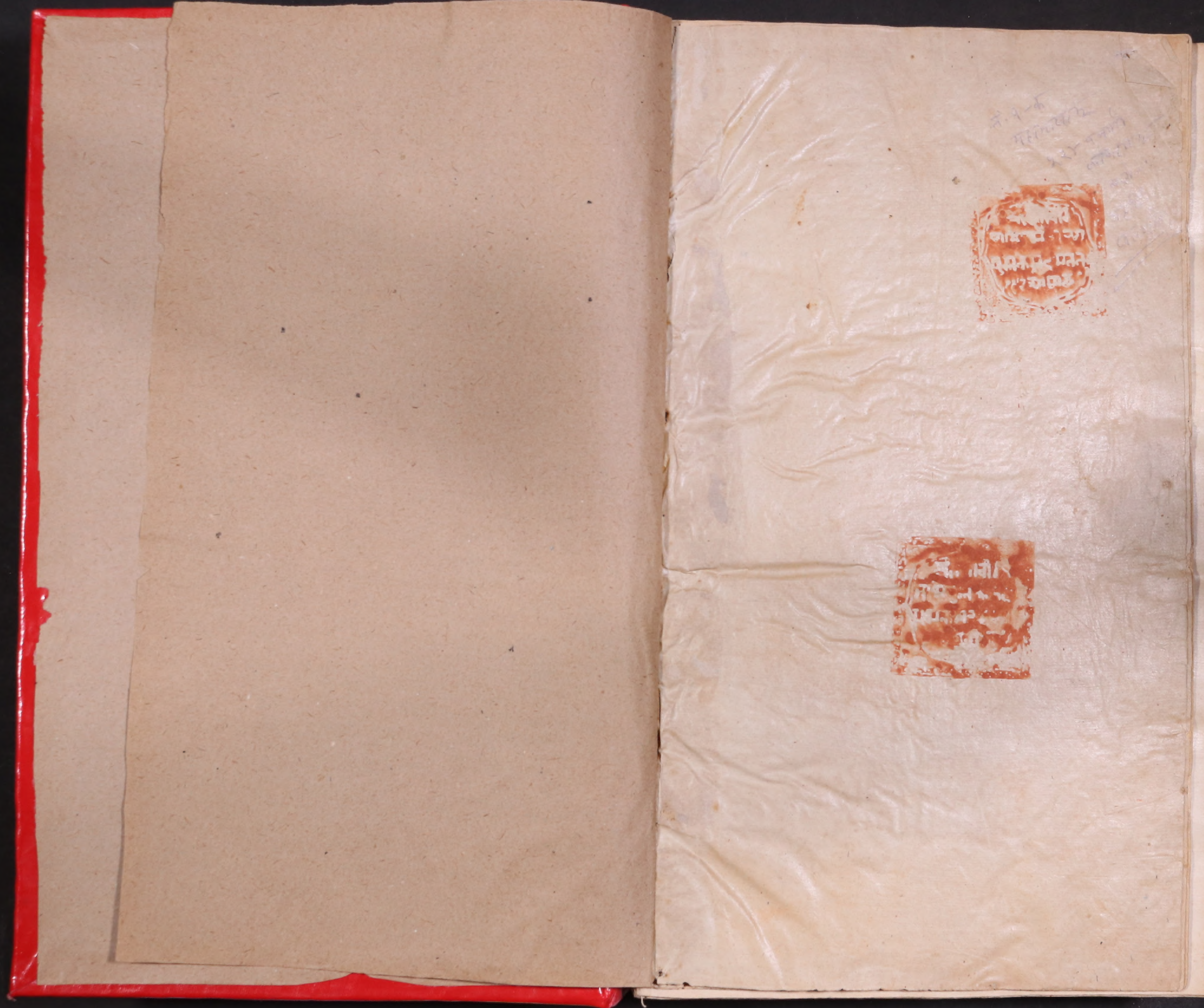














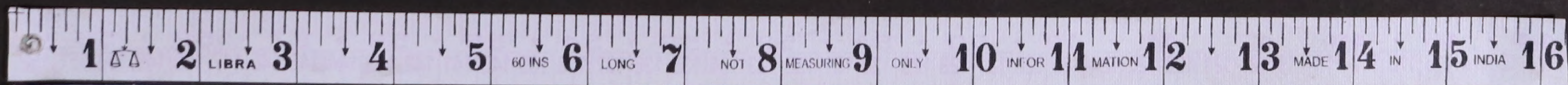




श्री  
महा  
भा

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॐ तमो भ  
गवते वासुदेवाय नमः शेषादये ॐ शु  
भशब्दावशासनं ॐ शुभेत्यंशदोः पि  
कारार्थः प्रयुज्यते शब्दानुशासनं नाम  
शास्त्रमधिकतरेदित्यं केषां शब्दानां  
लौकिकानां वैदिकानां च तत्र लौकिका  
स्तावत् गोरेषुः पुरुषो हस्तो शकुनिर्  
गोत्रास्तान् इति वैदिकाः त्वत्पि शब्दो  
देवो रभिष्टये इष्टे तो जैता अग्निमीडे  
रोहिते अग्रग्रायादिवीतये अग्रगौरि  
त्परकः शब्दः कियत्सास्त्रालो गलक क  
दावरविषाणपथं रूपं सशब्दः तेन्याद इत्यं  
नामतत् यत्तर्हितदिगिते निमित्तिने चेष्टि  
ते सशब्दः तेन्याद क्रियानामसा यत्तर्हि  
तच्छुक्तः मीलः कपिलाः कशरः सशब्दः  
नेन्याद गुणो नामसः यत्तर्हि भिन्नेषण  
भिन्नेषिन्नेषणित्तिन्ने सामान्यभूते  
सशब्दः तेन्याद आकृतिनामसा कः ते  
दिशब्दः येनोच्चारिते तसास्त्रालो गलक  
कुदरुविषाणितोमे प्रत्ययो भवति सशब्दः

अथवा प्रतीतिपदार्थको लोके धनिः शब्द  
त्यच्यते तद्यथा शब्दं कुरुशब्दं माकापीः  
शब्दकार्यं यमाणावक इति धनिः कुर्वन्त्यच  
ते शब्दकार इति धनिः कुर्वन्नेवमच्यते त  
स्मादनिः शब्दः कानि पुनरस्य शब्दानुशा  
सनप्रयोजनानि रत्तोहागमलचमं  
देहाः प्रयोजने रत्ताये वेदानामथेयव्या  
करणा लोणागमवर्णाविकारज्ञो हि सम  
स्वेदाग्निरपालयिष्यति ऊहः त्वत्पि न  
सर्वैर्लिङ्गैर्न च सर्वभिर्विभक्तिभिर्वेदे मन्त्रा  
निगदिताः तेतावयत्तगतेनावश्यं यथा  
यथे विपरिणामयितव्याः तन्नावेषाकरणाः  
शक्नोति विपरिणामयिते तस्मादथेयव्या  
करणा आगमः त्वत्पि ब्रह्मणो न नि  
ष्कारणो यमः सङ्गो वेदोऽथेयो ज्ञेयश्चेति  
प्रधाने च षष्ठ्ये प्रयुक्ताकरणा प्रधाने च क  
तः प्रयत्नः फलवान् भवति तस्मादथेयव्या  
करणा लक्ष्यं चाथेयव्याकरणा ब्रह्मणो न  
चावश्यं शब्दा ज्ञेया इति नचांतरेण व्याकरणा  
लक्षुनोपायांतरेण शब्दाः शक्या विज्ञातव्य  
किंच यत्सामान्यभूते किंचिदिशेषभूते क  
तेत्यं तद्यथा कर्मण्यण आतो वपस्यो कः





प्रसंदेशार्थेयं यथाकरां याजिकाः  
 पदेति स्थलपृथगीमतज्ञादोमगिराह  
 लीमालभेति तस्मात्संदेशः किंस्थ  
 लाचामौष्टपृथगीवस्थलपृथगी स्थलानि  
 वाष्टपृथगीः सामेयं स्थलपृथगीति ता  
 न्नादेशकराः स्वतोऽथवसति यदिष्टव  
 पदप्रकृतिस्वरत्वेततोवद्भूदिति प्रथातो  
 दातते ततस्तत्पुरुषइति इमानिचभू  
 यःशब्दानशासनस्यप्रयोजनानि तेसरा  
 दुष्टःशब्दःयदधीतेयस्तप्रपृक्तेविहोसोति  
 भक्तिर्कुर्वेति योवाइमा चत्वारिउत्तमःस  
 क्मिव सारसंतीदशस्योपप्रस्यसंदेशोति  
 वरुणाइति तेसराः तेसराहेत्योहेत्य  
 इति कुर्वेत्तःपरावभूवः तस्माद्वाक्योपान  
 नमेकितवेनापभाषितवैस्तेकोरवापष  
 यदपशब्दःस्तेच्छामाभूमेत्यथेयवाकर  
 णं तेसराः दुष्टःशब्दः दुष्टःशब्दःस्वतोव  
 लोतोवामिष्ठाप्रपृक्तोतमर्थमाह सवा  
 र्वजोयजमानेदितस्त्रियथेइशवःस्वतो  
 परायात इशानशब्दानमाप्रपृक्त्वादिइत्यथे  
 यंवाकरां दुष्टःशब्दःयदधीते यदधीतम  
 विज्ञातेनिगदेनैवपयते अनशाविवमुक्ते।

श्री  
 महा  
 भा  
 २

योनतज्जलनिकर्हिरित तस्मादनर्थ  
 कंसाध्यगीमदिइत्यथेयंवाकरां यद  
 धीतेयस्तप्रपृक्ते यस्तप्रपृक्तेकुशलोवि  
 शेषेशब्दानशावद्ववहाकाले मोनेतमा  
 मोतिजयेपरत्रवाग्योगविदुष्पतिचापश  
 दैः कःवाग्योगविदेनकृतपततयोदिश  
 हानजानानिप्रपशब्दानपसौजानानि य  
 येवदिशब्दानेयमः पतमपशब्दानेय  
 यमः प्रथवाभूयानयमःप्रामोति भू  
 योयोपशब्दानप्रतीयांसःशब्दाइति तयथा  
 एकैकस्येवदिशब्दानवद्ववोपभेदाः तय  
 यानोरित्यस्यशब्दानवागीगीगीगीगीगी  
 पोतोलिकाइमेदमादयोपभेदाः प्रथयो  
 वाग्योगविदज्ञानेतस्यशब्दानांवाग्योगात्ता  
 नेशरणंभवितमहेति योहजाननैजान  
 तादृश्यातसोपिमनेयतितःस्यादिति एव  
 तर्हिसोनेतमानोतिजयेपरत्रवाग्योगवि  
 दुष्पतिचापशब्दैरितिकःप्रयोक्तातेषां  
 वाग्योगवितप्रथयःवाग्योगवितज्ञानेत  
 स्यशब्दानं कपुनरिदंदिने संतिभाजा  
 नामश्लोकाः किंचभोश्लोकाप्रविष्टा  
 माणा किंचातःयदिप्रमाणं प्रथमपिष्टो

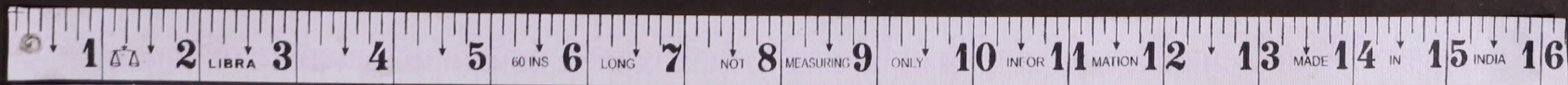




कः प्रमाणं भवितुमर्हति यत्तुं वरवर्णा  
 नां चरावामेते महत पीनेन गमयेत्स  
 गं किं तत्कृतं गतेन येदिति प्रमत्तगीत  
 पञ्चमः कः तत्र भवेतो यस्तु प्रमत्तगीतः स  
 माणं यस्तु प्रपुंके प्रविहोसः प्रविहोसः प्र  
 ताभिवादेनाम्नो येन प्रतिविडः कामेते  
 त्वविप्रे प्रसीधिवामिभवेतकः प्रभिवादे  
 स्त्रीतल्यामाभूमेत्यथेपद्याकराणं प्रवि  
 होसो विभक्तिं कुर्वेति यास्तिकाः पदेति  
 प्रयाजाः सविभक्तिकाः कार्या इति न चोत  
 रेण व्याकराणं प्रयाजाः सविभक्तिकाः श  
 क्यः कर्तव्यं तस्मादथेपद्याकराणं विभक्ति  
 कुर्वेति योवाश्मो योवाश्मो पदशः सूरशो  
 वणशो क्षरशो वाचे विदधाति सग्राहिजी  
 नः स्यादिति ग्राहिजीनाः स्यामेत्यथेपद्या  
 कराणं योवाश्मो चत्वारि चत्वारि स्यात्सुयो  
 यस्यापादादेशीर्षे समस्तसो यस्या विधा  
 वदो ह्यभो योवाति महो देवो मर्त्या ता वि  
 वेश चत्वारि स्यादिति चत्वारि पदजाता  
 निनामा व्यातोपसंगो निपाताश्च त्रयः प्र  
 स्यापादाभूतभविष्यदत्तमानास्तयः कालाः  
 देशीर्षे दौशदावात्मानो नित्यः कार्यश्च स

श्री  
 महा  
 भा.  
 ३

तदस्तासः यस्या समविभक्तयः विधावदो  
 ह्यभः प्रिप्रस्थाने प्रवदः प्रसिके देशिरसी  
 ति ह्यभो वषणान योवाति शब्दकरोति कु  
 तपतत रोति शब्दकरो महो देवो मर्त्या ता  
 विवेश महो देवः मर्त्याः मर्त्या यमाणि मन  
 व्यास्ताताः विवेश महो देवो न तादात्म्यं स्या  
 दित्यथेपद्याकराणं यस्याह चत्वारोति च  
 त्वारिवाकपरिमितापदातिना निविडुञ्जीह्या  
 येमनीषिणः उदासीणि निदिता नैगयेति तरो  
 येवाचीमन्यवदेति चत्वारिवाकपरिमिता  
 पदानीति चत्वारि पदजातानिनामा व्यातोप  
 संगो निपाताः तानि विडुञ्जीह्या येमनीषि  
 णाः समसं शिषिणः मनीषिणः उदासीणि नि  
 दिता नैगयेति उदासीणि निदिता नैग  
 येनेन चेष्टेतेन निमिषेतीत्यर्थः तरो येवाचोम  
 न्यवदेति तरो येदवापतदाचो यन्मन्यव  
 तेनेतच्च तथैवमित्यर्थः उत्तः उत्तः पश्य  
 न्नदशवाचमुत्तः स्यात्तन्मन्यवोत्तनाम  
 उत्तान्मेतन्नेविससेजायेवपरा उपतीस  
 वासाः प्रपेकः पश्यन्नपिनपपतिवाचे  
 एवन्नपिनम्यतोत्तनामित्य विहोसमासा  
 र्थम् उत्तान्मेतन्नेविससेतन्नेविहोसते

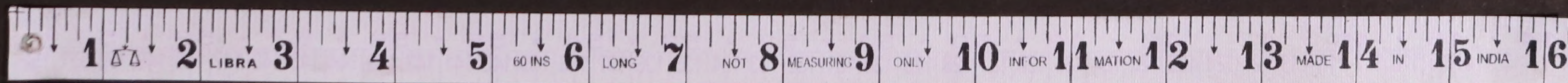




जायेवयत्पउपतीसवासाःतययाजायाप  
 येकामयमातासवासाःसमात्मानेविद्या  
 ते एवेवागविदेसमात्मानेविद्यातेवा।  
 एवेविद्यायादित्यथेयेवाकरां सक्तमिव  
 सक्तमिवतिउनापनेतोयत्रपीरामनसावा  
 चमक्तप्रवासावायःसाव्यानिजानतेभेदे  
 पालत्सीनिदिताधिवाचि सक्तःसचेतस्त  
 सत्ययेउथोकोभवति कसतेवीविपरीतादि  
 कसितोभवति तितउपरिवपनेततवहातत्र  
 वहाथीगप्यानवेतःमनसाजानेनवाचमक्त।  
 एत प्रवासावायःसाव्यानिजानते प्रवासा  
 यःसंतःसाव्यानिजानतेकपसउगोसारीः  
 एकगमोवातिपुयः केपुनस्तदेवाकराणाः  
 कृतपतत भेदेपालत्सीनिदिताधिवाचि  
 भदाहोपालत्सीनिदिताभवत्यधिवाचिल।  
 ल्सीलक्षणज्ञासनागिहदाभवति भदा  
 नोलत्सीःस्यादित्यथेयेवाकरां सक्तमिव  
 सारसतोऽजिकापदेति आदितागिरपश  
 हंप्रपुत्रपयश्चितीयासारसतीमिहितिउते  
 दितिप्रायश्चितीयासाभृमेम्यथेयेवाकरां  
 सारसतीदशम्याप्रमयाजिकाःपदेतिद  
 शम्युत्तरकालेप्रमयाजानसनामविदध्यात

श्री  
 महा  
 भा  
 ध

तोषवदायेतरेतस्यमहदंतिप्रुषात्क  
 मनतिप्रतिष्ठितेतिप्रतिष्ठितमेभव  
 तिद्यरेचत्तरेचत्तरेवाकृतेनामकुर्या  
 न्नतदितमिति नचोतरेणायाकरां कृत  
 स्तदितावाशक्याविज्ञाते दशम्याप्रम  
 सदेवोसि सदेवोसिवरुणयस्यतेसममि  
 थवः सुवत्तरेदिकाकुरेसूर्यसगिरमि  
 व सदेवोसिसत्यदेवोसियस्यतेसममिथ  
 वःसमविभक्तयःतालप्रवत्तरेतिप्रव  
 तरेतिकाकुरेकाकुरेतालकाकुरेजि  
 सासिन्नस्यतरेतिकाकुरे सूर्यसगि  
 रमिवतद्यथाशोभनासूतिंसगिरमि  
 रेतप्रविशदहतिपवेतवसममिथवःस  
 मविभक्तयःतेनासिसत्यदेवःसत्यदेवः  
 स्यामेतथेयेवाकरां सदेवोसि किंप  
 नविदेवाकरांमेवाधिजिगोसमानेभ्यः  
 प्रयोजनमव्याप्यतेनउत्तरमदपिकि  
 चित उमित्यर्काहजानताःशमितेवसा  
 दीनशहान्यदेति प्रयकलेपतरासीत्  
 मेस्कारोत्तरकालेज्ञासनायाकरांसा  
 थीयते तत्रेभ्यःस्यातकरांनारात्प्र  
 दानतेभ्योवेदिकाःशराःउपरिपते

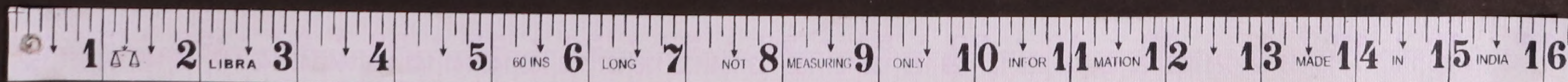




तदयेते नतयावेदमयीत्यतः रितावक्तो  
 भवेति वेदान्तो वैदिकाः शब्दालोकाच्चैव  
 हिलौकिकाः अतश्चैक्याकरणमिति  
 तेनैव विप्रतिपन्नबुद्धिभो धेतुमश्या  
 चर्यः इदं शास्त्रमन्वाचष्टे इमानि च प्रयोज  
 तानीत्यप्येवाकरोत् उक्तः शब्दः स्वदृष्ट  
 मण्यस्याख्यातिप्रयोजनान्युक्ताति  
 शब्दावशात्तन्मिदमौक्तं तत्कथं क  
 तं चे किं शब्दोपदेशः कतयः अहोस्तिर  
 पशब्दोपदेशः आहोस्तिरुभयोपदेशश्च  
 नतरोपदेशोक्तं स्यात् तदयामहोति  
 यमेनाभक्षप्रतिषेधयोग्याते पदेष्वन।  
 एवमस्याइत्युक्तं गम्यते एतन्मतेऽभ  
 द्याइति अमक्षप्रतिषेधेनवाभक्षनिधा  
 मः तद्यथा अमक्षोऽप्यमक्षकृत् अम।  
 द्याप्राम्भृकरइत्युक्तं गम्यते एतदाशङ्क  
 भक्षइति एवमिहापि यदित्यावच्छेदोप  
 देशः किरते गोविन्दतस्मिन्परिदृष्टम  
 ते एतदाचार्योपशब्दाइति किं एतत्।  
 इत्यायः लक्ष्मणावच्छेदोपदेशः लक्ष्मीयान्  
 शब्दोपदेशः गरीयानपशब्दोपदेशः प  
 कैकस्य हि शब्दस्य बहुवचोपदेशः तद्यथा

श्री  
 महा  
 भा

गोविन्दतस्मिन् गोवी गोली गोला गोयोत  
 निकेत्येवमादयोपदेशाः इत्याद्या  
 नेवत्त्वपि भवति अथैतस्मिन् शब्दोप  
 देशे किं शब्दानां प्रतिपत्तौ प्रतिपदपाठः  
 कतयः गोश्चः प्ररुषो हस्ती शकुनिर्ह।  
 गोहात्मा इत्येवमादयः शब्दाः परित्या  
 नेत्याह अतश्च पापपशब्दानां प्रतिप  
 त्तौ प्रतिपदपाठः एवं हि अनेन हस्याति  
 रिश्यादित्येवमसहस्रप्रतिपदोक्तानां श  
 दानां शब्दपारायणं प्रोवाचनचोतं नगा  
 म हस्यातिश्रवका इत्याधेत्यादिव  
 वर्षमहस्रमध्यतकालः नचोतं गतः  
 किं पुनरयत्ने यः सर्वथा विरेजीवति स च  
 र्धशते जीवति चतुर्भिश्च प्रकारैर्विद्योय  
 पुक्ता भवेति आरामकालेन साध्याय।  
 कालेन प्रवचनकालेन व्यवहारकालेने  
 ति तत्र वास्यागमकालेनैव कृतं मायः  
 पश्यपप्रकृत्या तस्मादनभ्युपायः शब्दा  
 नो प्रतिपत्तौ प्रतिपदपाठः कथं तदीमे  
 शब्दाः प्रतिपत्तयाः किं लिखामात्यवि  
 शेषवत्त्वानां प्रवर्तं येनालेनानां नय  
 नेन महतो महतः शब्दोच्यतेति पश्य किं

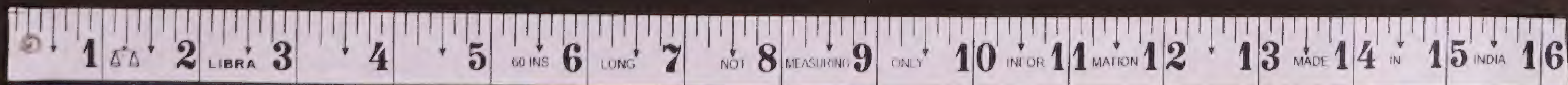




उनसुत्तुर्गापवारौकश्चिर्त्तुर्गः क  
 तैवः कश्चिर्त्तुर्गः कश्चिर्त्तुर्गः क  
 उनसुत्तुर्गापवारौकश्चिर्त्तुर्गः क  
 वारः सामायेतोत्तुर्गः कश्चिर्त्तुर्गः तस्यवि  
 शोषेणापवादः तस्ययाः तौवपुसुर्गः क  
 इति किंपुनराकृतिः पराक्षः आहोस्ति  
 इत्युभयमित्याह कश्चिर्त्तुर्गः उभय  
 याह्यवारौगासुत्तुर्गापवारौगापवारौगा  
 तिर्यक्ष्यसत्ताजागावायामेकस्मिन्व  
 इत्युभयमनतरणमित्याह इत्युभय  
 यमनतासुत्तुर्गापवारौगापवारौगा  
 वित्याह किंपुनरित्यः शब्दः आहोस्ति  
 कार्यश्चित्तुर्गः इत्युभयपारौगापवारौगा  
 नित्येवास्याकार्येति तत्रोक्तोदाहः  
 प्रयोजनान्युक्तानि तत्रोक्तनिर्णयः य  
 येवतित्यः शब्दः आधिकार्यः उभयया  
 विलक्षणप्रवर्तमानिकश्चिर्त्तुर्गः भगव  
 तः शास्त्रिणैराचार्यैस्तत्ताप्रवृत्ते सिद्धे  
 शब्दार्थसंबन्धे सिद्धे शब्दार्थसंबन्धेति शु  
 द्धसिद्धशब्दकः परार्थः नित्यपर्यायवा  
 चीसिद्धशब्दः कश्चिर्त्तुर्गः यतस्तदस्यस

श्री  
 महा  
 भा  
 २

विचालिप्रभावेप्रवर्तते तस्ययासिद्धाद्योः  
 सिद्धाद्यविशेषसिद्धमाकाशमिति नन्वत  
 भोः कार्येष्वपिप्रवर्तते तस्यया सिद्धोदतः  
 सिद्धः सूर्यः सिद्धाद्यवागुरिति यदिचकार्येष  
 पिप्रवर्तते तत्रकृतपत्त्रित्यपर्यायवाचिनोप  
 द्दामितिसंग्रहेतवत्कार्यप्रतिपक्षः सिद्धश  
 दः सिद्धशब्दनित्यपर्यायवाचिनोवद्वा  
 साधितत्वात् इहापितरेव प्रयत्नसंयुक्तप  
 दान्यप्यवधारणानित्ययाप्रवृत्तौवाप्रभत्त  
 इति प्रपञ्चभक्त्यतिवाप्रमेवभक्त्यतीति  
 गम्यते पदमिहापिसिद्धपदनसाध्यश्चित्तुर्ग  
 वारवैपदलोपोदृष्टव्यः प्रत्येतसिद्धः सिद्ध  
 ति तस्यया देवदत्तोदतः सत्ताभासाभावेति  
 प्रयत्नवाच्यानतोविशेषप्रतिपक्षः नहि  
 देहादन्तत्तामिति नित्यपर्यायवाचिनोप  
 द्दामितित्वात्तामः किंपुनरनेनवापिन  
 किंवमदताकंदेननित्यशब्दोदाहः य  
 सिद्धपादीयमानेः संबन्धः स्यात् संगताय  
 संगतिकप्रचार्यमदतः शास्त्रस्यसंगता  
 र्थमादितः सिद्धशब्दप्रयुक्ते संगतादीनिदि  
 शास्त्राणिप्रयत्नेवोरपरुषाणिभवेत्तापुका  
 तुरुषाणिच प्रयत्नेनसिद्धाद्यपर्याय

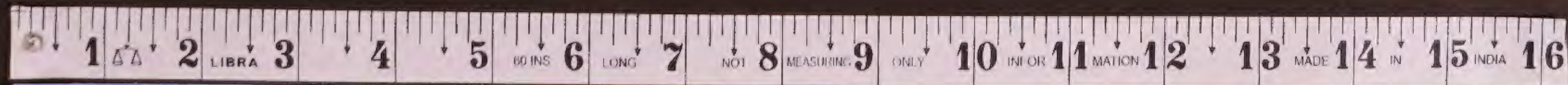




रिति प्रयेतलपिनित्यशब्दावशं कृत्।  
 स्थितिनातिप्रभावे प्रवर्तते किं हि अ  
 भादोपपि वर्तते नित्यप्रदक्षितो नित्यप्रज्ञ।  
 नित्यप्रज्ञायावमाभादोपपि वर्तते तदप्यने  
 नाशः स्यात् आत्मानो विशेषप्रतिपत्ति  
 हि संदेहादलक्षणा मिति पश्यति ताचायौ  
 मंगलार्थं चैव हि संदेहादप्यदित्युपातो भ  
 विष्यति शब्दमिति नित्यपदोपपत्तिं चिन्त  
 नायितमिति अतः सिद्धशब्दपदेनातो न नि  
 त्यशब्द इति केषुतः पदार्थमतेषु विग्रहः कि  
 यते सिद्धशब्दे संवेधे वेति आकृतिमित्याह  
 कृतपतन आकृतिर्हि नित्या इत्यमनित्ये अथ  
 इत्येव पदार्थकथं विग्रहः कर्तव्यः सिद्धशब्दे।  
 अर्थसंवेधे वेति नित्यात्पदार्थवतामर्थो रभिमे  
 वेधः अथवा इत्येव पदार्थे पदविग्रहो न्या  
 यः सिद्धशब्दे संवेधे वेति इत्येव नित्यमा  
 कृतिरनित्या कथं ज्ञायते पदे हि दृश्यते लो  
 के कृतकविदा कृत्या प्रकाशितो भवति पि  
 आकृतिमप्यस्म्यचरकाः क्रियेते चरका क  
 तिस्यप्यस्म्यचरकाः क्रियेते तथा सर्वोक्त  
 या विदा कृत्या प्रकाशितो भवति पि आकृतिमु  
 प्यस्म्यचरकाः क्रियेते रुचका कृतिस्यप्यस्

श्री  
 महा  
 भा

यस्यस्तिकाः क्रियेते पुनरावृत्तः सुवर्ण।  
 पिः पुनरप्यप्यकृत्या प्रकृत्या विदितो गारस  
 वर्णके उले भवतः आकृतिरनित्या वा न्याच  
 भवति पुनस्तदेव आकृत्या पदार्थे इत्यमे  
 वावशिष्यते आकृतावपि पदार्थे पदार्थे।  
 विग्रहो न्यायः सिद्धशब्दे अर्थसंवेधे वेति  
 ननकोक्तपिनित्या कृतिरिति नैतदस्ति नि  
 त्या आकृतिः कथं न कृत्या विदितेति कृत्या  
 सर्वोपपत्ता भवति इत्येतत्संवेधे पलभ्य  
 ते अथवा नैतदेव नित्या वा लक्षणा भवे  
 यत्कृतस्य मविचात्यनपार्थक्येन न नमा  
 विकारि पुनरप्यप्यप्यपि नित्या मिति  
 तदपि हि नित्येयसिद्धातेन विदिते किं  
 पुनस्तत्तत्तद्भावस्तत्तत्तद्भावो चापि तत्तत्  
 न विदिते अथवा किं नः पतेन इति नित्य  
 मनित्या मिति यन्नित्येन पदार्थमन्ता विग्र  
 हः क्रियेते सिद्धशब्दे संवेधे वेति कथं  
 पुनर्ज्ञायते सिद्धशब्दार्थः संवेधे वेति  
 लोकतः पदार्थाका प्रार्थम्यं स्यादप्य  
 शब्दात्पुनर्ज्ञायते नैवो निर्वर्तते पदार्थक  
 ति येषु पुनः कार्यभावास्तत्तत्तत्तत्तत्तत्तत्  
 यत्तः क्रियेते तथा च नैतत्तत्तत्तत्तत्तत्तत्

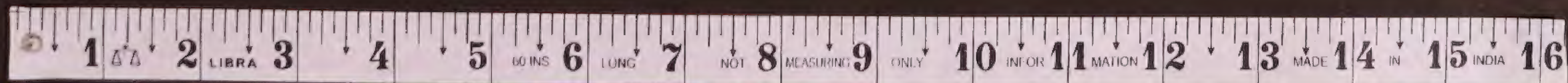




णनकुंभकारकुलेगत्वाह कुरुचदेकार्ये  
 मनेनकरिष्णामोति नतदत्ययप्रदमा।  
 णोवैपाकराकुलेगत्वाह कुरुशदानदे  
 प्रयोदाइति तावतोवाचमपादायशब्दात्  
 पुंजते यदिहिलोकः शब्दप्रमाणकिं  
 शास्त्रात्क्रियते लोकतोषप्रपुंशब्दप्र।  
 योभेशास्त्रात्थमनियमः लोकतोषप्रपु  
 केशदप्रयोगेशास्त्रात्थमनियमः क्रियते  
 किंपुनरिदंथमनियमइति थमाथनियमः  
 थमनियमः थमार्थानियमोवाथमनियम  
 मः थमप्रयोजनोवानियमः थमनियमइ  
 ति यथालौकिकैवेदिकेषु प्रियतद्विज्ञादा  
 क्षिणात्माः यथालोकवेदयोवितिलौकिक  
 वेदिकेष्वितिप्रयोजने शुभवापुक्तपवात्रता।  
 द्वितीयः यथालौकिकेषुवेदिकेषुचक्र  
 नातेषु लौकिकेतावत शुभदोषाभ्याकु  
 क्तः शुभदोषाभ्यासूकरइत्युच्यते भक्ष  
 चनामत्तस्यतीचाताथमपादीयते शक्य  
 चानेनयमोसादिभिरपित्तत्यतिहते न  
 चनियमः क्रियतेइदंभक्षमिदमभक्षमिति  
 तथात्वेदानींस्त्रीषुप्रवृत्तिर्भवति समानश्च  
 विदविगमोराग्याणामगम्यायाचतत्रनि।

श्री  
 महा  
 भा  
 र

यमः क्रियतेइयंगम्याइयमगम्येति वेदे  
 खलपि पयोदुतोडाह्मणोयवागुवतो  
 राजन्यत्रामिद्वान्नतोवैश्वर्येति उच्यते च  
 तेचनानामभ्यवहारार्थमपादीयते शक्य  
 चानेनयमोसादीन्यपिउतपिते तत्रनिय  
 मः क्रियते तथावेत्तःवादिरोचाइत्युच्यते  
 उच्यते इयञ्चनानामभ्यवधारणमपादीय  
 ते शक्यचानेनयत्किंचित्काहमस्त्रिचा  
 न्त्रिचिपण्यमनवेधे तथाप्यौकणालात्  
 थिप्रित्तात्तमंयते भ्रमनामंगिरसात्तमं  
 स्यतपसातप्यधमित्येतेराणापिसंक्रमयिदं  
 नकर्माकणालानिसंतापयत तत्रचनिय  
 मः क्रियते एवंक्रियतामभ्युदयकारि  
 भवतीति एवंमिद्वान्पिसमानायामयेयते  
 शब्देनचापशब्देनचथमनियमः क्रियते  
 शब्देनैवाथोभिधेयोनापशब्देनेति एवंक्रि  
 यमाणमभ्युदयकरिभवतीति अस्त्यप्र  
 क्तः सेतिवैशवाद्युप्रप्रक्ताः तथया कु  
 तेरचक्र पेवेतिकिमनोयत्तस्यप्रप्रक्ताः  
 प्रयोगादिभवान्शब्दानासाधुत्वमप्यव  
 ति यइदानीमप्रप्रक्तानामासाधवः स्य  
 देतावदिप्रतिविदेयइत्युच्यतेसेतिशब्दाद्यु

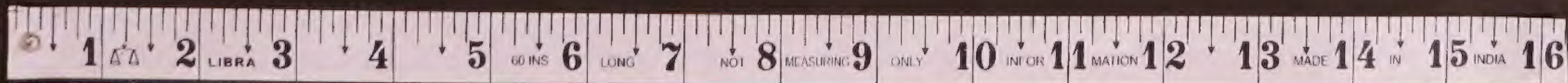




प्रकृतेति यदित्यवसंतिप्रकृताः त्रया  
 प्रकृतमिति सतिवाप्रकृताश्चेतिविप्र  
 तिषिदे प्रप्रेजानपरावत्वपिअवातादसं  
 तिशहाप्रप्रकृताइति कश्चेदानीमन्योभ  
 वज्जातीयकःशब्दानांशयोगेमाधुःस्यात्  
 नैतद्विप्रतिषिदे संतोतितावदमः यदेता  
 नशास्त्रविदःशास्त्रेणानुविदयति अत्र  
 क्ताइतीपदमःयल्लोकेप्रप्रकृताइति यद  
 पुच्यते कश्चेदानीमन्योभवज्जातीयकःश  
 द्वातेःप्रयोगेमाधुःस्यादितितावदपिद्वमःअ  
 स्मादिप्रप्रकृताइति किंतुहिलोकेप्रप्रकृता  
 इति तद्यदभवान्नत्यतरेलोके अत्यतरे  
 देलोकेनतदेलोकाइति अस्याप्रप्रकृताइ  
 तिचेन्नार्थेऽशब्दप्रयोगात् अस्याप्रप्रकृताइ  
 तिचेत्कृतःअर्थेऽशब्दप्रयोगात् अस्याप्रप्रकृताइ  
 दाःप्रप्रकृतेःइतिचेन्नाशब्दानामर्थेऽर्थे  
 येप्रप्रकृतेः अस्याप्रप्रयोगात् अस्याप्रप्रकृताइ  
 प्रयोगात्त्वत्त्वपिअशब्दानामर्थः कृ  
 तःप्रयोगात्त्वत्त्वपिअशब्दानामर्थे  
 दमनशब्दानुपपत्ते तद्यथा कृपइत्या  
 यार्थेकश्यमपिताः तैवेत्यर्थेइत्यर्थे  
 तीर्णःचक्रैत्यर्थेकश्येकृतवेतः एवे

श्री  
 महा  
 भा  
 ५

तस्यार्थेकश्येकवेतइति अत्रप्रकृतेदी  
 र्त्तमत्रवत् यद्यप्यप्रप्रकृताश्चरंयेदीर्त्तम  
 त्रवत्तत्तानानविधेयाः तद्यथादीर्त्तम  
 शर्णावर्षशक्तिकानिवाषसाहसिकाणि  
 च नचायत्वेकश्चिदप्याहतीति केवलम  
 सिद्धेयदायोधर्मइतिरुत्वायाजिकाःशास्त्रे  
 णानुविदयते सर्वदेशान्तरे सर्वेत्वत्त्वपि  
 देशान्तरेप्र प्रप्रकृतेनैवतअलभ्यतेअल  
 भ्योयत्नःक्रियते महानादिशब्दप्रयोगा  
 विषयःसमदीपावत्तमती चवोःलोकाः  
 तत्तारोवेदाःलोकाःसरहस्याग्रनेकभाभि  
 न्नाः एकशतमधुप्रशावःसरहस्यती  
 सामवेदः एकविंशतिभावकृचे नवधाः  
 श्रवणोवेदःवाकोवाक्ये इतिहासःपुराणे  
 स्मृतयो वैयकमित्येतावानशब्दप्रयोगा  
 विषयः एतावेतेशब्दप्रयोगाविषयमन  
 त्रनिशम्यभवानाह संत्यप्रप्रकृताःशब्दाइ  
 ति वचनेकेवलमप्याहसप्राप्तेमत्यप्रप्रकृताइ  
 ति एतस्मिंश्चापीयतिशब्दप्रयोगविष  
 येतेतेषांशब्दानुपपत्तिनियतविषयादृश्यते  
 तद्यथा शब्दतिर्गतिकर्माकांक्षोत्तेयवभा  
 ष्यतेविकारणतमार्थाभाषेते शब्दतिरुक्त

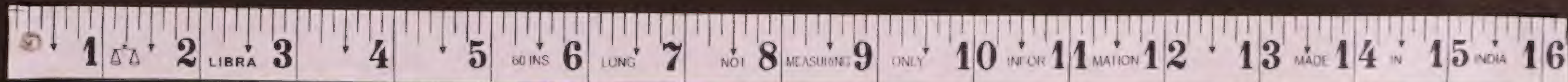




तिः स्याद्वेप्रदतिः प्राचमथमेषुगमि  
 मेवतार्याः प्रवेजते दारिलेवगापेप्राचो  
 प्र येचापेते भवतोप्रप्रकाशिमताः श  
 द्वास्तेवाभपिप्रयोगोदणते क वेदे तद्य  
 या यदोरेवतोरेवतेतदप यत्मेनरः प्र  
 त्यंत्रस्तचक्र यज्ञानश्रुजानरसेतन्नामि  
 ति किंप्रनः प्राचमज्ञानेयमप्रादोस्वित्  
 योगेकश्चात्रविशेषः ज्ञानेयमश्तिचेत्तया  
 यमः ज्ञानेयमश्तिचेत्तयाः यमोपिप्रा।  
 मोति योहिशादातज्ञानातिप्रपशदानय  
 सौज्ञानाति यथैवदिशद्ज्ञानेयमस्तथैव  
 पशद्ज्ञानेयमः प्रयवाभूयानयमः  
 प्रानोति भूयोसोह्यपशदाः अल्पीयोसः  
 शदाः एकैकयादिशद्भवद्वोपभेसाः  
 तद्यथा तौरित्यस्यशद्भवभावाद्योपभे  
 शाः आचारेनियमः आचारेवत्त्वपिअवि  
 नियमवेदपते तेसरादेलपोहेलयश्चि  
 कुर्वतः परावभूवरिति अस्ततदिप्रयो  
 गो प्रयोगेसर्वलोकस्य यदिप्रयोगेयमः  
 सर्वलोकोभुरयेनप्रयेतकश्चरात्रीभव  
 तोमत्सरः यदिसर्वलोकोभुरयेनप्रये  
 त नावलकश्चिन्मत्सरः प्रयत्नानर्थक्य

श्री  
 महा  
 भा

तभवति फलवताचनामप्रयत्नेनभवि  
 तयो नचप्रयत्नः फलवतिरेचः नचव  
 येकतप्रयत्नास्तेसाधीयः शब्दाद्योद्वे  
 ते ततपवचसाधीयोभुरयेनयोद्वेतेवा  
 तिरेकोपिवेलच्यते दणपेतेदिकृतप्रयत्ना  
 आप्रवीणाः प्रकृतप्रयत्नाश्चप्रवीणाः त  
 त्रफलवतिरेकोपिप्रात एवतदितापि।  
 ज्ञानपवथमौनापिप्रयोगएवकथंनहि शा  
 स्तसर्वकेप्रयोगेभुरयस्तत्त्येवेदशब्देन  
 शास्त्वसर्वकेयः शब्दाद्यप्रकेसोभुरयेनप्र  
 ज्यते तत्त्येवेदशब्देनेति यथावेदशब्दा  
 अण्येकमेवाभिवरेति अणिशेमेनयजते  
 यथैतमेवेवेद अणिनाविकेतेविनतेय  
 अैनमेवेवेद अण्यश्रादतत्त्येवेदशब्दे  
 नेति यथावेदशब्दानियमष्टवस्योताः  
 फलवतोभवति एवेशास्त्वसर्वकेयः शा  
 द्वाप्रप्रकेसोभुरयेनप्रज्यतेति अथ  
 वाप्रनस्तज्ञानपवथमौनचोक्तज्ञाने  
 यमश्तिनैषदोषः शब्दप्रमाणकवयं य  
 छद्मश्रादतरसाकेप्रभागा शब्दश्राद  
 ज्ञानेयममादनापशद्ज्ञानेयम अथ।  
 वायव्यप्रनरशिष्टप्रतिषिद्धतत्त्वैवरोषाप

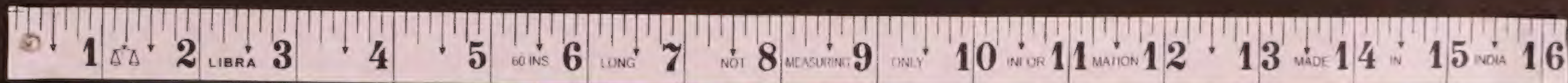




भवतिनाभ्युदयाय तद्यथा हि कित्तद  
 सितकेशयितानि नैव रोषाय भवेति नाभ्य  
 दयाय अथवा भूषणपववापशयज्ञाने।  
 शब्दानस्य यो ह्यपशब्दानज्ञानानि  
 दानपशो जानाति तदेतच्छब्दज्ञानेय  
 मरतिबुचनः अर्थादापन्नं भवति अपश  
 दज्ञानसर्वकेशब्दानेयममरति अथवा  
 रूपस्वानकवदेतद्विद्यति तद्यथा क  
 पावातकः रूपेण न च अपि स्वरूपोऽसि  
 श्वावकीर्णो भवति सोऽसंज्ञानासतत्प  
 वनेणामासादयति येन सर्वदोषो निहन्त  
 लेभ्यसाचाभ्युदयेन यो ह्यतश्चि एवेष्टा  
 यद्यप्यपशब्दानेयमः यस्त्वसौ शब्दा  
 नेयमस्तेनैव सर्वदोषो निर्वीजिष्यति भू।  
 यसाभ्युदयेन योगो भविष्यति यदप्युच्य  
 तेष्टाचारेनियममरति याज्ञेकमेणिमनिय  
 मः एवेहि मृत्युतेयवाणस्त्ववाणो नाम  
 मृषयो बभूवुः प्रत्यक्षमार्गाः पशपरस्ता  
 दिदितवेदितव्याः सुधिगतपायातथा  
 स्तत्र भवेतोपशब्दानस्त्वदातेति प्रयोक्तव्ये  
 यवाणस्त्ववाण इति प्रपञ्चते याज्ञेयनः क  
 मर्णनापभाषेतेनैः प्रनर्थात्तेकर्मण्यभा

श्री  
 महा  
 भा  
 ११

धितेततस्तेपरावभूवुः अथवा करणमि  
 त्तमशब्दस्य कः परार्थः सूत्रम् सूत्रेवाक  
 रणोऽप्यर्थो नोपपन्नः सूत्रेवाकरणोऽप  
 यर्थो नोपपद्यते वा करणस्य सूत्रमिति  
 किंतु हि तदस्य स्वरूपाकरणोऽप्यस्य दायः  
 सूत्रेणात् शब्दाप्रतिपत्तिः शब्दानोच्चाप्र  
 तिपत्तिः प्रामोति वा करणान्तराव्यापि  
 पयामहे इति न हि सूत्रतपवशदाव्यापि  
 पयते किंतु हि व्याख्यानतोऽपि न च तदेव  
 सूत्रे विरहीते व्याख्याने भवति न केव।  
 लानि चोपशब्दानिव्याख्याने हरिः प्रान  
 तेव इति किंतु हि उदाहरणं प्रत्युदाह  
 णं वाक्याभ्यासा इति पतत्समुदिते व्या।  
 ने भवति एवेतद्विशेषः शब्देत्युच्यते य  
 दिशब्दो वा करणं त्युच्यते नोपपद्यते वा  
 क्रियते शब्दाद्यनेनेति वा करणं न हि शब्दे  
 न किंचिद्व्याक्रियते केन मदि सूत्रेणा भ  
 वेतद्विज्ञानोपपद्यते वा करणो भवो यो  
 गो वै वा करण इति न हि शब्दे भवो योऽस्यः  
 कतर्हि सूत्रे प्रोक्तादप्युच्यते हिताः प्रोक्त  
 द्युच्यते हिता नोपपद्यते याज्ञेयनो  
 क्तेपाणिनीयं व्यापिशले काशकृतव्या





नितदिपाणिनिनाप्रोक्ताः शब्दाः किं तर्हि  
 सूत्रे किमर्थमिदमभ्यस्यन्त भवेत्प्रो  
 क्तादयश्चतुर्दिता इति न प्रोक्तादयश्चतुर्  
 दिता इत्येव भवेत्तदित्युच्यते नः स्यात्  
 प्रोक्तादिदमाचार्येण दृष्टं भवति नित्यं  
 दिते तत उत्तरकालमिदं दृष्टं प्रोक्तादय  
 चतुर्दिता इति न दृष्टं दिते न वेदादीनां  
 चार्थः सूत्राणां कृतानि वर्तयति अथेता  
 वरदोषः शब्दे ल्युत्थ इति नावशं करण  
 धिकरणयोरेव ल्युत्थीयते किं तर्हि नोप  
 धिकारके प्रकृत्य ल्युत्थो वङ्गलमिति तद्य  
 या प्रकृतद्वयप्रपन्नमिति अथवा शब्दे  
 रपिशब्दाच्चाक्रियेते तद्यथा गौरित्युक्ते स  
 र्वसंवेदहानि वर्तते नाश्चानयगर्दभ इति अ  
 येतर्हि दोषः तदितः भवेच्चतुर्दिताः प्रोक्ता  
 दयश्चतुर्दिता इति एवेतर्हिलक्षणलक्षणो  
 वाकरणां लक्षणलक्षणं चेतत्समदि  
 ते व्याकरणं भवति किं पुनर्लक्षणं किं पु  
 नर्लक्षणं शब्दो लक्षणं सूत्रं लक्षणं एवम  
 प्येव दोषः समुदाये व्याकरणाशब्दः प्रवृत्तो  
 वयवेनोपपद्यते सूत्राणां चाप्यथैवमान  
 इत्यातेवैवाकरणा इति नैष दोषः समुदा।

श्री  
 महा  
 भा।  
 १२

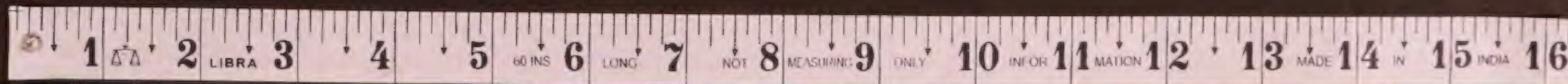
ये प्रहिप्रवृत्ताः शब्दाश्च वयवेवैवपि वर्तते त  
 यथा पूर्वैवैवाला उत्तरेणैवालाः तैते भवेत्  
 सुक्रो नीलः कृष्ण इति एवं समुदाये व्याक  
 रणाशब्दः प्रवृत्तो वयवेवैवपि वर्तते अथवा पुन  
 रल्लसूत्रे न न चोक्तं सूत्रे व्याकरणोपसर्गो।  
 नोपपन्न इति नैष दोषः व्यापदेशिवद्भावेन  
 भविष्यति यदुच्यते शब्दा प्रतिपत्तिरिति  
 न हि सूत्रत एव शब्दा न्यति पद्येते किं तर्हि  
 व्याख्याततश्चेति परिहृतमेतत् तदेव सू  
 त्रे विग्रहीते व्याख्याने भवति न न चोक्तं न  
 केवलानि चर्चापदानि व्याख्याने किं तर्हि  
 वृद्धिर्वादेति इदाहरणं प्रत्यदाहरणं वा  
 काध्याहार इत्येतत्समदिते व्याख्याने भव  
 तीति अविज्ञानत एतदेव समभवति सूत्र  
 त एव शब्दा न्यति पद्येते अतश्च सूत्रत एव  
 व्याख्याने कथ्येत नादो गच्छते अथकिम  
 र्थवर्णनामपदेशः इति समवायार्थ उप  
 देशः इति समवायार्थवर्णनामपदेशः  
 कर्तव्यः किमिदं इति समवायार्थ इति इत  
 ये समवाये इति समवायः इत्यर्थो वासव  
 वायो इति समवायः इति प्रयोजनो वा सम  
 वायो इति समवायः का पुनर्हतिः शास्त्र



ललोप्रवृत्तिः शुभकः समवायः वर्णानाम्  
 नष्टवर्णानामन्विशः शुभकः उपदेशः सम  
 चारणं कुतपततदिशिरुचाराणां क्रियः ३  
 चार्यवर्णानाह उपदिष्टाः मेवार्णामयेति  
 अनुवेषकरणार्थश्च अनुवेषकरणार्थश्च  
 वर्णानामुपदेशः अनुवेषानामुपदेशोति  
 नान्यदुपदिष्टवर्णानामुपदेशः शक्याश्च  
 त्क संप्रवर्णानामुपदेशोति समवाय  
 यश्चाववेषकरणार्थश्च अनुवेषकरणार्थश्च  
 प्रत्याहारार्थं प्रत्याहारो हत्यर्थः इष्टवृत्त्य  
 र्थश्च वर्णानामुपदेशः इष्टवर्णानामुपदेश  
 मश्ति नान्यदुपदिष्टवर्णानामुपदेशः शक्याश्च  
 मिष्टाः इष्टवृत्त्यर्थश्चेति चेत् उदात्तादय  
 नसंवितात्तत्सिकदीर्घस्वतानामुपदे  
 शः कर्तव्यः एवंगण्यप्रविवागीश्वर्येते स्म  
 कृत्यपदेशान्तिरे आकृत्यपदेशान्तिरेमेत  
 त् शुभवर्णानामुपदेशः शक्याश्च  
 लं प्रदीष्टान्तिरे तथेवार्णानामुपदेशः तथेव  
 णामुपदेशः आकृत्यपदेशान्तिरेमिति चेत्  
 संवत्तादीनां प्रतिषेधः आकृत्यपदेशान्तिरे  
 इमिति चेत् संवत्तादीनां प्रतिषेधः कर्तव्यः के  
 पुनः संवत्तादयः संवत्तः कलायामातः ३०००

श्री  
 महा  
 भा  
 १३

तौ वृत्तौ तौर्धकोऽनिरस्तोऽस्तीति ३०००  
 तः विचित्रो मशति शुभवर्णानामुपदेशः  
 रस्तमविवले वितनिर्मिते च शुभवृत्तिः  
 तमविवले वितनिर्मिते च शुभवृत्तिः  
 इति विचित्रो मशति शुभवर्णानामुपदेशः  
 तौ वृत्तौ तौर्धकोऽनिरस्तोऽस्तीति ३०००  
 तः विचित्रो मशति शुभवर्णानामुपदेशः  
 रस्तमविवले वितनिर्मिते च शुभवृत्तिः  
 तमविवले वितनिर्मिते च शुभवृत्तिः  
 इति विचित्रो मशति शुभवर्णानामुपदेशः  
 तौ वृत्तौ तौर्धकोऽनिरस्तोऽस्तीति ३०००  
 तः विचित्रो मशति शुभवर्णानामुपदेशः  
 रस्तमविवले वितनिर्मिते च शुभवृत्तिः  
 तमविवले वितनिर्मिते च शुभवृत्तिः  
 इति विचित्रो मशति शुभवर्णानामुपदेशः





श्री  
महा  
भा  
१५

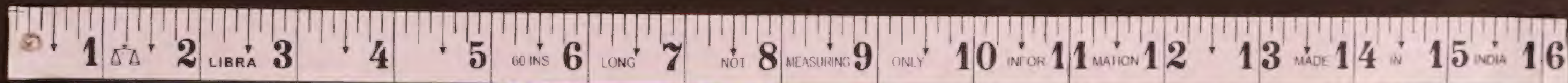
प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादप्रथममाहिकं ॥ २ ॥ यस्य शास्त्रप्रत्याहारादिकम् ॥ अत्रुक्तं प्रकारस्य विवृतोपदेशः आकारग्रहणार्थः प्रकारस्य विवृतोपदेशः कर्तव्यः किंप्रयोजने आकारग्रहणार्थः प्रकारः सर्वाण्यग्रहणानप्याकारस्यपि रक्षणीयात् किंवकाशान्तररक्षणीयात् विचारभेदात् किमच्यते विचारभेदादिति न पुनः कालभेदादपि स्यात् पथे वाच्यं विचारभिन्नः पथे कालभेदापि सत्यमेवमेतत् वदति तत्तार्थः तस्यास्य प्रयत्ने सदागमित्यस्य ग्रहणास्य प्रयोजनभेदे आस्येयेषां तस्योपदेशः प्रपन्नश्चेत्सर्वाणामेताभवेति इति बाह्यश्च पुनरास्यात्कालः तेन स्यादेवकालभिन्नस्य ग्रहणानपनविचारभिन्नस्य ग्रहणं किंपुनरिदं विवृतस्योपरिष्णमानस्य प्रयोजनमन्वात्प्राप्यते आस्येसिद्धं विवृतस्योपरिष्णमानस्य विवृतोपदेशश्चोपदेशे विवृतस्योपरिष्णमानस्य प्रयोजनमन्वात्प्राप्यते कथं ज्ञायते पदं वाच्यं इति प्रकारस्य विवृतस्य मेव तस्य प्रत्याप



तिशास्त्रि नैतदस्तिज्ञापकं अस्मादेत  
 एवचनेप्रयोजने किञ्चित्त्वहः प्रतिमा  
 लक्षणोत्तरितोविहृतः प्रामोतिसंज्ञतः  
 स्मादित्यमर्थप्रत्यापतिः स्यात् नैतद  
 स्तिनैवल्लोकेनचवावेदेयकारोविहृतोक्ति  
 कस्तद्विहृतः योस्ति सभविष्यति तदेत  
 त् युकारस्यप्रत्यापतिवचनेज्ञापकमेव  
 भविष्यति विहृतस्योपरिष्पमानस्यप्रयो  
 जनमन्वाख्यायतश्चि कः प्रवरचविशे  
 षः विहृतस्योपरिष्पमानस्यप्रयोजनम  
 न्वाख्यायते संज्ञतस्योपरिष्पमानस्यवि  
 हृतोपदेशश्चोयते नवल्लकश्चिद्विशेषः  
 आहोपसृष्टिकामात्रेभवानाह लेहृतस्यो  
 परिष्पमानस्यविहृतोपदेशश्चोयते वयं  
 तः इमः विहृतस्योपरिष्पमानस्यप्रयो  
 जनमन्वाख्यायतश्चि तस्यविहृतोपदे  
 शादयत्रापि विहृतोपदेशः सदागुह्यमा  
 र्थः तस्यैतस्यात्तरसमाम्नायिकस्यविहृ  
 तोपदेशश्चोयत्रापि विहृतोपदेशः कर्तव्यः  
 कृत्यत्रयात्तत्रातिपरिक्रम्यपनिपातस्य  
 स्यकिंप्रयोजनेसर्वागुह्यमात्रः अतस्त  
 माम्नायिकेनास्यगुह्यमात्रस्यात् किंत

श्री  
 महा  
 भा.  
 ५

कारणानस्यातविचारभेदादेव आचार्य  
 प्रवृत्तिर्ज्ञाययति भवत्यत्तरसमाम्नायि  
 केनयत्तारिष्यस्यगुह्यमिति पदयम  
 कः सर्वादीर्घश्चिप्रत्याहारस्यकोग्रह  
 णोक्तोति कथं कृताज्ञापकं नहिद्वयो  
 रत्तरसमाम्नायिकयोर्प्राप्तसमुपस्था  
 नमस्ति नैतदस्तिज्ञापकं अस्तिज्ञाप  
 देतस्यवचनेप्रयोजने किञ्चस्यात्तरस  
 माम्नायिकेनगुह्यमस्ति तदर्थमेतत्  
 स्यात् त्वहाटकं मानादकं इति सतिप्र  
 योजनेनज्ञापकं भवति तस्माद्विहृतोप  
 देशः कर्तव्यः कउपपद्यतश्चोयतेविह  
 तोपदेशोनामविहृतोवोपरिदेशतसंज्ञ  
 तोवाकोत्तरविशेषः सपपवमशाय  
 त्वः कर्तव्यः योयतानिप्रतिपरिकृत्य  
 गुह्यमिति तेषामेतेनाभ्युपायेनोपदेश  
 शोयतेतत्तद्वरुभवति तस्माद्वक्तव्यथा  
 त्तरिष्यश्चविहृतश्चि दीर्घस्तवचने  
 चसंज्ञतनिहृतार्थः दीर्घस्तवचनेच  
 संज्ञतनिहृतार्थविहृतोपदेशः कर्तव्यः  
 दीर्घस्तोसंज्ञतोमाभूतामिति हृदा  
 भा देवदत्तान् इहनेषदोषः नैवल्लोके

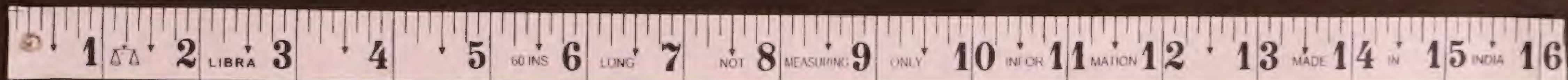




नचवेदेदीर्घस्तौसहस्रौस्तः कौतर्हिवि  
 हतौद्यौस्तौभविष्यतः स्थानेप्रकल्पये  
 देतावनस्तौयथायांसेहतस्थानेसे  
 हतौदीर्घस्तौकल्पयेत अन्वस्यारोय।  
 यायां नयथा संयता संवत्सरः ये  
 लोकमतेलोकंति अन्वस्यारोय  
 तामननासिकेप्रकल्पयेदितिदिपुसा  
 पन्नामः पुतेयत्सतस्तत्रप्रकृतिर्भवि  
 ष्यति संतिपाः साननासिकानिरु  
 नासिकाश्च दीर्घस्तौतपुनर्नैवलोकै  
 नचवेदेसहस्रौस्तः कौतर्हिविहतौयो  
 स्तः तौभविष्यतः एवमपि कृतपतत  
 तत्स्थानोभिन्नप्रयत्नौभविष्यतः प  
 सहताअन्यत्रभवसाम्प्रतिनवनस्त  
 ल्यप्रयत्नौस्थानभिन्नोप्यातां एकारो  
 कारोवेतिवक्ष्यतिस्थानेतरतमश्च  
 नश्चित्वर्तमानेपुनः स्थानग्रहणमौत  
 त्योत्तने यत्रानेकमातयेसंभवति  
 त्रस्थाननयेवांतरीयंवल्लोयोयथास्था  
 दिति तत्रानुवृत्तिनिर्देशेसुवाणाग्रहण  
 मनेणात तत्रानुवृत्तिनिर्देशेसुवाणा  
 नोग्रहणानप्रमोति अथचौयप्यतिवे

श्री  
 महा  
 भा  
 १५

तिकिकाराणां अनुगता नहिनेचा।  
 णोयेअनवृत्तौनिर्दिश्यते केतर्हिये  
 अन्तरसमाम्नायेउपदिश्यते एक  
 त्वादकारस्यसिद्धे एकोयमकारोय  
 आन्तरसमाम्नायेयश्चानुवृत्तौयस्य  
 धात्वादिस्यः अनुवृत्तमकरस्तुअन्त  
 रसमाम्नाधिकस्ययत्रानुवृत्तयाच  
 णिहृत्प्रातिदेशः अकः सवर्णाश्चा  
 वनवृत्तौपलक्षितौतानुवाणचावि  
 त्यादीसवर्णाग्रहणमणत्वात् अनुवृ  
 त्तमकरस्तुप्रमोति कर्मेणात्मा आ  
 तोत्तपसर्गोकरितिकेयणिक्तेशा।  
 मोति एकजनेकाचग्रहणप्रचानपप  
 तिः एकाजनेकाचग्रहणप्रचानपप।  
 निर्भवति तत्रकोदोषः किरिणागि।  
 रिणाश्चपकान्तलताममोदात।  
 त्वेप्रमोति इहचचेदेनतरतिमुदिक  
 इत्यत्रजलतान्त्रप्रमोति इत्यत्र  
 चोपचाराः इत्यवचोपचाराः प्रमोति  
 इत्यत्रनेकेनचदेनानेकोपपत्तौयक  
 रोति एवमेकमकारानेकोपपत्तौयक  
 रोति विषयान्तनानालिङ्गकरणादि





हेसिदमेतत् कृतः विषयेणानालि  
 गकरणात् यद्विषयेविषयेनाना  
 लिगमकारकरोति कर्मण्यपि श्रुते  
 नगमर्गकश्चदेनज्ञापयतिनानव  
 यमं करोस्तिरिति यदिदिह्यात् नाना  
 लिगकरणात्मनश्चकस्यात् एकमेव  
 एतत्तुल्यमचारयेत् नैतदस्तिताप  
 कश्चिन्ताप्रकृत्यमेतत्स्यात् नाना  
 नवधैः शाल्यकवच्चकाश्चदेन इति  
 ज्ञायादिदोषः स्यात् श्राव्यादिदोषो  
 त्संज्ञास्यात् कयोः श्राव्यतयोरेवतदि  
 विषयेणानप्रनलिगकरणात्सिद्धे यद  
 येविषयेविषयेप्रनलिगमकारकरोति  
 श्राव्योद्यतोऽपि शिष्यादिभ्योऽपि तेन  
 ज्ञापयति नानवधैः करोस्तिरितिदि  
 ह्यात्प्रनलिगकरणात्मनश्चकस्यात्  
 अथवाप्रनस्त्वविषयेनतनानालिग  
 करणात्सिद्धमित्येव ननुचोक्तमित्सं  
 ज्ञाप्रकृत्यमेतत्स्यादितिनेष्टदोषः  
 लोकतपतस्सिद्धे तद्यथा लोकेकश्चि  
 देवदत्तमाह इहमेवभवइहमदिलोभ  
 वइहशिवोभवेति स्यादितिगोयशोच

श्री  
 महा  
 भा  
 १७

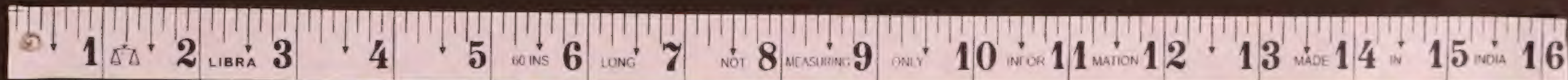
तेतल्लिगस्तुत्रोपस्थाप्यते एवमयमकारो  
 यल्लिगोयशोचतेतस्तुत्रोपस्थाप्यते यदप्य  
 चाते एकाजनेकाचप्रदोऽपवानपपति  
 रिति एकाजनेकाचप्रदोऽपवाहतिसेत्या  
 नो एकाजनेकाजप्रदोऽपवाहतिसेत्या  
 नारनेकात्वेभविष्यति तद्यथासमदशासा  
 मियेयोभवेति त्रिः प्रथमासनाद्विरुद्ध  
 मासनादेत्याहनेः समदशात्वेभवति एव  
 भिराप्यावतिर्तोः नैकात्वेभविष्यति भवे  
 दावतिर्तः कार्येपरिहतेइदंतावत्किर  
 णागिरिणाकीर्णः कीर्ण इतिपकान्तलक्ष  
 णमेतोदात्तत्वेप्रामोति एतदपिसिद्धे तद्य  
 था ऋषिसहस्रमेकाकपिलामेककशः  
 सहस्रकतोदत्तेसर्वेतेसहस्ररक्षिणाभव  
 ति एवमिहाप्यनेकाचत्वेभविष्यति यद  
 प्युच्यतेइदमप्युपचाराः प्राप्नुवन्तिभवेद्य  
 दमेभविर्कार्यं तत्तनानेकोपगपत्कया  
 त एतमेभविर्कार्यं अनेकोपितपुगप  
 त्करोति तद्यथाचदस्यदर्शनेस्पर्शनेवात्मे  
 भविचेदंकार्यं अकारणोच्चारणानामाने  
 कोपितपुगपत्कारिण्यतीति श्राव्यभावात्  
 तत्कालशब्दव्यापार श्राव्यभावात्तत्क



रसकुलः कालशब्दवायात् कालव्य।  
 वायात् शब्दवायात् कालव्यवायादृश  
 ये शब्दवायादृशः नवैकस्यात्मनोव्यव  
 यिनभविताये अवतीतिचेरायभावात्  
 रसपुगपचदेशेयक्लृदशनात् पुगप  
 चदेशेयक्लृदशनात् तेनममामदेया  
 नभावायमकारस्यपदपदेशेयक्लृदपल  
 भ्यते अश्वः प्रकः अश्वेति नलोकोदेवद  
 नोपुगपत्समेवभवतिमयरापोवति य  
 दिपुनरिमवर्णाः शकुनिवत्स्यः तयथा  
 शकुनयथाचगामित्वात्तरस्ताडनाति।  
 ताः पश्यादृशपतेएवमकोसपिचरत्पत्र  
 दृष्टेउत्तरापिदृष्टेनैवशकं अनित्य  
 तमेवेष्टान् नित्यः शब्दः नित्यपुशवेपुक्  
 दस्येविचालिभिर्वर्णोर्भवितव्यमनपा  
 योपजननविकारिभिः यदिवायेदृशय  
 पिादृशयपिदृष्टेन तायेक्लृदस्यः स्या  
 त यदिपुनरिमवर्णाश्चादित्यवत्स्यः त  
 या आदित्योनेकाधिकरस्योपुगपदेशे  
 यक्लृदपलभ्यते विषमोपन्यासः नैकोउ  
 द्यादित्यमनेकाधिकरस्योपुगपदेशे  
 दृष्टेक्लृदपलभ्यते अकारः पुनरुपलभ्य

श्री  
 महा  
 भा  
 १८

ते अकारमपिनोपलभते किंकारणे  
 ओरोपलायिबुद्धितिप्राप्तप्रयोगेभाभि  
 जलितप्राकाशदेशः शब्दः एकमुपन  
 काशः प्राकाशदेशाप्रतिबद्धः त  
 सादान्भावमकारस्य आकृतिग्रह  
 णात्सिद्धे अर्वाणकनिरुपदिशमास  
 वेप्रवर्णकुलेग्रहीष्यति तथेवर्णक  
 तिः तथेवर्णकतिः तद्वचनपरकर  
 णो एवंचकृत्वातपराः क्रियेते आकृ  
 तिग्रहणानातिप्रसक्तमितिकृत्वा नव  
 चसवर्णग्रहणानातिप्रसक्तमितिकृ  
 त्वातपराः क्रियेते प्रत्याख्यायतेतत् स  
 वर्णग्रहणमपिभाषामाकृतिग्रह  
 णात् अतस्तत्तद्वचनग्रहणोपचक्र  
 तिग्रहणात्सिद्धमितेव कृतोर्कलि अ  
 वातामप्रवात कलग्रहणानातरस  
 मास्त्ययकस्यकलोग्रहणप्राकृतिग्र  
 हात्तद्विषयति अवाते यथेतद्विवा।  
 स्यात् सवर्णान्तरहणानि इयमासा  
 न्यादा इयमासायादासिद्धमेतत् तय  
 या तातेवशादकान्त्राच्छारयामः ३३  
 अकारापोनैवप्राप्तोन्मज्जदेयम्

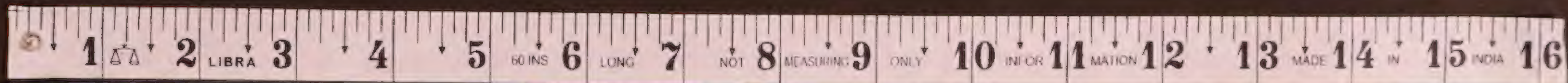




शये प्रतदेवेदेभवतः कार्ष्णपाण्यन्तक  
 गये मदीतमिति शुभसिंघायसिंघ।  
 नृपसामान्यातदेवेदमिति बुद्धिर्भवति ए  
 वमिहपि नृपसामान्यान्तिदे अल्लक  
 ल्कारोपदेशः किमर्थः किंविशेषणा  
 ल्कारोपदेशोच्यते न प्रनख्येषाव  
 णानामपदेशोच्यते यदि किंचिदेषा  
 मपि वर्णानामपदेशस्य प्रयोजनमस्ति  
 ल्कारस्यापि तद्विवृतमहति कोवावि  
 शेषः शुभमस्ति विशेषः शुभहिल्लका  
 रस्य शुभोपायैव प्रयोगविषयः यथापि  
 प्रयोगविषयः सोपि नृपसामान्यान्तिदे  
 लतमसिदे तस्यासिदत्वात्कारपदाच  
 कार्याणि भविष्यतीति नार्थल्लकारोपदेश  
 न अत उक्तोपदेशल्लकारोपदेशोपदेश  
 शक्तिजातकरणस्य न्यायार्थः ल्लका  
 रोपदेशः क्रियते एतच्छाश्वार्थः अश  
 किजातकरणार्थः ल्लकार्यार्थेति य  
 दृच्छोश्वार्थतावत् यदृच्छया कश्चित्  
 ल्लको नाम ल्लसिन्नवकार्याणि यथासुः  
 दभ्रतकायदेहि मभ्रतकायदेहि उदह  
 तकायमत प्रल्लतकायमत चतष्ट

श्री  
 महा  
 भा-  
 १५

यीश्वानो प्रवृत्तिः जातिशब्दाणां शब्दा  
 क्रियाशब्दा यदृच्छाशब्दाश्चेति अशक्ति  
 जातकरणार्थः अशक्त्या कया विद्वांस  
 णा अतक इति प्रयोक्तव्यः ल्लतक इति प्र  
 युक्तः तस्यानकरणोद्वासात्पतक इत्या  
 हेति कुमाद्वेतक इत्याहेति स्वत्याच  
 र्यः के प्रनृत्तुतादयः ल्लतः स्वरितो हि  
 वचने ल्लनशिवः प्रकल्लतः ल्लत  
 वानल्लतादिप्रवकार्ये प्रकृते ल्लतसि  
 दे तस्यासिदत्वात्कारपदाणि मिति  
 त्रैतानिसेति प्रयोजनानि न्यायभावा  
 कल्पनेसेत्तादिषु न्यायस्य अतकस्य भा  
 वात्तकल्पनेसेत्तादिषु साधुमयेते अ  
 तकपवासौ नल्लतकः अपरशब्दा  
 य अतकशब्दः शास्त्रान्वितोस्ति सकल  
 पितव्यः साधुमयेत्तादिषु अतकपवासौ  
 नल्लतकः अतममद्वियदृच्छाशब्दोपरि  
 दार्यः ल्लफिरः ल्लफिर इति एषोपि हि  
 अफिर इव अफिर इति अतिप्रवृत्तिश्च  
 वदिल्लतते फिर इति शब्दोत्पत्तिकोश  
 ल्लयो यीश्वानो प्रवृत्तिः जातिशब्दा  
 णां शब्दाः क्रियाशब्दाः नसेति एतच्छा

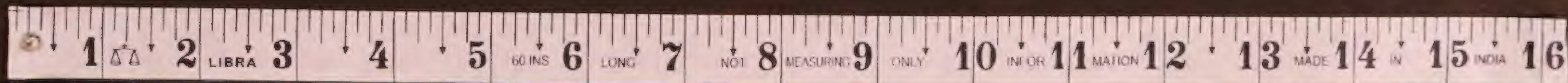




शत्रुः शुभया कृत्वा प्रयोजनमन्यथा कृ  
 त्वा परिहारः सन्ति यदुक्ता शास्त्रातिशयः।  
 तत्र प्रयोजनमकं न संतीति परिहारः स  
 माने चार्थे शास्त्रान्विते शास्त्रान्वितस्य नि  
 वर्तको भवति तद्यथा देवदत्तशब्दे देव  
 दत्तशब्दे निवर्तयति नगाद्यादीन् न  
 यदोषः पक्षो तरेऽपि परिहाराः सन्ति शु  
 बकराणां शिवा शिष्टप्रतिषेधेषु यथा।  
 लौकिकवैदिकेषु शुभकराणामपि शि  
 ष्टप्रवासाः शुभवत्प्राप्तिप्रतिषिद्धस्य वा  
 नैव दोषाय भवति नाभ्युदयाय यथा लौ  
 किकवैदिकेषु शुभकराणामपि शि  
 ष्टप्रवासाः शुभवत्प्राप्तिप्रतिषिद्धस्य वा।  
 नैव दोषाय भवति नाभ्युदयाय यथा लौ  
 किकेषु वैदिकेषु च कृतान्ते लोके ताव  
 त् यपवा सो ददाति पवा सो यजते एवम  
 सावधीत इति तस्यानकराणां सर्वदयाच्च  
 यजेत चाधीतव सोऽप्यभ्युदयेन पुत्र्य  
 ते वेदेऽपि यपवे विष्णुस्तनः सजाणपथा  
 सत इति तेषामनकराणां कुर्वन्नुदत्तस्य  
 एवमासीत् सोऽप्यभ्युदयेन पुत्र्यते अशि  
 श प्रतिषेधः यपवमसौ हि कृति एव।

श्री  
 महा  
 भा  
 २

मसौ हस्तयेवमसौ कथ्यति तस्यानकु  
 र्वन् हि कौच हस्तयेवमसौ कथ्यति तस्या  
 तदोषाय स्यान्नाभ्युदयाय यस्तत्वात्  
 वमसौ द्वाभ्यां देयेवमसौ सरोपिवति  
 तस्यानकुर्वन्नाभ्यां दद्यात् सरोपिवे।  
 त्सापि मये पतितः स्यात् विष्णुमउपया  
 सः यथैव देति यथा न देति उभौ तौ ह  
 तः यथपिवति यथा न पिवति उभौ तौ पि  
 वतः यस्तत्वात् देवमसौ द्वाभ्यां देयेवम  
 सौ सरोपिवति तस्यानकुर्वन् स्वाता न  
 लिमः मालागुणकंदः कंदलोस्ते भेदिका  
 तयोवापिवेन्न समये पतितः स्यात् एव  
 मिहापि यपवमसावशब्दे प्रयुक्त इति तस्या  
 नकुर्वन्पशब्दे प्रयुज्यते सोऽप्यशब्दः स्या  
 त् शुभे तयोपशब्दपर्ययकः शब्दः पदं  
 उपदेशः कर्तव्यः नचापशब्दपर्ययकः  
 शब्दोपशब्दो भवति अवश्यं चेत्तद्विज्ञेयं  
 यो हि मन्त्रे शब्दपर्ययकः शब्दोपशब्दो  
 भवतीति उपशब्द इत्येतस्यापशब्दः।  
 स्यात् नैवोपशब्दः शुभे तयोपशब्दो भूयो न  
 कर्माशब्दोपरिहायोपशब्दोपदेशः स्या  
 त् साधकाश्मयीते कस्यप्युपरेतद





नकारोऽपि स्थित्ययदिदिक्पि स्थित्य  
 रूपेण लनमसिद्धं तस्यासिद्धत्वात्  
 यथाकार्याणि भविष्यति भवेन्नदर्थेन  
 लार्थः प्रयेत्यः रूपि स्थपदार्थकः  
 होयदर्थ उपदेशः कर्तव्यः इदमावयं  
 वक्तुं प्रकृतिवदनकारणं भवतीति किं  
 प्रयोजने हिः पवेति त्यादिति इति इ  
 तिनित्यातो यथास्यात् अग्रीत्याह ईह  
 देदिवचने प्ररह्यमिति प्ररह्यं संज्ञाय  
 यास्यात् यदि प्रकृतिवदनकारणं भव  
 तीत्युच्यते उपशब्दविकृतस्यानन्यत्वा  
 त्तत्तादयः एकदेशविकृतमनन्यवद्  
 वतीति स्तत्यादयो भविष्यति यद्येकदेश  
 विकृतमनन्यवद्भवतीत्युच्यते राज्ञे  
 च राजकोपे प्रलोपोत इत्यलोपः प्रामोति  
 एकदेशविकृतमनन्यवद्भवति षष्ठीनि  
 दिष्टमिति यदि षष्ठीनिदिष्टमन्युच्यते कृ  
 मशित्व इति स्तुतो न प्रामोति न ह्यत्र  
 कारः षष्ठीनिदिष्टः क्रकारोऽपि षष्ठीनि  
 दिष्टः कथं अविभक्तिको निर्देशः रूप  
 उः रः लः रूपे रोल इति युष्वाश्रयस्त्ववि  
 शेषेणानवचोक्तं राज्ञे च राजकोपे

श्री  
 महा  
 भा  
 ३१

प्रलोपोत इत्यकारलोपः प्रामोति नैष  
 दोषः वदत्येतत् आदीनोऽसंप्रसारणे  
 नकारोत प्ररह्यमतकारोत प्रतिषेधा  
 र्थमेतत्प्रकृतमनन्यवदिति च्यते प्रलो  
 पोतनकारोतस्येति इदमिह प्रकृतमपि  
 त्विति प्रतिषेधः प्रामोति प्रतिषेधाच्च  
 प्रतिषेधाच्चैतस्मिन्प्राति प्रारवत इति  
 वदामि ययवत इति उच्यते होत्तुः  
 कारः हात्कार इत्यत्र प्रामोति प्रारवतो  
 रुस्योति वदामि सपषसूत्रभेदेन ह्य  
 कारोपदेशः स्तत्याद्यर्थः स्तत्याद्यायते  
 सेषामदतो वंशस्तभाह्नानि कृत्यते  
 ओः पेडोव इदिविचार्यते इमानि स्य  
 त्तराणि तपराणि वोपदेशेन पतडोति  
 पतडोतव इति आहोस्तिन्युतपराणि वा  
 यथास्यासमवास्तक आश्विशेषः संध  
 दोषतपरोपदेशश्चेत्तपरोच्चारणं कर्तव्यं  
 इदं प्रत्ययः इति कायनः उदङो स्तत्या  
 दिष्वन्तिपिः स्तत्यादिष्वन्तिपिर्न सिध्यति  
 पेडोततो नोऽज्ञातो इति अमानविच आ  
 चउत्तरस्य यो देभवत इति दिवचने प्रलो  
 तियगव इत्येति इमान् प्रामोति स्तुत

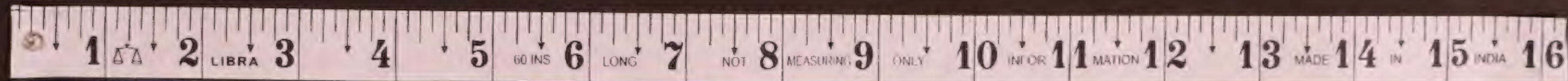




सेताच सतसेताचनसिधति ऐशति  
 कायनः शैशपगवः ऊकालः अचरुस  
 दीर्घलतसेतोभवतीतिलनसेलानश  
 मोति सेतुनयेनपराणि अतपरएव  
 इरुसारेण ययतपराणिचइरुसारे  
 शशितवक्तव्यकिप्रयोजने अचः इरुस।  
 शासने अर्थइकारः अर्थउकारोमाभू  
 दिति ननचयस्यापितपराणिनेनाप्येत  
 हुक्तव्य इमावैवैसमाहारवर्णोमात्राव  
 णास्यमात्रावर्णोवर्णयोः तयोद्वेषणा  
 सनेप्रकदाचिदवर्णः स्यात्कदाचिदव  
 णोवर्णो माकदाचिदवर्णोपभूदितिप्र  
 त्याख्यायतेनत एवोच्चोत्तरभूयस्मादि  
 ति यदिप्रत्याख्यानेपक्षइदमपिप्रत्याखा  
 यते सिद्धमेउः संस्थानतादितिननुचण  
 उः संस्थानतरः अर्थइकारोवाउकारः  
 नतौस्तः यदिदिस्थानतावेवापसुपदिशे  
 त ननचभोक्तुंदागानोसात्यमप्रेयराणा  
 यनीपानामर्थमिकारमर्थमकारेवाधी  
 यते सत्तातेः अथसुनते अथयौउअदि  
 भिः सते अकृतेः अथदिनिपाषदाकृति  
 रेषातत्रभवतो नैवदिलोकेनैवान्यत्रवे

श्री  
 महा  
 भा  
 २२

देवार्थइकारोवाति एकादेशोदीर्घग्रह  
 णो एकादेशोदीर्घग्रहांकर्तव्ये आह  
 णोदीर्घइति वृद्धिरेविदीर्घइतिकिप्रयो  
 जने आनेतयतस्मिमात्रचतर्मात्राणां  
 स्यान्नितात्रिमात्रचतर्मात्राआदेशासा  
 भूवन्निति त्वहाइः त्वहैराः त्वहाउद  
 के त्वहोदके त्वहारेषा घेदणात्वहापर  
 का त्वहैरका त्वहाइदतः त्वहोदतः  
 त्वहाएतिकायनः त्वहैतिकायनः त्व  
 हाशैपगवः त्वहोपगवः ततहिदीर्घ  
 ग्रहांकर्तव्येनकर्तव्ये उपरिष्टयोगा  
 विभागाः करिष्यतेयुक्तः सर्वोऽकोमे  
 वतोतिततोदीर्घः दीर्घश्चुभवति यण  
 कः एवंपरयोरितेवेनिदिष्टइति इह।  
 पितदिप्रानोति पञ्चविहंपचेतीतिनेष  
 दोषः इहापितावत्यश्रुमिति अमेकर  
 तीयतासिद्धे सोयमेवेसिद्धेसुतियत्येव  
 ग्रहांकरोतितस्येतत्ययोजने यथाज्ञा  
 तीयकः पञ्चसुसयाज्ञातीयकउभयोर्य  
 यास्यादिति विदुमितिद्वैतयेवानव  
 तेने अथवाचायेप्रवृत्तिर्नोपयति ता  
 नेनसेप्रसारणासादीर्घोभवति यदयेह

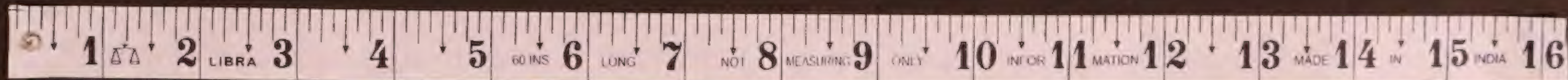




लउत्तरसासेप्रसारणासादीर्घशक्ति य  
 चेतीति अतोशानोपरतीयतामिह  
 सोयमेवेसिहसतियहपग्रहणकरोति  
 तस्येत्ययोजने यथाज्ञातोयकेपरस्य  
 त्रपेतथाज्ञातोयकसुभयोप्यथापदि  
 ति इहतिह त्वदृश्यामालर्षपतिदी  
 चैरतिवचनादकरोत आनेतपीदेका  
 रोकारोत तत्रकोदोषः विग्रहीतस्य  
 अग्रवोणप्रसज्येत ननुमःयत्रक्रियमा  
 णोदीर्घग्रहणोदोषस्तत्रकर्तव्यमिति किं  
 तर्हि यत्रक्रियमाणानदोषस्तत्रकर्तव्यं  
 क्वचक्रियमाणानदोषः संज्ञाविधौ ह  
 दिरादेचोदोचः अदेहः ताः दीर्घरिति त  
 तर्हिदीर्घग्रहणकर्तव्यं नकर्तव्यं कस्मा  
 दानेतपेतः त्रिमात्रवत्तमात्राणां स्यानि  
 तात्रिमात्रवत्तमात्रादेशाभवेति तप  
 रेणानुहदी ननुवतः परोयस्मात्सोये  
 तपरति नेत्याह तादपिपरस्तपर  
 ति यदितादपिपरस्तपरः ऊदोरवि।  
 तोहैवस्यात् यवः स्तवः लक्षः पवशत  
 त्रनस्यात् तेषतकारः कस्तर्हिदकारः  
 किंदकारप्रयोजने अथतकारकिं

श्री  
 महा  
 भा  
 २३

योजने यद्यसेदेहाशस्तथाः दकारो  
 पि अथमावसाव्यर्थः तकारः दकारो  
 पि इदेविचार्यते यपतेवोर्गोदेशावोर्गो  
 तरसमानाकृतयः तेषामवयवग्रहण  
 स्यादानवेतिविचारण कृतः पुनरियं  
 विचारण इहसमदायाग्रप्रपदिशं  
 तेअवयवाग्रपि त्रभ्यंतरसमदायेव  
 यवः तयथा हतः प्रचलत्तादावयवे  
 प्रचलति तत्रसमदायस्यस्यावयवस्या  
 वयविग्रहणनग्रहणस्यादानवेतिवि  
 चारण कश्चात्रविशेषः तर्णाकदेशा  
 वणाग्रहणनचत्सेपदरेमात्राद्वारवि  
 यिप्रतिषेधः वोर्गोदेशावोर्गग्रहणन  
 चेत् संध्यदरेसमानाद्वारप्रयोविधिः  
 प्रामोति सप्रतिषेधः अग्रेशः कायोउ  
 दके अकः सवोर्गोदीर्घतेप्रामोति दी  
 र्घप्रतिषेधः दीर्घरुखाप्रयोविधिः दी  
 र्घरुखाप्रयोविधिः प्रामोति सप्रतिषे  
 धः प्रामोतिः आनृय इहस्यपित्तिक  
 तोतितकप्रामोति तेषदोषः आचार्य  
 प्रहृतिस्तोययति दीर्घरुखाप्रयोविधि  
 नभवतीति यदयं दीर्घोच्छेत्तकेशानि

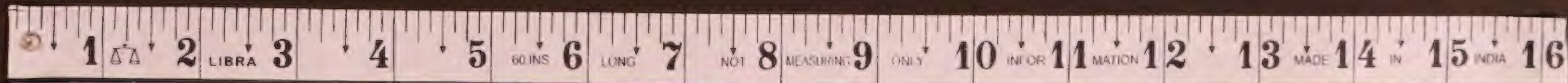




नैतदस्तिज्ञापकेऽस्तिअदेतस्य  
 चनेप्रयोजनेकिंपदोताहेतेवेद्व्यान  
 इहतिहं त्वहाभिःमालाभिरित्यत्र  
 तोभिसोसितोसभावःप्रामेति तप  
 रकराणामर्थान्त्रभविष्यति इहति  
 हिंयातावातेत्यतोलोपग्रापेयात्क  
 इत्यतोलोपःप्रामेति नन्वात्रापि  
 तपरकराणामर्थोदेवनभविष्यति  
 अस्यानपरकरणप्रयोजने किंसेवे  
 स्यलोपोमाभूरिति अशक्तिप्रमाणदि  
 तपरपरमलोपोकृतेस्वेत्यकस्मात्त्र  
 भवति परलोपस्यान्यनिवद्वावान्  
 अस्मिदन्नाच्च एवेतज्जाचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञा  
 पयति नाकारस्याकारमलोपोभ  
 वतीतिपरममातोन्नपसर्गेकश्चिक  
 कारमनवंबेकरोति कथं कृत्वाज्ञाप  
 के कित्कराण्यतस्योजने कितीत्या  
 कारलोपोयथास्यात् परिचाकारस्यस्या  
 कारमलोपःस्यात् कित्कराणामनर्थकं  
 स्यात् परस्याकारमलोपेकृतेरुयोःका  
 रयोःपरस्परप्राप्तिरेवैवस्यात् गोदःकेव  
 लइति पश्यतिन्वाचार्पणाकारस्यस्या

श्री  
 महा  
 भा  
 २५

कारमलोपइति ततःककारमनवंबे  
 करोतिनैतदस्तिज्ञापके उन्नयमे  
 तस्यात् तदशोकयोःपरिस्नापन  
 दोरिति यन्नहिंमाणोष्टिगत्यनस्यार्थ  
 ककारमनवंबेकरोति एकवर्णवच्च  
 एकवर्णवच्चदीर्घोभवतिवक्तव्यं किं  
 प्रयोजनेनैवात्रातरीति अजलत्ता  
 एजमाभूरिति इहैववाचोनिमित्तंसे  
 योगउत्पातोवेतिअजलत्ताण्यन्मा  
 भूरिति अत्रोपिगोमोप्रहणामज्ञापके  
 नदीर्घातअजलत्ताण्यभिर्भवतीति।  
 अयेतसर्वेषामेवपरिहारः नाद्यवय।  
 अक्रस्यावयवेतद्विधिर्यथाद्वयोः ना  
 द्यवयवयक्रस्यावयवस्यावयवाश्रयोवि  
 धिर्भवतीतियथाद्वयोः तद्यथा इवो  
 असमदशसामिधेयोभवेतीति नचस  
 मदशमन्त्रिमात्रेकाष्टमग्रावभाषीयते  
 विषमउपन्यासः प्रत्येचैवहितकर्म  
 चोयते असेभवश्रागोवेद्याचयथात।  
 हिंयादेशमात्रीप्राचस्याःसमिधोभ्याद  
 यीतनसमदशप्रादेशमात्रेकाष्टमग्राव  
 भाषीयतेअत्रापिप्रतिप्राप्तवैकर्मचोयते





ॐ  
सदा  
भा  
३५

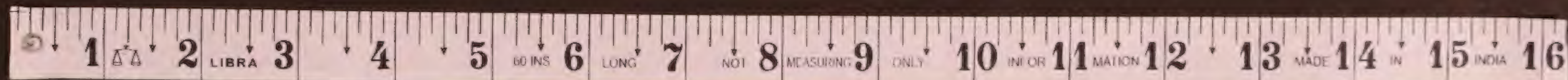
इहापियथास्यात् क्रमः क्रमवानिति य  
स्यामनरस्येतेतस्यारूपेवेसिद्धे यथापिन  
रस्येतेतस्यापोघनदोषः क्रकारोपत्रनि  
दिश्यते कथंशुविभक्तिकोयेनिर्देशः रूप  
नःरःलः रूपेरोलरति शुशवाभवतः स्यो  
टमात्रेनिर्दिश्यतेरश्रुतिलंश्रुतिः भवतीति  
विना मेचक्रकारमदहणंकर्तव्ये रसाभ्या  
नोपाः समानपदं क्रकारश्चुतिवक्तव्ये इहा  
पियथास्यात् साह्यां पितृणांमिति यस्या  
पुनरस्येतेतस्याभाषामित्येवेसिद्धे नसि  
ध्यति यत्तेइहात्यरेभक्तेतेनवावहितत्वत  
शुशवापश्येतेवेभविष्यतिनसिध्यतिवाणैक  
देशादिकेवांगुहणोनरस्येतेयेवावष्टका  
अपिवाणाभवेति यस्यात्रैफात्यरेनेतत्क  
चिदपिवावष्टकंरस्येते एवेतद्विद्योगवि  
भागःकारण्यते रसाभ्यानोपाः समानपदे  
ततोवावायवावायचतनोरसाभ्यानोपा  
भवतीति ततःश्रुवाङ्गुभिरिति इहास  
दानोकिमर्थेनियमायं पतरेवाक्षरस्य  
यपठितेःवावायेवायैरिलियस्यापिनरस्य  
तेतस्यापोघनदोषः आचार्यप्रवृत्तिज्ञाप  
इति भवति क्रकाराततात्वमिति यदप्यत  
भादिषुत्वनमनशब्देपरति नैतदस्तिज्ञाप



केह्यर्थमेतत्प्रात नानमनिरिति यत्  
 हिहमोतिशब्दपरतिपञ्चापि नमनशा  
 ह्यपरति नवचोक्तं ह्यर्थमेतत्प्रादिति  
 बहिरंगाहदिः श्रुतं रोगात्तेषु सिद्धे बहिर  
 गमेगरोग्रयवोपरिशायोगविभागः क  
 रिष्यते श्रुतः नोपभवेति ततः कुर्या  
 वग्रहात् श्रुतं रोगवस्तुतावैव इदं श्रुतं  
 शुक्लं येषु पुनरित्युक्ते पुरोऽहः स्या  
 तस्य सिद्धे यस्यापि नरह्यते तस्याप्येव नरो  
 षः क्रियत एतन्मास एव तस्य रूपे संयोगे दि  
 व्यं जनविधिः तस्य रूपे संयोगे दिव्यं जना  
 श्रयो विधिने सिध्यति कुक्कुरः पिण्डका  
 पितामिति यस्या पुनरित्युक्ते तस्य दौकका  
 रौ तस्य दौपकारौ यस्यापि नरह्यते तस्या  
 पि दौककारौ ह्यपकारौ दौतकारौ कथं  
 मात्राकालोत्रगम्यते नच मात्राकं व्यंजन  
 मस्ति शुनपदिष्टं सक्त्यंशकं प्रतिज्ञाते  
 यद्यपि तावदेतच्छक्त्यंशकं यत्रैतन्नास्ति  
 श्रुतासवर्णान्नरह्यतोति इह त्वकथं सं  
 योता संवत्सरः तं लोके यत्लोकमिति तत्र  
 तदस्यासवर्णान्नरह्यतोति श्रुतापि  
 मात्राकालोत्रगम्यते नच मात्राकं व्यंजनम

श्री  
 महा  
 भा  
 २६

स्ति शुनसक्त्यंशकं प्रतिज्ञाते ह्यवरद  
 सर्ववर्णाः सक्त्युपरिशाः श्रुते हकारो  
 द्विरुपरिशाते सर्वेष्वपरस्य यदिरुतः  
 एवं पदोदिशेत् परपदवा कश्चात्रविशे  
 षः हकारस्य परोपदेशोऽग्रहणोऽग्रह  
 णो हकारस्य परोपदेशोऽग्रहणोऽग्रह  
 श्रानोदिशितो शक्त्योदिरोच्चारदिसमा  
 नपदे हकारे चेति वक्तव्ये इहापि यथा  
 स्यात् महोदिसः उतेच उतेच हकारा  
 हणोऽग्रहणोऽग्रहणोऽग्रहणोऽग्रहणोऽग्रह  
 च हकारे चेति वक्तव्ये इहापि यथा स्यात्  
 पुरुषो हसतीति शुक्लतस्मिन् पूर्वोपदेशः  
 पूर्वोपदेशोक्तिश्च कसेदिययोऽल्यग्रहण  
 निव यदिसर्वोपदेशः किञ्चेति विधेयं स्त्रि  
 हित्वा सिद्धिरिति सिद्धिरिति रत्नो  
 सुपधादिति किञ्चेन्नशमोति कस्यवि  
 धयः शुनित्ते शुनित्ते शलश्रुपधाद  
 नितः कस्य इति कस्योन्नशमोति इह विधेयः  
 रुदिहिसिद्धि बलादित्तात्पराश्रय  
 मोति कल्यग्रहणानिचकिं शुद्धकारका  
 णासुः तत्रकोदोमः फलोफलोति इ  
 ह नस्यात्प्रदाशोतस्मात्पूर्ववत्तदोपदेश

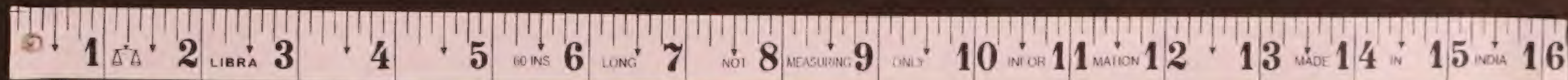




व्यः ३३ विचार्यते अयं रेफो यकारश्च।  
 काराभ्यां स्वं एवोपदिश्यते हरयत्ति  
 तिपरवत्वा यथा न्यासति कश्चादेवि  
 शेषः रेफोपरोपदेशेन नासिकहिर्वच  
 नपरसर्वाणो प्रतिषेधोक्तव्यः अत्र  
 नासिक स्तनयति प्रवर्तयति परोनना  
 सिकेन नासिको वेत्तन नासिकः प्रमो  
 ति द्विवचने मद्रुदोभद्रुदः यरति  
 द्विवचने प्रमोति परसर्वाः ऊरेयेन  
 वनेरयेन ययीति परसर्वाः प्रमोति अ  
 स्ततर्दिपूर्वापदेशः पूर्वोपदेशे किञ्च  
 तिषेधोचलोपवचनेच यदि पूर्वोपदेशः  
 किञ्च प्रतिषेधे देवित्वासेवित्वा दिदेविष  
 ति सिसेविषति रलोच्यपथादिति किञ्च।  
 प्रमोति नैव विचार्यते रलः व्युपथारिति  
 कथेतर्दिरलः व्युपथारितिकिमिदम  
 नव्युपथारिति प्रवकारोताडुपथारव्युप  
 थारिति व्यलोच्यवचनेच व्योच्यलोपोव  
 क्तव्यः गोपेः पचेरनयनेरन जीवेरदा  
 नुकलीवरानः वलीतिलोपोन प्रमोति  
 नैषदासः रेफोपनिर्दिश्यते लोपोवोच्य  
 लीति रेफेचवलिचेति अथवा प्रवत्तपरो

श्री  
 महा  
 भा  
 २३

पदेशः ननु चोक्ते रेफोपरोपदेशेन ना  
 सिकहिर्वचनपरसर्वा प्रतिषेध इति  
 अत्र नासिकपरसर्वा योस्तावत्प्रतिषे  
 धो नवक्तव्यः रेफोपलोपसर्वा नसेति  
 द्विवचनेपि नेमौरहोकार्योर्द्विवचनस्य  
 किञ्चिदिति मित्रमिमौरहोद्विवचनस्य न  
 च निमित्तकार्यमवति तद्यथा ज्ञात्वा  
 भोज्योत्तमावरकौटिमोपविशेयमिति  
 नेरा नोत्तमं ज्ञाते इमे अयोगवादानक  
 चिउपरिश्यते अयं नेचनेषोकार्योप  
 देशः कतेयः केचनयोगवादाः विमते  
 नीयजिह्वा मूलोपोपमानोयाननासिक  
 यमाः कथं प्रत्ययोगवादाः एतच्चला  
 वदन्त्यनपरिशाद्य अयेतच्च प्रत्योगमप  
 देशः कतेयः अयोगवादानामद्रुदः  
 ते अयोगवादानामद्रुदपदेशः कतेयः कि  
 प्रयोजनेस्मते उरः कणउरकणउरः मे  
 णउरयेणा अद्यवायशित्वात्सिदेमर  
 ति चप्रजशभावपते चप्रचोपदेशः कते  
 व्यः किप्रयोजने जशभावपते अयम  
 त्तिरुपमानोपोपथः पयते तस्यतशक  
 ते उज्जिता उज्जिते इयेतश्चोपदेशः

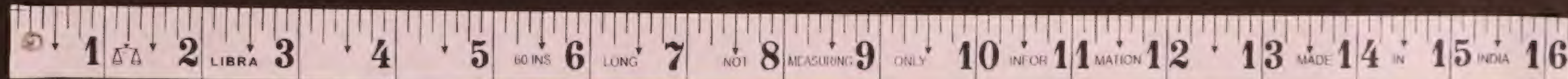




दिति यद्यप्यानीयोपधः पश्यते उज्जि  
 त्विषतोत्पद्यमानोपादेहिर्वचनप्रामोति  
 रुकारोपधेयनः सति नस्यः संयोगाद  
 यश्चिप्रतिषेधः सिद्धोभवति यदिरुका  
 रोपधः पश्यते का रूपसिद्धिः उज्जिताउ  
 जितमिति अस्मिदेभश्चेः इदमपिलो  
 सुनाशुरिति ततोवहामि उभदेउमे सु  
 नासन्निपातोभवतीति तन्मदिवक्तव्यं  
 नवक्तव्यं निपातनादेतस्मिन् किंनिपा  
 तनेभजनस्यौपात्तपपातयोरितिइहा  
 पितदिप्रामोतिप्रभृद्ः समुद्भूतिप्रभृ  
 तविषयेनिपातने अथवानेतउज्जैरूपे  
 गमेरेष्युपसर्गादोविधीयते प्रभृद्भूतः  
 प्रभृद्ः समुद्भूतः समुद्भूतः इति धत्तेच घ  
 त्वप्रयोजने सर्पिषु वदिषु शर्चवायइ।  
 तिषत्तेसिद्धेभवति नस्त्रिसर्जनीयशब्द  
 वायेपीतिविसर्जनीयग्रहणानकर्तव्यंभ  
 वति नमोपितर्हिग्रहणशक्यमकर्त क  
 येसंपीषिधन्वि अज्ञानसारेकतेशर्चवा  
 यश्चिसिद्धे अथशेषनमोग्रहणकर्तव्यं अ  
 नस्वारविशेषणार्थं नमोयेनस्वारस्तत्रैव  
 यथास्यात् इहमाभूत प्रसिति अथवा।

श्री  
 महा  
 श्री  
 २८

अविशेषणोपदेशः कर्तव्यः किंप्रयोज  
 ने अविशेषणसंयोगीपधसंज्ञालौक्य  
 विधिरिर्वचनस्यानिवृत्त्यतिषेधाः अवि  
 शेषणसंयोगसंज्ञाचप्रयोजने ऊउज्ज।  
 कः हलोनेतसंयोगाशितिसंयोगा स  
 योगेगवितिगुरुसंज्ञागुरोरितिस्त्वतोय  
 यास्यात् उपधासंज्ञाचप्रयोजने निष्क  
 ते उक्तं निष्पीते इष्पीते ईड्डपथ  
 म्वाप्रत्ययस्यतिषत्तेसिद्धेभवति नैत  
 दस्तिप्रयोजने नउड्डपथग्रहणानवि  
 मर्जनीयोविशेष्यते किंतद्विसकारोवि  
 शेष्यते इड्डपथस्यसकारस्योविसर्ज  
 नीयश्चिप्रयवोपधाग्रहणानकरिष्यते  
 उड्डपथरेविसर्जनीयेविशेष्यविषयः  
 इड्डपथस्यविमर्जनीयस्येति अलो  
 क्यविधिप्रयोजने हृदस्तत्र लक्ष  
 स्तत्र अलोक्त्यविषयोभवतीत्यत  
 यस्मत्तेसिद्धेभवति एतदपिनास्ति  
 योजने निदिश्यमानस्यादशोभवती  
 तिविसर्जनीयस्यवभविष्यतिद्विवच  
 नेचप्रयोजने उक्तंउड्डपः अतविच  
 अचउत्तरस्ययरोदेभवतइतिद्विवचने

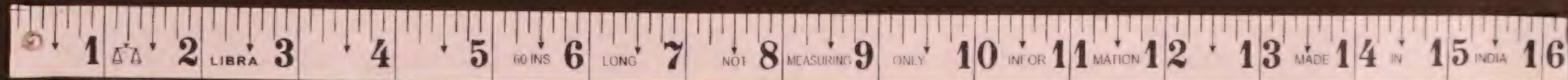




सिद्धं भवति स्थानित्यतिषेधश्च स्थानि  
 वज्ञावस्य प्रतिषेधः प्रयोजने यस्य भ  
 वति अस्केन उरचेण शुद्धावाशिता  
 तमेवमिहापि स्थानिवद्वावात्मा मोति शु  
 होरस्केन महोरस्केनेति शुद्धावलिधावि  
 ति प्रतिषेधः सिद्धो भवतीति किंपुनरि  
 मेवार्णः शुद्धवेतः शुद्धोस्तिदर्थकाः शु  
 र्धवेतोवर्णाः कुतः यातप्रतिपदिकप्रत्य  
 निपातानामेकवर्णानामर्थदर्शनात् या  
 तवः एकवर्णः शुद्धवेतः पतिप्रयेति शु  
 धीत इति प्रतिपदिकानेकवर्णान्यर्थवे  
 ति प्राप्ता पञ्चः पञ्च प्रत्यया एकवर्णाः शु  
 र्धवेतः अपगवः कापटवः निपाता एक  
 वर्णाः शुद्धवेतः शुद्धपेहि उग्रपकस या  
 नुप्रतिपदिकप्रत्ययनिपातानामेकवर्णा  
 नामर्थदर्शनात्मन्यामहे शुद्धवेतोवर्णा  
 इति वर्णाद्यात्यये चार्थांतरगमनात् वर्णा  
 द्यात्यये चार्थांतरगमनान्मन्यामहे शुद्धवे  
 तोवर्णा इति रूपः रूपः एणः सककारे।  
 णकश्चिदर्थोवगम्यते ककाराण्येसका  
 रोपजननेः र्थांतरगम्यते रूप इति सका  
 राण्येयकारोपजननेः र्थांतरगम्यते शु

श्री  
 महा  
 भा  
 २५

पश्चितेन मन्यामहे यः कृपेकृपार्थः  
 सककारस्य यः रूपेकृपार्थः सककार  
 स्य यः रूपेकृपार्थः सककारस्येति वर्णा  
 नपलबोचानर्थगतेः वर्णानपलबो।  
 चानर्थगते मन्यामहेः र्धवेतोवर्णा इति  
 वृत्तः कृत्तः कोरीरः श्रुतीरः वृत्त इति  
 सवकारेकश्चिदर्थोवगम्यते वकाराणा  
 ये सो र्थो नावगम्यते कोरीर इति सकका  
 रेकश्चिदर्थोवगम्यते श्रुतीर इति वृत्ता  
 राण्ये सो र्थो नावगम्यते किंतु च।  
 तेन र्थगतेरिति न साधीयः शुद्धावर्ण  
 तिर्भवति एवेतर्हि इदं पदितव्ये वर्णा।  
 नपलबोचातर्थगतेरिति किमिदम  
 तर्थगतेरिति तर्थाः तर्थाः तर्था  
 स्य गतिः तर्था गतिः न तर्था गतिः शु  
 तर्था गतिः शुतर्था गतेरिति सतर्हि  
 तथा निर्देशः कर्तव्यः न कर्तव्यः उत्तरप  
 दलोपेदृष्टव्यः तद्यथा उष्ट्रमावमिव  
 विपश्य उष्ट्रमावः इत्येवमतर्था गतेः  
 शुनर्थगतेरिति संज्ञाता र्थवत्वाच्च संज्ञा  
 ता र्थवत्वाच्च मन्यामहे शुद्धवेतोवर्णा इति  
 यदेवोक्तं चातार्थवेतः येषां रूपवत्वाच्च

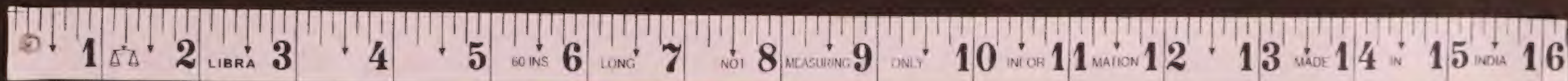




वेतस्तेषां समदाया अर्थवेतः तद्यथा  
 एकश्चत्तमानदर्शनेन समर्थः तत्सम  
 दायाचशतमपि समर्थः एकश्चनिलस्तै  
 लदाने समर्थः तत्समदायाश्चापि  
 समर्था भवति येषां पुनरवयवाश्च नर्थ  
 काः समदाया अर्थितेषामनर्थकाः त  
 यथाः एकोऽर्थो दर्शने समर्थस्तत्समदा  
 याच्छतमपि समर्थः एकाचमिकताते  
 लदाने समर्थस्तत्समदायाश्चापि शत  
 मपि समर्थः यैदितद्वैमेवार्णो अर्थवेतः  
 अथ वक्तुं तानि शानुवेति कार्थवक्तु  
 तानि अर्थवेदयातरप्रमयः प्रातिपदि  
 कमिति प्रातिपदिकसंज्ञा प्रातिपदिका  
 दितिसा अत्यन्तः सत्वेन पदमिति पदसं।  
 ता तत्रको दोषः परस्मैति नलोपादीनि श  
 नुवेति वनेधनमिति संचानस्य कार्थो  
 त्सवभावो वर्णात् संचानपाचकत्वमर्थः  
 तेन वर्णात्सव्यतिर्न भविष्यति अनर्थः।  
 कास्तप्रतिवर्णमर्थानपलब्धेः अनर्थका  
 स्तवर्णाः कुतः प्रतिवर्णमर्थानपलब्धेः न  
 हि प्रतिवर्णमर्थानपलभ्यते किमिदं प्रतिव  
 र्णमिति वर्णावर्णप्रतिवर्ण वर्णाव्यत्यया

श्री  
 मद्रा  
 भा  
 ३

पापोपजनविकारेषु दर्शनात् वर्णाव्य  
 त्यया पापोपजनविकारेषु चार्थदर्शना  
 त्मन्नामहे अनर्थका वर्णा इति वर्णाव्यत्य  
 यः कृतेतर्कः कासेः सिकताः हिमेः सिरः  
 वर्णाव्यत्ययेनाप्यव्यत्ययः अणये लोपः  
 ज्ञेति ज्ञेत् अज्ञेत् वर्णाव्यत्ययेनार्थापायः  
 उपजनः आगमः लविता लविते वर्णा  
 पजननेनार्थोपजनः विकारेनाप्यव्यत्यया  
 वः चातयेति चातकः वर्णाविकारेणार्थ  
 विकारः यथैव वर्णाव्यत्ययोपजनविक  
 रा भवेति तद्दर्शयत्यव्यतिकारोपजनवि  
 कारेऽपि भवितव्यं नचेत्तद्वत् अनर्थका  
 वर्णा इति उभयमिदं वर्णा इति अर्थवेतो  
 वर्णाः अनर्थका इति किमत्र न्याये उभ  
 यमित्याह कुतः स्वभावतः तद्यथा समा  
 नमोहमानानामर्थानां केचिदर्थेऽप्यु  
 ने अपरेन नचेदानीकश्चिदर्थवानिति  
 त्वात् सवैरर्थवद्भिः शक्यं भवितुं यदाव्य  
 तियदिकप्रत्ययनिपाता एकवर्णा अर्थवे  
 अतो न्ये नर्थका इति स्वाभाविकमेतत्क  
 थं यप्यभवता वर्णानामर्थवत्ताया इति  
 व्यपदिष्टः अर्थवेतो वर्णाः प्रातिपदि





कनिपातानामेकवर्णानामर्थदर्शनात्  
 वर्णाद्यान्त्येवाथोतरगमनात् वर्णान  
 पलथोचानर्थगतेः संचार्थवचेति संचा  
 ताथोतराण्येवैतान्यर्थोतरेष्वर्तते रूपः  
 रूपः रूप इति यदिदिवर्णाद्यन्त्यकृतम  
 र्थोतरगमनेत्यात् भूयिष्ठः कृपाथः सू  
 पेत्यात् रूपार्थश्च रूपे रूपार्थश्च रूपे  
 स्यात् रूपार्थश्च रूपे रूपार्थश्च रूपे  
 र्थश्च रूपे यतस्तत्त्वितनकिंचित् रूपस्य  
 वा रूपे रूपस्य वा रूपे रूपस्य वा रूपे रूपस्य  
 वा रूपे रूपस्य रूपे रूपस्य वा रूपे यतोम  
 न्यामहे संचाताथोतराण्येवैतान्यर्थोतरे  
 ष्वर्ततेति इति इति त्वपि भवतावर्णानाम  
 र्थवतोऽवतासाथोयो नर्थकत्वेथोतिने  
 योहिमन्यते यः रूपे रूपार्थः सककारस्य  
 यः रूपे रूपार्थः समकारस्य यो रूपे रूपार्थः  
 सयकारस्य रूपशब्दस्यानर्थकस्यात्  
 तत्रेदमपहते संचाताथवचेति एतस्यापि  
 प्रातिपदिके संचाथोपरिहारेवत्यति अ३३  
 णात्कृत्कपडोऽपेक्षे च प्रत्याहारेन वंधा  
 नोकथमचग्रहणोऽनपपत्तेष्वत्तप्रत्याहा  
 रार्थेऽनवंधाः क्रियेते एतेषामचग्रहणा

श्री  
 महा  
 भा  
 ३१

नोऽपराणकस्मान्नभवति किंचित्स्यात्  
 दधित्कोरीयति मधुणकारोयति ३  
 कोयणाचोतियणादेशः प्रमत्तेत या।  
 चागत किमिदमाचारदिति याचार्थोक्त  
 मपचारात् नैतेष्वप्याचार्यश्चकार्यो।  
 णिकृतं वतः मुप्रधानत्वात् नावल्ये  
 तेषामर्थेऽप्याथानोपदेशः क्रियेत कृत  
 हिहस्य कृतपतत पवतलोचापेस्यपे  
 लीलक्षते यत्तत्पजातीयस्तत्पजाती  
 येष्टुपिदशति अचः अत्त हलः हल्य  
 लोपश्च वलवन्नः लोपः त्वलपि ताव  
 तेवभवति ऊकालो निनिवायोगस्त  
 कालानोपपत्ताभवेत् अचोऽपराणमच  
 कार्यतेनैषानभविष्यति अथवायोग  
 विभागः करिष्यते ऊकालोच ऊऊऊ  
 इत्येवोक्तलोचभवति ततोऽस्तदीर्घे  
 स्तताः ऊस्वदीर्घस्तत्तश्च संभवति ऊका  
 लोचपवमपि संभवति ऊऊऊदः इत्य  
 अपिप्रामोति तस्मात्स्वोक्तमवपरिहृ  
 २१ अपर्याहपक्षपक्षः इत्यादीनोच  
 नात्याथावतावदेवयोगस्त अचकार्यो  
 णियथास्तत्कालेवतकार्यणि अथ



किमर्थो न स्यात्तामासूपदेशः क्रिय  
 ते इह सेयोतासेच्छत्सरः तं लोके यलो  
 कमिति परसवर्णस्यासिद्धत्वात् अनु  
 सारस्येव हि दिवचने तच्च परस्य सवर्णे  
 कृते तस्यायप्रगुहो न गुह्यात् नृवस्यापि  
 परसवर्णायथा स्यात् नैतदस्ति प्रयोज  
 नेवत्पत्तेव तत् दिवचने परसवर्णमि  
 देवक्तव्यं यावतामिदं न मुच्यते परसव  
 र्णपवतान्त्वे भवति परसवर्णात् हि कृ  
 ते यस्यायप्रगुहो न गुह्यात् दिवचने यथा  
 स्यात् मीभृदिवचने ननु वभेदो भवति  
 सति दिवचने त्रिपकारे असति द्विपकारे  
 नास्ति भेदः सत्यपि दिवचने द्विपकारमे  
 व कथं ह लोपमां यमीति लोपेन भवित  
 व्ये एवमपि भेदः सति दिवचने कदाचि  
 द्विपकारे कदाचित्त्रिपकारे असति हि  
 यकारमेव सपक्षकथं भेदो न स्यात् यदि  
 हि नित्यो लोपः स्यात् विभाषा च सलोपः  
 यथा भेदस्तथास्तु अनुवर्तते विभाषा  
 शरोचियद्वारयतायेदित्ते यदयं शरोची  
 ति दिवचनप्रतिषेधं शास्त्रिनस्त्यापण्य  
 त्याचार्यः अनुवर्तते विभाषेति कथं कृ।

श्री  
 मरु  
 भा  
 ३२

तात्तापके नित्ये हितस्य लोपेन कश्चिद  
 र्थो निषेधेन यदि हि नित्यो लोपः स्यात्  
 निषेधवचनमनर्थकं स्यात् अस्तत्र दि  
 वचने कस्येपरिसवर्ण इति लोपो भवि  
 ष्यति पश्यति त्याचार्यः विभाषा सलोप  
 इति ततो दिवचनप्रतिषेधं शास्त्रि नै  
 तदस्ति तापके नित्ये हिलोपे वश्यं सप्र  
 तिषेधो वक्तव्यः यदि तद्वोरहाभ्यामिति  
 दिवचने लोपापवादः सविज्ञापते कथं  
 मेवमित्युच्यते एतावन्ननुपरः यत्तत्क  
 रोवायमा कथं दिवात्र नित्यो लोपः स्यात्  
 दिवचनमर्थकं स्यात् किं तद्विज्ञापयौग  
 योरुदाहरणं यद्येतेरेता दिवचनने विज्ञे  
 जनसंयोगः प्रत्ययवत्ते विज्ञमिति इहं  
 नौ कर्ता हर्तैति दिवचनसामर्थ्यालोपेन  
 भवितव्यं यथात्र दिवचनसामर्थ्यालो  
 पेन भविष्यद्विज्ञापिलोपो न स्यात् कथं  
 तिर्हर्षतो नित्यस्य नित्येपिलोपे वश्यं स  
 प्रतिषेधो वक्तव्यः तदेतदन्ते सदिग्यसा  
 चोपाणा मनवर्तते विभाषानवेति तत्ता  
 उपेण कारोदिरनवप्यते एवं अनुपर  
 अनुवर्तते तद्वोरहाभ्यामिति वश्यं सदिग्य



भवति सर्वेणवासः परेणवेति कतर  
 सिंस्तावदाग्रहणोसंदेहः वलोपोएवे  
 स्पचरीवेति असेदिग्येएवेणसापरेण  
 कृतपततपराभावात् नहिदलोपपरे  
 णःसेति ननुचायमस्ति आहरे आहरे  
 मिति पवंतहिंसामर्यात् आग्रहणसा  
 मर्यात्सर्वेणानपरेण यदिपरेणस्यादा  
 ग्रहणमनर्थकेस्यात् दलोपोएवेस्पचरी  
 चौचइत्येवेइयात् अथवेतदपिनइया  
 तअचोह्येतइवति इत्योदीर्घः सतइति  
 अस्मिन्त्याग्राहणोसंदेहः केणइतिअ  
 सेदिग्येएवेणानपरेण कृतपतत नहि  
 केपरेणःसेति ननुचायमस्ति गोकानो  
 केति पवंतहिंसामर्यात् आग्रहणसा  
 मर्यात् सर्वेणानपरेण यदिहिंसादा  
 ग्रहणमनर्थकेस्यात् केचइत्येवेइयात्  
 अथवेतदपिनइयात् अचोह्येतइवति  
 इत्योदीर्घः सतइतिह्याग्राहणोसंदेहः  
 केणइतिअसेदिग्येएवेणानपर कृतप  
 तत नहिकेपरेणःसेति ननुचायमस्ति  
 गोकानोकेति पवंतहिंसामर्यात् आग्र  
 ग्रहणसामर्यात्सर्वेणानपरेणोति यदि

हिंसादाग्रहणमनर्थकेस्यात् केचइ  
 त्येवेइयात् अथवेतदपिनइयात् अचो  
 ह्येतइवति इत्योदीर्घः अस्मिन्त्याग्रा  
 ग्रहणोसंदेहः अणोप्ररहणाननासि  
 कइतिअसेदिग्येएवेणानपरेणकृतप  
 तमपराभावात् आग्रहणसामर्यात्  
 वेणानपरेण यदिहिंसादाग्रहणमनर्थकेस्यात् अचोह्येतदोनाः  
 पराणःसेति ननुचायमस्तिकतेहरेण  
 वेतहिंसामर्यात्प्ररहणाननासि  
 कइत्येवेइयात् अस्मिन्त्याग्राग्रहणो  
 संदेहः उगाग्रइति असेदिग्येएवेण  
 नपरेणकृतपततपराभावात् नह्युः  
 स्थानेवरपरतेस्यात् दयोःरेफयोःअच  
 णप्रसज्येतदलोपमायमित्येपोभवि  
 ष्यति विभाषामलोपः विभाषाग्रहण  
 प्रसज्येत अयेतहिंसालोपः गेरीति  
 पदोतयेतिपदोतयेवसः नशक्यः स  
 पदोतयेतिविज्ञाते इहदिदोषः स्या  
 त नरिधेः नइ अजचाः पशुधेः अया  
 स्याइति अयेतहिंसालोपमितिपर  
 नेप्रसज्येत आचार्यप्रहृतिज्ञोपेइति

श्री  
 महा  
 भा  
 ३३





श्री  
महा  
भा  
३५

स्यात् यत्र च्छ्रुतिश्चैव एतन्मयग्रन्थोत्त  
 त्रकरो चोरितितद्गुरुर्भवति कथं कृत्वा  
 जापकं तत्र विभक्तिनिर्देशः समग्रग्रन्थो  
 यत्र च तस्योच्चारणः प्रत्याहारग्रन्थोऽनस्ति  
 सोमात्रा सोऽयमेव लचीयसायासेन सिद्धे  
 सति यद्गुरोरो संयत्नमारभते तज्जापः।  
 त्याचार्यः परेणानुष्ठेयोति किंप्रतः सर्व  
 वार्तां किञ्चन विवर्णकारोऽस्ति नुवच्यते प  
 तज्जापवत्याचार्यः मन्त्रोष्ठापरिभाषाया  
 व्यानतो विशेष प्रतिपत्तिर्न हि संदेहास्त  
 दाणमिति आदिस्त्वांश्चैव एवैवैव  
 एव ग्रन्थोपरिणोऽप्युक्तमिति व्याख्यास्या  
 मः प्रमद्वानेकभन् किमर्थमिमोऽयम्।  
 एवनासिकावचनावभावेनावबुध्यते  
 नञकारपदानुवच्यते कथं यानिमकारे  
 ण प्रत्याहारग्रन्थानि हलोऽयमां यमीति  
 संज्ञकारेण हलोऽयमां यजिलोपश्चि  
 नैवैशकं ककारभकारयोऽपि नकार  
 भकारपरयोर्लोपः प्रसज्यते न फकारभ  
 कारपरेपित्थिः प्रसज्यते न फकारभ  
 कारपरः खयस्ति कथं उच्चार्यत्वादि  
 स्थापितमिति पतरणस्तजकारेण उच्चार्य





श्री  
महा  
भा  
३५

भाषेप्रथमाध्यायस्यप्रथमपादेहितीय  
माक्रिकं प्रत्याहारासमाप्ताः डौनमः प्रो  
षाहये हदिरादेव कृतंकस्मान्नभवति  
चोक्तः पदस्येति कलिपदोत्तेच इति शाने  
तिभत्वात् कथं भवेत्ता अयस्मयादीनि  
छंदसीति छंदसीत्यच्तेन चंदे छंदोव  
त्तुजाणि भवेति यदि भवेत्ता हदिरादेज  
देह्ना इति जशत्वमपिन प्रामोति उभय  
संज्ञानापि छंदसि दृश्यंते तयथा ससृष्ट  
भास ह्युक्ता गणोन पदत्वात् कृतं भवा  
ज्जशत्वं न भवति एवमिहापि पदोत्ताज  
शत्वं भवात् कृतं च न भवति किंपुनरि  
देतद्भावितग्रहाणां किंपुनरि देतद्भावि  
तग्रहाणां हदिरादेव यथा कारैकारौका  
भाष्येतेतेषां ग्रहाणां आद्यो सिदादेज्जात्र  
स्य किंचातो यदि विज्ञायते तद्भावितग्रह  
णां शालीयो मालीय इति ह दलत्तणाः  
छोन प्रामोति इह चाममयं मालमयं  
दलत्तणो मय इ प्रामोति इह चाममयं  
यतिः साल प्रामोतिः ह दलत्तणाः फिज  
न प्रामोति अथादेज्जात्रस्य ग्रहाणां सर्वौ  
भासः सर्वभास उत रपद हदौ सर्वे चेतय





सरः प्रमोति इह च पावती भार्याय  
 सपावदार्पः तावदार्पः हृदि निमित्तमे  
 ति पुत्रदावप्रतिषेधः प्रमोति अस्तनर्या  
 दैत्मात्रप्रदाणे ननु चोक्तं सर्वोभासः स  
 वेभासः उत्तरपदवद्भासं वेवेत्येव सरः प्रा  
 मोतीति नैष दोषः नैवे विजायते अथ शेष  
 चेतद्विज्ञेयं तदा वितप्रदाणे मयपि इहापि  
 प्रसज्येत सर्वः कारः सर्वः कर्माणि यदप्य  
 च्यते इह च पावती भार्याय सपावदार्पः  
 तावदार्पः हृदि निमित्तमेति पुत्रदावप्रति  
 षेधः प्रमोति नैष दोषः नैवे विजायते न  
 यथा हृदि निमित्तं हृदि निमित्तं हृदि निमि  
 त्तमेति कथं तर्हि हृदि निमित्तमस्मिन् सो  
 यं हृदि निमित्तं इति किं हृदि निमित्तं यो सो  
 ककारोणाकारो जकारो वा अथ वा यत्नरु  
 त्वाया हृदि निमित्तं स हृदि निमित्तः कथं  
 हृदि निमित्तं यस्याणां माकारो कारोणां  
 संज्ञाधिकारः संज्ञासंप्रत्ययार्थः संज्ञाधि  
 कारः संज्ञासंप्रत्ययार्थः कर्तव्यः अथ संज्ञे  
 नैवे प्रकृत्या ह्यह्यारयः शब्दः परित्या  
 किं प्रयोजनं संज्ञाप्रत्ययार्थः बुद्धारीनां श  
 द्धानां संज्ञेनैव संप्रत्ययो यथा स्यात् इतर

शास्त्रसंप्रत्ययो यथा लोके लोके प्रकृत्य  
 माणे संज्ञाधिकारे ह्यह्यारीनां संज्ञेनैव स  
 प्रत्ययोन स्यात् इदमिदानीं संवेदकस्य  
 मनर्थकं स्यात् अनर्थकमित्याह यथा  
 लोके तद्यथा लोके अर्थे वेति वा तथैव  
 निवाक्या निरूपणे अर्थे वेति तावत् दे  
 वदत्तया मया ज्ञातं अज्ञातं देवेन देवदत्तया  
 मया ज्ञातं कस्मा मिति अनर्थकानि च दे  
 शरीरिमानि वरुणाः कुंडमत्ताजिने  
 पलपिदः अर्थो रुकमेतत्तु कुमार्पाः स्य  
 यत्कृतमपि ताप्रतिशो न इति क्रियमा  
 णोपि संज्ञाधिकारे संज्ञासंज्ञितो रसं देह  
 अ क्रियमाणोपि संज्ञाधिकारे संज्ञासंज्ञि  
 तो रसं देहो वक्तव्यः कुतो होतत हृदि श  
 द्धः संज्ञाया देवः संज्ञिव इति न प्रवरदे  
 च संज्ञा स्यात् हृदि शब्दः संज्ञीति यत्वा  
 वरुच्यते संज्ञाधिकारः संज्ञासंप्रत्ययार्थः  
 इति न कर्तव्यः आचार्याचार्यात् संज्ञाधि  
 दिः आचार्याचार्यात् संज्ञासंज्ञितो रसं देह  
 ति किमिदमाचार्याचार्यादिनि आचार्या  
 णामप्युच्यते यथा लोके कवेदिके प्र  
 तद्यथा लोके कवेदिके प्रकृतोते

श्री  
 महा  
 भा  
 ३६



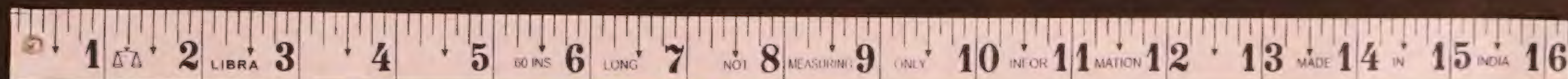


लोकेतावत् मातापितरौ प्रसूयन्तामस्य  
 हनेवकाशेनामकुरुतः देवदत्तो यत्तद  
 भवति तयोरुपचारादपि ज्ञानेति इयं  
 मया संज्ञेति वेदेष्वपि चण्डिकाः संज्ञां कु  
 र्वन्ति स्तोत्रेष्वपि चण्डाल इति तत्र भवताम  
 पचारादपि ज्ञानेतीति इयं मया संज्ञेति  
 एवमिहोपि इहैव तावत्केचिद्विचक्षणानां प्रा  
 क्तः इति शब्दः संज्ञायां देवः संज्ञित इति अ  
 परे सिद्धिर्वादि रित्युक्ता आचारैकारैका  
 रानदाहरेति तेन मया मदेयया प्रत्याये  
 ते सा संज्ञा ये प्रतीयन्ते ते संज्ञित इति यदप्य  
 च्यते कियमाणोपि संज्ञाधिकारे संज्ञा संज्ञि  
 तोर संदेहः कर्तव्य इति कियमाणोपि संज्ञा  
 यिकारे संज्ञा संज्ञितो र संदेहः सिद्धः कृतः  
 आचार्योचारो देव उक्त आचार्योचारः अना  
 कृतिः अथवानाकृतिः संज्ञा आकृतिर्म।  
 तः संज्ञित इति लोकोपपत्तिरिति मतो मां स  
 पि इत्येव दत्त इति संज्ञा कियते लिंगेन वा  
 अथवा किंचित् लिंगमासं ज्ञेयवद्वयमि इत्ये  
 लिंगा संज्ञेति इति शब्दो वचनं लिंगे करिष्यति  
 नादेकं इहैव तावदुक्तं यद्वच्यते आचार्यो  
 चारादिति किमत्राशङ्कते तमेवोपायभागम

केतेस्त्वमिति तस्यैव पुनः प्रमाणिक  
 रणं एतदुक्तं अपरितोषात् तावत्त्वमि  
 भवानेवानेन परिहारेताता कृतिलिगे  
 न वेत्याह तच्चापि वक्तव्यं यदप्येतच्च  
 ते अथैव तदीतमेतानवक्तव्यं लोप  
 अनवक्तव्यः संज्ञा लिंगमनवेपे प्रकरि  
 ष्यति न च संज्ञानानिहतिरुच्यते स्वभा  
 वतः संज्ञानिवर्तने तेना न वेथानामपि  
 निहतिर्भविष्यति सिद्धांतो न मया पितृ  
 यतं भवति यथा मया संज्ञा कृतं न वचो।  
 के संज्ञाधिकारः संज्ञा प्रत्यायायः इतरथा  
 लसं प्रत्यायायलो क इति न यथा लोके  
 तथा वा करणे प्रमाणभूत आचार्यो देव  
 पवित्रपाणिः अन्ताववकाशे प्राप्नुय  
 आसीनः मंगलं हृदयं कुरुता यत्न न स  
 त्रै प्रणयति स तत्रानर्थकेन केन वरुण न  
 भवितेशं के किं प्रवर्षिता सुत्रेण किम  
 तो यदशंकततः संज्ञा संज्ञितो वव कृतो।  
 न्तावत्त्वमेतानवक्तव्यं न पुनः सा  
 अनुज्ञासने यस्मिन् शास्त्रे सा प्रत्यमवेव  
 कियते कृतमनयोः साधुत्वं कथं वादि  
 यमस्यायमविशेषोपदिष्टः प्रकृतिषा

पु  
 म  
 ३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३०

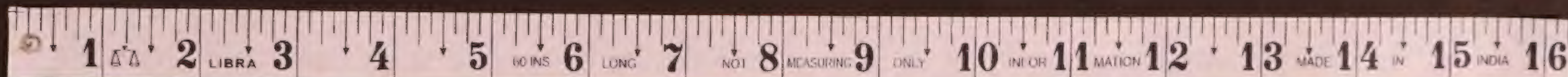




दे तस्मान्नातिशयः आदेवोपात्तरम  
 माम्नायउपदिष्टः प्रयोगनियमायेत  
 ह्यदिष्टात् ह्यदिशब्दात्प्रादेवः प्रयुक्त  
 व्यतिनेहप्रयोगनियमप्रारम्भते किंत  
 हिमस्तुत्यसेस्तुत्यपदान्तरजते तेषां  
 यथेष्टमभिसंबंधोभवति तद्यथाग्रहा  
 रणत्रेपात्रमाह्येति आदेशास्तदीमेष्टुः  
 ह्यदिशब्दप्रयादेवआदेशाः स्योनिदि  
 श्प्रयादेशाउच्येते नचात्रषष्ठीनिदिष्टेप  
 रणमः आगमास्तदीमेष्टुः ह्यदिशब्दप्रया  
 देवआगमाः आगमाग्रपिषष्टीनिदिष्टेष्टु  
 च्येते लिंगेनवानचात्रषष्ठीनिदिष्टेनाव  
 त्वापिगमलिंगेपणमः इदेविलपि भूयः  
 सामानाधिकरणमेकविभक्तित्वेवह्योश्च  
 तद्वति कयोदेयोविशेषणविशेषणयोः  
 सेत्तासेत्तिनोर्वो तत्रकतरदेततस्यातवि  
 शेषणविशेषणरति तच्चनह्योरीपप्रतीन  
 पदार्थकयोविशेषणविशेषणभावोभवति  
 नादेच्छुहः प्रतीनपदार्थकः तस्मान्सेत्ता  
 सेत्तिनाविव तत्रनेतावात्सेदेहः कःसेत्तो  
 कामेत्तेतिसचापिकसेदेहः यत्रचोभेसमा  
 वादो यत्रत्वयतरलचुः यलचुः सामेत्ता

श्री  
 महा  
 भा  
 ३८

यद्भरुतसेत्तीकृतपतत् लक्ष्येदिसेत्ता  
 करणं यमत्रायेयनावरं पुरुलचत्वमे  
 दोपलक्षितमायेहनि किंतदिग्रनकनि  
 तामपिप्रनाकनिसेत्ताग्रकनिसेतः सेत्ति  
 नइति लोकेष्टाकनिमतोमोसपिश्यदे  
 वदत्तइतिसेत्ताकियते अथवासावतित्यः  
 सेत्ताभवेति ह्यदिशब्दसावतेते नादेच्छुहः  
 तद्यथा इतरत्रापिदेवदत्तशब्दसावतेते न  
 मोसपिः अथवास्वीचारितः सेत्तीपरोच्चा  
 रितासेत्तेति कृतपतत् सलोचिकापिणाः  
 कार्यणभवितव्यं तद्यथा इतरत्रापिसेता  
 मोसपिश्यदेवदत्तइतिसेत्ताकियते कथं  
 ह्यदिशब्देजिति एतदेकमाचार्यस्यमंगला  
 र्थेष्टयाता मोगलिकप्रचार्यमहतः सा  
 स्त्रोचस्यमंगलार्थेह्यदिशब्दमादितः प्रप्रेके  
 मंगलादीनिशास्त्राणिप्रयतेवीरपुरुषा  
 णिभवेतिआपुष्पत्यरुषाणिचअपेत्ता  
 अह्यदिप्रकायणास्वरिति सर्वत्रैवदिवा  
 करणोस्वीचारितासेत्तेति अथरोच्चारिता  
 सेत्ताप्रदेहः एतियथादोषवानाविलपि  
 सेत्ताधिकारः अष्टमेपिसेत्ताः कियतेतयथ  
 रमास्त्रेतिमिति तत्रापीदमनवमेष्टात्

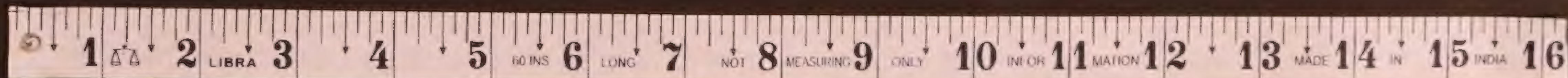




अथवाप्रस्थानेयंप्रयत्नः क्रियतेनहोदेतो  
 कादियते यदिहिस्वालोकादियते ततो  
 यत्नाहंस्यात् अगोत्तायकश्चिद्भासक्तिनी  
 कर्णोवाग्दोतोपरिपणतेप्रयोगोरिति नचा  
 स्मयाचष्टेगोरियमस्याः संज्ञेति भवतिचा  
 स्पसंप्रत्ययः तत्रैवतस्यात् कृतस्तवष्टव  
 रभिसंबंधश्चि इहापि कृतः कैः आचार्य  
 स्तत्रैवतस्यात् यस्मैतद्विस्मयत्परिपण  
 तेतस्याकृतः लोकेपिद्विस्मयस्यैतद्विस्मयत्परि  
 दिपणतेतस्याकृतः अथतत्रकृतः इहापि  
 कृतोदृष्टः सतोहृद्वादिप्रसंज्ञाभावा  
 न्मदाप्रयत्नरेतराप्रयत्नादप्रसिद्धः सतः सं  
 स्तिनः संभावान्तराप्रयत्नसंज्ञाप्रयत्नसंज्ञा  
 स्तीहृद्वादिप्रयत्नरेतराप्रयत्नादप्रसिद्धिः के  
 तरेतराप्रयत्ना सतामादेवांसंज्ञाभावा  
 संज्ञाचादेवोभावातेतदेतदितरेतराप्र  
 यत्नेभवति इतरेतराप्रयत्नाकार्याणि न  
 प्रकल्पते तद्यथा नौनौवाचदानेतरं न  
 जाणायाभवति ननुभोरितरेतराप्रयत्ना  
 कार्याण्यपिदृश्यते तद्यथा नौशकटेवह  
 निशकटेमपिनावेवहति अन्यदपि किंवि  
 तत्रभवति स्थलेजलवा स्थलेशकटेनाव

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५

वहति जलेनौः शकटेवहति यथात  
 द्वित्रिविष्टजेकतत्रायतः सूत्रंभवति इ  
 देप्रनरितरेतराप्रयत्नमेव सिद्धेतिनित्यशा  
 ह्यतात् सिद्धमेतत्कथंनित्यशाह्यतात्ति  
 त्याः शाहाः नित्येप्रशब्देप्रसतामादेवांसं  
 ज्ञाक्रियते नसंज्ञादेवोभावाते यदित  
 द्विनित्याः शाहाः शासंकिमर्थं शासंकि  
 मर्थमितिचेन्नित्यंनकत्वात्सिद्धे निवर्तकं  
 शासंकथंनित्यंनिरस्माययमविशेषेणोप  
 दिष्टः तस्यासर्वत्रमजिवदिः प्रसक्ता तत्रा  
 नेनयमः क्रियते अकिंयुप्रत्ययेप्रसृजे  
 प्रसंगेसाजिः साप्रभवतिप्रत्येकंसाहृदि  
 संज्ञे प्रत्येकंसाहृदिसंज्ञोभवतइतिवक्त  
 वं किंप्रयोजनेसमदायेसाभूतामिति प्र  
 त्यसहवचनात्समदायेसंज्ञाप्रसंगः अ  
 न्यत्रसहवचनात्समदायेसाहृदिसंज्ञ  
 योरप्रसंगः यत्रेच्छातिसहभूतानांकार्यं  
 तत्रकरोतिसहग्रहणं तद्यथा सहस्रं  
 उभेअभ्यस्तमितिसिद्धेति प्रत्येकंवचाक्य  
 परिसमाप्तिः प्रत्यवयवेवाक्यपरिसमाप्ति  
 सिद्धेयते तद्यथा देवदत्तयत्तदत्तविल  
 मित्राभोज्यतामित्युक्तेप्रत्येकंभुजिःसमा

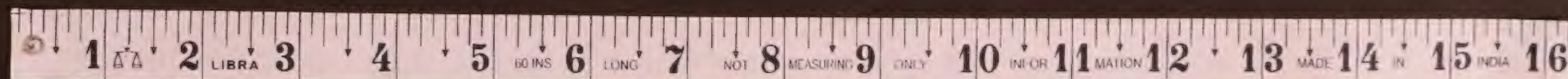




एते नवचायमप्यस्ति दृष्टोत् समदा  
 येवाकापरिसमाप्तिरिति तद्यथा गतीः  
 शान्तेरेडोतामर्धिनश्चालराजानोहिः।  
 एतेन भवेति नवप्रत्येकेरेडोति सरोतस्मि  
 नृष्टोतेयदितत्रमह्यदृष्टोक्रियते इहा  
 पितहिप्रत्येकमिति वक्तव्यं शुभतरोत  
 रेणापिसह्यदृष्टोसहभूतानोकार्येभव  
 ति इहापितहिनाथः प्रत्येकमिति वचने  
 न शुभकिमर्थमाकारस्तपरः क्रियते आ  
 कारस्तपरकरणसर्वोणग्रहणाथे आ  
 कारस्तपरकरणक्रियते किंप्रयोजनेस  
 र्वोणग्रहणाथेनपरस्तकालस्तकाला  
 नोसवर्णीनोग्रहोपथास्यात् केषामरा  
 मानदात्रसरिताननासिकानां किंचका  
 रानस्यात् भेदकत्वात्सरस्य भेदकाउदा  
 तादयः कथं प्रनर्तायते भेदकाउदाताद  
 य इति एवं हि दृश्यते लोके यउदात्ते कर्त  
 व्येनदाने करोति त्वेडिकोपाध्यायस्तस्मै  
 चोपेदिको ददाति शुभत्वे करोषीति आ  
 स्तिप्रयोजनमेतत् किंतु इति भेदकत्वा  
 द्वाप्येति वक्तव्यं किंप्रयोजने शानना  
 सिकोनामगुणः उद्भिन्नस्य ग्रहोपथा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४

स्यात् किंचकारणोनस्यात् भेदकत्वाद्  
 एतेति भेदकागुणा इति एवं हि दृश्य  
 ते लोके एकोयमात्ता उदकं नाम तस्य  
 गुणभेदादयत्ने भवति शुभदिदेशेन  
 मन्यदिदमस्मिति नवचमोः शुभेद  
 कापि गुणादृश्यते तद्यथा देवदत्तोप  
 मेदापि जगुपि शिवपि स्वामाख्या न ज  
 हाति तथा चालोपवाह्यो वसोवलीव।  
 इति उभयमिदं गुणोक्तं भेदकागुण  
 शुभेदकागुणा इति किंप्रनरन्त्यायेस  
 भेदकागुणा इति न्ययां कृतपतत य  
 द्यमासिदपि सत्पत्तामनः दान्तर  
 एको करोति यदि भेदाः स्युः उदात्तमेवाय  
 म्प्रचारयेत् यदि तर्हि भेदकागुणाः शुभ  
 दातादेरेतो दाताय उच्यते तत्स्वरितादेः स  
 रितोता शुभप्रामोति नैषदायः प्राप्नोय।  
 माणोगुणादिभेदको भवति तद्यथा  
 शुक्लमालभेत कृष्णमालभेत यः शुक्ल  
 शुलभये कृष्णमालभेत नैनययोक्तं  
 कृतं भवति शुभेदेहाथे स्मरितकारः प  
 जित्यचमाने मेदेहः स्यात् किमेलावे।  
 वावेव आहोसिदाकारोपप्रसस्य

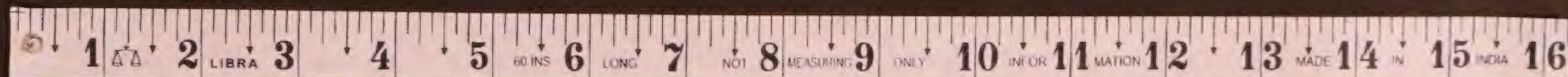




तस्मिन्संदेहमात्रमेतद्वति सर्वसंदेहेषु  
 चेदमुपतिष्ठति व्याख्यानतोविशेषप्रति  
 पत्तिर्नहि संदेहादलक्षणमिति त्रयाणां प्र  
 हंमिति व्याख्यासामः अन्यत्राप्येवंजातो  
 यकैष संदेहेषु न किंचिद्यत्नं करोति तथैव  
 जातो मशसोरिति इदं तर्हि योजनमात्रेण  
 नस्मिन्मात्रचतुर्मात्राणां जिमात्रचतुर्मात्रा।  
 आदेशमात्रवन्निति त्वद्वाइइः त्वद्दंइः त्व  
 द्वाउदकं त्वद्दोदकं त्वद्वाइषा त्वद्देषा त्वद्वा  
 ऊरा त्वद्दोरा त्वद्वापेउका त्वद्दैरका त्वद्वा  
 ओदनः त्वद्दोदनः त्वद्वापेपगवः त्वद्दोपग  
 वः अथ क्रियमाणेपि वतन परेकस्मादेवात्र वि  
 मात्रचतुर्मात्राणां स्थानिनो विमात्रचतुर्मात्रा  
 आदेशानभवेति तपस्तत्कालमेति निय  
 मात्तननतः परोयस्मात्तोये नेमात् तदपि  
 परस्पर इति यदि तदपि परस्पर ईदोर  
 प्रहैव स्यात् यवः स्रवः पवः लवः इत्यत्र  
 स्यात् नैषतकारः कस्तुहिदकारः किंदका  
 रेप्रयोजने अथ किंतुकारे यथसंदेश्यस्त  
 कारः तर्हिदकारोपि अथमलसालार्थः त  
 कारः दकारोपि इको गणसदो इकग्रहणा।  
 किमर्थे इकग्रहणमात्रेण्यत्तरयोजननि

श्री  
 महा  
 भा  
 ७१

ह्यर्थे उकग्रहणमात्रेण्यत्तरयोजननि  
 ह्यर्थे क्रियते आकारनिह्यर्थे संध्यत  
 रनिह्यर्थे योजननिह्यर्थे क्रियते आ  
 कारनिह्यर्थे तावत् पाता वाता आका  
 रस्यगणः प्रामोति इकग्रहणान्न भवति  
 संध्यत्तरनिह्यर्थे तावत् स्नायते म्नायते  
 संध्यत्तरस्यगणः प्रामोति इकग्रहणान्न  
 भवति योजननिह्यर्थे तावत् उभित  
 उभिते उभितये योजनस्यगणः प्रामोति  
 उकग्रहणान्न भवति अकारनिह्यर्थे  
 ततावानर्थः आचार्यः प्रहृतिर्ज्ञापयति  
 नाकारस्यगणो भवतीति यद्यमानो न  
 पसरोक इति ककारान्वयेपे करोति कथं  
 कृत्वा ज्ञापकं कित्करणपतत्प्रयोजनं  
 कितीत्याकारलोपो यथा स्यात् यदि वा क  
 रस्यगणः स्यात् कित्करणमनर्थकं स्यात्  
 गुणकते ह्येकारयोः परस्परसिद्धेरूपे  
 स्यात् गोदः केवल इति पश्यन्ति ताचार्यो  
 नाकारस्यगणो भवतीति ततः ककारान्व  
 येपे करोति संध्यत्तरनिह्यर्थे चापि ना  
 र्थः उपदेशसामर्थ्यान् संध्यत्तरस्यगणो  
 न भविष्यति योजननिह्यर्थे न चापि।

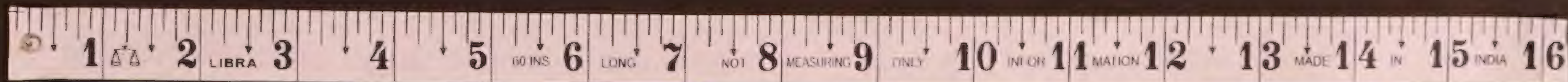




नार्थः आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयति योजनम्  
 गुणो न भवतीति यदयोजनेऽइति जिते  
 शास्त्रि कथं कृत्वा ज्ञापकं इति कुर्यात्  
 त्वयोजने इति निति रित्योपपत्त्यात् य  
 दिव्योजनस्य गुणः स्यात् उक्तं नान्यथैकं  
 स्यात् गुणो कृते ज्ञापकं नान्यथा परं  
 ऐसिद्धं स्यात् तपस्रजो मंडरज इति प  
 र्णतित्वाचा योजनस्य गुणो न भवतीति  
 ततो जनेऽइति शास्त्रि नैतानि सन्ति ज्ञापका  
 नि यत्तावच्च्यते किं करोति ज्ञापकं नाका  
 रस्य गुणो भवतीति उक्तं नान्यथा तद  
 शाक्यैः परिमृज्यापनदोरिति यत्तद्विज्ञा  
 पोऽगित्यनन्यथैककारमनुवर्त्येकरोति य  
 दप्युच्यते उपदेशसामर्थ्यात् नान्यथा स्य  
 गुणो न भविष्यतीति ययितर्हि यद्यन्यथा  
 रस्य प्रामोति तत्तदुपदेशसामर्थ्यात् नान्यथा  
 गुणादयोऽपि न जानन्ति नैव दोषः यवि  
 धिप्रत्यपदेशो नर्थकः सविधिवाच्यते य  
 स्यात्तविधेर्निमित्तमेव नान्यथा वाच्यते गुणो च  
 प्रत्यपदेशो नर्थकः गुणादीनां प्रनर्निमि  
 त्तमेव यदप्युच्यते जनेऽवचने ज्ञापकं य  
 जनस्य गुणो न भवतीति सिद्धेति विधिरा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४२

भ्रमाणां ज्ञापकार्यो भवति न च जनेऽगु  
 लो न सिध्यति कृतो ह्येतत् जनेऽगुल इत्य  
 मानेः कारो भविष्यति न प्रनरे कारो वा स्या  
 दो कारो वेति आनेतयतोर्थमात्रिकस्य च  
 जनस्य मानका कारो भविष्यति एवमप्य  
 नानाशिकः प्रामोति परं येषां गुहा भवि  
 ष्यति एवं तर्हि गम्येयं शक्त्यः गमे  
 शु गुणोऽयमाने आनेतयतो कारः प्रामो  
 तितस्मादिकग्रहणं कर्तव्यं यदितर्हि उक्त  
 ग्रहणं क्रियते योऽप्येतां स इमे पेतुपी  
 कः प्रामोति सत्ता विधाने नियमः सत्ता  
 याये विधीयते ते प्रनियमः किंच कथा  
 मेतत् न हि कथमन्यथा माने गम्यते गुण  
 हृदि ग्रहणसामर्थ्यात् कथं प्रनरेतेरा  
 गुणा हृदि ग्रहणं इको गुणो हृदी स्यात्  
 प्रकृते गुणो हृदि ग्रहणमनवर्तते क  
 प्रकृते हृदि रादे न देहो गतिरिति यदित  
 दनवर्तते अदेह्यु हृदियेति इदं हृदि  
 ज्ञापमोति संवधमनवर्तिष्यति हृदि  
 रादे न देहो गतिः हृदि रादे च इको गुणो हृदी  
 ति गुणो हृदि ग्रहणमनवर्तते आदे च  
 हृदो निवर्तते अथवा मूकगतयोधिका





गः तयथा मंडकाउत्सृज्यतागच्छति  
 तद्वदधिकाराः अथैकयोगः करिष्य  
 ति हृदिगदेजदेहगति ततउकोग  
 णहृदीति नचैकयोगेनहृतिर्भवति  
 अथवा अयवचनाचकाराकरणाचप्रक  
 तस्यापरादोविज्ञायते यथोत्सर्गोपस  
 कस्यापवादावापकोभवति अनास्थाः स  
 तायावचनात् चानकरणाद्यस्याकरणा  
 त्यक्त्यागप्रतिहृदिसेजायागसंज्ञावा  
 धिकाभविष्यति यथोत्सर्गोपसकस्याप  
 वादोवापकोभवति अथवावद्व्यतेतत् अ  
 न्वर्ततेचनमविषयः नचान्वर्तनादेभ  
 वेति कथं तद्विषयत्वादेवेति अथवाभय  
 निहृतेतदपेक्षिणामहेकिंपुनरलोत्स  
 र्गः अहोसिदलोत्सपवादः कथंचा  
 येततच्छेषः स्यात् कथंचायेतदपवादः  
 यथैकैवाकांतवेदेचप्रलोत्सविषयोभ  
 वेति इकोगणहृदीप्रलोत्स्येति ततो  
 येतच्छेषः अथनानावाकांप्रलोत्स्य  
 विषयोभवेति इकोगणहृदीप्रलोत्स्ये  
 ति ततोयेतच्छेषः अथनानावाकांप्र  
 लोत्स्यविषयोभवेति इकोगणहृदी

श्री  
 महा  
 भा  
 ५३

अतस्मान्नेतस्यवेति ततोयेतदपवादः  
 कथाउविशेषः हृदिगणवलोत्स्येति  
 चेत् मिरिश्चिपुगंतलक्ष्यथकिंरि  
 तिप्रसङ्गोधिकप्रमाणे इकप्रमाणकर्त  
 यमिदेगणाः इकइतिवक्तव्यं आनेत्य  
 त्वादिनशामेति पुगंतलक्ष्यथवस्यग  
 णाः इकइतिवक्तव्यं आनेत्यत्वादिनश  
 मेति अहोसिदिरिगणाः इकइतिवक्तव्यं  
 आनेत्यत्वादिनशामेति इहोरिगणाः  
 इकइतिवक्तव्यं आनेत्यत्वादिनशामे  
 ति तिप्रसङ्गोपगणाः इकइतिवक्तव्यं  
 आनेत्यत्वादिनशामेति सर्वोदेशप्रस  
 र्गश्चानिगंतस्यसर्वोदेशगणोनिगंत  
 शामेति यातावाता किंकारणं प्रलो  
 त्स्येतिषथै चैवप्रत्यमेकमपसंज्ञाता  
 अंगस्येतिस्थानेषथैतद्यदिदानीमनिगं  
 तमंगंतस्यगणाः सर्वोदेशः प्रामेति नै  
 षदोषः यथैवतदि प्रलोत्स्येषथैतदि  
 कमपकामति एवमंगस्येतिषथैतदि  
 यदिदानीमनिगंतमंगंतत्रषथैवनास्ति  
 गणोपगणाः कुतः सर्वोदेशः एव तद्विषय  
 एलोत्स्येदोषोह्येचायेपदितः सिद्धिप्रस

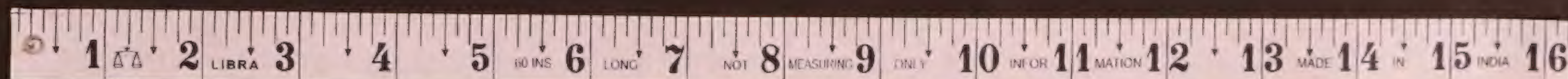




तलचपयर्द्धिदृशिप्रत्तरेषिकप्रह  
 णोसर्गदेशप्रसंगोह्यतिगतस्येति सिदे  
 णाककडतिवचनादचलमान श्रुत्य  
 स्येतिवचनादिकोन उवातेवगुणाः स  
 वेदेशः प्रामोतिपवेसवेप्रस्तनरित  
 दपवादः उवात्रस्येतिवेज्जसिसावेधा  
 तकार्यथातकरुसाद्योगोषनेत्यप्र  
 तिषयः उवात्रस्येतिवेज्जसिसावेधात  
 कार्यथातकरुसाद्योगोषनेत्यप्रति  
 षेधोवक्तव्यः जसिगुणोपयेदभवति  
 प्रत्तरेवः शुविमशुरिति एवमनेनितः  
 पयेवेविशुः शुवापिप्रामोति सार्वधातु  
 कार्यथातकयोर्गुणः यथेदभवतिक  
 नादतो नयमितरति भवतीतिपवेईरि  
 नाईरिते ईरते शुवापिप्रामोति रुस  
 स्यगुणः यथेदभवति हेप्रग्रेहचयोइ  
 तिपवेदेप्रतिवेत् हेमससत् शुवापि  
 प्रामोति जसिगुणः यथेदभवति शुप्र  
 यः वायवशति एवमप्रिचितः सोमसतः  
 शुवापिप्रामोति कृतोऽि सर्वनामस्थान  
 योर्गुणः यथेदभवति कर्तरि कर्तासौ  
 कर्ताइति एवेसकृति सकृतासकृते

श्री  
 महा  
 भा  
 ध

शुवापिप्रामोति चेदितिगुणः यथेद  
 भवतिशुप्रये वायवशति एवमप्रिचि  
 ते सोमसते शुवापिप्रामोतिगोर्गुणः  
 यथेदभवति वाभयोमोऽयशति एवे  
 सकृत् सौकृतः शुवापिप्रामोति नेष  
 दोषः प्रगतलचपयप्रहणामनेत्यनि  
 यसार्ये प्रगतलचपयप्रहणामनेत्यनि  
 नियमार्यभविष्यति प्रगतलचपयस्य  
 वानेत्यस्यतामस्थानेत्येति प्रकृतस्ये  
 धनियमः स्यात् किंचप्रकृतसार्वधातु  
 कार्यथातकयोर्गिति तेनभवेदिति  
 यमान्नस्यात् ईरिता ईरिते ईरतेइ  
 ति इसादिगुणस्तनियतः सोनेत्यस्या  
 पिप्रामोतिशुवाप्येवेनियमः स्यात् प्रो  
 तलचपयस्यसार्वधातुकार्यथातकयो  
 रेवेति एवमपिसार्वधातुकार्यथातक  
 योर्गुणः अनियतः सोनेत्यस्यापिप्रामो  
 ति ईरिता ईरितेईरतेइति शुवाप्य  
 भयतीनियमः स्यात् प्रगतलचपयस्ये  
 वसार्वधातुकार्यथातकयेः सार्वधातु  
 कयोर्गुणः कयोरेवच प्रगतलचपय  
 स्येति एवमप्येज्जसिगुणः अनियतः

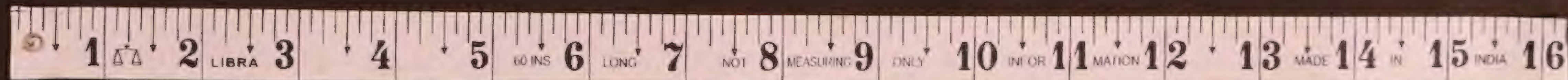




मोनेन्यस्यापिप्रमोति युनेनिजःपर्यवे  
 विप्रतिरिति एवेतर्हिनेवायेतच्छेषःनापि  
 तदपवादः अन्तरेदेयिभाषांतरमसे  
 वदे तथापरिभाषणपरिभाषांतरमिति  
 चमत्ताक्रोटीयाःपठेति नियमादिको  
 गणहृदीभवतोविप्रतिषेधेनेति यदि  
 चायेतच्छेषःस्यात्तेनैवतस्याप्रमोति  
 निषेधः अस्यापितदपवादः उत्सर्गापवा  
 दयोऽप्युक्तविप्रतिषेधः तन्नियमस्याव  
 काशःगतःकचराजकीये इकोगणहृदी  
 इत्यस्यावकाशः चयनेचापकःसवने।  
 लावकः इहोभयेप्रमोति मेयति मेय  
 तःमेयति माटीति इकोगणहृदीइमे  
 तज्जवतिविप्रतिषेधेन नैवप्रकाविप्र  
 तिषेधः विप्रतिषेधेदिपरमित्युच्यते इ  
 वंआयेयोगःपरोनियमः इष्टवाचोपरश  
 हःविप्रतिषेधेपरेयदिष्टतज्जवति एवम  
 ण्युक्तोविप्रतिषेधः द्विकार्ययोगोद्वि  
 प्रतिषेधः नचात्रैकोद्विकार्यपुक्तः ना  
 वशेद्विकार्ययोगपवविप्रतिषेधः किं  
 तर्हिमुसंभवोपिनचात्रासंभवःकोमा  
 वसंभवःइहतावत् हृदीभ्यःसदोभ्यश्चि

श्री  
 महा  
 भा  
 ५२

एकःस्यानोदावादेशो नचास्तिसेभवः  
 वधेकस्यानानोदावादेशोस्यातो ३  
 हेरांनीमेयतिमेयतःमेयति होस्यानि  
 नावेकादेशःनचास्तिसेभवःयदुयोःस्या  
 निनोरेकादेशःस्यात् एवमावसंभवःस  
 त्यसंभवेप्रकाविप्रतिषेधः एवमप्युप्र।  
 कोविप्रतिषेधः कितदिहयोरपिमाव  
 काशयोःसमवस्थितयोविप्रतिषेधोभ  
 वति अन्वकाशआयेयोगःनन्वेरा  
 नोमेवावकाशःप्रक्रमःचयने चापकः  
 ललवनेलावकःअस्यापिनियमःप्रमो  
 ति नाशामेनियमेयेयोगप्रारभ्यते यार  
 तानाशमेतदपवादीयेयोगोभवति ३  
 त्सर्गापवादयोऽप्युक्तोविप्रतिषेधः अ  
 स्यापिकथंचिदिको गणहृदीइत्यस्यायो  
 गस्यावकाशःस्यात् एवमपिदोषःयये  
 हविप्रतिषेधादिको गणोभवतिमेयते  
 मेयतः मेयतीति एवमिहापिस्यात्  
 युनेनिजःपर्यवेविप्रतिरिति एवेतर्हि  
 दिभेवति गणोभवतीति यदुपान् ३  
 करयेततत्रोपस्थितेइष्टे किंकुले  
 भवतिद्वितीयास्योपपत्तिर्भाष्यति तत्र

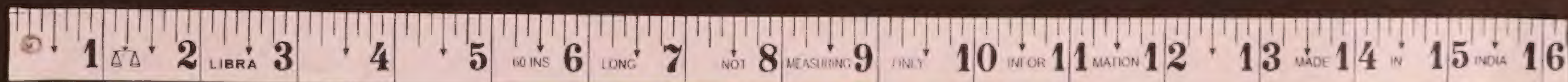




कामचारः गृह्यमाणो न वा ३ के विशेषयि  
 त्वे ३ का वा गृह्यमाणो यावता कामचारः  
 ३ इतावत् मरिद्विनि प्रगतं लक्ष्यं यत्किं  
 दृशित्विप्रक्षेपे गृह्यमाणो न ३ के ह्यति  
 शेषयिष्यामः एतेषां यश्च ३ इति ३ हेरा नी  
 चमिमाचयात कार्पयात कद्वस्वायेण  
 एषिका गृह्यमाणो विशेषयिष्यामः एते  
 षां गृह्यमाणो भवति ३ इति गता नामिति अथ  
 वासवे वात्रस्थानी निदिश्यते ३ इताव  
 त्मिदेति अविभक्तिको निदेशः मिदपेः  
 मिदेति अथ वा षष्ठी समासो न भविष्य  
 ति मिदः ३ मिदिः मिदेति प्रगतं लक्ष्यं  
 पथसेति नैवेत्तायते प्रगतं स्थागम्य  
 लक्ष्यं पथसेति कथं तर्हि प्रकियते प्रग  
 तः लक्ष्योऽपथालक्ष्यं प्रगतं लक्ष्यं  
 पथश्च प्रगतं लक्ष्यं प्रगतं लक्ष्यं पदस्य  
 ति अथ प्रवेत्तदिज्ञेयं संगतिशेषां स  
 ति ३ इति प्रसज्येत भिन्नति किं नतो  
 ति अर्कं पिप्रकियेति निदेशोयं अर्क  
 ति अर्कता अर्कतामिति दशो  
 पि योगविभागः कार्प्यते उरति ति  
 ताः ३ अदि गृह्यमाणो भवति ततो दशः दशो

श्री  
 मरा  
 भा  
 ४५

अपि गृह्यमाणो भवति उरितेव विप्रक्षेपे  
 योरपि गृह्यमाणो विप्रक्षेपे गृह्यमाणो यता सिद्धं स  
 यमेव सिद्धं सति यत्प्रवृत्तं प्रवृत्तं करोति  
 स्येत्ययोजने ३ को यथा स्यात् प्रतिको  
 माभूदिति अथ हृदि प्रवृत्तं किमर्थं किं  
 विशेषणं न हृदि प्रवृत्तं वाच्यते न प्रवृत्तं  
 ता प्रवृत्ता मपि केचिद्विप्रक्षेपे गृह्यमाणो प्रयो  
 जनमास्ति गृह्यमाणो स्यापि तद्विप्रक्षेपे  
 हेतुको वा विशेषः अथ मस्ति विशेषः  
 ता विधौ न क्वचित्स्थानी निदिश्यते न वा  
 वृत्तं स्थानी निदेशार्थं गृह्यमाणो कर्त  
 व्यं हृदि विधौ तत्र नः सर्वत्रैव स्थानी प्रति  
 निदिश्यते अर्वाणि अत उपधायाः न  
 हितेषां च मरिद्विनि अत उतरे पदनि हृदि  
 प्रवृत्ता मत्रार्थं कियते हृदि प्रवृत्ता मत्र  
 र्थं कियते किति चेति प्रतिषेधवच्चति  
 सा हृदि विप्रक्षेपे गृह्यमाणो कथं दानोक्ति  
 प्रत्ये प्रवृत्तः प्रवेगः यावता चाशितो म  
 च्यते ३ इति दानो मरिद्विनि विशेषेणोपरि  
 श्यते सा किति माभूत् मरुः मरुतात् ३  
 हाथे वापि मरुत्प्रवेगं हृदि प्रवृत्ता कर्तव्यं न  
 जे हृदि विशेषेणोच्यते सा ३ को यथा स्यात्

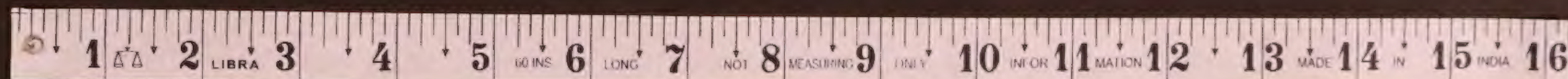




अनुकोमाभूदिति मज्जयमितिचेयो  
 गविभागात्सिद्धे मज्जयमितिचेयोगवि  
 भागादिवाक्ये किमर्थेनानुविकारेण  
 सदेशस्यकार्यभवतीति वृद्धिप्रतिषेधा।  
 नपपत्तिस्तिकप्रकरणे वृद्धेस्तप्रतिषे  
 योनोपपद्यते किंकारणं इकप्रकरणेन  
 इत्युत्तरायोगावृद्ध्याः प्रतिषेधः नचैवं  
 मतिमज्जेरित्युत्तरावृद्धिर्भवति तस्मात्  
 जेहृदिगलत्तापचितया पवेतहि इह  
 येवेषाकरणासज्जेत्तादौसेकमेविभाषा  
 वृद्धिमारभते परिमज्जेति परिमार्जेतिप  
 रिमज्जेत परिमार्जेत उभेवमर्थे तदि  
 हापिसाये तस्मिन्सायेयोगविभागः क  
 रिष्यते मज्जेहृदिचःनतः अचिचिगति  
 अजादौचक्रितिमज्जेहृदिर्भवतिपरिमा  
 र्जेतिपरिमार्जेत किमर्थमिदंनियमार्थं  
 अजादावेवक्रितितानामत्र कामाभूत् म  
 षःमृष्टवानिति ततोवाचाचअचिचिगति  
 मज्जेहृदिर्भवति परिमज्जेति परिमार्जेति  
 परिमज्जेत इहार्थमेवतहि सिज्जेहृदि  
 ग्रहणंकरतेयं सिचिहृदिविशेषणोपरि  
 ष्यते इकोयथास्यात् अनुकोमाभूदि

श्री  
 मरा  
 भा  
 ४३

ति कस्यप्रवरनिकःप्रमोति प्रकार  
 म् अचिकिषीत् अजिहिषीत्नेतद  
 स्ति लोपोच्चायकोभविष्यति प्रकार  
 स्यतहिप्रमोति अयासीत् अवासीत्  
 तास्यात्रविशेषः सत्यावाहदावसत्या  
 वासथ्येत्तरस्यतहिप्रमोति नवेसथ्य  
 त्वमत्यमस्ति ननचेतदस्ति दलोपेक  
 ते उद्वोदो उद्वोदे उद्वोदेति नेत  
 दस्ति अस्ममिहोदलोपः तस्यासिद्धत्वा  
 नैतदेतेभवति योजनस्यतहिप्रमोति  
 अमैसीत् अकैसीत् हलेतलत्ताम  
 दिवोधिकामविष्यति यत्रतहिमाप्रति।  
 धिष्यते अकोषीत् अमोषीत् सिचिहृदे  
 येषप्रतिषेधः कथंलदाणादिनामधन  
 निभमति आहूतेमपिनावतिष्टते अथ  
 वासिचिहृदिःप्रमोति तस्याहलेतलत्त  
 तावृद्धिर्वाधिकाभविष्यति तस्याग्रपि  
 नेरीतिप्रतिषेधः अरितिप्रनः कदिद  
 यत्राणपवादेप्रतिषिद्धुत्सर्गापिनभ  
 वति अस्तीत्याह सजातेप्रसूनने अ  
 धर्माग्रदिभिःसुते अकृतेअग्रदिनिपर  
 दवतेप्रतिषिद्धेअपादयोनभवेति उ





नगर्थमेव तद्विनिर्जयेहृदिप्रहणक  
 नचो सिचिहृदिशिवोषोवोचते सा  
 क्तिमाभूत् नूनवीत् नथयीत् नै  
 तदस्तिप्रयोजने अतरेगान्नचोवशोरेषो  
 नेन्याहृदिभविष्यति यदितद्विनि  
 चेतरेगोभवति अकाधीत् अकाधीत्  
 गणकतेरपरत्वेवानेन्याहृदिनेशमो  
 ति माभूदेव हनेन्येनेवेहृदिभविष्य  
 ति इतिनिस्तु त गणकतेरपरत्वेवा  
 नेन्याहृदिनेशमोति हनेनलक्षणपाया  
 नेटीष्टनेपः माभूदेव अतोलीतस्ये।  
 तेवेभवति इतद्विनिस्त्वावीत् अणावी।  
 त गणकतेप्रवादशेचातिनेन्याहृदि।  
 नशमोति हनेनलक्षणपायाश्वनेरोनिप  
 तिषेयः माभूदेव लीतस्यनेवेभविष्यति  
 लीतस्येत्वाते नचेदलीते लीतस्येत्वा  
 ब्रककामपिनिदिश्यते किंवकायोनश्रु  
 यते लमनिदिष्टावकारः पद्येवेमाभवा  
 नवीत् माभवान्भवीत् अशपिप्रामोति  
 अविमयोर्नैतिवद्व्यामि तच्चवक्तव्येनव  
 क्तवो निविभ्योतौविजातयो यद्यप्येत  
 इच्यते अथेवतद्विनिश्चयोः प्रतिषेधोव

श्री  
 महा  
 भा.  
 ५८

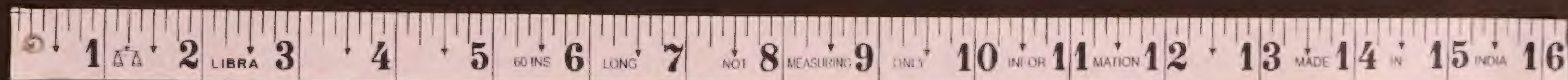
क्तवोभवति गणकतेप्रवादशेचातिनेन्याहृदि।  
 तोनोनेनेवेप्रतिषेधोभविष्यति पवेत  
 ह्याचार्यप्रवृत्तिर्जापयति नसिच्येतरेगो  
 भवतीतिपदये अतोह्लादेनेचोरित्यका  
 रप्रहणकरोतिकयेकताजापकेत्याका  
 रमेतत्प्रयोजने इहमाभूत् अकोशी  
 त अरोपीतयद्विनिच्येतरेगोप्यात् अका  
 रप्रहणमनर्थकस्यात् गणकतेलक्षणा  
 हृदिनेभविष्यतीति उपपत्तिर्वाचायेः  
 नसिच्येतरेगोभवतीति ततोह्लाकारप्रह  
 णकरोति नैतदस्तिप्रयोजने अस्तिहि  
 अत्यदेतस्यवचनप्रयोजने किंप्रगुणः  
 प्रतिषिध्यतेतदर्थमेत्यात् न्यक्रुदोत्  
 न्यप्रयोजनरति यतद्विनिश्चयोः प्रतिषेध  
 शास्तिनेहानरेगमस्तीतिदर्शयतीति  
 यच्चकोरोकारस्यप्रहण लकोरितिकते  
 तस्मादिनलक्षणहृदिरोषितया वृष्टाः  
 स्यायोगात्तद्विनिश्चयोः वृष्टाः स्यानेयो  
 गतात्मवेष्टामिकोनिहृतिः प्रामोति  
 अस्यापिप्रामोति दधिमधकर्त्त प्रतर्क  
 चनमिरानोकिमर्थस्यात् अत्यतरापी  
 प्रनवचने अत्यतराशेमेनस्यात् सा



वेधातकार्यधातुकार्योर्णपवेति प्र  
 सारणोच प्रसारोचमवेयाणानिहतिः  
 प्रामोतिप्रामोतिप्रामोति याता वाता  
 प्रनवेचनमिरानीकिमर्थस्यात् विषय  
 र्थपुनर्वचने विषयार्थमेतत्स्यात् वचि  
 सपियजादीनां किमेवेति उरणरपरेव  
 उरणरपरेचसर्वकाराणां निहतिः प्रामो  
 ति प्रामोतिप्रामोतिकर्तृहृत् सिद्धंतप  
 श्यधिकारेवचनात् सिद्धमेतत्कथं च।  
 श्यधिकारेऽमेयोगाः कर्तव्या एकस्ता।  
 वतक्रियतेपत्र तत्रैषमावपियोगौषध  
 धिकारभनवर्तिष्येते अथवषधधिका  
 रेऽमोयोगावपेलिष्यामहे अथवाऽदे  
 तावदप्यश्वः सार्वधातकार्यधातुक  
 योर्णोभवेति इहकस्मान्नभवति या  
 ता वाता इदं तावन्नगोपेत्यनेकशतिय  
 येवतहोदेतगोपेत्यतपवमिहापितदो  
 लिष्यामहे सार्वधातकार्यधातुकयोर्  
 कोणहृदीति ॥ ॥ इति श्रीमद्र  
 गवतपतेजलिमनिवारचिते व्याकरणम  
 हाभाष्यप्रथमाध्याये प्रथमपादे तृती  
 यमाह्निके ॥ ॥ ॐ नमः शेषादये न

श्री  
 मरा  
 भा  
 धर

धातुलोपप्रार्थधातुके धातुप्रहोकि  
 मर्थेऽहमाभूत् लृचलवित्तलवितं  
 अर्थधातुकश्चिकिमर्थं त्रिधावहो  
 षभोरोपसीति किंपुनरिदं प्रार्थधातुक  
 प्रहोलापविशेषाणं प्रार्थधातुकनि  
 मित्रे धातुलोपसतियेगुणहृदीप्रान्तः  
 तेनभवतइति अहोमिह्नाहृदिविशे  
 षाणं धातुलोपसतयर्थधातुकनिमित्ते  
 येगुणहृदीप्रान्तः तेनभवतइति किं  
 चातः यदिलोपविशेषाणं प्रेऽऽपहः अ  
 त्रापिप्रानोति अथगुणहृदिविशेषाणं  
 कोपइत्यत्रापिप्रामोति यथेकास्तिता  
 स्तु अस्तुवालोपविशेषाणं कथंप्रेऽऽ  
 पेहः वहिरंगोगुणः प्रेतरेकः प्रतिषेधः  
 अस्मिदेवहिरंगमेतरेणोयदेवतायेधातु  
 प्रहोला इहकस्मानेनभवति लृच  
 लवित्तलवितं लवितव्यइति प्रार्थ  
 त्वकनिमित्तेलोपेप्रतिषेधः नचेष्टा  
 र्थधातुकरुनिमित्तोलोपः अथवापुनर  
 स्तगुणहृदिविशेषाणं ननुकोकंकोप  
 इत्यत्रापिप्रामोति नैषराष्ट्रनिपात  
 नास्तिदे किंनिपातनेचलेकोपेरिति

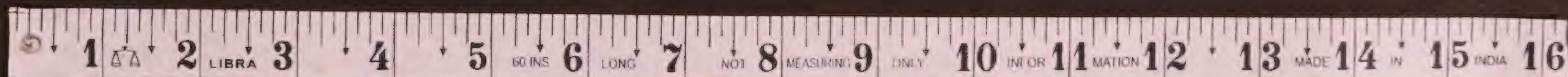




रिगणानेकर्तव्यं यत्कृत्वावलोपेप्र  
 तिषेयः यद्द्वयकृत्वावलोपेप्रतिषेयोभ  
 क्तव्यः यद्द्वेभिर्दिता द्वेभिर्दिते यक  
 कृष्णिना गभयकः क्व समिधिता द  
 षदेकः वलोपे जीरदानः किंप्रयोजने  
 नलोपसिद्धान्वयलोपेप्रतिषेधार्थं न  
 लोपसिद्धान्वयलोपेचप्रतिषेधोमाभू  
 दिति नलोपे शुभाजिगगः उपवर्हणे  
 सिवेः शुसेमाणादितेज्जगद्यन्वयलो  
 पे लृ लवितालवितंलवितव्यं यदि।  
 परिगणानेकियते स्पष्टः प्रश्नयः हिमश्र  
 यः सुत्रप्रामोति वक्ष्येत्तत् निपात  
 नात्पदादिष्विति नतर्हिपरिगणानेकर्त  
 व्यंनकर्तव्यंनलोपेकस्मान्भवति इक  
 प्रकरणान्त्रलोपहृदिः इत्युत्तमायोगा  
 हृद्योःप्रतिषेधः नचैषेग्लक्षणाहृदिः  
 यदीग्लक्षणायोगाहृद्योःप्रतिषेधः स्प  
 दःप्रश्नयः हिमश्रयः सुत्रप्रामोति श्र  
 वोदःपृथःइयः इतिनिपातनात् निपा  
 तनात्पदादिषु निपातनात्पदादिषुप्र  
 तिषेधोभविष्यति नभविष्यतिच यदो।  
 ग्लक्षणायोगाहृद्योःप्रतिषेधःसिद्धान

श्री  
 महा  
 भा  
 २

वंयलोपे कथं सिवेः शुसेमाणादिते  
 जगद्य प्रत्याश्रयजादयस्सिद्धे श्रापे  
 धातुकलिमितेलोपेप्रतिषेधः नचैष  
 र्थधातुकलिमितलोपः पयार्थधातुक  
 निमित्तेलोपेप्रतिषेधः जीरदान्त्रा  
 मोति रकिज्यःसंप्रसारणे नैतज्जीवेः  
 इयं रकि एतज्ज्यःसंप्रसारणेभवति  
 यावताचेदानौरक्यजीवेरपिसिद्धेइयं  
 भवति कथमुपवर्हणमिति हृदेःप्र  
 कृत्यनरमस्तीतिज्ञायते हृदेःप्रकृत्य  
 तरमिति सुचीतिलोपेच्यते घनजा।  
 दावपिदृश्यतेनिहृते सुनिरीतिचो  
 च्यते उग्रावपिदृश्यतेनिवर्द्धितानि  
 वर्द्धितमितिमुजादावेपिनदृश्यते हं  
 हयति हंरुकरि तस्मान्नायःपरिग  
 णानेन यदिपरिगणानेनकियते भेय  
 ते छेयते शुभाजिप्रामोति नैषदोषः  
 धातुलोपइतिनैवेविज्ञायते धातुलो।  
 पोधातुलोपइति कथंनर्हिधातुलो।  
 पोयस्मिन्नदिदेधातुलोपे धातुलोप  
 इति तस्मादिग्लक्षणायोगाहृद्योःप्र  
 तिषेधः यदितर्हिइग्लक्षणायोगाहृ

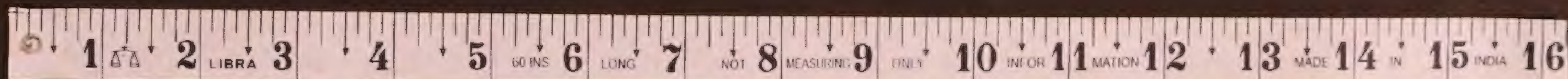




द्योः प्रतिषेधः पापचकः पापठकः म  
 गथकः दृषदकः अत्र नशमोति अलोप  
 स्पष्टानिवृत्तात् अलोपे कृते तस्य स्या  
 निवृत्ताद्वाहृदिर्न भवति षति अनारंभोवा  
 अनारंभोवाचनस्य योगस्य न्यायः कथं  
 वभिदिता मरोमरजः ऊचुभिता मग  
 पिता अत्राप्यकारलोपे तस्य स्या निवृत्ता  
 वाहृणाहृदीनभविष्यतः यत्र स्या निवृ  
 द्वावोनास्ति तदर्थं मयं योगो वक्तव्यः क  
 चस्या निवृत्तावोनास्ति लोलवः पोषुवः  
 यत्र हलवोरादेशः अत्राप्यकारलोपे कृ  
 ते तस्य स्या निवृत्ताद्वाहृणाहृदीनः भवि  
 ष्यतः लकिकृते नशमोति इदमिह संप्र  
 थार्यं लकक्रियतालोप इति किमत्र क  
 र्त्तव्यं परत्वालोपः नित्यो लक कृते पिलो  
 पेशमोति अकृते पिप्रामोति लगण्यति  
 नः कथमन्यस्य लोपे कृते शमोत्यस्या  
 कृते पि शब्दान्तरस्य शानुवन्निधिरिति यो  
 भवति अतएव काशस्तद्विलक सावका  
 शे लककोवकाशः अत्र शिष्टं अथापि  
 कथंचित् वकाशो लकस्यात् एवमपि न  
 दोषः अलोपे योगविभागः करिष्यते अ

श्री  
 महा  
 भा  
 ५१

तोलोपः यस्य यस्यावलोपो भवति अत  
 इत्येव किमर्थमिदं लकं वक्ष्यति तदाथ  
 नाथं ततो हलः हल उत्तरस्य यस्यावलो  
 पो भवति इह पितृहिरतायोगविभा।  
 गाहृलोपो लुकं वापते कसो नो नावत्  
 सभोयरीदेनो न्यते नो नावत् समानाश्च  
 यो लुलोपेन वापते कश्च समानाश्च यः  
 यः प्रत्ययाश्च यः अत्र च शगेव प्रत्ययो न  
 ने लभ्यते कथं स्पष्टः प्रत्ययः हिमप्र्यः  
 जीरानः निरुचित इति उक्तं शेषे कि  
 उक्ते निपातनात्परादिषु प्रत्ययाश्च यत्ता  
 दन्तवसिद्धे रकिज्यः सम्प्रसारणमिति  
 निरुचिते त्वक्ते किमुक्ते मन्त्रिपातलव  
 णो विधिरिति मिते तद्विज्ञानस्येति किति  
 व किति प्रतिषेधेन तन्निमित्तप्रदो किति  
 प्रतिषेधेन तन्निमित्तप्रदो कर्त्तव्यं किति  
 मिते ये ग्राहृशामतः तेन भवत इति  
 किंप्रयोजने उपधारो रवीत्यर्थं उपधा  
 रो रवीत्यर्थं च उपधार्यभिन्नः भिन्नत्वा  
 न चिन्नः चिन्नवान् किं कारणं न हि  
 ति कृतीत्युच्यते यत्रैव कृत्यं न तरो  
 णोस्ति तत्रैव स्यात् चित्ते कृते इह न स्यात्

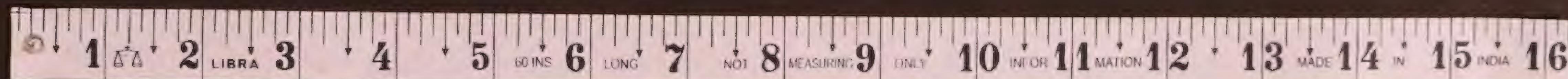




भिन्नः भिन्नवान् क्लिन्नः क्लिन्नवान् इति  
 ननु च यस्याग्रा उच्यते तत्कृतिपरत्वे  
 न विनिष्ठाते प्रगतलक्षणायागस्याग्रा  
 ए उच्यते तच्चात्र क्लिन्नः प्रगतलक्षणा  
 यस्यावेति तदेवेति ज्ञायते प्रगतस्यागस्या  
 लक्षणायावेति कथं तद्विप्रकृतः प्रग  
 तः लक्ष्योऽप्या प्रगतस्तु लक्षणायाच  
 गतलक्षणाया प्रगतलक्षणायावेति अ  
 वश्यं चैतद्विज्ञेयं प्रगतविशेषणोद्दिष्टमिति  
 द्वापि प्रसज्येति भिन्नमिच्छित्तमिति रोरो  
 तथैव विधातव्योऽवश्यं भोरोरोति यदि  
 तन्निमित्तप्रदण्डक्रियते शचङ्गे तदोषः  
 पयति पियति प्राडुदवत्प्रसृष्टवत् अ  
 वनप्रामोति शचङ्गे तस्यान्तरंगलक्षणाया  
 त् प्रगतानेगत्वादियद्युः उवदोक्तयोः  
 अनुपपत्त्याद्वागोनभविष्यति एवंक्रिय  
 ते चेदेतन्निमित्तप्रदण्डो न कश्चिदोषो भव  
 ति इमानि च भूयस्तन्निमित्तप्रदण्डस्याप्रये  
 जनानि हतः हयः उपोयते औपत लौ  
 यमानिः पौयमानिः नैतिक इति नेता  
 निसेति प्रयोजनानि इह तावत् हतः  
 हयः इति प्रसक्तस्यानभिनिहतस्य प्रति

श्री  
 महा  
 श्री  
 ५३

सेधेत निवृत्तिः शक्या कर्तुं तत्र चान्  
 पदेशावस्थाया मेवासावकारः उपोयते  
 औपत लौयमानिः पौयमानिरिति व  
 हिरंगेणान्वदे अन्तरंगः प्रतिषेधः युक्ति  
 इव हिरंगसन्तरंगेनेनित्त इति परेणात्र  
 पौयमावदित्तान्न भविष्यति उपपत्त्यै  
 न तावत्तत्रायः धातो रिति वर्तमाने धाते  
 क्लिन्नरत्ने न विशेषणियमाः यदि धातु  
 णिष्ठाते विकरणान्न प्रामोति चिन्तय  
 नुतः लनीतः नैष दोषः विदितविशेष  
 ता धातुप्रदण्डा धातो र्यो विदित इति धा  
 तोरेव हि न प्रामोति नैवेति ज्ञायते धातो  
 विदितस्या क्लिन्तिनेति अथवा कार्यकारण  
 सत्तपरिभाषे यत्र कार्येन प्रवर्त्यते इह  
 यं प्रगतलक्षणायाग्रा भवति इत्यप  
 स्थितमिदं भवति क्लिन्तिनेति अथवा य  
 दितस्मिन् योगे क्लिन्नप्रदण्डेन वकाशे त  
 स्यान्वकाशान्वाद्वाग्वहो न भविष्यतः  
 अथवा चार्थप्रवृत्तिर्ज्ञापयति भवत्यप  
 धालक्षणाया प्रतिषेध इति यदवशमिति  
 विधिसिद्धिः कस्तः इको लक्षणा  
 चेति कस्तस्य नोक्तिर्न करोति कथं क

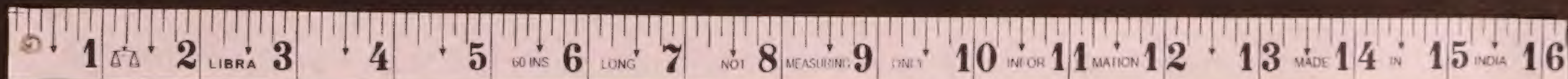




त्वात्तापके कित्कणस्येतत्प्रयोजने न  
 लोभन्यादिति यदिचात्रगणप्रतिषेधो न  
 स्यात्किन्तरागमनर्थकस्यात् पश्यति  
 त्वाचार्यः भवत्युपधा लक्षणस्य गणस्य  
 निषेधश्च ततः कस्तनो कितो करोति  
 रोखीत्यर्थेन चापि नार्थः कित्वाच्यते न  
 चात्र कित्ते पश्यामः प्रत्ययलक्षणो न  
 मोति न लमनात् तस्मिन्निप्रत्ययलक्ष  
 णः प्रतिषेधः शुष्णापि न लमनात् गणस्य  
 च्यते एवमपि न दोषः कथं न लमनात्  
 गाधिकारः प्रतिनिर्दिश्यते किन्तु हि यो सो  
 लमनात् लप्यते तस्मिन्नादे गतस्य यत्कार्ये त  
 न्न भवतीति शुष्णापि गाधिकारः प्रतिनि  
 र्दिश्यते एवमपि न दोषः कार्यकाले सञ्जा  
 परिभाषे यत्र कार्यतयोपस्थिते यद्वैद्यसावे  
 पातकार्यपातकयोर्गणो भवतीत्यपि  
 तमिदं भवति कित्तिनेति अथवा ह्योदस  
 मेतत् दृष्टावविधिर्दृष्टिर्भवति अथ  
 वावहिरंगो गणः शुभ्ररंगः प्रतिषेधः शुभ्र  
 देवहिरंगमेतरेण अथवा पूर्वस्मिन्योगे  
 यदार्थपातकप्रज्ञात्वनवकाशे तस्या  
 नवकाशत्वाद्गणो भविष्यति इह कस्यात्

श्री  
 महा  
 भा  
 २३

भवति लैगवायनः कामयते तस्मि  
 न्काण्योरिकप्रकारात् इकलक्षणा  
 योर्गणवद्वयोः प्रतिषेधः न चैते इत्यत  
 लोकारस्य कित्तिनादादेशेषु स्थानि  
 वत्तपसंगः लकारेऽङ्किन्नादादेशेषु  
 स्थानिवद्भावः प्राप्नोति शुचिनवे अ  
 सूनवे लकारस्य कित्तिनादादेशेषु स्थानि  
 वत्तपसंग इति चेद्यासुतोः कित्तिनादा  
 न्तिदे यदयेयासुतोः कित्तिनादास्ति त  
 न्नापयस्योचार्यः नदिदादेशादि सुद्वे  
 तोति यदेतन्नाप्यते कथं नित्यं इति  
 इतश्चेति तितो यत्कार्ये तद्भवति इति  
 यत्कार्ये तन्न भवतीति किं वक्तव्यमेत  
 त् न हि कथं मन्यमाने गम्यते या  
 सुतोपवद्विद्वत्तनात् अपरिणामश्चैव  
 यासुत् समदायस्य इति चेदिति चे  
 नेकरोति तस्येतत्प्रयोजने इति तोय  
 कार्ये न यथा स्यात् इति यत्कार्ये त  
 माभूत् दीर्घो वैवोरो किमर्थमिद  
 म्वाच्यते गणवद्वोमाभूतामिति आ  
 दीर्घेन आदीर्घक आदीर्घाने आवे  
 द्यकः इति अयं योगः शक्यो काले कथं

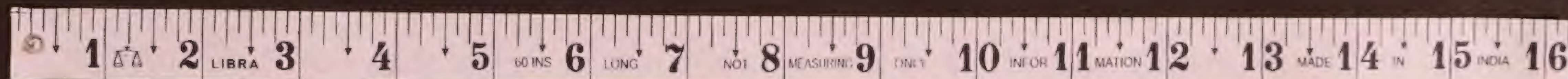




दीधीवेद्योक्तदोविषयत्वात् दृष्टानति  
 धित्वाक्तदसोदीयेत अदीयपुरितिवक्त  
 दसिगुणस्य दर्शनादप्रतिषेधः --- क्त  
 दोविषयत्वात् दीधीवेद्योक्तदोविषयो  
 दृष्टानतिधित्वाक्तदसः दृष्टानतिविधिः  
 क्तदसिभवति अदीयेत अदीयपुरि  
 ति क्तदसिगुणस्य दर्शनादप्रतिषेधः  
 अनर्थकप्रतिषेधे प्रतिषेधः प्रज्ञापति  
 र्वयत्किंच मनसादीयत् होत्राय क्तः  
 कृत्ययत्नदीयेत अदीयपुरिदेशात् होत्रा  
 सः भवेत्तिरेकप्रकृत्यदाहरणं अदीयेदि  
 ति इदं प्रकृत्य अदीयपुरिति अर्थजसिगु  
 णः प्रतिषेधविषयप्रारम्भते यथैव हि  
 क्तितिवेत्तेतं प्रतिषेधे वापते एवमिम  
 मपि प्रतिषेधे वापते नैष दोषः जसि  
 गुणः प्रतिषेधविषयप्रारम्भमाणास्त  
 ल्यजनीये प्रतिषेधे वापते कश्चन तस्य  
 जानीयः यः प्रत्यापाश्रयः प्रकृत्याश्र  
 यश्चाये अथवायेन नाशमेतत्तथा वा  
 यने भवति नवाप्रामे क्तितिवेत्तेतस्मि  
 न्प्रतिषेधे जसिगुणप्रारम्भते एतस्मिन्  
 नः प्रामेवत्यमेव यदि तद्विषये योगो ना

श्री  
 महा  
 भा  
 ५५

रभ्यते कथं दीध्यादिति दीध्यातिशयत्वा  
 न्ययेन दीध्यादिति शयन्ययेन भविष्य  
 ति इदं प्रागुदात्तशक्यमकते कथं अ  
 कर्णाम् अर्णाम् कर्णाम् शर्णाम्  
 अः आर्णाम् कर्णाम् इत्यादिभ्यश्च इति व  
 त्तमाने पुनरिदं प्रागुदात्तस्य योजने ३  
 डेव यथा स्यात् यदयं न्यामो नित्यत्वात्  
 दिति किंचान्यन्यामो नित्यत्वात् यदि नित्य  
 मः कियते पिपदिषते रप्रत्ययः पिपदीः  
 दीचेत्तेन प्रामोति नैष दोषः अर्णाय क्ता  
 र्यतत्रियम्यते न चैतदोषं अथवा सिद्धे  
 दीचेत्तेन स्यात् सिद्धत्वात् त्रियमो न भविष्य  
 ति ह्यलोनेतराः संयोगाः अनेतरा इति  
 कथामिदं विज्ञायते अविद्यमानमेतरे  
 येषामिति आहोस्तिदविद्यमाना अंत  
 रयेषामिति किंचान्तः यदि विज्ञायते  
 अविद्यमानमेतरेषामिति अतएव हे  
 संयोगसंज्ञानप्रामोति अस्मिन्त्यस्य  
 इति विद्यतेत्यनेतरमिति अथ विज्ञा  
 यते अविद्यमाना अंत रयेषामिति न  
 दोषो भवति यथा न दोषस्तथास्त अथ  
 वा पुनरस्त अविद्यमानमेतरेषामि





तिनवचोक्तमवग्रहेसंयोगसंज्ञानप्रा  
 मोनोति अस्मिन्पक्षेति विद्यतेत्यत्र  
 तरभित्तिनैषरोषोनप्रयोजने संयोगसं  
 ज्ञायांसहवचनेयथाग्रसंयोगसंज्ञाया  
 सहग्रहणकर्तव्यं हलोनंतगःसंयोगाः  
 सहेति किंप्रयोजने सहभूतानांसंयो  
 गसंज्ञायथास्यात् एकैकस्याभाभूदिति  
 यथाग्रवतयथा अत्रापिपदेकस्मिन्  
 ह्रस्वानांकार्यं तत्रकरोतिसहग्रहणं  
 तत्तथासहस्रपा उभेग्रह्यस्त्वसहेति  
 किंचस्यात् यथैकैकस्यहलःसंयोगसं  
 ज्ञास्यात् इहनिर्णयान् निर्वायात् वाच्य  
 म्यसंयोगादेरित्येत्त्वं प्रसज्येत इहसहस्रौ  
 ष ऋतश्चसंयोगादेरितोदप्रसज्येत इह  
 चसंक्रियतइति गुणोर्तिसंयोगाद्योरिति  
 गुणाःप्रसज्येत इहचट्षत्करोति समि  
 ति समित्करोति संयोगान्तस्यलोपइति  
 लोपःप्रसज्येत इहचनिर्णयतःनिर्वातइति  
 संयोगादेरातोयातोयावतइतिनिष्ठानने  
 प्रसज्येत नैषरोषःयनावड्याने निर्वा  
 यादिति वाच्यम्यसंयोगादेरिति एतेप्रसजे  
 तइति नैवेविज्ञायते संयोगादिर्यस्येति

श्री  
 महा  
 भा  
 ५५

सोयसंयोगादिःसंयोगादिरिति कथं  
 तर्हि संयोगावादीग्रस्यसोयसंयोगादिः  
 संयोगादिरित्येवेतावत् सर्वसोयका  
 र्येपरिहृते यदशुच्यते इषत्करोति स  
 मित्करोतीति संयोगान्तस्यलोपःवस  
 ज्येतेति नैवेविज्ञायते संयोगान्तोपस्य  
 तर्हिदंसंयोगान्ते संयोगान्तस्येति कथं  
 तर्हिसंयोगावेतोयस्यतर्हिदंसंयोगान्ते  
 संयोगान्तस्येति यदशुच्यते इहचशा।  
 तावस्तेतिस्कोःसंयोगाद्योरिति कथं  
 तर्हिसंयोगाद्योरिति संयोगादिःसंयोग  
 द्योरिति यदशुच्यते इहचनिर्णयतोनि।  
 वीतइति संयोगादेरातोयातोयावतइ  
 तिनियानेनप्रसज्येतेति नैवेविज्ञायते  
 संयोगादिर्यस्यसोयसंयोगादिः संयो  
 गादिरिति कथंतर्हिसंयोगावादियस्य  
 सोयसंयोगादिःसंयोगादिरिति कथंरु  
 त्तैकैकस्यहलःसंयोगसंज्ञाप्रामातिप्र।  
 त्येकेवाकापरिसमासिदृष्टेति तयथा  
 गुणाहदोसरोप्रत्येकंभवतइति नवचा  
 यमप्यस्मिदृष्टातः समरायेवाकापरि।  
 समासिरिति यथथा गार्गाःप्रते देश



तामिति अर्थिनश्चत्वरज्जातोदिराण्येन  
भवेति नचप्रत्येकेदंशेति समेतस्मिन्  
ष्टोतेयदिप्रत्येकमित्युच्यते इहापिसह  
होक्तं च अथतत्रोत्तराप्रत्येकमिति  
वचने प्रत्येकेण हस्तिसेने भवतः इह।  
पितृदिनार्थः सहग्रहणान् अथयत्रवह  
नामोतयेकिंनत्रहोदयोः संज्ञा अहो।  
सिदविशेषेण कश्चादविशेषः समदाये  
संयोगादिलोपोमस्तेः समदाये संयोगादि  
लोपः मस्तेर्वक्तव्यः संज्ञासंज्ञे मस्तेवमि  
ति इह निष्क्रियात् निरुत्तयात् निरुत्तयात्  
निरुत्तयात् इति वाक्यस्य संयोगादिरित्येतेन  
प्रामोति इह चेसंस्मृतिषोऽति अतश्च संयो  
गादेरिति इह न प्रामोति इह च निरुत्तयात् नि  
रुत्तयात् संयोगादेरातोपातोपावत इति  
निष्ठानत्वेन प्रामोति इति अस्मत्तद्विहोद  
योः संयोगः हयोहलोः संयोग इति चेद्वि  
चने हयोहलोः संयोग इति चेद्विचनेन प्र  
मोति इह मिच्छति इहोपति इहोपतेः सन  
इहोपतिषति नेदासंयोगादग्र इति द्विव  
नेन प्रामोति नवाचिषेः नवाचषदोषः किं  
कारणं अन्विषेः अच्येनेत्राः संयोगादयो

नदिरुच्यते अजादेरिति वनेने अथयदि  
वहनामेव संयोगसंज्ञा अथापि हयोः किं  
गतमेतत् इयतास्त्रेण आहोस्तिदयत्  
रस्मिन्ने भयः सत्कर्तव्यगतमित्याह  
कथं तावदहनासंयोगसंज्ञातदेव विप्रह  
करिष्यते अविद्यमानमेतरेषामिति य  
दाहयोहयोस्तदेव विप्रहः करिष्यते अवि  
द्यमानाग्रतरेषामिति हयोऽष्टोत्तराक  
श्चिद्वति नवाचषमपि वहनामेव संयोग  
संज्ञाप्रामोति याद्विभवान्नवप्रामोति  
निर्दिशति एतेषामन्येन च वायेन भवित  
व्यं अस्मत्तद्विज्ञानासंस्मृदाये संयोगसं  
ज्ञा ननु वोक्तं समदाये संयोगादिलोपम  
स्तेरिति नैष दोषः वक्ष्येतेन अन्त्यात्वे  
मस्तेर्मिदनुषंगसंयोगादिलोपमिति अ  
थवा विशेषणसंयोगसंज्ञाविज्ञास्यते हयो  
हयोऽपि वहनामपि हयोऽर्थसंयोगसंज्ञात  
दाहयोलोपो भविष्यति यदुच्यते इह।  
निरुत्तयात् निरुत्तयात् निरुत्तयात् निरुत्त  
यात् इति वाक्यस्य संयोगादिरित्येतेन प्रामो  
तीति यातनासंयोगादिविशेषविज्ञानः  
अगम्यसंयोगादेति एते तावत्संयोगापरि



हते पदप्रचये गोमानकरोति संयोगात्  
 सलोपश्चिलोपोनशामोतीति पदेनसंयोगे  
 विशेषयिष्यामः पदस्यसंयोगात्तस्येति य  
 दम्प्रचये निर्लानोनिर्मानः संयोगादेर  
 तोभ्योतोयएवतश्चिनिष्टानन्वशामोती।  
 ति यातनासंयोगादिविशेषयिष्यामः या  
 तोः संयोगादिरिति सरानेतर्हितवचने स  
 रेतनेतर्हिताहलः संयोगसंज्ञाभवतीतिव  
 क्तव्यं अवहितानामाभूत् एवनिपचसे  
 ननुचानेतरास्त्यच्यतेनवावहितानानभ  
 विष्यति दृष्टमानेतर्प्यवहितेपि बावहि  
 नेष्यनेतशब्दोदृश्यते तद्यथा अनेतरावि  
 मोशामावित्यच्यते तयोश्चैवांतरानयः प  
 र्वताशुभवेति यदितर्हिवावहितेष्वानेत  
 रशब्दोभवति आनेतर्प्यवचनमिदानीकि  
 मर्थस्यात् आनेतर्प्यवचनेकिमर्थमितिने  
 देकप्रतिषेधार्थं एकैकस्याहलः संयोगसं  
 ज्ञामाभूदिति किंचस्यानययैकैकस्याहलः  
 संयोगसंज्ञास्यात् उयेष उवाच इन्द्रादेरु  
 मतोरुच्छ्रुत्वाभ्युत्पद्यः प्रसज्येत नवात  
 ज्ञातीयव्यवायात् तवापष्टदोषः किंकार  
 णं अतज्ज्ञातीयव्यवायात् अतज्ज्ञातीयके

श्री  
 महा  
 भा  
 ५३

हिलोकेव्यवथायकेभवति कथंप्रनर्त्ता  
 यते अतज्ज्ञातीयकेलोकेव्यवथायके  
 भवति एवेकचित्केचित्कृति अनेत  
 रपतेब्राह्मणकुलेइति सप्रान्तानेतरे  
 सुषलकुलमनयोरेतरेइति किंप्रनका  
 रणं कविदत्तज्ज्ञातीयकेव्यवथायकेभ  
 वति कविन्मसर्वत्रैवातज्ज्ञातीयकेव्यव  
 थायकेभवति कथमनेतरेतरोशमोश  
 माविति ग्रामशब्दोयैवद्वयोस्तेव शा  
 लाममदायेवर्तते तद्यथाग्रामोदप्यइ  
 ति अस्मितावद्वारोपरितेपे तद्यथाग्र  
 मप्रविष्टइति अस्तिमनुष्येष्ववर्तते त  
 द्यथाग्रामोगतोग्रामग्रामतइति अस्ति  
 सारण्यकेसमीमकेस्येडिलकेवर्तते त  
 द्यथाग्रामोल्लसइति तद्यः सारण्यकेस  
 मीमकेस्येडिलकेवर्तते तमभिसमोदो  
 तत्प्रपृज्यते अनेतराविमोशामाविति  
 सर्वत्रैवतज्ज्ञातीयकेव्यवथायकेभ  
 ति मावनासिकावचनो ननासिकः कि  
 मिदेमवनासिकावचनइति मावचना  
 सिकाचमावनासिकं मावनासिकेवच  
 नमस्यसायेमावनासिकावचनः यथेव

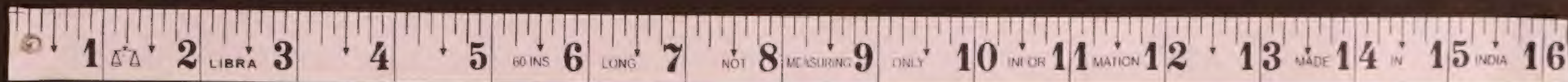




मृतनासिकवचनइतिप्रामोति निपा  
 तनादोर्ध्वंभविष्यति अथवा मृतना  
 सिकमावचनमस्यसोयंमृतनासिका  
 वचनः किमिदमावचनइति ईषद्वचन  
 मावचनेकिंचिन्नासिकावचने मृतदि  
 तीयावानासिकावचनमस्यसोयंमृतना  
 सिकावचनः अथमावग्रहणोकिमर्थं  
 नासिकावचनोननासिकइत्यचामानेय  
 मादुस्वाशणामेवप्रसज्येत मृतग्रहणो  
 पुनःक्रियमानेनरोषोभवति अथना  
 सिकाग्रहणोकिमर्थं मृतवचनोनना  
 सिकइत्यचामानेक चरतकयानामेव  
 प्रसज्येत नासिकाग्रहणोपुनःकिमया  
 नेनरोषोभवतिमृतग्रहणोशकामक  
 र्त्तं केनेदानोमभयवचनानोसिद्धेभवि  
 ष्यति प्रमादवासिन्यायेनभविष्यति  
 तयथा केचित्प्रमादवासिनः केचिद्  
 मिवासिनः केचिद्भयवासिनः येप्रमाद  
 वासिनोग्रह्येतेनेप्रमादवासिग्रहणेन ये  
 भूमिवासिनोग्रह्येतेनेभूमिवासिग्रहणेन  
 यद्भयवासिनोग्रह्येतेनेप्रमादवासिग्रह  
 णेनभूमिवासिग्रहणेनच एवमिहापिके

श्री  
 महा  
 भा  
 ५८

चिन्मावचनः केचित्नासिकावचनः  
 केचिद्भयवचनः येनमृतवचन  
 ग्रह्येतेनेमृतवचनग्रहणेन येनासिका  
 वचनग्रह्येतेनेमृतवचनग्रहणेन येना  
 सिकावचनग्रह्येतेनेनासिकावचनग्रह  
 णेन यद्भयवचनग्रह्येतेनेमृतवच  
 न ग्रहणेननासिकावचनग्रहणेनच  
 भवेद्भयवचनानोसिद्धेयमानस्वाश  
 णामपिप्रामोति नैषदोषः नप्रयोजनं  
 इतरेतराग्रह्येतेनभवतिकेतेरेतराग्रह  
 नासोननासिकसंज्ञायाभविष्यति  
 संज्ञावाननासिकेभावातेतदितरेत  
 राग्रह्येभवति इतरेतराग्रह्याणिकारो  
 णानप्रकल्पते अन्नासिकसंज्ञायामि  
 तरेतराग्रह्येते किमुक्ते सिद्धेनित्य  
 शब्दात् नित्याः शब्दाः नित्येषांहेष  
 सतोवनासिकसंज्ञाक्रियते नसत्त  
 याननासिकोभावाते यदिनित्याः श  
 ब्दाः शास्त्रेकिमर्थं शास्त्रेकिमर्थमिति  
 चेतिवर्तकत्वात्सिद्धे निवर्तकंशास्त्रेकं  
 यथाशास्त्रोविशेषणीपरिहः पुन  
 ननासिकः तस्य सर्वज्ञानमासिकनुहिः

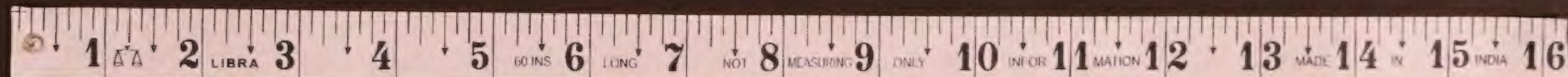




प्रसक्ता तत्रानेन निवृत्तिः क्रियते चेद  
 सचिपयत्तया रोचनासिकप्रसंगेन ना  
 सिकः साधुर्भवतीति तस्यास्य प्रयत्ने स  
 वर्णा तनयासेमितेन तस्य आस्ये च प्रयत्न  
 अस्यास्य प्रयत्ने तस्यास्य प्रयत्ने सवर्णा  
 सेते भवति किंप्रनरास्ये लौकिकमास्ये  
 रोयात्प्रभृतिशक्तागलकान् कागल  
 केनामयीवाप्यामुन्नतप्रदेशः कथं  
 नरास्ये सुसंयतेन वर्णनीत्यास्ये अथा  
 वान्त्रमेतदास्ये रतेत्यास्ये अथकः प्रय  
 त्नः प्रयत्ननप्रयत्नः प्रयत्नीयततेभावसा  
 यनोनप्रत्ययः यदिलौकिकमास्ये कि  
 मास्योपादानेन प्रयोजने सर्वेषां हित  
 तस्य वक्ष्यते तत् प्रयत्नविशेषासा  
 स्योपादानमिति सर्वेषां सेतायोभिन्ने  
 पोषति प्रसंगः प्रयत्नसामान्यात् सव  
 र्णासेतायोभिन्ने देशेति प्रसंगो भवति  
 नवगडदेशां किंकाराणां प्रयत्नसामान्या  
 त एतेषां हि समानः प्रयत्नः सिद्धे तान्ते  
 तस्य देशे प्रयत्ने सवर्णा सिद्धमेतत् कथं  
 आस्ये येषां तस्य देशः प्रयत्नश्रुते सवर्णासे  
 ताभवेति इति वक्तव्यं एवमपि किमास्यो

श्री  
 महा  
 भा  
 ५५

पादाने प्रयोजने सर्वेषां हिततस्य प्रय  
 त्नविशेषासास्योपादाने सति त्यासा  
 दास्याः प्रयत्नाः तेषां पित्तमभवति तेष  
 सन्तसन्तपि वा सवर्णासेतासिद्धमभवति  
 के प्रनस्ते विचारसेवासेतासनादोष  
 वदोषवेतौ अल्पप्राणातामहाप्राणाते  
 ति तत्र वर्णाणां प्रथमद्वितीयाविहृतके  
 दाः आस्योपादानाः प्रयोषाः एकैत्या  
 प्राणा इतरे महाप्राणाः तृतीयचतुर्थाः  
 सहतके दाः नादानप्रदानाः चोषवेतः  
 एकैत्या प्राणा इतरे महाप्राणाः यथा  
 तृतीयास्तथापंचमाः अन्तनासिक्यव  
 ज्ञे आन्तनासिक्यचयेषामधिकोपताः  
 एवमप्यवर्णास्ये सर्वसंज्ञानप्राप्तेति वा  
 ह्यत्यास्योपादानमवर्णास्ये सर्वमावस्था  
 नमवर्णमेकइकेति एवमपि व्यापदेशो  
 नप्रकल्पते आस्ये येषां तस्य देशः प्र  
 यत्नश्चेति व्यापदेशवद्भाविनव्यापदेशो  
 भविष्यति सिद्धातिस्त्रुतहिमियते य  
 थास्यास्यमेतास्त नन्वोक्तं सवर्णासेता  
 योभिन्ने देशेति प्रसंगः प्रयत्नसामान्या  
 त नैष दोषः प्रास्योभवमास्ये न हिलो

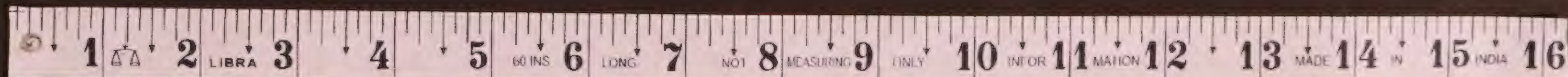




किकमासो किंतुहिंतिहिंतातमासोशरी  
 रावयवायन् किंप्रनरासोभवेष्टानकर  
 णोच एवमपिप्रयत्नोविशेषितोभवति  
 प्रयत्नश्चविशेषितःकथंनहिंप्रयत्नने  
 प्रयत्नः किंतुहिंप्रारंभोयत्नस्यप्रयत्नः  
 एवमणवर्णास्य एहोश्चसवर्णसंज्ञान  
 प्रामोति शस्त्रिशावर्णावेतै शुवर्णास्यत  
 हिं ऐवोश्चसवर्णसंज्ञाप्रामोति विवृत  
 तराववर्णोपनयोरेवतहिंमिश्रःसवर्णा  
 संज्ञाप्रामोति नैतोतत्पस्यातोउदात्तारो  
 नोतहिंसवर्णसंज्ञानप्रामोति शुभेदका  
 उदात्तादयः शुभवाकिंनेतेन प्रारंभो  
 यत्नस्यप्रयत्नइति प्रयत्ननमेवप्रयत्नः  
 तदेतत्तदितोतमासो यत्समानेतदाश्च  
 यिष्णामः किंसतिभेदेसतोत्पारु सत्य  
 मेवहिंभेदेसवर्णसंज्ञाभवितां ऊत  
 एतत् भेदापिशानासवर्णसंज्ञा यय  
 रसर्वेसमावेतवतत्प्यत सवर्णसंज्ञा  
 वचनमनर्थकस्यात् यदितहिंसतिभे  
 देकिंचित्समानमितिकृत्वासवर्णसंज्ञा  
 भविष्यति शकारच्छकारयोःषकारव  
 कारयोरपिसकारश्चकारयोरपिसवर्णा

श्री  
 महा  
 भा-  
 ६-

संज्ञाप्रामोति एतेषांमवेमण्यत्समाने  
 करणावर्णे एवेतहिंप्रयत्ननमेवप्रयत्नः  
 तदेवतदितोतमासो नत्वयेदेहःतत्प्या  
 सःप्रयत्नोपेष्टामिति शुभवापरस्तत्प  
 रुषःततोवद्भ्योहिः श्राणप्रयत्नःश्राण  
 प्रयत्नःतत्प्राणप्रयत्नोपेष्टामिति त  
 स्यतस्य तस्यतस्येतिवक्तव्येकिंप्रयोजन  
 सुयोगस्यतत्प्राणप्रयत्नःसवर्णसंज्ञा  
 यथास्यात् नायस्य तत्प्राणप्रयत्नो  
 स्यसवर्णसंज्ञामाभूदिति तस्यावचने  
 वचनशमाण्यात् तस्येतिवक्तव्ये य  
 त्प्राणतत्प्राणप्रयत्नोत्प्राणसवर्णसंज्ञः  
 कस्मान्नभवतिवचनशमाण्यात्सव  
 णसंज्ञावचनशमाण्यात् यदिह्यस्य  
 तत्प्राणप्रयत्नोत्प्राणसवर्णसंज्ञःस्यात्  
 यद्यत्प्राणतत्प्राणप्रयत्नोत्प्राणसंज्ञा  
 त सवर्णसंज्ञावचनमनर्थकस्यात् स  
 वेपिशदेवातत्त्वं संवेपिशदेवातत्त्वं  
 मेतत् तद्यथासंवेपिशदाःमातरिवति  
 तव्ये पितरिश्चश्रुतियामिति नवोच्चा  
 नेस्वस्यामातरिस्वस्मिन्नितिसेवेधावे  
 तद्व्यपत्ते यायस्यमातायश्चयस्यापितेति

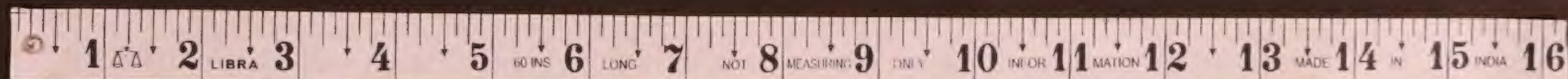




एवमिहापितृणां प्रयत्नं सर्वेषां मित्रं  
 संबन्धिषां चेतो न संवेधादेव तदवगोत  
 वं यत्तयस्य तस्या प्रयत्नं तत्पतितं तत्सर्व  
 णं संज्ञं भवतीति अकारलकारयोः सर्वा  
 संज्ञाविधिः शुक्लाल्कारयोः सर्वा संज्ञा  
 विधेया होत्स्कारः होत्स्कारः किंप्रयो  
 जनं शुक्लः सर्वादीर्घ इति दीर्घत्वेप्यास्या  
 त नैव दक्षिणप्रयोजनं वक्ष्यते तत् सर्व  
 दीर्घत्वे अति अर्द्धावचनमिति लृत्ति  
 लृत्वाचनमिति तत्सर्वोपि यस्यात्  
 इहमाभूत् रक्षकारः मक्षकारः यथे  
 तत्सर्वो दीर्घत्वे अति न दत्त इति वक्ष्यामि  
 तत् लृत्तिल्लकारे च वाल्लृत् भवति अत  
 इमेव तत्र वक्तव्यं भवति शुक्लं चैव न दत्तं  
 ऊका लोचनं दीर्घं सुतं संज्ञा भवतीत्य  
 चते न च अर्द्धकारः लृत्कारो वा जस्ति लृत्का  
 रस्या ज्ञेयं वक्ष्यामि तच्च वक्ष्ये वक्तव्यं सु  
 तो यस्यात् होत्स्कारः होत्स्कारः हो  
 त्स्कारः होत्स्कारः किंप्रयत्नः  
 सर्वा संज्ञा वचनमेव ज्ञायः दीर्घत्वे चैव  
 सिद्धं भवति शुक्लं अकारणं ग्रहो लृत्का  
 रग्रहो सन्निहितं भवति यथेह भवति एव

श्री  
 महा  
 भा  
 ६१

हा अश्वः माला अश्व इति इदमपि सिद्धं  
 भवति एव लृत्कारः माल लृत्कारः वा स्या  
 पिशलेः उपकारीयति उपकारो यति  
 इदमपि सिद्धं भवति उपकारीयति उप  
 लृत्कारीयति यदि तर्हि अकारणं ग्रहो  
 लृत्कारस्य ग्रहो भवति उपापरः अ  
 कारस्य परत्वे प्रामोति लृत्कारस्य लपरत्वे  
 वक्ष्यामि तच्च वक्ष्ये वक्तव्यं यस्यात् सर्व  
 णं संज्ञापो विधेयं तदेव सत्तोरेफवापमा  
 यं भविष्यति इह तर्हि रक्षाभ्यां नोणाः स  
 मानपद इति अकारणं ग्रहो चोरितं भवति  
 मालाणां पितृणां मित्येव सत्तं तदिहापि  
 प्रामोति कृष्णमाने पश्यति शुभासत्या  
 मपि सर्वा संज्ञा यामिदं कस्यान्व भवति  
 कृष्णमाने पश्यति बुद्धलक्षणे चैव  
 येनेति वक्ष्यामीति उपरश्चाह विभिन्नं  
 यमेव गोलं सत्तं वा येनेति वक्ष्यामीति  
 वार्तिकदेशाश्च वार्तिकग्रहो न ग्राह्य इति  
 योसौ लृत्कारस्तदाश्रयः प्रतिषेधो भविष्य  
 ति यथेव नार्थो रक्षाभ्यां नोणां अकारणं  
 णो न वार्तिकदेशाश्च वार्तिकग्रहो न ग्राह्य  
 त इति योसौ अकारेरेफस्तदाश्रयो नो





श्री-  
महा-  
भा-  
६२

भविष्यति नाज्जलौ शुक्लौ प्रतिषेधे  
शकारप्रतिषेधोऽकल्पात् शुक्लौऽप्र-  
तिषेधेशकारस्य शकारेण सर्वाणामेजा।  
याः प्रतिषेधः प्रामोति किंकारणमक-  
ल्पात् अथैव हि शकारो हल्त्व कथंता-  
वदन्ते इकारः सर्वाण्यहो न शकारमपि  
गृह्णातेवमव्रते हल्त्वोपदेशाच्च ह-  
ल्त्वे तत्रकोदोषः तत्रसर्वालोपेदोषो  
सर्वालोपेदोषो भवति परः शतानिका-  
याणि करोकस्वर्गा इति लोपोनशमो-  
तिसिद्धमनन्तात् सिद्धमेतत्तत्कथनञ्च ना-  
न् कथमनन्ते स्पष्टकरणं स्पष्टानो ईष-  
त्स्पष्टमेतस्यानाम विवृतमूलाणां ईषदि-  
त्येवानवर्तते स्वराणां विवृतमित्येतद-  
वर्तते ईषदित्येतदवर्तते ईषदिति निश्च-  
ये वाक्यपरिसमाप्ते वाक्यपरिसमाप्ते  
वाचनं सिद्धमेतत् किमिदं वाक्यपरिस-  
माप्तेरिति वागांतामपदेशस्तावत् उपदे।  
शोत्तरकालमित्येजा इत्येजोत्तरकालमा-  
दिरेत्येनमहेति प्रत्याहारः प्रत्याहारोत्तर।  
कालेसर्वाणामेजा सर्वाणामेजोत्तरकाल-  
मादिदिसर्वाणामेजाप्रत्ययइत्यनेन सर्वे

णाममदि तेनवाक्येनान्यत्रसर्वाणामेजा।  
ग्रहणंभवतीति नचात्रैकारः शकारेण  
हणानि यथेचतर्हि ईकारः शकारेण  
हणानि एवमोकारमपि गृह्णीयात्तत्  
त्रकोदोषः कुमारी ईहते अकः सर्वाणां  
दोषे इति दीर्घत्वेन प्रामोति नैषदोषः।  
यदेनदकः सर्वाणां दीर्घेति प्रत्याहारश्च  
हण तत्र ईकार ईकारगृह्णानि न शका-  
रे अपरश्चाह शुक्लौऽप्रतिषेधेशका-  
रप्रतिषेधोऽकल्पात् शुक्लौऽप्रतिषेधे  
शकारस्य शकारेण सर्वाणामेजाप्रतिषेध-  
प्रामोति शुक्ललत्वात् अथैव हि शका-  
रो हल्त्व कथंतावदन्ते इकारः सर्वाण्य-  
हो न शकारमपि गृह्णातीत्येवमन्ते ह-  
ल्त्वोपदेशाच्च तत्रकोदोषः तत्रसर्व-  
लोपेदोषः तत्रसर्वालोपेदोषो भवति  
परः शतानिकायाणि करोसर्वा इति लो-  
पोनशमोति सिद्धमनन्तात् सिद्धमेत-  
त्कथमनन्तात् कथमनन्ते वाक्यपरि-  
समाप्तेः उक्तावाक्यपरिसमाप्तिः शुद्धि-  
महेत्येतेन तदसमर्थिते भवति एतच्च सम-  
र्थिते कथं अस्तु वा शकारस्य शकारेण



रेसवर्णोत्तमासनाभूतनचोक्तपरः  
 शान्तिकार्याणि करोरुसवर्णोत्तमा  
 लोपोनशान्तिमाभूतोपः नवचभेदो  
 भवति सतिलोपदिशकारस्य सतिलो  
 पेदिशकारे नास्तिभेदः प्रसन्नपिलोपे  
 दिकारमेव कथंविभेदिवचने एवमा  
 भेदः प्रसन्निलोपेकदाचिदिशकारेकर  
 चितिशकारे सतिलोपदिशकारमेव  
 वमपिभेदाविभाषाहिलोपः तेनपदेवि  
 शकारमेवसप्यकथंभेदोनप्यात् यदि  
 नित्योलोपः स्यात् विभाषासलोपः यथा  
 नभेदस्यथास्त ॥ ॥ अतश्चोभय  
 यत्पतेजलिमनिविरचितेयाकराणम  
 हाभाष्यप्रथमाध्यायस्यप्रथमपादेचत  
 थसमाक्रिके ॥ ॥ अतश्चोभय  
 दाये ईदृदेद्विवचनेप्ररह्य किमर्थमि  
 दानीतपराणोत्तमाचोत्त तपरस्तत्का  
 लमेतितत्कालानोत्तमाचोत्तमप्रहणाय  
 यास्यात् केणमदामानदानसरितानु  
 नासिकानोत्तमप्रयोत्तनमेतत् किं  
 हीतिलुतानोत्तमप्ररह्यसंज्ञानशान्ति  
 किंकारणमतकालतात् नहिलुतास्त

श्री  
 महा  
 भा  
 १३

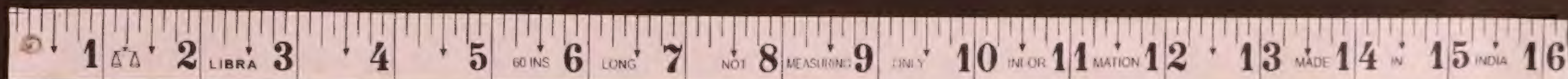
कालाः असिद्धः सतः तस्य असिद्धतात्  
 कालापवभवेति सिद्धः सतः सरसंयि  
 ष कथंवनचोयतेयदयस्तत्प्रकृत्ये  
 तिप्रकृतिभावेषास्ति कथंरुत्वाजाप  
 के सतोदिकाणिताः कार्येणभवितव्यं  
 किमेतस्यजापनेप्रयोजने असुताद  
 स्तत्तमेतन्नवक्तव्यं किमन्येतिमिदः  
 सतः सरसंयि ष संज्ञावियावसिद्धः तस्य  
 सिद्धतात्कालापवभवेति संज्ञावियो  
 चसिद्धः कथंकार्यकालेसंज्ञापरिभाषे  
 यत्रकार्यतमेवस्थितेदृष्ट्ये प्ररह्याः प्र  
 कृत्येति उपस्थितमिदंभवति ईदृदेद्विव  
 चनेप्ररह्यमिति किमन्यः सतस्यप्रर  
 ह्यसंज्ञावचनेप्रयोजनेप्ररह्यप्रयः प्र  
 कृतेतिप्रकृतिभावोयथास्यात् माभू  
 देवंसतः प्रकृत्येतेवभवतिष्यति नैवश  
 क्योपस्थितेदिदोषः स्यात् एविष्यत्ता  
 चार्थः असुतवदपस्थितश्चि वदचने  
 सतकार्यप्रतिषेधार्थं सतप्रतिषेधे  
 प्ररह्यप्रतिषेधोत्तमविहिततामिति  
 तस्यान्वयतस्यप्ररह्यसंज्ञाईधितया प्र  
 रह्याधितः प्रकृतिभावोयथास्यात्



यदि पुनरीक्षा मत्पराणां प्ररह्य संज्ञो  
 चोते एवमप्येकारणवसर्गा नरह्नी।  
 यात् ईकारोकारौ नरह्नीयात् किं का  
 रणमनेनारत्नात् यदि पुनर्देसा नामत  
 पराणां प्ररह्य संज्ञो चोते नैव शक्यं  
 पि प्रसज्येत मुक्तवत्परात्र मुक्तवत्ति  
 स्मादीक्षाणामेव न पराणां प्ररह्य संज्ञा  
 कथा दीक्षाणां चोचमादा नो स्तना नान  
 प्रामोति एवेति किं न एतेन यत्नेन यत्ति  
 दः सतः स्वरसंस्थिति श्रुतिदः सतः त  
 स्मादिदत्तात्काला एव भवेति कथं त  
 ज्ञापकमुक्ते सतप्ररह्य श्रुतिस्तथा  
 कीमेवमेव हि ज्ञायते कथं यत्तत्पोजन।  
 मुक्ते क्रियते तत्प्राप्त एव प्रसज्यत इत्य  
 त इति एवमपि यत्ति ईकार्यं प्ररह्यं तस्म  
 त्प्राप्तप्रामोति अणो प्ररह्यं प्राप्ता नानासिक्त  
 इति एवेति किं न एतेन कार्यकाले संज्ञा  
 परिभाषा मिति यद्यो देशमेव संज्ञा परिभा  
 षं यत्र चासावसिद्धः तस्या सिद्धत्वात् न क  
 ला एव भवेति कथं पुनरिदं विज्ञायते ई  
 दादयो यदि वचनेन ग्राह्यो सिद्धीदाद्येते यदि  
 वचनमिति कथा च विशेषः ईदादयो हि

श्री  
 महा  
 भा  
 ६५

वचने प्ररह्य इति चेदेत्यस्य विधिः ईदा  
 दयो हि वचने प्ररह्य इति चेत् संज्ञा प्र  
 रह्य संज्ञा विज्ञेया पचेतेति एवेत्येव  
 निवचनाद्भविष्यति अस्ति वचने प्रपोज  
 ने किं तद्देश इति माले इति अस्तु तद्दीदा  
 यं ते यदि वचनमिति ईदाद्येते ते यदि व  
 चनमिति विदेकस्य विधिः ईदाद्येते हि  
 वचनमिति चेत् एकस्य प्ररह्य संज्ञाति  
 ज्ञेया एवेति माले इति न चाद्येते व  
 तात् न वैषदोषः किं कारणं प्राप्तेन व  
 तात् प्राप्तेन वदेव कस्मिन् कार्ये भवतो  
 वमेकस्यापि भविष्यति अथ चेदेव वद  
 मि ईदाद्येते यदि वचनोत्तमिति ईदा  
 यं ते हि वचनमिति चेत् किं प्रतिषेधः ई  
 दाद्येते हि वचने तमिति चेत् किं प्रतिषे  
 धो वक्तव्यः क्रमाद्यैरगारे क्रमाद्यैरगारे  
 वत्थोरगारे वत्थोरगारे एतदि ईदाद्येते  
 यते हि वचने च भवति प्रत्ययनलत्वात्  
 न समस्य मर्थज्ञापकं प्रत्ययलत्वात्  
 निषेधस्य यदयमोदतो च समस्यैव प्र  
 णोक्तो नित ज्ञापयता चार्थः न प्ररह्य  
 संज्ञायां प्रत्ययलत्वात् भवतीति तत्र हि





श्री  
महा  
भा  
६५

तस्यासिद्धत्वादयावेकादेशप्रतिषेधः सा  
त्यग्रहसंज्ञायामनस्यैतस्य कृत्यस्य चासि  
द्धत्वात् अयावेकादेशाः प्राप्तवन्ति तेषां प्र  
तिषेधोक्तव्यः पठः पठोतादतीति ए  
कादेशः सर्वश्चितिवत् अमी अत्र अमी ।  
आसते अमृषत्र अमृषासते ननच  
प्रग्रहसंज्ञावचनसामर्थ्यादयादयोन  
भविष्यति वचनार्थे हि सिद्धेनेदेव च  
नालभ्यं अस्ति ह्यन्यदेतस्य वचने प्रयो  
जने किं यत्सिद्धे प्रग्रहसंज्ञाकार्यतद  
र्थमेतस्यात् अतो प्रग्रहस्यानुनासि  
क इति नैकं प्रयोजने योगादे प्रयोजयति  
यद्यतावत् प्रयोजनेन स्यात् तत्रेकार्यव  
यात् अतो प्रग्रहस्यानुनासिकः अद  
सौनेति विप्रतिषेधाद्वा अथवा प्रग्रह  
संज्ञाक्रियतामयादय इति प्रग्रहसंज्ञा  
भविष्यति विप्रतिषेधेन नैष प्रकृत विप्र  
तिषेधः विप्रतिषेधे परमित्युच्यते इति  
च प्रग्रहसंज्ञा अपरे अयादयः परा प्र  
हसंज्ञा करिष्यते सूत्रविपर्ययः कृतो  
भवति एवं तर्हि परैव प्रग्रहसंज्ञा कथं  
कार्यकाले संज्ञापरिभाषे यत्र कार्येन जो





पश्चिमेदृशो प्ररहः प्रकृतेति उपरि  
 तमिदं भवति अदसोमादिति एवमप्यु  
 कोविप्रतिषेधः द्विकार्ययोगो द्विविप्रतिषे  
 धः नचोत्रैकोदिकार्यं प्रकृतं एवमप्युदयः  
 ईदृशोऽप्ररहसंज्ञातावशं द्विकार्ययोग  
 एवविप्रतिषेधः किंतु द्विभवेति स  
 चास्य संभवः कोसावसेभवः प्ररहसं  
 ज्ञाभिनिमित्ते निज्ञेति एषो संभवः सत्य।  
 संभवे प्रकृतो विप्रतिषेधः एवमप्युक्तं  
 सतो द्विविप्रतिषेधो भवति नच ईदृशो  
 तेस्त्वो नापि सकारः उभयमसिद्धं अथ  
 यान्तिदत्तं च यथा रोहते अथ यान्ति  
 दत्तं भविष्यति तद्यथा रोहते अथ यान्ति  
 न्तिदो भवति किंप्रनः काराणो रोहते अ  
 थ यान्तिदो भवति न प्रतर्प्यैव रुः सि।  
 इत्तत्रैवोत्तमपुच्यते नैव शक्यं अस्मि  
 देत्याहणा प्रसिद्धिः अस्मिदेत्याहणा  
 णा प्रसिद्धिः स्यात् इदो रत्नलोत्र  
 तस्मादत्राश्रयत्वात् सिद्धत्वं मेवितव्यं य  
 था तत्राश्रयत्वात् सिद्धत्वं वा तेषामिहापि  
 भविष्यति अथवा प्ररहसंज्ञावचनसा  
 मर्थ्यादयोरनभविष्यति अथवा योग

श्री  
 महा  
 भा  
 ११

विभागः कथिष्यते अदसः अदः एरे ईदृ  
 दयः प्ररहसंज्ञा भवेति ततो मात मा  
 चोरे ईदृशदयः प्ररहसंज्ञा भवेतीति  
 अदस इत्येव किमर्थो योगविभागः ए  
 को यन्तिदे प्ररहकार्यं तदर्थः अथ  
 शेषदसिदे ईदृशपितद्विप्रतीति अमु  
 या अमयोरिति किंच स्याद्यदि प्ररह  
 संज्ञा स्यात् प्ररहाश्रयः प्रकृतिभावः  
 प्रतीति नैव दोषः पदोत्पत्तयो प्रकृ  
 तिभावः न चैष पदोत्पत्तः एवमपि अमके  
 अत्र न प्रतीतिरित्येव न मिति वत्ते ते य  
 दिवचनमिति वत्ते अमो अत्र न प्रती  
 ति एव तदिदं पदेन मिति निवृत्ते अथवा  
 अस्यायमदसोमादिति तच्च मात्पर्येता  
 तेन नापि सकारः अत्र पदेन विज्ञास्यमः  
 मायादीदृशार्थानामिति उक्त्वा किंच  
 ते अदस इत्येव सरेव द्विप्रतीतिदत्तता  
 नरात्तादिके सिद्धे वक्तव्ये प्ररहसंज्ञा  
 योच तत्र सको दोषः तत्र सककारके  
 षो भवति अमके नचाश्रयविशेषा  
 णात्वात् नचापसदोषः किं कारणं प्ररहा  
 विशेषणत्वात् नचाहदोषो न ईदृशोते



श्री  
महा  
भा  
६

विशेषाते किं तर्हि ईदादय एव विशिष्टे  
ते मानये ईदादय इति शेष इह कस्मात्  
न भवति कारोक्तशेषे इति शेष एव  
इहानात् अर्थवत् शेषादय एव इहानात्  
त नचायमर्थवान् एवमपि हरि शेष  
भशे अत्रापि प्रामोति एवेतर्हि लक्षणा  
प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैवैवम  
विष्यति अथवा प्रनरस्तु अर्थवद् इह  
एनार्थकरोति कथं हरि शेष भशे इति  
एकोत्र विभक्त्यर्थेनार्थवान् अथवा इति  
नार्थनार्थवान् अथवा इति नार्थनार्थवान्  
दायोनर्थकः निपात एकाजना इति निपा  
त इति किमर्थं चकारात्र जहारात्र एका  
जिति किमर्थं प्रेदेवस्तु प्रेदेत्तत्र एकाजि  
त्यचमाने अत्रापि प्रामोति एषोपि ह्येका  
व एकाजितिनायेव इहोक्तिः एकमुच  
अस्मिन्नायमेकाव एकाजिति किं तर्हि  
तत्परुषोयसमानाधिकरणः एकमुच  
एकाजिति यदि तत्परुषः समानाधिक  
रणं नार्थ एकग्रहणान् इह कस्मान्न भ  
वति प्रेदेवस्तु प्रेदेत्तत्र अत्रैव यो निपात  
इत्येवेति ज्ञायते किं वक्तव्यमेतत् नहि

द्विकथमन्यमाणा गम्यते अथवा  
ह्येनामार्थान् यदि हि अत्रायचन  
स्मात्प्रहणमनर्थकस्यात् अस्मदद  
इहानात्प्रयोजनार्थं अनेतस्यपणा  
स्यात् इहानात्प्रयोजनार्थं नैवदोषः प्रयो  
जने एवमपि कुत एतत् इहोक्तिः परिभा  
षयोः सावकाशयोः समवस्थितयोः आ  
द्येन वेदेकस्मिन्निति च येन विधिस्तदे  
तस्येति च इहोक्तिः परिभाषा भविष्यात्  
येन वेदेकस्मिन्निति इयेन भविष्यति  
येन विधिस्तदेतस्येति आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञे  
पयति इहोक्तिः परिभाषा भवति आये  
तवेदेकस्मिन्निति इयेन भवति येन वि  
धिस्तदेतस्येति यदयमनादिति प्रतिषे  
धेनास्ति एवेतर्हि सिद्धेति अथवा प्रहणे  
एकग्रहणोक्तरोति तज्जापयन्नाचार्यः  
अथवा अत्राप्रहणे ज्ञातिग्रहणो भवती  
ति किमेतस्य ज्ञातये प्रयोजने दत्तोह  
नग्रहणो ज्ञातिवाचकत्वात् सिद्धमिति  
यदेतत्तदप्यत्रैव भवति अत्रादिति कि  
मर्थं आउदकोत्तान् आउदकोत्त इह क  
स्मान्न भवति आयेन मनसि आयेन



नकिलतरिति सान्वयकस्येदमाका  
 रणग्रहणं सान्वयकस्यात्रकारः क  
 पुनर्येसान्वयकः कनिरनवयकः इ  
 षदर्थेक्रियायोगोर्मयोदाभिविधौचयः  
 एतमातेदितेविद्यादाक्यसराणयोरनि  
 त् ओत किमदाहरणं ग्रहोइतिउताहो  
 इति नैतदस्तिप्रयोजने निपातसमाहा  
 रोयेष्टाह उताहोइति उताहोइति उ  
 तष्टाह उताहोइति निपातएकान  
 नादितेवसिद्धेएवंतद्विष्कनिपाताश्मे  
 अथवाप्रतिषिद्धयोयमारभः ओष्ठाने  
 मरुतः ओष्ठानहृत्तो नशकरीचत  
 तः चिःप्रतिषेधः ओरतोनिपातइत्यने  
 तस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः अनदः सुदः शुभ  
 वत् अदोभवत् तिरोभवत् नवक्तव्यः  
 लक्षणाप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव  
 नैवेनभविष्यति एवमपि शुभोः गौः स  
 मभवत् मोभवत् शुभप्रामोति एवेत  
 द्वि गौणस्ययोर्मोमेप्रत्ययः तयथा  
 गौरनवयः शुभो ग्रीवोमीयइतिनवयः  
 कोनवयः कथंनद्विवादीकेहस्यान्व  
 भवतः गौस्तिइति सामान्येति शुभो

श्री  
 महा  
 भा  
 ६८

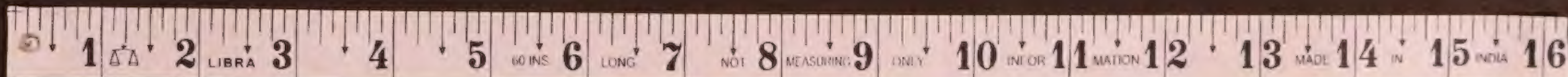
अयेपतेदेवेभवति यदिशास्त्राप्रयेशाह  
 मावेतद्रवतिशास्त्राप्रयेशाहयाते उज  
 ऊं इहकणोतभवतिग्रहोइतिउता  
 होइति उजइत्युच्यते नवात्रउनेपण  
 मः उजोगमनेनसहैकादेशाः उजग्रहो  
 नगरहोइति यदयमोदिमोदेतस्यनि  
 पातस्यसंज्ञाशक्ति नैतदस्तिजापकं  
 उक्तमेत प्रतिषिद्धाद्योयमारभइति  
 देशः त्वल्पिस्मात् यद्युजएकदेश  
 उजग्रहोणनगरहोते जानउ शुभरु  
 जइति जान्नुग्रहरुजति जान्नुग्रह  
 जति मयउजवोवेतिवत्नस्यात् एव  
 तर्ह्येकनिपाताश्मे अथवाहाविमात्र  
 कारो एकोननवयकः अपरः सान्व  
 यकः तस्यैवएकादेशः उजइतियोग  
 विभागः उजइतियोगविभागः कर्तव्यः  
 उजः शाकल्याचार्यस्यमनेनप्रगल्भ  
 संज्ञाभवति उइतिविति उउऊऊइति  
 येवादेशोभवति शाकल्याचार्यस्य  
 तेदीर्घाननामिकः प्रगल्भसंज्ञा ऊंइ  
 तिकिमर्थोयोगविभागः ऊंवाशाकल  
 स्य शाकल्याचार्यस्यैवविभाषाया



ऊरति उरति अनुषामाचार्योणामने  
 न विति ईदुतौचसममर्थ ईदुतौस  
 समीत्येवसिदेनार्थोयग्रहणन लमेय  
 ग्रहणाद्वेत लमायोसममोप्ररह्य  
 सेतानप्रामोति कसोमोगोरोयुधिष्ठि  
 तः इषते चाशयिष्मातइति तच्चोतरे  
 लायत्वेनसिधतीत्येवमर्थमर्थग्रहण  
 नायसममोलप्यते कितहिदेवेसव  
 णोत्रभवति पूर्वस्येत्सवर्णीसावादे  
 भावः प्रसज्यते यदिदेवेसवर्णीः आह  
 ग्रामभावश्चप्रामोति एवंतहिप्राहाय  
 मीदुतौचसममोति नचास्तिममो ई  
 दुतौतत्रवचनाद्विषयति वचनायत्रये  
 चेत्तेनेदेवचनानाम् अस्तिह्यन्यदेतस्य  
 वचनेप्रयोजने किंप्रसममोदीचेत्सम  
 च्यते इतिनेशुकेसरमोशयानमिति  
 सतिप्रयोजनेइहनप्रामोति सोमोगो  
 रोयुधिष्ठितइति तशपिसिदेकथेयदि  
 सरमोशह्यप्रवृत्तिरस्ति शुक्लचलोके  
 सरमोशह्यप्रवृत्तिः कथेदहिणाप  
 येहिमहोतिसरोसिसरमोशत्युच्यते त  
 पकेस्यानदेतनेपवंतहितापयत्याचा

श्री  
 महा  
 भा  
 ६५

र्यः नप्रदत्तसेतायोप्रत्ययलक्षणभ  
 वतीतिकिमेतस्यज्ञापनेप्रयोजने क  
 मायोरगारे क्रमापगारे वधोरगारे व  
 धगारे प्रत्ययलक्षणनप्रदत्तसेतान  
 भवति सावादेवेपदस्यभूत अथवा  
 एवंपदस्यमाभूदित्येवमर्थमर्थग्रहण  
 माण्यामश्चो वाणश्चः नद्यामातिःनया  
 मातिः अथक्रियमाणोप्यर्थग्रहणकसा  
 देवात्रनभवति नहत्वायाहीतरिति  
 अथाजहत्वायापो नचदोषः समस  
 यायाभिधीयते ईदुतौसममोत्येवत्त  
 मेयग्रहणाद्वेत पूर्वस्येत्सवर्णीसा  
 वादेभावः प्रसज्यते नचवाच्यदोषे।  
 त्वेतत्रापिसरसीयदि ज्ञापकेस्यानदेत  
 त्वेमावादेवेपदस्यभूत दायाचदो सु  
 सेतायोप्रकृतिग्रहणं नुमेतायोप्रकृ  
 तिग्रहणकर्तव्ये दायाप्रकृतयोत्रसं  
 ज्ञाभवतीतिवक्तव्ये किंप्रयोजने अ  
 त्वभूतानामियंसेताक्रियते साध्यात्  
 भूतानामेवस्यात् अनात्तभूतानाना  
 स्यात् नचचभूयिष्ठानिनुसेताकारण

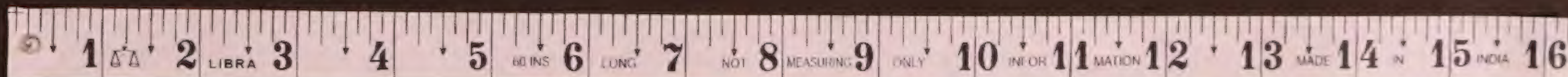




र्थथातकेतवेतेष्टातभूतादृश्येते शि  
 द्ये शिदर्थप्रकृतिग्रहणं कर्तव्यं शि  
 न्याते प्रतिषिध्यते तदर्थप्रतिदयते प्र  
 णिदपतीति भारहाजीयाः पदेति अमे  
 तायाप्रकृतिग्रहणं कियते शिदर्थविकृ  
 तार्थचशिदिकृताये त्वत्पि प्रणिदाता  
 प्रणिधाता किंप्रनः कारणानसिद्यति ल  
 क्षणाप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैवेति  
 प्रतिपदेयष्टातभूतास्तेषामेवस्यात् ल  
 क्षणानयष्टातभूतास्तेषानस्यात् अथकि  
 यमाणोपिप्रकृतिग्रहणोक्तमुपिदंविज्ञा  
 यते दायाः प्रकृतयश्चि आहोस्मिदाया  
 प्रकृतयश्चि किंचातः पदिविज्ञायतेदा  
 याः प्रकृतयश्चि सपवरोष्ठ्यातभूता  
 नामेवस्यात् अनातभूतानोनस्यात् अ  
 यविज्ञायतेदायाप्रकृतयश्चिअनातभू  
 तानामेवस्यात् आतभूतानोनस्यात् प  
 वेनहिनेवेविज्ञायतेदायाप्रकृतयश्चिना  
 पिदायाप्रकृतयश्चि कथेनहिदायाअसं  
 ताभवेति प्रकृतयश्चेषामिति यतहिप्र  
 कृतिग्रहणं कर्तव्यं इदंप्रकृतमर्थग्रहणं  
 मनवर्तते कप्रकृत इहोचसममर्थ

श्री  
 मस  
 भा

इतिततोवदामि दायाद्यथाप्यर्थश्चि  
 नेवेशको ददानिसमानार्थानामिति रा  
 ति रासति दासति सेदति प्रोणाति प्र  
 भृतीनाहः एतेषामपिअसंज्ञाप्रामोति  
 तस्मान्नैवेशको नचेदेवप्रकृतिग्रहणं  
 कर्तव्यमेववा नकर्तव्यं शिदर्थनाना  
 नार्थः अवश्येनअमर्थप्रकृतिग्रहणं क  
 र्तव्यं प्रणिमयतइत्येवमर्थे प्रस्तादप  
 कृत्वाते अप्रकृतौमाप्रकृतौचेति यदि  
 प्रकृतिग्रहणं कियते प्रनिमित्तोति प्रनि  
 मितातीत्यापिप्रामोति अथाकियमा  
 तेषापिप्रकृतिग्रहणं इहकस्यान्नभवति  
 प्रनिमाता प्रनिमाने अकारोतस्यदितो  
 ग्रहणंविज्ञायते यथैवतर्ह्यकियमाणोप  
 कृतिग्रहणं आकारोतस्यदितोग्रहणंवि  
 ज्ञायते एवंकियमाणोपिप्रकृतिग्रहणं  
 आकारोतस्यदितोग्रहणंविज्ञायते वि  
 कृतार्थेनवापिनार्थः दाषपेवेतस्याः प  
 रिभाषयः सक्षणाप्रतिपदोक्तयोः प्रति  
 पदोक्तस्यैवेति गामादाग्रहणंविज्ञाय  
 इति समानशब्दप्रतिषेधः समानशब्द  
 नोचप्रतिषेधोवक्तव्यः प्रनिधारयति प्र





श्री  
महा  
भा  
७१

शब्दोत्तरप्रतीतिषेका मुद्रेशास्त्रहोमे  
 भविष्यति अनागमकानामागमकाः  
 तत्कथं सर्वसर्वपदादेशादात्तोपपत्त्या  
 पाणिनेः एकदेशविकारेद्विनित्यात्  
 नोपपद्यते दीङःप्रतिषेधः स्याच्चोरित्ते  
 दीङःप्रतिषेधः स्याच्चोरित्तेवक्तव्यः उपा  
 दास्मास्यस्वरः शित्तकण आत्तेकृतेत्या  
 चोरित्तेतोत्तेप्रामोति कृतः प्रनरयेदेषा  
 जायते किंप्रकृतिग्रहणादाहोसिद्  
 इणग्रहणात् इणग्रहणादिन्याद् इह  
 एवप्रकृतिग्रहणादेषो जायते उप  
 दिदीषते सनिमीमाञ्चरभलभेति नैष  
 दोषः दाप्रकृतिरित्युच्यते नचयेदाप्रकृ  
 तिः आकारोतानामेजेतः प्रकृतयः प  
 तेतानामणीकारोताः नचप्रकृतिप्रकृ  
 तिः प्रकृतिग्रहणोनगराद्यते सतर्हिप्र  
 तिषेधोवक्तव्यः जसेत्ताकस्मान्नभवति  
 सिक्चः अकिन्नसन्निपातेनागतमात्वे  
 जसेत्तामानेपित्वेकत्वा तत्सहशिष्टे  
 नकिन्तेनकथमकिन्तेविहत्यात् सचि  
 पात्तलक्षणाविधिरनिमित्ततद्विवातस्ये  
 तेवेनभविष्यति दाप्रतिषेधेनदैवि स

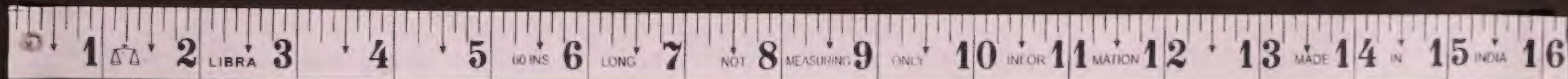




प्रतिषेधेदेयः प्रतिषेधो न प्रामोति अ  
 वदानेमावे न न च प्राप्ते कृते भविष्यति  
 न क्वात्वेन प्रामोति किं कारणं अनेजेत  
 नात् सिद्धमनुबंधस्थानेकांतत्वात् सिद्ध  
 मेतत्कथं अनेकांताग्रनबंधः पित्यातिषे।  
 याह्य अथवादायाद्यदापिदिति वद्या  
 मि तच्चावशेषवक्तव्यं मुदावितिपुच्छं  
 मानेइहापिप्रसज्येत प्रणिदापयतीति  
 शकांतावदनेनादावितिब्रुवतादाया  
 द्यदावाद्येतवदेकस्मिन्नितिनापेक्षेपिजे  
 वकारः स्वाभाविकपवदापदैवेतिवदन्।  
 येः दाप्रलवनेइतिनायेयमावः कोतपवा  
 ये देयशोधनइत्यत्रनचासौपकारः स्वा  
 भाविकः वकारस्यावायेवादेशइत्ययम  
 पिवांतपववांतस्यप्रतिषेधोविज्ञानेसूत्रे  
 तभिष्यते यथाग्रासमेवास्व ननचोक्तं  
 दाप्रतिषेधेनदेपीतिपरिहृतमेतत् सि  
 द्धमनुबंधस्थानेकांतत्वादिति अथैकां  
 तेप्रदोषएव एकांतेष्वपिनदोषः शान्ते  
 कृते भविष्यति ननचोक्तं तस्मात्वेन प्र  
 मोति किं कारणं अनेचंतत्वादिति एका  
 रलोपेकृते भविष्यति ननयंतदावौदा

श्री  
 महा  
 भा  
 ३२

एभविष्यति भूतपूर्वगत्याभविष्यति ए  
 तच्चावशक्तं यत्सर्वेष्वेवमानवेष्वेकग्रहाणे  
 पुभूतपूर्वगतिर्विज्ञायते अनेमितिको  
 ह्यवबंधलोपस्यावशेषभवति अथवावा  
 यप्रवृत्तिर्जापयति नानवबंधकृतमनेजेत  
 त्वमिति यदायमदीचामादोद्यतिहार  
 इत्यत्रसेः मानवबंधकस्याभूतस्यग्रहाणे  
 कथेति अथवादावेवाये नदेवस्मिकथ  
 मवदायतिशक्तिकरणोत्रभविष्यति प्रा  
 येतवदेकस्मिन् किमर्थमिदमच्यते  
 सत्यमस्मिन्नायेतवद्वावाचैकस्मिन्ना  
 येतवदिवचने सत्यमस्मात्पूर्वेनास्ति  
 परं नास्ति सप्रारितिर्यच्चाते सत्यमस्मि  
 न्यस्मात्परेनास्ति पूर्वमस्मिन्नातइत्यच्चाते  
 सत्यमस्मिन्नायेतवद्वावादेतस्याकारणा  
 त एकस्मिन्नायापदिष्टान्यतापदिष्टानि  
 चकार्याणि सिध्यन्ति इत्येतेवपरिति ता  
 न्यतेरायत्नेन सिध्यतीत्येकस्मिन्नायेत  
 वदचने एवमर्थमिदमच्यते अस्तिप्र  
 योजनमेतत् किंतुहीति तत्रवापदेशि  
 वदचनेतत्रवापदेशवद्वावावक्तव्यं वा  
 पदेशिवदेकस्मिन्कार्यंभवतीतिवक्तव्यं

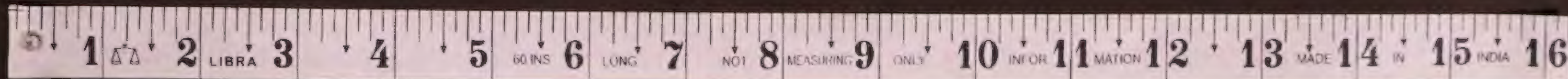




किंप्रयोजने एकाचोदेप्रथमार्थे वक्ष्यते  
 काचोदेप्रथमस्य निवृत्तिरिति निर्देशः  
 तस्मिन् क्रियमाणोऽहेतुत्वात् पणच प  
 णादृश्याय श्रेयस्त्रयत्वात् अपदेशिवदे  
 कस्मिन् कार्यं भवतीत्यपि सिद्धं भवति स  
 तेचोदेशसंप्रत्ययार्थे सत्त्वादिशप्रत्यया  
 र्थे प्रयोजने वक्ष्यति आदेशप्रत्यययोरित्यव  
 यवस्यैतत्तस्मिन् क्रियमाणोऽहेतुत्वात् क  
 रिष्यति हरिष्यति इदं नृणां इदं मावक्ष्य  
 त् सदेवागच्छदिति अपदेशिवदेकस्मिन्  
 कार्यं भवतीत्यपि सिद्धं भवति सत्त्वादि  
 पदेशिवद्भावोक्त्याः नवक्तव्यः अवच।  
 नालोकविज्ञानात्तस्मिन् अतरेणावचने।  
 लोकविज्ञानात्तस्मिन् इदमेतत् तद्यथा लोके  
 शालासमूहायोगमश्नुच्यते भवति चेत्  
 देकस्मिन् अपि एकशालायोगमश्नुच्यते विषमउ  
 पग्रासः ग्रामशालायेव दृश्योऽप्यवशत्वात्  
 मृदायेव वर्तते तद्यथा गो रथ इति अस्ति  
 वारोपरिकोपेव वर्तते तद्यथा ग्रामे प्रविष्टः।  
 ति अस्ति मन्त्रोपेव वर्तते तद्यथा ग्रामे ग  
 तः ग्रामागताः अस्ति शरापके समीप  
 के समं विहृतकेव वर्तते तमभिसमो द्योतय

श्री  
 महा  
 भा  
 २३

पुज्यते एकशालायोगमश्नुच्यते पश्चात्तर्हि  
 वृक्षासमूहायः पदम् पदसमूहायः क  
 श्रुत्समूहायः स्रक्तमित्युच्यते भवति  
 चेत्तदेकस्मिन् अपि कवर्णोपदम् एकप  
 दाश्रुत् एकचस्रक्तमिति अत्राप्यर्थे  
 न प्रकृत्यापदेशिवद्भावः परेनामार्थः  
 श्रुत्समूहायः सूत्रेनामार्थेति यथात  
 र्हि प्रोक्तवद्भवेत्तदप्युच्यते भवति अर्थे  
 मेजेष्टः अर्थमेवमध्यमः अर्थमेकनीया  
 निति भवति चेत्तदेकस्मिन् अपि अर्थमे  
 वजेष्टः अर्थमेवमध्यमः अर्थमेवकनी  
 यानिति तथा अमृतायामसोऽप्यमाणा  
 यावमवति प्रथमगर्भेणाहतेति तथा  
 नेत्यानानिगमिप्रगह इदानीमेप्रथम  
 मागमनमिति आद्यंतवद्भावश्च शक्यो  
 वक्तुं कथं अस्तीवतरलक्षणावादा  
 येतयोः सिद्धमेकस्मिन् अष्टवर्लक्षणा  
 आदिः अतस्तत्तरलक्षणोतः एतच्चैक  
 स्मिन् अपि भवति अष्टवर्लक्षणा  
 तादेतस्मात्कारणात् एकस्मिन् अप्याय  
 परिश्रान्तापरिश्रानिचकार्याणि भवि  
 ष्यति नार्थे आद्यंतवद्भावेन गोतेदीय

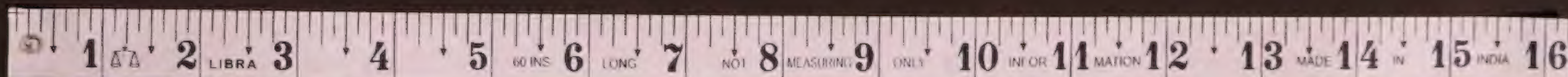




आह सत्यमेतत् सत्यमस्मिन्नितिका  
 निप्रनरस्ययोगस्यप्रयोजनानिआदिव  
 नैप्रयोजनं प्रत्ययान्निग्राह्यदातव्ये  
 प्रत्ययस्यादिरुदातोभवति इति इहैव  
 स्यात् कतेव्ये तेनिरीयः जेपगवः का  
 पटवः इत्यत्रनस्यात् ज्ञोत्यादिर्निगमि  
 ति इहैवस्यात् ग्रहिचुवकायनिः ग्रि  
 वेश्यः गार्ग्यः कृतिहेतिरित्यत्रनस्यात्  
 वलादेरार्थधानकस्येह आर्थधानकस्ये  
 हलादेः इहैवस्यात् करिष्यतिहरिष्य  
 ति जोषिष्यत् मदिष्यत् इत्यत्रनस्यात् य  
 स्मिन्निधिसुदादिने प्रयोजनं वदति  
 यस्मिन्निधिसुदादौवल्लग्रहणाशति न  
 स्मिन्निधिसुदादौविष्मृतातभ्रवोचोरि  
 यद्ववडौ इहैवस्यात् श्रियः भ्रवश्चिउ  
 दनस्यात् श्रियोभ्रवाश्चि भ्रजायाइ  
 प्रयोजनं इहैवस्यात् ऐहिष्ट ओहिष्ट  
 ऐतुष्ट्येत् इत्यत्रनस्यात् ग्र्यातवसे  
 कानिप्रयोजनानि ग्रंतवेत्तदिवचनोत्  
 प्ररह्यते ग्रंतवनेप्रयोजनं पद्वेदिव  
 चनेप्ररह्यं इहैवस्यात् पचेत्ते पचेथेइ  
 ति विदेइतिमालेश्चिइत्यत्रनस्यात् मि

श्री  
 महा  
 भा  
 ७५

दचौत्पात्प्रयोजनेइहैवस्यात् कुंरा  
 निवनानि तानिपानीत्यत्रनस्यात् अचौ  
 स्यादितिप्रयोजनं दित्यात्मनेपदेइइ  
 ति इहैवस्यात् कुर्वतेकुर्वीथइति कु  
 रुतेकुर्वीथ्यत्रनस्यात् अलोत्पात्प्रयोज  
 ने अलोदोचौयजिसिपिच इहैवस्यात्  
 चुराभ्यो पराभ्यो आभ्यामित्यत्रनस्यात्  
 येनविधिस्तदेतस्यप्रयोजनं अचोपत्  
 इहैवस्यात् चये नेयं पये अयेयमि  
 त्यत्रनस्यात् आयेतवेदेकस्मिन्कार्येभ  
 वतीत्यादिमिहेभवति तस्यतमणैवः  
 वृसंज्ञायोनदीतरेप्रतिषेधः नदीतरेप्र  
 तिषेधोवक्तव्यः नद्यास्तारः नदीतरेइ  
 ति वृसंज्ञायोनदीतरेप्रतिषेधः अनर्थ  
 कः प्रतिषेधोप्रतिषेधः वृसंज्ञाकस्मान्न  
 भवति तस्यग्रहणाहोपदेशिकं ओप  
 देशिकस्यातरोग्रहणा नचेषउपदेशो  
 तस्यग्रहः किंचवक्तव्यमेतत् नदिक  
 यमनचामानेगम्यते इहदिव्याकरोत्तम  
 वेधवसानवेधकग्रहणोपपत्तमाश्रीयते  
 तेनयशस्येतइमिति इपनिग्रहश्चशह  
 स्यानातरेणलोकिप्रयोजने तस्मिन्

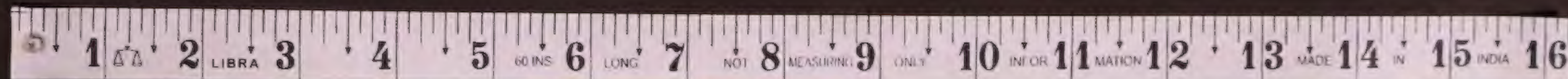




लौकिके प्रयोगो नास्तीति कृत्वा दितोय  
 प्रयोग उदास्यते कौसानपदेशो नाम न  
 चैष उपदेशोतरपक्षः शुषवास्तुचसे  
 ज्ञा कौदोषः चादिप्रनघासोभवती।  
 तिहसनेप्रसज्येत समानादिकरणप्रवा  
 दिष्टिमेवेतत् यदातद्विसेवनदीसेवतरः  
 तदामानि सौलिंगेप्रवादिष्टिमेवेतत्  
 अवशेषेनदेवेविज्ञेयं समानादिकरणो  
 प्रवादिष्टित्यचमानः इहप्रसज्येत म  
 दिष्टीत्यमिवज्जाह्मणी इमिवेति वेद  
 गणावतउतिसाव्या सौत्वासेत्तापसे।  
 त्वाग्रहाणो सौत्वासेत्तापसौत्वाग्रहाणो  
 कर्तव्यं वेदगणावतउतयः सौत्वासेत्ता  
 भवेति सौत्वाचसौत्वासेत्ताभवतीति न  
 कर्तव्यं किंप्रयोजने सौत्वासेप्रत्ययार्थे  
 एकादिकायाः सौत्वायाः सौत्वाप्रदेशे  
 प्रसौत्वासेप्रत्ययार्थेयथास्यात् ववचै  
 कादिकसौत्वालोके सौत्वातिप्रतीता ते  
 मास्याः सौत्वायाः संप्रदेशे प्रसौत्वासेप्र  
 त्ययोभवेति एवमधिकर्तव्यं उत्तराया  
 संप्रत्ययो कृत्रिमत्वाद्यथालोके लौकिके  
 यमाणादिसौत्वाग्रहाणपकादिश्रुत्याः

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५

सौत्वायाः सौत्वासेप्रत्ययोनस्यात्  
 किंकारणोप्रकृतिमत्तात् वक्रादीनां  
 कृत्रिमसेत्ता कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रि  
 मेसेप्रत्ययोभवति यथा लौकिकोपालक  
 मानयकदनकमानयेति यस्येषसेत्ता  
 भवतिसप्रतीयते ननयोनाः पालय  
 तीनियोवाकदेजातः परितर्हि कृत्रि  
 माकृत्रिमयोः कृत्रिमेसेप्रत्ययोभवति  
 नदीपोला मास्याग्रहायणीभिश्च।  
 पिप्रसज्येत पोला मास्याग्रहायणीग्रह  
 णासामर्थ्यान्भवति नदिशेषेभ्यो।  
 कृत्रिणामोति गंगायस्नेति एवेतत्ता  
 चापप्रहनिज्ञापयति नेतदिशेषेभ्योभ  
 वतीति यदेषविपादश्वेशरत्नप्रभृति  
 उपदेति इह तर्हिणामोति नदीभिश्चेति  
 वक्रवचननिर्देशादेवनभविष्यति एवे  
 नदेदमकृतभवति कृत्रिमाकृत्रिम  
 योः कृत्रिमेसेप्रत्ययश्चेति नकश्चिदोपो  
 भवति उत्तरार्थे च उत्तरार्थे सौत्वाग्रहा  
 णो कर्तव्यं सौत्वाग्रहाणोत्तरार्थे न  
 कारात्तायाः सौत्वायाः संप्रदेशे यथास्या  
 त इहमाभूत् पाप्मानः विप्रवृत्ति ३





श्री  
महा  
भा  
२६

कृत्रिमकरणसंज्ञा करणदेशे योगे प्रचो  
 भयगतिर्भवति कर्तृकरणयोस्तृतीये  
 नि कृत्रिमस्य ग्रहणं शब्देनैकलक्ष्यं  
 कणवमेवेभ्यः करण इत्यत्र कृत्रिमस्य  
 तथा आधारेण अधिकरणमिति कृत्रिमाधि  
 करणसंज्ञा अधिकरणप्रदेशे प्रचोभय  
 गतिर्भवति समन्ताधिकरणे चेति कृ  
 त्रिमस्य ग्रहणं विप्रतिषिद्धं चानधिकर  
 णवाचीत्यत्र कृत्रिमस्य शुष्यवानेदं संज्ञा  
 करणं तद्वदिति देशोऽयं वद्वगणवत्तु  
 तयः संख्यावद्भवति सत्तद्विदिति निदे  
 शः कर्तव्यः न कर्तव्यः तत्संतेराणवति  
 मतिदेशो गम्यते तद्यथा एष ब्रह्मदत्तः  
 अत्र ब्रह्मदत्ते ब्रह्मदत्त इत्याह तेन समन्ता  
 दे ब्रह्मदत्तवद्भवतीति एवमिहोपमे  
 एव संख्यायाह संख्यावदिति गम्यते अ  
 यथाचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयतीति भवत्ये  
 कादिकायाः संख्याप्रदेशे प्रमेप्रत्यय  
 नियदयं संख्याया अतिशदेताया इति  
 प्रतिषेधे शास्त्रि कथं कृत्वा ज्ञापकं न।  
 हि कृत्रिमान्येताशदेतावा संख्यास्ति न  
 नचायमस्ति उतिः यत्तद्विदिति तापाः प्रवि

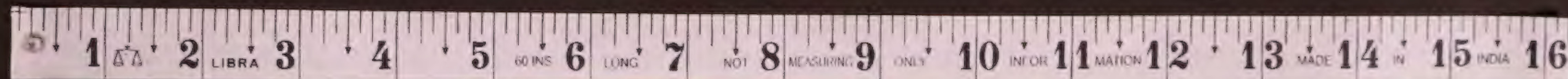




सेयं शास्त्रियश्चापित्येतायाः प्रतिषेधं शा  
 स्त्रि ननु चोक्तं इत्यर्थमेतत्स्यात् अर्थ  
 बहुलानां कस्यार्थवत्तस्मिन् शब्द  
 ग्रहणे न च उक्तं लिखितं येन अथवा  
 मन्त्रोपेक्षा कियते संज्ञा च नामयतो  
 नल्लोचः कुत एतत् लक्ष्यं हि संज्ञा  
 करणं तत्र मन्त्राः संज्ञायाः करणं  
 तस्य योजनं अर्थसंज्ञायश्चाविज्ञाये  
 न संज्ञायते न चासंज्ञेति एकादिक  
 यानां नापि संज्ञायते उत्तरार्थे न चा  
 पितार्थः संज्ञाग्रहणेन इदं प्रकृतमन  
 गार्थमनुवर्तिष्यति इदं वै संज्ञायै उत  
 र्थवसेति विशेषणार्थं न च न्यायप्रकृ  
 तमन्यायं भवति नावल्लणन्यत्कृतम  
 नवर्तते न्यादयं ननु इति न हि गोधा सर्पतो  
 सर्पणादस्ति भवति यन्मातृ उच्यते न च  
 न्यायप्रकृतमन्यायं भवतीति अन्त्या  
 र्थमपि प्रकृतमन्यायं भवति तच्च या  
 शास्त्रार्थं कृत्वाः प्रणीयते ताम्यश्च याली  
 येणीयते पश्यते शालयश्च भाव्यते य  
 दप्युच्यते नावल्लणन्यत्कृतमनुवर्तते न च  
 न्यादयं न हि गोधा सर्पतो सर्पणादस्ति भे

श्री  
 महा  
 भा  
 ३३

वतीति भवेद्वैयर्थ्येन देवस्यात शब्दस्तत्र  
 लयेन येनाभिसंबध्यते तस्य तस्य विशेष  
 को भवति अथवा सापेक्षको ये निदेशः  
 क्रियते तच्चान्यत्किंचिदपेक्षामस्ति संज्ञा  
 मेवापेक्षामहे अथार्थग्रहणे च समास  
 कनिधये अथार्थग्रहणे च कतेवे किं  
 प्रयोजनं समासकनिधये समासविध  
 ये कनिधये च समासविधये तावत्  
 अथार्थार्थं कनिधये अथार्थके ल  
 किचाग्रहणे लकिचाप्यर्थग्रहणे न का  
 तेन भवति अथार्थे एवेदिगोलेन संज्ञाया  
 मित्रिदिगोरित्येव हि अर्थे एव पदस्य  
 राणां प्रत्ययः अर्थे एव पदस्य प्रत्यय  
 योतः संज्ञासंज्ञो भवतीति वक्तव्यं किं  
 योजनं समासकनिधये भव समासवि  
 र्थे कनिधये च समासविधये ताव  
 त् अर्थे च न च अर्थे कनिधये अर्थे च  
 मेकं अधिकग्रहणे चालकिसमासोत्तर  
 पदस्य अधिकग्रहणे चालकतेन किं  
 योजनं समासोत्तरपदस्य संज्ञाया  
 र्थमन्तरपदस्यैव समासार्थतावत् अ  
 धिकाधिकः अधिकसामानिकः उत्तर





श्री  
महा  
भा  
२८

परहृद्यंशधिकवाचिकः अधिकसाम  
निकः प्रत्युकीनिकिमर्थे अधिकवाचि  
कः अधिकसामनिकः वद्वीहोवाग्रह  
णो वद्वीहोवाधिकशब्दग्रहणोनक  
तेष्वभवति सौव्यावयवसन्नाह्यधिक  
सौव्यासौव्येति सौव्येवसिद्धेवकारी  
नामग्रहणो वकारीनोग्रहणोशक्यमक  
ते केनेदानौसौव्याप्रदेशोसौव्याप्रत्ययो  
भविष्यति तापकान्तिहे किंजापके य  
दयेवतोस्तिहेसौव्याविहितसकनोवते  
तादिदेशास्ति वतोरेवतज्ञापकेस्यात् ने  
त्याहयोगोपदेशतापके सौताषट् षट्से  
व्यायासुपदेशवचने षट्सेजायोसुप  
देशग्रहणोक्ततेष्व उपदेशोवकारोतात  
कारोतावसौव्याषट्सेजाभवतीतिवक्त  
व्ये किंप्रयोजने ज्ञातायष्टनोर्वैवउर्थे श  
नानिसहस्राणीति नमिहतेसौताष  
डितिषट्सेजाप्रामोति उपदेशग्रहणाव  
भवति ग्रहणामित्यानेकतेषट्सेजान  
प्रामोति उपदेशग्रहणाव्रवति उक्तंवा  
किञ्चुक्ते इहतावत पत्तानिसहस्राणी स  
न्निपातलक्षणोविधिरितिमितेनदिज्ञात

येति ग्रहणोपके किञ्चुक्ते ग्रहणोरी  
चैग्रहणोषट्सेजातापकमाकरोतस्य  
वउर्थमिति ग्रहवाकारोप्यनिर्दिष्ट  
ने षकारनकारोतासौव्याप्राकारोता  
चसौव्याषट्सेजाभवतीति इहापित  
हिंशामोति सदमाहोद्युम्नएकास्ताः  
एकाइति नैषदोषः एकशब्दोपेवक  
र्थः ग्रहणकशब्दः सौव्यावाची तद्य  
या एकःहोवद्ववइति ग्रहणसहायवा  
ची तद्यथा एकाग्रयः एकफलानि ए  
काकिभिः लक्षैर्नितमिति ग्रहणार्थ  
प्रवर्तते तद्यथा प्रजामेकारत्तत्तमे  
केति सदमाहोद्युम्नएकास्ताइति ग्र  
हणार्थः तद्योगार्थवर्ततेतस्येषप्र  
योगः इहतहिंशामोति हाभ्यामिष्टपेवि  
शान्ताचेति एवेतहिंसममोयोगविभा  
गः करिष्यते ग्रहणार्थोश ततःषड्यः  
षड्यश्च यद्वक्तमशब्दोपितइवतीति  
ततोत्तुकलक्कभवतिषड्यइत्येवेति ग्र  
हणोपरिष्टयोगविभागः करिष्यते ग्र  
हणार्थविभक्तौ तनोरायः रायशुविभक्ता  
वाकारदेशोभवति इहोत्तुभवोः श

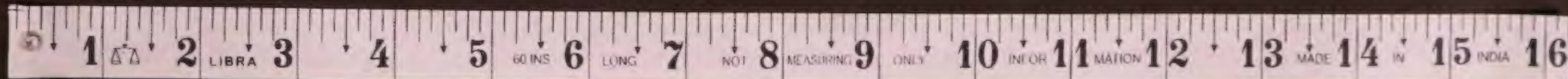


षः यद्येवेप्रियाष्टौ प्रियाष्टातिनसिषा  
 ति प्रियाष्टानौ प्रियाष्टानतिप्रामोति  
 यथा लक्षणाप्रप्रकेशतिच इदेतिप्र  
 हाणहिः कियते स्यात्संज्ञायोपदमे।  
 ज्ञायोचकं प्रकाशकं कथं यदिना  
 वत्संज्ञायो कियतेषुदमेज्ञायान  
 करिष्यति कथं स्यात्तावतिप्रतिचे  
 त्यनुवर्तिष्यते अथषुदमेज्ञायो किय  
 तेसंज्ञायो न करिष्यति उतिचेत्य  
 त्रसंज्ञायानवर्तिष्यते क्तवेत्तुनिष्ठानि  
 द्यसंज्ञायो समानशब्दप्रतिषेधः निष्ठा  
 संज्ञायो समानशब्दानां प्रतिषेधो वक्तव्यः  
 लोतः गतेति निष्ठासंज्ञायो समानश  
 द्वाप्रतिषेधः निष्ठासंज्ञायो समानशब्दा  
 नामप्रतिषेधः निष्ठासंज्ञायो समानश  
 द्वा नामप्रतिषेधः अनर्थकः प्रतिषेधो  
 प्रतिषेधः निष्ठासंज्ञाकस्मान्नभवति  
 अनुवर्त्योत्पत्तकरः अनुवर्त्यः कियते  
 सोऽन्यत्वेकयेति अनुवर्त्योत्पत्तकरश्च  
 चेत्तन्न किंकारणं लोपात् लप्यतेज्ञान  
 वेधकः लोमेत्यनुवर्त्येनात्यन्तभवति त  
 यथा कतरतदेवदत्तस्य गृहे अदोयत्र

श्री  
 मह  
 भा  
 २२

श्री  
 मह  
 भा  
 ३२

मौकाकश्चि उत्यतिनेकाकेनष्टेनहरे  
 भवति एवमिहापिलमेत्यनुवर्त्येनष्टः  
 प्रत्ययो भवति यद्यपिलप्यतेज्ञानातिने  
 मौसाववेधकस्यमयासंज्ञाकृतेति तद्य  
 था इतराधिकतरदेवदत्तस्य गृहे अदो  
 यत्रासौकाकश्चि उत्यतिनेकाकेयद्य  
 पितहरेनष्टेभवति अतस्तत्तमदेशं जा  
 नाति सिद्धिविषयोसंज्ञा सिद्धो विषयो  
 सः यद्यपिज्ञानातिनेदेशस्तस्यभवति १  
 येसउपाहः लोतो गतेति अयेसउपाहः  
 लोतो गीर्णश्चि तद्यथा इतराधिक  
 तरदेवदत्तस्य गृहे अदोयत्रासौकाकश्  
 चि उत्यतिकेकाकेयद्यपितमदेशं जा  
 नातिनेदेशस्तस्यभवति इदंतद्भूमि  
 तिपवेतर्हि कारककालविशेषात्सिद्धे  
 कारककालविशेषावुपादेयौ भूतेय  
 स्तशब्दः कर्मरिक्तमणिभावेवेति तथे  
 तत्रापि यद्यपवेवमनष्टः प्रेक्षापूर्वका  
 रोभवति सोऽप्येननिमित्तेन फवेनिमि  
 त्तमुपादेते वेदिकोपेदोकेवा एवम  
 पि प्राकार्हेत्यत्रापिप्रामोति लुटिसि  
 तादिदेशानात् लुटिसि तादिदेशानात्



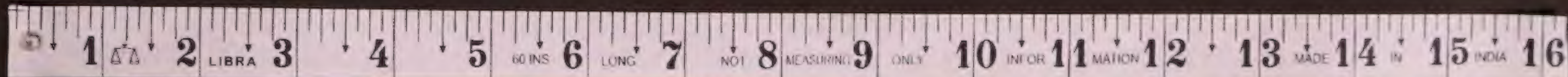


भविष्यति यत्र सितादयो न दृश्यन्ते प्रा  
 क्तिनेति दृश्यन्ते प्रापि सितादयः किं  
 कथमेतत् न हि कथमन्यथा माने गम्य  
 ते यथैवायमनपदिष्टकारककालवि  
 शेषमवगच्छति एवमेतदणवयोगेन म  
 हेति यत्र सितादयो न ॥ ॥ ॥  
 इति श्री भगवत्पतेर्जननि निविरचिते  
 व्याकरणसहाभाष्ये प्रथमाध्यायस्य  
 प्रथमपादोऽष्टमः समाप्तः ॥ ॥  
 ओ नमः शेषाहये ओमर्वादीनि सर्वना  
 मानि सर्वदीनि इति कोऽयं समासः वद्  
 व्रीहिरित्याह कोऽयं विग्रहः सर्वशब्  
 द्वादिष्वेवातानोमानि सर्वदीनि यद्ये  
 वे सर्वशब्दस्य सर्वनामसंज्ञानप्राप्तेति  
 किं कारणमन्यपरार्थत्वात् वद्ब्रीहि  
 रन्यपरार्थवर्तते तेन परमत्सर्वशब्दा  
 नस्य सर्वनामसंज्ञाप्राप्तेति तद्यथा  
 चित्रशरीरो यन्नामित्युक्ते यस्याचित्राणां  
 बोधवेति सप्रानोयते नानावः नैष दोषः  
 भवति वद्ब्रीहौ न ह्यसंज्ञाविज्ञानम  
 पि तद्यथा शुक्लवामसमानयलोहितो  
 स्तोमः इत्यन्तः प्रचरेतीति तद्गुणप्रा

नीयते तद्गुणप्रचरेति इह सर्वनामानो  
 निरुद्धपदास्ते ज्ञायामग इति सात्तेन प्राप्ते  
 ति तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः सर्वनामसंज्ञा  
 यो निपातनास्मात्ताभावः सर्वनामसंज्ञायां  
 निपातनात्तात्तेन भविष्यति किमेतच्चि  
 पातनेनाम अथ कः प्रतिषेधो नाम अवि  
 शेषेण किंचिदुक्ता विशेषेणानेत्यच्यते त  
 त्रयत्कमाचार्यस्याभिप्रायोगम्यते इदं न  
 भवतीति पातनमप्येवेत्तीतीत्यकमेव अ  
 विशेषेणान्तमन्ताविशेषेण निपातने कि  
 यते तत्रयत्कमाचार्यस्याभिप्रायोगम्यते  
 इदं न भवतीति ननु च निपातनाच्चाणात्  
 स्यात् यथा प्राप्ते चान्तं किमन्येवेति वि  
 यो भवेति इको यणचितीति वचनाच्च यणा  
 स्यात् नैष दोषः अल्पविशेषः स्यात्  
 निर्देशः कियते ष्टौ च उक्तः स्यान्तिनेति  
 वर्तयति इह तद्विकर्तमिश्र दिवादि  
 भ्यः शत इति वचनाच्च शतस्य तस्य यथा  
 प्राप्तस्य शशश्रूयते नैष दोषः शब्ददेशा  
 तश्चन्द्रादयः करिष्यते ततश्चिषोऽण  
 णकर्तव्येन कर्तव्यं प्रकृतमनवर्तने क  
 प्रकृते कर्तव्यमिति तदेव प्रथममिति दिष्ट

श्री  
 मद्  
 भा  
 ५

श्री  
 मद्  
 भा  
 ८





षष्ठीनिर्देशेन चेदाद्येः दिवादिभ्यश्चोपापं  
 चमी शश इति प्रथमायाः षष्ठीप्रकल्पवि  
 षति तस्मादिह नरेणेति प्रत्ययविधिः  
 ये नचप्रत्ययविधौपेचम्पाः प्रकल्पिकाभ  
 वेति नायेप्रत्ययविधिः विहितः प्रत्ययः  
 प्रकृतश्चानवर्तते इह तस्माद्ययसर्वना  
 म्नामकचप्रकटोरिति वचनाच्चाकचम्पा  
 त् यथाशामश्चकः श्रूयते नैषदोषः नाश  
 नेहिकेयकजाश्रूयते सतस्यवायकोभा  
 विष्पतिनिपातनमयेवेजातीयकमेवना  
 प्रामेण्यतेनिपातनमारभ्यते तदायकंभ  
 विष्पति यदि तस्मिन्निपातनायेवेजातीय  
 कानिभवेतिसमस्ततेदीपोभवति इहा  
 नैवेयाकरणाः समस्ततेविभाषालोपमि  
 क्तेति समोहिततयोवेति सततेसतते स  
 हितेसहिते इह तस्मिन्निपातनालोप  
 मिकति यथाग्रपरम्पाः क्रियासातयइ  
 तियथाप्रामेचालोपसंततमिति नसिधा  
 ति कतेव्योचयन्त्रः वायकायेवनिपात  
 नानिभवेति संज्ञोपसर्जनप्रतिषेधः संज्ञो  
 पसर्जनोभूतानां सर्वादीनां प्रतिषेधोवक्त  
 व्यः सर्वाणामकचित्तसमसर्वायेदेहि श्र

तिसर्वायेदेहोति सकथेकतेयः पादा  
 त्पुंरासः पटितानोसेजाकरणो पादा  
 त्पुंरासः कतेयः अदानोपटितानोसे  
 जाकतेया सर्वादीनिसर्वनामसंज्ञानि  
 भवेतीति संज्ञोपसर्जनोभूतानिचनस  
 र्वादीनीति किमविशेषेण नेत्याह वि  
 शेषेणचकिंप्रयोजने सर्वाद्यानेतयेका  
 योर्थे सर्वादीनामानेतयेणपड्यतेका  
 येतदपिसंज्ञोपसर्जनोभूतानांमाभूरिति  
 किंप्रयोजने प्रयोजनेइतरादीनामभ्या  
 वे श्रुतिकृतमिदंज्ञात्माकुले कतेर  
 दतिकतेरज्ञात्माकुलेइति त्परादिवि  
 थोच त्परादिविधौचप्रयोजने श्रुतिकृ  
 तायेज्ञात्माः तदतितज्ञात्माइति संज्ञाप्र  
 तिषेधस्यावन्नवक्तव्यः उपरिष्टयोगविभा  
 गः करिष्यते श्वापरावरदक्षिणोतरश्च  
 पराधराणिचवस्थायां ततोसंज्ञानोति  
 सर्वादीनेत्येवं यात्यवान्कोतानिग्रसंज्ञा  
 योतानिइष्ट्याणि उपसर्जनप्रतिषेधस्या  
 वन्नवक्तव्यः श्रुतपसर्जनानिरोपयोगः  
 प्रत्याख्यायते तमेवमभिसंभयामः श्रु  
 तपसर्जनाग्रप्रतिनि प्रकारात्कारेणिया

प  
 म  
 म  
 ५

श्री  
 महा  
 भा  
 ८१

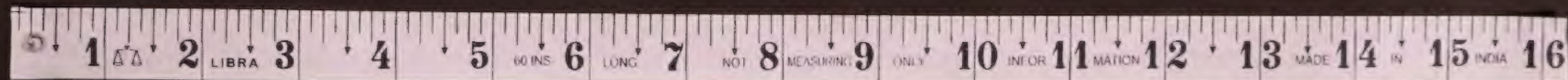




गावनपसर्जनस्य इष्टव्यो यद्येवमतिशुद्ध  
 दत्तसन्निधिति प्रश्लिष्टनिर्देशो यं शुन  
 पसर्जनप्रश्लिष्टि शुक्लारकाकारं  
 नृशिष्यमाणावनपसर्जनस्य इष्टव्यो यत्  
 प्रधानपसमासः शुद्धवागाधिकार्ये  
 चानेग्रहमाणाविभक्तिस्तद्वेति यद्येव  
 परमपंचपरमसमष्ट्योलगितिलङ्का  
 मोतिनैमरोषः इहतादिप्रियसवशात्  
 लोनशुनउनप्रमोति मनमोतिदिष्टेयत्  
 चानेप्रकृतविभक्तौतद्वेति यद्येवमति  
 द शुनितदौ शुनेनप्रमोति तच्चापिबुक्त  
 योइहतावत्तरादिभ्यः पंचभ्यश्तिपंचमी  
 शुनेत्येतिचषष्ठी तत्रोवपेभिन्नविभक्ति  
 तात् उत्तरादिभ्यश्तिपंचम्याशुनेविशेष  
 यिते विभक्तेर्यत्तादिशेषणाभावात् त  
 त्रयद्वयकृत्विशेषयिते शुन्यदतोविहि  
 तात्यप्यात् उत्तरादिभ्यो योदिद्विर्हति  
 इहेदानीमाश्लिष्टिप्रत्ययत्तामनइरातइ  
 नित्यरादीनामोभवतीति शुद्धरादीनामि  
 तेषाषष्ठी शुगस्येतापितृकामचारः गृ  
 ह्यमाणानवाविभक्तिविशेषयिते शुनेन ॥  
 वायवताकामचारः इहतावस्थिरपिस्था

श्री  
 महा  
 आ  
 ८२

त्तामनइरातइति शुनेनविभक्तिवि  
 शेषयिष्यामः शुद्धादिभिरनइमेग  
 स्यविभक्तावनइभवति शुद्धादीना  
 मिति इहेदानीमाश्लिष्टिप्रत्ययत्तामनइरातइ  
 ह्यमाणानवाविभक्तिविशेषयिष्यामः शु  
 नेनाकारंत्तरादीनाविभक्तावोभवति  
 शुगस्येति यद्येवमतिमः शुनेनप्रमोति  
 नैषदोषः त्वरादिप्रधानपसमासः शु  
 यवानेरेमेत्ताकराणिपातविशेषणमि  
 दे सर्वेषां पातिनामावितामिवादीनि  
 सजोपसर्जनेचविशेषणातिष्ठते यद्येवस  
 ताश्रयंयत्तायेतन्नसिध्यति सर्वनाम्नः  
 स्मैः ग्रामिसर्वनाम्नः सडिति शुन्य  
 ग्रहणात्तत्रविज्ञास्यते सर्वेषांयन्नामत  
 त्सर्वनाम सर्वनाम्नउत्तरस्यइसौभवतो  
 ति सर्वनाम्नउत्तरस्यामः सडवतीति यद्ये  
 वेसमस्तेकृत्तजगदित्यत्रापिप्रमोति ए  
 तेषाचापिसमानशब्दानामेकैकस्यायो  
 विषयः शब्दोवर्तते तस्यतस्यसर्वनामका  
 र्यप्रमोति एवेतत्प्रमयमनेनक्रियते पा  
 दस्येवविशिष्यतेमेत्ताचकथेनरेकेनय  
 त्तेनोभयेनभ्यामित्याह कथं एकशेषनि

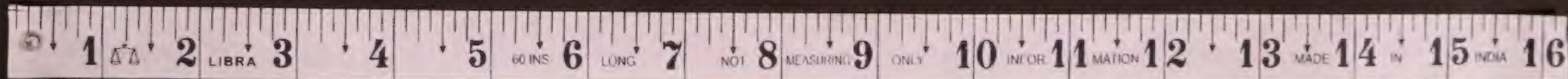




देशात् एकशेषनिर्देशोयं सर्वादीनि  
 सर्वादीनि सर्वनामानि सर्वनामसेजा  
 निभवेति सर्वेषां यानि नामानि तानि  
 सर्वादीनि सत्तोपसर्जनेन विशेषवतिष्ठे  
 ते अथवा मरुतो संज्ञा क्रियते संज्ञा च  
 नामवत्तोन लचीयः कृत एतत् लक्ष्यं  
 हि संज्ञा करणान्तरमहत्याः संज्ञायाः कर  
 ण एतत्प्रयोजने अन्वयं संज्ञायथा विज्ञा  
 येत सर्वादीनि सर्वनामसेजानि भवेतीति  
 सर्वेषां यानि नामानि तानि संज्ञापसर्जनेन च  
 विशेषवतिष्ठेते अथोभयस्य सर्वनाम  
 त्वेकोऽर्थः उभयस्य सर्वनामत्वेकजर्थः  
 णहः उभयस्य सर्वनामत्वेकजर्थः णहः  
 क्रियते उभयोः किञ्चोत्तरकजर्थश्चेति  
 न प्रत्ययस्यापि सर्वनामकार्याणामप्यथा  
 यो द्विवचनराजिष्यत्वात् अन्वयो संज्ञा  
 मकार्याणामभावः किं कारणं द्विवचनरा  
 जिष्यत्वात् उभयस्य द्विवचनराजिष्य  
 यः अयानि सर्वनामकार्याणि एकवचनस्य  
 उपचने इत्येते यथा प्रत्ययस्य द्विवच  
 नराजिष्यः कश्चानो मया गम्यते भवति उ  
 भयोः यत्र उभयस्य द्विवचनराजिष्यः उभयेदेव

श्री  
 महा  
 भा  
 टी

मनुष्याः उभयोर्मणिरिति किञ्च स्यात्तत्र  
 द्वाकचत्वात् प्रसज्येत कश्चानो मया  
 कचो विशेषः उभयस्य द्विवचनराजिष्य  
 विषयः उक्तः तत्राकचस्य कचः तन्म  
 ध्यपतितत्वात् कृत एतत् द्विवचन  
 परमिति के प्रत्ययस्य द्विवचन  
 परः स्यात् तत्र द्विवचनपरत्वात् कृत्या  
 यदेव तर्हि के सति नाये द्विवचनपरः प  
 वमाणापि नाये द्विवचनपरः स्यात् तत्रा  
 पि द्विवचनपरत्वात् कृत्या अवचनादा  
 पितत्परविज्ञाने अन्वयोऽपि द्विवचनमापि  
 द्विवचनपरो भविष्यति किञ्च कृत्या मेतत्  
 न हि कथमन्यमाने गम्यते एकादेशे  
 कृते सति अन्वयो द्विवचनेन द्विवचनपरोप  
 मत्तादिमद्भावेनापि अन्वयो द्विवचनेनापि  
 तत्परविज्ञानमिति चेत्केपितल्यं अन्वच  
 नारापितत्परविज्ञानमिति चेत्केपित  
 ल्यं अन्वचनादापितत्परविज्ञानमिति  
 चेत्केपितत्परवचनेन द्विवचनपरो भविष्य  
 ति कथं सार्थिकाः प्रत्ययाः प्रकृतिनो  
 विशिष्टा भवेति प्रकृतिशून्यो न सार्थि  
 कः प्रह्लादमपि भवति अथ भवतः सर्वे



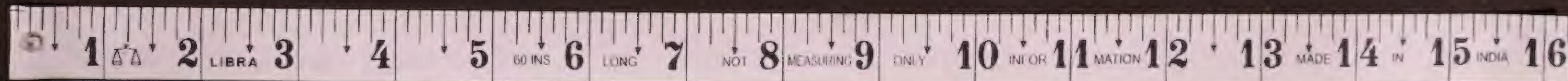


नामलेकानिप्रयोजनानि भवतोक्तव  
 शेषानानि भवतोक्तवेषानानिप्रयोज  
 नानिभवेति अकचभवकानशेषः सर्व  
 भवोभवेतौ आत्मेभवाटशीति किं  
 नरिदेपरिगणने आहोसिउहाहराभा  
 ३ उराहराभात्रमित्याह ततोयादयो।  
 पिष्टपणने सर्वनाम्नस्त्रतोयाचभवती  
 ति भवताहेतनाभवतोहेतोति वि  
 भाषादिकसमासेवद्ब्रवीहो दिक्ग्रह  
 णाकिमर्थे नवद्ब्रवीहोतिप्रतिषेधेन  
 द्यति तत्रनत्तायते कविभाषाकप्रति  
 षेधरति दिक्ग्रहणपुनः क्रियमाणेन  
 दोषोभवति दिग्पदिष्टेविभाषायुग्य  
 प्रतिषेधरति अथसमासग्रहाणकिम  
 र्थे समासपवयोवद्ब्रवीहिः तत्रयथा  
 म्पादद्ब्रवीहिवद्वावेनयोदद्ब्रवीहिः तत्र  
 माभूदिति दक्षिणदक्षिणयोदेदीति  
 अथवद्ब्रवीहिग्रहाणकिमर्थेहेदेमाभू  
 त् दक्षिणोत्तरद्वयोणामिति नेतरस्ति  
 प्रयोजने हेदेतिप्रतिषेधोभविष्यति  
 नाशमेप्रतिषेधयेविभाषारणनेसायथे  
 वनवद्ब्रवीहावित्येतप्रतिषेधेवाप्यते प

वमिममपिवायेतनवाथतेकिंकारणो  
 येननाशमेसतस्यवाथनेभवति नचा  
 प्राप्तेनवद्ब्रवीहावित्यस्तिप्रतिषेधश्च  
 विभाषारणने हेदेवेत्यस्तिप्रनःप्रा  
 सेचापामेच अथवाप्रस्तारपवाराः  
 पुनंतरानिधीनवाथेतेनोतरानित्येव  
 मियेपरिभाषा नवद्ब्रवीहावित्येतेप्र  
 तिषेधेवाप्यते हेदेवेत्येतेप्रतिषेधेनवा  
 थिष्यते अथवेदेतावरयेप्रष्टव्यः इह  
 कस्मान्नभवतियाह्वासोतरा अस्या।  
 नग्यस्योपेष्टवोतरउन्मग्यः तस्मैष्ट  
 वोतरायदेदीति लक्षणाप्रतिपरोक्त  
 योःप्रतिपरोक्तस्येति यथेवेनायोवद्  
 ब्रवीहिग्रहाणनवद्ब्रवीहकस्मान्नभवतिला  
 क्षणाप्रतिपरोक्तयोःप्रतिपरोक्तस्येवे  
 ति उत्तरार्थेनवद्ब्रवीहिग्रहाणकते  
 यो नकर्तव्यो क्रियतेतत्रैवनवद्ब्रवीहा  
 विति दितोयेवद्ब्रवीहिग्रहाणकतेयो  
 वद्ब्रवीहिरवयोवद्ब्रवीहिस्रयथासा  
 न वद्ब्रवीहिवद्वावेनयोवद्ब्रवीहिस्रव  
 माभूत् एकैकस्येदेदीति तत्रनास्तिप  
 योजने समासशतिवर्तेनेतेनवद्ब्रवीहि

प्र  
 म  
 भा  
 र

श्री  
 महो  
 भा  
 र





विशेषविधायः समासोपोवद्भोजि  
 रिनि इदं हि प्रयोजने प्रवयवभूतस्या  
 पिवद्भोजिः प्रतिषेधोपस्थाप्यात् वस  
 मेतरेषोपोतश्च वसोतगः वसन्मेतरेषो  
 पोतश्च वसन्नातगः वसन्नातगश्च वसन्ना  
 तगश्च वसन्नातगश्च वसन्नातगः नवद्भोजि  
 किमुदाहरणं प्रियविधाय नैतदस्ति  
 योजने सर्वोद्योतस्य वद्भोजिः प्रतिषेधेन  
 भवितव्यं वदन्ति चेत् न वद्भोजिः सर्व  
 नामसाध्यापोरुपसाध्यानामिति तत्र वि  
 श्वप्रियायेति भवितव्यं इदं हि प्रयोजनं  
 न्याय्यं नवचात्रापि सर्वनाम्न एव सर्व  
 निपातेन भवितव्यं नैष दोषः वदन्त्ये  
 तत् साध्या सर्वनाम्नोपोवद्भोजिः हि  
 उपरन्तात्साध्यायाः सर्वनिपातो भवती  
 ति इदं चाप्युदाहरणं प्रियविधायेति न  
 सर्वोक्तविश्वप्रियाय भवितव्यमिति व  
 दन्त्येते कुरियन्त्येवमिति न त  
 ल्लवणं सर्वोद्योतस्य वद्भोजिः प्रतिषेधे  
 न भवितव्यं किं हि सर्वोद्योतस्य भवि  
 तव्यं किं प्रयोजने माकज्माभूदिति।  
 किंच सातकोनस्यात् कश्चिदातीका

श्री  
 महा  
 भा  
 ८५

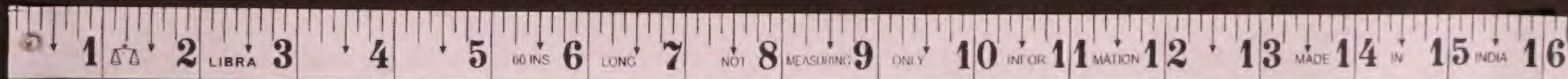
कचो विशेषः यजनोतेषु विशेषः नै।  
 कपितायसात्कल्पितकः अरुकेपिना  
 यस्यामकल्पितकः इति प्रामोति तत्कपि  
 त्कोमकल्पितकः इति चोच्यते कथं  
 नरिक्ततापि भवता बहिरंगेन प्रतिषेधेन  
 तरेगोविधिः शक्योच्यते अतरेगानि  
 योनपिवहिरंगोविधिर्वाप्यते गोमति  
 य इति तत्र यत्नः प्रयोजनरपदश्चेति न  
 नचेह्यपिनवद्भोजिः इति प्रयोजनं देत  
 स्य वचने प्रयोजने किं प्रियविधाय उप  
 सर्जनं प्रतिषेधेनाप्येतास्मिन् प्रयोक्तव्य  
 वद्भोजिः इति सर्वं प्राथम्यकल्पितकः यस्मि  
 नैकपयमेकस्यमेकविभक्तित्वेन अस्ति  
 तादृश्यानाच्छेदं वल्लोपस्थानिपदा।  
 निवद्भोजिः इति तदनाच्छेदो न संशय  
 हां गोनेदीप्याह अकचस्त्वैवक  
 तव्योप्रयोगं सक्तसंशयो तत्कल्पितः।  
 कोमकल्पितकश्चोवभवितव्य इति  
 प्रतिषेधे भूतसर्वस्योपसाध्याने प्रति  
 षेधे भूतसर्वस्योपसाध्याने कर्तव्यं श्री  
 ह्याभूतसर्वः प्रादाहकोः प्रादाहवीय  
 देहिप्रतिषेधे भूतसर्वस्योपसाध्याना



नर्थकोऽर्वादीनोवावस्यामिति वचना  
 न प्रतिषेधेभूतत्वेणोपसंख्यानमनर्थके  
 किंकारणं पूर्वोदीनोवावस्यामिति वच  
 नात् पूर्वोदीनोवावस्यामिति चोच्यते न च  
 त्रयवस्यागम्यते तृतीयासमासे समास  
 इतिवर्तमाने पुनः समासप्रसंगो किमर्थे  
 अये तृतीयासमोक्षेव प्रायमकल्पिकः  
 यस्मिन्नेकपद्यमेकस्वर्यमेकविभक्तिर्वच  
 युस्तितादर्शनात्कृद्वा तृतीयासमासा।  
 योनिपदानि तृतीयासमास इति तापसा  
 दर्शनात्कृद्वा तमेदेगृहणं शुश्रुवा समा  
 स इतिवर्तमाने पुनः समासप्रसंगो पतन्त्य।  
 योजने योगागेष्योपजायेत सति योगो  
 गोयोगविभागः करिष्यते तृतीया तृती।  
 यासमासे सर्वोदीनि सर्वनामसंज्ञानि भवे  
 ति मासपूर्वादेहि सेवत्सर्वोदीदेही  
 ति ततः प्रसमासे प्रसमासे च तृतीया।  
 याः सर्वोदीनि सर्वनामसंज्ञानि भवेति मा  
 सेन पूर्वोदीदेहीति विभाषा जसि जसका  
 ये प्रतिविभाषा यद्विज्ञानं भवति पूर्वोदी  
 पूर्वोपरा शुवरादीनोच पुनः सूत्रपादे प्रह  
 णानर्थको गणोपदितात् शुवरादीनो

श्री  
 महा  
 भा  
 २५

च पुनः सूत्रपादे गृहणमनर्थके किंका  
 रणं गणोपदितात् गणोह्येनातिपा  
 दाने कथं पुनर्तोयते सर्वोः पादः अये  
 पुनः पाद इति तानि हि पूर्वोदीनि इमा  
 न्यवरादीनि इमान्यपि पूर्वोदीनि एवेत  
 र्वाचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयति सर्वः पादः इ  
 तियदये पूर्वोदीभ्यो ननु भवति नवगृह  
 णोक्तोति नवेव हि पूर्वोदीनि इदेतदिप्र  
 योजने वावस्यामिति संज्ञायामिति वक्ष्या  
 मीति एतदपि नास्ति प्रयोजने एवेति विशि  
 ष्टानेवेतानि गणोपजायेत इदेतदिप्रयोज  
 ने आदिपुंरासेन एपुंरासो मास इति  
 एतदपि नास्ति प्रयोजने आचार्यप्रवृत्ति  
 र्ज्ञापयति नैषा आदिपुंरासेन एपुंरासो  
 भवतीति पदसर्वत्रासिद्धिमिति निपात  
 ने करोति वार्तिककारश्च पदेति न शुभा  
 वादिति चेन्न राजभावादपवादप्रसंग इति  
 इदेतदिप्रयोजने जसि विभाषा वक्ष्यामी  
 ति स्वसंज्ञातिथिना व्याख्येया इति व्याख्ये  
 णोक्तिमर्थं ज्ञातिथिपदार्थवाची सः सूत्र  
 इत्यस्य प्रसंगो यथाप्यात् इहमाभूत से  
 पुनः समास इति अतरेव हि योगोपमे

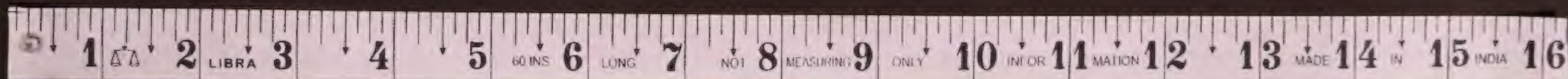




व्यातयोः उपसेव्यानग्रहणमनर्थकं वरि  
 यौगेन कृतत्वात् उपसेव्यानग्रहणमन  
 र्थकं किं कारणो वरि यौगेन कृतत्वात्  
 वरि यौगशतवसिदे नवाणादकप्रगाय  
 ये नवानर्थकं किं कारणो शादकप्रगाय  
 ये तद्दीदेवक्तव्यं यत्रैतन्न जायते कि  
 मेतरोयमन्तरोयमिति अत्रापि पक्षम  
 नृषः प्रेक्षापूर्वकारी भवति निज्ञातेन  
 स्य भवतोदसेतरोयमिदमन्तरोयमिति  
 उपरोतिवक्तव्यं इह माभूत् अन्तराया  
 परिवसतीति वाप्रकरणोतीयस्यदित्कूप  
 संख्याने वाप्रकरणोतीयस्यदित्कूपसं  
 ख्याने कर्तव्यं द्वितीयायैद्वितीयस्यै तृती  
 यायै तृतीयस्यै विध्याद्याद्वितीयामित्ये  
 तन्नवक्तव्यं भवति किंपुनश्च ज्ञायः  
 उपसेव्यानमवज्ञायः इदमपि सिद्धे भव  
 ति द्वितीयाय द्वितीयस्यै तृतीयाय तृ  
 तीयस्यै स्वरादिनिपातमव्यये किमर्थं  
 स्वरादीनोपशकप्रहणक्रियते नचादि  
 येषपदेन चादीनोवै असन्वचनानां  
 निपातसेजा स्वरादीनोपनः सन्वचना  
 नामसन्वचनानां च अथ किमर्थमभे

श्री  
 महा  
 भा  
 ८७

सेजेक्रियतेन निपातसेजेवस्यात् नैवे  
 शाकं निपातएकाजनादि निप्रस्य  
 सेजोक्तासास्वरादीनामणकाचोप्रस्य  
 न एवेतर्थावयसेजेवास्त एतच्चाशको  
 वक्ष्येततत् अत्रायनजकु निपातानां  
 मितितरुयमाग्यासेनपरिगणनं कर्त  
 व्यं स्यात् तस्मात्प्रत्यकप्रहणकर्तव्यं ३  
 भेदसेजेकर्तव्यं तद्विद्वत्सासवेविभक्तौ  
 अमर्षविभक्तावविभक्तिनिमित्तस्योपसे  
 ख्याने अमर्षविभक्तावविभक्तिरिति  
 तस्योपसेव्यानं कर्तव्यं नाना विना किं  
 पुनः कारणो न सिध्यति सर्वविभक्त्या  
 विशेषात् सर्वविभक्तिरस्य भवति किं  
 कारणं अविशेषेण विहितत्वात् तत्रा  
 दीनोचोपसेव्यानं कर्तव्यं तत्र यत्र ततः  
 यतः ननु च विशेषणते विधीयते चेत्  
 सास्वसिल समस्यासमिल इत्यवस्थ  
 तत् इतराभ्योपि दृष्टं मे इति यदि पुन  
 विभक्तिशब्दोपसेजे भवतोप्युच्यते अ  
 विभक्तावितरेतराप्रयत्नात् प्रसिद्धिः अ  
 विभक्तावितरेतराप्रयत्नात् अत्रसिद्धिः  
 सेजायाः केतरेतराप्रयत्नात् सत्याविभा

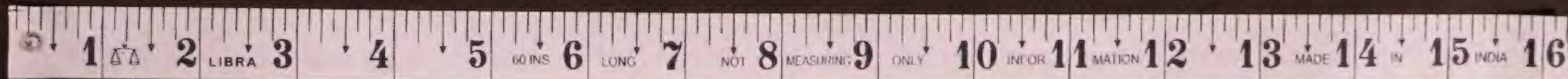




कित्तेसेत्तयाभवितव्यं सेत्तयावाविभ  
 कित्तेभावातेतदेतदितरेषुयेभवति  
 इतरेतराश्रयाणिचनप्रकल्पेते अलि  
 गमसेत्तमितिवा अथवाप्रलिगमसे  
 त्वमवायसेत्तभवतीतिवक्तव्यं एवम  
 पोतरेतराश्रयमेव केतरेतराश्रयता स  
 न्यालिगसेत्तसेत्तयाभवितव्यं सेत्तया  
 चालिगसेत्तसेत्तयामिति तदेतदितरे  
 तराश्रयेभवति इतरेतराश्रयाणिचनप्र  
 कल्पेते नेदेवाचनिकमालिगतासेत्त  
 तावा कित्तिहिस्माभाविकेमेतत् नयथा  
 समानमोहमानानेचादीयमानानोचके  
 चिदर्थेयुज्यतेपरेनतत्तद्विवक्तव्यमलि  
 गमसेत्तमितिनवक्तव्यं सिद्धेत्तपादा  
 त् पादातसिद्धमेतत्तत्तद्विवक्तव्यमलि  
 तसित्तादयः प्राकृपाशयः पाशाचप्रभ  
 तगुश्रुप्राकसमासांतभ्यःसांतः कुत्तार्थ  
 तसिवतीनालाभाविति अथवाप्रनरक्त  
 विभक्तिः प्राज्ञावायसेत्तभवतीत्येव न  
 नचोक्तमविभक्तविहरेतराश्रयतादृष्टा।  
 सिद्धिरिति नैषदोषः इतवावदयेप्रष्टव्यः य  
 यपितावदेपाकरणाविभक्तिलोपमारभ

श्री  
 महा  
 भा  
 २८

माणाप्रविभक्तिकानशावाप्रयुज्यते ये  
 तेनैवेपाकरणोभ्योःमेमनव्यः कथ्यते  
 अविभक्तिकानशावाप्रयुज्यते अभि।  
 ज्ञाश्रुपनर्त्ताकेपकत्वादीनामर्थानो अ  
 नशाभिज्ञाः अनेनहिस्तेनएकांगोको  
 लोति अनेनहोअनेनहीनअभिज्ञाश्रुन  
 प्रयुज्यतेतदेतदेवेसेदृशता अर्थेयमे  
 वेतदेवेजातीयकेयेनाप्रविभक्तिनेभवती  
 ति तत्वापेवमनगम्यमानेदृशता किं  
 चिद्व्यायेविभक्तार्थप्रधानेकिंचितक्रिया  
 प्रधाने अत्रेनीचैरितिविभक्तार्थप्रधानेहि  
 रुकृष्टकृत्तिक्रियाप्रधाने तद्वित्त्वा।  
 णिकश्चिद्विभक्तार्थप्रधानः कश्चितक्रिया  
 प्रधानः तत्रयत्रेतिविभक्तार्थप्रधानः वि  
 नानानेतिक्रियाप्रधानः नचैतयोरर्थयो  
 लिंगसेत्ताभ्यायोगोस्ति अथाप्यसर्ववि  
 भक्तिस्थित्युच्यते एवमपिनदोषः कथं इ  
 देचाप्ययत्नेयतिवद्भक्तियते एकस्मिन्नेक  
 त्वने इयोदिवचने वदप्रवृत्तवचनमि  
 तिकथ्यतेत्येकवचने उत्सर्गः कर्मिण्यते  
 तस्यादिवहोरीर्योदिवचनेवाथकेभवि  
 ष्यतः नचापेवेविशुद्धः कर्मिण्यते नसर्वाः  
 अमर्वाः अमर्वाविभक्तयोयस्मादिति क





यंतर्दिनसर्वाग्रसर्वा ग्रसर्वाविभक्ति  
 स्मादिति विकचप्रविभक्तिसेने एते  
 गतेकृत्यपित्त्यमेतन्मातरस्य कार्ये  
 ह्योनतत्र ततः परेचापिमता नकार्या  
 स्वयः कृदर्थग्रहणनयोगाः कृत्तदिना  
 नाग्रहणनकार्ये संख्याविशेषेन भि  
 श्रिताये तेषां प्रतिषेधो भवतीति वक्तव्य  
 इहमाभूत् एकः दोष इति तस्मान्म  
 तादिग्रहणनकार्ये कृतदिनानां ग्रहणाव  
 पादे पादेनेयमवियसंज्ञाक्रियते सा  
 हनपानोति परमोच्चैः परमनोचैरिति न  
 र्हेनविधिना भविष्यति इहापितर्दिप्रमो  
 ति ग्रस्येसो ग्रस्येसः इति उपसर्जन  
 स्थानेतिनप्रतिषेधो भवति सतर्दिप्रतिषे  
 धोवक्तव्यः नवक्तव्यः सर्वनामसंज्ञायां  
 कृतः प्रतिषेधः इहानवतिष्यते सर्वेतर  
 प्रत्याख्यायते यथा सतत्र प्रत्याख्यायते  
 हापितथाशक्यः प्रत्याख्याते कथंचमत  
 त्रप्रत्याख्यायते महतीये संज्ञाक्रियते  
 ति इहापिच महतीये संज्ञात्रितैतसंज्ञा  
 चनामयतो न लक्ष्यः कृतपतत् लक्ष्य  
 र्हेहि संज्ञाकराणां तत्र महत्याः संज्ञायाः  
 करणापत्त्ययोजने ग्रस्येसंज्ञायथा

श्री  
 महा  
 भा  
 रत

विज्ञायेत मयेतोत्पद्यमिति कृत्त  
 नेत्येतिस्त्रीपुंनपुंसकानिसन्गताः एक  
 तर्दितवक्तव्यानिच एतान्नर्थोक्तेचित्रनि  
 येति येन विद्येतितद्व्यये सृष्टोरिप्रति  
 गेषुसर्वासचविभक्तिषु वचनेषुचसर्वेषु  
 यन्नयेतितद्व्यो कृत्मेजेताः कथामिरे  
 विज्ञायेतकृत्तयोमातरिति ग्राह्येसिन्कृदे  
 तेयन्मातमिति किंचातीयादिविज्ञायेत  
 कृत्तयोमातरिति कारणावधारणावकारे  
 तिप्रब्रनप्रामोति ग्रथविज्ञायेतकृदेतेय  
 मातमिति प्रतामो प्रतापः ग्रथापिप्रामो  
 ति यथेकस्मिन्थास्तु ग्रस्यतावत्कृत्तयो।  
 नातर्ति कथेकारणावकारे हारणाचो।  
 कारेति किंप्रनरग्रस्ययसंज्ञायां कृते  
 ग्रथायादितिलक्यथास्यात् माभेदेवेष्टा  
 मइत्येवेभविष्यतिनसिथानिलिदिग्रहणा  
 तयानवर्ततेलिदिग्रहणानिवर्तियिष्यते  
 यदिनिवर्ततेप्रतायमात्रस्यलकप्रामोति  
 इत्यनेप्रत्ययमात्रस्यलभवनिततपतत्र  
 एपन्नेभवति ग्रथवाप्रनरस्तकृदेतेयन्मा  
 तमिति कथेप्रतामो प्रतापः ग्राचार्यप्र  
 हतिज्ञापयतिनप्रत्ययलक्षणानावय।

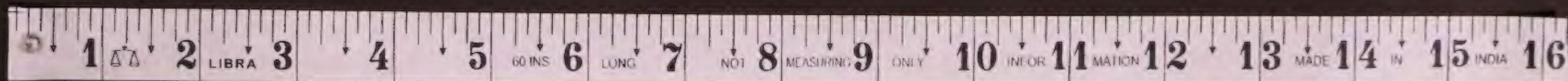




सेनाभवतीति यथाप्रशान्शब्देस्मरि  
 उपदेति कृत्तेजतश्चानिकारोकारप्रकृ  
 तिः कृत्तेजतश्चानिकारोकारप्रकृतिरि  
 तिवक्तव्ये इहमाभूत् आयेयेयायेचि।  
 कीर्षवेचिकीर्षारिति मुनयप्रकृतिरिति  
 वा अथाननयप्रकृतिः कृदवायसेतोभव  
 तीतिवक्तव्ये किंपुनरव्यायः मुनयप्र।  
 कृतिवचनमेवज्यायः इहमपिसिद्धेभव  
 ति कुंभकारेभ्यः नगरकारेभ्यश्चि तत्त  
 र्विवक्तव्ये नवासत्रिपातलक्षणाविधि  
 निमित्तेतद्विज्ञातस्यनवावक्तव्ये किंकार  
 म् सत्रिपातलक्षणाविधिनिमित्तेतद्वि  
 ज्ञातस्येतेषापरिभाषाकर्तव्या कःपुनर  
 वविशेषः एषावापरिभाषाक्रियेतमुनय  
 प्रकृतिवोच्येत अथपमेषापरिभाषा।  
 कर्तव्या वरुणेतस्याःपरिभाषायाः प्रयो  
 जनानि कानिप्रयोजनानि प्रयोजनेह  
 स्वतन्त्रविधः ग्रामणिकुले ग्रामणिकु  
 ले सेनानिकुले इत्यत्रहस्वतेकृतेहस्व  
 मपितिकृतिरभवतीतिनकृत्प्रामोति  
 सत्रिपातलक्षणाविधिनिमित्तेतद्विज्ञा  
 तस्येतिनदोषोभवति नैनदक्षिप्रयोज

श्री  
 महा  
 भा  
 र

ने वद्विगेरुस्वते अतोगस्तकृ अस्मि  
 देचवद्विगेरुस्वते नलोपोचवद्विभिः  
 अस्मिद्विभिःअनलोपोकृतेहस्वमपि  
 तिकृतिरभवतीतिनकृत्प्रामोति सत्रि  
 पातलक्षणाविधिनिमित्तेतद्विज्ञातस्य  
 ति नदोषोभवति एतदपिनास्तिप्रयो  
 जने अस्मिदो नलोपःतस्यासिद्धत्वाच्च  
 विद्यति उच्यथमकित्तस्यानिकृति  
 उच्यथमकित्तस्यानिमित्ते कृति।  
 कृतिने निजुचितइत्यत्रनलोपोकृतेउ  
 च्यथाज्ञावादिर्मणोरत्यतरस्यामिति  
 कित्तेशामोति सत्रिपातलक्षणाविधि  
 निमित्तेतद्विज्ञातस्येतिनदोषोभवति  
 एतदपिनास्तिप्रयोजने अस्मिदक्षि  
 मयातलोयग्रार्थयातकृतिप्रतिषेधो  
 भविष्यति नाभावोयजिदीर्घत्वस्यानना  
 नाभावोयजिदीर्घत्वस्यानिमित्ते कृत्  
 मुना नाभावेकृते अतोदीर्घोयजिसपे  
 तिदीर्घत्वशामोति सत्रिपातलक्षणावि  
 धिनिमित्तेतद्विज्ञातस्येतिनदोषोभव  
 ति एतदपिनास्तिप्रयोजने वद्विगेरुत  
 नमुद्रादेशाश्चिज्ञातेकित्तस्योपादास्त

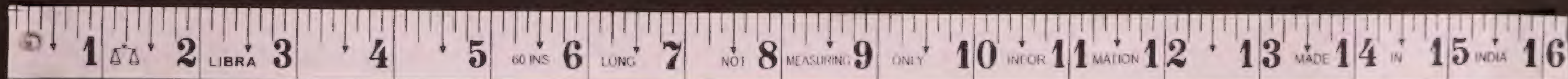




आत्मेकित्वस्यानिमित्ते कउपादात्तास्य  
 सरःशितकस्येतात्वेकत्वेस्याद्योरिव।  
 तोत्वेनामोति सविपातलक्षणोविधिर  
 निमित्ततद्विजातस्येतिनदोषोभवति ए  
 तदपिनास्तिप्रयोजने उक्तमेतत् दोषः  
 प्रतिषेधःस्याद्योरितरिति तिसृचतस्रे  
 दोषियेः तिसृचतस्रमनिमित्ते कति  
 सुस्तिष्ठेतिचतस्रस्तिष्ठेतीति तिसृचतस्र  
 भावेकत्वेरुद्रीभ्योदोविनिदोशप्रामोति  
 सत्रिपातलक्षणोविधिरनिमित्ततद्विजा  
 तस्येतिनदोषोभवति एतदपिनास्तिप्र  
 योजने आचार्यप्रवृत्तिर्जापयतिनिसृच  
 तस्रभावेकत्वेदोशभवति यदयन्नतिसृ  
 चतस्रश्चिनामिदोचतस्रप्रतिषेधेणा  
 स्ति इमानितर्हिप्रयोजनानिनेतस्रसं  
 ज्ञायाः शतापीसहस्राणि नमिहत्वेस्या  
 ताषडितिषट्संज्ञाप्रामोति सत्रिपातल  
 क्षणोविधिरनिमित्ततद्विजातस्येतिनदो  
 षोभवति चेतरेतापः प्राकटोपकटोपह  
 तौ शुभेकत्वेयन्नतिराश्यामोति सत्रि  
 पातलक्षणोविधिरनिमित्ततद्विजातस्ये।  
 तिनदोषोभवति गणायनइषयेषउ

श्री  
 महा  
 भा  
 रा

बोधकृतेगो। इत्यादेरुक्तमनोचं  
 इतिप्रामोति सत्रिपातलक्षणो।  
 विधिरनिमित्ततद्विजातस्येतिनदोषो  
 भवति तस्यदोषोवर्णाश्रयः प्रतिपन्न  
 योवर्णाविचालस्य तस्येतस्यदोषोवर्णा  
 श्रयः प्रत्ययोवर्णाविचालस्यानिमित्त  
 तान् कउतश्च राक्षःस्नादिःनप्र  
 तयःसत्रिपातःलक्षणः प्रेगसंगान  
 एनिमित्तस्यात् आत्मेपुनियेः कप  
 यति आत्मेपुनियेःनिमित्तस्यात् क  
 कपयतीति प्रकउसस्यादोपत्त प्रक  
 द्रुस्यनिमित्तस्यात् कउदोपदिति  
 तस्यकारणविधेः तस्यकारण  
 श्रियेःनिमित्तस्यात् कयामेति इदि  
 धिराकारलोपस्यपनिवान इद्विधि  
 राकारलोपस्यानिमित्तस्यात् कयपिवा  
 दतस्थितानिति मतश्रविभक्त्यदात्तत्वे  
 दत्वेनिजातस्य मतश्रविभक्त्यदात्तत्वे  
 र्वनिजातस्यानिमित्तस्यात् कउप्रि।  
 मानवाप्रमान परमवाचापरमवाचेन  
 दोहसत्तेमेनदिलोपस्यनदोहसत्तेमे।  
 शुद्धिलोपस्यानिमित्तस्यात् क नदि क

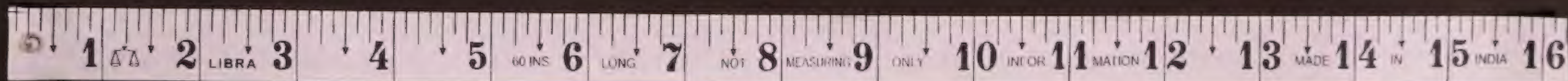




मारि किणोरि वासणि ब्रह्मवेध ह  
 सेकतेपड ह्मसासेचुदेरितिलोपोन  
 प्रामोति माभूदेवे संतादिरोवेभवि।  
 ष्यतिनसिधति दीर्घादिस्योतह्मसा  
 ताचनप्रामो २२मिहमेप्रथये ह्मसा  
 कियतोसेचुदिलोपइतिकिसप्रकतेवा  
 परताह्मसा नित्यः संचुदिलोपः कते  
 पिह्मसाप्रामोतकतेपि अनित्यः संचु  
 दिलोपः नदिह्मसाह्मसाप्रामोतक  
 तेपि अनित्यः संचुदिलोपः नदिह्मसा  
 ह्मसाप्रामोतकिकारणं एन्निपातल  
 दाणोविधिरनिमित्तनदिवातमेति ए  
 तेदोषः समाभूणसोवा तस्मान्वाथान  
 पापरिभाषयानदिदोषाः संतीतिपरि  
 भाषानकतेवा लक्षणवानप्रणये न  
 हिभित्तकाः संतीति स्थालीनाश्रीयते  
 नचमर्याः संतीतियवानोपातेदोषाः  
 त्वत्पिसाकलेनपरिगणान्ताः प्रयो।  
 जननामदाहरणामात्रे कृतएतत् न  
 हिदोषाणालक्षणमस्तितस्माद्यानेत  
 स्माः परिभाषायाः प्रयोजनानितरथ  
 मेवापरिभाषाकतेवा प्रतिविधयेदो

श्री  
 मरु  
 भा  
 २२

सेष अद्ययीभावश्च अद्ययीभावस्या  
 ययनेप्रयोजनेलक्ष्यस्वसरोपचाराः  
 अद्ययीभावस्याययनेप्रयोजनकिं  
 लक्ष्यस्वसरोपचाराः लक्ष्य उपग्रि प्र  
 त्ग्रि अद्ययारितिलक्ष्यसिद्धोभवति  
 स्वावसरः उपग्रिमत्वः प्रतग्रिमत्वः  
 नाद्ययदिकशास्त्रोमहत्त्वमस्यिष्ट  
 युवत्सम्भविप्रतिषेधः सिद्धोभवति  
 उपचाराः उपपद्यस्कारः उपपद्यस्कार  
 इति अतः कृकमिकं सकेभयात्रउप  
 कर्मायनद्यप्येतिप्रतिषेधइतिसिद्धो  
 भवति किंप्रनमिरेपरिगणाने अद्योसि  
 द्वाहरणामात्रे परिगणानमित्याह अ  
 पित्वल्लणाहः परन्तदद्ययीभावस्याय  
 यकृतेप्रामोतितस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः।  
 तिकिंप्रनस्तत् परागतवद्भावः पराग  
 वद्भावेव्यपप्रतिषेधश्चोदितः उच्चैरथो  
 यानः नीचैरथोयानश्चेवमर्थं सहस्र  
 पिप्रामोतिउपाग्रयोयानः प्रतग्रयो  
 यानः सकच्यचयग्रहणकियते उच्चैः  
 नीचैरित्येवमर्थं तदिहपिप्रामोति  
 उपाग्रिकं प्रतग्रिकं सम्यग्यप्रतिषे

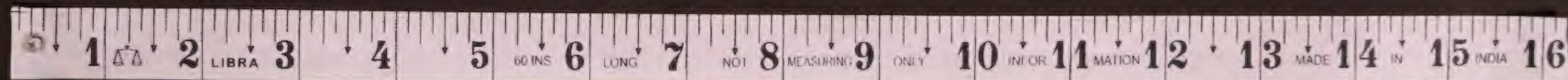




यद्योचते दोषानन्यमहः दिवामन्य  
 रात्रिरन्येवमर्थे सरहापिप्रामोति ३  
 पञ्चमेमन्यः उपमाणिकेमन्यः अस्या  
 चान्वयप्रतिषेधउच्यते दोषाभूत  
 महः दिवाभूता रात्रिरन्येवमर्थे सर  
 हापिप्रामोति उपञ्चमेभूते उपम  
 णिकोभूतमिति यदिपरिगणानेकि  
 यतेनार्थोच्योभावस्यावयवसंतया  
 कथंयानिप्रयोजनानिनेनानिमेति  
 यत्नावड्यतेलमितिप्रोच्येयमिति।  
 तापयति भवत्यवयवभावानुगति  
 यदयेनावयवभावानुगतिप्रतिषेधे  
 प्राप्ति उपचारः अतएवदस्यमिति  
 वतेते तत्रमावसरपकः प्रयोजयति  
 नैकेप्रयोजनेयोगारेभेप्रयोजयति य  
 येतावत्ययोजनेस्यात् तत्रैवापेक्षयात्  
 नावयवभावानुगतिप्रतिषेधे शिस  
 र्वनामस्याने सुउनपुंसकस्य सिसर्वेना  
 मस्याने सुउनपुंसकस्येतिचेतनसिषि  
 प्रतिषेधः शिसर्वेनामस्याने सुउनपुंस  
 कस्येतिचेतनसिषिप्रतिषेधः प्रामोति  
 कुंशविस्तिष्टति वनानितिष्टति असम

श्री  
 मरा  
 भा  
 ५३

यस्मात्प्रामोतिद्वयः अनपुंसकस्य  
 तिनदिननोनपुंसकेनसामर्थ्ये केन  
 तदिभवतिना नभवतिनपुंसकस्येति  
 यत्नावड्यते शिसर्वेनामस्यानेसुउन  
 पुंसकस्येतिचेतनसिषिप्रतिषेधः  
 नाप्रतिषेधान्न नायेप्रसृत्यप्रतिषेधः  
 नपुंसकस्येतिचेतनसिषिप्रतिषेधः  
 यदयन्नपुंसकादितिनपुंसकेवापारः  
 यदिकेनचित्त्वानोतिनेनभविष्यति  
 वेणचप्रामोति अत्रामेवा अथवाः ने  
 तस्याप्राप्तिः साप्रतिषिध्यते कुतपत  
 त अनेतरस्यविधिवाप्रतिषेधोवेति  
 वाप्राप्तिप्रतिषिद्धान्याभविष्यति न  
 नचेयंप्राप्तिप्रतिषिद्धान्याभविष्यति न  
 प्रतिषिद्धासतोवाधिते यदप्युच्यते  
 समर्थसमासश्चायेदस्यइति यद्यपि  
 वक्तव्यः अथैतद्विस्तरानिप्रयोजना  
 नि अस्यैः पणानिमातानि अप्रनय  
 याः प्रोक्ताः अत्रदभोजोत्रहणाइति  
 नवेतिविभाषायो नवेतिविभाषायाम  
 र्थसंज्ञाकरणे नवेतिविभाषायामर्थ  
 संज्ञाकतेन नवाशहस्ययोर्थस्तस्यमे

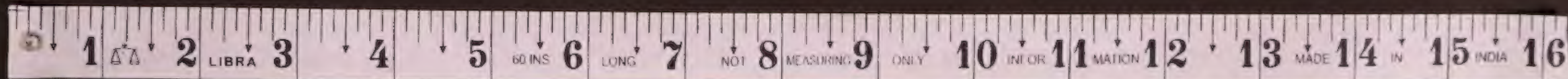




साभवतीतिवक्तव्यं किंप्रयोजने शब्द  
 सञ्ज्ञायास्तथासंप्रत्यययोः शब्द  
 सञ्ज्ञायादिसमासस्यस्यस्यस्यस्य  
 यथाशब्दापिशब्दसञ्ज्ञायाशब्दस्यसंप्रत्यये  
 भवति नार्थस्यकान्यत्र राधाचूडाश्च ते  
 रसमयौच्येति अत्रशब्दोपचयशब्दोच्य  
 ह्यस्यसंप्रत्ययोभवति नार्थस्यतत्तद्विक  
 तेन नकर्तव्यं इतिकारणोऽर्थनिर्देशार्थः  
 इतिकारणः कियते सार्थनिर्देशार्थोभ  
 विष्णति किंगतमेतद्विद्यता आहोसि  
 क्त्वाधिकारार्थोधिकंगतमित्याह ऊ  
 तोलोकतः तद्यथागौरित्ययमाह गोश  
 वारितिकारणः प्रयुज्यमानो गोशब्दस्य  
 स्यात्पदार्थात्च्युतोपासावयवपदार्थक  
 तातस्याः शब्दपदार्थकः सम्पद्यते एव  
 मिहापिनवाशवारितिकारणः परः प्र  
 युज्यमानोनवाशब्दान्सस्यात्पदार्थात्  
 च्युतोपासौशब्दपदार्थकतातस्यालौ।  
 किककमर्थसंप्रत्यापयति नवेतिपङ्क।  
 म्यतेनवेतियत्यतोयतीयनेति समाम  
 शब्दप्रतिषेधः समानशब्दानाप्रतिषेधोव  
 क्तव्यः नवाकुटिकानवाचरिकेति किं

श्री  
 महा  
 भा  
 २४

चस्यात् यद्येतेषामपि विभाषासञ्ज्ञाया  
 न विभाषादिकसमासवद्भूतो रति  
 तास्तथाशब्दाशब्दाविरक्ततायासंप्र  
 त्ययः स्यात् नवाविधिपूर्वकत्वात्प्रतिषे  
 धसंप्रत्ययोयथालोके नवेष्टरोऽकिंका  
 राणं विधिपूर्वकत्वात् विधायकित्ति।  
 लोकेनवेत्यच्चेते तेनलोकवत्प्रतिषेध  
 वाचिनः संप्रत्ययोभवति तद्यथालोके  
 ग्रामोभवतागेतयोन्नवानेतिगम्यते य  
 द्दिकारणो येनलोकप्रतिषेधवाचिनः  
 संप्रतिषेधोभवति किकारणो वलिंगेहि  
 भवतोलोकेनिर्देशकरोति अत्राहिसमा  
 नेलिंगोनिर्देशः कियतो प्रत्यप्रवाचिनः  
 संप्रत्ययोभवतिनयथाग्रामोभवतागे  
 तयोन्नवाप्रत्यप्रतिगम्यते एतच्चैव  
 नजानीमः क्वचिद्याकरणसमानलि  
 ङोनिर्देशः कियतइति अष्टिचकामचारः  
 प्रयोक्तुः शब्दानामभिसंबन्धे तद्यथा य  
 वाग्भवेताभोक्तव्या नवायदायवभाषा  
 होभजिनासंबन्धते भजिर्नवाशब्देन  
 दाप्रतिषेधवाचिनः संप्रत्ययोभवति य  
 वाग्भवेताभोक्तव्यानेति यदात्रयवा।

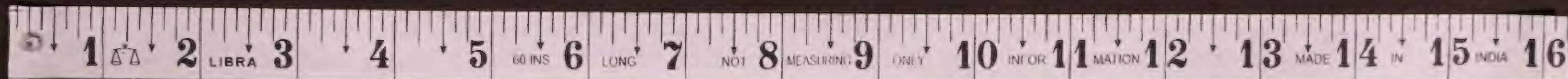




मरणाद्येनवाशब्देनाभिसेवयते नवाश  
 होभजितानराप्रगवाचिनः संप्रत्ये  
 भवति यवाग्नवाभवतामोक्तव्याप्रय  
 येतिगम्यते नचेद्वयविभाषाग्रहो  
 नसर्वोदीयभिसेवधोमः दिक्कामासेव  
 इमोहोसर्वोदीयविभाषाभवेतीति किं  
 नहिभवतिभिसेवयतेदिक्कामासेसो  
 दीनिभवेतिविभाषति विधानियतम  
 नपपन्नेप्रतिषेधसंज्ञाकरणं विधेयति  
 न्यत्वेनोपपद्यते शुषावशुशुवतः शु  
 शुशुः शिष्याय शिष्यियतः शिष्यपुः।  
 किंकारं प्रतिषेधसंज्ञाकरणं प्रतिषेधमे  
 येसंज्ञाकियतेतेनविभाषाप्रदेशे प्र  
 तिषेधमेवसंप्रत्ययः स्यात् सिद्धेनप्रसक्त  
 प्रतिषेधात् सिद्धमेतत्कथं प्रसक्तकिंवि  
 न्नवेत्यद्यतेनोभयंकरिषानि विप्रति।  
 सिद्धेन प्रिप्रतिषिद्धेनभवतिनज्ञायते  
 केनाभिषायेताप्रसजतिकेनतिवृत्तिक  
 रोतीति नवाप्रसंगसामर्थ्यादयत्रप्रति  
 षेधविषयात् नवैषदोषः किंकारोप्रसं  
 गसामर्थ्यात् प्रसंगसामर्थ्याद्विधिभे  
 दिष्यत्यत्रप्रतिषेधविषयात् प्रतिषेधमा

श्री  
 मदी  
 भा  
 ५५

मर्यादप्रतिषेधोभविष्यतावावि  
 धिविषयात् तदेतत्सिद्धेभवति प्र  
 ग्रामेविभाषा याद्विषासेकृतसामर्थ्य  
 स्तत्रैवैताविधिरितिहताप्रतिषेधमे  
 वसंप्रत्ययः स्यात् एतदपिसिद्धे कथंवि  
 भाषेतिमदतोयेसंज्ञाकियते संज्ञावत्ता  
 मयतोतलचोयः कृतएतत् लघुर्थ  
 हिंसंज्ञाकरणं तत्रमदत्ताः संज्ञायाः  
 कृतएतत्प्रयोजनमभयोः संज्ञायया  
 विज्ञायते नेतिच वेतिच तत्रयाताव  
 द्ग्रामेविभाषातत्रप्रतिषेधेनास्तीतिह  
 तावेत्यनेनवित्प्रोभविष्यति याद्विषा  
 नेविभाषातत्रोभयमपस्थितंभवति ने  
 तिचवेतिच तत्रनेत्यनेनप्रतिषिद्धेवे  
 त्यनेनविकल्पोभविष्यति एवमपिपि  
 धिप्रतिषेधप्रतिषेधयोर्गुणपदचनेनोप  
 पद्यते विधिप्रतिषेधयोर्गुणपदचनता  
 नोपपद्यते शुषाच शुशुवतः शुशु  
 वुः शिष्याय शिष्यियतः शिष्यपुः किं  
 कारोभवतीतिचेन्नप्रतिषेधः भव  
 तीतिचेत्यतिषेधो नप्राप्नोति नेतिचेन्न  
 विधिः नेतिचेद्विधिर्नसिध्यति सिद्धेन

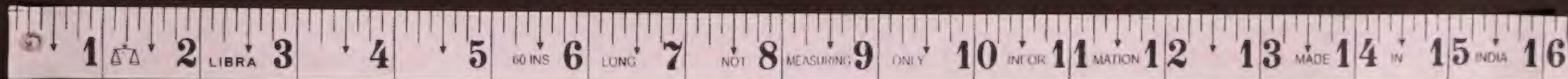




सर्वस्योत्तरेण वापिनत्वात् सिद्धमेतत्  
 कथमस्यैव विधिष्वन्ये विधिर्वाप्यते इति  
 करणोद्योतिर्देशार्थ इत्युक्ते साधनशा  
 सने स्तिन्यास्य विभाषा साधुः स्यात् स  
 मासश्च विभाषा क्रियते तेन समासस्यैव  
 विभाषा साधुत्वे स्यात् शुस्तसाधुः प्रणे  
 द्यते न चैव हि कदाचिदात् पुरुष इत्ये  
 तस्या साधुत्वमिच्छते अपि च देया प्रति  
 पत्तिः देयं शास्त्रानाम प्रतिपत्तिः स्यात् ३  
 क्ता मश्च पुन विभाषा प्रदेशे उद्देश्यं शास्त्र  
 ना प्रतिपत्तिः स्यादिति तच्च न सिध्यति  
 यस्या पुनः कार्याः शास्त्रा विभाषा सौख्य  
 से निवर्तते पति यस्यापि नित्याः शास्त्रान्त  
 र्णा षेन दोषो भवति न विभाषा ग्रह  
 णान् साधुत्वमभिसेव्यते किंतु हिसे जा  
 भिसेव्यते समास इत्येवाभिसेवा विभाषा  
 भवतीति तयथा मेधाः पञ्च विभाषा  
 तः मेधो न गति भाषित इति तेन तद्विवा  
 द्यते न गच्छान्न इति किंतु हि अल  
 व्यचो नालव्य इति कार्ये प्रगपदत्वा  
 च ययो रीगपयम कार्ये शास्त्रे प्रगप  
 दत्वा च येन च यदुच्यते प्रगपदत्वा

श्री-  
 महा  
 भा  
 २६

प्राप्नोति तद्यतया नो गतः वक्तुमेत  
 कादिति यस्या पुनर्नित्याः शास्त्राः प्र  
 कानामसौ साधुत्वमवाच्ये न न च य  
 स्यापि कार्यास्तस्या षेन दोषाः प्रत्य  
 यः परो भवतीत्युच्यते न चैकस्याः प्र  
 कृतेरनेकत्वा प्रत्ययस्य पुगपत्वात् नैस  
 भवोक्ति नापि ह्यमः प्रत्ययमात्मा प्राप्नो  
 ति किंतु हि कर्तव्यमिति प्रयोक्तव्ये पु  
 गपद्वितीयस्य तृतीयस्य च प्रयोगः प्राप्नो  
 तीति नैष दोषः अर्थगत्यर्थः शास्त्र प्रयो  
 गः अर्थे संप्रत्याययिष्यतीति शास्त्रः प्र  
 ज्यते तत्रैकैकोक्तत्वा रण्यार्थे प्राप्नोतीत्य  
 स्य तृतीयस्य च प्रयोगेन न भवति तच्च ३  
 क्ता यो नाम प्रयोग इति अचार्यदेशशी  
 लेन तद्विषयत्वे अचार्यदेशशीलेन च  
 यदुच्यते तस्य तद्विषयत्वा प्राप्नोति एको  
 हसोऽप्योगालवस्य प्राचामहदान किं  
 न इलमिति गालवापत्तु सान्प्रपत्ती  
 रन् प्रातचैव हि क्रियात् तयथा जम  
 दग्निर्वापत्तु च मम वदान मवायत्तु स्या  
 न्ना जामरप्रपचावर्तते इति यस्या पुन  
 र्नित्याः शास्त्राः गालवग्रहाणं दत्ताये देश

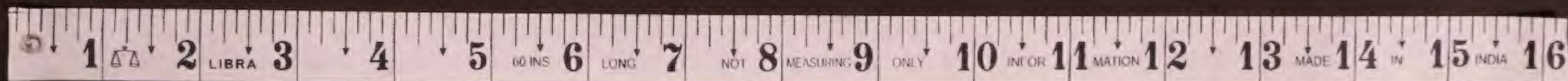




ग्रहणोचकीर्णं ननु च यस्यापि कार्योः  
 शब्दः स्यात्पि गालवग्रहणोचकीर्णं  
 स्यात् देशग्रहणोचकीर्णं तत्कीर्णं  
 नैवैवाप्रतिपत्तिः तत्कीर्णनेचद्वेषा  
 हानामप्रतिपत्तिः इच्छामश्च उन्नावा  
 यग्रहणोचद्वेषग्रहणोचद्वेषाहाना  
 प्रतिपत्तिः स्यादितितचनसिध्दति शु  
 शिओवाविदितत्वात् शुशिषोवापुन  
 रयेयोगः किंकाराविदितत्वात् येपि  
 ह्येते संज्ञानाभेतेतेपिविभाषत्युक्तं  
 नित्यत्वमवगच्छेति तद्यथा मेधः प  
 शुविभाषितः मेधो ननु न्निभाषित इ  
 निलज्ज्योनालज्ज्य इति गम्यते आवा  
 यः गत्वपि संज्ञामारभमाणो भूषिष्टम  
 नैरेव शब्दे एतमर्थं प्रत्यापयति तद्यथा  
 वङ्गलमन्यतरस्यामभयथावेकैषामिति  
 शुप्रामेति संज्ञाया इत उन्नेया विभाषा शु  
 नक्रमिष्यामः शुप्रामेता इष्ट्याः त्रिसं  
 शयास्तु भवेति प्रामे शुप्रामे उभयत्रवेति  
 द्वे द्वे विभाषाजमि प्रामे शुप्रामे उभयत्रवे  
 तिसंदेहः कथंच प्रामे कथंच प्रामे कथंच  
 भयंति उभयत्र सर्वदिशुपहते तद्य

श्री  
 महा  
 भा  
 ४३

पञ्चायज्ञादेशः क्रियते तेनैवानित्ये  
 प्रामेः ननु वा प्रामे उभयत्रवेत्प्रामेः य  
 च प्रामेः तरे यदि प्रामेः तरे उभयी  
 तीकारीनप्रामेति माभूदेवमात्रजित्ये  
 वेभविष्यति कथंच प्रामेजितितेदेप्रामे  
 यग्रहणं किं न हि प्रत्याहारग्रहणं ऊ  
 र्णो विभाषा प्रामे शुप्रामे उभयत्रवेत्  
 सन्निविष्टानो प्रत्याहारः मात्रशब्दा  
 त्प्रामेः शुप्रामे चकारात् यदि प्रत्याह  
 रग्रहणं ऊर्णो विभाषा प्रामे शुप्रामे  
 उभयत्रवेति संदेहः कथंच प्रामे कथंच  
 वा प्रामे कथंच प्रामे उभयत्रवेति शुप्रामेः पति  
 इति किं दिति वानित्ये प्रामेः ननु वा प्रामे उ  
 भयत्रवेति शुप्रामे शुप्रामे किं तत् शुप्रामे  
 तित्त्वे एवेचेत इति किं तौ ततः संदेहः  
 शुप्रामे नाना तत्ति संदेहः यद्यपि नाना  
 एवमपि संदेहः प्रामे वीदिति नित्ये प्र  
 मे ननु वा प्रामे उभयत्रवेत्प्रामेः पतति  
 ह्येते शुप्रामेः सगोदा प्रामे शुप्रामे उभयत्र  
 वेति शुप्रामे सगोदा इति निश्चते विभाषा  
 ह्येते सगोदा प्रामे शुप्रामे उभयत्रवे

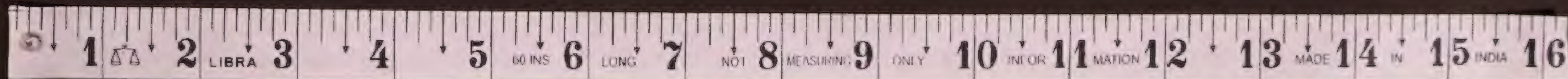




निसंदेहः कथंचनामेकथंवाप्रामेक  
 थंवाभयवेतिजातिप्रमाणमितिवा  
 नित्येप्रामेक्यवाप्रामेक्यवेतिप्रश  
 नेजातिप्रमाणमितिनिवृत्ते उच्यते  
 राजागुरुतरस्यो प्रामेक्यप्रामेक्यवेति  
 वेतिनिसंदेहः कथंचनामेकथंवाप्रामेक  
 कथंवाभयवेति भावकर्मणामितिवा  
 नित्येप्रामेक्यवाप्रामेक्यवेतिप्रश  
 प्रामेक्यतेरीतिवृत्ते एवमपिदिसंदे  
 हः नाप्येवाकर्तृकर्मकर्तृवेतिवा  
 निसंदेहः सकर्मकस्यकर्तृकर्मवद्  
 वति शुक्रमकाशरीणादयः शुक्रम  
 काश्यापिबैसापस्योः सकर्मकाभवे  
 ति कर्मोपदिष्टविधयः कर्मस्यभाव  
 काणां कर्मस्यक्रियाणांचभवेति कर्तृ  
 स्यभावकाशरीणादयश्च विभाषा  
 प्रथमस्यैव प्रामेक्यप्रामेक्यवेतिसे  
 देहः कथंचनामेकथंवाः प्रामेक्यवा  
 भयवेतिप्रामेक्यवा नित्येप्रामेक्यः यत्र  
 वाप्रामेक्यवेतिप्रामेक्यवाचीत्याहति  
 निवृत्ते त्वत्वादीनांविभाषा प्रामेक्यप्रामेक्य  
 यवेतिनिसंदेहः कथंचनामेकथंवाप्रामे

श्री  
 महा  
 भा  
 ५८

कथंचनामेकथंवाप्रामेक्यवा  
 नित्येप्रामेक्यः यत्रवाप्रामेक्यवेतिप्रामेक्य  
 प्रामेक्यवातिनिवृत्ते एकहलादीश्रुति  
 त्वेन्यतरस्यो प्रामेक्यप्रामेक्यवेति  
 सन्देहः कथंचनामेकथंवाप्रामेक्यवा  
 भयवेति उरकस्यादसंज्ञायामितिवा  
 नित्येप्रामेक्यवेतिप्रामेक्यवेतिप्रामेक्य  
 निवृत्ते चादिभिर्निपदात्तस्यान्यतरस्यो  
 प्रामेक्यप्रामेक्यवेतिनिसंदेहः कथंच  
 प्रामेक्यवाप्रामेक्यवाभयवेति ३तीति  
 वा नित्येप्रामेक्यवाप्रामेक्यवेतिप्रामेक्य  
 वेतितीतिनिवृत्ते सप्तरीत्याः प्रथमाया  
 विभाषा प्रामेक्यप्रामेक्यवेतिनिसंदेहः  
 कथंचनामेकथंवाप्रामेक्यवाभयवेति  
 वादिभिर्योगश्चित्वा नित्येप्रामेक्यवा  
 वेतिप्रामेक्यवाचादिभिर्योगश्च  
 तिनिवृत्ते गोश्रुतिभिर्वा प्रामेक्यप्रामेक्य  
 उभयवेतिनिसंदेहः कथंचनामेकथंवा  
 प्रामेक्यवाभयवेतितीतिनिवृत्ते नित्ये  
 प्रामेक्यवाप्रामेक्यवेतिप्रामेक्य  
 तीतिनिवृत्ते प्रामेक्यवेति ३तरस्याविभा  
 षाश्रुतकर्मिणामः प्रामेक्यवाइत्याः वि

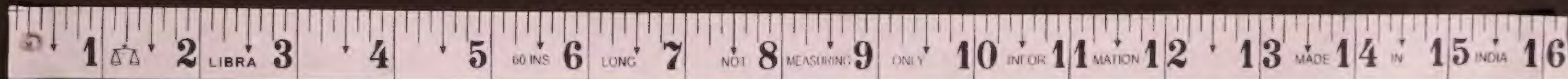




सेशयास्तुभवेति प्रामेयप्रामेयभयत्र  
 वेति विभाषाविप्रलये प्रामेयप्रामेय  
 भयत्रवेतिसेदेहः कथंचप्रामेयकथंच  
 प्रामेयकथंचोभयत्र वाक्यवागमितिवा  
 नित्येप्रामेः न्यत्रवाप्रामेयभयत्रवेतिप्रामे  
 वाक्यवागमितिद्वितेते विभाषापरे  
 प्रानप्रतीयमाने प्रामेः प्रामेयभयत्रवे  
 तिसेदेहः कथंचप्रामेयकथंचः प्रामे  
 कथंचोभयत्र स्रद्धजितरतिवानित्ये  
 प्रामेयन्यत्रवाप्रामेयभयत्रवेतिप्रामेयस्व  
 तजितरतिद्वितेते नित्येनयौविभा  
 षाकृति प्रामेप्रामेयभयत्रवेतिसेदेहः  
 कथंचप्रामेयकथंचप्रामेयकथंचोभयत्र  
 श्रुतयोविनिवानित्येप्रामेः न्यत्रवाप्र  
 मेयभयत्रवेतिप्रामेयश्रुतयोविनिद्वि  
 त्ते श्रुतिरोच्योविभाषाकृति प्रामे  
 यप्रामेयभयत्रवेतिसेदेहः कथंच  
 प्रामेयकथंचप्रामेयकथंचोभयत्र श्रु  
 तिरोच्यरतिवानित्येप्रामेयन्यत्रवाप्रामेयभ  
 यत्रवेतिप्रामेयश्रुतिरोच्यरतिद्वितेते  
 दिवस्तदर्थेविभाषापसर्गे प्रामेया  
 मेयभयत्रवेतिसेदेहः कथंचप्रामेयक

श्री  
 महा  
 भा  
 २५

येवाप्रामेयकथंचोभयत्र उदकमेति  
 दानित्येप्रामेयन्यत्रवाप्रामेयभयत्रवेति  
 प्रामेयनदर्थेमेतिद्वितेते उभयत्र  
 न्यत्रवादिभाषाचनक्रमिष्णामः ३  
 भयत्रवाश्रुत्याः विमेशयास्तुभव  
 तिप्रामेयाप्रामेयभयत्रवेति हकारग  
 तस्य प्रामेयप्रामेयभयत्रवेतिसेदेहः क  
 थंचप्रामेयकथंचः प्रामेयकथंचोभयत्र ग  
 तवृद्धिपत्यवसनाश्रयशब्दकर्मकर्मका  
 रणामणिकर्तासाणवितिवानित्येप्रामे  
 यन्यत्रवाप्रामेयभयत्रवेति उभयप्रामेयताव  
 न् शुभ्यवहरतिमैथवाः विकारयति  
 मैथवाः विकारयतिमैथवाः विकारयति  
 मैथवान् विकारयतिमैथवाः शुप्रामे  
 हरतिभारेदेवदत्तः हारतिभारेदेवदत्ते  
 हारयतिभारेदेवदत्तेन करोतिकरेदेव  
 दत्तः कारतिकरेदेवदत्ते कारयतिक  
 रेदेवदत्तेन न्यरिविभाषासाकृते प्र  
 मेः प्रामेयभयत्रवेतिसेदेहः कथंचप्रामे  
 कथंचप्रामेयकथंचोभयत्र न्यरीतिवा  
 नित्येप्रामेः न्यत्रवाप्रामेयभयत्रवेत्यभयत्र  
 प्रामेयतावत् अभिज्ञानासिदेवदत्तयत्क





प्रसीरान्गमिष्यामः कप्रसीरान्गमिष्या  
 म यत्रोदनेभोद्यामहे यत्रोदनेम  
 भुज्जदि युतामे शुभिजावाहिदेवदने  
 कप्रसीरान्गमिष्यामः कप्रसीरान्गमिष्या  
 मः तत्रोदनेमभुज्जदि विभाषाचैः प्रा  
 मेशमेउभयत्रेवेतिसेदेहः कथंचप्रामे  
 कथंचप्रामेकथंचोभयत्र कितीनिता  
 नित्येप्रामेन्यत्रवाप्रामेउभयत्रेवेत्यभय  
 ३ प्रामेतावत् शुशुवयुः शुशुवः शिथि  
 यतः शिथिषुः प्रामे शुशुव शुषविष  
 शिथाय शिथियय विभाषामेचुषासरा  
 त्र सेष्ट्वान्चुषिः प्रामेउभयत्रेवेतिसेदेहः  
 कथंचप्रामेकथंचप्रामेकथंचोभयत्र  
 चुषिरविशद्वेनेतिवानित्येप्रामेन्यत्रवा  
 प्रामेउभयत्रेवेत्यभयत्र प्रामेतावत् सेचु  
 सारज्जः सेचुष्टितारज्जः प्रामेसेचुष्टेवा  
 के सेचुष्टितेवाके आरुष्ट्वोत्सेनः प्रा  
 मेशमेउभयत्रेवेतिसेदेहः कथंचप्रामेक  
 थंचप्रामेकथंचोभयत्रमनसोनिता नि  
 त्येप्रामेन्यत्रवाप्रामेउभयत्रेवेत्यभयत्र  
 प्रामेतावत् आस्तामनः आस्तनितेमनः  
 प्रामेप्रामेतातोदेवदने आस्तनितोदेव

श्री  
 महा  
 भा  
 १०

दतश्चि ॥ ॥ इति श्रीमद्भगवत्  
 तेजलिमनिविरचिते व्यापकरणम् ।  
 द्वाभाषेप्रथमाध्यायस्य प्रथमपादो  
 ष्मद्विके ॥ ॥ जैनमः योवा  
 हवे ॥ जैशयताः सेप्रसारणे किमि  
 यंवाक्यस्य सेप्रसारणे सेजाक्रियते ३  
 ग्यताइत्येतदाकोसेप्रसारणे सेत्तभव  
 ति आहोविहतास्य इत्योपात्ताः स्या  
 भवताः समेप्रसारणे सेत्तभवतीति  
 कस्यात्रविशेषः सेप्रसारणे सेत्तायावा  
 क्यसेत्ताचेद्वोविधिः सेप्रसारणे से  
 तायावाक्यसेत्ताचेत्तत्ताविधिनेमि  
 यति सेप्रसारणात्तरः युवोभवतीति  
 सेप्रसारणस्य दोर्वाभवतीति नहिवा  
 क्यस्य सेप्रसारणे सेत्तायासत्यामेवनि  
 देशउपपन्नोभवति नाप्येतयोः का  
 रणयोः सेभवोति युस्तन्निर्वर्णस्य  
 वर्णसेत्ताचेत्त्रिहतिः वर्णसेत्ताचे  
 त्रिहतिनेमिपति चरुः सेप्रसारणा  
 मिति सचैवेहितावपिदत्तभोयस्य  
 सेत्ताक्रियते अथापिकथंचित्तभ्येन  
 केनामोपात्ताः स्यान्त्यात् शुनेनत्यामो

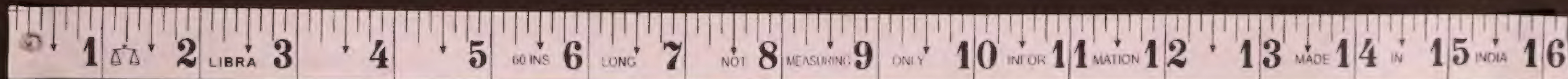




व्यवस्थाप्यः तदेतदितरेतराश्रयभ  
 वति इतरेतराश्रयानि च न प्रकल्पेते  
 विभक्तिविशेषनिर्देशस्तत्तापकेभ्यः  
 यस्मै तात्पर्यपदयोर्विभक्तिविशेषे नि  
 र्देशकरोति संप्रसारणात्परः पूर्वो भव  
 तीति संप्रसारणात्परोर्ध्वो भवति यः।  
 उः संप्रसारणादिति तेन ज्ञायते उभयो  
 र्ध्वो भवतीति यन्नावराहस्य संप्रसारणा  
 त्परः पूर्वो भवति संप्रसारणात्परोर्ध्वो।  
 भवतीति तेन ज्ञायते योऽप्यसंज्ञा भ  
 वतीति यदप्याह उः संप्रसारणादि  
 नितेन ज्ञायते वाक्यस्यापि भवतीति  
 अथवा पुनरस्तवाक्यस्यैव न नवोक्ते  
 संप्रसारणात्संज्ञाया वाक्यसंज्ञा चेदानीं  
 विधिरिति नैष दोषः यथा काका ज्ञातः  
 काक इति प्रपञ्चा ज्ञातः काक इति एव  
 संप्रसारणादानीं संप्रसारणादिति तस्मा  
 त्परः पूर्वो भवति तस्योर्ध्वो भवतीति अ  
 थवाट्टपतेऽप्येव वाक्ये पुटः ऊर्ध्वो कदेशात्  
 प्रज्ञानाः पदेऽप्यपदे कदेशात् वाक्ये  
 तावत्वाक्ये कदेशात् प्रविशति तेषां वि  
 शतपणमिति पदेऽप्यपदे कदेशात् नरे

श्री  
 मरा  
 भा  
 ११

वदतोदतः सत्यभामाभावेति एवमिह  
 पिसंप्रसारणानि हेतान् संप्रसारणानि ह  
 न स्येतेन सवाक्यस्यार्थे संप्रसारणे संप्र  
 साणास्येतेषां वाक्ये कदेशः प्रपञ्चेते ते  
 न निवेतनस्य विधिविज्ञास्यामः संप्रसार  
 णानि हेतान् संप्रसारणानि हतस्येति अथ  
 वा दार्ढ्ये संप्रसारणात्परः पूर्वो भवति संप्र  
 प्रसारणात्परोर्ध्वो भवति न च वाक्यस्य संप्र  
 प्रसारणात्संज्ञायां संप्रसारणनिर्देश उपप  
 न्नः नाप्येतयोः कार्ययोः सभवास्ति न  
 वचनाद्विद्यति अथवा पुनरस्तवाक्य  
 स्य न नवोक्ते वाक्यसंज्ञा चेदिति विरिति  
 नैष दोषः इतरेतराश्रयमात्रमेतच्चोदि  
 ते सर्वाणि चेतेतरेतराश्रयानि प्रकल्पेन  
 परिहृतानि सिद्धे तन्निवारादित्येव न  
 देतन्ममैरितरेतराश्रयैः न हितवर्कि  
 चिद्व्यतिरेकस्याप्यनेये आकारे कारोका  
 राभावोत्तेजो हृदि संज्ञा भवतीति इह प्रनरु  
 च्यते यथा एताः स्थाने वर्णाः संप्रसारणात्  
 ज्ञा भवतीति एतेन हि भाविनी संज्ञा विज्ञा  
 स्यते तदप्याकश्चित्प्रकाशमाह अस्मिन्  
 संप्रसारणे केवलेति संप्रपणति परिशाद

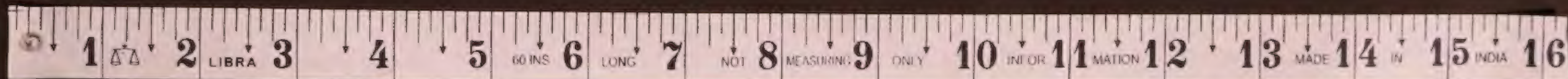




कोनवातवाः शुशुवातस्योनशाटकः  
 शाटकोवातवाः शुशुवातस्योनशाटकः भावि  
 नोत्वलस्यसंज्ञाभिप्रेता समपावान  
 योयसिन्नुतेशाटकः इत्येतद्वति ए  
 वमिहापिसुपाः स्थानेभवति यस्या  
 भिनिहृत्स्यसंज्ञाभिप्रेता समपावान  
 विषयानि शुशुवातस्योनशाटकिप्रनमि  
 वहिलोकेलक्ष्यते यज्ञाद्युपदेशान्तरा  
 दिप्रवृत्तिः प्रसक्तप्रयुजतेच प्रनलोके  
 इष्टतातमिति नमस्यामहेयस्यपाः  
 स्थानेइममिकेप्रयुजतेइति तस्यतत्रा  
 साधुभिमतस्यशासनासाधुत्वमन्वा  
 यते किंरिसाधुभवतिइति साधुभव  
 तीति आद्येनोदकितो समासनिर्देशो  
 यतत्रनज्ञायते कथादिः कोनइति तथ  
 या यज्ञाविधयोदेवदत्तयज्ञदत्तोइत्युच्य  
 ते नज्ञायतेकस्ययज्ञायनेकस्यावयव  
 ति यद्यपितावलोकापवृष्टेः दृष्टो  
 तस्यापिप्रसक्तप्रयुजतेच प्रनलोके  
 स्तिवेदकश्चित्प्रसक्तप्रयुजतेच प्रनलोके  
 साधुतावदेशानाम कोनइति तथ  
 नोभवतः आगमाविद्याद प्रकंप्रननि

श्री  
 महा  
 भा  
 १२

तेषुशब्देषामागमासनेस्यात् ननितो  
 शुनामशब्दे कृतस्यविचालिभिर्वा  
 भवितव्यमनयापोपजनविकारिभिः  
 आगमशुनामादृशेषोपजनः शुशु  
 प्रकंप्रनितेपुशब्देषादेशाः स्युः वावपु  
 केषाहेतोरितिभवितव्यं तत्रशब्दो  
 राक्षसोतरस्यप्रतिपत्तिपेक्षा आदेशा  
 लक्ष्येभविष्यति शुनागमकानामा  
 गमकाः तत्कथं संज्ञाधिकारोये आ  
 यतौवेदमेकीकृतं रकारककारौवेता  
 न्वाद्विधेतेतत्रयतयोदकारककार  
 वितोसंज्ञेभविष्यतः यज्ञार्थपातकस्य  
 इलादेरितिइत्यस्मिन्निर्देशेभवति आ  
 दिरितिनेनइकारादिगदेशोभविष्यति  
 एतावरिहसूत्रमिति कथंउत्तरिय  
 तासूत्रोकादिगदेशालभ्यः लभ्य  
 त्वाद कथंउत्तरियइतिनिर्देशात् वद  
 त्रीहिनिर्देशोये इकारादिर्यस्येति य  
 यपितावद्वैतकथनेवके इहकथं  
 लक्ष्येभविष्यति यज्ञार्थपातकस्य  
 दानप्रदानाकारोविशेषयिते तत्रको  
 रोषः शुगस्योदात्तवेप्रसज्येत नैषदोषः





श्री  
महा  
भा  
१३

नययामिदचोत्पत्त्यारत्वेचापवादः वि  
षमउपन्यासः पुक्तेतत्रयदनवकाशमि  
त्तराणस्यानेयोगत्वेमित्यपपरत्वेचवाये  
नश्हपनरुभयेसावकाशः कोवकोशः  
दित्तराणस्यावकाशः दित्तैतोकारो  
यथास्यात् कित्तराणस्यावकाशः कि  
नोराकारलोपोयथास्यात् प्रयोजनेना  
भवक्त्ये यत्रियोगतः स्यात् यदिवाये  
निरोगतः परः स्यात् ततएतत्प्रयोजने  
स्यात् ततोचत्वलेततदित्तराणादयंप  
रोभविष्यति नपनरादिरिति कित्तर  
णात्यरोभविष्यति नपनरेतश्चिदिति  
त्वत्पणेषपरिहारः स्यात् यत्रनास्मि  
भवः यत्परश्चस्यादिदिशुक्तिस्तत्परि  
हारः शक्तिद्विसंभवायत्परश्चस्यादंत  
श्च तत्रकोदावः उपसर्गोचोः किं आयोः  
नोदृष्टानोरितिप्रतिषेधः प्रसज्यते दि  
तश्चाणपरिहारः स्यादेतत्पदित्तराणा  
दादिः नपनः परः कृतहीदानीमिदं  
स्यात् दित्तैकारोभवतीति यउभय  
वान् गाणोष्टमिति सिद्धत्वव्यधिक  
रेवचनात् सिद्धमेतत्कण्येव्यधिकारे





येयेगः कर्तव्यः आयेतौ रक्तितौ दरी  
 निर्दिष्टेति आयेतौ रक्तितौ दरी  
 दभावेसम्यक्तयः आयेतौ रक्तितौ दरी  
 त्वात् नदभावेसम्यक्तयः आयेतौ रक्तितौ दरी  
 दिरेतो वानभविष्यति पुक्तं पुनः यच्छ  
 यनिमित्तोपास्यात् अर्थनिमित्तकेन  
 नामशब्देन भवितव्यं अर्थनिमित्तक  
 पवशब्दः तत्कथमायेतौ रक्तितौ दरी  
 चात्र दृष्टीपश्यामः तत्र मन्त्रा मदेया  
 येतावेवनस्तः ययो रभावेष्टायेन  
 भवतीति निर्दिष्टोत्पत्त्यः किम् अस्मि  
 दम्यते मिदचोत्पत्त्यः रक्तितौ दरी  
 रक्तितौ दरी पवदः मिदचोत्पत्त्यः रक्तितौ दरी  
 तस्यानयोगत्वात् प्रत्ययपरत्वात् वाप  
 वादः स्यात्ते यो गन्तव्यतावत् ऊरानि  
 वनानि पयसि पशसि रति प्रत्ययप  
 रत्वाभिनिमित्तिकेन भवेदिदं पुक्तम्  
 दाहरणं ऊरानिवनानि रतियत्रना।  
 स्ति संभवः यदयमचोत्पत्त्यः रक्तितौ दरी  
 स्यात्ते च पतदपि पुक्तं नैवेद्यः आत्ताप  
 यति नापियमसूक्तारः पदेति अथ  
 वादेरुत्सर्गात्वात्तामिति किं तर्हि

श्री  
 महा  
 भा  
 १५

तैः किं कोये रक्तितः लोके वसत्यपि  
 संभवो वायेने भवति तद्यथा दधिञ्ज  
 ह्योभ्यो दीयतो तर्कैः को रित्यायेति स  
 त्वापि संभवेदपि दानस्य तद्वदनेति व  
 तर्कं भवेति एतन्मिदं हि सत्यपि संभ  
 वे अचामेत्पत्त्यः रक्तितौ दरी रक्तितौ दरी  
 रक्तितौ दरी अन्त्यात् रक्तितौ दरी रक्तितौ दरी  
 गादिलोपाये अन्त्यात् रक्तितौ दरी रक्तितौ दरी  
 दृक्तव्यः किं प्रयोजने अन्त्यात् रक्तितौ दरी  
 गादिलोपाये अन्त्यात् रक्तितौ दरी रक्तितौ दरी  
 गादिलोपाये अन्त्यात् रक्तितौ दरी रक्तितौ दरी  
 त् मन्त्रः मन्त्रान् संयोगादिलोपाये  
 संक्ता संक्ते भुजिमनीश्च अन्त्यात् रक्तितौ दरी  
 मिदृक्तव्यः भुजिमनीः मरीचय इति सा  
 तर्हि वक्तव्यः न वक्तव्यः निपातनात् कि  
 दं किं निपातने भुजिमनीः शब्दे गुण्यादि  
 उपहृते मरीचिशब्दोपि वाक्कारिष्य  
 सते किं पुनरयेष्टव्यः आहो सिद्ध  
 कः कथं वायेष्टव्यः कथं वापरादिः क  
 थं वा अथ कः यद्यन्तर्निवर्तते ततः द  
 वीतः अथादिरिति वर्तते ततः परादि।  
 अथोभये निवृत्तः ततो भक्तः कथं वा





श्री  
महा  
भा  
१५

शेषः शुभकेदीर्घमलोपसराणात्मान  
स्वाराशोभावाः यद्यभक्तः दीर्घत्वेन प्रा  
प्नोति कुंशनिवनानि नोपधायाः सर्व  
नामस्यानरतिदीर्घत्वेन प्राप्नोति दीर्घ  
नलोपनलोपश्च न सिध्यति शुभे जीते  
वाजिनाशे मध्यातातापिंशानां नलो  
पः प्रातिपदिक्यतः प्रातिपदिक्यतः प्राप्नो  
ति नलोपोऽस्य सारश्च न सिध्यति सर्वा  
णि शोभोषि यदेषां सपोत्पाद्युदात्तत्वे  
न प्राप्नोति सार एतत् एतत् च न सिध्यति  
माहृदापाणिब्रीहिवापाणि एवैति  
प्रातिपदिकानकारस्योतिस्तिदं यदादी  
विधक्लिनकारस्येति शुभकेन योग्यं  
एकतेये नकतेये क्रियेत व्यासपव  
प्रातिपदिकान्तने विधक्लिप्रवेति एतत्  
शुभस्वार शुभस्वारश्च न सिध्यति दिष्टे  
तपः परेतपः मोनस्वारः हलीत्वनसा  
रोन प्राप्नोति माभृदेवे नशापरांतस्य क  
लिप्रत्येवं भविष्यति यस्मिन् न जल्यारं  
हलीदोषाः शुभेलिहोवायुः शुभस्वार  
शोभात् शोभात् शुभसिध्यति उप्राणी न  
तुनी तंशुर्गता न प्रसक्तारस्योऽः शो।

भवतीति शोभावा न प्राप्नोति एवेत  
दिपरादिः करिष्यते परादौ गणहको  
नदीर्घान्नोपानस्वाराशोभावेन प्रति  
षेधः यदिरपरादिगताः प्रतिषेधाः उप  
एतत्तनेनैतत्शुभे चोदितोतिगताः  
प्राप्नोति हृदिहृदिः प्रतिषेधाः प्रतिम  
को निब्राह्मणकुलानि साव्युसंवेदा  
वितिगताः शुभानिततोतिहृदिः प्राप्नो  
ति शोभ शोभेव प्रतिषेधो उप्राणी नत  
नि तंशुर्गता इहृदो शोभश्चोत्प्रेयो।  
तेव प्राप्नोति दीर्घ दीर्घत्वेन न सिध्यति  
कुंशनिवनानि नोपधायाः सर्वनाम  
स्यानरतिदीर्घत्वेन प्राप्नोति माभृदेवे  
शुभोदीर्घोपनि सपिचेत्येवं भविष्यति  
इह तर्हि प्रस्योति द्योनि प्रियसावो।  
निब्राह्मणकुलानि नलोपः नलोप  
श्च न सिध्यति शुभे जीते वाजिनाशे मध  
स्यातापिंशानां नलोपः प्रातिपदिको  
तस्येति नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति  
नलोपो न प्राप्नोति शुभस्वार शुभस्वा  
रश्च न सिध्यति दिष्टे तपः परेतपः मो।  
नस्वारः हलीत्वनसारो न प्राप्नोति मा



श्री  
महा  
आ  
१-६

एकहसादेशे किमर्थमिदमुच्यते प  
चश्चकाराणांकारनिवृत्त्यर्थं पचउ  
भवतीत्युच्यतेसर्वाणानिहृत्यर्थमकार  
निवृत्त्यर्थं सर्वाणानिहृत्यर्थतावत्  
पञ्चैकसशासनैश्चैककारोवडोका  
रोमाभूदिति प्रकारनिवृत्त्यर्थं च इमा  
वैचौसमास्यारवणौमात्राश्रवाणाम्मा  
त्रेश्रवाणोवर्णयोः तयोर्हंसशासनैश्च  
कराचिदवर्णेषात् कदाचिदिवर्ण  
वर्णोसाकराचिदणवर्णोभूदित्येवम  
र्थमिदमुच्यते शुक्तिप्रयोजनमेत  
त् किंतदीतिदीर्घास्त्विकप्रामां  
नि किंकाराणांस्थानैतरतमाभवती  
ति ननचहसादेशइत्युच्यते तेनदी  
र्घानभविष्येतिविषयार्थमेतत्स्यात्  
एवोहस्यप्रसंगश्चोभवाति दीर्घाप्र  
संगस्तानिर्वर्तकत्वात् दीर्घाणांतिका  
मप्रसंगःकिंकाराणां निर्वर्तकत्वात्  
नानेनकोनिवर्ततेकिंतहिअनिको  
नेननिवर्तते सिद्धयत्रहसाश्चकथा  
निकश्चतत्रानेनानिकोनिवर्तते सव  
र्णानिहृत्यर्थंनतावान्त्रार्थः सिद्धमेः





सस्यानत्वात् सिद्धमेतत्कथं पदः स  
 स्यानत्वात् अर्थपकारः अर्थपकारो  
 रश्च भविष्यति न न न पदः सस्यान  
 त्वावर्थपकारार्थपकारो न तौस्तः य  
 दितौ स्यातां तावेवायमपदिशत न  
 न च भोक्ते रोगा नो स्यात्सु ग्राणा य  
 नीया अर्थमेकार्थमर्थमोकार्था यो  
 यते सत्ताते प अर्थस्य नृते अर्थयो  
 जेत अर्थभिः सते अर्थने पत् अर्थ  
 दिति यावत्सकृत्तिरिषातत्रभवतो नै  
 वलोकेनाश्रयस्मिन्नेद्वर्थपकारो  
 र्थपकारो नास्ति अकारनिवृत्त्यर्थनवा  
 पिनार्थः पचोश्चात्तरभूयस्त्वात् एवो  
 श्चात्तरभूयस्त्वादवर्णो भविष्यति भूय  
 सीमात्राश्रवणो वर्णायोः सुलोपस्य  
 वर्णाभूयसश्च ग्रहणानि भवेति न  
 यथा ब्राह्मणग्रामश्रान्तीयतामित्य  
 चाते तत्रावरताः पंचकारुको भवति  
 षष्ठी स्याने योगः किमिदं स्याने योगो  
 स्ति स्याने योगो यस्याः सेयस्याने योगा  
 समस्य लोपो नियान्नतात् नृत्तो या याच  
 एते स्याने न योगो यस्याः सेयस्याने योगा

श्री  
 महा  
 भा  
 १३

किमर्थं पुनरिदं चाते षष्ठाः स्याने  
 योगवचने नियमार्थे नियमार्थो यमा  
 रेभः एकशते षष्ठीः यावेतो वासवेते  
 षष्ठाश्च चारिता यो शानवेति इषाते च  
 याया करणो षष्ठी स्याने योगवचनात्  
 इति न चोत्तरेणावचने न सिध्यतीति ष  
 ष्ठाः स्याने योगवचने नियमार्थे एव  
 मर्थमिदं चाते अस्ति प्रयोजनमे  
 तत् किं तद्दीपवयवषष्ठादयस्तन  
 सिध्यति अथ यवषष्ठादिष्वतिप्रसंगो  
 भवति तत्र को दोषः शास ३२३ हलो  
 इति श्मशेषोत्तरात् स्यात् उपयामात्र  
 एव ऊरुपथा यामोह इति गेहोत्तरात्  
 स्यात् उपयामात्र एव अथ यवष  
 ष्ठादीनां चाश्रमि योगस्यासंदिग्धत्वात्  
 अथ यवषष्ठादीनां चाश्रमि नियमस्य  
 किं कारणो योगस्यासंदिग्धत्वात् संदे  
 हे नियमः न चावयवषष्ठादिष्वसंदेहः  
 किं कृत्यमेतत् न हि कथमन्यथा  
 नेगम्यते लौकिकोपदेशात् न यथा  
 लोके कश्चि किंचिद्विच्छन्ति ग्रामान्तरं  
 मिष्यामि पेशाने मे भवानपदिशति



सतस्यावाचयेप्रमुक्तिवकाशोहस्त  
 दक्षिणोर्हीतव्यः प्रमुक्तिवस्तवा  
 मइतिस्त्रतिर्यकयोभवति नतस्मि  
 न्कोदेहइतिकृतातासावुपरिष्पते एव  
 मिहापिसेदेहनिपमः नचावयवघ  
 ष्टादिसेदेहः शुभवास्यानेप्रयोगा।  
 स्यानेयोगा किमिदमयोगेति शुभक  
 योगाप्रयोगेति शुभवायोगवतीयो  
 गा काप्रनयोगवतीयस्यावहवायो  
 गाः कृतपतत् भून्निहिमतपभवति  
 विशिष्टावाचयेस्यानेयोगा शुभवाकिं  
 चिलिंगमासजवहामीन्यलिंगावष्टी  
 स्यानेयोगाभवतीति नवतलिंगमवा  
 यवघष्टादिप्रकृष्यते यथेवेशासइ  
 दइहलोःशाहो शासिग्रहोक्तये  
 येदेवारः प्रस्तादवयवघष्टातमेतमन  
 रानववृते तस्यानेयोगार्थभविष्यति  
 कथमधिकारोनामप्रकारः कोचदे  
 कदेशस्यः सर्वशासमवज्जलयति य  
 थाप्रदीपः सप्रज्जलितः सर्ववेशागवज्ज  
 लयतिप्रपरः यथा रजायसावहंका  
 ष्टमपकृष्यते तद्वचकारणापकृष्यते

श्री  
 महा  
 भा  
 १८

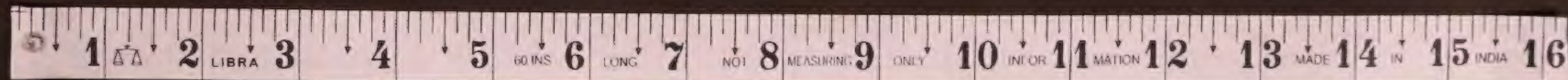
उपरोधिकारः प्रतियोगेतस्यानिर्देशा  
 र्थइतियोगेयोगइतिपुनिते तयपषप  
 तः सधिकारः प्रतियोगेतस्यानिर्देशा  
 र्थइति यदेतत्प्रस्तादवयवमस्यार्थ  
 मेतद्वतरैवतेमस्यानेयोगार्थभविष्य  
 ति संप्रत्ययमात्रमेतद्वति नचवृत्ता  
 र्थशब्दशक्यलिंगमासक एवेतत्प्रादे  
 शतलिंगकरिष्यतेतत्प्रकृतिमास्त  
 न्पति यदिनिपमः कियतेपत्रेकावष्ट  
 नेकेचविशेषेतवनसिष्यति संगस्य  
 हस्तः प्रणः संप्रसारणस्येति हस्तपिनि  
 शेषः प्रणपिविशेषः संप्रसारणमपि  
 विशेष्य असतिपुननियमेकामचारः  
 एकपाषष्टातेकेविशेषयिते तयथा।  
 देवदत्तपुत्रः पाणिः कवलइति तस्या  
 न्नाथानियमेन ननुवोक्तमेकशतेषु  
 र्थायावेतोवातेसर्वेषस्यासचारितायां  
 प्राप्तवति नैषदोषः यद्यपिलोकेवहो  
 भिमवेधाः आर्थाः योनाः सोवाः सोवा  
 अतिशब्दस्यतशब्देनकोनोभिमवेधोभ  
 वितमहेतव्यदतः स्यानात् शब्दस्यापि  
 शब्देनानतरादयोभिमवेधाः शुक्तभ



भवतीति संदेहः स्थानेनेतरसमीप  
 तिसंदेहमात्रमेतद्वति सर्वसंदेहेषु  
 चेदमपत्तिर्यते व्याख्यानतोविशेषप्र  
 तिपत्तिनारिसंदेहादिलक्षणमिति स्या  
 नश्चिन्त्याख्यासामः नतहीदानीमयं।  
 योगोक्तव्यः वक्तव्यश्रुतिप्रयोजनेषु  
 स्थानेषु स्थानेन प्रयोज्यते यतः प्रत्यक्षा  
 रिताकिं कृते भवति निर्दिष्टमानस्यादे  
 शाभवेतीत्येषा परिभाषा न कर्तव्येति स्या  
 नैतरतमः किमदाहारां श्रुतयानां वि  
 द्यन्ते मध्यं तालस्थानं तालस्थान  
 नः श्रेष्ठस्थानं श्रेष्ठस्थानो यथा स्यादिति  
 ननु चैतदपि संख्याताने देशेनाप्येतन्मि  
 दं श्रेष्ठं हि तस्य स्थितिं योक्तानां तन्मिदं  
 कार्यं यैकार्यं सार्थं सार्थः वक्तव्यं  
 वक्तव्यं यथा स्यादिति ननु चैतदपि सं  
 ख्याताने देशेनैव सिद्धं श्रेष्ठं हि श्रुतः स  
 वहीदो चैः देशे द्योः मध्यस्थितिके  
 दस्थानयोः कथं स्थानः तालस्थानयोः  
 तालस्थानः श्रेष्ठस्थानयोः श्रेष्ठस्थानो य  
 था स्यादिति श्रेष्ठस्थानं नित्यं मानेन पुनः  
 स्थानं प्रहारां किमर्थं यजानेकमात्रेयं

श्री-  
 महा-  
 भा-  
 १५

तत्र स्थानतत्त्वोक्तं यं वलीयो यथा।  
 स्थानं किंपुनस्तत् चेतो स्तोतः प्रया  
 तातः श्रुतरो गुरुः प्राप्नोति स्थानं  
 तत्कारोकारौ पुनः स्थानं प्रहारादे  
 कारो भवतः श्रुतं मध्यस्थानं किमर्थं  
 ऊयो हो न्यतरस्यामित्यत्र साक्षात् सा  
 क्षात् श्रुतिर्हि नो यः प्रसक्तः नादवतो ना  
 दवतश्च ते भवेति चतुर्थः वाग्यं म  
 ति त्रिष्टुभ्यस्तोति किमर्थं पुनरिदं  
 मध्यं स्थानं नपकत्वं निर्देशादेन का  
 देशानिर्देशाच्च सर्वप्रसारास्तस्मात्सा  
 नैतरमवचने स्थानेन कत्वेन निर्दि  
 श्यते श्रुतिश्चैतन्नेकं पुनरादेशः  
 प्रतिनिर्दिश्यते दीर्घं इति स्थानेन प  
 कत्वं निर्देशादेन कादेशानिर्देशाच्च स  
 र्वत्र प्रसंगः सर्वं सर्वत्र प्राप्तं वेति शब्द  
 ते चोत्तरतमाः स्यादिति तच्चोत्तराण्य  
 त्वेन सिध्यतीति तस्मात्स्थानेतरतम  
 वचने पदमर्थमिदं मध्यं श्रुतिप्र  
 योजनमेतत् किंतहीति या प्रवर्तय  
 मेतरतमनिवृत्तिः सा किंप्रकृतितो भ  
 वति स्थानेनेतरमेव इति आहो





सिद्धोदेशतः स्थाने प्राप्य मात्मानामेत  
 रतमप्रादेशो भवेतीति कृतः पुनरि  
 ये विचारता उभयपार्श्वे तस्यासिद्धि  
 नास्यानेतरं उभयपार्श्वे किंचितः  
 यदि प्रकृतितः शक्यतां वि यातां ये  
 नरतमाश्च कस्तत्र घटी यत्र घटी तत्र  
 प्रादेशो भवेतीति शब्दव्याप्त दृष्ट्या  
 च मध्यत्र क्रमाद्यत्र ब्रह्मवैध्वेयत्र  
 नस्यात् प्रादेशतः पुनरंतरतमनिर्हे  
 तो सतो सर्वत्र घटी यत्र घटी तत्र प्रादे  
 शा भवेतीति शब्दव्याप्तनेता लचिन्ता  
 नायकः लावकः चेतास्ता ताचायकः  
 स्तावक इत्यत्र न स्यात् प्रादेशतः पु  
 नरंतरतम निर्हेतो सतो सर्वत्र घटी  
 यत्र घटी तत्र प्रादेशो भवेतीति सर्वत्र सि  
 द्धे भवति तथा मन्त्राणां स्यात्ता ह्य  
 प्रसंगे ग्राह्यो र्यदेतरतमस्त्वान्त  
 त्र घटी तत्र घटी तत्र प्रादेशो भवेतीति श  
 द्धे वस्यात् कर्ता कृता आस्तारकः नि  
 पारिकः आस्तारिता निपारिता का  
 रकः हारक इत्यत्र न स्यात् प्रादेशतः  
 पुनरंतरतमनिर्हेतो सतो सर्वत्र घटी

श्री  
 महा  
 भा  
 ११

त्र घटी तत्र प्रादेशो भवेतीति सर्वत्र सिद्धे भ  
 वति पुनरादेशतो नरतमनिर्हेतो सतो  
 वातोपि प्रत्यये स्थाननिर्देशः कर्तव्यः मे  
 कारोकारयोरिति वक्तव्यं एकारोकार।  
 योर्माभूदिति प्रकृतितः पुनरंतरतम  
 निर्हेतो सतो दोषादेशस्य पक्षे यातरत  
 मप्रकृतित्तत्र घटी यत्र घटी तत्र प्रादेशो  
 भवेतीत्येतेरापि स्थाननिर्देशो सिद्धे  
 भवेतीति प्रादेशतो नरतमनिर्हेतो  
 सतो दोषः कथं वा तत्र हानो नकार  
 ष्यते एतन्मये पक्षे चाप्यप्रादेशो भवेत्येव  
 यदि न क्रियते चेत्तत्र ये अत्रापि प्राप्नोति  
 क्षणजेषां शक्यार्थ इत्येतत्त्रियमाये  
 भविष्यति क्षिप्तोरेव इति तयोस्तु हि  
 शक्यार्थोदयप्राप्तिप्राप्ति सेवेयापे न  
 यो ह्यवलः उभयतो नियतो विज्ञास्यते  
 क्षिप्तोरेवः तयोश्च शक्यार्थोपवेति श  
 द्धापितं हि नियमान्ना प्राप्नोति लुब्धे प  
 क्षे अवश्यात्तां अवश्याप्यो न त्यक्त  
 तोयस्य नियमः कश्चन तज्जातोपः पथा  
 जीतोपकः क्षिप्तोरेव कथं च तोयकश्च  
 क्षिप्तोरेव प्रकारः एवमपि रायमिच्छ

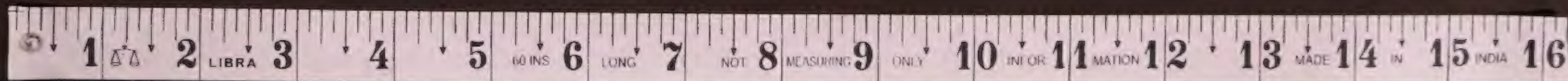




तिरैयति अत्रापिप्रामोतिगयच्छेदसदृ  
 एतन्विधिच्छेदसिभवति ऊरुपथाया।  
 गोहरति आदेशतोत्तरतमनिर्हेतौसतो  
 उपपाप्रहणोक्तंये प्रकृतितःप्रनरेतर  
 तमनिर्हेतौसत्याकारस्यगोहोयोत्तरत  
 मा प्रकृतिस्तत्रषष्टीयत्रषष्टीतशोदेशा  
 भवेतीतिप्रतेराणोपथायाप्रहणोसिद्धेभ  
 वति आदेशतोत्तरतमनिर्हेतौसत्यान  
 दोषः कियतपतन्यासपव रूपाभाति।  
 शतोतः पूर्वस्यदशतिआदेशतोत्तरतम  
 निर्हेतौसत्यातकारप्रहणोक्तंये प्रकृ  
 तितःप्रनरेतरतमनिर्हेतौसत्यानकारस्य  
 निशयोयोत्तरमाप्रकृतिस्तत्रषष्टीयत्रष  
 ष्टीतत्रषष्टीभवेतोत्तेराणोकारप्रहणो  
 सिद्धेभवति आदेशतोत्तरतमनिर्हेतौस  
 त्यानदोषः कियतपतन्यासपव किंप्रन  
 विरेनिवर्तेत्येतरतमाप्रनेननिवर्त्यते आ  
 दोसित्यतिपादिकेमुमेननिर्हेतौनामने  
 नप्रतिपत्तिः कश्चात्रविशेषः स्यानेतर  
 तमेतिवर्तेकेसर्वस्यानिनोनिर्हेतिःप्रामो  
 ति अत्रापिप्रामोति दक्षिमण्यु सुस्तनक  
 चिदत्रआदेशप्रतिनिर्दिश्यते ततोतर्य

श्री  
 महा  
 भा  
 १११

तोरधिशास्त्रादधिशास्त्रादवादेशोभविष्य  
 ति यदिचैवकचिद्वैचरण्येस्यत तशोषः  
 स्यात् विसे समले शाकोरितिषत्वेण  
 मोति अणिवेशाववस्यानप्रकल्पेन तय  
 या तमेभ्राष्टेतिलाः प्रक्षितासकृतंम।  
 पिनावतिष्टेने एवमिमेवाणिसकृतंमपि  
 मावतिष्टेन सुस्तनहिप्रतिपादकमने  
 ननिर्हेतौनामनेनप्रतिपत्तिः निर्हेतप्र  
 तिपत्तौनिर्हेतिः निर्हेतप्रतिपत्तौनिर्हे  
 तिर्हेतिपत्तिसर्वेसर्वप्रामवेति नद्वयो  
 निर्हेतिर्हेतिष्यते किंतुद्वैश्याववस्या  
 नप्रकल्पे नसर्वेसर्वेप्रामोतीपवमिदा  
 नोकिमुक्तंस्यात् प्रनर्थकेचप्रनर्थक  
 मेतत्स्यात् योहिभक्तवतेव्यात्तमाभ  
 क्ताइतिकिंतेनकृतंस्यात् उक्तंवा कि।  
 मुक्तं सिद्धेत्वस्याधिकारवचनात् ष  
 ष्ठाधिकारेययोगः कर्तव्यःस्यानेतरत  
 मःषष्टीनिर्दिष्टेति प्रत्यात्मवचनेच  
 प्रत्यात्ममितिचवक्तव्ये किंप्रयोजनेनयो  
 यस्यात्तरतमःसमस्यास्यानेपथास्यात्  
 अत्रस्यात्तरतमोत्तरस्यानेमाभूदिति प्र  
 त्यात्मवचनमशिष्यसभावसिद्धत्वात् प्र





त्यात्मवचनमशिष्यकिंकारणं स्वभाव  
 सिद्धत्वात् स्वभावतस्तत्सिद्धं नयथा स  
 मानेप्रसमासेप्रसमावायेप्रचास्यतामि  
 त्युक्ते नचोच्यतेप्रत्यात्मनिप्रत्यात्मैवा  
 स्यते अंतरतमवचनययोगश्चाप्ययम  
 शिष्यः कुत स्वभावसिद्धत्वात्पदेनय  
 थासमानेप्रसमासेप्रसमावायेप्रचास्यता  
 मित्युक्तेनचोच्यतेप्रत्यात्मनिप्रत्यात्मैवा  
 ते नैवकृशः कृशः महासते नपाश्वः न  
 पाश्वभिः पेषामेवकिंविदर्थकजनयानयेनै  
 रवसहासते नयथाभावादिवसेचरितक  
 पः पौयस्याः प्रसवोभवतितेनसहशोरते  
 नयायानेनानिगोप्रकृताभिभवेति प  
 तात्पर्योत्तमपश्येतिशब्देकुर्वेति पदेना  
 वचेतनावत्स्वचेतनेषुपि नयथा लोष्टः  
 प्रक्षिप्तोवाङ्मेवगतानेवतिर्यक् गच्छ  
 तिनोर्थमारोहति दृष्टिवोविकारः दृष्टि  
 वोमेवगच्छेतिश्रोतयतः नयायापताश्र  
 तदिहाः सूक्ष्माश्रपस्तासोविकारोऽयमः  
 सयथाकाशेनिर्वातेनैवतिर्यक्गच्छति  
 नार्वागवरोहति अश्विकारोपपवगच्छ  
 तिश्रोतयतः नयाज्योतिषोविकारोविः

श्री  
 महा  
 भा  
 ११३

आकृशदेशेनिर्वातेसुप्रजलितेनैवतिर्य  
 कगच्छतिनार्वागवरोहति ज्योतिषोवि  
 कारोत्पत्तिरेवगच्छत्योतयतः योजनस  
 रयतिक्रमेचतत्कालप्रसंगः योजनय  
 तिक्रमेस्वरयतिक्रमेचतत्कालताप्रामो  
 ति नैवल्लोकेनचवेदेष्टुर्थमात्रिकशक्ति  
 कस्तद्दिनाधिकः योस्तिस्रभविष्यति स्वर  
 यतिक्रमेदध्यन्त्रमध्यत्र क्रमायवब्रह्म  
 वेधिरमितिमात्रकस्यदिमात्रकस्यकृशो  
 तयतोमात्रिकोदिमात्रिकोवाणप्रामोति  
 नैवल्लोकेमात्रिकोदिदिमात्रिकोवाय  
 स्यति अक्षचानेकवर्णादेशेषु अक्षचा  
 नेकवर्णादेशेषुतात्कालिकताप्रामोति  
 इदमद्वयश्रोतयतप्रथमेतृतीयमात्रस्या  
 नेप्रथमेतृतीयमात्रमिवर्णाप्रामोति नैष  
 दोषः भावमानेनसर्वान्नोप्रहणनेमे  
 वेनभविष्यति एतादृशैश्चावेष्टव ग  
 णादृशैश्चावेष्टवतत्कालताप्रामोति ए  
 तादृशैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः  
 तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः  
 तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः  
 तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः तद्वैः



हाडौपगवः खडौपगवः इति श्रोतये  
 नसिमात्रचतुर्मात्राणि स्थानि नो विमात्र  
 चतुर्मात्रादेशः प्रामुख्येति नैष दोषः  
 नपरेण ह्यहो नचतः परोयस्मात्कोय  
 नपरः नैसाह तारपिपरस्तपरः ऊरुहोः  
 इदेवसात प्रवःस्तवःलवःपवः इत्यत्र।  
 नस्यात् नैषतकारः कस्तुहिदकारः किं  
 दकारेप्रयोजने प्रयतकारेकिंयमेदे  
 हाथस्तकारःदकारेपि यदिमुत्तसखा  
 यस्तकारेदकारेपि पत्तावः ऊरुने ऊ  
 र्वीये श्रोतयेतोयं नतीयमात्रस्थरिसेत्त  
 कस्यमुथेततीयमात्रचप्रामोति नैव  
 लोकेनवेदेथेततीयमात्रपजसि अत्र  
 णास्यगणहृदिप्रसंगेसर्वप्रसंगोविशेषा  
 त् अर्वाणाम्गणहृदिप्रसंगेसर्वप्रसंगः  
 सर्वगणहृदिसेत्तकार्वाणाम्स्थानेश  
 नवेति किंकारणमविशेषात् नहिक  
 शिदिशेषउपादीयते एवेजाजौवकअ  
 र्वाणाम्स्थानेगणहृदिसेत्तकोभवतीति  
 मुनपादीयमानविशेषसर्वप्रसंगः नव  
 णाम्स्थानेरपरप्रसंगार्वाणाम्स्थानेयं न  
 वापदोषः किंकारणं अर्वाणाम्स्थाने

श्री  
 नर  
 भा  
 ११३

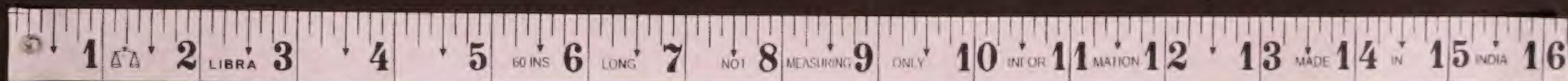
रपरप्रसंगान् ३ः स्थानेग्रामप्रमुखा  
 नपवरपरोभवतीत्युच्यते तत्रार्वाणाम्  
 तयेभविष्यतिरेकवतोरेकत्वानंतरतम  
 इति सर्वदेशप्रसंगस्त्वेककालत्वात् स  
 र्वादेशस्तत्त्वार्वाणाम्गणहृदिसेत्तकः  
 मोति किंकारणं अनेकालत्वात् अने  
 कालातिस्त्वेषेति नवानेकालत्वस्य  
 तदाप्रयत्नाद्वर्णादेशस्याविज्ञानः न  
 वैषदोषः किंकारणं अनेकालत्वस्य  
 तदाप्रयत्नात् यदा३ः स्थानेतरानेका  
 ल् अनेकालत्वस्यतदाप्रयत्नात् अर्वाणाम्  
 देशस्याविज्ञानानभविष्यति अथवानेत  
 यमेवैतयोगतये एकस्याप्यंतरतमाप्र  
 कृतिर्नास्तिअपरस्याप्यंतरतमादेशो  
 नास्ति एतदेवैतयोगतये संप्रयोगोवा  
 नशब्दरथयवतश्चयवानशब्दरथर  
 थवत्संप्रयोगोभविष्यति तद्यथातवा  
 यश्चानयाः ममापिदापोरथः ३भौसेप्र  
 मुखावहेइति एवमिहापितवाप्यंतरत  
 माप्रकृतिर्नास्ति ममाप्यंतरतमादेशो  
 नास्ति असम्भवौसेप्रयोगइतिविषमउ  
 पगमः चेन्ननावत्सर्वात्करणादालो



केमेप्रयोगोभवति वर्णाश्रुपुनरचेतना  
 नरकिंकृतः संप्रयोगः यद्यपि वर्णाश्रुचेत  
 नाः यस्यसौप्रपुकेमेचेतनावान् एनव  
 गापरादेशवर्णास्यानिनोवर्णाप्रधानत्वा  
 त एनवर्णायोगदेशेयुवर्णाप्रामोति एव  
 द्वैउका मालैरुका किंकाराणां स्यानिनो  
 वर्णाप्रधानत्वात् स्यानीह्यवर्णाप्रधानः  
 सिद्धेतभयोतयात् सिद्धमेतत्तस्य उभयो  
 योतरतमस्तेनभवितव्यं नचावर्णासभा  
 योतरतमे इत्यारपरः किमिदंउशापर  
 वचनमन्यनिहृत्यर्थ उःस्यानेतोवभवति  
 रपरश्चेति आहोस्तिरपरत्वमात्रमेतनकि  
 यतेः स्यानेताव अनाएच आतरपरर  
 निकश्चावविशेषः उशापरवचनमन्य  
 निहृत्यर्थमितिचेउरात्तारिषदोषः उरा  
 रपरवचनमन्यनिहृत्यर्थेचेतउरात्तारिष  
 दोषोभवति केपुनरुदात्तारयः उदात्ता  
 नुदात्तस्वरितानुनासिकाः ह्रस्वः ह्रस्वः  
 कृते ह्रस्वे प्रकृते प्रहृते नपोहि शुक्लः  
 तस्यः स्यानेताचानाएचआतरपररति  
 यः स्यानेसरपररतिचेइगाह्योरवर्णा  
 प्रतिपतिः यः स्यानेसरपररतिचेतगा

श्री  
 नर  
 भा  
 ॥५

ह्योरवर्णास्याप्रतिपतिः कर्तोहृतो वा  
 र्धगाणः किंदिमाथीयः अर्वाणावर्णा  
 यस्वर्णास्यात् नपुनरिजौचोयवस्मिन्न  
 पिपदोपपदोषः किंदिमाथीयः तत्रापि  
 अर्वाणावर्णावर्णावर्णावर्णावर्णावर्णावर्णा  
 वर्णावर्णा अथमतमेतत् उःस्युस्यानेयु  
 गाश्चाः नगाश्चप्रसेगेप्रणेवभवति रपर  
 श्रुतिसिद्धादवस्मिन्नपिपदोवर्णावर्णा  
 तिपतिः यत्तत्तत्कृतमनारिषदोषोभ  
 वतीतिसइरदोषोजायते सदोषः कथं  
 इरात्ररत्यनेननोपिप्रतिनिदिश्यते अ  
 नयोपियद्यपिप्रतिनिदिश्यते नतशम  
 वेति किंकाराणांस्यानेतरतमोभवतीति  
 ऊतोनावत्वेतत् हयोः परिभाषयोः स  
 मवस्थितयोः स्यानेतरतमश्चिचउरापर  
 पररतिचानपापरिभाषयाववस्याभवति  
 नपुनरुरापररतिप्रतः किं अतएव  
 दोषोजायते उदात्तारिषदोषरति येवा  
 योतस्वर्णास्यानेप्रतिपदमादेशाउच्यं  
 ते तेषपरत्वप्रामोतिर्इतईहातोः ओदोस्य  
 इवस्येति सिद्धेतप्रसेगेरपरत्वात् सिद्धमे  
 तत्तस्य उःस्यानेताप्रपुत्तमानएवरपरो





भवतीति किंवक्तव्यमेतत् नदिकथम  
 नचमानेगम्यते स्थानेतिवर्ततेस्थान  
 प्रादुप्रसंगवाचीयद्येवमादेशोविशे।  
 धितोभवति आदेशश्चविशेषितःकथं  
 तीयेस्थानग्रहणं प्रकृतमन्वर्ततेतेनैव  
 मभिसंबन्धःकरिष्यते उःस्थानेष्टास्थान  
 नःउःप्रसंगेष्टाप्रसज्यमानपवरपराभव  
 तीति शुष्णाण्यहोकिमर्थेनउःपरश्च  
 तेवोच्यते ऊपरश्चोयस्यमानेकइदा  
 नोरपरःस्थान यःस्थानेभवतिकथ्यस्थाने  
 भवति आदेशःआदेशोरपरश्चित्तेदीरि  
 विधिप्रपरप्रतिषेधः आदेशोरपरश्चित्ते  
 त् रोरेविधिप्रपरप्रतिषेधोवक्तव्यः  
 किंप्रनःरीरिधिधयः शुक्रलोपानउ न  
 रीरिश्चदेशःशुक्रलोपानकिः शुक्रः  
 लोप पेट्प्रसंगः लोपस्थानउ.होता  
 पोतायो स्थानउ.स्थानउ.कर्ता हुता शुन  
 उरीउ.मात्रीयति पित्रीयति रीउ.रिउ.कि  
 यते क्रियतेरिउ.उदात्तादिप्रचकि रपरत्  
 मप्रतिषेधोवक्तव्यःकृतिःकृतिःकृते कृ  
 ते प्रकृते प्रकृते नःपादि तस्मादागुह्यो  
 कर्तव्यो एकादेशस्यापसेखाने एकादेश

श्री  
 मरु  
 भा  
 १५

पसेखानेकर्तव्यो एवहीःकिंप्रनःका  
 रणानसिध्यति उःस्थानेष्टाप्रसज्यमान  
 पवरपरोभवतीत्युच्यते नचापमेव  
 स्थानेष्टास्थाने किंतुस्थानस्यचय  
 वयवग्रहणान्तिदे यद्वरुवर्णितरा  
 अयेपरत्वेभविष्यति तद्यथा माषान  
 भोक्तव्याइत्युक्तेमिश्राष्टीणभुज्यते  
 शुवयवग्रहणान्तिदमितिचेरादेशो  
 तप्रतिषेधः शुवयवग्रहणान्तिदमिति  
 चेरादेशोतस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः होता  
 पोतायो यद्येवोश्चान्यस्यचस्थानेष्टा  
 परोभवति एवंयउःस्थानेष्टाचाना  
 चसोपिरपरःस्थान यदिप्रनःवरुवर्णो  
 तस्यस्थानिनोरपरत्वेनच्यते नैवशका  
 इहहिरोष्ठःस्थान कर्ताहुता किरति  
 गिरति वरुवर्णान्तस्यच्यते नचैतद  
 चाणाते ननचैतदपिच्यपदेशाज्ञावे  
 नवरुवर्णान्ते शुर्थवताचपदेशिवदा  
 वः नचैषोर्थवत् तस्मान्नैवशका नच  
 देवमपसेखानेकर्तव्यो इहचपरत्वे  
 तिषेधोवक्तव्यःमातःपितरिति तन्तु  
 पसेखानेकर्तव्यो उभयेनकर्तव्यो कथ



भिरुयोः हयोः षयी निर्दिष्टयोः प्रसंगो  
 भवति लभते सावन्तरोपि च वेदो  
 न यथा देवदत्तस्य पुत्रः देवदत्तायाः पुत्रः  
 ति कथं मातः पितरिति प्रसन्नपरत्वे  
 काचूपसिद्धिः रात्स्येति सत्पुः रेफस्य  
 त्विसर्जनीयः नैवेशको इदं हि मातः  
 करोति पितः करोतीति अत्र न यवि स  
 र्जनीयस्येति सत्त्वे प्रसज्येत अत्र न यवि  
 स र्जनीयस्येति सत्त्वे प्रसज्येत अत्र न यवि स र्जनीय  
 स्यायेत्युच्यते अत्र न यवि स र्जनीय  
 हि प्रातः पुत्रग्रहणोत्तापकमकादेशानि  
 मितत्वात् सत्प्रतिषेधस्य यदयं कस्मादि  
 पुत्रात् पुत्रशब्दे पठितत्वात् यथा चा  
 यः नैकादेशानि मितत्वात् भवतीति किं  
 पुनरयं सर्वतः आहोस्तिरादिः आहो  
 सिदभक्तः कथं चाये सर्वतः स्यात् कथं  
 परादिः कथं वाः भक्त पद्येति निवर्तते  
 ततः सर्वतः अथादिरिति वर्तते ततः प  
 रादिः अथोभये निवर्तते ततोः भक्तः कश्चि  
 त्तविशेषः अथोभयोर्दीर्घत्वात् यथा भक्तस्य  
 वदन्तादिशेषविसर्जनीयप्रतिषेधः प्रत्यया  
 व्यवस्था च यद्यभक्तः दीर्घेन प्रामोति गो

श्री  
 महा  
 भा  
 ११६

हः रेफवकारो न स्यात् परेति नैवेशको इ  
 हापि प्रसज्येत अत्रितीति एवेति हिरे  
 फवकाराभ्योपदेशे विशेषयिष्यामः यात्  
 नाइके रेफवकारो न स्यात् को यात् इति  
 एवमपि प्रिये ब्राह्मणाकुलमस्येति प्रिय  
 ग्रामिणः प्रियसेनानिः अत्र प्रामोति त  
 स्मादात्तरेव विशेषः यात् इति विशेषमा  
 णो दीर्घत्वेन प्रामोति तस्मादात्तरेव वि  
 शेषः यात् इति विशेषमा णो दीर्घत्वेन प्र  
 मोति नैष दोषः अत्र नैतरेयो गेष्वाप्ये  
 वमपि स्वर्जित्येते इत्यत्रापि प्रामोति  
 एवेति हि यजाने तरे विशेषयिष्यामः अ  
 यथा अत्रितीति चमी लत्त यकस्वरः यक  
 स्वरश्च न सिध्यति स्तोत्रेते स्वयमेवंश्य  
 ते स्वयमेव अत्रः कथं यकीत्येषां सरो  
 ग्रामोतिरेफेण व्यवहितत्वात् नैष दोषः  
 स्वरविधौ योजनमविद्यमानवदिति ना  
 स्ति व्यवधाने यक अथ स्वरः अथ  
 स्वरश्च न सिध्यति मादिस्यतेपि परुः  
 मादिस्यतेपि भक्तः अथ स्तानामादिरुय  
 तो भवति इत्यत्रादौ लसावेयात् कश्चो  
 यस्वरो न प्रामोतिरेफेण व्यवहितत्वात्



नैषदोषः सरविधौयोजनमविद्यमान  
 वदितिनस्तिव्यवधाने शुभसुसरला  
 दिशेषः हलादिशेषवन्मिथ्यति वद  
 ते वदथे शुभास्यतिहलादिशेषान  
 मिथ्यति हलादिशेष विमर्जनोपपत्ति  
 येषुवक्तव्यः नाऊरः नापत्यः खरव  
 सानयोविसर्जनोपपत्तिविमर्जनोपपत्ति  
 मोति विसर्जनोपपत्तिषेधा प्रत्ययाद्य  
 तस्याच प्रत्ययेनव्यवस्थानः कल्पते  
 किरतः गिरतः रेफोपभक्तः प्रत्ययोपित  
 त्रयवस्थानप्रकल्पते एवेतद्विद्वत्तः  
 करिष्यते एवोतववधारणा यदिद्वैतः  
 गौरवधारणोक्तयो रोःसुपि गौरवसुपि  
 नागस्य सर्पिष्य धनस्य इहमाभूत गी  
 र्धु र्धु परादावपि सतिववधारणोक्त  
 यो चतुर्थितोवमर्थे विसर्जिसर्जनोपप  
 तिषेधः विसर्जनोपपत्तिषेधोवक्त  
 व्यः नाऊरः नापत्यः खरवसानयोविस  
 र्जनोपपत्तिविमर्जनोपपत्तिप्रामोति परादाव  
 पिविसर्जनोपपत्तिषेधोवक्तव्यः नाक  
 ल्पितोवमर्थे कल्पितपादसंज्ञः नभक्ते॥  
 सोनोत्सहेतेवयवस्यपादांततोविहेतुमि

श्री  
 महा  
 भा  
 ११३

निकृताविसर्जनोपपत्तिप्रामोति एकसर  
 शुभमिथ्यति स्तोत्रोत्सहेतेवयवस्यपादांततोविहेतुमि  
 मेव शुचः कल्पेयकीत्येषसरोनप्रामोति  
 नैषदोषः उपदेशातिवर्तते शुचवापन  
 रस्तपरादिः परादावकारलोपयोत्पत्ति  
 प्रतिषेधश्चुपथाहसुतमिदोव्यवस्था  
 भासलोपेभ्यस्तदादिसरोदीर्घत्वेन यदि  
 परादिस्कारलोपः प्रतिषेधः कतो हतो  
 शुभोलोपश्चाप्यथातकरणाकारलोपश्चा  
 मोति नैषदोषः उपदेशातिवर्तते यद्यपि  
 देशातिवर्तते धिनतः क्तातः शुचलो॥  
 पोतप्रामोति नोपदेशाशुहरोनप्रकृतिर  
 भिसंवध्यते कित्ताप्यथातकमभिसं  
 ध्यते शुच्यथातकोपदेशोयदकारोतमि  
 त्यकारलोपः गोत्वेचप्रतिषेधो चकार  
 जहार आतगोतलत्वेनोत्पत्तिप्रामोति नै  
 षदोषः निदिश्यमानस्यादेशाभवेतीतो  
 वेनभविष्यति यस्यात्तिनिदिश्येततस्य  
 कस्मात्भवति रेफोपाद्यवहितत्वात् गो  
 त्वे शुक्रप्रतिषेधः शुक्रप्रतिषेधः कार  
 यति हारयति आतोपमिति शुक्रप्रामोति  
 शुक्रप्रतिषेधः चक्षुपथाहसुतं चक्षु



पथाहसते इदोवावस्था इदुवावस्था  
 नप्रकल्पते आस्त्यति निपरिता इति  
 पथारिः देवोपितत्रव्यवस्थानप्रकल्पते  
 इदोवावस्था शुभासलोपः शुभासलोप  
 अनसिध्यति वक्षतेवक्ष्ये शुभासलोपः  
 हलादिशेषो नप्राप्नोति शुभासलोपः शु  
 भासलोपः शुभासलोपः अनसिध्यति मा  
 दिस्मतेपिपुरुः मादिस्मतेविभक्तः अव  
 स्तानामादिरुदातोभवतोत्पत्तादौलसर्ग  
 धातुकश्चोषसरोनप्राप्नोति शुभासलोपः  
 तादिसरः तादिसरश्चनसिध्यति प्रकृती  
 प्रकृते तादौचानितिकृतताविशेषसरो  
 नप्राप्नोति नैषदोषः उक्तमेतत् कृत्तुपदे  
 शोवानाद्यर्थमिति तादिसरः दीर्घत्वे च दी  
 र्घत्वेचनसिध्यति योः हरेफवकारोत्पत्त  
 यातो रिति दीर्घत्वेन प्राप्नोति शुलोत्पत्त  
 किमिदमलग्रहणमेव विशेषणं आहो  
 स्त्रिगोदेशविशेषणं किंचित् यद्येतविशे  
 षणमादेशो विशेषितोभवति तत्रकोदोषः  
 शुनेकालप्यादेशोत्पत्तप्रसज्येत परिपुन  
 रन्तेत्यस्योत्पत्ततत्रायमर्थः शुनेकाल  
 शित्सर्वस्योत्पत्ततत्रवक्तव्यंभवति इदंनिय

श्री  
 महा  
 भा  
 ११८

माथेभविष्यति अलेवोत्पत्तभवति  
 नात्यश्तिपवमप्येतद्विशेषितोभवति  
 तत्रकोदोषः वाक्यापिपदस्याप्येत  
 त्रप्रसज्येत इतिस्त्वलेषोभिप्रायः तत्रकि  
 यतेति अन्तर्विशेषितोपिसतितत्रकरी  
 ष्यतेकथं द्विजालोत्पत्तयेतत्रियमाथे  
 भविष्यति द्विदेवानेकालेत्पत्तभवतिवा  
 यश्चि किमर्थेपुनरिदमच्येतशुलोत्प  
 त्ते स्थानेविज्ञानस्यानसंहारः शुलोत्प  
 त्तेत्यच्येतस्थानेविज्ञानस्यानसंहारः कि  
 यतेस्थानेप्रसक्तस्य इतरथात्यनिष्टप्रस  
 गः द्विक्लितोपिअस्यस्यः यदिपु  
 नरयेयोगेशोविज्ञापेतयोगशेषेचकि  
 मनिष्टप्रसज्येत द्विक्लितोप्येतस्य  
 स्यः नस्मान्प्रसज्येतः लोत्पत्तेतिस्थाने  
 विज्ञानस्यानसंहारः इतरथात्यनिष्ट  
 प्रसगइति द्विज तान्देत्यस्यस्थानेक  
 स्थानभवति द्विजालोत्पत्तेतिप्रमा  
 ति तान्द्विद्विक्लितस्यासावकाशत्वा  
 द्विप्रतिषेधात्सर्वोदेशः तान्द्विद्विक्ल  
 रणोसावकाशो गणद्विप्रतिषेधार्थोउ  
 कारः तान्द्विद्विक्लरणोसावकाशो ग





एतद्विप्रतिषेधाद्यौ३.कारः नातरि नि  
 कृतास्यसावकाशादिप्रतिषेधात्सर्व  
 देशोभविष्यति प्रयोजनेनामवक्तव्यं त  
 त्रियोगतः स्यात् यदिचायेनियोगतः स  
 र्वादेशः स्यात् ततपतत्योजनेस्यात् क  
 तलेनत् दिक्कृतादयमर्वादेशोभविष्य  
 ते नपुनरस्यति एवंपितरेवत्तापयति  
 तनातरे नस्यस्यानेभवतीति यदेनेदि  
 नेकरोति इतरस्याहिलो३ः परुः प्रकर  
 णोपनेत्र्यात् गत्यास्तातडाशिष्यन्यत  
 रस्यामिति सुलोत्पन्नपर्यादेः परस्याने  
 कालशित्सर्वस्येत्पवादविप्रतिषेधात्स  
 र्वादेशः सुलोत्पन्नस्यत्सर्गः तस्यादेः प  
 रस्यात्नेकालशित्सर्वस्येत्पवादः अ  
 पवादविप्रतिषेधात्सर्वादेशोभविष्यति  
 आदेः परस्येत्पवादकाशः घेतरुपस  
 र्गोभ्योपपत्तयेतरीये अनेकालशित्सर्व  
 स्येत्पवादकाशः सुस्तेर्भूः भविता भविते  
 इहोभयप्रामोतिमुतोभिसंपत्तु अनेका  
 लशित्सर्वस्येत्तद्वतिविप्रतिषेधेन शि  
 त्सर्वस्येत्पवादकाशः इदमशतः इह आ  
 देपरस्येतिपवइहोभयप्रामोति अष्टाभ्य

श्री  
 मदा  
 भा  
 ११५

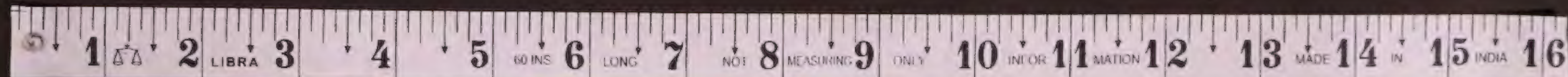
में शित्सर्वस्येत्तद्वतिविप्रतिषेधेन  
 अनेकालः किमदाहशो इदमश नेत  
 दस्तित्वात्कृतात्सर्वादेशोभविष्यति  
 इदंनदिअष्टाभ्योश ननचात्रादिणि  
 कृतादेवसर्वादेशोभविष्यति इदंनदि  
 जसिशासोः शिः जसः शी ननचात्रादि  
 शित्कृतादेवसर्वादेशोभविष्यति अ  
 स्तिनकिंकरणेप्रयोजने किंविशेष  
 साधैषकारः कविशेषणाद्येनायाः  
 णिसर्वनामस्याने विभाषादिप्रयोगि  
 तिशित्सर्वस्येतिशकामवक्त कथमे  
 तस्यापस्यानेभवन्नप्रत्ययः स्यात् अ  
 सत्ताप्रत्ययसंज्ञायामित्सेज्ञान अस  
 त्तामित्सेज्ञायामित्सेज्ञान असत्तामि  
 त्सेज्ञायोलोपोन असतिलोपेः नेकाल  
 यदाअनेकालतदासर्वादेशः यदास  
 र्वादेशस्तदाप्रत्ययः यदाप्रत्ययस्तदे  
 त्सेज्ञा यदेत्सेज्ञातदालोपः एवंपितरे  
 सिद्धेसतियच्चित्सर्वस्येत्पवादतत्ताप  
 यत्ताचार्यः नानवेयकतप्रनेकालने  
 भवतीति किमेतस्यापनेप्रयोजनेन  
 शसत्पसर्वादेशादापप्रतिषेधेषुष्टय



कनिदेशीनाकारांततदित्युक्तं तत्र  
 वक्तव्यं भवति ॥ ॥ इति श्रीम।  
 उगवत्पतेजलिमृनिविरचिते व्याक  
 राणमहाभाष्ये प्रथमाध्यायसप्तमा  
 दिके ॥ स्यानिवददेशोनल्लिधौ  
 वक्तव्ये किमर्थं स्यान्नादेशोनलि  
 धावित्युक्तमाने संज्ञाधिकारेण न  
 तस्यानोच्चादेशसंज्ञास्य तत्रको  
 दोषः स्याद्येयमहनः स्यात्तत्रपदे  
 भवतीति वयेरेव स्यात् हेतुने स्यात् व  
 क्तव्ये प्रनः क्रियमाणेन दोषो भवति  
 स्यानिकायेमादेशेति दिशते गुरुव  
 द्गुरुप्रवृत्तियथा स्यादेश इति कि  
 मर्थं स्यानिवदनल्लिधौ भवतीत्युक्त  
 मानेकदशानी स्यानिवत्पत्तयः यः स्या  
 ने भवति कस्य स्याने भवति स्यादेशः किं  
 तद्विप्रयोजने स्यादेशमात्रे स्यानिवद  
 यस्यात् एकदेशविकृतस्योपसंख्य  
 ने चोदपिणिततत्रकर्तव्यं सुयविधि  
 गुरुणो किमर्थं सर्वविभक्तयः समा  
 सोयथा विज्ञायेतः लोविधिः सुलिधिः  
 सुलिविधिः सुलिधिरिति नैतस्मिप्रयो

श्री  
 महा  
 भा  
 १२

जने प्रातिपदिकनिदेशोये प्रातिपदिक  
 निदेशाच्चायेतेषां भवेति न किंचिद्व्याप  
 नेन विभक्तिमाश्रयेते तत्र प्रातिपदिका  
 ये निदिष्टे यो यो विभक्तिमाश्रयिते वृद्धिः  
 प्रवर्तते स्यामाश्रयितव्या इदं तद्विप्रयोजने  
 उत्तरपदे लोपो यथा विज्ञायेत गुलमा  
 श्रयते गुलाश्रयः गुलाश्रयो विधिः सु  
 लिधिरिति इह प्रयोजने प्रसोक्तप्रसो।  
 चेति वलादिलक्षणा इदमाभ्युदितिकि  
 मर्थं प्रनारिदमच्यते स्यान्नादेशः पृथक्  
 दादेशे स्यानिवदनदेशो गुरुवद्गुरुप्रवे।  
 यथाभ्यः स्यानोऽग्रस्य स्यादेशः स्यान्नादेश  
 योः पृथक्कारितस्मात्कारणात् स्यानिका  
 येमादेशोन प्रसोति तत्रको दोषः स्या  
 यमहनः स्यात्तत्रपदे भवतीति हेतुने स्या  
 तवयेरेव स्यात्तद्व्यते च वयेरेपि स्यादिति  
 तच्चोत्तराण्यन्तनसिध्यतीति तस्मात्स्या  
 निवदनदेशः एवमर्थमिदमच्यते गुरु  
 वद्गुरुप्रवृत्तिं तद्यथा गुरुवद्गुरुप्रवृत्ति  
 तद्यमिति गुरोरेकार्यं तद्गुरुप्रवेति दिश  
 ते एवमिहापि स्यानिकायेमादेशेति दि  
 शते नैतदस्ति प्रयोजने लोकतपन।

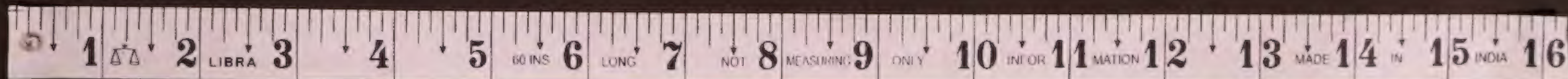




त्तिरे तद्यथा लोके पोयस्य प्रसंगो भवति  
 लभते सौमन्तु तत्कार्याणि तद्यथा  
 ध्यायस्य शिष्यः याजुज्जलानि गताश्रम  
 नादो निगम्यते यद्यपि लोक एव दृष्टोतः  
 दृष्टोतस्यापि न पुरुषो भो निवर्तको भव  
 ति अस्ति वेद कश्चित्पुरुषात्तरेभः प्रसी  
 त्वाह कः पुनरसौ सत्पवि विधिर्नाम देते  
 रात्मने परमुच्यमाने वधे न स्यात् एवेत  
 र्वाचार्यप्रवृत्तिर्जापयति स्यानि दरादेशो  
 भवतीति यदयं प्रश्नदस्मदीरनादेश इत्या  
 देशप्रतिषेधे शास्ति कथं कृत्वा जापके प  
 षदस्मदी विभक्तौ कार्यमुच्यमाने कः प्रस  
 गो यदादेशो स्यात् पशपति त्वाचार्यः स्या  
 निवदादेशो भवतीति ततश्चादेशप्रतिषे  
 धे शास्ति इदं हि प्रयोजने अतस्त्विति वि  
 ति प्रतिषेधे वक्ष्यामीति इह मा भूत् योः  
 पेशा स इति एतदपि नास्ति प्रयोजने आ  
 चार्यप्रवृत्तिर्जापयति अस्ति यो स्यानि व  
 द्वावेन भवतीति यदापमदाजापित्य  
 पिकिति इत्येव सिद्धे लोपहाण करोति न  
 साचार्येतेन योगेन आश्रममागोपेन।  
 त्तिरयोगे लियो प्रतिषेधे विशेषणं प्राप्तिः

श्री  
 मह  
 भा  
 १२१

तस्यादर्शनात् अस्ति यो प्रतिषेधे प्रसंग  
 पि विशेषणं आश्रयमाणानस्ति विशेष  
 षणोपमिति विधेः प्रदीय किं कारणतस्या  
 दर्शनात् वलारित्युच्यते न चात्र वलारि  
 पणमः न न चैवमर्थ एवायेयत्नः क्रिय  
 ते अतस्त्वाकार्यमच्यमानमस्य यथा  
 स्यादिति सत्यमेवमर्थो न तत्राप्रामाणिकिं  
 कारणं सामान्यान्ते देशदिविशेषानति  
 देशः सामान्येति निदिश्यमाने विशेषो  
 न निदिश्ये भवति तद्यथा ब्राह्मणरस्मिन्  
 द्वात्रिंशे वनित्तुमिति सामान्ये यद्वाह  
 णकार्ये तत्तत्त्रिंशेति निदिश्यते एवमिह  
 पिसामान्ये यत्तत्कार्ये तदिति निदिश्यते  
 यदि शिष्टे मायरे कौटिल्येवानतदिति दिश्य  
 ते एवमिह पिसामान्ये यत्तत्कार्ये त  
 इति निदिश्यते यदि शिष्टे वलारेति न तद  
 ति निदिश्यते यद्येवमग्रहीत इदं इति म।  
 कारलोपो न प्राप्नोति अतस्त्विति वि  
 पुनरुच्यमाने इह च प्रतिषेधो भविष्यति  
 प्रदीय प्रसीयेति विशिष्टे लोपो लमाय  
 यते वलनाम इह च प्रतिषेधो न भविष्य  
 ति अग्रहीत विशिष्टे लोपो वलमाय

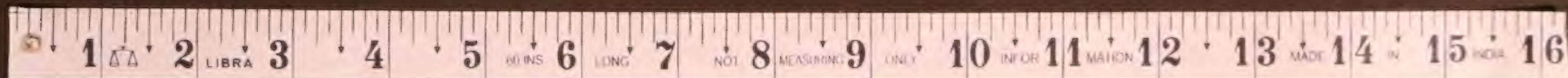




तेरेनामयदितरिस्मात्तममप्यतिदिश  
 ने विशेषप्रसन्नाप्रयविधिदिष्टः सतिव  
 लादिनेइराभवितये अरुदिते अरुदित  
 किमनोयत्ननिभवातये प्रतिषेधस्तथा  
 मोत्यकिंकारणोपलब्धितान् अलिपि  
 येभवति तत्रानलिधाविनिप्रतिषेधः प्रा  
 मोति नवानदेशिकस्यप्रतिषेधादिनेणा  
 भावः नतैषदोषः किंकारणोपानदेशि  
 कस्यप्रतिषेधात् अस्तत्रानदेशिकस्य  
 वलादिनस्यप्रतिषेधः स्वाप्रयमवला  
 दिनेभविष्यति नेतदिवरामहे वलादि  
 नेवलादिनि किंनदिस्मानिवद्वावात्मा  
 वेधानकत्वमेवितये तत्रानलिधाविनि  
 प्रतिषेधः प्रामोति किंप्रनरोदेशिन्या  
 प्रीयमाणोप्रतिषेधोभवति आहोस्तिर  
 विशेषेण आदेशोआदेशानिचकश्चात्रवि  
 शेधः आदेशालिधिप्रतिषेधेकुरुवथपि  
 वागुणाहदिप्रतिषेधः आदेशालिधिप्र  
 तिषेधेकुरुवथपिवागुणाहदोः प्रति  
 षेधोवक्तव्यः कुर्वित्यस्यानिवद्वावादेग  
 संज्ञास्वाप्रयचलचूपयने तत्रलचूपय  
 गणः प्रामोति वथकमित्यस्यानिवद्वा

श्री  
 महा  
 भा  
 १२१

वादेगसंज्ञास्वाप्रयचलचूपयने तत्र  
 गुणः प्रामोति अस्तत्राविशेषेणाप्रा  
 देशिनिच आदेशणादेशानिचेत्समि  
 ३. कुरतिदिष्टेष्टप्रसंख्यानं आदेशणा  
 देशानिचेत्समि ३. कुरतिदिष्टेष्टप्रसं  
 ख्यानं कर्तव्यं सप्र वृत्ताय स्तत्ताय  
 स्थानिवद्वावादेगसंज्ञास्वाप्रयचयना  
 दिने तत्रप्रतिषेधः प्रामोतिममि ३.  
 अरुदितो अरुदिते अरुदिति स्थानि  
 वद्वावात्मावेधानकसंज्ञाप्रयचवला  
 दिने तत्रप्रतिषेधः प्रामोति निरुक्त  
 रतिदिष्टेष्टवने भवने स्थानिवद्वावा।  
 त्यत्यगसंज्ञास्वाप्रयचाज्ञादिनेतत्रप्रति  
 षेधः प्रामोति किंप्रनरन्यायः आदेशि  
 न्यायप्रीयमाणोप्रतिषेधश्चेत्यनन्यायः।  
 कृतपतन तस्यात्ययेविशिष्टेस्थानिक  
 र्यमादेशोतिदिशानिगुरुवद्गुरुप्रवर्ति  
 तयस्यागुरुवरस्मिन्गुरुप्रवेवर्तितवा  
 न् अत्ययोक्तिश्चभोजनान् पारोपसंश्रु  
 णावेति ययदिचगुरुप्रवेपिगुरुभवेति  
 तदपिकर्तव्यंभवति अस्तत्रादेशिन्या  
 लाप्रीयमाणोप्रतिषेधः ननचोक्तमादे

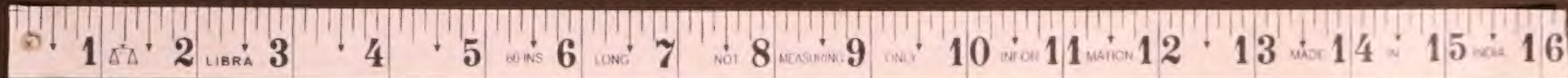




अलिपिप्रतिषेधे ऊरुवयपिवोगाह  
 द्विप्रतिषेधे नैषदोषः करोतौ न  
 परकराणां निरुद्धेपि विरुद्धः वयकमि  
 ति नायेत्या अन्वयमकशब्दोणा  
 दिकः रुचकरनियथा एकदेशविक्र  
 तस्योपसंख्यानं एकदेशविक्रतस्यो  
 पसंख्यानं कर्तव्यं किंप्रयोजनं पचत  
 पचत निरुद्धो नग्नराग्यथास्या  
 त एकदेशविक्रतस्य नग्नराग्यथास्या  
 कदेशविक्रतमनग्नराग्नवतीति निरुद्ध  
 ग्रहणनग्नराग्नमविष्मति तद्यथाश्वा  
 कर्णोपसंख्यानं नैषभवति नाश्वोन  
 गदंभश्चि अन्वयमविष्मति अन्वय  
 त्वविष्मति नभवति नित्याः शब्दाः निरो  
 धचशब्देषु कुर्यादविचालिभिर्वर्गैर्भ  
 वितव्यमप्यप्योपजननविकारिभिः  
 नतः सपवाये विक्रतस्येतेन त्रिनेश  
 देशतोपपद्यते तस्मादपसंख्यानं त  
 स्मादपसंख्यानं कर्तव्यं भारद्वाजोपा  
 पदेति विक्रतेष्टपसंख्यानं एकदेश  
 विक्रतेष्टपसंख्यानं कर्तव्यं किंप्रय  
 जने पचत पचत निरुद्धो नग्नरा

श्री  
 महा  
 भा  
 १२३

गायथास्या किंचकाराणामस्यात  
 नादेशः स्यान्निरुद्धो नचमेष्टा  
 देशाः इत्यादिना च अन्वयमविष्मति  
 ऐपचतीत्यन्वयमविष्मति इमेष्टादेशः  
 कथं आदिशते पः स्यादेशः इति इ  
 मेष्टादिशते आदेशः स्यान्निरुद्ध  
 तिचेतन्नकिंचकाराणामन्यथास्या  
 योत्यादेशो नासावाश्रयते यथा नासा  
 वादेशः ननन्तये समुदायेष्टाश्री  
 यमाणावयवो नाश्रित इत्येतरोहिम  
 मदायेवयवः तद्यथा वृत्तः प्रचल  
 मदावयवैः प्रचलति आश्रयचेदलि  
 धिरयंभवति तत्रानलियाविधिप्र  
 तिषेधः प्राप्नोति नैषदोषः नैवेसति  
 कश्चिदणलिपिः स्यात् इत्यनेचेद  
 मनलियाविति तत्रप्रकर्षगतिवि  
 तास्यते साधीयोयजालिधिरिति  
 अथवाकमादेशग्रहणमप्ययोज  
 ने आदेशमात्रेण स्यान्निरुद्धास्या  
 दिति अन्वयमविष्मति आदेशात्तन्नि  
 त्यन्वयमविष्मति आदेशात्तन्निरोध  
 नापपद्यते किंचकाराणामन्यथास्या





नोदितामयोभूतानभवति श्रोदेशोना  
 मयोभूताभवति पतचुनितेषुशब्देषु  
 नोपपद्यते वैदिकेषुवैभूतेपिस्थान  
 शास्त्रप्रयोगात् सिद्धमेतत्कथं यथा  
 लौकिकवैदिकेषुक्तानेषु अभूत  
 दृष्टेस्थानशब्देवर्तते लौकिकेनावत  
 उपाध्यायस्थानेशब्दश्चाते नचोपा  
 ध्यायोभूतदृष्टाभवति वेदेषामोम  
 स्थानेनृत्नीकन्यायमभिप्राययदि  
 लुच्यते नचतत्रमोमोभूतदृष्टाभवति  
 कार्यविपरिणामादिसिद्धे अथवाका  
 र्यविपरिणामात् सिद्धमेतत् किमिदं  
 कार्यविपरिणामादितिकार्यबुद्धिः सा  
 विपरिणामतेननचकार्यविपरिणामा  
 दितिभवितव्यं सन्तिचेवत्योतरपरका  
 निहस्तानि अपिचबुद्धिः संप्रत्यय  
 त्वनर्थोत्तरं कार्यबुद्धिः कार्यस्यस्य  
 त्वयस्यविपरिणामः कार्यविपरिणाम  
 मः कार्यविपरिणामः कार्यविपरिणाम  
 मारितिपरिहारोत्तरमेवेदंमत्तापरितम  
 कथंचेदेपरिहारोत्तरंस्थान् परिहृत्य  
 वैपिस्थानिशब्दोवर्ततेभूतदृष्टवचस्या

श्री  
 महा  
 भा  
 १२५

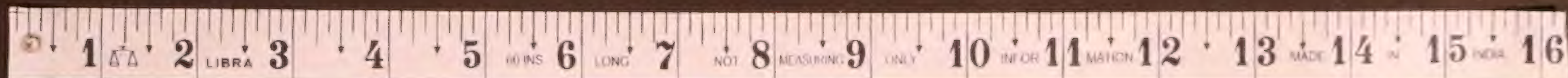
नशब्दोवर्तते कथंचनया नचयथा कश्चि  
 त्कस्मैविउपरिदृश्यति प्राचीनेग्रामादाम  
 इतितस्यसर्वत्रास्त्वुद्धिः प्रसक्ता तत्तप  
 आदीर्ह्येतोरिणोवरोद्वेतः दृष्टपार्णा  
 अतएवग्राथाइति सतत्रास्त्वुद्ध्या नग्राथ  
 बुद्धिप्रतिपद्यसेसततः पश्यतिबुद्ध्या आ  
 म्नाश्चापकृष्णमाणान्नग्राथोश्चापाधी  
 यमानान् निरूपयवस्त्वस्मिन्निषयेया  
 द्याः निरुपयवग्राथाः बुद्धिस्तस्यविप  
 रिणामते एवमिहाप्यस्तिरस्मैअविशेषे  
 णोपरिदृष्टस्यसर्वत्रास्त्वुद्धिः प्रसक्तामे  
 स्मेभूरित्येनेनास्ति बुद्ध्याभवति बुद्धि  
 प्रतिपद्यते सततः पश्यतिबुद्ध्याअस्ति  
 चापकृष्णमाणोभवतिचोपाधीयमाणं  
 निरुपयवस्त्वस्मिन्निषयेस्तिर्निरुपयवभवति  
 बुद्धिस्तस्यविपरिणामते अपवादप्रमे  
 गस्तस्यानिवृत्तात् अपवादउत्सर्गकृते  
 प्राप्नोति किंकारणोस्यानिवृत्तात् उ  
 कंचकिमुक्तं विषयेणातनानालिग  
 करणास्तिदमितिनिन्देतष्येतिनिदि  
 दृष्टस्यानिवृत्तवृत्तात् सिद्धमेतत्तप  
 टीनिदिदृष्टादेशः स्थानिवदितिबल



वीततर्हिषरीनिर्दिष्टगुह्योक्तकर्मव  
 प्रकृतमनुवर्तते कप्रकृते षरीस्थाने  
 योगेति अथवाचार्यप्रवृत्तिज्ञापयति  
 नापवादउत्सर्गकृतंभवति यदेषपत्रा  
 दीनकांश्चिचितः करोति यत्न यत्न आ  
 श्रिति तस्यादावस्त्यादेशाभयप्रति  
 षेधः तस्यैतत्तत्तात्पर्यदोषः तयादे  
 शाभयप्रतिषेधोवक्तव्यः उभयेदेवमनु  
 ष्याः तयश्चगुह्योक्तगुह्याज्जसिद्धिभा  
 षाप्रानोति नैषदोषः अथप्रत्ययात्  
 उभयीति ईकारो न प्रानोति मात्रजिते  
 वेभविष्यति कथंमात्रजितिनेदप्रत्यय  
 गुह्यो किंतर्हिप्रत्याहारगुह्यो प्रत्याह  
 रगुह्यो ज्ञात्याख्यायोवचनोदेशस्यानि  
 वत्त्यतिषेधः ज्ञात्याख्यायोवचनोदेशस्या  
 निवत्त्यतिषेधः ज्ञात्याख्यायोवचनोदे  
 शस्यानिवत्तावस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः ओ  
 द्विभ्यागतमित्यत्रवेदितोतिगुणः प्रा  
 नोति नैषदोषः उक्तमेतत् अथानिदे  
 शान्तिदमिति व्याप्यगुह्योदीर्घः व्या  
 प्यगुह्योपदीर्घादेशोनस्यानिवदिति  
 वक्तव्यं किंप्रयोजने निष्कोशाविः अ

श्री  
 महा  
 भा  
 १२५

निवदइत्यत्रव्याप्यगुह्योपदीर्घादेशोन  
 लोपोमाभूदिति ननुचदीर्घादित्यत्र  
 नेतन्नवक्तव्यंभवति किंप्रत्यय  
 स्यानिवत्त्यतिषेधपत्रज्ञापान इदंम  
 पिसिद्धंभवति अतिल्लहायप्रतिमाता  
 य याशपश्चिन्नाएतभवति अथदा  
 नीमस्यपिस्यानिवत्तावेदीर्घत्वेकृत  
 पिचासौपिद्वनष्टंइतिहृत्वायादक।  
 स्यान्नभवति लक्षणाप्रतिपदोक्तयोः  
 प्रतिपदोक्तसौवेति ननुचेरानौस्य  
 पिस्यानेवद्वावपनयापरिभाषयाशक  
 मिहापिस्याने नस्याद् नदीरानौकृति  
 दपिस्यानिवत्स्यात् ततर्हि वक्तव्यं न  
 वक्तव्यं प्रश्निष्टनिर्देशोये दीर्घादेशो  
 तादिति आश्रयणकारोतादिति आदि  
 भवोरोदप्रतिषेधः आदिभवोरोदप्रति  
 षेधोवक्तव्यः आस्य आस्यत् अस्तिव  
 गुह्यादीहप्रामोति आदेस्तावत् आ  
 देस्तावत्वक्तव्यः आचार्यप्रवृत्तिज्ञाप  
 यतिनादीर्घवतोति पदयमादस्यइ  
 तिचलादिप्रकरणेष्वनेशास्ति नैदस्ति  
 तापके अस्तिहृत्वादेनस्यावचनेप्रयोज

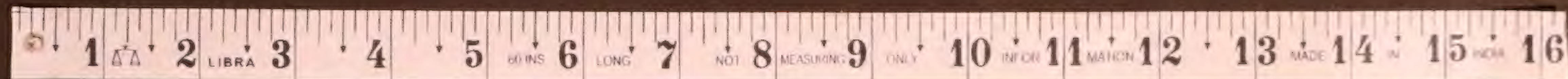




ने किंभूतद्वैतगतिर्यावित्तायेन क  
 लारिशाभूतद्वैत इति यथेवेदवचनम  
 नयकेणात् आर्थिमेवायमधारयेत्  
 बुवःपंचानामादित्याहोबुव इति भव  
 नेत्यापिनवक्तव्यः अस्तिमिवाएक इति  
 द्विसकारकोनिर्देशः अस्तेःसकारोता  
 दिति वयादेशोद्दिष्टतत्त्वप्रतिषेधः वा।  
 व्यादेशोद्दिष्टतत्त्वयोः प्रतिषेधोवक्त  
 व्यःवयकेप्रकारमिति स्यानिवद्वाह  
 दितनेप्रामातः नैषरोषःउक्तमेतत् अ  
 योयमकशब्दोणारिकःरुचकमिति  
 तया इतिपिअ इद्वविधेयःएकाचउ  
 पदेशोवरातादितीहप्रतिषेधःशानातिनै  
 षरोषःआद्युरातननिपातनेकरिषाते  
 सनिपातनसरःप्रकृतिसरस्यवाथको  
 भविष्यति एवमप्यपदेशिवद्वावोवक्त  
 व्यःयथेवद्विनिपातनसरःप्रकृतिस  
 रेवाथते एवंप्रत्ययसरमपिवाथते वधि  
 षीएति नैषरोषःआर्थधातकोणःसामा  
 येनभवेति अतद्विनिपातप्रत्ययेषुतर्था  
 धातकसामायेवधिभावेकृतेसतिशि।  
 एतात्प्रत्ययसरोभविष्यति आकारोता

श्री  
 महा  
 भा  
 १२६

मृतकप्रतिषेधः अकारोतातनत्त  
 कोःप्रतिषेधोवक्तव्यः लोशदेशोक्त  
 विलापयतिभोषयति लोभोप्रहणन  
 ग्रहणान्न नत्तकोशामतः लोभियोः  
 प्रस्मिन्निर्देशातिदे लोभोइतिप्रस्मि  
 एनिर्देशो लोशेकारोतनस्यतिभोई  
 कारोतस्यति लोशदेशोशाभावजभा  
 वपितदिलोपैतप्रतिषेधः लोशदेशो  
 एषोप्रतिषेधोवक्तव्यःशिएत ह्तात  
 कुरुतात स्तात लोशदेशोक्तेशभा  
 वधितदिलोपापत्वमितानविधयःश  
 मुवेति नैषरोषःइरमिहसंप्रधाय  
 लोशदेशःक्रियतामेतविधयइतिकि  
 मवकतेव परन्तलोशदेशः अथैर  
 नोलोशदेशोक्तैप्रनः प्रमेगवित्ताना  
 तकसादेतेविधयोनभवेति सकृद  
 तोविप्रतिषेधोयदापितंतदापित  
 मेवेतिवयदिशतिसप्रतिषेधः वण  
 देशतिस्रशब्दोतस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः  
 तिस्रस्यो तिस्रभावेकृतेत्रस्यइतिव  
 यादेशःशानाति नैषरोषःइरमिहस  
 म्प्रधाय तिस्रभावःक्रियतामेतदेश

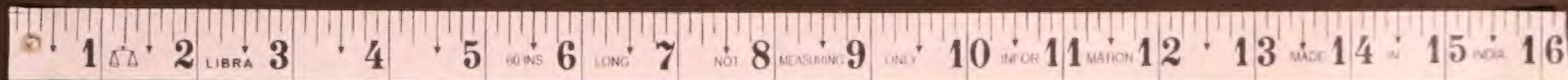




नि किमत्रकर्तव्यं परत्वात्समावः  
 अष्टेदानीतिस्मात्कृतेऽनः प्रसंग  
 तत्रादेशः कस्मान्नभवति सकृद्वो  
 विप्रतिषेधोऽपि दायिते तदापि तमेवेति  
 अस्मिन् च सेतस्य प्रतिषेधोऽवक्तव्यः च  
 चतस्रस्तस्मिन् चतस्रभावे कृते चतस्र  
 त्रहोरासुदातरत्वात्प्राप्नोति नैष दोषः  
 इदमिदमेवार्थं चतस्रभावाः कियता  
 मामिति किमत्रकर्तव्यं परत्वाच्चतस्र  
 भावः अष्टेचतस्रभावे कृतेऽनः प्रसंग  
 मादा कस्मान्नभवति सकृद्वो विप्र  
 तिषेधोऽपि दायिते तदापि तमेवेति स  
 रेवसादेशः सरेष्वसादेशे प्रतिषेधोऽव  
 क्तव्यः विद्वेषः पश्यन्तस्मान्नयना  
 दिरेतोदात्तादित्येष्वस्यः प्राप्नोति नैष  
 दोषः अत्रमशतिप्रतिषेधोऽभविष्यति  
 नचात्रनमेष्यमः अत्रमशतिनेर  
 मागमग्रहोऽपि किं तद्विप्रत्वाद्वाग्रहो  
 कस्त्रिविधानोऽप्युदाहारः उकारा  
 त्यक्तत्वात्तस्योमकारात् यदि प्रत्याहार  
 ग्रहोऽप्युत्पद्यते अत्रापि प्राप्नोति अत्रेण  
 ह्योनशब्देन विशेष्यते किं तद्विप्रत्वात्

श्री  
 महा  
 भा  
 १३३

वविशेष्यते प्राप्तायनेक इति अत्रापि  
 चेतदेवेति ज्ञेये आगमग्रहोऽपि सत्तो  
 हप्रसंगेन मेवतामेवतर्हीत गोः सत्  
 णित्वात्सरेष्व गोः सत्वात्तान् सरेष्व  
 प्रतिषेधोऽवक्तव्यः चित्रग्रहे सवेति  
 भाषासुवत्प्राप्नोति नैष दोषः पद ३  
 तिवर्तते ततानलविषेः विप्रतिषेधो  
 भविष्यति एवमिह हे चित्रग्रहमि  
 त्यप्राप्नोति णित्वात् चित्रग्रहः चित्रग  
 चित्रग्रह इति गोतोऽपि दिति णित्वात् प्राप्नो  
 ति आत्वे चित्रग्रहे पश्य गोतोऽप्युत्पद्यते  
 नोति नैष दोषः तपरकरणात्सिद्धे त  
 परकरणात्समस्यात्सिद्धात्तनभविष्यतः  
 सरेऽप्युत्पद्यते न गोस्यात्प्राप्नोति  
 तिप्रतिषेधः प्राप्नोति करोतिपित्योऽपि  
 सेधः करोतिपित्योऽपि प्रतिषेधोऽवक्तव्यः  
 ऊरुपित्वेति स्थानिवद्वाच्यत्वात्पथग  
 लाः प्राप्नोति उक्तं वाक्येन करोतान  
 परनिर्देशात्सिद्धे पिविरदेत इति अत्र  
 अत्र इति किमर्थं प्रश्नः विप्रः सत्ता अ  
 कृष्टा आश्रयात् प्रश्नश्चकारण्य  
 कारः परनिमित्तकस्तस्य स्थानिवद्वाच्य

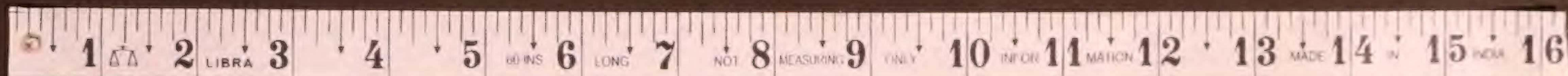




केचेतिवकप्रामोति शुचश्चिवचना  
 न्नभवति नैतदस्तिप्रयोजने क्रियमा  
 णोपिवैश्वर्यदोषमत्रतगभावेय  
 त्कः कर्तव्यः श्रुतेरगत्याहितकप्रामोति  
 इदेतर्हि शुक्ला स्यात्ता वकारस्यरूप  
 रनिमित्तकस्तस्यानिवद्वावादेवोति  
 योणादेशोनप्रामोति शुचश्चिवचना  
 इवति एतदपिनास्तिप्रयोजने स्वाश्र  
 यमत्रावन्तेभविष्यति शुशवायोशदे  
 शः नासावाश्रयतेयश्चाश्रयतेनासा  
 वादेशः इदेतर्हिप्रयोजने आकाशे  
 सिचोलोपः परनिमित्तकस्तस्यानि  
 वद्वावात् षटोः कश्चिद्वेप्रामोति शु  
 चश्चिवचनान्नभवति एतदपिनास्ति  
 प्रयोजने वक्ष्येतेतत् पूर्वत्रासिद्धेनस्या  
 निवदिति इदेतर्हिआगत्य शुननासि  
 कलोपः परनिमित्तकस्तस्यानिवद्वा  
 वाइस्येतिवकप्रामोति शुचश्चि  
 वचनाइवति शुशपरस्मिन्नितिकिम  
 र्थं शुवजानिः वधुजानिः द्विपदिका।  
 वेयात्रपयः आदीये आवेयेशुवजा  
 निः वधुजानिः रितिजायायानिउ. शु

श्री  
 महा  
 भा  
 १२८

परनिमित्तकस्तस्यानिवद्वावाइती  
 नियलोपोनप्रामोति नैतदस्तिप्रयोज  
 ने स्वाश्रयमत्रवलतेभविष्यति शुशुक्  
 योशदेशोनासावाश्रयते यश्चाश्रय  
 तेनासाकदेशः इदेतर्हिप्रयोजने द्विप  
 दिका पादश्लोपः शुपरनिमित्तकस्त  
 स्यानिवद्वावात्तावावनप्रामोति पर  
 स्मिन्नितिवचनाइवति एतदपिनास्ति  
 प्रयोजने पुनलोपवचनसामर्थ्यात्स्या  
 निवद्वावनभविष्यति इदेतर्हिप्रयोज  
 ने वेयात्रपयः ननुवात्रापिपुनलोपव  
 चनसामर्थ्यादेवनभविष्यति शुशुक्  
 त्युनलोपवचनेप्रयोजने किंवात्रया  
 त् प्रपनपादिति यत्रभमेत्तानास्तिइ  
 तर्हीथादरणो आदीये आदीयेइति  
 इकारस्यएकमः शुपरनिमित्तकस्तस्य  
 स्यानिवद्वावात् योर्वायोर्धोर्धोवेयो  
 रितिलोपः प्रामोतिपरस्मिन्नितिवच  
 नान्नभवति शुशुक्वेविधावितिकि  
 मर्थं हेयोः वाभवीयाः नैयेयाः हेयो  
 रित्योकारः परनिमित्तकस्तस्यानि  
 वद्वावादेइहस्यात्सुदेरितिलोपः

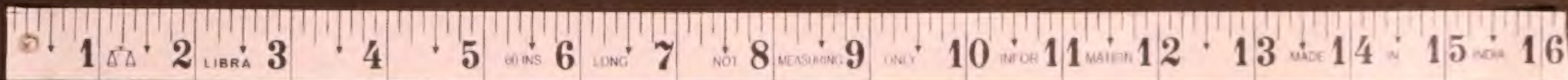




नोति एवं विधाविति वचनान्न भवति  
 नैतदस्ति प्रयोजने आचार्यप्रवृत्तिर्नाप  
 यति न संवदितोपेक्षानिवृत्तावो भवती  
 ति यद्यमेव ग्रहणं करोति नैतदस्ति ज्ञाप  
 के गोप्यमेतत्स्यात् यतर्हि प्रत्याहारग्रह  
 णं करोति इतरथाहो हस्तादिति व्योत्  
 इदं तर्हि प्रयोजने वा भवो योः मा उच्यते  
 वा तादेशः परनिमित्तकस्तस्य स्थानिवद्वा  
 वाहलस्तद्विहितस्येति लोपो न प्रामोति एवं  
 विधाविति भवति एतदपि नास्ति प्रयोज  
 ने यो वादेशो नास्मावाश्रयते नास्मावादेशः  
 इदं तर्हि प्रयोजने नैवेयः आकारलोपः  
 परनिमित्तकस्तस्य स्थानिवद्वावात् सूच  
 लक्षणवत्प्रामोति एवं विधाविति वच  
 नाद्भवति अथ विधिग्रहणं किमर्थं सर्व  
 विभक्तयः समासो यथा विज्ञायेत एवं स्या  
 विधिः पूर्वविधिः एवं स्याद्विधिः एवं विधि  
 रिति कानि पुनः एवं स्याद्विधेः स्थानिवद्वा  
 वत्प्रयोजनानि वेभिदिता माथितिकः  
 श्रुतीपचत् वेभिदिता चेच्छिदिता अका  
 रलोपे कृते एकाच उपदेशेन दातादिनीह  
 प्रतिषेधः प्रामोति स्थानिवद्वावात् न भवति

श्री  
 महा  
 भा  
 १३५

माथितिकः अकारलोपे कृते तातात्क इति  
 कादेशः प्रामोति स्थानिवद्वावात् न भवति  
 श्रुतीपचत्ति एकादेशे कृते यत्स्यात्क  
 सिति जसंभावः प्रामोति स्थानिवद्वावा  
 न्न भवति नैतानि संति प्रयोजनानि प्रा  
 तिपदिकनिर्देशोपे प्रातिपदिकनिर्देश  
 आर्थतन्ना भवेति न का वित्याथान्येन वि  
 भक्तिमाश्रयेते तत्र प्रातिपदिकाथे निर्दि  
 शेयायो विभक्तिमाश्रयिते बुद्धिः समुपजा  
 यते सामाश्रयितया इदं तर्हि प्रयोजने  
 विधिमात्रे स्थानिवद्यस्यात् अनाश्रय  
 माणा यामपि प्रकृतौ वाच्योः अथ योः लो  
 पो योर्वलोति यलोपो मा भूदिति अस्ति प्र  
 योजने मतत किं तर्हीत्यपरिविधाविति  
 तवक्तव्यं किं प्रयोजने सुविधावपि स्थानि  
 वद्वावा यस्यात् कानि मतः सुविधौ स्या  
 निवद्वावत्प्रयोजनानि अग्रनपित्वेति  
 दध्यत्रमथ चक्रतः चक्रमिति इह ता  
 वत् आग्रन् आसन्निति इह स्योः यस्मा  
 लोपयोः कृतयो रनाजादिना दाता प्रामो  
 ति स्थानिवद्वावाद्भवति पित्वेति यत्तादेशो  
 कृते वलादिलक्षणा इह प्रामोति स्थानिव

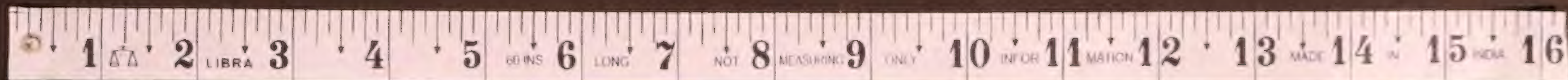




ज्ञानमभवतिरूपं मयं यत्तददेशं  
 योगातलोपः प्रामोति स्थानिवद्भावः  
 भवति चक्रः चक्ररितियत्तददेशं  
 तेनचक्रादिवचनेनप्रामोति स्थानि  
 वद्भावः भवति यदितद्विधिविधावपि  
 निबद्भावोभवति द्वाभ्यां देयं लवनमित्य  
 त्रापिप्रामोति द्वाभ्यामित्यत्रात्रमस्या  
 निबद्भावादीयेनप्रामोति देयमिति  
 इत्यस्यानिबद्भावात्, तानप्रामोति ल  
 वनमितिशास्त्रस्यानिबद्भावादवाद  
 शोनप्रामोति नेष्टदोषः स्वाश्रयाश्रये  
 तेविधयोभवेतिनतद्विचक्ये अपर  
 विधावितिनवक्ये एवविधावित्येव  
 सिद्धेकथेनएवप्रहणनादेशोभिसंव  
 धेत्युजादेशः परनिमित्तकः एवमिति  
 धिप्रतिस्थानिवद्भवति कुतः एवमस्या  
 निबद्भवति अथानिमित्तेभिसंवध्यमा  
 नेयतदस्यसूत्राभिहितमदाहरणतद  
 पिसंगृहीतेभवति किंप्रनस्तत् पद्या  
 इतिवाचेसंगृहीते ननुचईकारयणा  
 न्यवहितत्वात्प्रामोतिमितात्पूर्वोभवति  
 यवहितेपिपूर्वशब्दावर्तते तद्यथाएवं

श्री  
 महो  
 भा  
 १३-

मय्यग्रायाः पादलिपुत्रमितिप्रयत्ना  
 प्रनरस्तादेशपतामिसंवध्यते कथं।  
 यानिस्त्विधौस्थानिवद्भावप्रयोज  
 नानिनेनानिमिति इहतावत् प्रायन्  
 ग्रामन् धिनेति कथंनोति अथेवि  
 धिशब्दोस्तीवकर्मसाधनः विधीयते  
 विधिरिति शुक्तिभावसाधनः विधाने  
 विधिरिति कत्रकर्मसाधनस्यविधि  
 हस्यापादानेन संवेमिहेसंगृहीतमि।  
 निरुक्ताभावसाधनस्यविधिशब्दो  
 पादानेविज्ञास्यते एवमविधानेप्रति  
 एवः स्मारितस्थानिवद्भवतीति एव  
 माहविष्णु इहचनभविष्णु इत्य  
 चचक्रः चक्ररितेपरिहारांतरवद्भा  
 ति कानिप्रनरस्यप्रयोजनानि स्तोत्र  
 मरेपादिकमौदवादित्तः शोभतेशा  
 तनीपातनीच नेतागोवाधारणिराव।  
 गीचक्रपश्चात्त्रस्यतेधेस्यतेच पादि  
 कमौदवाहिशाननीपातनीवारणिरा  
 वणिमिति अकारलोपेकृतेपिद्भावः क  
 र् अलोपः हिलोपः इत्येतेविधयः प्रा  
 वेति संस्यतेधेस्यतइतिगिलोपेकृतेवि





श्री  
मह  
भा  
१३१

नित्यः पृथ्व्याणादेशः कृतेपि पर  
णादेशोप्रामोति कृतेपि प्रामोति पर  
याणादेशोपिनित्यः कृतेपि पृथ्व्याणा  
देशोप्रामोत्यकृतेपि प्रामोति परश्चा  
सौच्यवस्यायाच्यवस्याचासौपरः प्रग  
पत्संभवोनास्ति नचास्तियोगाप्येभ  
भवः वहिरंगेणस्थितिश्चसिद्धेव  
हिरंगमेतंगलक्षणोऽत्येतेनस्थि  
ति एवेतर्हिपोगउदात्तपातदाश्रयः  
सुरोर्भावयति ईकारयणाच्चवहि  
तत्वात्रप्रामोति स्वरविधौद्योजनम  
विद्यमानवद्भवतीति नास्तिचवपा  
ने सातर्हिषात्परिभाषाकर्तव्या नव  
चेयमपिकर्तव्या अस्मिद्धेवहिरंगल  
क्षणाइतिवद्भ्रमो नत्रापरिभाषाःव  
श्रमेष्वाकर्तव्या साचाणेषालोकमः  
सिद्धाकथेप्रत्येगवन्तीहिलोकोलक्ष  
ने तद्यथापुरुषोद्येयातरुत्यायया  
न्यस्पृशतिशरीरयाकाणितानिताव  
त्करोति ततःकृदंततःसंवर्धिनोप्र  
तिपरिकानोचाप्रपरिहृसाभान्यभू  
नेद्येवर्तते सामान्येवर्तमानस्यका





श्री  
महा  
भा  
१३२

निरूपजायते व्यक्तस्य सतो लिंगमे  
व्याचामन्त्रितस्य वाचो नार्थेन योगो  
भवति यथा चानर्थक्यार्थानां प्रादुर्भा  
वः तथैव शब्दानामपि तत्कार्यैरपि भ  
वितव्यं श्रुतिनिर्दिष्टप्रयोजनानि पर  
यति श्रुतयोत वद्भावरूपाः पश्यति  
लक्षयतीति रिलोपकृते श्रुतउपधा  
या इति ह्रदिः प्रामोति स्यानिवद्भावा  
न्प्रामोति श्रुतयोत प्रकारलोपेक  
ते हलादेर्लक्षोरिति विभाषा ह्रदिः प्रामो  
ति स्यानिवद्भावान्न भवति वद्भावरू  
क इत्याद्योऽन्तरस्यामिति ह्रस्वेन कृते  
ह्रस्वात्तस्यान्तरे मिश्रसंज्ञः प्रामोति  
स्यानिवद्भावान्न भवति इहैवैकाक  
णः सौवस्वरति स्यानिवद्भावदाया  
यो प्रामुतः श्रुतः पूर्वविज्ञानादेवोऽसि  
हं येनादिष्टादवः पूर्वस्यापि विधिं प्रति  
स्यानिवद्भावः आदिष्टाद्येषावः पूर्वः  
किं वक्तव्यमेतत् न हि कथमनव्यमा  
नेगस्य ते श्रुत इतोपेयं चमी श्रुतः पूर्व  
स्याद्येवमा इति न विशेषितो भवति  
श्रुदेशश्च विशेषितः कथं न ह्रस्वः यत्तथा

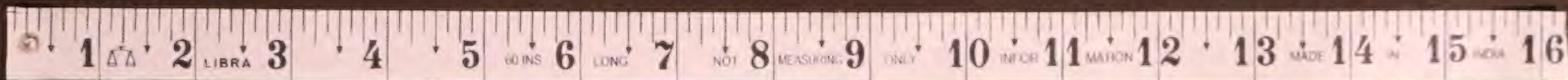
निर्दिष्टमवग्रहणं तत्पेचमो निर्दिष्टेक  
नेचमिति श्रुतश्च न वक्तव्यं यदेवाचः च  
द्यो निर्दिष्टमवग्रहणं श्रुतादेशः परनि  
मित्तकः पूर्वस्यापि विधिं प्रति स्यानिवद्भा  
वति कृतः पूर्वस्या देशादिति तत्रादेश  
लक्षणप्रतिषेधः तत्रादेशलक्षणं प्रा  
मोति तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः बाधोः श्रु  
तयोः लोपोऽप्येव लोपः प्रामोति  
श्रुतिद्वयवचनान्तिहं श्रुतादेशपरनिमि  
तकः पूर्वस्यापि विधिं प्रति स्यानिवद्भा  
वति वक्तव्यं श्रुतिद्वयवचनान्तिहमिति चे  
इत्सर्गलक्षणानामनुदेशः श्रुतिद्वय  
वचनान्तिहमिति चेत्सर्गलक्षणाना  
मनुदेशः कर्तव्यः पद्या स्तेयति ननु  
चेतदप्यसिद्धवचनान्तिहं श्रुतिद्वय  
वचनान्तिहमिति चेत्त्रा स्यासिद्धवचना  
दस्यभावः श्रुतिद्वयवचनान्तिहमि  
ति चेत् तवर्किकारणं न ह्यस्य स्यासि  
द्धवचनादस्य प्रादुर्भावोऽस्ति तद्यथा  
न हि देवदत्तस्य देतारिहते देवदत्तस्य प्रा  
दुर्भावो भवति तस्मात्स्यानिवद्भावश्च व  
क्तव्यः श्रुतिद्वयवचनं पद्या स्तेयति स्या



निवद्वावः वायोः शुध्वोः इत्यसिद्धे ३  
 केवाकिमके स्यानिवद्वावनानर्थक्यं  
 शास्त्रसिद्धतादिति विषय उपन्यासः शु  
 केतयेदेकादेशात्कामसिद्धे स्यात् अथ  
 दत्तास्मिन् इह पुनर्न प्रकृतं कथं हितदेव  
 नामतस्मिन्नासिद्धे स्यात् तदेव चापि न  
 स्मिन्नासिद्धे भवति पटिष्यति स्यात्वाच्यः  
 विणो लुकि तद्गुह्यतानर्थक्यं स्यात्तस्य  
 प्रत्ययान्तलोपस्य चासिद्धतादिति वि  
 णो लुक् विणो लुको वा सिद्धो भवति  
 काममिति दिष्टता सच्चा सचवानेह भाये  
 स्ति कल्पो हि वाक्यशेषा वाक्यवत्तयथो  
 नेहि अथवा वतिनिर्देशो यं कामश्चाश्च  
 वतिना वाक्यशेषसमर्थयिते तथ्या उ  
 शोतन्महेयवाः संति न संतीति मानवर  
 म्याः कालाः संति न संतीति एवमिहापि  
 स्यानिवद्वावनिन भवतीति एवं वाक्यश  
 षे समर्थयिष्यामहे इह तावत् एद्याम्  
 येति यथा स्याति निपणादेशो भवेत् ए  
 वमादेशोपि भवति इहेदानो वाच्योः शुध  
 योरिति यथा स्याति निपत्तोपो न भवति  
 एवमादेशोपि न भवतीति किंपुनरनेतर

श्री  
 महा  
 भा  
 १३३

माविधिं प्रतिष्ठा निवद्वावः अहोसिन्  
 र्वमाश्च कश्चात्र विशेषः अनतरस्येति  
 चेकानस्मदादिगुस्वरगतिनिचाते एष  
 स्यात्ताने अनेतरस्येति चेत् एकानन्त  
 दानदिगुस्वरगतिनिचाते एष स्यात्तानेक  
 तयो एकानन्तान्तः लुनीत्यत्र अनरा  
 तपदेमेकवर्तमिसेषस्वरानप्रामोति नो  
 ह्यत्रति डि. चोदिगुस्वरः पंचारत्नोदशा  
 रत्ना इतीगते दिषास्वरानप्रामोति गति  
 निचात यत्प्रलुनीत्यत्रति डि. चोदातव  
 तोयेषस्वरानप्रामोति अस्ततर्हि पूर्वमात्र  
 स्पष्टं मात्रस्येति चेत् उपधाहस्वन्ते एवमा  
 त्रस्येति चेत् उपधाहस्वन्ते वक्तव्यं वादित  
 वंते प्रयोजितवान् अथो वदद्वीणोपरि  
 वादेकेन किंपुनः कारणानसिध्यति यो  
 सो णो णो लोप्यते तस्य स्यानिवद्वावाडुस  
 तेन प्रामोति गुरुसंज्ञाच गुरुसंज्ञाच न  
 सिध्यति स्नेषात्र दान उच्यते हलाने  
 तराः संयोगसंयोगा इति संयोगसंज्ञा सं  
 योगे गुर्विति गुरुसंज्ञा गुर्विति स्तनोन  
 प्रामोति नन्वयस्याप्यनेतरस्य विधिं प्र  
 तिष्ठा निवद्वावः तस्याप्यनेतरलक्षणो



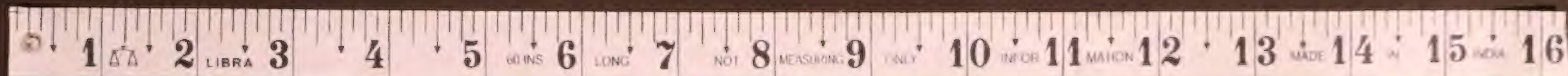


विधिः संयोगसंज्ञाविधेया नवासंयोग  
 स्याद्विधिना नवापवदोषः किंकार  
 ता संयोगस्याद्विधिना नवापवदोषः  
 संयोगः किंति ह्युपरविधिः संयोगः  
 एकादेशोपसंख्यानकृतं च आयसो  
 गोतमो वानरो ग्रानइहोपादेशदवाह  
 एकादेशोक्ततेनमादोपजावः कुडित्येते  
 विधयः प्राप्तवन्ति किंप्रनः कारणांनसि  
 ध्यति उभयनिमित्तत्वात् अजादेशः पर  
 निमित्तकइत्युच्यते उभयदेशासुग्रजा  
 देशइत्युच्यते अतोश्चापमादेशः नैषदो  
 षः यत्तावदुच्यते उभयनिमित्तत्वात् इ  
 ति यद्दृश्यमानेनगरेवानेकार्यंभवति  
 शाक्तोत्तमान्तोत्तमचपदेशे तद्यथागुरु  
 निमित्तं वसामः अथयननिमित्तं वसा  
 मइति यदुच्यते उभयादेशाश्चेति इ  
 ह्योदयोः षष्ठीनिर्दिष्टयोः प्रसंगो भवति  
 लभतेसावेत्यतरोपिवापदेशे तद्यथा  
 देवदत्तस्य पुत्रः देवदत्तायाः पुत्रइति अत्र  
 हलचोरादेशः स्यानिवदिनिचेदिशतेइ  
 वति उताहोत कश्चात्रविशेषः हलचो  
 रादेशः स्यानिवदिचेदिशतेस्त्रिलोपपका

देशः हलचोरादेशः स्यानिवदिनिचेत  
 विशतेस्त्रिलोपपकारेशोवक्तव्यः विश  
 कः विशेषाते स्त्रिलादीनापणादिलोपे  
 वादेशः स्त्रिलादीनापणादिलोपकृते य  
 वादेशोवक्तव्यः स्थीयान् रवीयान् केक  
 दित्वादिवादिदेशपत्ते केकयश्चयोः  
 इयादेशोश्चनसिध्यति केकेयः अथीये  
 तेनसिध्यति उत्तरपदलोपेच उत्तरप  
 दलोपेचदोषोभवति दध्युयसिक्ताः स  
 क्तवः दधिसक्तवः अथीनियणादेशः  
 ग्रामोनि यदलोपयणियज्ञावदः नसि  
 ध्येतिचेष्टः नेयः चित्तिपः लोलवः अ  
 चीनियणियज्ञावेयेनसिध्यति अस्त  
 तर्हि नस्यानिवत् अस्यानिवत्तयइलो  
 पेगुणादयोः प्रतिषेधोवक्तव्यः लोलवः  
 पोप्रवः मरीमजइति नैषदोषः नथान  
 लोपग्रथंथातकरितिप्रतिषेधोभविष्य  
 ति किंप्रनराश्रीयमाणायोप्रकृतौ स्या  
 निवज्ञावोभवति आहोस्त्रिदविशेषा  
 कश्चात्रविशेषः अविशेषेतास्यानिवत्  
 लोपयणादेशोऽगुरुविधिः अविशेषेता  
 स्यानिवत्तलोपयणादेशोऽगुरुविधिनैसि

श्री  
 महा  
 भा  
 १३४

सु  
 म  
 २  
 १





धानि प्रेषान्नपिनान्नदाद्यन्नदद्या  
 नश्च साद्यन्नश्च हलोनेतराः संयोगश्च  
 संयोगसंज्ञा संयोगविविक्तिरुसंज्ञा च  
 रोरितिल्लोनेनप्रामोति दिवचनादयश्च  
 प्रतिषेधोवक्तव्यः दिवचनेनलोपश्च  
 क्तलोपेलखवने क्तलोपेलकवक्त  
 वः चङ्गयचङ्गयाः लखाउहृदिहलि  
 लघुहामात्मनेपदेदेत्यश्चि हनेचने  
 हनेचनेचनेचने चति चेत शुक्ति  
 ह्याश्रीयमाणायाप्रकृतौ प्रहोणश्च  
 निवचेजग्यादिद्यादेशप्रतिषेधः शुद्ध  
 गोप्रस्यानिवचेजग्यादिद्यादेशप्रति  
 सेधोवक्तव्यः निरयसामाद्यप्रोक्त  
 ल्यपिकितीतिजग्यिभावः प्रामोति यणा  
 देशलोपेनाननामिकत्तप्रतिषेधः यणा  
 देशलोपेनाननामिकत्तानाप्रतिषेधो  
 वक्तव्यः वाह्योः शुद्धयोः लोपोपोवलो  
 तिलोपः प्रामोति शुलोपः शुक्रविद्या  
 शां शुक्रवांशां नित्यकरोतेयेचैवका  
 रलोपः प्रामोति ईने शुल्लनिद्यां शु  
 ल्लयांशां ईहल्यवोरितोत्तप्रामोति शुन  
 नासिकत्ते अजलिद्यां अजत्यांशां

श्री  
 महा  
 भा  
 १३५

येविभाषेत्यननामिकत्तेशामोति रा  
 यात्प्रतिषेधः एणात्स्यत्प्रतिषेधोव  
 क्तव्यः रायिद्यांशां राय्यांशां रायोहलो  
 त्यानेप्रामोति रोच्यलोपप्रतिषेधः  
 रोच्यलोपप्रतिषेधोवक्तव्यः साया  
 नामहिमवतः प्रगीताभ्यामोयेहिम  
 वानिति इनाश्रयेरोच्यनेकतेईतो।  
 तिलोपः प्रामोति शुतोरोच्यलोप  
 वचने शुतोरोच्यलोपोवक्तव्यः गा  
 भ्याभ्यां वाक्याभ्यां रोच्यनेप्रापरा  
 स्यत्तदितैनातीतिलोपप्रतिषेधः  
 प्रामोतिनैषदोषः आश्रीयतेनप्रकृ  
 तिः नदितश्चिसर्वेषामेवपरिहारः उ  
 क्तविधिप्रहाराप्रयोजने नचवोक्त  
 मविशेषेणस्यानिवनेलोपयणादेशे  
 गुरुविधिः दिवचनादश्चक्तलोपेलख  
 चने हनेचनेचनेचने नैषदोषः यतात  
 उच्यते अविशेषेणस्यानिवनेलोपय  
 णादेशेगुरुविधिरिति उक्तमेतत्त नच  
 संयोगस्याएवविधित्वात् दिवचनादय  
 शुप्रतिषेधोवक्तव्यश्चिउच्यतेत्यास  
 एवक्तलोपेलखवनेमितिउच्यतेत्या



श्री  
महा  
भा  
१३६

सपव हनेचनमिति सममोपरिहारे  
वक्षति नपरातश्चिवचनवरेयलोसा  
सवर्णानन्तारेदोचजश्चविधिप्रपरा  
तविधिप्रतिस्थानिवदित्यचने तत्रते  
वैतस्थानितिभः प्रानोति नैषदोषः म  
सेत्तात्रवापिकाभविष्यति तमौमत्य  
इतिशुकारोतमेतद्रसंज्ञाप्रतिनसका  
रोतम ननचैवेविज्ञायतेयः संप्रतिप  
दातइतिकर्मसाधनस्यप्रतिशब्दो  
पादामपतदेवस्यात् अथेवविधिशाब्दो  
स्येवकर्मसाधनः विधीयतेविधिरिति  
शुस्तिभावसाधनोसाधनेविधिरिति  
तत्रभावसाधनस्यविधिशाब्दोपादान  
पषदोषो वति इहवब्रह्मवधा ब्रह्म  
वधे यकारस्यजशनेप्रामोति शुस्ति  
अनः किंचज्ञावसाधनस्यविधिशाब्दो  
पादानीसतोष्टेमेष्टदोतेभवतिशाब्दो  
मिदेशान्तरमेव शुस्तीत्याहइदतानिम  
तिपानिमैतिकौस्तः योस्तइति शुसौप  
दातोयकारोवकारोषाश्रयते षडिकश्च  
सिद्धोभवति वचिकस्तनसिध्यति शु  
स्तकर्मसाधनः षडिकोनसिध्यति शुस्त

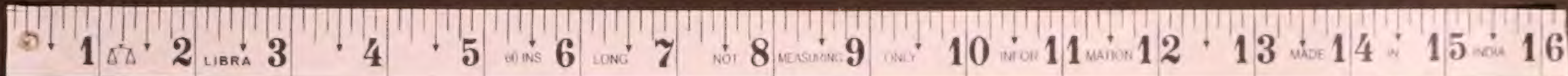
भावसाधनः वचिकोनसिध्यति वचि  
कषडिकौचसेवधेते कर्तव्योचयन्नः  
कथेवब्रह्मवधा ब्रह्मवधे उभयशाश्र  
येनोतादिवदिनि कथेवेतस्माननेवेवि  
ज्ञायते यस्यातः पदातः पदकार्यमप  
स्तोष्यते किंभसेत्तानामवरेलोपवि  
धिप्रतिस्थानिवदित्यचने तत्रप्रसूपा  
यावरः प्रवपेनपिज्ञान शुवर्णालोपनि  
धिप्रतिस्थानिवत्स्यात् नैषदोषः नैवे  
विज्ञायतेवरेयलोपविधिप्रतिनस्यानि  
वद्ववतीतिकथेनहिंवेरश्रयलोपविधि  
प्रतीति किमिदमयलोपविधिप्रतीति अ  
वर्णालोपविधिप्रतीति अथवायोगवि  
भागः करिष्यतिवरेल्लपतवस्यानिव  
त् ततोयलोपविधिचप्रतिनस्यानिव  
दिति यलोपकिमुदाहरणं कइयते  
रप्रत्ययः कइरिति नैतदस्ति कौत्वमेन  
स्यानिवत् इदंतहिंसोरीवलाकानैत  
दस्तिउपयान्तविधिप्रतिनस्यानिचेत  
इदंतहिंश्रुदित्यः नैतदस्तिहर्वाश्रु  
हेवस्यानिवत् इदंतहिंकइतिवत्त  
निः नैदस्तिप्रयोजनेकइया वत्तया



इति भवितव्यं इदं तद्विकृत्यतेः किं  
 ब्रह्मणो कर्तृतिः तत्रियकं कर्तृतिः प्रतिषे  
 ये सरदीर्घलोपे प्रलोपाज्जादेशः प्र  
 तिषेये सरदीर्घलोपविधिप्रलोपा  
 जादेशो न स्यानिवर्तितवक्तव्यं सरः  
 आकर्षि चिकीर्षकः निक्षेपकः यो  
 ह्यन्यथादेशः स्यानिवर्तितवक्तव्यं यो  
 चारत्नः दृशरत्नः दीर्घः प्रतिदीर्घा  
 प्रतिदीर्घो ह्यन्यथादेशः स्यानिवर्तित  
 यो किर्योः गिर्योः नि यलोपः ब्रह्मणो  
 कर्तृतिः तत्रियकं कर्तृतिरित्यो ह्यन्यथा  
 देशः स्यानिवर्तितवक्तव्यं वायोः शुभ  
 योः कर्तृतिः ततद्विकृत्यते नवक्तव्यं इह  
 हिलोपोपि प्रकृतिः आदेशोपि विधिगु  
 ह्यन्यथाप्रकृतमवर्तते दीर्घादयोपि  
 निर्दिष्टेते शुभाभिसंवेधमात्रं कर्तव्यं  
 सरदीर्घलोपविधिप्रलोपाज्जादेशो  
 न स्यानिवर्तितवक्तव्यं आनृष्टवर्णसन्नि  
 विष्टानां यथेष्टमभिसंवेधः शाक्यतेक  
 तं न चेतान्मानृष्टवर्णसन्निविष्टानि शा  
 नृष्टवर्णापिसन्निविष्टानां यथेष्टमभि  
 संवेधो भवति तद्यथा अनृष्टमृष्टदस्य

श्री  
 महा  
 भा  
 १३३

हात्वे हरसि शिरस्य कुंभे भगिनिमात्री  
 नमभिधावेतमदातीति तस्य यथेष्ट  
 मभिसंवेधो भवति उदहारिभगिनिमा  
 त्वे कुंभे हरसि शिरसानदादेसाची नमभि  
 धावेतमदातीति किल्लगुपधात्वचद  
 परिनिर्द्दामकुन्नेष्टपुमेत्याने कर्तव्यं  
 कौकिमुदाहरणं कर्तृतेरप्रत्ययः  
 कर्तृरिति नैतदस्ति यलोपविधिप्रति  
 स्यानिवर्त इदं तद्विकृत्यते यप्रत्य  
 यः पिपरीः नैतदस्ति दीर्घविधिप्रतिन  
 स्यानिवर्त इदं तद्विकृत्यते लोपयः  
 पावयतेपोः नैतदस्ति अकृत्वा य  
 द्याचदेशेनलोपः प्रत्ययलक्षणो न ह  
 दिर्भविष्यति इदं तद्विकृत्यते लावमाचष्टेला  
 वयति लावयतेरप्रत्ययः लोः पौः स्या  
 निवर्तितवक्तव्यः ऊटनप्रानोति कौलमे  
 न स्यानिवर्तितवक्तव्यं भवति एवम  
 पि नमिष्यति कथं कौर्णालोपः लाव  
 कारलोपः तस्य स्यानिवर्तितवक्तव्यं  
 प्रोति नैष दोषः नैवे विज्ञायते कौल  
 मेन स्यानिवर्तित कथं तद्विकृत्यते कौर्णालोपः





प्रतिनस्यानिवदिनिलकिमराहर  
 गोविंवे वदने नैतदस्ति प्रवद्रावेनापे  
 तस्मिन् इदेतद्विद्यामलके पतदपिना  
 स्तिवत्तयेतत् फलेलगतवनाशकाप्र  
 कृत्यंतरत्वादिति इदेतद्वि पंचभिः षडो  
 भिः क्रोतः पंचपरः दशापदरिति नन  
 चेतदपिप्रवद्रावेनैवसिद्धे कथेप्रवद्रा  
 तस्यातद्वितेप्रवेप्रवद्रवतितस्यत्वातेय  
 जादौचभभवति नचात्रयजादिपश्या  
 मः प्रत्यपलक्षणानवर्णाश्रयेनास्तिप्र  
 त्ययलक्षण इदेतद्विवक्षामोरित्युच्य  
 ते नचात्रवक्तासौपश्यामः प्रत्ययल  
 क्षणानवनलमतातस्मिन्निप्रत्ययल  
 क्षणप्रतिषेधः नखल्लणवशंपदगेद्वी  
 तप्रत्ययः क्रोताद्यर्थापवतहिताः किं  
 तर्ह्यानेपिपंचैशाणोदेवतास्यपंचैः द  
 योदः पंचाग्निः दशाग्निः उपथानेकिम  
 दाहराणि विपरिसूतेप्रत्ययः पियदी  
 रिति नैतदस्तिदीर्घपिप्रतिनस्यानिव  
 त् इदेतद्विशोरीवत्तानैतदस्तिपलोपवि  
 धिप्रतिनस्यानिवत् इदेतद्विपरित्ययः

श्री  
 महा  
 भा  
 १३८

चतुपरनिर्दोसेचोपसंख्यानकर्तव्ये वा  
 दितवनेप्रयोजितवान् प्रवीवददोणा  
 परिवारकेन किंप्रनः कारणेनसिध्यति  
 योसाणोपिल्लेपनेतस्यस्यानिवद्रावा  
 द्भसनेनशामोति ननचेतदप्युपपन्न  
 विधिप्रतिनस्यानिवदिनोवसिद्ध विषे  
 षपतद्वक्तव्ये कप्रत्ययविधात्रिति इ  
 द्दमाभूत् पदपतिलवयनीतिऊत्वे  
 च ऊत्वेचोपसंख्यानकर्तव्ये मुच्य  
 तेः मुकः मर्चयतेमर्कः नैतद्वर्जते न  
 एपरिकपषकशब्दः तस्मिन्नाष्टमिके  
 कृत्वे पतदपिणिचाद्यवहितत्वाव  
 प्रामोति एवस्यासिद्धेवनस्यानिवदि  
 तिवक्तव्ये किंप्रयोजने प्रयोजनेक  
 लोपः सलोपेप्रुद्वयं मुद्रयाः ल  
 ग्वाडहृदिहलिहृगहात्मनेपदेदेत्ये  
 तिलकग्रहाणनकर्तव्यंभवेति स्थण  
 कारलोपश्चादिचतस्येतेप्रयोजने य  
 त्मे यदे यदे इतिद्वयस्ययोश्चिचि  
 कारणेनकर्तव्यंभवति हलोपमायमि  
 लोपप्रयोजने आदित्यः हलोपमाय  
 मिलोपः सिद्धोभवति मुलोपदिलोप



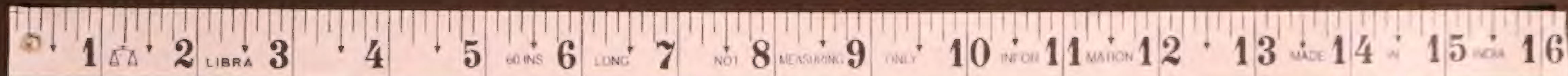


संयोगोक्तलोपप्रभृतिप्रयोजने पाप  
 चातेः पापतिः पापयतेः पापहिः पा  
 चयतेः पाक्तिः पाजयतेः पाष्टिः द्विर्व  
 चनादीनि द्विर्वचनादीनिनपरित्या  
 निभवेति एतेषामिदं नैव सिद्धानिभ  
 वेति किमविशेषणान्माह वरेयलो  
 पेस्वरवर्जं वरेयलोपेस्वरवर्जयित्वा  
 तस्य दोषः संयोगादिलोपलक्षणान्ते  
 पुनस्तस्य लक्षणस्य दोषः संयोगा  
 दिलोपलक्षणान्ते पुनसंयोगादिलोपाः  
 काकार्यं व्यास्यं स्तः संयोगाद्यो  
 रितिलोपः प्रामोति लन्ते निगार्यते  
 निगार्यते शुक्तिविभाषितलन्तेन प्र  
 मोति माषवपनी श्रीद्विपत्तौ प्रानि  
 परिकोतसेतिगानेशोति द्विर्वचने  
 आदेशोऽस्यानिवदवदेशान्नदतोद्वेच  
 ने आदेशोऽस्यानिवदवदेशान्नदतः कि  
 वतः आदेशवतः द्विर्वचनेन प्रामोति  
 उकोदोषः तत्राभासद्वये तत्राभासद्वये  
 नसिध्यति सकृत्तः चकुरिति शुच्य  
 हणोत्तापके इत्यस्यानिवदवस्य पर  
 यमच्युद्गणकरितियत्तापयत्ताचार्यः

इत्येस्यानिवदवतीति कथं कृत्वा तापके  
 शुच्यद्गणस्यैव तत्प्रयोजने इत्माभूत  
 नेज्जीयते देख्यते इति यदिच इत्येस्या  
 निवदवतिततोच्यद्गणमर्थवद्वति शु  
 यद्विकार्येनार्थोच्यद्गणान् भवमेवात्र  
 द्विर्वचने तत्रगाउ प्रतियेयः तत्रगाउः  
 प्रतियेयो वक्तव्यः शुचिजगोउवाभाभ्याम  
 ताशमोति नवक्तव्यः गाउ लिटीति द्वित  
 कारको निर्देशः लिटिलकीगदावति  
 कृत्येजेतद्विवादिनामधातुषभ्यामृपे  
 कृत्येजेतद्विवादिनामधातुषभ्यामृपे  
 नसिध्यति कृति शुचिकीर्तत एजेत ज  
 ग्ले मन्त्रे दिवादि इत्येवति सस्येवति वा  
 मधातुः भवनीयति भवनीयतेस्तन्  
 विभवनीयिष्यतीति एवेतद्विप्रत्ययश्च  
 वद्वामि प्रत्ययश्चित्कृत्येतेतनामया  
 तषभ्यामृपे प्रत्ययश्चित्कृत्येजेत  
 नामधातुषभ्यामृपेनसिध्यति दिवाद्या  
 एवपरिहृताः कितर्हि द्विर्वचननिमित्ते  
 चिग्रजादेशः स्यानिवदितिवद्वामि सत  
 र्हिनिमित्तशब्दउपादेयः नह्यतेरेणानिमि  
 त्तशब्दनिमित्ताणां वगम्यते शुच्यवाका

श्री  
 मर  
 भा  
 १३

श्री  
 मर  
 भा  
 १३





रोमनशीयः दिवंचनमस्मिन्वस्मिन्  
 येदिवंचनः दिवंचनश्चिपवमपिन  
 ज्ञायते किंयतमसोकालमादेशोनभ  
 वतीति यः पुनराह दिवंचनेकतये  
 इतिहतेतस्यदिवंचनेस्यानिवंचभति  
 ष्यति एवतहिप्रतिषेधः प्रह्ममानव  
 निष्पत्ते कप्रकृतः पदानोतिदिवंचन  
 निमित्तेशुचिमुजारेणोनभवतीति ए  
 वमपिनज्ञायते किंयतमसोकालमा  
 देशोनभवतीति यः पुनराह दिवंच  
 नेकतयेइतिहतेतस्यदिवंचनेमुजारे  
 णोभविष्यति एवतस्यभयमेननकि  
 यतेप्रत्ययशुविशेष्यते दिवंचनेचक  
 येपुनरेकेनयत्नेनोभयलेभ्यो लभ्यति  
 त्याह कथमेकशेषनिदेशान् एकशे  
 षनिदेशायम दिवंचनेच दिवंचनश्च  
 दिवंचनेचकतये दिवंचनश्चप्रत्ययः  
 दिवंचनश्चिदिवंचनीमतेविस्मानिव  
 दिनिवेसोस्यानिवडावोवक्तव्यः शुव  
 त्नावपिष्यति शुवश्चवपिष्यतीति  
 नावक्तव्यः तेः प्रयेतिशुवंचनेज्ञापके  
 णोस्यानिवडावस्य परयेमोःप्रयेमो

परश्चाह तज्ज्ञापयत्याचार्योणोभ  
 वति णोस्यानिवडावश्चिपदेतज्ज्ञा  
 प्यते शुचिकोतत शुचापिप्रमोति  
 त्वल्यज्ञानीयस्यतापके कश्चावतस्य  
 ज्ञानीयः यथाज्ञानीयकः प्रयाज्यः  
 कथेज्ञानीयकाश्चेतेशुवाणीपराः क।  
 येजले मस्ते शुनेमिनिकतयाते  
 णिभित्तप्रतिषेधः कानिपुनरस्यो  
 गस्यप्रयोजनानि पपतः पप्रः तस्यत  
 जग्मतुः जग्मः शुदित्त आणियात्  
 चकृतः चकुरीति आलोपोपधालोप  
 णिलोपयणादेशघनचकतादिवंच  
 नेनप्रमोति स्यानिवडावाइवति ने  
 तानिसेनिप्रयोजनानिद्वेविप्रतिषे  
 धेयेनानिसिद्धानिकथेपरिष्पतिस्था  
 चार्यः दिवंचनेयणायवायावादेशा  
 लोपोपधालोपणिलोपदालोपण  
 लोपकिकिनोरत्तेभ्यः इतिमद्वेति  
 प्रतिषेधोनवक्तव्योभवति किंपुनर।  
 तज्ज्ञायः स्यानिवडावज्यायान सर्ववि  
 धिविप्रतिषेधेहिमनोदेवक्तव्योस्यात्  
 डोरोरदेशस्यउद्वति चुरतशरादेश

श्री  
 म  
 २

श्री  
 म  
 १५





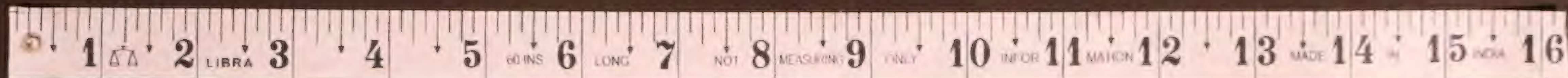




प्रसक्तादर्शनेलोपसंज्ञे भवति षष्ठी  
 निरिष्टेति उच्यते वा हलोपपदेन वा  
 रणेवादिनोपेति भाषा शुबलोपसंज्ञा  
 न प्रामोति अथ प्रसक्तादर्शनेलोपसंज्ञे  
 भवततोत्पद्यमाने कथमिवेन निष्प  
 ति कोद्विशेषप्रसंगः पत्रगण्यते च  
 योनच प्रसज्यते अस्ति तर्हि प्रसक्ताः  
 दर्शनेलोपसंज्ञे भवतोत्पद्यमाने कथम  
 णाः सन्तानोः योत्राणां प्रसंगः किय  
 सावाप्यते प्रत्ययस्य प्रत्ययग्रहणं कि  
 मर्थं लुप्तप्रत्ययग्रहणमप्रत्यय  
 संज्ञाप्रतिषेधार्थं लुप्तप्रत्ययस्य  
 ग्रहणं कियते अथ प्रत्ययस्यैताः संज्ञासा  
 भूवन्नि किं प्रयोजनं प्रयोजनं तर्हि  
 तल्लुकि केसीयपद्यपोल किंच गोप्रति  
 निवृत्तार्थं तद्विलुकि गानि वृत्तार्थं  
 केसीयपरशव्यपोल किंच प्रकृति  
 निवृत्तार्थं लुक्तद्विलुकोतिगोर  
 पिलकप्रामोति प्रत्ययग्रहणाच्च भव  
 ति गोनिवृत्तार्थं तावच्चायः योगवि  
 भागात्सिद्धे योगविभागः करिष्यते

श्री  
 मद्र  
 भा  
 १५२

लोपसंज्ञेन स्यात्तस्य प्रामोति पदिक।  
 लोपसंज्ञेन स्यात्तस्य भवति ततः सि  
 याः सो प्रत्ययोतस्य प्रातिपदिकस्य  
 पसंज्ञेन स्यात्तस्य भवति ततो लुक्त  
 द्विलुकोति विधायित्वं तेन गोरति  
 निवृत्ते केसीयपरशव्यपोल विधिनि  
 देशात्सिद्धे केसीयपरशव्यपोल वि  
 शिष्टनिर्देशः कर्तव्यः केसीयपरशव्य  
 पोयं प्रज्ञो भवतः कथतो अलुगभवतो  
 ति सचावये विशिष्टनिर्देशः कर्तव्यः  
 कियमाणे विप्रत्ययग्रहणं प्रकारमका  
 रयोमाभूदिति कर्मसाः केसः परान्शु  
 ण्यतोति परश्वरिति नैष दोषः उणाद  
 योच्यमाना प्रातिपदिकानि सपदान  
 जायौ विशिष्टनिर्देशः कर्तव्यः प्रत्यय  
 ग्रहणं वा कर्तव्ये उक्ते वा किमुक्ते आश  
 प्रातिपदिकग्रहणं मेगपदसंज्ञार्थं य  
 कयो अलुगार्थमिति षष्ठीनिर्देशार्थं  
 त षष्ठीनिर्देशार्थं तर्हि प्रत्ययग्रहणं क  
 र्त्तव्यं षष्ठीनिर्देशो यथा प्रकल्पते शुनि  
 र्देशविषयार्थमिति शुक्रियमाणे विप्र  
 त्ययग्रहणं च स्यात्प्रसिद्धिः स्यात्त क

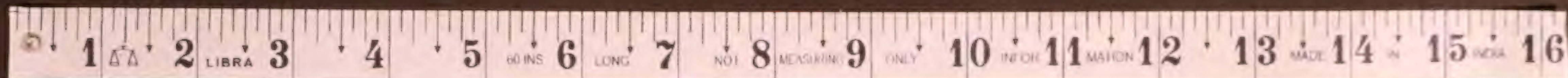




स्पष्टानेयोगेनसकप्रनरिहवेष्टीदेशा  
 र्थनाथः प्रत्ययग्रहणनयावतावासर्व  
 त्रैवषष्ट्युच्यते शृणोतोः नराजस्य य  
 जिज्ञोः शयति इह नकाचित्स्वीजन  
 पदेनविति अत्रापिप्रकृतप्रत्ययग्रह  
 णमनवर्तते कप्रकृतप्रत्ययः परश्च  
 नितेहप्रथमानिदिष्टे षष्टीनिदिष्टेन  
 चेहार्थः श्याशानिपदिकादिनेषा  
 पंचमीप्रत्ययश्चिप्रथमायाः प्रकृत्य  
 विष्णुनितस्मादित्यत्रयेतिप्रत्ययवि  
 धिर्ये नचप्रत्ययविधौपंचम्यः प्राकृत्य  
 काभवेति नायेप्रत्ययविधिः विहितः प्र  
 त्ययः प्रकृतश्चानवर्तते सर्वोदेशार्थ  
 वावचनप्रमाणं सर्वोदेशार्थेनहि  
 प्रत्यग्रहणंकर्तव्यं लकश्चलपः सर्वा  
 देशायशास्यः अथक्रियमाणोपिप्रत्य  
 यग्रहणकथमिचलकश्चलपः सर्वा  
 लभ्याः वचनप्रमाणात् प्रत्ययग्रहण  
 सामर्थ्यात् एतदपिनास्तिप्रयोजने अ  
 चायंप्रवृत्तिर्ज्ञापयतिलकश्चलपः स  
 र्वोदेशाभवतोति यदयंलखाइहदिह  
 लिहगहामात्मनेपदेदेनेशितिलोपेप्रक

श्री  
 महा  
 भा  
 १५३

तेलुकेशास्ति उन्नयंत उन्नयंत  
 हिप्रत्ययग्रहणंकर्तव्यं क्रियतेतत्रैव  
 प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणमितिदिष्टो  
 येकत्वे कृतत्वस्यप्रत्ययलोपप्रम  
 यलक्षणंयथास्यात् एकदेशलोपभा  
 भूदिति आर्त्तानसंरायस्योपेणमी।  
 यश्चि प्रत्ययलोपप्रत्ययलक्षणं प्रत्य  
 यलक्षणंकिमर्थलोपप्रत्ययग्रहणमि  
 तीयत्यचमान सारथीवेदतोतिगुत्र।  
 पथोत्तमलक्षणः अत्रप्रसज्यते नैषदो  
 षः नैवेविज्ञापनेलोपेप्रत्ययलक्षणंभव  
 ति प्रत्ययस्यप्रयोजने सतिप्रत्ययेय।  
 त्यामोतिनत्ययलक्षणंनयथास्यात्  
 लोपोत्तरकालेयत्यामोतिनत्ययल  
 क्षणानमाभूदिति किंप्रयोजनेणामा  
 कुले सेनानिकुलमित्यत्रोत्तरपरिकेह  
 स्तनेकृतेहस्यपितितरभवतोतिन  
 कमाभूदिति यदितद्विद्यत्सतिप्रत्यये  
 प्राप्नोतिनत्ययलक्षणंनभवति लोपो  
 त्तरकालेयत्यामोतिनत्रभवति नगत  
 तनगदित्यत्रतुप्रामोति लोपोत्तरका  
 लोत्तरगतगमः तस्मान्नायंप्रवम।

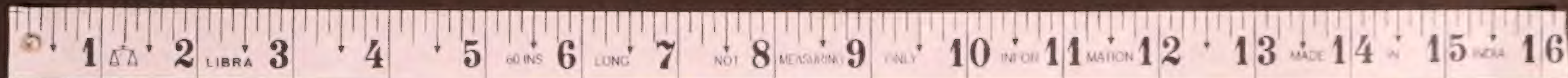




येन प्रत्ययग्रहणं कस्मान्न भवति  
 ग्रामाणि कुले सेनानि कुले बहिरंगे  
 सन्ते ग्रंथे गस्तक अस्मिन् बहिरंगमे  
 तरे गति इदं तस्मिन् प्रयोजनं कृत्वा प्र  
 त्ययलोप प्रत्ययलक्षणं यथा स्यात् ए  
 कदेशलोपे भाव्यत आद्योत्तमं यथा  
 घणाम्नीय एतस्मिन् प्रियोगे प्रत्ययग्र  
 हास्ये तत्प्रयोजनं मुक्ते अन्तराक्षरकाम  
 कर्तुं प्रपदितीयं प्रत्ययग्रहाण किमर्थं  
 प्रत्ययलोप प्रत्ययलक्षणं यथा स्यात्  
 वणालक्षणं भाव्यत गवेदितं गोदितं  
 शेषः कुले कुले तावः कुले नौ कुले  
 न किमर्थं उन्नीरमुच्यते प्रत्ययलोप  
 त्ययलक्षणं वचने सदन्वाद्यानां क्तास  
 मा प्रत्ययलोप प्रत्ययलक्षणं सित्यच्यते स  
 दन्वाद्यानां क्तास सक्तासो न्वाद्या  
 यते सतोपाशासु मन्वाद्यायकं भवति  
 सदन्वाद्यानां क्तासमा उदिगवासवना  
 मस्यानेपातो रिति इदं वस्यात् गोमन्तो  
 यमन्तो गोमातयवमानि नान्न स्यात्  
 इत्यनेन चणारितित्तो मरेणापन्नेन सित्य  
 तीति प्रत्ययलोप प्रत्ययलक्षणं वचनी

श्री  
 महा  
 भा  
 १५५

नैव मर्थमिदमुच्यते अस्मिन् प्रयोजनमे  
 तत् किं तदीति लक्षणं पसेत्पाने लका  
 पसेत्पाने कर्तव्यं एव सम किं प्रकृ  
 राणां न सिध्यति लोपेदिविधाने लोपेदि  
 प्रत्ययलक्षणं विधीयते न नलकिन प्रा  
 मोति नवादर्शनं लोपमेतित्वात् न  
 वा कर्तव्यं किं कारणं अदर्शनं लोप  
 सेतित्वात् अदर्शने लोपमेतं भवतीत्य  
 च्यते लमन्ते जाश्चाप्यदर्शनं लमन्ते  
 नलकाणि भविष्यति यथैव प्रत्ययादर्श  
 ने नलमन्ते प्रत्ययादर्शने नलमन्ते  
 मपि प्राप्नोति तत्र को दोषः तत्र लकि  
 विधिप्रतिषेधः तत्र लकि विधिः प्रा  
 मोति सप्रतिषेधः अतिहेति अत्र स्मावि  
 ति दिवंचने प्राप्नोति नवाद्यं क्ताक  
 राणां नैव दोषः किं कारणं एव कमे  
 ताकराणां एव क्ताकराणां सामर्थ्या  
 त् लकि विधिने भविष्यति तस्माद  
 र्शनं सामान्यालोपमेतत्तलमन्ते तावगा  
 हने यथैव तस्मादर्शनं सामान्यालोपमे  
 तत्तलमन्ते तावगाहने एवेतलमन्ते ताव  
 पि लोपमेतत्तावगाहने तत्र को दोषः

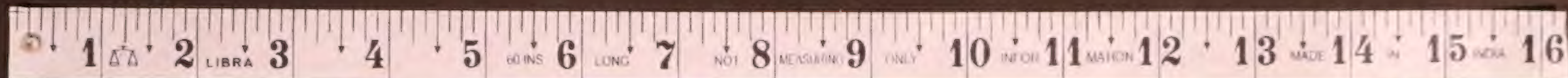




शुभोमतोगोमनीसेपन्नागोमनीभूते  
 ति लक्रुदितलकोतिशोपोलकप्रम  
 ज्योते ननुवाचापिष्टयकसेत्ताकराणाम्  
 मर्यादितेवमिह यथैवतद्विष्टयकसं  
 ताकराणामर्यालमसंज्ञालोपसंज्ञाना  
 वगाहंते एवलोपसंज्ञापिलमसंज्ञा  
 नावगामहेतु नवसंप्रवदोषालक्ष्यप  
 संख्यामिति शुभान्यलोपसंज्ञायाः य  
 थकसंज्ञाकरणोप्रयोजनं किंलमसंज्ञा  
 सयश्चानेनलोपमात्रमाभूदिति लम  
 निप्रतिषेधाद्वा प्रयवायदयेनलमनां  
 गण्येतिप्रत्ययलक्षणप्रतिषेधेणास्ति  
 स्तापयत्याचार्यः भवतिलकिप्रत्यय  
 लक्षणमिति सूतोनिमित्ताभावाद्वादेसं  
 ज्ञाभावःसंप्रत्ययायेषांकारणाणामिति।  
 मिते गतःपुरुषश्चित्सलमोपनिमि  
 त्तस्यात् गतपुरुषश्चित् शुभतस्यायु  
 नित्यत्वेयास्वादौपदमितिषदमेता या  
 नसवेतपदमितिपदसंज्ञासाभविष्यति  
 तस्येतत्प्रत्ययग्रासीत् शुभयाभविष्यत्  
 नयाभविष्यतीति लमरदानौप्रत्ययेया  
 वतपवावयेःस्वादौपदमितिपदसंज्ञाता

श्री  
 महा  
 भा  
 १५५

वतपवसवेतपदमिति शुभिचप्रत्यय  
 लक्षणोनयजादिपरते तिकृत्वाभसेत्ता  
 प्रामेतिनकरीचंत्योश्चप्रतिषेधान  
 पयतिरेकयोगलक्षणान्तरिधीति न  
 रदीचंत्योश्चविप्रतिषेधोनापपद्यतेक  
 परिधीरिति किंकारणं एकयोगलक्ष  
 णत्वात् एकयोगलक्षणोदितरदीचं  
 त्वेश्चलमेप्रत्ययेसंवाणिप्रत्ययाश्चा  
 णिप्रतिषेधप्रतिषेधभवेति तान्येनप्र  
 मृत्त्याप्येत्यनेननक शुभेनैवचदंति  
 इति तदेतदेकयोगलक्षणंभवति एक  
 योगलक्षणानिचनप्रकल्पने सिद्धं त  
 स्यानिसेत्तानरेणादायभावस्य सिद्धि  
 मेतत्कथं स्यानिसेत्तानिभूतस्यतिव  
 क्तव्यं किंकृतेभवतिसंज्ञायाप्रमतेन  
 क्रियते यथाप्रामेदितरदीचंत्येभविष्य  
 त् तदेवकृत्यंभवतिपदमेतद्व्यते  
 शुभैवतद्विष्टयानिवडावोनाभ्यते स्या  
 निसेत्तायाभूतस्यानाल्लयावितिब्रह्मा  
 मि यथैवमात्रायमहनश्चात्मनेपदभ  
 वतीति हेतरेवस्यात् वधेनस्यात् न  
 दिकादिहेतुःसंज्ञास्तिप्रवधेरतिदिशे





न हेतेरपि सेंतासिकाहेतिरेवे कथे  
 स्वरेण राहमेतिवचनात् स्वरेण राह  
 यमेताभवतीतिहेतेसंज्ञाभविष्यतिभ  
 संज्ञाहोश्रृणोरागेषुचसिद्धे एवेभम  
 स्ताहोश्रृणोरागेषुचसिद्धेभवति भम  
 स्ता रागः पुरुषः राजपुरुषः प्रत्ययल  
 ताणेनचीतिभमंज्ञाप्रामोतिस्थानिसं  
 ज्ञाभूतस्यानलिधाविति वचनात्रभ  
 वति कीश चित्रायाजानाचित्राप्रत्ययल  
 ताणेनानेतादितीकारः प्रामोति स्थानि  
 संज्ञाभूतस्यानलिधाविति वचना।  
 नभवति एवमेतरी प्रत्ययलताणेन  
 यजेतादिनिष्कः प्रामोति स्थानिसंज्ञा  
 नभूतस्यानलिधाविति वचनाभवति  
 गोरेल गामिकुतिगयाति प्रत्ययलत  
 णो शुमिचोतोशमोरित्यात्वेप्रामोति  
 स्थानिसंज्ञाभूतस्यानलिधाविति व  
 चनान्नभवति तस्यदोषः एनकारलो  
 पेत्वेदिधयः तस्येतस्यलताण्यदोषः ए  
 नकारलोपः प्राइचमन लोहितचमन  
 प्रत्ययलताणेनपचीतिभमंज्ञासिद्धाभ  
 वतिस्थानिसंज्ञाभूतस्यानलिधाविति

श्री  
 महा  
 भा  
 १५१

वचनान्नभवति इत्युदाशीः प्रत्यय  
 लताणेनरुलेतिइत्वेसिद्धेभवति ।  
 स्थानिसंज्ञाभूतस्यानलिधाविति  
 वचनान्नप्रामोति इमंश्रुताणार प्रत्य  
 यलताणेनरुलीतिइ सिद्धोभवति स्था  
 निसंज्ञाभूतस्यानलिधाविति वच  
 नान्नप्रामोति सूत्रचभिद्यते यथाया  
 समेवास्त ननचोक्तं सतोतिमिताभा।  
 वाग्यदसंज्ञाभावः तुरदीवेत्येषाश्चविप्र  
 तिषथानपपतिरेकयोगलताणानाग्य  
 दिवीरिवीरिति नैषदोषः वदप्यत्र  
 परिहारे इहापिपरितोशसंपरविप्र  
 तिषथेनपरत्वादोर्ध्वंभविष्यति कानि  
 पुनरस्ययोगस्यप्रयोजनानि प्रयोजन  
 मष्टकशिलोपेनसमासोपलक्षिदी  
 र्ध्वंवेत्तेमगदृष्टास्त्रिधयः अप्रकचोप  
 शिलोपेचकतेन शुभाशोपलक्षदी।  
 दोर्ध्वेत्तेम शुभदोश्चरिविधिरितिप्रयो  
 जनानि नम शुभेवीतेवाजिनानोसथ  
 स्थानातापिसोना शुभामो हेपुनउन्  
 पुनजानगताः शुभोक्त शुभेद होदःग  
 यते होननम शुभेवीतेवाजिनानोसथ





श्री  
महा  
भा  
(४)

स्यातातापिरोतो इमं अन्तर्गोह अन्त  
हो अथोक्त अन्तर्गोहः शतः अन्तर्गोहः  
अभिनेत्र अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
कृतयोरेते विधेयान् अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
तान् न भवेति नैतानि सन्ति प्रयोजनानि  
नि स्थानि वदन्ते नाप्येता नि स्थितिः  
आदेशः स्थानि वदन्ते नाप्येता नि स्थितिः  
देशान् लोपोपादेशः कथं आदेशपतेयः  
स आदेशः लोपोपादेशपतेयः दोषः स्व  
लोपोपादेशः यदि लोपोपादेशः स्थानि  
दावापरस्मिन् विधेयान् अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
नमः यततर्हि स्थानि वदन्ते नाप्येता नि स्थितिः  
दमये योगो वक्तव्यः कच स्थानि वदन्ते नाप्येता नि स्थितिः  
नास्ति यो लिपिः किं प्रयोजने प्रयोजने  
इतन् कारलोपेते विधेयः भवेत्तापो  
पापो गतेषु दोषः भवेत्तापो तावत्र  
दोषः आचार्यप्रवृत्तिस्तोप्यति न प्रत्यय  
लक्षणान् भवेत्तापो भवतीति यदयेन रि  
संख्योरिति द्वा प्रविष्टेषु शास्त्रिणी  
यि नैवे विज्ञायते अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
ति कथं तर्हि अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः

विज्ञायते यन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
येन तर्हि अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
विज्ञायते अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
तर्हि तानि न सन्ति यच्चावद्व्यतेनो  
नद्वारलोपः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
एतन्मपि वक्तव्यं तन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
कच विधिः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
ते यदि निवृत्तं तन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
प्रामोति एतन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
नतर्हि दानीमये योगो वक्तव्यः वक्तव्यः  
अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
तन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
हीन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
भूदिति किं प्रयोजने प्रयोजने  
भन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
ताः सोमसो अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
भूदिति तन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
येन एकपदस्य स्यात्तावन्तर्गोहः  
ति प्रविष्टेषु एकपदस्य स्यात्तावन्तर्गोहः  
कथं येन एकपदस्य स्यात्तावन्तर्गोहः  
यन्तर्गोहः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः  
शेषोपादेशः अन्तर्गोहः अन्तर्गोहः



श्री  
महा  
भा  
१४८

रवर्जं सर्वस्वमावेवितस्वरेमिचल  
कस्वरेचवर्जयित्वा सर्वस्वः सर्वस्वो  
मः सर्वस्वः सर्वस्वसपीत्याद्युदान।  
नेययास्यात् आमेवितस्वः सर्पिराम  
क समागच्छ आमेवितस्वस्याद्युदान  
नेययास्यात् मिचलकस्वः मादिषा  
नां आदिः मिचोत्तरस्यामिचोत्तरस्य  
ययास्यात् किप्रयोजने प्रयोजने जि  
निकिलकिस्रः जिनिकित्स्वानकि  
प्रयोजयेति गंगाः वत्साः विदाः उर्वीः  
उष्ट्रीवाः वामरज्जः जितोति आच्छ  
दानत्वेमाभूदिति इहचात्रयः कित्त्र  
त्येतौदानत्वेमाभूदिति यथि मयोः  
सर्वमामस्यानेलुकिप्रयोजने पथि  
प्रियः मथिप्रियः पथिमयोः सर्वनाम  
स्यानश्चोत्तरस्यामाभूदिति अहोरात्रि  
यो अहोरात्रिधानलुमताप्रामेप्रत्यय  
लक्षणानभवतोतिवक्तव्यं अहोरात्रि  
अहोरात्रि रोः सपीतिप्रत्ययलक्षणो  
नप्रतिषेधोमाभूदिति उत्तरपदेत्वेचा  
पदादिविधौ लुमताप्रत्ययेप्रामेप्रत्यय  
लक्षणानभवतोतिवक्तव्यं परमवाचा

परमवाचे परमगोत्रहा परमगोत्रहे  
परमश्रुतिहा परमश्रुतिहे परमोति  
ऊत्वादोनिमाभूतत्रिणि अणदादि।  
विधाविनिकिमर्थं दधिमेचो दधिमे  
चः सानदापोरितिप्रतिषेधोयथास्या  
त् यद्यपदादिविधावित्युच्यतेउत्तरस्य  
दाधिकारोत्तरप्रकल्पते तत्रकोदोषः  
वर्णोवर्णलक्षणदित्येवमादिविधि  
नमिष्यति यदिपुनर्नलोपादिविधो  
लक्ष्यतेलुमताल्लमेप्रत्ययलक्षणान  
भवतोत्पद्यते नैवशक्यं इहदिगते  
ऊमायो रानऊमायेशनिशाकलप्र  
सृजेत नैवदोषः यदेतत्किनिशाक  
लेनेति यतस्तत्प्रत्ययेशाकलेनभवतो  
तिवक्तव्यमि यदिप्रत्ययेशाकलेनभव  
तोत्पद्यते दधिमुधनामथा मुधना  
मुजापिप्रसृज्यते प्रत्ययेशाकलेन  
भवतिकस्मिन्प्रत्ययेः प्रत्ययोत्तिरे  
तइति इहतद्विपर्ययमादिवा परमदिवे  
दिवउदित्युत्तरप्रामोति अस्ततद्येवि।  
शेषाण मनचोक्तमन्तरपदाधिकारो  
नप्रकल्प्यतइतिवचनात् उत्तरपदा



धिकारोभविष्यति तन्नादिवक्तव्येन  
 वक्तव्ये अनवृत्तिः करिष्यते इदमस्ति  
 यस्मात्प्रत्ययविधिसुदादिप्रत्ययेणाम  
 सुमिरेतेपदे यस्मात्प्रत्ययविधिः  
 तदादिसुवेतेच नः केः नानेकोपदे  
 सेतेभवति यस्मात्प्रत्ययविधिसुदादि  
 सुवेतेचसितिचद्वेयदसेतेभवति  
 येस्मान्निदिधिसुदादिसुवेतेस्वोदेष  
 सर्वनामस्यानेद्वेपदसेतेभवति य  
 स्मात्प्रत्ययविधिसुदादिसुवेतेच यवि  
 भे यज्ञोदोप्रत्ययेभसतेभवति यस्मा  
 यज्ञादिविधिसुदादिसुवेतेचरहत  
 दिपरमवाक अ सर्वनामस्यानरति  
 प्रतिषेधः प्रामोति अस्मत्प्रत्ययः प्रति  
 षेधः यास्मादौपरसितिपदसेतायास  
 वेतेपदमितिपदसेतासाभविष्यति  
 सत्येनप्रत्ययप्रामोति अनयाभविष्य  
 तनयाभविष्यतीति तन्मरदानेप्रत्य  
 ययेयावतएवावधेः स्वादौपरमिति  
 यदसेतातावतएवावधेः सुवेतेपदमि  
 ति अस्तिचप्रत्ययलक्षणसर्वनाम  
 स्थानपरतेनिकृत्वाप्रतिषेधाश्रवली

श्री  
 महा  
 भा  
 १४५

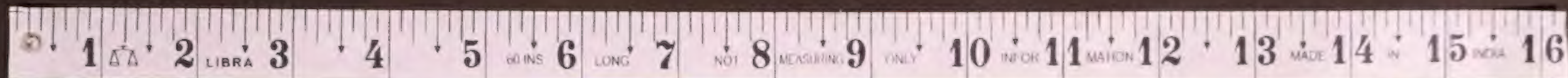
योसोभवेतीति प्रतिषेधः प्रामोति  
 नाप्रतिषेधात् नावेप्रसज्यप्रतिषेधः  
 सर्वनामस्यानेनेतिकितर्हिपुंसदामे  
 ये यदप्रत्ययसर्वनामस्यानारिति सर्व  
 नामस्यानेत्यापारः यदिकेनचित्प्रामो  
 नितेनभविष्यतिद्वेवाचप्रामोति अ  
 प्रामोति अथवानेतरायाप्रामिः साप्र  
 तिषिष्यते कृतपतत अनेतरस्यवि  
 धिकोभदतिप्रतिषेधोवति द्वावाप्र  
 तिप्रतिषिद्धानयाभविष्यति ननुवे  
 येप्रामिः द्वावाप्रामिवायेतनोत्सदेन  
 प्रतिषिद्दासतीवापिते ययवेपरम  
 वाचौपरमवाचरनिसमिरेतेपदमि  
 तिपदसेताप्रामोति एवेतर्हियोगति  
 भागः करिष्यते स्वादिप्रत्ययपरमसे  
 भवति ततोसर्वनामस्यानेपदिद्वे  
 पदसेतेभवतीति ततोभे भसतेचभ  
 वति यदावनसर्वनामस्यानरतिप्र  
 दितर्हिसावपिपदेभवति एपचः स्व  
 नविकारेपदानप्रदानाच्चादियिष्यतइ  
 ति इदमाभूत भद्रेकरोमिगाररिति  
 तामिनकियमाहोपिप्रामोतिपदस्या



दिःपदादिःपदादेनेति कथ्यतेहिपरा  
 दादिःपदादेनेमेवेभविष्यति नैवेशा  
 के इहापिप्रसन्नोत पुन वात नत  
 क्रमार्थे किशोरोथिनिमाप्रतिषेधे  
 तापकः स्तादिपदेननयेणपदमेतान  
 नेभ्यःप्रतिषेधोभवतीति इहतिवद्  
 सेवोवद्मेवः पदादिःपदादिःपदादे  
 नेत्यमानेपिनसिध्यति पदेतत्पुनरप  
 देतवपदादिविधौलमताप्रामोप्रत्य  
 यलक्षणंनभवतीति वदामितन्नि  
 पमाथेभविष्यतिपदादिविधावेव  
 पदातविधावितिकथंचद्वमेवो वद्  
 मेवः वद्चदेमचपदादिविधावेव  
 नपदातविधाविति हेदेस्य हेदेस्य  
 मत्वमताप्रामेप्रत्ययलक्षणंनभवती  
 तिवक्तव्ये वाक्यकृतत्वे इहाभूवति  
 निप्रत्ययलक्षणंनजसभावःप्रामोति  
 सिचउसप्रसंगश्रकारप्रकरणान् सिच  
 उमःप्रसंगःकिंकारणं श्रकारप्रका  
 रणान् आतपत्तियमाथेभविष्यति।  
 आतपवसिचलगातात् नामस्मात्सिच  
 लुगोतादितिइहेतिप्रकृत्योददतिइति

श्री  
 महा  
 भा  
 १५

प्रकृत्योददति प्रकृत्योददतिः।  
 हीचतहीदिनोपास्योवीनाविति  
 वानावाद्यःप्रामवेति प्रकृत्योददतिः  
 स्थानप्रदानात् स्थानप्रदानात्त्रिक्रिय  
 तेनकृत्यमाणाविशेषोविज्ञास्यते  
 अस्त्यन्तस्यप्रदानात्प्रयोजने कि  
 मविभक्तिकस्यवाचावाद्योपयास्य  
 रित्तिनेतदगतिप्रयोजने यदस्यतिव  
 तेनविभक्त्येवपदे तत्रांतरास्यप्र  
 दानात्सर्वविभक्तिकस्यवभविष्यतिभ  
 वेत्तिहेयत्रविभक्त्येवपदे यत्रतत्त्व  
 विभक्त्येवपदेतत्रनसिध्यति प्रामोवा  
 दीयते प्रामोनोदीयते जनपदोदी  
 यते जनपदोनोदीयतेसर्वप्रदानात्  
 पिप्रकृतमनवर्तते तेनसर्वविभक्तिक  
 स्यवभविष्यति इहचल्लक्षामेयानयो  
 चकारेति तिउःतिउःतितन्यनिहा  
 तस्माच्चानिचातःप्रामोति आसिलि  
 लोपात् तस्यचानिचातस्तस्माच्चनि  
 चातोभविष्यति अंगाधिकारइहेवि  
 धिप्रतिषेधो अंगाधिकारेइहेविधि  
 तिसेधोनसिध्यतः जियमिष सेविह





तस्य श्रुगस्येतिविधिप्रतिषेधाविरो  
 नप्रामत्तः क्रमेदीर्घत्वे च किंचिद्  
 अविधिप्रतिषेधोनेत्याह श्रुदेशे  
 चः पदितः क्रमेदीर्घत्वे उत्क्रा  
 म संक्रामेतिरुक्तिविदगाधिका  
 रेलमताप्रामेप्रत्ययलक्षणं नभव  
 ति किंचिच्चाग्रनभवति यदि  
 ननलमतातस्मिन्नित्येव श्रुतं  
 लमतातस्मिन्नित्येवमाने किं सिद्ध  
 मेतद्भवति इतिविधिप्रतिषेधोक्रमे  
 दीर्घत्वे चवाहं प्रसिद्धेन इतिविधिप्रति  
 षेधोपरस्मैपदेष्टित्वात् उच्यते कथं न  
 हिंसकादावितितदिशेषां परस्मै  
 पदगुह्यं नत्वल्पिक्रमेदीर्घत्वे प  
 रस्मैपदेष्टित्युच्यते कथं तद्विशिती  
 तितदिशेषां परस्मैपदगुह्यं नल  
 मतातस्मिन्निति चेद्द निगिच्छादेशा  
 स्तलोपे नलमतातस्मिन्निति चेत्  
 हनिगिच्छादेशास्तलोपेन सिध्यति अ  
 वधिभवतादस्यः श्रुगायिभवताश्रमः  
 श्रुगायिभवतानवाकः तत्रलोपेह  
 तेन हीनिहनिगिच्छादेशानप्रामवेति

श्री  
 मद्र  
 भा  
 १५

नैषदोषः नल इति हनिगिच्छादेशा  
 उच्यते किंतलोपेयानुकरितितदि।  
 शेषां लुप्रहणं सर्वस्वोमः सर्व  
 एहः सर्वस्वस्योत्पादिउदात्तत्वेन प्रा  
 मोति तच्चवक्तव्यं नवक्तव्यं नलम  
 तागस्येवसिद्धे कथं नलमतातस्मै  
 गाधिकारः प्रतिनिदिश्यते किंतहिं  
 लमतातस्मिन्निति तस्मिन्नित्येव तस्य यत्का  
 र्यं तत्रभवति यवमपि सर्वस्वस्य सिध्य  
 तिकर्तव्योच्यते श्रुलोपान्ते उच्य  
 या किमिदमलप्रहणमेव विशेषां  
 पदेभवितुमर्हति उपधासंज्ञायाम  
 लप्रहणमेव निदेशश्चेत्संज्ञातप्रति  
 षेधः उपधासंज्ञायामलप्रहणं श्रुतं  
 निदेशश्चेत्संज्ञातप्रतिषेधोवक्त  
 व्याः संज्ञातस्यापथासंज्ञाप्रामोति  
 तत्रकोदोषः शासुदरुहलोः शिष्टा  
 शिष्टे संज्ञातस्येव प्रामोति यदि पुन  
 रलोपान्तिचातपरमं यतः अविशे  
 षितोभवति तत्रकोदोषः संज्ञाताद  
 पिसर्वस्वोपथासंज्ञाप्रसज्येत तत्रको  
 दोषः शासुदरुहलोः शिष्टा

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

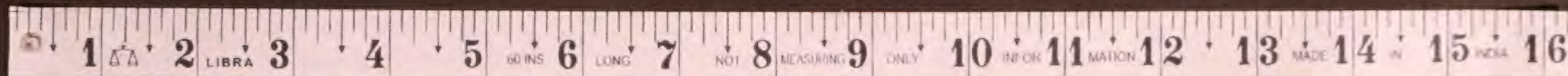




शिकारस्येते प्रसज्येन सूत्रे च भिद्यते  
 यथा न्यासमेवास्तु ननु तौ कस्यपि  
 संज्ञायामलशब्दात्मानं निर्देशयेत्  
 ज्ञातप्रतिषेध इति नैष दोषः स्यात्  
 विज्ञानात्सिद्धं सिद्धमेतत्कथं अत्र  
 स्याद्विधयो भवेत्तौ तस्य भविष्यति  
 नानर्थके लोपविधिरेव न्यासविकार  
 १ अनुर्थके लोपविधिरेव न्यासपरिभा  
 षा कर्तव्या किमविशेषणान्न्यासश्च  
 न न्यासविकारे न्यासविकाराच्च नपि  
 ना भजामि न युतिविपत्तौ चेति का  
 येन न्यासपरिभाषायाः प्रयोजनानि  
 प्रयोजनमवक्तान् करणान्नानर्थक्ये  
 अनुर्थक्यप्रामोति अनुर्थके लोपविधि  
 नेति न दोषो भवति नैतदस्ति प्रयोज  
 ने न्यासाय प्रवृत्तिर्ज्ञायमानि नान्यस्य  
 परं न दोषो भवतीति परं न्यासेति नान्यस्य  
 तवेत्याह कुसोरेहावभ्यासलोपश्च  
 अनुर्थक्यप्रामोति अनुर्थके लोपविधि  
 नेति न दोषो भवति एतदपि नास्ति प्र  
 योजने पुनर्लोपवचनसामर्थ्यात्स  
 वेत्या भविष्यति अथवा शिलोपः करि

श्री  
 महा  
 भा  
 १५२

ष्यते शिखरं स्येति सर्वाशो भविष्यति  
 सतर्हि शकारः कर्तव्यः न कर्तव्यः किं  
 तेन्यास एव दिशकारको निर्देशः च  
 सोरेहावभ्यासलोपश्चेति अपिलो  
 पो को नतिनिष्ठ इति सूत्रमन्यासाव्याख्या  
 यते ह लिलोपश्चो न्यासप्रामोति अनु  
 र्थके लोपविधिर्नैति न दोषो भवति  
 एतदपि नास्ति प्रयोजने अनुर्थक्यलोप  
 वक्ष्यामि नरनो ग्रहणं कर्तव्यं प्रकृतं  
 मनवर्तते कप्रकृतं अनुर्थक्य इति त  
 दै प्रथमानिर्देशे षो निर्दिष्टे न चेहा  
 यः हलीति सममीश्र्यति प्रथमा  
 याः षोऽपि कल्पयिष्यति नस्ति त्रिनि  
 निर्दिष्टे ह्येति अनुर्थक्यलोपो न्यासस्य  
 न्यासप्रामोति अनुर्थके लोपविधि  
 नेति न दोषो भवति एतदपि नास्ति प्रयो  
 जने अनुर्थक्यलोपसामर्थ्यात्सर्वस्य भवि  
 ष्यति अनुर्थक्यलोपश्चो न्यासप्रयोजनं  
 किमनधिकारोपेक्षते इह मा भूत द्यौ  
 द्यौ अनुर्थक्यलोपश्चो न्यासमधिकार  
 मपेक्षितमहं सतर्हि सकारादिरपे  
 क्षते सतिसकारादाविति इह मा भूत





श्री  
महा  
भा  
१५३

जित्वापिपुति अंतरेणाप्यग्रहणे  
सनेसकारिमयेतिष्णामहे प्रकृतय  
स्तर्हिपेक्षेतेपनासाप्रकृतोनालोपो।  
यथास्यात् हमाभूत् पिपुति पिप  
तनीति अंतरेणाप्यग्रहणमेताः प्र  
कृतोरपेक्षिष्णामहे विषयस्तर्हिपे।  
दपते मचो कर्मकसागणोवेति इह  
माभूत् समस्तनिगामिति अंतरेणा  
अग्रहणमेतेविषयमपेक्षिष्णामहेत।  
सान्नायानयापरिभाषयानानयके  
लौक्यविधिपिति अलौक्यास्तर्हिलपये  
तिवा अथवाद्यस्तमेवपदितयं अ  
लौक्यास्तर्हः अन्तर्गतामेतेभवतित  
स्तर्हिवक्तव्येनवक्तव्यं अवचनात् लो  
कवित्यानास्तिदे अंतरेणापिवचनलो  
कवित्यानास्तिदेमतत् तद्यथालोके  
मीमांसाहणानात्यास्तर्हमानयेति य  
थाज्ञातोयकोऽयः तथाज्ञातोमोयको  
त्यास्तर्हप्रानीयते तस्मिन्नितिनिर्दिष्ट  
तस्मादिति किमुदाहरणं इहतावच्च  
स्मिन्नितिनिर्दिष्टेहवेत्येति इकोयावि  
दय्यमध्व इहतावच्चस्मिन्नितिनिर्दिष्टे

तरुपसर्गभ्यायरे द्वीपे अंतरीपे अन्त  
थाज्ञातोयकेनशब्देननिर्देशः क्रियते  
अन्तथाज्ञातोपकउदाह्रियते किमुदा  
हरणं इहतावच्चस्मिन्नितिनिर्दिष्टेहवे  
त्येतिनस्मिन्नितिच अन्ताकास्माकावि  
ति तस्मात्कसानः प्रसीति इहतावच्च  
हरणं इकोयावि अंतर्गतामेतेभवति  
इत् इतिकथं सर्वनाम्नायेनिर्देशः क्रि  
यतेसर्वनामवसामान्यवाचि तच्चसामा  
न्येनिर्देशेविशेषाअप्युदाहरणंभवति  
किंप्रनः सामान्यकोवाविशेषः गोः सा।  
सामान्यकलोविशेषः नतर्हीरांनीकलः  
सामान्यगोविशेषाभवति भवतिच य  
दिनर्हिसामान्यमपिविशेषः विशेषोपि  
सामान्ये सामान्यविशेषौनकल्पेतेवक  
थेविवक्षातः यदास्यगोः सामान्येनवि  
वक्षितोभवति कसोविशेषेतेनतदा  
गोः सामान्यकलोविशेषः यदातकलः  
सामान्येनविवक्षितोभवतिगोर्गोविशे  
तेनतदाकलः सामान्यगोविशेषः अप  
रथाहप्रकल्पेतेवकथेपिजाप्रवृत्त य  
थासपवकेचिन्नितिपिताभवतिकेचि



तानिपुत्रः एवमिहापितदेवकेचित्प्रति  
 सामान्यकेचित्प्रतिविशेषः एतेतत्त्व  
 पि नैर्देशकानां चान्तरकाभवेति ये सर्व  
 नाम्ना निर्देशाः क्रियन्ते एते हि वदन्तः के  
 व्याप्यते अथ किमर्थं सपसर्गाणि हे  
 शाः क्रियन्ते शास्त्रे समर्थानि दिष्टेष्टव  
 स्य कार्यं यथा स्यात् अथ माभूत् न  
 नपदे अथिषाया न शति किं गतमेतत्  
 समर्गाणि आहोसिद्धाधिक्यारथा  
 धिकंगतमित्याह कथं निरयं बहिर्भ  
 वेवर्तते तथ्यानिष्क्रान्तो देशात्रिदेशः  
 बहिर्देशे इति गम्यते शब्दश्चाह हि  
 भूत्वा अथो बहिर्भूतः अथ निदिष्टगु  
 हा किमर्थं निदिष्टगुहा मानां मर्ग  
 यं निदिष्टगुहा किं यन्ते ग्रानेतर्थाय  
 ग्रानेतर्थाय कार्थं यथा स्यात् इको  
 यणाचि दधममथत्र इह माभूत् स  
 मिथो समिधुः दधरो दधदः किमर्थं  
 उन्निदिष्टगुहा तस्मिन्सादिनिष्टव  
 नरयोर्योग्यो रविशेषात्रियमाथो य  
 मारंभः ग्रामे देवदत्तः एवः परशतिदे  
 हः एवमिहापीको यणाचि दधरक

ओ  
 महा  
 भा  
 १५४

पचत्पोदने उभाविकौ उभावचौ अ  
 चिष्टवस्य अचिष्टरस्येति संदेहः नि  
 इति उरति अतिरः परस्येति संदे  
 हः इष्टवस्य अचिष्टवस्य स्यात् अति  
 उच्यते अतिरः चान्तरकावचने न सि  
 धनोति नियमाद्यं वचने एवमर्थः।  
 मिदमुच्यते अतिप्रयोजनमेतत् किं  
 तद्दीति अथपत्रोभयनिर्देशः किं  
 त्रष्टवस्य कार्यं भवति आहोसिद्धास्य  
 ति उभयनिर्देशो विप्रतिषेधात् च नि  
 र्देशः उभयनिर्देशो विप्रतिषेधात् च  
 मो निर्देशो भवति किं प्रयोजने अ  
 तोलसावधानात् का उदात्तत्वे वदति  
 तस्यादिभ्यां न दातत्वे समो निर्देशो  
 भ्यस्तसितर्थ इति तस्मिन् क्रियमाणो  
 दिभ्यः परस्य लसावधानात् कस्य ल  
 सावधानात् के परतः तास्यादौ नामिति  
 संदेहः तास्यादिभ्यः परस्य लसावधा  
 नकस्य बहोरिष्टादौ नामादिलोपे  
 बहोरुत्तरेषामिष्टमेयमा इष्टमेय  
 सपरतो बहोरिति संदेहः बहोरुत्त  
 रेषामिष्टमेयमा इति गोतो गान् यो

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

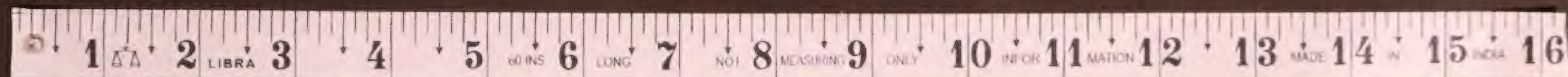




तः परस्य सर्वनामस्य नमः सर्वना  
 मस्याने परतो गोतः तिसेदेहः गोतः  
 परस्य सर्वनामस्य नमः रुदादिभ्यः  
 सावधानके रुदादिभ्यः परस्य साव  
 दानकस्य सावधानके परतो रुदादी  
 नामिति सेदेहः रुदादिभ्यः परस्य सा  
 वधानकस्य ग्राने सुगोदासः ग्राम  
 उत्तरस्य ग्रानस्य ग्राने सुगोदासः ग्राम  
 सुत्तरस्य ग्रानस्य ग्राने एतः ग्रामः  
 तिसेदेहः ग्राम उत्तरस्य ग्रानस्य ग्रामि  
 सर्वनामः सुहः सर्वनामः उत्तरस्य  
 मः ग्रामि परतः सर्वनामः तिसेदेहः  
 सर्वनामः उत्तरस्य मः चेदिन्याएन  
 याः नया उत्तरेषोऽति त्तिरुपरतो  
 नया तिसेदेहः नया उत्तरेषोऽति त्ति  
 षाजपः आप उत्तरस्य त्ति तः त्ति  
 परतः आप तिसेदेहः आप उत्तरस्य  
 त्ति तः उमाह साद वि उमाहिनस्य उ  
 म उत्तरस्य चः अवि परतो उमाहिति  
 सेदेहः उमाह उत्तरस्य चः विभक्तिवि  
 शेषनिर्देशानकाशत्वादविप्रतिषेधः  
 विभक्तिविशेषनिर्देशानवकाश

श्री  
 महा  
 भा  
 १५५

तत्वात् अत्र कोये विप्रतिषेधः सर्व  
 त्वात् अत्र कोये विप्रतिषेधः सर्व  
 सामर्थ्यापेक्षमिति कृत्वापेक्षमिति  
 देशो भविष्यति यथार्थं वाच्येति  
 देशः यथार्थं वाच्येति निर्देशः कर्त  
 वाः अनेनैव प्रकल्पमिभं विषयति प्र  
 कृतमडवतेनेकप्रकृतं घटोऽस्या  
 ने योगेति प्रकल्पकमिति चेन्निय  
 भावः प्रकल्पमिति चेन्नियमस्या  
 भावः उक्तं चेत्तत् नियमायायमा  
 रम्भ इति प्रत्ययविधौ वल्गुपि च यः  
 प्रकल्पिकाः स्युः तत्र कोरायः अति  
 जिह्वः शब्देनेषोपेक्षमो सन्निप्र  
 शमायाः घटो प्रकल्पयेत् तस्मादि  
 त्यनेत्येति सुस्तनकश्चिदप्युद्देशः  
 प्रतिनिर्दिष्टाने तत्रोत्पन्नः सनः स  
 नेव भविष्यति नेव शक्यं उन्नेत्यनेन  
 प्रकल्पेन उपदेश इत्येते चोत्त प्रक  
 ल्पविकारयोश्च वाच्यता प्रकल्पेन  
 शक्यता च अतीत्येषा समी य  
 स्मिन्निप्रथमायाः घटो प्रकल्पयेत् त  
 स्मिन्निनिर्देशः सर्वेति समीपे





श्री  
महा  
भा  
१५६

तस्मादिदं न स्यादिति परिहृतमेतत् न  
हिकश्चिदन्यथादेशः प्रतिनिर्दिश्यते  
तत्रोत्तरं यतः सन् सन्नेव भविष्यति त  
त्र चोक्तं नैव शक्यं इत्थं सौ न प्रकल्पेत  
पदेश इतीत्थं सौ चोक्त इति स्यादप्यदोषः  
यदीत्थं स्यादप्यदोषो प्रतीतेत अत्र तावत्  
कृता यामिन्नेता यालोपचकृते आदे  
शो भविष्यति अथ याना नुन्यत्रे सति  
प्रकल्प्या भवितव्यं पदाचार्यत्रः स  
न् तदा कृतसामर्थ्यापेक्षमीति कृत्वा  
प्रकल्पमिन्ने भविष्यति परप्रच्यते प्र  
कृतविकाराद्यवस्था चेति अत्रापि प्र  
कृतप्रकृतौ षष्ठो इति विहृतौ  
प्रथमायमिनि यत्र नामसौ षष्ठो  
नास्ति तत्र प्रकल्प्या भवितव्यं अथ  
वास्तवावदिकोपाणा वि यत्र सौ षष्ठो  
ष्टी यदि चेदाद्ये मदीये वा समो यति  
नि प्रथमायाः षष्ठो प्रकल्पयेत तस्मि  
न्निति निर्दिष्टे दृष्टेति अस्तु न क  
श्चिदन्यथादेशः प्रतिनिर्दिश्यते तत्रो  
त्तरं यतः यतो च भविष्यति परप्र  
च्यते समोपेक्षयोः शुभावाह भयत्र





षष्ठप्रकल्पमिस्तेषां भयकार्यप्रसंगः।  
 नि आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयति नशास्त्रं  
 ज्ञापयस्वपविधिर्भवति यदयं स्तोत्रं  
 उतिष्ठदातायाः सात्वायाः घटसंज्ञा  
 शास्ति इतरथा हितवृत्तशान्तावचन  
 कारोतायाः सात्वायाः संप्रत्ययः स्यात्  
 स्वपुत्रदण्डाच्चकारोतायाः नैतद  
 स्तिज्ञापकेन हिषकारोतासात्वाकारो  
 तर्हि उकारोता शुद्धिर्ज्ञेयं न तस्यामि  
 दनात्मकारोता मंत्रायर्थे तद्देवक  
 ये मंत्रेऽपि यजुषीति यजुश्चोतन्मंत्र  
 शब्देऽकशब्देयतः शब्देचमाभेदिति म  
 ज्ञायर्थमिति चेत् सात्वायाः दशगतेः  
 सिद्धे मंत्रायर्थमिति चेत् सात्वायाः दशगतेः  
 दशस्य गतिर्भविष्यति मंत्रेऽपि यजुषी  
 जषीति यजुश्चोतन्मंत्र शब्देऽकशब्दे  
 यजुः शब्देचतस्य कार्यस्य संभवो नास्ती  
 ति कृत्वा मंत्रादिमहचरितो योऽर्थस्तत्र गति  
 र्भविष्यति साहचर्यात् मित्रदिशेषाणां  
 वृत्तायर्थे मित्रदिशः कर्तव्यः ततो वक्त  
 ये तदिशेषाणां ग्रहणं भवति किं प्र  
 योजनं वृत्तायर्थे विभाषावृत्तस्य

श्री  
 मद्र  
 भा  
 १५३

नि स्तुतनयोऽथ स्तुतनयोऽथः पितृ  
 र्थाय वचनस्य सायर्थे पितृदिशः क  
 र्तव्यः ततो वक्तव्ये परोपवचनस्य वि  
 शेषाणां सम्यक् च रूपग्रहणं भवति किं  
 प्रयोजनं सायर्थे सेयोषः सपोषे पृष्टः  
 रेपोषे गोपोषे शुश्रूषोषे जित्यपोषे  
 चनस्येव राजायर्थे जित्रिदिशः कर्तव्यं  
 ततो वक्तव्ये परोपवचनस्येव ग्रहणं भ  
 वति किं प्रयोजनं राजायर्थे सभायाज  
 मनस्येव ईश्वरसंभेदनसंभे तस्येव न  
 भवति राजसभा तदिशेषाणां च भवति  
 पुष्पमित्रसभा चेतुस्तसभा कित्तस  
 च तदिशेषाणां च मत्स्यायर्थे किं दि  
 शः कर्तव्यः ततो वक्तव्ये तस्य च ग्रह  
 णं भवति तदिशेषाणां चेति किं प्रयो  
 जनं मत्स्यायर्थे पक्षिमत्स्यमत्स्यान  
 देति मात्स्यिकः तदिशेषाणां शाफ  
 रिकः शाकलिकः परोपवचनानां न  
 भवति शुनिष्ठानदेति शुनिष्ठान  
 देतीति शुमेकस्य परोपवचनस्येव  
 घाते मीनानदेति मेरीतिक इति शु  
 दित्तवर्णास्य चाप्रत्ययः अप्रत्यय इति





किमर्थं सनाशेसभित्तः अस्माभ्य  
 निकेयुत्तममिरमच्यते अग्रम्यय  
 ति अग्रम्यपादशक्तिमिन्नतिव  
 कृत्ये प्रत्ययउसदाहते आदेशाश्च  
 ३ इतः ३३ टिजिलविनालविते कि  
 निवभूव मितिरेग्रनहुनटितः परि  
 हारः आचार्यप्रवृत्तिज्ञापयति नटि  
 तोसवर्णानाग्रहणानाभवतीति यद  
 येग्रहोतिदीर्घ इतिदीर्घेनशक्ति नै  
 दक्षिजापके नियमाद्यमेतन्म्यात् ग्रहः  
 अतिदिदीर्घपवेति यतर्हिद्यतोनेतिवि  
 भाषाशास्त्रिसर्वेषामेवपरिहारः भाष्य  
 मानेसवर्णानाग्रहणानेनेत्येतभविष्य  
 ति प्रत्ययेभूषणार्थाहारः अन्मिधा।  
 नात्ययःसवर्णान्वग्रहीष्यति याद्वि  
 प्रत्ययःसवर्णाग्रहणान्हाणीयात् वने  
 रणाभिधानेस्यात् अन्मिधाज्ञान्मभ।  
 विष्यति इदेतर्हिप्रयोजने इहकेचि  
 त्यतीयेनेकेचित्प्रत्यायेने इत्याःप्रती।  
 येनेदीर्घाःप्रत्यायेने यावद्व्याप्त्याप्य  
 मानेनसवर्णानाग्रहणानेतितावत्प्रत्यय  
 इति किंप्रनदीर्घ-सवर्णाग्रहणान्हाणी

श्री  
 महा  
 भा  
 १५८

याद्वसन्तं यलाधिकात्रग्रहीष्यति  
 सन्ततहिग्रहीयात् अनेदाग्रही  
 ष्यते एवंनहिसिदेसतियदप्रत्यय  
 इतिप्रतिषेधेशक्ति तन्नापयत्या  
 चार्यःभवतेषापरिभाषाभाष्यमाने  
 नसवर्णानाग्रहणानेतिकिमर्थेपुन  
 रिपिदमच्यते अणसवर्णास्येनिस  
 राननासिकालभेद्यत् अन्मिधास्ये  
 न्यच्यते स्वरभेदात् आननासिका  
 भेदात् कालभेद्यच्चअणसवर्णात्र  
 ग्रहणायान् इष्यतेचसवर्णाग्रहण  
 स्यादिति तच्चोत्तरेणयत्वेनमिध्या  
 नीत्येवमर्थमिदमच्यते अतिप्रया  
 जनमेतत् किन्तुहीति तद्वप्रत्या।  
 हारग्रहणमनपदेशात् तद्वप्रत्या  
 हारग्रहणसवर्णानाग्रहणान्हाणी  
 ति अकःसवर्णादीर्घ इति किंकार  
 णमनपदेशात् यदाज्ञातोयकाना  
 सताक्रियेत तथाज्ञातोयकानास  
 म्यथाधिकार्यात् इत्यानाचक्रियेत  
 इत्यानामेवसम्यथाधिकार्यात् दी  
 र्घानेनस्यात् ननचइत्याःप्रतीय





श्री  
मह  
भा  
१५५

मानादीनां तत्प्रायः सिद्धं हि इत्थं  
प्रत्ययानि चेत्तु यमाणां संप्रत्याय  
कत्वाच्छब्दस्यावचने इत्थं संप्रत्याय  
दित्तं उच्चार्यमाणः शब्दः संप्रत्याय  
को भवति न संप्रतीयमानः न यथा  
ऋणित्युक्ते संपादमात्रे गम्यते न्यास्या  
श्रुयोगम्यते एवं तद्विवादापादपदो  
पदेशः करिष्यते वार्तापादपदोपदे  
श इति चेत्वरकालतात्परिभाषायां  
नपदेशः वार्तापादउपदेश इति चेत्  
श्वरकालतात्परिभाषायां नपदेशः  
शः किंपराशास्ये क्रियते इत्यतो व  
रकाला नैत्याह सर्वथावरकाले  
वर्णानामपदेशस्तावत् उपदे  
शो नरकाले नैत्याह इत्थं नरकाल  
मादिरो न सहेतुनि प्रत्याहारः प्रत्या  
हारो नरकालासर्वो सत्ता सर्वो स  
तो नरकालमादि नैव वर्णास्य वापु  
नय इति सेषोपदेशो नरकालावर्णा  
नामन्यतोनिति मित्तत्वापकल्पित इ  
त्येतत् तस्मादपदेशः तस्मादपदेशः  
कर्तव्यः तत्रानुवृत्तिनिर्देशो सर्वोप

हणमनान्तात् तत्रानुवृत्तिनिर्दे  
शो सर्वोपानो गृहणो न प्रामोति शुभ  
चौयमेति च किं कारणमनान्तात्  
नयेत्तु प्रणः येन हतौ केन हि यत्तरम  
माश्रये उपदिश्यते एवं तत्तनान्ता  
दनुवृत्तौ न अनुपदेशाश्रयप्रत्याहारे  
अनुपदेशाश्रयप्रत्याहारा उच्यते चेद  
मासर्वोपानो गृहणो नैति तत्रवच  
नाद्विषयि वचनाय तत्रानुवृत्तिने  
देवचत्तात्तमे अस्ति त्वन्यदेतस्य व  
चने प्रयोजने किं यत्ने प्रत्याहाराणां  
मादितो वर्णाः तेः सर्वोपानो गृहणो  
पद्यास्यात् एवं तद्विस्वोपानो गृहणो  
मपरिभाष्ये कृतः आदिगृहणो न शु  
वर्णाकृतिरुपरिध्यामासर्वोपानो क  
लपदीष्यति तथा श्वर्णाकृतिः त  
था उवर्णाकृतिः तनवात्याकृति  
रकारस्याकाश्यानामनान्ताश्च शुभ  
न्याकृतिः शुभन्याकृतिः शुकारस्या  
आकारस्याच शुभेकातो नान्यत्क  
रः यो ह्यनेको नैव भेदः नासावम्यते  
करोति तद्यथानयो गोशृगोशृभेदः



श्री.  
महा.  
भा.  
१५

सिद्धे तदवस्थिता वर्गावक्तविराचिरवचः।  
नाहुर्मया विषमसिद्धमेतत्कथम् अतस्मि  
न्नावर्गमुन्नमथ विलंबितासु किंकृतः  
न हि हन्ति विशेषः वक्तव्यगतिरवचना।  
हन्ते याति शेषेति वक्ता कश्चिदाश्रयिभा  
या भवति आश्रयवर्तमानमिथ्ये कश्चि  
रेण कश्चिच्चिरेण न यथा कश्चित्तमे  
वाधानमाश्रयकृति कश्चिच्चिरेण कश्चि  
च्चिरन्तरेण शयिक आश्रयकृति शयिक  
श्चिरेण पदानिश्चिरन्तरेण विषमउपमा  
सः अधिकरणमत्राश्रयानि क्रियायाः त  
त्राश्रयकपदधिकरणमवहितासौ स्यात्।  
म एव न हि स्फोटाः शब्दध्वनिः शब्दशब्दः  
कथं भेदाच्चातयन् न यथा भेदाच्चातः भे  
दीमाहृत्य कहिंशति पदानि गच्छति कश्चि  
न्निशाने कश्चिच्चिन्निशाने कश्चित्पादस  
दृपे स्फोटश्च तावानेव भवेति ध्वनिकृता  
बुद्धिः ध्वनिः स्फोटश्च शब्दानां ध्वनिस्त।  
एतत्त्वलक्षणे महान् ह्रस्वश्चेकषाचिह्नम  
येतत्त्वभावनः आदिरन्तेन सहेता आदि  
रन्तेन सहेतेन समस्यतायः संज्ञितो निर्दे  
शान् आदिहेतेन सहेतेन संप्रत्ययः क





श्री  
महा  
भा.  
१६

सोम्यत्वेकरोति यस्तत्त्वगोश्याय  
सचभेदः सोम्यत्वेकरोति उपस्थाह  
सर्वोपायदणमपरिभाष्यमाकृति  
ग्रहणादन्यत्वे सर्वोपायदणमप  
रिभाष्यमाकृतिग्रहणादन्यत्वेभ  
विषयि ग्रन्थमाकृतिः प्रकार्य  
चप्रकार्यच ग्रन्थकोतोत्यन्यत्वे  
करः योत्यनेकोत्वेनभेदः नामावय  
त्वेकरोति तद्यथानयोगाश्यायभे  
दः सोम्यत्वेकरोति यस्तत्त्वगोश्याय  
चभेदः सोम्यत्वेकरोति तद्वचुहल्य  
हणोप एवंचक्रुताहल्यहणोपसि  
हंभवतिफलोफलि ग्रन्थानो ग्रन्थे  
यत्रेनत्रास्तिग्रन्थसर्वोपायदणमप  
नेकोतोत्यन्यत्वेकरः इत्युक्तार्थः ३  
तविलेवितयोश्चानपदेशान् दुतवि  
लेवितयोश्चानपदेशान्मन्यामहे या  
कृतिग्रहणात्सिद्धमिति यद्येकस्या  
विदेवहृत्तौवणानपदिशपसर्वचक्रतो  
भवति ग्रन्थिप्रयोजनमेतत् किं  
होतिहृत्तिष्टुत्वेनोपपद्यते तस्मा  
न्नत्रनपरनिर्देशात्सिद्धं तस्मान्नत्र

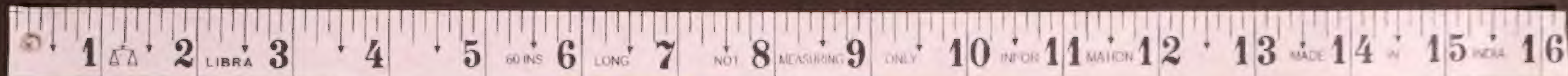
परनिर्देशः कर्तव्यः क्रियतेत्यासएव  
ग्रन्थोभिसोम्यत्वेनपरस्तत्त्वकालस्य ग्रन्थको  
येनिर्देशः तदियत्वेनकालः प्रतिनिदि  
शयते तदियत्वेचवर्णाः तत्राप्रकेयहृत्ता  
स्यकालेनसामानाधिकरण्यत्वे कथं  
हिनिर्देशः कर्तव्यः तत्कालकालस्य  
नि किमिदं तत्कालकालस्येति तत्काल  
लः तत्कालः कालोस्यसोयेतत्कालका  
लः तत्कालकालस्येति मतर्हितन्यानि  
र्देशः कर्तव्यः नकर्तव्यः उभयदलोपो  
वद्व्यः तद्यथा उष्टमावमिवमावम  
स्यसोपमष्टमावः त्वरमावः पवंतका  
लकालस्तत्कालः तत्कालस्येति ग्रन्थ  
वामाहचयोताहृत्ताभीविषयि काल  
महचरितोवर्णाः वर्णोपिकालएव किं  
प्रतिनिदिनियमार्थंशाहोस्तिप्रापकेकथं  
चनियमार्थंस्यात् कथंवाप्रापके य  
द्याग्रहणमनवर्ततेततो नियमार्थं य  
द्यनिवर्ततेततः प्रापके यद्याग्रहणम  
नवर्ततेततो नियमार्थं यद्यनिवर्ततेततः  
प्रापके कस्याविशेषः तत्परस्तत्काल  
स्येतिनियमार्थमितिचेदोच्चग्रहणस्य



नः संज्ञेनो निर्देशात् न हि संज्ञेनो निर्दि  
 श्ये सिद्धेनादिरित्यात्मज्ञानमथावेति।  
 वचनात् सिद्धमेतत्कथम् आदिरेतेन स  
 हेतागुणमाणाः स्वस्वरूपस्याहकः न  
 मध्यानावेति च कथम् संवेधिषादेवीत  
 ल्यम् संवेधिषादेवीतल्यमेतत् तयथा  
 संवेधिषादाः मानवितितयम् पितरि  
 शुश्रूषितयमिति नवाच्याते स्वस्वामान  
 रि स्वस्मिन्नापितरीति संवेधिषादेवाह।  
 स्पते यायस्वमातायश्चयस्वपितेति एव  
 मिहाणादिरित्येति संवेधिषादेवेतीत  
 त्रसंवेधादेतद्देनयम् ये प्रतिपन्नादिः आ  
 तश्चित्तवभवतितस्म्यग्रहणोभवतिसंस्प  
 द्यस्वयेन विधिस्तदेतस्म्यग्रहकस्मात्रभा  
 वति इकोयणाचिरथात्रमध्यत्र अस्त्युलो  
 त्पस्वविधयोभवेति इत्येतस्म्यभविष्यति  
 नैवशक्यम् येनैकालादशादेशास्तेषु दो  
 षः स्यात् यथायवायावश्च नैव दोषः य  
 एव प्रकृतितस्तदेतविधिर्भवत्येवमादे  
 षो भविष्यति यदि चैव कुचिह्नं न तत्र  
 च दोषः स्यात् अपि चांतरंगवहिरंगेन  
 कल्पताम् तत्र को दोषः स्यात् अंतरं।

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 १६२

गलत्तया स्यात्तदादेशात्तद्वहिरंगलत्त।  
 गोवायः प्रसज्येन कुतश्चैसाधितय।  
 लादेशः नशब्दमाधितयणाः शुक्तिवि  
 अनप्रकल्पेन योः पेशाः तस्मात्प्रक  
 तेस्तदेतविधिरिति वक्तव्ये न वक्तव्ये  
 येनेति करणपक्षान्तोया शुभेन वा  
 त्पणविधिर्भविष्यति तयथा देवद।  
 तस्म्यसमाशंशरावेरोचनेन च पत्तद  
 नः प्रतिविधेते तयामेगमहस्यस्य  
 रथपदातिभिः पवमिहाप्यचापातो  
 र्यते विधेते शुकोरणाप्रामिपरिकणे  
 निविधेते येन विधिग्रहणोतदेतस्म  
 चिह्नं हणोपायी नोतदेतोपाधिप्र  
 सेगः येन विधिग्रहणोतदेतस्मति  
 चेत्तु ग्रहणोपायीनातदेतोपाधि  
 प्रसंगः येषि ग्रहणोपाधयस्तपि  
 तदेतोपाधयः स्युः तत्र को दोषः त  
 तच्च प्रत्ययादसंयोगश्चेदिति अमे  
 योगश्चेत्तद्वहिरंगमुकागतविशेषणं  
 त तत्र को दोषः अमे योगश्चेत्तद्वहिरंग  
 नैवैव येषु दामः स्यात् अन्तर्गदीति इ  
 ह न स्यात् आमुहि शक्त्येति तयथा





श्री  
महा  
भा  
१५३

वतो महती शुक्तिमहती वर्णाग्रहणो अतः  
न द्योतिः स्यातिः शुक्तिचरणौकस्थिते  
वलौकारः प्रातिपदिकस्य रथो विधिः  
स्यात् शुक्लीयाह अतः तैः शुः तस्याप  
त्यैः शुक्चम्बरतः सर्वनामाद्ययथा  
न विधातुपसंख्यानम् शुक्जनः सर्व  
नामाद्ययविधौ अतः तौ धातुविधौ उपसं  
ख्यानैकतये शुक्जनः सर्वक विध  
क अद्ययविधौ उच्चकैः नीचकैः अन्वतः  
भिनन्ति किन्ति किंपुनः कारणान  
सिध्यन्ति इह तस्य आग्रहणो भवति तदे  
तस्यावा न चेदेस्यावा न चेदंतत नापि।  
तदेतम् सिद्धं तदेतन्तवचनान् सिद्ध  
मेतत्कथमंतदेतन्तस्येति वचनान् कि  
मिदं तदेतन्तस्येति तस्यान्तस्मिदंतः त  
देतः अंतोस्य तदिदं तदेतन्तम् तदेत  
न्तस्येति तदेकदेशविज्ञानाहा सिद्धं त  
देकदेशविज्ञानाहा पुनः सिद्धमेत त  
देकदेशभूततद्ग्रहणान्तरग्रहणान्तर  
ते तद्यथा गंगायमुनादेवदत्तेति अने  
कानदीगंगायमुनाच प्रविष्टा गंगाय  
मुनाग्रहणान्तरग्रहणे तथैवदत्तास्ये

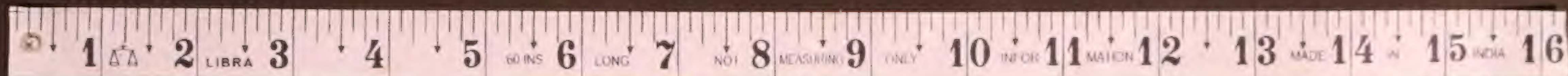




गभीरेवदत्ताग्रहणनरहतेविषमउप  
 न्यासः इहकेचिच्छेदाग्रनरपरिमाना  
 मर्यादोवाचकाभवेति यपतेसंख्याश  
 द्याःपरिमाणशब्दाश्चपंचसमेति पके  
 नाश्रयणेनभवेति शोणार्वागीश्रुता  
 कमिति नैवाधिकेभवेति नचम्यनेके  
 चियावदेवतद्भवतिनावदेवाद्भः यप  
 तेजातिशब्दागणशब्दश्च तैलेवतमि  
 ति त्वार्यामयिशोणेपि अङ्कोनीलः  
 सशतिहिमवत्यपिभवेतिवदकलिका  
 मात्रेपिद्वयश्माश्रापिसंज्ञा शुब्ररूप  
 रिमाणानामर्यादोक्रियेते उल्कोना  
 धिकस्यस्यः पदेनस्याचार्यप्रवृत्तिर्नाप  
 यति तदेकदेशभूतस्तद्ग्रहणनरह्य  
 तशति यदयेनेदमदसोरकोरितिसक  
 कारयोःप्रतिषेधेणास्ति कथंक्रुताज्ञा  
 पके इदमदसोः कार्यमच्यमानेकः प्र  
 संगःयःसककारयोःस्यात् पश्यनामा  
 चयसंज्ञायां सर्वपरमसर्वे विषे परा  
 मविषे उच्चैःपरमोच्चैः नीचैःपरमनी  
 चैः उपपदविधौभयाद्यादिग्रहणप्रयो  
 जने भयेकारः शुभयेकरः आहोकरः

श्री  
 महा  
 भा  
 १६४

स्वाधेकराणो दीर्घिणावृत्तिर्होप्रयो  
 जने भवती अतिभवती महतीश्रु  
 तिमहती प्रतिषेधेसंख्यादिग्रहणप्र  
 योजने ससा परमससा ऊहिताप  
 रमद्विज्ञा उपरिमाणविस्त्रादिग्रह  
 णोच प्रतिषेधेप्रयोजने उपरिमाण  
 विस्त्रादिकबलेभ्योनतद्विज्ञलकिदि  
 विस्त्रा द्विपरमविस्त्रा विविस्त्रा विप  
 रमाविस्त्राद्याचिनाद्विपरमाचिना दि  
 ति दिनिग्रहणोचप्रयोजने दित्येष  
 न्येदेत्याःश्रुतिनैरपतेषादिनाः दित्य  
 दित्यादिनिग्रहणनकतयेभवति रो  
 त्वाग्रहणग्रहणोचप्रयोजने श्रानकरे  
 णःसंज्ञकराणः तस्याच तस्येतिव  
 कथं रोणःकिंप्रनःकारणोमसिधनि  
 नतदेताच्च तदेतच्च तदेतविधिनासि  
 द्वे केवलाच्च वापदेशिवद्भावेनचप  
 देशिवद्भावेनातिपरिकेन किंप्रनः।  
 कामाण्यपदेशिवद्भावेनातिपरिके  
 न इहसूत्रोक्ताद्याभवति दशांतादेभ  
 यति केवलाड्यनिर्माभूदितिनेतद  
 स्तिप्रयोजने सिद्धमग्रतदेताच्चतदेतवि

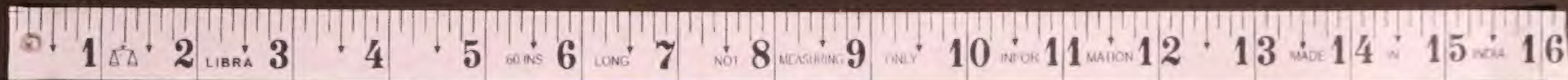




धिनाकेवलान्वापदेशिवद्वावेनमो  
 यमेवसिद्धेसतिपदेतग्रहांकरोति न  
 न्नापयन्वाचार्यः सूत्रोक्तोदवशात्ता  
 देवेति नावतदंताइत्यतिः प्रामोति ३  
 दानोमेवत्युक्तं समासप्रत्ययतिथौप्रति  
 सेधइति एतत्तत्ताचार्यप्रवृत्तिज्ञापय  
 ति वापदेशिवद्वावोशानिपदिकेनेति  
 यदयेष्टादिनिःसर्वाच्चेत्याह नैत  
 दस्तिज्ञापयति शुक्तिह्यन्यदेतस्यवच  
 नेप्रयोजने किंयुक्तादिनेवद्वामोति य  
 नहिणोगविभागकरोति इतरथाहि  
 पूर्वात्तत्पूर्वात्तत्पूर्वादिनिमित्तवद्वयान्  
 किंप्रत्ययमस्यैवशेषः नस्येतिनेत्या  
 ह यच्चानक्रान्तनचानक्रान्तेतस्यसर्व  
 स्यैविशेषः नस्येति रथसीताहनेभ्यो  
 यद्विधौप्रयोजने रथः परमरथः सी  
 तं परमसीतं हत्या परमहत्या सुस  
 र्वाधेदिशब्दभोजनपरस्यप्रयोजने स  
 पेचालकः सभागायकः स सर्व सर्व  
 पोचालकः उपरपेचालकः पूर्वमाग  
 थककः उपरमागथकः क्रतोवृद्धि  
 दिधावयवानो प्रयोजने एवशारदे शु

श्री  
 महा  
 भा  
 १९५

परशारदे एवैकैकाचे उपरनैकाचे व  
 त्रिधौमेव्यायाः प्रयोजने द्विषादिकं  
 त्रिषादिकं पंचषादिकं यमोजनः यमे  
 चरतिधार्मिकः शुधर्मचरतिधार्मिकः  
 शुधर्मोचेतिवक्तव्यंभवति यदागाधि ।  
 कारेतस्यचउत्तरपदस्यच पदोगाधिक  
 रेतस्यचउत्तरपदस्यचतिवक्तव्यं यदा  
 धिकारेकिंप्रयोजने प्रयोजनमिष्टके  
 धीकामालानोचिततलभारि ७ इष्टक  
 चित्तेचिन्तित पक्षेष्टकचित्तेचित्तेचिन्तित  
 तर्षोकन्तलेन मन्तोषकन्तलेन माल ।  
 भारिणीकया उत्तलमालभारिणीक  
 याशुभाधिकारकिंप्रयोजने प्रयोजने  
 मरुदशुस्मन्तलोदोचिविधौ मरुदन्  
 परममरुदन् मरुदं शुश्रुक्षस्तिष्ठेति  
 स्वापः शुश्रुस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्व  
 सारो परमस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्व  
 मस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्व  
 प्मदस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्वस्व  
 जने द्विपरः पश्य शुक्तिवेदानोक्तधि  
 केवलः यत्तुः परयोविधिः स्यात् ना  
 लीत्याह एतत्तत्तागाधिकारप्रयोजने

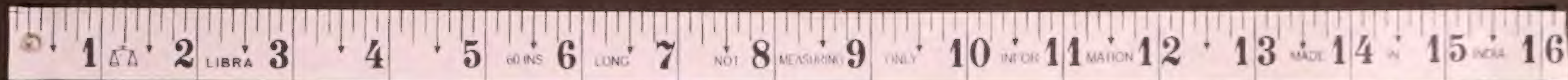




नायकाधिपः एवं परमपक्षाधिपौ प  
 रमपक्षाधिपः इति यदि तर्हि पक्षाधिका  
 रे पक्षान्तरान्तरादिविधिर्भवति पादपदा  
 द्यादियोपहृतेषु यथेह भवति यादेनो  
 पहृतेषां दोषहृन्मिति एवमिहापिष्ठा  
 त् दिग्गयादेनोहृपते दिग्गयादोपहृ  
 तमिति एव तर्हि गार्हपत्यप्रयोजन  
 ने ननु चोक्तं नास्ति कृत्वलः पक्षश्च  
 इति अथ मस्तिपादयतेरप्रत्ययः यान्  
 पदा पदोपत प्रकृत सुस्मत् शृणु वधे  
 मुनिपुत्रे मुनिवधे प्रकृत सुस्मत् अ  
 स्मदि सुस्मा दभा सस्मा परमास्मा प  
 रमदभा परमसक्था सुस्मादि मुनञ्  
 हाने मुनहान् परमानहान् अथपि  
 मथिपुत्रो मथो मथि वचनो नृनिपु  
 द्वाप्रयोजने योः सुयोः पथाः सुपे  
 थाः मथाः परममथाः प्रमान परम  
 प्रमान योः सुयोः सत्वाय सत्वायः  
 ससत्वायै ससत्वायः चत्वारः परम  
 चत्वारः मुनहाहः परमानहाहः त्रया  
 णां परमत्रयाणां तद्वदिविधिभस्मा  
 दिस्त्रीप्रहणचप्रयोजने सः मुनिसः भ

श्री  
 महा  
 भा  
 १६६

सिका भस्का निर्भसिका निर्भस  
 कावद्भसिका वद्भसका सीग  
 द्वाचप्रयोजने सियो सियः यन्ति  
 यो राजसियः वर्णाग्रहणचप्रयोजने  
 कसर्वत्रुगाधिकारे चान्यत्र च अग्रो  
 दाहने अगाधिकारे अतोरोचोयति  
 सुपिच इहैवम्यात आभ्या वदाभ्या  
 इत्यत्रम्यात प्रत्ययग्रहणवापचम्याः  
 प्रयोजने यजिज्ञोः प्रभवति गार्ग्या  
 यान् परमगार्ग्यायान् वात्स्यायनः प  
 रमवात्स्यायान् अग्रचम्या इति किमर्थं  
 दृष्टतीर्णापरिपत्तीर्णा अनेवानर्थके  
 न नातो नार्थकेन विवक्तव्ये किंप्रयोज  
 ने हलग्रहणोस्तीह नग्रहणमात्रं तद्  
 हणोतद्ग्रहणोस्तीग्रहणोऽस्तीग्रहणो स  
 ग्रहणोपायसंकरोतीनिमाभूत् किमर्थं  
 मिदमन्वाते नपदोगाधिकारे तस्याच  
 तद्ग्रहणपदमन्वाते वसिदे नचेदतत्तत्ता  
 पितृत्तरपदे तत्रवक्तव्यं भवति किंप्र  
 नग्रहणायः तदेतदिविधिरवस्थाप्यते इह  
 मपिसिद्धं भवति परमानिमहान् पत।  
 दिनेवतत्ता नापितृत्तरपदे अतिनः

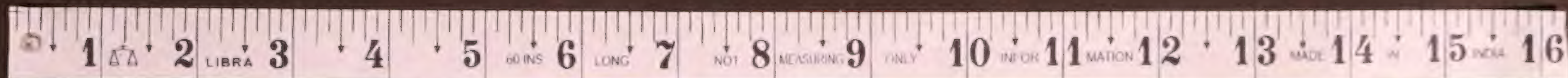




सन्प्रहणानिच शुर्थवताचानर्थके  
 नचप्रयोजयेति अन् राजेत्यर्थवता  
 सामेत्यनर्थकेन अन् देशेनार्थव  
 तावागमोत्पन्नार्थकेन इन् अस्मिन् स्ववया  
 इत्यर्थवता समेत्यनर्थकेन अस्मिन्  
 मन् सप्तमैत्यर्थवता सप्रविमैत्यनर्थ  
 केन यस्मिन्निधिसदादावलप्रहणो  
 यस्मिन्निधिसदादावितिवक्तव्यं किं  
 प्रयोजने अविश्रुतानधुवापोरियद्  
 वदन्ति इहैवस्यात् श्रियै भक्त्यै श्रि  
 यः भक्तः इत्यत्रस्यात् हृदियेसात्मा  
 दिस्तद्देहं हृदिप्रहणोकिमर्थं हृदिये  
 सात्मादिस्तद्देहं मितीयत्युक्तमाने यं  
 ताः शक्तिताः इत्यत्रापिप्रसज्येत हृदिप्रह  
 णोअनः क्रियमाणेनदोषोभवति अथ  
 यस्याप्रहणकिमर्थं यस्मिन्निवायेदेशा  
 य अथावप्रहणोकिमर्थं हृदियेसात्मा  
 दिस्तद्देहं मितीयत्युक्तमाने इहैवस्यात्  
 येनिकायजीयाः जेपगवीयाः गांभी  
 याः वान्सीयाः इत्यत्रस्यात् अन्प्रहणो  
 अन्ः क्रियमाणेनदोषोभवति अथादि  
 हणोकिमर्थं हृदियेसात्मादिस्तद्देहं मितीय

श्री  
 महा  
 भा  
 १६३

न्युक्तमाने सभासत्रयनेभवः सभास  
 त्रयनः अत्रापिप्रसज्येत अदिप्रहणो  
 अन्ः क्रियमाणेनदोषोभवति हृदिसत्ता  
 यामजसत्रिवेशादनादित्त्वं हृदिसत्ताया  
 मजसत्रिवेशात् अदिरित्येतत्रापपद्य  
 ने नह्यसामत्रिवेशात्तिननचवेवि  
 तायेत अन्नेवादिः अन्नादिः नैवशाकं  
 इहैवस्यात् येनिकायजीयाः जेपग  
 वीयाः गांभीयाः वान्सीयाः इत्यत्रस्या  
 त् यकांतादित्त्वंतद्विविक्तमाने एका  
 तादित्त्वेचसर्वप्रसंगः इहापिप्रसज्येत  
 सभासत्रयनेभवः सभासत्रयनइ  
 तिसिद्धमजाकृतिनिर्देशात् सिद्धमेत  
 क्त्वे अन्नाकृतिनिर्देशात् सिद्धमेत  
 क्त्वे अन्नाकृतिनिर्देशात् अन्नाकृतिनि  
 दिष्टमेत एवमपिअजनेअवहितत्वात्  
 प्राप्नोति अजनेनसाविधमानवत्वेयस्या  
 त्त्र अजनेनसाविधमानवत्वावभवेति  
 यथातुत्र अन्नापिअजनेनसाविधमा  
 नवत्वावभवति अथातुत्र स्वे शानाम  
 भेयस्य वानामभेयस्यहृदिसत्तावक्तव्य  
 देवदत्तायाः देवदत्ताः यजदत्तायाः यज





श्री  
महा  
भा  
१५८

[illegible]



भः आज्ञानिद्वयं शुभयोगानि  
 दृक्द्वयं भवतीति चेदादेशप्रति  
 षेधः भवतीति चेदादेशप्रतिषेधो  
 वक्तव्यः ३. कारककारणितौ आदेशो  
 प्रामुतः कथं प्रनित्संज्ञो नामादेशः स्या  
 न किं हि वचनाच्च भवति एवंतर्हि षष्ठी  
 निर्दिष्टादेशा उच्यंते नचात्र षष्ठीपश्य  
 मः गार्जुनादिभ्योऽप्येवमप्येवमी अ  
 ज्ञादिति प्रथमायाः षष्ठीप्रकल्पयिष्या  
 ति तस्मादित्यन्तरस्येति संज्ञाकरणम्  
 तर्हीदं गार्जुनादिभ्योऽज्ञानितीत्यर्थः  
 कितीति द्वितीति च तथा किं दुरोडादि  
 दुरोडाप्रचानयोरेव संप्रत्ययः स्यात् तद्वा  
 दतिदेशः तस्यैव गार्जुनादिभ्योऽज्ञानि  
 दृक्द्वयं भवतीति शुभयोगानिद्वयं किं दृक्द्वयं  
 वतीति सतर्हि वतिकर्तव्यः नचन्तरेणा  
 वतिमतिदेशागम्यते अन्तरेणापि व  
 तिमतिदेशागम्यते तद्यथा एष वस्तु  
 दत्तः अवस्तुदत्तवस्तुदत्त इत्याह तेमन्या  
 महेवस्तुदत्तवस्तुभवतीति एकमिहा  
 प्यतिर्नेति दित्याह दिद्वयं भवतीति गम्य  
 ते तद्दतिदेशो किं हि प्रसंगः तद्वा

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 १८५

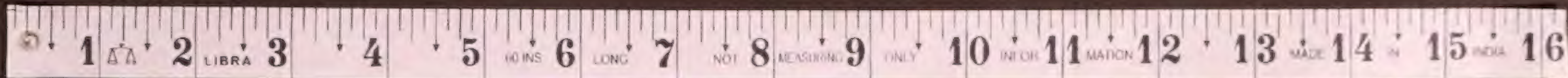
दतिदेशो अकिं हि प्रसंगोति सृजि  
 दृशोर्कल्पमकिं हि विसृजति दिद्वयं  
 अकिं हि दृशोर्मागमः प्रामोति सिद्धेन  
 प्रसन्नप्रतिषेधात् सिद्धमेतत्कथं प्र  
 सज्यायाप्रतिषेधः क्रियते किं हि नेति स  
 र्वप्रसन्ननादात्मनेपदप्रतिषेधः सर्वप्र  
 पक्षप्रसन्ननादात्मनेपदप्रामोति तच्च  
 कुरिषति दिवचुक्रिषति दि. तन्नात्मनेप  
 देशोति तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः सिद्धेन  
 एवैवकार्यानिदेशात् सिद्धमेतत्कथं  
 एवैवकार्येन दतिदिश्यते किं वक्तव्य  
 मेतत् नहि कथमनुचमाने गम्यते स  
 मप्येवति भवति तद्यथा मथुराया  
 मिव मथुरावत् पाटलिपुत्रवत् पाटलि  
 पुत्रवत् एवं दि. तीति दि. दत्त अथ किं म  
 र्थेण कुरि किं नो क्रियते नेन सर्वकिं  
 दृश्यादि देववा एण गतवन्त प्रयोजन  
 वति स्वपियजादीनां संप्रसारणं सार्वथा  
 तत्कचडादिषु सार्वथान्तके प्रयोजनम्  
 यथेह भवति सतः समवायिनि एवं स  
 पितः स्वपियः अत्रापि प्रामोति चडा



दिप्रवप्रयोजनम् केपनसुमादयः चर  
 ३. जि३. हतिवणन३ चर. यथेहभवति  
 मूनः मूनवानिति एवमशिष्टियत् अ  
 प्रापिप्रामोति अ३. यथेहभवति मून  
 उक्त३ति एवमस्यत् अवाचत् अत्रापि  
 प्रामोतिनजि३. यथेहभवति सप्यत्  
 समवान सप्तः एवंसमक अत्रापिप्रामो  
 तिदूनि३ यथेहभवति सप्तः एवंयत्  
 अत्रापिप्रामोतिन३. यथेहभवति उधि  
 तः एवमावस्यः अत्रापिप्रामोति न३.  
 यथेहभवति उध३ति एवंयत् अत्रा  
 पिप्रामोति जागृणाविधिः प्रयोजनं  
 यथेहभवति जागृतः जागृणः इतिदि३  
 नीतिपुष्टासोभवतीति एवंजागरितः  
 जागरितवानिति अत्रापिप्रामो अत्रा  
 ग्राहजागृणाविधिः जागर्तेगृणाविधि  
 प्रयोजनम् यथेहभवति जागरितः जाग  
 रितवानिति एवंजागृतः जागृणः अत्रा  
 पिप्रामोति कुरारीनामिदप्रतिषेधः प्रयो  
 जनमयथेहभवति लता एता अकः  
 कितीतीदप्रतिषेधः एवंवविता धविता

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 १२१

अत्रापिप्रामोति क्वायाकित्यतिषेधश्च  
 किंचेदप्रतिषेधः अदप्रतिषेधश्च कि  
 त्यतिषेउदारुतम् इदप्रतिषेधेइति  
 यथेहभवति देविता सेविता नक्तासेडि  
 तिप्रतिषेधः एवंकुरिता पुरिता अत्रा  
 पिप्रामोति अथवादेशयवायचः पठि  
 तः क्वायाकित्यतिषेधश्चदप्रतिषेधश्च  
 कित्यतिषेनउदारुतम् इदप्रतिषेधेय  
 थेहभवति लता एता अकः किती  
 तीदप्रतिषेधः एवंवविता धविता अ  
 त्रापिप्रामोति स्यादेतत्प्रयोजनम् यथा  
 स्यनियोगतः आदिदेशकेनदि नेनगो  
 पदेर्षीकंदि. वंवाथेतः सत्यपिदि. तकि  
 देवेष तस्मान्द्रता धृता इयेवभवित्तो  
 सार्वधानकमपितसार्वधानकग्रहणे  
 किमर्थं अपिनुदिरितीयत्तयमानेग्र  
 र्थधानकस्याप्यनेनापितोदित्वेप्रमत्ते  
 तकर्ताहर्ता नैषदोषः आचार्यप्रहृति  
 जापयति नानेनार्थधानकस्यापितोदि  
 त्वंभवतीति यदयमार्थधानकोयान्को  
 श्चिन्तितः करोति चर३. जि३. हतिवय।  
 न३. नसार्वधानकेपेतन्नापकस्यात् ने



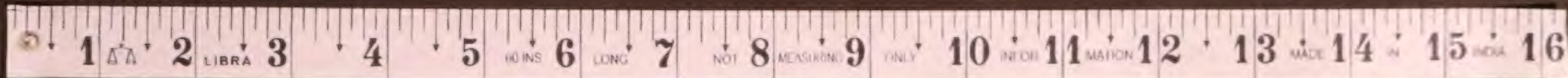


त्यास नृपजातीयसत्तापके कश्चन  
 ल्य जातीयः यथाजातीयकः च इह  
 जिहृदतिवयनः कथंजातीयाश्चेते  
 ग्रार्थधातकम् यथेतदस्तिनृपजाती  
 यस्यत्तापकमिति च इह नृपजातीकरण  
 नात्तापकौस्याताम् नजिहृदतमानका  
 लानाम् हुनिशभूतकालानीम् यथा  
 शास्त्राणादिकानां नृप शास्त्रचर्जये  
 नाम तस्मान्नावेधातकग्रहणाकनेय  
 किंप्रत्ययपदस्यः प्रत्ययान्तश्चि श्र  
 दोस्तिप्रत्ययप्रतिषेधः पित्रेति क  
 श्रात्रविशेषः अपिन्द्रिदितिचेच्छ्रवका  
 देशप्रतिषेधश्चादिवत्तात् अपिन्द्रिदिति  
 चेत् शब्देकारदेशप्रतिषेधोवक्तव्यः च  
 तेसर्वेते किंकारणां आदिवत्तात् पिद  
 पितोरेकारदेशः अपितश्चादिवत्तात् अ  
 स्म्यप्रत्ययान्तश्चिह्नादिह प्रामोति अस्त  
 तदिप्रत्ययप्रतिषेधः पित्रेति नपितदि  
 दितिचेत्तमेकारदेशप्रतिषेधः नपितदि  
 नश्चिचेत् तमेकारदेशप्रतिषेधः प्रामो  
 ति तदानीं लिखानिकिकारणां आदिव  
 त्तादेव पिदपितोरेकारदेशः पितश्चादिव

त्यात् तत्रपिन्नेतिप्रतिषेधः प्रामोति  
 यथेच्छमितिशास्त्र ननुचोभयथापि।  
 दोषोभवति पकारेशः एवंविधोस्याति  
 वद्वर्तनीतिस्यानिवद्वावावधाने अस्म  
 योगालिङ्कित ऋग्वेदेषोतिहः कि  
 नेगणादिप्रतिषेधेनभवति वद्वते व  
 द्ध्ये उक्तेवाकिसुक्ते नवाकस्तस्यानव  
 काशत्वादपवादोशास्येति विषमउ  
 पन्यासः सुक्तेनत्रयदनवकाशकि  
 करणांशावायेत इहप्रत्ययभयसा  
 वकाशकिङ्करणास्यावकाशः इततः  
 इजः शास्त्रावकाशः चतिवावर्धित  
 इहोभयप्रामोति वद्वतेवद्वये परत्वा  
 द्वाः प्रामोति इदेतत्सुक्ते इष्टवाचीप  
 रशास्त्रः विप्रतिषेधेपरयदिष्टेतद्वर्तनी  
 ति इतिभवतिभ्यांचकिमर्थमिदमुच्य  
 ते इथेः संयोगार्थेगृहणांभवतेः पिद  
 र्थे अर्थयोगः शक्यवत् कथम् इथेः  
 कंदोविषयत्वाद्वाच्येतिनृपजाती  
 भ्याकिहचनानर्थक्यं इथेः कंदोवि  
 षयोतिह नृपतेराकंदः इथेइनेत  
 रालिङ्गः ग्रामाभाषायां भवितव्यम्

श्री.  
 महा  
 भा.  
 १२।

श्री  
 महा  
 भा.  
 १२।





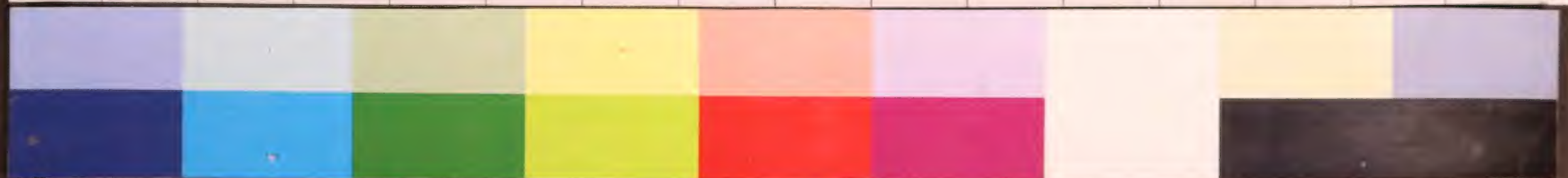
वोभकोनित्यताइवतेरपिनित्योवुक  
 कृतेपिगोशमोयकृतेपिशमोतिता  
 भोकिइवचनानर्थका नाभ्यामिधिभव  
 तिभोकिइवनमनर्थके मृदमृदय  
 कुशक्तिशवदवसःक्ता किमर्थमृदा  
 रिभिःपरमन्तःकिञ्चमुच्यते किंस्व  
 हिक्तानक्तासेरितिप्रतिषेधःप्रानो  
 तितहाथनार्थं यदिनहिमृदारिभ्यःप  
 रमन्तःकिञ्चमुच्यते नर्थोनक्तासे  
 रिति किञ्चप्रतिषेधेन इहनिगमाथं  
 भविष्यति मृदारिभ्यपवपरमन्तः  
 किञ्चभवतिनानेभ्यःपरमेति यदिनि  
 यमःक्रियतेइहापितहिनिगमात्रश  
 मोति लृत्वा इत्वा शुभाप्यकिञ्चशमो  
 ति तत्पज्ञातीयस्यनियमःकश्चुत्प  
 ज्ञातीयः यथाज्ञातीयकोमृदादिभ्यः  
 परः क्ताकथंज्ञातीयकश्चमृदादिभ्यः  
 परः क्तासेदप्यवमणस्तत्रकश्चिदिभ्यः  
 धितेह सोनिदोनियामकःस्यात् प्रा  
 स्ततावयेसेदस्तेषांग्रहाणानियमाथं  
 यदानीविभाषितेह तस्यग्रहणमवि  
 थर्णभविष्यति रुदविदमुषग्रहिस।

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 १३१

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 १३२

पिप्रकः संश्रुसपिप्रकोः सनर्थग्रह  
 णोकिदेवहिक्ताइकोकल किमर्थमि  
 कःपरमसनः किञ्चमुच्यते इकःकिञ्च  
 गुणोमाभूत इकःकिञ्चमुच्यतेगोमा  
 भूदिति चिदीषति तद्वति नेतदस्ति  
 प्रयोजनं दीर्घांभान् दीर्घत्वमत्रवाथ  
 केभविष्यति कृतेभवेत् कृतेनावत्  
 दीर्घतेगुणःप्रमोति अनर्थकेत अन  
 र्थमेवेसतिदीर्घत्वस्यात् नानर्थइसा  
 र्थ इहदीर्घत्वचनसामर्थ्याद्गुणानभवि  
 ष्यति दीर्घानाप्रसज्यते भवेद्वस्त्वानोदी  
 र्घत्वचनसामर्थ्याद्गुणानभविष्यति नदी  
 र्घानोदीर्घाःप्रमवेति किंकारणो नहि  
 भुक्तवानप्रनर्थके नवकृतप्रमश्रःप्रा  
 नःप्रमश्रणिकारयति ननुचनःप्रवति  
 रपिट्टाभुक्तवांश्चुपुनर्भुक्ते कृतप्रम  
 श्रपुनःप्रमश्रणिकारयति सामर्थ्या  
 हिपुनर्भावात् सामर्थ्यात्पुनस्तत्रप्रव  
 तिर्भवतिभोजनविशेषात् शिल्विवि  
 शेषाच्च दीर्घाणांतपुनर्दीर्घत्वचने नकिं  
 चिदपिप्रयोजनमस्ति श्रुतकारित।  
 लपिणास्रमप्रिवत् श्रमिद्यदम्यंतह।

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16



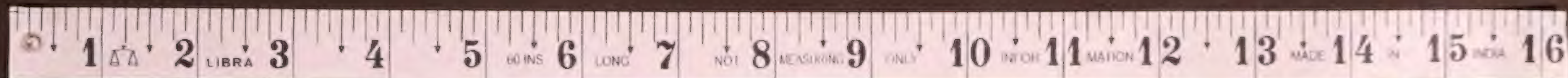


इति दीर्घाणांमपि दीर्घवचने पतत्ययो  
 जने गुणोमाभूरिति कृतकुरित्वलपि  
 शास्त्रे पञ्चमवत तद्यथा पञ्चमः यव  
 इतरेषां च सर्वमभिर्वर्षति यथैव तर्हि  
 दीर्घवचनसामर्थ्याद्गुणो न भवति पव  
 मृदित्वमपि न प्रमोति चिकीर्षेति निरी  
 षेति ईदित्वे दीर्घसंश्रये ये विधिप्रत्या  
 देशो नर्थकः स विधिर्वाप्यते यस्मात्तवि  
 ये निमित्तमेव नासौ वाप्यते नाकृते दी  
 र्घे ईदित्वे प्रमोति किं कारणं ईदित्व  
 त्यच्यते भवेद्दृष्टान्तो नाकृते दीर्घे ईदित्वे  
 हित्वे स्यात् दीर्घाणां तु प्रसज्यते दीर्घा  
 णां तत्त्वत्कृते दीर्घे ईदित्वे प्रमोति  
 दीर्घानां नाकृते दीर्घे दीर्घानामपि नाकृ  
 ते दीर्घे ईदित्वे प्रमोति यथा दीर्घेन  
 गुणीवापिनः तत उत्तरकालमृदित्वं भव  
 ति णिलोपस्तु प्रयोजने ईदित्वे प्रयोज  
 ने णिलोपोपस्थाप्यादिति स्तीर्ष्यति क  
 साः कनिपाताः ककित्वे कृणिलोपः  
 कोवाभिसंबन्धः यत्नानि किञ्च णिलोपः  
 स्यात् प्रसजित्वेन स्यात् प्रयोभिसंब  
 धः यत्नानि किञ्च सावकाशे दीर्घे पर

त्वास्मिलोपोवायेन प्रसजित्वेन किञ्च  
 नवकाशे दीर्घेन यथैव गुणो वाप्यते पवे  
 णिलोपमपि वाप्यते तत्र णिलोपस्याव  
 काशः कारणद्वाराणां दीर्घत्वस्यावका  
 शः चिर्वापति तदुच्यते ईदो भये प्रमो  
 ति स्तीर्ष्यति परत्वास्मिलोपः प्रसज्यति  
 किञ्च सावकाशे दीर्घेन निमित्तमिति  
 प्रसजित्वेन निमित्तानि निमित्तानो दीर्घेन कृ  
 ते मीगृहणेन गृहणे यथा स्यात् यथैव  
 तर्हि सति किञ्च सावकाशे दीर्घे परत्वा  
 स्मिलोपो वाप्यते तस्मात्किञ्च वक्तव्यं  
 कः किञ्च गुणोमाभू दीर्घां भाकृते भ  
 वेत् अनर्थकं तद्दृष्टान्तो दीर्घाणां तु प्रस  
 ज्यते सामर्थ्यादि प्रनभावा मृदित्वे दीर्घे  
 संश्रये दीर्घाणां नाकृते दीर्घे णिलोपः  
 स्तु प्रयोजने हलेना च उपक्रोये निर्दे  
 शः कथं हीको नाम हल अंतः स्याद  
 न्यस्यात्यः कथं तर्हि निर्देशः कतेनः  
 गवो हलेनादिति यथैव विपक्षति प्र  
 यथापि प्रमोति पवतर्हि इगुपथा हले  
 नादिनिवक्ष्यामि पवमपि दभेन प्रमो  
 ति सूत्रे च भिद्यते यथा न्यासमेवास्त

श्री.  
महा  
भा.  
१३१

श्री  
महा  
भा  
१३१



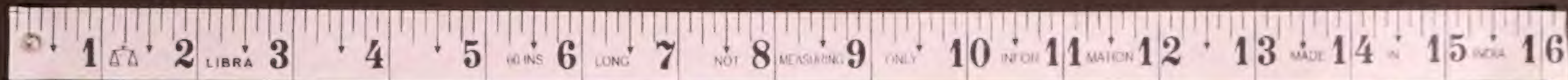


ननु चोक्तमप्युक्तोपनिर्देशः नाशकः प्र  
 यमेतशब्दोक्तवाच्यवत्वाच्च तद्यथा  
 वसोतोवसनातः वसोवयवोवसना  
 वयवश्चिगम्यते अस्मिन्मोपेवते  
 तद्यथा उरकोतेगतः उरकसमीपमि  
 तिगम्यते तद्यत्नामीपेवतेतेतस्येदं  
 द्वाण एवमपिदमेतस्थिति योस्येक  
 समीपेहल नतस्मादमरः सत् नासचि  
 कसमीपे पवतहि रभेहल्यदगास्यता  
 निवाचकत्वात्सिद्धे हलजातिनिर्दिष्टते  
 इकरजगयाहलजातिरिति लिट्सिचा  
 वात्मनेपदेष कथमिदेविज्ञायते आत्म  
 नेपदेयोलिट्सिचाविति आहोसिरात्म  
 नेपदेषपरतः योलिट्सिचाविति किं  
 चात्रतः यदिविज्ञायते आत्मनेपदेयो  
 लिट्सिचाविति लिटविशेषतः सिज  
 विशेषतः अद्यविज्ञायते आत्मनेपदे  
 उपरतोयोलिट्सिचाविति सिजिषे  
 तः लिटविशेषतः यद्येकस्मिन्पास्त  
 अस्ततावरात्मनेपदेयोलिट्सिचावि  
 ति ननुचोक्तेलिटविशेषतः सिजविशे  
 षतः सिजविशेषतः कथमात्मनेपदे

सिज्जास्तीति कृतात्मनेपदेपरेसिचि।  
 कार्यविज्ञायते अद्यवापुनरस्तथात्म  
 नेपदेषुपरतोयोलिट्सिचाविति ननु  
 चोक्तसिजिषेवितः लिटविशेषतः लि  
 टविशेषिताकथम् आत्मनेपदेपरे।  
 लिट्नास्तीति कृतात्मनेपदेलिटिका  
 र्यविज्ञायते नैवपुनर्योलिटविशेष  
 तोनात्मनेपदेषुहोतकिंकारणं कलि  
 तवतेने आत्मनेपदेषुचैवलिट् फला।  
 दिनेपरस्मैपदेषुतरेतस्मिन्विशेषणामा  
 त्मनेपदेषुहोतप्रयोजने इहमा  
 भूत अयातीत अयापीत नैतरस्ति  
 इकरनिवर्तते एवमपिअवेपीत अनेवी  
 त अयापिषामोति हलेनादिनिवर्तते  
 एवमपि अकोपीत अमोपीत अत्रया  
 मोति नैतरस्तिजलितवर्तते एवमपि  
 अमेत्सीत अकेत्सीत अत्रयामोति नै  
 तरस्ति इत्यल्लतायोगावहोः प्रति  
 षेधः नचैषेगल्लतावहोः इदेतद्विप्र  
 योजने इहमाभूत अयातीत अयापी  
 त किंचस्यात् अकिल्लताअमागमो

श्री.  
 महा  
 भा.  
 १२१

श्री.  
 महा  
 भा.  
 १२४



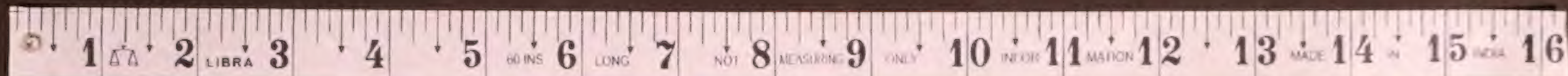


नस्यात् स्याद्योरिच्च इच्चकस्यतकारे  
 च कस्यहेतोरिकारः तपरः क्रियते री  
 चोमाभूत् दीवोमाभूत्तेपिसः अत  
 रेणाप्यारभेसिहोत्रदीवः कुमास्यागा  
 पातहानिमोहलोति अनेनरेस्तोमा  
 भूत् इरेतहिप्रयोजनेस्तोमाभूरिति  
 कुतोनावलेतत अनेतरायप्रारभोह  
 स्वाभविष्यति नपुनः स्वतइतिल्लतश्च  
 विषयेस्ततः विषयेस्ततउच्यते यदाच  
 विषयोभविष्यत्यमेवतरास्ततेनश्च  
 कस्यतकारेलेदीवोमाभूत्तेपिसः  
 अनेतरेस्तोमाभूत्तुनश्चविषयेत्त  
 तः नत्कासेद नसेरितिकृतेकिन्नेन  
 सेरित्वेवसिद्धे नाथः न्काग्रहणानति  
 स्यामवधारणान निष्ठायामवधार  
 णान्नभविष्यति किमवधारणो निष्ठा  
 शीरु सिरिनिदिस्तिदिष्टपइति परोहो  
 यानदिष्टाभेति किंचस्यात् पपिवपेपि  
 म किन्तोत्याकारलोपतस्यात् माभू  
 देवउनीत्येवेभविष्यति इरेतहिजमि  
 वजत्रिवाकृतेत्यपथालोपोनस्यात्  
 तापकात्रपरातायात्तापकात्यरोदायो

नभविष्यति किंतापके सनिजल  
 ग्रहलेविडः यरयमिकोरुनितिक  
 लग्रहणोकरोनितजापयत्याचार्यः  
 ओपदेशिकस्यकित्तस्यप्रतिषेधोना  
 तिदेशकस्येति कथंरुत्वाजापकेरु  
 लग्रहणस्येतत्प्रयोजने इहमाभूत्  
 शिशयिष्यतइतिपरिचितातिदेशक  
 स्यापिकित्तस्यप्रतिषेधः स्यात् कल  
 ग्रहणमनयेकस्यात् अस्तत्रकिन्ने  
 नसेरितिप्रतिषेधोभविष्यति पश्य  
 निन्वाचार्यः ओपदेशिकस्यकित्तस्यप्र  
 तिषेधोनातिदेशकस्येति ततोक्तग्र  
 हणोकरोति नेतरास्तिजापके उत्तरा  
 धमेतस्यात् स्याद्योरिच्चकलादौपया  
 स्यात् इहमाभूत् उपास्यापिघातो उ  
 पास्यापिघत उत्तकिन्नेन्द्रियेणोन कि  
 त्तसन्त्रियोगेनेत्तमुच्यते तेनासतिकि  
 चेइत्तेनभविष्यति रेणातत्यसधीव  
 ति तद्यथा सधीवा सधीवादीसन्त्रियो  
 गेनरउच्यमान अस्तिहोपिनभूवति  
 अथवास्तइत्ते काश्यमिदिः इहोह  
 तायाद्यायादेशोभविष्यति नस्वयंतदि

श्री.  
महा  
भा.  
१२।

श्री.  
महा  
भा.  
१३।





श्री  
महा  
भा  
१३२

श्री.  
मह  
भा  
१३१

न्नपरोक्षायामनिरुक्तग्रहणोक्तिः इत्थं  
 किन्तुत्रियोगेनोक्तान्तत्वंसंभवति ३  
 कारणेष्ववहावापदेशोभविष्यति  
 वस्येकिदन्तिदेशाद्भूतिः त्वाचवि  
 ग्रहान् उदुपया इहकस्मान्नभवति ग  
 धितमिति इष्टिः उदुपयात्तुः शब्दिक  
 रोगोभ्यश्रयते सदन्त्वाच सदन्त्वाति  
 श्रयोतिदिवाप्रसेगः सदप्रकारणात् स  
 उः त्वातिश्रयोतिदिवाभाषाप्रामोति किं  
 कारणं सदप्रकारणात् सेतिनिदिबन्ते  
 नवाः सदसत्त्वाकिराश्रयत्वादिवा  
 किन्तम नैवषरोषः किंकारणं सदने  
 स्वाकिराश्रयत्वात् अकिराश्रयेसदने  
 यदाकिन्तनदेशाभविनये सदत्त्वात्  
 किदाश्रयत्वात् अनियुक्तविभाषाकि  
 त्तंभविष्यति इदृथावैवसदोक्तान्ति  
 यते तेनवचनादिहसदप्रकारणाच्च  
 वृत्तिभाषाप्रामोति इष्टिः यत्तुग्रहणं इदृया  
 हि सदेष्टोक्तान्नकत्वंभवति भारहृती  
 याः सदन्तिनित्यमिदयोः सिद्धं कथंविभा  
 षामप्येयेयोगः क्रियते विभाषामप्येच  
 येविधयोनिष्पत्तेर्भवेति किमप्येति

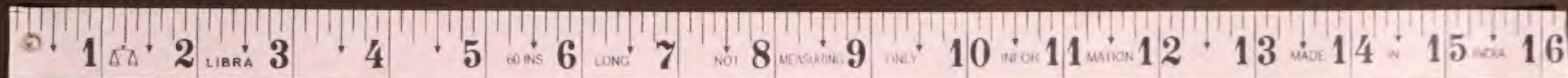




त्काग्रहणोत्काग्रहणमनराशे त्काग्र  
 हणोक्रियेतनराशे नोपधास्यफाता  
 हावनचिलनृतेति नृषिस्विकृतेः  
 काशपस्य काशपग्रहणोदजाशे वे  
 न्येवहिंवनते रलोचुपधाकिमिदेशलः  
 त्काशपोः किन्नेविधोयतेग्राहोस्वित्त  
 तिषिथते किंचानः यदिविधोयतेत्का  
 ग्रहणमनर्थकं किदेवहिंत्काग्रहण  
 तिषिथतेसनग्रहणमणयके यकि  
 देवहिसत् घनउतरपदति रलःत्का  
 सनोः किन्नेरलःत्कासनः किन्नेविधो  
 यते नन्वोकेत्काग्रहणमनर्थकं ना  
 नर्थकं नत्कासेरितिप्रतिषेधः प्रामोति  
 तदाथनार्थे ऊकालोत्तहसरोचसनाः  
 आशुकोपेनिर्देशः ऊरयनेनकालः प्र  
 तिनिर्दिशते ऊरययेवर्णाः तत्राप्रके  
 र्णास्यकालेनसामानाधिकरणे क  
 येतहिंनिर्देशः कर्तव्यः ऊकालकाल  
 इति किमिदमूकालकालइति ऊरय  
 सकालः ऊकालः सकालोत्तऊकाल  
 कालइति एवेतहिंनयानिर्देशः कर्तव्यः  
 नकर्तव्यः उतरपदलोपोऽदृश्यः नयथा

श्री  
 महा  
 भा  
 १३३

नष्टमात्रमिवमत्रमणउष्टमात्रः त्वर  
 म्बलः पवम्कालकालऊकालइति  
 अथवासाहचर्याताकुवाभविष्यति क  
 लसहचरितोवर्णाः वर्णापिकालपस इ  
 सादिसमसंख्यातस्याप्रसिद्धिः किंका  
 राणे निर्देशवेषम्याततिस्रः संज्ञाः एकः  
 संज्ञोवेषम्यात्संख्यातान्देशेनप्रामोति  
 सिद्धेतसमसंख्यातान् सिद्धमेतत्कथं  
 समसंख्यातान् कथं समसंख्यातं त्रया  
 णाहिविकारनिर्देशः त्रयाणामयेष्टि  
 एनिर्देशः कथं पुनर्त्तयते त्रयाणाम  
 येष्टिनिर्देशइति निस्रणां संज्ञानो  
 करणममर्थान् त्रयाणाहिविकार  
 निर्देशः कथं पुनर्त्तयते त्रयाणाम  
 येष्टिनिर्देशइति निस्रणां संज्ञानो  
 करणममर्थान् यद्यपिनावतिस्त्  
 णासंज्ञानोकरणममर्थान् न्नायतेत्र  
 याणामयेष्टिनिर्देशइति ऊत  
 म्बलत एतेनानष्टेणामन्निविष्ट  
 नां संज्ञाभविष्यति आदोमात्रिकः न  
 तोहिमात्रिकः ततस्त्रिमात्रइति नष्ट  
 नमोत्रिको मथे वोतेवास्यात् तथाहि

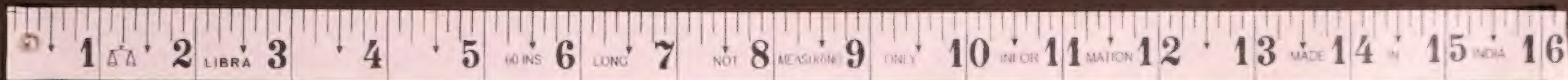




मात्रः श्रादौ वांते वास्यात्तथात्रिमाशः  
 श्रादौ वा मध्ये वास्यात् अयेतावन्तिमा  
 शोशकश्रादौ वा मध्ये वाकते कृतः स  
 ताश्रयोदिप्रकृतिभावः प्रसज्यते मात्रि  
 कदिमात्रिकयोरापि चोते एवं निपतती  
 तिमात्रिकस्य एवं निपातो भविष्यति य  
 तावदुच्यते अयेतावन्तिमाशोशकश्रा  
 दौ मध्ये वाकते कृतः सताश्रयो  
 दिप्रकृतिभावः प्रसज्यते मात्रिकदिमा  
 त्रिकयोरापि चोते एवं निपततीतिमात्रि  
 क एवं निपातो भविष्यति यतावदुच्य  
 ते अयेतावन्तिमाशोशकश्रादौ वा मध्ये  
 वाकते कृतः सतः श्रयोदिप्रकृति  
 भावः प्रसज्यतेति सताश्रयः प्रकृति  
 भावः सतमेतो वाते नैव यदि च विमा  
 शश्रादौ वा मध्ये वास्यात् सतमेतैवा  
 स्यात्स्यात् कृतः प्रकृतिभावः यदु  
 च्यते मात्रिकदिमात्रिकयोरापि चोते  
 एवं निपततीतिमात्रिकस्य एवं निपा  
 तो भविष्यतीति इत्याश्रयादिचिमे  
 तादृसमेता चानेनैव यद्विचमात्रिको  
 मध्ये वांते स्यात् इत्यसमेतैवाप्यनस्यात्

श्री  
 महा  
 भा  
 १३८

कुतोचिमेता कृतः एवं निपातः प  
 वमेवाद्यवस्यानप्रकृत्यते पवेतस्या  
 चायेप्रवृत्तिर्ज्ञापयति नमात्रिकोतेभ  
 वतीति यदयेविभाषादृष्टप्रतिवचने  
 हेरितिमात्रिकस्य सतेशास्ति कथं क  
 ताज्ञापकं योतेससतमेतः यदिचदि  
 माशोते स्यात् सतमेतास्यास्यात् तत्रदि  
 माशकालस्यादिमाशकावचनमनर्थ  
 कं स्यात् मात्रिकेणाद्या एवं निपातो  
 बाधित इति कल्प्य नान्यथासहने भवि  
 ते अन्तरतो मध्यान् पवमेवाद्यव  
 स्यात्प्रकृमा भवेदेवमे पाद्यावस्याप्र  
 कृमा दीर्घस्यतया मन्तयोस्तु एवं मे  
 ताप्रमेगः दीर्घस्यतयोरापि एवं सत्ता  
 श्रामोतिकादस्य सत्ता किं कारणं अ  
 तासवर्णान्तरह्लातीति सिद्धे तत  
 परनिर्देशात् सिद्धमेतत्तकथं तपर  
 निर्देशः कर्तव्यः उदकालरति ये  
 वं दुतायां तपरकरणं मध्यमविलेवि  
 तयोक्तपसंख्यानं कालभेदादिनिडता  
 दिप्रचोते किमन्ते सिद्धतवस्थितत  
 तावत्कश्चिदाविरवचनादृतयोविशे





श्री  
महा  
भा  
१७५

तस्मिंसिद्धस्य प्रदेशे च इगभवतीति व  
क्तव्येणात् इहो न पंचमके प्रातिपदिक  
स्य इ च इगभवतीति गोचस्य पथाया इ  
स्वः एच इगभवतीति इह स्वः इत्यादिशेषः  
एच इगभवतीति गोचस्य पथाया इह स्वः  
एच इगभवतीति इह स्वः इत्यादिशेषः  
एच इगभवतीति संज्ञाकरणानामय  
तो न लचीयः कृतपतत् लचये हि  
संज्ञाकरणं लचीयश्चिह्नस्य प्रदेशे  
च इगभवतीति नष्टः संज्ञाकरणं चि  
ह्नस्य प्रदेशे एच इगभवतीति चिह्न  
निसंज्ञाकरणं नष्टः इह स्व संज्ञावक्तुः  
व्या चिह्नस्य प्रदेशे इह स्व ग्रहाणं कर्तव्यं  
इहो इहो इह स्वः एच इग इहो देश इति  
सोयमेव लचीयसायायेन सिद्धे सति य  
द्गोयो मेयत्नमारभते तस्यैतत्प्रयोजनं  
दीर्घस्वतयोः पूर्वसंज्ञाभाभूदिति अच  
श्च किमयमलौत्यशेषः आदेशसिद्धौ  
त्वापवादः कथंचायंतच्छेषः स्यात् क  
थंचानदपवादः यथेकं वाक्यं तच्च दत्त  
अलौत्यविषयो भवेतीति अचः इह स्व  
दीर्घस्वतः ततो येतच्छेषः अथानात्





श्री  
महा  
भा  
१८

नामिदोर्चः यथेह भवति शुश्रीयोवापुना  
मिति एवेषस्मामित्यत्रापिप्रामोति नैषदो  
षः नोपपाया इत्येतन्नियमार्थं भविष्यती  
ति प्रकृतस्यैव नियमः स्यात् किंच प्रकृते  
नामीति तेन भवेद्विद्वन् नियमान्न स्यात् ष  
स्मामिति अगते अगतेतगते इति प्रामो  
ति अथाप्येवेनियमः स्यात् नोपपाया  
नाम्येवेति एवमपि भवेत् इह नियमा  
न्न स्यात् अगतेतगते इति इति षस्मामि  
त्यत्र प्रामोति अथाप्यभयो नियमः स्यात्  
नोपपाया एव नोमिनाम्येव च नोपपायाः  
इति एवमपि क्लियते भिद्यते सुवाभवा  
स्मृता कृतमित्यत्र प्रामोति एवेतद्विद्वद्वो  
र्दोर्चः स्मृत इति यत्र इत्यात् अत्र इत्येतत्तत्रो  
पस्थिदृष्टयो किंकृते भवति द्वितीयाद्य।  
ष्टीया इभौयते तत्र कामचारः गृह्यमाणे  
न चाचेविशेषयिते अचावा गृह्यमाणे  
वता कामचारः इह तावत् वविप्रः क्लिषा  
मादिप्रभृतिहृनिगमिदोर्चेषु गृह्यमाने  
नायेविशेषयिष्यामः एतेषो दोर्चो भवत्य  
च इति इहेदानीनपुंसक इह स्वरूपावर्था  
तकनामिदोर्चेषु चो गृह्यमाणानां विशेषः।





षडिष्णामः नष्टसकलस्योभवति शुचः  
 पञ्चतस्य शुक्लत्वावपातकयोर्दोषोभवति  
 शुचः शुचतस्येति इहकस्मान्नभवति योः  
 पेशः स इति संज्ञयाविधानेनियमः संज्ञा।  
 यायेविधोयेतेतेषुतिपमः किंवक्तव्यमेत  
 नरिक्तमन्यमानेनोस्यते शुचिर्निहि  
 वर्ततेतत्रैवमभिसंबन्धः करिष्यते ज्वरश्च  
 भवतीतिहसोदोषः स्ततइति पवेभावा  
 मानः शुचिर्नमिन्नोऽगोः चगृहोसतिकिं  
 प्रयोजने शुचिगृहोसंयोगावसमदाय  
 निहृत्य शुचिगृहोक्रियतेसंयोगानिह  
 र्त्तय शुचिसमदायनिहृत्य प्रतदा पर  
 द्य इहस्यपिनिहिततद्व्याभूदिति शु।  
 चसमदायनिहृत्य तितउच्छ्रे तितउ  
 क्ताया दोषोदोताहेतिविभाषयातस्या  
 भूदिति उच्चैरुदानः नीचैरुदानः षष्टी  
 निर्दिष्टमजगृहोन्नतवर्तते उताहोन किं  
 चातः यद्यवर्तते इतस्सशमोवाजनम।  
 विद्यमानवद्वर्ततेषापरिभाषानप्रकृत्य  
 ते कथं हलोतामस्यशमिः स्यात् पवेतहि  
 निहृत्य वरुणेतस्याः परिभाषयाः प्रयो  
 जनानि शुचिप्रयमातिर्दिष्टमचगृहोस

मनवर्तते उताहोन किंचिदर्थान्नह  
 तावाहमर्थो यथेतेचोन्नतस्यपिगृहा  
 लक्षणे ननचप्रत्यक्षमपलभ्यते नय  
 याह्योरक्तयोवस्योमथे शुक्लवसेत  
 इणामपलभ्यते वरदपिदकेरिक्तको।  
 लोहकेसः तद्गणउपलभ्यते कृतोन्नत  
 लेनन शुचिपतेगणामन्तामीप्यान्त्य  
 जनमपितद्गणामपलभ्यतेइति नपुन  
 र्यंजनस्येतेगणाः स्युः तन्तामीप्यान्त्य  
 जपितद्गणामपलभ्यते अतरेणापि  
 द्विचोन्नतमचपवेतेगणालक्षणे नपुन  
 रेतरेणाचेचोन्नतस्योच्चारणमपिभवति  
 शुच्योवल्गुपिभवति शुच्योवल्गुपि  
 निर्वचने सयोगेनेसनाः शुभवतिचो  
 जनमिति उच्चोचम्यानवस्थितत्वात्संज्ञा  
 प्रसिद्धिः अरमचमिदोचमनवस्थितप  
 दाथकेतदेवहिकंचित्पतिउच्चैर्भवति  
 केचित्पतिनीचैः पवेदिकश्चित्किंचिद  
 धोयमानमाह किमचैरापमेशानैव  
 ततामिति तमेवतथाधोयानमपरग्रा।  
 ह किमेतदेतकेनारेये उच्चैर्वर्ततामिति  
 एतकोमचनीचमनवस्थितपदाथकेत

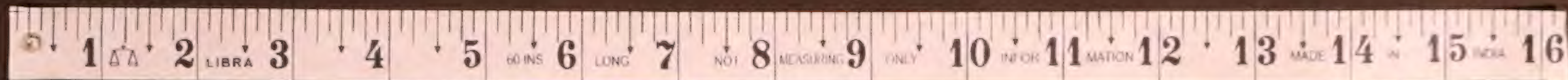


मयनवस्थितत्वात्संज्ञायाश्चसिद्धिःपवे  
 तर्हिस्तत्तांकीरणते प्राणामोदरुणम  
 तातावमोत्तुचैःकराणिःशब्दम प्राण  
 मोगाशांमोदरुणमसरुणमोदरुणतोदुत्त  
 ता प्राणतावममहतेना उच्चैःकराणि  
 शब्दम अथनोचैःकराणिशब्दमनव  
 सगोमोदवमरुतावमोति नोचैःकरा  
 णिशब्दम अन्ववसगोमाशांमिथिल  
 तामोदवसरुण मरुतास्तिथता उरुता  
 मरुताकंदमोतिनोचैःकराणिशब्दम  
 अन्ववसगोमाशांमिथिलतामोदव  
 सरुण मरुता स्तिथता उरुता मरुता  
 कंदमोतिनोचैःकराणिशब्दम एतदण  
 नेकोतिके यद्यन्प्राणमसर्वोचैः तस्  
 हप्राणमसर्वोचैःसिद्धेतसमानप्रक  
 मवचनो सिद्धमेतत्तकथे समानेप्रकम  
 तिचकथे कःपुनःप्रकमः३१ःकैरुःशिर  
 इति समाहारःस्वरितः समाहारःस्वरित  
 इत्युच्यते कथमसमाहारःस्वरितमेताभ  
 वतिअचोरित्याद् समाहारोचोश्चेन्नाभा  
 वात् समाहारोचोश्चेत्तत्रकिंकाराण  
 शुभावात् नत्यचोःसमाहारोस्ति नन्

श्री.  
 मद्य  
 भा  
 १८२

म  
 म  
 म

यमस्तिगोरोरुपइति नैषोचोःसमाहार  
 १ः अथोयमदातानदातयोःस्यानेप  
 कश्चादिपते एवेणायोश्चेन्नाम्यकर  
 णात् प्राणयोश्चेत् तत्रकिंवतराणाम  
 अचप्रकरणात् अनितिवर्तते सिद्धे  
 तच्चसमदायः अन्वास्तीतिकृत्वातद्  
 णाम्नाचःसमाहारणाममेप्रत्योभ  
 विष्णतिकथेपुनःसमाहारइत्यनेना  
 च्शकःप्रतिनिर्देशम् मनलोपोर  
 इष्टयः तद्यथापणकेपयोतेपुष्पा  
 काःकालकाःपयोतेकालकाइतिप  
 वसमाहारवान् समाहारः अथवा  
 कारोयेमन्थीयः तद्यथाकुंदःचद  
 नि यद्येवैस्वर्येनप्रकल्पते तत्कारो  
 यःस्वर्येणापीमहेइत्येतत्रोपपद्यते  
 नैतद्वणायेते किंतर्हिअनपेक्षमेत  
 त् त्रैस्वर्येणापीमहे त्रिकारैरभि  
 रथीमहे कैश्चिदनदानगणैः कैश्चि  
 उभयगणैः तद्यथाशुक्लगणःशुक्लः  
 कृष्णगणःकृष्णः यद्दानीमभयगणः



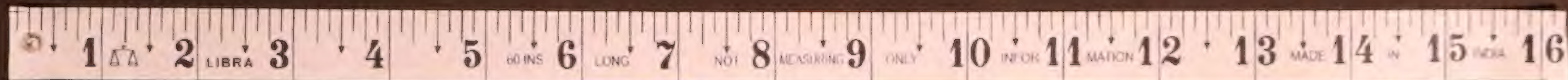


सत्तीयामाख्यो लभते कल्मषश्चि  
 वासोगतिवा एवमिहापि उदात्त।  
 गुणः उदात्तः शुच्यदातगुणः शुच्यदा  
 नः यश्च दानीमभयगुणः सत्तीयामा  
 ख्यो लभते सत्तीयति तस्यापि उदात्त  
 मर्थद्वयम् शुच्यद्वयमित्युच्यते न  
 वेदेदीनस्त्वयोर्न प्रामोतिकयाशक्ति  
 केशक्तिकेन नैव दोषः मात्रवो लोपो  
 दृष्टव्यः शुच्यद्वयमात्रमर्थद्वयमिति  
 किमर्थमिदमुच्यते ग्रामिणीभूतमि  
 वेदं भवति तद्यथा क्षीरोदके सैष्टके  
 ग्रामिष्ठितत्वात्त्रत्तायेने कियत्क्षीरे  
 कियत्क्षीरे कम्पित्ववकाशे क्षीरे  
 कम्पित्वोदकमिति एवमिहापि मिश्र  
 तत्वात्त्रत्तायेने कियत्क्षीरे कियत्क्षीरे  
 दाने कम्पित्ववकाशे उदात्ते कम्पित्वा  
 नदात्तमिति तदा चार्थः सहृद्वत्त्वात् न  
 ऐश्वर्यदातमियममनदात्ते अस्मिन्  
 वकाशे उदात्ते मस्मिन् वदात्तमिति त  
 दावौर्थाः सहृद्वत्त्वात् न च ऐश्वर्यदा

नमिति यदनुदात्तमस्मिन् वकाशे उदा  
 त्तमस्मिन् उदात्तमिति यद्येवे सहृद्वत्किम  
 न्याय्येवे ज्ञातीयकानि नोपदिशति का  
 निः पुनः स्थानकस्यानप्रदानातिव्याक  
 रणानामेयमन्माविद्या सोमोच्छेदः शा  
 स्त्रे प्रामितीनोत्पलव्याधिगतमन्त  
 हते यद्येवेनाद्योनेन इदमप्युपलब्धा  
 गमिष्यति संज्ञाकरणं तद्दीरे तस्य  
 स्वरितस्यादितः शुच्यद्वयमदात्तसंज्ञं  
 भवतीति किं कृतं भवति विरुदात्तप्रदे  
 शे शुच्यद्वयदानकनये भवति उदात्त  
 स्वरितपरमसन्नतरः उदात्तस्वरितयो  
 र्गुणः स्वरितो नुदात्तस्य गालवानामि  
 ति पतदपि नास्ति प्रयोजनमसंज्ञाकर  
 णानामयतो न लक्ष्यः कृतपतत्त्वस्य  
 यो हि संज्ञाकरणं लक्ष्यं शुच्यद्वयदानप्र  
 देशे शुच्यद्वयदानस्य न पुनः संज्ञाकर

श्री  
 मदा  
 भा  
 १२३

श्री  
 मदा  
 भा  
 १२३





श्री  
महा  
भा  
एव

किंप्रयोजने स्वरितादिति सिद्धं स्वरि  
तादिति सिद्धिर्गणायाम् स्वरितात्सहि।  
तायामनादाज्ञानमिति श्रमेमेगगेयमु  
नेसरस्वतिश्रुतदि कृतहिंयणायाम्  
यः सिद्धः स्वरिताकार्यदेवदत्तयज्ञदत्तौस्व  
रितोदाज्ञार्थेव नत्रैवकर्तव्यं नसब्रह्म।  
णायामस्वरितस्यानुदात्तः इन्द्रागच्छक  
तहिंयणायाम् यः सिद्धः स्वरितः सब्रह्मणो  
मिन्द्रागच्छस्वरितोदाज्ञायास्वरितार्थे  
स्वरितोदाज्ञायास्वरितार्थेनत्रैवकर्तव्यम्  
इन्द्रागच्छहरिविन्द्रागच्छस्वरितपरसन्त  
तरार्थेव नत्रैवकर्तव्यम् उदात्तस्वरितप  
रसन्ततरः मागावकजदिलाभिन्वृषक  
न्यउ. कृतहिंयणायाम् यः सिद्धः स्वरितः मा  
गावकजदिलाभिन्वृषककृतहिंवृषकयम्  
नवृषकयम् देवब्रह्मणोरनुदात्तवचनेजा  
पकेस्वरितादिति सिद्धत्वे देवब्रह्मणो  
रनुदात्तवचनेजापकेसिद्धस्वरितइति  
यथेतज्जायतेस्वरितोदाज्ञानपरस्यानुदात्त  
स्यास्वरितेप्रामोति ननुमोदेवलणोरनु  
दात्तवचनेजापकेसिद्धइहस्वरितइतिकिं  
तहिंपरमेतत्काउ मिति एकश्रुतिह।

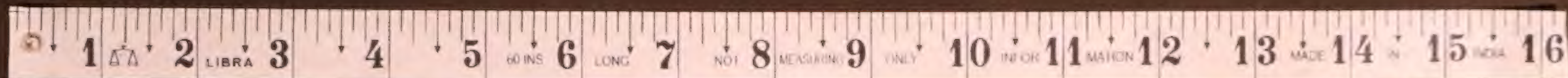


रात्संब्रह्मैकिमिदं परिभाषिकाः संब्रह्मै  
 गृहणाम एकवचनसंब्रह्मैति आहो  
 सिदन्तं गृहणं संबोधनसंब्रह्मैति  
 किंचित् यदि परिभाषिकाः संब्रह्मै  
 गृहणं देवाः ब्राह्मणाः अन्नशामोति अ  
 न्नं गृहणामन्नरोषोभति यथा नंदो  
 षस्तथास्तत्किमुन्नयमेकश्रुतिरुदा  
 नाग्राहो सिदन्तानां दाता कथं ज्ञायते  
 यदयस्यैस्तया वावषट्कारश्चाह क।  
 एंकृत्वा तापकं अन्नं निर्देष्टुं यावत्  
 सौस्तवम् एदि नृहिनो दाता अनुदात्ता  
 अनुदात्तावनकयन्तयन्ते यदयस्य दाता  
 स्वरितपरस्परान्नतश्चाह कथं कृत्वा  
 तापकं अन्नं निर्देष्टुं यावत्सन्तावा  
 त्सन्ततः सैवात्तापकाभ्यामुदात्तानुदा  
 तयोर्मध्यमेकश्रुतिरन्तर्यामिनिहियते  
 अपरश्चाह किमियमेकश्रुतिरुदात्ता  
 ग्राहो सिदन्तानां उदात्ता कथं कृत्वा।  
 तापकं नन्तं निर्देष्टुं उच्चैर्देष्टुं अस्त  
 रामित्येतद्वर्तियदिति उदात्तानुदात्ता  
 अनुदात्तावनकयन्तयन्ते यदयस्वरितपर  
 स्परान्नतश्चाह कथं कृत्वा तापकं नन्तं

रनिर्देष्टुः सन्तं दद्यात्सन्ततश्चाह कथं  
 तपतेतं अन्नं निर्देष्टुं समस्वराभवेति ३।  
 दाता उदात्ततः अनुदात्तः अनुदात्ततः  
 स्वरितः स्वरितेय उदात्तः सौत्येन विधिः  
 एकश्रुतिः सममः नमब्राह्मणायामि  
 त्स्यनुदात्तः सब्रह्मणायामोकार उदा  
 तः सब्रह्मणायामोकार उदात्तो भवति  
 सब्रह्मणायाम् ककारश्चात्यतिपरादि।  
 अनुदात्तो भवति वाक्यादौ च देदे उदात्तम  
 दन्तः परादिषु आनक्तमववत्तवत्तम  
 आनक्तमववत्त सत्यापरातामन्तः स।  
 त्यापरातामन्त उदात्तो भवति द्युहेसत्या  
 अहेसत्या असावित्यन्तः असावित्यन्त उ  
 दात्तो भवति गार्ग्यो यजते वात्स्यायजते  
 अमर्षो न उदात्तो भवति दाक्षः पिताय  
 जते स्यात्स्योपोत्तमं च स्यात्स्योपोत्त  
 ममनुदात्तं भवति अन्तश्च गार्ग्यस्या  
 पितायजते वात्स्यायजते वा  
 नामयेयस्या स्यात्स्योपोत्तममुदात्तम  
 वति देवदत्तस्य पितायजते देवदत्त  
 स्य पितायजते देवब्राह्मणो रनुदात्तः।  
 देवब्राह्मणो रनुदेवब्राह्मणो रनुदात्तत्वमे

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 १८५



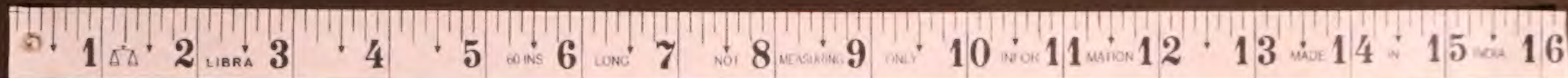


केचंति देवाः ब्राह्मणाः देवा ब्राह्मणास्वः  
 मितात्संहितायामनुदात्तानाम् स्वरिताः  
 त्संहितायामनुदात्तानामिति चेद्येकयोरे  
 कश्चात्पवचने स्वरितात्संहितायामनुदा  
 त्तानामिति चेत्तद्येकयोरेकश्चात्पवक्तव्यं  
 अत्रिवेषः पंचमीति किंपुनः कारणां नमि  
 धाति बहुवचनेन हि निर्देशः क्रियते तेन  
 बहुनामेवैकश्चात्पवक्तव्यत्वात् त्र्येकयोरे  
 ष्यात् नैष दोषः नात्र शाब्दनिर्देशस्तत्रम्  
 कथं पुनस्तेनैव वचनामनिर्देशः क्रियते  
 तच्चातंत्र्यात् तत्कारणे च भवति तदेष्टीत्  
 नांतरीयकत्वात् बहुवचननिर्देशः क्रिय  
 ते अवश्यं कयादि हि भक्त्या केचिद्वचनेन  
 निर्देशः किं त्वयति नयथा कश्चिदत्रा  
 षीणालिकलापे सतपस्यलालमाह  
 ति नांतरीयकत्वात् स्यादवदादेयतावदा  
 दायतपस्यलालात्सत्त्वं नयथा कश्चिदत्रा  
 साष्टीमत्प्राप्तकंदकात्सत्त्वं कलानाह  
 रति नांतरीयकत्वात् स्यादवदादेयता  
 वदादेयतावदादायकलकंदकात्  
 त्त्वं जति एवमिहापि नांतरीयकत्वात् व  
 हवचनेन निर्देशः क्रियते अविशेषणो

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

कश्चात्पम अविशेषणवद्विद्वानामप्र  
 सिद्धिः अविशेषणवद्विद्वानामेकश्चा  
 त्पमप्रामोति इमं मे गंगेयमुने सरस्वतिश्चा  
 तदि अनेकसपीति वचनात्सिद्धम् अनेक  
 मप्येकमपि स्वरितात्पमं संहितायामेकश्चा  
 तिर्भवतीति वक्तव्यं सिध्यति सूत्रतर्हिभि  
 यते यथा त्वात्समेवास्तनमुवाकं स्वरिता  
 त्संहितायामनुदात्तानामिति चेद्येकयोरे  
 कश्चात्पवचनमिति नैष दोषः कथं एक  
 शेषनिर्देशायम् अनुदात्तमवाचनुदात्तयोश्च  
 अनुदात्तानां चानुदात्तानामिति एवमपि  
 दृष्टभूतीनामेव प्रामोति षट्प्रभृतिप्रत्येक  
 शेषः परिसमाप्यते अत्येकं वाक्यपरिसमा  
 प्तिर्दृष्टेति चेद्येकयोरेपि भविष्यतीति अष्टक  
 अष्टकसंज्ञायां हलग्रहणं स्वादिलोपे हलग्र  
 हणार्थं अष्टकसंज्ञायां हलग्रहणं कर्तव्यं  
 एकहलप्रत्ययः अष्टकसंज्ञाभवतीति वक्त  
 व्यम् किंप्रयोजनम् स्वादिलोपे हलग्रहण  
 र्थम् स्वादिलोपे हलग्रहणं न कर्तव्यं भवति  
 हलश्राद्धोदीचीत्सुतिश्चाष्टकं हलिति अष्ट  
 कस्येव प्रसिद्धं अणिजो लृगर्थमलग्रहणं  
 कर्तव्यं किंप्रयोजनं अणिजो लृगर्थमलग्रहणं



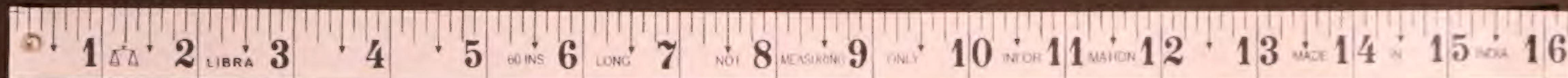


त्वं भवति गणद्वयानवजितोऽविल  
 क श्रुतस्येवाभिदे श्रुतिर्लगा  
 मिति चेन्नोति प्रसंगो भवति इहापि प्रा  
 मोति पांटाहतेरयं माणावकः पादो  
 रुतश्चिगावचनसामर्थ्यान्तर्भवति  
 वचनशमाणादिति चेत्तद्विद्म्यर्थव  
 ने वचनशमाणादिति चेत्तद्विद्म्यर्थ  
 मेतस्यात् दृग्तोसाभूदिति पैलादिप्रव  
 र्त्तनात्सिद्धम् यथेतावत्प्रयोजने स्यात् पैला  
 दिप्रवर्त्तनात्सिद्धं यथेतावत्प्रयोजने स्यात्  
 पैलादिप्रवर्त्तनादेकवर्त्तनं तत्रपादादन्वेषाम  
 पि कवेऽतिवृत्तिर्भवति एवं सिद्धे सति यदं  
 गं प्रसिद्धं ज्ञापयन्त्याचार्यः नास्मल्लभ्य  
 तीति तात्पर्यं ज्ञातिश्रीणि ग्रहणानि भवेति  
 श्रुतसंज्ञायां हलग्रहणं कर्तव्यम् स्वादिलो  
 पेहलो ग्रहणं कर्तव्यं स्वादिलोपेहलो ग्रा  
 हणं कर्तव्यं तत्र नास्ति लाचदहतो विषयः  
 अयमुक्तिर्विशेषः अलग्रहोऽक्रियमाणे एक  
 ग्रहणं न करिष्यति कस्मान्न भवति दविः जा  
 मृविः अलेवयः प्रत्ययः किं वक्तव्यमेतत् न  
 हि कथमनुचमाने गस्यते अलग्रहणसा  
 मर्थ्यात् यदि हि यः अलवग्रहचतस्रस्त

अलग्रहणमनर्थकं के स्यात् हलग्रहो  
 पि वैक्रियमाणे एकग्रहणं न करिष्यते  
 कस्मान्न भवति दविः जा मृविः इति हले  
 वयः प्रत्ययः किं वक्तव्यमेतत् न हि कथ  
 मनुचमाने गस्यते हलग्रहणसामर्थ्या  
 त यदि हि यो हलवाच्यचतस्रस्त हलग्र  
 हणमनर्थकं स्यात् अस्त्यहलग्रहण  
 स्पप्रयोजनम् हलतस्य यथा स्यादन्त  
 र्गमाभूदिति एवं न हि सिद्धे सति यदल  
 ग्रहोऽक्रियमाणे एकग्रहणं करोति तज्ज्ञा  
 पयन्त्याचार्यः अन्यत्रवा गी ग्रहो जातिश  
 हणं भवतीति किमेतज्ज्ञापयन्प्रयोज  
 नम् हन्ने हलग्रहणस्य जातिवाचकता  
 सिद्धमित्युक्तं तदप्यपन्ने भवति तत्परुषः  
 समा तत्परुषः समानाधिकरणः कर्म  
 धारय इति चेत्तस्मात्सैकार्थत्वादप्रसिद्धिः  
 तत्परुषः समानाधिकरणः कर्मधार  
 यंति चेत् समासैकार्थत्वात्तज्ज्ञापयन्प्र  
 सिद्धिः एकोऽयमर्थः तत्परुषोऽनामानेका  
 अर्थवसमानाधिकरणं सिद्धमेतत्कथं तत्परु  
 षः समानाधिकरणपदः कर्मधारसंज्ञो भ

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री  
 महा  
 भा.  
 (८०)



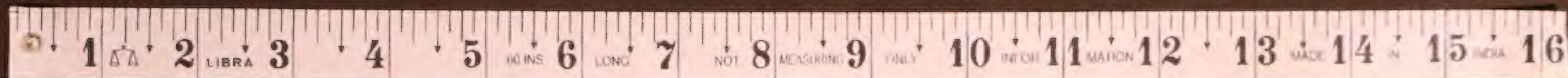


वतीतिवक्तव्यं सिद्धयतिस्त्वंतद्विभियतेया  
 ध्यानासमेवासु ननुचोक्तंनरुषःसमा  
 नाधिकरणाः कर्मधारयइतिचेत्समासैका  
 र्थत्वादप्रसिद्धिरिति नैषदोषः अयेतत्  
 रुषोस्तोवप्राणमकल्पिकः यस्मिन्नेका  
 ययुमेकसूर्यमेकविभक्तिवत् अस्तिता  
 दर्ष्टात्ताच्छब्दांतत्तुरुषार्थपदानितत्तुरु  
 षइति तयस्तादर्ष्टात्ताच्छब्दांतत्तुदेव  
 गां प्रथमा प्रथमानिर्दिष्टसमासउपस  
 र्जनमितिचेदनिर्देशात्प्रथमायाः समासे  
 संज्ञाप्रसिद्धिः प्रथमानिर्दिष्टसमासउपस  
 र्जनमितिचेत् अनिर्देशात्प्रथमायाः सा  
 मासउपसर्जनसंज्ञायाप्रसिद्धिः नहि  
 कष्टादीनांसमासेप्रथमापश्यामः सिद्धे  
 तसमासविधानेवचनात् सिद्धमेतका  
 र्थं समासविधानेप्रथमानिर्दिष्टसमासे  
 उपसर्जनसंज्ञेभवतीतिवक्तव्यं तन्नहि  
 वक्तव्यं नवात्तादर्ष्टादिताच्छब्दाम् नवैषदो  
 षः किकारणाम् तादर्ष्टात्ताच्छब्दांभवि  
 ष्यति समासांशेषास्त्वसमासइति यस्य  
 विधौप्रथमानिर्देशस्ततोत्पन्नोपसर्जनसं  
 ज्ञाप्रसंगः यस्यविधौप्रथमानिर्देशात्तत्

यत्ते तज्जोत्पन्नपितृस्योपसंज्ञाप्रामोति सि  
 द्धंतस्यविधौतेप्रतीतिवचनात् सिद्धमे  
 तत्तथै यस्यविधौयत्प्रथमानिर्दिष्टं  
 प्रतिननुपसर्जनसंज्ञेभवतीतिवक्तव्ये  
 तन्नहिंवक्तव्यं नवक्तव्यं उपसर्जनमि  
 तिमहतीतिसंज्ञाक्रियते संज्ञाचनानामय  
 तोनलजायः कृतपतनलचेयद्विसंज्ञा  
 करणाम् तत्रमहत्याः संज्ञायाः करणा  
 एतत्प्रयोजनम् अन्वयसंज्ञायथाविज्ञा  
 येत अप्रथानमपसर्जनमितिचसंवेधि  
 सहाचेतो तत्रसंबन्धोदेतद्वंतयमयंप्र  
 तियदप्रथानेतेप्रतिननुपसर्जनसंज्ञेभव  
 तीति कस्मान्नप्रथानस्योपसर्जनसंज्ञा  
 नभवति राज्ञःप्ररुषस्यराजप्ररुषस्येति  
 षष्टांतयोऽप्योपसर्जनतत्तस्य किंतुतस्य  
 षष्टांतयोः समासेर्थाभेदात्प्रथानस्याप्य  
 र्धनिपातइति एवेवंनचेदमकृतेभवत्  
 यमसर्जनएवमिति अर्थस्याभिन्नइतिह  
 नाप्रथानस्योपसंजनसंज्ञानभविष्यति  
 यद्यपितावदेतत्तुपसर्जनकार्यपरिहृत  
 मिदपरंप्राप्नोतिराजः कुमार्याः राजकुमा  
 र्याः गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येतिहसंबन्ध

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री  
 महा  
 भा  
 १८८



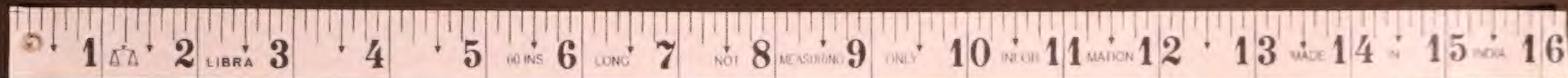


मोति उक्तं वाकिमुक्तं परवर्तिगमिति  
 शब्दशब्दा विनित्तोपदेशिकस्य ह  
 सत्त्वमातिदेशिकस्य शब्दशब्दविषयि  
 एक द्वितीयादीनामप्यनेनोपसर्जनसं  
 ज्ञापामोति तत्रकोटोषः तत्रापूर्वतश्च  
 प्रतिषेधः समन्यनेनाप्रतिषेधात्तनाम्  
 प्रसज्यप्रतिषेधः पूर्वनिपातेनेति किं  
 हि पृथुदासोयम् यदन्यत्पूर्वनिपातादि  
 ति पूर्वनिपातेन्यापारः यदिकेनचित्प्रा  
 मोतितेन विषयि पूर्वानवप्रामोति  
 तेन भविष्यति अशक्तिर्वा अथवा नेन  
 रायाः प्राप्तिः साप्रतिषिध्यते कृतपत्ता  
 त अन्तरस्य विधिर्भवति प्रतिषेधोदा  
 एवाप्राप्तिरप्रतिषिद्धा मतीवायिते एक  
 विभक्तावषष्ट्यवचनम् एकविभक्ता  
 वषष्ट्येतानामिति वक्तव्यम् इह माभूत्  
 ग्रंथे पिप्पल्याः ग्रंथे पिप्पलीति उक्तं वा  
 किमुक्तं परवर्तिगमिति शब्दशब्दा  
 विनित्तोपदेशिकस्य ह सत्त्वमा  
 तिदेशिकस्य शब्दशब्दविषयि काति  
 प्रवरस्य योगस्य प्रयोजनानि प्रयोजन  
 दिगमापनात्पूर्वोपसर्गः कार्यदिग्

पंचशः दशशः प्रामाप्रामजीविकोप्रा  
 जजीविकः आपन्न आपन्नजीविका  
 मापन्नजीविकः अलेष्ट्वं अलेष्ट्वमायं  
 अलेष्ट्वमायः उपसर्गः कार्ये निर्वो  
 प्राविनिर्वाणसिः ॥ ॥ इति श्री  
 मद्भगवत्पुनर्जन्मनिर्विरचित्या  
 करणमहाभाष्यप्रथमाध्याये द्विती  
 यपादप्रथममाह्निके ॥ ॥ अर्थव  
 दधातरप्रत्ययः प्रातिपरिकं माभू  
 दिति किंचिदात् वनेधनमिति नलो  
 पः प्रातिपरिकोतस्येति नलोपः प्रस  
 ज्येत अथातारितिकिमर्थं अहनस  
 त्रं अथातरितिशक्यमकते कस्मा  
 न्नभवति अहनस्रमिति आचार्य  
 प्रहृतितापयति नपातोः प्रातिप  
 दिकमंताभवतीति यदयं सपोधा  
 तप्रातिपरिकयोरिति यावत्प्रमाणं  
 रोति नैतदस्ति तापके प्रतिषिद्धा  
 यमेतत्प्रात अणिकाकः शेषनाय  
 ते सुप्रत्ययशक्तिर्कोटिकुशोऽप्र  
 त्ययशक्तिशक्यमकते कस्मान्नभव  
 तिकोऽप्युशति कृतद्वितशब्दोति

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 (८४)



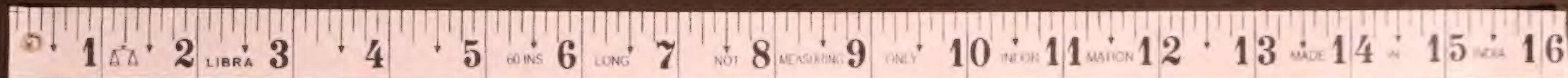


यमार्थं भविष्यति कृतं तदित्येव प्र  
 त्ययान्तप्रतिपदिकसंज्ञा भवति ना  
 त्मस्येति प्रथमव्यनेकप्रसंगः प्रथम  
 निशान्तिपदिकसंज्ञाया मनेकस्यापि  
 पदस्य प्रान्तिपदिकसंज्ञा प्रामोति ॥  
 शब्दादिमामिषउष्टपाः कुंउमक्तजि  
 नमपललपिउः प्रथमोरुक्तमेतत्  
 क्रमायाः स्फुट्यकृतस्य पित्ताप्रतिशो  
 नश्चि समुदायो नर्थकः समुदा  
 यो मर्थकरति चेदवयवार्थवत्तात्सम  
 दायाथवत्तेयया लोके समुदायो न  
 र्थकरति चेदवयवैरर्थवद्भिः समुदा  
 याद्युपार्थवत्ता भवेति यया लोके त  
 यया लोकश्चादा मिरेनगरं गोमदिरे  
 नगरमित्युच्यते नच सर्वे प्राप्ता भवे  
 तिसर्वे वा गोमेतः यया लोक इत्युच्य  
 ते लोके चावयवापवार्थमेवेतो न स  
 मुदायाः येन यस्या तदव्यो भवति स तेन  
 कार्यं करोति यस्या जागावो भवति स  
 ना सोत्तरे हते वोपपुक्ते अनेन तद्व  
 मप्यशक्ते कान्तो ये वाचोपुक्तिः ॥  
 तावदाहं नगरमिति प्रकारो मत्वो

यः आदायुस्मिन्नेतीति तदिदमात्र  
 मिति गोमदिरेनगरमिति मत्वेतात्मा  
 तथीयो लणने एवमपि वाक्यप्रति  
 षेधोऽर्थवत्तात् वाक्यस्याप्रतिपदि  
 कसंज्ञायाः प्रतिषेधो वक्तव्यः देवदत्त  
 मामत्याजमुक्तादेरेनेति किंकार  
 णे प्रथमवत्तात् प्रथमवदेतदा को भ  
 वति नैव परार्थादस्य स्यात्पलविभवे  
 ति वाको परार्थादस्य स्यात्पलवि  
 रिति चेत्पदार्थाभिसेवेयस्योपलवि  
 स्तस्य प्रतिषेधः परार्थादस्य स्यात्प  
 लविरिति चेत्पदार्थाभिसेवेयस्योप  
 लविभवेति वाको इह देवदत्त इत्युक्ते  
 कर्त्ता निर्दिष्टः कर्मक्रियागणोचानिर्दि  
 ष्टो गामित्युक्ते कर्मनिर्दिष्टे कर्त्ता क्रि  
 यागणोचानिर्दिष्टो अत्याजेत्युक्ते क्रि  
 यानिर्दिष्टा कर्त्तृकर्मणो गणान्यानि  
 र्दिष्टः मुक्तामित्युक्ते गणोचानिर्दिष्टः  
 कर्त्तृकर्मणो क्रियाचानिर्दिष्टा इह दे  
 नो देवदत्त गामत्याजमुक्तामित्युक्तस  
 र्वप्रतिनिर्दिष्टे देवदत्तपवनायः कर्त्ता  
 गामेव नान्यत्कर्म आत्याज एव च नान्या

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५



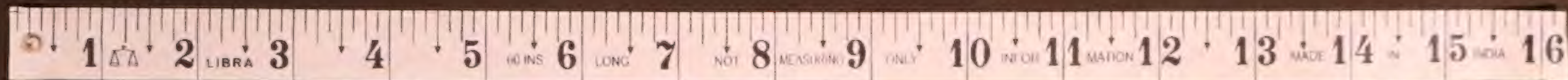


क्रिया शुक्लमेवचनकलोमिति ए  
 तेष्वापदानोसामान्यवर्तमानानोपदि  
 शोषवस्थानेसवाक्यार्थः तस्मात्प्रति  
 षेयोवक्तव्यः नवक्तव्यः शुभ्यवत्सम  
 दायानोसमासग्रहणोनियमाये शु  
 भ्यवत्समदायानोसमासग्रहणोनिय  
 मायेभविष्यति समासपवायवतोस  
 मदायानोप्रातिपरिकसेतोभवति ना  
 न्यइतिरिदित्यमः क्रियतेप्रकृतिप्र  
 त्ययसमदायासोप्रातिपरिकसेतोभ  
 प्रामोति वद्वपादवः उच्यते किंपुन  
 रत्रप्रातिपरिकसेतयाप्रायेते प्राति  
 परिकाशुतिस्वाशुतिरिधयास्यात् नै  
 षदोषः यथैवप्रातिपरिकान्याशुत  
 नितभवेत्येवसगपिनभविष्यति तत्र  
 येवासावेतवेतिनोविभक्तिः तस्या  
 शुवाभविष्यति नैवशाक्यं सुरेहि  
 दोषः स्यात् वद्वपादवः इत्येवसरः प्र  
 ज्येत वद्वपादवः इतिवेष्टते परिष्ठा  
 तिह्याचार्यः चितः सप्रकृतेवद्वकज  
 येमिति सनोउनलमायायानोत्प  
 यतेतस्याः प्रकृत्येनकदेशानादेतोत्प

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

तत्वेनभविष्यति एवेतर्थाचार्यप्रवृ  
 त्तिर्तापयति भवतिप्रकृतिप्रत्ययस  
 मुदायस्यवाप्रातिपरिकसेतावक्तव्या  
 उभयेनवक्तव्ये तत्त्वज्ञानोयस्यनिय  
 मः कस्यतत्त्वज्ञानोयः यथाज्ञानोय  
 कानोसमासः कथंज्ञानोयकानोच  
 समासः सुवेत्तानो सुमिदुसमुदायस्य  
 तद्विज्ञानिपरिकसेताप्राप्नोति सुमिदु  
 समुदायस्यापिप्रातिपरिकसेतारभ्यते  
 द्विकर्मणावद्वलमाभीहोक्तोक्तोत्तरा  
 भिदधानीति तन्नियमोयंभविष्यति  
 एतथैवसुमिदुसमुदायस्यप्रातिपरि  
 कसेता निदुसमुदायस्यप्रातिपरिसे  
 ताप्राप्नोति निदुसमुदायस्यापिप्राति  
 परिकसेतारभ्यते आख्यातमाख्याते।  
 नक्रियासातत्परितितन्नियमायेभविष्य  
 ति एतथैवतिदुसमुदायस्यप्रातिपरि  
 कसेताभवति नान्यस्येति शुभ्यवत्ता  
 नोपपद्यते वद्वपादवः किंकारणं के  
 वलेनावचनात् नहि केवलैरनवृत्त।  
 शब्देनार्थोपगम्यते केनतद्विषयप्रत्ययके  
 ननवाप्रत्ययेननित्यसेवेयात् केवल





श्री  
महा  
भा  
एव

श्री  
महा  
भा  
१५२

तिविषमउपस्थासः बहुबोधिपादा  
एकार्थ्यमवेतितयथाइइः शक्रः ७  
रेदः केउः कोएः ऊसूलः इति एकः  
शब्दोवद्ध्यः तयथा अक्षाः पादाः  
आषा इति अतः किंनसाधीयोर्थव  
नासिद्धमभवति ननुमोर्थवतानसि  
धनीति वर्णितार्थवतान्वययानि  
रेकाग्रामेव तत्रऊतपतत अयेप्र  
कृत्यर्थः अयेप्रत्ययार्थ इति नउनः  
प्रकृतिरेवोभावयोद्वयान्प्रत्ययप  
वकसामान्यशब्दापत्तएवेस्यः सामा  
न्यशब्दाअतोतरेणविशेषप्रकरांता  
विशेषवनिष्टे यतःत्वलनियोग  
तोहृत्तइत्यक्तैसभावतः कस्मिंश्चि।  
दर्शप्रतीतिरुपजायते अतोमन्याम  
हेमैतेसामान्यशब्दाइतिसामान्यश  
ब्दाः प्रकृतिः प्रकृत्यर्थेवर्तते प्रत्य  
यः प्रत्ययार्थे किंउनरिमेवणाअर्थ  
वेतः आहोस्तिदनर्थकाइतिवर्णा।  
स्पर्धवदनर्थकत्वउक्तकिमुक्तं अर्थ  
वेतोवर्णापातशानिपरिकप्रत्ययनि  
पानानामैकवर्णानामर्थदर्शनात्



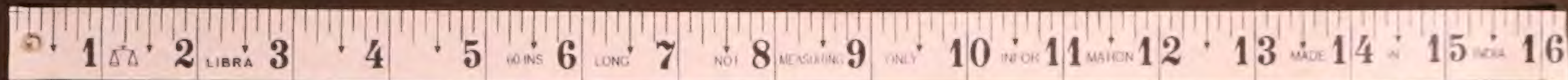


वार्ताव्यत्यये चार्थोत्तरगमनात् वार्ता  
 नपलजोचानर्थगतेः संचात्तार्थवत्ता  
 च संचात्तार्थकार्यो स्वभावो वार्ता  
 त् अर्थकार्यप्रकृतिर्गोमथानुप  
 सञ्चः वार्ताव्यत्ययेपञ्चनविकारेष्व  
 र्थदर्शनमिति तत्रेदमपरिहृते संचा  
 तार्थवत्ताचेति तस्य परिहाराः संचा  
 तार्थवत्ताचेति वेदेष्वेत्यतश्च नगणो  
 नगणानोर्थवद्भावः संचात्तार्थवत्ता  
 चेति चेत् दृश्येते हि पुनरुत्तरार्थनाग  
 णानोर्थवद्भावः तद्यथा एकतेतः  
 तत्कारणमुसमर्थः तत्समुदायश्च के  
 चलः समर्थः एकस्तेऽलः तत्पती  
 चातेषु समर्थः तत्समुदायश्च केव  
 लः समर्थः एकश्च वल्लजः वेधनेषु  
 समर्थः तत्समुदायश्च रज्जुः सम  
 र्था भवति विषम उपन्यासा भवति  
 हितव्या च याचती चार्थसाक्षात् भवति  
 हिकश्चित्पतिपकतेतस्तद्वक्तृणां स  
 मर्थः एकश्च तेऽलः तत्पती चातेसा  
 मर्थः एकश्च वल्लजो वेधने समर्थः  
 इमे पुनर्वर्णाश्च तमेवानर्थकाः य

यात हि स्थानानि विकृतानि प्रत्येकं  
 वृत्तिक्रिया प्रतिप्रसमर्थानि भवेति  
 तदन्तमदायश्चार्थः समर्थः एवमे  
 षो वार्तानोरा मुदायाश्चार्थवतः प्रवया  
 अनर्थका इति निपातस्यानर्थकस्य  
 प्रातिपदिकत्वे निपातस्यानर्थकस्य  
 प्रातिपदिकसंज्ञावक्तव्या खिजेति  
 लवते प्रलवते किंपुनरत्र प्रातिपदि  
 कसंज्ञायाश्चार्थान्ते प्रातिपदिकादि  
 निष्ठाप्यतिः स्ववेत्ते परमिति पदसं  
 ज्ञापदस्य पदादिति निचोक्त्येयस्या  
 त् नैतदस्ति प्रयोजने सत्यामपि।  
 प्रातिपदिकसंज्ञायां साधुप्यतिने प्रा  
 प्रोति किंकारणो न हि प्रातिपदिक  
 संज्ञाया मेव साधुप्यतिः प्रतिवेदा  
 किंतु एकत्वादिसंज्ञेषु सादयो विधो  
 येते एकत्वादयः सति तेषां दायः य  
 विशेषणोत्पद्येते उत्पन्नानोनियमः  
 क्रियते अथवा प्रकृतानेपद्वानियमः  
 केच प्रकृताः एकत्वादयः एकस्मिन्  
 र्थे एकवचने नदयोः नवद्वयं दयो  
 र्थयोर्द्विवचने नैकस्मिन् नवद्वयं

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

श्री  
 महा  
 भा  
 १८३



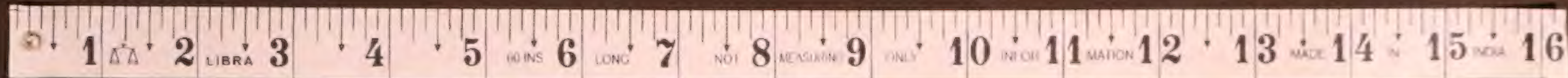


येन वद्वचनेनैकस्मिन्मदयोरिति य  
 श्वाचार्यप्रवृत्तिज्ञापयति शुनर्थका  
 नामप्येतेषां भवत्यर्थवाक्यमिति य  
 दयमपिरीशुनर्थकाविमर्शकयोर्ग  
 त्पमर्गसंज्ञावाधिको कर्मप्रवचनीय  
 संज्ञाप्रशस्ति किंप्रनयेपुंदासः य  
 दयमप्यादिति आहोस्मिन्मदयोरिति  
 प्रतिषेधः प्रत्ययानेति कश्चात्र विशेषः  
 सुप्रत्ययश्चित्तेतिवेकादेशप्रतिषेधो  
 नवत्वात् सुप्रत्ययश्चित्तेतिवेका  
 देशप्रतिषेधो नवत्वात् काउक्क्रेकि  
 कारणेन नवत्वात् निवर्तिषोरकादे  
 शः सुनिर्णेतवन्त्यात् सुप्रत्ययपि  
 इति कृत्वा प्रतिपदिकसंज्ञाप्रामोति य  
 स्तत्तद्विप्रसृत्यप्रतिषेधः प्रत्ययानेति न  
 प्रत्ययश्चित्तेतिवेकादेशप्रतिषेधश्चादि  
 वत्वात् न प्रत्ययश्चित्तेतिवेकादेशप्रति  
 षेधः प्रामोतिवत्तवेधः किं कारणं आदि  
 वत्वात्प्रत्ययप्रत्ययपौरकादेशः प्रत्यय  
 णादिवन्त्यात् तत्र प्रत्ययानेति प्रतिषे  
 धः प्रामोतिनेषदोषः आचार्यप्रवृत्तिज्ञा  
 पयति उच्यतेनेकं तात्त्वादयश्चित्ति य

दयेनोऽपानोतिनिविभक्तिस्वरस्यप्र  
 निशेषेणास्ति शुनवाद्येह्यप्रशान्तिश्च  
 दिकसंज्ञेयवयवस्यापि समुदायस्या  
 पि शुनवयवस्याप्रतिपदिकसंज्ञात्  
 योतवद्वावाक्याद्युतिभवेति सलोपेच  
 प्रत्ययलक्षणत्वात् सलोपेचप्रत्यय  
 लक्षणः प्रतिषेधः प्रामोति यत्ताउच्चा  
 प्रत्ययलक्षणेप्रत्ययानेति प्रतिषेधः प्र  
 मोति नेषदोषः आचार्यप्रवृत्तिज्ञापय  
 ति न प्रत्ययलक्षणेन प्रतिषेधो भवति  
 परयेन हि संज्ञायां प्रतिषेधेणास्ति  
 शुनवाद्युनरस्तुपुंदासः ननु चोक्त  
 मप्रत्ययश्चित्तेतिवेकादेशप्रतिषेधो न  
 वत्वादिति प्रसृत्यप्रतिषेधेपादोषः हो  
 ह्यप्रतिपदिकसंज्ञेयवयवस्यापि समु  
 दायस्यापि रूपात्तेच प्रतिपदिकाशान्ति  
 पदिकयोरकादेशः पानिपदिकग्रह  
 णोत्तस्माउच्चाभाष्याभाष्यवक्तव्यं कस्मिन्  
 पुंसकेयनस्येति किंचन पुंसकेन पुंस  
 केयनगणः कस्याचन पुंसकगणः प्रा  
 तिपदिकस्य कृतद्वित समासग्रहणो  
 किमर्थं समासग्रहणोऽक्तं किमर्त्तं य

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५



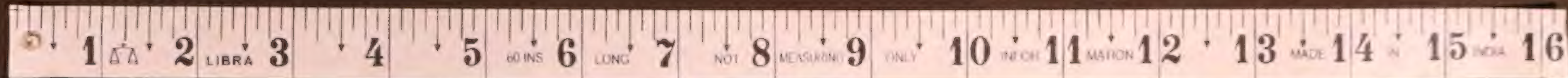


धीवत्समुदायानां समासग्रहणं निय-  
 मार्थमिति ह्रस्वानपसकेशान्तिपदिक-  
 ग्रहणं निवृत्त्यर्थं नपुंसकवेषान्तिप-  
 दिकग्रहणं क्रियते निवृत्त्यर्थं निवेत-  
 न्यहसवसाभूत कोटिकुञ्जेन मते ब्रह्म-  
 णाजलमिति अथ यप्रतिषेधः अथ य-  
 नाप्रतिषेधोक्तयः दोषावास्ताजल-  
 ले कुलीभूतं ह्यमिति नवालिगाभावा-  
 त् अलिगमयं किंप्रत्ययमयस्यैव-  
 परिहारः आहोसिति वेतस्यापि परिहारः  
 निवेतस्यापीत्याह कथमयं किंचिदि-  
 त्थार्थप्रधानम् किंचिद्विद्याप्रधानम् ३  
 चैः नीचेरिति विभक्त्यर्थप्रधानं हिरुक्  
 एष्यगिति क्रियाप्रधानम् निवेतं चापि कि-  
 चिदिभक्त्यर्थप्रधानम् किंचिद्विद्याप्रधा-  
 नम् कोटिकुञ्जे इति विभक्त्यर्थप्रधानम्  
 रमते ब्राह्मणाजलमिति क्रियाप्रधानम्  
 नवेतयोरर्थयोर्लिगसंख्याभायोगात्  
 अवश्यं चेत् देवैर्वित्तयम् क्रियमाणोपि  
 प्रातिपदिकग्रहणो यदि प्रसज्यते कोटिकु-  
 ञ्जे इति हेतुः प्रातिपदिकमते अवयव-  
 स्थापिसमुदायस्यादिगृह्यते च प्रातिपदि-

का प्रातिपदिकयोरेकारदेशः प्रातिपदि-  
 कग्रहणान् समासग्रहणमपि वक्तव्यं ह-  
 स्वानपसकसकेशान्तिपदिकं च नपुंसके-  
 नपुंसकयस्य गणः कस्य च नपुंसकगणः  
 प्रातिपदिकस्य कृतद्वितसमासग्रहणं  
 किमर्थं समासग्रहणोक्तम् किमुक्तं अ-  
 र्थवत्समुदायानां समासग्रहणं नियमा-  
 र्थमिति ह्रस्वानपसकेशान्तिपदिकग्रह-  
 णं किमर्थं नपुंसकहसवेषान्तिपदिकग्र-  
 हणं निवृत्त्यर्थं नपुंसकेशान्तिपदिक-  
 ग्रहणं क्रियते निवृत्त्यर्थं निवेतस्याह-  
 सवसाभूत कोटिकुञ्जेन मते ब्रह्मणाजल-  
 मिति अथ यप्रतिषेधः अथ यानां प्रतिषे-  
 धोक्तयः दोषावास्ताजलम् कुली-  
 भूतं ह्यजलमिति नवालिगाभावात्  
 अलिगमयं किंप्रत्ययमयस्यैव प-  
 रिहारः आहोसिति वेतस्यापि परिहारः  
 निवेतस्यापीत्याह कथमयं किंचिदि-  
 भक्त्यर्थप्रधानं किंचिद्विद्याप्रधानम् ३  
 चैः नीचेरिति विभक्त्यर्थप्रधानम् हिरुक्  
 एष्यगिति क्रियाप्रधानम् निवेतं चापि कि-  
 चिदिभक्त्यर्थप्रधानम् किंचिद्विद्याप्र-

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५





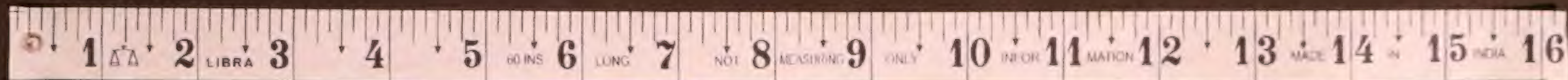
थाने कोरेकुसे इति विभक्त्यर्थप्रधाने  
 रसनेत्राह्मणकुलमिति क्रियाप्रधाने  
 नचैतयोश्चोक्तौ लिङ्गसंख्याभ्यां योगोक्ति  
 अवाप्यैतदेवं विज्ञेयं क्रियमाणापि प्रा  
 तिपदिकग्रहणोद्देशप्रसङ्गेन कोरेकुसे  
 इति शेषात् प्रातिपदिकसंज्ञे अत्र यव  
 स्यापि समदायस्यापि गृह्यते चापि प्रा  
 तिपदिका प्रातिपदिकयोरेकादेशः प्रा  
 तिपदिकग्रहणोत्तमसाधुभाष्यामपि  
 वक्तव्यं स्यात् ह्यसौ न प्रसक्तं यत्तस्य किं  
 चन प्रसक्तं न प्रसक्तं यस्याः कस्यच  
 न प्रसक्तं प्रातिपदिकस्य यजैका  
 दोर्चैतेषु प्रतिषेधो वक्तव्यः अगवराज्य  
 अगवराज्यं अगवराज्यं अगवराज्यं  
 यजैकादेशो दोर्चैतेषु वदिरंगलक्षण  
 त्मिरे वदिरंगपते विधयः अंतरंगाः  
 पते विधयः अंतरंगे हसन्ते अस्मिदेव  
 हिरंगमेतरे गोविष्योरुपसर्जनस्य  
 उपसर्जनरूपस्यैव किंच यजैकादेश  
 दोर्चैतेषु प्रतिषेधो वक्तव्यः अतिल  
 ह्य अतिलह्यं अतिलह्यं अतिलह्यं  
 तिलह्येभ्यः उपसर्जनरूपस्यैव किं वदिर

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

श्री  
 महा  
 भा

१८५

रंगलक्षणान्तिदमित्येव वदिरंगपते  
 विधयः अंतरंगे हसन्ते अस्मिदेव हिरंग  
 मेतरे गोरादुद्देशो कर्तव्यो गोरीग  
 तिवक्तव्यो किमिरेदो गतिप्रत्याहमय  
 ह्यो कसन्निविद्यनो प्रत्याहारः रापः  
 प्रभत्यादौ उकारात् किंप्रयोजने ह्य  
 त्रिवर्त्यं कृतसिपापातसिपा अहसन्ते  
 माभूरिति अतितेचोः अतिलक्ष्मोः अति  
 श्रीरिति किंतद्विवक्तव्यो नवक्तव्यं श्री  
 ह्यो सरपिष्यते तत्र सरितेनाधिकारग  
 तिर्भवतीति सिपामित्येव प्रकृत्यापेवि  
 दितान्तेषां गृह्याविज्ञास्यते सरितेना  
 धिकारगतिर्भवतीति न दोषो भवति य  
 येव प्रत्ययग्रहणमिदं भवति प्रत्ययग्रह  
 णाय स्यात्तदादेर्ग्रहणं भवतीति ह्यनप्रा  
 मोति अतिराजकुमारिः अतिसेनानिकु  
 मारिति अस्मिप्रत्ययेतेत्येव तत्र इयसौ  
 वद्विद्वोऽपेव वद्वेन इयसौ वद्विद्वोऽपे  
 वद्विद्वो वक्तव्यः वद्विः अयस्योऽप्यवद्वि  
 अयस्यो विद्यमाने अयस्यो ह्यवद्विद्वे च  
 प्रतिषेधो गोममासनिवृत्त्यर्थे ह्यवपरस्य  
 च प्रतिषेधो वक्तव्यः किंप्रयोजने गोस



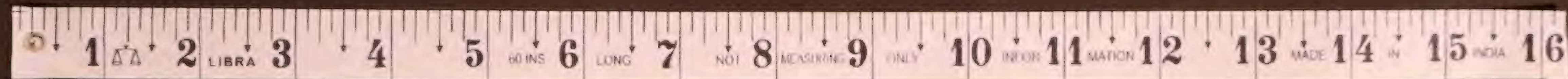


म्मासनिहृयं गोनिहृयं समासनि  
 हृयं च गोनिहृयं तावत् गोकुले  
 गोतीरे गोपालकश्चि समासनिहृय  
 यं राजकुमारोपुत्रः सेनानिकुमारोप  
 उश्चि किमच्यते समासनिहृयं मि  
 ति नवनरसमासेपि किंचित्स्वपदं  
 द्यः प्रतिषेधः स्यात् स्यात् स्यात् प्रतिपदि  
 कस्योपसर्जनस्य ह्रस्वो भवतीत्युच्यते न  
 चोत्तरासमासे स्यात् प्रतिपदिकस्योपस  
 र्जनमस्ति ननु चेदमस्ति त्वहापादोमा  
 लापादश्चि एकादशोक्तं तादिवद्वा  
 वातुभयप्राप्तयेनातादिवत् गोनि  
 हृयं येन तावत्प्रायः गोतस्य प्रतिप  
 दिकस्योपसर्जनस्य ह्रस्वो भवतीत्युच्य  
 ते न चैतद्गोते ननु चैतदपि व्यापदेशि  
 वद्वावेन गोते व्यापदेशिवद्वावोपानिप  
 दिकेन समासनिहृयं येन चापि नार्थः  
 स्यात् स्यात् प्रतिपदिकस्योपसर्जनस्य ह्र  
 स्वो भवतीत्युच्यते प्रधानमुपसर्जनमि  
 ति च संवेधिशब्दावेनोत्तरं संवेधारेतद्देव्य  
 यं प्रतिपदप्रधानं ननु चैतन्नोभवेति अ  
 वश्यं चैतदेव विज्ञेय उच्यमानेपि हि

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

प्रतिषेधश्च प्रसज्येत पंचकुमार्यः प्रि  
 याश्रमपंचकुमारोपि यः शनिकपि च प्र  
 तिषेधोक्तव्यः वद्वाकुमारोक्तः वद्वा  
 षलीकः देहे च प्रतिषेधोक्तव्यः कुक्  
 कुरमष्टयोक्तं वाकिमुक्तं कपित्थव  
 ड्क्तं नकपीति प्रतिषेधश्चि नेतदस्ति  
 उक्तं केनाश्चि याद्वस्यमिः सर्वस्याः प्र  
 तिषेधश्चि इहापितस्य प्रतिषेधः प्रस  
 ज्येत प्रियेणामणि कुलमस्य प्रियेणामा  
 कः प्रिये सेनानिकश्चि एवं तस्यैकं क  
 पिकुतेनेत्युच्यते ह्रस्वो भविष्यति इ  
 मिह संप्रधार्य कश्चि यतो ह्रस्वमि  
 ति किमुक्तं तव परत्वात्कश्चि अतरेण  
 ह्रस्वो अतरेण तरेः के ननु चापेकस्य  
 मासोतः इत्युच्यते तादृशाभाच्छब्दोभ  
 विष्यति येषोपदानां समासः न तावत्ते  
 षामन्यद्वानि कथं तावत्प्रायः येन दे  
 हे प्रुक्ते किमुक्तं परवर्तिगमिति शाह  
 शाखाविति तत्रोपदिशिकस्य ह्रस्वः प्रा  
 तिदेशकस्य अवां भविष्यति लुक् हि  
 तलकि तद्विलकावेत्यादीनां प्रतिषे  
 धोक्तव्यः एवंतीकृतीकृत् तद्विल





कावेत्यादीनामप्रतिषेधो लक्ष्यपरत्वात्  
 नहि तल्लक्ष्येणादीनामप्रतिषेधः शु  
 नर्थकः प्रतिषेधः प्रतिषेधः लक्ष्यकः।  
 स्मान्न भवति शुल्लक्ष्यपरत्वात् लक्ष्योक्त  
 चानेन चात्रलक्ष्येणामः लक्ष्योक्तिर्नै।  
 पापस्मममीशक्याविज्ञाने नहि लक्ष्य  
 पोवापयेमस्ति कान्तिर्मन्त्रममीशक्या  
 मोति एवेतद्दीदमिह व्यापदेशे सदावा  
 र्थानव्यापदिशति किं उपसर्जनस्य नित्य  
 तैने न च जातिरूपसर्जने इहोपाः ३  
 होपातेन विवक्तव्यं गोपातेनैव सिद्धं  
 नार्थ इत्येन कारूपसिद्धिः पंचगोपाः  
 दशगोपाः हस्तनाहिविधीयते हस्त  
 त्रमत्र विधीयते गोसिधोरूपसर्जन  
 स्यति इति वावचनेनावत् मात्रार्थे वा  
 कृते भवेत् अथवा मात्रार्थमिदं दृष्टव्यं  
 गोपात्रोपाः शुपरग्राह्यशुशिक्षा  
 गोपाः प्रकरणात् शुशिक्षा गोपात्रे  
 किं कारणं प्रकरणात्कृतं हस्तं इ  
 स इति वर्तते न तस्य स्याः सूच्यायर्थ  
 मथापि वा सूच्यायर्थमिदं दृष्टव्यं पं  
 चसूचिः दशसूचिः इहोपातेन विव

कथं हस्तनाहिविधीयते इति वावचने  
 मात्रार्थार्थे वा कृतं भवेत् गोपात्रा  
 न्ने प्रकरणात् सूच्यायर्थमथापि वा ल  
 पिश्रव्याक्तिवचने इति किमर्थं शिरी  
 पात्रा महरभवोपाः कृकवदरी  
 घष्टोक्तवद्वावेतोमाभूदिति अथ।  
 व्याक्तिवचने इत्युच्यमाने कस्मादेवा  
 जन भवति अथपि हि वचने नेदेपा  
 रिभाषिकस्य वचनग्रहणं किं तत्तत्र  
 यं ग्रहणं उच्यते वचनमिति एवं च  
 अपि प्रामोतिष्यपि ह्युच्यते लपो  
 क्तानां स्यात्तद्विहितो यप्रयोगेन म  
 वितव्यं उक्तार्थानामप्रयोग इति  
 श्रुतिदेशिको तर्हि प्रामोति एवेत  
 र्हि प्रागपि हते प्रुक्ते हते चापीह्याव  
 ता प्रुक्ते वक्तव्यकामचारप्राग्भवे  
 लिंगसंख्येये प्रागपि हते प्रुक्ते वन  
 स्यति भिन्नगरे हते चापि प्रुक्ते वनस्य  
 ति भिन्नगरे हते च प्रुक्तवद्वावेविधी  
 यते कामचारस्तु प्रयोक्तः प्राग्भवे  
 यलिंगसंख्येयेति सिद्धिरेष्टं हनस्य वा  
 ये लिंगसंख्येयावता कामचारः हन

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

श्री  
 महा  
 भा  
 १८८



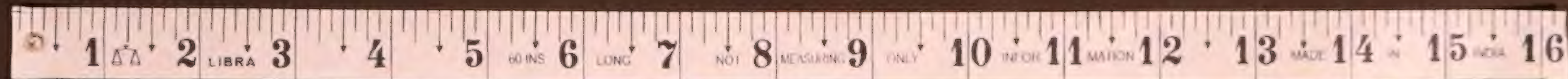


स्यादलिंगसंयोगेतिदेहोते नशरह  
 तेथे किमर्थेप्रनरिदमुच्यते अन्यथा  
 भिधेयस्यव्यक्तिवचनभावालकिपु  
 कवनदेशः अग्राभिधेयवलिङ्ग।  
 वचनानिभवेति कान्यलकिलवाः  
 रूपः लवांशाकेनवाणयचारिणि  
 अग्राभिधेयस्यव्यक्तिवचनानि ल  
 किइहाप्यभिधेयवलिङ्गवचनानि  
 सुवेतिइत्येताभिधान्वतपरेति त  
 चांतरेणयन्त्रनसिध्यतीति लपिप्र  
 कवनदेशः एवमर्थमिदमुच्यते  
 स्तिप्रयोजनमेतत्किंतर्हिल्लपोद  
 शनसंज्ञित्वादर्थगतिनेपिपयतेन।  
 स्नामेयमदर्शनस्यसंज्ञाक्रियते न  
 चादर्शनस्यलिंगसंयोगाकोशुतिदे  
 हत लपः अदर्शनसंज्ञित्वादर्थगति  
 नोपपद्यते नचादर्शनस्याशक्यत्वा  
 दर्थगतिः साहचर्यात् नवैषदोषः  
 किंकारणं अदर्शनस्याशक्यत्वात् अ  
 दर्शनस्यलिंगसंयोगाकोः निदेष्टमिति  
 कृत्वादर्थनसहचरितोयंभूतगतिर्भ  
 विषयतिसाहचर्यात् योगाभावाच्चाय

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री  
 महा  
 भा  
 १८५

ए दर्शनेनचयोगोनास्तोतिकृत्वा  
 दर्शनसहचरितोयोर्थस्तस्यागति  
 भविष्यतिसाहचर्यात् समासउत्त  
 रस्यवद्भवचनस्यः दोषोपकृत्वज्ञा  
 वावक्तव्यः मय्युपापंचालाः किं  
 योजनेनियमार्थं समासउत्तरपद  
 स्पेवकमाभूत् पंचालमय्युपापंच  
 ति विशेषणा कथमिदंविज्ञायते  
 जातिर्यदिशेषणमिति ग्राहोस्ति  
 जातेयानिविशेषणानीति किंचा  
 तः यदिविज्ञायते जातिर्यदिशेष  
 णमिति सिद्धं पंचालजनपदइति  
 सुभितः सम्यन्त्रणानीयः वद्दमा  
 लाफलइतिनसिध्यति अथविज्ञा  
 यतेजातेयानिविशेषणानिसिद्धं  
 सुभितः संपन्त्रणानीयः वद्दमाल्य  
 फलइति पंचालाजनपदाइतिन  
 सिध्यति एतत्तर्हिनेवेविज्ञायतेजा  
 तिर्यदिविशेषणमिति नापिजातेया  
 निविशेषणानीति कथं तर्हि विशेष  
 णाणां प्रकृत्वज्ञावाभवति प्रजाति  
 प्रयोगात् किमर्थेप्रनरिदमुच्यते वि



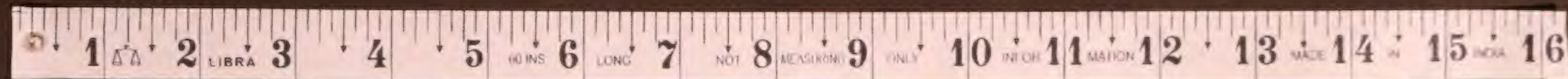


प्रोषणानोवचनज्ञातिनिवृत्त्यर्थं  
 ज्ञातिनिवृत्त्यर्थोपमारेभः किम  
 च्यतेज्ञातिनिवृत्त्यर्थः न पुनर्विशे  
 षणानामपि प्रकृतवद्भावो यथा स्या  
 दिति समानाधिकरणात्तात्पर्येण स  
 मानाधिकरणात्तात्पर्येण विशेषणानां  
 प्रकृतवद्भावो भविष्यति यद्येवेनाथं  
 नेन लपोन्यत्रापि ज्ञाते प्रकृतवद्भावो न  
 भवति कात्यायन वदतीत्युक्तकंठका  
 मधुगृहहरति किंपुनः कारणां शु  
 न्यत्रापि ज्ञाते प्रकृतवद्भावो न भवति  
 आविष्टलिङ्गाज्ञातिः यल्लिङ्गमादा  
 यप्रवर्तते उत्पत्तिप्रभत्याविनाशा  
 न्नतलिङ्गे जहाति न तद्दीर्घादीनामर्थे  
 योगोक्तव्यः कर्तव्यश्च किंप्रयोज  
 ने इदं तत्र तत्रोच्यते गुणवचनानां  
 हि साक्षात्तामाश्रित्य तोलिङ्गवचना  
 निभवेति तदनेन क्रियते हरीतक्या  
 दिप्रवृत्तिः हरीतक्यादिप्रवृत्तिर्भ  
 वेति प्रकृतवद्भावो न हरीतक्याः फला  
 नि हरीतक्याः फलानि खलु तिका  
 दिप्रवचने भवति प्रकृतवद्भावो न शु

श्री  
 महा  
 भा  
 १८४

श्री  
 महा  
 भा  
 ३३

स्पष्टवत्तस्याहरभवानिवचनानि ख  
 लतिकेवनानि मनुष्यलुपि प्रतिषेधः  
 मनुष्यलुपि प्रतिषेधोक्तव्यः चेत्वायु  
 मिच्छः वर्धिकारदर्शनीयः तदपि वि  
 सेकिं पापताः कृत्रिमाः दिव्यभसंज्ञा  
 स्तस्यामाणादपि विषये नेत्याह संज्ञानमे  
 ज्ञाज्ञात्याख्यायामेकवचने इदमपु  
 क्तवर्तते किमत्राप्रकृतं वद्वत्तयोः  
 तत्र प्रकृतं वद्वत्तवचनमिति तयदेकवच  
 नेनासितव्ये वद्वत्तवचने शिष्येने पत्र  
 पुक्ते वद्वत्तवचनमिति नाम वक्त  
 व्यं अतश्च तत्रोच्यते ज्ञात्याख्यायामा  
 मान्याभिधानादेकार्थं ज्ञात्याख्यायां  
 सामान्याभिधानादेकार्थं भविष्यति  
 यत्तद्दीर्घादीहिते यदेव वत्तं गार्ग्यमा  
 र्ग्यं त्वं तदेतच्च विवक्षितं तस्यैकवत्ता  
 देकवचनमेव प्रामाण्यं इत्यनेन वद्वत्त  
 वचने स्यात् इति तच्च तत्रोच्यते तस्यैव  
 तोति ज्ञात्याख्यायामेकसिद्धवत्तव  
 मेव मध्यमिदमच्यते अस्ति प्रयोजनमे  
 तत् किं तद्दीर्घादितैकवचनादेश उक्त  
 म् किमनेनोच्यते हि भगवतः सितवत्तवत्तेति





श्री  
महा  
भा  
एध

श्री.  
महा  
भा.  
२५

न किमच्यते एषा भिधाना इति य  
देहानामेवोक्तं ज्ञानाख्यायां समान्याभि  
धानादकार्ष्यमिति ज्ञानिशब्देन हि  
व्यमणभिधीयते ज्ञानिरपि कथं पुनर्ज्ञा  
यते ज्ञानिशब्देन व्यमणभिधीयते ए  
कं हि कश्चिन्नस्ति गोपिं देवोपालकमा  
सौने एच्छति अस्ति च कांचिद्गोपशमो  
निसपश्यति चायेनाः एच्छति च कांचि  
दत्र गोपशमोति हनमस्य इव विवर्ति  
तमिति तद्यदा व्याभिधानेन दावद्भ  
वचने भविष्यति यदा सामान्याभिधा  
नेन देकवचने भविष्यति अस्मदोदये  
श्च अयमपि योगः शक्यो वक्तुं कथम  
हं वीमि आवाद्भवः वयेद्भूमः इमा  
नोदिष्यामि कदाचित् स्वाते येन विवर्ति  
तानि भवेति तद्यथा इदं मे स एव अस्ति प  
श्यति अयमेकः स एव अस्ति कदा  
चित्पारते येन अनेनास्मान् स एव पश्यति  
अनेन कर्णेन स एव अस्ति तद्यदा स्वाते  
अविवर्तानदावद्भवचने भविष्यति य  
दा पारते अविवर्तानदा एकवचनं विवच  
ने भविष्यति फलतः अयमपि योगः





शकोवत्कंकशमदिनेष्टवफल्गुणो न  
 दिमाष्टवफल्गुणः उदिनेष्टवशेषरे  
 उदिताःष्टवीः प्रोष्टपदाः फल्गुणीसमी  
 पगमेचैदमसिफलानोशद्योवर्तते व  
 हवस्तेयोस्तत्रपुक्तं वद्वचने यदात  
 योरेवाभिधानंतदादिवचनेभविष्यति  
 छंदसिपुविशा श्मावपि योगोशको  
 वत्कं कथं पुनर्वसुविशावयोः स्या  
 सल्लकष्टवसकार्यतदपिनक्षत्रस्यैव  
 यास्यात्तर्वाश्रितिकिमर्थं कृतिकारोहि  
 णः नक्षत्रश्रितिकिमर्थं निष्पद्यमाना  
 वकः पुनर्वसुचनिष्पद्यमानवः शुभ  
 नक्षत्रश्रितिवर्तमाने पुनर्नक्षत्रग्रहणो  
 किमर्थं शुभेतिष्पद्यमानवसशद्योसोव  
 योज्योतिष्पद्यमाने शुस्तिपः कालवाचो  
 तद्यथा वद्वचनिष्पद्यमानवोतिष्पद्यमानः  
 कतरेणतिष्पद्यमानः तयोज्योतिर्वर्तते  
 तयोदेग्रहणं शुभवानक्षत्रश्रितिवर्तमा  
 ने पुनर्नक्षत्रग्रहणस्येतत्प्राप्तं न विशेष  
 षण्मपियतिष्पद्यमानवसोः न कर्तव्यं भ  
 वतिपुष्पनिष्पद्यमाने तत्राणिपलोपवत्  
 वयति नक्षत्रग्रहणं शुभवानक्षत्रश्रिति

श्री  
 महा  
 भा.  
 १८४

श्री  
 महा  
 भा.  
 २०२

वर्तमाने पुनर्नक्षत्रग्रहणस्येतत्प्राप्तं न  
 जनेतिष्पद्यमानवसप्राप्तं वाचिनाम  
 विषयास्यात्तनिष्पद्यमानवसु सिद्धप  
 नर्वसु शुभदेहश्रितिकिमर्थं यस्तिष्प  
 स्तोपुनर्वसुप्राप्तं तमेतिष्पद्यमानवस  
 वः उन्मरणाः वद्वचनेतिष्पद्यमानवसु  
 तदिनेतिष्पद्यमानवसु कथंचात्रैकवच  
 ने जानिहेदुपकवद्वचनीनि शुभानि  
 नामितिप्रतिषेधः प्राप्नोति पवनहिंसि  
 हे सतिपुष्टवचनग्रहणं करोति त  
 त्वापयत्याचार्यसर्वोदेहोविभाषयैक  
 वद्वचनीति किमेतत्प्राप्तं नेप्रयोज  
 ने वाउवशालेकायने वाउशालेकाय  
 ना इत्येतत्सिद्धं भवति शुभवानात्रभ  
 वेनः प्राप्तिनः प्राप्तापवात्रभवेनः ॥  
 इति श्रीमद्भगवत्पतेन तत्सिद्धिनिविष्टि  
 नेत्याकराणामहाभाषेप्रथमाध्याय  
 द्वितीयपादे द्वितीयमाह्निके ॥ ॥  
 सद्रूपाणामेकशेषपकविभक्तौ च  
 ग्रहणं किमर्थं समानानामेकशेष  
 कविभक्तावितीयतत्प्राप्तं यदेवम  
 वंसमानेतेवैवस्यात् शद्योष्टव हताः





श्री  
महा  
भा.  
१८५

श्री  
महा  
भा.  
२०३

किमर्थमिदं प्रत्यर्थमिति अर्थमर्थं  
प्रत्यर्थं प्रत्यर्थं शब्दनिवेशात् एतस्मा  
त्कारणात् नैकेन शब्देनानेकार्थ  
स्याभिधाने प्रामोति तत्र को दोषः त  
जानेकार्थाभिधानेनेकशब्देने प्रामोति  
इष्टते चेकेनापिनेकस्याभिधाने स्या  
यिति तच्चोत्तरेणान्यत्वेन सिध्यति तस्मा  
देकशेषः एवमर्थमिदमच्यते किमि  
दं प्रत्यर्थं शब्दाश्रयिनिविशते इत्येते  
ह्येतमास्यायमवृणोत्तमेकशेष आरभ्य  
ते न पुनरप्रत्यर्थं शब्दाश्रयिनिविशते  
इत्येते ह्येतमास्यायमवृणोत्तमेनेक  
शेष आरभ्यते तत्रैतस्या लक्ष्यमीमं  
पनिहतिर्गोयसी विरूपप्रतिपत्तिरि  
ति तच्चन लक्ष्यमीमं विरूपप्रतिपत्तिः  
किं कारणं यच्चिसृष्ट्याणामेकः शि  
ष्टोतेन ज्ञावरतोदयोः शब्दयोर्निहति  
र्वक्तव्या एवमप्येतस्मिन्मतिरिति किंचिदा  
चार्यः स्वकरतरकं मनाने स्वकरतरकं  
चैकशेषारंभमनाने किंपुनरपमेकवि  
भक्तावेकशेषो भवति एवं भवितुमर्ह  
ति एतन्निभक्ताविति चेन्नाभावात्





भक्तेः एकविभक्त्या विनिवेतनत्रिकिक  
 राणं शुभावादिभक्तेः नहि समदाया  
 त्पराविभक्तिरस्ति किं कारणं अत्रानि  
 पदिकत्वात् ननु चायं वदति पदिक।  
 मिति प्रातिपदिकसंज्ञा भविष्यति निय  
 मान्त्राप्रामोति अथ वत्समदायातोस  
 मास्यद्वेष्टानियमायमिति यदि पुनः  
 एव क्तवैषा विभक्तिपराणा मेकशेष  
 उच्यते एव क्तवैषा मिति चेदेकशेषे  
 यविभक्त्युपलब्धिस्तदाश्रयत्वात् एव  
 क्तवैषा मिति चेत् एकशेषे एव विभ  
 क्त्युपलब्धिः प्राप्नोति किमुच्यते एव  
 विभक्त्युपलब्धिरेति यदा समयः कृतो  
 न केवलाप्रकृतिः प्रयोक्तव्या न च के  
 वलः प्रत्ययश्चित्तदाश्रयत्वात् प्राप्नोति  
 यत्र हि प्रकृतिनिमित्ताप्रत्ययस्य निवृ  
 त्तिः तत्राप्रत्ययिकायाः प्रकृतेः प्रयो  
 गो भवति अत्रिचित् सोमसुदिति त  
 शायत्रप्रत्ययनिमित्ताप्रकृतिनिवृत्ति  
 स्तत्राप्रकृतिकस्य प्रत्ययस्य प्रयोगो भ  
 वति अत्रानाश्रयानिति अस्तसंयोगात्  
 लोपेन सिद्धे कृतो न खल्वेतत् परयो

श्री  
 महा  
 भा

हेतुशब्दो निर्हति भविष्यति न पुनः  
 ह्येवोपेतं तत्रेतास्यात्वेन निवृत्तावपि  
 सत्यासंयोगादिलोपेन सिद्धमिति न सि  
 ध्यात्वरतोदयोः सकारयोः अत्राप्रस  
 ज्येत् यत्र च संयोगात् लोपो नास्ति तत्र न  
 सिध्यति कच संयोगात् लोपो नास्ति  
 दिवचनवद्भवचनयोः यदि पुनः समा  
 सपक्षे उच्यते किं कृतं भवति कश्चि  
 द्दहनलोपः परिहृतो न भवति तत्समा  
 स्यद्वेष्टा कर्तव्यं न कर्तव्यं प्रकृतमन  
 वतं ते क्व प्रकृतं तिष्ठ पुनर्वसानेत्  
 उद्देहवद्भवचनस्य दिवचने नित्यमि  
 ति समासपक्षे उच्यते चेत् स समासा  
 ने प्रदोषः समासपक्षे उच्यते चेत् स  
 समासांते प्रदोषः स्रग्भ्यश्च अत्र  
 अथैव समासांते दातृत्वे कृतपक्षे  
 प्राप्नोति इदमिदं संप्रधार्य समासांते  
 दातृत्वं क्रियतामेकशेष इति किमत्र  
 कर्तव्यं परत्वात् समासांते दातृत्वे स  
 मासांते प्रदोषो भवति अत्र अत्र  
 अत्रैव समासांते कृतं समासांते कृतो  
 धोन प्राप्नोति इदमिदं संप्रधार्य समा



सातः क्रियतामेकशेषश्चि किमत्रकर्तव्यं  
 परतात्मासातः श्रगाश्रयेचैकशेषवचः  
 नम् श्रगाश्रयेचकार्येकशेषवक्तव्यः  
 समाचससायैवससारः श्रगाश्रयेकते  
 सातृणादेकशेषानप्राप्नोति इदमेव  
 थार्य श्रगाश्रयेक्रियतामेकशेषश्चि किम  
 त्रकर्तव्यं परतादेगाश्रये तिः समासेतिः  
 समासवचनमितिः समासेतिः समासो  
 वक्तव्यः एकैतिः ग्रहणमनर्थकं समासेति  
 ३. समासश्चैवम् नानर्थकम् तिः समा  
 सप्रकृतेतिः समासवक्तव्यः तिः विधिप्रति  
 षेयश्रुतिः कश्चित्प्रतिषेधः पचतिचपच  
 तिचपचतः तच्छब्देविधेयः निशाब्देप्र  
 तिषेधः यदिपुनरसमास्येकशेषश्च्यते  
 त्समासेवचनलोपः प्रसमासेवचनलो  
 पोवक्तव्यः तनुचोत्पत्तेवचनलोपचोदि  
 तः स्मः द्विवचनवद्भवचनविधिः द्वेद्वप्र  
 तिषेधश्चिनिवृत्तिरिति तदर्थेप्रनशोचते।  
 द्विवचनवद्भवचनविधिः द्विवचनवद्भव  
 चनानिचविधेयानिभवेति हस्तश्रुहस्त  
 श्रुहस्तश्रुहस्तश्रुहस्तश्रुहस्तश्रुहस्तः द्वेद्व  
 प्रतिषेधश्चिहस्तचप्रतिषेधोवक्तव्यः ह

दशश्रुहस्तश्रुहस्तश्रुहस्तश्रुहस्तश्रुहस्त  
 द्वाः इतिचार्थेद्वेद्वइतिद्वेद्वः प्रामोतिनेव  
 दोषः अनवकाशएकशेषाद्वेद्वनाधिष्ठा  
 ते सवकाशएकशेषः कावकोपाः तिः  
 तानवकाशः यदिपुनः एणकुसवेधावि  
 भक्तानानामेकशेषश्च्यतेकिंरुतभवति  
 कश्चिद्वचनलोपः परिहृतोभवति विभ  
 क्तानानामेकशेषविभक्तानानामेवनिहा  
 तिर्भविष्यतिपेकविभक्तिनानामितितव  
 क्तव्यं किंप्रयोजनम् एणग्विभक्तिप्रतिषे  
 धार्थे एणग्विभक्तानानामाभूत् द्वास्त  
 णाभ्याचकृतद्वास्तणाभ्याचदेहि नवार्थ  
 विप्रतिषेधाभ्युपगमाद्वचनाभावः नवेव  
 दोषः किंकारणं अर्थविप्रतिषेधात् वि  
 प्रतिषिद्धावेतावर्थाकराणामेप्रदानमिति  
 नयोविप्रतिषिद्धतात् पुनपद्वचनानामा  
 विष्यति अनेकार्थाश्रयश्रुपुनरेकशेषः अ  
 नेकमर्थमेप्रत्याययिष्यामीत्येकशेषश्रु  
 ते तस्मानेकशहस्तम् तस्मादेकशहस्तंवन  
 भविष्यति अनेतर्हिदोषः कश्चिद्वचनलोपः  
 द्विवचनवद्भवचनविधिः द्वेद्वप्रतिषेधश्चि  
 तियदिपुनः प्रातिपरिकानामेकशेषश्च्य





ते किं कृतं भवति वचनलोपः परिहृतो  
 भवति प्रातिपदिकानामेकशेषमात्र  
 मात्रोः प्रतिषेधः सद्रूपत्वात् प्रातिपदि  
 कानामेकशेषमात्रमात्रोः प्रतिषेधो  
 वक्तव्यः मात्राचननपिरोधात् मात्रो  
 चमात्रमात्रः किं कारणं सद्रूपत्वात्  
 सद्रूपत्वात् प्रातिपदिकानि कि  
 म्वाते प्रातिपदिकानामेकशेषमात्र  
 मात्रोः प्रतिषेधो वक्तव्य इति न प्रनपणा  
 विविभक्त्यनानामेकशेषः तस्यापि मात्र  
 मात्रोः प्रतिषेधो वक्तव्यः स्यात् तस्यापि  
 हेतानि कुचिदिभक्त्या निसद्रूपत्वात्  
 त्वाच्चात्मात्मावेति अथ मतमेतत्  
 विभक्त्या नो साद्रूपे भवितव्यमेव क  
 शेषेति प्रातिपदिकानामेकशेषेदो  
 वा भवति एव वक्तव्योच्यते हरितह  
 रिता शेषेन शेषेन रोहित रोहिता नो स्त्रिया  
 मपसाद्यानेकतेयं हरितस्यो हरिता  
 हरिता स्यापि हरिता हरिता चरिता च  
 हरिता शेषेन स्या शेषेन शेषेन स्यापि शेष  
 नो शेषेनोच शेषेनोच शेषेनो रोहितस्य  
 रोहिता रोहिता स्यापि रोहिता रोहिता

श्री  
 महा  
 भा

204

चरोहिता चरोहिता नवापरदस्यार्थप्र  
 योगान् नवाकतेयं किं कारणं पर  
 स्यार्थप्रयोगान् परदस्यार्थप्रयोगे वि  
 भक्त्या नचपदे रूपे चोद्यते रूपनिश  
 हश्च शब्दो नो नो लोकि के प्रयोगे  
 तस्मिन् लोकि के प्रयोगे इत्यादि तानि  
 अप्यग्राह नवापरदस्यार्थप्रयोगान् न  
 वापवपदवास्ति प्रातिपदिकानामे  
 कशेष इति किं कारणं परदस्यार्थप्रयो  
 गान् परदस्यार्थप्रयोगे विभक्त्या नचप  
 दे रूपे चोद्यते रूपनिश हश्च शब्द  
 स्यात् नो नो लोकि के प्रयोगे तस्मिन्  
 लोकि के प्रयोगे प्रातिपदिकानो प्रयोगे  
 नास्ति अथाननपदेणार्थः स्यात् प्रा  
 तिपदिकाणामेकशेष इति वादमर्थः  
 किं वक्तव्यमेतत् नदिकथममवसा  
 ने गम्यते एतेनैवाभिहिते सूत्रास।  
 इत्याणामेकशेष एकविभक्त्या विनिक  
 संविभक्तिः साद्रूपेणोद्यते अने।  
 मितिक एकशेषः एकविभक्त्यापि  
 सद्रूपत्वात्तेषामेकशेषो भवति कथ  
 त्रवातत्रवेति अथवातेनपदेणार्थः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GO INS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA





स्यात् विभक्तानामेकशेषानिवा  
 दमर्थः किं कृत्यमेतत् न हि कृत्यम  
 न च मानेन गम्यते एतेनैवाभिहितं  
 त्रेण स रूपाणामेकशेष एकविभक्ता  
 विति कथ्येनेदं पारिभाषिकादिभक्ते  
 ग्रहणं किं तर्ह्यनर्थग्रहणं विभागे  
 विभक्तिरिति एकविभागोपनिमृष्टा  
 णितेषामेकशेषो भवतीति ननु चोक्तं  
 कश्चिद्वचनवद्वचनविधिः इदं प्रति  
 षेधश्चेति नैष दोषः यत्नावच्छेदेनैक  
 श्चिद्वचनलोपोदिवचनवद्वचनविधि  
 रिति सह विवक्षाणामेकशेषः शुभ  
 पदिवक्षाणामेकशेषो भवितव्यो न  
 तद्दीदानोमिदं भवति ह्यस्य ह्यस्य  
 तौ ह्यस्य ह्यस्य ह्यस्य ह्यस्य ह्यस्य  
 तस्मिन् विवक्षाणामिति शुभापि निर  
 णयिते बुद्धिरेवेति दर्शयितव्यं ह्यस्य च  
 ह्यस्य ह्यस्य ह्यस्य ह्यस्य ह्यस्य  
 ता इति यदुच्यते इदं प्रतिषेधश्च  
 कृत्य इति नैष दोषः शुभवकाश एक  
 शेषोऽहं पिबति ननु चोक्तं सावकाश  
 एकशेषः को वकाशः ति उक्तान्यवका

श्री  
 मद्र  
 भा

२७

श इति नतिरेतानेकशेषां भेदप्रयो  
 जयति किं कारणं यथा ज्ञातो यका  
 नोदितो यस्यापराधस्य प्रयोगसामर्थ्य  
 मस्ति तथा ज्ञातो यकानामेकशेषः  
 न च नतिरेतानोदितो यस्यापराधप्रयो  
 गसामर्थ्यमस्ति किं कारणं एकादि  
 क्रियात्वात्पकेनोक्तत्वात् तस्यार्थस्य  
 द्वितीयस्य प्रयोगेन न भवितव्यं उक्ता  
 यानामप्रयोग इति यदिति हि एकादि  
 यादिवचनवद्वचनानि न सिध्यति  
 पचतः पचतीति नैतानि क्रियापेक्षा  
 णि किं तद्विषयतापेक्षाणि शुभवा  
 पुनरेकैकविभक्ताविति ननु चोक्तं  
 मेकविभक्ताविति चेन्नाभावादिभ  
 क्तेरिति नैष दोषः परिहृतमेतत् शु  
 भं वक्ष्यामि पदिकमिति प्रातिपदिक  
 संज्ञा भविष्यति ननु चोक्तं नियमा  
 न्नप्राप्नोति शुभं वत्समदायानास  
 मासग्रहणं नियमांशमिति नैष  
 दोषः तस्य ज्ञातो यकस्य नियमाः  
 कश्च तस्य ज्ञातो यकः यथा ज्ञातो यका  
 नोसमासः कथं ज्ञातो यका वाच्यमा

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GOINS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION





सः सुवेतानो सर्वशपणादिप्रपमे।  
 एतानं सर्वप्रपत्तेप्रपणादिप्रपमेत्या  
 नेकर्तव्यं भित्ताणां समूहेभ्यस्तमिति  
 सर्वशोचते शान्तिपरिकान्तेवकशेषेसि  
 हे प्रापत्यादिष्वित्युच्यते वदवश्चापरा  
 दयः गर्गस्यापरावदवोर्गर्गाः एकोप्र  
 कृतिः वदवश्चयतेः शुभाहृणादेकशे  
 षो न प्रामोति ननु च यथैव वदवो यतेः  
 एवं प्रकृतयोपिवहः सः नैव शक्यं ल  
 किहिदोषः स्यात् गर्गाः वस्माः विदाः  
 उवाः शुभो उद्भूयन्तो वद्वयित्युच्यते  
 नेलु प्रामोति माभूदेवं शुभेतेयवद्व  
 शुभेतेयवद्वयित्युच्यते ननु  
 चोक्तं नैव शक्यं किहिदोषः स्यात् का  
 णप्रतिप्रकृतयः काशपपाशति नैव  
 दोषः लौकिकस्य तत्र गोत्रस्य ग्रहणा  
 म न चैतलौकिकगोत्रं शुभवापुन  
 रस्त्वकाप्रकृतिः वदवश्चयतेः वद  
 चोक्तमसाहृणादेकशेषो न प्रामोति  
 सिहेतुसमानार्थानामेकशेषवचना  
 त सिद्धमेतत्कथं समानार्थानामेकशे  
 षो भवतीति वक्तव्यं यदि समानार्थो

श्री  
 महा  
 भा

२०८

नामेकशेषोऽप्यने कथमन्ताः पादाः  
 माधार्थं नानार्थानामपि सत्त्वा  
 णामेकशेषो वक्तव्यः एकार्थाना  
 मपि विदुषाणामेकशेषो वक्तव्यः व  
 क्रदेऽशुक्रदिलदेऽशुवक्रदेऽशुक्रित  
 देऽशुविनिवासरभिन्नानो यस्योत्तरः  
 सरविधिः सरभिन्नानो यस्योत्तरः स  
 रविधित्तमेकशेषो वक्तव्यः अतश्च  
 अतश्च अतो मीमोसकश्च मीमोसक  
 श्च मीमोसको इह कस्मान्न भवति ए  
 कश्च एकश्च होच होचेति सत्यायाशु  
 र्यामस्य न्यादयपदार्थत्वाच्च नैक।  
 शेषः सत्यायाः शुभः संप्रत्ययादेक  
 शेषो न भविष्यति नतोकावित्युक्ते  
 ष्यः संप्रतीयते शुभपदार्थत्वाच्च स  
 त्याया एकशेषो न भविष्यति एकश्च  
 एकश्चोत्तरस्य दावित्यर्थः होच हो।  
 चेत्यस्य चत्वारश्च शेषः नतौस्तः परि  
 होय यत्तावदुच्यते सत्यायाशु र्या  
 संप्रत्ययादिनि शुभसंप्रत्यये एकशे  
 षो भवति तद्यथा गार्ग्यशुभापि यथा  
 शुभागा न चोच्यते हद्वयुवानाविति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA





श्री  
महा  
भा

नयेवद्भीषीवरीवद्भीषीवरी किंप्रनः  
कारणानसिप्यतिप्रतिषिद्धत्वात् अतो  
वद्भीषीदेरितिप्रतिषेधःप्रामेति आ  
नोवद्भीषीह्यप्रतिषेधेचोपपत्तौपिनो  
वावचने अथवाअनोवद्भीषीह्यप्रति।  
षेधेउपपत्तौपिनोवेतिवक्तव्यं अथ  
याकृत्वाचोदितमनयाकृत्वापरिहा  
रःपथोपसंख्यानंचोदितेतनयानित्या  
भ्यांजेन्नाभ्याभवित्त्यपथापरिहारः  
नयाविभाषाभवित्त्य पथापसंख्या  
नंचोदितमेवमपि विभाषणभवित्त्य।  
योनस्तत्रगीश्वरंभःसिद्धोन्नरोश्च  
तउपपत्तौपिनोऽनतरस्यामिति  
प्रतियोगेनउच्यमानः अनेनसति  
नयादितेवपथस्यपसंख्यानंचोद्यते  
किंप्रनःकारणोपपत्तिर्योगेनउच्य  
तेइहमाहत् संपदैतितत्तत्पथे।  
ख्यानंकर्तव्यंवक्ष्यति उक्तभाष्याम  
नतरस्यामित्यत्रानतरस्याग्रहणस्य  
प्रयोजेनप्रतिषेधाभासमुक्तंउन्नाव  
पियथास्यातामिति नष्टस्वस्त्राकणा  
येप्रतिषेधः जीवनेतरस्तस्यप्रतिषेधः





अथेरांतीरीपिप्रतिषिद्धेष्टत्ताना  
 मनेत्तमे रात्रुगतिः कस्मात्तस्मात्तु  
 तशतिप्रानोति असिद्धो नलोपः तस्या  
 सिद्धत्वाच्च भविष्यति परिगणिते प्रका  
 रेषु नलोपो सिद्धः न वेदेन तत्र परिगणिते  
 इदमपि तत्र परिगणिते कथं प्रत्याह  
 रात्राणामिदं सवितिते दे प्रत्ययग्रहणं  
 किं तद्विप्रत्याहारग्रहणं कसत्रिविष्ट  
 नो प्रत्याहारः प्रथमेकवचनात्मभरणा  
 चार्थः प्रकारात् यदि प्रत्याहारग्रहणं  
 दोषस्ति तत्रैव दोषो भवति वद्वर्मि  
 कावर्मिका प्रत्ययस्यात्कार्यवत्ताना  
 इति न प्रानोति तस्मात्त्राभौ तस्मात्तु  
 ह्यक्तकेभ्य उभौ न भवत इति वक्तव्यं  
 तत्रादिवक्तव्यं न वक्तव्यं विद्यामिति  
 वनेते स्मिणो यस्यामोति प्रतिषेधः  
 तस्मान्नामनेत्तमे रात्रुगतिः कस्मात्  
 प्रत्याहाराचाणामिदं दोषस्ति तस्मा  
 त्रामौ रात्रुकिमयमभाभ्यामित्युच्य  
 ते उभाभ्यां यागाभ्यां रात्रुयास्यात् म  
 च्चत्तादचत्ताचनेतदस्ति प्रयोजने प्रक  
 तमभयमनवर्तते अथान्यतरस्याग्र

श्री  
 महा  
 भा

२१

हाणकिमर्थं अथान्यतरस्याग्र  
 त रात्राप्रते प्रतिषेधोपि यथा स्यादि  
 तिनैतदस्ति प्रयोजने इदं रात्रुच्य  
 ते प्रतिषेधोपि तावुभौ वचनाद्विष्ट  
 तः इदं तद्विप्रयोजनेन रात्रिप्रतिषेधा स्यात्  
 भ्यामस्ते दोषपि यथा स्यात् सिद्धोत्र  
 दोषप्रन उपपत्त्यालोपिनो न्यतरस्यामि  
 ति अथान्यतरस्याग्रहणं शक्यमक  
 र्त्तं वा देशकं कथं इदं रात्रुच्यते प्रति  
 षेधोपि दोषपि तस्मात्तव वचनाद्विष्ट  
 ति नैव शक्यं विज्ञाते अक्रियमाणो हि  
 तत्रान्यतरस्याग्रहणं अनवकाशो दोष  
 रात्रुप्रतिषेधो वा येन रात्रिप्रतिषेधावप्यन  
 वकाशो नो वचनाद्विष्टतः सावका  
 शौ न प्रतिषेधो को वकाशः सपर्वोक्त  
 पर्वेति तस्मात्तद्व्यत्यस्याग्रहणं कर्त्त  
 व्यं इदं तत्रान्यतरस्याग्रहणं शक्यम  
 कर्त्तुं इदमप्यवश्यं कर्त्तव्यं किं प्रयोज  
 नेन रात्रिप्रतिषेधाभ्यामोक्तं रात्रौ वपि यथा  
 स्यात्तामिति रात्रिधानेन वद्विष्टो हेतुसं  
 ख्यानैवोदिते तत्र वक्तव्यं भवति अ  
 थोदकं यो भवितव्यं वद्विष्टो नो स्यात्

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GO INS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA





रण्यायोवहवोप्रदानेभ्योशालाया  
 मिति वद्वृत्तावद्वृत्तावतिभवि  
 तयो काश्चपसिद्धिःपुत्रादिलोपःसंप्र  
 सारणो संप्रसारणापरद्वन्द्वे नष्टे  
 निकप्रकपानावचभविनयो किंकार  
 णो नयनानोपोवद्वृत्तिरित्येवेतद्वि  
 तायेते नचैवनयनानोवद्वृत्तिःप्र  
 सारणानापिनभविनयोवद्वृत्तेतत्  
 स्यादोनामसारणोनकारोतप्रहणम  
 नकारोतप्रहणमनकारानप्रतिषेधा  
 यमिति परद्वन्द्वेनचामिनभविनयो  
 वद्वृत्तेतत्संप्रसारणाद्वन्द्वेसामानो  
 राप्रहणमसमानागमतिषेधायमि  
 ति तस्माद्वृत्तावद्वृत्तेतिभविनयो  
 पुन पुनपसर्जनारिति किमर्थोव  
 द्भक्तुरुचरामप्रानेतदस्तिप्रयोजने  
 ऊरचरावात्मन्येयाविधायते तत्र  
 कःप्रसंगोपतवद्वृत्तुरुचरावा  
 त्स्यात् नैवप्रामाणिनाथः प्रतिषे  
 धेनतरेतविधिनामामाति पुनश्च  
 रेपरति पुनपसर्जनप्रहणमनश  
 केमतिपरिकेनतरेतविधिप्रतिषे

श्री  
 मद्रा  
 भा

२१

पात पुनपसर्जनप्रहणमनशकिं  
 कारणो नानिपरिकेनतरेतविधिप्र  
 तिषेधात प्रहणवताप्रतिपरिकेनत  
 देतविधिप्रतिषेधते तापकेतएवेन  
 तरेताप्रतिषेधय एवेतद्विज्ञापयता  
 चार्यःएवेनतरेतविधिप्रतिषेधोनभ  
 वतीति किमेतस्मात्तायेतप्रयोजने भ  
 वतीतिप्रतिमादनीत्यत्रतरेतविधिःसि  
 द्धोभवति नेतदस्तिप्रयोजने उक्तमे  
 नतवर्णापुगितमन्योपुगितप्रति  
 परिकमपुगिदिति इदेतद्विद्वधीत  
 रोवद्वृत्तरोति एतदपिनास्तिप्रयोज  
 ने पुनपसर्क रविधानेवद्वृत्तिदेरुसं  
 र्वायेनप्रतिषिद्धादिति इदेतद्वि पुति  
 पोवरो पुतियदुष्ट्यानेपुनपरायता  
 चेति पुनपरायणोकरोषोभवति त  
 यथाविशतिपुविशतिपुविशतीति त  
 योश्चकारिशरित्यर्थः एवेतद्विनेमोष्ट  
 यकपरिहारी एकपवपरिहारीयमे  
 र्वायापुन्यामन्यपरादमपरायता  
 चेति यत्रत्योसम्यक्तपवतात्यपरा  
 यतेववाभवति तत्रैकशेषःपार्योति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GOINS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATHON MADE IN INDIA



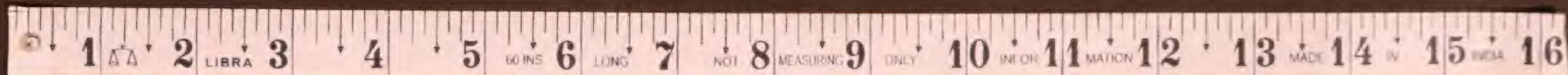


शतोऽतिथ्याश्चानेमेपकशेषा  
 हाः यदि तर्हि नेमेपकशेषाः सम  
 रायशास्त्रादिभवेति तत्र कोदावः प  
 कवचने प्रमोति एकाया हि समदाय  
 भवेति यथाष्टये शतं नमिति सतत  
 हि कशेषाः किं कृते साश्च यमो  
 यकृते सति पुनः केचिदपि शास्त्राः  
 येषामप्यन्यकृताभावः सतीत्याह मा  
 नापिताभावेति विषम उपन्यासः सकृ  
 देतशास्त्राः प्रहताश्रया येष पिवर्तते  
 इत्यनेनैकनाप्यपानभवति चत्वार  
 इति शुनदिरानीमेतदुच्यते सकृदेत  
 शास्त्राः प्रहताश्रया येष पिवर्तते इति य  
 नभवानसंशयोदयति सति पुनः के  
 चिदपि शास्त्राये सामान्यकृताभाव  
 इति तत्रैतेसाभिरुपन्यासाः तत्रैतद्वि  
 नारः सकृदेति शास्त्राः प्रहताश्रया येष  
 पिवर्तते इति एतच्च वाते एकैकेनोदते  
 भारं शक्नोति यत्कथं तत्रैकैकः कर्ता  
 सर्ववास्यः कथं नायं कारणमुच्यमा  
 नेचेन्नैयत्वं तिवातेराततत्प तस्मा  
 त्स्थकथं कर्ताः स्यापेतास्त प्र

श्री  
 महा  
 भा

२१२

यममप्यमोतमानामेकशेषोऽसृष्टता  
 न प्रथममप्यमोतमानामेकशेषोक्त  
 यः पचति च पचयः पचसि च पचामि  
 च पचावः पचति च पचसि च पचामः कि  
 पुनः कारणानसिध्यति सत्प्रपत्तात् हि  
 वचनवद्भवनाप्रसिद्धे कार्यत्वा हि  
 वचनवद्भवनयोश्चाप्रसिद्धिः किं का  
 रणं एकार्थत्वात् प्रकोयमवशिष्यते  
 नानेन नदर्थे न भवितव्ये किमर्थे न यद  
 येषकः किमर्थे चैकः एक एकार्थः न  
 कार्ये नायमेकार्थः किं तर्हि ह्यर्थेव  
 कथं नैकार्थमिति चेदप्यर्थो नैकार्थ  
 नैकार्थमिति चेदप्यर्थो नैकार्थ  
 मिति चेत्त एकशेषोऽर्थो नैकार्थः इति हि  
 ह्यसंभाविकोक्तानि कार्यतायात् वा  
 चनिकीवा तद्यदि तावन्वाभाविको य  
 शिष्यश्चेन्नोक्तत्वात् शुश्रूषः एकशे  
 षः किं कारणं एकैकोक्तत्वात् तस्यार्थ  
 यदि तीयस्य प्रयोगेण न भवितव्ये उक्ता  
 यानामप्रयोग इति शुश्रूषावनिकोक्तद्व  
 कथं एकोयमवशिष्यते मवश्यं वाव  
 यश्च भवतीति नवकथं सिद्धमेकशेषः





तेन कथं पुनरेकोयमवशिष्यत इत्यने  
 न ह्यर्थतावदुक्तं तावदशका विज्ञाने  
 तच्चैकशेषकृतं तत्तरेणानुवृत्तिः  
 ह्यप्रयोगान् तस्यार्थस्य गतिर्भवति  
 उपन्यासश्च पुनरेतरेणापि तद्वाचिनः  
 ह्यप्रयोगतस्त्यार्थस्य गतिर्भवति अ  
 प्रिचितं सोमसुरिति यथा ते मन्त्रा मदे  
 लोपकृतस्मेतत येनाज्जतरेणानुवृत्तिः  
 शब्दप्रयोगतस्त्यार्थस्य गतिर्भवति प  
 रमिहाप्येकशेषकृतमेतद्येनात्रैकाय  
 मवशिष्यते इत्यनेन धर्मतावदुक्तं ताव  
 भवति उच्यते तद्विन्नतगम्येन याद्विना  
 मय इति ब्रूयात् अथवा गौरिति न जान  
 चित्संप्रत्ययः स्यात् तेनानेनायोभिधा  
 नेयत्वं कृतं तावदप्येकः शब्दो न गत  
 यः केष्वर्थेषु लौकिकानर्थान् प्रत्यत  
 इति लोके चैकस्मिन्नुत्तरति प्रपुनने इ  
 यो हं ताविति वद्वपुस्तारति यदि तदि  
 लोकावशेषाद्वा प्रमाणं किमर्थ एक  
 शेषाभावे अथ किमर्थ लोप आरभ्यते  
 प्रत्ययलक्षणमाचार्यः प्रथममानो लो  
 पमारभते एकशेषाभे पुनरप्यनक्ति चि

श्री  
 महा  
 भा

ल्योजनमस्ति ननु चोक्तं प्रत्ययं शब्द  
 निवेशाच्चैकेनानेकस्याभिधानमिति  
 यदि चैकेनाप्यनेकस्याभिधाने स्यात्  
 न प्रत्ययं शब्दनिवेशः कृतः स्यात् प्रत्य  
 यं शब्दनिवेशेनैकेनानेकस्याभिधानात्  
 अथ प्रत्ययमिति चेत्तदपि प्रत्ययमेव प्रत्य  
 यं शब्दनिवेशाच्चैकेनानेकस्याभिधाना  
 त् अथ प्रत्ययमिति चेदेवमुच्यते यदप्ये  
 केनानेकस्याभिधाने भवति तदपि प्रत्य  
 यमेव यदपि ह्यर्थवर्था प्रतिनदपि प्र  
 त्ययमेव यदपि ह्यर्थवर्था प्रतिनदपि प्र  
 तदपि प्रत्ययमेव यावतामभिधाने ताव  
 ता प्रयोगो न्यायः यावतामर्थानामभि  
 धाने भवति तावता शब्दानां प्रयोगः इ  
 त्येष पक्षो न्यायः यावतामभिधाने ताव  
 ता प्रयोगो न्यायः इति चेदेकेनापि अने  
 कस्याभिधानात् यावतामभिधाने ताव  
 ता प्रयोगो न्यायः इति चेदेवमुच्यते प  
 षाद्विनाप्यप्ययदप्येकेनानेकस्याभि  
 धाने भवति यदि तर्हि केनानेकस्याभि  
 धाने भवति सत्तत्प्रयोगो एकैकोक्त  
 त्वात्परमप्रयोगो नपपन्नः एकैकोक्त



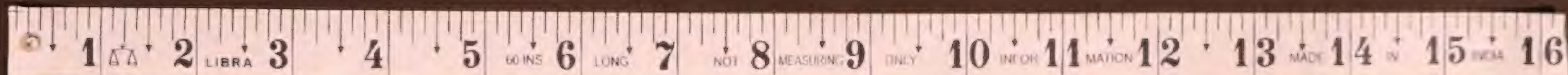


तान्तर्याम्यस्यापरस्यप्रयोगोभविता  
 उक्तार्थानामप्रयोगश्चि एकैकोक्तत्वा  
 दपरस्यप्रयोगो नपपन्नश्चित्तेदन्तत्वा  
 तल्लक्षणस्यप्रयोगो नपपन्नश्चित्ते  
 केनोक्तत्वादपरस्यप्रयोगो नपपन्नश्चित्ते  
 चेत् पुनरुक्तः सल्लक्षणस्यप्रयोगश्चित्ते  
 तान्तर्याम्यप्रयोगः प्रपन्नश्चित्ते कथमनक्त  
 यदेतानामेवैकमेकैनाप्यनेकस्याभि  
 धानेभवतीति सद्रूपानामेकैनाप्यनेक  
 कस्याभिधानेभवतिनविद्वेषाणां किं  
 पुनः कारणं सद्रूपानामेकैनाप्यनेक  
 स्याभिधानेभवतिनपुनर्विद्वेषाणां अ  
 भिधानेपुनः स्वाभाविकं स्वाभाविक  
 मभिधाने अभ्यदर्शनाच्च अभ्योक्त  
 त्वपिदृश्यते विद्वेषाणामप्येकैनाप्यनेक  
 कस्याभिधानेभवतिनयथा यावत्  
 तामाद्यावाचिदस्यैवविधीमन्त्रेणै  
 श्चि विद्वेषाणां किलनामैकैनाप्यनेक  
 स्याभिधानेनान्तर्किपुनः सद्रूपानां ।  
 आकृत्यभिधानादेकैविभक्तौवाच्यता  
 यतः आकृत्यभिधानादेकैविभ  
 क्तौवाच्यतायनआवाच्यतायमन्यते

श्री  
 महा  
 भा

२७

एकाकृतिः साचाभिधीयतेश्चित्तकथं  
 पुनर्तायते एकाकृतिः साचाभिधीय  
 इतिप्रत्याविशेषान् नदिगौरित्युक्ते  
 विशेषः प्रत्यायने शुक्लानीलाकपि  
 लाकपोनिकेति यद्यपिनावत्याद्या  
 विशेषान्तायते एकाकृतिरिति कु  
 तस्तेनसाभिधीयतश्चित्ते स्यापद्यो  
 गतेष्वमन्यामदेष्टाकृतिरभिधीयतश्चित्ते  
 नि वृद्धिगौरित्युक्तेष्वपुर्वोक्तस्यते शु  
 क्लानीलाकपिलाकपोनिकेति नय  
 तेचैकोपदिष्टं तापतेवल्लक्षणकोपदि  
 ष्टं गौरस्यकराचिदपदिष्टंभवति  
 सनमन्यासिदेशेन्यासिदेशेन्यासिक्ता  
 लेन्यासाचवयोवस्यायादृशजानान्य  
 यैगौरिति कः पुनरस्यविशेषः प्रत्या  
 विशेषादिति नस्यापोदलकमेतत्  
 प्रत्याविशेषान् तापतेचैकोपदिष्टं  
 मिति धर्मशास्त्रेचतथा एवंचकृत्वा  
 धर्मशास्त्रेप्रवृत्ते ब्राह्मणानन्दतयाः  
 सरानपेयंति ब्राह्मणमात्रेनद्वय  
 तेसरामात्रेचनपीयतेयदिद्वयंपदा  
 यः स्यात् एवंब्राह्मणमद्वय एका



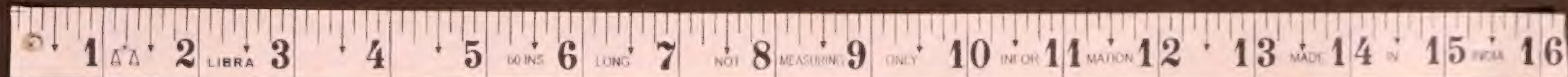


चक्षुःमयीता अन्यत्र कामचारः स्यात् कः  
 पुनरप्यविशेषः अत्रापवर्गगतेत्युति अ  
 स्मापोहलकमेत अत्रापवर्गगतेत्युयम  
 शास्त्रवतयेति अस्तिर्चकमनेकाधिक  
 रागस्थपुगपत् अस्तिवलेकमनेका  
 धिकरागस्थपुगपत्पलभ्यते किम् अ  
 दित्यः नयथा एकः आदित्यः अनेका  
 धिकरागस्थपुगपलभ्यते विषमउप  
 नासः नैकोद्दष्टादित्यमनेकाधिकराग  
 स्थपुगपत्पलभ्यते एवेतहीतीदिवदि  
 षयः नयथा एकः इन्द्रः अनेकस्मिन्नक्र  
 तशतेग्राह्योपुगपत्सर्वत्रभवति एक  
 माकृतिः सर्वत्रपुगपद्विषयति अवश्यं  
 चैतदेवेतिज्ञेयं एकमनेकाधिकरागस्थ  
 पुगपदुपलभ्यतेति नैकमनेकाधिक  
 रागस्थपुगपदिनिवेतयेकशेषे योहि  
 मयतेनैकमनेकाधिकरागस्थपुगपत्  
 पलभ्यतेति एकशेषेनस्पदोषः स्यात्  
 एकशेषेपि नैकोद्दष्टाशब्दः अनेकमर्थे  
 वपुगपदभिधीयते अवश्यंचैतदेवेतिज्ञेयं  
 यम् आकृतिरभिधीयतइति इत्याभिया  
 नेत्याकृत्यसंप्रत्ययः इत्याभियानेहिसा

श्री.  
 महा.  
 भा.

२५

त्याकृतेरसंप्रत्ययः स्यात् नत्रकोदोषः  
 नत्रासर्वद्वयगतिः नत्रासर्वद्वयगतिः  
 प्रसज्येत असर्वद्वयगतौकोदोषः नो  
 रत्नवद्योजोपीयोमीयइति एकः शास्त्रे  
 नैकवीन अपनेशास्त्रोक्तप्रशास्त्रोक्तव  
 क्रियमाणोविगुणोक्तमभवति विगु  
 णोक्तकर्मणिफलानवाप्तिः ननुचय  
 स्याकृतिः पदार्थः नस्यापिययनवय  
 वेनचोचने नचातवधेनविगुणोक्तम  
 विगुणोक्तकर्मणिफलानवाप्तिः एका  
 कृतिरितिप्रतिज्ञाहीयते यच्चाप्यपत्त  
 स्मापादानेप्रयोजनमुक्तमेकशेषानवा  
 क्यइति सचेदानीवक्तव्योभवति एवत  
 स्मिनवयवेनचोचनेप्रत्येकंचपरिसमाप्य  
 ते यथादिताः ननुचयस्यापिइत्येवपदार्थ  
 तस्यापिनवयवेनचोचनेप्रत्येकंचपरिमा  
 ण्यते एकशेषस्तथावक्तव्यः तयापित  
 हिद्विवचनवद्वचनानिसाध्यानि चोद  
 नायांचैकस्यापाधिहतेः चोदनायांचैक  
 स्यापाधिहतेमन्नामहशाकृतिरमिथी  
 यतइति आग्नेयमहाकपालेनिर्वपेत्  
 एकंचनिरुपदितीयस्तृतीयश्चनिरुप





ने यदिचद्वयपदार्थः स्यात् एकं नि-  
 रूप्यद्वितीयस्य द्वितीयस्य च निर्वपणं।  
 न प्रकल्पते कः पुनरतयोर्जातिवोद।  
 नयो विशेषः एकानिहतेनापरा निव-  
 र्त्तेन इत्याभिधानेत्यादि इत्याभिधाने।  
 व्याप्तिरात्तयोर्नायं मन्ते इत्यभिधी-  
 यत इति तथा लिङ्गवचनसिद्धिः एवं-  
 चकृत्वा लिङ्गवचनानि सिद्धानि भवन्ति  
 ब्राह्मणी ब्राह्मणः ब्राह्मणा ब्राह्मणा  
 इति वोदनास्य चतस्रारं भान् मन्तमूहं।  
 इत्यद्वयमभिधीयत इति गौरन्तवद्वा  
 जाग्रोषोमीय इत्याकृतौ चोदितायद्।  
 योश्चारेभूगालं भनप्रोक्षणाविशम।  
 नादीनि विक्रियते न चैकमनेकायि  
 करणस्थयुगपत् नाल्लेख्येकमने।  
 कायिकरणस्थयुगपत्पलभ्यते न।  
 त्रिकोदेवदत्तायुगपत्सु चैव भवति म।  
 एकराच विनाशप्राडर्भावे च सर्वत।  
 या स्यात् किं विनश्येच्च प्राडर्भावे च।  
 यामृत इति स्थाना मलोकेन प्रचरेत् गौ-  
 जीत इति सर्वे गौभूतमनवकाशं स्यात्  
 शक्तिवैवृण्म शक्तिवैवृण्म

श्री-  
 महा-  
 भा-  
 २५

गौश्च गौश्चावेदामुदेति तथा च विग्र-  
 हः एवं च कृत्वा विग्रह उपपन्नो भवति  
 गौश्च गौश्चेति यथैव च मुक्तसंशये  
 यथैव च मुक्तसंशये भवति आहृता।  
 वपि पदार्थे एकशेषावक्तव्यः आहृताः पा-  
 दाः माषा इति लिङ्गवचनसिद्धिर्गुणा स्या-  
 नित्यत्वात् लिङ्गवचनानि सिद्धानि क-  
 तः गुणा स्यान् नित्यत्वात् अनित्यताः  
 अणयिनः पायिनश्च किं यथेष्टं शुक्ला  
 द्योनेत्याह स्त्रीपुंनपुंसकानि सन्नग-  
 णाः एकवद्विबद्धानि कदाचिदा-  
 कृतिरेकत्वेन प्रपन्ते कदाचिद्विद्वेन क-  
 दाचिद्विद्वेन कदाचित्स्त्रीत्वेन कदाचि-  
 त्पुंस्त्वेन कदाचिन्नपुंसकत्वेन भवेत्सि।  
 गपरिहार उपपन्नः वचनपरिहारस्त-  
 नोपपद्यते यदा कदाचिदाकृतिरेकत्वे-  
 न प्रपन्ते कदाचिद्विद्वेन कदाचिद्विद्वे-  
 न एकाकृतिरिति च प्रतिज्ञाहीयते पश्चा-  
 दपक्षस्यापदानप्रयोजनमुक्तमेकशेष-  
 षानवक्तव्य इति सचेदानीं वक्तव्यो भवति  
 एवं तर्हि लिङ्गवचनसिद्धिर्गुणा विवक्षा-  
 नित्यत्वात् लिङ्गवचनानि सिद्धानि भवे-





ति ऊतः गुणविवक्षायाश्च नित्यत्वात् ।  
 अनित्या गुणविवक्षा कदाचिदाकृतिरे  
 कत्वेन विवक्षिता भवति कदाचिद्विने  
 न कदाचिद्विद्वत्त्वेन कदाचित्स्त्रीत्वेन कदा  
 चित्सस्त्रेन कदाचित्पुंसकत्वेन भवेत् ।  
 लिंगपरिहारः उपपन्नः वचनपरिहारा  
 रस्तनोपपद्यते यदिकदाचिदाकृतिरे  
 कत्वेन विवक्षिता भवति कदाचिद्विने  
 न कदाचिद्विद्वत्त्वेन कदाचिद्विनेति च प्र  
 तिलादीयेत यच्चाम्यपदोपादानेन प्र  
 योजनमुक्तमेव न वक्तव्यमिति सचेदा  
 नीवक्तव्या भवति लिंगपरिहारश्चापि  
 नोपपद्यते किं कारणम् आदिष्टं लि  
 गजातिः यल्लिङ्गमुपादाय प्रवर्तते अन्य  
 निप्रभृतिविनाशात् ननु लिंगजहाति  
 तस्मान्न वेयाकरणाः शक्यलौकिक  
 लिंगमास्थानम् अवश्यं कश्चित्सह  
 तान्नास्थेयः कोऽसौ सह तानः संस्था  
 नप्रसवौ लिंगम् संस्थानप्रसवौ लिंगमा  
 स्थेयं किमिदं संस्थानप्रसवानिति संस्था  
 ने स्थापने भुङ्क्ते स्त्रीसूतेः सप्रसवे प्रमानि  
 ति ननु चलोके पि स्थापयते रेव स्त्रीसूतैश्च

श्री.  
 महा.  
 भा.

१७

प्रमान् अधिकृता साधना लोके स्था  
 यन्त्यागर्भ इति कर्त्तव्यसाधनमुप  
 मानं सूते प्रमानिति इह प्रनरुभये  
 भावसाधने स्थापने प्रवृत्तिश्च कथं प्र  
 नः स्थापने स्त्री प्रवृत्तिर्वा प्रमानं गुणा  
 नोक्तेशां शब्दमार्गसंज्ञपेयानाम्  
 सर्वोपपत्तये नैव यत्पदमादिकाः सं  
 स्थानप्रसवगुणः शब्दमार्गसंज्ञपेय  
 ध्वन्यः यजालोपासो गुणा भवेति  
 ननु वरतयस्यः शब्दः स्थापनात् प्र  
 मिति रसगोपानसंवेत्त प्रवृत्तिः ख  
 त्वपि नित्या नदिकश्चित्सस्त्रिन्ना  
 त्सनिमुहूर्तमपि वति इति वधेति वा  
 यावदनेन वधितव्यमप्यचयेन वा प्र  
 ज्ञात इति तच्चोभये सर्वत्र यद्युभये  
 सर्वत्र कुतो वावस्था विवचानः स्था  
 नविवक्षायां स्त्री प्रसवविवक्षायां प्र  
 मान उभयोरविवक्षायां न प्रसक  
 म् ननु लिंगवचनसिद्धिगुणविवक्षा  
 नित्यत्वादित्यल्लिंगपरिहार उपपन्नः  
 वचनपरिहारस्तनोपपद्यते वचन  
 परिहारश्चाप्युपपन्नः इदं तावदयं

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GOINS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INCH



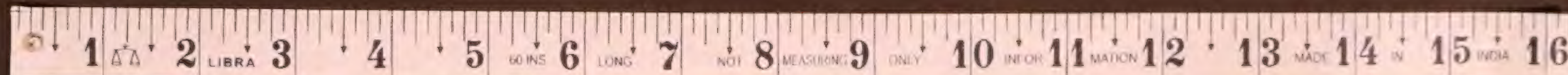


इष्ट्याः अथयस्यद्वयपदार्थः कथं  
 तस्यैकवचनद्विवचनवद्भवचनानी  
 नि एवमवत्पति एकस्मिन्नेकवच  
 ने द्वयोर्द्विवचने वद्भववचनानि  
 मिति नानाकृतिपदार्थकस्यद्वयन  
 पदार्थः इत्यपदार्थकस्यवा आकृ  
 तिर्नपदार्थः उभयोरुभयपदार्थः  
 कस्यचित्सकित्वस्थानभूते किं  
 चिद्भाभूते आकृतिपदार्थकस्या  
 कृतिः प्रधानभूताद्वयगुणभूते इ  
 त्यपदार्थकस्यद्वयप्रधानभूतमाकृ  
 तिर्गुणभूतागुणवचनवद्भा गुणव  
 चनवद्भालिगवचनानिभविष्यति  
 गुणवचनानोद्दिष्टावानामाश्रयतो  
 लिगवचनानिभवेति तद्यथाशुक्लं  
 वस्त्रं शुक्लाशरी शुक्लः कवलः शु  
 क्लौकसलौ शुक्लाः कवलाः यथा  
 इत्येष्टितोभवतिगुणः तस्यलिग  
 वचनवतदाकृतेरपिभविष्यति आ  
 धिकराणागतिः साहचर्यात् आकृता  
 वारंभाणादीनां संभवेनास्तीति कृता  
 आकृतिसहचरितेद्वयप्रधानादी

श्री  
 महा  
 भा

२१८

निकरिष्यते नचैकमनेकाधिकराणा  
 म्यप्रगपरित्यादित्यवदिष्यः नाव  
 ल्येकमनेकाधिकराणाम्यप्रगपरि  
 त्यादिसंभविष्यति तद्यथा एकश  
 दित्याः अनेकाधिकराणाम्यप्रगपदप  
 लभ्यते विषमउपमासः नैकोदद्या  
 दित्यमनेकाधिकराणाम्यप्रगपदपल  
 भते एवतदीतोद्वदिष्यः तद्यथाप  
 कश्चिदः अनेकस्मिन्कृतशते आकृतो  
 प्रगपत्सर्वत्रभवति एवमाकृतिप्रग  
 पत्सर्वत्रभविष्यति अविनाशानाशित  
 त्वात् इतिनाशे आकृतेरविनाशाः  
 कृतः अनाशितत्वात् अनाशितकृ  
 तिर्देवो किमुच्यते अनाशितत्वादिति  
 यतश्चानीमेवोक्तमधिकराणागतिः सा  
 हचर्यादिति एवतर्हि अविनाशो नै  
 कान्म्यात् अनेकस्यात्मा आकृतेर्देव  
 स्यच तद्यथा हस्तस्योवनानो हस्ते  
 किंचेविनश्यति वैश्वविग्रहोद  
 वाभेदात् वैश्वविग्रहावपिद्वयभे  
 दाद्विसातः इत्येवसामान्यात् व्यर्थं  
 एवसामान्यात्सिद्धे सर्वः शुभोत्तरतः



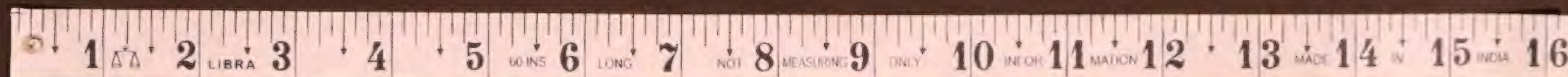


पयनेपादः मिमीनेमीषः तत्रक्रिया  
 सामान्यात्सिद्धे उपरग्राहपराकल्प  
 तदासीत् षोडशमाषाः कार्पापणो षो  
 षडफलाश्चमापशशायः तत्रसंख्या।  
 सामान्यात्सिद्धे ब्रह्मोष्ट्रहकस्मान्नभ  
 वति अजश्रवकेशश्च उष्ट्रशरभश्च  
 अश्वकिशोरश्चेति तल्लक्षणश्चदेववि  
 शेषश्च नचात्रतल्लक्षणपर्ववि  
 शेषणः तल्लक्षणपर्वविशेषः यत्स  
 मानायां माकृतौ शब्दभेदः स्त्रीपुंवच  
 इदं च स्त्रीग्रहणं पुंविचार्यते स्त्रीग्र  
 हं स्त्रीग्रहयग्रहणावास्यात् स्त्रीशब्द  
 ग्रहणावास्यार्थग्रहणावा किंचानप  
 दिग्रहणाशब्दग्रहणावा गार्गीचगा  
 र्गीयार्गीचगार्गीयेन शब्देन श्रूयते अ  
 स्त्रियामिति हिलगुच्यते इदं च गार्गी  
 चगार्गीयार्गीच गार्गीयार्गी तस्मा  
 द्भूमीनः पुंसीति न त्वेनेप्रामेति अ  
 श्वाद्यग्रहणो न दोषो भवति यथा न  
 दोषस्तथास्त इहकस्मान्नभवति  
 अजाचवकेशश्च उवाचकिशोरश्च  
 उष्ट्रचकरभश्चेति तल्लक्षणश्चदेव

श्री  
 महा  
 भा

212

विशेषश्च नचात्रतल्लक्षण  
 वविशेषः तल्लक्षणपर्वविशेषः य  
 त्समानायां माकृतौ शब्दभेदः पुमान  
 स्रिया एकस्मान्नभवति हेमश्रुवर  
 दाचकच्छपश्च उणीच अचश्चरोहि।  
 चेति तल्लक्षणश्चदेवविशेषश्च नचात्र  
 तल्लक्षणपर्वविशेषः तल्ल  
 णपर्वविशेषः यत्समानायां माकृ  
 तौ शब्दभेदः एवेति हि सिद्धे सति यत्र  
 संयोगशालितत्वापत्त्या वाच्यः यत्र  
 ऊर्ध्वप्रकृते तल्लक्षणपर्वविशेषः तत्रैक  
 शेषो भवति किमेतत्तत्तापने प्रयो  
 जने हेमश्रुवरयचकच्छपश्च उणी  
 च अचश्चरोहि चेति तत्र न भवति  
 एवेत्येवार्थाभावेनार्थान्तरात्तद्विपर्ययः य  
 वद्व्याहोत्रे एवेति तावद्दोषो नति स  
 वैसूत्रं गोत्रस्य वद्विमिति सत्ता कियते  
 असूत्रपाणो प्रवक्ष्यादिरसोपसंज्ञां वि  
 शेषस्या विवक्षितत्वात् सामान्यस्या विव  
 क्षितत्वात् सत्पाणामेकशेषकवि  
 भक्ताविति सिद्धे पुमानस्रिया इहक  
 स्मान्नभवति वास्तवत्वाच्चत्वात्



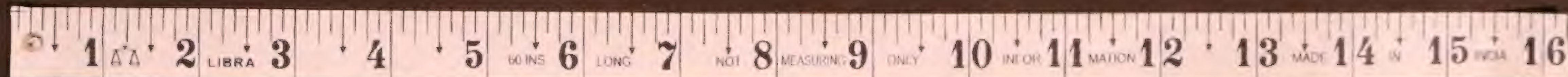


वत्सश्रेणि ब्राह्मणवत्साब्राह्मणीव  
 त्सायोर्लिङ्गस्यविभक्तिपरस्यविशेष  
 वाचकत्वादिकशेषो न भविष्यति य  
 त्रलिङ्गे विभक्तिपरमेव विशेषवाच  
 के कथं पुनरिदं विज्ञायते शब्दोपा  
 सो न लक्षणं शुद्धे देवविशेष इति आह  
 स्मिन् योपा सो न लक्षणं शुद्धे देवविशेष  
 इति किंचान्नः यदि विज्ञायते शब्दोपा  
 सो न लक्षणं शुद्धे देवविशेष इति सिद्धे ।  
 कारकेशु कारिकाचकारको इदं न न  
 सिध्यति गोमाशु गोमतो च गोमतो  
 शुद्धे विज्ञायते योपा सो न लक्षणं शु  
 द्धे देवविशेष इति सिद्धे गोमाशु गोमतो च  
 गोमतो इदं न न सिध्यति कारकेशु  
 कारिकाचकारको उभयपार्श्वे यदु  
 शुद्धोच्यते एतच्च सिध्यति एवेन ।  
 हि नैव विज्ञायते शब्दोपा सो न लक्ष  
 णं शुद्धे देवविशेष इति नाप्योपा सो  
 न लक्षणं शुद्धे देवविशेष इति कथं न हि  
 शब्दोपा सो न लक्षणं विशेषाशु  
 यते एव च कृतं न ह्यपि प्रामाण्यं ब्राह्मण  
 वत्सा च ब्राह्मणो वत्सश्रेणि एवेतद्विद

श्री  
 महा  
 भा

२२०

मिह्यपदेशो सराचार्यो वत्सपरिश  
 न्तिके तदित्यनेन प्रकृतौ स्त्रीपुंसौ  
 प्रतिनिदिश्येते कौचप्रकृतौ प्रधाने  
 प्रधानेया शब्दः स्त्री प्रधानेया शब्दः  
 स्त्रीति न पुंसं शुद्धे योगः शब्दोपा  
 के कथं शुद्धे शुद्धे वलः शुद्धे व  
 स तदिदं शुद्धे तस्मै शुद्धे शुद्धे  
 केवलः शुद्धाच हस्तिका शुद्धे  
 च वसं तदिदं शुद्धे तानीमानि शु  
 क्तानि प्रधाने कार्ये प्रत्ययान्तेषु  
 याने कार्ये प्रत्ययान्तेषु भविष्यति  
 किंच प्रधाने न पुंसके कथं पुनर्ज्ञा  
 यते न पुंसके प्रधाने मिति एवं हि लो  
 के दृश्यते शुद्धे तस्मै योगात् सदेह न  
 पुंसकलिङ्गे प्रपन्नते किंचातमित्यु  
 च्यते इयं चैव हि ज्ञायते स्त्रीपुमान्ता  
 तथा ह्यगदवाक्यमात्रेणैव वत्सरो  
 भवेति मिह्यपदेशो मिह्यपदेशो  
 पमिचेति प्रधाने कार्ये प्रत्ययान्तेषु  
 सकस्य शेषो भविष्यति इदं न हि प्रयो  
 जनमेकवचनान्तरस्यामिति वदन्  
 मीति एतदपि नास्ति प्रयोजनं आ





कृतिवाचित्वादेकवचने आकृतिवा  
 चित्वादेकवचने भविष्यति यदाद्या  
 भिधाने तदादिवचनवद्भवचने भवि  
 ष्यतः भान् पुत्र पिता यमपुर किमर्थ  
 मिरमच्यते न प्रमान्ति येनैव सिद्धे  
 भान् पुत्र पिता यमपुराणा काथा इवैषा  
 मुनिवेश इति चेत् तत्कारमात्रात् सिद्धे  
 यदित्वादिभन्तौ तिभान् ससंयोज्यते  
 इवति तथा यदि पुनातीति प्रोणाती।  
 तिवापुत्रः इति तर्क्यते तद्वति तथा  
 यदि पाणिपालयतीति वापिनामान्।  
 र्क्यते तद्वति तथा यद्यायामय इति  
 यमपुरः यस्यामयेतद्वति वैदर्शने  
 वैदेतः न हि समरिभान् शब्दादृश्यते  
 दर्शने वैदेत इति चेत् तत् दर्शने हेतुमि  
 ति चेत् तत्पमेतद्वति ससंयोज्यते भान् श  
 बादृश्यते नैव लोकपक्षे प्रत्ययः न हि  
 लोके ससाग्रानीयतामित्युक्ते भान् शानी  
 यते तद्विषये चैतद्वच्च ससंयोज्यते भान् श  
 किं विषये एकशेषविषये युक्ते पुनर्निय  
 तविषयानामशब्दाः स्युः तदेतत् युक्तं  
 शपितदिषयदर्शनात् युनाचपि हि नि

श्री  
 महा  
 भा  
 २१

यतविषयाः शब्दादृश्यते तद्यथा स  
 माने रक्तवर्णीगो नोहितो भवति शुभः  
 स्यात् इति समाने काले वर्णीगोः कृष्णो  
 भवत्यसौ हेतु इति समाने युक्ते वर्णी  
 गोः शुक्ल इति भवति यद्यः कर्कश इति  
 तदादीनि च तदादितः शेषेन प्रस  
 क्तोक्तिवचनानि भवेति साचक्षु  
 दत्तयुक्तो साचक्षुः चेतानि युद्धे दत्त  
 तुरुषविशेषाणां युद्धे दत्त तुरुष  
 विशेषाणामिति वक्तव्यं इह माभू  
 त सचक्षुः कृतः साचक्षुः शुभेपि  
 प्यन्याः तत् शुभेपि पानीचसाते शु  
 यमपि पाणः शक्यो कर्तुं कथं तदादी  
 नो सामान्यानि तां कृषां भविष्यति इह  
 तदिप्रयोजने पुनरेतन् शेषवत्पामी  
 ति परस्मै चोभयवाचिवात् उभयवा।  
 चिपरं पूर्वशेषदर्शनाच्च पूर्वस्यात्  
 स्वपिशेषादृश्यते सचक्षुः चेतानि यु  
 तियावानयेति इह न हि प्रयोजनं हे  
 दोगाभूदिति एतदपि नानि प्रयोजनं  
 सामान्यविशेषवचनो युद्धे हाभावात्  
 हे सामान्यविशेषवाचिनो युद्धे हाभा





वनोतिवक्तव्यं यदि सामान्यविशेषवा  
 चिनोदेहो न भवतीत्युच्यते श्रुदाभोरे  
 गोवलोवर्दे त्वाणालपमिति नमिष्यति  
 इह नावत् श्रुदाभोरमिति नरोधः शु  
 भोरजायेतर्गाणि गोवलोवर्देमिति गा  
 वउक्तलितप्रस्तावादायचविक्रयाय  
 च मियपवावशिष्यते त्वाणालपमि  
 ति शुणामपलमिति नामपेयं तनर्हि  
 वक्तव्यं नवक्तव्यं सामान्येनोक्तत्वादि  
 शेषप्रयोगो न भविष्यति सामान्ये  
 नोक्तत्वात्सामान्यविशेषप्रयोगे  
 णानभविष्यति किंकारणं उक्तायां।  
 नामप्रयोगादिति नतदीदानीमिदं भ  
 वति तेवास्मान्मानयगार्प्येति भ  
 वति यदानियोगात्सामान्यवानयने भव  
 ति एवेतद्विद्येनैवेत्यलपि हेतुना पत  
 हाको भवति तेवास्मान्मानयगार्प्येति  
 ति तेनैव हेतुना हतिरपि प्राप्नोति ता।  
 स्मात्सामान्यविशेषवाचिनोऽप्युदेहो न भ  
 वतीति वक्तव्यं ग्राम्यपुत्रयेयोगः श।  
 कपोवत्ते कथं गावश्माशुरेति सुवयश्  
 माशुरेति सुजाश्माशुरेति गावउक्त

श्री  
 महा  
 भा

२२२

लितप्रस्तावादायविक्रयाचमिय  
 पवावशिष्यते एवेतद्विप्रयोजनम  
 ग्राम्येति वक्ष्यामीति इह माभूत्  
 नेकवश्मेसूकराश्मेकः पुनरहेति  
 सुग्रामानां प्रसक्तालयितं येषां  
 नमशक्याः वादायचविक्रयायच  
 इतद्विप्रयोजने पशुधितिवक्ष्यामी  
 ति इह माभूत् ब्राह्मणश्चेव वृषला  
 इमश्ति कः पुनरहेति सुपशूनां प्र  
 सक्तालयितमशक्यायेवादायच  
 विक्रयायच इतद्विप्रयोजने मवे  
 धिति वक्ष्यामीति इह माभूत् पतो  
 गावौ चरतः कः पुनरहेति निज्ञाते  
 येन प्रयोक्त एवेतद्विप्रयोजने  
 सुतरुणाधितिवक्ष्यामीति इह माभू  
 त तरुणाकारमेव कृशाश्मे इति कः  
 पुनरहेति वालानां प्रसक्तालयि  
 तं येषां कयावादायविक्रयायच सु  
 नेकशफेधिवक्तव्यं इह माभूत् सु  
 स्वाशुरेति गर्दभाशुरेति ॥ ॥  
 इति श्रीमद्भागवते जतिनितिवि  
 तेवाकरामहाभाष्ये प्रथमोऽध्यायः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GO INS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA

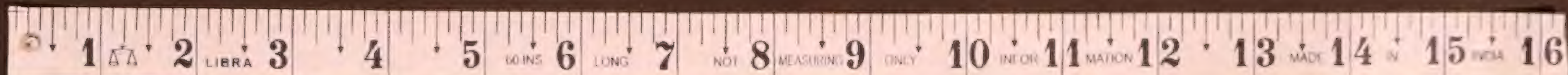


तृतीयपादे तृतीयमात्रिके ॥ ॥  
 द्वितीयः पादः समासः भूवादयोदा  
 नवः कृतोऽयं वकारादिना च त्सेदि  
 तया निर्देशः क्रियते आद्य इति भ  
 वित्तये अथवा सेदितया भू आदय  
 इति भवित्तये अत उतरे पठति भूवा  
 दीनां वकारोऽयं मंगलायः प्रपुन्यते  
 मंगलिक आचार्यो मरुतः शाखोच  
 मंगलायं वकारमागमं प्रपुन्यते मं  
 गलादीनि दिशा मंगला प्रपुन्यते वीरपु  
 रुषाणि च भवन्ति आप्रसन्न रुषाणि  
 च अथेतार आगमप्रकाशया स्मृति  
 नि अथादिग्रहोऽकिमर्थे यदि ताव  
 त्पदे तेनार्थे आदिग्रहो न अन्यत्रापि  
 ह्यपद आदिग्रहोऽकरोति कान्यत्र म  
 उरुदृष्टकृशास्त्रिणा वदवमः केति  
 अथ न पदे ते नितरामर्थे आदिग्रह  
 गो न न ह्यपदिता आदिग्रहो न शक्नो  
 ते भिसेवैप्य पवन्तर्हि सिद्धे सति यदा  
 दिग्रहोऽकरोति तन्नापयमाचार्यः  
 अस्ति च पादो वा ह्युत्तरादिनि किमे  
 तन्नापयने प्रयोजने पादेन यात सत्ता

श्री  
 महा  
 भा

२२३

भवतीत्येतत्तदपच भवति पादेन यात  
 सेतोयो समास शब्द प्रतिषेधः पादेन।  
 यात सेतोयो समास शब्दानो प्रतिषे  
 धो वक्तव्यः या इति यातः या इत्यावर्तः  
 वा इति यात वा इति यातः न इति यातः  
 न इति प्रत्यय अनि पातश्च द्विष इति या  
 तः दिव प्रातिपदिकं किंच यात यथे  
 षामपि यात सेतोयात् यातो रिति त  
 व्यादीनामपि निः प्रसज्यते नैष दोषः  
 साधनतया दयो विधीयते साधनच  
 क्रियायाः क्रियाभावान्साधनाभावः  
 साधनाभावान्साधनामपि यात सेतोयो  
 तया दयोन भविष्येति इदं तर्हि यः पा  
 मति प्रातो यातो रिति लोपः प्रसज्यते  
 नैष दोषः अनापदमेवमः अथातर्हि  
 वाशब्दयाता रिति प्रातिपदिक सेतो  
 याः प्रतिषेधः प्रसज्यते नैष दोषः नि  
 पात न स्यान्नर्थक्यं प्रातिपदिकत्वे  
 दिने तजानर्थक्यं ग्रहो न करिष्यति नि  
 पातः प्रातिपदिकमित्येव इदं तर्हि ब्रू  
 इति अविश्रयात् भवोऽपि स्यात्तदरे  
 शः प्रसज्यते नैष दोषः आचार्य प्रह।





निज्ञापयति नप्रत्ययनोरादेशोभव  
 तीति यदयेतत्रप्रयद्गोकरोतिप्र  
 यतर्हिदिवशाहस्याधानिरितिप्रानि  
 परिकमेज्ञायाःप्रतिषेधःप्रसज्येतप्र  
 शानिपरिकल्पात्प्रयतिनस्यात् नै  
 षदोषः आचार्यप्रवृत्तिज्ञापयति उत्प  
 येतेदिवशाहत्वादयश्चनियदयेदिवः  
 सावौनेशास्तिनेतदास्तिप्रयोजनं प्र  
 स्तिह्यदेतत्प्रवचनेप्रयोजनं किंदिव  
 शाहःकुरेतःप्रानिपरिकेतदर्थमेत  
 त्स्यात् अतएवितिनवैप्रयेष्यते अति  
 ष्टेचप्रामोतिष्टेचनमिष्यति एवेतर्हि  
 नुवंधप्रदोषनमानवंधकस्येवमे  
 त्स्यान्नभविष्यति एवमप्यनवंधको  
 दिवशाहोनास्तीतिहत्वामानवंधक  
 सप्रदोषविज्ञायते परिमाणोच प  
 रिमाणप्रदोषकमेव इयानवधि  
 धातुसंज्ञोभवतीतिवक्तव्यं कुतोह्ये  
 तत् भ्रूशब्दोपातसंज्ञोभविष्यति न  
 पुनर्भ्रूपवशादिति यदिपुनःक्रिया  
 चनोपातरित्येतत्तत्तत्क्रियते काप्र  
 नःक्रियाईहा काप्रनरोहवेष्टायव

श्री  
 महा  
 भा

226

हारः सर्वथाभवान्प्रशब्देवशाहान्  
 याकरोतिनकिंचिदर्थंज्ञातेनिराशय  
 निप्रवृत्तातीयकाक्रियेति अशक्याकि  
 पापिरोभूतानिदंशयितेयथागर्भानि  
 लेदितः सासाननुमानगम्याकोसाव  
 नुमागम्यः इहसर्वेष्ववसन्निहितेषु  
 कदाचित्प्रवृत्तौत्यतद्वति कदाचित्प्र  
 भवतियस्यान्नाथेनसन्निहितेप्रवृत्तौ।  
 येतद्वतिसान्नेक्रिया अथवायथा  
 देवदत्तश्चभूत्वापारतिप्रवेभवतिसा  
 न्नेक्रिया कथंप्रवृत्तयतेक्रियावच  
 नाः एवादयश्चित्यदेष्टाकरोतिनासामा  
 नाधिकरणं किकरोतिप्रवृत्ति किका  
 रिष्यति पद्यति किमकार्षीत् अथा  
 दीदिति क्रियावचनेधाता उपसर्गप्र  
 त्ययोः प्रतिषेधोवक्तव्यः प्रवृत्तिप्र  
 वृत्ति किंपुनःकारणप्रामोति संज्ञाते  
 नह्यज्योगम्यतेसप्रकृतिकेनमापसर्ग  
 णाच अस्तिभवतिवियतीनाथातवम्  
 अस्तिभवतिवियतीनाचथातसंज्ञावक्त  
 वा यथादिभवताकरोति नासामाना  
 धिकरणंनिदर्शितं नतथाःस्यादिना





निर्द्वयेन नहि भवति किं करोति अस्ती  
 ति प्रत्ययार्थस्यावतिरेकात् प्रकृत्येन  
 रेपमन्यामहे धातरेव क्रियामहेति प  
 चति पचतीति प्रकृत्यर्थः अन्वयान्तरं  
 भवति प्रत्ययार्थः सपच धातोश्चार्थभि  
 दात्यन्यान्तरेषु धातोश्चार्थभेदात्प्रत्य  
 यान्तरेषु मन्त्यामहे धातरेव क्रियामहेति  
 पक्षापचनेपाक इति प्रत्ययार्थान्तरं  
 भवति प्रकृत्यर्थः सपच कथं प्रनती  
 यने अयं प्रकृत्यर्थः अयं प्रत्यय इति अ  
 न्वयवतिरेकाभ्यां अन्वयवतिरेकाच्च  
 कोसावन्वयोवतिरेकोवा इह पचती  
 त्यनेकश्चिद्वचः श्रूयते पचशब्दश्च का  
 रणतः अतिशब्दश्च प्रत्ययः श्रूयमाणः  
 श्रुत्वा विज्ञातिः कर्तृत्वैकत्वं च  
 पचतीत्यनेकश्चिद्वचोहीयते कश्चिद्व  
 पजायते कश्चिद्वचो विज्ञातिर्हीयते  
 पचिक्रियोपजायते कर्तृत्वैकत्वं चाना  
 पि ते मन्त्यामहेयः शब्दोहीयते तस्यासा  
 वर्थः योर्थाहीयतेयः शब्दोपजायते  
 तस्यासावर्थः योर्थापजायते यः शब्दो  
 न्वयीतस्यासावर्थः योर्थान्वयीति वि

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 २२५

वमउपमासः बहुवचिनाप्यकार्थी।  
 भवेति तद्यथा इन्द्रः शक्रः प्रेरः कंडः  
 कोटः ऊरुल इति एकश्च शब्दो बहुवचि  
 नद्यथा अन्ताः पादाः माया इति अतः  
 किं न साधीयः अर्थवता सिद्धा भवती  
 नापि ज्ञमः अर्थवता वसिष्ठातीति व  
 र्णिता अर्थवता न विद्यतिरेकाभ्यामेव  
 तत्र ऊरुपतर्दय प्रकृत्यर्थः अयं प्रत्यय  
 र्थ इति न पुनः प्रकृतिरेवोभावणी  
 यात्प्रत्ययपदवा सामान्यशब्दापत्तये  
 सः सामान्यशब्दाश्चान्तरेणाविशेष  
 प्रकरणावाविशेषेष्टवति हेतु यस्त  
 त्वन्वययोगतः पचतीत्यनेकसंभावतः  
 कस्मिंश्चिद्विशेषे पचशब्दो वर्तते अतो  
 मन्त्यामहेनेम सामान्यशब्दा इति न चे  
 त्सा सामान्यशब्दाः प्रकृत्यर्थे वर्तन्ते प्रत्ययः  
 प्रत्ययार्थं क्रियाविशेषेवोपसर्गः प  
 चतीति क्रियागम्यते प्रपचतीति प्रवि  
 शितविययपितावद्वैतकृत्वातेव  
 कं यत्र यात्वरूपसर्गनव्यभिचरति यत्र  
 त्वन्वयव्यभिचरति तत्र क मयेति अ  
 धीत इति यद्यप्यत्र यात्वरूपसर्गनव्य

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GOINS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA



भिचरति उपसर्गस्त्वथान्वयभिचरति  
 तेनमन्यामहे यथाम्याथेयत्राथः  
 सश्रुतीतिकः पुनरन्यत्राथः श्रुति  
 रूपरिभावेवर्तते इहावल्लभ्यतमेत  
 रंगम्यते तिष्ठतिप्रतिष्ठतीतिवृत्तिः  
 क्रियागम्यते तिष्ठतीतिवृत्तिक्रिया  
 निवृत्तिः तेनमन्यामहे उपसर्गकृत  
 मेतत् येनात्रवृत्तिक्रियागम्यते प्रा  
 कायट्टपचारः आदिकर्मणावर्त  
 तेनचोदनास्तिवृत्त्याश्रयिधानाभ  
 वेति तयथावधिप्रकरणोट्टः केद  
 नेचापिवर्तते केषानपिवपतीति इ  
 दिः स्तुतिचोदनायाद्भासट्टः स्तुती  
 श्रुतिमीडेपरोहिते चोदनायामश्रुती  
 डपरोहिते तिरुदासीत् याज्ञायापी  
 मप्रजापीडमपेरणाचापिवर्तते श्रुति  
 र्वाप्तोपुष्टिमीडेमरुतोमु श्रावयेती  
 ति करोतिरष्टवप्रादभावेट्टः नि  
 मलीकरणोचापिवर्तते एष्टकुरुपा  
 दोकुरुउन्मदानेतिगम्यते निक्षेपा  
 णोचापिवर्तते एष्टकुरुपादोकरु  
 उन्मदानेतिग करोकरु चटकरु

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 २२५

अस्मादमुतः कुरुस्यापयित्तिनिगम्य  
 ते पदमिहापित्तिनिगम्यजिक्रिया  
 माह तिष्ठतिरवृत्तिक्रियानिवृत्तिम  
 श्रुतेतहिदोषः श्रुतिभवतिवियती  
 नाथातते यदिपुनर्भाववचनाथात  
 रिमोतलक्षणक्रियते कथंपुनर्भावते  
 भाववचनाः पचादयशति यदेषाभव  
 तिनासामानाधिकराणभवति यव  
 तिभविति पक्षति भवानेपाक्षीदिति  
 कः पुनर्भावः भवतेः स्वः पदाष्टायते  
 भावः विप्रतिषेधानाथातमेतानप्रा  
 भाति केदः भेदः श्रुत्याहिभावः श्रुत्या  
 भावः श्रुतश्रुत्याभावः श्रुतः भावः  
 योहियस्यभावमिच्छतिनतस्याभावे  
 यस्यभावेनतस्याभावे पचादीनाचन  
 प्रामाति यथाहिभवताक्रियावचने  
 यातोकराति नापचादीनासामाना  
 धिकराणनिदर्शितम् नतस्याभावव  
 चनेथातानिदर्शयते करोतिः पचादी  
 नासवानकालान्मवाकालान्मवाक  
 रुषान्मवाकालान्मवाकालान्मवाक  
 पुनर्वर्तमानकालेचैकमेव कालहीये

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATHON MADE IN INDIA



वाचोपुक्ति भवतिपवतिभवति पद्य  
 तिभवतिपादीरिति एषेषावाचोपु  
 क्तिःपचादयः क्रियाः भवतिक्रियाक  
 र्त्रोभवेतिपयपितावदत्रैतकृत्वातेव  
 त्ते यत्रायाक्रियायत्रतवलमेवक्रि  
 यातत्रकृत्तुंभवेदपिभवेत् स्यादपि  
 स्यादिति अत्राप्यतन्मस्ति कृतःक  
 लभेदात्साधनभेदाच्चपकस्यात्रभव  
 तेदेवदत्तादिः साधनवर्तमानकाल  
 शुप्रत्ययः यावतातत्राप्यतन्मस्ति  
 पचादयश्चक्रियाः भवतिक्रियायाः  
 कर्त्रोभवेतीति अस्त्येकत्वेसाधनः  
 भवतीतिभावइति किरुतेभवति  
 विप्रतिषेधानांयातसिद्धाभवति भ  
 वेहिप्रतिषिद्धानांयातसेत्तास्यात् प्रा  
 तिपदिकानामपिधातत्वेप्राप्तेति ।  
 वृत्तःसत्तइति किंकारणं पत्तात्या  
 पिहिभवेति एवंतद्विकर्मसाधमेभ  
 विष्णतिभायतेयः सभावइति कि  
 याचेवहिभायते स्वभावसिद्धेद्वयम्  
 पवमपिभवेत्तेषांचिन्तस्यात् यानि  
 मभायतेयेचमेवपिशाहान्तेषांप्रा

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 २२७

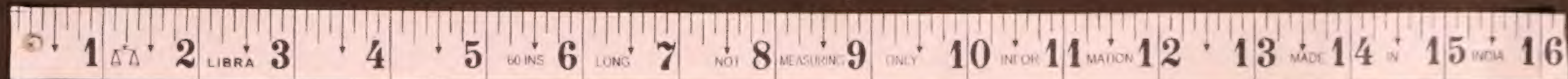
मोति मातापिताभ्यानेति सर्वथाव  
 येप्रातिपदिकपदसामान्यमुच्यमहे  
 पदिष्णतिस्वाचार्यः भूवादियाहः प्रा  
 तिपदिकाणापयत्पादिनिवृत्त्यर्थः  
 ति यावतापदिष्णति पचादयः क्रि  
 याभवतिक्रियायाकर्त्रोभवेतीति  
 स्तथेकत्वेसाधनः भवतीतिभावइति  
 किरुत्तवमेतत् नदिकृत्तमनुचमा  
 नेगम्यते एतेनैवाभिहितेसूत्रेणभूवा  
 दयोधातवइति केषुनेदमादिग्रहणं ।  
 वदेर्यमोणादिकः इत्तकत्वेसाधनः  
 भूववदतीतिभूवादयइति भाववचने  
 तदर्थप्रत्ययप्रतिषेधः भाववचनेधा  
 तौतदर्थस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः शिष्ये  
 ति किंचस्यात् अशितीत्यानेप्रसङ्गने ।  
 तद्विधानोविहिते इतरेतराश्रयेवप्रत्य  
 येभाववचनत्वतस्माच्चप्रत्ययः तदेत  
 दितरेतराश्रयेवप्रत्ययेभाववचनत्वे  
 इतरेतराश्रयाणिचनप्रकल्पने सिद्धं  
 नित्यशाहनादनाश्रित्यभाववचनप्रत्य  
 यः सिद्धमेतत्कथम् नित्याः शाहानित्ये  
 पुशादेष्टनाश्रित्यभाववचनत्वप्रत्ययः



तयते प्रथमभावग्रहणं च प्रथमभा  
 वग्रहणं च कर्तव्यं प्रथमं यो भावमा  
 हेति कृतः पुनः प्रथमं किं शब्दः  
 आहोस्तिदृष्टः किंचितः यदि शब्दः  
 सनादीनां यातसंज्ञानामातिप्रतीति  
 ति वसीयति अथाद्यतः सिद्धासना  
 दीनां यातसंज्ञा सन्तोषः भाववचने  
 नदृष्टप्रत्ययप्रतिषेध इति पवनहिने  
 वशब्दतोनाप्यतीताः किंचित्प्रतिभा  
 नतः समर्थमेभिधानेयः प्रथमं भा  
 वमाह इहयपवभाववचनेधातौ दोषा  
 से क्रियावचनेपितृतपवपरिहारः न  
 त्रैदमपरिहृतं अस्ति भवति विद्यती  
 नां यातसंज्ञा तस्यपरिहारः का पुनर्भा  
 न क्रियामाह अस्ति भवति विद्यती  
 नां यातसंज्ञा वक्तव्येति कियन्ते देवदत्तः  
 कंसपाशापाणीनां दत्तं भुक्ते इति नद्वयः  
 कारकाणि क्रियति किंचित्कारका  
 णां प्रवृत्तिप्रवृत्तिविशेषः क्रिया अथ  
 याचकारकाणि शुक्लादने प्रवर्तते अ  
 न्यथा मासोयते ये ये वसिद्धास्ति भवति  
 विद्यतीनां यातसंज्ञा अथवा हि कारका

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 २२८

रापसौ प्रवर्तते अथवा न्वियतौ वद्वा  
 वविकारा इति चाहवात्प्रायणा जायते  
 स्तिविपरिणामने भवते प्रतीयेते विन  
 प्रतीति सर्वथा स्थित इत्यवधानसंज्ञा  
 नप्रतीति वाप्योक्तं न्विदितिः प  
 वेतद्विक्रिया क्रियायां निवर्तिका भवति  
 इत्येवमनिवर्तकं पवेदिकश्चित्किं।  
 चिन्त्यति एवमस्मिन्तो देवदत्तस्य  
 धिरिति सग्राहवर्धन इति परग्राह य  
 पत्नीयत इति अथग्राहस्थित इति स्थित  
 इत्युक्ते वर्धने आपत्नीयते अतिवर्धनं भव  
 ति अथवानां तेराणि क्रियाभूत भविष्य।  
 दुर्तमानाः कालाद्यान्ते अथवानां  
 होनामराख्यायते तेन भविष्यति किं  
 येति अस्तीति अथययेव क्रियावचने  
 यातविशेषपक्षः अथापि भाववचने  
 यातविशेषकिं गतमेतद्विपत्तासूत्रेण आ  
 होस्तिदृष्टास्तिगतेभ्यः सूत्रमारब्धं  
 गतमित्याह कथमयमादिशब्दोक्तं  
 वस्यायावर्तते तयथा देवदत्तादीन्सु  
 पविष्टानाह देवदत्तादयश्चानीयतां  
 तितउत्थापयानीयेते अतिप्रकारे





श्री.  
महा.  
भा.  
३३५

पतेषां पादः शक्यो विज्ञाते पतेषां मवश्य  
माणा पयस्यादिनिवृत्त्यर्थः पादः कर्तव्यः  
नि न कर्तव्यः शिष्टप्रयोगादाणा पयस्या  
दीनो निवृत्तिर्भविष्यति सचावश्यं शिष्ट  
प्रयोगउपायाः येषामन्येतेषामपि विष  
यासनिवृत्त्यर्थः लोके हि कृष्णप्रयोगादा  
णा पयस्यादीनो निवृत्तिर्भविष्यति सचा  
वश्यं शिष्टप्रयोगउपायाः येषामन्येते  
षामपि विषयासनिवृत्त्यर्थः लोके हि कृ  
ष्णार्थे काशिप्रयेजते दृष्टार्थे च दिशि उप  
देशे उपदेश इति किमर्थं यत्र योज्यः उप  
देशान्ननासिको यस्तस्य माभूदिति कः पुन  
रुदेशोपदेशयोर्विशेषः प्रत्यक्षमाख्या  
नमपदेशः शोः प्रापतामपदेशः तद्यथा  
कश्चिदाह देवदत्तमेभवानुपदिशति  
निसहस्रः पादलिप्रत्यं देवदत्तमदि  
शति श्रेयादीक्रे उलोच्योरस्कः दीर्घवा  
क्रेः हतवाक्रेः लोहितान्तः तंगनासः वि  
विशोभरागः ईदृशो देवदत्तः इति स शोः  
प्राप्यमाणमाहोदिष्टो मे देवदत्त इति इत्स  
त्तायां सर्वप्रसंगो विशेषात् इत्सत्तायां स  
र्वप्रसंगः सर्वस्यानुनासिकस्योत्पत्त्याप्राप्तो





नि ग्रन्थापि प्राप्नोति ग्रन्थं ग्रन्थं किंकार  
 लोपविशेषात् न ह्यत्र कश्चिद्विशेष उपा  
 दीयते एवं ज्ञातो यकस्याननासिकस्योक्त  
 ज्ञा भवति ग्रन्थादीयमाने विशेषे सर्वप्र  
 मेगः किमच्यते ग्रन्थादीयमान इति क  
 छेन नामोपादीयते यदोपदेश इत्युच्यते  
 मेलनोपादानस्योपदेशः संकीर्णोपदेशो  
 पदेशो प्रत्यक्षमपि स्यात्तन्मदेशः श  
 लोपुप्रापणमदेशः प्रत्यक्षतावदाख्या  
 तमदेशः नयकश्चिद्विद्वद् ग्रन्थवाक्ये  
 मे भवानदिशति सतस्माच्च ३  
 पत्नकमथोषशब्दो देवीयमथोषेति स  
 प्रत्यक्षमाख्यातमाह उदिष्टेन वाक्ये  
 मथोषेति तस्यागौरपि प्रापणमपदेशः  
 तद्यथा कश्चिदाह गमांतरंगमिष्यामि य  
 यानमे भवानदिशति सतस्माच्च  
 ऐग्रमस्मिन्नवकाशो हस्तदक्षिणो गृही  
 तवः ग्रमस्मिन्नहस्तावास इति सगौरा  
 प्रापणमाह उदिष्टे मे पेश्या इति प  
 तमेतौ संकीर्णोपदेशोपदेशो एवं तद्दी  
 कार्याभावादत्र संज्ञानभविष्यति ननु  
 चलोपपवइत्कार्यं प्रकार्यलोपः ३६

श्री  
 महा  
 भा  
 ३३-

दिशद्वाकार्यायां वा भवत्यपदेशः अ  
 वगायां वा कार्ये चेदनास्ति ग्रसनि यदि  
 कार्ये यदि अवागमपिन स्यात् उपदेशो  
 नयकः स्यात् इदमस्तीकार्यमिह ग्र  
 ग्रोपदितः ग्रन्थतरलज्ञाया मित्संज्ञा  
 यां सत्यामादितश्चेत्तोदप्रतिषेधः प्रसंगे  
 न सिद्धेत्पदेशेन ननासिकवचनात्  
 सिद्धमेतत्कथं उपदेशेन यग्रन्थनासिक  
 उत्संज्ञा भवतीति वेदितव्यं किंप्रवरूप  
 देशने शास्त्रे सिद्धान्तसूत्रे न हि भिद्यते  
 यस्यास्यासंभवास्तनवचाकमित्संज्ञायां  
 सर्वप्रसंगो विशेषः इति नैष दोषः उप  
 देश इति च ज्ञेयं करणसाधनः न सिध्यति  
 परत्वात्तरप्राप्नोति ननु मः अकर्तृरिव  
 कारके संज्ञायामिति किं तर्हि हलश्चेति  
 संज्ञायामिति च वर्तते न चैषा संज्ञायव  
 चनादसंज्ञायामपि भविष्यति प्रापवच  
 नात्संज्ञायामेव स्यात्तवानवाप्युपायेरु  
 पाधिर्भवति विशेषाण्यवा विशेषाणो  
 यदि नोपाधिर्भवति विशेषाण्यवावि  
 शेषाणो कल्याणपादो नामिनः कुलदाया  
 वा अनः विभाषानप्राप्नोति इति वा





प्रथानेविहितः प्रत्ययः प्रकृतिश्चानव  
 र्त्तने इह तर्हि वाकिनाथो नो कुरुच प्रश  
 तोदयतारणो कृतिभाषानप्रामोति प  
 वेवर्हिक्तयत्योवद्वलमितेवमवचन  
 भविष्यति हलेत्येहलेत्येसर्वप्रसंगः स  
 र्वोत्पत्त्यात् हलेत्येसर्वप्रसंगः सर्वस्य हलः  
 इत्येताप्रामोति किंकारणो सर्वोत्पत्त्या  
 त सर्वोद्दिहल उत्तमविधिप्रत्येतोभवति  
 सिद्धेनवावसितोत्पत्त्यात् सिद्धमेतत्कथं  
 वावसितोत्पत्त्यात् वावसितोत्पत्त्यात् इत्ये  
 तोभवतोनिवक्तव्ये केप्रनर्थावसिताः  
 धातुप्रतिपदिकप्रत्ययनिपातागमादे  
 शा इति सिध्यति सूत्रे तर्हि भिद्यते यथा  
 न्यासमेवास्ति ननचोक्तं हलेत्येसर्वप्रसं  
 गः सर्वोत्पत्त्यादिति नैष दोषः ग्राह्ये  
 हलेत्यमित्येते भवतोनि सर्वस्य हल उ।  
 नमविधिप्रत्येतोभवति नत्रप्रकर्षगति  
 विज्ञास्यते सार्थो यो योत्य इति कश्च सार्थो  
 यः योवावसितोत्पत्त्यात् अथवासापेक्षोयं  
 निर्देशः क्रियते नवात्यकिंचिदपेक्ष्यम  
 स्ति तेनवावसितोत्पत्त्यात् सापेक्षिण्यामहल  
 कारणानवधायतापितत्वाहलग्रहणाप्र

श्री  
 महा  
 भा  
 २३१

सिद्धिः लकारस्यानुवेषे प्रतापिते स  
 तिहलग्रहणाप्रसिद्धिः हलेत्यमि  
 त्येतेभवतोत्पत्त्यात् लकारस्यैवग्रह  
 दिसेत्तानप्रामोति सिद्धेनलकारनि  
 र्देशात् सिद्धमेतत्कथं लकारनिर्दे।  
 शः कर्तव्यः हलेत्यमित्येतेभवतिल  
 कारेणैति एकशेषनिर्देशाद्वा अथ  
 वेकशेषनिर्देशोयं हल्वहल्वहल  
 ग्रहणमित्येतेभवति अथवालकारस्य  
 वेदेषाभूतग्रहणात् ततउपदेशेन  
 नवात्मिकइत्येताभविष्यति अथवा  
 चार्थप्रवृत्तिर्ज्ञापयति भवतिलकार  
 स्येत्येतेनियदयणालेनितं करोति प्र  
 तिपदिके प्रतिषेधाकृतद्विते अकृत  
 द्वितोत्पत्त्यात् प्रतिपदिकप्रतिषेधोव  
 क्तव्यः उदयित सकृदिति अकृतद्वि  
 तोत्पत्त्यात् किमर्थं कुंभकारः नगर।  
 कारः ओपगावः कापरवर्ति उदया  
 भावात्तिदे इत्यायोभावाद्वेत्येतान  
 भविष्यति इदमस्तीति कार्यं नित्यवि  
 तिपिजिसरितत्पत्त्यात् नैष दोषः  
 प्रत्ययग्रहणोत्तत्रचोदयिष्यते इह तर्हि

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GOINS LONG MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA





गजा उक्ता जितोत्पादुरातवेयथा  
 सादिति जितोत्पादुरातवेयथा।  
 भावान्नभविष्यति इदमहिंसर उपो  
 नमेरितोषसरोयथासात् स्वरित  
 करणसामर्थ्यान्नभविष्यति निरुस  
 रितोस्वरिताविति इदमहिंसरउत्त  
 मशब्दप्रभृतिष्वर्ततेनचार्त्तप्र  
 भृत्तयः सेति इदमहिंसन्तर उपो  
 नमेरितोषसरोयथासात् सुतोदात्त  
 निपातनेकरिणेतसनिपातनसरो  
 त्स्वरस्यवाचकोभविष्यति एतच्चात्र  
 केयदित्कार्यभावारित्सेज्ञानसात्  
 यत्रहीत्कार्यभवतितत्सेज्ञा आगम  
 कौटिल्यपोरागस्यकुंरिनजिति इले  
 तामिति नविभविभक्तौतवर्गप्रतिषे  
 थोतदिते विभक्तौतवर्गप्रतिषेथः  
 तदितइतिवक्तव्यः इदमाभूत् किमे  
 त कुपेमे दीव्यमे कावमासाइति  
 सतहिंवक्तव्यः नवक्तव्यः आचार्यप्र  
 हृतिज्ञापयतिविभक्तौतदितेप्रतिषेथो  
 नभवतीति यदयमिदमस्वरितिमका  
 रमेतेज्ञापरिज्ञाणार्थमकारमनवधे

श्री  
 महा  
 भा  
 २३२

करोति यद्येन ज्ञाप्यते इदानीमत्र  
 पिप्रयोनि एवेतहिंस्कार्यभावादये  
 त्सेज्ञानभविष्यति इदमस्मिन्स्कार्ये  
 मिदचोत्पादुरातवेयथासात् इचिक्ते  
 नास्तिविशेषः मिदचोत्पादुरातइति वा  
 परत्वेप्रत्ययः परइतिवाइमाद्येनप्र  
 मोति किंकारणं प्राग्दिशः प्रत्ययेषि  
 त्युच्यते कः प्रनरहेतिइभावेप्राग्दि  
 शः प्रत्ययेष्वर्तते किंतहिंप्राग्दिशः  
 ग्रथेष्टिभावः किंसर्वनामवद्भ्यो।  
 ह्यदिभ्यः प्रत्ययोत्पत्तिः एवेतहिंत्  
 दोष्येवक्तव्यः तदस्याचामत्याग  
 तेननमिष्यति ननचाशणान्वक्तव्ये  
 नास्तिविशेषः ग्रथामेत्यागइति वा  
 परत्वेप्रत्ययः परइतिवातद्विग्रहेनप्र  
 मोति किंकारणं विभक्तावित्युच्यते  
 एवेतहिंस्कारोत्तइदानीं करिणेत न  
 नचात्रयकारः श्रूयते लुप्तनिर्दिष्टो  
 यकारः बुद्ध बुद्धपचाणोश्चकारप्र  
 तिषेथः बुद्धपचाणोश्चकारप्रतिषे  
 थोवक्तव्यः केशबुद्धः केशचाणाः इद  
 र्थाभावादिह इत्कार्यभावादयेत्से

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA GOINS LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA



गजा उक्ता जितोत्पाद्यरातवेयथा  
 सादिति जितोत्पाद्यते तत्रापवर्गा।  
 भावान्नभविष्यति इह तर्हि सर उपो  
 न मेरितोषसरोयथासात् सरित  
 करणासामर्थ्यान्नभविष्यति तिरुस  
 रितोसरिताविति इह तर्हि सुतर उन्न  
 मशब्दप्रभृतिष्वर्तते न चार्थप्र  
 भृत्तयः सन्ति इह तर्हि सन्तर उपो  
 न मेरितोषसरोयथासात् सुतोदात्त  
 निपातने कविष्यते स निपातनसरो  
 त्सरस्य वायको भविष्यति एतच्चात्र  
 त्तेयदित्कार्यभावादि त्सेज्ञानसात्  
 यत्र दीत्कार्यं भवति तत्र त्सेज्ञा आगमा  
 कौटिल्यपरागस्य कुंश्चिन्निति हले  
 त्पमिति न विभक्तिस्तत्तवर्गप्रतिषे  
 धोतदिते विभक्तौ तवर्गप्रतिषेधः  
 तदित इति वक्तव्यः इह माभूत् किमे  
 त् कुपेप्ते दीव्यसे कावमासा इति  
 सतर्हि वक्तव्यः न वक्तव्यः आचार्यप्र  
 हृतिज्ञापयति विभक्तौ तदिते प्रतिषेधो  
 न भवतीति यद्यपि दस्य सरिति मकु  
 रसे त्सेज्ञापरिज्ञाणार्थमकारमन्वयं

श्री  
 महा  
 भा  
 २३२

करोति यद्येन ज्ञाप्यते इदानीमत्र  
 पिप्रयोगेति एवेतर्हि इत्कार्यभावादत्र  
 त्सेज्ञानभविष्यति इह मस्मिन् इत्कार्ये  
 मिदचोत्पाद्यरोयथासात् इति कृते  
 नास्ति विशेषः मिदचोत्पाद्यरो इति वा  
 परत्वे प्रत्ययः पर इति वा इत्भावेन प्रा  
 मोति किं कारणं प्राग्दिशः प्रत्ययेषि  
 त्युच्यते कः प्रनरहेति इभावे प्राग्दि  
 शः प्रत्ययेष्वर्तते किं तर्हि प्राग्दिशः  
 सुथेषिभावः किं सर्वनामवद्भ्यो।  
 ह्यदिभ्यः प्रत्ययोपतिः एवेतर्हि त  
 दोष्येवक्तव्यः तदस्याचामेत्पाद्यरो  
 तेन न सिध्यति न न चाश्रयान्त्कृते  
 नास्ति विशेषः सुथामेत्पाद्यरो इति वा  
 परत्वे प्रत्ययः पर इति वा तर्हि सुतेन प्रा  
 मोति किं कारणं विभक्तावित्युच्यते  
 एवेतर्हि इत्कार्येन इदानीं कविष्यते न  
 न चार्थकारः श्रूयते लुप्तनिर्दिष्टो  
 यकारः बुद्ध बुद्धपचाणोश्चकारप्र  
 तिषेधः बुद्धपचाणोश्चकारप्रतिषे  
 धोवक्तव्यः केशबुद्धः केशचाणाः इद  
 र्थाभावात्सिद्धे इत्कार्यभावादत्र त्से





श्री  
महा  
भा.  
२३३

नदिनेदमिति एवेतस्मिन्नेवेवित्तायते  
इकारश्चदस्यसोयमिदित् इतिइति क  
थेतद्दीकारः इतिइति इतिदेवस्येति  
अथवा ऋकभणवेदमितभूतस्य  
ह्राणं तत्रोपदेशेनननासिकइतीत्सं  
ज्ञाभविष्यति अथवाचार्यप्रवृत्तिज्ञा  
पयति नैवेजातीयकानामिदिद्विधि  
भवति यदयमितिःकाश्चिदवस  
क्तान्यदिति हेतुदिरनिष्णासने स्त  
दिरगतिशोषणयोः अथवाचार्यप्रवृ  
त्तिज्ञापयति इतिइतिस्तेजाभवति  
यदयमितिःकाश्चिदवस अथवातइति  
वर्तते तस्यलोपः तस्यग्रहणंकिम  
र्थं इतिज्ञाप्रतिनिर्दिष्टते नैतदस्ति  
प्रकृतमन्ववर्ततेकप्रकृतमपदेशे  
जनननासिकइति तद्वैप्रथमानिर्दिष्टे  
षष्टौनिर्दिष्टेनविहार्यः अर्थादिभक्ति  
परिणामोभविष्यति तद्यथा उच्चानि  
देवदत्तस्यग्रहणाग्रामेत्रयस्त्रेने देव  
दत्तमितिगम्यते देवदत्तस्यभावोऽपि।  
हिरण्य आहोचे देवदत्तइतिगम्यते  
पुरस्तात्परीतिर्दिष्टमन् अर्थादितो।



पानिदिष्टप्रथमानिदिष्टवभवति पवमि  
 हापिप्रथमानिदिष्टसुत अर्थान्वयीति  
 दिष्टेभविष्यति इदेतदिप्रयोजने येनेका  
 लइत्तेजातेषोलोपः सर्वादेशोपयथाणा  
 त अथकियमाणोपिवैतस्यग्रहोक्तय  
 भिवलोपः सर्वादेशोलभाः वचनप्रामा  
 ण्यात् तस्यग्रहाणसामर्थ्यात् इतोलोपे  
 णालकानिष्टसूपसंख्यानमित्यनिषेधा  
 त इतोलोपेणालकानिष्टसूपसंख्या  
 नेकर्तव्ये णालग्रहपयच कादिवित्तासे  
 वित्ता निष्ठा शयिनः शयितवान् किं  
 पुनः कारणानसिध्यतिइत्यनिषेधात्  
 प्रतिषिध्यतेतत्रेस्मत्ता णालुतमोवाणि  
 इवति कसेगानकिइवति निष्ठासेरा  
 नकिइवति सिद्धेताणत्यादीनाग्रहा  
 प्रतिषेधानसिद्धमेतत्तस्य णालादीनां।  
 ग्रहाणानिप्रतिस्थितेणालुतमोवाणि  
 इहोणनगरातेत्तासेगानकिइहोणन  
 गराते निष्ठासेगानकिइहोणनगरा  
 तइति निर्दिष्टलोपादासिद्धमेतत् तत्र  
 तस्मानांप्रतिषेधः तत्रतस्मानांप्रतिषे  
 धोवक्तव्यः तस्मात् यस्मिन् वृद्धा अ

श्री  
 महा  
 भा  
 २३४

चिनवे असुनवे नवोच्चारणसामर्थ्यात्  
 नवावक्तव्यः किकारे उच्चारणसामर्थ्यात्।  
 दनलोपोभविष्यति अत्रवेयसोपभावा  
 भावयोर्निप्रतिषेधार्थप्रसिद्धिः नत्तायते  
 केनाभिप्रायेणाप्रसजतिकेननिवृत्तिक।  
 इति सिद्धेताणवाद्यायेनसिद्धमेतत्तस्य  
 सुपवादस्यायेनकिंपुनरिहताययोत्स  
 र्गापवादो भावोदिकार्याणां तस्यायोलो  
 पः कार्यकरिष्णामोत्तनवेयस्यासज्जने  
 कार्यादस्याभाविनिलोपः अथकिय  
 स्यात्तत्रेयस्यासज्जने किंतस्यसंप्रकातो  
 भवतिग्राहोसिद्धतेकांतइति पकांतस्य  
 सज्जोपलब्धेः तत्रस्यास्यसुपलभ्यते त  
 यथा वृद्धस्याशावावृद्धेकांतइत्यलभ्यते  
 तत्रासहूपसर्वादेशादप्रतिषेधेप्रत्यक्त  
 निर्देशानाकारांतवात् तत्रासहूपविधौ।  
 दोषाभवति कर्मण्यणा आतोनुपसर्गाक  
 इतिकविषयेनापिप्रामातिसर्वादेशोचदो  
 षाभवति दिव्योत्त ओत्तर्वादेशः ग्रामा  
 नि दाशप्रतिषेधेष्ट्यक्तनिर्देशः कर्तव्यः  
 आरापदेयावितिवक्तव्यम् किंपुनः का  
 रणानसिध्यति अनाकारांतवात् ननुवा



तेकृते भविष्यति तदा न प्रामोति किं।  
 कारणा मने जेतवा तत्प्रस्तुत एते कोतः।  
 नेकोते हतिविशेषः यद्यनेकोतो हतिवि  
 शेषानसिध्यति किं निगीतीकाणि नसि  
 ध्यति किं हिसतस्य भवति यतः कृतस्य त  
 पवेत एतेतरः। अनेतर इति चेत् पूर्वपरयो रि  
 कृतप्रसंगः। अनेतर इति चेत् पूर्वपरयो  
 रि कृतप्रामोति त्रज्जुणा संदेहः स्यात्। अ  
 क्रियमाणोपि व्यवसितपादेष कोतेपि संदे  
 हः स्यात् न जायेत किमयेष्टं स्य भवत्या  
 होसित्यस्येति संदेहमात्रमेतद्भवति सर्व  
 संदेहेषु चेदस्य एतिष्ठते व्याख्यातनोवि  
 शेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहादलक्षणा मिति  
 पूर्वस्येति व्याख्यास्यामः। हनादा हनादा  
 सिद्धमेतत्। हदिमेतमायुदा मेदशानि रि  
 तित्यवसेये अतो राततेरशुकिरिति च  
 वसेये अतः प्रनयं हतनिमित्तकोनामान  
 वयः स्यात् नानवेयानिमित्तकेन नामह  
 मेन भवितव्यं हतनिमित्तक एवानुवयः  
 हततोत्याचार्यः। अनुवयानासज्जति उ  
 भयमिदमनुवयेष्टं एकानः अनेकान  
 इति च एकोत इत्येतन्वाया कृतएतत्

श्री.  
 महा  
 भा  
 २३५

अत्र हि हेतुव्यपदिष्टः यच्च नामसहेतके  
 तन्वाया ननु चोक्तमसद्वृत्तसर्वादेशात्  
 प्रतिषेधेष्ट्यक्तनिर्देशो नोकारातत्वादि  
 अमुद्वपविधोतावन्न दोषः। आचार्यप्रह  
 निज्ञापयति नानवेयकृतमसादृष्यं भव  
 ति यदयं दधानि दधानो विभाषणोशा  
 स्ति यदयं कृतसर्वादेशा इति तत्राणाचार्य  
 प्रहनिज्ञापयति नानवेयकृतमनेकाल  
 त्वं भवति यदयं शित्सर्वस्येत्याह यदयं कृत  
 द्यप्रतिषेधे इति तत्राणाचार्यप्रहनिज्ञाप  
 यति नानवेयकृतमनेन तत्त्वं भवतीति  
 यदयं मदीचामाद्येव वद्वार इति सेउः। आ  
 नुवयकस्य प्रहणकरोनात्तमृतस्य यथा  
 सेव्यामनदेशः समानो किमदाहरणोऽ  
 कोपणात्ति दध्यमधत्त नैतदस्ति स्थाने  
 तमेनाप्येतत्सिद्धं कृतश्रोतयानालस्यात्  
 स्यात्तलस्यानः। ओष्टस्यानयोष्टस्यानो  
 भवतीति इदं तद्विस्तस्यमिपातोतोत  
 तमः नन्वेतदपि स्थानितरतमेनैव सि  
 द्धं कृतः श्रोतयमेकार्थस्यैकार्थोदार्थ  
 स्य द्वार्थः वद्व्यस्यैव द्वार्थो भवतीति ३  
 देतद्विन्द्रीसलातरवर्मती कृचवापउव



कृदाचः कश्चि किमर्थं प्रनरिदमच्यते  
 संज्ञासमानिर्देशात्सर्वप्रसंगो न देशस्य न  
 त्रयथासंख्यवचनेनियमार्थं सत्तयाच  
 समासैश्च निर्देशः क्रियेते संज्ञाभावात्  
 परस्मैपदानां लतमस्थलफसाल्  
 माः समासैः तदोसलात्तरवर्मनीकृचवा  
 राइदवक्तृतेकश्चि संज्ञासमासनिर्देशा  
 न एतस्मात्कारणात्सर्वप्रसंगः सर्वस्योदे  
 शितः सर्वो न देशः प्रामोति श्रुतेचसम  
 संख्ययथासादिनित्योत्तरेणयन्त्रनसि  
 यति तत्रयथासंख्यवचनेनियमार्थं प  
 वमर्थमिदमच्यते किंप्रनः कारणांसां  
 याचसमासैर्निर्देशः क्रियेते संज्ञासमास  
 निर्देशः पृथग्विभक्तिसेजानुचारणार्थः  
 संज्ञाचसमासैश्च निर्देशः क्रियेते पृथ  
 ग्विभक्तीसेजिनश्चेमानोचुरेति प्रकरणे  
 चसर्वसम्यग्यार्थः प्रकरणे सर्वेषां प्र  
 त्यययथासात् विदो लटो वेति किंप्रनः  
 शाहनः साम्ये संख्यातानदेशभवत्वाद्दो  
 सिदर्थतः कश्चात्रविशेषः संख्यासाम्ये  
 वृत्तेश्चसलादयः परस्मैपदानां शरीरस्य प्र  
 थमस्य चोयवायावश्च निर्देशः संख्यासा

श्री  
 महा  
 भा  
 २३६

म्योशावतश्चेत् लालादयः परस्मैपदानां  
 लतमस्थलप्रसाल्मः लालादयो वह  
 वः परस्मैपदानामित्येकः शाहः वैषम्या  
 त्सांख्यातानदेशोनप्रामोति शरीरस्य प्र  
 थमस्य शरीरस्योवहवः प्रथमस्य शरीरस्य  
 हः वैषम्यात्सांख्यातानदेशोनप्रामोति प  
 चोयवायवः वहवः पचश्चेत्येकः शाहः वैष  
 म्यात्सांख्यातानदेशोनप्रामोति अस्तनरि  
 र्थतः प्रथमस्य लटो नैयरीक्षासिधुत  
 लशिलादिप्ररोषः अर्थनश्चेत्तल्लटो नै  
 यरीक्षासिधुतलशिलादिप्ररोषो भवति  
 म्यतामील्लटोः म्यतामीदौल्लटोरित्य  
 म्यत्रयोर्थः वैषम्यात्सांख्यातानदेशोनप्र  
 मोति नैदिग्रहिपचादिभ्यो ल्युगित्यचः  
 नैघादयो वहवः ल्युगित्यचस्य वैषम्यात्सां  
 ख्यातानदेशोनप्रामोति अरोहणादयो व  
 हः प्रत्ययाः समदश वैषम्यात्सांख्यातान  
 देशोनप्रामोति सिधुतलशिलादयो वह  
 वः आगजौदौ वैषम्यात्सांख्यातानदेश  
 नप्रामोति सिधुतलशिलादयो वहवः अ  
 गजौदौ वैषम्यात्सांख्यातानदेशोनप्रामो  
 ति आत्मनेपदविधिनिर्यासावभातक।  
 द्विग्रहोपचदोषो भवति आत्मनेपदवि



धिञ्चनसिध्यति अनदातदित्तात्मनेप  
 दे अनदातदित्तौहोशात्मनेपदमित्यह  
 वर्थोमात्वातानदेशः प्रामोति निष्कार  
 भ्यानिष्ठातीतः रेफञ्जकारौहोनिष्ठेयेत  
 स्पदावर्थोतत्रमात्वातानदेशः प्रामोति।  
 सार्वधातकदिग्रहणेष्वदोषोभवति  
 सोरलोपः प्रसीदौ सार्वधातकमित्येत  
 स्पदावर्थो तत्रमात्वातानदेशः प्रामोति  
 परः पूर्वत्वेचप्रतिषेधोक्तव्यः पदः पदो  
 तादतिइमिउसोअउमिउसोहो पदमे  
 तस्पदावर्थो तत्रमात्वातानदेशः प्रामो  
 ति अस्तनर्हिशब्दः ननचोक्तमात्वासा  
 मात्वाशब्दश्चसत्तादयः परस्मैयदानो रा  
 रोमः प्रथमस्योवायावावर्त्यनिदेशः  
 तिनैषदोषः स्थानेतरतमेनवावस्थाभवि  
 ष्यति कृतः अन्तेया पकार्यमापकार्यः  
 ह्यर्थमाद्यर्थः वद्धर्थमावद्धर्थः संहताव  
 णामसंहतावर्णाः विहतावर्णाविविहता  
 वर्णाः अतिप्रसंगोपहृदिप्रतिषेधेकिंति  
 अतिप्रसंगोभवति गुणहृदिप्रतिषेधेकिं  
 ति गुणहृदेहं किंतौहो तत्रमात्वातान  
 देशः प्रामोतिनैषदोषः गकारोपनिर्दि  
 ण्यते गकारग्रहणकर्तव्यकियतेनोसप

श्री  
 महा  
 भा  
 २३०

व ककारगकारश्चतुर्भूतोनिर्दिश्यते  
 गोति किंतिदिति उदिकृतेदेरुतिवहो  
 हो तत्रमात्वातानदेशः प्रामोति नैषदो  
 षः नोदिरुपपदेविशेषणमङ्गनिवहोः  
 उत्सर्वाभ्यारुनिवदिभ्योक्तलउपदर्ति  
 याततक्कीलादिबुयातत्रिग्रहणेषु नक्की  
 लादिषुधातत्रिग्रहणेष्वदोषोभवति वि  
 दिभिदिक्किदिः कृत्विदिभिदिक्किदिः  
 स्यः तक्कीलादयस्यः तत्रमात्वातानदे  
 शः प्रामोति चजोदिषुदिग्रहणेषु चजो  
 दिषुदिग्रहणेष्वदोषोभवतिनिरभ्योः  
 पुल्लोः निरभ्योहो तत्रमात्वातानदेशः प्र  
 मोति नैषदोषः इष्यतेतत्रमात्वातानदे  
 शः निष्ठावोभिलावर्ति पवतत्कतंरि  
 चकारकेमेजायामितिचमावेचतिहाव  
 र्थो पुल्लोहो तत्रमात्वातानदेशः प्रामो  
 ति अवेत्सोः करणाधिकरणयोः हो  
 तृसोकरणाधिकरणोदेतत्रमात्वातान  
 देशः प्रामोतिकर्तृकर्मणोश्चभूक्तो क  
 र्त्तृकर्मणोदे भूक्तोहो तत्रमात्वातान  
 देशः प्रामोति अनवक्रुत्पमर्षयोरकिं  
 नृतेपि अनवक्रुत्पमपीहो किंतौ



किं नृनेदे तत्र संख्यातानुदेशः प्रामोति क  
 भुवोत्कणामलौकभृदौत्कणामलौकौ न  
 त्र संख्यातानुदेशः प्रामोति अथीयानवि  
 दुषोक्तोद्वाहणानि अथीतेवेदइतिहो  
 कं होत्राहणानीतिदे तत्र संख्यातानुदेशः  
 प्रामोति येषवेतोः पथिदूतयोः रोपवेतौ।  
 हो पथिदूतौहो तत्र संख्यातानुदेशः प्र  
 मोति तत्र भवस्तस्य व्याख्या कृत यज्ञभ्यश्च  
 तत्र भवस्तस्य व्याख्यान इतिहावयो कृत  
 यतौहो तत्र संख्यातानुदेशः प्रामोति  
 संचातिष्वजप्रभृतयः संचातिष्वजप्रभ  
 तयः संख्यातानुदेशेन सिध्यति नैष दोषः  
 दोषग्रहणमिति तत्र कर्तव्यं वेद्योयशश्च  
 देभं गायत्रावोवेपथ्यशश्चादीहोयत्रावो  
 तत्र संख्यातानुदेशः प्रामोति ३ सिद्धः सोः  
 व्याख्यातारस्य ३ सिद्धः सोहो व्याख्योहो तत्र  
 संख्यातानुदेशः प्रामोति नवा समानयोग  
 वचनात् नैष दोषः किं कारणं समानयोग  
 वचनात् समानयोगे संख्यातानुदेशोव  
 द्यामीति तस्मादोषो विरोल्लौकौ माया  
 तानुदेशो न प्रामोति आयेदोर्बोरोम्योश्च  
 संख्यातानुदेशो न प्रामोति एतल्लगोरथारि

श्री  
 महा  
 भा  
 २३८

निश्चयश्च एतल्लगोरथारि निश्चयश्च  
 संख्यातानुदेशो न प्रामोति सिंधमेक  
 राभ्यो कनगाजौ च सिंधपाकगभ्यो कन  
 गाजौ च संख्यातानुदेशो न प्रामोति ३  
 एतस्मादोद्वाहणः पुनरुद्वाहणोद्वाहणः  
 संख्यातानुदेशः संख्यातानुदेशः सिंध  
 ति तस्मादसिद्धोद्वाहणोद्वाहणोद्वाहणो  
 स्यात्पुनरिति विधेयोद्वाहणोद्वाहणो  
 यथा संख्यातानुदेशः समानोत्तरितेन ततो  
 धिकारः अधिकारश्च भवति स्वरितेनेति प  
 तमपि स्वरितेनेद्वाहणोद्वाहणोद्वाहणो  
 किमयं समं संख्यातानुदेशः आहोस्तिदविका  
 राद्यं इति संदेहमात्रमेतद्वदति सर्वसंदेह  
 पुनरेदमुपनिश्चते व्याख्यानो विशेषप्रति  
 पत्तिनेहिसंदेहादलक्षणा मिति समं संख्या  
 तानुदेशः व्याख्यातारस्य स्वरितेनोधिकारः किम  
 यमिदमुच्यते अधिकारः प्रतियोगस्यात  
 स्यानिर्देशार्थः अधिकारः कियते प्रतियो  
 गतस्यानिर्देशार्थ इति किमिदं प्रतियोग  
 मिति योगोयोगे प्रतियोगे योगतस्याप्रद  
 णोमाकारमिति किं गतमेतदियतासूत्रे  
 एतान्तरित्याह कृतो लोकात् तदयथातो



केअधिकृतोसौ ग्रामेशधिकृतोसैनगर  
 त्वातेयोयत्रापरेगच्छति प्राहेनवाधि  
 कृतेनकोयोवापारः शक्योगतमन्यद  
 तोयोगागपस्थानात् नवानिदिश्यमा  
 विकृतताज्ञाके नचैतत्प्रयोजनमस्ति ।  
 किंकारणम् निर्दिश्यमानाविकृतता ।  
 लोकेनिदिश्यमानोलोकेविकृततागम्य  
 ते तद्यथादेवदत्तायगोदीयताम् यत्तद  
 तायविसुमित्रायतिगोरितिगम्यते यव  
 मिहापिपटुरुजविशाम्पेशावृज सृष्टि  
 रभाववर्जितगम्यते अगनिदेशस्तनि  
 वर्तकस्तस्मात्परिभाषा अगनिदेशस्तलो  
 केनिवर्तकोदृष्टः देवदत्तायगोदीयता य  
 तदत्तायविसुमित्रायकंवल इति कंवलो  
 गोर्निवर्तकोदृष्टः देवदत्तायगोदीयता य  
 तदत्तायविसुमित्रायकंवल इति कंवलो  
 गोर्निवर्तकोभवतिपवमिहापिभावेनना  
 वृजोनिवर्तकस्मात्परिभाषाकतेया अवि  
 कारपरिमाणान्तानेन अविकारपरिमा  
 णान्तानेननत्तायते कियेनमधिविकारो  
 नवर्तत इतिअधिकारपरिमाणान्ताना  
 यमेवं तस्यैवमयोगावक्तव्यः अधिक

श्री  
 महा  
 भा  
 २३५

रपरिमाणान्तानामिति कथं पुनः स्वरि  
 तेनाधिकारश्चनेनाधिकारपरिमाणान्ताना  
 केजाने पंचवद्वामित्वरितेनाधिकार  
 इतिस्वरितेदृष्टाधिकारोभभवतीति के  
 नेदानीमधिकारोभविष्यति लौकिको  
 विचारः नाधिकारश्चित्तेनइत्तं किम  
 क्तमगनिदेशस्तनिवर्तकस्तस्मात्परिभा  
 षेति अधिकारार्थपंचवद्वामित्वरितेनाधिकार  
 यः ननचोक्तमधिकारपरिमाणान्ताने  
 निति यावन्निशालनवद्वामित्वरितेनाधिकार  
 नितिवचनास्तिदे यावन्निशालनवद्वामित्वरितेनाधिकार  
 वृथ्यते तावतोयोगानविकारोत्तवर्त  
 तेकथंनवर्ततेयं तत्तद्विकर्तव्यंनक  
 र्तेयं संदेहमात्रमेतद्वति सर्वसंदेहे  
 चेदमुपतिष्ठतेव्याख्याततोविशेषप्रति  
 पत्तिः तद्विसंदेहादलक्षणांमितिप्राम  
 म्भतइतिवद्वामित्वरितेनाधिकारोभभवतीति के  
 नेदानीमधिकारोभविष्यति लौकिको  
 कारः ननचोक्तमधिकारश्चित्तेनइत्तं किम  
 क्तमगनिदेशस्तनिवर्तकस्तस्मात्परिभा  
 षेति संदेहमात्रमेतद्वति सर्व  
 संदेहेचेदमुपतिष्ठतेव्याख्याततोविशेषप्रति



शेषमनिपतिमद्योहिसेदेहादलत्ता  
 मिति इवाचजितिसेदेहोचनितिया  
 त्वाणामः नतहीरानीमयेयोगवक्तव्यः  
 वक्तव्यशुक्तिप्रयोजने स्वरितेनाधिकारग  
 तिर्यथाविज्ञायते अधिकारगतिः शुधि  
 कंकार्यं शुधिकःकारः अधिकारगतिः  
 गोसियोरुपसर्जनस्येतिगोदाहृद्गण  
 चोदिते तत्रकर्तव्यंभवति सौग्रहणस  
 रयिष्यते स्वरितेनाधिकारगतिर्भवतीति  
 सियामित्येवप्रत्ययेप्रत्ययाविहितास्तेषां  
 ग्रहणविज्ञायते तत्रस्वरितेनाधिकारग  
 तिर्भवतीतिनरास्वरितेनाधिकारगतिर्भ  
 वतीतिनदोषोभवतिशुधिकंकार्यमपा  
 रानमाचार्यः किंन्यायमन्यते तत्राण  
 नेनिर्हतिःनेनेहैवस्याग्रामादागच्छतिन  
 गरादागच्छति सोकाशकेभ्यःपादलि  
 पुत्रकाशुभिर्पुत्रराशयत्रवस्यात् स्वरिते  
 नाधिकंकार्यंभवतीति शुत्रापिसिद्धंभव  
 ति तथाविकराणामाचार्याः किंन्यायेमये  
 न यत्रहृत्स्वप्राधानात्सामोभवतिनेनेहै  
 वस्यात् निलेपुतेलेदधिसर्पिरिति गंगा  
 येगावः कृपेगंगकुलमित्यत्रनस्यात् स

श्री  
 महा  
 भा  
 रत

रितेनाधिकंकार्यंभवतीत्यत्रापिसिद्धंभव  
 ति शुधिकंकार्यं शुधिकंकारः एवंविप्र  
 तिषेधानपदितयाभवेति गणहृदयान्त  
 ज्ज्ञावेभ्योनम्येवविप्रतिषिद्धे नमचिरत्  
 ज्ज्ञावेभ्योनुरितितेनदोसरयिष्यते तत्र  
 स्वरितेनाधिकंकार्यंभवतीतिनदोभवि  
 ष्यतः कथंपुनरधिकंकारइत्यनेनएववि  
 प्रतिषेधाःशक्याः नपदितेलोकतःतय  
 षालोकेयुविकमयेकारेकरोतीत्यच्चे  
 योयउर्ध्वलःसनवलवर्द्धिःसहभारेवर्द्धि  
 एवमिहाधिकमयेकारेकरोतीत्यच्चेत एये  
 एवोसगरेव्ययते अधिकारगतिस्मार्थानि  
 शेषाणाधिकंकार्यं शुशयोनाधिकारः  
 एवंविप्रतिषेधार्थः ॥ ॥ ॥ इतिश्री  
 मद्भगवत्पतञ्जलिमुनिविरचितेयाकरणा  
 महाभाष्येप्रथमाध्यायेतृतीयपादप्रथम  
 माह्निके अनुदातविकराण्यःप्रतिषेधो  
 वक्तव्यःचिनुतःसनतःसुनीतःपुनीतः  
 उतइत्यात्मनेपदेशोति नैषदोषःनै  
 वेवित्तायते उकारइदमस्येतिउतइति  
 इति कथेतहिउकारइत तइतइतउ  
 ति शुशयोपदेशइतिवर्तेत शुशयोक्तव्य



सिद्धं तत्पूर्वस्य कार्यादेशादिति सर्वथा च  
 श्रौणोति पवनद्विधातोः रिति वर्तते क  
 प्रकृतं भवादयो धातव इति तद्वै प्रथमानि  
 दिष्टं चेत्तमो प्रथमनिर्दिष्टेन चेद्द्वितीयः अथ  
 द्विभक्तिपरिणामो विद्यति तद्यथा उच्चा  
 निदेवदत्तस्य गृहाणि ग्रामं त्रयस्यैते देवद  
 त्तमिति गम्यते देवदत्तस्य गावो यास्तिष्ठन्  
 ग्रहो वैधेयादेवदत्त इति गम्यते पुरस्तात्  
 तस्यैति निर्दिष्टे द्वितीया निर्दिष्टे प्रथमानि रि  
 ष्टे भवन्ति एवमिहापि प्रस्ताव्यथमानि  
 दिष्टमर्थान्ते च मो निर्दिष्टे भविष्यति किम  
 र्थे प्रतरि रम्यते आत्मनेपदवचनेन निय  
 मार्थे लविधानादिद्विद्वित् आत्मनेपदवच  
 नेन नियमार्थे नियमार्थो यमार्थः किम  
 चातेनियमार्थमिति न प्रनविष्य र्थोपि स्या  
 त् लविधानादि आत्मनेपदपरस्मैपदे च  
 विहितम् अस्ति प्रयोजनमेतत् किं नही  
 निविकरणोस्तथावद्विहितस्य त्रियमोनश  
 मोति इदमिह संप्रधार्य विकरणाः कि  
 येतो नियमोत्रेति किमत्र कर्तव्यं परन्त  
 द्विकरणाः नित्याः एवमपि विकरणाः  
 कृतेपि नियमेष्वनवेगकृतेपि नित्यता

श्री  
 मन्  
 भा  
 २५

परन्तच्च विकरणोपकृतेषु तैर्यवहितता  
 त्रियमोनशमोति नैष दोषः पुनर्वकाशो  
 नियमः सावकाशो नियमः कोवकाशः  
 यपनेन विविकरणाः स्मविकरणाश्च निरु  
 त्तितौ च यदि पुनरिदेवापरिपरस्मैपदे च  
 विध्यर्थे भवन्ति एवमपीतरेतराश्रये भव  
 ति केतरेतराश्रयमो अतिनिवृत्तानां ल  
 स्यान्नेति वारीनामात्मनेपदपरस्मैपद  
 संज्ञया भवितव्यं संज्ञया च निवाद्योभा  
 व्येतेन रितरेतराश्रये भवन्ति इतरेतराश्र  
 याणि च न प्रकल्प्येते परस्मैपदे पुतावचेत  
 रेतराश्रये भवन्ति परस्मैपदानुक्रमानक  
 रिष्यते अथप्येकतेये अथपराभ्यां कृज  
 श्चैवमर्थे ननचेतदण्मात्मनेपदानुक्रम  
 गोपवकरिष्यते स्वरितजितः कर्त्तृभिष्ये  
 क्रियाफले आत्मनेपदे भवति कर्त्तरि अत्र  
 पराभ्यां कृजो न भवतीति आत्मनेपदे प्र  
 नेतराश्रये भवति भाविनी संज्ञाविज्ञास्यते  
 तद्यथा कश्चित्त्रवायमाह अस्मसु वस्य  
 शाटके वयेति सपश्यति यदि शाटको न  
 वातव्यः अथवा तद्योन शाटकः शाटको  
 वातव्यश्चेति विप्रतिषिद्धमेतत् भाविनी



एतलसंज्ञाभिप्रेतासमयेवातव्येयस्मि  
 न्वनेशादकश्येनइवतीति एवेमिहापिस  
 लस्यस्यनेभवतियस्यात्मनेपदमित्येषा  
 संज्ञाभविष्यतिश्रुयवाप्रनरस्तनियमःत  
 नुचोक्तविकरणोच्यवदितत्वात्रियमोनश  
 मोति नैषदोषः श्रुयप्रवृत्तिज्ञापयति  
 विकारोभोनियमोवलीयानिति यदये  
 क्वचिद्विकरणाविधावात्मनेपदपरस्मैप  
 दानिचयतत्पितृपसर्गादेतिविभाषस्ता  
 स्तिकिंप्रनयेप्रत्ययनियमः श्रुनरात्रि  
 तपवश्रात्मनेपदेभवतिभावकर्मणोरेरा  
 त्मनेपदेभवतीति श्रुहोरिचुत्यकृत्यर्थ  
 नियमः श्रुनरात्रित्प्रत्ययनेपदमेवभा  
 वकर्मणोरात्मनेपदेमेव कथावविशेषः  
 तत्रप्रत्ययमेशेषवचनेपरस्मैपदस्यानि  
 हतत्वात् तत्रप्रत्ययनियमेशेषग्रहणो  
 कतेयो शेषाकर्तारिपरस्मैपदमिति किं  
 करणोपरस्मैपदस्यानिहतत्वात् प्रत्यया  
 नियताः प्रकृत्यर्थानियतौतत्रपरस्मै  
 पदमपिप्रामोति तत्रशेषग्रहणोक्तये  
 परस्मैपदनियमार्थं शेषादेवपरस्मैप  
 देभवतिनान्यतरितिकाषात्मनेपदवच

श्री  
 महा  
 भा  
 २४२

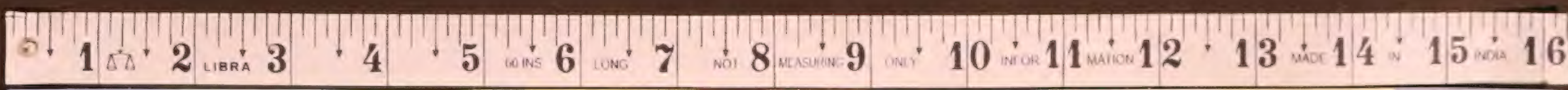
नेतस्यामनियमात् काषायात्मनेपदेव  
 कथं लोहितायति लोहितायने किंप्र  
 नःकारणोनसिध्यतितस्यामनियमात्  
 तद्वामनियमते उच्यतेचनचप्रामोति  
 तद्वचनान्नभविष्यति श्रुततर्हिप्रकृत  
 र्थनियमः प्रकृत्यर्थनियमोनाभावःप्र  
 कृत्यर्थनियमेनेषोप्रत्ययानामभावःश्रु  
 नरात्रित्प्रत्ययनेपदमामवेति नैष  
 दोषः श्रुनवकाशास्तृजादयः उच्यतेच  
 तेवचनाइविष्यति सावकाशास्तृजा  
 दयः कोवकाशःपरस्मैपदिनोवकाशः  
 श्रुयपिप्रियमात्रप्रामवेति तस्यादेय  
 श्रुतिभावकर्मणोनेप्रामवेति तस्याद  
 याणनवकाशःतेवचनाइविष्यतिच  
 तर्हिभावकर्मणोनियमात्रप्रामोति त  
 त्रापिप्रकृतेकर्मग्रहणामनवर्तते कथं  
 कृतमणकर्मणिचेति तदेतरोपपद  
 विशेषणमभिधेयविशेषणानचेदाशेः  
 नचाप्यर्थप्रकृतमप्यर्थभवति नहि  
 गोयासर्पतीसर्पणाददिभवति नैषदो  
 षः यत्तावदुच्यतेनाप्यर्थभवति श्रुया  
 र्थमपिप्रकृतमप्यर्थभवति तद्यथा



शास्त्रार्थाः कृत्याः प्रणोयेतेताभ्युपानीये  
 गीयते उपस्थपनेवशात्तयस्यभावेने य  
 दप्युच्यतेनवल्लयस्यकृतमनवर्तनादस्य  
 द्रवतिनहिगोपामपेतीसर्पणादहिर्भवती  
 ति भवेद्व्येषेनदेवस्यात् शब्दस्त्वत्येन  
 येनाभिसंवध्यतेतस्यतस्यविशेषकोभवति  
 शेषवचनेच शेषग्रहणोक्तव्यं शेषात्  
 रसपरमिति किंप्रयोजने शेषेनियमाद्यं  
 प्रकृत्यर्थानियतौप्रत्ययानुनियताःतेशोषे  
 पिप्रामवेति तत्रशोषग्रहणोक्तव्यंनिय  
 माद्यं शेषात्परस्मैपदेभवतितात्परि  
 निकर्तृविचात्मनेपरविवेयेपरस्मैपदप्रति  
 षेधार्थं द्वितीयेशेषग्रहणोक्तव्यं शेषा  
 क्लेशइतिवक्तव्यंइहमाभूत्त भियतेकस्त  
 लःसयमेवकतरस्मिन्पक्षेपक्षःशुक्ल  
 त्पथनियमे प्रकृत्यर्थनियमेतावन्नदो  
 ष प्रकृत्यर्थानियतौप्रत्ययानुनियताः  
 तत्रार्थःकर्तृग्रहणन कर्तृग्रहणाच्चै  
 षदोषोजायते प्रत्ययनिमित्तोयेदोषःप्र  
 त्ययानियताःप्रकृत्यर्थानियतौ तत्रक  
 र्तृग्रहणोक्तव्यंभावकर्मणोर्निवृत्त्यर्थं क  
 र्तृग्रहणाच्चैषदोषोजायतेप्रकृत्यर्थनिय

श्री  
 मद्र  
 भा-  
 रत

मेशोषग्रहणोक्तव्यं कथं प्रकृत्य  
 र्थानियतौप्रत्ययानुनियता ततोवद्या  
 मिपरस्मैपदेभवतीतिनत्रियमाद्यंभवि  
 ष्यति यत्रपरस्मैपदेचात्तुप्रामोतिनत्रप  
 रस्मैपदेभवतीति तत्रहिप्रत्ययनिय  
 मेद्वितीयेशेषग्रहणोक्तव्यं नकर्तव्यंयो  
 गविभागःकरिष्यते अनुदात्तइतिन्यास  
 नेपदे ततोभावकर्मणोःततःकर्तृ क  
 र्तरिचात्मनेपदेभावकर्मणोःततःकर्म  
 चानिहोरकर्तरीत्येव भावकर्मणोरिति  
 निवृत्ते यथैवतर्हिकर्तृभवति एवभा  
 वेपिकर्तृप्रामोतिपनिजीवेनमानेदः  
 नास्यकिंचिदुत्ततिरोगः द्वितीयेयोगः।  
 विभागःकर्तव्यः अनुदात्तइतिन्यास  
 नेपदे ततोभावेततःकर्मणि कर्मणिच  
 त्मनेपदेभवति कर्मणोत्पन्नवर्ततेभाव  
 इतिनिवृत्ते ततःकर्मचानिहोर कर्तरी।  
 त्येवकर्मणोत्पन्ननिवृत्ते एवमपिशेष  
 ग्रहणोक्तव्यं अनुपराभाक्कृज्ज्भव  
 मर्थे इहमाभूत्त अनुक्रियतेस्वयमेव  
 पराक्रियतेस्वयमेवेति अनुचैतदपियो  
 गविभागादेवसिद्धे नसिध्यतेनतया





प्राप्तिः सा योगविभागेन शक्या वापि ते  
 पुनस्तस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वति  
 पणप्राप्तिरप्रतिषिद्धा तया प्राप्नोति श्ये  
 तद्विप्राप्तिः पणप्राप्तिर्वा येन नोत्सहते य  
 निमिद्वासनी वापि ते एते तद्विकर्तरीक  
 मव्यतिहारश्च कर्तृगृह्णा प्रमाख्याय  
 नेतस्य कृतमन्तरानुवर्तिष्यते शेषात्क  
 र्तरिकर्तरीति किन्तु मरे कर्तव्यः क  
 र्ता तत्र यथा स्यात् कर्ता चायश्च कर्ता  
 तत्र मा भूत ततो न पणभाक् कर्तृ  
 येच कर्तरीकर्मव्यतिहारः क्रियाव्यति  
 हारश्चित्तवक्तव्ये कर्मव्यतिहारश्चोयस्य  
 व्यमाने इव च सज्जेत देवदत्तस्य धान्ये वा  
 तिलनेति इव च स्यात् व्यतिलनेत्य  
 निपुननेतन्नद्विवक्तव्येन वक्तव्ये क्रिया  
 लोके कर्मस्य पाचरति किं कर्म करिणा  
 मीको क्रियो करिणामीति एवमपि वक्त  
 व्ये कृत्रिमा कृत्रिमयोः कृत्रिमसंप्रत्ययो  
 भवति क्रियापि कृत्रिमं कुमेन सिध्यति  
 कर्तरीसिततमं कर्मस्य चाने कथंचकि  
 येप्सिततमा स्यात् क्रियापि क्रिययेप्सित  
 तमा भवति कथा क्रियया संपश्यति क्रिय

श्री  
 मरु  
 भा  
 २४५

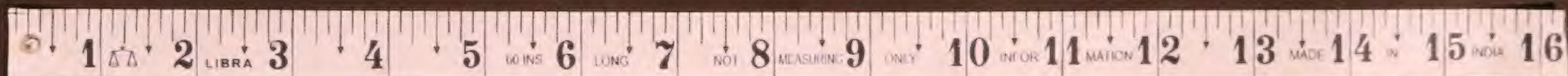
या शक्ययति क्रियया भवत्यति क्रि।  
 यया वा इदमप्यमनयाः प्रेक्षाएवं  
 कारी भवति स बुद्ध्या तावत्केचिदर्थं मे  
 पश्यति सेंट्रे ग्राथेना शार्थिने च वसा  
 यः सुखवसाये प्रारंभः प्रारंभे निवृत्ति  
 निवृत्तौ फलावाप्तिः एवं क्रियापि कृत्रि  
 मे कर्म एवमप्युभयोः कृत्रिमयोः कृत्रि  
 गतिः प्रसज्येत तस्मात् क्रियाव्यतिहा  
 रश्चित्तवक्तव्येन कृत्ये इह कर्तरीव्यतिहा  
 रश्चोयतासिद्धे सोयमेव सिद्धे सनियक्त  
 मगृह्णा कर्तरीति तस्यैतत्प्रयोजने क्रिया  
 व्यतिहारि यथा स्यात् इति प्रयुक्तं  
 गृह्णा किमर्थं कर्मव्यतिहारि च  
 कर्तृगृह्णा क्रियते भावकर्मणोरप्यस्य  
 नेपदे मा भूदिति इतरथा हितप्रतिषे  
 धे भावकर्मणोः प्रतिषेधः सुक्रियमाणो  
 दिकर्तृगृह्णा भावकर्मणोरप्यनेना  
 त्मनेयदप्रतिषेधः सुक्रियमाणो दिक  
 र्तृगृह्णा भावकर्मणोरप्यनेनात्मनेय  
 दप्रसज्येत तत्र को दोषः तत्र प्रतिषेधे  
 भावकर्मणोः प्रतिषेधः तत्र प्रतिषेध  
 वकर्मणोरप्यनेनात्मनेपदस्य प्रतिषे



यः प्रसज्येत अतिगम्यते ग्रामाः वा  
 तिह्यन्ते तस्यैव नवानंतरा प्रतिषे  
 धात् नवेषदोषः किं कारणमनंतरा  
 स्पप्रतिषेधात् अनंतरं यदात्मनेपदा  
 विधानंतस्पप्रतिषेधः कुत एतत् अन  
 तरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वेति  
 क्वाप्तिरप्रतिषिद्धान्या भविष्यति न  
 नचेयं प्राप्तिः एवाप्राप्तिर्वा येतनात्मह  
 ते प्रतिषिद्धा मनीवायितम् इतरार्थत  
 हि कर्मग्रहणं कर्तव्यम् क्रियते तत्रैव  
 षा कर्तव्यपरस्मैपदमिति द्वितीयं कर्त  
 व्यम् किं प्रयोजने कर्तव्यः कर्तान्तर  
 णात्मा कर्ता चान्यश्चयः कर्तान्तरमा  
 भूदिति न गतिहिंसायेभ्यः प्रतिषेधे  
 सादीनामुपसंख्यानं कर्तव्यम् अतिहं  
 ति अतिजल्पति इति वाच्यः प्रतिषेधः  
 संप्रहरति राजानः स विवर्हेते गरीति  
 न वहिरीत्यर्थः देशान्तरायाणां क्रिया  
 वेहतिः इतरतरायाणां यदाश्च परस्म  
 रौपदाश्चैतिवक्तव्यम् परस्परसात्तिल  
 तेति विपरभाजनेः उपसर्गग्रहणं कर्त  
 व्यं इमाभूत् पराजयति मेनेति तत्र हि

कर्तव्यं कर्तव्यम् यद्यपि तावदये परा  
 शब्दो दृष्टापचारः उपसर्गश्चानुपसर्गः  
 शु अयतावल्लिषादो दृष्टापचार उप  
 सर्गपवत्तस्यास्य कोन्यो द्वितीयः महापो  
 भवितुमर्हति अन्तरतः उपसर्गान् तय  
 यास्य गो द्वितीयेनाथ इति गोरेवानीयते  
 नाश्चानगदेभः आशेदोनास्य विहरणो  
 आः अथ सन क्रियस्यैतिवक्तव्यम् इ  
 हापिययास्यात् विषादिको व्याददाति  
 तत्र हि वक्तव्यं न वक्तव्यं इहाशेदोनास्य  
 इतीयतसिद्धम् सायमेवं सिद्धे सति या  
 हिहरणग्रहणं करोति तस्यैतत्प्रयोजन  
 म् आस्य विहरणसमानक्रियादपि या  
 णात्मा यथाज्ञानीयकास्य विहरण  
 क्रियानयाज्ञानीयकापि स्वागतं कर्त  
 काश्चैतिवक्तव्यम् इहमाभूत् व्याददेते  
 पिपीलकाः पतंगमुखमिति समोह  
 जनक्रीडनसपरिभ्यश्च उपसर्गग्रहण  
 कर्तव्यं इहमाभूत् अनुक्रीडति माणावक  
 मसमः अकृतं न इतिवक्तव्यम् इहमा  
 भूत्संक्रीडति शकटानि आगमेः क्षमा  
 यामुपसंख्यानम् आगमयसतावत्ता

श्री.  
 मुस्ता.  
 भा.  
 २४५





गावक शिरोजितासायाम् उपसेखानेक  
 तेये अपस्किरतिन्यभेदः अपस्कि  
 रजेकक्रुदोभस्यापी अपस्किरतेसाश्या  
 पी हरतेगीतिमाकीले उपसेखानेक  
 तेयम् पैतृकमश्याज्वहरतेमातृलक  
 गावानुहरतेमातृलकदिपसायान क  
 तेयम् अनतेसगालः श्राष्टकतेगुरु  
 म् श्राशिषिनाथः उपसेखानेकतेयम्  
 सपिषानाथते मथनोनाथते शपउप  
 लेभे शपउपलभेनशतिवक्तव्यम् देव  
 नायपते समव स्थः प्रतिज्ञानशतिवक्त  
 व्यम् अस्तिस्कारमातिष्ठते श्रागमोय  
 गाह्दी श्रातिष्ठतेविकारगुगाह्दीश्रा  
 तिष्ठते उदात्र उदाह्यामिति वक्तव्यं  
 इहमाभूतउतिष्ठतिमनाउपाय उपदेव  
 एजासगतकरायाः उपादेवएजास  
 गतकरायाविति वक्तव्यम् आदित्यमु  
 पतिष्ठते चंद्रमसमुपतिष्ठते संगतक  
 रागा रथिकावपतिष्ठते अश्वारोहानुप  
 पति वहनामणचिन्तामकोभवति ।  
 चित्तवान् पश्यवान्मवेस्मिन्दर्कमु  
 पतिष्ठते मैवसेस्यामचित्तायमवापि

श्री.  
 मन्त्रा.  
 भा.  
 २५६

हियणावयम् एतदण्यसाकायेपयर्क  
 मुपतिष्ठते अपरश्राह उपादेवएजासगा  
 नकरागामित्रकरागामिधितिवक्तव्यम्  
 संगतकरादेवएजाउदाहृतम् मित्र  
 करागागाकानुपतिष्ठतेमहामात्रानुप  
 तिष्ठति विनापुपलभेनानिरीकुरुते  
 इत्यर्थः पथिग्रयंथ्याः सन्नमुपतिष्ठ  
 ते अग्रयंथ्याः साकेतमुपतिष्ठते बालि  
 शायामिति वक्तव्यम् भिक्तकोवाहणा  
 कुलमुपतिष्ठतेउपतितीवा इदिज्ञातयः  
 अकर्मकादित्यव अनपतिसवंगासवगा  
 कारइति स्वागकर्मकाश्रुतिवक्तव्यम् ।  
 अनपतेपागीअनपतिष्ठते अष्टादिभ्या  
 मित्यत्रकिम् प्रत्यदाहियते किंअनका  
 गामात्मनेपदमेवोदाहियते आत्मने  
 पदमेवप्रत्यदाहियते परस्मैपदप्रत्यदा  
 हायम् तपिरयमकर्मकः अकर्मका  
 श्रापिसोयसर्गाः सकर्मकाभवेति ना  
 चानेगाकर्मकर्तारसकर्मकाश्रुति  
 काभवेति यद्व्यते नचानेगाकर्मक  
 तारसकर्मकाश्रुतिवक्तव्यम् अतरे  
 एवापिकर्मकर्तारसकर्मकाश्रुतिवक्तव्यम्



भवेति नयथा नदीवरती त्यकर्मकः  
 भारंवरतीति सकर्मकः तस्मान्निरूप्य  
 तीति प्रत्ययस्यार्थम आहोय शकर्मक  
 दिनेव आयच्छतिरन्तेरूपान् आहो  
 तिहषलं पादेन सांगकर्मकाश्चतिव  
 कथम आयच्छतेपाणी ग्रहते शिरः  
 ति समागच्छ संगोगमादिप्रविदिप्र  
 क्षिप्तिरतीवामुपसाद्यानेकतेयम से  
 विने संपृच्छते अतिदृष्टिभ्यश्चतिव  
 कथम माससृषात् माससृषात्ताम  
 माससृषते अति प्रसंश्रुताते दृष्टि  
 संयच्छते उपगोदस्यत्स्यैवतिवक्त  
 ये निरस्यतिनिरस्यते समूहति समू  
 हते आहो ३ ज्योतिरुहमनेज्योतिरुह  
 मनइतिवक्तव्यमइहमाभूत आक्राम  
 तिधुमोहमवलमिति वाकवाक्यकवा  
 चासितिकिमर्थं वगतनुसंप्रवरेतिउक्कु  
 टाः वाकवाचासित्युच्यमानेप्रापिप्रा  
 मोति एनेपिद्विवाकवाचः आनश्चवा  
 कवाचः ऊक्तेनोदितेउच्यते सर्वेष्व  
 वाकवाचाम तत्रप्रकर्षगतिर्विज्ञास्य  
 ते साथीयोयेवाकवाचइति केचसाथी

श्री.  
 मरु.  
 भा.  
 २५३

यः येषावाचिशकारादयोवर्णावाज्येने  
 एनेयामपिवाचकारादयोवर्णावाज्येने आन  
 श्रुज्येने एवेत्याहः ऊक्तेनोदितेनेवेत  
 आहः अत्रकरणमेवेनेषा अणवानेवे  
 विज्ञायते वाकवाचयोषा तस्मेवाकवा  
 चइति अवाहुः गिरनेइतिवक्तव्यम यु  
 गातेः माभूत तत्रहिवक्तव्यनवक्तव्य  
 गुगातेः सभूत तत्रहिवक्तव्यनवक्तव्य  
 अवाहुइत्यचने अवर्षस्यगुगातेः प्रया  
 गानास्ति समस्ततृतीयाप्रकारितिकि  
 मर्थम उभौलोकौसंचरसि इमंचामुच  
 देवत्वं तृतीयाप्रकारित्युच्यमानेप्रा  
 प्रामोति अत्रापितृतीयायोगः एवेत  
 हितृतीयायोगादित्युच्यतेसर्वत्रचत  
 तीयायोगास्ति तेमन्यामहेसाथीयस्त  
 तीयाप्रकारिति तेनसाक्षाद्यत्रतृतीया  
 तेनपदेनेयोगस्तत्रभवति दाणाश्च  
 कथंचतृतीया नामचतथीस्यात् एव  
 तर्हिपिष्टसिद्धयवहारोत्तृतीयाचविधी  
 यते आत्मनेपदेचरास्यासंप्रयच्छते  
 योहिशिष्टयवहारोत्तृतीयासंप्रयच्छ  
 तीति एवेतत्रभवितव्ये एवेवेनाथीने



नयोगेन केनेदानीन्तनीयाभविष्यति आ  
 त्मनेपदेव सहयोगेनतीयास्याह्यतिहा।  
 गतद्रोविधिः सहप्रकेप्रधानशत्रुत्तनी  
 याभविष्यति कर्तरिकर्मव्यतिहारशत्रु  
 त्मनेपदे उपाय इहकस्मान्भवति स्व।  
 शादकांतमुपयकृतीति अस्वपदासंक  
 रेतितदाभवितयं यथेवेसीकरणाति  
 प्रामोतिहिस्तुहितः नातस्तुहितउत्पा  
 यते नानोत्तीः अनोत्तीप्रतिषेधसकर्म  
 वचनम् अनोत्तीप्रतिषेधसकर्मकग्रह।  
 णाकर्तव्य इहमाभूत औषधस्याप्रजिता  
 सनेति नवाकर्मकस्यान्तरेणाविधाना  
 न नवाकर्तव्यमकिंकारणम् अकर्मक  
 स्यान्तरेणाविधानात् अकर्मकाज्ञानाते  
 रुन्तरेणायोगेनात्मनेपदेविधीयते एवं  
 वत्सनति प्रतिषेधः एवंस्पष्ट एवंस्प  
 चायप्रतिषेधः सचसकर्मकप्रारम्भः क  
 णंप्रनत्तयतेप्रतिषेधति अनंतरस्यावि  
 धिर्वाभवतिप्रतिषेधोवेति कणंप्रनत्त  
 यतेसकर्मकार्णायमारभति अकर्म  
 काज्ञानातेः सनशात्मनेपदेवचनेप्रयो  
 जनेनास्तीतिरुत्तमसकर्मकार्णविज्ञा।

श्री.  
 मरु.  
 भा.  
 २५६

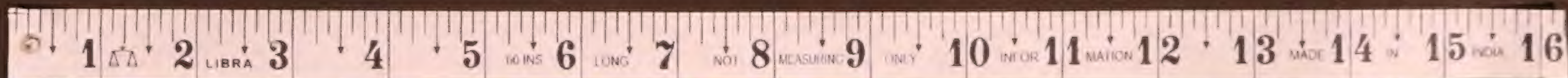
ने शदेः शितः शदेः शितः परस्मैपदा।  
 अयिनादात्मनेपदाभावः शदेः शितः  
 परस्मैपदाअयिनात्तयात्मनेपदस्याभा  
 वः शीयते शीयते शीयते किंचभोः।  
 शदेः शितपरस्मैपदेचित्युच्यते नावत्।  
 परस्मैपदेचित्युच्यते परस्मैपदेप्रनवि  
 ज्ञायते कथमनुदानदि तयात्मनेपदे  
 भावकर्मणोरित्येतायागावृत्ताततः श  
 वाकर्तरिपदमित्युच्यते परस्मैपदेप्रनवि  
 ज्ञायते कः प्रनरहेति एतायागावृ  
 काणावाकर्तरिपरस्मैपदेवक्तं किंतुहि  
 विशेषणसर्वमात्मनेपदप्रकरणमनु  
 क्रमशेषावाकर्तरिपरस्मैपदमित्युच्यते  
 पवमयिपरस्मैपदाश्रयाभवति कणंप्रदे  
 तावदण्यष्टव्यः यदीदंताच्यतेकिमिह  
 स्यादितिपरस्मैपदमित्याह परस्मैपदा।  
 अयामभवति सिद्धतलडादीनामात्मनेप  
 दवचनात् सिद्धमेतत् कणंप्रदेतलडादी  
 नायात्मनेपदेभवतीतिवक्तव्यम् मिथ्या  
 तिष्ठतहिभिद्यतेयद्यानामकेवास्त न  
 नवाकंशदेः शितः परस्मैपदाअयिना  
 दात्मनेपदाभावति नैषदोषः शितश



तिनैषायेवमी कान्हिसेवेधषपी शि  
 तोयः शदिः कश्चुशितः शदिः प्रकृतिः  
 शित्यकृतेरिति अथवाहाये शदेः शि  
 तइति नचशदेः शिरस्तितेविषयेविना  
 स्पामः शदेः शिदिषयादिति अथवाय  
 यपितावदेतदस्यभवतिविकरागोभ्या  
 नियमोवलीयानिति इहेतत्रास्तिविक  
 रणाहीराश्रीयतेशितइति उपसर्गपूर्व  
 नियमेदेवायउपसंख्यानं उपसर्गपूर्व  
 सनियमेग्रहवायउपसंख्यानं कर्तव्य  
 यविशत न्यकीणीत किंप्रनः कारणान  
 सिध्यति अथवावहिनत्वात् ननुवायम  
 द्वातारुतः धातुग्रहणानुग्रहिष्यते  
 नसिध्यति अगम्यहियुच्यते विकरा  
 गानवांगेसासासंवातभक्तः नषकाथा  
 तग्रहणानुग्रहीतम् एवंनहिदमिहमा  
 प्रथमम् अदीक्रयताविकरागइति कि  
 मत्रकर्तव्यपरवादडागमः नित्यविक  
 रागाः कृतेष्वपिप्रामुख्येनकृतेष्वपि अश  
 पिनितः कृतेष्वपि विकरागोपप्रामोत्त  
 कृतेष्वपि अनित्योत्त अन्त्यस्यकृतेष्वपि  
 मोतित्यन्यस्याकृतेष्वपिश्रुतानरस्यचशा

श्री.  
 मरु.  
 भा.  
 २५५

मवनिधिरनित्योभवति यदेतद्विरुद्धमि  
 हेसंप्रथमं अदीक्रयतालादेशाति कि  
 मत्रकर्तव्यम् परवादडागमः नित्योत्त  
 देशः कृतेष्वपिप्रामोत्तकृतेष्वपिनित्योत्त  
 लादेशस्यात्मनेपदेनगमाभविष्यतीति  
 नित्योत्तलादेशस्यात्मनेपदेनगममिति  
 चेदोतित्यनिमित्तत्वादात्मनेपदाभावः  
 नित्योत्तलादेशस्यात्मनेपदेनगममिति  
 चेदेवमुच्यते अइपिनित्यनिमित्तः कृते  
 पिलादेशोप्रामोत्तकृतेष्वपि अदीक्रयता  
 मितत्वादात्मनेपदस्याभावात् तस्मादप  
 संख्यानं कर्तव्यं नकर्तव्यं अंतरंगालादे  
 शाः नैतद्विरुद्धमहे अंतरंगानांतरंगश  
 ति नित्योत्तानरगश्च अत्रावललादेशो  
 तेरीणाकार्याणिपुण्यस्याभवति विक  
 रागाः अडागमः नियममिति तद्विरुद्धः  
 ततोयदिएवैनियमोत्तलभेनकृतेष्वपि  
 अथापि विकरागादितिअद्वलभेनपव  
 मपिकृतेष्वपि नतुलभ्यम् विकरागा  
 म् अंगान्तेवविकरागाप्यपितयाइति त  
 रनस्तरंतीत्युक्तमर्थं अडागममिअनदा  
 गेपूर्वमेवितव्यं उपार्कदितोदमर्थम् अ

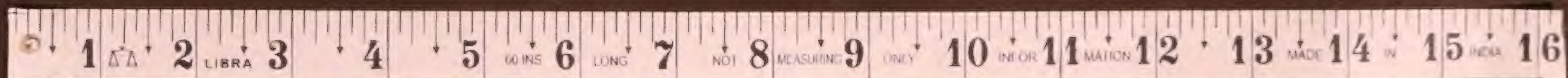




ब्रह्मनेरितेरिहतेमादृक्स्वरूपिभावः  
 प्रामोति ननुविश्वभावेकतेषां ह्यंतरव  
 स्थाप्रामोति नैषदोषः यत्रावच्छेदने  
 श्रृंगान्त्वेविकरणापचित्याः तत्रतस्मा  
 रंतीनेवमर्थं भवेत्सिद्धम् यत्रविकर  
 णानित्याः श्रृंगमनित्यानित्यम् यत्रांग  
 त्वेविकरणाः स्यः यत्रतावत्लभ्यं  
 नित्यं परत्वात्तत्रांगतावद्वति यदपु  
 च्यते श्रृंगान्तापि श्रृंगदंगे एवमेषि  
 तयमुपाकृदित्यवमर्थमिति श्रृंगज  
 द्वादिहतेमादृक्स्वरूपिभावः क  
 षिभावेकतेषां ह्यंतरात्कृत्यादिति  
 कृतापुनरादभविष्यति ननुचोक्तं पुन  
 र्ऋक्षिभावः पुनरादितिवक्तव्यं यत्र  
 स्थाप्रामोति नैषदोषः चक्रकेविष्टो  
 चवस्था श्रृंगान्तेरितितैषांपंचमीका  
 तर्हि विशेषेणावश्यं तेषां विशिः कश्चने  
 विशिः विशेषः व्यवहितश्चापिशकते  
 विशेषपित्तं श्रृंगान्तरापि पदेवशिरीषि  
 पदेवशिरीषपदे यद्विधिश्च समर्थानां  
 व्यवहितेनापिसामर्थ्यं भवति एवंवत्स  
 नः किमिदं सर्वं प्रह्लासनेपेक्षं शक्यं

श्री  
 महा  
 भा  
 २५

येषामात्मनेपदमकंतेभ्यः सन्तेभ्योभ  
 वति किंचातः यदि सन्तेभ्योभविशेष  
 भवति एवंवत्सन्तापते किमेतादृक्वित्तो  
 श्रृंगयोगापेक्षमन्तरविधिप्रवर्तते  
 भुक्तेऽप्युपपन्न इति यथेच्छसितया  
 स्तु प्रस्तुतावत्सन्ते ननुचोक्तं नि  
 मित्रमवशेषितं भवति निमित्तं च विशेष  
 पित्तं कथं सन्मेवात्र निमित्तं नविशे  
 षपिणामः एवंवत्सन्तात्मनेपदेभव  
 तीति कृतः सन्ति श्रृंगवापुनरस्यो  
 गापेक्षं ननुचोक्तं मन्तरविधिप्रक  
 ल्पत इति विधिश्च प्रकृतः कथमन्तरा  
 पि एवंवत्सन्तात्मनेपदेव निष्पात इति कि  
 मर्थं पुनरिदमच्यते एवंवत्सन्ति शदि  
 मियत्यर्थं एवंवत्सन्ति शदिमियत्य  
 र्थायमारंभः शदिमियतिभ्यो सन्तेनाभा  
 मात्मनेपदेमाभूदिति इतरतादिताभा  
 सन्ताभ्यामात्मनेपदप्रतिषेधाः इतर  
 यापनचामानेह्यनस्मिन् शदिमिय  
 तिभ्यामात्मनेपदप्रतिषेधोक्तव्यः स्या  
 त् शिशान्तिममूर्धनि कथं पुनः एवं  
 वत्सन्तात्मनेपदे शदिमियतिभ्यामात्मने





यदप्रतिषेधः शक्यो विज्ञातं वतिनिर्दे  
 शोयं कामचारश्च वतिनिर्देशो वाक्यशेष  
 समर्थयिते न च यथा उशीनरवत्सरेषु  
 वाः सन्ति न संतीति मातृवदण्डाः का  
 लाः सन्ति न संतीति पवमिह्यपिष्टव  
 द्भवतिष्टवन्नभवति दृष्टवन्नभवती  
 निवाक्यशेषसमर्थयिष्यामहे यथाह  
 वैद्योर्योगयोः सन्तताभ्यामात्मनेपदेन  
 भवति एवं शदिमियतिभ्यामपि सन्त  
 ताभ्यामात्मनेपदेन भवतीति यदि न  
 हि शदिमियत्यर्थो यमो नैरंभः विधिनेष  
 कल्पने आसि सिषते शिशयिषते अ  
 यविध्यर्थः शदिमियतिभ्यामपि सन्तताभ्या  
 मात्मनेपदेशमोति यथेह कसितयास्त  
 अस्ततावत्यतिषेधार्थः न न चोक्तं विधि  
 ने प्रकल्पत इति विधिप्रकल्पः कथं  
 पतदेवज्ञापयति भवति सन्ततादात्मने  
 पदमिति यदयं शदिमियतिभ्यामात्मने  
 पदप्रतिषेधं शास्ति अथवा पुनस्त  
 विध्यर्थः न न चोक्तं शदिमियतिभ्यामपि सन्त  
 ताभ्यामात्मनेपदेशमोति नैव दोषः प्र  
 कृतं स नो तेन न वतिष्यते क प्रकृतं ता

श्री  
 महा  
 भा  
 २५१

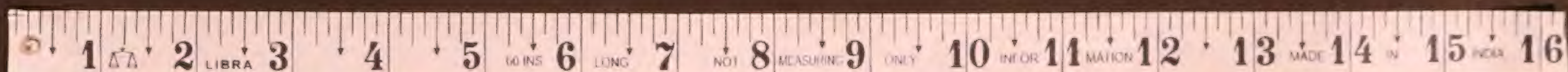
नोक्तः सकर्मकान् स नो नाप्रत्याग्राह्य  
 वः स नो नमियते तल्लिङ्गोऽस्य स नो न  
 एवं कृत्वा सोऽप्यदोषो भवति यद्वक्त्रे नि  
 मित्तमवशेषितं भवतीति इह्यपि हि स  
 न इति वर्तते चेति निवृत्ते नैव वा पुनः अ  
 त्रशदिमियतिभ्यामपि सन्तताभ्यामात्मने  
 पदेशमोति किं कारणं शो देशित इति  
 नित्यच्यते न च शदिरेवात्मनेपदमिति  
 मिते किं न हि शदिपि निमित्तं अथपि  
 शदिरेव शित्तरस्तानि मिते चाप्यशदिशि  
 त्तरो भवति यत्र न हि यन्त्रापीये विद्य  
 ते लुट् लिट् आद्येति अथपि नमियते  
 वात्मनेपदमिति मिते किं न हि लुट्  
 लिट् आद्यपि निमित्तं अथपि मियते  
 वल्लुट् लिट् आद्यस्तानि मिते न चाप्यस्य  
 त्तरो भवति किं पुनः पु  
 र्वमप्यदात्मनेपदेन सन्ततादात्मने  
 पदेन भवति महेति पूर्वस्यात्मनेपदद  
 शनात्मनेपदात्मनेपदभाव इति चेत्  
 पादिष्यप्रसिद्धिः पूर्वस्यात्मनेपददश  
 नात्मनेपदात्मनेपदभाव इति चेत् पु  
 पादिष्यप्रसिद्धिः पूर्वस्यात्मनेपददश



नात्मनेपादात्मनेपदभावश्चेत्तु य  
 पादिष्वप्रसिद्धिः जगत्पतेमोमांसेन न  
 ह्येतेभ्यः प्राक्सनप्रात्मनेपदपश्यामः  
 सिद्धेन पूर्वस्यालिंगातिदेशात् सिद्धमे  
 तत्कथं पूर्वस्यादात्मनेपदेलिंगेन  
 त्मनेतस्याप्यतिदिश्यते कृज्जदिष्वत  
 लिंगप्रतिषेधः कृज्जदिष्वतलिंगप्रति  
 षेधोक्तव्यः पुनचिकीर्षतिपराति  
 कीर्षति पुस्ततर्हिप्राक्सनोयेभ्यश्चा  
 त्मनेपददृष्टेतेभ्यः सनेतेभ्योपिभवती  
 ति ननुचोक्तं पूर्वस्यात्मनेयददर्शनात्।  
 नेदात्मनेपदभावश्चेत्तु पादिष्वप्रसि  
 द्धिरिति नैषदोषः पुनवेयकराणां  
 मर्यादाविषयति पुनवावयवेकृतंति  
 तेमसदायस्यविशेषकंभवति यद्यव  
 यवेकृतंलिंगेसमदायस्यविशेषकंभ  
 वति इहापिप्रामोति जगत्पयति यद्य  
 वयवेकृतंलिंगेसमदायस्यविशेषकं  
 भवति इहापिप्रामोति जगत्पयतिमो  
 मोमयति नैषदोषः पुनवेयवेकृतंलि  
 गेसमदायस्यविशेषकंभवति यंसम  
 दायसोवयवोनवाभिचरति नसनेवा

श्री  
 महा  
 भा  
 २५२

भिचरति लीचपुनर्वाभिचरति तद्य  
 यागोः सकृन्निकर्णवाकृतंलिंगेगो  
 रेवविशेषकंभवति नगोमेइत्यस्य प्र  
 मयप्रदोक्तंयं पूर्ववत्प्रायादिति  
 वक्तव्यं किंप्रयोजनं लीयागं लीय  
 गेतादपियथासातं याज्जस्यतेविक्र  
 मयते ह्वाणीपनेमदीयतइतितत्रको  
 दोषः तत्रहेतुमस्मिन्प्रतिषेधः तत्र  
 हेतुमस्मिन्प्रतिषेधोक्तव्यः प्रास्य  
 तिशाययतीति सूत्रचभियते पश्याम  
 समेवास्तु कथमाज्जस्यतेविक्रमय  
 तेह्वाणीयते मदीयते इतिपुनवेयक  
 राणांमर्यादाविषयति पुनवावयवेक  
 तंलिंगेसमदायविशेषकंभवति तद्य  
 यागोः सकृन्निकर्णवाकृतंलिंगेसम  
 दायस्यविशेषकंभवति यद्यवयवे  
 लिंगेसमदायस्यविशेषकंह्वाणीयय  
 तिइत्यपिप्रामोति पुनवेयवेकृतंलि  
 गेसमदायस्यविशेषकंभवति यंसम  
 दायसोवयवोनवाभिचरति येकचन  
 वाभिचरति तद्यथागोसकृन्निकर्ण  
 वाकृतंलिंगेगोरेवविशेषकंगोमेइत्य





एव श्रोत्रं कृजग्रहणं किमर्थं इहमा  
 भूत इहमासत इहमासः कथंचा  
 ज्ञेयं न प्रयोगः स्यात् प्रत्याहारग्रहणं  
 तत्र विज्ञायते कथंचन ज्ञायते प्रत्याहार  
 रग्रहणमिति इह कृजग्रहणात् इह क  
 स्मात्प्रत्याहारग्रहणं न भवति इहैव कृ  
 जग्रहणात् इह कस्मान्न भवति उड  
 भोचकार उलोचकार ननु चोप्रत्यय  
 उदित्यच्यते न चोप्रत्ययस्यात्मनेपदेषु  
 प्रणामः ननु सोमेन किं तर्हि स्वरितजित  
 कं त्रिभिः शयैः फलश्च नैव शेषः  
 इदं नियमार्थं भविष्यति श्रोत्रं यवदे  
 वेति यदि निमार्थं विधिर्न प्रकल्प्यते  
 होचके विधिश्च प्रक्रमः कथंचनैव  
 दिनिवर्तते श्रोत्रं यवदेवेति श्रो  
 त्राभावात् स्वयं प्रकल्प्यते इति वक्तव्यं इह  
 पियथा स्यात् उच्यते श्रुतं प्रकल्प्यते  
 इह स्वराद्येनोपस्थितं निवक्तव्यं प्रक  
 ल्पे समः सावः किमर्थं विदेशस्याप्य  
 हणो क्रियते न समो गामादिष्वेवाच्यते  
 समाह्वानं उच्यते सकर्मकाय सकर्मका  
 योयमारंभः श्रुतं भवति इति हिवर्त

श्री  
 महा  
 भा  
 २५३

तेभ्यो न श्रुतं वनकौटिल्ययोरिति  
 वक्तव्यं इह च यथा स्यात् प्रभुजति  
 वासमी निभुजति ज्ञानशिरसी तत  
 दिवक्तव्यं नयस्य भजे रवने चानवने  
 चार्थस्तस्य ग्रहणं न चेतस्य भजे रवने  
 चानवने चार्थः गोरागो गोरात्मनेपर  
 विधानेणैतस्य कर्मणास्तु शोपलजिः  
 गोरात्मनेपरविधानेणैतस्य कर्म  
 णैतदेवेतदेव कर्म भवति तदात्मनेप  
 दं भवतीति वक्तव्यं इतरथा हि सर्वत्र  
 प्रसंगः इतरथा हि सर्वत्र प्रसंगः स्यात्  
 इहापि प्रसंगेन श्रोत्रं इति हस्तिनेरु  
 स्तिपकाः श्रोत्रं हमानो हस्तीत्यलमा  
 रोहयति मवधानं तत दिवक्तव्यं ननु  
 कथंचनैव वक्ष्याम्यात्मनेपदं भवति त  
 तः श्रुतं यत्कर्मणाः चेत् श्रुतं तेषु क  
 र्माणो यदि तदेव भवति ततः सकर्ता चे  
 त कर्ता चेत्स भवति तत्र विनियोगे  
 कर्मकर्ता ये भवति तत्र कर्मणा यदि  
 तदेव भवति ततः सकर्ता चेत् कर्ता  
 चेत्स भवति तत्र विनियोगे यद्येवं कर्मकर्ता  
 ये भवति तत्र कर्मकर्ता चेत्स कर्म

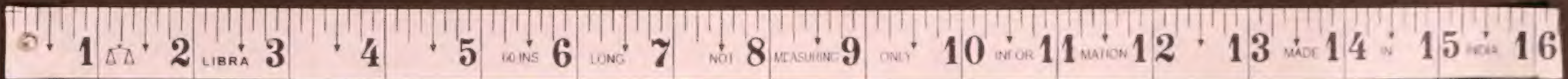


शरीरात्मातत्करोतिमेनोतरात्मासुख  
 उःखनभवति स्वरितजितः स्वरितजि  
 तः स्वरितजितिकिमर्थं यानिवाति।  
 दानिष्ठाति स्वरितजितइतिशक्यमक  
 ते कस्मान्नभवति यानिवातिदानि  
 ण्णाति कर्त्रेभिप्रायेक्रियाफलश्च  
 ते सर्वेषांचकर्त्रेभिप्रायेक्रियाफलम  
 स्तितएवेतिज्ञाणामः येषांकर्त्रेभिप्रा  
 येचाकर्त्रेभिप्रायेचक्रियाफलमस्ति न  
 याजातीयकाः त्वल्पाचार्यणापरि  
 ताः यउभयवेतोयेषांकर्त्रेभिप्रायेचि  
 ताणामः येषांकर्त्रेभिप्रायेचाकर्त्रेभि  
 प्रायेचक्रियाफलमस्ति तथाजाती  
 यकाः त्वल्पाचार्यणापरिताः यउ  
 भयवेतोयेषांकर्त्रेभिप्रायेचाकर्त्रेभि  
 प्रायेचक्रियाफलमस्ति यथाभिप्रा  
 द्वाणकिमर्थं स्वरितजितः कर्तार्यक्रि  
 याफलश्चतीयत्तुचामानेयमपिसंप्रत्ये  
 तिक्रियाफलतत्रैवणात् लज्जलनीते  
 इहनात्तयज यजते वपवपेन आ।  
 भिग्रहणपुनः क्रियमाणानदोषोभवति  
 शुभिराभिमववर्तते प्रयादिकर्मणि

श्री  
 महा  
 भा  
 १८६

श्री  
 महा  
 भा  
 १५५

तेनयेचाभिप्रेतियेचाभिप्राणात् अ  
 भिमत्वामात्रसिद्धेभवति शुभभिप्रा  
 येक्रियाफलइतिकिमर्थं पचेतिभ  
 क्तकयाः कुर्वेति कर्मकराः यजेति  
 याजकाः कर्त्रभिप्रायेक्रियाफलश्च  
 चामानेप्रामोतिः शुभापिदिकता  
 रेक्रियायाः फलमभिप्रेतियाजका।  
 यजेति गालण्यामहइति इतिभूत  
 काः कुर्वेतिपादिकमहर्लण्यामहइति  
 एवंतर्हि कर्त्रभिप्रायेक्रियाफलश्च  
 तेमवचकर्तारैक्रियायाः फलमभिप्रे  
 तितप्रकृष्यगतिविज्ञाणते साधोयो  
 यत्रकर्तारैक्रियाफलमभिप्रेतिति म  
 चांतरायायति यानिफलवपिवपिफ  
 लेपाजकाः पुनरेतरेणाणियजिचा  
 लभेतेभूतकाश्चादिकमिति शेषा  
 क शेषवचनेपंचम्याचदर्थप्रतिषेधः  
 शेषवचनेपंचम्याचदर्थप्रतिषेधोव  
 क्तव्यः भिद्यतेकसुलः स्वयमेवेति  
 वंतदिशेषइतिवदामि समम्याचद  
 कृतेः प्रतिषेधोवक्तव्यः शास्त्रेति।  
 सिद्धेत्तुभयतिदेशात् सिद्धमेतत्कथं।





श्री  
महा  
भा  
३५६

वक्तव्यः किं कारणं अप्रतिषिद्धता  
त न त्यात्मनेपदप्रतिषिध्यते किंतु  
हि परस्मैपदमेनेन विधीयते न वा  
आदिभ्यो वाचनानात् न वा षष्ठीः किं  
कारणं अतादिभ्यो वाचनानात् यद  
यं अतादिभ्यो वाचने करोति तज्ज्ञापय  
त्याचार्येण परस्मैपदविषये आत्मने  
पदभवतीति आत्मनेपदनिर्णयमेवा  
प्रतिषेधः आत्मनेपदनिर्णयमेवाप्रतिषे  
धो वक्तव्यः स्वरितजितः कर्त्रभिः प्राये  
कृष्णफल आत्मनेपदभवति अनप  
राभां कृजोनेति न वा अतादिभ्यो वा  
वाचनानादि अथवा इदेतावदयं प्र  
ष्टव्यः स्वरितजितः कर्त्तरिभिः प्राये  
कृष्णफले आत्मनेपदं भवतीति प  
रस्मैपदं कस्मान्न भवति आत्मनेप  
देन वाध्यते यथैव तस्यात्मनेपदेन  
परस्मैपदे वाध्यत एव परस्मैपदेना  
प्यात्मनेपदे वाधिष्यते बुधप्रथम  
शजने हे प्रहस्यमाना बुधादिप्रक  
र्मकास्तेषां ग्रहणां सकर्मकार्थमवि  
तवत्कर्त्तृकार्थं वा आणवकर्मकाः।



चित्तवर्तकान् अणवकर्मकारि  
 निजरादिगोचोपन्नापरस्मैपदेवचने  
 अणवकर्मकारिनिजरादिगोचोप  
 न्नापरस्मैपदेवकर्म शुक्रमकग्रहा  
 मयनविशेषणायथाविज्ञायेत अथा  
 क्रियमाणोपग्राह्यग्राह्यकर्मकग्रह  
 णाकर्मविशेषणायान् गोपितिवर्तने  
 गोपित्यस्यविशेषण तत्रकोशेषः इहैव  
 यथायान्तेनपामानेप्रयोजयतिचेत  
 यति इहनस्यात् अथयति शापयती  
 ति सिद्धन्तस्मिन्नाविनिवचनात्  
 सिद्धमेतत् कथं अतस्मिन्गोः यः शु  
 क्रमकस्तैवितवक्तव्ये सिध्यति सूत्रेन  
 हिमियते यथायासमेवास्त ननुचो  
 क्तमणवकर्मकारिनिजरादिगोचो  
 पन्नापरस्मैपरमिति नैषदोषः अण  
 वितिकस्येदंश्रुतायस्मात् प्राक्कर्म  
 कर्तव्याविद्यते नचैतस्मात् प्राक्कर्म  
 कर्तव्याविद्यते नपादस्यास्त्वमाद्यस  
 परिप्ररुषचित्तिवदवसः पादिप्रुष  
 टउपसेखाने पादिप्रुषटउपसेखान  
 कर्तव्ये पापयेतेषांश्रुमेकं समोची त

श्री  
 महा  
 भा  
 १५३

दिवङ्मयः किमर्थं अकारः ससुनोति  
 येतदवकुष्यते यदितदिनातेरात  
 कारमनवतिर्भवतिपुष्टोत्तरीत्यत्र  
 पित्तकारः कर्तव्यः विभाषेननकषण  
 र्थः अथेदानीमेतरेणापित्तकारमनव  
 तिर्भवतिइहपिनाथं अकारेण एवं  
 सर्ववकाराः प्रत्याख्यायते ॥ ॥  
 इति श्रीमद्भागवतं तत्तत्तिविरचितं  
 करणमहाभाष्यप्रथमाध्यायस्य तृ  
 तीयेऽध्यायेऽस्मिन्मावङ्किं ॥ ॥  
 पारश्चसमासः ॥ अकारादेकासंज्ञा  
 किमर्थंमिदमुच्यते अथयमेतासमा  
 वेश्यात्रियमार्थवचने प्ररुहन्तः प्र  
 दः कंडकोष्टः कुसूलइति एकस्याद  
 व्युत्पन्नः संज्ञाभवतिः व्याकरणोपिकर्त  
 व्यमित्यत्रप्रत्ययकृत्यसंज्ञानां समावेशो  
 भवति पांचालः वैदेहः वैदर्भइतिप्रत्य  
 यतस्मिदतदज्ञसंज्ञानां समावेशोभव  
 ति अथयमेतासमावेशोदतस्मात्कार  
 णात् अकारादपिसंज्ञानां समावेशः  
 प्रामोति ईष्यतेचैकैवसंज्ञास्पादितित  
 चांतरेणयत्नेनसिद्धानीतिनिगमाथेव





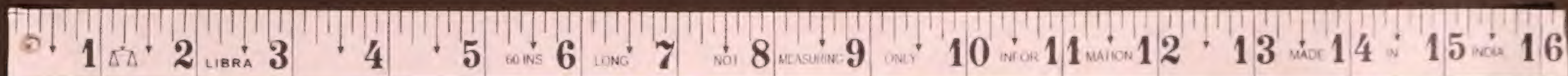


यमानपपतेरुभयसंज्ञाभावः यस्या  
 नः परेकार्येन नियमानपपतेस्तस्यो  
 भयोः संज्ञयोर्भावः सिद्धः कथं दृष्टो  
 तस्य कर्मधारयसंज्ञापरान्तरुषसंज्ञा  
 कथं एवेसवद्वति दृष्टकालेकसर्वज्ञ  
 रस्यसागानवकेवलाः समानाधिकरणं  
 नकेर्मधारयति एवेसर्वकर्मधारय  
 करणमनक्रमतस्यानेष्टितारिस्तत्तु  
 षति तजारेभसामर्णाच्चकर्मधारयसं  
 ज्ञापरिकार्यात्वाच्च तत्तुरुषसंज्ञाभवि  
 षति ननचयस्यापेकसंज्ञाधिकारस्त  
 स्यापितत्तुरुषसंज्ञादृष्टकाकर्मधारय  
 संज्ञाकथं अनुवृत्तिः क्रियते पर्यायः  
 प्रसज्येत एकसंज्ञेतिवचनान्नास्ति  
 योगपद्यसंभवः पगतिदिवः कर्महेतु  
 मन्तुचग्रहणं गतिदिवः कर्महेतुम  
 न्तुचग्रहणं कर्तव्यं उपसर्गः क्रिया  
 योगगतिंकारः कर्तव्यः प्रक्रियमाणो  
 हेचकारे अनुवकाशा उपसर्गसंज्ञाग  
 तिसंज्ञावायेत परवचनेदिनियमानु  
 पपतेरुभयसंज्ञाभावः यस्यापुनः परे  
 कार्येन नियमानपपतेस्तस्योभयोः  
 संज्ञयोर्भावः सिद्धः कथं दृष्टो तस्याप  
 सगसंज्ञाधिकारस्तस्याप्यपसर्गसंज्ञा  
 दृष्टिकारगतिसंज्ञा कथं अनुवृत्तिक्रि  
 यते पर्यायः प्रसज्येत एकसंज्ञेतिव

श्री  
 महा  
 भा  
 २५५

दिगुसंज्ञापरान्तरुषसंज्ञाकथं ए  
 वेसवद्वति तदितोतरपरसमाहा  
 रेचसंज्ञादृष्टाद्विगतिरिति एवेसर्वदि  
 गुप्रकारणमनक्रमतस्यानेष्टितारि  
 स्तत्तुरुषति तजारेभसामर्णाद्विग  
 संज्ञापरिकार्यात्वाच्चतत्तुरुषसंज्ञाभ  
 विषति ननचयस्यापेकसंज्ञाधिका  
 रस्तस्यापितत्तुरुषसंज्ञादृष्टिकाद्विग  
 संज्ञाकथं अनुवृत्तिः क्रियते पर्यायः  
 प्रसज्येत एकसंज्ञेतिवचनान्नास्ति  
 योगपद्यसंभवः पगतिदिवः कर्महेतु  
 मन्तुचग्रहणं गतिदिवः कर्महेतुम  
 न्तुचग्रहणं कर्तव्यं उपसर्गः क्रिया  
 योगगतिंकारः कर्तव्यः प्रक्रियमाणो  
 हेचकारे अनुवकाशा उपसर्गसंज्ञाग  
 तिसंज्ञावायेत परवचनेदिनियमानु  
 पपतेरुभयसंज्ञाभावः यस्यापुनः परे  
 कार्येन नियमानपपतेस्तस्योभयोः  
 संज्ञयोर्भावः सिद्धः कथं दृष्टो तस्याप  
 सगसंज्ञाधिकारस्तस्याप्यपसर्गसंज्ञा  
 दृष्टिकारगतिसंज्ञा कथं अनुवृत्तिक्रि  
 यते पर्यायः प्रसज्येत एकसंज्ञेतिव

अति





चान्नास्त्रियोगपदेनसभवः गति  
 सेत्तापनवकाशाश्चान्नास्त्रियोगपदेन  
 सावकाशागतिसेत्ताकोवकाशः ऊ  
 यादीनवकाशः प्रादीनायागतिसे।  
 तामानवकाशा गतिदिवः कर्मः सा  
 यकतमेकराणोदिवः कर्मच चकारः  
 कर्तव्यः श्रुक्रियमाणोद्भवकारेनव।  
 काशाकर्मसेत्ताकराणसेत्तावायेत  
 परवचनेनियमानपपतेरुभयसत्ता  
 भावः यस्यपुनः परेकार्यत्वेनियमा  
 नपपतेस्तस्योभयोः सेत्तयोर्भावः सि  
 रुः कथे एवोतस्यकर्मसेत्तापराक  
 णसेत्ताकथे एवंभवद्वानिः दिवः।  
 सायकतमेकर्मतत् करणं करणसे  
 त्तवभवति सायकतमे दिवःनिति  
 हतम् तजारेभसामण्याच्चकर्मसत्ता  
 परेकार्यत्वाच्चकरणसेत्ताभविष्यति  
 ननचयस्याप्येकसेत्ताधिकारस्तस्या  
 पिकरणसेत्ताएविकाकर्मसेत्ताक  
 थे अनुवृत्तिः क्रियते यथायः प्रसजे  
 त एकासेत्तेतिवचनान्नास्त्रियोगपदे  
 नसभवः दिवः कर्म हेतुमत स्वते

श्री  
 महा  
 भा  
 २६-

३ः कर्तव्यः तत्पयोजकहतश्च चकारः क  
 तव्यः श्रुक्रियमाणोद्भवकारः नवकाशा  
 हेतुसेत्ताकर्तसेत्तावायेत परवचनेदि  
 नियमानपपतेरुभयसेत्ताभावः यस्य  
 पुनः परेकार्यत्वेनियमानपपतेस्तस्य  
 भयोः सेत्तयोर्भावः सिद्धः कथे एवोतस्य  
 हेतुसेत्तापराकर्तसेत्ताकथे एवंभव  
 द्वाति स्वतेः प्रयोजकोद्भवति ततः  
 कर्तसेत्ताभवतिस्वतेः प्रयोजकरति  
 निवृत्ते तजारेभसामण्याच्चहेतुसेत्तापर  
 कार्यत्वाच्चकर्तसेत्ताभविष्यति नन  
 चयस्याप्येकसेत्ताधिकारस्तस्यापि क।  
 त्सेत्ताएविकाहेतुसेत्ताः कथम् अनु  
 वृत्तिः क्रियतेः पर्यायः प्रसजेत एका  
 सेत्तेतिवचनान्नास्त्रियोगपदेनसभवः  
 श्रुलब्धः सेत्तेनदीपिसेत्ते श्रुलब्धम्  
 तेनदीपिसेत्तेवायेतां गार्गीवधुः वै  
 त्रविचिनप्य परवचनेदिनियमानप  
 पतेरुभयसेत्ताभावः यस्यपुनः परेकार्य  
 त्वेनियमानपपतेस्तस्योभयोः सेत्तोर्भा  
 वः सिद्धः कथे एवोतस्यनदीपिसेत्तेपर  
 रुतसेत्ते तजारेभसामण्याच्चनदीपिसेत्ते



परेकार्यत्वाच्चगुरुलघुसंज्ञेभविष्यतः  
 नचयस्यापेकसंज्ञाधिकारस्तस्यापिन  
 दीपिसंज्ञाद्विकेगुरुलघुसंज्ञे कथं शु  
 न्नहतिक्रियते पर्यायः प्रसज्येत एकामे  
 तेतिवचनान्नास्तियोगापदेनसंभवः प  
 रसंपदसंज्ञाप्ररुषसंज्ञा परसंपदसंज्ञा  
 प्ररुषसंज्ञावायेत परवचनेहिनियमा  
 नपपतेरुभयसंज्ञाभावः यस्याप्रः पर  
 कार्यतनियमानपपतेस्तस्याभयोमे  
 तयोभीवः सिद्धः कथं यथातस्य प्ररुष  
 संज्ञापरपरसंपदसंज्ञाकथं एवंमे  
 वक्ष्यति निरस्तीतिशोणिप्रथममथ  
 माइति एवं सर्वे प्ररुषनियममुपक्र  
 म्यतस्यातेतः परसंपदमिति तत्रार  
 भसामर्थ्याच्चप्ररुषसंज्ञापरकार्यत्वा  
 चपरसंपदसंज्ञाभविष्यति ननचय  
 स्यापेकसंज्ञाधिकारस्तस्यापिपरसं  
 पदसंज्ञाद्विकाप्ररुषसंज्ञाकथं शु  
 न्नहतिक्रियते पर्यायः प्रसज्येत एकामे  
 तेतिवचनान्नास्तियोगापदेनसंभवः  
 परसंपदसंज्ञापरवकाशावचनाद्वि  
 ष्यति सावकाशापरसंपदसंज्ञाकोव

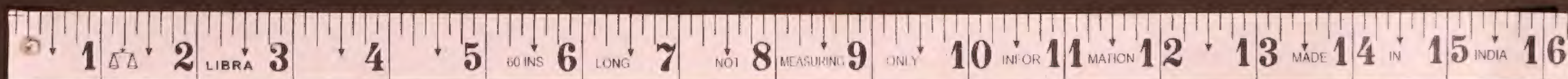
श्री  
 महा  
 भा  
 २९१

काशः शान्तकस्तुवकाशः परवचने  
 सितिपदेसंपरवचनेसितिपदेभमे  
 त्तमपिप्रामोति शुभतेयोनिस्तियः  
 प्रज्ञाविदामरुतियो आरभसामर्थ्या  
 तच्चपदसंज्ञापरकार्यत्वाच्चभसंज्ञाप्र  
 मोति शुभतेयोनिस्तियः प्रज्ञाविद  
 मरुतियो आरभसामर्थ्यात् गतिउ  
 द्वादीनाणानोक्तकर्मकत्वेसंज्ञागति  
 उद्वादीनाणानोक्तकर्मकत्वेसंज्ञा  
 पिप्रामोति आरभसामर्थ्याच्चकर्मसं  
 ज्ञापरकार्यत्वाच्चकर्मसंज्ञाप्रामोतिः  
 नैषदोषः आचार्यप्रवृत्तिस्तपयतिन  
 कत्वेसंज्ञायाकत्वेसंज्ञाभवतीति यद्  
 येहकारणतस्यामित्यतस्मात्प्रदूषा  
 करोति शेषवचनेपिसंज्ञानिहृत्यर्थ  
 शेषवचनेकर्तव्ये शेषोच्चासति किं  
 प्रियोजने चिसंज्ञानिहृत्यर्थं नदीसंज्ञा  
 योचिसंज्ञानिहृत्यर्थं शेषवचनेकर्त  
 व्ये नदीसंज्ञायाचिसंज्ञाभाभूरिति  
 शक्योपदमेवदोषेनैतदस्यादिपर  
 कार्यत्वाच्चचित्ताप्रारभसामर्थ्याच्च  
 निहृत्येतिनदीसंज्ञा नवासेभवान



श्री  
महा  
भा  
३६३

गलोहितंगे उद्यमान शमीशमा  
 कुसदशेपनी दिशपचगवेदेशगवेक  
 लोपेनत्रशेषवचनादोषः सत्यासमा  
 नाधिकरणानसमासेषुवङ्प्रतिषेधः  
 तत्रशेषवचनादोषोभवति संज्ञासमा  
 नाधिकरणानसमासेषुवङ्प्रोहिप्रति  
 षेधः तत्रशेषवचनादोषोभवति से।  
 स्यासमानाधिकरणानसमासेषुवङ्  
 प्रोहिः प्रतिषेधः प्रामोति सत्या दोगा  
 वतीकोदशः प्रोरावतीकोदशः समाना  
 धिकरणवीरपुरुषकोग्रामः नसमासे  
 अत्रात्मकोदशः अत्रफलकोदशः  
 कृलोपेचशेषवचनात्यादिभिर्नवङ्  
 प्रोहिः कृलोपेचशेषवचनात्यादिभि  
 र्वङ्प्रोहिर्नप्रामोति प्रपतितपणः प्र  
 पणिकः प्रपतितपलाशः प्रपलाशक  
 इति अथैकसंज्ञाधिकारकशेषसिध्द  
 ति एकसंज्ञाधिकारविप्रतिषेधाद्  
 द्विहीतिचेतकाथेप्रतिषेधोवक्त  
 वाः विप्रतिषेधाद्द्ववचनं निर्यासां  
 वि निवाराणासिः तत्पुरुषोत्रवापको  
 भविष्यति तत्पुरुषश्चित्तेदह्यकायां

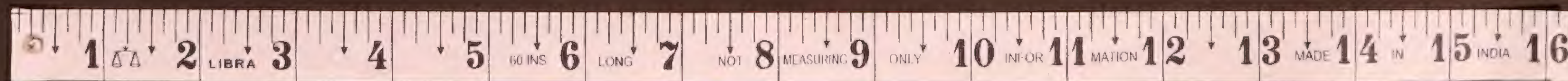




त्वतिषेयः तत्परुषश्चिद्वेदयत्रक्तार्ण  
 त्वनिषेयोवक्तव्यः प्रपतितपणः प्रपण  
 कः प्रपतितपलाशः प्रपलाशकश्चित्ति  
 हेतुशरीनाकार्यतत्परुषवचनान्ति  
 उमेतत् कथम् प्रदीनोक्तार्थतत्परुषो  
 भवतीतिवक्तव्यं कानिपनरसयोगस्य  
 प्रयोजनानि प्रयोजनेहसंज्ञादीचि  
 स्तुतो हसंज्ञादीचिस्तत्संज्ञावाधेने  
 तिहसार्वधानकंतिहसिहोराधेधान  
 केतिहसार्वधानकसंज्ञावाधेनेप्रपण  
 हदेप्रवसंज्ञावाधेने चिनदो त्विसंज्ञान  
 दोसंज्ञावाधेने लज्जुरु लज्जुसंज्ञागुरु  
 संज्ञावाधेने पदेभं पदसंज्ञाभसंज्ञा  
 वाधेने शुपादानमतगणि शुपादान  
 संज्ञामतगणिकारकाणिवाधेने कथ  
 नवाविधनिकेसणग्रोभेतेगोदोधि  
 धनविधति धनवाविधनीत्यपाय  
 पुक्तवाच्यभवमपायेपारानमित्यपार  
 नसंज्ञाप्रामोतिसाधकतमेकराणिमि  
 निकराणसंज्ञा करणसंज्ञासापराभ  
 वति केसणग्रोभेतेइत्यत्राप्यपुक्त  
 तादापादानसंज्ञाप्रामोतिसाधारका

श्री  
 महा  
 भा  
 २६३

मितिवाधिकरणीसंज्ञाकर्मसंज्ञासापरा  
 भवति गोदोर्गोत्पत्राप्यपुक्तवाच्य  
 पादानसंज्ञाप्रामोतिकर्तव्यमित्तमेक  
 म्मैतिकर्मसंज्ञा कर्मसंज्ञासापराभवति  
 धनविधनीत्यत्राप्यपुक्तवाच्यपादान  
 संज्ञाप्रामोतिसत्तेत्रकर्तनिकुत्संज्ञाक  
 लसंज्ञासापराभवति कथमुद्धारुपसृष्ट  
 योः कर्मसंप्रदाने कथमुद्धारुपसृष्ट  
 योः कर्मसंज्ञासंप्रदानसंज्ञावाधेने कर  
 णपराणि करणसंज्ञापराणिकारका  
 णिवाधेने कथनविधति शुसिद्धित  
 तीति अधिकरणकर्म अधिकराणसंज्ञा  
 कर्मसंज्ञावाधेने क गोदोर्गोत्पतीति शु  
 धिकरणकर्म अधिकराणसंज्ञाकर्मसं  
 ज्ञावाधेने क स्थानीपाचनीतिशुश्रूष  
 सृष्टकर्म शुश्रूषसृष्टकर्मशुधिकराणसं  
 ज्ञावाधेने गत्यपसंगसंज्ञाकर्मप्रवचनी  
 यसंज्ञा गत्यपसंगसंज्ञाकर्मप्रवचनीय  
 संज्ञावाधेने परसंपदमात्मनेपदं परसं  
 पदेसंज्ञामात्मनेपदसंज्ञावाधेने समात  
 संज्ञा शु समाससंज्ञाश्रयायाः पराश्रयव  
 काशाश्रयतास्ताः दृवाः सावकाशाश्रयता





धने शुभवत्यानिपरिकम् शुभवत्यानि  
 परिकसेतेभवति शुभचनेसेतेभवता  
 शुभत समासकृतदितावयसंवेनामा  
 :सर्वलिगाः ज्ञातिसमास समाससेता  
 वक्तव्याकृत कृतसेतानवक्तव्या तदि  
 त तदितसेताचवक्तव्या शुभयशुभयसे  
 ताचवक्तव्या संवेनाम संवेनामसेताच  
 वक्तव्या शुभसर्वलिगाज्ञातिरिति एतच्च  
 वक्तव्ये संवेना संवेना संवेनासेताचवक्त  
 वक्तव्ये उमेताचवक्तव्या कापुनइमेता  
 वक्तव्ये एकद्वयोपनिवेशिनोमेता ए  
 कद्वयोपनिवेशिनोमेताइत्येतच्चवक्त  
 व्ये किमर्थमिदमुच्यते यथास्यासपव  
 भूपिष्टाः सेताः कुर्यते सानिचैवात्रका  
 श्चिदपूर्वाशुपि एतेनानपूर्वतामन्निवि  
 दानावापनेयथास्यान् गुणवचनसं  
 ज्ञायाश्चैताभिः सेताभिर्वचनयथास्या  
 दिति विप्रतिषेधेपरकारणे विप्रतिषेध  
 इतिषेधश्चिकोयेशहः विप्रतिषेधोक्ति  
 ये कमेयानिचारेचज्ज्ञे इतरेतरप्रतिषे  
 धः शुभान्प्रतिषेधोविप्रतिषेधकः पु  
 नर्विप्रतिषेधः द्वौप्रसंगावगावन्त्याया

श्री  
 महा  
 भा  
 २६५

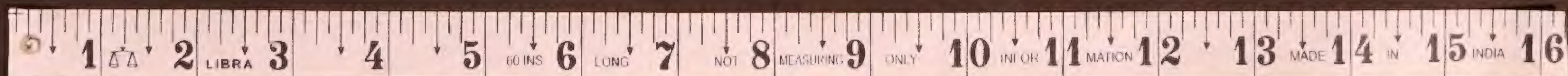
वेकस्मिन्नाविप्रतिषेधः द्वौप्रसंगौ  
 परास्यार्थोभवतः एकस्मिन्पुणपत्या  
 मुतः सविप्रतिषेधः कपुनरन्त्याद्यौ क  
 चैकस्मिन्पुणपत्यामुतः किंचस्यात प  
 कास्मिन्पुणपटसंभवात् एवंपदशप्ते  
 रुभयप्रसंगः एकस्मिन्पुणपटसंभवात्  
 एवस्याशुपरस्याशुप्राप्तेरुभयप्रसंगः  
 इदंविप्रतिषेधंयदुच्यतेएकस्मिन्पुणप  
 टसंभवात् एवंपरप्राप्तेरुभयप्रसंग इति  
 कथंयैकस्मिन्पुणपटसंभवः स्यात्  
 एवस्याशुपरस्याशुप्राप्तेरुभयपटप्रसं  
 गश्चस्यात् नैतद्विप्रतिषेधंयदुच्यते ।  
 पुणपटैकस्मिन्संभवात् कार्ययोपुणपट  
 संभवः प्राप्स्योरुभयोरुभयप्रसंगः न  
 ज्ञादिभिल्लल्पपयायः प्राप्नोति तद्यथा  
 ज्ञादयः पर्यायेनभवेति किंपुनः कारणं  
 त्यज्ञादयः पर्यायेणभवेति अनवयवप्र  
 संगान्प्रतिपदविधेश्च अनवयवेनचप्र  
 सज्यते प्रतिपदंविधीयते अप्रतिप  
 त्रिवौभयोस्तत्त्ववलात्वात् अप्रतिपत्ति  
 वापुनरुभयोः प्राप्स्योः स्यात् किंकार  
 णम् तत्त्ववलात्वात् तत्त्ववलेत्येता।



सेतयद्यादयोस्तुल्यवलयोरेकः प्रेष्य  
 भवति यदातसुभोयुगपत्प्रसृतः नाना  
 दिशोकार्येभवतः तदायुगसाविरोधाधी  
 भवति उभयोर्न करोति किंपुनः कारण  
 म् उभयोर्न करोति योगपद्यासंभवान्  
 नास्ति योगपद्ये संभवः तत्र प्रतिपन्नार्थे  
 वचनम् तत्र प्रतिपन्नार्थे वचनमिदं वच  
 नमिदं वक्तव्यम् तद्यादीनां तकार्यस्याप्र  
 सिद्धिः प्राप्नोति न हि किं विन्नव्यादिश्रुति  
 यामकं शास्त्रमुच्यते येन तस्यादयः स्युः  
 यश्च हेतुर्भवताव्यपदिष्टः अप्रतिपत्तिर्वा  
 भयोस्तुल्यवलयव्यतिरिक्तः सतव्यादि  
 शुशोषरोषः अनेवकाशास्तव्यादयः उच्य  
 ते स्तेवचनार्थावच्छिन्ति यश्च हेतुर्भवताव्य  
 पदिष्टः त्यजादिभिस्तुल्यपर्यायः प्राप्नोति  
 इति तुल्यः सतव्यादिश्रुततावदिदं सूत्रम्  
 विप्रतिषेधे परमिति पदिष्यति सा चार्थः  
 सकृद्भूतौ विप्रतिषेधे यद्वाधितं तद्वाधित  
 मेवेति पुनश्च पदिष्यति पुनः प्रसंगाविज्ञा  
 नात् सिद्धमिति कथं पुनरियतास्तु त्रेणोभ  
 येन भवत् लभामिवाहकयम् इह भवता  
 हेतव्यपदिष्टो त्यजादिभिस्तुल्यपर्यायः

श्री. म  
 हा भा.  
 ३६५

प्राप्नोतीति वापत्तिपत्तिर्वाभयोस्तुल्यवलय  
 दिति च तद्यदा तावदेव हेतुः त्यजादिभिस्तुल्य  
 पर्यायः प्राप्नोतीति तदा विप्रतिषेधे परमिति  
 नेन किं क्रियते नियमः विप्रतिषेधे परमेव भ  
 वतीति एतदुपपन्नं भवति सकृद्भूतौ विप्रति  
 षेधे यद्वाधितं तद्वाधितमेवेति यदा त्वेको हेतुः  
 अप्रतिपत्तिर्वाभयोस्तुल्यवलयव्यतिरिक्तः तदा वि  
 प्रतिषेधे परमिति तस्मिन् हेतुयदि एवमपि प्रा  
 प्नोति तदापि भवति तदा तावदेतदुपपन्नं भव  
 ति पुनः प्रसन्नविज्ञानादासिद्धमिति विप्रति  
 षेधे परमित्युक्तौ साधिकारे एवमिति वक्तव्य  
 किं कृते भवति एवं विप्रतिषेधानपरितत्या  
 भवेतीति गुणवृद्ध्या त्वत्पदज्ञानं एवं विप्र  
 तिषिद्धम् न स विरत्यज्ञाने भो नुनितिकथं  
 ये परविप्रतिषेधाः इत्योहाभ्यां गुणवृद्धौ एवं  
 विप्रतिषेधेनेति सूत्रे च भिद्यते यथा न्यासमे  
 वास्तकथं यद्वै विप्रतिषेधाः विप्रतिषिद्धे  
 परमित्येवमिदम् कथं परशास्त्रोपेवक्तव्यः  
 अस्त्येव वावस्थायावर्तते तद्यथा पूर्वः परमिति  
 अस्त्यन्याद्येवर्तते परमुत्रः परमार्थेति गुण  
 पुत्रः अन्यमार्थेति गम्यते अस्तीष्टवादी पर  
 शास्त्रः तद्यथा परं धामागत इत्युक्ते इह धाम

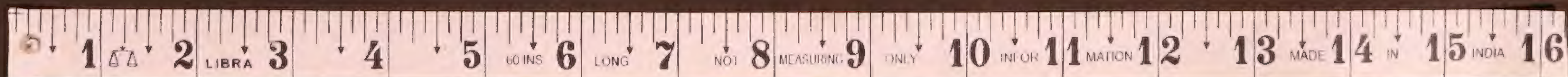




गतः स्रुजंगम्यनेतघः ३३ वारीपरशानुस्येदे  
 गृहणाविप्रतिषेधेपरंयदिहंतद्वतीति अत  
 रंगम् अंतरंगं वलीयोभवतीति वक्तव्यम् ।  
 किंप्रयोजनम् प्रयोजनम् यणोदेशोत्तात्पानि  
 गुणादिवचनालोपसंभेदः गुणाघाणोदेशः  
 स्थानः स्थानागुणश्चामोति यणोदेशश्चपर  
 त्वाद्गुणः स्यात् यणोदेशोभवत्यंतरंगः वृद्धो  
 यणोदेशः श्रौकासिः वृद्धिश्चभवति यणोदे  
 शश्चपरत्वाद्दृष्टिः स्याद्यणोदेशोभवत्यंतरंग  
 तः दिवंवणाघाणोदेशः उद्भवति समृद्धति  
 दिवंवनं स्यात् यणोदेशोभवत्यंतरंगतः अ  
 लोपस्य यणोदेशोवनास्ति संप्रधारणास्व  
 राघाणोदेशः घोकासिः स्वरश्चामोति यणो  
 देशश्च यणोदेशोभवत्यंतरंगतः गुणादेका  
 देशः काद्वेयः गुणश्चामोत्येकादेशश्च  
 परत्वाद्दृष्टिः स्यात् एकादेशोभवत्यंतरंगतः  
 वृद्धेकादेशः वंत्परणिः सौथितिः वृद्धिश्च  
 प्रामोति एकादेशश्चपरत्वाद्दृष्टिः स्यात् एका  
 देशोभवत्यंतरंगतः वृद्धे दिवंवनादेकादेशः  
 जेयरोदनः जेयरोदनः ज्ञादनमिच्छति ज्ञादनी  
 यति ज्ञादनीयतेः स न ज्ञादनीयिषतीति दि  
 वंवनं प्रामोत्येकादेशश्च वित्त्वादेकादेशो  
 भवत्यंतरंगतः अलोपोदकादेशः अनाशने

श्री.  
 म. भा.  
 ३६६

अलोपश्चामोत्येकादेशश्चपरत्वालोपः स्यात्  
 एकादेशोभवत्यंतरंगतः नेतरस्तिप्रयोजनम्  
 नास्त्यत्रविशेषः अलोपेनचनिवृत्तौसंयोज्यते  
 नवा अयमास्तिविशेषः अलोपेनचनिवृत्तौसंय  
 सदात्रनिवृत्तिस्वरः प्रसमेतनात्रोदात्तनिवृत्ति  
 स्वरः प्रामोतिकेकारणं नगोअसावर्णारा  
 दितिप्रतिषेधात् नेषउदात्तनिवृत्तिस्वरप्रति  
 षेधः कस्यनहिन्दतीयादिस्वरस्यतत्राहिन्द  
 तीयादिनास्तिपुनः परस्येति पवतहिन्दलत्  
 णस्यप्रतिषेधंशुष्मः येनकेनचित्पदानेनप्र  
 मस्यविभाक्तिस्वरस्यप्रतिषेधः यत्रतद्विभ  
 क्रिनोस्तिवक्तुश्रुतीति यदिसुनरयमरात्र  
 निवृत्तिस्वरस्यापिप्रतिषेधोविज्ञायतेनैवश  
 क्यम् इहापिप्रसज्यतकुमारोतिपवतस्यावा  
 यमवृत्तिज्ञापयतिनोदात्तनिवृत्तिस्वरः अन्य  
 वतरतीति यदयेसः शानुगौरादिमुपहति।  
 शोतोदात्तार्थंयत्नं करोति सिद्धं स्यात् मेवस्व  
 रादेकादेशः सौथितिः वंत्परणिः स्वरश्च  
 प्रामोत्येकादेशश्चपरत्वात्परः स्यात् एकादे  
 शोभवत्यंतरंगतः गुणस्येनोद्घोशुनास्ति  
 संप्रधारणा वृद्धेरिवोत्तेलोणिः घोणिः वृद्धिः  
 प्रामोति इतोत्तेवपरत्वाद्दृष्टिः स्यात् इतोत्तेवभ  
 वतींतरंगतः दिवंवनादितेत्तेमानेतीर्थते

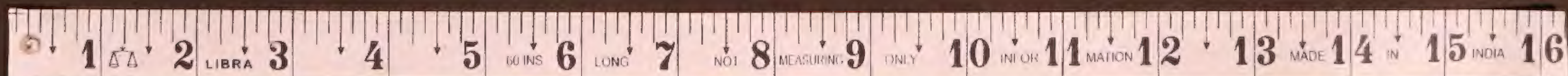




निपोप्यते दिवंचने प्रामोति इत्येते वनित्यन्ता  
 द्विवचने स्यात् इत्येते भवन्तीतरे गतः श्रुलोपः  
 स्यवेत्ता तयोश्च नास्ति संप्रधारणा स्वरे नास्ति वि  
 शेषः शण्डिणी नामाहुः सावर्णादी चत्वात्  
 प्रयोजने अयजइदम अयपइदम वृत्तइदम  
 सत्तइदम तइदम यइदम आहुणाश्च प्रामो  
 ति सवर्णादी चत्वं परत्वादी चत्वं स्यात् आहु  
 णो भवत्यंतरे गतः नवा सवर्णादी चत्वं स्यात् नवका  
 शात्वात् अनवकाशा सवर्णादी चत्वं माहुणा वा  
 धते नैतदेतरे गोस्ति किं कारणम् सवर्णादी  
 चत्वं स्यात् नवकाशात्वात् अनवकाशा परमिति  
 इहा पितृ हि स्यात् स्यानेति शर्का वक्तुम् नवा  
 परत्वाहुणा स्याति हुजापोरेकादेशः इत्यलोपा  
 भ्याम् हुजापोरेकादेश इत्यलोपाभ्याम् भव  
 त्यंतरे गतः इत्यादेकादेशः खट्वायति माली  
 यति इत्वं च प्रामोत्येकादेशश्च परत्वादी चत्वा  
 त् एकादेशो भवत्यंतरे गतः लोपादेकादेशः  
 कामाण्येयः मादवादेयः लोपश्च प्रामोत्ये  
 कादेशश्च परत्वालोपः स्यात् एकादेशो भवत्यं  
 तरे गतः अथ किं मध्यमीत्यलोपाभ्यामित्युच्य  
 तेन लोपाद्वाभ्यामित्युच्यते संख्यातानदेशः  
 प्रामोतिमाभरिति शपोयेकादेशो लोपेपि  
 प्रयोजयति चोतिः चालाकिः आत्वनपुंसको

श्री.  
 म. भा.  
 २९३

पसर्जनं कृत्वा निमुयवायावेकादेशात्तानि  
 धिभ्यः आत्वनपुंसकोपसर्जनं कृत्वा निमु  
 यवायावेकादेशात्तानि धिभ्यो भवत्यंतरे गतः  
 र्लेग्लानीयम् र्लेग्लानीयम् वेज्वानीयम्  
 णो निशानीयम् र्लेग्लानीयम् र्लेग्लानीयम् आत्वं  
 च प्रामोत्येते च विधयः परत्वादेते विधयः स्युः  
 आत्वं च भवत्यंतरे गतः नपुंसकोपसर्जनं कृ  
 त्वं च प्रयोजने अतिर्यक् अतिर्यक् अतिरि  
 च्छुत्रम् अतिरिच्छुत्रम् आनाशासीदम् धा  
 राशंजलीदम् निष्कोशासीदम् निर्वाण  
 सीदम् निष्कोशासिचुत्रम् निर्वाणसिचु  
 त्रम् नपुंसकोपसर्जनं कृत्वा चत्वं प्रामोति ।  
 एते च विधयः परत्वादेते विधयः परत्वादेते  
 विधयः स्युः नपुंसकोपसर्जनं कृत्वा चत्वं भवत्यं  
 तरे गतः उग्यनेकादेशा गुणवृद्ध्या लोदी च  
 त्वत्वे ममेत्तरी विधिभ्यः यणोकादेशा गुणः  
 वृद्धौ लोदी चत्वं त्वे ममेत्तरी विधिभ्यस्ता भव  
 त्यंतरे गतः यणादेशात् अग्निविदं सोम  
 मरुत्वं एकादेशात् अग्निविदं सोममरु  
 देकम् गुणात् अग्निविदे सोमसुते वृद्धिः  
 प्रदंशुकः प्राहुकः गौत्वात् अग्निविनि ।  
 सोमसुतिदी चत्वात् जगद्याम् जनगद्याम्

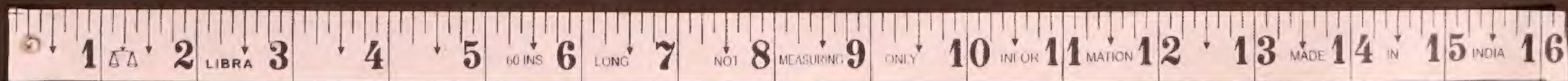




इत्वात् जगत्पति जनगत्पति ममः श्रानिवि  
 धन्यः सोमसुन्नयः गौत्वात् जगत्पतिः शिवि  
 धेः सकृत्पतिपापकृत्पति मूनजानेभ्योवे  
 तिवक्रव्यम् सकृत् सकृत्पति तक्रपामो  
 तेनेवविधयः परत्वादेतेविधयः स्युः तम्भव  
 त्यन्तरेगतः इयत्तादेशो गुणात् इयत्तादेशो  
 भवतिगुणादेतरेगतः धियतिधियनि इय  
 त्तादेशश्चामोतिगुणश्चपरत्वाद्गुणः यइ  
 त्तादेशोभवत्यन्तरेगतः इयत्तादेशश्चुव  
 क्रव्यः प्राउदुपत्त प्राससुवत्त श्वः संप्रसा  
 राणपूर्वत्वेयणादेशात् श्वः संप्रसाराणपू  
 र्वत्वेयणादेशोभवत्यन्तरेगतः शुश्रुवत्तः  
 शुश्रुवुः पूर्वत्वेवप्रामोतियणादेशश्चुप  
 रत्वाद्यणादेशः स्यात्पूर्वत्वेभवत्यन्तरेगतः  
 कृमाकारलोपात्पूर्वत्वेभवत्यन्तरेगतः ज  
 कृवत्तः जकृवुः पूर्वत्वेभवत्यकारलोप  
 शु परत्वादाकारलोपः स्यात् पूर्वत्वेभवत्य  
 तरेगतः सुगोलोपात् सुगोलोपात्पुनोर्जनं  
 गौपरावी सौरामनीसुरश्चामोतिलोपश्च  
 परत्वाल्लोपः स्यात् सुरोभवत्यन्तरेगतः ।  
 प्रत्ययविधिश्चामोत्येकादेशश्च प्रत्यय  
 विधिश्चामोतिपकादेशश्चपरत्वादेका

श्री.  
 म. भा.  
 २६६

देशः स्यात् प्रत्ययविधिभवत्यन्तरेगतः पर  
 त्वत्र पटत्वत्र लादेशश्चामोतियणादेश  
 शुपरत्वाद्यणादेशः स्यात् लादेशोभवत्यन्त  
 रेगतः तत्सुरुषोत्तोदात्तत्वेपूर्वपटप्रकृति  
 स्वरत्वात् तत्सुरुषोत्तोदात्तत्वेपूर्वपटप्रकृ  
 तिस्रत्वाद्भवत्यन्तरेगतः पूर्वशालापियः  
 शुपरशालापियः तत्सुरुषोत्तोदात्तत्वेवप्र  
 मोतिपूर्वपटप्रकृतिस्वरश्चुपरत्वात्पूर्वपट  
 प्रकृतिस्वरत्वेस्यात्तत्सुरुषोत्तोदात्तत्वेव  
 भवत्यन्तरेगतः पत्तात्येतस्याः परिभाषायाः  
 प्रयोजनानियट्यमेषापरिभाषाकतेव्या  
 यदिसंतिप्रयोजनान्येषापरिभाषाक्रिय  
 तेइयमपिकर्तव्या असिडेवहिरंगलत्त  
 णमन्तरेगलत्तणइति किंप्रयोजनम् प  
 चावेदम् पचामेदम् असिडत्वाहहिरंग  
 लत्तणस्यगुणस्यान्तरेगलत्तणमेवमाभू  
 दिति उभेतर्हिकर्तव्येनेत्यादानयेवसिड  
 म इहापि स्थानेस्थानेति असिडत्वाहहि  
 रंगलत्तणइत्युच्यते मृत्युः हिरण्यः  
 असिडत्वाहहिरंगलत्तणस्याटः मन्तरेग  
 लत्तणायणादेशो नप्रामोतिनेषदोषः  
 असिडेवहिरंगलत्तणमन्तरेगलत्तणइ

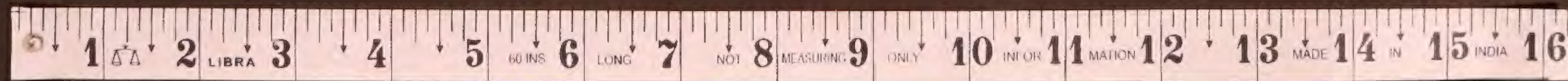




त्रुक्ताततोवृत्तामिनाज्ञानेनयेवदिष्टात्प  
 शिरितिमातसंघापरिभाषाकनेव्यानकने  
 व्या ग्राचार्यप्रवृत्तिज्ञापयतिभवत्येषापरि  
 भाषेतिरयवाहभूतितिक्रुदेशास्तिनस्य  
 दोषः सर्वपदोन्नयपदयोर्द्विस्वरवेकादेशा  
 त ग्रनेगतीभिनिहृत्नेनप्राप्तः सर्वेषुकाम  
 शमः अयरेषुकामशमः पुनोदकतिलोद  
 कम् उदकेकेवलशित्यपवर्गभावात्त्रस्या  
 त नैषदोषः ग्राचार्यप्रवृत्तिज्ञापयतिएवं  
 पदोन्नयपदयोस्तावत् कार्यभवतिनैकादेशे  
 इतिरयनेनद्वयपरस्येतिप्रतिषेधं चास्ति क  
 येकत्वात्तापकम् ईदृ... तत्रैकायस्येति  
 लोपेनक्रियते परपकादेशेनग्रनश्रुइदंसेप  
 त्रः तत्रैकावृद्धेः प्रसंगः पश्यतित्वाचार्यः  
 सर्वपदोन्नयपदयोस्तावत्कार्यंभवतिनैका  
 देशास्तिनतोनेदस्योपरस्येतिप्रतिषेधं ना  
 स्ति यणादेशादिपुनोयणादेशादेतरेगतो  
 भिनिहृत्त्रारियवौनप्राप्तः वैयाकरणाः  
 सौवषः लक्षणंभवतिघोहृदिप्रसंगेइयु  
 वौभवतइतिनैषदोषः अनवकाशाविषु  
 योमृचीत्युच्यते किंपुनः कारणम् अवीसु  
 च्येतेइहमाभूताम् पेटिकायनः गौयगवशित

श्री.  
 म. भा.  
 ३६५

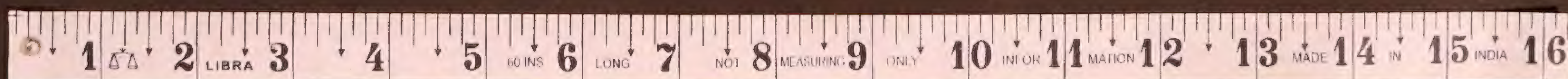
तत्रलोपोलोवलीतिलोपोभवतीतिरयत्र  
 तदिलोपोनास्तिप्रथमेपुः प्रथमवशति उ  
 सिपाहृपाश्च उसिपगृपादेगतोभिनिहृत्त्रारि  
 यादेशेनप्राप्नोति पंचपुः नैवेविज्ञायेतया  
 इत्येतस्येवतिइतिकथं तदियामइत्येतस्य  
 सुवतीति लुगलोपयणयवायावेकादेशो  
 भ्यः लोपयणयवायावेकादेशोभ्योलुग  
 लीयानितिचक्रवाम गोमान्प्रियोस्यसाये  
 गोमान्प्रियः यवमान्प्रियः गोमान्प्रियात्मान  
 माचरतिगोमन्यतेयवमन्यते यणादेशात्  
 ग्रामणः कुलग्रामणिकुलम् सौनयः कु  
 लसेनानिकुलम् अयवायावेकादेशोभ्यः  
 गवोदितम् गोहितम् रायः कुले रैकुलम्  
 नावः कुलम् नौकुलम् वृकाद्वयम् वृकभ  
 यम् लङ्कप्रोप्योत्थं चविधयः परत्वादेते  
 विधयः लुगलीयानितिचक्रवाम लुगयथासा  
 त इतिप्रथमाध्यायस्य चतुर्थपादप्रथमः  
 साङ्गिकम् ॥ सुखाख्यानरी ॥ एइतिकिम  
 र्थम् खड्गामालाकिंचस्यात् खडावेधुः ॥  
 मालावेधुः नदीवेधुः नीत्येषसुरः प्रसज्यते  
 इहचवहृत्तु इतिनयतश्चेतिकस्यसत्ये  
 तनैषदोषः ग्राचार्यप्रवृत्तिज्ञापयतिनापो





श्री.  
म. भा.  
२३०

नदी नेयद्वद्वस्यानावसीयामितितोति  
 डितिचेयज्ञावद्वस्यानौपुवाग्रसीनदीसंज्ञौ  
 भवतः इषुवद्वस्यानौवानितिवृत्तम य  
 चेवेशकटयेमृत्रगुणानप्राप्नोतिद्वितीयोप  
 गःकर्तव्यःशेषग्रहणंवनकरिष्यतेसुखा।  
 एवानदी नेषुवद्वस्यानावसीयामितितोति  
 डितिचेषुवद्वस्यानावसीततोडितिडितिचेषु  
 वद्वस्यानौपुवाग्रसीनदीसंज्ञौभवतः ततोह  
 स्त्राव सुखावौडितिनदीसंज्ञौभवतः इषुवद्व  
 स्यानौवानीतिचनिवृत्तम ततोहिःचिसंज्ञौभ  
 वतः स्त्रावौएकसौडितिततोसाविवर्जितौ  
 वएकसौचिसंज्ञौभवतः स्त्रावौडितेनचेतिनि  
 वृत्तम यदितीदंशेषग्रहणंननकर्तव्यम ना  
 थः एकैनापियोगविभागेननदीसंज्ञौत्संगः।  
 तस्याहसयोर्धिसंज्ञावाधिकाभवति तस्यानि  
 त्यायोप्राप्योडितिचिभाषारभ्यते अथवापु  
 नरस्तदीक्षयोः ननुचोक्तंनिर्देशोनेपपद्यते  
 दीक्षाडिपूर्वसंज्ञाःप्रतिविध्यतइति वाक्ये  
 दसीत्येवंभविष्यति छंदसीमुच्यतेनंदंछंदः  
 छंदोवत्संज्ञाभिभवेतीति यदप्युच्यतेउक्तं  
 रत्रविशेषणंनप्रकल्प्यतेएकस्याविति य  
 दिचनएकसौअथएकसौनएकदावितिचि

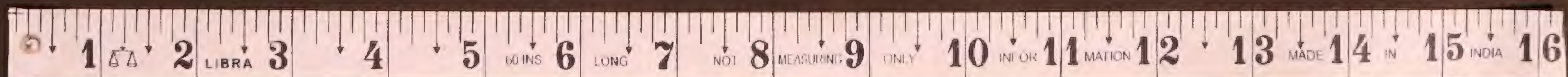




तपवविज्ञास्यमः घोर्यौकस्वावितिकौवद्यो  
 कृस्वोयुवौण्यं अघस्यावितिकेयंशब्दः  
 स्थियमावदेतेस्वाव्यावितिकेयंशब्दः  
 मोति अघसगोदिकौविधीयतेनतदीरनी  
 मिदभवति यस्मिन्शमदस्वाणिपुत्रेजातेग  
 वाटदो ब्राह्मणेभ्यःगवाण्यभ्यःसायमज्जेन  
 जीवतीति कुन्तोवक्तव्यःकुन्वेतिनस्यवाहोः  
 यवेतदिकमसाधनोभविष्यति स्थियामाव्या  
 यतस्याव्यायदिकमसाधनः कृत्स्न्याःधात  
 रस्थियाश्चनसिध्दितितेत्त्रेलत्पेयिधुवैपवे  
 तदिवकुर्वीहिभविष्यतिस्त्रीग्राव्याःनयोनि  
 तिस्राव्यापवमपिकृत्स्न्याधातोःस्थियाश्च  
 नसिध्दिति तेत्त्रेलत्पेयिधुवैपवेतदिविज  
 भविष्यतिअथवापुनरस्तकपवस्थियमावदेते  
 स्वाव्यावितिननुवोक्तं स्वाव्यावितिकेयंभ  
 विष्यति अनुपसगोदिकौविधीयतेमूलविभ  
 नादिपदात्कोभविष्यतिपवेचकृतासायदोषो  
 भवति यदुक्तं यस्मिन्शमदस्वाणिपुत्रेजा  
 तेगवाटदोब्राह्मणेभ्यःप्रियाव्याभ्यःसायमं  
 ज्जेनजीवतीति अथाव्याप्रदणकिमर्थं नदी  
 संज्ञायामाव्याप्रदणस्त्रीविषयार्थंस्त्रीति  
 प्रयोएवयौनित्यंतयोर्नदीसंज्ञायथास्यात् ।

श्री.  
 म. भा.  
 २३१

इहामाभूत्त ग्रामणे प्रथमलिंगप्रदणोव प्रथ  
 मलिंगप्रदणोवक्तव्यं ॥ प्रथमलिंगयोस्वाव्या  
 वितिवक्तव्यं किंप्रयोजनं प्रयोजनंकिं  
 पमासः प्रयोजनंकिंप लपममासाः किंप  
 कुमायै ब्राह्मणालवम त्वरकुयैब्राह्मणाय  
 समासः अतितेत्त्रेब्राह्मणाय अतिलत्पेय्याल  
 णाय अवयवस्त्रीविषयत्वात्सिद्धिमितिचेदिपु  
 वस्यानप्रतिषेधे पवस्यानप्रतिषेधप्रासेनो  
 वयवस्येपुवस्यानत्वात् अवयवस्त्रीविषय  
 त्वात्सिद्धिमितिचेत् इपुवस्यानप्रतिषेधेयं  
 स्यानयोरपिद्योःप्रतिषेधःप्रसज्येत आलो  
 प्रालोब्रह्मणे किंकारणमवयवस्येपुव  
 स्यानत्वात् अवयवइपुवस्यानइतिसिद्धि  
 त्वेगदृपप्रदणायस्यागस्यपुवोतत्प्रतिषे  
 धात् सिद्धमेतत् कथंअंगदृपंयुस्यते य  
 स्यागस्येपुवोभवतः तस्येदंप्रदणनवेत्तस्या  
 गस्येपुवोभवतः कृत्स्नेपुवस्यानप्रदृत्रोव  
 स्त्रीवचने कृत्स्नोवेपुवस्यानोवप्रदृत्रोवश  
 कृप्रदृत्रेःस्त्रीवचनपवनदीसंज्ञोभवतः श  
 कटये अतिशकटये ब्राह्मणाय कुमाभूत्त श  
 कटये अतिशकटये ब्राह्मणाय धेनवे अ  
 तिब्राह्मणे कुमाभूत्त धेनवे अधिधेनवे

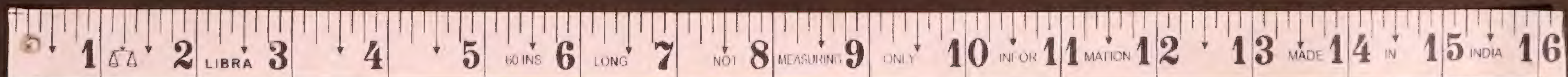




ब्राह्मणाय श्रिये श्रुतिश्रिये ब्राह्मणाय कुमाभूत  
 श्रिये श्रुतिश्रिये ब्राह्मणाय भुवे श्रुतिभुवे ब्रा  
 ह्मणाय कुमाभूते शकटय श्रुतिशकटय भुवे  
 श्रुतिभुवे ब्राह्मणाय अपरग्राह कृत्वा च इयं  
 स्थानोचप्रहृष्टोचप्राकृष्टः मसीवचनपदा  
 नदीसंज्ञोभवत इति वक्रया पतायेवविपरीता  
 मुराहरणानि किमयमिदमुच्यते प्रथमलि  
 गप्रदणोचोदितम् तदेव विज्ञानीयान् सर्वमे  
 तदिकल्पित इति तदाचार्यः स्वहृद्भवाभ्या  
 चहेकृत्वा च इयं स्थानोचप्रहृष्टोचसीवचन  
 पवप्राकृष्टः सीवचनपवेतिषष्टीपुक्रुहे  
 हासिवायाराविभागः कर्तव्यः षष्टीपुक्रुभति  
 शब्दमुद्रासिचिसंज्ञोभवति ततः वाचमुद्रासि  
 विधयोभवेति संपाद्यत्ययः निकेत्यत्ययः  
 लिंगाद्यत्ययः कालाद्यत्ययः पुरुषाद्यत्ययः  
 आत्मनेपदपरस्मैपदव्यत्ययः संपाद्यत्ययः  
 पुक्रामातासीदुविरतिणायाः भुवेदति।  
 णायामिति प्राप्तेति होव्यत्ययः चषालेय  
 म्रमन्वयान्ततिततंतीति प्राप्तेवर्णाव  
 त्ययः विष्णुभोजनसहितमश्वरीयम् मुदि  
 तमिति प्राप्तेलिंगाद्यत्ययः मधोहरत्ताति  
 मधोहृत्माइवासते मधुन इति प्राप्ते का

श्री  
 २२२

लव्यत्ययः शोर्निमावासात्मानेन प्रः सोमेन  
 यत्तमाणेन शुभाधानात् शोयस्मइत्येवप्राप्ते  
 पुरुषाद्यत्ययः म्वासवीरैशभिर्विद्ययाः वि  
 द्यादित्येवप्राप्ते आत्मनेपदव्यत्ययः व्रतवा  
 रिणामिच्छुति इच्छुतीति प्राप्ते परस्मैपदव्यत्य  
 यः प्रतीमन्वभे मियंव्यति म्नीपमन्वभेमे  
 म्वातिपुच्यत इति प्राप्ते ॥ यस्मात्प्रत्ययविधि  
 लदादिप्रत्ययेगमनीयस्युच्यमाने रधिप्रभु  
 ना म्रजापिप्रसत्यततदेतत्प्रत्ययप्रदणोचवि  
 धिप्रदणोचविधिप्रदणोचमसुदितेन किंक्रिय  
 तेमत्रियोगः यस्माद्यः प्रत्ययोविधीयते तदादि  
 तस्मिन्नेगसंज्ञोभवतीति म्रयतदादिप्रदणोचकिं  
 मयं म्रगसंज्ञायांतदादिवचनेस्यादिनुमर्थम्  
 म्रगसंज्ञायांतदादिप्रदणोचक्रियतेस्यादिनुम  
 र्थंस्याद्यर्थंनुमर्थं चस्याद्यर्थं कर्मिष्यावः नुमर्थं  
 कृणानिवनानि मित्तुदोरुपसंख्यानम् मि  
 दतः मद्रुतः चोपसंख्यानं कर्तव्यमिदतः।  
 भिनन्ति श्रुनन्ति मद्रुतः संवस्करतः संव  
 स्करुः किंपुनः काराणानसिज्यतिमुद्योवदि  
 रंगलहणत्वात् वदिरंगाः मद्रु म्रतंगोगु  
 णाः म्रसिद्धेवदिरंगोतंगोवत्याते तत्तयो  
 गादेरुणविधाने संयोगोपचग्रहणं ह्यज

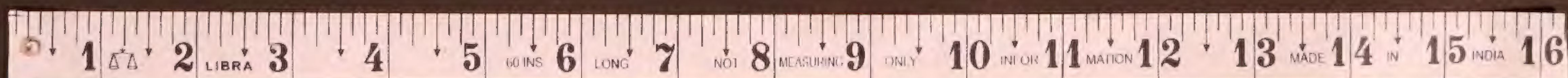




धर्मिति तद्यथा गंगायमुनादेवदत्त इति अने  
 कानदीगंगायमुनावप्रविष्टा गंगायमुना  
 हणोनरस्यतेयदिसंयोगोपधग्रहणोनइहापि  
 सस्वरतः सस्वररिति संयोगोपधस्योवसिद्धम्  
 इदं तनसिद्धति संवस्वरतः संवस्वररिति  
 इदं तस्यग्रहणं भवति तदादेवा नवेदंतत् ना  
 पितदादिसिद्धंततदाद्यादिवचनात् सिद्धमेत  
 त्कथं तदाद्याद्यं सं संभवतीति वक्तव्यम् कि  
 मिते तदाद्यादीति तस्यादिस्तदादि तदादिवादि  
 स्यतदितं तदाद्यादितदाद्यादीति तथानिर्देशः  
 कतेवोनकतेवः उत्रपदलोपोग्रहणः त  
 द्यथा उष्टुमावस्य उष्टुमावः त्वरमावः पवंतरा  
 द्यादितदादीति तदेकदेशविज्ञानादासिद्धम्  
 तदेकदेशविज्ञानादासिद्धमेतत् तदेकदे  
 शभूतस्तद्ग्रहणोनरस्यतेतद्यथा गंगायमुना  
 ग्रहणोनरस्यतेतथादेवदत्तास्यागर्भोदेवदत्ता  
 शाब्देनविषमउपनासः इहकेविष्टुवाः श्रव्य  
 क्रपरिमाणानोमद्यानोवाचकाभवेति यम  
 तेसांवाः शहाः परिमाणशहापंचसमेति  
 यकेनाप्युपायेनभवेति होणः त्वारीग्राहक  
 मिति नैवाधिके नन्पुने केचिद्यावदेवतत्रव  
 ति तावदेवाहुः यपते कतिशहागणशहापु

श्री.  
 म. भा.  
 २२३

तैलेचुतमिति त्वार्योमपिभवति होणोपिचक्रः  
 नीलः कृष्ण इति हिमवन्पिभवति वदुकशा  
 कामात्रेपिद्वये श्रंगसेतावाचक्रपरिमाण  
 नामद्यानोक्रियते साकेनाविक स्यात् ।  
 पवंतरावाद्यं प्रवृत्तिं पयति तदेकदेश  
 भूतेतद्ग्रहणोनरस्यते इति यद्येयनेदमद  
 सोरकोरितिसककारयोः प्रतिषेधं शास्ति  
 कथं कृत्वा तापकम् इदमदसोः कार्यमुच्य  
 मानेकः प्रसंगः यत्सककारयोः स्यात् पश्य  
 तित्वावाद्यं तदेकदेशभूतेतद्ग्रहणोनरस्यते  
 इत्यतस्तककारयोः प्रतिषेधं शास्ति अथदि  
 तीये प्रत्ययग्रहणे किमर्थं प्रत्ययग्रहणं परा  
 दावप्रसंगाद्यं प्रत्ययग्रहणं क्रियते परा  
 दावंगसंज्ञाभाभूदिति किंच स्यात् अर्थ  
 धुर्येमिति श्रंगस्येति इयदावदोस्याताम्  
 परिमाणार्थेचदितीये प्रत्ययग्रहणं क्रियते  
 यस्मान्न्ययविधिरुदाद्यं गमित्युच्यमाणे  
 दाशतयस्यागसंज्ञाप्रसंगे तत्र हि कतेव  
 नकतेव कथमितानीमंगे कार्यं भविष्यति  
 प्रत्यय इति प्रकृत्यंगे कार्यं येषो यद्विप्रत्यय  
 इति प्रकृत्यंगे कार्यं येषो प्राकरोते उपहिष्ट  
 म् उपसर्गात्स्वम् प्राप्नुतः सिद्धंतप्र  
 त्ययग्रहणे यस्मात्प्रत्ययविहितस्तदा

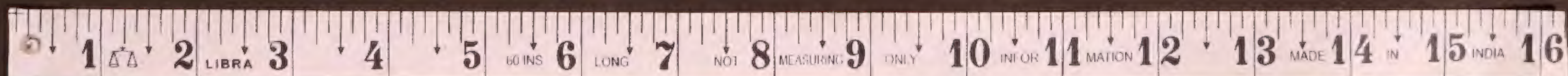




देस्तदेतस्यचग्रहणंभवतीत्येषापरिभाषाक  
 तेव्या कः पुनरत्रविशेषः पक्षादपरिभाषाकि  
 येनप्रत्ययग्रहणंवा श्रवणमेवापरिभाषा  
 कतेव्या वक्तव्येतस्याःपरिभाषायाःप्रयोजन  
 नानिकानिप्रयोजनंभातप्रानिपरिकप्रस  
 यसमासतदितविधिसुराःधातुवदत्रः ।  
 चिकीर्षकः संज्ञातस्यधातुसंज्ञाप्रामोति  
 धातुप्रानिपरिकदेवदत्रोः --- संज्ञातस्य  
 प्रानिपरिकसंज्ञाप्रामोतिप्रानिपरिक प्र  
 त्ययमहोतेपुत्रमिच्छुतिसंज्ञातस्यत्ययोत्त  
 त्रिः प्रामोतिप्रत्यय समासः स्रज्जसरातः पु  
 रुषः संज्ञातस्यसमाससंज्ञाप्रामोतिसमास  
 तदितविधिदेवदत्रगाय्योयलः संज्ञातात्र  
 दितोत्तान्निः प्रामोतितदितविधि सुरदेव  
 दत्रोगाय्योः संज्ञातेजित्वाधुराततेप्रामोत्त  
 तः प्रत्ययग्रहणेयस्मात्ततदारेग्रहणंभ  
 वतीति नदोषोभवतिसातयेषापरिभाषा  
 कतेव्यानकतेव्यापरेवत्यामि यस्मात्प्रत्य  
 यविधिसुरादिप्रत्ययेरसमासोदस्यते ।  
 ततोऽगसंज्ञावभवति यस्मात्प्रत्ययोविधि  
 स्ररादिप्रत्यये यदिप्रत्ययग्रहणेयस्मात्त  
 तदारेग्रहणंभवतीत्युच्यते श्रवतमनऊ  
 लस्थितंनपतत उरकेविशीर्णतपतत ।

श्री.  
 म. भा.  
 २३५

सगतिकेनसनऊलेनसमासोनप्रामोति पवेत  
 हिं प्रत्ययग्रहणेयस्मात्ततदारेग्रहणंभवतीत्य  
 ज्ञा तत्तेवत्यामि कुरुहणोगतिकारकएवंस्या  
 पिग्रहणंभवतीत्येषापरिभाषाकतेव्याकान्ये  
 तस्याःपरिभाषायाःप्रयोजनानिप्रयोजनंसे  
 ज्ञाततदितविधिसुराः श्रवतमनऊलस्थिते  
 तपतत उरकेविशीर्णतपतत सगतिकेनस  
 नऊलेनवसमासःसिद्धोभवतिसमासतदित  
 तविधिसंऊटिनम् व्याक्रोशीः संज्ञातात्रदि  
 तोत्तान्निःसिद्धोभवति कुरुहणोगतिकारक  
 एवंस्यापिग्रहणंभवतीतिनदोषोभवतिसात  
 हिं पक्षापरिभाषाकतेव्यानकतेव्याप्रावाय  
 प्रवृत्तिर्ज्ञापयति भवत्येषापरिभाषेति यदये  
 गतिरनेतरेति अनंतरग्रहणंकरोतीति ॥  
 सुप्रितेनंपदे अंतग्रहणंकिमर्थं नसुप्रितेवो  
 ज्ञात केनेदानीतदंतानो भविष्यतितदंतवि  
 धिना अतउत्रंपदति पदसंज्ञायोतदेतवच  
 न मन्यत्रसंज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणेनदेतवि  
 धिप्रतिषेधाद्येस यदसंज्ञायामत्रग्रहणंकि  
 यतेज्ञापकाद्येकिंज्ञाप्यस यतज्ञापयत्यावा  
 यः अन्यत्रसंज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणेनतदे  
 तविधिर्भवतीति किमेतस्यज्ञापनेप्रयोजने  
 तरप्रसयोचः तरप्रसयैतस्यचसंज्ञानभवती

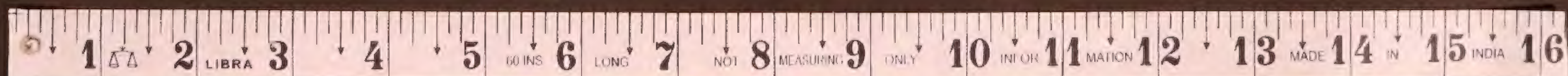




ति किंचिदस्मात्तुमागौरितग्राहियनया  
 सोभवतीति कृतं प्रसज्यत यद्येतादृशेन  
 नाघंताधातवः श्रेतग्रहणं कर्तव्यं कृत्रुडितस  
 मासाश्च श्रेतग्रहणं कर्तव्यं इदं पुनः सापका  
 थंम हेतावत्किपतेन्यासपययट्पुच्यतेक  
 त्रुडितममासाश्च श्रेतग्रहणं कर्तव्यमिति न  
 कर्तव्यं मृद्यंवरितिवर्ततेकृत्रुडितोतं वैवा  
 र्थवित न केवलाः कृत्रुडिताः ॥ नः कः ॥  
 किमर्थमिदं मुच्यते न सुवर्तं परमित्येव सिद्धे  
 नियमाद्यो यमाभः नातेमेव कोपद संज्ञं भवति  
 नान्यत्त कृमाभूत वाध्यति सिध्यति ॥ स्त्रादि  
 पुसर्वनामस्थाने ॥ असर्वनामस्थान इत्युच्य  
 ते तत्र तेराजातस्तु असर्वनामस्थान इति प्रति  
 षेधः प्रसज्येत नाप्रतिषेधात् नायं प्रसज्य प्र  
 तिषेधात् नायं प्रसज्य प्रतिषेधः सर्वनामस्थ  
 नेनेति किंतु हि पृष्टं रामो यम् यदन्यत्सर्वना  
 मस्थानादिति सर्वनामस्थाने व्यापारः यदिके  
 न वित्प्राप्नोति तेन भविष्यति एवं न च प्राप्नोति  
 अप्राप्ते च अथवा अनेन गद्याप्राप्तिः सा प्रतिषि  
 धेः कृतपतदनेन तस्य विधिर्वा भवति प्रतिषे  
 धो वा एवाप्राप्तिप्रतिषिद्धा तया भविष्यति ॥  
 ननु चेयं प्राप्तिः एवाप्राप्तिवाधेत नोक्तहते प्र  
 तिषिद्धा मती वाधितम् अथवा योगविभागः

श्री.  
 म. भा.  
 २३५

करिष्यते स्त्रादिषु एवं परं संज्ञं भवति ततः स  
 र्वनामस्थाने अथवा एवं परं संज्ञं भवति यत्ता  
 राव सर्वनामस्थाने इति यदिति हि सायापि परं  
 भवति पशः सुतविकारे परं तत्र ग्रहणं कोरितं  
 इह माभूत भद्रे करो विमो विति तास्मिं क्रिया  
 माणोपि प्राप्नोति वाक्य परं योरेत्यस्येवं तत्  
 भुवश्चोवारपुवश्चः परं संज्ञा वक्तव्या भुवश्चः  
 वारयदश्चः ॥ यच्चिभम् ॥ भसंज्ञायासुत्रपरलो  
 पेवः प्रतिषेधः भसंज्ञायासुत्रपरलोपेवः  
 प्रतिषेधोक्तव्यः षडंगुलिः षडिक इति सिद्धम  
 चः स्थानिवत्वात् सिद्धमेतत्कथमवः स्थानिवद्वा  
 वात् संज्ञान भविष्यति इहापित हि न प्राप्नोति  
 वागाशीरं त्रः वाविक इति वक्ष्येत तसिद्धमेका  
 द्वरे एवं परं नामसुत्रपरलोपवचनादिति इहा  
 पित हि प्राप्नोति षडंगुलिः षडिक इति वक्ष्येत  
 त षडः पात्तारिवचनादिति न भोगिरो मनुषी  
 वत्पुपसंख्या नम् न भोगिरो मनुषं वत्पुपसंख्या  
 ने कर्तव्यम् न भस्वत् मृगिरस्वत् मनुष्यत् षड  
 एव स्वयं योऽं दसिभ संज्ञा वक्तव्या वृषावसु  
 वृषावसु यश्चिरवृषावसु यश्चिरवृषावसु ॥ उमोम  
 त्वर्थे ॥ अथ ग्रहणं किमर्थं न तसौवताविते  
 वोच्यते तसौवताविते यत्पुच्यमाने इहैव स्यात्





श्री.  
म भा.  
१०२

पयस्वान् यशस्वान् इह न स्यात् पयस्वी यश  
स्वी अर्थग्रहणे पुनः क्रियमाणे मन्त्रपिबसिद्धे  
भवति यश्चात्यस्तन समानार्थः यद्यर्थग्रहणे  
क्रियते पयस्वान् अत्र न प्रामोति न हि मन्त्रम् ।  
मदर्थे वर्तते मन्त्रपिबसिद्धे वर्तते तद्यथा देव  
दत्तशालायाः ब्राह्मणान्मानीयतामिच्छन्त्य  
दिदेवत्रोपि ब्राह्मणे भवति सोपानीयते अथ  
स्मयादीनि अभयसंज्ञान्यपीति वक्तव्यम् स  
सष्टभासकृतागणेन वक्तुमुक्तवचनम्  
वक्तुमुक्तवचनमित्युच्यते केमुक्तवचनेषु  
यथेवः वृत्तः सत्तु इत्यत्रापि प्रामोति वक्तव्य  
योः सत्तु संक्षेपः फलपलाशमिति पठेत् हि  
कवचनवक्तुवचनमिति शत्रुसंज्ञापता येषुर्थेषु  
स्वादयो विधीयन्ते केमुस्वादयो विधीयन्ते कर्मादि  
षु न वे कर्मादयो विभक्त्याः केन हि पकतादयः  
पकतादिषु विविधैः भक्त्याः येषु वक्ष्यते कर्मादयो नि  
मित्तत्वेनोपादेयाः कर्मण्यपकत्वे कर्मणो दिदेक  
मणो वक्तुवचनं सत्तु इति सत्तु इति यथा निदेशः कर्तव्यः न  
संनरेण भावप्रत्ययगुणम् भवति निदेशः  
इह चेत्वे के मन्त्रं ते तदे के मन्त्रं ते इति परत्वादेक  
वचनं भवति वक्तुमुक्तवचनमित्येषोऽयः प  
रः कविष्यते सूत्रविपर्यायमपेक्षितो भवति ३

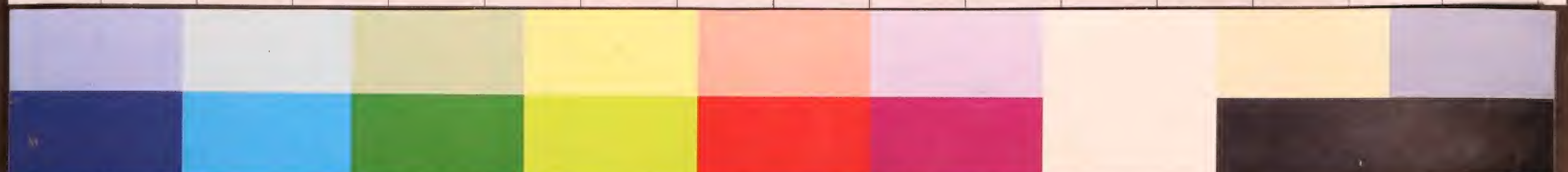
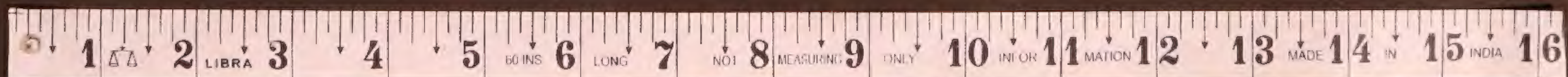
हवुवक्तुरोदनः वक्तुः सत्तु इति परत्वाद् वक्तुवचनं  
प्रामोति नैते दोषाः यत्रावदुच्यते न संनरेण भा  
वप्रत्ययगुणप्रधानो भवति निदेशः इह कदाचि  
द्गुणगुणविशेषको भवति तद्यथा पटः शुक्ल  
इति कदाचिद्गुणगुणविशेषको भवति पटः शु  
क्ल इति तद्यदा तावद्गुणगुणविशेषको भवति  
पटः शुक्ल इति सामानाधिकरण्येन रागुणगु  
णिनोः तदानीं नरेण भावप्रत्ययगुणप्रधानो भ  
वति निदेशः यदा तद्गुणगुणविशेषको भवति त  
दा तद्गुणगुणविशेषको भवति तदा तद्गुणगुणविशेषको भवति  
रादयो वक्ष्यन्ते न नरेण भावप्रत्ययगुण  
प्रधानो भवति निदेशः न च यद्यपि द्वैकतादि  
भिः कर्मादीनि विशेषयामः किं तर्हि कर्मादिभि  
रेकत्वादीनि विशेषयामः ॥ कथमेकास्मिन्नेक  
वचनम् कस्येकस्य कर्मणः द्वयोर्द्विवचनेक  
योर्द्वयोः कर्मणोः वक्तुमुक्तवचनम् केषा  
वक्तुना कर्मणामिति कथं वक्तुमुक्तवचन  
मिति पठेदेव तापयत्याचार्यः नानाधिकर  
णवाची वक्तुशब्दः तस्येदं ग्रहणं नैव सुगुण  
वाचिन इति किमेतत्स्य तापने प्रयोजनम् य  
इत्तम् वक्तुरोदनः वक्तुः सत्तु इति परत्वाद्  
वक्तुवचनं प्रामोति इति यदमुच्यते इह चेत्वे  
कमन्त्रं त इति परत्वादेकवचनं प्रामोतीति नै



षोडशः एकपादोयवक्रयः श्रुत्येव संख्यापदम्  
 तद्यथा एकः द्वौ वद्वदिति श्रुत्यमहायवाची त  
 यथा पञ्चमनयः एकफलानि एकाकिभिः त  
 द्वौ नितमिति श्रुत्यनार्थवर्तते तद्यथा सर्वमा  
 दौष्ट्यपकासाः पकोन्यइत्यर्थः तद्योनार्थव  
 र्तते तस्यैव प्रयोगः किमर्थमुनरितमुच्यते स  
 प्रिनामविशेषविधानात् दृष्टविप्रयोगत्वाच्च  
 नियमार्थवचने सपः प्रविशेषेणाप्रतिपदिका  
 द्विधीयते तत्रैतत्प्रात यद्यप्यविशेषणविधीये  
 ते नैव विप्रयोगो लक्ष्यत इति दृष्टविप्रयोगत्वाच्च  
 दृष्टनेत्वत्विप्रयोगः विरुद्धः प्रयोगः तद्यथा  
 श्रुतीणि मे दर्शनीयानि पाठामेसु क्रमादिति  
 सुप्रिनामविशेषविधानात् दृष्टविप्रयोगत्वाच्च  
 व्यतिकारः प्राप्नोति इत्यनेवाव्यतिकारः स्यादिति  
 तस्यान्तरणयत्ननसिद्धीतीति नियमार्थवचनम्  
 पञ्चमर्थमिदमुच्यते अथ तस्मिन् क्रियमाणेषु  
 नरये प्रत्ययनियमः एकस्मिन्नेकवचने द्वयो  
 रेव द्विवचने वक्रषेव वक्रवचनमिति आहोति  
 द्यमर्थेनियमः एकस्मिन्नेकवचनमेव द्वयो  
 र्द्विवचने वक्रषेव वक्रवचनमिति कश्चात्र विशेषः  
 तत्र प्रत्ययनियमेव यानां पदसंज्ञाभावो भवे  
 तत्तात् अत्र प्रत्ययनियमेव यानां पद  
 संज्ञानप्राप्नोति [उच्चैरीचैरिति ॥ ॥]

श्री.  
 म. भा.  
 २३३

उच्चैः नीचैरिति किं कारणमसंवेतत्तात् अर्थनि  
 यमेसिद्धम् अर्थनियमेसिद्धं भवति श्रुत्यर्थनि  
 यमः अर्थवापुनरस्तप्रत्ययनियमः तत्र चोक्त  
 म् तत्र प्रत्ययेनियमेव यानां पदसंज्ञाभावो भवे  
 तत्तात् तद्विरिति नैव षोडशः सुपो कर्मादयोऽप्यर्थाः  
 संख्याचैव तयातिज्ञात् सुपो संख्याचैवार्थः ।  
 कर्मादयश्च तयातिज्ञात् प्रसिद्धो नियमः प्र  
 सिद्धस्तत्र नियमः नियमः प्रकृतैषुवा अथा  
 वा प्रकृतानयानेवापेक्षानियमः एकत्वारयः  
 एकस्मिन्नेकवचनेन द्वयोर्नैव वक्रषु द्वयोरेव  
 द्विवचनेनैकस्मिन्नेकवचने वक्रषेव वक्रवचने  
 नैकस्मिन्नेकवचने अथवा विशेषणेत्यर्थः ।  
 ते इत्यत्रानानियमः अथवा आचार्यप्रवृत्ति  
 ज्ञापयति भवेत्यर्थेभ्यः स्वरय इति यदय  
 मव्यवहारोऽप्येति श्रुत्ययात्तु कंशास्ति ॥ ।  
 इति प्रथमाध्यायस्य वतथं पादे द्वितीयमाह  
 कम् ॥ १ ॥ कारके ॥ किमिदं कारक इति संज्ञा  
 निर्देशः किं वक्तव्यमेतत् नदि कथमव्यवसा  
 ने गम्यते इह हि व्याकरणे येन लोके यत्ने प्रती  
 तयदार्थकाः शास्त्राः ते निर्देशाः क्रियन्ते यावे  
 ताः कृत्रिमाः दिव्युत्संज्ञाः नवायं लोके प्रती  
 तयदार्थकः शास्त्रो नावलकृत्रिमा संज्ञाधिका  
 रश्च तत्र किमन्यश्चुर्वचिज्ञातम् अथरतः





श्री.  
म. भा.  
२३८

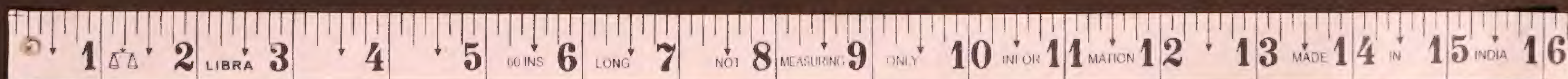
संज्ञायाः कारक इति संज्ञानिर्देशश्चेत्संज्ञो  
पिनिर्देशः कारक इति संज्ञानिर्देशश्चेत्संज्ञो  
नोपिनिर्देशः कर्तव्यः इतरथा ह्यनिष्टप्रस  
जोग्रामस्य समीपादागच्छतीत्यकारस्य इत  
रथा ह्यनिर्दिष्टप्रसज्येत अकारकस्यापि पा  
दानसंज्ञाप्रसज्येत कुग्रामस्य समीपादाग  
च्छतीति नैष दोषः नात्र ग्रामोपायपुत्रः किं  
तर्हि समीपं यदा च ग्रामोपायपुत्रो भवति  
तदा पादानसंज्ञा तद्यथा ग्रामादागच्छतीति  
कर्मसंज्ञाप्रसंगो कथितस्य ब्राह्मणस्य पुत्रेणा  
नैष्टुतीति कर्मसंज्ञा च प्रामोति मुकथित  
स्य ब्राह्मणस्य पुत्रेणानैष्टुतीति नैष दो  
षः अयमकथितशब्दः अस्त्यवासे कीर्तने  
वर्तते तद्यथा कश्चित्कोश्चित्प्रवक्ष्याद् असा  
वत्राकथितः असावत्रासे कीर्तते इति अस्त्य  
प्रधाने वर्तते तद्यथा अकथितग्रामे अक  
थितोसौ नगरे इत्युच्यते यो यात्राप्रधानं भ  
वति तद्यथा प्राधान्ये अकथितशब्दो वर्तते  
नैष दोषः ॥ अपादानसंज्ञाप्रसंगो पतनी  
ति अपादानसंज्ञा प्रामोति कस्य ह्यतस्य प  
णोपतनीति कुग्रामपिण्डः पतनीति नदा  
पायस्याविवक्षितत्वात् नैष दोषः किं कार  
णम् अपायस्याविवक्षितत्वात् नात्रापायो

विवक्षितः कस्तर्हि समर्थः यदा चापायो विव  
क्षितो भवति तदा पादानसंज्ञा तद्यथा वृत्तात्प  
णोपतनीति सम्बन्धस्तदा विवक्षितो भवति न  
ज्ञायते के कस्य वा ऊरस्य वेति अयं नैर्दोषः  
कर्मसंज्ञाप्रसंगो कथितस्य ब्राह्मणस्य पुत्रेणानै  
ष्टुतीति नैष दोषः कारक इति महती संज्ञा  
क्रियते संज्ञा च नाम न लचीयः कुतपतत् स  
द्युर्हि संज्ञाकरणम् नत्र महत्याः संज्ञायाः क  
रणोपतत्योत्तनम् अन्वयसंज्ञा यथा विज्ञा  
येत करोतीति कारकमिति अन्वयमिति चेत्  
कृतं किं कर्तृशब्दो नोपपद्यते कारणकारकं अ  
धिकारणकारकमिति ॥ सिद्धे त्वप्रतिकारके  
क्रियाभेदात्पचादीनां करणत्विकरणयोः क  
र्तृभावः सिद्धः करणधिकरणयोः कर्तृभावः  
कुतः प्रतिकारकं क्रियाभिद्यते किमिदं प्रति  
कारकमिति कारकं कारकं प्रतिकारकं ।  
कोसौ प्रतिकारकं क्रियाभेदः पचादीनाम् ।  
अधिप्रयोगोऽकामेचनतण्डुलावपनोवो  
यकषणाक्रियाः कुवन्देवदत्रः पचतीत्युच्य  
ते अत्र तदापविर्बर्तते एष प्रधानकर्तृः पा  
कः एतत्प्रधानकर्तृः पाकः अधिप्रयनो  
णोऽकामेचनतण्डुलावप) त्वं दोषोपच



श्री.  
म. भा  
२३५

स्थातंत्र्यपारतंत्र्यविवक्षितेतयोः पर्यायेन वचन  
 म तयोः स्थातंत्र्यपारतंत्र्ययोः पर्यायेन वचनं भ  
 विष्यति तद्यथा वलाहकादिघोतने वलाह  
 कोविघोतन इति किंतु स्युते अपादानादी  
 नांतप्रसिद्धमिति नूनमः अपादानादीनां क  
 र्त्तव्यस्याप्रसिद्धिरिति पर्यायप्रकरणाधिकरण  
 योः कर्त्तव्यमनिर्दिष्टम अपादानादीनां नि  
 दर्शनाय पर्यायोऽस्यैकः पुलाकः स्यात्प्राति  
 ष्ठानाय किंतु हिंस्रजायामप्रसिद्धिः यावताम  
 वत्र वा त्रस्तातंत्र्यात्परतंत्र्याच्च परत्वात्कर्त्तृसंज्ञे  
 संभवति अत्रापि न वा स्वतंत्र्यपरतंत्र्यात्तात्रयोः  
 पर्यायेन वचनम् वचनाश्रयावसंज्ञेत्येव या  
 या पुनरिदं भवता स्यात्प्रातिः कर्त्तव्यमनिर्दिष्टं  
 संभवनक्रियां च कुर्वती स्थाली स्वतंत्र्येति क्लृप्ता  
 नां परतंत्र्यात् तत्र तत्प्राप्त्यनं परिवर्तनं नान्वय  
 वमर्थे स्यात्प्राप्त्येते प्रबालनं परिवर्तनं च क  
 रिष्यामीति किंतु हिंसंभवनक्रियां धारणाक्रि  
 यां च करिष्यामीति तत्र च स्यात्सो स्वतंत्र्या क्लृप्तानी  
 परतंत्र्यात् तद्विस्थात्वात् स्थायते कथासाने  
 स्थाली संभवनक्रियां धारणाक्रियां च करोति  
 तत्र चासौ स्वतंत्र्या क्लृप्तानी परतंत्र्यात् तद्विस्था  
 नेन पारतंत्र्यसमवाये स्थाली पारतंत्र्यम् वा

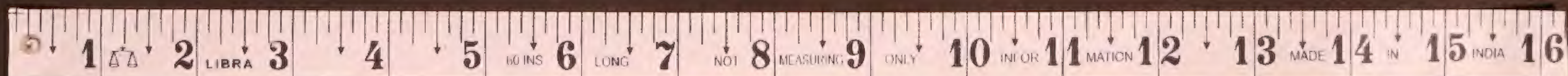




वायेस्वातत्रम किंपुनः प्रधानमकर्तो कथंपुन  
 ज्ञायते कर्ता प्रधानमिति यत्र त्वेषु प्रधानेषु  
 सन्निहितेषु कर्ता प्रवर्तयितुं भवति ननुः वभोः  
 प्रधानमिति समवाये अयमेकोऽर्थः करणं का  
 रकमधिकरणं कारकमिति नायमेकोऽर्थः न  
 हि कारकमित्यनेनाधिकरणत्वमुक्तं अथि  
 करणमिति कारकत्वम् तद्यथा गार्ग्यदेवद  
 त्तइति नयगार्ग्यइत्यनेन देवदत्तत्वमुक्तं देवद  
 त्तइति गार्ग्यत्वम् उभौ चान्योन्याविशेषको भव  
 तः एकद्वयसमवायित्वात् एवं तद्विज्ञानान्  
 भूता क्रिया प्रवर्तते तस्या निवर्तने कंकारकं अथ  
 वायावद्भूता क्रिया यत्तावत्कारक इति एवं च  
 कृत्वानिर्देश उपपन्नो भवति कारक इति इतर  
 या हि कारकेष्विति ज्ञात्वा भुवमपाये पादान  
 भुवमिति किमर्थं ग्रामादागच्छतीति शक्यते न  
 नैतदस्ति प्रयोजनम् कारको स ज्ञात्र वाधिका  
 भविष्यति इदेतद्विद्वत्स्य पाणिपतति क्रयस्य  
 पिणः पततीति जगुष्ठा विराम प्रमादाया ना  
 मुपसंख्यानं कर्तव्यं अधर्मा जगुष्मते अधर्मा  
 ही भवन्ते जगुष्ठा विराम धर्मा हि रमन्ति धर्मा  
 त्रिवर्तते विराम प्रमाद धर्मा त्यसाद्यति धर्मा  
 मुद्यति इह वोपसंख्यानं कर्तव्यम् सांकाय

श्री.  
 म भा.  
 ३८.

केभ्यः पाटलिपुत्रा अभित्यपत रा इति तत्रै  
 देवदत्तवक्रयम् नवक्रयम् भुवमपाये पादा  
 नमित्यपादानमेवेति इदम् इह तावत् अधर्मा  
 जगुष्मते अधर्मा ही भवन्त इति यप समु  
 द्यः प्रेक्षा एवं कारो भवति पश्यति दुःखार्थमे  
 कर्तनानेन कृत्य मस्तीति संबुद्धा सं प्राप्य नि  
 वर्तते तत्र भुवमपाये पादानमित्येव सिद्धम्  
 इह धर्मा हि रमन्ति निवर्तते प्रमाद्यति मस्यती  
 ति यप समुद्वः संभिन्न बुद्धिर्भवति पश्यति  
 नेदे किं विज्ञानमधर्मेः ततो न करिष्यामीति हि नि  
 पवे संबुद्धा सं प्राप्य विरमति निवर्तते प्रमा  
 दिति मुद्यति तत्र भुवमपाये पादानमित्येव  
 सिद्धम् इह च सांकायिकेभ्यः पाटलिपुत्रा  
 अभित्यपत रा इति यसैः सांख्यगत वा भवति  
 सपकत्र प्रकथं मवरा म्बुद्धा सं प्राप्या न्या  
 त्रिवर्तते साम्या तत्र भुवमपाये इत्येव सिद्धम्  
 गतिमुक्तेषु पादानं ज्ञानोपपद्यते भुवतात्  
 गतिमुक्तेषु पादानं ज्ञानोपपद्यते अत्रात्र  
 स्तात्यतिता रथात् लीतात्यतिताः सायाज्ञ  
 कृतो ही न इति किं कारणम् भुवतात् धौच  
 सा विद्वसितत्वात् न वेष्टोऽर्थः किं कारणम्  
 अधौ च सा विवर्तते तात् नात्राधौ च विवर्तते





किं न हि धौतम् इह तावदश्वत्थान्यनित्यं  
 यदश्वत्थमाश्वत्थमिति तद्वद्वत्तु विवक्षितं  
 मर्यादावीतान्यनित्यं इति यत्र द्वये रयते रमेते  
 तस्मिन् यदश्वत्थमिति तद्वत्तु विवक्षितं यद्यपि ताव  
 दत्रैतच्छ्रुते वक्तुम् यदेते मृत्युं तगाति युक्ता  
 ते श्रुतं यथावतः पतितः रये मानान्यनित्यं इ  
 ति श्रुतापि न धौतमाश्वत्थमिति तत्प्राप्तयेव क  
 थं पुनः सुतोशा मा विवक्ष्याम्यतः सतोऽपि वि  
 वक्षा भवति तद्यथा श्रुतोलोसिकापत्तका श्रुत  
 द्वाकेन्यति मृत्युं तद्वत्तु विवक्षा भवति मृत्युः  
 कृष्णिका विंधो वदितं भवति ॥ भीतार्था  
 नाम ॥ अयं योगः शक्यो वक्तुम् कथं वक्तुं  
 विभेति चोरेभ्यो विभेति तस्मिन् विभेति त  
 स्मिन् विभेति इति इह तावत् वक्तुं विभेति  
 तस्मिन् विभेति इति यद्यपि मनुष्यः प्रेत्याप्त  
 वं कारी भवति स पश्यति यदि मां हतः पश्य  
 ति भुवोऽस्त्युरिति स बुद्ध्या संप्राप्य निवर्तते  
 तत्र भुवमापाये पादानमित्येव सिद्धम् चोरे  
 भ्यस्त्यायते इह यो यस्य स हृदयं तस्य पश्यति य  
 दी मं चोराः पश्यन्ति भुवा मृत्युवधं वयं न परि  
 क्लेशा इति स बुद्ध्या संप्राप्य निवर्तयेति तत्र भु  
 वमापाये पादानमित्येव सिद्धम् ॥ पराजने

श्री  
 म. भा.  
 २८१

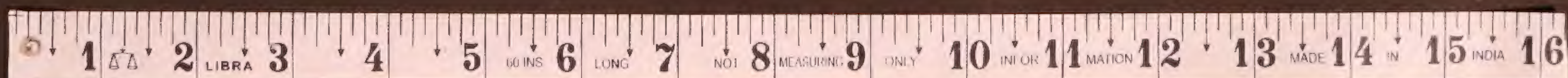
सौक्यः ॥ अयमपि योगः शक्यो वक्तुम् कथं  
 धौतमाश्वत्थमिति यद्यपि तद्वत्तु विवक्षितं  
 नेर्यं रये च इह तावत् वक्तुं विवक्षितं स बुद्ध्या संप्रा  
 प्य निवर्तते तत्र भुवमापाये पादानमित्येव सिद्धम्  
 म् ॥ वारणापीनामीमितः ॥ किमुराहरणम्  
 मावेभ्यो गावारयतीति भवेद्यस्य मावाहावः  
 तस्य मावा ईमितः स्युः यस्य तद्वत्तु विवक्षा  
 मावाः कथं तस्य मावा ईमितः तस्यापि मावा  
 यवेमितः पश्यन्त्येव यदि गावा मावा भवेत्येव  
 तस्य मावा ईमितः भवेत्येव इति अतश्च मावा  
 देभ्यो गावारयति इह कृपादेभ्यो वारयति इति  
 कृपादेभ्यो वारयति इति न हि तस्मिन् कृपा  
 ईमितः कस्तर्ह्येव तस्यापि कृपा यवेमितः  
 पश्यन्त्येव मेधः कृपा मावा ईमितः ॥ अथ वा  
 यथैवास्यान्यत्रापि पश्यतः इत्यापवक्तुं ये  
 ति इहानेमीणवक्तुं वारयतीति मावा व  
 के मादान संता प्रामोति कर्म संज्ञात्रवधि  
 का भविष्यति मृगनावधि न हि वाधिकाया  
 त तस्माद् वक्तुं कर्मणो यदीमित्येव मिति वा  
 वारणापीनामीमितः कर्मणो यदीमित्येव मिति वा  
 रणम् कर्तरीमितः तमेकमेति वक्तुं नान्  
 वारणापीनामीमितः कर्मणो यदीमित्येव मिति वा



लोकतरीमित्तमेकमेति कमेति वचनात्  
 कर्तरीमित्तमेकमेत्येव सिद्धम् अथमपि  
 योगः शक्यो वक्तुम् कथं माघे भोगावायती  
 ति पश्यत्ययं यदीमास्तत्रागच्छेति भुवः सम्यवि  
 नाशः सम्यविनाशो धर्मो विनाशकस्यैव नाश  
 भयेति सवृद्धासं प्राणनिवर्तयेति तत्र भुव  
 मपाये पादानमित्येव सिद्धम् ॥ अतर्थायेनाद  
 शानमिच्छेति ॥ अथमपि योगः शक्यो वक्तुम्  
 कथं मपाध्यायदेतद्वेति पश्यत्ययं यदी  
 मास्तत्राध्यायः पश्यति भुवमप्रेषणमुपाल  
 भयेति सवृद्धासं प्राणनिवर्तयेति तत्र भुवमपा  
 ये पादानमित्येव सिद्धम् ननु वक्तुमाख्याता  
 उपयोगो कारकमिति चेदकथितत्वात्कमे  
 संज्ञाप्रसंग इति नैष दोषः परिगणनेन तत्र कि  
 यते इहियाविरुधिप्रश्निभित्तिविज्ञामिति  
 अथमपि योगः शक्यो वक्तुम् कथं मपाध्या  
 यादधीते इति अपक्रामतितत्त्वात्सादृश्येन  
 यद्यपक्रामति किं नात्येतायापक्रामति संते  
 तत्वात् अथवा न्योतिवज्ञानानि भवेतीति ॥  
 जनिकर्तः प्रकृतिः ॥ अथमपि योगः श  
 क्यो वक्तुम् कथं गोला माविलोमभ्योद्वो  
 जायते इति अपक्रामति तेभ्यस्ताः यद्यपक्रा

श्री.  
 म. भा  
 २८२

मेति किं नात्येतायापक्रामति संततत्वात् अथ  
 वा न्याश्चान्याश्च प्राड्भवेतीति ॥ भुवः प्रभवः ॥  
 अथमपि योगः शक्यो वक्तुम् ॥ कथं हि संवेतो  
 गंगा प्रभवतीति अपक्रामति तत्सादृश्यः यद्य  
 पक्रामेति किं नात्येतायापक्रामति संततत्वात्  
 अथवा न्याश्चान्याश्च प्राड्भवेतीति ॥ कमेत्यायं ॥  
 कमेत्प्रहणं किमर्थं यमभिप्रेति संप्रदानमितीय  
 त्सु चामाने कमेत्पवसं प्रदानं सत्ता प्रसज्यते ।  
 ये संप्रहणे पुनः क्रियमाणे न दोषो भवति ये  
 संप्रहणादीभ्यः संप्रदानं सत्ता निभं न्यते ॥  
 अथाभिप्रेत्य प्रहणं किमर्थं कमेत्यायमेति ॥  
 कमेत्प्रहणे पुनः क्रियमाणे न दोषो भवति क  
 मेनि मित्रत्वेनोपादीयते अथयं संप्रहणं कि  
 मर्थं कमेत्याभिप्रेति संप्रदानमित्सु चामाने ।  
 अभिप्रायपवसं प्रदानं सत्ता प्रसज्यते ॥ स  
 संप्रदानमितीयत्सु चामाने यमेव संप्रती  
 तितत्रैव स्यात् उपाध्यायायगादहाती इदं न  
 स्यात् उपाध्यायायगा सदात्त उपाध्यायायगा  
 हास्यतीति अभिप्रेत्य प्रहणे पुनः क्रियमाणे न दो  
 षो भवति अभिराभिसुख्यवर्तते प्रत्यादिक  
 मीति तेन ये वाभिप्रेति यं वाभिप्रेत्यति यं वा  
 भिप्रागात् तत्र तत्राभिसुख्यमात्रे सिद्धं भवति

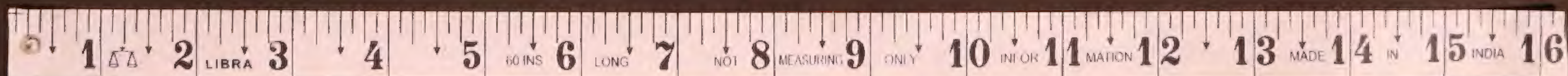




क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यं इहापि यथास्मात्  
 आद्यानिगल्लते युदाय सत्रस्यतीतिपत्य  
 शेतइति तत्राहिकर्तव्येन कर्तव्ये कर्मणाम्  
 भिप्रैत्य इत्येव सिद्धम् कथं क्रियालोके कर्म  
 त्युपचरेति तद्यथा कं क्रियां करिष्ये किं कर्म  
 करिष्यामीति एवमपि वक्तव्यम् कृत्रिमाक  
 प्रिमयोः कृत्रिमे संप्रत्ययो भवति क्रिया कृत्रि  
 मे कर्म न सिध्यति कर्तुरीप्सिततमे कर्मस्य  
 माने कथं नाम क्रिया क्रियया इप्सिततमः स्या  
 त् क्रियापि क्रियया इप्सिततमा भवति क  
 या क्रियया संपश्यति क्रियया प्रार्थयति क्रिय  
 या अध्वस्यति क्रियया क्रियया .....  
 मनुष्यः प्रेक्षापूर्वकारी मनुज्यातावकं विद  
 र्थं संपश्यति संहृष्टे प्रार्थनां प्रार्थनया यव  
 सायः अध्वसाये आरम्भः आरम्भो निवृत्तिः  
 निवृत्तौ फलावाप्तिः एवं क्रियापि कृत्रिमं क  
 र्म एवमपि कर्तव्यम् ॥ कर्मणः करणसंज्ञा  
 संप्रदानं स्वकर्मसंज्ञापञ्चनारुद्वयं ततप  
 चुरुदाय ददाति अनाकिलपञ्चः संहिष्य  
 ते सरुदायोपक्रियतइति ॥ **क्रुधदुह** ॥  
 किमिमेषां कथं ऊपि नाशकते ।  
 विशेषयितुं नाशकः कथं ते वा ऊपौ ।

श्री.  
 म. भा.  
 २८३

सामान्यमस्ति आहोसिन्नानायाः किंवातः यथेका  
 याः किमर्थं प्रमेकं निर्दिश्यते अथ नानायाः ॥  
 तेषां कथं ऊपौ सामान्यमस्ति न स ऊपितः कु  
 भ्यतिनवा ऊपितः दुहितिनवा ऊपित इत्येति  
 नवा ऊपितो स्यति ॥ साधकतमं करणं ॥  
 तमग्रहणं किमर्थं न साधककरणमित्येवो  
 च्यते साधकं करणमितीत्युच्यमाने सर्वेषां  
 मेव कारकाणां करणसंज्ञा प्रसज्येत सर्वोपा  
 कारकाणि साधकानि तमग्रहणे पुनः क्रिय  
 माणेन दोषो भवति नैतदस्ति प्रयोजनम् एवं  
 स्तावत्संज्ञा अपवादत्वाद्वाधिका भविष्यतीति ।  
 अथायमुक्तत्वाच्चापानसंज्ञा प्राप्नोति सा  
 धकं करणमितीत्युच्यमाने सति च करणसं  
 ज्ञा तमग्रहणे पुनः क्रियमाणेन दोषो भवति  
 एवेतर्हि लोकतपसिद्धम् तद्यथा भिरूपायो  
 दकमानेयम् अभिरूपतमायेति वगम्यते ए  
 वमिहापि साधकं करणमित्युच्यते सर्वोपा  
 चकारकानि साधकानि नवा साधकं प्रवृत्ते  
 रस्ति तत्र साधकतममिति विज्ञास्यते एव त  
 र्हि सिद्धे सति यत्र मग्रहणं करोति तज्ञापयन्ता  
 चार्थः कारकसंज्ञायां तत्र तमयोगो न भवती  
 ति किमेतत्प्रयोजने प्रयोजनम् अथायमावा  
 यः किं न्यायं मन्यते यत्र संप्राप्य निवृत्तिः तेन





श्री.  
म. भा.  
२८५

हैवस्यात् ग्रामारागश्रुति नगरारागश्रुति सं  
काशकेभ्यः पाटलिपुत्राश्रुतिपत्रराश्रुत्यत्र  
नस्यात् कारकसंज्ञायांतरतमयोगानभवती  
न्यापिसिद्धं भवति आचारंश्चाचार्यः केन्याये  
मन्यते यत्राधेयः कृत्स्नमाधारे ..... गंगा  
यागावः कृपेगर्वकुलमित्यत्र नस्यात् कारक  
संज्ञायांतरतमयोगानभवती न्यापिसिद्धो भ  
वति ॥ उपावधा "मः ॥ वसेरश्येस्यप्रति  
वेधेः वसेरश्येस्यप्रतिवेधोवक्रव्यः ग्रामे उ  
पवसतीति सतद्विवक्रव्यो न वक्रव्यः नात्रोप  
पुर्वस्यवेसयो मोधिकरणं किंतु उपपदेस्य  
ग्रामे सौवसेसिगत्रमपवसतीति ॥ कर्तरी  
मित्ततमेकमे ॥ तमग्रहणं किमर्थमे कर्त  
रीमित्तमेकमेतीयत्तुचमाने अनेमोणवके  
वारयतीति माणवके पादनसंज्ञाप्रामोतिनै  
षरोषः कर्मसंज्ञात्रवाधिकाभविष्यति अ  
गनावपितर्हि वाधिकाप्रामोति कृते पुनस्तम  
ग्रहणे तदपपन्नं भवति यदुक्तं वारणाथेषुक  
र्मग्रहणानथेकं कर्तरीमित्ततमेकमेतिव  
चनारिति इहोच्यते गोटने पवतीति यदिचौ  
दनः पश्येत्तद्व्यांतरमभिवर्तते नैषरोषः  
तारायांज्ञायां भविष्यति गोटनार्थोस्तणु  
लागोटनश्चि अथेदकथं भवितव्यम् तणुला

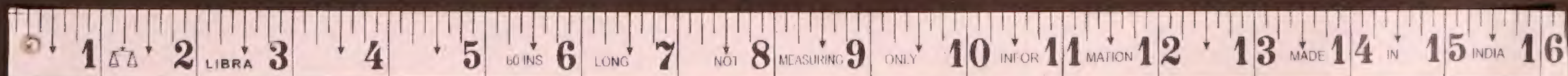
नोटने पवतीति आहोस्ति तणुलागामोटने  
पवतीति उभयथापि भवितव्यम् कथमिदं  
तणुलानोटने पवतीति द्वायेः पवित्तणुला  
निपद्यत्रोटने निवर्तयतीति इह कश्चित्केवि  
द्यमेव यते सिद्धं भवतीति आमेनमाण आह  
प्रभते भवति नसीति आमेनयमाण आह  
ह दधिबलभविष्यतीति आमेनयमाण आह  
ह दधिबलभंतीययसाबलभंतीयेति  
तत्रकर्मसंज्ञाप्रामोति तदित्समित्ततमे  
भवति तस्याप्योटनं पदेमित्तः तत्रगुणेषु  
स्यात्तरोयस्तयथाभंतीयामिहोटने यदि  
मृदुविशदः स्यादिति पवमिहोपिदधिगु  
णमोटने भंतीयेति ईमित्तस्य कर्मसंज्ञा  
यानिहोत्रस्य कारकत्वे कर्मसंज्ञाप्रमेगः कि  
येमित्तत्वात् ईमित्तस्य कर्मसंज्ञायानिहो  
त्रस्य कारकत्वे कर्मसंज्ञानप्रामोतिगुं भव  
यतीति किं कारणं उभयेमित्तत्वात् उभ  
येतस्येमित्तं अतश्चोभयं यस्यादिगुं भव  
णोवुदिः यसंज्ञाभवति नासौलोहोभवायि  
त्वाकृती भवति यद्यपि तावदत्रैतं कृतेव  
क्रमं येते ते राना कमिणो मनुष्यास्तस्यो क  
श्चित्किंचिदाहकटं कुर्वेति .... सतमाह



नाहंकरंकरिष्मामीतिचरोमयाकृतश्रुति  
 तस्याक्रियामात्रमीक्षितम् नै.....  
 .....यस्याविभक्त  
 एण्ययोमन्यतेयस्तर्हि.....  
 .....किंपुनस्तत् ग्रामांतरमयेगच्छ  
 त्रदिंलव्यतिचौरंय प्रपति.....  
 .....इक्षितस्यापिकर्मसंज्ञामारभते श्री  
 क्षितस्यापियुदिरानीनैवेक्षितेनाप्यनी  
 क्षितेतत्रग्रामांतरमयेगच्छयज्जलान्यु  
 पिसर्पेतिवृत्तमूलान्युपसर्पेतिश्रुति अत्र  
 पिसिद्धम् श्रीक्षितमितिनायेप्रसन्नप्रति  
 वेधः इक्षितेनीति किंतर्हिपुंरासोयम् ।  
 यदित्यदीक्षितादनीक्षितमिति अन्यस्यैव  
 तदीक्षितात्रैवेक्षितेनाप्यनीक्षितमिति  
 अकथितं च केनाकथितं श्रुपादानादि  
 विशेषकाभिः किमुदाहरणम् इदिया  
 विरुचिप्रश्रुतिविज्ञानमपयोगनिमि  
 त्तसर्वविधोब्रुविशासिगुणेनचयत्सवे  
 ततदकीर्तितमावरितंकविमा इहि गौरी  
 पिपयः नैतदस्लिकथितात्रपूर्वापादान  
 संज्ञाब्रुहियावि इदंतर्हिपौरवेगांयावते  
 कथितात्रापिपूर्वापादानसंज्ञानयाचना

श्री.  
 म. भा.  
 २८५

देवापायोभवतियाचितोसौयदिदृष्टान्ति  
 तोतपायेनयुज्यते याविरुचि श्रुवरुणादि  
 गोव्रजम् नैतदस्लिकथितात्रपूर्वणमस्य ।  
 दानसंज्ञा नप्रश्नादेवापायोभवति एष्टासौ  
 यथावेष्टततोपायेनयुज्यते प्रश्रुतिभित्तिपौ  
 रवेगांभित्तते नैतदस्लिकथितात्रपूर्वापादा  
 नसंज्ञानभित्तणदेवापायोभवति भित्ति  
 तोसौयदिदृष्टान्तितोपायेनयुज्यतेभित्ति  
 विज्ञ वृत्तमवविनोतिफलानि नैतदस्लि  
 कथितात्रपूर्वापादानसंज्ञा ब्रुविशासिगु  
 णेनचयत्सवतेतदकीर्तितमावरितंकवि  
 नाब्रुविगुणेनशासिगुणेनचयत्सवतेत  
 श्चोराचरणकिंपुनस्तत् पुत्रेवतेधर्म पु  
 त्रमनुशास्तिधर्ममिति नैतदस्लि कथिता  
 त्रपूर्वासंप्रदानसंज्ञा मस्माद्रीण्येकोदाह  
 रणानिपौरवेगांयावते माणवकंप्रधानं  
 एष्टुतिपौरवेगांभित्ततेइति अथयेधा  
 तूनादिकर्मकाः किंतेषांकथितेलादयो  
 भवन्ति.....

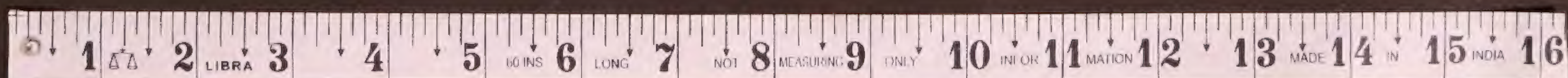




पौरवस्य कस्यलमिति अकारकं कथिते  
 अकारकं सेत इवति किं कारणमकथितत्वा  
 त कारकं चेन्न गकथा अथकारकमकथित  
 त्वात् कारकामतिका कर्तव्या कारकं चेहि  
 जानीयात् यां यो मन्वेत सा भवेत् कारकं चे  
 दिजानीयात् याया प्राप्नोति सा सा कर्तव्या ।  
 इः सते गोपयः याचते पौरवात् कस्यल इति  
 कथितेभिहिते त्वविधिस्तमति गुणकर्मणि  
 लादिविधिः सपरे ॥ कथितेभिहिते त्ववि  
 धिरेष भवति किमिदं त्वविधिरिति त्ववि  
 धिस्तविधिः त्वमतिः किमिदं त्वमतिरिति  
 त्वमतिः नैव मन्ये मन्यते ..... गुण  
 कर्मणि लादिः विधिः सपरे ॥ गुणकर्मणि  
 लादयो भवेति सदपरेण योगेन गति बुद्धि  
 प्रत्यवमानार्थं शत्रुकर्मा कर्मणा मणिक  
 तां मणा विनि बुवि वेष्टित मुक्तिमुवाप्य ।  
 गुणे तदनल्पमते वचने स्मरत्त बुवि मुक्ति ।  
 सुवेष्टा मुक्तिमु अगुणे कर्मणि लादयो भ  
 वेतीति पतदनल्पमते नैमाचार्ये सवव  
 ने स्मर्येताम अपरस्याद् प्रधानकर्मणा ।  
 ख्ये येदा लादयो भवेति इति वक्तव्यम् इ  
 सते गोपयः ॥ एते कर्तव्यकर्मणाः लाद

श्री.  
 म. हा.  
 २८६

यो भवेतीति वक्तव्यम् गम्यते ग्रामे देवदत्तो  
 यत्तदत्रेन के पुन धातु नो हि कर्मकाः नो वो  
 सदेते श्वापि गत्ययोः तथैव च हि कर्मकेषु अ  
 ग्रहणे द्रष्टव्यमिति निश्चयः अज्ञानयति ग्रामम्  
 सिद्धं वाप्यन्यकर्मणाः सिद्धं वा पुनरेतद्वति  
 ऊतः भारं वहति ग्रामम् गत्ययो नाम गमयति  
 देवदत्तं ग्रामम् यापयति देवदत्तं ग्रामम् ऊतो  
 न्यकर्मणा अन्यस्या ज्ञात कर्मो न्यस्य ग्रामः अ  
 ज्ञातमो गृहीत्वा ग्रामेन यति अन्यकर्मणि चे  
 द्र्यात् लादीनामविधिर्भवति अन्यकर्मणि चे  
 चेद्द्र्यात् लादीनामविधिरयं भवति अज्ञानी  
 यते ग्राममिति परमाधन उत्पद्यमाने न लेणा  
 ज्ञाया अभिधानं प्राप्नोति ॥ कालभावाधरो न  
 व्याः कर्मसंज्ञा अकर्मणा कालभावाधरो न  
 व्या अकर्मणा धातु नो कर्मसंज्ञा भवेतीति वक्त  
 व्यम् कालमासमासे भावगो धो हमासे गो  
 रोहं स्वपति गो धो हं शेते अधगतं क्रोशमासे  
 क्रोशं स्वपति ॥ देशश्चा कर्मकाणां कर्मसं  
 ज्ञा भवति वक्तव्यम् ऊरुत्वयि पिते वालो  
 स्वपितीति वक्तव्यम् विपरीतं त्वकर्म  
 कल्म ॥ अपरिसमाप्तं कर्म कल्म कवयो वि  
 दुः किमिदं कल्मेति अपरिसमाप्तं कर्म कल्मे

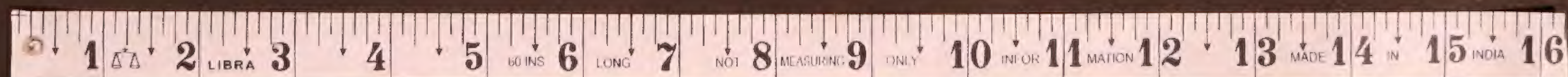




मृपरिसमाप्तकर्म नवाग्रसिन्धुवाणिकर्मका  
 धाणि क्रियते द्वितीयैव यस्मिन्तकर्मस्य पुत्रा  
 येन्यदा त्वय्योगा पितृयज्ञस्य ही नत्कर्मक  
 ल्मति च कल्पनोक्तं धौतद्विद्विन्नं रत्नाना  
 स्ति ॥ एतेन कर्मसंज्ञा सर्वसिद्धाभवत्यकथिते  
 न तत्रेति तस्य किं स्यात्पुत्रा जने कर्मसंज्ञायाः  
 यज्ञकथिते पुत्रत्वादी पितृयज्ञे च तत्र सिद्धय  
 म् इति तमेव तस्य पुत्रस्य भविष्यत्यकथिते  
 न ॥ मृधेदकं यं भवितव्यम् नेता मृधेदकं  
 मिति आहोस्वित्रेता मृधेदकं उभयथा गो  
 णिका पुत्रः ॥ गतिवृद्धिस्तव ॥ शत्रुकर्मति  
 कथमिदं विज्ञायते शत्रुयेषां क्रियेते आहो  
 स्वित्रो वृयेषां कर्मति कश्चात्र विशेषः शत्रुक  
 र्मनिदेशे शत्रुक्रियाणां मिति वेद्यत्वादीनां  
 प्रतिषेधः शत्रुकर्मनिदेशे शत्रुक्रियाणां मिति  
 चेत् क्रयत्वादीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः के पुन  
 क्रयत्वादयः क्रयति क्रन्दति शत्रुयते क्रय  
 ति देवदत्तः क्रययति देवदत्तेन शत्रुयते देवदत्तः  
 शत्रुययति देवदत्तेन ॥ शृणोत्यादीनां चोप  
 संख्यानम् मृशत्रुक्रियत्वात् शृणोत्यादी  
 नां चोपसंख्यानमकृतव्यम् के पुनः शृणोत्या

श्री.  
 म. भा.  
 २८३

दयः शृणोति विज्ञानाति उपलभ्यते शृणोति दे  
 वदत्तः श्रावयति देवदत्तम् विज्ञापयति देवदत्त  
 म् उपलभ्यते देवदत्तः उपलभ्यति देवदत्तम्  
 किं पुनः कारणं न सिद्धति मृशत्रुक्रियात्वात्  
 मृत्तनादि शत्रुयेषां शत्रुति कर्मश्रुति शत्रुकर्म  
 एति चेत् जल्पति प्रभृतीनां मृपसंख्यानम् श  
 त्रुकर्म एति चेत् जल्पति प्रभृतीनां मृपसंख्यान  
 मकृतव्यम् के पुनर्जल्पति प्रभृतयः जल्पति  
 विलुपति आभाषते जल्पति देवदत्तः विला  
 पयति देवदत्तम् आभाषते देवदत्तः आभा  
 षयते देवदत्तम् ॥ दृशोः सर्वत्रोपसंख्यानं क  
 र्तव्यम् ॥ पश्यति दृश्यतः काष्ठायां दृश्य  
 निदृश्यतं काष्ठायां ॥ आदितादिनीवही  
 नां प्रतिषेधः ॥ आदितादिनीवहीनां प्रतिषे  
 धो वक्तव्यः अग्निदेवदत्तः आदयते देवदत्तेन  
 मृपर आद सर्वमेतत्प्रत्यवसानकार्यं चेन्न भव  
 ति इति वक्तव्यम् परस्मैपदमपि इदमेकमि  
 ष्यते कोधिकरणे चैवोपयति प्रत्यवसानार्थे  
 भ्यः इदमेवाजग्यम् आदितादि तादति देवद  
 त्तः तादयति देवदत्तेन तादिनीनयति देवद  
 त्तः नाययति देवदत्तेन वदेरनियत्कालं क  
 ल्पति वदति भारं देवदत्तेन अनियत्कालं





कस्येति किमर्थं वहंति वलीवन्नायवान् वाह  
 यतिवलीवन्नायवान् भस्तेरहिंसायस्येति वक्त  
 यम् भस्तेरहिंसायस्येति वक्त  
 देवदत्तेन अहिंसायस्येति किमर्थं भस्तेरहिं  
 तियवान् वलीवन्नायवान् भस्तेरहिंसायस्येति वक्त  
 अकर्मग्रहाण कालकर्मग्रहाणा कारणमुपसं  
 ख्यानं कर्तव्यम् मासमासदेवदत्तः मासमासय  
 तिदेवदत्तम् ॥ सिद्धेन कालकर्मणामकर्मव  
 हवनात् ॥ सिद्धमेतत्कथं कालकर्मकामुकमे  
 वद्वेतीति वक्तव्यम् तत्र हि वक्तव्यम् न वक्तव्य  
 म् अकर्मकाणामित्युच्यते न च केचित्कालभा  
 वाधभिरकर्मकाः तपवेति ज्ञास्यामः कुविद्ये  
 कर्मका इति अथवा येन कर्मणा सकर्मकाश्च  
 कर्मकाश्च भवेति तेनाकर्मकाणां न चैतेन क  
 र्माणां कश्चित्कर्मकः अथवा यत्कर्म भवति न च  
 भवति तेनाकर्मकाणां न चैतत्कर्म कुविदपि न भवति  
 स्रक्कोरन्तरस्याम् ॥ स्रक्कोवावचने भिवारि  
 हणोरात्मनेपदेपदेनुपसंख्यानम् स्रक्कोवा  
 वचने भिवारिहणोरात्मनेपदे उपसंख्यानं  
 कर्तव्यम् अभिवदति गुरुदेवदत्तः ॥  
 अभिवाटयते गुरुदेवदत्तं यत्तद्वंधुः ॥ अ  
 भिवाटयते गुरुदेवदत्तेन यत्तद्वंधुः अभिवाटयते

श्री.  
 म. भा.  
 २६८

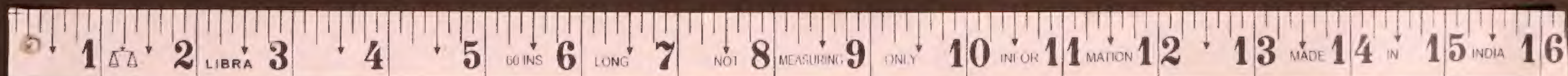
गुरुदेवदत्तं यत्तद्वंधुः अभिवाटयते गुरुदेव  
 दत्तेन यत्तद्वंधुः पश्येति भस्तेरहिंसायस्येति वक्त  
 ने भस्तेरहिंसायस्येति वक्त कथं वा ज्ञात्तने  
 पदम् एकस्यापि वक्ष्येति अथवा स्यात्तद्विधि  
 अथवा स्यात्तद्विधि ॥ स्वतेजः कर्ता ॥ किं यस्य  
 स्वतेजः स स्वतेजः किं वातः तेजवाये प्रामोति नै  
 वो होवः अथेतेन शत्रुस्य वचिताने वर्तते तद्यथा  
 अस्तीदंतत्रम् प्रोतेतेन त्रिमिति अस्ति प्रधानवर्त  
 ते तद्यथा स्वतेजोवात्तानां इत्युच्यते स्वप्रधान इति  
 गम्यते तद्यः प्राधान्यवर्तते तेन शत्रुस्य स्वतेज  
 द्वाणम् स्वतेजस्य कर्तृसंज्ञायां हेतुमित्युपसं  
 ख्यानम् स्वतेजस्य कर्तृसंज्ञायां हेतुमित्युपसं  
 ख्यानम् स्वतेजस्य कर्तृसंज्ञायां हेतुमित्युपसं  
 तमस्युपसंख्यानं कर्तव्यम् पावयत्योदने देव  
 दत्तो यत्तद्वंधुः किं पुनः कारणेन सिध्यति  
 अस्वतेजस्य कर्तृसंज्ञायां हेतुमित्युपसं  
 तपि कारयतीति स्यात् न वा कर्तव्यं किं कार  
 णम् स्वतेजस्य कर्तृसंज्ञायां हेतुमित्युपसं  
 ऊर्वेत्यपि कारयतीति स्यात् न वा कर्तव्यं किं कार  
 त्वतेजः अऊर्वेत्यपि कारयतीति स्यात्  
 यो हि मन्वेन ऊर्वेत्स्वतेजः अऊर्वेत्सा स्वतेजः  
 न चेद ऊर्वेति तस्मिन् कारयतीत्येतद्वति स्व  
 तेजोसौ भवति इति ॥ तत्प्रयोजनको हेतुश्च  
 प्रयोजनप्रयोजनकत्वाद्देतुसंज्ञाप्रसिद्धिः



प्रेषे स्वतंत्रप्रयोजकत्वादेतसंज्ञयाप्रसिद्धिः स्व  
 तंत्रप्रयोजकोद्देशसंज्ञोभयतीत्युच्यते नवासा  
 स्वतंत्रप्रयोजयति स्वतंत्रत्वात्तिद्धम् स्वतंत्रत्वा  
 त्तिद्धमेतत् स्वतंत्रमसोप्रयोजयति स्वतंत्रत्वात्ति  
 द्दम् स्वतंत्रत्वात्तिद्धमिति चेत्स्वतंत्रपरतंत्रविप्र  
 तिषिद्धम् यदि स्वतंत्रोनप्रयोज्यः अथप्रयोज्योन  
 स्वतंत्रः प्रयोज्यः स्वतंत्रश्चेति विप्रतिषिद्धम् उ  
 क्तं वा ॥ किमक्तम् एकं तावदुक्तं नवास्वतंत्रादि  
 तरयाश्चकुर्येन्यपिकारयतीति स्यादिति अपरमु  
 क्तं नवासा मान्यकृतत्वादेतत्त्वोद्यविशिष्टम्  
 स्वतंत्रप्रयोजकत्वात् प्रयोजक इति चेत्सक्तं सश  
 येनतुल्यम् ॥ इति श्रीमहाभाष्यप्रथमाध्याय  
 सप्ततथेपादे तृतीयमाह्निकम् ॥ ३ ॥ प्राची  
 शरात्रिपाताः ॥ किमर्थं रेफोधिक ईश्वरश  
 होगृह्यते रीश्वरहीश्वरान्ताभूत रीश्वरादित्यु  
 च्यते वीश्वरं माभूत शाकिणमुल्कमुलावी  
 श्वरेतसोकमनास्ति नैतदस्ति प्रयोजनम्  
 आचार्यप्रवृत्तिज्ञापयति अनंतरोय ईश्वरश  
 हस्तस्य ग्रहणमिति यदयंकृत्स्नेन त इति कृतो  
 मोतस्येन तस्य वाच्यसंज्ञा शास्त्रिकृत्येन त  
 परोपि सः परोप्येतस्मात्कृत्येन तः शास्त्रितर  
 थमेतत्स्यात् यत्र संव्ययीभावस्याव्ययसंज्ञा  
 शास्त्रितज्ञापयत्याचार्यः अनंतरोय ईश्वर

श्री.  
 म. भा.  
 २८५

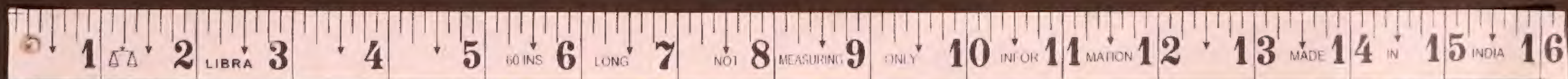
शहस्तस्य ग्रहणमिति यदयंकृत्स्नेन त इति  
 कृतो मोतस्येन तस्य वाच्यसंज्ञा शास्त्रि  
 कृत्येन तः परोपि सः परोप्येतस्मात्कृत्येन तः  
 शास्त्रितरथमेतत्स्यात् यत्र संव्ययीभावस्या  
 व्ययसंज्ञा शास्त्रितज्ञापयत्याचार्यः अनंतरोय ईश्वर  
 शहस्तस्य ग्रहणमिति समासेष्वव्ययीभावः  
 समासेष्वेव ज्ञापकं स्यात् अव्ययीभाव एव  
 समासो व्ययसंज्ञो भवति नान्य इति एवं तदि  
 लोकतत्पत्तिद्धम् तद्यथा लोके प्रावर्तता  
 त् पियं प्रोद्यम उव्रजेत इति य एव प्रथमो व  
 नोतः उदकांतश्चाततो उव्रजति लौकिकं  
 चातिवर्तते द्वितीयं तृतीयं वनांतमुदकांतं  
 चातुव्रजति तस्मादेकादिक ईश्वरश होगृही  
 तव्यः ॥ अथ प्राग्वचने किमर्थम् प्राग्वचने  
 क्रियते निपातसंज्ञाया अनिष्टत्रियं या स्यात्  
 अनुच्यमाने हि प्राग्वचने न वकाशात्सु प  
 र्गकर्म प्रवचनीयसंज्ञानिपातसंज्ञा वा  
 धेरन् तां मावाधियतेति प्राग्वचने क्रियते  
 क्रियमाणेपि प्राग्वचने तावताः नावकाशा  
 यता संज्ञाः कस्मादेव न वाधेते क्रियमाणे  
 प्राग्वचने सत्यानिपातसंज्ञायाम् एतं प्रव  
 चयव संज्ञाः तत्र वचनात्समावेद्यो भवति





श्री.  
म. भा.  
३५.

नेकर्तव्यम् मरुद्वजः मरुजः अथ उपसर्गादिति  
तत्रेयथास्यात् अष्टुष्टुस्यापसंख्यानम् अष्टुष्टु  
स्यापसंख्यानं कर्तव्यम् अष्टुष्टु ॥ गतिश्च ॥ करिका  
शब्दस्यापसंख्यानमकर्तव्यं करिकाकृत्य पुन  
पुनरौष्ठुत्सिगति संज्ञे भवत इति वक्तव्यम्  
पुनरुक्त्यतः वा सोऽयं पुनरिक्ततेरयः उग्रान्  
तश्चो न दितः ॥ गत्युपसर्गसंज्ञाः क्रियायोगो  
यत्क्रियापुक्तास्तं प्रतीत्यवचनम् गत्युपसर्गसं  
ज्ञाः क्रियायोगो यत्क्रियापुक्तास्तं प्रति गत्युपस  
र्गसंज्ञा भवेतीति वक्तव्यम् किं प्रयोजनम् प्र  
योजनं घटत्व एते घटत्वम् दिग्गताः सेवकाः ॥ अ  
स्माद्गामादि मोक्षकोशमः उपसर्गात्सुनोती  
ति घटं माभूत् एतत्प्रागता नायका अस्मा  
द्गामात् नायको ग्रामः उपसर्गादिति एतत्  
माभूत् ॥ वृद्धि वृद्धौ च वातग्रहणानर्थको  
वृद्धि वृद्धौ च वातग्रहणमनर्थकम् उपसर्गा  
दिति धाताविति धातुग्रहणस्येतन्न प्रयोजनम्  
इह माभूत् प्रसां भवन्ति क्रियामाणेनापि  
धातुग्रहणे प्रकृत्यत्रे प्रामोति यत्क्रियापु  
क्तास्तं प्रति इति वचनात्त भवति तद्विधिना  
वाधोत्सं गादिस्वर एतत्सु दोषो भवति ॥  
तद्विधिः यत्र दतो नियतो याति धस्त ॥ त

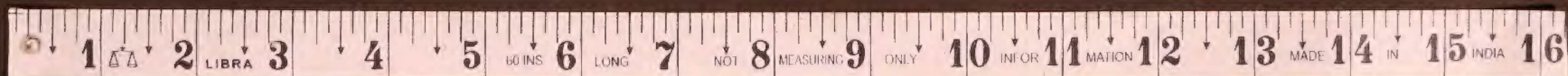




द्विधिः नम्रावः प्रणमं सत्वम् उन्नमं सत्वम् न  
 भव ग्रथीत् यत्त रेयम् नीयम् समीपम् ग्रथीत्  
 स्वांगादिस्वर प्रस्फिक प्रोटः स्वांगादिस्वरणात्  
 प्रणः ह्रदः प्रण ग्रथः प्रणोनाशहृद्वा उप  
 स्वांगदित्येते विधियेन प्राप्नुवन्ति तद्विधिनम्राव  
 धीत् स्वांगादिस्वरणात्ते अवचनप्रामाण्यात्तद्वि  
 अनवकाशात्ते विधयः तेवचनप्रामाण्यात्तद्वि  
 ध्येति ॥ सुदोः प्रतिषेधेन विधितत्त्वत्वणत्वे  
 सुवक्तव्यः ॥ सुदोः प्रतिषेधेन विधितत्त्वत्व  
 णत्वेषुवक्तव्यः ॥ नैविधि सलभं दुर्लभम् ।  
 उपसर्गादिति नुमाभूदिति न सुदोः नुमित्ये  
 तद्वक्तव्यं भवति नेतद्विप्रयोजनम् क्रिय  
 तेन्यासपवने विधि तत्र सुदोः अत्र उपसर्गा  
 दिति तत्त्वं माभूत्तत्त्व सत्व ससिक्कं चटश  
 तेन सुस्तत्त्वलोकशतेन उपसर्गादिति सत्व ।  
 माभूदिति स्वः पूजायामित्येतत्त्ववक्तव्यं भ  
 वति नेतद्विप्रयोजनम् क्रियतेन्यासपव  
 सत्व णत्व इनेयः इनेतमिति उपसर्गादि ।  
 तिणत्वं माभूदिति ॥ उर्यादिस्थितावप्यु ॥  
 कृतस्त्रियोग इति वक्तव्यम् इहैव यथास्या  
 त् उरीकृत्य उरीभूय इह माभूत्त उरीप  
 क्तेति तत्र द्विवक्तव्यं नवक्तव्यम् क्रियायोग

श्री.  
 म. भा.  
 २५१

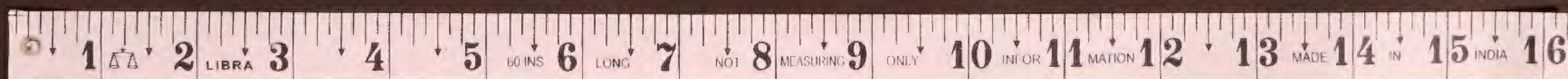
इति वक्तव्येन वाच्यया क्रियया उर्यादिस्थितो वा  
 ये गोस्ति ॥ अनुकरणेनानिति परम् ॥ क  
 यमिदं विज्ञायते इति परमिति परम् न इति प  
 रमिति आहोस्ति इति परोयस्मात्तद्विदमि  
 ति परं नेति परमिति परम् इति त्वारिति कृत्वा  
 निरस्तीवत् अतिप्रतिषेधो न प्राप्नोति अथवि  
 ज्ञायते इति परोयस्मात्तद्विदमिति परं न इति  
 परमिति परमिति औषट् वौषडितिकृत्वा  
 निरस्तीवत् अत्र च प्राप्नोति अस्तत्तावत् इति  
 परोयस्मात्तद्विदमिति परं न इति परमिति  
 परमिति ननु चोक्तम् औषट् वौषडितिकृत्वा  
 निरस्तीवत् अत्र न प्राप्नोति नेषदोषः इति तावत्  
 येषु वक्तव्यः अथेह तो प्राग्यातो रितिकथं गतिमा  
 त्रस्य सर्वप्रयोगो भवतीति उपाडरद्विदमिति ।  
 गत्या कृत्रिदिश्यते इहापितयं न करणानिदि  
 श्यते किमर्थं पुनरिदं सूच्यते अनुकरणेति  
 करणपरप्रतिषेधो निष्ठशब्दनिवृत्त्यर्थम् अ  
 नुकरणेति करणप्रतिषेध उच्यते किं प्रयो  
 जनम् अनिष्ठशब्दनिवृत्त्यर्थम् अनिष्ठशब्द  
 तामाभूत्त इदं विचारयिष्यति ने प्राग्यातव  
 चने प्रयोगनियमार्थं वास्यात् संज्ञानियमा  
 र्थं वेति तद्यदा प्रयोगनियमार्थमनिष्ठशब्द





श्री.  
म. भा.  
२५३

प्रतिषेधो भविष्यति पश्यति ज्ञातार्थः नात्रा  
नैः प्राग्यातोः प्रयोगो भवतीति ततः खकार  
मनुष्येयं करोतीति नैतदस्ति ज्ञापकम् य  
द्यपि हि गतेः प्राग्यातेः प्रयोगः स्यादवात्र  
मुवागमः कथं कुरुद्वेगान्तिकारकसर्व  
स्यापि प्रदणं भवतीति तस्माज्ज्ञापकमर्थ  
न प्राग्यातवचनेन कथं ऋषभं कूलमदत्तं  
ऋषभं कूलमुदहृतं नेदमप्यपदे किं तदि  
विशेषणम् रुतिवर्त्योः उत्पूर्वाभ्यां रुति  
वद्विज्ञां कूलउपपदमिति ॥ कर्मप्रवच  
नीयाः ॥ किमर्थं महती संज्ञा क्रियते अ  
न्वर्थं संज्ञा क्रियते यथा विज्ञायते कर्मप्रज  
वंतः कर्मप्रवचनीया इति के पुनः कर्म  
प्रोक्तवन्तः ये सस्यतिक्रियामाहुः ये प्रपुन  
मानस्य क्रियामाहुः ॥ अनुलंघणे ॥ कि  
मर्थं पुनरितमुच्यते कर्मप्रवचनीयसं  
ज्ञायथा स्यात् गत्सुपसर्गसंज्ञे सा भूतामि  
ति किंच स्यात् शाकल्यस्य संहितामनुप्रा  
वर्षत् गतिगताविति निश्चातः प्रसज्येत  
यद्येवं वीरपि कर्मप्रवचनीयसंज्ञावक्त  
व्यावैरपि निश्चातो नेच्छते प्रादेशं प्रादेशं  
विपरिलिखतीति अस्त्यत्र विशेषः नात्र

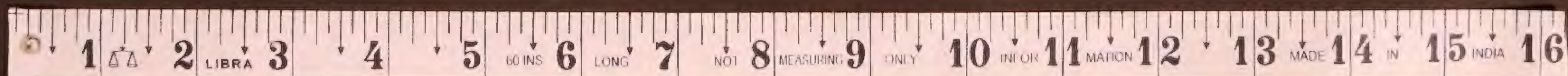




वेतिप्रतिप्रतिक्रियायोगः किंनहिप्रयोजन  
 म प्रयुज्यमानं प्रादेशमसौविमायपरिलि।  
 एतीति यद्येवमनोरपिनाथः कर्मप्रवच  
 नीयसंज्ञायाः अनोरपिनृषप्रतिक्रियायो  
 गः किंतुप्रयुज्यमाने शाकल्येनसकृता  
 संहितामनुनिशम्यदेवः प्रावधेत इदेतहि  
 प्रयोजनं द्वितीयायथास्यात् कर्मप्रवचनी  
 यपुक्तेद्वितीयेति अतउत्तरं पततीति अनो  
 लेक्षणवचनानर्थक्यम् सामान्यकृतत्वात्  
 अनोलक्षणइतिवचनानर्थक्यम् सामान्य  
 कृतत्वात् सामान्येनैवात्रकर्मप्रवचनीय  
 संज्ञाभाविष्यति लक्षणसंभूतात्मानभा  
 गवीप्सासुप्रतिपर्यवशति हेतुर्थवचन  
 म हेतुर्थविवेकव्यम हेतुः शाकल्यस्य  
 संहितावर्षमनलक्षणं किंवक्तव्यमेतत्  
 नहि कथमनुच्यमानं गम्यते लक्षणहि  
 नामभवति येन पुनः पुनर्लक्ष्यते सकृत्  
 शाकल्यस्य संहितामनुनिशम्यदेवः प्रावध  
 त सतद्विदित्यानिर्देशः कंतव्योनुद्वेताविति  
 अथेदानीं लक्षणानिमित्तायः प्राप्तानाथेने  
 नलक्षणसंभूतेत्येवमिष्यति नैतदेवं लख  
 णं भवति तथ्याः सौकमलपुष्पाणि मृगो

श्री.  
 म. भा.  
 २५५

दृष्टुं सत्यतदेव लक्षणं भवति तदेव नहि प्र।  
 योजनम् द्वितीयायथास्यात् कर्मप्रवचनी  
 यपुक्तेद्वितीयेति किं पुनः कारणं न सिध्यति  
 कर्मप्रवचनीयपुक्तेद्वितीयेत्येवानसिध्यति  
 परत्वादेतयोर्द्वितीयाप्राप्तीति ॥ अमयो  
 दावचने ॥ अमयोदाभि विद्योति विक्तव्यम्  
 इहापि यथास्यात् आहुमारेभ्यो यशः पाणि।  
 नेः तत्र हि वक्तव्यं न वक्तव्यं मयोदावचनमि  
 त्येव सिद्धम् एवास्वयशो समयोदा ॥ लख  
 णस्य भूतात्मान ॥ कस्य लक्षणं दयोदाः प्र।  
 त्यादीनाम् किमर्थं पुनरिदमव्यते कर्मप्रव  
 चनीयसंज्ञायथास्यात् गत्युपसर्गसंज्ञेमाभू  
 तामिति नैतदस्ति प्रयोजनम् यत्क्रियापुक्ता  
 स्तप्रतिगत्युपसर्गसंज्ञेभवतः नवात्रविद्योतना  
 दि क्रियापुक्ताः प्रत्यादयः प्रयोजनम् द्वितीया  
 यथास्यात् कर्मप्रवचनीपुक्तेद्वितीयेति हतं  
 प्रतिविद्योतते हतमवविद्योतनइति ॥ अधि  
 परीचनर्थको ॥ किमर्थं पुनरर्थक्यो रधिपा  
 योरिधं कर्मप्रवचनीयसंज्ञा उच्यते कर्मप्रव  
 चनीयसंज्ञायथास्यात् गत्युपसर्गसंज्ञेमाभू  
 तामिति नैतदस्ति प्रयोजनम् यत्क्रियापुक्ता  
 स्तप्रतिगत्युपसर्गसंज्ञेभवतः नवानर्थक



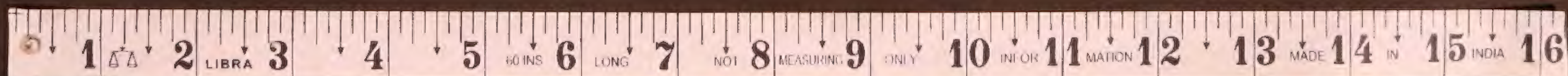


योः क्रियायोगः प्रयोजनपंचमीयथास्यात् पं  
चम्योपरिभिरिति कुतोऽध्यागतः कुतः प्रयोग  
स्यतइतिसिद्धात्रपंचमीमृपादानइत्येव अत  
श्रुपादानेसिद्धा यत्राप्यधिप्राप्तेनयोगेपंचमीन  
विधीयतेतत्रापिमाश्रयतेकुतोऽध्यागतइतिप  
वेतहिंसिद्धेसतियदनर्थकयोगात्सुपसर्गसंज्ञा  
वाधिकां कर्मप्रवचनीयसंज्ञां शास्त्रितज्ञापयन्  
तार्यः अनर्थकानामप्यनेषां भवत्यर्थवत्कृत  
मिति किमेतस्य ज्ञापने प्रयोजनम् निपातस्या  
नर्थकस्य प्रातिपदिकत्वं चोदितं तत्र वक्तव्यं भ  
वति मयवानसामनर्थको किंतु अनर्थका इ  
त्युच्यते धातुनोक्ता क्रिया माहृतः तदविशिष्ट  
भवति यथाशेखरेपयः यद्येवं धातुनैवोक्तत्वा  
त्तस्यार्थस्य उपसर्गस्य प्रयोगो न प्रामोति उक्ता  
र्थानामप्रयोगइति उक्ता र्थानामपि प्रयोगो हृष  
ते तद्यथाष्टपौडावानयतीति ॥ अपिपराधसं  
भावना ॥ इह कस्मात्प्रभवति सर्पिषोपि स्यात् ।  
मधुनोपि स्यात् गोमूत्रस्यापि स्यात् किंच स्या  
त् द्वितीयाप्रपुन्येन कर्मप्रवचनीयमुक्तादितो  
येति नैष दोषः नेमेमप्यर्थानिदिश्यते किंतहि  
परपराधा इमेदृश्यते पतेष्वर्थेषु यत्परवर्तते  
तत्प्रतिश्रुतिः कर्मप्रवचनीयसंज्ञयोर्नादः प्रमु

श्री.  
म. भा.  
२५५

म.  
२

न्येत किंपुनस्तत् विंः विंदोस्तर्हि कस्मात्प्रभवति  
उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्वलीयसीभवति  
इतिप्रथमाभविष्यति ॥ अधिरीश्वरवचनउक्तम्  
किमृक्तं यस्य चेश्वरवचनमिति कर्तृनिर्देशश्चेद  
वचनात्सिद्धम् प्रथमा उपपत्तिस्तस्य वचनात्सि  
द्धमिति अधिःसंप्रतिकर्मवचनीयसंज्ञोभवती  
तिवक्तव्यमिति ॥ लः परस्मैपदम् ॥ लादेशोप  
रस्मैपदवचनम् पुरुषवाधित्वात् लादेशोपर  
स्मैपदग्रहणं पुरुषवाधितत्वात् इह वचनेहि  
संज्ञावाधनम् इह हि क्रियमाणेऽनवकाशापु  
रुषसंज्ञापरस्मैपदसंज्ञावाधेत् परस्मैपदसंज्ञा  
प्यनवकाशासावचनाद्विष्यति सावकाशाप  
रस्मैपदसंज्ञाकोवकाशः शस्त्रं ह्मवकाशः  
सिचिद्विद्वौपरस्मैपदम् ग्रहणं ज्ञापकं पुरुषा  
वाधकत्वम् यदयंसिचिपरस्मैपदेष्टितिपरस्मै  
पदग्रहणं करोति तज्ज्ञापयत्याचार्यः न पुरुषसं  
ज्ञापरस्मैपदसंज्ञावाधनेइति ॥ तिङ्मूर्तिणि त्री  
णि ॥ प्रथममध्यमोत्तमसंज्ञायामात्मनेपदग्र  
हणं ॥ प्रथममध्यमोत्तमसंज्ञायामात्मनेपद  
ग्रहणं कर्तव्यम् आत्मनेपदानां प्रथमो मध्यम  
उत्तमत्येताः संज्ञाभवेति वक्तव्यम् किंप  
योजनम् ममसंख्यायम् संख्यातानूदेशाय





श्री.  
म. भा.  
३५६

थास्यात् अक्रियमाणेत्यात्मनोपदग्रहणे अनुस  
खं वचनं न व अनुसखं वचनं व कर्तव्यम् अक्रियमा  
णेति कस्यचिदेव त्रिकस्य प्रथमसंज्ञास्यात् कस्य  
चिदेव मध्यमसंज्ञा कस्यचिदेव त्रिमसंज्ञास्यात् न  
वक्तव्यम् संज्ञायापि द्विषडेव निर्दिश्यते कथम् ।  
एकशेषनिर्देशोयम् अथेतस्मिन्नेकशेषनिर्देशे  
सति किमयं कृतैकशेषाणां द्वंद्वः प्रथमश्च प्रथम  
श्च प्रथमो मध्यमश्च मध्यमश्च मध्यमो उत्रमश्च  
त्रिमश्चोत्रमा प्रथमो मध्यमो चोत्रमो व प्रथममध्य  
मो त्रमा इति आहोस्ति कृतद्वंद्वानामेकशेषः प्र  
थमश्च मध्यमश्चोत्रमश्च प्रथममध्यमो त्रमाश्च  
प्रथममध्यमो त्रमाश्च प्रथममध्यमो त्रमा इति ।  
किंवातः यदि कृतैकशेषाणां द्वंद्वः प्रथममध्य  
मयोः प्रथमसंज्ञा प्राप्नोति उत्रमप्रथमयोर्म  
ध्यमसंज्ञा प्राप्नोति मध्यमो त्रमयदत्रमसंज्ञा प्रा  
प्नोति अथ कृतद्वंद्वानामेकशेषेन दोषो भवति ।  
यथानदोषस्तथास्त किं नुनरत्रमयम् उभ  
यमभयमित्याह उभयं द्विदृश्यते वक्तुं शक्ति  
किटिकम् वक्तुं निशक्ति किटिकानि वक्तुं  
स्थालीपिठिदम् वक्तुं निस्थालीपिठिराणी  
ति पदपुन्यते क्रियमाणे वाप्यात्मनेपदग्रह  
णे अनुसखं प्रहण कर्तव्यमिति न कर्तव्यम् ॥

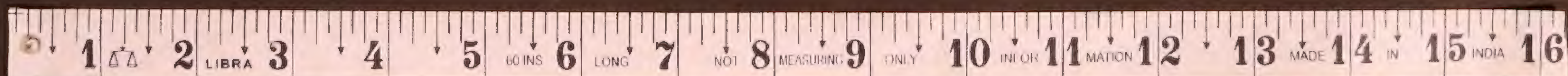
लोकतपतस्तिडम् तद्यथा लोके द्विदृश्यस्य द्वाभ्यां  
द्वाभ्यामभिरूपस्य य इति न बोध्यते अनुसखेणा  
ति आणपद्येण चोपस्थीयते इति ॥ किं भक्तिश्च  
त्रीणि त्रीणीति वर्तते ॥ इत्याहो न किंवातः यद्यनु  
वर्तते अष्टनया विभक्तिविति आत्वेन प्राप्नोति अ  
थ निवृत्तप्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति प्रत्यययोरेव प्र  
हणं प्राप्नोति यद्येष्टु सितथास्त अस्ततावदनुव  
र्तते इति ननु बोक्तुमष्टनया विभक्तिविति आत्वेन  
प्राप्नोतीति वचनाद्भविष्यति अथवा पुनरस्तनिवृ  
त्तेन नुवोक्तै प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति प्रत्यययोरे  
व प्रहणं प्राप्नोतीति नैष दोषः अतीत्येतदनुवर्तते  
नवाजावी प्रथमो प्रत्ययोस्तः ननु चैवे जायेत अ  
जावे यौ प्रथमौ अजावीनां वा यौ प्रत्ययौ प्रथमा  
विति यत्रादि तस्माच्च मोनः पुंसीति अनुक्रांतै  
र्वसवर्णं प्रति निर्दिशति तज्जापयत्याचार्यः विभ  
क्त्यो प्रहणमिति अथवा वचनग्रहनमेव कुर्यात्  
दोजसोविति ॥ पुष्पयुपपदे समानादिकरणे स्या  
नित्यापि मध्यमः अस्तपुत्रमः शेषे प्रथमः किम  
यं मिदमच्यते पुत्रदस्मच्छेषेषु वचनं नियमा  
थम् नियमाथेयसारेभः अथेतस्मिन् नियमाथे  
सति किमयमप्यपदनियमः पुष्पदि मध्यमा  
पवदुसापुत्रमपव आहोस्ति सुरुषनियमः



अस्मदेवोत्रमः किंवातः यदिचरुषनियमः शेषप्रह  
 णकतेयंशेषेपिप्रथमइति किंचकारणं मध्यमो।  
 त्रमोनियतौ पुष्पदस्मदीनियते अत्रप्रथमोपिप्र  
 मोति अत्रशेषप्रहणंकर्तव्यम् प्रथमनियमार्थम्  
 शेषपवप्रथमोभवतिनान्यत्रेति अथाप्युपपदनि  
 यमः एवमपिशेषप्रहणंकर्तव्यम् शेषेप्रथमइ  
 ति किंकारणम् पुष्पदस्मदीनियते मध्यमोत्रमा  
 वनियतौशेषेप्राप्तस्तत्रशेषप्रहणंकर्तव्यम् शेष  
 नियमार्थम् शेषेप्रथमपवनान्यइति उपपदनि  
 यमेशेषप्रहणंशक्यमकर्तम् कथंपुष्पदस्मदी  
 नियतेमध्यमोत्रमावनियतौतौशेषेपिप्राप्तः  
 ततोवत्यामिप्रथमभवति तत्रियमार्थमविष्ठा  
 ति यत्रप्रथमश्चान्यश्चप्राप्नोति तत्रप्रथमपवभ  
 वतीति तत्रपुष्पदस्मदन्येषुप्रथमप्रतिषेधः शेष  
 त्वात् तत्रपुष्पदस्मदन्येषुप्रथमस्यप्रतिषेधो।  
 वक्तव्यः त्वेवदेवदत्रशुपचयः अहंवदेवदत्रशु  
 पचावः किंकारणंशेषत्वात् शेषेप्रथमः प्राप्नोति  
 सिद्धेपुष्पदस्मदप्रतिषेधात् सिद्धमेतत् कथंपु  
 ष्पदस्मदोः प्रतिषेधात् शेषेप्रथमः पुष्पदस्म।  
 दोर्नैतिवक्तव्यम् पुष्पादिमध्यमादस्मद्युत्रमो।  
 विप्रतिषेधेन पुष्पादिमध्यमादस्मद्युत्रमइत्ये।  
 तद्वतिविप्रतिषेधेन पुष्पादिमध्यमइत्यस्यावः

श्री.  
 म भा  
 ३५३

इत्येतद्वति विप्रतिषेधेन पुष्पादिमध्यमइत्यस्या  
 वकाशः अहंपचासिद्धोभयंप्राप्नोति त्वेवाहंवप  
 चावमस्मद्युत्रमइत्येतद्वतिविप्रतिषेधेन सतर्हि  
 विप्रतिषेधोवक्तव्यः नवक्तव्यः त्वरादीनांयद्यन्ये  
 तत्रश्रिष्यते इत्येवमस्मदेकशेषोभविष्यति तत्रास्म  
 द्युत्रमइत्येवसिद्धम् अनेकशेषभावाद्यंतसविप्रति  
 षेधोवक्तव्यः ॥ यदेकशेषेनेकदेकशेषोनसहविव  
 द्वायामेकशेषः यदानसहविवद्वान्तदेकशेषोन।  
 भवति नवापुष्पदस्मदनेकशेषभावान्नदधिक  
 रणानामनेकशेषभावात् अभिप्रतिषेधः ॥ नवा  
 र्थोविप्रतिषेधेनकिंकारणम् पुष्पदस्मदोर्नेक  
 शेषभावात् तदधिकरणानामेकशेषेणभवि  
 त्वम् तत्रभवितव्यम् त्वेवाहंवपचासिपचामिवे  
 ति क्रियापृथक्तेवद्वयपृथक्कदशनेमनुमानम्  
 तत्रानेकशेषभावस्य क्रियापृथक्तेद्वयपृथक्  
 क्तदृश्यतेतद्यथा पचासिपचामिवत्त्वेवाहंवचेति  
 तदनुमानमत्ररयोपिक्रिययोरेकशेषोनभवती  
 ति एवंवक्तव्यमेवदोषोभवति यद्वक्तव्यं पु  
 ष्पदस्मदन्येषुप्रथमप्रतिषेधः शेषत्वादितितत्रा  
 पिभवितव्यम् त्वेवदेवदत्रशुपचासिचपचतिव  
 अहंवदेवदत्रशुपचामिचपचतिचेति यत्रावड।  
 च्यते पुष्पदस्मदोर्नेकशेषभावान्नदधिकरणा

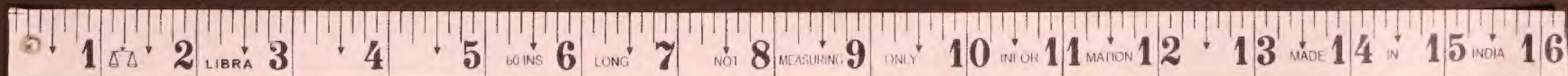




नामप्यनेकशेषभावादविप्रतिषेध इत्युच्यते  
 हि युक्तदस्तदोच्चारणेनैकशेषः नदधिकरणानां वैक  
 शेषता तद्यथा त्वं वाक्कवद्वृत्तद्वन उभौ संयुज्याव  
 है इति यदप्युच्यते क्रियापृथक्त्वे च द्वयपृथक्त्वे  
 शानमनुमानमत्ररत्रानेकशेषोभावमिति क्रिया  
 पृथक्त्वे त्वत्पि द्वयैकाशेषोदृश्यते तद्यथा अन्ताः  
 भन्त्येतादीन्तां भन्त्येतामिति एवं वक्ष्येऽपि दोषो भव  
 ति यदुक्तं युक्तदस्तदोच्चारणप्रथमप्रतिषेधः शेष  
 त्वदिति नैव दोषः परित्यक्तमेतत् सिद्धं युक्तदो  
 स्तदोः प्रतिषेधारिति सतर्हि प्रतिषेधो वक्तव्यो न  
 वक्तव्यः शेषप्रथमविधीयते न च शेषश्चान्यश्च  
 शेषप्रहणेन गृह्यते भवेत्प्रथमो न स्यात् मध्यमो  
 न मावपिन प्राप्तः किं कारणम् युक्तदस्तदोरुप  
 पद्योर्मध्यमो न मावुच्यते न च युक्तदस्तदी मध्य  
 मयुक्तदस्तद्वृत्तदो न गृह्यते तत्र युक्तद यस्यास्त  
 तदाश्रयो मध्यमो न मावुच्यते यथैवेतर्हि यद  
 त्रयुक्तद यस्यास्त तदाश्रयो मध्यमो न मावुच्यते  
 तः पदयत्रो शेषः तदाश्रयः प्रथमः प्राप्नोति एवं  
 तर्हि शेषे उपपदे विधीयते उपोच्चारित्वपरमप  
 दयश्चात्रोपचारिनसशेषः नतदुपोच्चारिभवेत्प्रथ  
 मो न स्यात् मध्यमो न मावपिन प्राप्तः किं कारणं  
 युक्तदस्तदोर्मध्यमो न मावुच्यते उपोच्चारित्वपरम

श्री.  
 म. भा.  
 २५८

पपदं यश्चात्रोपोच्चारिते युक्तदस्तदी ये च यु  
 क्तदस्तदी नतदुपोच्चारि एवं तर्हि शेषसामाना  
 धिकरणे प्रथमो विधीयते न च शेषो वैलौक्यसा  
 मानाधिकरणे भवेत्प्रथमो न स्यात् मध्यमो न  
 मावपिन प्राप्तः किं कारणं युक्तदस्तदोर्मध्यमो  
 न मावुच्यते न च युक्तदस्तदोर्मध्यमो न मावुच्यते न च युक्त  
 दस्तदोर्मध्यमो न मावुच्यते एवं तर्हि तदा  
 दीनि संवेनित्यमित्येव मत्र युक्तदस्तदो शेषो  
 भविष्यति तत्र युक्तदोर्मध्यमः अस्तद्युत्तम इ  
 त्येव सिद्धम् न सिद्धाति स्थानित्यपीति प्रथमः  
 प्राप्नोति तदादीनां त्वत्पि यद्यप्येतत्तर्हि त  
 क्षिप्यत इति यदा भवतः शेषस्तदा प्रथमः प्राप्नो  
 ति युक्तदोर्मध्यमः अस्तद्युत्तम इत्येतावुच्यते  
 ताविह न प्राप्तः परमत्वं पचसि परमाहं प  
 चासीति तदंतविधिना भविष्यतः इहापितर्हि  
 तदंतविधिना प्राप्तः अत्यंतं पचति अत्यहं  
 पचतीति ये चाप्येते सामानाधिकरणं तत्र य  
 स्तादितस्तत्र मध्यमो न मावुच्यते तत्ररः पच  
 सि मद्रपः पचसि तत्कल्पः पचसि सत्कल्पः  
 पचसि एवं तर्हि युक्तदति अस्तदति भविष्य  
 ति इहापितर्हि प्राप्नोति अत्यंतं पचति अत्यहं  
 पचतीति एवं तर्हि युक्तदोर्मध्यम इत्येवं भवि

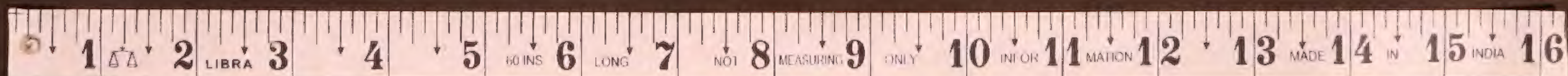




ध्याति एवं वक्तुं तामोपरोधो भविष्यति तत्र युष्मद  
 स्मरन्तेषु प्रथमप्रतिषेधः शेषतस्तत्र अथवा प्रथ  
 मउत्सर्गः करिष्यते तस्य युष्मदस्मरोरुपपत्त्यो म  
 ध्यमोत्रमावपवादो भविष्यतः तत्र युष्मद्व्यञ्जनात्  
 तिकृता मध्यमोत्रमो भविष्यतः अथेदं कथं भवितुं  
 यं अत्र त्वं संपद्यते तद्वदति मद्रवतीति आहो ।  
 स्तित्वद्वदसि मद्रवामीति तद्वदति मद्रवती  
 ति भवितव्यम् मध्यमोत्रमा कस्मात्त्रभवतः गो  
 लमात्रयोर्मध्ये संप्रत्ययः तद्यथा गौरन्वव्यो  
 यानीषोमीय इति नवाहीको वध्यते कथं तद्वि  
 वाहीको वृद्धाद्भवतः गोस्तिष्ठति गामानेय  
 ति अर्थाश्रयवेतदेव भवति यद्देशाद्वा अर्थे  
 वृमात्रे तद्वदति शब्दाश्रये च वृद्धाद्भवति ॥ परः  
 सत्रिकर्षो संहिता ॥ परः सत्रिकर्षः संहिता चेद  
 दुतायामसंहितम् परः सत्रिकर्षः संहिता चेद  
 दुतायां वृत्तौ संहिता संज्ञानप्राप्तिद्वितायामे  
 वेदिपरः सत्रिकर्षवर्णानां दुतायां तल्यः सत्रि  
 कर्षः तल्यो हि सत्रिकर्षवर्णानां दुतमध्यम  
 विलम्बितासु वृत्तिषु किंकृतस्तद्विद्वन्निविशे  
 षः वर्णकालभ्रयस्तत्र वर्णानां कालभ्रय  
 स्त्वं तद्यथा हस्तिमवकयोस्तल्यः सत्रिकर्षः  
 प्राणभ्रयस्तत्र यद्येवं दुतायां तद्वत्करणे

श्री.  
 २५५  
 म. भा.

मध्यमविलम्बितयोरुपसंख्यानं कनकम्  
 किं कारणं कालभेदात् ये हि दुतायां वृत्तौ  
 वर्णास्तिभागाधिकाले मध्यमायादितेनाव  
 स्थिता वर्णावक्ता शिराविरवचनाद्द्वौ यवि  
 शिष्यत इति अथवा शब्दविरामः संहितेत्ये  
 तल्लक्षणं करिष्यते शब्दाविरामे प्रतिवर्णमव  
 सानम् शब्दाविरामे प्रतिवर्णमवसानं  
 ज्ञाप्यते किमिदं प्रतिवर्णमिति वक्ष्ये  
 वक्ष्ये प्रतिवर्णं यन्नैव यत्नेन एको वर्णो उ  
 च्यते उपसंख्यानं तन्मन्यस्तमुपादायेदिति  
 यश्च तृतीयस्य प्रयुज्यते तथा च तर्कः एवंत  
 स्तं नवकाशासंहिता संज्ञावसाने संज्ञावा  
 धिष्यते अथवा वसानं संज्ञायां प्रकर्षगति  
 विज्ञास्यते साधीयो यो विराम इति कश्च  
 साधीयो यः शब्दार्थयोः विरामः ॥ अथवा  
 द्वादाविरामः संहितेत्येतल्लक्षणं करिष्यते  
 द्वादाविरामे स्पर्शाद्योषसंयोगे सन्निधाना  
 दसंहितं द्वादाविरामे स्पर्शानामद्योषाणां  
 संयोगेऽपि निधानासंहिता संज्ञानप्राप्ति

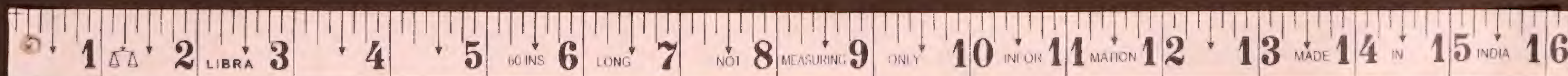




ति ऊक्तराः पिप्पकाः पित्रमिति किम्  
 चाने संयोगइति अथयत्रैकः पचतीति  
 एकःसर्वापरयोक्तादेनप्रस्थाघते तद्यथा  
 द्वयोश्चयोवस्योर्मध्येशुक्लवसंतद्गुण  
 मपलभ्यते वदरपिटकेरत्नेकोहोल  
 लकंस्तद्गुणमपलभ्यते एकेनतल्पः॥  
 सत्रिभिः यथैवैकोवर्णः क्रादेनप्रस्था  
 घते पचमनेकेपि अथवापौर्वापर्यम  
 कालव्यपेतसंहितोचेत्सर्वापरभावाद्  
 संहितम् तल्लक्षणंकरिष्यते पौर्वापर्य  
 मकालव्यपेतसंहिताचेत्सर्वापरभावा  
 दसंहितम् पौर्वापर्यमकालव्यपेत  
 संहिताचेत्सर्वापरभावात्संहितासंज्ञा  
 नप्राप्नोति वर्णानांपौर्वापर्यमस्ति किं  
 कारणम् एकवर्णवर्णिनीत्वाद्वाचः उ  
 च्चारितप्रधंसितत्वाच्चवर्णानाम् एकैक  
 वर्णवर्णिनीवाक् नदौपुगपटश्चारय  
 ति गौरितियावद्गकारेवाकवर्तते ताव  
 त्रौकारेनविसर्जनीये यावदौकारेतावन्न

श्री.  
 म. भा.  
 ३०

गकारेनविसर्जनीये यदाविसर्जनीयेनतरो  
 कारेनगकारे उच्चारितप्रधंसितत्वाच्च उच्चा  
 रितप्रधंसिनः खल्वपि वर्णाः उच्चारितः प्र  
 धस्तः उच्चारितप्रधस्तइति ॥ अथापरः प्रयु  
 ज्येत नवर्णोवर्णस्यसहायः एवंतर्हि बुद्धौ  
 कृत्वा सर्वांश्चैव कर्तावीरः अन्तर्नेति ॥  
 शब्देनाद्यान्वास्यान्द्वाबुद्धौ ऊर्वात्पौर्वापर्य  
 म् तद्विविधयपवशात्तानांपौर्वापर्यम् उ  
 ह्यपचमनुष्यः प्रेक्षापूर्वकारीभवति स  
 पश्यति अस्मिन्नर्थेअथेशवः प्रयोक्तव्यः  
 अस्मिन्नावच्छेद्यतावद्वर्णः ततोयंततोय  
 मिति ॥ विरामोवसानम् इदंतावद्विचार्य  
 ते अभावोवावसानलक्षणंस्यात् विरामोवे  
 ति कश्चात्रविशेषः अभावोवसानलक्षणे  
 उपर्यभाववचनम् अभावोवसानलक्षणे  
 उपरिअभावग्रहणंकर्तव्यम् उपरियः ॥  
 अभावइतिवक्तव्यम् पुरस्तादपिदिशव  
 स्याभावस्तत्रमाभूदिति किंचस्यात्तदसः

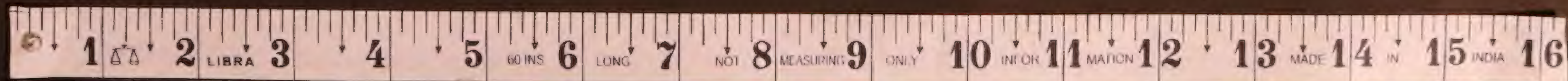




रथ इति खरवसानयोर्विसर्जय इति विस  
 र्जनीयः प्रसज्येत ॥ अस्ततर्हि विरामः वि  
 रामे विरामवचनम् यस्य विरामः विरामग्रह  
 णं तेन कर्तव्यम् ननु च यस्याप्यभावस्तेना  
 प्यभावग्रहणं कर्तव्यम् परार्थमभवि  
 ष्यति विरामो लोपो वसानं चेति उपरियो  
 विराम इति वक्तव्यम् पुरस्तादपि हि शास्त्रेण  
 विरामस्तत्राभादिति किंच स्यात् रथः र  
 स इति खरवसानयोर्विसर्जयः प्रसज्येत ।  
 आरम्भपूर्वको विरामः अथ वानेदमवसा  
 नलक्षणम् किमर्थं तर्हि संज्ञा कस्तर्हि सं  
 ज्ञा अभावो वा वसानं संज्ञाः स्यात् विरामो  
 वेति कश्चात्र विशेषः अभावो वसानं सं  
 ज्ञित्युपर्यभाववचने अभावे वसानं संज्ञि  
 ति उपर्यभावग्रहणं कार्यम् उपरियोभा  
 व इति वक्तव्यम् पुरस्तादपि हि शास्त्रेण  
 भावस्तत्राभादिति किंच स्याद् रथः रसः ।  
 इति खरवसानयोर्विसर्जनीयः प्रामोति

श्री.  
 स. भा.  
 ३. ३१

अस्ततर्हि विरामः विरामे विरामवचनम् य  
 स्य विरामस्तस्य विरामग्रहणं कर्तव्यम् ननु  
 च यस्याप्यभावस्तेनाप्यभावग्रहणं कर्तव्यम्  
 परार्थमभविष्यति अभावो लोपो वसानं चे  
 तिममापितर्हि विरामग्रहणं परार्थमभविष्यति  
 विरामो लोपो वसानं चेति उपरियो विराम इति  
 वक्तव्यम् ननु चोक्तमारम्भपूर्वको विराम इति  
 नावश्यमप्यर्थः प्रवृत्तावेव वर्तते किंतु प्र  
 वृत्तावपि वर्तते तद्यथा उपरितान्यस्मिन्वाद्याणां  
 कुले व्रतानि उपरतः स्वाध्याय इति न च तत्र स्वा  
 ध्यायो भूतपूर्वो भवति नापि व्रतानि भावा विरा  
 मभाविताश्च वृत्त्या वसानलक्षणं नोपपद्यते  
 किमिदं भावा विरामभाविता इति भावस्या वि  
 रामः भावा विरामः भावा विरामेण भवति भाव  
 विरामभावीभावः विरामभाविनोभावः भावा वि  
 रामभाविता ॥ अपरत्राह भावा विरामभा  
 वित्वात् भावाभावितात् अविरामभाविताश्च  
 वृत्त्या वसानलक्षणं नोपपद्यते इति ॥ तत्परा  
 इति वाच्यं स्पष्टवचनम् विरामप्रयोगो वसा  
 नसंज्ञो भवतीति वक्तव्यम् वार्णो लोपो वसानं

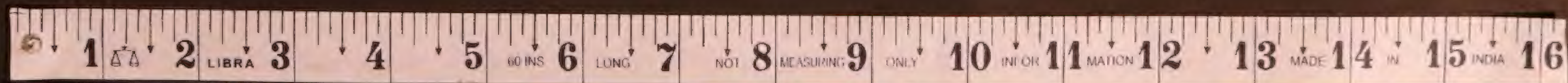




अथवायक्तमेवपदितव्यम् अंत्योच्यते  
 सानसंज्ञोभवतीति तत्रहिंवक्तुम् मवक्तु  
 व्यम् संहितावसानयोर्लोकविदितत्वा  
 सिद्धम् संहितावसानमितिलोकविदितत्वा  
 वेतावर्थो एवंकश्चित्कविदधीयामानमा  
 ह शत्रोदेवीयंसंहिताधीष्टेति समस्तं  
 परं सन्निकर्षमधीति तथापरश्चाह केनावस्य  
 सीति सञ्चाह अकारेणैकारेणोकारेणिति ।  
 एवमेतलोकविदितवर्थोतयोर्लोकवि  
 दितत्वासिद्धमिति ॥ इति श्रीभगवत्पतेन  
 लिमनिविरचिते महाभाष्ये प्रथमोऽध्यायः ।  
 समाप्तः १ ॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः  
 शिवाय ॥ ॐ नमः शेषाह्वये ॥ समर्थः  
 पदविधिः ॥ विधिरिति कोयं शब्दः वि  
 धूर्वाडाजः कर्मसाधनश्चकारः विधीयते  
 विधिरिति किंपुनर्विधीयते समासो वि

श्री.  
 म. म. भा.  
 ३ ३२

भक्तिविधानं परंगवद्भावश्च किंपुनरयम्  
 अधिकारग्रहोस्त्विति भाषा कः पुनरयम्  
 धिकारपरिभाषये विशेषः अधिकारः प्रति  
 योगे तस्यानिर्देशाद्यंशतियोगे योगउपतिष्ठ  
 ते परिभाषापुनरेकदेशस्यासती संवेषासु  
 मवत्त्वलयति प्रतीयत तद्यथादीपः सप्र  
 ज्वलितः संवेषमावत्त्वलयति कः पुनरयम्  
 प्रयत्नविशेषः अधिकारे सति स्वरयितव्यम्  
 परिभाषार्थपुनः सर्वमपेक्ष्य म तथेदमप  
 रं द्वैतं भवति पकांथीभावो वा सामर्थ्ये स्यात्  
 व्यपेक्ष्यैव तत्रैकांथीभावे सामर्थ्यधिकारेव  
 सति समासपकः संगृहीतो भवति विभक्तिः ।  
 विधानं परंगवद्भावश्चासंगृहीतः व्यपेक्ष्यैव पु  
 नः सामर्थ्यधिकारे च सति विभक्तिविधानं प  
 रंगवद्भावश्च संगृहीतः अन्यत्रावत्त्वपिसमर्थ  
 ग्रहणानि पुक्तग्रहणानि च कर्तव्यानि कान्यत्र  
 इसमोः सामर्थ्ये न चाहावाहैव पुक्तइति व्यपे  
 क्ष्यां सामर्थ्यपरिभाषायां च सत्यां यावो वा  
 करणसंभोगे सति समस्तं संगृहीतो भवति ॥  
 समासपकस्तु संगृहीतः तत्रैकांथीभा  
 वः सामर्थ्यपरिभाषायेत्येवैवमभिन्न





श्री.  
म. भा.  
३.३

पुरुषः ब्रह्मणो देवतः समर्थाग्रहाणां कि  
मर्थमभायागतः पुरुषो देवदत्तस्य समा  
मीशैः शूलैः स्त्रीशैः समर्थाग्रहा  
णामकिमर्थं कुशलौ देवदत्तोक्षेषु शैः।  
पितृणां नागारे अथ क्रियमाणोपि समा  
र्थाग्रहाणश्च कस्मान्न भवति महत्कष्टं चि  
त इति न वा भवति महत्कष्टं चित इति भ  
वति यदेतद्वाक्यं महत्कष्टं महाकष्टं चित  
महाकष्टं चित इति यदा के तद्वाक्यं भवति  
महत्कष्टं चित इति तदान भवितव्यं तदा  
च प्राप्नोति कस्मान्न भवति कस्या कस्मा  
न्न भवति किं ह्येताः आहो सिद्धन्तां वरू  
नां कस्मान्न भवति सप्तपेतिवर्ते तेन न  
चभोः आहतौ शास्त्राणि प्रवर्तते न तथा  
प्रातिपदिकारिति वर्तमानेन तस्माच्चान्या  
स्माच्च प्रातिपदिका इत्यभिभवति सत्यमे  
व तत् आहति सुप्रत्येके परिसमाप्यते  
यावत्तत्परिसमाप्यते प्रातिपदिकारि  
ति तावज्ज्ञेयम् अभवितव्यं प्रत्येके चैनत्परि  
समाप्यते न समुदाय एव मिहापियाव  
त्तेन परि समाप्यते सप्तपेतितावत्तं समा  
सेत भवितव्यं ह्येत्येन परि समाप्यते न

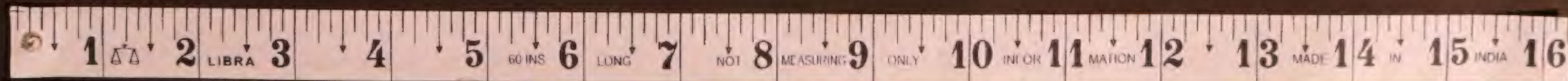




वरुष ह्योस्तद्विकस्मान्भवति असा-  
 मर्षात्तकथमसामर्ष्यं सापेक्षं वसा-  
 मर्ष्यं भवतीति यदि सापेक्षमसामर्ष्यं भा-  
 वतीत्युच्यते राजपुरुषाभिपूः राजपुरु-  
 षोदशीनीय इत्यत्र हतिर्न प्रामोति प्रधान-  
 मत्र सापेक्षं भवति च प्रधानं सापेक्षं  
 सापिसमासः यत्र तत्प्रधानं सापेक्षं त-  
 त्र हतिर्न प्रामोति देवदत्तस्य गुरुकुलम्  
 देवदत्तस्य गुरुपुत्रः देवदत्तस्य दासभाष्ये-  
 ति नैष दोषः समुदायापेक्षात्र षष्ठी सर्व-  
 रुकुलमपेक्षते यत्र तद्विन समुदायापेक्षा  
 षष्ठी तत्र हतिर्न प्रामोति किमादतः शाली-  
 नाम सत्पदकमपाणीयानाम ऊतोभा-  
 वान्पाटलिपुत्रक इति इह चापि देवदत्तस्य  
 रुकुलम् देवदत्तस्य गुरुपुत्रः देवदत्तस्य दा-  
 सभाष्येति यद्यप्यसमुदायापेक्षात्र षष्ठी-  
 स्यात् नैतन्नियोगो गम्यते देवदत्तस्य-  
 योगुरुः तस्य पुत्रः इत्येवार्थो गम्यते-  
 अतो मया श्रुत्यापि गुरुपुत्रः देवदत्तस्य किं-  
 विदितेषां षष्ठी गम्यते यत्तन्नियोगतः  
 देवदत्तस्य योगुरुः तस्य पुत्रः इत्येवार्थो  
 गम्यते अतो मया महेनैषा समुदायापे-

दाषष्ठी अत्रावलपि समर्थग्रहोसा-  
 पेक्षस्यपि कार्यं भवति कान्यत्र इत्येवार्थः सा-  
 मर्ष्योवास्तगास्यसपिष्येतीति तस्मान्ने-  
 न कर्तव्यं सापेक्षमसामर्ष्यं भवतीति ह-  
 तिसाद्विकस्मान्भवति सविशेषाणां ह-  
 तिर्न हतस्य वा विशेषाणां न प्रपुन्यत इति-  
 वक्तव्यम् यदि सविशेषाणां हतिर्न हतस्य  
 वा विशेषाणां न प्रपुन्यत इत्युच्यते देवदत्त-  
 स्य गुरुकुले देवदत्तस्य गुरुपुत्रः देवदत्त-  
 स्य दासभाष्येत्यत्र हतिर्न प्रामोति अत्र  
 गुरुपुत्रादीनामिति वक्तव्यं ततर्हि वक्तव्यं  
 सविशेषाणां हतिर्न प्रामोति अत्र गुरुपु-  
 त्रादीनामिति वक्तव्यं हतिकस्मान् भ-  
 वति अत्र गमकत्वात् इह समानार्थेन वा-  
 केन भवितव्यं समासेन च यथेहा-  
 र्थो वा केन गम्यते महत्कथं प्रित इति  
 नामो जातचित्तसमासेन गम्यते महत्क-  
 थं प्रित इति एतस्मादेतोर्द्वयः युगमक-  
 त्वादिति न ह्योपशब्दः स्यादिति यत्र वा-  
 गमकत्वं भवति तत्र हतिः तद्यथा देव-  
 दत्तस्य गुरुकुले देवदत्तस्य गुरुपुत्रः दे-  
 वदत्तस्य दासभाष्येति यद्यत्र गमकत्वं  
 तद्वैया-समर्थग्रहोत्त इह चापि भाष्ये

श्री-  
 महा-  
 भा-  
 ३०४





राजः पुरुषो देवदत्तस्येति यो यो वाक्येन ग।  
 म्यते तासौ जातचित्तसमासेन गम्यते राजः।  
 पुरुषो देवदत्तस्येति तस्मान्वायः समास  
 ग्रहणो न श्रेयत हि प्रयोजने अयमस्य समासः  
 सो न जसमासः गमकः तस्य सायकतमा।  
 भूत शक्तिचित्तकृत्वाणाम् अमावेह माणा  
 अगाथा उक्तमिति एतदपि नास्ति प्रयो  
 जनम् अवश्यं कस्यचित्तजसमासस्य मे  
 मर्थसमासस्य गमकस्य सायकतवक्तव्यं अ  
 सूर्यपश्यानि सावानि अपुनरेयाः स्म।  
 काः अग्राहभोजी ब्राह्मणाः श्रुतवागाभो  
 ब्रीह्यालगाः सङ्गनपुसकस्येतेन निय।  
 मर्थमविद्यति एतस्यैवासमर्थसमास  
 स्य न जसमासस्य गमकस्य सायकतभवति  
 नाग्येति तस्मान्वायः समर्थग्रहणो न यु  
 यक्रियमाणोपि समर्थग्रहो समर्थमि  
 त्युच्यते किं समर्थनाम एयगर्थानामे  
 कार्योभावः समर्थवचने एयगर्थानां  
 एदानामे कार्योभावः समर्थमित्युच्यते  
 कपुनः एयगर्थानि कैकार्यानि वाक्ये  
 एयगर्थानि राजः पुरुष इति समासे पुन  
 रेकार्यानि राजपुरुष इति किमुच्यते ए  
 यगर्थानोति राजः पुरुष आनीयनामि

श्री  
 मन्त्र  
 भा

३५

तु ते राजपुरुष आनीयते राजपुरुष इति  
 च स एव नापि उमः शुभस्य नयनभवती  
 ति कस्तर्हि कार्योभावकृतो विशेषः स  
 वलोपोच्यवधानेयथेष्टमनरेणाभिसे  
 वेयः स इति सुयः शुलोपोभवति वाक्ये  
 राजः पुरुष इति समासे न भवति राजपुरु  
 ष इति व्यवधाने न भवति वाक्ये राजः पुरु  
 ष इति समासे न भवति राजपुरु  
 ष इति यथेष्टमनरेणाभिसेवेयो भवति  
 वाक्ये राजः पुरुषः पुरुषो राज इति समासे  
 न भवति राजपुरुष इति द्वौ स्वौ भवतौ वा  
 के राजः पुरुष इति समासे पुनरेक एव  
 राजपुरुष इति नेमेप कार्योभावकृतो वि  
 शेषः वाचनिकानेमानि आहृतिभवान्  
 सुपोधातप्रानिपरिकयोः उपसर्जनं एवम्  
 समासस्यो न उदातो भवतीति इमे तर्हि का  
 र्योभावकृतो विशेषः सोऽप्यविशेषोऽय।  
 काभिधानस्य उपसर्जनविशेषोऽयं च योगः  
 निमोऽप्यविशेषो भवति वाक्ये राजः पुरु  
 षः राजः पुरुषः राजो पुरुष इति समासे न  
 भवति राजपुरुष इति शुक्तिकारण्येनैत  
 देव भवति किं कारणं येषां विशेषवाची



श्री.  
मरु.  
भा.  
३०५

स्पृगजः पुरुष इति समासेन भवति राजपुरुष इति एषोऽप्यविशेषसमासेऽप्यसर्जनविशेषाणां भवति तद्यथा देवदत्तस्य गुरुः कुलम् देवदत्तस्य गुरुपुत्रः देवदत्तस्य दासः सभा इति च यागो भवति वाक्ये स्वचयोगः स्वामिचयोगश्चेति स्वचयोगः राज्ञो गौश्चाश्च पुरुषश्चेति समासेन भवति राज्ञो गौश्चाश्च पुरुष इति स्वामिचयोगः देवदत्तस्य यज्ञदत्तस्य च विसृमित्रस्य च गौरिति समासेन भवति देवदत्तस्य यज्ञदत्त विसृमित्राणां गौरिति अथैतस्मिन्नेका र्थाभावः हृते विशेषे किं स्वाभाविकं शास्त्रार्थाभिधाने आहोसिद्धाचनिकम् स्वाभाविकमित्याहुः कुत एतत् अर्थानदिशात् न सार्थादिप्यनेकस्य पुनरर्थानादिशन्नेव ज्ञानार्थादिप्यनेक इति यावता भवानाहुः अनेकमप्यर्थे वाच्यं हेतुः अस्मै रक्ते निवृत्त इति नैतान्यार्थादेशानानि स्वाभावत एतेषां शास्त्रानामेतेषां प्रथमिति विष्टानानिमित्तत्वेनानाख्याने क्रियते तद्यथा कृपे हस्तदक्षिणोऽग्रहीतव्यः आमेन इमं सपश्यति स्वाभावतस्तस्य तत्र स्थ

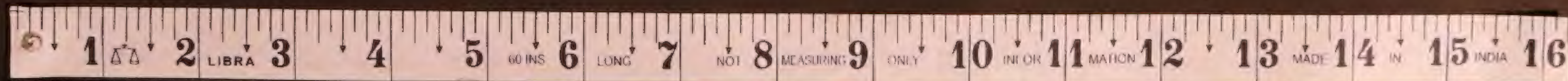




स्पष्टशब्दप्रयोगेव ह्यवधारणाय गम्यते अति  
 निकोचैः पाणिनिहारेषु न खलपि नि।  
 ज्ञानार्थस्यान्वाख्यानकिंचित्प्रयोजनम्।  
 स्ति यो हि ह्युपात्तरस्तादित्युदेतिप।  
 आदत्तेमकृति मधुगोशु कइकेस्येगवे  
 रमिति किं तेन कृते स्यात् सावचनानर्थकं  
 च समावसिद्धत्वात् सावचनं चानर्थकं  
 किं कारणं सभावसिद्धत्वात् इहोपपत्तौ  
 हतिपक्षश्चाहतिपक्षश्च सभावतश्चेत  
 इवति वाक्यवसमासश्च तवसाभावि  
 केन हतिविषयेनित्ये समासे प्रामेवाव  
 चनेन किमप्युक्तमभिसेवधुमतः सं  
 ज्ञायानसे ज्ञायोभावाभावाविषोतेन सा  
 न्नायौ वावचनेन प्रयमे हतिर्वाप्येति।  
 किंतु आहः पराभिधाने हतिरित्याहुः प्र  
 यतेषामेवेदुवतो किं जहत्सार्थं इति भे  
 दनिप्रदोस्तिरजहत्सार्था किंचानोय  
 दिजहत्सार्था हतिः राजपुरुषमानये  
 त्युक्तेषु पुरुषमात्रेणानयनं प्रामोति अप  
 रानमानयति चापत्यमात्रस्य मुञ्चाजहत्  
 त्वार्था हतिः उभयोर्विद्यमानसार्थयो  
 र्द्वयोर्द्वयोर्द्विवनमिति हितवचनं प्रामोति

स्पष्टशब्दप्रयोगेव ह्यवधारणाय गम्यते अति  
 निकोचैः पाणिनिहारेषु न खलपि नि।  
 ज्ञानार्थस्यान्वाख्यानकिंचित्प्रयोजनम्।  
 स्ति यो हि ह्युपात्तरस्तादित्युदेतिप।  
 आदत्तेमकृति मधुगोशु कइकेस्येगवे  
 रमिति किं तेन कृते स्यात् सावचनानर्थकं  
 च समावसिद्धत्वात् सावचनं चानर्थकं  
 किं कारणं सभावसिद्धत्वात् इहोपपत्तौ  
 हतिपक्षश्चाहतिपक्षश्च सभावतश्चेत  
 इवति वाक्यवसमासश्च तवसाभावि  
 केन हतिविषयेनित्ये समासे प्रामेवाव  
 चनेन किमप्युक्तमभिसेवधुमतः सं  
 ज्ञायानसे ज्ञायोभावाभावाविषोतेन सा  
 न्नायौ वावचनेन प्रयमे हतिर्वाप्येति।  
 किंतु आहः पराभिधाने हतिरित्याहुः प्र  
 यतेषामेवेदुवतो किं जहत्सार्थं इति भे  
 दनिप्रदोस्तिरजहत्सार्था किंचानोय  
 दिजहत्सार्था हतिः राजपुरुषमानये  
 त्युक्तेषु पुरुषमात्रेणानयनं प्रामोति अप  
 रानमानयति चापत्यमात्रस्य मुञ्चाजहत्  
 त्वार्था हतिः उभयोर्विद्यमानसार्थयो  
 र्द्वयोर्द्वयोर्द्विवनमिति हितवचनं प्रामोति

श्री.  
 मन्त्रा.  
 भा.



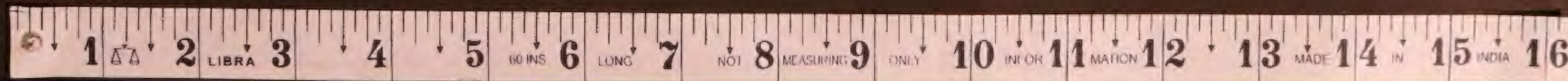


काप्रनर्हतिनाया जहत्स्वायाप्रकंप्रनर्ह  
 जहत्स्वायानामहतिः स्यात् वारंप्रकं  
 एवं हि दृश्यते लोके प्ररुषोयं परमकर्म ।  
 गीवर्तमानः स्वकर्मजहति तयथा  
 राजकर्मणा प्रवर्तमानः स्वतत्कर्मजह  
 ति एवं प्रकवशात् प्ररुषोवर्तमानः सम  
 र्थजहति उयगुप्यापत्तायेवर्तमानः स्वा  
 र्थजहति ननु चोक्तं राजप्ररुषमानयेत्य  
 येत्युक्ते प्ररुषमात्रस्यानयनप्रामाति उय  
 गवमानयेति चापत्तामात्रमिति नैष दोषः  
 जहत्स्वायासाधनान्यतायजहति यः  
 परार्थविरोधी साधनजहति तयथा  
 तत्ता राजकर्मणा प्रवर्तमानस्तत्कर्म  
 जहति नतहि कित्तु सितरुसितकं  
 इयितानि नचायमर्थः परार्थविरोधी  
 विशेषाणामतस्मान् जहति अथा  
 वान्वयादिशेषाणामविष्यति तयथाह  
 तचरः तैलोचर इति निधितैच हतेनै  
 लेचान्वयादिशेषाणामभवति अयं जतचरः  
 अयं तैलचर इति विषमउपमासः भवति  
 हितत्रयाचयावती चार्थमात्रा संगतिभवा  
 नग्रीनिष्टाप्यहंतमुदंताहूचैनप्रत्तात

श्री  
 महा  
 भा

३०८

यत् न गम्यते विशेषः यथा तर्हि मति  
 काप्रः चाणकप्र इति निष्कीणास  
 पिसमनस्तन्वादिशेषे साभवति अयं  
 मलिकोप्रः अयं चाणकप्र इति अथ  
 वा समर्थोपिकारोयेह तोक्रियते सामर्थ्य  
 चनामभेदः समर्गोवा अपरआहभेदसे  
 समर्गो सामर्थ्यमिति कः प्रनर्भेदः समर्गो  
 वा इह राज इत्युक्ते सर्वे स्वप्रसक्तं प्ररुष  
 त्युक्ते सर्वः सामीप्रसक्तः इहे दानो राजप्र  
 रुषमानयेत्युक्ते राजप्ररुषे निवर्तयत्ये  
 भ्यः स्वामिभ्यः प्ररुषोपिराजाने निवर्तय  
 त्यनेभ्यः स्वभ्यः एवमेतस्मिन्नुभयतोवा  
 वक्षिन्ने यदि जहति कर्म जहति न जह  
 तवित्यरुषमात्रस्यानयने भविष्यति अ  
 यथा प्रनरस्तजहत्स्वायाहतिः प्रकंप्र  
 नयं दजहत्स्वायानामहतिः स्यात् वारं  
 प्रकं एवं हि दृश्यते लोके भिन्नकोयेदि  
 तीया भिन्नासायाय पूर्वा भिन्नानजहति  
 संचयायेव गते ननु चोक्तं समर्थोपिवि  
 मानसाधयोर्हयोर्वचनमिति दिवचने प्रा  
 मोति कस्याः प्रनर्हिवचने प्रामोति प्रथ  
 मायाः न प्रथमा समर्थो राजा मृणास्तर्हि

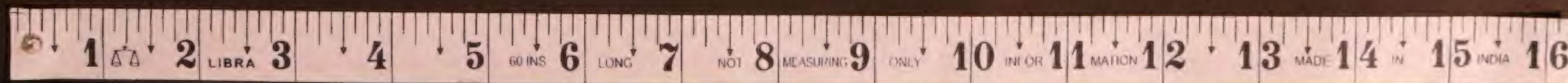




प्रामोति न वशी समर्थः पुरुषः प्रथमाया  
 एव न हि प्रामोति न न चोक्तं प्रथमा सम  
 र्थो राजेति शुभिरितः सो र्थो न भूतः प्रति  
 पदिकार्थः सम्पन्नः तत्र प्रतिपदिकार्थे  
 प्रथमेति प्रथमाया एव हि वचने प्रामोति  
 संचातस्य कार्यान्नावयवसंख्यातः स च  
 नानिः संचातस्यैकत्वमर्थः तेनावयवसं  
 ख्यातः सुवचननिर्भविष्यति परम्यद्यपि  
 ह्यसामर्थ्यमेके परम्यद्यपि ह्यसामर्थ्य  
 मेके इत्येति का प्रतः शब्दयो र्थापेक्षानव  
 मः शब्दयोरिति किं तस्यैव योः इह राजः  
 पुरुष इत्युक्ते राजा पुरुषमपेक्षते ममापि  
 ति पुरुषोपि राजानमपेक्षते शुद्धमर्थे  
 ति तयो रभिसेवयस्य वशी वाधिका भव  
 ति कष्टे प्रित इति क्रियाकारकयो रभि  
 सेवयस्य द्वितीया वाधिका भवति शुभ  
 यद्येवै कार्थी भावः सामर्थ्यमपि व्यपे  
 क्षा सामर्थ्यं किं गते मतदियता सूत्राया  
 हो सिदयान रसिगते भूयः सूत्रे कर्तव्यं  
 गतमित्याह कथं सोयमर्थशब्द न मद्दस  
 मासः सचोपसर्गः उपसर्गाच्च पुनरेवमा  
 त्मका भवेति यत्र कश्चिन्क्रियावाची शब्दः

प्रपुज्यते तत्र क्रियाविशेषमाहः न चेह क  
 श्चिन्क्रियावाची शब्दः प्रपुज्यते एवमसमः सा  
 मर्थ्यस्यात् तत्र प्रयोगादेतत्तत्तत् नूनम  
 त्र प्रयोगादेः शब्द उच्यते संगतार्थसमर्थ  
 मस्यार्थसमर्थं सस्यार्थसमर्थं सस्य  
 क्षितार्थसमर्थं संवयार्थसमर्थं तद्यदा  
 तावदे कार्थी भावः सामर्थ्यं तदेव विप्र।  
 हः करिष्यते संगतार्थसमर्थमिति सं  
 गते ह्यतः तेलनीत्युच्यते एकीभूतमिति  
 गम्यते संस्यार्थसमर्थमिति संस्येति  
 रित्युच्यते एकीभूत इति गम्यते यदा वा  
 पेक्षा सामर्थ्यं तदेव विप्रहः करिष्यते सं  
 प्रेक्षितार्थसमर्थं संवयार्थसमर्थमिति  
 कः पुनरिह वभात्यर्थः बह इत्युच्यते यो  
 रज्ञाय सावाकोलके च निषक्तो भवति न  
 वश्यं वभाति च निषेग एव वर्तते तद्यथा  
 संवयादिमोदस्यावित्युच्यते यावदयोगे  
 न न हीतः शुभ वा भवति वे एव जातीय  
 केषुपि वभाति वर्तते तद्यथा स्तितो वा  
 र्गः संवयः शुक्तिनो वत्सैः संवय इति शु  
 येता सिद्धापेक्षा सामर्थ्यो सावे कार्थी  
 भावकतो विशेषः सवकवाः तत्र नाना

श्री  
 महा  
 भा





कारका निचात प्रसरसदादेश प्रतिषेधः  
तत्रैतस्मिन् व्यपेक्षायां समर्थानि नाना  
कारका निचात प्रसरसदादेशाः प्राप्नु  
वन्ति तेषां प्रतिषेधो वक्तव्यः निचातः प्र  
यदेशो ह्यनेन अस्ति देशेन हरेतश्चापे  
क्षेति कृत्वा निचातः प्राप्नोति प्रसरस  
दादेशः पचोदनेन तव भविष्यति मम भ  
विष्यति अस्मिन् नमः प्रसरसदादेश  
व्यपेक्षेति कृत्वा वा नावाद्यः प्राप्नुवे  
नितेषां प्रतिषेधो वक्तव्यः किमच्यते न  
नानाकारका इति यदा तेनैवामन्य कि  
येतनापि ह्युः अनेनावसन्त्यहियत इति  
किंतर्हि शब्दप्रमाणकावये यच्छब्दा  
हन्तदस्माकं प्रमाणं शब्दश्च हसतामोर  
प्रयदेशो स्तीति संदेशः कर्ता भूत्वा मे न श  
ब्देनाभिसेवेयमानः करणं संपद्यते न  
यथा कश्चित् कंचिच्छ्रुतिच्छेदेव दत्त इति  
सतस्मात्वाच्ये प्रसौ ह्यति कतरस्मि  
न्यस्ति एतौ नि सद्यो धिकरणं भूत्वा मे  
न शब्देनाभिसेवेयमानः कर्ता संपद्यते  
प्रचये समासस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः राज्ञौ  
गोश्चाश्च पुरुषश्चेति समर्थतराणां वा

श्री  
महा  
भा  
३८

समर्थतराणां वा पदानां समासो भविष्य  
ति कानि पुनः समर्थतराणां यानि देहभा  
वी निजकृतपतत पवात्वा कृतगतिः  
तद्यथा समर्थतराणां वा पदानां वक्तव्यनायेत्य  
च्यते आश्रुतराणां यानि गम्यते अपरग्रा  
हसमर्थतराणां वा कानि पुनः समर्थत  
राणां यानि देहभावी नि कृतपतत पता  
निसमानविभक्तीनि अत्यविभक्ती राजभ  
वति हि विशेषः स्वस्तिश्च भवति पित्र्यपुत्रे  
च समदायसामर्थ्या हासिदे समदायसा  
मर्थ्या हापुनः सिद्धमेतत् समदायेना प्रसा  
मर्थ्या भवति राज्ञौ नावयवेन अपरग्राह स  
मर्थतराणां वा समदायसामर्थ्यात् समर्थ  
तराणां वा पदानां समासो भवति कृतः स  
मदायसामर्थ्यादेव अस्मिन् दोषेण तदस  
मर्थिते भवति एतच्च समर्थिते कथेनैव वा  
पुनरुत्तरात् अथ पुरुषावपेक्षमाणास्य  
गवासहसमासो भवति कथं तर्हि गोराजा  
नमपेक्षमाणास्य पुरुषाभ्यां सहसमा  
सो भवति प्रधानमत्र तदागोः भवति च प्र  
धानस्य सापेक्षस्यापि समासः आख्याते सा  
व्यवहारकविशेषाणां चाको आख्याते सा



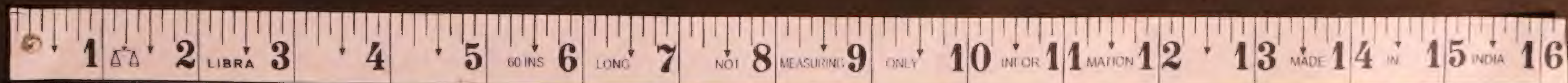


व्ययेसकारकेकारकविशेषाणांवाक्यसेते  
 भवतीतिवक्तव्यं साव्यये उच्यतेऽपठतिनौचि  
 पठतिसकारकेशेदनेपचति कारकविशे  
 षाणांउविषमोदनेपचति सक्रियाविशेष  
 णांचेतिवक्तव्यं सुष्टपचति इष्टपचति प्र  
 पश्चाद् आख्यातेमविशेषाणामितेव स  
 र्वाणिहोतानिक्रियाविशेषाणानि एकानि  
 इ. एकानि३. वाक्यसेतेभवतीतिवक्तव्यं  
 हि इति समानवाक्यनिवातप्रसरसदा  
 देशाः समानवाक्यशतिप्रकृत्यनिवातप्र  
 षदसदादेशावक्तव्याः किंप्रयोजने एक  
 वाक्यमाभूवन्निनि ग्रयेदेउ-इगनेन पच  
 शेदनेनवभविष्यति ममभविष्यति योगे  
 प्रतिषेधश्चादिभिः चादिभिर्योगेप्रतिषेधो  
 वक्तव्यः ग्रामस्तवचसे ममचसे किमर्थ  
 मदमुच्यते यदायग्यासपवचादिभिर्योगे  
 प्रतिषेधउच्यते इदमथापूर्वेकियते वाक्य  
 सेजासमानवाक्याधिकारश्चतद्विजा।  
 नीयात्सर्वमेतद्विकल्पतइति तदाचार्यः  
 सहइत्यानाचष्टेचादिभिर्योगेयथाग्यासमेव  
 भवतीति सचावशेषवाक्यसेजासमानवा  
 क्याधिकारश्चवक्तव्यः समर्थनिवातेहि

ओ  
 मन्त्र  
 भा

३११

समानाधिकरणप्रकृत्युक्तेष्टपसेख्यान  
 मसमर्थत्वात् समर्थनिवातेहिसमाना  
 धिकरणप्रकृत्युक्तेष्टपसेख्यानेकतेच  
 समानाधिकरणो पठवेतेदाम्यामि मूर  
 वेतेदाम्यामि समानाधिकरणो प्रकृत्युक्ते  
 नयाकिष्टतिकुलेहृत्तम्यलेवतेपाखा  
 यो शात्तोनातेजोशेदनेदराति किंप्रन  
 कारणानसिध्यति प्रसमर्थत्वात् राजग  
 वीक्षोरेहिसमासप्रसंगोद्विषष्टीभावात्  
 राजगवीक्षोरेहिसमासप्रसंगः राजगवी  
 क्षोरे किंकारणो द्विषष्टीभावात् हेरात्र  
 षष्टोराजो गो-क्षीरमिति किमुच्यतेहि  
 समासप्रसंगइति यावतासमर्थेतिवने  
 ते हिसमासप्रसंगइति नैवेविज्ञायते इ  
 योः समासप्रसंगोहिसमासप्रसंगइति  
 कथंनहिदिप्रकारस्यसमासप्रसंगो  
 हिसमासप्रसंगइति राजगोक्षीरमित्य  
 पिप्रामोति नचैवेभवितव्यं भवितव्यं  
 चयदेतद्वाक्यभवति गो-क्षीरे गोक्षीरे  
 राजगोक्षीरे राजगोक्षीरमिति यदाते  
 तद्वाक्यभवति राजगोक्षीरमितितया  
 नभवितव्यं तदाचप्रामोतितदानक





श्री  
महा  
भा  
३१२

नितावत्समर्थः पदविधिरिति नवराज  
पुरुषश्चेत्यस्यामवस्थायासमर्थधिकारे  
एतद्विच्छेदकं प्रवर्तयितेति वतेति चेत्  
समर्थधिकारस्य विधेयसामानाधिकर  
ण्यान्निर्देशो नर्थकः सिद्धे तसमर्थानामि  
ति वचनात् सिद्धमेतत्कथं समर्थानोप  
दानाविधिर्भवतीति वक्तव्यं एवमपि ह्ये  
कयोर्न प्रामोति एकशेषनिर्देशाद्वा ए  
कशेषनिर्देशोऽयं समर्थस्य च समर्थयो  
श्च समर्थानो च समर्थानामिति एवमपि  
षट्प्रभृतीनामेव प्रामोति षट्प्रभृतिषु  
ह्येकशेषः परिसमाप्यते प्रत्येकं वाक्यप  
रिसमाप्तिर्दृष्टेति ह्येकयो रपि भविष्यति ए  
वमपि विभक्तीनां न प्रामोति समर्थान्त्सम  
र्थपदान्दर्शयति एवं तर्हि समर्थपदयो र्यो  
विधिः शब्देन सर्वे विभक्त्यतः समासः समर्थ  
स्य विधिः समर्थविधिः समर्थयो र्विधिः  
समर्थविधिः समर्थानो विधिः समर्थविधिः  
समर्थद्विविधिः समर्थविधिः समर्थविधिः स  
मर्थविधिः पदस्य विधिः पदविधिः पदयो  
र्विधिः पदविधिः पदानो विधिः पदविधिः  
पदाद्विविधिः पदविधिः पदविधिः पदविधिः





समर्थविधिश्च समर्थविधिश्च समर्थवि  
धिश्च समर्थविधिश्च समर्थविधिश्च सम  
र्थविधयः परविधिश्च परविधिश्च परवि  
धश्च परविधश्च परविधश्च परविधयः स  
मर्थविधयश्च परविधयश्च समर्थः परवि  
धिः इवः समासउत्तरपदलोपोपादृशिको  
चविभक्तिः समानाधिकरणोऽपसंख्यान  
मसमर्थत्वात् समानाधिकरणोऽपसंख्य  
नेकर्तव्यो वीरः पुरुषः वीरपुरुषश्च किं  
पुनः कारणेन सिध्यति शुभसमर्थत्वात् क  
थमसामर्थ्यद्वयपदार्थश्चित्तेन यदित्रय  
पदार्थः शुभगुणः पदार्थः भवति समर्थम्  
शुभोद्दिष्टोत्तरगुणः शुभः पुरुषत्वेनागत  
मस्तेति यत्ता सामर्थ्यो भवति शुभोद्दिष्ट  
दत्तोत्तराभाश्चैवाश्च न चेतावता तस्य सा  
मर्थ्यं भवति कोदाविशेषः यद्गुणोपदार्थ  
सामर्थ्यस्यात् इत्येवम्यात् पक्षविशेषः प  
केतयोरधिकरणं शुभश्च वीरत्वेगुणः शु  
भः पुरुषत्वेद्वयपदार्थिकस्यापि न हि गुण  
भेदात्तामर्थ्यं भविष्यति शुशकोद्द्वयपदा  
र्थिकेन द्वयगुणकृत उपकारः प्रतिज्ञा  
ते न न च भातगौसौ भवति व्ययप्यभ्यंतरो

नतगम्यते नहि गच्छत्येके मधुरतेगम्य  
ते च गवेरमिति वाक्यकृते गुणपदा  
र्थिकेनापि तस्य शक्यो गुणस्य द्यकृत  
उपकारः प्रतिज्ञाते शुभगुणपदार्थ  
कः प्रतिज्ञातोते इत्यपदार्थिकेनापि क  
स्यान्वप्रतिज्ञातोते पदमेतयोः सामर्थ्य  
स्याद्वा नवा कचतावादिदं स्यात्समाना  
धिकरणेनेति यत्र सर्वो समाने इदं श  
क्यः प्रदेष्टुः कर्तुः कोऽऽकृत इति न  
वे जानीयकानां समासेन भवितव्यं प्रम  
येन बोध्यतव्यं किं कारणां शुभगम्यः  
शब्दप्रयोगः शुभमेप्रत्याययिष्यामीति  
शब्दः प्रयुज्येत तत्रैकेनोक्तत्वात्सा  
र्थस्य द्वितीयस्य प्रयोगेन न भवचितव्यं  
किं कारणां उक्तार्थानामप्रयोगश्चि  
नतहीदानीमिदं भवति भूतभराणीयः  
नैतो समानार्थो एकेत्यत्र शक्यार्थक  
त्यः शुभोद्दिष्टशक्यो भवति भूतः शुभ  
ति भूतिभराणीयः भूतो भराणीयः भू  
तभराणीयः यदि तद्विद्यत्र किं चित्वा  
मागेकश्चिच्च विशेषः तत्र भवितव्यं  
हापितदिप्रामोति दर्शनीयायामाता



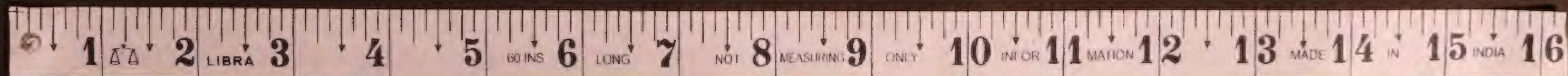
दर्शनीयामाता प्रशपिकिंचित्तामाये  
 कश्चिच्चविशेषः किंप्रनस्तत सद्वा  
 नभावा नकुचित्ताभावाभावात्  
 उच्यते चेदेसमावाधिकरणेति तत्र  
 कर्षणनिर्विज्ञायेत यत्रसाधीयः सा  
 मानाधिकरणं यत्रसर्वसमानं सद्वा  
 वायभावादेव च यथावत्समानाधि  
 करणेनेति तत्समानमाश्रयेत यत्स  
 मानेभवतिचनभवतिच नचैनत्समा  
 नेकचिदपिनभवति यथावायवद्  
 यात्समानद्वयोनितावत्समानाधि  
 करणेनेति इत्येदिलोकेधिकरणमि  
 त्युच्यते तद्यथा एकस्मिन्नेवद्युदित  
 मेकस्मिन्धिकरणेद्युदितमितिगम्य  
 ते तथावाकरकरणेप्रतिषेधेचान  
 धिकरणवाचिप्रद्वयवाचोतिगम्यते  
 एवमपीदमवश्येवक्तव्यं समानाधि  
 करणसमर्थवद्भवतीति किंप्रयोज  
 ने सर्पिः कालकेयजः पीतकर्मिणे  
 वमर्थे यदिवासमानाधिकरणसम  
 मर्थवद्भवतीत्युच्यते सर्पिषोयतेय।  
 जक्रियतइतिषत्तेनप्रामाति यथात

भिहितमिति वक्तव्यं एवं च कृतासमा  
 नाधिकरणेषु सत्यानमसमर्थत्वात्  
 समानाधिकरणेषु सत्यानकर्तव्यो  
 वीरुपुरुषः वीरपुरुष इति किंकार  
 णसमर्थत्वात् नवावचनप्रामा।  
 एणाम नवावक्तव्यं किंकारणमवच  
 नप्रामाण्यात् वचनप्रामाण्यादत्रसमा  
 सोभविष्यति किंवचनप्रामाण्या समा  
 नमर्थवीराशेतिलमाख्यानेप्रचोपसं।  
 ख्यानेकर्तव्यं निष्काशाविः निवारणा  
 सिः लमाख्यानेप्रचकिंवचनप्रामाण्या  
 दिनेव किंवचनप्रामाण्यं समानमर्थ  
 वीराशेतिलमाख्यानेप्रचोपसत्याने  
 कर्तव्यनिष्काशाविः निवारणासिल  
 माख्यानेप्रचकिंवचनप्रामाण्यादिने  
 व किंवचनप्रामाण्यं ऊरुनिश्रयति  
 रूपयदेतस्यावचनेप्रयोजने किंसराज  
 श्रितिराज्ञेति ननुमोहनिस्त्रेवचनप्र  
 माण्यादिति किं तद्देवानिकेवचनप्रामा  
 ण्यात् सिद्धेत्कादृशनिर्गतिवचना  
 त्यादयः कार्यरहितदर्शयतेवा तदर्थ  
 गतेवाचनः सिद्धमेतत् किमिदं तदर्थ

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा

३४



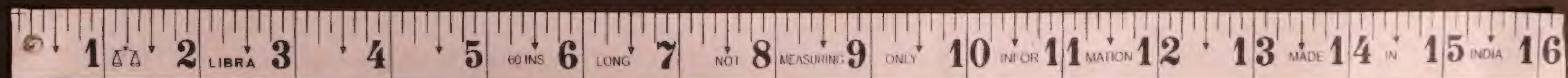


गतेरिति तस्यार्थः तदर्थः तदर्थस्या  
 तिस्रदर्थगतिः तदर्थगतेरिति कौशेः  
 कौशेयसमर्थः समासउच्यते अथ  
 यत्रवर्तमानसमासप्रसंगः तत्रकिं ह्यो  
 ह्योः समासो भवति आहोस्तिद्वि  
 शेषेणा कश्चाद्विशेषः समासो ह्यो  
 अहं ह्यनेकपदार्थो कर्तव्यार्थः अहं  
 एकमिति वक्तव्यं इहापि यथास्यात्  
 सत्तम्योपपत्तिरपलाशा इति नैष  
 दोषः ह्यो ह्यो समासो भविष्यति ह  
 यो ह्योः समास इति चेन्न वद्व्युहित्वा  
 भावात् ह्यो ह्योः समास इति चेत्तत्  
 त्रकिंकारणं वद्व्युहित्वाभावात् न  
 हिवद्व्युहितमस्ति किंचावश्यमेव  
 विग्रहः कर्तव्यः सत्तम्यग्रथश्चाव  
 दिरश्चपलाशश्चेति किंतु विग्रहः  
 करिष्यते सत्तम्यग्रथश्च सत्तम्य  
 यो त्वदिरश्चपलाशश्चावदिरपला  
 शौ सत्तम्यग्रथो च त्वदिरपलाशो च  
 सत्तम्यग्रथत्वादिरपलाशा इति हीन  
 पीननेष्टाहोनास्ति हि न सिध्यति होना  
 पोतानेष्टाहोना इति शान्ति नैव भवि

श्री  
 महा  
 भा

३५

तस्य भवितव्यं च पदैवे विग्रहः करि  
 ष्यते होनाचपोनाचहोनापोतारो न  
 श्चउहोताचनेष्टाहोतारो होनापोता  
 रोचनेष्टाहोतारोचहोतापोतानेष्टाहो  
 तारः होनापोतनेष्टाहोतास्ति हि न सि  
 ध्यति समासोत्पत्तिष्वेव समासोत्  
 पत्तिष्वेव वक्तव्यः वाक्यकस्य कटप  
 दे वाक्यकस्य कटपदमिति शान्ति  
 नैष दोषः अथापि परासहसमासो भवि  
 ष्यति कृत्कटपश्च कृत्कटपदे त्वकस्य  
 कटपदे च त्वकस्य कटपदे वाक्यक  
 कृत्कटपदे च वाक्यकस्य कटपदमि  
 ति होनापोतनेष्टाहोतापोतानेष्टाहो  
 तारो न सिध्यति इह च सत्तम्यग्रथेन कृत्क  
 ताजिनवाससा समेतशान्तिरेष्टाहो  
 होनापोतमिष्यति अतर्हि विशेषेणा अ  
 विशेषेणा वद्व्युहित्वावनेकपदप्रसंगः  
 अविशेषेणा वद्व्युहित्वावनेकपदप्रसंगः  
 प्रसंगः तत्रको दोषः तत्रचरसमासो  
 तत्रैवज्ञानेष्टाहो भवति स्वरश्चपला  
 लापिणः अपरशालापिणः स्वरसमा  
 सोत्पत्तिगवपिणः पंचनादपिणः स



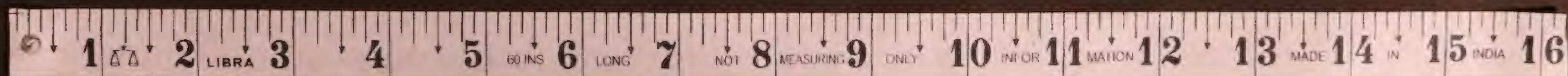


मासोत उवडाववादिरेतरास्ये न  
 वावयवतत्परुषत्वात् नवापपदोषः  
 किंकारणो अवयवतत्परुषत्वात् अव  
 यवोत्तरुषः तदाश्रयौ समासोत  
 उवडावोभविष्यतः स्वरः कथेतया  
 तोदानत्वेविप्रतिषेधात् तोदानत्वेकि  
 यतोऽप्यपदप्रकृतिसरत्तमिति शुतो  
 दानत्वेभवतिविप्रतिषेधेन नपुकोवि  
 प्रतिषेधः विप्रतिषेधपरमित्युच्यते ए  
 वेचातोदानत्वेपरप्रकृतिसरत्तमपरवि  
 प्रतिषेधेदुमः किंतुतत्तरंगप्रतिषेध  
 धेदुमः निमित्तसर्वलोपस्तादा अथ  
 वानिमित्तसरात्रिमित्तसरोवलोपानि  
 तिवक्तव्यं किंपुनर्निमित्तकोनिमित्तो  
 वद्वीहिर्निमित्ततत्परुषोनिमित्तो न  
 तद्विवक्तव्यमनवक्तव्यं एकशितिय  
 त्तरवचनेतजापकेनिमित्तसर्वलोप  
 स्तथा अथवापदेषुकारोत्पादिषेक  
 शितिपाच्छेदपठिततजापश्रमाचमि  
 निमित्तसरात्रिमित्तसरोवलोपानिति  
 कः पुनरेहतिपुकारोत्पादिषेकशिति  
 पाच्छेदपठितमेवेकिलपठेत एकः

श्री  
 मन्त्रा  
 भा

३१५

शितिपकशितिः पादः प्रत्येनितचनप  
 वेविग्रहः करिष्यते एकः शितिरेषुतः  
 मेपकशितयः एकशितयः पादाप्रत्ये  
 निपकशितिपादश्चिप्रयाप्येवेविग्रहः  
 क्रियते एकः शितिः पादोऽस्येति तस्य  
 यस्यावद्वीहवयवस्यतत्परुषस्यलत  
 णामस्ति तस्यातोदानत्वेविप्रतिषेधेन  
 ननुवास्याप्यस्ति किंविशेषणविशेष  
 णावद्वलमिति वद्वलवचानान्नभवष्य  
 ति प्रत्येतद्विग्रहोत्पादवयवस्यतत्परुष  
 स्यलतणामस्ति अधिकषष्टिवर्षश्चित्त  
 त्रकोदोषः तस्यातोदानत्वेविप्रतिषेधा  
 दिर्यतोदानत्वेस्याद्विप्रतिषेधेन नैषदोषः  
 उगतेद्विरित्येषसरोभविष्यति यस्त  
 द्विनेगेतः अधिकवर्षशतश्चित् इहचपि  
 अधिकषष्टिवर्षश्चित्तसमासोतः प्राप्नोति  
 उचप्रकारोसंख्यायाः तत्परुषोपसंख्या  
 नेनिसिशाच्यमिति नैषदोषः अथ  
 पादेरित्येवेतत्त इहमाभूत् गोविशत  
 गोवत्तारिशदिति वद्वीहिर्मात्वातद्वि  
 प्राप्नोति संख्याचयासन्नदोषाधिकसंख्या  
 याः संख्यायश्चित् नसंख्यासंख्येयवनेति





ॐ  
महा  
भा

३९

सामर्थ्यं समानाधिकरणासमर्थवद्भवतीति  
प्रधानाभिहितमित्येवेतत् आमंत्रिततस्यापरागवद्भावेऽप्यमंत्रितकारकवच्च आमंत्रितस्यापरागवद्भावेऽप्येतन्मामंत्रितकारकंचपरस्यागवद्भवतीति वक्तव्यं षष्ठ्यन्तेतावत्तमद्वाणाराजे क।  
स्मोराणाराजे मराधानाराजे आमंत्रितकारकं कुं रेनासं नास्त्यत्रविशेषः सतिपरागवद्भावेः सतिवा इदं तर्हि परप्रताहश्च न तन्निमित्तप्रदणवा तन्निमित्तप्रदणवाकर्तव्यं आमंत्रितनिमित्तपरागवद्भवतीति वक्तव्यं तच्चावश्यमत्यन्तरक्तव्यं अथचनेहिसवेतमात्रप्रसंगाः अथचमानेह्येतस्मिन् सवेतमात्रस्यापरागवद्भावः प्रसज्यते के शोणेशे सुनसंभस मित्रेणो मित्रये येयतस्य किंपुत्ररज्यापः तन्निमित्तप्रदणामेव ज्ञायः इदमपिमिदं भवति गोपुत्रास्मिन् पशुपुत्रास्मिन् पतङ्गिनैव षष्ठ्यन्ते नाणामंत्रितकारकं स्ववेतस्यापरागवद्भावेऽसमानाधिकरणस्योपसंख्यानमनन्तरत्वात् सवेतस्यापरागवद्भावेऽसमानाधिकरणा





सोपमेव्यानेकर्तव्यं नीत्तायास्तुच्यासी  
 यो किंप्रतःकारणानसिध्यति अनंतरत्वा  
 त नन्वपरमपयोगवद्भावेकतेष्टवस्या  
 पिभविष्यति स्वरेवधारणाच्चनसिध्यति  
 स्वरेवधारणोक्रियतेनानेतरे परमपिक्क  
 दसिष्टवस्यागवद्भवतीतिवक्तव्यं आते  
 पितमरुते सुप्रयोगोद्धितदिवः हणी।  
 षड्द्वितदिवः प्रत्ययप्रतिषेधप्रुप्रुप्रु  
 यानोचप्रतिषेधोवक्तव्यः उच्चरधीयान  
 अनययीभावमेतिवक्तव्यं इहमाभूत्  
 उपाप्रधीयान प्रत्यप्रधीयान प्रुप्रुकि  
 मर्थस्वरेवधारणोक्रियते स्वरेवधारणो  
 वलोपाये स्वरेवधारणोक्रियतेसलो  
 पोमाभूरिति परमनाहत्तचुन नवास  
 वेनैकांतत्वात् नवाकर्तव्येकिंकारणो  
 सवेकांतत्वात् सुवेनैकांतःपरंगवद्भा  
 वःप्रतिपदिकैकांतस्तसलोपे प्रतिप  
 दिकैकांतस्तभवतिसलोपे प्रत्ययल  
 हाणनसवेनैकांततास्यात् तस्मात्स्वरे  
 वधारणोकर्तव्यं सवलोपाये प्रतिपदि  
 कस्यापाःसुपोलुगुचते तस्मात्स्वरश  
 हाणनायः इदंनद्विप्रयोजने षत्पात्ते

श्री  
 महा  
 भा  
 ३८

माभूतामिति कृपेसिचने चेदनम  
 त्रिति एतदपिनास्तिप्रयोजने इहता  
 वत्कृपेसिचत्रितित्वाप्रयंपदादिने  
 भविष्यति चेदनमत्रिति एवंपदात्मे  
 तायामाः इत्येतस्मात्रियमात्रभवि।  
 ष्यति नन्वसमासपतद्भवति एवं  
 पदसत्तरपदमितिनेत्याह सुविशेषे  
 णोतद्भवति एवंपदमएवंपदे उत्तरेण  
 देउत्तरपदमिति प्राक्करी प्रावचने  
 किमर्थं प्रावचनेसत्तानिहृत्पर्यंप्रा  
 वचनेक्रियते समाससंज्ञायाश्चनिरु  
 न्तिर्यशास्नात्तति मुक्रियमाणोदिशा  
 वचनेप्रनवकाशाः प्रुप्रुवताःसत्ता  
 कस्मादेवेनवाप्यते क्रियमाणोदिशाव  
 चनेसत्तासमाससंज्ञाया पलाप्रुवयवसे  
 ज्ञाप्रारभ्यते तत्रवचनात्समावेशोभ  
 विष्यति समासंज्ञाप्यनवकाशासाव  
 चनाइविष्यति सावकाशासमाससं  
 ज्ञा कावकाशःविस्मृष्टादीत्यवकाशः  
 विस्मृष्टपदःनैषोस्तवकाशः एमाया  
 चार्थशैलीलहाते तैनेवसमरायका  
 र्यमीपभवतीति येनवाशतपवकार्ये

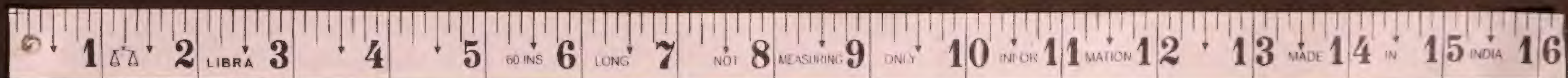




सरः तेनैव समदाय कार्यमपि समा  
 सो भविष्यति विस्मयादीनि गणवच  
 नमिति इदं तद्विधा कतालोये मुक्ता  
 कृपाणीये मुक्तापितेनैव समासं सत्ता  
 भविष्यति समासाच्च तद्विषयादिति  
 इदं तद्विधुना राज्ञः पुनर्गावः मुक्ता  
 वशपतत्पुरुषसंज्ञावक्तव्या तत्पुरुषः  
 अयः समासो तो यथा स्यात् इदं तद्वि  
 पुनरापेये मुक्तावशपगति संज्ञावक्तव्या  
 गतिकारकोपपदात्कतिरित्येष सरोय  
 या स्यात् इदं तद्विधुन रुक्मते वा सो  
 देये मुक्तावशपगति संज्ञावक्तव्या ग  
 तिरीता विनिनिवातो यथा स्यात् यदि  
 तन्नास्ति पुनश्च नासौ च्छेदोति सति  
 हितमिमेनैव सिद्धे एवमेष कसंज्ञे  
 निवचना न्नास्ति योगपद्ये संभवः पर्या  
 यः प्रसज्येत तस्मात्प्रावचने कर्तव्यं  
 सहस्र सहस्रवचन किमर्थं सहस्रवचन  
 यगसमासाच्च सहस्रवचनं कियते सह  
 भूतयोः समासं सत्ता यथा स्यात् एकै  
 कस्य माभूदिति किंच स्यात् यद्येकैकस्य  
 समासं सत्ता यथा स्यात् इह अस्तादिति स

श्री  
 महा  
 भा  
 ३१५

मासोतः प्रसज्येत इह च राजा अस्ति  
 हो सरो स्यात्तोकथे वा कान्ता एकैकस्य  
 समासं सत्ता प्राप्नोति प्रत्येकैवाकाप  
 रि समासिद्धेति तद्यथा अदिगता  
 संज्ञे प्रत्येकं भवतः ननु चायमप्यस्ति  
 दृष्टान्तः समदाये वाकापरि समासिः  
 तद्यथा गगीः शान्ते देवेना मितार्थिना  
 अराज्ञा नोदिराणेन भवेति न च प्रत्येक  
 दंश्यति सत्येन स्मिन् दृष्टान्ते यदि तत्र प्र  
 त्येकमिति च्यते इह अपि सहस्रहोतक  
 तं च अथ तत्रान्तरेण प्रत्येकमिति वच  
 ने प्रत्येकं हदिगता संज्ञे भवतः इह पि  
 नार्थः सहस्रहोतक एव तद्विधि सिद्धे सति  
 यत्सहस्रहोतकरोति तस्यैव तस्यैव जने  
 योगो गयथा पज्ञायते सति योगो गये  
 गविभागः करिष्यत सहस्रसुप्तमस्यते  
 केन समर्थेन पुनर्वाचने पुनर्वाचिषा  
 न ततः सपा सपाच सहस्रसमस्यते  
 अधिकारश्चैव लक्षणा च यथा समास  
 मासस्य लक्षणा नास्ति इदं स्यात्तद  
 एव भविष्यति पुनरुक्त्येवा सो देये प्र  
 न निरुक्तो रथ इति इवेन विधायकलोपः





एवं पदप्रकृतिसरत्वे च वक्तव्यं वास  
 सीश्व कनेश्व अवापीभावः किमर्थं  
 मरुतीसत्ताकियते अन्वयसत्तायया  
 विज्ञायेत अमवायमवायंभवतीति  
 अपीभावः अवापीभावश्च अवायसं  
 ज्ञाभवतीत्यतश्च वक्तव्यं भवति अवा  
 यंवि इह कस्मान्न भवति समशः स  
 मगथाः सप्रः सक्ताः समहोसाक  
 ल्यश्चिचिप्रामोति इह कश्चित्समासः  
 एवं पदार्थप्रधानः कश्चिदुत्तरपदार्थ  
 प्रधानः कश्चिदप्यपदार्थप्रधानः क  
 श्चिदभयपदार्थप्रधानः एवं पदार्थप्र  
 धानोऽवापीभावः उत्तरपदार्थप्रधा  
 नस्तत्पुरुषः अथ पदार्थप्रधानो वद  
 न्नीहिः उभयपदार्थप्रधानो वदः न  
 चात्र एवं पदार्थप्रधानं मे माने अथ  
 वाने मे समासायां निर्दिश्यते किं न  
 हि व्याख्यायामे निर्दिश्यते एतेषु यै  
 सु पदव्यपेक्षतश्च वेत्तेन सह समानेति  
 ति यथासा असादृश्य इति किमर्थं  
 यथादेवदत्तस्तथायज्ञदत्तः असादृ  
 श्य इत्युच्यते तत्रेदेन सिध्यति यथाश

क्तियथावलमिति किं कारणं यथेय  
 यं प्रकारवचनेत्याल सच स्मरयेत्तत्  
 न नेह दोषः अथ यथाशब्दोऽप्युच्यते  
 प्रातिपदिके वीष्णावाच्यप्रकारवच  
 नेत्याल तयोऽप्युच्यते प्रातिपदिके वीष्णा  
 वाचित्येरेग्रहणं अथ प्रकारवचने  
 त्यालतस्य कस्मान्न भवति एवं प्राप्ता  
 तिसादृश्यस्य नीतिप्रतिषेधसामर्थ्या  
 त सुप्रति सविनिवर्तमाने पुनः सप्र  
 ग्रहणं किमर्थं अवायमित्येवेतरभू  
 त सप्रमात्रेयस्यास्यात् मासप्रतिज्ञाक  
 प्रतिसूच्यप्रतिज्ञादने प्रतिप्रवशालाका  
 मायाः परिणामा असादृश्यस्ततोऽप्युच्यते  
 रिणापूर्वाकस्य यथानतत अतथायो  
 तने असादृश्यस्ततोऽप्युच्यते परिणामसह  
 समानेति वक्तव्यं पूर्वाकस्य यथान  
 तत अतथाके ज्ञानेयके योतने अतो  
 देनतथावतयथा एवं मिति अतपरि  
 स्ताकापि असादृश्यामिदमदोऽपि  
 ति किं न्यावहायेति वक्तव्यं इह मा  
 भूत अतशालाकयोश्चैकवचनात्तयो  
 रिति वक्तव्यं इह माभूत अतशालाक

अ  
 म  
 म

श्री  
 म  
 मा





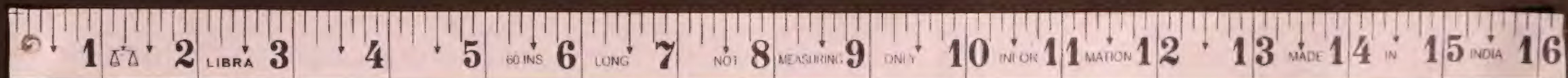
योश्चैकवचनोत्तयोः अतोऽन्यथा  
 नेशकतेनयथाश्वेति विभाषा अ  
 पपरिवहिरवः पंचम्यायोगविभाग  
 कतेचः विभाषेतयमधिकारः ततः  
 अपपरिवहिरवः पंचम्येति अपपरि  
 वहिरवः पंचम्यापंचमीग्रहणमेश  
 कमेवकं कथं सवेतेमेनिवतेने पते  
 शुक्रमप्रवचनीयेयोगपंचमीविधीय  
 ते ततोऽन्येतापंचमीग्रहणपंचम्येतेने  
 वसमासोभविष्यति इदं हि प्रयोजने  
 वहिः शब्देनयोगपंचमीविधीयते तत्रा  
 पियथास्यात वहिर्गोमातग्रथक्रियमा  
 तापिपंचमीग्रहणयावतावहिः शब्देन  
 योगपंचमीनविधीयते कथंमवेत  
 स्मिथ्यति पंचमीग्रहणसामर्थ्यादिति  
 आरुमर्षादाभिवयोः मर्षादाभिविधि  
 ग्रहणशकं कथं कर्तंपंचम्येतेनेतिव  
 तेने आवाचकर्मप्रवचनीयेनपुक्तेपंच  
 मीविधीयते एतयोश्चार्थयोः आरु  
 कर्मप्रवचनीयमेतोभवतिनान्येति  
 यस्यावा किमदाहरणं पुनरंगेहस्ति  
 नेपुरे यस्यावापामश्न्यते गंगाचा

णायता हास्तिनपुनमप्यायते तत्रक  
 तपतत गंगायामसामोभविष्यति न  
 पुनहास्तिनपुरेणोतिपवेतहिनत्ता  
 नेतिवर्तने गंगाचैवलत्ताणनहास्ति  
 नपुरे अथवायस्यापामश्न्यतेग  
 गाचाणायताहास्तिनपुरमप्यायते त  
 त्रप्रकषगतिर्विज्ञास्यते साधीयेयस्या  
 यामश्ति साधीयश्चगंगायतनहास्ति  
 नपुरमिति तिष्ठ किमर्थश्चकारः  
 वकारार्थः तिष्ठप्रभतीयेव कृमाभ  
 त परमेतिष्टिति तिष्ठकालविशेष  
 इतिवक्तव्ये तिष्ठेतिगावोस्मिन्नकाले  
 तिष्ठवद्ग, त्वलेयवादीनिचप्रथमा  
 तानि पुनपदार्थसमस्येतेतिवक्तव्ये  
 त्वलेवये त्वलेवसत्त्वनयवे ललमा  
 नवये पोरम वावचनकिमर्थं विभा  
 षासमासोयथास्यात समासेनपुक्ते  
 वाक्यमपियथास्यात पारंगेगावाइति  
 नेतदास्तिप्रयोजने प्रकृतसहाविभा  
 षातयावाक्यमपिभविष्यतिइदं हि प्र  
 योजने षष्ठीसमासोयथास्यात गंगा  
 पारमिति एतदपिनास्तिप्रयोजने अथ

श्री  
 म  
 भ

श्री  
 महा  
 भा

334





मयि विभाषा षष्ठी समासोपितानुभो  
 भविष्यतः अत उत्तरं यदिति पारेम।  
 योषणावाचने पारेम योषणावाच  
 नम् पारेम योषणावेति वक्तव्यम् न  
 वचने हि षष्ठी समासस्य भावो यथैक  
 देशिप्रधाने श्रुतिप्रमाणवाचनेषु  
 षष्ठी समासस्य भावः स्यात् यथैकदे  
 शिप्रधाने न यथा एकदेशि समासे।  
 नमुकेषु षष्ठी समासान्भवति समास  
 नहि तानाहति विभाहति विषयनि।  
 नोपवादः इह प्रनवीवचने क्रियमाण  
 एकपाहति विभाषया प्रपर्याहति।  
 विषयेति नोपवादः एकांगतनिपा  
 तनेच एकांगतनिपातनेच कर्तव्यं पा  
 रंगमिति नकर्तव्यं समासप्रलका  
 सिद्धं भवेत्सिद्धं यदा सममीयदा तदा  
 विभक्तयः तदानसिध्नीति नदी।  
 भिषु नदीभिः संख्या समासेन पदार्थ  
 प्रतिषेधः नदीभिः संख्या समासेन प  
 दार्थप्रतिषेधोक्तव्यः दीरावतीको  
 देशः श्रीरावतीको देशः नदीभिः सं  
 ख्यविश्रामोति नक्तव्यः इह कश्चित्

मासः पूर्वपदार्थप्रधानः कश्चित् उत्तर  
 यदार्थप्रधानः कश्चित् भवपदार्थप्र  
 धानाः पूर्वपदार्थप्रधानोऽयं यीभा।  
 वः उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्परुषा।  
 न्यपदार्थप्रधानो वद्ग्रीहिः उभयय  
 दार्थप्रधानो हं हः नचात्र पूर्वपदा  
 र्थप्रधानो गम्यते ननु च येनोच्य  
 ते सतस्यापी भवति अत्र च वयमेता  
 भ्यां शास्त्राभ्यामेतदर्थमुच्यमाने पश्यामः  
 मः एतदेव न जानीमः यथेनोच्यते सत  
 स्यादिति अयि च ग्रन्थपदार्थनामप्र।  
 कलेन चित्रगुणवत्त्वगिरिति ग्रन्थि  
 वयमेताभ्यामेतदर्थमुच्यमाने पश्यामः  
 यद्युत्तरयताभ्यां शास्त्राभ्यामेवार्थश्च्यते  
 ग्रन्थपदार्थोपितगम्यते तत्रान्यपदा  
 र्थवद्ग्रीहिर्भविष्यति विप्रतिषेधेन  
 भवेदेकसंज्ञाधिकारे सिद्धं परं कार्यते  
 नसिध्यति आरंभसामर्थ्याच्चाययो।  
 भावः प्रामोति परं कार्यात्वाच्च वद्ग्री  
 हिः परं कार्यते च न दोषः नदीभिः सं  
 माहारे यीभावोक्तव्यः सचाक्षणेव  
 कव्यः सर्वमेकनदीतीरे दिगुश्च हि

श्री  
 मरु  
 भा

श्री  
 मरु  
 भा





गोस्त्यरुषतेकोतिप्रयोजनानि हि  
 गोस्त्यरुषतेसमासांतः प्रयोजने हि  
 गोस्त्यरुषतेसमासांतः प्रयोजने  
 ति पचगवं दशगवं पंचगजे दशराजं  
 द्वितीया श्रितादिषुगमिमास्यादिना।  
 मुपसंख्यानं श्रितादिषुगमिगात्या।  
 दीनामुपसंख्यानं कर्तव्यं ग्रामगमी।  
 ग्रामगमी ग्रामगमीग्रामगमी श्रि  
 तादिभिरहीने द्वितीयासमासवचना  
 नष्टकामवद्ग्रीहिकृत्यत्वात् इहयत्वा  
 ह्यश्रितः कष्टमनेन श्रितं भवति तत्र  
 वद्ग्रीहिकासिद्धम् अहीने द्वितीयास  
 रवचनानष्टक्यच अहीने द्वितीयास  
 पदप्रकृतिसरं भवति एतच्च सरवच  
 नमनष्टकं किं कारणम् वद्ग्रीहि।  
 कृतवादेवजातिसरप्रसंगस्तजा।  
 तिसरस्तप्राप्नोति ग्रामगतः अरण्य  
 गत इति जातिकालमावादिभ्यो ना।  
 क्वादनाथैः कृतमितप्रतिपत्ता इति  
 तत्रजातादिषुवचनात्सिद्धम् यत्तत्।  
 हाजात इति एतहाजातादिषुतिवद्वा  
 मि इमेजातादयो भवेयानि वद्ग्रीहि

द्यौः सति समासातोदात्तत्वेनापि भवित  
 व्यं प्रकृतिसरत्वेनापितत्परुषप्रकृ  
 तिसरत्वेनैव नास्ति भेदः यो हिनत्परु  
 षमारभते न तस्य वारितो वद्ग्रीहिः न  
 त्रतत्परुषसति द्यौः समासा द्यौः सरो वद्ग  
 व्रीहोत्पेकः समासः हिसरत्वेनैव न हि  
 सिद्धे सति यत्परुषशास्त्रितत्तापय  
 तावाच्यः समानार्थके वले विग्रहभेदा  
 त यत्र तत्परुषश्चाप्राप्नोति वद्ग्रीहि  
 अतत्परुष एव तत्र भवतीति किमेत  
 स्य जायने प्रयोजने राज्ञः सत्त्वा राजस।  
 एवावाः राजासावा अस्यातिवद्ग्रीहि  
 न भवति नेतदस्ति जापकसाध्यं अथ  
 वादेरुत्सगीवायेत इति वाचकेनानेन  
 भवितव्यं सामान्यविहितस्य विशेषवि  
 दितेन अथ न सामान्याविहितः यच्च  
 ते वद्ग्रीहिकृतत्वादिति एतदपुनः अ  
 स्ति वत्त्वपि विशेषः वद्ग्रीहिकृतत्वा  
 रुषस्यच किं शब्दकृतग्राहो सिद्धे क  
 तमिति शब्दकृतार्थकृतश्च शब्दकृतत्वा  
 वत् वद्ग्रीही सति कृपा भवितव्यं तस्य  
 रुषे सति न भवितव्यं अर्थकृतस्तत्परु

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ३११





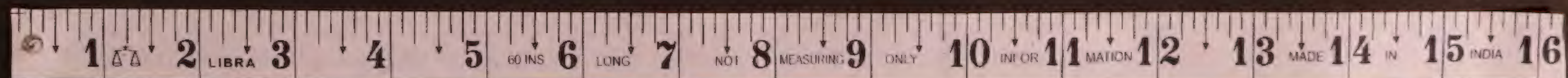
घेसति रुदादीनां कः कर्तृभिर्भवति अ  
 नर्थस्यानपवर्गो अत्रोक्तो देवदत्तः  
 ति वज्रवीहो यवष्टके कर्मणि भवति  
 अत्रोक्तो देवदत्तेनेति अत्रोक्तो जा  
 तीयकः खल्वपि प्रत्यक्षेणार्थसंप्रत्ययः  
 अत्रोक्तो जातीयकः सर्वथा न गतः स।  
 त्वाराजसत्त्वः संवधादेन हेतव्यं नूनं  
 जाप्यसत्त्वोति उभयोर्वत्त्वोपाधौ  
 स्वस्तिमो ममावपुनरोद् गवोसावः  
 ति त्वदावेषे किमुदाहरणं त्वदावः  
 जात्यः त्वेषश्च्यते कश्चिदपः अ  
 धीत्यस्मात्तांशुभिर्नृत्ताने त्वदाया  
 रोदया यद्वातीमतोऽप्यथा करोति स  
 उच्यते त्वदावः जात्यः इति नानि युवत  
 वानिति अत्रोक्तं अत्रोक्तसंयोगे समास  
 स्याविशेषवचनात् केन समासवचना  
 नर्थको अत्रोक्तसंयोगे समासस्याविशे  
 षवचनात् तातेन च कालाः स्तोतेने  
 तेन समासवचनमनर्थकं अत्रोक्तसं  
 योगोऽप्येवमिदं अत्रोक्तसंयोगार्थेन  
 अत्रोक्तसंयोगार्थेन हींदवक्तव्यं एवम  
 हर्ताश्चराचराः ते कदाचिदहर्गच्छन्ति क

दाचिदात्रि ततश्चोतेमहतीः शुद्धगताः  
 रात्रिगताः नैतदस्ति गतशुद्धाण्यप्येन  
 त्सिद्धे इदं तद्विग्रहति सत्ताः रात्रिगताः  
 ताः मासप्रमितश्चेदमाः तृतीया तत्क  
 तार्थेनेति किमर्थं दध्यापः नैतदस्ति  
 असामर्थ्या देवात्र समासो न भविष्यति  
 कथमसामर्थ्यं सापेक्षे समासमर्थ्यं भवती  
 ति नहि रभः पदनासामर्थ्यं केन तर्हि  
 भजिना दध्यामेते पदरिति इहापि न  
 हिनृपामोति शोकलः त्वः गिरिका  
 णरिति अत्रापि हिनृपकुलायाः त्वस्त  
 सामर्थ्यं केन तर्हि करोति ना शोक  
 लयाकृतः त्वः इति वचनाद्भविष्य।  
 तीति इहापि वचनात्प्राप्तोति दध्यापः  
 हतेन पदः इति तस्मात्तत्कतार्थग्रह  
 णं कर्तव्यं गणावचनेनेति किमर्थं गो  
 भिर्वपावान् यामेन यनवान् किंपुन  
 रिहोदाहरणं शोकलावशे देवदत्तः इति  
 कथं पुनर्गणावचनेन समास उच्यमानो  
 दध्यावचनेन स्यात् इह तृतीया तत्क  
 र्थेन गणनेति इयतामिदं सापेक्षमि  
 देसति यद्वचनग्रहणं करोति त्वेन

श्री  
 म  
 भ

श्री  
 महा  
 भा

३२४



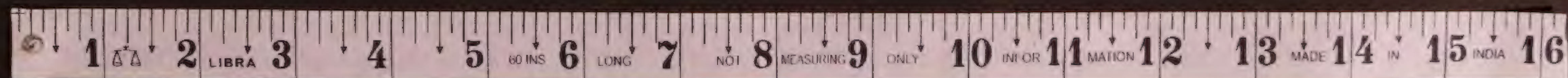


त्रयोत्तममेव यथा विज्ञायेत गुणमक्त  
 वना गुणवचनेनेति कथं प्रत्यये गुण  
 वचनः सन् इव वचनः संपद्यते आर  
 भ्यते मनलोपः गुणवचनेभ्यो लुगिति  
 न यथा युक्त गुणः युक्तः कृत्सु गुणः कृ  
 त्सति पठेति उगुणः त्वेति यथेव  
 नार्थः तत्कृतार्थग्रहणेन भवति हि  
 शो कृत्वा पाः त्वेति न सामर्थ्यं शुभाम  
 र्थादिह न भवेति दभापः हनेन  
 पदार्थेति तस्मान्नार्थः तत्कृतार्थग्रह  
 णेनेति तृतीया समासे प्रत्ययग्रहणम  
 नर्थकमेव वचनात् तृतीया समासे  
 प्रत्ययग्रहणमनर्थकं किं कारणं शु  
 र्थगते वचनात् प्रतेरेणापि वच  
 नमर्थमगतिर्भवति निर्देशमिति चे  
 तृतीया निर्देशोऽपि प्रत्यये सति निर्दे  
 शः कर्तव्य इति तृतीय  
 त्वयः स्यात् तृतीया तदर्थकृतार्थेन  
 गुणवचनेनेति वक्तव्यं नायमर्थ निर्देशः  
 किं तर्हि यो योगमिदं निर्दिश्यते सति व  
 योगो योगाविभागः करिष्यते तृती  
 या तत्कृतेन गुणवचनेन समस्य तर्हि

श्री  
 महा  
 भा

324

ततः प्रथमं प्रथमं शब्देन च तृतीया सम  
 सति यानार्थः द्वितीयार्थः एवं सट्श  
 समो नार्थगर्थग्रहणेन कर्तव्यं भवती  
 ति एवं स एवादिष्ववरणोपसंख्यानं  
 एवादिष्ववरणोपसंख्यानं कर्तव्यं मा  
 सावरो ये संवत्सरावरो ये सट्शग्रह  
 णात्कं किमक्तं सट्शग्रहणमनर्थ  
 के तृतीया समासवचनात् प्रत्ययमि  
 ति चेत् तृतीया समासवचनार्थकमि  
 ति कर्तृकर कर्त्तृकरणकृतात्केन क  
 र्त्तृकरणकृतात्केनेति वक्तव्यं यदिगुः  
 नात्वेति भिन्नः कृतात्केनेति किमर्थं  
 परप्रनाच्छिन्नवान् ततर्हि कृत्ग्रहणं  
 कर्तव्यं न कर्तव्यं कस्मान्न भवति दो  
 शेनाल्लनवान् परप्रनाच्छिन्नवानिति  
 वदन् वचनात् कृत्य कृत्यैरधिका  
 र्थवचनेन ग्रापि दृश्यते कृत्यैरधिका  
 र्थवचनश्च ग्रापि दृश्यते इति व  
 क्तव्यं सुसोपेत्य त्वापेत्त्यं च नोच्चा  
 यः साधने कृतेति वा पादहारकायं  
 प्रथवा साधने कृतसहसमस्य तर्हि  
 वक्तव्यं किं प्रयोजनं पादहारकाय



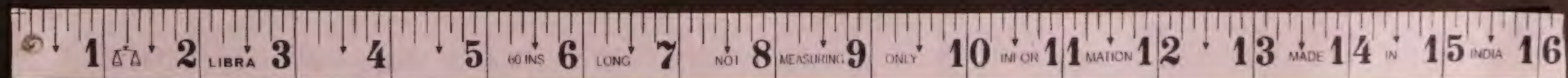


धे पादाभ्यां द्विपते पादहारकः गले चोप  
 ने गले चोपकः अत्रेन योजने भक्षणा मि  
 श्री करणामित्यसमर्थः समासः अत्रेन  
 योजने भक्षणा मिश्री करणामित्यसम  
 धीः समासोदृष्टः किकारणा कारका  
 णा क्रियासमर्थत्वात् कारकाणां क्रिया  
 सामर्थ्यं भवति न तेषामन्योन्येन तय  
 ण निश्चयणं हाभाकासाभासाम  
 धी न तेषामन्योन्येन पवेत्तौ हायमा  
 नेन योजने भक्षणा मिश्री करणामिति न  
 चास्ते सामर्थ्यतश्च वचनात्समासो भवि  
 ष्यति वचनप्रामाण्यमिति चेन्नानाका  
 णाप्रतिषेधः वचनप्रामाण्यमिति चे  
 नानाकारकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः ति  
 एतदभाशेदनाभ्युपगते देवदत्तेन सिद्धेन  
 सामानाधिकरण्याधिकारेकस्मृतीयाए  
 वपदउत्तरपदलोपश्च सिद्धमेतत्कथं  
 सामानाधिकरण्याधिकारेवक्तव्यं कः  
 द्वितीयाएवपदः समस्यते उत्तरपदस्य च  
 लोपो भवतीति वक्तव्यं दधा उपसिक्तः  
 दध् उपसिक्तः दध् उपसिक्तः जोदनः दधो  
 दनः गुदेने संसृष्टः गुह संसृष्टा धानाः य

श्री.  
 मरु.  
 भा.

३२६

उधानाः घटी समासश्च पुक्तृणां नः  
 घटी समासश्च पुक्तृणां नः समस्यते  
 उत्तरपदलोपश्च वक्तव्यः अद्यानां पुक्तः  
 अद्य पुक्तः अद्य पुक्तोरयः दुभः दृणाः  
 दधि दृणाः दधि दृणां चरः दधिवरः न  
 नही देवदत्तकव नवासमासे दृणात्  
 नचावक्तव्यं किकारणमसमासे दृणा  
 नात् यद्यसमासे दृष्यते समासे च नट  
 ष्यते नतलोपारंभप्रयोजयति नचस  
 मास उपसिक्तः शाहः संसृष्टः शाह उक्तः  
 हः दृणां शाहो वाटं ष्यते कथं न हि साम  
 र्थ्यं गम्यते पुक्तार्थं संप्रत्ययात्सामर्थ्यं  
 दधा पुक्तार्थतां संप्रतीयते कथं पुनरी  
 यते दधा पुक्तार्थतां संप्रतीयते इति संप्र  
 त्ययाश्च उत्तरार्थाध्वसानुसं संप्रत्ययाश्च  
 सोऽर्थः अथावसीयते अवेष्टे चेतरे ववि  
 ज्ञेयं संप्रतीयमाथ्यलोपे नवस्था या  
 हिमन्यते संप्रतीयमाणायां नो शाहानो  
 लोपो वक्तव्यमिति अनवस्थानस्य लो  
 पस्याप्यात् दधी पुक्तवद्वर्था गम्यते  
 मंदकमुत्तरं कतिलीनकमिति नट्टा  
 चिनां शाहानो लोपो वक्तव्यः स्यात् न  
 ष्या गुह इति मकरशाहस्य गृहीतमि।

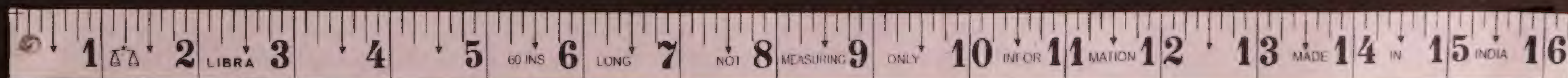




तिकटुकशदस्य श्रुतेरेणातल्लिपि  
 हस्यप्रयोगवद्वेषागम्यतेप्रतिनि  
 केचैःषाणिविहारैश्चतदाचितांश  
 दानांलोपोवक्तव्यःस्यात् चतुर्थीकिं  
 चतुर्थिनस्यातदर्थमात्रेणसहसमासो  
 भवतिपदेभनितमहेति चतुर्थीतदर्थ  
 मात्रेणचेत्सर्वप्रसंगोविशेषोविशेषा  
 त चतुर्थीतदर्थमात्रेणोचितेत्सर्वप्रसं  
 गः सर्वस्यचतुर्थीतस्यातदर्थमात्रेणस  
 हसमासःप्रसंगोति श्रुतेनापिप्रानेति  
 रथेनायस्यालो श्रुतहतनापोत्तवत्त  
 मिति किंकारणमविशेषान्त्रिकिंश  
 दिशेषः उपादीयतेपदेजानीयकस्यच  
 तथ्येतस्यातदर्थमासहसमासोभवती  
 ति श्रुतपादीयमानेविशेषेसर्वप्रसंगः  
 यतिरतिताभावात्तथैकवचने वति  
 रतिताभावाच्चसमासवचनमनर्थकम्  
 योहिमहागतावलिः महागनार्थःस  
 भवतितत्तदर्थश्चेवसिद्धं यदिपुनरिति  
 कृतिश्चतुर्थीताप्रकृत्यासहसमस्यत  
 श्येतल्लिपिोक्रियेत विकृतिःप्रकृ  
 तेतिचेदश्रुवासादीनामपसंख्यानं वि  
 कृतिःप्रकृतेतिश्रुदश्रुवासादीनाम

पसेखानेकतेवो श्रुतवासःश्रुतमरे  
 हस्तिविधाश्रुति श्रुतेनानेनिसमासवच  
 ने श्रुतशब्देनतिनासमासोवक्तव्यःवा  
 ह्मणार्थं त्रिपार्थं किंविकृतिश्चत्त  
 श्योताप्रकृत्यासहसमस्यतश्चि श्रुतेयं  
 ननित्यसमासोवक्तव्यः नेत्याहसर्वथा  
 श्रुतशब्देननित्यसमासोवक्तव्योविग्रहोमा  
 भूदिति सर्वलिङ्गताच सर्वलिङ्गताच  
 वक्तव्या ब्राह्मणार्थपयः ब्राह्मणार्थः  
 सूपःब्राह्मणार्थायवाहःकिमर्थेननि  
 त्यसमासउच्यते इत्यर्थःसर्वलिङ्गतावा  
 क्तव्या नेत्याह सर्वथासर्वलिङ्गतावक्त  
 व्या किंकारणमर्थशब्दोपेपुलिङ्गः उ  
 त्तरपदार्थप्रधानश्चतत्परुषः तेनपुलि  
 गस्यैवसमासस्याभिधानेस्यात् सोनपु  
 सकलिङ्गस्यनस्यात् तत्तद्दीरेवद्वक्त  
 वं विकृतिःप्रकृतेतिवक्तव्यं श्रुतवा  
 सादीनामपसंख्यानकतेवो श्रुतेननि  
 त्यसमासोवक्तव्यः सर्वलिङ्गताचवक्त  
 व्या यतावउच्यतेविकृतिःप्रकृतेतिव  
 क्तव्यं नवक्तव्यम् आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञाप  
 यति विकृतिश्चतुर्थीता प्रकृत्यासह

श्री  
 महा  
 भा



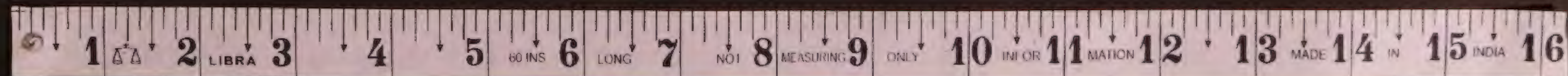


मस्यतइति यदयंवलिरक्षितग्रहणार्थः  
 तथाचजातीयकानां समासः यदिचविकृ  
 तिश्चतुर्थीताप्रकृततासहसमस्यते ततः  
 दर्शमात्रेण ततोवलिरक्षितग्रहणार्थः  
 वद्वति यदप्युच्यते अथचासादीनाम  
 पसेत्यानेकतेयं इतिनकतेयं अथचा  
 सादयः षष्ठीसमासाभविष्यति यद्वियर  
 येभवतिप्रथमपिनत्रापिसंबधः तस्येद  
 मितितययागोरिदंयुतंयमिति नच  
 सरभेदोभवति चतुर्थीसमासेसतिप्रकृ  
 तिसुरेतेनभवितये षष्ठीसमासीसंगे  
 दाननेनभवितये नास्तिभेदः चतुर्थीस  
 मासेपिसंगेतोदाननेनैवभवितये कथं  
 आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयतिविकृतिश्चतुर्थी  
 ताप्रकृताभवति नचतुर्थीमात्रमिति  
 यदयंचतुर्थीतदर्थेअर्थेकेचेत्यर्थग्रह  
 णोक्तोतिनप्रहणोच कथंरुताज्ञाप  
 के यथाजातीयकानांप्रकृतिसुरत्वं य  
 दिचविकृतिश्चतुर्थीताविकृतिभवतिन  
 तदर्थमात्रकं ततोयग्रहणोक्तग्रहणोच  
 र्यवद्वतियदप्युच्यते अर्थेननिरसमा  
 सोवक्तव्यइतिनवक्तव्यः समर्थप्रत्ययः

श्री  
 महा  
 भा

322

करिष्यते किंकृतेभवतिनचेवकराचि  
 त्यप्येनविग्रहोभवति अपिचसर्वलिग  
 तासिद्धाभवति यदिप्रथेक्रियतेइत्तेता  
 नप्रामोति अथापिप्रादिताइहप्रा  
 र्थेभ्युर्थमिति अंगस्येतोयद्वदोस्यातो  
 एवेतद्विद्वद्भेदविषयति भवतिवे  
 कश्चिदसपरविग्रहोवद्वद्भेदः तयथा  
 शोभनेसावमणाः समावी नैवशक्य  
 मिद्विद्वद्भेदमिति ज्ञानकपोप्रसक्त  
 यातो एवेतद्विद्वद्भेदोत्तरपरस्योदशः  
 अथशब्दः करिष्यतेकिंकृतेभवतिनैव  
 द्विकराचिद्विकारेणविग्रहोभवति अ  
 पिचसर्वलिगतासिद्धाभवति ततद्विवा  
 क्यं नवक्तव्यं योगविभागः करिष्यते  
 चतुर्थीसवेतेनसहसमस्यते ततसदर्थो  
 या तदर्थमाचोत्तरपरस्यार्थशब्दप्रदेशो  
 भवतीति इहापितद्विसमासः प्रामोतिक  
 ज्ञायरुचितं कृतायसुदितमिति आचार्य  
 प्रवृत्तिर्ज्ञापयति तदर्थेयाचवर्थेसमस्य  
 नेतवतुर्थीमात्रमितियदयंरहितसावग्रह  
 णोक्तोति कथंरुताज्ञापकं यथाजाती  
 यकानांसमासेहितसावग्रहणार्थः त।





घाजातीयकां समासः यदि च पात्रा  
 दृष्टं च तर्था मासमस्य न च तर्था मास  
 के ततो हित सावश्रमा मय वद्वति  
 इहापि तद्विदित दृष्टोत्तर पदस्यार्थे  
 ह्युद्देशः प्रामोति एषा यदा रु एषा  
 रु रयदा रु वावचनं वाचविधाप्यते  
 इहापि तद्विभाषा प्रामोति ब्राह्मणा  
 र्थे लक्ष्यार्थे एवं तस्याचार्य प्रवृत्तिर्ना  
 पयति प्रकृतिविकृतोऽर्थः समासस्तत्र  
 दृष्टोत्तर पदस्यार्थे शब्दोद्देशो भव  
 ति युगमिति यति पदयं बलिवलिना  
 विः शेषश्लोकयोति नैव शब्दोद्देशः  
 दृष्टोत्तरा विविध इति स्थानि वद्वान्तरभा  
 वः प्रामोति तस्मादर्थे न निरूप्य समासः स  
 र्वालिगता च वक्तव्य नैष दोषः इत्यत्र  
 दृष्टं दृष्टः शुभे ह्यत्रात्मगोभ्य इति कुत्र  
 पाचनं यो तदर्थे यदि तदर्थे शुभे श  
 ब्दस्य प्रयोगे गान भवितव्य उकार्थं ताम्र  
 योग इति समासोपनिहित प्रामोति वचना  
 तस्मात् सो न भविष्यति यदुच्यते सर्वलि  
 गता च वक्तव्येति लिगमपि यो लोकि प्रय  
 ता लिगस्येति पंचमी भ युगलमिदमच्य

ते भयभीतमोति भो भिरिति वक्तव्यं हका  
 इये हकभये हका दीतः हकभीतः हका  
 दीति हकभीतिः हका दीः हकभीः उपर  
 ग्राह भयतिरात्तत्र गुणभिरिति वक्तव्यं  
 हकभये ग्रामतिरात्तः ग्रामेन गुणरिति  
 समसोद्देशो गारभिरिति वक्तव्यं इहापि  
 यथा स्यात् अचर्तः स्त्री धृतः अतः कित  
 वः स्त्री कितवः ततः हिवक्तव्यं न वक्तव्यं  
 इवचननिर्देशात् शोदादिभिरिति विज्ञाय  
 ते धाते धातेऽर्थे शब्दोद्देशः इहापि  
 यथा स्यात् तीर्थका कश्चित् पश्यन्ते क  
 इत्येतः तीर्थका कश्चित् चिरं स्यात्तरो भव  
 ति एवं यो गुरुकुलातिगता न चिरं तिष्ठ  
 तिस उच्यते तीर्थका कश्चित् कृत्ये कृत्ये  
 नित्यमश्नति वक्तव्यं इहापि यथा स्यात् पु  
 र्वोक्तोऽर्थे सामान्यतरेणो न वा कश्चित् न  
 तद्विवक्तव्यं न वक्तव्यं अत्राश्वे वसिष्ठ  
 यमनियोगात् कृत्यं अत्राश्वे वसिष्ठ  
 तत्राश्वे वसिष्ठे यद्वद्वान्तरभा  
 इहमाभूत एवोक्तं दानयाभिदोति दोषे  
 किमदाहरणं अवनमेन कुलस्थिता प  
 ततत्ते पश्यन्ते कश्चित् अवनमेन

श्री  
 महा  
 भा  
 ३२५





कलाचिरेस्थानो भवेति पेंवयोषीनारभ्यन  
 विरति एति स उच्यते श्रवनेन कलस्थितो  
 तत् क्षेपे समस्येतेनातेन समस्यत इत्युच्यते  
 ते तत्रेह सगतिकेन सन कलेन समासो न  
 प्रामोति क्षेपे गतिकारक एव उक्त किमुक्तं  
 कुरुहो न गतिकारक एव स्थायीति पात्रे  
 सं किमर्थं प्रकारः पवकारार्थ प्रकारः  
 पात्रे सततितादय एव कमाभूत् परमं पा  
 त्रं संसिता इति एवं इह कस्मादव्ययीभावो  
 न भवति एकनदी नदीभिः संख्येति प्रामो  
 ति इह कश्चित्समासः एवं परार्थ प्रथानः  
 एवं परार्थ प्रथानो व्ययीभावः उत्तर परार्थ  
 प्रथानो व्ययीभावः श्रुत परार्थ प्रथानो बह  
 व्रीहिः उभय परार्थ प्रथानो द्वंद्वः नचात्र ए  
 व परार्थ प्रथानो गम्यते श्रुत वा व्ययीभा  
 वः क्रियते न तत्पुरुषः तत्पुरुषो भविष्यति वि  
 प्रतिषेधेन भवेदेक संज्ञाधिकारे सिद्धम् प  
 रं कार्यतेन सिध्यति श्रुते भसामर्थी वा व्य  
 यीभावः परकार्ये वाच्यतत्पुरुषः प्रामोति प  
 रकार्यतेन दोषः कथं नदीभिः समाहारे  
 उच्ययीभावो वक्तव्यः सर्वमेक नदीतीरे  
 ॥ इति श्रीमद्भगवत्पतञ्जलिमुनिविरचिते

श्री  
 महा  
 भा

नेत्या करणमहाभाषे द्वितीयोऽध्याय  
 स्पष्टप्रथमोऽद्वितीयमाह्निके तद्विना  
 समाहार इति कोऽप्युच्यते समाकृष्टो  
 हरतेः कर्मसाधनो च न समाह्रियते  
 समाहारः यदि कर्मसाधनः पंचकुमा  
 र्यः समाहृतः पंचकुमारिदशकुमारि  
 गोसियो रुयसज्जनस्येति किमभिधीय  
 ते यत्तदोत्तरार्थं कः पुनः गदास्मा  
 द्धारः यत्तदनेने कियोगाभिलाषामपह  
 रणो वा यद्येवं विहितं प्रवृत्तेषु गोप  
 चरतोऽपुन सिध्यति एवं तद्वि समाभ्या  
 सीकरणं समाहारः एवमपि यंच प्रामो  
 वस्तुगरो विप्रतीतिन सिध्यति किं का  
 रणं समाकृतवाची प्राप्ताभिसंख्येते  
 ते हरतिदेशान्न प्रापणे नावशं हरति  
 देशान्न प्रापणपवर्त्तने किं तद्वि सार  
 प्रपि वर्त्तने तद्यथा मातहरति पितरं  
 रतीति श्रुतवापंच प्रामो वस्तुगरीति  
 वेदमियदेवावतिष्ठते श्रुतप्रमसात्  
 तः किंचिदाकांक्षति कियोगो वा य  
 दाकांक्षति तदेकं सच समाहारः श्रुत  
 तद्विभावसाधनेन सति दोषः पंचमूलोऽपि

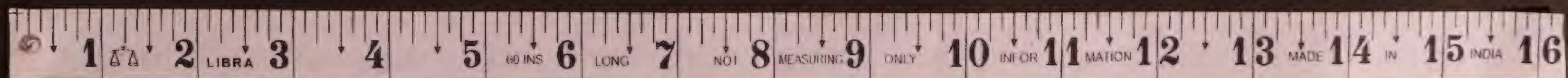


नीयतामिति भावनयनेचोदिते इत्या  
 नयनेन प्रामोति नैष दोषः इदं तावदेव  
 प्रष्टव्यः शुभेद्गौरनृष्यो जोग्रीषो  
 मीयति कथमाहुतौ चोदितापोद  
 यो प्रारंभणालंभनप्रोक्तविशसनादी  
 निक्रियेत इति शुभेभवादाहुताचारं  
 भणारोनासंभवोनास्तीति कृत्वा आ  
 कृति सहचारिते द्यो प्रारंभणालंभन।  
 प्रोक्तविशसनादी निक्रियेत इदमप्ये  
 वेजातीयमेव शुभेभवाद्भावानप्यार  
 यानयने भविष्यति शुभवाच्यतिरेका  
 न किंप्रनदिगुसत्ताप्रत्ययान्तरपदयो  
 भवति एकं भवितुमर्हति दिगुसंज्ञा  
 प्रत्ययान्तरपदयोऽत इतरेतराश्रयत्वा  
 दप्रसिद्धिः केतरेतराश्रयतादिगुनिमि  
 ते प्रत्ययान्तरमिमिता च दिगुसंज्ञाभेदि  
 तरेतराश्रये भवति इतरेतराश्रयाणां का  
 र्याणां च न प्रकृत्यते एवेतत्पर्यं इति व  
 क्ष्यामि शुभे च तदितासु पतिर्वद्भ्यो  
 दितवत् शुभे च तदितावपपतिरेषा  
 मोति हेमावरः पचानामिति किंकार  
 णं दिगुनोक्तत्वात् वद्भ्यो हिवत् नयथा

श्री  
 महा  
 भा

331

वद्भ्यो हिवत् कृत्वा नृष्यो न भवति  
 चित्रगुः शबलगुरिति एवेतद्विसमासत  
 दितविधाविनिवक्ष्यामि समासतद्विन  
 दिधाविति चेदस्य समाससंज्ञाभावः स  
 मासतद्वितविधाविति चेत् शुभसं  
 माससंज्ञानप्रामोति कान्यत्र स्वरं पंचा  
 रत्निः दशारत्निः इति ते दिगावित्येष्व  
 रो न प्रामोति सिद्धे न प्रत्ययान्तरपदयो  
 शुतिवचनात् सिद्धमेतत्कथं प्रत्ययान्तर  
 रपदयोऽतिवचनात् प्रत्ययान्तरपदयोः  
 दिगुभवेति वक्तव्यं न चोक्तं दिगुसं  
 ज्ञाप्रत्ययान्तरपदयोऽतिवचनं इतरेतराश्रय  
 त्वादप्रसिद्धिरिति नैष दोषः इतरेतरा  
 श्रयमात्रमेतच्चोदिति सर्वाणि चेत्तरेत  
 राश्रयाणोपकृतेन परिहृतानि सिद्धं न  
 तिमशब्दात् तदेकचित्तेन वा यमाह  
 शुभसंज्ञाशाटकेन येति स पश्यति  
 यदि शाटकेन वा तदाः शाटको वा त  
 दाश्रयितं तदिदं प्रतिषिद्धं भाविनीतव  
 ल्पसंज्ञाभिप्रेता सामान्ये वा तदाः य  
 स्मिन्नेशाटकेनैव तद्वति एवमिहा  
 पितस्मिन् दिगुभवेति वक्ष्यामि

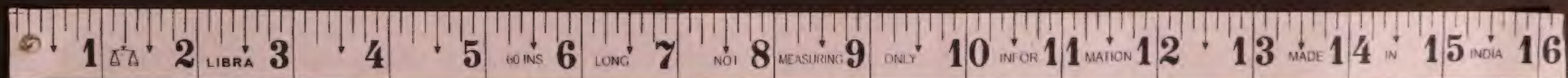




वृत्तस्य प्रत्ययः उत्तरपदमित्येते पदसंज्ञभे-  
 विषयतः अथवा प्रत्ययस्तु अर्थेति ननु।  
 चोक्तमर्थे चेन्न हि तानुपपत्तिर्वह्वीहिवा-  
 दिति नैष दोषः नावश्यमर्थशब्दोभिये  
 यएव वर्तते किंतु हिंसादर्थेपि वर्तते न  
 यथा दार्ढ्यमिच्छामहे दारानः स्यः ननु  
 नस्यमिति एवमिच्छापितदितार्थे हि गृभे  
 वति तदित्थं स्यादिति न हि गोवालावच  
 नेनापकेतदित्थं स्यः अथवा पदः दिगोः  
 लगनपरमिति दिगोस्तदित्थं लुकेणा  
 स्तित्तापयमाचार्यः इत्ययने दिगोस्त  
 दितरिति समाहारसमूहयोरविशेषा  
 त्समाहारग्रहणानर्थक्यं तदित्थं ननु  
 तत्वात् समाहारः समूह इत्यवशिष्टाव  
 यो समाहारसमूहयोरविशेषात् समा  
 हारग्रहणमनर्थकं किंकारणां न हि ता  
 र्थेन कृतत्वात् तदित्थं हि गृभे नैव भ  
 विष्यति तदिदं तदित्थं नैव मत्र दिगृभे  
 वति तदित्थं तानिः प्रामोति उरयत्ता  
 त्वमविषयित्वकृतानि प्रामोति का  
 निपेक्षमलो मूलो अपरिमाणाविस्ता  
 रितकवलेभ्यो गोरतदित्थं लकीति प्रतिषेधः

श्री  
 महा  
 भा  
 ३३२

प्रामोति यच्च म दशागवे गोरतदित्थं  
 तलकीति दृष्टं प्रामोति नैष दोषः अ  
 विशेषेणादिगोः दोषभवतात्तत्ता अ  
 परिमाणाविस्तरितकवलेभ्यः समाहा  
 रित्वेति तन्निप्रमाये भविष्यति  
 समाहारपवनास्येति गोरकारोदिगोः  
 समाहारे अविशेषेणागोः दः भवतीत्य  
 कादिगोः समाहारग्रहणवक्तव्यं स  
 माहारणमिधानेपथास्यात् तदित्थं  
 र्थेन माभूदिति किंच स्यात् तदित्थं  
 तिरुत्थयते लुभविष्यति लुक्कृतानि  
 प्रामोति सवाणिपरिहृतानि नमदी  
 णिपरिहृतानि पञ्चकुमारि लुक्कृतदि  
 तलकीति दीपलुक्प्रसज्येत दृष्टं तत्  
 रुषयोरुत्तरपदेनित्यसमासवचने दं  
 इतत्तरुषयोरुत्तरपदेनित्यसमासाव।  
 क्त्वाः यादृषदप्रियाः कृशेयानहृषि।  
 यः पृथगवप्रियः दशरावप्रियः किंप्र।  
 योजनं समदायस्तावयवामाकरा।  
 विदुतिर्भूदिति न तदित्थं कृतं ननु क  
 यम् इह दोषो हतिपक्षे हतिप  
 क्षेति यदाहतिः तदा सर्वेषां हतिः य  
 दातदिति तदा सर्वेषां महुतिः उत्तरपदे



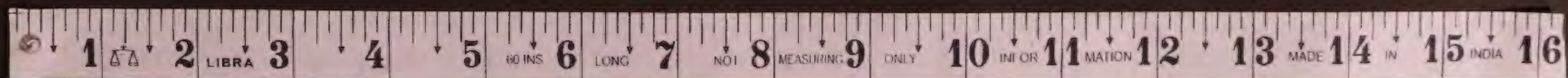


नपरिमाणितादिमोः समासवचने  
 उत्तरपदेनपरिमाणितादियोसमासो  
 वक्तव्यः हिमासजातः किंपुनःकार  
 णानसिध्यति सप्रसपेतिवर्तते एवं  
 नहीदस्यात् होसमासो हि समासो हि  
 मासजातयेतिनेवशको स्ररहिदोषः  
 स्यात् हिमासइति पूर्वस्रः प्रसज्येत  
 हिमासजातइतिचेष्यते द्यहजातश्च  
 नसिध्यति द्यहजातइतिप्रामोति न  
 चेवंभवितव्यं भवितव्यंचद्यहजात  
 स्त्वतसिध्यति किमच्यतेपरिमाणिने  
 ति नपुनरप्यत्रापि युग्यसमुदायवा  
 द्भ्रजोहिनाउत्तरपदप्रसिद्धिः युग्य  
 समुदायोवद्भ्रजोहिमेतः युग्यसमा  
 दायवद्भ्रजोहिनात् उत्तरपदप्रसिद्धिः  
 उत्तरपदइतिप्रभेविद्यति सर्वत्रमन्त्रे  
 प्रतिषेधः सर्वेषुपक्षेप्रमन्त्रेप्रतिषेधो  
 वक्तव्यः किंप्रयोजनं पंचावहेदशावहे  
 दिगोरितिकारोनाभूदिति पंचाहः दशा  
 हः गोरतदितलकीतिइत्याभूदिति मे  
 ण्वापुर्वं किमनेतरेयोरोयः सेवापुर्वः  
 सदिगुसायः आहोसिस्त्वमात्रमोति  
 किंजाताः यद्यनेतरेयोरो एकशादी हि

श्री  
 महा  
 भा

३३३

गोरितोकारो न प्रामोति अथपुर्वमात्रेप  
 काभिच्चा अत्रापिप्रामोति अस्तनेतरेक  
 यमेकशादीति ईकारोनेनसमासोभति  
 ष्यति एकाशीदीएकशादी इहनेदिप  
 कापुपी दिगोरितोकारो न प्रामोति अ  
 स्त्वपुर्वमात्रे कथमेकभिच्चासर्वेतेन  
 मासोभविष्यति एकाभिच्चा एकभि  
 द्वा इहनेदिसमर्थयः इगोतेदिगोरितिप  
 चस्रः प्रामोति अस्तनेतरेकयमेकापु  
 पी समाहारइत्येवसिद्धं कः पुनः समा  
 हारः यत्तदाने संभ्रमोवा इहनेदिपंच।  
 होतारोदशहोतारइति इगोतेदिगावि  
 त्येषस्रः प्रामोति अस्तनेदिपुर्वमात्रे  
 कथंसमर्थयः युतोदानप्रकरणोत्रिच  
 कादीनांछंदसीमेवमेतिसिद्धं अथवाप  
 नरस्त्वने कथंपंचहोतारोदशहोतारः  
 आद्युदानप्रकरणोत्रिचकादीनांछंदसी  
 मेवमेतिसिद्धं अथवापुनरस्तने कथं  
 पंचहोतारोदशहोतारः आद्युदानप्रक  
 रणोदिवादासादीनांछंदसीमेवमेतिसि  
 द्धमिति कुन्ति किमराहणं वेयाक  
 रणावसृजोकिंवाकराणं कुनसितने





ग्राहोसिद्धेयाकरणाः वेद्याकरणाः कु  
 न्तिनः तस्मिन् कुन्तिने तत्प्राप्तौ कु  
 न्तिने भवतीति उपमाना उपमाना नो  
 ल्यते कान्तामानानि किंयेवोप  
 मानेन देवोपमेये ग्राहोसिद्धेया उपमा  
 ने अग्र्यमेये किंजातः यदि यदेवो  
 पमानेन देवोपमेये कश्चोपमार्थः गो  
 रिवगौरिति अथाप्यदेवकश्चोय  
 मार्थः गौरिवाश्चरति एवमहिंयत्रक  
 चित्ताम्यमेकश्चिविशेषस्तोपमा  
 नोपमेये भवतः किं वक्तव्यमेतत् नहि  
 कथमन्यमाने गम्यते मानाहितामा  
 निज्ञातज्ञानार्थमपादीयते अनिज्ञात  
 मर्थज्ञास्यामीति तत्समीपेयन्तात्मा  
 यमिमीतेत उपमाने गौर्निज्ञातः गव  
 यः अनिज्ञातः कामेन ह्यनेन हेतुना य  
 मगवयोनिज्ञातो गौश्चानिज्ञातः कर्त  
 व्येणात् गवयवगौरिति वादे कर्तव्ये  
 किंप्रतिहोदाहरणे शास्त्रीशामाक  
 पुनर्येषामाशब्दवर्तने शास्त्रामित्या  
 ह केन तद्दीदानोदेवदनाभिधायतेम  
 मासेन यथेवशास्त्रीशामादेवदत्तइति

श्री  
 महा  
 भा

३३४

सिध्यति उपसर्जनमेति हसन्ने भवति  
 यदि तस्य उपसर्जनान्यप्येव ज्ञानीयकानि  
 भवेति तितिरिप्रस्माधी कुंभकणाल  
 लोहिनी शुनपसर्जनलक्षणाईकारो  
 नप्रामोति एवमहिंशास्त्रामेवशास्त्रीश  
 होवर्तने देवदत्तापोशमाशब्दः एवम  
 पिगुणाग्रनिर्दिष्टो भवति वद्वचश।  
 स्यागुणाः सूक्ष्मातीक्ष्णाश्चरिति शु  
 निर्दिश्यमानस्यापिगुणास्त्यभवति लो  
 कंसेप्रत्ययः तद्यथा चंदमखीदेवदत्ते  
 ति वद्वचश्चेदगुणाः याचासौप्रियदर्श  
 नभासागम्यते एवमपिसमाताधिक  
 रणोनेतिवर्तते व्यधिकरणानामसमासो  
 नप्रामोति किं हि वचनान्त्रभवति य  
 यपितावद्वचनात्समासः स्यात् इह त  
 वल्लभगीवचपलासमाताधिकरणाल  
 क्षणाः प्रवद्वावो नप्रामोति एवमहिं  
 तस्यामेवाभयवर्तते एतच्चात्रप्रत्यय  
 तस्यामेवाभयवर्तते इतरथा हि वद्व  
 पेक्षेणात् यदिनावदेवेविग्रहः कियते  
 शास्त्रीइवेवदत्तेति शास्त्रीशामासेन  
 दपेक्षेणात् अथाप्येवविग्रहः कियते



यथाशस्त्रीशामातद्वदियेदेवदमेति  
 एवमपिदेवदनायोशामेतत्तु अपे  
 क्षेणातएवमपिगुणोतिदिष्टोर्भव  
 ति वहवश्चशस्योगाःसूत्तातीता  
 दृष्टरिति अतिदिशमानस्यापिगुण  
 सभवतिलोकेसेप्रत्ययः तद्यथाचंद्रम  
 तीदेवदेतेति वहवश्चंद्रगुणःयामो  
 प्रियदर्शतनामागमाने उपसमानस  
 मासेगुणवचनविशेषभाक्तातमा  
 मात्यवचनत्वस्याप्रसिद्धिःशस्त्रीश्या  
 माश्यामाशहोयशस्त्रीशहनाभिसेव  
 यमानाविशेषवचनःसंपद्यते तत्रमा  
 मात्यवचनैरितिसमासोनप्रामोतिन  
 वाच्यामत्वस्याभयत्रभावातदाचकत्वा  
 च्चुशहस्यसामान्यवचनत्वप्रसिद्धिः  
 नवापषदोषःकिंकारणं श्यामन्य  
 सोभयत्रभावात् उभयत्रवाचश्यामत्  
 मस्ति शासेदेवदनायच तदाचक  
 त्वाच्चुशहस्यचतदाचकश्चात्रश्यामा  
 शहःप्रपन्नोति किंवाचकःउभयवाच  
 कःश्यामत्वसोभयत्रभावात् तदाचक  
 त्वाच्चुशहस्यसामान्यवचनत्वप्रसिद्धे प्र

श्री  
 महा  
 भा  
 ३३५

सिद्धेसामान्यवचनैरितिसमासोभवति ।  
 छानि नचावशमएवसामान्यवचनोयो  
 वरुनोसामान्यमाह द्योरापियःसामान्य  
 माहसोपिसामान्यवचनः अथवासामा  
 न्यवचनैरित्यच्चातेसर्वशब्दोत्पत्तेश्च  
 संवेधमानोविशेषवचनःसंपद्यते त  
 एवेतितास्यामः प्रागभिसंवेधायःसामा  
 न्यवचनइति उपमिते सामान्यप्रयोग  
 इति किमर्थमिहमाभूत् पुरुषोयव्या  
 च्चइवसूरःपुरुषोयव्याच्चइवबलवान्  
 इत्यामर्थान्तकथमसामर्थ्यात् सापे  
 क्षामसमर्थंभवतीति एवेतर्हिमिहस  
 नित्यन्तासामान्यप्रयोगइत्याह तज्ज्ञाप ।  
 यथाचार्यःभवतिप्रधानस्यसापेक्षस्या  
 पिसमासः किमेतस्यापनेप्रयोजन  
 राजपुरुषाभिरूपः राजपुरुषोदर्शनीयः  
 अत्रवृद्धिःसिद्धाभवति विशेषणावि  
 शेधयोरुभयविशेषणात्वात् उभयो  
 अविशेषत्वात् उपसर्जनस्याप्रसिद्धिः  
 कृत्स्निलाइतिकृत्स्नशब्दस्तिनेनाभिसे  
 वेधमानःविशेषवचनःसंपद्यते तथा  
 निलशब्दःकृत्स्नशब्देनाभिसेवेधमानो

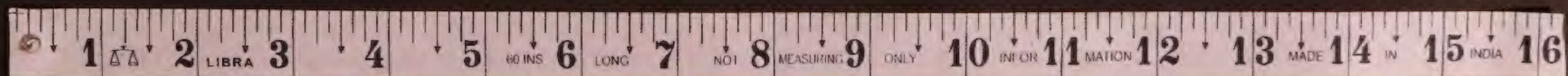


विविशेषवचनः संपद्यते तद्भयविशेष  
 लोभवति उभयंचविशेषे विशेषणवि  
 शेषयोः रुभयविशेषणत्वाद्भययोश्च  
 विशेषणत्वाच्चापरस्योपसर्जनत्वस्याप्रसि  
 दिः तवागतरस्यप्रधानाभावात्तद्विशेष  
 सकृत्वाच्चापरस्योपसर्जनत्वस्याप्रसिद्धिः  
 नवैषदोषः किंकारणं अतएवद्वयप्रधा  
 नभूततद्विशेषकंचापरं अतएवप्रधा  
 नभावात्तद्विशेषकत्वाच्चापरस्योपसर्ज  
 नसंज्ञाभविष्यति यदास्यातिवृत्तिनाः  
 तिलाविशेषणत्वेननेनकृतंवातिलक।  
 स्मरतिनकृतंवा नवयददः तिलाचुक्र  
 स्मरति सन्त्वपिषष्टेसमासः तिलानाक  
 स्मरति किंतर्हिप्रधानशब्दो एकस्मिन्न  
 येषगपदवरुण्यते नचद्वयोः प्रधानश  
 ब्दयोरेकस्मिन्नर्थेषगपदवरुण्यमानयोः  
 किंचिदपिप्रयोजनमस्ति तत्रप्रयोगारे  
 तद्भवत्ये नूनमज्ञाततरत्प्रधाने नहि।  
 शेषाणांचापरमिति तत्रत्वेनावात्सर्देहः  
 किंप्रयोजने किंविशेषणमिति सूच  
 पिकसंदेहः योभोग्याशब्दो ऊढस्वतः  
 त्वजऊढइति यत्रान्यतरद्वयंयद्वयं।

श्री  
 मह  
 भा

३३५

तत्प्रधानं तद्यथाशुक्रमारभतेकस  
 मालभेतेति नपिष्टपिंडीमालभ्यक  
 तीभवति अवश्यंतद्भाद्वयमाकाह  
 ति कथंतेहीमोप्रधानशब्दानेकस्मि  
 न्नर्थेषगपदवरुण्यते वृत्तः शिश  
 पेति नैतयोरावश्यकः समावेशः न  
 सन्त्वः शिशोणास्ति अथकिमर्थमे  
 वायनकमाणाक्रियते नविशेषणवि  
 शेषाणावद्भलमित्येवसिद्धं वद्भलवच  
 नस्याकृत्त्वत्वात्तत्रानकमाणासाम  
 यो अकृत्त्ववद्भलवचने ययकृत्त्वे  
 यदनेनकृतमकृतंनत एवेतद्विनवृ  
 मः अकृत्त्वमितिकृत्त्वचकारकसा  
 यकंचनिवर्तकंच यच्चानेनसकृतंन  
 त किमर्थंनवमाघनकमाणाक्रिय  
 ने उदाहरणभूयस्त्वात् एतविलापि  
 विधयः सुपरिगृहीताभवेति येषुल  
 ताणांप्रपंचश्च केवलैलताणांकेवलः  
 प्रपंचोवाः नतथाकारकंभवति अ  
 वश्यंवल्लस्याभिरिदंवरुण्यं वद्भल।  
 मयतरस्यो दोभयशा एकेषामिति।  
 सर्ववेदपार्षदेहीदेशासं तत्रनेकप





याः शक्यश्रुयिते श्रेणपादयः श्रेण  
 दयः पदोते कृतादिराकृतिगणः श्रेण  
 दिप्रदय वचने श्रेणपादिप्रदयग्रह  
 णो कर्तव्ये श्रेणायः श्रेणायः कृताः य  
 शास्त्रिणायपवकिचिक्रियेतेनदामा  
 भूदिति श्रुतत्रायेद्येग्रहणोप्रदयन  
 स्पप्रतिषेधमाह तदिह न तथा श्रुतत्र  
 पूर्वदयकार्येपरदयकार्ये इह प्रनः  
 पूर्वदयकार्येपरकार्येद्येतमिति के  
 न नजविशिष्टेन समानप्रकृतिवचने  
 नजविशिष्टेन समानप्रकृतिग्रहणो क  
 र्तव्ये इह माभूत् सिद्धे चाभूत्केचेति  
 श्रुतजितिचप्रतिषेधोवक्तव्यः इह मा  
 भूत् कर्तव्यमकृतमिति नृदिउति व  
 दिउधिकेन समासावक्तव्यः इहापि हे  
 यथास्यात् श्रुतनशितेनेजीवति ।  
 क्रियाक्रियितेन जीवति किमुच्यते  
 समानप्रकृतिग्रहणो कर्तव्ये यतिया  
 दानजविशिष्टेनेत्युच्यते नचात्र नज  
 कृतपवविशेषः श्रुयविशिष्टशब्दो  
 वावधारणोवर्तते तद्यथादेवदत्तयज्ञ  
 दातावासाविति रूपोपपन्नवतौदेवद

श्री  
 महा  
 भा  
 ३१०

नस्तयज्ञदत्तात्वाध्यायेनविशिष्टः स्वा  
 ध्यायेनैवेतिगम्यते श्रुयेगणाः समाभवे  
 ति प्रकृतिधिकोवर्तते तद्यथादेवदत्तय  
 ज्ञदत्तावासाविति रूपोपपन्नव  
 तौ देवदत्तस्तयज्ञदत्तात्वाध्यायेनीवि  
 शिष्टः स्वाध्यायेनाधिकरतिगम्यते इह  
 येगणाश्चिवतिताभवेति तद्यथाता  
 वदवधारणोविशिष्टशब्दः तदा नेवार्थः  
 समानप्रकृतिग्रहणो न हेह भविष्यति  
 सिद्धे चाभूत्केचेति नाप्यनजितिप्रतिषे  
 येन न ह भविष्यति कर्तव्यमकृतमिति  
 नृदिउधिकेन समासावक्तव्येति यदा  
 धिकोविशिष्टशब्दस्तदाधिकोविशिष्ट  
 शब्दस्तदासमानप्रकृतिग्रहणो कर्तव्य  
 मितिमाभूत् सिद्धे चाभूत्केचेति श्रुतजि  
 तिचप्रतिषेधोवक्तव्यः इह माभूत् क  
 र्तव्यमकृतमिति नृदिउधिकेनापि त  
 तदासमासः सिद्धो भवति तत्राधिको  
 विशिष्टशब्दमन्वात्समानप्रकृतिग्रह  
 णोवोचते श्रुवधारणो नचावेन्नृदिउ  
 शिष्टेन न प्रकृत्येन श्रुयचेदधिकवि  
 वक्षावाच्यतत्प्रकृतिनेति कृताप





कृतादीनां चोपसंख्यं कृतापकृतादीनां  
 चोपसंख्यानं कर्तव्यं कृतापकृतेभ्यः  
 विभक्ते पीतविधेते सिद्धे कोतेन विस्मा  
 मावतज्ज सिद्धमेतत्कथं कोतेन विस्मा  
 मामौ युनज्जकोतेन समस्यत इति वक्तव्यं  
 गतप्रत्यागतादीनां चोपसंख्यानं कर्तव्यं  
 गतप्रत्यागते यातावयानं कृपाकृषिका  
 दृणां प्रदिका फलाफलिका मानोन्मा  
 निका युवा युपुकोयेति देशः समानाधि  
 करणेनैवर्तमानेकाः प्रसंगः यद्यधिक  
 रणानां समासः स्यात् पदेन हि पतज्जाप  
 यत्ताचार्यः यथा जातीयसुतरपदे तथा  
 जातीयकेनैव पदेन समस्यते तथा जा  
 तीयकेनैव पदेन जातीयकेनोत्तरपदे  
 न समस्यते इति किमेतत्तज्जापने प्रयोज  
 ने प्रतिपदिकग्रहणालिगविशिष्टम् ।  
 पिग्रहणो भवतीत्येषा पार्थिवभाषानकर्तव्या  
 भवति वार्ता इदं विचार्य वार्ता नरतोया  
 समासो वा स्यात् कुलनसारगः कुलसा  
 रगः कुलसारगः इति समाताधिकरणे  
 वा कुलः सारगः कुलसारगः इति समाता  
 धिकरणोच्चा कुलः सारगः कुलसारगः

श्री  
 महा  
 भा  
 ३३८

निकृष्टा विशेषः वार्ता नरतोया समा  
 सपतप्रतिषेधे वार्ताग्रहणं वार्ता नरतो  
 या समासपतप्रतिषेधे वार्ताग्रहणं च क  
 र्त्तव्यं नरतोयाते सर्वपरप्रकृतिः रंभव  
 ति युनेने वार्ता इति वक्तव्यं अथ द्वितीय  
 वार्ताग्रहणपतविशेषो नार्थः वाट  
 मर्थः यद्यवार्तापतशब्दोक्ति ननचा  
 यमस्ति अतः पतः इति तेन इति ना  
 र्थः एवमर्थेन वार्ताग्रहणं न यदि ताव  
 दर्थे कर्मणि कः नरतोया कर्मणो मेने  
 न स्वरेण भवितव्यं अथ कर्त्तरि परत्वा  
 न्कृत्स्न न भवितव्यं अथ समाताधिक  
 रणः समाताधिकरणो द्विवार्ताग्रहण  
 यदि समाताधिकरणो द्विवार्ताग्रहणो  
 कर्त्तव्यं वार्तावार्ता युनेने इति वक्तव्यं प्र  
 यमेवार्ताग्रहणं इह मा भूत् परमकुलः  
 द्वितीयवार्ताग्रहणं इह मा भूत् कुलमिति  
 ला इति एकवार्ताग्रहणमनर्थकं अथ  
 तत्रैकस्मान्न भवति लक्षणा प्रतिपदो  
 क्तयोः प्रतिपदोक्तयोरेति तथा सति  
 तायेता निरीतिवार्ताग्रहणानि भवन्ति  
 समासविधौ हेस्वरविधावेकयस्यापि न



श्री  
महा  
भा  
३३८

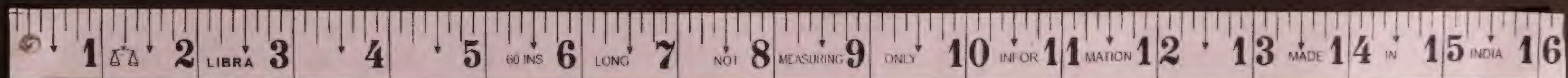


तीयासमासः तस्यापि त्रीणि वर्णाग्रह  
 णानि भवेति समासविधौ हेस्वरविधा  
 वेकं सामान्येन तृतीयासमासो भविष्य  
 ति तृतीयात्कृतार्थेन गुणवचनेनेति  
 अवर्णवर्णानप्रतिपदवर्णसमासो वक्त  
 व्यः यत्र तेन न सिध्यति तदर्थं कृत्वा तेन  
 न सिध्यति तदर्थं कृत्वा तेन न सिध्यति  
 युक्तवक्तुः हरितवक्तुः इति तस्यासति  
 तान्येव त्रीणि वर्णाग्रहणानि भवेति स  
 मासविधौ हेस्वरविधावेकं युष्टेदाने  
 समानाधिकरणः सामान्येन सिद्धः स्या  
 त् वा हेसिद्धः कथमिवि शेषाणावङ्गल  
 मिति एवमपि त्रिवर्णाग्रहणकर्तव्यं  
 स्वरविधावेव प्रतिपदोक्तस्य तृतीया  
 समासस्याभावात् तस्यान्तमाताधि  
 कस्यैव एतत्तन्मायात् समानाधिक  
 रणाधिकारप्रधानोपसर्जनानोपरेपरं  
 विप्रतिषेधेन समानाधिकरणाधिका  
 रे प्रधानोपसर्जनानोपरेपरं भवति विप्र  
 तिषेधेन प्रधानानोपधाने उपसर्जनाना  
 मपसर्जने हेदारकनागङ्गजैः स  
 न्यमानमित्यस्यावकाशः गोहेदारकः शु

श्री  
 महा  
 भा

३३४

खहेदारकः गोराप्रवतीत्यामावकाशः  
 इत्यप्रवतिः श्रादप्रवतिः इहोभयेप्रामो  
 ति नागप्रवतिः प्रधानानोपधानं भवति  
 विप्रतिषेधेन समानाधिकरणासमासः  
 स्यावकाशः उपसर्जनानामपसर्जने स  
 दह्यारमोतमोक्तः तत्पश्चेतः तत्प  
 मद्दत्त इहोभयेप्रामोति तत्पश्चेतः उप  
 सर्जनानामपसर्जने भवति विप्रतिषेधे  
 न समानाधिकरणद्विज्रीहिः समाना  
 धिकरणासमासादावद्विज्रीहिर्भवति वि  
 प्रतिषेधेन कदाचित्कर्मधारयः सर्वधना  
 यर्थः कदाचित्कर्मधारयो भवति किं प्र  
 योजने सर्वधनायर्थः किं सच्यते कदा  
 चित्कर्मधारय इति कर्मधारप्रकृतिभि  
 र्मन्वर्धीयेरभिधाने पश्याम्यात् किंच का  
 रणानस्यात्तवद्विज्रीहिर्नोक्तत्वात्तन्वर्था  
 ययुक्तत्वेन कर्मधारयोणाप्युक्तत्वात्त  
 प्रामोति तत्पश्चेतः प्रामोति मन्वर्धीयः  
 किं हि प्रामोतिः सयथैव वद्विज्रीहिर्ना  
 क्तत्वात्तभवति एवैकर्मधारयोणाप्युक्त  
 त्वात्तन्प्रामोति एवैतद्दीर्घेणात्त सर्वा  
 णि यनामस्य संतीति सर्वधनीति तैवेण



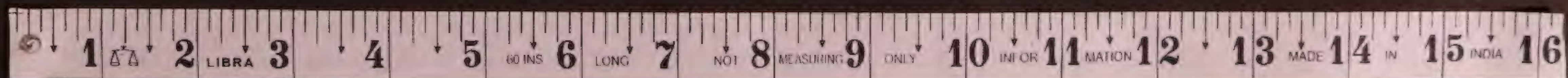


कोनियमेव सजिकर्मधारयः स्यात् यः  
 के तत्कदाचित्कर्मधारयः स्यात् यः  
 एवतर्हि किंचिदाचार्यः कार्यवदुद्विह  
 तापदति कार्याः शब्दाश्चि तर्हिदुपदि  
 ते समानाधिकरणासमासाद्विहोहिः  
 कर्तव्यः कदाचित्कर्मधारयः सर्वयनाद्य  
 र्थश्चि नैषप्रकोविप्रतिषेधः अन्तरंगः  
 कर्मधारयः कोनरंगता स्वपदार्थकर्म  
 धारयः युगपदार्थवद्विहोहिः अस्तुवि  
 भासः कर्मधारयः यदातकर्मधारयस्त  
 दावद्विहोहिभविष्यति एवमपियद्यत्र  
 कदाचित्कर्मधारयोभवति कर्मधारय  
 प्रकृतिभिर्मन्थीयेरभिधानेमाभूरिति  
 एवतर्हिनेदेतस्ययोगागोदाहारा विप्रति  
 षेधेपरमिति किंतर्हिइतिरियपठित्वास  
 मानाधिकरणासमासाद्विहोहिः क  
 दाचित्कर्मधारयः सर्वयनाद्यर्थश्चिपरो  
 षः पठितोनाथोनेन इहिसर्वमनुष्याः  
 मुनोनाथोनयन्त्रनमहतामहताथोना  
 काहतिपकेनमावेणसमासाद्विहोहि  
 रिष्टः पकेनक्रुदालपदेनवारीशानसह  
 सं तत्रकर्मधारयप्रकृतिभिर्मन्थीयेर

श्री  
 महा  
 भा

३४०

भिधानमस्त वद्विहोहिणितिवद्विहोहि  
 णाभविष्यतिलुत्तात् कथंमवधनो  
 सर्वजीवीसर्वकेशोनरः सर्वोदेगितिव।  
 ह्यामि सचावशंवक्तव्यः यतोनाथना।  
 र्थे कथंगौरावरवदराण गौरस्यगवद  
 राण कसमर्षवान्त्सीकः लोहितशा  
 लिमानशामश्चि युस्यत्रविशेषः जा  
 तात्राभिमेवथः क्रियते कससर्पोनाम  
 जातिः सास्मिन्त्सीकेस्ति यदाहोतरे  
 णाजानितद्विहोहिमेवथः क्रियते एवंप  
 ष्यातिशयशानिशयिकावद्विहोहिः स  
 स्तावसुतगयर्थः एवंपदानिशयेश्च  
 तिशयिकाद्विहोहिर्भवतिविप्रतिषे  
 धेन किंप्रयोजने सूत्तावसुतगयर्थः  
 शानिशयकस्मात्काशः पडतः सउ  
 तरः वद्विहोहिरवकाशः चित्रगः शवल  
 गः इहोभयेप्रामोति सूत्तावसुतरः तो  
 ताप्यगतः वद्विहोहिर्भवतिविप्रति  
 षेधेन वैषप्रकोविप्रतिषेधः विप्रति  
 षेधेपरमिस्यचोत एवंपदवद्विहोहिः प  
 रशानिशयकः इष्टवाचीपरशदः विप्र  
 तिषेधेपरमिद्विहोहिर्भवति एवमप्यु।



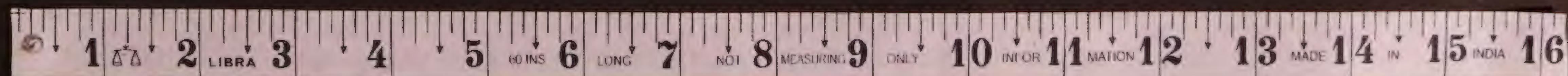


कश्चात्तरंगानिशाधिकः कातरंगता  
 इत्यपानिपदिकदातिशायिकः सवेता  
 वावङ्ग्रीहिः आतिशयकोपितान्तरंगः  
 कथं समर्थान्तरङ्गमयने सामर्थ्ये च  
 सवेतेन पवणतरंगः कथं स्वपराये  
 आतिशायिकः अन्यपराये वङ्ग्रीहिः प  
 वमपिनोतरंगः कथं स्वार्थमातिशयः  
 यिकोविधोयते नचातरंगप्रतियोगि  
 नेमार्थो भवति नैवचातिशयः प्रानो  
 ति किंकारणं असामर्थ्यात् कथं सम  
 र्थात् सापेक्षमसमर्थं भवति यावत्ता  
 वसातदन्तमपेक्षते तदन्तचापेक्षवसा  
 णावस्यप्रगपत्सार्थो भवति ननुचा  
 यमातिशायिकपवसात्सकः अथविप  
 लायोविधोयते सत्यमेवमात्सकः या  
 चनातरंगावपेक्षामातिशायिकप्रह  
 तिस्तस्यासत्याभवितव्ये काचनान्तरंगा  
 वपेक्षामातिशायिकप्रहतिः याप्रति  
 योगिते प्रत्यवेदाहिनदन्ते प्रनिर्गतस्यो  
 सत्याभवितव्ये वङ्ग्रीहिरपितर्हि नश  
 मोति किंकारमसामर्थ्यात् कथं समा  
 र्थ्ये सापेक्षमसमर्थं भवतीति यावत्ता

श्री  
 महा  
 भा

३४१

वसातिवसातरंगापेक्षते तदन्तचा  
 भिमवेधे एवेतर्हि मदेतमयोगमोदा  
 हरणे विप्रतिषेधेपरमिति किंतर्हि हि  
 रियेपदिता सर्वपदातिशयप्रतिशय  
 कावङ्ग्रीहिः सूक्ष्मवसतरंगयर्थेति  
 यदीहिरियेपदिता नार्थोनेन कथं यथे  
 षाप्रतिरुक्तावसाणोवस्यप्रगपत्स  
 र्था तदन्ताभिमवेधः क्रियते निष्पत्ति  
 हेतुस्तदावङ्ग्रीहिः वङ्ग्रीहेरेवानि  
 शायिकः नहीदानीमिदं भवति सूक्ष्म  
 तरंगनिवसभवति यदाग्रतरंगातदन्तं  
 वसाणामेवमैष्यते सार्थक्ये प्र  
 नरन्यप्रकर्षात् सप्रकर्षः स्यात् नै  
 वान्यप्रकर्षे सप्रकर्षाभावित  
 वं यथेवायेदं प्रयत्नेतसूक्ष्माणिमे  
 स्वरिति एवंगुणेषुपियतेतसूक्ष्मा  
 णामेस्वरिति नातिशायिकः प्रा  
 मोति किंकारणं गणवचनादित्यत्र  
 ते नसमासागणवचनः समासापि  
 गणवचनाः कथं अजहत्सार्थावतिः  
 अथाजहत्सार्थावतिः अथाजहत्सा  
 र्थायोदोषएव नहत्सार्थावचन।





श्री  
महा  
भा

३४२

दोषो भवति वद्ब्रवीत इति तद्भाष्ये विज्ञान  
मपि तद्यथा श्रुतवाससमानय लो  
हितो लोशः प्रचरेति तद्भाष्यानी  
येन तद्भाष्याप्रचरेति उत्तरपदातिश  
यश्रुतिशयिको वद्ब्रवीहिः वक्ता ह्यत  
राद्यर्थः वक्ता ह्यतः वद्ब्रवीहिः मारतः  
किंपुनरविशेषः वद्ब्रवीहिः विनिशयि  
कः स्यात् श्रुतिशयिको तेन वद्ब्रवीहिः  
स्वरूपो विशेषः यद्यवद्ब्रवीहिः सेति।  
श्रुतिताः स्यात् वक्ता ह्यतः इति एवेव  
रः प्रसज्येत वक्ता ह्यतः इति चेष्टाते स  
मानाधिकरणाधिकारेण कर्णाधिकारि  
दोनामपमेव्यानेन मन्तरपदलोपोश्च स  
मानाधिकरणाधिकारेण कर्णाधिकारि  
नामपमेव्यानेन कर्तव्ये उत्तरपदलोपो  
यो वक्तव्यः शाकभोजोपाधिकारिः शाक  
पाधिकारिः कृतपवाससौश्रुतेः कृतप  
सौश्रुतः श्रुतापाणः तौल्यलिः श्रुता  
तौल्यलिः यद्विप्रधाने मोहल्ययष्टि  
मोहल्यः चतुयादोराभिण्य नतया  
जातिरिति वक्तव्ये इहमाभूत कालो  
दोराभिणीमश्रवसकारयश्च किम

यश्चकारः पवकारार्थः मश्रवसका  
दयपव कुमाभूत पदमोमश्रवसक  
इति ॥ ॥ इति श्रीमद्भगवत्पत  
जलिमुनिविरचिते व्याकरणमहाभा  
ष्ये द्वितीयाध्यायस्य प्रथमपादे तृतीय  
माह्निके ॥ ॥ ॥ इति श्रीमद्भगवत्पत  
इहकस्मान्न भवति ग्रामार्थो नगरार्थ  
इति ग्रंथशब्दप्रत्ययसकलिंगस्य  
हेतुहो प्रलिंगश्चायं कश्चन येन हेतु  
कलिंगः समप्रविभागेन न प्रसकलि  
गः श्रुत्यववाची प्रलिंगः इहकस्मा  
न्न भवति ग्रंथपिपलीनामिति नवा  
भवत्यर्थपिपलीनामिति भवति यदयेव  
इममन्वयः ग्रंथपिपलीच ग्रंथपिप  
लीच ग्रंथपिपली इति यदा ततहाका  
भवति ग्रंथपिपलीनामिति तदानभ  
वितव्ये तदा कस्मान्न भवति एकाधि  
करणा इति वर्तते न तद्दोशानीमिदं भ  
वति ग्रंथशिरिति भवति च एकमे  
तदधिकरणं यो सोराशिनीम द्वितीय  
ग्रन्थतरस्यां प्रहोकिमर्थे ग्रन्थतरस्यां  
समासोपश्रुत्यात् समासेन युक्ते वाक्य

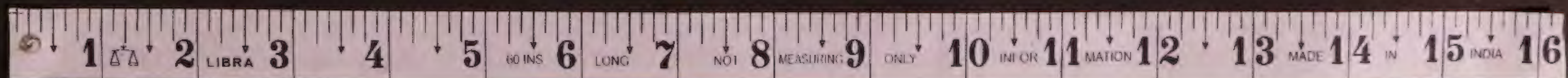


मपियथास्यात् द्वितीयेभिदायोऽति  
 नैतदस्तिप्रयोजनं प्रकृतमहाविभा  
 षातयावाक्यमपिभविष्यति इदं तर्हि  
 प्रयोजनं एकदेशिसमासेनमुक्तं सश  
 समासोपियथास्यात् भिदाद्वितीय  
 ति एतदपिनास्तिप्रयोजनं शुभमपि  
 विभाषाषष्टीसमासोपितान्भौवचना  
 द्विविधतः शुतउत्तरं पठति द्वितीया  
 दीनोविभाषाप्रकरणेविभाषावचने  
 तापकेमवयवविधानोसामान्यवि  
 धानाभावमाद्वितीयादीनोविभाषाप्र  
 कारेणोविभावचनं कियते किमर्थं  
 तापकांथं किंजाप्य एतन्तापयत्या  
 चार्यः शुतयवविधोसामान्यविधिनेभ  
 वतीति किमेतत्तापनेप्रयोजनं मि  
 नति किञ्चतीति शुभिरुक्तेशापनभ  
 वति नैतदस्तिप्रयोजनं शवादेशः श  
 न्नादयः करिष्यते तत्तर्हि शशप्रहणं।  
 कर्तव्यं नकर्तव्यं प्रकृतमववर्तते क  
 प्रकृते कर्तव्यमिति नैतदप्रयमानिदि  
 ष्टे षष्टीनिर्दिष्टेनचैवार्थः रूपादिभ्य इति  
 पंचमीशवितिप्रयमायाः षष्टीप्रकृत्यपि

श्री  
 महा  
 भा

383

ष्यति तस्मादित्यभरेत्येतिप्रत्ययविधि  
 रये नचप्रत्ययविधौपंचमः प्रविकसि  
 काभवति नायेप्रत्ययविधिः विहितः  
 प्रत्ययः प्रकृतेऽप्युत्तरवर्तते एवंतर्हि  
 तापयत्याचार्यः यज्ञोक्त्यापवारविना  
 वा तत्रापवारेनमुक्तेऽप्यसंगतभवती  
 ति किमेतत्तापनेप्रयोजनं दिक्क  
 र्वपरान्तरीशम प्राञ्ज्यावो प्राञ्ज्यावाप्र  
 त्याञ्ज्यावो प्रत्याञ्ज्यावोऽपामकेरोः प्र  
 भवतिः नैतदस्तिप्रयोजनं वक्ष्यतेतत्र  
 दिक्कृत्परान्तरीषोनदान्तन्तरीषिधाने  
 ह्यन्यथापिरीशरीषिषयान्तररीशप्रसेग  
 इति इदं तर्हिप्रयोजनं शुभेपिपत्नीश  
 र्थकोशातकीपकारेणिसमासेनमुक्ते  
 षष्टीसमासेनभवति उत्तमगोरो नोति  
 तगोगम शुवायीभावेनमुक्तेवद्भूतीदि  
 नभवति दातिः स्नातिः इनामुक्तेऽप  
 ताभवति यद्यतन्ताप्यतेउपागोरपरा  
 मोपगवः उपगवपममितिनसिष्यति  
 शुभ्यत्रविशेषः देह्यत्रविभाषेदेतयमि  
 पेगेचहृदिसात्तुमुप्रिकेदेविदिभ्यान्त  
 रणामिति समर्थानोप्रयमादेहित नत्रे





कृपाहनिविभाषयाप्रपराहनिविभा  
 षयाविभाषणवादः क्रियमाणोपिदेव  
 यतरस्याग्रहणोपरीसमासोनशमोति  
 किकारणोपरीनेतिप्रतिषेधान्नैत  
 त्तराणांतमनैतत्पर्यवपन्ने एतदपि  
 राणांतकथंहरणानामर्थः तमर्थमाह  
 नोयशब्दः हरणसोमोभवति हरणोना  
 त्कार्यभागेप्रणपवेतत्तत्तरस्याग्रह  
 णसामर्थ्यात्तरीसमासोभविष्यति श  
 मा किमर्थश्चकारः अनुकर्मणार्थः अ  
 नतरस्यामितोतदनुकर्मणेतकिमर्थे अ  
 नतरस्यासमासोयथास्यात् नैतदस्ति  
 प्रयोजने प्रकृतमहाविभाषातया  
 चाकामपिभविष्यति इदेतद्विप्रयोज  
 नेदितोयासमासोपियथास्यात् जीवि  
 ताशमरति एतदपिनास्तिप्रयोजनम्  
 अयमप्युच्यते द्वितीयासमासोपितउ  
 भयेवचनाद्भविष्यति एवेतद्विनायम  
 नुकर्मणार्थश्चकारः किंतुद्विप्रत्यमने  
 नविधीयते प्राप्तापन्नेद्वितीयातेनसम  
 स्यतेअथचभवतिप्राप्तापन्नेयोरिति श  
 माजीविकोप्राप्तजीविका प्रापन्नाजी

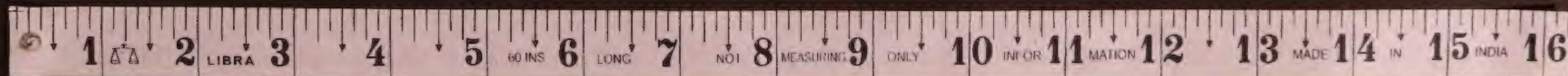
विका प्रापन्नाजीविकाकालाः किंप्र  
 थानोयेसमासः उत्तरपदार्थप्रधानः  
 कश्चुत्तरपदार्थप्रधानः सधर्मणानेना  
 नैरुत्तरपदार्थप्रधानैर्भवितव्यं अयं  
 उच्यतेत्तरपदार्थप्रधानेप्रयेवासावेतव  
 नितीविभक्तिसूत्र्यासमासेपिअवर्ण  
 भवति तद्यथागन्तः प्ररुषः गन्तप्ररुषः  
 इति इहप्रनेर्वाकोषरीसमासेप्रथमा  
 केनेतदेवभवतिपोमोमामभिजातपो  
 रभिसंबन्धः ससमासनिवर्तते अभिहि  
 तः साधोतर्भूतः प्रातिपदिकार्थः सं  
 न्नः तत्रप्रातिपदिकार्थप्रथमेतिप्रथ  
 माभवति नतर्हीदानीमिदंभवतिमा  
 सजातमेतिभवति यदाचाहमर्थम  
 पेक्ष्यषरी कालस्ययेनसमासस्तस्याप  
 रिमाणित्यादिनिर्देशः कालस्ययेनस  
 मासः अपरिमाणीसमासस्तस्याः परि  
 माणित्यादिनिर्देशः अगमकोनिर्देशः  
 नदिजातस्यसमासः परिमाणं कस्य  
 तद्विनिर्देशादत्र तद्यथाशापोवदरा।  
 एणदेवदत्तमिति नदेवदत्तमदोताः परि  
 माणं कस्यतद्विदराणां सिद्धनकाल

श्री  
 महा  
 भा

303

श्री  
 महा  
 भा

304





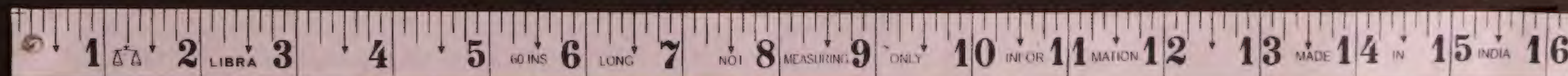
परिमाणं यस्य सकालस्तेन सिद्धमेतत्।  
 कथं सकालपरिमाणं यस्य सकालस्ते  
 न सहसमस्य तदतिवक्तव्यम् सिध्यति स  
 त्रैतहि भिद्यते यथा त्वासमेवास्तेन नुचो  
 त्तकालस्य येन समासस्तस्याः परिमाणा  
 वादनिर्देश इति कथं पुनः कालमताभा  
 वानह कालस्य येन समासस्तस्याः परि  
 माणा वादनिर्देश इति येन मूर्तिना मुपा  
 च पाश्चापचयाश्च लक्ष्येतेन कालमिच्छाह  
 तस्यैव तद्विक्रिया चिक्रियया प्रकृत्या ही  
 ति भवति रात्रि रिति च कथा क्रियया आ  
 दित्यगत्या तथैवासकृदा ब्रूयामास इ  
 ति भवति संवत्सर इति च यथैवं भवती।  
 ज्ञातस्य मासः परिमाणं एकवचन द्विगो  
 श्चापसंख्यानं एकवचनोत्तानामिति वा  
 क्यं इह माभूत् मासो ज्ञातस्य मासज्ज्ञात  
 स्येति द्विगोश्चिन्तिवक्तव्यं इह पियया।  
 स्यात् द्विमासज्ज्ञातः त्रिमासज्ज्ञातः उक्तं  
 वा किमुक्तमेकवचनेनावक्तुमनभिया  
 नादिति द्विगोः किमुक्तम् उत्तरपदेन पा  
 रिमाणा वा द्विगोः समासवचनमिति न  
 न किप्रधानोयं समास उत्तरपदार्थप।

यानः यच्च नरपदार्थप्रधानः अत्रास्ते।  
 एवमानयेत्युक्ते ब्राह्मणमात्रस्यानयनं।  
 प्रामोति अत्र पदार्थप्रधानः तद्विभवि  
 ष्यति यद्यत्र पदार्थप्रधानः प्रवर्णीहेम  
 त इति हेमंतस्य यस्मिन् वचनस्य मासस्या।  
 पिप्रामोति सर्वपदार्थप्रधानः तद्विभ  
 विष्यति यदि सर्वपदार्थप्रधानः अत्र  
 यंसंज्ञाप्रामोति अत्र यं स्पष्टवदम नै  
 षेदावः पादेनाययसंज्ञा क्रियते न च नत्र  
 समासस्तत्र पुराते पादेनाप्यययसंज्ञा  
 पोसंज्ञा मभिधेयवस्मिन् वचनानि भवे  
 नीति यद्येहापीभिधीयते न तस्य लि  
 गंसाख्याभ्यायोगोस्ति न देवाचनिकम  
 लिङ्गता असंख्यता वा कितहि स्वाभा  
 विकमेतत् तथ्या समानसीदमाना  
 नामथीयानां च केचिदर्थं युज्यते य  
 रेणानवेदानी कश्चिदर्थवानिति कृता।  
 तः सर्वरथवद्विः शक्तं भवितुम् कश्चि  
 हानर्थक इति सर्वरथैकेः तत्र किमस्मा  
 भिः शक्तं कर्तुम् यत्र तेषां समासा।  
 लिङ्गसंख्याभ्यायोगो नास्ति समासे च  
 भवति स्वाभाविकमेतत् अथवा आश्र

पु  
म  
३

श्री.  
महा.  
भा.

३४५



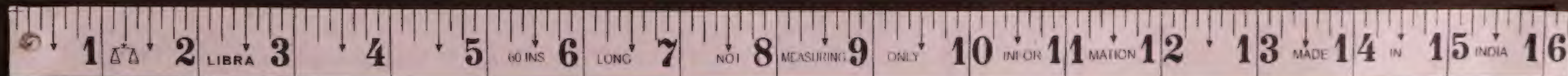


यतो लिङ्गचञ्चलानि भविष्यति गुणवच  
 नो हि साहनामाश्रयतो लिङ्गवचनानि भ  
 वेति तद्यथा अङ्कवसे अङ्काशादी मु  
 क्तः केवल इति यस्मै इच्छितो भवति  
 समासस्य लिङ्गवचनतस्मात्समास  
 पि भविष्यति अथवा पुनरुक्त उत्तरपदा  
 र्थप्रधानः ननु चोक्तमुद्रास्मान्मानयेत्  
 केद्रास्मान्मात्रस्यातयेन प्रामोतीति नैष  
 दोषः इदं तावदये प्रष्टव्यः अथ ह राजपु  
 रुषमानयेत्युक्तेद्रास्मान्मात्रस्यानयेन  
 कस्मान्भवति अस्मात्प्रविशेषः राजा  
 विशेषकः प्रपुज्यते तेन राजविशिष्ट्या  
 नयेन भवति इह पितृहिनः राजविशेषकः  
 प्रपुज्यते तेन तच्च विशिष्ट्यानयनम  
 विष्यति कः पुनरसौ निवृत्तः पदार्थकः  
 यदि पुनरस्य पदार्थो निवर्तते किं साभा  
 विकीति वृत्तिराहो सिद्धाचनिकी किंचा  
 तः पदिस्य भाविकी किं तज्प्रपुज्यमानः  
 करोति अथवा चनिकी तद्वक्तव्यं नज  
 प्रपुज्यमानः यदर्थान्निवर्तयतीति साभा  
 विकीति वृत्तिः ननु चोक्तं किं नज्प्रपुज्यमा  
 नः करोतीति एवेतद्विचानिकी भविष्य

ति नज्प्रपुज्यमानः पदार्थो निवर्तयति की  
 लप्रतिकीलवत् यद्यथा कीलश्राद्धमानः  
 प्रतिकीलनिदे यद्येव नजो माहात्म्यं नजा  
 त्वदिद्राज्ञानो हस्तसंविभ्यः नेत्येव बुधः  
 एवेतद्विस्तारभाविकीति वृत्तिः नज्प्रमिता  
 त्वपत्तिः तद्यथा समं यकारे इच्छाणां स  
 भावतो वृत्तितातो पदोपनिमित्तदर्शनेन  
 च तेनोपदीपो निवर्तको भवति यदि पुनर  
 यो निवृत्तपदार्थकः किमर्थं द्रास्मान्मात्रः  
 प्रपुज्यते एव यथा विज्ञायतोऽस्य पदार्थो नि  
 वृत्त इति तत्तिष्ठते संदेहः स्यात् कस्य पदा  
 र्थो निवृत्त इति तज्जसं देहार्थं द्रास्मान्मात्र  
 दः प्रपुज्यते एवेवेतत् अथवा सर्वपतश  
 हागणसमादायेव तंते द्रास्मान्मात्रवियो  
 वैश्यः शूद्र इति तपः कृते च यो निश्चितो  
 द्रास्मान्कारकं तपः कृताभ्यायो हीनो  
 जानि द्रास्मान्पवसः तथा गौरः शुचा  
 चारः पिङ्गलः कपिलकेश इति एतान्  
 एवमेतान् द्रास्मान्गणान् कुर्वन्ति सम  
 दायेषु च श्राद्धना अथवा वेष्टुपि वर्त  
 ते यद्यथा शूर्वाणां चालाः तैलभक्ते अङ्का  
 नीलः कल इति एवमेव समदाये द्रास्मान्

श्री  
 महा  
 भा  
 ३४

श्री  
 महा  
 भा  
 ३४





शब्दः प्रवृत्तौ वयं वेषपि वर्तते जातिहीने  
 गुणाहाने च गुणाहीनतावन युवास्मरणे  
 यस्मिन् न सूर्यपतीति युवास्मरणे गच्छन्  
 भक्तयतीति जातिहीने संदेहाडरूपदेशा  
 ब्राह्मणशब्दो वर्तते संदेहातावन गौरेशु  
 चाचारैर्पि गले कपिकशट्टावस्थिति  
 स्मरणोयमिति ततः पश्चादप्युक्तं मा  
 ये ब्राह्मणः युवास्मरणोयमिति युवसं  
 द्हाद्युवास्मणशब्दो वर्तते जातिहृताचा  
 र्यस्यानिवृत्तिः डरूपदेशात् डरूपदिष्ट  
 मस्य भवति युवस्य निवृत्तकथे ब्राह्मण  
 स्ममानयेति सतत्रगतायेपपन्नितम  
 वस्थिति ब्राह्मणोयमिति ततः पश्चादप  
 लभते नाये ब्राह्मणः युवास्मरणोयमिति  
 निर्जातेन स भवति तत्र डरूपदेशाच्च ब्रा  
 ह्मणशब्दो वर्तते जातिहृताचार्यस्यानिवृ  
 त्तिः युवस्य संदेहाडरूपदेशाद्वा न ल्यका  
 ले माधराशिर्वा प्रापणश्रीनेट्टाव  
 स्थिति ब्राह्मणोयमिति निर्जातेन स भव  
 ति इदं त्वत्पि भूय इतराद्ये प्राथम्ये  
 सति संदेहाते भवति किं युनेकमिति  
 किमत्र संदेहाते भवति कथं पुनरेक

श्री  
 महा  
 भा

स्य प्रतिषेधो वरुनो संप्रत्ययः स्यात् मस  
 ज्ञाये क्रियागणोततः पश्चाद्विहितिकरो  
 ति तद्यथा आशयभोजयशा ययानकमि  
 ति यद्यपि तावदेतत्कृत्वातेवत्के वयकि  
 यागणो प्रसज्येते यत्र तत्तावत्प्रसज्येते  
 तत्र कथं युनेकमिति एतौति भवति चेवे  
 जातीयकेषु एकस्य प्रतिषेधो वरुनो प्रत्य  
 यः तद्यथा ननपकं प्रियं ननपकं सत्त  
 मिति इहा ब्राह्मणान्त्वमब्राह्मणतापरे  
 त्वात्तत्तलोऽप्रामृतः तत्र को दोषः संदेहा  
 षः स्यात् युवास्मरणान्त्वमित्येवं स्वरः प्रस  
 ज्येते युवास्मरणान्त्वमिति चेद्यते न न स  
 मासभावचन उक्तं किमक्तं तत्र ल्यपान  
 न समामः एवं विप्रतिसिद्धे तत्तलोः स्वासि  
 द्वायेमिति इष्टकृत्वा इष्टावचनेन  
 षड्गणवचनेति वक्तव्यं अकृतेति एता  
 माने इह च प्रसज्येते इष्टापि इति इह च  
 न स्यात् इष्टकृत्वा इति एते कथं प्राच  
 कृत्वा प्राच एते समस्यत इति वक्तव्यं इम  
 व्रज्युनः किमर्थमिदमच्यते प्रतिपद  
 विधानानवष्टी न समस्यत इति वक्ष्यति त  
 स्य प्रसज्येते कर्षः का पुनः षष्टी प्रतिप



दविधाना काक्योगा सर्वाषष्टीप्रतिप  
 दविधानाशेषलक्षणवर्जयिता कर्त्तक  
 मणोः कृतोतिनयाषष्टीसाक्योगातस्य  
 शुभोः तस्य शुभोः षष्टीसमस्यतश्चि  
 वक्तव्यं वृत्तस्यतीव्रः चेदनस्यस्युक्ति  
 किमर्थमिदमव्यते गुणोनेतिप्रतिषेधत  
 त्यति तस्माद्येनस्तारपक्षः किमर्थ  
 पुनर्गुणोनेत्यव्यते नपुनर्गुणाववनेने।  
 त्यव्यते नैवशक्यं इदं हिनस्यातकाक्य  
 कास्यं कंठकस्यतेत्यां वृत्ताकायाः सा  
 क्यमिति एतदेवतासिनो गेउदाहरणाय  
 हीरेव्राह्मणस्य शुक्राः हृषलस्य कृष्णस्य  
 सामर्थ्यान् भविष्यति सापेक्षमसमर्थं भव  
 तीति इवामात्रोपेक्षतेरेतः तस्माद्गुणोनेति  
 वक्तव्यं ननियोपतिपरविधाना प्रतिपद  
 विधानाचषष्टीनमस्यतश्चि वक्तव्यं ३।  
 हमाभूत सपिषोर्ज्ञाने मधुनोत्ताने दूर  
 गागोकिमराहराणो ब्राह्मणस्य शुक्राः  
 हृषलस्य कृष्णस्य नैतदस्ति शुभमर्थ  
 दानभविष्यति कथमसमर्थं सापेक्ष  
 मसमर्थं भवतीति इवामात्रोपेक्षतेरेतः  
 इदं हि काक्यकास्यं कंठकस्यतेत्यां

श्री  
 महा  
 भा

३४८

लाकायाः शौक्ल्यमिति इदेवापराहर  
 णो ब्राह्मणस्य शुक्राः हृषलस्य कृष्णस्य  
 ननचोक्तमसमर्थं दानभविष्यति क  
 थमसमर्थं सापेक्षमसमर्थं भवतीति  
 इवामात्रोपेक्षतेरेतः भवतिवैकस्यचिद  
 योत्यकरणादापेक्षतेरेतः तदावति  
 प्रामोति सति किमराहराणो ब्राह्मणस्य  
 पक्षान् ब्राह्मणस्य पक्षमाणाः नैतदस्ति  
 प्रतिषिध्यते त्रषष्टीलकारप्रयोगेनेति  
 याचश्रुते पक्षावाह्यमर्थमपेक्ष्य भव  
 ति तत्रासमर्थान् भविष्यति कथमसा  
 मर्थं सापेक्षमसमर्थं भवतीति इवामा  
 त्रपक्षान्तेरेतः इदं हि चोदस्य हिषन  
 ननचात्रापि प्रतिषिध्यते वक्ष्यतेतद्वि  
 षः चतुर्वचनमिति अत्रापि किमराह  
 रति ब्राह्मणस्योच्चेः हृषलस्य नीचेः नैत  
 दस्ति शुभमर्थं दानभविष्यति कथ  
 मसमर्थं सापेक्षमसमर्थं भवतीति इ  
 वामात्रोपेक्षतेत्यामन् इदं हि ब्राह्मण  
 स्य कृष्णहृषलस्य हृत्तति एतदपि नास्ति  
 प्रतिषिध्यते त्रषष्टी शुभप्रयोगेनेति या  
 चश्रुते पक्षावाह्यमर्थमपेक्ष्य भवति





तत्रासामर्थ्यान्त्रभविष्यति कथमसाम  
 र्थ्यं सापेक्षमसमर्थं भवतीति इदमात्रा  
 पेक्षतेकरः इदं हि प्रगसूयसादेतारा  
 थयः ननचात्रापिप्रतिषिध्यतेषथो व  
 द्यतेतत प्रत्ययप्रतिषेधेनोसक्तसने  
 रप्रतिषेधरति समानाधिकरणाकिम  
 दाहराणं गतः पाटलिप्रवचकस्यक  
 मसामविदस्य पाणिनेः सूत्रकारस्य  
 नेतदस्ति शुभामर्थ्यादत्रनभविष्यति  
 कथमसामर्थ्यं समानाधिकरणासम  
 र्थवद्वतीति इदं हि सपिषपोयमा  
 नस्य यजुषः क्रियमाणस्य ननचात्राय  
 सामर्थ्यादेवनभविष्यति कथमसा  
 मर्थ्यं समानाधिकरणमसमर्थवद्व  
 तीति यथानभिहितमित्येतेतत कम  
 णिच कथमिदं विज्ञायते कर्मणिषा  
 षथीमानसमर्थतरतिग्रहोसिक्तमणि  
 यः कुरति कृतः सेरहः उभयप्रकृते त  
 त्रायतरक्तकेविशेषायते कश्चात्रवि  
 शेषः कर्मणीतिषथीनिर्देशश्चेदकते  
 रितासमासवचने कर्मणिनिषथीति  
 र्देशश्चेदकतेरिक्ततासमासवक्तव्यः

श्री  
 महा  
 भा

अत्रश्रुतः तत्रकाभोचानर्थकप्रति  
 षेधः तत्रकाभोचप्रतिषेधोचनर्थकः  
 शुभोसहाकर्मणीत्येवमिदं अस्तुतदि  
 कर्मणिचकुरति किमदाहराणं ब्राह्म  
 णस्यभक्तः हषलस्यपीतः कनिर्देशो  
 समर्थत्वादप्रतिषेधः कनिर्देशसमर्थ  
 त्वात् शुप्रतिषेधः शुनर्थकोप्रतिषेधो  
 प्रतिषेधः समासः कस्मान्नभवति शु  
 सामर्थ्यान् कथमसामर्थ्यं सापेक्षम  
 समर्थं भवतीति इदमत्रापेक्षतेतदोदनः  
 प्रतिषेधमितिचेक्तनेयपिप्रतिषेधः शु  
 थैवंप्रतिषेधोवक्तव्यरति कतेर्यपिप्र  
 तिषेधोवक्तव्यः स्यात् ब्राह्मणगतः ब्रा  
 ह्मणस्ययातः इति शुजायाचप्रतिषेधा  
 नर्थकं शुजायाचप्रतिषेधोचनर्थकः रा  
 त्तोहृजितः कर्मणीत्येवमिदं तस्माज्  
 भयशमौकर्मणिषथाः प्रतिषेधः तस्मा  
 उभयशमौकर्मणीत्येवयाषथीतस्याः  
 प्रतिषेधोवक्तव्यः सतद्विवक्तव्यः नवक्त  
 व्यः इत्यर्थेयचः पेरितः कर्मणिचकर्म  
 णीत्येवयाषथीति निरोकोकिमिदंनित  
 प्रहोनाभिधेयेतिथ्यतेविधिः प्रहोसि



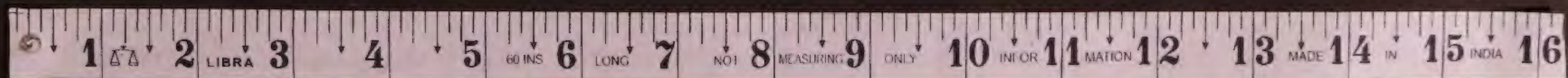


त्वनिषेधश्चिद्विधिगताह कृतनयन  
 न विधिद्विविभाषानित्यप्रतिषेधः प्रा  
 दिप्रसंगेकमप्रवचनीयानोप्रतिषेधः  
 प्रादिप्रसंगेकमप्रवचनीयानोप्रतिषेध  
 योवक्तव्यः वृत्तप्रतिविधाने साधने  
 वदेतामात्रेप्रति सावेनप्रतिषेधश्च  
 वेनानोचप्रतिषेधोवक्तव्यः ग्रामद्वीप  
 इहविधियोहिमयपुरोमभिः सिद्धेन  
 काउ. सुनिर्देशनिवचनात् सिद्धमेतत्  
 कथंकाउ. सुनिर्देशयः समस्यतश्चि  
 वक्तव्यं कुरुब्राह्मणः शुभाहशः कुरु  
 ब्राह्मणः शुनि शुनिब्राह्मणः इरुडु  
 ब्राह्मणः गतिप्रकारकः प्रणायकः प्रमेच  
 कः प्रादयः कार्यप्रादयः कार्यसमस्य  
 तश्चिद्वक्तव्यं प्रगतप्राचार्यः प्रोतवा  
 सोपपितामहः एतदेवमोनगिः विस्तर  
 केणपदितव्यं स्वतोयुजायो स्वतोयुजा  
 यमिति वक्तव्यं सगजाग्रतिगजादनिदा  
 यो इनिदायमिति वक्तव्यं इकले इ  
 गेवः प्रादीषदर्थे प्रादीषदर्थश्चिद्वक्तव्यं  
 प्राकशः प्राणिगलः कः पापार्थकः पा  
 पार्थश्चिद्वक्तव्यं कुरुब्राह्मणः कुरुबलः प्रा

श्री  
 महा  
 भा

340

दयोगताचर्थेप्रथमया समस्यतश्चि  
 वक्तव्यं प्रगतप्राचार्यः प्राचार्यः प्रोती  
 वामोपपितामहः पुन्यादयः कृताय  
 र्थेद्वितीयया समस्यतश्चिद्वक्तव्यं शु  
 वक्तव्यः कोकिलयाः शुवकोकिलः प  
 र्यादणोत्वावायर्थेचतर्था समस्यतश्  
 चिद्वक्तव्यं पर्यालानोचयुतायपर्या  
 यनः निर्वाहयः कृतायर्थेपंचम्यासम  
 स्यतश्चिद्वक्तव्यं निष्क्रान्तः कोशायाः  
 निष्क्रान्तिः निर्वागमासिः शुवायं प्र  
 हहादिभिः समस्यतश्चिद्वक्तव्यं प्रनः  
 प्रहृदवदिर्भवेति श्वेनविभक्त्यलोमः  
 सुवपदप्रकृतिस्वरत्तच वाससीश्वक  
 नेश्व उदानवतानिजागतिमानाचम  
 मासावक्तव्यः शुनवाचने शुनवाविश  
 तयत्तस्थितिउपयदशुनिदि नितिमर्थे  
 कारकोव्रजनिहारकोव्रजनि शुनिर्दीति  
 शकामेवक्तव्यं कस्मान्ब्रजनिकारकोव्र  
 जनि हारकोव्रजनिस्फुपेतिवतनेश्व  
 तश्चिद्वक्तव्यं उपपदेमतिद्वितितदर्थे  
 निषेधः उपपदमतिद्वितितदर्थेसायं  
 निषेधोवक्तव्यः कस्यतिद्वितितकाः प्र





नस्ति रथः क्रिया क्रिया प्रतिषेधो वा  
 यथा वा कमेव पठितव्यमप्यदमक्रिये  
 ति यथा क्रियेति किंप्रत्यदाहियते का  
 रको गतः कारको यातः नैतत्क्रिया वा  
 चि कितदिह उवाच चिरेदतर्दिकारक  
 म्प्रागतिः कारकवृत्त्या एतदपि रथवा  
 चिकथे ह्यदभिहितो भोदयवृत्तवतीति  
 पठेत्तद्विहितेति यदतिरिति प्रतिषे  
 धं शास्त्रितन्नापयमाचार्यः अनयो र्था  
 गयो निवृत्तकरूपेति किमेतत्प्रा  
 यने प्रयोजने गतिकारकोपपदानोक्त  
 द्विः सहसमासो भवतीत्येषा परिभाषानक  
 र्त्तव्या भवत्यदेतन्नापते केनैराती समा।  
 सो भविष्यति समर्थेन यद्येवैथात्प्राप्तं  
 पोरपि समासः प्राप्नोति दृष्टेयात्तरूपसर्गे  
 ताप्रयत्ने पञ्चात्मायनेन नैव दोषः दृष्टेया  
 तरूपसर्गात्ताप्रयत्ने पञ्चात्मायनेन नै  
 सदोषः दृष्टेयात्ताप्रयत्नेन प्रयत्ने पञ्चा  
 पसर्गात्ताप्रयत्ने क्रिया निवृत्तवति नास्ति  
 सर्गाविशिष्टं च भिन्नवृत्तवार्थस्यो  
 पसर्गात्ताविशेषः शक्यो वक्तुं षष्ठी समा।  
 सा उपपदसमासो भवति विप्रतिषेधेन षष्ठी समा

श्री  
 मत्स  
 भा  
 ३५

सा उपपदसमासो भवति विप्रतिषेधेन  
 षष्ठी समासस्यावकाशः राज्ञः पुरुषः  
 राज्ञः पुरुषः उपपदसमासस्यावकाशः  
 संभेरमः इहो भयं प्राप्नोति कुंभकारः न  
 गरकारः उपपदसमासो भवति विप्रति  
 षेधेन नवा षष्ठी समासस्याभावात् उपप  
 दसमासः नवा प्रतिषेधेन प्रयोजने किं  
 कारणा षष्ठी समासस्याभावात् उपपदस  
 मासो भविष्यति कथं गतिकारकोपपदा  
 मोक्तुं द्विः सहसमासवचनान् यथा वा वि  
 भाषा षष्ठी समासः यदा न षष्ठी समासस्त  
 दोपपदसमासो भविष्यति पुनैवैव यथा  
 स्यात्तेन मा भूदिति कश्चात्र विशेषः तेन  
 वा समर्थेन न वा सति उपपदसमासो नित्य  
 समासः षष्ठी समासः पुनर्विभाषाननुच  
 नित्यः समासो नित्यसमासो यथा विग्रहो  
 नास्ति नेत्याह नित्याधिकारेयः समासः  
 स नित्यसमासः नैव शक्यो यद्यपीभाव  
 स्यात् नित्यसमासता प्रसज्येत तस्माच्चित्य  
 समासो नित्यसमासः यस्य ग्रहो नास्तीति  
 ति यमेव पदकारः किमर्थः नैतदस्ति  
 सिद्धे विधिनारम्भमागोतरेणैव कारेनि



यमार्थो भविष्यति इष्टो वधारणार्थस्त  
 हि भविष्यति एवं यथा विज्ञायेत शुभे  
 वाच्येनेति मैत्रेयि विज्ञायेत शुभे  
 वेति शुक्तिवेदाती कश्चिदयशस्य  
 दर्थो विधिः स्यात् शुक्लीयाह विधयेन  
 लक्षणकुलमिमं नतदस्ति प्रयोजने शुत  
 रंगत्वादसमासो भविष्यति इदं तर्हि  
 प्रयोजने शुभे वयत्तल्यविधानमुपय  
 दंतत्रयथा स्यादमावायेन च यत्तल्यवि  
 धानमुपपदेत समास इति शुभे भोजने  
 शुभे भक्ता शुभादिषु प्राप्तवियेः समास  
 प्रतिषेधे चोदयिष्यति सतवत्तलो भव  
 ति शेषो व शेष इत्युच्यते कः शेषः ये  
 षोपदानो मनुकः समासः शेषः शेष  
 वचने पदतश्चैत्राभावात् शेषवचने पद  
 तश्चेतत्त्रिकिकारणभावात् नहि मेति  
 पदानियेषोपदानो मनुकः समासः शुभे  
 तस्तर्हि शेषग्रहणं यि शुभे शुभतः समा  
 सः शेषः शुभे तश्चेरविशिष्ट शुभे तश्चे  
 दविशिष्टमेतद्वति कृतः पदतः नहि स  
 तर्थापेयुष्ये शुभतः समासः विकृतस्तर्हि  
 शेषग्रहणं यमार्थिकमानकः समासः

श्री  
 महा  
 भा

३५२

मशेषः कस्य चानकः प्रथमायाः ॥ ॥  
 इति श्रीमद्भगवत्पूज्यं जलिसुनिविरचिते  
 व्याकरणमहाभाष्ये द्वितीयोऽध्याय  
 स्य द्वितीयपादे प्रथममाह्निके ॥ ॥  
 अथैकमन्यपदार्थे पदग्रहणं किमर्थं  
 इहानेकमन्यार्थं इतीयत्तु चमाने वाक्य  
 र्थेपिवद्भोहिः स्यात् यथा मे माना त  
 यामेपितास्तस्मात्तर्भा इति पदग्रहणं  
 पुनः क्रियमाणं न दोषो भवति शुभ्यात्  
 ग्रहणं किमर्थं अनेके पदार्थे इतीयत्तु  
 चमाने सपदार्थेपिवद्भोहिः स्यात् रा  
 जपुरुषः तत्तपुरुषः इति नैतदस्ति प्रये  
 जने तत्पुरुषः सपदार्थेनाथको भविष्य  
 ति भवेदेकमेताधिकारे सिद्धे परकार्ये  
 नेतन्न सिध्यति शुभे भसामण्या च तत्पुरु  
 षः परकार्येत्वादद्भोहिः प्राप्नोति पर  
 कार्यत्वेन च दोषः शेष इति वर्तते शुभे  
 षत्वान्न भविष्यति शेषवचन उक्ते किम  
 र्थं तत्र शेषवचना दोषः सत्यासमाना  
 धिकरणान्न समासे प्रवद्भोहिः इति  
 षेय इति अथैकमेताधिकारे नार्थो न  
 ग्रहणं नपकमेताधिकारे नार्थः शुक्ति

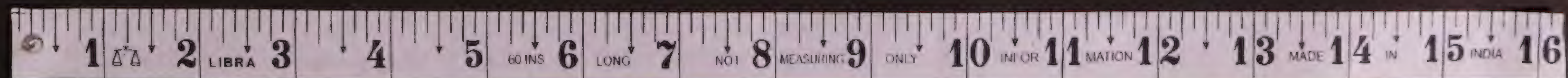


माणं न्यग्रहो यथैव तत्पुरुषः स पदा।  
 छे वद्वीहिवाथने एवमन्यपदार्थे पिवा  
 येन ग्रहानेकग्रहो किमर्थं ग्रहपदार्थे  
 इति यत्प्रमाणे एकस्यापि पदस्य वद्वी-  
 हिः स्यात् सपिषोयि स्यात् मथनोपि स्या  
 न गोमात्रस्यापि स्यात् नैनदस्ति प्रयोजनं  
 स्वप्नपेतिवर्तने इदं हि प्रयोजनम् वद्वी  
 नामपि समासो यथा स्यात् सुसूक्ष्मजा-  
 टकेण नवनता जिनवाससा उत्तरार्थे वा  
 नेकग्रहकर्तव्यम् चार्थे हेतुनेकमितीहा  
 पियथा स्यात् सत्तत्पराय यथा वावदिरय  
 लाणा इति एतदनास्ति प्रयोजनम् आच-  
 र्यप्रवृत्तिज्ञापयति वद्वी नामपि समासो भ-  
 वतीति यदयमुत्तरपदे हि गुणास्ति तस्य  
 रूपोपिवद्वीनात हि प्रामोति ग्रहो न तस्य  
 रूपउच्यते तेन वद्वीना न भविष्यति तस्य  
 रूपोपिवद्वीनात हि वचनमुपसंजनाथे।  
 म् ग्रहानेकग्रहो क्रियते उपसर्जनसंज्ञा  
 र्थम् प्रथमानिदिष्टसमास उपसर्जन-  
 मित्युपसर्जनसंज्ञायथा स्यात् चित्रगुः श-  
 वलगरिति नवैकविभक्तिज्ञात् नवेन।  
 दपि प्रयोजनमस्ति किं करणम् एक।

श्री.  
 महा.  
 भा.

३५३

विभक्तिज्ञात् एकविभक्तिचाष्टनिपा-  
 तस्य उपसर्जनसंज्ञा भविष्यति चित्रगुः श-  
 वलगुः चित्राग्रस्य गावः चित्रगुस्ति इति  
 चित्राः ग्रस्य गावः चित्रोपपन्नचित्राग्रस्य  
 गावः चित्रगुना कृतम् चित्राग्रस्य गावः  
 चित्रगवेदो हि चित्रः ग्रस्य गावः चित्रगोरा-  
 वयः चित्राग्रस्य गावः चित्रगोः स्तम् चि-  
 त्राग्रस्य गावः चित्रगोति ये हि चित्राः शु-  
 स्य गावः चित्रगो यदि न हि यत्र कृतं चिदे-  
 व किंचित्पदमयान्ते एव विभक्त्या योगः  
 क्रियते तदप्येकविभक्तिप्रकृतं भवति ३।  
 हापि प्रामोति राजकुमारी तत्तत्कुमरीति  
 राज्ञो या कुमारी राजकुमारीति ह्येते राज्ञो  
 या कुमारी राजकुमारीपण्य एव राजकुमा-  
 यो कृतं राजकुमार्येदे हि राजकुमार्याया  
 नय राजकुमार्याः स्वे राजकुमार्यानि यो-  
 हि राज्ञो या कुमारी राजकुमारीति एक-  
 विभक्तिप्रकृतमेव यन्नित्यम् नचेत्तन्नित्यमे-  
 कविभक्तिप्रकृतमेव राज्ञः कुमारीपण्यरा-  
 ज्ञः कुमारीपण्यरापि भवति किंवक्तव्य-  
 मेतत्तन्निहिकथमनुच्यमानं गम्यते एक।  
 ग्रहणं सामर्थ्यात् यदि हि यदेकविभक्ति



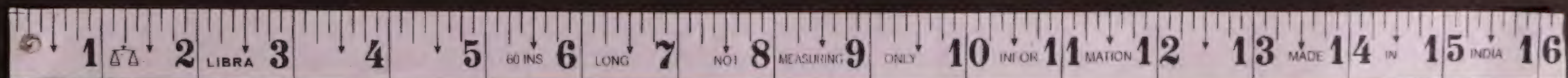


पुक्तवत्स्यादिभक्तिप्रकृतमहर्षिनिपातः  
 त्ववद्भ्यात पदार्थाभिधानेनप्रयोगानु  
 पपत्तिरभिहितत्वात् पदार्थाभिधाने  
 नुप्रयोगस्यानुपपत्तिरभिहितत्वात् पद  
 र्थाभिधानेनप्रयोगस्यानुपपत्तिः चित्र  
 गुदेवदत्तश्रुतिकारणम् अभिहितत्वा  
 त् चित्रगुशब्देनाभिहितः सार्थश्रुतिरुक्ता  
 नुप्रयोगानुपपत्तिरभिहितत्वात् नवानभिहितत्वा  
 त् नवैषदोषः किंकारणम् अनभिहि  
 तत्वात् चित्रगुशब्देनानुभिहितः सार्थश्रु  
 तिरुक्तानुप्रयोगोभवेत्यति कथमनुभि  
 हितः यावैतदानीपवाक्तव्यपदार्थाभिधा  
 नेनप्रयोगानुपपत्तिरभिहितत्वादिति  
 सामान्याभिधानेहिविशेषानुभिधानम्  
 सामान्येह्यभिधीयमानेविशेषानभिहि  
 तोभवति तत्रावश्यविशेषार्थिनाविशे  
 षानुप्रयोक्तव्यः चित्रगुः कः देवदत्तश्रुतिभ  
 वेत्तिहम् यदासामान्येहति यदातत्त्व  
 विशेषेहतिस्तदानुसिध्यति चित्रगावो  
 देवदत्तस्यतदपिसिद्धम् कथंनैतदभय  
 प्रगपद्भवति वाक्चसमासस्ययदावाक्य  
 नतदासमासः यदासमासः सामान्येनत

श्री.  
 महा.  
 भा.

३५४

दाहतिः तत्रावश्यविशेषार्थिनाविशे  
 षानुप्रयोक्तव्यः चित्रगुः कोदेवदत्तश्रुति  
 सामान्येवतर्ह्यनुप्रयोगानुपपत्तिरभिहित  
 चित्रगु चित्रगु किंचित्रगुसर्वमिति सामा  
 न्यमपियथाविशेषस्तद्विचित्रविरुक्तः  
 संदेहः स्यात् सर्वेयाविसंवेदितत्रावश्य  
 विशेषार्थिनाविशेषानुप्रयोक्तव्यः अ  
 यथाविभक्त्यर्थीभिधीयते यत्तत्रावश्य  
 कृतम् यहिभक्त्यर्थीभिधीयते अत्रहिम  
 र्थेयानुदेवर्तने विभक्त्यर्थीभिधाने  
 ह्यस्यालिंगसंख्यापचारानुपपत्तिः वि  
 भक्त्यर्थीभिधित्युद्देश्यस्यालिंगसंख्याभा  
 मुपचारेनापचरते बहुवचम् बहुवचः  
 बहुवचो बहुवचाश्रुति अयस्याहु विभ  
 क्त्यर्थीभिधानेद्वेयस्येति लिंगसंख्याभा  
 विभक्त्यर्थीउपचारेनुपपन्नः बहुवचं व  
 ह्यवा बहुवचः बहुवचो बहुवचाश्रुति क  
 थंनयस्यालिंगसंख्याभ्यामन्यस्यापचारः  
 स्यात् सिद्धतयथागुणावचनेषु सिद्धम्  
 तत् कथंयथागुणावचनेषु कथंयथाव  
 चनेषु गुणावचनानादिशब्दानामाश्र  
 यतो लिंगवचनानि भवेतीति तथेया अ





केवले शुक्लाशरी शुक्लः केवलः  
 को केवलो शुक्लावला इति यदसौ  
 इत्येति तौ भवति गणस्य यल्लिगव  
 चने चतस्रणापि भवति पतमिहा  
 पियरसौ इत्येति तौ भवति विभक्त्यर्थ  
 स्तस्य यल्लिगव चने चतस्रस्य सामस्यापि य  
 दितर्हि विभक्त्यर्थो भिधीयते कृत्स्नः प  
 दार्थः कथमसिद्धिर्भवेति सद्व्यः स  
 लिगः संसाद्य शुभं यद्गणसामर्थ्यात्  
 इहानेकमप्यपरशतो यतासिद्धे कथं  
 नः परेवामहतिः स्यात् प्राहेत्येषः प्राहे  
 संभवार्यं कार्यं विज्ञास्यते सोयमेवंमि  
 हे सति यदर्थं गृह्णकरोति तस्यैतत्प्रयो  
 जने कृत्स्नः परार्थो भिधीयते सद्व्यः स  
 लिगः संसाद्येति यदितर्हि कृत्स्नः प  
 दार्थो भिधीयते तैसाः साव्याशुविषयो  
 नसिध्यति उक्तं वाकिमुक्तं लोभनाव  
 उक्तं सिद्धे तस्यैवः प्रातिपरिकुविशेष  
 तात्वात्साधेरावादय इति साव्याशु  
 के कर्मोदीनामनक्ता एकत्वादय इति  
 कृत्यासाव्याभविष्यति प्रथमानां हेन  
 प्राप्नोति समयादविष्यति यदि साम

श्री-  
 महा-  
 भा-  
 ३५५

यिकीन नियोगतः प्रत्याः कस्मान्न  
 भवेति कर्मोदीनामभावात् पश्येत्तर्हि  
 प्राप्नोति शेषलक्षणापरी शुभापत्त्या  
 नभविष्यति एवमपि पितृकदः प्राप्नो  
 ति एकस्मिन्पि द्विवचनवद्भवचने प्रा  
 मुतः द्वयोरप्यकवचनवद्भवचने वद्  
 द्विपि द्विवचने कवचने शुभानोच्यतया  
 भविष्यति शुभवासेत्यानामर्थपरप्र  
 थानासाव्यायमनयाविशेषं यदि च  
 चप्रथमानस्यानसाव्यायमविशेषितं  
 स्यात् शुभवावत्पतितवचनगृह्णा  
 यप्रयोजने उक्तं स्पष्टेकत्वादिसुप्रथ  
 मायथा स्यात् एवमपि पश्येत्प्राप्नोति कि  
 कारणं वा भिचरमेव हिलिगसाव्यासमा  
 स सुशार्थं प्रनयं भिचरति प्रभिहितः  
 सायानभृतः प्रातिपरिकार्यः संपन्नः  
 ततः प्रातिपरिकार्यं प्रथमेति प्रथमाभ  
 विष्यति नतहीरानीति देभवति चित्र  
 मोदवदनेति भवति वाद्यमर्थमप  
 द्यपश्येति गणानेकतया वद्भवति स  
 मानाधिकरणत्वात् समानाधिकरणानां  
 वद्भवति हेतुतयः किप्रयोजने वाधिक



एतानां समानाधिकरानां वद्वीहिर्व  
 कृत्यः किंप्रयोजनेन अधिकरानां माभू  
 दिति पंचभिर्भूतमस्येति अथ यानां च  
 अथ यानां च वद्वीहिर्व कृत्यः उच्यते  
 नीचैर्मितः समस्यमानपूर्वस्योत्तरपद  
 लोपश्च समस्यमानपूर्वस्य वद्वीहि  
 र्व कृत्यः उत्तरपदस्य च लोपो व कृत्यः कंठे  
 स्याः कालाः अथ कंठे कालः उच्यते  
 मत्वमस्य उच्यते त्वरमावः समराप  
 विकारस्य अथ समराप विकारस्य अथ  
 वद्वीहिर्व कृत्यः उत्तरपदस्य च लोपो व  
 कृत्यः केशसंहारश्च अथ केशचरः  
 वर्णविकारो लकारो सवर्णान्तकारः प्रा  
 दिभ्यो यान्तस्य प्रादिभ्यो यान्तस्य वद्वी  
 हीहिर्व कृत्यः उत्तरपदस्य च लोपो भवतो  
 निव कृत्यः प्रपत्तिर्पत्तिः प्रपत्तिः प्रपत्ति  
 पत्ताशः प्रपत्ताशान्नोऽस्यार्थानो न्नोऽस्य  
 र्थानां वद्वीहिर्व कृत्यः उत्तरपदस्य च लो  
 पो व कृत्यः अविद्यमानपुत्रः अविद्यमान  
 विद्यमानभार्यः अविद्यमानः तन्तद्दीहिर्व कृत्य  
 नवानभिधानादसमानाधिकरणोऽसंज्ञा  
 भावः नवान्वक्तव्यः समानाधिकरानां

श्री  
 महा  
 भा

३५६

वद्वीहिः कस्याच भवति अनुभिधाना  
 त तच्च वचनमनभिधानं भवितव्यं किं  
 माणोपि परिगणने यत्रानभिधानं भवति  
 नतवद्वीहिः तद्यथा पंचमकेऽप्येति  
 अथ तस्मिन् नानभिधाने यदि हतिपरिग  
 णने कियते तर्हि परिगणनमपि कर्तव्यं  
 तत्कर्तव्यं कर्तव्यं अर्थनियमे मन्त्रेण ग्रहणे  
 कर्तव्यं सत्येयः सवद्वीहिर्व कृत्यः  
 कृत्यः तस्याचोत्तरस्य च नार्थः एवं च कृत्यो  
 त्तरस्य योगस्य वचनाय उपपन्ना भवति  
 केचित्तावदाहुः यद्वीहिर्व कृत्यं स्या  
 यावया सन्नादराधिकमोऽप्यः स्या  
 इति अपरग्राहः यद्वीहिर्व कृत्यं कर्म  
 प्रवचनेनाप्रयमायाः कर्मप्रवचनेना  
 प्रयमाया वद्वीहिर्व कृत्यः ऊदोरथो  
 येन ऊदोरथो न दान् उपहतः पशुः रु  
 दाय उपहतः पशुरुदः उदतगोरनोऽप्यः  
 स्यात्ताः उदतगोरनोऽप्यः यदि कर्म  
 वचनेनेत्युच्यते अथ कर्तव्यं वचनेन कर्तव्यं  
 प्राप्तमदकं ग्रामं प्राप्तोदकं ग्रामं प्रा  
 ताशुनिधयो ग्रामं प्रागता निधिग्रामः  
 कर्तव्यं वचनेनापीति वक्तव्यं अथ प्रयमाया



इति किमर्थं वृष्टेदेवेगतः प्रयाप्रयमा  
 याश्चामाने इहकस्मान्भवति वृष्टे  
 देवगतेपश्येति तद्विरेगाप्रयमा स्तुव  
 धिकारेस्तिस्तीगारिवचने स्तुवधिकारे  
 स्तिस्तीरेत्यपसोद्यानेकर्तव्ये शुस्तिस्ती।  
 रात्रास्ती ततर्हि वक्तव्यं नवावयत्ता  
 त नवावक्तव्ये किंकाराण्युवायत्तातु  
 वयमेवास्तिशब्दः नैवास्तेलटकशम  
 व्ययते उपसर्गविभक्तिसरप्रतिरूपका  
 च्छनिपाताभवतीतिनिपातसंज्ञा निपा  
 तावयमिवावयसंज्ञा किंसब्रह्मचारी  
 निकोयसमासः वद्ब्रह्मोहिरिग्राह कोण  
 विशहः केसब्रह्मचारिणोऽस्ति यथेवंक  
 टइतिप्रतिवचनेनोपपद्यते नह्यन्यत्  
 हेतामयाव्यये एवेतर्ह्येवविग्रहः करि  
 ष्यते केसोसब्रह्मचारीकिंसब्रह्मचारीति  
 प्रतिवचनेचवदितोपपद्यते स्वरेयदोषो  
 भवति किंसब्रह्मचारीतिस्वरः प्रसज्येत  
 किंसब्रह्मचारीतिचेष्टते एवेतर्हिपवंति  
 ग्रहः करिष्यति कःसब्रह्मचारीकिंसब्र  
 ह्मचारीतिभवेत्यनिवचनेनामोपपन्नसरे  
 तदोषोभवति एवेतर्ह्येवविग्रहः करिष्य

श्री  
 महा  
 भा

343

नेकः सब्रह्मचारीतवकिंकिंसब्रह्मचारी  
 नमिति शुशवापुनरस्त्वयमेवविग्रहः  
 केसब्रह्मचारिणोऽस्ति ननचोक्तकट  
 तिप्रतिवचनेनोपपद्यते इतिनेषदोषः  
 शुशोकराणिनाथेनभविष्यति तद्यथाक  
 श्चिराह शुशोकरवाणीति एकमुदाहृ  
 त्ति कर्तव्यंनज्ञातेकमीप्सुनज्ञानंभव  
 ति कश्चिराहाशोकरिष्येमुपरग्राहकिय  
 तामितिकमेणानज्ञातेकमीप्सुनज्ञानंभ  
 वति यथेवतुल्यपिकेसब्रह्मचारिणोऽस्ति  
 कटइत्येकेसंबंधादेतद्भाते यमपिकट  
 इति एवेकटइत्येकेसंबंधादितद्भातेयथा  
 नूननेपिकराइति नावत्त्वपित्तसमासेन  
 शक्याः प्रतिनिर्देशे उपसर्गनेहितेभव  
 ति शुधेत्तीयाइतिकोयसमासः वद्ब्रह्म  
 हिरिग्राहकोणविग्रहः शुधेत्तीयायमेवा  
 भित्तिकः समासार्थः समासार्थोपपद्य  
 ते शुनेपदाशोनामभवति येषोपदाशो  
 समासः ततोऽप्यपराधः शुनेपदाशोः  
 एवेतर्ह्येवविग्रहः करिष्यते शुधेत्ती  
 यमनयोरितिकः षष्ठ्यर्थः षष्ठ्यर्थोप  
 पद्यते किंचित्तयोरप्येभवति शुस्तिता

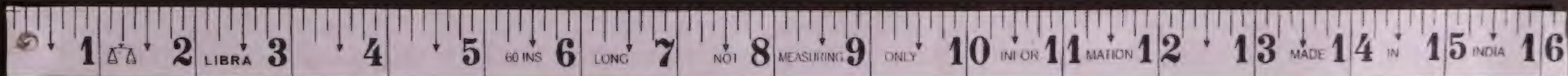


यमेवविग्रहः प्रथेत्तृतीयमेवमिति न  
 नचोक्तं समासाद्योपापयत इति नैषरो  
 षः प्रवयवेनविग्रहः समुदायः समासा  
 यः ययववेनविग्रहः समुदायः समासा  
 यः प्रसिद्धितीयो न समारपोऽवे संकषि  
 णादितीयायस्यवलेकस्यवथनो हयो  
 दिवचनमिति दिवचनप्रमोति प्रस्तन  
 यमेवविग्रहः प्रथेत्तृतीयमनयोमिति न  
 नचोक्तं सप्रथोपापयत इति नैषरो  
 षः इरेतावदयेप्रयुक्तः प्रथेदेवदत्त  
 एभातेति कः सप्रथः तत्रेतत्पादकसा  
 त्याउभावरतिनचवाते तयथासायिका  
 नामेकप्रतिप्रयउधितानोपानरुत्पायवि  
 प्रतिष्ठिमानानोनकश्चित्तरस्यमभिम  
 वेथोभवति एवमातीयकभ्रातृत्वनाम  
 प्रवेयुक्तः सप्रथोऽप्यते इहापिप्रुक्तो  
 दृश्यते इहतांथेत्तृतीयाप्रानीयेतामि  
 त्पर्यस्यानपनेनप्रमोति प्रस्तनयमेव  
 विग्रहः प्रथेत्तृतीयमेवमिति ननचोक्तं  
 मसादितीयो न समारपोऽवे संकषिणादि  
 तीयावलेकस्यवथनो इति हयोदि  
 वचनमिति दिवचनप्रमोति नैषरोषः

श्री  
 महा  
 भा

३५८

प्रथेत्तृतीयोतः प्रादोसोवप्रयोगो प्रसि  
 सहायवाचीनयः सहायवाची तस्येदे  
 ग्रहाणो प्रसिद्धितीयोसिसहायइति  
 गण्यते एवमप्येकवचनप्रमोति एका  
 र्थादिसमुदायभवेति तयथा प्रातेपु  
 येवनमिति प्रस्तनयमेवविग्रहः प्र  
 थेत्तृतीयमनयोमिति ननचोक्तं मथेत्  
 तीयाप्रानीयेतामित्पर्यस्यानयनेनप्रा  
 मोति नैषरोषः भवति वज्रवीहोतह  
 णमेविज्ञानमपीति तयथा प्रुक्तवास  
 सममानयः लोहितोस्मीवाः प्रचरेति  
 तद्गणप्रतीयतेतद्गणाप्रचरेति प्रथ  
 वाप्रनरस्तयमेवविग्रहः प्रथेत्तृतीयमे  
 वमिति ननचोक्तं मेवचनप्रमोति नैष  
 रोषः संख्यानामेयपरप्रथानां संख्यायम  
 नयविशेषो परिचायेकवचनस्यात्सोवा  
 यमविशेषितस्यात् इहतांथेत्तृतीया  
 दोगाभति प्रथेत्तृतीयमेवविग्रहः प्रवय  
 वेनोपापयते नैषरोषः समुदायप्रुद्धि  
 प्रेहताः शब्दः प्रवयवेष्वापिवर्तते तय  
 थाएवेष्वालाः उत्तरेष्वालाः तैलम्भ  
 कं चेतभक्तं प्रुक्तोत्तः कस्यइतिप



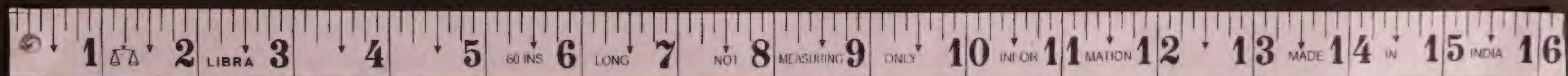


वमयेममरायेशोपाशाः प्रवृत्तोवये  
 पिवर्तते यवायतस्तममरायनवाभि  
 चरति कश्चनवाभिचरति अर्थयोगाः शो  
 गो सुधीरकं प्रनवाभिचरति सांख्यया  
 दिवाः चिचतगति कोयसमासः वद्वी  
 हिरिमाहकोमविग्रहः दोवात्रयोवेति  
 भवद्यदावद्वीमानयनेतदावद्वच  
 नमपपन्ने यदातत्तदावानीयतेत  
 दानसिध्यति नयापिसिद्धं कथम केचि  
 तावदाहः अविज्ञातयेवद्वचनेप्रया  
 केवामितितययाकतिभवनः प्रज्ञाः क।  
 निभवतोभावाति अपरप्राज्ञः द्वेवेय  
 केत्रयोवेतिगम्यते प्रयोवेत्यकेदोवेतिग  
 म्यते सैषायेचापिशनावावत तत्रयुक्तं  
 वद्वचने दिश्याः त्रिदशाति सांख्य  
 समाससुजेतत्तासांख्यप्रसिद्धिः सांख्य  
 माससुजेतत्तासांख्यप्रसिद्धिः नस्मि  
 जेतासांख्यास्ति पवतयेवविग्रहः कोरिण  
 नेदोराशाशतोदिदशाति पवमणक।  
 गतत्तासांख्यप्रसिद्धिः नह्यकारोतास  
 ख्यास्तिप्रस्तनह्यमवविग्रहः हिदशा  
 दिदशाति नवचोकेसांख्यसमाससुजे

श्री  
 महा  
 भा

३५४

तत्तासांख्यप्रसिद्धिरिति नवासुजेत  
 तात नवचोकेः किंकाराणो सुसुजे  
 तत्तात सुजेतेनच्यतेनचात्रसुचप  
 प्रणामः किंप्रनः काराणोसुभिहितार्थ  
 तात सुभिहितः सुजर्थः समासनेति  
 क्तासमासेसुज्जभविष्यति किंच  
 भोः सुजर्थेति वासमासउच्यतेन  
 त्वत्सुजर्थेति समसिउच्यतेगम्य  
 तेसुजर्थः कथं यावतासांख्यसांख्य  
 यासांख्यायते सक्रियावाह्यार्थः सच  
 उक्तः समासेनेतिक्तासुज्जभविष्यति  
 अशिष्यः सांख्योत्तरपदः सांख्ययवाभिप  
 यित्वात अशिष्यः सांख्योत्तरपदोवद्वी  
 हिः किंकाराणो सांख्ययवाभिपयित्वा  
 त सांख्ययवार्थस्याभिधीयते तत्रागद  
 र्थेनेवे सिद्धं भवेत्तिहमपिनिशाः अ  
 धिकत्रिंशाति यत्रेतदिचार्यनेविशा।  
 त्यादयोशार्थवासुः परिमाणीनेवेति  
 इरेतनसिध्यति अधिकदशाति यत्र  
 निषागतः सांख्यसांख्ययपववर्तते उ  
 पदशाति कोयसमासः वद्वीहिरि  
 त्याहकोमविग्रहः दशानासमीपेउप





दशाति कस्यपनः सामोणमर्थः तप  
 मययेवेनापराधोभवति तत्रप्रथ  
 मानिदिष्टेसाव्याग्रहणोपायमकर्तम  
 त्वर्थेवापर्वविधानात् अथवामतर्था  
 वयोगः अमन्तार्थोयमारभः कवभावता  
 र्थेअथवाकप्रमाभूयति दिङ्मादिक  
 समाससहसोप्रयोश्चात्तरालप्रधानाभि  
 धानाभिधानात् दिक्समाससहयोग  
 योश्चाशिषोवद्भूः कभोः अतएव  
 प्रधानाभिधानात् दिक्समाससहयो  
 गेचात्तरालप्रधानेचाभिधीयते तत्रात्र  
 पदार्थश्चेवसिद्धे यद्यवेदत्तिगृहोदि  
 क समानाधिकरालक्षणाः प्रवद्भावेन  
 प्रामोति अथपुनरियमेवदत्तिगृहमेव  
 एवंतिक्तसमानाधिकरालक्षणाः  
 प्रवद्भावः सिद्धोभवति नसिध्यति भाषि  
 तेष्वस्त्यप्रवद्भावः नचैतोभाषातपुस्त  
 ननचभोः दत्तिगृहप्रवद्भावश्च  
 सिभाषाते समानायामाकृतयद्भाषित  
 प्रेक्षे आकृत्यतरेवैतोभाषितपुस्तोद।  
 दत्तिगृहवैतिदिकशब्दोदत्तिगृहः सर्वत्र।  
 तिवावस्थाशब्दो यदिपुनरिदिकशब्दास्यपि

यो  
 मरु  
 भा

वावस्थाशब्दः सः कथंयानिदिगपदि  
 शान्तिकार्याणिपदादिशोवावस्थावद्भा  
 ति यदिद्वियोयोदिशिर्वर्ततेसमादिक  
 शब्दः रमणोपादिधितिप्रसंगोभवति र  
 मणोपादिक शोभनादिक अथमतमे  
 तत् दिशिदृष्टः दिग्दृष्टः दिग्दृष्टः शब्दो  
 दिकशब्दः दिशयोतन्मिचरतीति रमो  
 णोपादिधितिप्रसंगोभवतीति पुनरव  
 द्भावनप्रामोति एवंचक्रत्वादिकस  
 माससहयोगयोरेतानप्रधानाभिधाना  
 दिगव ननचोक्तदत्तिगृहोदिक समा  
 नाधिकरालक्षणाः प्रवद्भावोभवती  
 तिनैषदोषः सर्वनाम्नोदत्तिमात्रेप्रवद्भा  
 विनपरिहृते अथवामतर्थावर्तयोगः अ  
 तार्थोयमारभः कवभाष्येवा अथवाकप्र  
 माभूयति तत्रतिनेतृतीयासममतेषु।  
 क्रियाभिधानात् तृतीयासममतेप्रवशि  
 षोवद्भूद्विः किंकारणं क्रियाभिधाना  
 त क्रियाभिधीयते तत्रात्रपदार्थश्चेतिव।  
 सिद्धे नचैकशेषप्रतिषेधार्थं नवाप्र  
 शिष्यः किंकारणं एकशेषप्रतिषेधार्थं  
 भिदेवक्तव्यं एवंदीर्घावर्तदीर्घार्थे



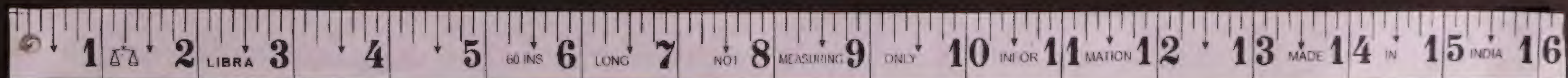


देवतत्त्वकेषां केशिषा देवतयोजने  
 यद्यस्य यद्यस्य नियोगात्तेनैव दीयते  
 स्यात् अथेदानीमनेषामपि दृश्यते  
 इति दीयते न प्रयोजने भवति मन्त्रयो  
 वाश्वयोः युमनायो यमारेभः कव  
 भावायेवा अथवा कश्चात् भूदिति चा  
 येदं चार्थेय इत्युच्यते च अथार्थे न  
 च समामस्तु न पदाते पादे वा षड्ययमे  
 तायां समामभिधेयवर्तिगवचनानि  
 भवेतीति यथेदानीमभिधीयते न तस्य  
 लिङ्गसंख्याभ्यां योगोक्ति नैवेवाचनिक  
 मन्त्रिगता संख्याता वा कितर्हि स्वाभाविक  
 मेतेत तयथा समानमोहमात्रानोचथो  
 यमानानां च केचिदर्थे स्तुतिपरेन न  
 चेदानीं कश्चिदर्थवान्मतः सर्वैरर्थवद्भि  
 शको भविते कश्चिद्वानर्थक इति सर्वैर  
 नर्थकैः तत्र किमस्माभिः शक्यं कर्तुं य  
 तत्राकस्मात्सालिङ्गसंख्याभ्यां योगोना  
 क्तिसमासचर्चति स्वाभाविकमेतत् अ  
 थवा अयतो लिङ्गवचनानि भविष्यति त  
 यथा अक्तवस अक्ताशादौ अक्तः के  
 वलः अक्ता केवलौ अक्ताः केवलाः इति

श्री  
 महा  
 भा

३५

यथोद्देश्यो भवति शुभास्तस्य वलि  
 गोचने च तत्समासस्यापि भविष्यति  
 अथेह कस्मान्न भवति यास्तिकथाय  
 वैयाकथाय कदथायैव कवच ३।  
 विष्णुकथायैमोमोसकथेति शेष इति व  
 र्त्तते अथेव तान्न भवति यदि शेष इति  
 वर्त्तते अथेव तान्न भवति यदि शेष इ  
 तिवर्त्तते उपास्त्राते स्थूलमिकते तूली  
 गोमहाद्वरे द्वाणोचरणाको गते माता  
 तास्तां कृत्वा कृताकृते रेत्यत्र सिध्यति  
 नैवेद्येषु अथ दिव्यतमत्वरुते चार्थे  
 हवचने समामेपि चार्थप्रत्ययादनिष्टप्र  
 संगः चार्थे समामेदेहवचने चार्थमे  
 प्रत्ययादनिष्टप्रामोनि अहं हनेयमा  
 नोगामस्य प्ररुषणस्य वेवस्तो न नृप।  
 तिस्रराया इवर्त्तमेदी ईदृशस्तथावरुणाभा  
 युगादिमिति सिद्धेन प्रगापदधिकरणव  
 चनेदो भवतीति वक्तव्यं तत्र पुंवद्भाव  
 प्रतिषेधः तत्र पुंवद्भावस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः  
 एहि रक्षा समानाधिकरणलक्षणाः येव  
 द्भावः प्रामि विप्रतिषिद्धे प्रचानपपतिः वि  
 प्रतिषिद्धे प्रचप्रगापदधिकरणतयाः न





पपतिः शीतोसंखडः नननमो  
 किंकारो सतिप्रतिवातेनहिः तंउः  
 तप्रतिवातेनचसंवे यत्तावड्यते न  
 त्रप्रवडावप्रतिषेधरति इदेतावड्यप्र  
 वाः प्रथेदकस्मान्नभवति दर्शनीयमा  
 ना शुभमतेतत प्राक्समासायात्रासा  
 मानाधिकरणमिति तदोद्योभवति य  
 दपुन्यतेविप्रतिषिद्धेचानपपतिमिति  
 सर्वेष्वशब्दाविप्रतिषिद्धाः इहापिस्तत्।  
 मगोधाविति सत्तशब्द प्रपुन्यमानः स  
 तार्थसंप्रत्याययति मगोधाथनिवर्तय  
 ति मगोधाशब्दः प्रपुन्यमानो मगोधाथ  
 संप्रत्याययति सत्तार्थनिवर्तयति यत्र  
 चेष्टुक्ताप्रगधिकरणवचनतादृश्यते  
 इहापिपुक्तादृश्यते पवमपि शब्दोवा  
 पर्यप्रयोगादर्शोवापयंभिधानेप्रमोति  
 अतः किम पुगपदधिकरणवचनतायाय  
 नपपतिः सत्तमगोधा सत्तमगोधा इति  
 यथेवहिशब्दानोपायोपयंतदुर्दशनामा  
 पिभवितयो शब्दोवापर्यप्रयोगादर्शो  
 वापयंभिधानमिति चेदिवचनवड्वच  
 नयोरनुपपतिः सत्तमगोधासत्तमगोधा

श्री  
 महा  
 भा

३५२

इति सत्तशब्दः सार्थकोनिवृत्तः मगोधा  
 शब्दः अस्मिन् एकपदार्थः तस्यैकार्थत्वादे  
 कवचनमेव प्रमोति विग्रहेचपुगपदव  
 नेत्तापके पुगपदचनस्यावत्त्वपि पुगप  
 दधिकरणवचनतादृश्यते यावाहतामा  
 यावाचिदस्येष्टिबीमनमेते इति किमेत  
 त पुगपदधिकरणवचनतायादयोदुल  
 के विग्रहेकिलनामपुगपदधिकरणव  
 तायात् किंपुनः समोसममुदायान्तिह  
 समुदायान्तिहमेतत् अतः किं समुदाया  
 न्तिहमिति हिवचनवड्वचनप्रसिद्धिश्च  
 दिता तस्याः परिहारः समुदायान्तिहमिति  
 चिन्नेकार्थत्वात्समुदायस्य समुदायान्ति  
 हमिति चेत् तन्न किंकारो एकार्थत्वा  
 त्समुदायस्यैकार्थ्यादिसमुदायाभवति  
 तद्यथा शान्त्यर्थे वनमिति नैकार्थ्यं नाय  
 मेकार्थः किंतु हिद्यर्थोवड्वचनलोपि  
 ह्यर्थः मगोधापि ह्यर्थः यदि तद्विसत्तम  
 गोधावभावापि ह्यर्थोतयोरनेकार्थत्वाद  
 इवचनप्रसंगः तयोरनेकार्थत्वादइव  
 इवचमिति वचनेप्रमोति तयोरनेकार्थ  
 त्वादइवचप्रसंग इति चेन्न वड्वचनभावात्



श्री  
महा  
आ

253

तद्विषये चेत्तद्विषये सत्त्वमगोपयेत् किं  
विषये हं हविषये युक्तं पुनर्नियतवि  
षयानामशब्दाः स्युः वाटं युक्तं शुभम्  
पितद्विषयदर्शनात् शुभम् अपि नित्यम्  
विषयाः शब्दादृश्यन्ते तद्यथा समान  
रक्ते वर्णौ गौर्लोहित इति भवत्यस्यः  
शौण्ण इति समाने कृष्णवर्णौ गौः कृष्ण  
इति भवत्यस्योद्भूत इति समाने वर्णौ कृ  
ष्णगौः स्युः इति भवत्यस्यः कर्कश इति य  
दित्तु सत्त्वोपि मगोपः मगोपोपि स  
त्त्वः एकेनोक्तत्वादपरस्य प्रयोगो न पप  
न्न इति चेत्तत्र किं कारणं अनुक्तत्वात्  
तत्त्वोपमगोपस्य अनुक्तः सत्त्वोपम  
गोप इति कृत्वा मगोपशब्दः प्रयुज्यते क  
थमुक्तः यदि दानीमेवोक्तं सत्त्वोपमगो  
पः मगोपोपि सत्त्वः इति सहभूतावयो  
मस्यार्थमाह तत्रैतदर्थकभूतौ किं का  
रणं अभिधाने पुनः स्वाभाविकमभिधा  
ने शुभत्वे ह्येवोचितं सत्त्वमगोपोपशब्द  
मकल्पिकौ कौचित्क्रियागोमवा स  
त्त्व इति वा ये सत्त्वः तत्रोदादिष्वेके संदेहः स्या  
त् किमिमो सत्त्वोदादिस्त्वित्यगोपोपौ शु

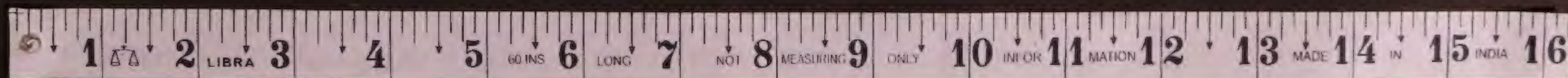


होमिस्तत्तमगोथाविति तत्रसेदेह  
 योमगोथहःप्रयुज्यते श्यप्रगपरदि  
 कणावचनता उःत्वाचउरुपचयश्चाप  
 स्यातिवेथनसुक्तेयाचादक्षमेति तदपि  
 कोदसंतमसुपासुपाभवेतोमेवसिद्धे  
 उंचभद्वतेययागाममेवास्तननुवाक  
 चार्थेहंदवचने समामेपिचार्थमप्रय  
 यादतिष्टप्रमेगशतिनैषदोषः इहचहं  
 हशतियतासिद्धे कथंप्रनश्चामवतिः  
 स्यात् शब्दोत्पिषःशब्दमेभवादेश्यकार्ये  
 विज्ञास्येतसायमेवसिद्धेयदृष्ट्युद्गाणे  
 करोतितस्येतस्योजने यथैवविज्ञाये  
 तचकृतेयैचार्थशतिकः प्रनश्चकृतोय  
 समचयः प्रत्वाचयः इतरेतरयोगः समा  
 हारशति समचयः सत्तश्चैत्यकेगम्यते  
 एतन्नगोथश्चेति प्रत्वाचयः सत्तश्चैत्य  
 केगम्यतएतत्तापेत्तोयंप्रयुज्येतशतिशत  
 रेतरीयोगः सत्तश्चैत्यगोथश्चैत्यकेगम्यत  
 एतत् सत्तोपिगोथमहायः यगोथो  
 पिसत्तसहायशति समहारेपिक्रियते  
 सत्तमगोथमिति तत्रायमप्यर्थः हंदेक  
 वद्वावोपिनपरितयोभवति समाहार

श्री  
 महा  
 भा  
 ३६३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३६४

कैनासिद्धे एकादशहादेशानिकोय  
 समामः एकादीनोदशादिभिर्हंदसमा  
 सः एकादीनोदशादिभिर्हंदशतिचेतसि  
 शात्पादिप्रवचनेप्रामोति एकविंशतिः  
 हाविंशतिः सिद्धेनधिकानासाव्यास  
 मानाधिकरणाधिकारेधिकलोपश्चसि  
 हमेतत्कथं समानाधिकरणाधिकारे  
 वक्तव्ये अधिकानासाव्यासमम्यते य  
 धिकशब्दमवलोक्योभवतीति एकाधि।  
 काविंशतिः एकविंशतिः अधिकवि  
 शतिः हाविंशतिः यदि समानाधिकरणाः  
 सरोनस्थिति यदि तत्साव्यासवपदप्र  
 कृतिसंभवतीति हंदशमेवतत् किं  
 प्रनः कारणा हंदशमेवतत् इहमाभूत  
 शतसहस्रमिति प्रस्तुतसिद्धेननुवा  
 कमेकादीनोदशादिभिर्हंदशतिचेदिश  
 यादिप्रवचनप्रमेगशति नैषदोषः स।  
 वीहंदेहोविभाषयेकवद्वतीति यदात  
 होकवन्नदानप्रसक्तिलो लिंगमशिष्य  
 लोकाश्रयत्वाल्लिंगा उपसर्जनैरुवम  
 किमर्थमिदमच्यते उपसर्जनस्युवव  
 चनपरप्रयोगनिवृत्तये उपसर्जनस्य



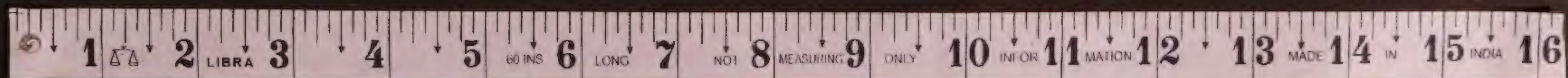


एवं वचने क्रियते परमप्रयोगो मा भूत्  
 नवानिष्टादर्शनात् न वैतन्ययोजन  
 मस्ति किंकारणं अनिष्टादर्शनात् न  
 हि किदनिष्टे दृश्यते न हि कश्चिद्वाजप  
 रुष इति प्रयोक्तव्ये पुरुषराज इति प्र  
 येते यदि वा निष्टे दृश्यते ततो यन्त्रादिस्य  
 सुशयत्रेदेष्यते कस्मान्न प्रथानस्य  
 एवं निपातेन भवति राज्ञः पुरुषस्य  
 राजपुरुषस्यतिष्ठते यः समासे र्याभि  
 दात्यथानस्या एवं निपातः पश्यते यः  
 समासे र्याभेदात्प्रथानस्य एवं निपातो  
 न भविष्यति एवं न चेदमकृतं भवति उ  
 पसर्जनं एवं मिति अर्थे अस्मिन्निति  
 कृत्वा प्रथानस्य एवं निपातो न भविष्य  
 ति अन्तात्तरे किमप्येतरतिदेशः तत्र म  
 उतादौ न किंचातः यदि न त्रह्यो नित्य  
 मोतद्व्यनियमः तत्र शाब्दे उभिवीणा  
 नामिति न सिध्यति इदं भिन्नं शाब्दपि  
 र्वनिपातः प्रामोति अथातेन मदेगशात्  
 त्वावाः एव कनदेति संसदि प्रामोरेथ  
 पतिगमकेशवानामित्येतन्न सिध्यति यथ  
 कृतितथास्तु अस्तुतावातेन न नचोक्तं

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५५

ह्योनियमो वद्व्यनियमः इति तत्र शाब्द  
 इदं भिन्नं शाब्दपि र्वनिपातः प्रामोतीति यदे  
 तदन्तात्तरमित्येतदन्तात्तरिविद्यमि अ  
 यवापुनरस्तुतेन नचोक्तं मदेगशात्  
 त्वावाः एव कनदेति संसदि प्रामोरेथ  
 नपतिगमकेशवानामिति सिध्यतीति  
 अनेत्रेतरतिदेशो शाब्दत्वावयो मदेगेन  
 समासोक्तव्यः शाब्दत्वावयो मदेगेन  
 त्वावाः मदेगशात् त्वावावोवात्ययः  
 किंपुनर्देष्टव्यं साधनमाहो सिद्ध्या इति  
 किंचातः यदि द्योनेतदमकृतं भवति हि  
 तात् अथ हि गणः भवत्यमरभिहितं तात्  
 अमोदिसदियणः अमः अस्मि गणः किंपु  
 नः साधनेत्यायो गण इत्याह कथं ताव  
 तेपवेदिकश्चित्केचित्कृतिकदेवदत्त  
 ति सत्तस्मात्ताचष्टे अमोदत्तरीतकत  
 रस्मिन्नयस्ति एतीति सहस्रोधिकरणं भू  
 त्वास्मिन्नशाब्देनाभिसेव्यमानः कतो म  
 मयते इत्येव नः साधनेयत्वं कर्मकस्य  
 अस्यात् यत्कराणो करणमेव यदाधिक  
 राणामधिकरणमेव अत्रभिहितं वच





नमनर्थकं प्रथमाविधानस्यानवका  
 शत्वात् अनभिहितवचनमनर्थकं  
 कैकारणम प्रथमाविधानस्यानवका  
 शत्वात् अनभिहितवचनमनर्थकम्  
 किंकारणमेव प्रथमाविधानस्यानवका  
 शत्वात् अनवकाशप्रथमासावचनाद्वि  
 ष्यति सावकाशप्रथमा कोवकाशः प्र  
 कारकः वृत्तः सत्तः इति अवकाशोका  
 रकमिति चेदस्ति भवेत्तीपरः प्रथमापुरु  
 षे प्रयुज्यमानोऽस्ति अवकाशः प्रकार  
 मिति चेत् अस्ति भवेत्तीपरः प्रथमापुरु  
 षे प्रयुज्यमानोऽस्तीति गम्यते वृत्तः सत्तः  
 अस्तीति गम्यते विप्रतिषेधप्रथमाभा  
 वः प्रथमाद्वितीयादयः क्रियेता प्रथमे  
 ति प्रथमाभविष्यति विप्रतिषेधेन द्विती  
 यादीनामवकाशः कर्तव्योति भीष्मसु  
 दारेशोभने दर्शनीयमिति प्रथमाया  
 अवकाशोकारकं वृत्तः सत्तः इति  
 हेमचन्द्रमोतिः कृतः करो भीष्मसु  
 दारेशोभने दर्शनीयमिति प्रथमाभविष्यति  
 विप्रतिषेधेन नमिष्यति परत्वात् योऽ  
 मोति शेषलक्षणवधे प्रोषत्वात्

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५५

भविष्यति कृत्ययोगे तत्परिविधाने  
 स्थास्यति चेत्तर्था कृत्ययोगे तत्परिवि  
 धाने स्यात् तत्परिविधाने कृत्ययोगे  
 तत्परिविधाने स्यात् अतस्तत्परिविधाने  
 श्च मनभिहितधिकारः कर्तव्यः कर्तव्यः  
 कर्तव्यः स कर्तव्यः यद्यकत्वाद  
 यो विभक्त्यर्थः प्रथमिकर्मोदयो नार्थो  
 नभिहिताधिकारेण अनभिहित इति  
 कर्मणि समयातिकषाहायोगेष्टपमे  
 स्थाने समयातिकषाहायोगेष्टपमे  
 स्थाने कर्तव्ये समयाग्रामे निकषाग  
 मे हायोगे हादेवदने हायत्तरने प्र  
 पराद् द्वितीयाविधानेभितः परितः  
 समयाधिगोमेष्टपमेस्थाने द्विती  
 याविधानेभितः परितः समयाधि  
 गिगोष्टपमेस्थाने कर्तव्ये अभितो  
 ग्रामे अभितः परितः परितो ग्रामे परि  
 तः समयाः समग्रामे समयाध्याधि  
 ग्रामे अध्याधिगोष्टपमेस्थाने  
 समयाधिगोष्टपमेस्थाने  
 कार्याधिगोष्टपमेस्थाने  
 तोतेष्टततो नत्रापिष्टपमे उभसर्व



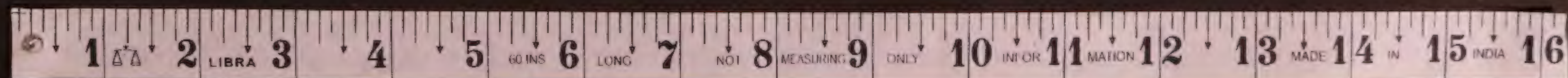


श्येताभ्यां तसताभ्यां द्वितीयावक्तव्या  
 उभयतो ग्रामे सर्वतो ग्रामे धिग्नात्मे  
 धिग्नात्मे उपर्यादिषु मिषायेरितोतेषु  
 द्वितीयावक्तव्या उपर्यादिषु ग्रामे यथा  
 धिग्नात्मे अथो यो ग्रामे ततो यथापि दृश्य  
 ते हादेव दने च भुक्षितेन प्रतिभाति किं  
 चित् नृतीया किमर्थमिदमुच्यते न  
 नो यथा यथा तत्तु अथ द्वितीया सिद्धा क  
 म्पणीतेव नृतीयापि सिद्धाः कथं सुपो  
 सुपो भवतीत्येव असतो तस्मिन् सुपो  
 सुपो भवतीति नृतीया यथा यथा मारंभः यथा  
 वाग्वाग्निहोत्रं जहोतीति एवं तर्हि नृती  
 यापि सिद्धा कथं करणा इत्येव अथ मयि  
 होत्रशब्दोऽस्य वृत्त्योतिषिवर्तते तथया  
 अग्निहोत्रं प्रजलितमिति अस्ति हविषि  
 वर्तते तथया अग्निहोत्रं जहोतीति न  
 होति अस्यास्य वृत्त्योतिषिवर्तते अस्ति प्रो  
 णात्पथे तद्यदा तावद्यथा गृशब्दात् नृती  
 यात् राग्निहोत्रशब्दोऽप्योतिषिवर्तते न  
 होति अथ प्रोणात्पथे यथा वाग्वाग्निहोत्रं  
 जहोतीति प्रोणात्पथे यथा वाग्वाग्निहोत्रं  
 द्वितीयात् राग्निहोत्रशब्दोऽप्योतिषिवर्तते

श्री  
 महा  
 भा  
 ३४३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३४०

जहोति अथ प्रोणात्पथे यथा वाग्वाग्निहो  
 त्रं जहोति हविर्गो प्रक्षिपति अतः  
 इह कस्मान्न भवति किं वाग्वाग्निहोत्रं  
 कायना नामेतेरेणागतेनेति लक्षणा  
 प्रतिरोक्तयोः प्रतिपदोक्तयोरेवेति अ  
 यथा यथापि तावदयमेतेरेणागतेरे  
 शब्दोऽप्योतिषात्पथे निपातश्च अतः  
 त्वत्वेन रागाद् अतः पचो निपातश्च  
 वे तस्यास्य कोऽप्योतिषः सहाहायो  
 भवितुमर्हति अथ दतो निपातादेव न  
 यथा अथ गोद्वितीयेनार्थ इति गोद्वि  
 नोयते नाथो न गार्दभः अतः रातेरेणागते  
 नाम प्रथानवचने अतः रातेरेणागतेना  
 मप्रथानवचनं कर्तव्यं अथानेद्विती  
 या भवतीति वक्तव्यं अतः रातेरेणागते  
 कमेऽलः अतः रातेरेणागते कमेऽलः क  
 मेऽलो द्वितीयाभिरिति कः पुनरेताभ्यां  
 कमेऽलो र्गो गः यत्तत्तावमावातरात्  
 कमेऽलोऽस्याने तन्निवक्तव्यं नव  
 क्तव्यं कमेऽलो द्वितीया कस्मान्न भव  
 ति उपर्यादिषु मिषायेः कारकविभक्तिव  
 लीयसीति प्रथमा भविष्यति काला अ



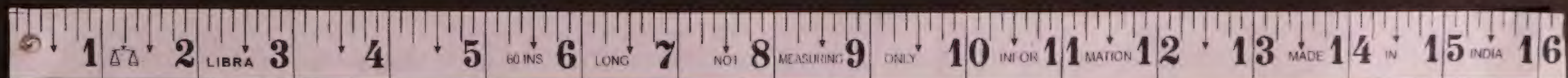


तस्य संयोगे कर्मवत्कथं नो भवति इति  
 वक्तव्यं किं प्रयोजनं लाघये लाघि  
 रभिहिते द्वितीया मा भूदिति आस्य  
 ते मासः शय्यते कोशः अथ वक्तव्यं  
 किमर्थं सा अथ मपि यथा स्यात् आस्य  
 ते मासं शय्यति कोशः अकर्मकाणां भा  
 वे नो भवतीति भावे लोप्यथा स्यात् त  
 न हि वक्तव्यं न वक्तव्यं शाकृतमेव त  
 कर्म यथा कटे करोति शाकटे करोती  
 ति एवं मयं यत्कश्चित् क्रियाकृतो  
 विशेष उपजायते नैव शक्यं इह हि न  
 स्यात् आदिने पश्यति हि मते ते शो नि  
 शा मगच्छति तस्मात् शाकृतमेव तत्कर्म  
 यथा कटे करोति शाकटे करोतीति य  
 दित हि शाकृतमेव तत्कर्म कर्मकाणां  
 भावे लो भवतीति भावे लोप्यथा स्यात् त  
 न हि वक्तव्यं न वक्तव्यं अकर्मणा मि  
 त्युच्यते न च केचित्कालभावाधुमिर  
 कर्मकाः तपे विज्ञास्यामः क्वचिद्ये  
 कर्मका इति अथवा येन कर्मणा कर्म  
 काश्चा कर्मकाश्च भवन्ति तेना कर्मणा  
 नैवे तेन कर्मणा कश्चिदप्यकर्मकः अथ

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५४

वायु कर्म भवति च ते भवति च तेना कर्म  
 काणां नैवे ते कर्म क्वचिदपि न भवति  
 न तद्दीपनी मिदं वक्तव्यं वक्तव्यं च किं  
 प्रयोजनं ये क्रियापातेन संयोगस्तदर्थं  
 कोशं कुरित्वा नदी कोशं समाधेयं इति अ  
 यं वक्तव्यं पण इति वक्तव्यं साधनापव  
 र्गमाभूत् मासमपीतो न वाक् न च  
 नेन शाकृतं सप्तमी क्रियामप्येति व  
 क्रियामप्येति वक्तव्यं इहापि यथा स्या  
 त् अथ देवदत्तो भुक्ता इहा द्रोक्ता इ  
 हे भोक्ता कारकमप्येति यत्तु च माने इ  
 हे वप्यात् इह सोयमिष्टासः कोशादि  
 यति कोशे विध्यति यच्च विध्यति यत्  
 अविध्यत्तु भयोस्तत्तथा भवति तत्त  
 हि वक्तव्यं न वक्तव्यं तो नैरासाधनं कि  
 यायाः प्रवृत्तिः क्रियामप्येव कारकम  
 यमपि भवति तत्र कारकमप्येव वति  
 हे कर्म कर्म प्रवृत्तौ यत्तु प्रवृत्तिमि  
 अलक्षणादिपुसोत्थाने कर्म प्रवृ  
 त्तौ यत्तु प्रवृत्तिमि अलक्षणादिपुसो  
 त्थाने कर्तव्यं हत्ते परि विद्योतते साध  
 देवदत्तो नात्र प्रति किं प्रयोजनं सप्तमी





पंचमोऽप्रतिषेधार्थं सममीपंचमो  
 माभूताविति साधुनिष्ठाभासवो  
 पोसममीपंचमपापरिभिरिति पंचमी  
 तत्रापमप्यर्थः अत्रनेरित्येतदवक्तव्यं भ  
 वति तत्र द्विवक्तव्यं नवक्तव्यं उक्तं वाकि  
 मसक्तं एकं तावत्कमप्रवेरिति इतर।  
 सापि यद्यपि तावदयं परिशदोदृष्टायना  
 रोवर्जनेन च अयेतावत्त्वणपण्योदृष्टा  
 पचायेवर्जनपव तयथायुसगोहिती  
 येनार्थे इति योरेवानीयतेनायोनगर्दभ  
 इति यस्माद कथमिदं विज्ञायते यमो  
 अयमीश्वरता ईश्वरभावः तस्मात्कर्मप्र  
 वचनीयप्रकारिति आहोस्ति यम  
 सम्येयस्मात्कर्मप्रवचनीयप्रकारे  
 ति कश्चादविशेषः यमोच्यवचनमि।  
 निकर्तृनिर्देशश्चेदवचनान्तिदे यमस्य  
 अवचनमनिकर्तृनिर्देशश्चेदरेणावच  
 नेतिदे अथिब्रह्मदत्तेपंचालाः आहता  
 स्ततस्मिन्नावेति सत्यमेवमेतन्निर्णयि।  
 यहीतयोपरिगहीप्रधीनेभवति प्रथमा  
 नपपत्तिस्त प्रथमातनोपपद्यते कतः  
 पंचालेभ्यः कातर्हि स्यात्तसीसमस्योसा

मीश्वराधियतीति तत्राधिः पदातेयम  
 पितपदाते अथिमीश्वराधीनतत्रपया  
 यवचनानोयद्गण कथेतायेत यदये।  
 कस्याचित्तायायवचनस्य गद्गणकरोति  
 अथिपनिर्देशादेति वसीतर्हि प्रामोति  
 शेषलक्षणावसी अशेषत्वान्नभविष्यति  
 द्वितीयातर्हि प्रामोति कर्मप्रवचनीयप्र  
 केद्वितीयानि समस्य कत्वातस्याभिसंब  
 धस्याद्वितीयानभविष्यति भवेद्योयः प  
 चालानाचाभिसंबधः समस्य क्तः स्या  
 त यस्मात्त्वयेव ब्रह्मदत्तस्याभिसंबधस्त  
 द्वितीयाप्रामोति एवेतर्हि स्ववचनान  
 सिद्धं अथिः स्वकर्मप्रवचनीयसंज्ञोभव  
 तीति वक्तव्यं एवमेपियदाब्रह्मदत्तयि।  
 करणसममीतदा पंचालेभ्यो द्वितीयाप्र  
 मोति उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिरे  
 लीयमीति प्रथमाभविष्यति गत्यर्थक  
 मप्रथमार्थगद्गण प्रथमार्थगद्गणकर्त  
 व्यं इहमाभूत पंचालेभ्यो द्वितीयाप्र  
 स्थितप्रतिषेधश्च अस्थितप्रतिषेधश्च  
 क्तव्यः योस्योपपत्तौ गद्गति पथेगद्गती  
 तेवेभवितव्यं किमर्थं प्रनिरिदिमुच्यते

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५४





श्री  
महा  
भा  
३६३

श्री  
महा  
भा  
३००

चतुर्थीयथास्यात् अथद्वितीयासिद्धा  
कर्मणीमेवचतुर्थीपिसिद्धा कथंसेप्र  
दानमेवचतुर्थीकर्मणायमभिप्रेति  
सेप्रदानमित्युच्यते क्रिययाचामौशामे  
मतिप्रैतिकणक्रिययागमिक्रिययाक्रि  
याग्रहणमपितत्रचोच्यते चेष्टायामन  
धनिस्त्रियेगच्छन्तजानयतीत्यतीप्रसं  
गः चेष्टायामनधनिस्त्रियेगच्छन्तजो  
नयतीत्यतिप्रसंगः चेष्टायामनधुनि  
स्त्रियेगच्छन्तजानयतीत्यतिप्रसंगोभ  
वति सिद्धत्वमेवमवचनात् सिद्धमेतु  
कथंसेप्रदानमेकमणिद्वितीयाचतुर्थी  
भवतइतिवक्तव्यं सुधततश्चानपवा  
दः एवंचकृत्वायत्रीयातत्रचकृत्वाभव  
तिसेप्रदानमेतत्कर्मप्रधानेगच्छतीति  
चतुर्थीसेप्रचतुर्थीविधानेतादृशोऽप  
संख्यानं चतुर्थीविधानेतादृशोऽप  
संख्यानं कर्तव्यं पूजापदाकुंउत्तायहि  
शापमिति किमिदंतादृशमिति तद  
र्थभावस्तादृशतादृशप्रनः किं सर्वता  
न्त्रायेचतुर्थीतन्मार्गशब्देनसहसमा  
सः कथंचतुर्थीः शुभेनैवयद्यदमि

तरेतराशयेभवति केतरेतराशयता  
निर्देशोतरकालेचतुर्थीभवितव्यं च  
तुर्थीचनिर्देशः क्रियते तदितरेतरा  
शयेभवति इतरेतराशयताचिचनप्र  
कल्पते तत्रहिक्तव्येनकर्तव्यं आवा  
यप्रवृत्तिर्नयति भवत्यर्थशब्देनस  
हचतुर्थी यदयंचतुर्थीतदर्थेतिचत  
र्थीतन्मार्गशब्देनसहसमासंशास्ति न  
तिल्लणवशांचतुर्थीतन्मार्गशब्देनस  
हसमासोभवति किंतुहिंष्यंतया  
पितयथा गुणोदिदंशब्दमिति यदित  
मिति यदितहिंतादृशंइत्यसंख्यानं  
क्रियतेतार्थः सेप्रदानग्रहणेन योत्त  
पाध्यायायगोदीयतेउपाध्यायायः स  
भवति तत्रतादृशोऽमेवसिद्धग्रहणं  
प्रदानग्रहणंकर्तव्यं यामेनसेप्रदानं  
ज्ञातदर्थे क्वात्रायरुचितं क्वात्रायस  
दितमितिततःपुपसंख्यानंकर्तव्यं आ  
वायेप्रवृत्तिर्नयतिभवतितार्थः  
चतुर्थीति यदयंचतुर्थीतदर्थेतिचत  
र्थीतन्मार्गशब्देनसहसमासंशा  
स्तिरूपिमेवयमाने रूपसंयममाने

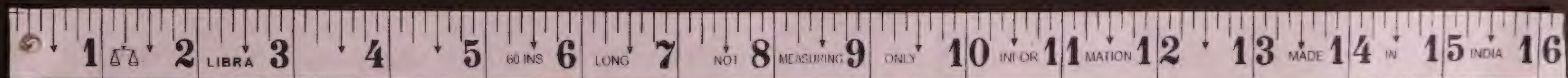


चतुर्थीवक्तव्या सूत्रायकल्पतेयया  
 रतत्राययवाचमिति उपातेनत्ता  
 पमानचतुर्थीवक्तव्या वातायकपि  
 लायविकृत आतपायचलोहिनीमो  
 सोदनायद्याहरतिवगदितपौगच  
 दितपोगेचतुर्थीवक्तव्या दितमयेव  
 किनेदितमामयाविनेनमः स्वस्तिस्व  
 क्षियोगेचतुर्थीकृशालार्थेरास्तिविना  
 विधानात् स्वस्तिपोगेचतुर्थीकृशाला  
 र्थेरास्तिविनाविधानाद्भवतिविप्रतिषे  
 धेन स्वस्तिपोगेचतुर्थीप्रवकाशः स्व  
 स्तिजात्याय स्वस्तिवृत्ताय कृशालार्थे  
 रास्तिविनाविधानस्यावकाशः अनेक  
 शालार्थाः कृशालेदेवदत्तस्य कृशालेदे  
 वदत्ताय इहोभयेप्रामोति स्वस्तिगोभ्यः  
 स्वस्तिवात्तागोभ्यः इतिचतुर्थीभवति  
 विप्रतिषेधेन अलमितिपर्यायार्थप्रद  
 गो अलमितिपर्यायार्थप्रदगोक्तव्ये  
 इहमाभूत् अलकुरुतेकस्यामिति अ  
 पराद् अलमितिपर्यायार्थेतिवक्त  
 व्ये इहापियथास्यात् अलमलोमला  
 य प्रभर्मलोमलाय प्रभवतिमलोम

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५४

स्नायेति मयक अष्टाणिधिमच्यतेत  
 त्रेदंनसिध्यति नत्तास्यानेमयेनत्तायु  
 नेमयेति एवेतर्हियोगविभागः क  
 रिष्यते मयकर्मणपनारेविभाषावि  
 भाषाः ततः अष्टाणिप्रवविभाषेति  
 इहापितर्हिशोतितत्ताकाकमतो  
 तत्तायुकेमय इति यदेतदष्टाणिधिते  
 तदनाधोरिधितिहामि इमेतायाद  
 पोभविष्यति नत्तानावमयेवावतीर्णा  
 नाये नत्तायुत्रेमयेवावदुतेयादे य  
 अष्टाणिप्रवतेतेतेनायादयोभविष्य  
 ति मयकर्मणिप्रवृत्तकृतितप्रदो  
 मयकर्मणिप्रवृत्तकृतितप्रदोक्त  
 तेव्ये इहमाभूत्तत्तामय इति ॥  
 इतिश्रीमद्भगवत्पतिजलिस्तिविवि  
 रचितेव्याकरणमहाभाष्येद्वितीयस्य  
 ध्यायस्यतृतीयपादेप्रथममाह्निके।  
 ॥ कर्त्तृकृततीयाविधानेप्रकृत्यादि  
 भ्यउपसंख्यानं तृतीयाविधानेप्रकृ  
 त्यादिभ्यउपसंख्यानं कर्त्तव्यं प्रकृत्या  
 भिन्नः प्रकृत्याभिन्नः प्रकृत्यादर्श  
 नीयः प्रायेणयाज्ञिकाः प्रायेणवैपाक





शणाः मादरोस्मियोत्रेण गार्गेस्मिगो  
 त्रेण समेनयावति विषमयावति हि  
 शोणनयान्येकोणाति त्रिशोणनयान्य  
 कोणाति पंचकेनपशूनकोणाति स  
 हस्रेणाद्यानकोणाति ततहोदेवकुव  
 कयोनवकयो कनेकराण्योरितेवमि  
 हे इहतावतप्रकृताभिदृपः प्रकृता  
 दर्शनीयइति प्रकृतिरुततस्याभिदृप  
 प्रियतायास्तिकाः प्रायेणवैयाकरणा  
 इति पष्ठतत्रप्रायेयेनते योयतेमादरो  
 स्मिगोत्रेण गार्गेस्मिगोत्रेण पतेनाह  
 ताये समेनयावतिविषमयावतीति  
 इदमत्रप्रयोक्तव्येनप्रपुज्यते समेनय  
 याथावति विषमयायथाथावतीति  
 त्रिशोणनयान्येकोणाति त्रिशोणार्थद्वि  
 शोण द्विशोणनद्विशोणनयान्येकोणातिप  
 चकेनपशूनकोणाति पशुर्थःपेचकःप  
 चकेनपशूनोपशूनरहणातिसाहस्रेणा  
 द्यानकोणाति सहस्र किमरादशां ति।  
 लेःसहमाषानपति नैतदस्तिनिलेर्मि  
 श्रीकृतमाषानुप्यते तत्रकराण्येवमि  
 हे इदंनहिप्रवेणसहागतोदेवदत्तइति प

तदपिनास्तिप्रयोजने प्रधानकर्तरिला  
 द्योभवेतीति प्रधानकर्तातेनाभिधीय  
 ते यस्यात्रप्रधाने सिद्धातत्रतीयाकर्त  
 रीमेव इदंनहिप्रवेणसहागतोदेवदत्त  
 सेति पशुत्रवाधिकाभतिष्यति इदंनहि  
 प्रवेणसहस्यलःप्रवेणसहस्रिगलइति  
 इदंचासदाहारां तिलःसहमाषानप  
 तीति नवचोक्तैतिलैर्मिश्रीकृतमाषा  
 चानेतत्रकराण्येवमिदमिति भवेन्मि  
 हेयदातिलैर्मिश्रीकृतोप्येत कल्प  
 चितमाषवीजवापउपस्थितसदृशचते  
 उच्यमानिने तत्रादपिकिचिउप्यते य  
 दिभविष्यतिसहस्रुक्तेभविष्यतीति प्रया  
 नवचनमनर्थके उपपदविभक्तेःकार  
 कविभक्तिवलीयस्मात्तुयत्रापि सहस्र  
 केप्रधानवचननर्थके किंकारणाम उप  
 पदविभक्तिःकारकविभक्तिवलीयस्मा  
 त् यत्रपुण्यपदविभक्तेःकारकविभक्ति  
 वलीयसोभवति कारयत्राःसामीवज  
 तीति येनाग इहकस्मान्नभवति शुद्धि  
 काणामयेतिप्रेगादिकृतानादिकारतये  
 देगीनोवचने प्रेगादिकृतानतीयावक



व्या तनैववेदिकोराणीगीयोत्तुति  
 वक्तव्यं ततद्विक्तव्यं तवक्तव्यं शुभा  
 शाहोयः समदायशब्दः येनेतिचकरा  
 एषात्ततोया येनावयवेनागीयोत्तुते  
 तस्मिन्मवितव्यं नचेतेनावयवेनसम  
 दायोद्योत्तुते इत्येभू इत्येभूतलत्ता  
 तत्त्वप्रतिषेधोवक्तव्यः शुभिभवानकुमे  
 उत्तपाणिक्कात्रमदात्ततीदिति तवेत्य  
 भूतस्यलत्तात्ताष्टशभावान नचाव  
 क्तव्यः किंकाराण इत्येभूतस्यलत्तात्ता  
 एष्टशभावान यत्रेभूतलत्तात्ताष्टशक  
 भूततत्रभवितव्यं नचात्रेभूतलत्ता  
 ताष्टशक भूते किंवक्तव्यमतत नहि  
 कथमनवद्यमानेगम्यते तथाप्यप्रथा  
 नलत्तात्ताप्रतिनिदिशतिइत्येभूतलत्ता  
 इति संज्ञाया संज्ञः कृत्ययोगेष्टविप्रति  
 षेधेनेसंज्ञायातरणाकर्मणीयातस्मात्कृत्य  
 योगेष्टविभवतिविप्रतिषेधेन संज्ञायात  
 रणाकर्मणीयावकाशः मातरसंज्ञा  
 नीते मातृसंज्ञा नीतेकृत्ययोगेष्टविप्रति  
 काशः इत्येभूतस्यलत्तात्ताष्टशक  
 भयेष्टामोति पितः संज्ञाता मातृसंज्ञाता

षष्टविभवतिविप्रतिषेधेन उपपदविभक्ते  
 श्रोपपदविभक्तिः उपपदविभक्तेश्रोपप  
 दविभक्तिभवेतिविप्रतिषेधेन श्रुत्यात्ता  
 दितरेतदिकशब्दान्तरपदानादी  
 तस्यावकाशः श्रुत्यादिवदत्तात्ता स्वामीस्य  
 राधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूषसूतेरि  
 तस्यावकाशः गोपुस्वामी गवोस्वामी इ  
 होभयेष्टामोति गोष्टयोस्वामी श्रुत्या  
 वोस्वामीश्रुत्याधिपतिदायादसाक्षिप्रति  
 भूषसूतेरित्येतद्वतिविप्रतिषेधेन नैष  
 शुक्तोविप्रतिषेधः नक्षत्रगावोत्तुपुक्ताः  
 कस्तद्विस्वामी पवेतद्वित्त्यार्थेयत्तलो  
 षमाभ्यामित्यस्यावकाशः तत्त्वोदेवदत्त  
 स्यतत्त्वोदेवदत्तेन स्वामीश्रुत्याधिपतिदा  
 यादसाक्षिप्रतिभूषसूतेरित्यस्यमपव  
 इहोभयेष्टामोति तत्त्वोत्तुगोभिः स्वामीत  
 त्त्वोत्तुगवोस्वामी तत्त्वार्थेयत्तलोत्तुपमाभ्या  
 मित्येतद्वतिविप्रतिषेधेन हेतो निमि  
 त्तकारणाहेतुप्रसूतीमात्रादर्शनेनिमि  
 त्तकारणाहेतुप्रसूतीः श्रुत्यादिवदत्तात्ता  
 तिवक्तव्यं किंनिमित्तेवसति किंनिमि  
 तेवसति केननिमित्तेनवसति कस्येति

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३





मित्रायवसतिकस्मान्निमित्तादसति  
 कस्मिन्निमित्तस्यवसति कस्मात्कारणा  
 दुसतिकस्मात्कारणायवसति कस्मिन्  
 कारणेवसतिकोहेतवेसतिकेहेतवेस  
 ति केनहेतुतावसति कस्मैहेतवेवस  
 ति कस्माहेतोर्वसतिकस्यहेतोर्वसति  
 कस्मिन्हेतोर्वसति यथाहनेपंचमी  
 विधानेन्यप्रलोपकर्मण्यपसंख्यानं पं  
 चमीविधानेन्यप्रलोपकर्मण्यपसंख्या  
 नेकर्तव्यं प्राप्तादमारुह्यप्रज्ञेतासाह  
 तेहेतुप्रधिकरणेन अधिकरणेचोप  
 संख्यानेकर्तव्यं आसनात्प्रज्ञेतासाह  
 नात्प्रज्ञेता प्रज्ञाख्यानयोश्चप्रज्ञाख्या  
 नयोश्चपंचमीवक्तव्याकृतोभवान्पा  
 टलिप्रज्ञात् यतश्चाधकालनिर्वाणो  
 तत्रपंचमीवक्तव्या गवीधूमतःसांका  
 षण्यचत्वारियोजनानि कार्तिकाश्राव  
 हायाणीमासेयुक्ताकालोसप्तमीत  
 युक्ताकालेसप्तमीवक्तव्या कार्तिका  
 श्रावहायाणीमासेयुधनःप्रथमाचस  
 ममीचवक्तव्याः गवीधूमतःसांकाषण्य  
 चत्वारियोजनानिचतुर्थयोजनेषुतर्भरी

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५३

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५४

देवद्वक्तव्ये नवक्तव्ये यथादानश्चे  
 वसिदम् इहतावत्यासादात्येतेन श  
 यनात्येतेनश्चेति उपक्रामतितत्तस्मा  
 दर्शनम् यद्यपक्रामतिकिनायताया  
 पक्रांतेभवतिसंततान् यथावात्येन  
 प्राडुभीवात् प्रज्ञाख्यानयोश्चपंचमी  
 वक्तव्येतिइदमत्रप्रयोक्तव्येनप्रयुज्यते  
 कृतोभवानागतःपाटलिप्रज्ञादिति य  
 चाधकालनिर्वाणोतत्रपंचमीवक्तव्ये  
 ति इदमत्रप्रयोक्तव्येनप्रयुज्यते गवी  
 धूमतोनिःसप्तसांकाषण्यचत्वारियो  
 जनानि कार्तिकाश्रावहायाणीमास  
 इति इदमत्रप्रयोक्तव्येनप्रयुज्यते का  
 र्तिकाःप्रथमाश्रावहायाणीमासइति  
 तयुक्ताकालेसप्तमीवक्तव्येति इदम  
 त्रप्रयोक्तव्येनप्रयुज्यते कार्तिकाश्रा  
 वहायाणीगतेमासइतिप्रथमःप्रथमा  
 चसप्तमीचवक्तव्येतिइदमत्रप्रयोक्त  
 व्येनप्रयुज्यते गवीधूमतोनिःसप्त  
 यद्यचत्वारियोजनानिगतानिगतः  
 सांकाषण्य चतुर्थयोजनेषुतर्भरी  
 काषण्यमिति यथा ग्रह सृज्यपदग्रह





श्री  
महा  
भा  
३५३

श्री  
महा  
भा

274

स्यात् कस्याचनोपमाया अतः षष्ठात्  
 तद्विपक्षमीशहणं कर्तव्यं न कर्तव्यं प्रकृत  
 मनुवर्तते क्व प्रकृतं अयादीनेपंचमीति  
 ननु चोक्तमनधिकारात् अनधिकारः सः  
 अधिकारे हि द्वितीयावष्टीविषये प्रतिषेध  
 इति एवं तद्विषयं मनुवर्तिष्यते अयादा  
 नेपंचमी अन्यतयादिनरेन्द्रिकशब्दाज्  
 चूत्तरपदाज्जाहियुक्तेपंचमीषष्ठात्तमर्थप्र  
 त्यये अयादिभिर्योगोपंचमीपनपाद्विती  
 या अयादिभिर्योगोपंचमीष्टाग्विनानाना  
 भिस्तृतीयागतस्याम् पंचमीग्रहणम्  
 नुवर्तते अयादिभिर्योगोऽतिति वृत्तम् अ  
 यवामेङ्करातयोधिकाराः यवामेङ्का  
 उत्पत्तौ मन्त्रागच्छन्तीतदधिकाराः अथ  
 वा न्यवचनाच्चकाराकरणात्प्रकृतस्यापवा  
 दो विज्ञायते यथोत्सर्गेण प्रसक्तस्यान्य  
 स्याविभक्तेवचनान् चकारस्यानुकषणा  
 यस्याकरणात् प्रकृतायापंचमाद्विती  
 याषष्ठागधिके भविष्यतः यथोत्सर्गेण  
 प्रसक्तस्यापवादो वाच्यो भवति अथा  
 वा वक्ष्यते तत् अनुवर्तते च नाम विधेयान्  
 चानुवर्तनादेव भवेति किं तद्विद्यन्ताइ।





श्री  
महा  
भा  
३५३

श्री.  
महा.  
भा.  
३७५

मीनेषु मूल्यामुंजते ब्राह्मणोष्ठासीनेषु  
 वृषलास्तरंति निमित्तात्कर्मसंयोगेसा-  
 ममीवकथा चमैणादीपिनंदेतिदंतयोहं  
 तिजंजरम् केंशप्रचमरींदेतिमीस्त्रिपुष्प  
 लकोशतः इति यस्यभाभावलक्षणसा-  
 ममीविधानेभावलक्षणाउपसंख्यानं  
 भावलक्षणोसममीविधानेश्रभावलक्ष-  
 णाउपसंख्यानंकर्तव्यम् अग्निषुह्यमा-  
 नेषुप्रस्थितः हुतेष्वागतः गोषुदुह्यमाना  
 सगतः दुग्धास्वागतः किंपुनः काराणान  
 सिध्यतिथ्यति लक्षणादिनामभवति ये  
 पुनः पुनर्लक्ष्यते सहस्रचामौकथंचित्तः  
 अग्निषुह्यमाणेषुप्रस्थितोहुतेप्रग्रायनः  
 गोषुदुह्यमानासगतः दुग्धास्वागतः सि-  
 द्धेत्तभावप्रहृतौयस्यभावारंभवचनात्  
 सिद्धमेतत् कथयस्यभावप्रहृतौद्विती-  
 योधावग्राभ्यते तस्येतिवक्तव्यम् स्थि-  
 तिमूत्रेतरिभिद्यते यथात्मासमेवास्त  
 नवचोक्तंभावलक्षणोसममीविधानेभाव  
 लक्षणाउपसंख्यानमिति नैषद्वौषः न-  
 वित्वप्यवश्यंतदेवलक्षणं भवति यो-  
 नपुनः पुनर्लक्ष्यते सहस्रद्विच्यतिमि



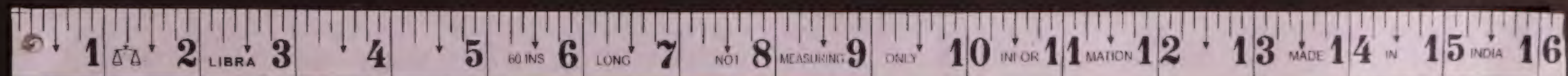


नायकल्पते तदपिलक्षणां भवति अणि  
 भवान्कमेउलपाणिक्काउमरादीरिति  
 सकदेवासौकमेउलपाणिक्काउपाणिक्का  
 दृष्टः तस्यतदेव लक्षणां भवति यंचमी ३  
 हकस्मान्भवति कस्मागवांसपत्रदीरत  
 मेति विभक्तश्चयते नचैतद्विभक्तम् प  
 तदपि विभक्तम् विभक्तमेव यन्निर्गन्तव्यं  
 तन्निर्गन्तविभक्तमेव किंवक्तव्यमेतत् न।  
 हि कथं मनुच्यमानं गम्यते विभक्तग्रहाण  
 सामर्थ्यात् यदि हि विभक्तं च विभक्तं।  
 च अस्या विभक्तग्रहाण मनर्थकस्यात्  
 साधु निपुणाग्रप्रत्यादिभिरिति वक्त  
 व्यम् इहापियथा स्यात् साधु देवदत्तो मा  
 तरे परिमातरमिति प्रसितो नाम प्रसि।  
 तश्चयते कः प्रसितो नाम स्तत्र नित्यवव  
 दः कृतयत्नं सिनोति रयं वधात्यर्थवर्तते  
 वर्तते वद्वत्वा सौतत्र भवतीति नक्षत्रेव  
 इह कस्मान्भवति अथ पुष्पाः अधिकर  
 णाश्चि वर्तते इति श्रीमद्भगवत्पुनर्जलि  
 मुनिविरचिते व्याकरण महाभाष्ये हि।  
 तीयस्याध्यायस्य तृतीयपादे हि यमाहि।  
 कं प्रीतिपदिका प्रातिपदिकग्रहाणां।

श्री  
 मन्त्रा  
 भा-

३२३

किमर्थं उच्यैः नीचैरिति ज्ञापियथा स्यात्  
 किंप्रत्ययप्रथमया प्राथ्यते पदतमं यथा  
 उपदन्तं भविष्यति इदं तद्विग्रामे उच्यैः स्व।  
 म् ग्रामे उच्यैः स्वतः स्वम् सस्वीयाः प्रथमाया  
 विभाषेतोषाधियथा स्यात् अथ लिङ्ग्रहाण  
 किमर्थं सीप्रमानं नपुंसकमित्यत्रापि।  
 यथा स्यात् नैतदस्ति प्रयोजने पक्षपक्ष  
 प्रातिपदिकार्थः इदं तद्विग्रामो वृत्तः ऊ  
 रमिति अथ परिसमाप्तग्रहाण किमर्थं द्रो  
 णाः सारो ग्राहक इत्यत्रापि यथा स्यात् अ  
 थ वचनग्रहाण किमर्थं इह समुदाये वा  
 क्यपरिसमाप्तिदंष्ट्रपते तथया गर्गाः श  
 ते देहेतामिति अर्थिनश्च ज्ञानोद्दिशां प  
 न भवेति नच प्रत्येकं देहेत्येति तैतप्येव  
 नानि सर्वाणि समुदितानि तैरेव स्यात् द्रो  
 णाः सारो ग्राहकमिति नैतदस्ति प्रयोजने  
 प्रत्येकं वाक्यपरिसमाप्तिदंष्ट्रपते तथया  
 ग्राहहि संज्ञे प्रत्येकं भवेत् इदं तद्विग्रामे  
 जने उक्तेष्वेकत्वादियप्रथमाप्यथा स्यात्  
 एकहोवद्वदिति अथमात्रग्रहाण किम  
 र्थं एकमात्रप्यथा स्यात् कर्मादिविशि  
 ष्टमाभूदिति नैतदस्ति प्रयोजने कर्मादि



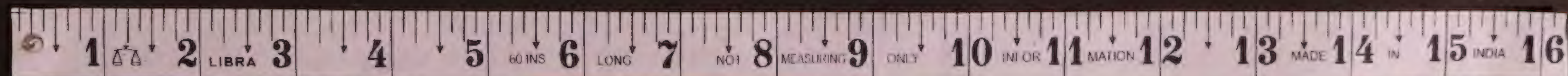


शुद्धिनीयायास्तविशिष्टैवाधिकोभविष्य  
 नि अथवाचार्यप्रवृत्तिर्जाययति न कर्मादि  
 विशिष्टप्रथमाभवतीति यदयं संबन्धोने।  
 प्रथमोपास्त नैतदस्तिज्ञापकं अस्ति ह्यन  
 देतस्य वचने प्रयोजनं किम् ग्रामं वितमिति  
 वक्ष्यामीति यत्तद्विद्योगविभागं करोति ह  
 तरया हि संवोधनग्रामं वितमित्येवं ब्रूयात्  
 इदं हि प्रयोजनं उक्तैश्चैकत्वादप्रथमा  
 यथा स्यात् एकः दैवहव इति वचनग्रहः।  
 स्याप्येतेत्येयाननमुक्तं अन्यतरकृत्वा मका  
 तम् प्रातिपदिकाण्यलिंगपरिमाणवचन  
 मात्रे प्रथमालक्षणोपदसामानाधिकर  
 ण्यपउपसंख्यानं कर्तव्यं वीरः पुरुषः वीरः  
 पुरुष इति किं पुनः काराणानसिध्यति अ  
 धिकत्वात् यतिरिक्तः प्रातिपदिकाय इति  
 न प्रामोति न वाच्यकार्णत्वात् न वाचक्यं  
 किं कारणं वाच्यार्थत्वात् यदत्राधिकराण  
 वाच्यार्थः अथवाभिहिते प्रथमेत्येतलक्ष  
 णं करिष्यति अभिहितलक्षणाया मनः  
 भिरिते प्रथमाविधिः अभिहितलक्षणा  
 यामनभिहिते प्रथमाविधेयाः वृद्धेः सत्त  
 अस्तीति गम्यते अभिहितानभिहिते प्र

श्री.  
 महा.  
 भा.

३०८

इति उक्तं च किमुक्तं अस्तेभिर्वेति परः प्र।  
 यप्रसवे प्रपुत्र्यमानोऽप्यस्तीति वृद्धेः।  
 सत्तः अस्तीति गम्यते अभिहितानभि  
 हिते प्रथमाभः अभिहितानभिहिते प्र।  
 यमासावप्रामोति कृप्रामोति एवं न हि ति  
 इः समानाधिकराण्यप्रथमेति चेत्तिशे प्र।  
 योगे प्रथमाविधेया वृद्धः सत्त इति उ।  
 क्तं एवं वा किमुक्तं अस्ति भवेत्तीति परः  
 प्रथमप्रसवे प्रपुत्र्यमानोऽप्यस्तीति वृद्धः  
 सत्तः अस्तीति गम्यते शत्रुणानवोऽप्य।  
 निमित्तभावात्ति उभावस्तयोरपवादत्वा  
 त् शत्रुणानवोऽप्यनिमित्तभावात् तिदः।  
 अभावः किं कारणं तयोरपवादत्वात् श  
 त्रुणानवोऽप्येति यदौतौ वाच्यनिमित्तवन्तौ  
 न चापवादविषये उक्तस्योभिनिविशते  
 पूर्वस्य पवादप्रभितिनिविशति यथा उ।  
 त्सर्गः प्रकल्पवाचादविषयंतत उक्त  
 र्गोभिनिविशते नत्वावदत्र कराविति।  
 अदिशो भवति अपवादौ शत्रुणानवो  
 प्रतीक्षते प्रादिकपुषदायः कतर।  
 स्मिन् देशे शत्रुणानवोऽतवति अप्रथ।  
 मावाविधिना प्रीयते प्रथमावापतिष





येनेति विभक्तिनियमेचापीदृशं भवति  
 विभक्तिनि यमोदस्मादर्थनियमोवेति  
 तदायत्तावर्धनियमः अथवाचवि  
 धिनाश्रीयते तदैषदोषः यदाविभक्ति  
 नियमः तदायत्तावर्धमाविधिवाश्रीय  
 ते पाणिप्रथमाप्रतिषेधेन तदादोषोभव  
 ति षष्ठाप्रोषे षोडशस्य चते कः शेषः क  
 र्मादिभ्योयेरोपीः सशेषः यद्येवशेषोप्र  
 कृत्यते नहि कर्मादिभ्योः रोपी संति श  
 हानावद्वाजः पुरुषश्च राजाकर्ता पुरुषः  
 प्रसंप्रदाने हस्तस्य शावेति वृत्तः शाखा  
 याग्रधिकरणं तदायदेतत्सनामचतु  
 र्भिरेतत्कारैर्भवति क्रयणात् अपहर  
 णात् याज्ञायाविनिमुयाश्च अत्रचसर्व  
 इकर्माद्यसंति एवंतद्विकर्मादीनाम  
 विवक्षाशेषः कथं प्रनः सतोनामाविवा  
 द्वास्यात् सतोप्यविवक्षाभवति तद्यथा  
 अलौमिकापत्रका अतदराकरोति अ  
 सन्नश्च विवक्षाया----- तिसमुद्रः ऊं  
 त्रिकाविंशोवधितकमिति किमर्थं प्रा  
 नः शेषग्रहणं प्रत्यय----- केषवा  
 चने प्रत्ययावधारणाके सवचनम् शेष

श्री.  
 मरु.  
 भा.  
 ३०५

ग्रहणं कर्तव्यम् प्रत्ययानियम-----  
 नियतास्तत्र षष्ठी प्रामोति तत्र शेषग्रह  
 णं कर्तव्यम् षष्ठीनियमार्थम् शेषएव  
 षष्ठीभवति नात्यजेति अर्थावधारणा  
 च अथवाचनियताः प्रत्ययाग्रनियता  
 शेषेच प्राप्तवन्ति तत्र शेषग्रहणं कर्तव्यं  
 ग्रहणं कर्तव्यं शेषनियमार्थम् शेषेवष्ट  
 वभवभवति नात्यजेति अर्थनियमेशेषग्र  
 हणं शक्यमकर्तव्यम् कथमर्थानियताः  
 प्रत्ययाग्रनियताः ततोवक्ष्यामीषष्ठी  
 भवति तन्नियमार्थं भविष्यत् षष्ठीचात्या  
 चप्रामोति षष्ठावत्रभवति षष्ठीशेषश्च  
 ति चेहि षोडशस्य प्रतिषेधः षष्ठीशेषश्च  
 चितविशेषस्य प्रतिषेधोवक्तव्यः राज्ञः  
 पुरुषश्चित्तत्र प्रथमाविधिः तत्र षष्ठीप्र  
 तिषिध्यते प्रथमाविधेया राज्ञः पुरुषश्च  
 ति उक्तं सर्वेण किमुक्तम् अवावाकार्थ  
 नात् यदाधिक्येवाकार्थः सः कृतोव  
 त्वत्पेतत् पुरुषेयवाधिक्यं सवाकार्थः  
 स्यान्न प्रनागराजनि यदाधिक्यं सवाकार्थ  
 यः स्यात् अतरेणावत्वपि पुरुषशाब्द  
 सप्रयोगे राजनि सौर्वागम्यते ननु।



नरेतरेण राजशब्दप्रयोगे पुरुषसो  
 योग्यतेति युक्तिकारणं येन तदेवं भ  
 वति किं कारणं राजशब्दादिभिरान  
 वृत्तमन्वययति युगहि पुरुषशब्दा  
 उच्चारयत गम्यते सार्थ इति ननु चेत  
 तेनैवं भवितुं युक्त्यनिमित्तकेन श  
 द्धित्वा भवितुं तदेतदेवं दृश्यते यु  
 क्त्युपमेवेतदेव ज्ञानेन कर्तव्यं नान्ये  
 णापि पुरुषशब्दप्रयोगे राजनि सार्थो  
 गम्यते किं पुनस्तत्साम्येति किं कृतं  
 पुनस्तत्सकृत्तत्तद्यथा प्रातिपदिका  
 नां क्रियावत्ताविशेषा उपजायते तत्क  
 ताश्च समाख्याः प्रकृतेति कर्मकर  
 णामधिकरणं संप्रदानमपरादानमिति  
 ताश्च पुनर्विभक्तौ ताम्रमौ कदाचि  
 त्त्रिमित्तत्वेनापादीयेत कदाचिन्नतः  
 कदानिमित्तत्वेनापादीयेत यदाद्या  
 भिचरेति प्रापतिकारणे यदा हि नव्यभि  
 चरेत्याख्यातापवत्तदा भवेति कर्मक  
 णामधिकरणमपरादानं संप्रदानमिति  
 सद्येव तद्विराजनि सकृत्तत्सामित्वमे  
 व पुरुषपिराजकृतं सततं तद्विप्रशानो

श्री  
 महा  
 भा

३८०

नि राजशब्दादित्यमानया पद्यावि  
 दितः सार्थ इति कृत्वा पुरुषशब्दान्नभ  
 विष्णुति नतद्दीदानीमिदं भवति पुरु  
 षसंराजेति भवति राजशब्दान्नतदा प्र  
 मा नतद्दीदानीमिदं भवति राजः पुरु  
 षस्येति भवति वाचमर्थमपेक्ष्यते युक्त्यो  
 गार्थकर्मोदिसकर्मकवद्वचनं कर्मोदि  
 षकर्मकवद्वचनं किं प्रयोजनं एक  
 र्मकानोभावेनोभवतीति भावलोपया।  
 स्यात् मानः स्मर्यते पितः स्मर्यते प्रथ  
 वत्तरां किमर्थं साधयर्मपि यथा स्यात्  
 माना स्मर्यते पितः स्मर्यते इति कर्मभि  
 धाने हि लिङ्गवचनान्नपपत्तिः कर्मभि।  
 धाने हि सति लिङ्गवचनयोरनपप  
 त्तिः स्यात् मानः स्मर्यते मात्रोः स्मर्यते मातृ  
 णोः स्मर्यते इति मातर्यलिङ्गवचनचतन  
 स्मर्यतशब्दापि प्रामोति सद्यो प्रसंगश्च  
 सद्योचप्रामोति कृतः स्मर्यतशब्दात् मानः  
 सामानाधिकरण्यात् सद्यो प्रामोति उपर  
 ग्राह्यसद्यो प्रसंगश्च सद्यो प्रसक्तयो कृतः  
 मानशब्दात् स्मर्यतशब्देनाभिहितं कर्म  
 नि कृत्वा सद्यो न प्रामोति तत्तद्विदितत्वात्



वक्तव्ये प्रविवक्षिते कर्मणि षष्ठी भवति  
 किं वक्तव्यमेतत् न हि कश्चिन्मन्त्रमाने  
 गम्यते शेष इति वर्तते शेषश्च कर्मणा  
 दीनामविवक्षा शेषः यदा च कर्मविवक्षितं  
 ते भवति न तदा षष्ठी भवति तद्यथा स्मर  
 माह मातरं स्मरामहे पितरमिति रुजार्था  
 शुज्जरिसृज्योरिति वक्तव्यं इहापि यथा  
 स्यात् वैरं संतापयति वृषलं संतापयति अ  
 थ किमर्थं भाववचना नामित्युच्यते याव  
 ता रुजार्थाभाववचनापव भवति भाव  
 कर्तृका यथा स्यात् इह मा भूत नदी कू  
 लानि भजेतीति द्वितीया किमराहराण  
 गां चेतितो विदीयतीति तौ समासस्तु उप  
 हरेति नैतदस्ति पूर्वोपाप्यतस्मिन् इ  
 देन हि ग्रामस्य तदहः सभायादीव्ये पुरि  
 ति प्रथमं हविषो प्रस्थितस्य इति वक्तव्यं इ  
 दाग्निभ्यां भागं हविर्वयं मेहः प्रस्थितं प्र  
 ष चतर्थार्थे षष्ठ्यर्थे चतर्थो वक्तव्यः या  
 त्वेवैवापि वनितस्यैवैवाजायते यादृते  
 थावति तस्यैवादन यावता वा त्रिकुनेति  
 तस्यैव कुलादी यावत्कृतस्यैव कथाः याव  
 भोगे तस्यैव इत्यर्था यावत्कृतस्यैव विवक्षितं

श्री  
 महा  
 भा

३८१

सौख्यं ततिः यस्मान्नितस्यैव सुखमारकः  
 या कृतनितस्यैव तदंशु को जायते अह  
 ल्यायेन रमानाये भर्तः तत्तद्दिदेव क  
 थं न वक्तव्यं योगविभागात्सिद्धं च त  
 थोततः अर्थवद्भलेच्छं दसि कर्तृकर्म  
 कृद्भरणं किमर्थं इह मा भूत पचयो  
 दने देवदत्त इति कर्तृकर्मणोः षष्ठी वि  
 धाने कृद्भरणं नर्थकं लप्रतिषेधात्  
 कर्तृकर्मणोः षष्ठी विधाने कृद्भरणं म  
 नर्थकं किं कारणं लप्रतिषेधात् प्रति  
 षिध्यते तत्र षष्ठी न प्रतियोगेनेति तस्य क  
 र्मकर्त्रर्थं तद्दि कृद्भरणं कर्तव्यं कृतोप  
 कर्तृकर्मणोः तत्र यथा स्यात् अतः स्यात्  
 कर्तृकर्मणोः तत्र भूदिति नैतदस्ति प्रयो  
 जनं यानो हि ये प्रत्यया विधीयन्ते तिङ्  
 कृतस्य तत्र कृत्ययोगादप्यते तिङ्प्रयो  
 गे प्रतिषिध्यते न इमः इहायं तस्य क  
 र्मकर्त्रर्थं कृद्भरणं कर्तव्यमिति किं  
 हि मेवार्थं अथ यप्रयोगे निति प्रतिषेध  
 वक्ष्यति सकृतोपे कर्तृकर्मणोः तत्र यथा  
 स्यात् अतः स्यात् अथ यप्रयोगे कर्तृकर्मणोः  
 त्रमा भूदिति उच्यैः कृतानां स्येति तस्य





कर्मकर्तृमिति चेत्प्रतिषेधेपितदेत  
 कर्मकर्तृत्वमिति तत्र कृत एते कर्तृ  
 कर्मणीनाद्यस्य अधिकरणमत्रा  
 ययं इदेतद्विप्रयोजने उभयप्राप्तौ क  
 र्मणीष्यः प्रतिषेधवत्प्रति सकृत्तो  
 येकत्वे कर्मणीतत्र यथा स्यात् कृतोयेक  
 त्वे कर्मणीतत्र माभूत् आश्चर्यमिदं वृत्त  
 मोदनमस्य च नामपाकः ब्राह्मणानां च  
 प्रादुर्भाव इति शुश्रूषमाणीषिह  
 इहोक्तस्मादेवात्र न भवति उभयप्राप्ता  
 विनिर्देशे विज्ञायते उभयोः प्राप्तिः उभ  
 यप्राप्ताविति कथं तद्विप्रयोजनं प्राप्तिर  
 सिन्धोयमभयप्राप्तिः कृतो उभयप्राप्ता  
 विति शुश्रूषायां तोयेकत्वे कर्मणीतत्र  
 यथा स्यात् तद्विप्रयोजनं कर्तृ कर्मणीति  
 त्रमाभूदिति कृतपूर्वोक्तिं भक्तपूर्वोक्ते  
 दनमिति नवत्वात् नैवानेन भवितव्यं  
 द्वितीयप्राप्तावत्र भवितव्यं किं कारणं  
 तेनाभिहितं कर्मणि कृतयोस्तौ कृतके  
 रकयोः अभिसेवयः स इत्यत्र प्रत्यये निव  
 र्त्तने अस्ति च करोतेः करेन संबन्ध इति क  
 ताद्वितीया भवति यदुच्यते प्रत्ययेन

श्री  
 महा  
 भा

३८२

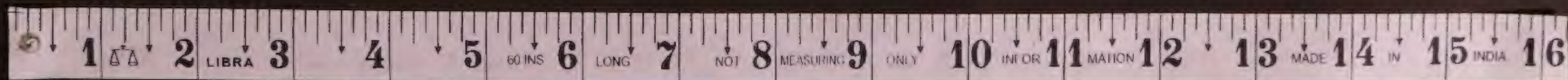
चापिनोत्पत्तये किं कारणं शुभाम  
 र्ण्यात् कथमसामर्थ्यं सापेक्षमसम  
 र्थं भवतीति नेदमभवेत्प्रापद्वयं  
 कर्तृ च प्रत्ययश्च यदावाक्यतदा प्र  
 त्ययः यदा प्रत्ययः सामान्येन तदा ह्यतिः  
 तत्रावश्यं विशेषार्थिनो विशेषो न प्र  
 योक्तव्यः कृतपूर्वोक्तिं करे भक्तपूर्वो  
 किं जोदनमिति शुश्रूषादेः प्रयोजने क  
 र्त्तृभूतपूर्वमात्रादपि प्रतीयथा स्यात्  
 भेदिकादेव दत्तमस्य यत्तदस्य काष्ठाना  
 मिति उभयप्रापद्वयप्राप्तौ कर्मणीष्य  
 प्रतिषेधेकारि प्रयोगे प्रतिषेधः उभय  
 प्राप्तौ कर्मणीष्यः प्रतिषेधेयकारि  
 प्रयोगे प्रतिषेधो न भवतीति वक्तव्यं मे  
 दिकादिव दत्तमस्य काष्ठानां चिकीर्षादि  
 स्मिन्नस्य कदम्बप्रपञ्चाद शुकाकार  
 योः प्रयोगेन शेषेति वक्तव्यं शोभवा  
 खसदात्तायां न सप्रहस्य कतिः कस्य  
 च कस्य च वतमानेन प्रसक्तभाव उपस  
 र्त्ताने कस्य च वतमानेन प्रसक्तभाव  
 उपसर्त्ताने कतव्यं कृतस्य दक्षिणे न  
 दस्य भक्तं मधुसूदनं कोकलस्य वा



हतमिति शेषवित्तानामिदं शेष।  
 लक्षणाग्रस्यैभविष्यतिशेषश्च  
 नेशेषश्चकः कर्मादीनामविवक्षाशि  
 षः कथं पुनः सतोनामाविवक्षाणात्  
 यदाहोदमिति नयेभक्तिमयैरान्  
 यति कौकिलोभिव्याहरति सतोपवि  
 वक्षाभवतितद्यथाचलोमिकापउका  
 पुनरशकमेति प्रसतश्चविवक्षाभव  
 ति समुद्रः ऊँटिकाविषोवर्धितकमि  
 ति यथैवमन्तरवचोतः शाहोप्रामोतिः  
 रमहः सृजं रहादिः सृजं रहादेः सृजं  
 ग्रामण्यार्थे रणपवचोतः शाहामिति  
 नलोकावयः लादेशोसलिट्प्रहोकि  
 किनाः प्रतिषेधार्थं लादेशोसलिट्प्रह  
 णोकर्तव्यं सलिटोः प्रयोगेनेतिवक्तव्यं  
 किप्रयोजने कि किनोरपिप्रयोगेप्रति  
 षेधोयथास्यात् पयिःसामे ददिगोः।।  
 किंपुनः कारागानमिधनितयोरलादे  
 शत्वात् नहितालादेशोप्रयत्नादेशो  
 म्मानामस्यातिषेधः वादस्यात् लादे  
 शोतर्हिभविष्यतिः तत्कथं आहगमे  
 रुनजनः किमिनीलिदेति लिट्दिति

श्री  
 महा  
 भा  
 ३८३

वक्ष्यामिसतर्हिद्वितिनिर्देशः कर्तव्यः  
 नह्यतरेणवतिमतिदेशोगम्यते पुन  
 रेणापिवतिमतिदेशोगम्यते तद्यथा  
 एषव्रह्मरक्तः पुत्रह्रदन्तव्रह्मरक्तश्चा  
 ह तेमस्यामहे व्रह्मरक्तवदयभवती  
 ति एवमिहापलितेतिरिहाह लिट्  
 दितिचित्ताम्यते तउत्कारप्रयोगेने  
 तिवक्तव्यं कर्तव्यं कौषः उदन्तुभुक्तः  
 ननर्हिक्तव्यं नवक्तव्यं उकारोप्यत्रति  
 दिश्यते कथंप्रतिनिर्देशोये उरुक्  
 ऊकनलोकरुतिउकप्रतिषेधेकमेभी  
 षापामप्रतिषेधः उकप्रतिषेधेकमेभी  
 षापोप्रतिषेधोनभवतीतिवक्तव्यं दृष्ट्या  
 कामुकः हृषल्याः कामुकः प्रवयप्र  
 तिषेधेनोसुनकसुनोरप्रतिषेधः प्रवय  
 यप्रतिषेधेनोसुनकसुनोरप्रतिषेधे  
 वक्तव्यः पुरासूर्यस्योदेतभायेयः पुरा  
 कुरस्यविस्मयोतिरशिन शानच्चावे  
 वशत्वाच्चोपसंख्यान शानच्चावे  
 वशत्वाच्चोपसंख्यानकर्तव्यं सामे  
 एवमानः ननमाच्चानः प्रधीयन्तारा  
 यणो लप्रयोगेनेतिप्रतिषेधोनप्रामो



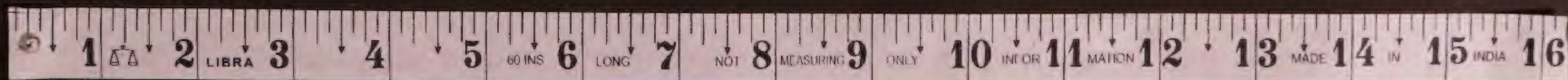


नि माभूविरोनेनृत्रितोवेभविष्यति  
 कथं त्रितितेदेप्रत्ययग्रहणं किं  
 हिप्रत्याहारग्रहणं कसत्रिविधाना  
 प्रत्याहारः लटः शतृत्वेतः प्रभृतिषु  
 यतो नकारात् यदिप्रत्याहारग्रहणं  
 चोत्पदिष्यते ह्यलस्यदिष्यते इत्य  
 बापिप्रामोतिदिष्यः शतर्वावचने दि  
 ष्यः शतर्वेतिवक्तव्यं तच्चावश्यं वक्तव्यं  
 प्रत्ययग्रहणं सति प्रतिषेधार्थं तदेव  
 प्रत्याहारग्रहणं सति प्रतिषेधविक  
 ल्पार्थं भविष्यति अकनोभं अकस्यभ  
 विष्यति अकस्यभविष्यतीति वक्तव्यं  
 पवांहावकोव्रजति उदनाभोजको॥  
 व्रजति सकृन्नायकोव्रजतिततः इन  
 ग्रायमाणचश्चनग्रायमाणचभवि  
 ष्यतीति चेति वक्तव्यं शतदायी सकृन्  
 दायी ग्रामेणामी कृत्यानाक कर्तृग्र  
 हाकिमर्थं कर्माणि साभूदिति नैज  
 दस्ति प्रयोजनं भावकर्मणाः कृत्या॥  
 विधेयेते तत्र कृत्यैरभिहितत्वाकर्म  
 णिष्येते न भविष्यति अत उतरेपठति  
 ३५ भव्यादीनां कर्मणां न विधानात् क

श्री  
 महा  
 भा

३८४

यानो कर्तृग्रहणं भव्यादीनां कर्मकृत्यै  
 रनभिहिते गेयोमानवकः सासांभ।  
 व्यादीनां कर्मणां रनभिधानात् कृत्या  
 नां कर्तृकर्तृग्रहणं कियते किमुच्यते  
 भव्यादीनां कर्मकृत्यैरनभिहितमिति  
 नेहाप्यनभिहिते भवति कष्टव्याग्रामे  
 शावेति एवेतद्विषयाविभागः करि  
 ष्यते कृत्यानां प्रयोगेष्वेते न भवति त  
 तः कर्तृरिवेति इहापि तद्विप्रामोति गे  
 योमानवकः साम्नामिति उभयप्राप्ता  
 वितितर्तेते न नृभयप्राप्तिरेषा गेयो  
 माणावकः साम्नामिति च भवति गेया  
 निमाणावकिनसामानि इति च भवति  
 उभयप्राप्तिनाम भवति यत्रोभयोपग  
 पत्यसंगः अत्र च यदा कर्मस्मिन्नतरा  
 तेरि यदा कर्तृरितरा कर्मणा च ॥ ॥  
 इति प्रोमद्वावयते जतिमुनिविरति  
 तेव्याकरणमहाभाष्ये द्वितीयपाद  
 यस्यान्तरीयपरितन्तीयमाहिते ॥ ॥  
 पादश्चन्तरीय ॥ ॥ ॥ इति प्रोमद्वावयते  
 चने प्रत्यधिकरावचनोत्पत्तेः साव्या  
 सामानाधिकरण्यं इति वाक्यवचन





विधानं प्रत्यधिकरणवचनानामुत्पत्तिर्भ  
वति किमिदं प्रत्यधिकरमिति अधिक  
रणमधिकरणप्रतिप्रत्यधिकरणसंख्या  
सामानाधिकरणपात्र संख्याचवहृणत  
यासामानाधिकरणप्रत्यधिकरणवच  
नोत्पत्तेः संख्यासामानाधिकरणपात्रवहृ  
वचनं प्रामोति इत्यनेनैकवचनं स्यादिति  
तच्चान्तरेणोयतेन सिध्यतीति हिगारेकव  
चनविधानम् एवमर्थसिद्धमप्यने शक्ति  
प्रयोजनमेतत् किंतुहीति तत्रानुप्रयोग  
स्यैकवचनभावादियुक्तान् तत्रानुप्रयोग  
स्यैकवचनं न प्रामोति पंचमूलीयसीति  
किं कारणं अहिगः तान् हिगारेकव  
चनमित्युच्यते नचानुप्रयोगो संज्ञः सिद्धे  
हेतुहिगवर्धस्यैकवचनान् सिद्धमेतत्  
कथं हिगवर्धस्यैकवचनं त्रितयकथम्  
तत्र हिगवर्धस्यैकवचनं नेदं पारिभाषि  
कस्यैवचनस्य ग्रहणम् किंतु त्रितयं  
ग्रहणमश्नुते वचनम् कस्यार्थस्य वचन  
मेकवचनम् एकशेषप्रतिषेधश्च एकश  
षस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः पंचमूलीचपंचमू  
लीचपंचमूलीचमूलाश्चेति नवावस्थाने

श्री.  
मस्त.  
भा.  
३८५

कृत्वात् नवावस्थानम् किं कारणं अत्र  
स्थानेकत्वात् नैतद्दिगारेनेकत्वात् कस्य  
नहिदिगवर्धसमुदायस्य समाहारग्रह  
णोचनद्वितप्रतिषेधार्थम् नहितार्थोहे  
शुस्तस्यमाभूत् पंचकपालोपचकपाला  
इति किंप्रत्ययपंचकपालशब्दः प्रत्येक  
परिसमाप्यते पुरस्तादेवोदितपरिह  
तं च अथवाह्नवासमाहारेकत्वात् न  
वायोगारेभेगोवार्थः किं कारणम् स  
माहारेकत्वात् एकोयमर्थः समानोना  
मतस्यैकत्वादिकवचनमविद्यतिहृद  
शुश्राणितूर्यसनागानांतस्त्वपदात्ररा  
ग्रहणं प्राणितूर्यसेनागानांतस्त्वप  
दात्ररपदग्रहणं कर्तव्यम् प्राणं गानोप्रा  
णं पौः तूर्यगानांतूर्यगैः सेनागानां से  
नागैरिति किंप्रयोजने यतिकरोमाभूदि  
ति तत्र हिगवर्धस्यैकवचनं योगविभा  
गात् सिद्धं योगविभागः करिष्यति प्राणं  
गानां ततस्तूर्यगानां ततः सेनागानां  
मिति समदिशो गविभागः कर्तव्यः नक  
र्तव्यः प्रत्येकमेव शब्दः परिसमाप्यत इति  
अनुवादे इह कस्मान्न भवति नदत्तकद



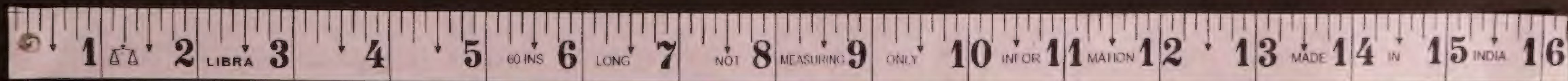


कालापाः वर्धतो कटकालापाः स्थेगोः  
 स्थेगोः रितिवक्तम् एकमपितिष्टेनक  
 दकालापाश्चैतदपि प्रामोति अथतन्पे  
 तिवक्तये उदगाकटकालापे प्रत्येक  
 दकोष्टमम् उदगात्मादपेपालादम् वि  
 शिष्टे अत्रात्राभाश्चैतन्नगगणामिति  
 वक्तये इहमाभूत मयुरापादलिपुत्र  
 म उभयतश्च ग्रामाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः  
 शौर्येव कतेवनाच शौर्येकेतवने जाव  
 पशालूकियौक्त इह जेतवश्चैतन्  
 केतुजेतवः क्षौत्रयाजेतवः क्षत्रजेतवः  
 यथेवैकात्म्ये कीदृषीलकम् द  
 शमावकमिति न सिध्यति एवंतर्ह्यन  
 स्थिकाः क्षत्रजेतवः अथवायेषां स्रष्टा  
 र्णातेनास्ति ते क्षत्रजेतवः अथवायेषां  
 सहस्रादेजलिः धृत्यते ते क्षत्रजेतवः अथ  
 वायेषां गोचर्ममात्रेण सिंहानयति ते  
 भवति ते क्षत्रजेतवः अथवा कुलपर्यता  
 क्षत्रजेतवः येषां च किमर्थः चकारः य  
 वकारार्थः येषां विरोधः शास्त्रिकस्य  
 षांडेयकवचनमे वयसां प्राप्तं यदुक्तं  
 प्रामोति तन्माभूदिति किंचात्मात्माति

श्री.  
 महा.  
 भा.

३८५

यश्च कृतिर्देहे विरोधिनो एव विप्रतिवि  
 दे इति वक्ष्यति स एव विप्रतिषेधीनपदि  
 तयो भवति शूरा अनिरवसितानामि  
 त्युच्यते कुतो निरवसितानां शूर्यावर्तः  
 निरवसितानाम् कः पुनरर्थावर्तः प्राग  
 गदर्शनात् प्रत्येककालकवचनात् दा  
 क्षिणो न हि मवते मुनेरेणापरियात्रम् य  
 येवै किं किं दशहिकं श शक्यवने मोय  
 कोऽमिति न सिध्यति एवंतर्हि शूर्यानिवा  
 साद निरवसितानां कः पुनरर्थनिवासः  
 प्रामोचो धोतनगरे संवाह इति एवमपि य  
 एते महान्तः संस्थायास्तैश्च नरे चंडाला  
 मृत्युश्च वसति तच्च चंडालमृतपाशिन  
 सिध्यति एवंतर्हि शूर्याः कर्मणो निरवसि  
 तानां एवमपि न दायस्करम् राजकेतवः  
 वायमिति न सिध्यति एवंतर्हि पात्राद नि  
 रवसितानां ये भुंक्ते पात्रं संस्कारेण शूरा  
 तिनिरवसिताः गवाश्च गवाश्च भूतिषु  
 येषां चारितं दहते दह्ये गवां संगवेऽकं  
 विभाषा बहुप्रकृतिः फलस्येनावनसा  
 तिसृगणा कुंत क्षत्रजेतवः यात्यात्मा म हे  
 दे विभाषा एकवद्वति बहुप्रकृतिरिति



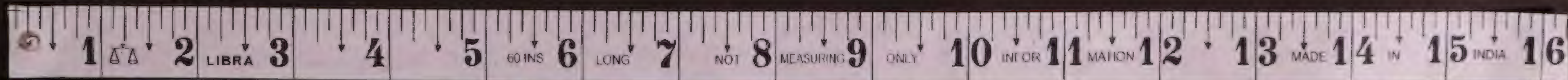


वक्तव्यं पालवदगमलकानिवदगमल-  
 कम सेना हस्तस्यम हस्तस्याः मवस्या-  
 नि सत्तमगोधम सत्तमगोधाः सृगरु  
 रुष्टपतेरुष्टपताः शकृतहंसचक्रवाकम्  
 हंसचक्रवाकाः लङ्गेतमुकालिदम् या  
 कालिदाः थान्यव्रीहियते व्रीहियवाः नि  
 लमाषम् तिलमाषाः तृणाऊशकाशम्  
 ऊशकाशः किंप्रयोजनम् वदप्रकृतिरे  
 वयस्तत्रयस्यात्त कृमाभूत् वदगम-  
 लके किंप्रनरेन याप्राप्तिः सानियम्प-  
 ने प्राप्तिदविशेषेणाकिंचानः यथने  
 नयाप्राप्तिः सानियम्पने सत्तमगोधाः ।  
 जातिरप्राप्तिनामिति नित्योद्देकवद्भा-  
 वः प्राप्तिरिति यथाविशेषेणानदोषोभवति  
 यथानदोषस्तथास्त पशुशक्तिर्देहेवि-  
 रोधीनाएवविप्रतिषेधं पशुशक्तिर्देहेयो-  
 धाचविरोधः शास्त्रिकः श्येतद्वति-  
 एवविप्रतिषेधेन पशुशक्तिर्देहावका-  
 शः महाजोरम्भम् महाजोरम्भाहंसमक्र-  
 वाकम् हंसचक्रवाकाः येषाचविरोधः  
 शास्त्रिकश्चतुष्पायकाशः ब्राह्मणश्च  
 मणाम् इहोभयंप्राप्ति वाकालूकं च

श्री.  
 महा.  
 भा.

३८०

सृगालम् येषाचविरोधः शास्त्रिश्येत  
 द्रवतिहर्वविप्रतिषेधोवक्तव्यः अतंचका  
 रकराणामप्रयोजने येषाचविरोधः शास्त्रि-  
 कस्तथाहृदपकवचनमेवयस्यात्त य-  
 न्त्यासोतितत्माभूदिति अश्ववद्वयोः  
 एवलिङ्गतायशुद्धंनपुंसकम् अश्वव-  
 द्वयोएवलिङ्गतायशुद्धंनपुंसकंभव-  
 तिविप्रतिषेधेन अश्ववद्वयोः एवलिङ्गता-  
 वकाशः विभाषापशुद्धंनपुंसकं यदान  
 पुंसकस्यावकाशः अश्ववद्वयोः पशुद्ध-  
 स्यावकाशः अन्यपशुद्धाः महाजोरम्भ-  
 म् महाजोरम्भाः पशुद्धप्रसेगोभयंप्रा-  
 मोति अश्ववद्वयोः पशुद्धंनपुंसकंभव-  
 तिएवविप्रतिषेधेनमतर्हिहर्वविप्रति-  
 षेधेन सतर्हिहर्वविप्रतिषेधोवक्तव्यः  
 नवक्तव्यः प्रतिपरविधानात्तिह प्रतिप-  
 दसचनपुंसकंविधीयते अश्ववद्वयो-  
 पररिति एकवचनमनर्थकंसमाहारक-  
 तात् एकवचनमनर्थकं किंकाराणाम्  
 माहारेकत्वात् एकोपमर्थः समाहाराना-  
 म तस्यैकत्वादकवचनंभविष्यति इदं  
 हिप्रयोजनं एतन्तास्यामि इहनिगोवि





श्री-  
महा  
आ

223

नरेष्वनन्यरुषो न जन्मसमाप्तः कर्मधारयो  
 वास्तिउत्तरार्थे तर्हि उपतोपक्रमेन दावा  
 मायामिति वदन्ति तदतत्परुषस्यानन्य  
 समाप्तस्य कर्मधारयस्यावामाभूदिति ए  
 मरुपिनास्ति प्रयोजने नहि वाङ्मत्येका  
 यातोतत्परुषो न जन्मसमाप्तः कर्मधारयो  
 वास्तिउत्तरार्थे मेव तर्हि सभाराजामन  
 षाष्टवोशालादेरिति वदन्ति तदतत्परु  
 षस्यानन्यसमाप्तस्य कर्मधारयस्यावा  
 माभूदिति नहि सभोतोशालायामत  
 त्परुषो न जन्मसमाप्तः कर्मधारयो वास्ति।  
 इदं तर्हि प्रयोजने विभाषा मेनासगच्छा  
 याशालानि शानामिति वदन्ति तदत  
 त्परुषस्यानन्य समाप्तस्य कर्मधारयस्यावा  
 माभूदिति तत्परुष इति किमर्थं दृढ  
 सेनो राजा युजितिकिं युसेनाप्रसराः  
 यु कर्मधारय इति किमर्थं परसेना उ  
 न्नोसेनेति परवल्लिग किमर्थं मिदम  
 च्यते दृढोयमभयपदार्थं प्रधानः तत्र  
 कदाचित्पूर्वपदस्य यल्लिगंतत्समाप्ते  
 स्यात् कदाचिदुत्तरपदस्य च्यते चोत्तरप  
 दस्यैव यल्लिगंतत्समाप्तस्य यथा स्यादिति

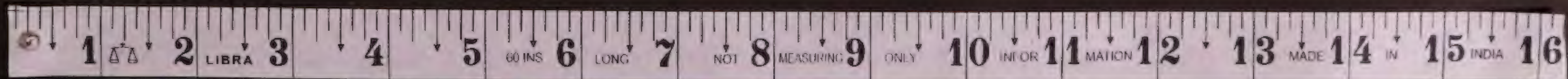


तच्चोत्तरेण यत्नतः सिध्यतीति परवर्ति  
 गंदेदतत्परुषयोरेवमर्थमिदमच्यते  
 तत्परुषाणिकः प्रयोजयति यः पूर्व  
 परार्थप्रधानः देवकृततत्परुषलिंगे  
 परवर्तिगंदेदतत्परुषयोरिति चेत्  
 मायन्त्रालेष्ट्वंगतिसमासे प्रप्रतिषेधः  
 परवर्तिगंदेदतत्परुषयोरिति चित्प्रा  
 मायन्त्रालेष्ट्वंगतिसमासे प्रप्रतिषेधो  
 वक्तव्यः प्रामाजीविकां प्राप्तजीविकः  
 प्रलेष्ट्वंगतिसमासे प्रप्रतिषेधो  
 गतिसमासः निष्कोशाविः निर्वाण  
 सिः पूर्वपदस्य च पूर्वपदस्य प्रतिषेधो  
 वक्तव्यः मयरीकुं दे यदि पुनर्यथा  
 जातीयकं परस्मैलिंगेन जातीयकं स  
 मासादयति रिचते समासादयति  
 चेदश्च वदवयोश्च जगवचने समासाद  
 यलिंगमिति चेत् अश्च वदवयोश्च जग  
 वक्तव्यः अश्च वदवोतिपातनात्सिद्धम  
 निपातनात्सिद्धमेतत् अश्च वदवद्वो  
 पररति उपसर्जनद्वयत्वे वा अश्च वोपस  
 र्जनत्वेति द्वयत्वे भविष्यति इहापि न हि  
 प्रामोति कुं दे मयरी अस्तपरवर्तिग

श्री  
 महा  
 भा

३२४

मिति शब्दशब्दार्थोपरवर्तिगमिति  
 शब्दशब्दार्थवतिदिश्यते तत्रोपरिदिशि  
 कस्य हसन्तमानिदेशिकस्य अवगोभ  
 विष्यति इदेतद्दिदत्ताचकारीषगंध्या  
 चदत्ताचकारीषगंध्यो दत्ताचगार्ग्यय।  
 लोचदत्ताचगार्ग्यपणो ह्योष्यो ह्योच  
 स्योप्राप्तः तस्मात्तत्कृत्वा वक्तुं शब्द  
 शब्दार्थवतिदिश्यते इति ननु चोक्तं स  
 मासादयति गमिति चेदश्च वदवयोश्च  
 स्रगवचनमिति परिहृतमेतत् निपात  
 नात्सिद्धमिति अश्च वदवोतिपातनात्  
 रस्योपरवर्तिगमिति यथाजातीयकं  
 परस्मैलिंगेन जातीयकं समासस्य  
 तिदिश्यते अश्च वदवद्वोपसर्जनप्रतिषेध  
 ने प्रामादिषुक्यं प्रामादिषुचैकारेशि  
 ग्रहणान्तिदे दंदेकदेशिनोरिति वद्वो  
 मितदेकदेशिग्रहणकृतवो वक्तव्यो  
 एकदेशिसमासो नारण्यते कथमर्थ  
 पिप्यलोति समानाधिकरणो भविष्य  
 ति अर्थे च तन्मलोचार्थपिप्यलोतिना  
 सिध्यति परन्वात्स्यो समासप्रामोति  
 अर्थिष्वनरपसकदेशिसमासप्रभ्यमा





लः घटीसमासेवायते श्यते घटीसमा  
 सोपितयथाप्रत्यर्थमयाभित्तिने या  
 माधेसपालयमिति एवंपिण्यलीसमा  
 मितिभवितव्ये कथमर्थपिण्यलीसमा  
 नाधिकरागोभविष्यति राश वाकादयः  
 पुमिभाष्यतश्चित्तवक्तव्ये अववाकः श  
 पुवाकः प्रथमं प्राणसुदिनाभ्यामशान  
 प्रसक्तवक्तव्ये प्राणाहे सुदिनाहे प  
 यः सोत्पाद्ययादेरिति वक्तव्ये चतुष्पथ  
 मृविपथे दिग्बुद्धिप्रसमासो न प्रस  
 क्तिलिगोभवतीति वक्तव्ये पंचगवदश  
 गवे अकारो नोत्तराद्विषः सिंघाभाष्य  
 तश्चित्तवक्तव्ये पंचसुदे दशत्वद्वेपंचत  
 ही दशत्वही अतितलोपस्यतास्योभा  
 ष्यतश्चित्तवक्तव्ये पंचतत् पंचतत्ती दश  
 तत्तदशतत्ती पात्रादिभ्यः प्रतिषेधो वक्त  
 व्यः पंचपात्रे द्विपात्रे भिन्नवने अर्थचाः  
 अर्थचाश्चित्तवक्तव्ये अर्थचम गोमयः गो  
 मयः कषायः कषायः कार्वाणमकर्वा  
 पणो शरकः शरकः सतर्हि तथानिर्देशः  
 कर्तव्यः न कर्तव्यः वद्वत्तनः निर्देशाद  
 धिचादयश्चित्तवक्तव्ये इह अन्तर्देशस

श्री  
 महा  
 भा  
 ३५०

मानाधिकरागप्रहणं अन्तर्देशोसमा।  
 नाधिकरागप्रहणं कर्तव्यं प्रहणं कर्तव्यं  
 किंप्रयोजने देवदेते भोजेयमेवेत्यप्र  
 सेगार्थे इहमाभूत देवदेते भोजे इमे  
 चयमेदने अन्तर्देशश्च कथितानुक  
 थितमात्रं अन्तर्देशश्च कथितानुकथित  
 मात्रं इष्टव्यं देवविज्ञानीयान् इहमाक  
 थितमिदमेवेत्यनुकथ्यतश्चित्तवक्तव्ये  
 यंसुबुद्ध्यान्वाच्ये अन्तर्देशश्च कथि  
 तानुकथितमात्रं इष्टव्यमिति अथकिम  
 थमन्तर्देशः कियते नन्तुतीपादिष्विदिमो  
 नदातोमादेश इत्येवाच्यते तच्चायायो  
 सिद्धपतेन भवितव्ये अथाः सर्वाह्लाद  
 योविभक्तयः तेरेतद्वपलोपक्रमेकेवल  
 मनदानमात्रवक्तव्ये अतउत्तरपदनि आ  
 देशवचनेसाचकार्ये साकचकस्यापीद  
 मप्रदेशोयथासात इमकाभ्याच्छाया।  
 भ्याश्चिरधीना अथाप्रभ्यामहरण्यपी।  
 ते अक्रियमाणोत्पलान्यस्यविषयोभव  
 तीत्यस्यप्रसन्नत नवात्तस्यविकारव  
 चनानर्थक्यात् नवाचकव्ये किंकाराण  
 अतस्यविकारवचनानर्थक्यात् प्रकार



साकारवचने प्रयोजने नास्तीति कृत्यो  
 तेराणापिशिक्तानां सर्वादेशा भवति अ  
 र्थवत्तादेशप्रतिषेधार्थं अर्थवत्तया  
 रः साकारवचने कोऽर्थः आदेशप्रतिषे  
 धार्थं यथेकादेशाः जानवेति न ह्यथना  
 र्थं तद्यथा माराजिसमः काचित्चका  
 रमकारवचने प्रयोजने नास्तीति कृत्यो  
 नः साकारवचने प्रयोजने नास्तीति कृत्यो  
 साक्षिकारणकृत्यो न कृत्यो प्रश्निश्च  
 निर्देशो येषां साक्षिकारणकृत्यो न कृत्यो  
 भविष्यति अथवा चित्तादिनवत्तया  
 नान्देशकजन्यत्वात् एतदे किमर्थं  
 नत्रमोहनदान्तवत्तया न इदानीमाभूता  
 मिति नैतदस्ति प्रयोजने लिखिते कृत्ये  
 ज्ञातः एतदः अत्रदान्तवत्तया न इदमिदं  
 संप्रदाये अत्रदान्तवत्तया न लिखितं  
 तिकिमत्रकृत्यो परत्वादिस्वरूपेति नि  
 त्यमनदान्तवत्तया न लिखिते प्रामाणिक  
 तेपि अत्रानित्यत्वादनदान्तवत्तया न लिखितं  
 मदान्तभाविनास्तीति कृत्यो यथा प्रामः  
 प्रत्ययसूत्रः प्रसज्यते तद्यथा गोघटप्रहण  
 देवः शिलोपेकृत्येति लिखितं सर्वमदान्तभावि

श्री  
 मरा  
 भा  
 ३४

नास्तीति कृत्यो यथा प्रामः प्रत्ययसूत्रो भ  
 वतितस्मात्तयोरन दान्तवत्तया अत्र  
 नित्यत्वादनदान्तवत्तया न लिखितं सर्वमदान्तभावि  
 नभाविनास्तीति कृत्यो द्वितीया कस्या  
 यमेनदिप्रोविधीयते एतदः प्रामाणि  
 इदमपि दिष्टानि तदिदमपि प्रामाणिकं  
 यं प्रकृतमनवर्तते कृत्यकृत इदमो  
 न्नादेशे शान्तकान्तवत्तया न लिखितं  
 दितदन्वर्तते एतदस्ति नलोचनदान्त  
 विदमप्येति इदमपि प्रामाणि नैष दोषः  
 संवयमनवर्तते इदमो न्नादेशे शान्त  
 दान्तस्तीयादौ एतदस्ति नलोचनदान्त  
 नदान्तविदमो न्नादेशे शान्तस्तीयादौ वच  
 भवतीति नो द्वितीयादौ स्तेनः इदमप्यत्र  
 दश्च नो यथा विहितं नित्यं अथमत्र  
 कृत्यो यथा विहितं नित्यं तद्यथा मत्र  
 काउल्लयउल्लयगकृतितदुपिका  
 रः अथवैकयोगः करिष्यते इदमो  
 न्नादेशे शान्तकान्तवत्तया न लिखितं  
 तसौ सचानदान्तविनि नतो द्वितीया  
 दौ स्तेन इदमप्यत्र अथवानवर्तते  
 चनामविधयः नचानवर्ततादिव भवे



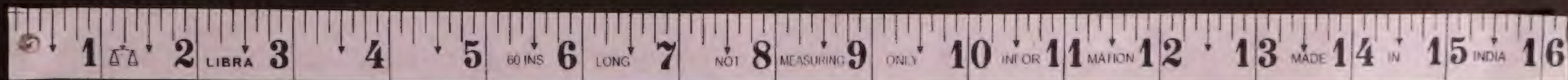


ति किं तर्हि यत्नात् अथ वोभनिहने  
 नदायेतिष्णामहे एमदिनितपुसके  
 कवचने एतदिनितपुसके कवचने  
 कर्तव्य एतत्के इत्मानयप्रक्षालयेत्  
 न यद्येनक्तियते एनोसवक्तव्यः का  
 पसिदिः अथोपने अथोपनो अथोप  
 नान नदाद्येनसिद्धे यद्येवमेनश्चित  
 कोनसिध्यति एतच्छितकरतिनप्रामो  
 ति यथा लक्षणा मप्रपत्ते अथोपान  
 म्यादिष्वर्थे यान्ताका अयत्नात्सतितस्मि  
 न्निधाने जग्यादिष्वर्थे यान्ताका अयत्ना  
 त् सतितस्मिन्नर्थे यान्ताके जग्यादिभि  
 भवितव्ये किंचानोयत्सति भवितव्ये न  
 शोत्सर्गलक्षणा प्रतिषेधः तजोत्सर्गलक्ष  
 णाकार्ये प्रामोति तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः  
 भव्य प्रवेय आख्ययमिति तस्मिन्नेव  
 स्थिते प्रत्यये अतिष्ठेष्टादेशा इति एतः  
 अवापप्रसजो नैष दोषः सामान्या अ  
 यत्नादिशेषाणां अयः सामान्येष्टाश्रीय  
 माणा विशेषो नाश्रियो भवति तजार्थे य  
 त्कसामान्यजग्यादिषु कृते प्रयोयतः  
 प्रत्ययः प्रामोति सतनो भविष्यति सामा

श्री  
 महा  
 भा

३४२

म्या अयत्नादिशेषाणां अयः इति चेद्व  
 णाकार्ये भ्याणो हि धिः प्रामोति लव  
 पव्ये अर्थे यान्ताकसामान्येष्टाश्रीय  
 प्रत्ययसामान्ये च यान्तादेशो ह लेतादिति  
 एतत्प्रामोति इह च दिव्य धित्त्वमिति  
 अर्थे यान्ताकसामान्येष्टाकारलोपहले  
 तादिति एतत्प्रामोति पौर्वापर्याभावा  
 दसामान्ये न जग्यादीनामनपपत्तिः  
 नहि पौर्वापर्यमस्ति सिद्धे तस्यार्थे यान्ता  
 कप्रतिषेधात् सिद्धमेतत् कथं अविशेष  
 षणजग्यादिनृत्तासार्थे यान्ताके प्रतिषे  
 धे वक्ष्यामि सूत्रे तर्हि भिद्यते यथा त्वास  
 मेवास्त ननु चोक्तं जग्यादिष्वर्थे यान्ता  
 क अयत्नात्सजितस्मिन्निधानमिति ए  
 रिह तमेतत् सामान्येष्टाश्रीयत्नादिशेष  
 णाणां अयः इति ननु चोक्तं सामान्या अय  
 त्नादिशेषाणां अयः इति चेद्वर्णाका  
 रान्ते भ्याणो हि धिः प्रसंग इति तेषां दोषः  
 वक्ष्यामि तज्जग्यादिनां योजनमजं तभू  
 तस्य चोक्तं जग्यादिष्वर्थे यान्तात् यदप्रत्यय  
 पौर्वापर्याभावात् सामान्येष्टाश्रीय  
 ति अथ सिद्धिरेवेष्टा यत्सामान्येष्टाश्रीय



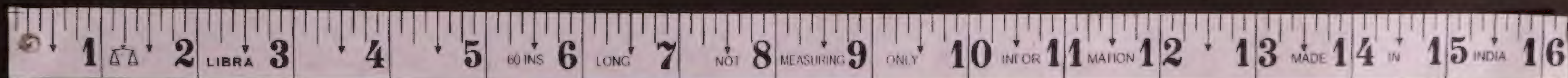


पयसास्तीति सुमनिपौर्वापर्यविष  
 यसममीविज्ञास्यते आर्थयातकवि  
 षयति आर्थयातकविषयपवज  
 ग्यादिप्रकृतेश्योपतः प्रत्ययः प्रामो  
 निसनतोभविष्यति अथार्थयात  
 कासिनिवहामि कास्वार्थयातका  
 स्रुक्तिप्रकृतिषु इति प्रकृतिप्रमे  
 तामसुप्रोत्पद्युद्गोकिमर्थं नतिकि  
 तोयेवसिद्धं ल्यपिकृतेनप्रामोति इद  
 मिहसंप्रपाये ल्यक्रियतामादेशानि  
 किमत्रकर्तव्यं परत्वात् ल्यप्रसूतरगा  
 आदेशः पवतद्विसिद्धिसनियत्यप्रुद्ग  
 णाकरोतिनन्नापयत्वाचायः सुतरगा  
 नपिविधीनद्विभात्यप्रवायतेति  
 किमेतस्यज्ञापनेप्रयोजने ल्यवादेश  
 उपदेशवचनमनादिष्टायेवद्विरगत  
 तात्वादिति चोरपिण्णतितन्नवक  
 त्यभवति जायिविधिर्नपियतदक  
 स्मात्सिद्धमदसिकतीतिविधानात्तद्वि  
 प्रभृतीस्तसरावद्विरगोत्यप्रभवती।  
 तिकृतेतरविद्धि एषपवार्थः नृपो।  
 सिद्धितरगत्वानिक्तीतिल्युच्यते सा

श्री  
 महा  
 भा

३६३

पयसेतरगाणां ल्यपामवतिवायनमि  
 ति लउसनोः वसलभावे चपमेत्या  
 ने वसलभावेश्चिउपमेत्यानेकर्तव्य  
 किमर्कवंधादेशोदितप्रतिषेधः  
 तिद्धिष्यति अथादेतः नरोषोभवति  
 यथानरोषस्तथास्त शाने शावदिकर  
 निवक्तव्येहापियथास्यात् अथगात्  
 अथगरिति लोभमि शावदिकरमेव  
 अथिगमयतिअथिगमयतः अथिगम  
 येति सनिच शावदिकरमेव अथिनि  
 गमिषति अथिनिगमिषतः अथिजि  
 गमिषति गारुलिदि दिक्तरांकिम  
 र्थं गारुनवंधकरोविशेषाणां क  
 विशेषाणां गारुजुटादिभ्योऽजीन।  
 दिदितिगारुजुटादिभ्योऽजिपदित्यस्य  
 नेशापदेशस्यापिप्रसक्तं तापकवासो  
 नवंधस्यादेशवचनेइत्युक्तंभावस्य अ  
 यथापतन्नापयत्वाचायः मानवंधस्या  
 देशान् कार्यनभवतीतिकिमेतस्यज्ञा  
 पनेप्रयोजनेप्रयोजनवचनिरुःख्यात्  
 नित्यमात्मनेपदे नभवतीति लहःशत  
 शानचोप्रयोजने पंचमाद्येयजमानःदि





नश्येत्तेन भवति प्रवोरनाकोप्रयोज  
 ने नश्येत्कारकः नश्येत्कारिकाङ्गी  
 लक्षणोऽपि नमो प्रयोजनः मय्यावय  
 म्यावयः अतिनवे अकरवे अत्यन्त  
 मिदमच्यते मेरितिपिपिपामितिव  
 कथं इहापियथाप्यानेवदेव्य अथा  
 तापनसमेतिप्रयोजनानि मेतिराषा  
 समादोषाभूयोमोवा तस्मान्नाथेनेन  
 तापनेन कथयानिप्रयोजनानिनेतानि  
 मेति इहावद्वृत्तिरः त्याजितिकरण  
 सामर्थ्यादिभाषात्मनेपदेभवति लः  
 शान्तानचावितिवृत्तानां तस्य कृताना  
 मेवात्मनेपदानामेतेभवतीति प्रवोरना  
 कोवितिवृत्तानेन सिद्धेन प्रवोरननासि  
 कत्वारितिवृत्तिरः किमयेकशादिगहो  
 स्तितावयादिः वृत्तिरः क्लोऽत्याजो च  
 तिरः त्याजितिकृपादिः त्रयादिश्च  
 प्रादिवो अथवात्रयादिभेविद्यति के  
 नेरानोकादिभेवतिचत्वे अथवात्र  
 यादिः कथं अतिदशासयवचनविभा  
 षा अतिहायिकारेणविभाषायेतेव  
 कथं किंप्रयोजने प्रयोजनेमोप्रत्यु

श्री-  
 मरु  
 भा  
 ३५४

ज्जिधिः सोप्रत्यारितियोपयलक्षणोव  
 जनभवति निशानत्तेज्यात्तेज्यात्वा  
 त्तिनिशानत्तेनभवति रुविधिः प्रत्या  
 ने प्रत्यानमितिरुविधिर्नभवति एते  
 पयोत्वाते पयोत्वातेनमितिनात्तेनभव  
 ति संस्थानत्ते नमःत्वाते नमःत्वाचरति  
 संस्थानत्तेनभवति वजनेप्रतिषेधः वज  
 नेप्रतिषेधोवक्तव्यः अथमचर्याः अमन  
 योअमनयोश्चेतिवक्तव्यं नवत्ताभे  
 चत्ताः अथवाह वक्तव्येभाषातिवक्त  
 व्यं सकिमिदंभाषातिमेत्ताक्तेरमोयुह  
 णो किंप्रयोजने अन्तवधेकगात्रविच  
 त्तानिगयथं अन्तमवधेकमगात्रं  
 पणविचत्ताग्रजिरेतिष्टेतीति अने  
 सजयोः प्रतिषेधेकाउपसंख्यानं च  
 नयोः प्रतिषेधेकाउपसंख्यानं कतेयम  
 इहापियथाप्याने समजने समजेति  
 ततर्हि वक्तव्यं नवक्तव्यं अथोत्पदेभवि  
 द्यति कथमपीतिनेदप्रत्यग्रहणं किं  
 तर्हिप्रत्याहारग्रहणं कसतिविष्टानोप्र  
 त्याहारः अथोकारात्प्रत्याकारयः पका  
 रान् यदिप्रत्याहारग्रहणंसेवोतिर्नसिध



श्री-  
महा  
भा

344

स्पेयसंख्यानेकर्तव्यम् वैधिः पिता ।  
 वैधिः पुत्रः अपर आह अणिजोर्लक्षि  
 क्षिप्रियगोमात्रायवप्रत्ययस्येयसंख्या  
 नेकर्तव्यं जाबालिः पिता जाबालिः पुत्रः  
 अपर आह अत्रास्त्राणां गोत्रमात्रायवप्रत्य  
 यस्येयसंख्यानेकर्तव्यं इदमपिसिद्धं भ  
 वति भोर्द्विजैविः पिता भोर्द्विजैविपुत्रः  
 कार्णीत्वरिकः पिता कार्णीत्वरिकः पुत्रः  
 ॥ ॥ इति श्रीमद्भगवत्पूज्यजलिम् ।  
 निविरचितेयाकरणमहाभाष्ये द्वितीय  
 स्थानाय स्पष्टतर्कपादेष्वयममाहिक  
 म् ॥ ॥ तदाज तदाजादीनां ल  
 क्समासवद्भवे प्रतिषेधः तदाजादीनां  
 लक्समासवद्भवे प्रतिषेधोक्तव्यः य  
 कोवांगण्योतश्मेयकवांगा इति कि  
 मुच्यते समासवद्भवे प्रतिषेध इति यद्  
 तिनैवचेत्कृतं वद्भवमित्युच्यते नचात्र  
 नैवकृतं वद्भवम् भवति वै किंचिदाचार्य  
 क्रियमाणमपि चोदयति तद्व्यवक्तव्यम्  
 तेनैवचेत्कृतमिति समासवद्भवत्वमिति  
 सेधोक्तव्यं इति अवद्भवे लक्ष्यवचनम् अ  
 वद्भवेवल्लक्ष्यवक्तव्यः अतिव्रतः अंगान



श्री  
महा  
भा  
३४५

श्री  
महा  
भा  
३४५

अतंगः बहुवचने परतोयस्तद्वजः पा  
वंकताचोयते किमर्थं पुनरिदमुच्यते  
न बहुवचनस्येव सिद्धम् बहुवचनस्य  
च्यते नचात्र बहुवचने पश्यामः प्रत्यय  
लक्षणेन भविष्यति नलमतातस्मि  
नित्यप्रत्ययलक्षणाप्रतिषेधः नलमता  
गम्येति वक्ष्यामि नैवंशकं इह हि दो  
षः स्यात् पंचभिर्गीर्गीभिः क्रीतः पटः  
पंचगार्यः देहे वद्वष्टलवचने देहे  
वद्वष्टलवक्तव्यः गर्गवत्सवाजा इति  
इह लवक्तव्यः गर्गं भ्रातृगर्गं च  
ये गर्गमयमिति इह चात्र इति उदात्त  
निवृत्तिसरः प्रामोति सिद्धेन प्रत्ययाद्ये  
वद्वष्टले लवक्तव्यतात् सिद्धमेतत् कथं  
प्रत्ययाद्ये वद्वष्टले लवक्तव्यः यदि प्रत्य  
याद्ये वद्वष्टले लवक्तव्यः यदि प्रत्ययाद्ये व  
द्वष्टले लवच्यते अस्ति यामिति वक्तव्यं  
इह मा मृत शोणः सियः वात्स्यः सिय  
इति यस्य वद्वष्टले परतो लवक्तव्यं तस्य  
इकारेण वद्वष्टले लवच्यते भविष्यति यस्या  
पि वद्वष्टले परतो लवक्तव्यं स्यामिति  
वक्तव्यं आरव्याः सियः सौवीर्यः सिय

य इति एवंमर्थेन वक्तव्ये अत्रापि चाप्यय  
वथानात् एकादेशेनास्ति यवथानात्  
एकादेशः एवंविधोऽस्य निवृत्तावस्था  
यानमव देहे वद्वष्टलवक्तव्यः गर्गव  
त्सवाजा इति गोत्रस्य प्रत्ययानां वद्वष्ट  
नात्स्य प्रत्ययाद्ये कथं पारलव्यं गोत्रस्य व  
द्वष्टलपि नावचनात्स्य प्रत्ययाद्ये कथं  
इह लवक्तव्यः विद्वानामप्येत्यमाणावकं  
वैदो विद्वानामप्येत्यमाणावको वैदः कि  
मर्थम् नाचीने वालकमिदं अचीन्य  
ने नचात्रादिपश्यामः प्रत्ययलक्षो  
नास्ति वार्णाश्रयेनास्ति प्रत्ययलक्षणा  
एकवचनद्विवचनात्स्य प्रत्ययाद्ये वद्वष्ट  
लोपोऽतिवक्तव्यः वैदस्याप्येत्यमाणा  
णावको वैदयोऽप्येत्यमाणाः अत्रो वद्वष्ट  
यस्या वद्वष्टस्य च माने लवच्यते प्रामोति मा  
भूदेवं अजंतं यद्वद्वष्टस्येत्येति विषयि नै  
वंशकं इह हि दोषः स्यात् काश्यपप्रति  
कृतयः काश्यपा इति ततो यमाह यस्य  
प्रत्ययाद्ये वद्वष्टले लवक्तव्यं देहे वद्वष्टलवच  
नमित्यस्य परिहारः नवासर्वेषां देहे  
वद्वष्टलान् नवेषदाषः किं कारणम् स

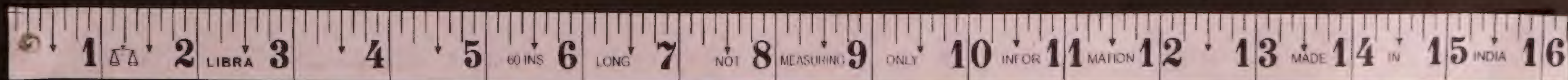


वेषां हं देवहृष्टेनात् सर्वाणि हं देवहृष्टा  
 निभवेति कथं प्रगपदधिकरणवचने  
 हं देवहृष्टेनात् ततो यमाह यस्यावहृष्टे  
 नेपरतो लक यदि सर्वाणि हं देवहृष्टा  
 निभवेति आह मणीदमचोयं चोयं हं दे  
 वहृष्टलवचनमिति ममापि सत्रसर्व  
 वहृष्टवचनेपरभवति लुकि कृतेन प्रा  
 माति प्रत्ययलक्षणमभविष्यति नल  
 मतातस्मिन्नित्यप्रत्ययलक्षणप्रतिषेधः  
 नलमतांगस्येति वक्ष्यामि ननु चोक्तमिह  
 हि दोषं स्यात् पंचभिर्गांगीभिः क्रीतः प  
 पंचगांग्यः दशगांग्य इति इमे वै तत्संग  
 हीतम् पंचगांग्यः दशगांग्यः इत्येवमा  
 वितत्येतेषां परमचोयं चोयम् गांगी  
 नृणाम् गांगीमयं अत्रापि वहृष्टवचनस्य  
 वसिष्ठे कथं समर्थान्ति इत्ययमेव साम  
 र्थात्सर्वेतेन ततो यमाह यस्याप्रत्यया  
 र्थावहृष्टे लक यदि समर्थान्ति इति इत्य  
 यते अहमपीदमचोयं चोयं गांग्यस्य वहृ  
 ष्टलोपितो वहृष्टवचनो तस्य प्रवृत्तौ चोयं  
 वालगीति यस्यापि वहृष्टवचनेपरतो ल  
 कनेवाप्यलवक्तव्यः तस्यापि सत्रव

श्री  
 मरु  
 भा  
 ३४५

श्री  
 मरु  
 भा  
 ३४६

हवचनेपरभवति ननु चावीत्यवलकमि  
 हिः अवीत्युच्यते नचात्रादिपश्यामः  
 प्रत्ययलक्षणान ननु चोक्तं वर्णाश्रयेनास्ति  
 प्रत्ययलक्षणमिति यदि वा कानिचिद  
 त्यापि वर्णाश्रयाणि प्रत्ययलक्षणानभ  
 वेति तथा वेदमपि भविष्यति अथवा वि  
 शेषेणालकमुक्ताफलितेति वक्ष्यामि  
 यद्यविशेषेणालकमुक्ताफलितेत्युच्यते  
 विद्वानामप्येव हवोमाणावकाविदाः अ  
 त्रालकप्रमाति अस्तप्रवरपिपुचवहृष्टे  
 वर्तमानस्य लकभविष्यति पुनरलक  
 कस्माज्जभवति समर्थानां प्रत्ययस्य लु  
 च्यते न चैतत्समर्थानां प्रत्ययस्य प्रत्यया  
 न द्वितीयमर्थमुपसंक्रान्ते अवश्यं चैतदे  
 व विज्ञेयं अत्रिभरद्वानिका वसिष्ठकथ्य  
 पिका भृग्वगीरमिवत् कृत्स्नकाशिका  
 केत्येवमर्थम् भर्गभार्गविकाग्रहाणां वा  
 नियमाणं भार्गभार्गविकाग्रहाणां वा  
 यते तत्रियमर्थमभविष्यति एतच्चैव हि  
 तीयमर्थमभविष्यति एतच्चैव द्वितीयमर्थ  
 मुपसंक्रान्तस्य लकभवति यदप्युच्यते  
 एकवचनहिवचनो तस्य प्रवृत्तौ वहृष्टलो  
 पोऽस्ति वक्तव्य इति मा भूदेवम् अत्र्याव





इति प्रजेतं यद्गुणवर्जं तं यद्गुणवर्जं  
 वंभविष्यति ननु चोक्तमिह हि दोषः  
 स्यात् काण्यप्रतिपत्तयः काण्यप्रतिपत्तयः  
 ति लौकिकस्य तस्य गोत्रस्य ग्रहणं न वै  
 तलौकिकं गोत्रम् यस्याप्रवचने परतो ल  
 क समासवद्भवेन प्रतिषेधावक्तव्यः ते  
 नैव चेत्कृतं वद्भवेति विवक्तव्यं यस्याप्र  
 योयवद्भवेत्कृतं तेनास्मिन्मिति वक्तव्यम्  
 यम् यस्याप्रवचने परतो ल क समासव  
 द्भवेन प्रतिषेधावक्तव्यः तेनैव चेत्कृतं  
 वद्भवेति विवक्तव्यम् यस्याप्रयोयवद्भवेत्  
 वद्भवेत्कृतं तेनास्मिन्मिति वक्तव्यम् य  
 स्याप्रवचने परतो ल क तस्यायमपि  
 को दोषः अत्र यत्तदा तन्निवृत्तिरिति  
 प्रामोति तस्मात्प्रयोयवद्भवेत्कृतं  
 यपक्षो ज्ञायान् अथेह कथं भवितव्यं  
 गार्गी च वा त्वा शुवाज्येति यदि तावद  
 स्त्रीविधिना श्रीयते स्तथा स्तीति कृत्वा  
 भवितव्यं लका अथ स्त्रीप्रतिषेधेनाश्री  
 यते अथ यत्तस्तीति कृत्वा भवितव्यं प्रति  
 षेधेन किं पुनरश्रीयते स तत्र देवाता तमहं  
 ति अथ यो लोप्यलोपि नो समासः कथं त  
 उभयवितव्यम् उभयथा दृश्यते शरद्वत्

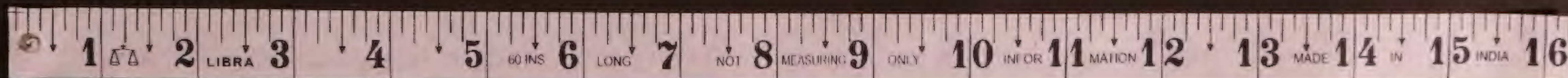
श्री  
 महा  
 भा

३४५

श्री  
 महा  
 भा

३४६

न कदम्भाद्गुणवत्तायाप्योपनोदान्तरि  
 नोदयमगार्गी गार्गी लवकाण्यपानामिति  
 यज्जनाश्रयज्जनादीनामेकद्वयोवा तत्परु  
 खेषु स्यात्तदसंख्यानं यज्जनादीनामेकद्व  
 योवा तत्परु खेषु स्यात्तदसंख्यानं कर्तव्यं  
 गार्गी स्यात्कृतं गार्गी कृतं गार्गी कृतं वा  
 गार्गी योः कृतं गार्गी कृतं गार्गी कृतं वा  
 वेदमा कृतं वेदकृतं विदकृतं वा यज्जना  
 दीनामिति किमर्थम् अंगस्य कृतं अंग  
 कृतं एकद्वयोरिति किमर्थम् गार्गीणां  
 कृतं गार्गी कृतं तत्परु खेति किमर्थम् गार्  
 गीस्य समीपमुपगम्य गार्गी कृतं गार्गी  
 कृतं वा वेदस्य कृतं वेदकृतं स्यादिति  
 किमर्थम् परमगार्गीः वद्भवेति किमर्थम्  
 चयः प्राक्तनभरतेषु च आहोस्मिन्नाक  
 ग्रहाण भरतविशेषाणाम् प्राच्याभरत  
 इति किंचान्तः समुच्चयः भरतग्रहाण नर्थ  
 कम नत्प्राच्याभरताः सन्ति अथ प्रा  
 कग्रहाण भरतविशेषाणाम् प्राकग्रहाणम  
 नर्थकम् नत्प्राच्याभरतः सन्ति एवम्  
 हि समुच्चयः ननु चोक्तं भरतग्रहाणमना  
 र्थकं नत्प्राच्याभरताः सन्ति कर्तव्यं च



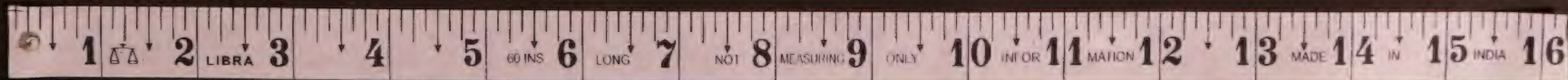


किंप्रयोजनं ज्ञापनाय किंज्ञाप्यम् एत  
 ज्ञापयन्ताचार्यः अगस्त्यशकग्रहणाभ  
 नग्रहणभवतीति किमेतज्ज्ञापने  
 प्रयोजनम् उजः प्राचामित्यभ्रतग्रह  
 णभवति औदात्तिकः पिता औदात्त  
 कायनः पुत्रः नगोपा गोपवनादिप्रति  
 षेधः प्राचरिताभ्यः गोपवनादिभ्यः प्र  
 तिषेधः प्राचरितादिभ्योऽष्टव्याः हरि  
 तः हरितोहरिषेधः प्राचरिताभ्यतः उ  
 प किमर्थमहहउच्यते देहोमाभूदि।  
 ति नैतदस्तिप्रयोजनम् इत्यतपतदे।  
 हेभृष्टककपिष्टलाः भ्राष्ट्रिकापिष्ट  
 लयः अतउतरेपरतिग्रहहउतिदेहाधि।  
 कारनिहमर्थम् अहहउच्यतेदेहाधि  
 कारनिहमर्थम् देहाधिकारोनिवर्तन  
 स्मिन्नितिप्रविशेषणहउच देहेवभव  
 तीति आगस्त्य आगस्त्यकौडिनयोः प्र  
 कृतिनिपातने आगस्त्यकौडिनयोः  
 प्रकृतिनिपातनेकर्तव्यं अगस्त्यकौडि  
 नजित्येतौप्रकृत्यादेशभवतश्चिद्वक्तव्यं  
 किंप्रयोजनं लुकप्रतिषेधहउच्यतेलुक  
 प्रतिषेधेहनिष्पद्यात् प्रत्ययात्।

श्री  
 मर  
 भा  
 ३४५

श्री.  
 महा  
 मा.  
 ३४६

निपातनेहयभावः प्रत्ययात्निपात  
 नेहिसतिहउच्यतेभावः स्यात् अगस्त्य  
 याः कौडिनाः यदिप्रकृतिनिपात  
 नेक्रियतेकेनेदानीप्रत्ययलोपोभ  
 विष्यति अधिकभात्यमलोपः अधि  
 कागस्त्यमलोपोभविष्यति ततः।  
 हिप्रकृतिनिपातनेकर्तव्यं नकर्त  
 वं योगविभागात्सिद्धं योगविभा  
 गः कुरिष्यति अगस्त्यकौडिनयोः  
 हउच्यतेभविष्यति ततः अगस्त्यकौ  
 डिनजित्येतौप्रकृत्यादेशोभविष्यतिः  
 अगस्त्यकौडिनयोः इति नैषदोषः य  
 णपरिभाषितेप्रत्ययमलुक अल  
 णभवतीति तथाप्रत्ययसौवल्लभा  
 विष्यति अशिष्टमोदेशोयशश्चिद्व  
 ऊतोचिः ऊतोचीतिवक्तव्यम् इह  
 माभूत् सनीससोदनीध्वमश्ति  
 अथातोचोत्तुच्यमानेइहकस्मानभ  
 वर्त योष्टयः रोदयः विहितविशेष  
 णयकारग्रहण ऊकमातोयोविहित  
 इति ततहिऊतोचीतिवक्तव्यम् नव  
 कयम् इहमेवतत्तगृहीते सनीस

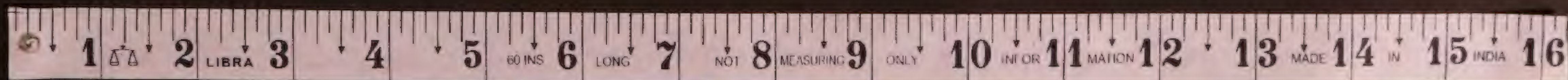




सोदनीध्वसश्चिदभवितव्यमिति गा  
 तिस्थागायोर्ग्रहणोऽपि बोधहण  
 म् गायोर्ग्रहणोऽपि बोधहणो कर्त  
 यम् शोयोगाशब्दश्चिदभवितव्यम् श्च  
 माभूत आगासीत् आगायाम् अय  
 सीदनम् तन्नहि वक्तव्यम् श्च ग्रह  
 णोऽपि तावदीति निर्देशो देवगन्तव्यं ल  
 ग्विकरणग्रहणमिति पाश्र्वाहणोच्चा  
 पिवाते वक्तव्यमेवेतत् सर्वत्र प्रा  
 हणं अलग्विकरणस्य तनादिजा  
 यामोरात्मनेपदग्रहणो कर्तव्यम् य  
 कवचनग्रहणावा अथ वैकवचने  
 योत्तयासीति वक्तव्यम् तच्चावश्यम्  
 यत्तरक्तव्यं अथ चनेहानिष्टप्रसंगः  
 अनुच्यमानोऽतस्मिन्निष्टप्रसज्येत  
 श्चापि प्रसज्येत अतनिष्टप्रसज्येत अत  
 निष्टप्रसज्येत अतनिष्टप्रसज्येत अत  
 हि वक्तव्यम् न वक्तव्यम् यद्यपि ताव  
 द्येन शब्दोऽप्युपचारः अस्मैवात्मने  
 पदमस्ति परस्मैपदमस्ति एकवचन  
 मस्ति बहुवचनं अथ तावत्पाश्र्वाहो  
 द्यापचारः आत्मनेपदमेकवचनम्

श्री.  
 महा.  
 भा.

वतस्यास्यकोऽयः महायोभवितमर्हति अ  
 यदत्र आत्मनेपदादेवैकवचनादेव न  
 यथा अस्मिन् गोहितीयेनार्थे इति गोदेवेना  
 नीयते वाच्यानगदेभ्य इति ग्रामः ग्रामाल  
 लीपेत्तुः लोटोरूपसाद्यान् ग्रामाले  
 पेत्तुः लोटोरूपसाद्यान् कर्तव्यं ताव  
 देवासौ विदामक्रं अस्मभवेते विदं क्र  
 वेन तन्नहि कर्तव्यं न कर्तव्यं लिग्रहण  
 निविनिष्पत्ते यदि निवर्तिष्यते प्रत्यय  
 मात्रस्य लुक्प्रमाति इत्यतएव प्रत्यमा  
 त्रस्य आत अस्मिन् एवैवाहकनचानुप्र  
 ज्यते लिटीति यदि च प्रत्ययमात्रस्य ल  
 भति जत एतदप्यत्र भवति ग्रामेतेभ्यो  
 णालः प्रतिषेधः ग्रामेतेभ्यो सालः प्रति  
 षेधो वक्तव्यः प्राणासः बहुकृतायामा  
 सश्चिल्लुक्प्रमाति ग्रामेतेभ्यो वहु  
 हणास्मलो प्रतिषेधः ग्रामेतेभ्यो व  
 हुहणात्तणालो प्रतिषेधः अनर्थकः  
 निषेधो प्रतिषेधः लुक्कस्मात्प्रभवति  
 अर्थवहुहणात् अर्थवत्तग्रामणस्य  
 ग्रहणं न चैषोऽप्युपचारः ग्रामेतेभ्यो  
 वहुहणास्मलाः प्रतिषेधः इति चे



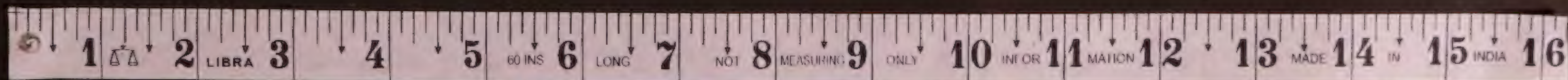


दमः प्रतिषेधः नवतयाः उक्तं वा किमुक्तं।  
 सन्निपातलक्षणविधिनिमित्तनद्विधा  
 तमेति किंपुनरयंलगादेशापवादः ल  
 क आदेशापवादः तिङ् कृताभावस्त  
 तिङ् कृतत्वस्यतभावः प्रामोति कस्या  
 रत्तस्य सवेतात्तिङ् सवेतेपदमितिपद  
 संज्ञाभविष्यति कथं कृतासाद्युत्पत्तिः  
 लकारसकृत्तात्पतिपरिकृतं तदाश्चयं च  
 प्रत्ययविधाने लकारः कृततस्य कृतात्  
 प्रातिपरिकृतं तदाश्चयं प्रत्ययविधाने  
 प्रातिपरिकृतं तदाश्चयुत्पत्तिभविष्यति  
 संपाश्रवणं प्रामोति अथ यत्तात्पर्यं  
 विष्यति कथमव्ययत्वं अथ त्वमकारोत्त  
 तात् कृदेतेमोतमव्ययमेतेभवतीत्यथ  
 यंसंज्ञाभविष्यति सरः कथं यत्तुकाथो  
 चकार सरकृदेतपुनिसरत्वात् कृदेत  
 मन्तरापदप्रकृति सरं भवति तेषामसंज्ञा  
 विष्यति तथाच निज्ञातातिज्ञातसिद्धिः  
 तस्माच्च निज्ञातः सिद्धो भवति न ज्ञातस  
 मासप्रसंगः न ज्ञातसमासः प्रामोति न  
 कास्यानञ् सवेतेन सदसमसातश्चित्स  
 मासप्रामोति उक्तं वा किमुक्तं अस्मामर्थो

श्री  
 महा  
 भा

४०१

दिति नात्र नञ् प्रामोतेन सदसामर्थो के  
 नतर्हि लिङ्तेन कार्याचकारतनकार  
 योचकार अथ यदापोलवचनानर्थो।  
 कोलिगाभावात् अथ यदापोलवच  
 नमनर्थके किं कारणो लिगाभावात् अ  
 लिगमव्यये किमिदं भवान् सुपोलकं  
 ष्यति यथैव लिगमव्ययमेव सत्त्वात् मपि  
 सत्यमेव मेतत् प्रत्ययस्य तात्पर्यः प्रा  
 शस्तमानः सुपोलकं ष्यति आपः प्रन्  
 मलुकिन किंचित्परोजनमस्ति उच्यमा  
 नेपानस्मिन् साद्युत्पत्तिप्रामोति किं कार  
 णं एकत्वात् दिष्टं प्रसारणे विधीयते  
 तदेतेषामेकात्वादयः सति अविशेषो  
 न्यते उच्यन्तानानियमः क्रियते सच  
 कृतायेह केच प्रकृताः एकत्वादयः प  
 कस्मिन् नैकवचने न ह्योनवद्भु ह्यो  
 रवद्विवचने नैकस्मिन् नवद्भु वद्भु वद्भु  
 वचने नैकस्मिन् नवद्भु वद्भु वद्भु  
 यंप्रवर्तितापयति अथ येनेवायात्वादय  
 इति यद्यमव्ययत्वं सुपोलकं ष्यति नत्य  
 योनाद्यपोभावादतश्चिद्योगोव्यवसायः  
 अथ योभावादकाराणां सुपोलकनभव



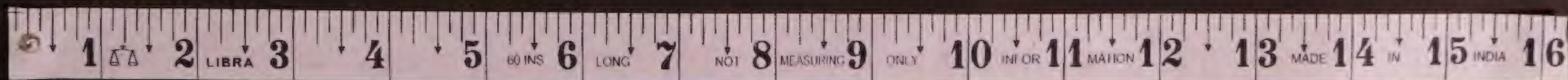


ति ततः प्रत्येकपात्राति किमर्थो योग  
 विभागः पंचपात्रमप्रतिषेधार्थं पंचपा  
 त्रप्रतिषेधार्थं पंचपात्रमः प्रतिषेधार्थं  
 याप्यात एकयोगात्प्रभयोः प्रतिषेधः प  
 कयोगात्प्रभयोः प्रतिषेधः स्यात् अमः अत  
 कश्च सतस्त्रिंशो विभागः कर्तव्यं न कर्त  
 व्यं नः कियते सनियमको भविष्यति प्र  
 मेवापंचपात्राति अमिपंचमीप्रतिषेधो  
 पादानग्रहाण कर्तव्यं अपादानेपंचपा  
 त्रतिवक्तव्यं किंप्रयोजने कर्मप्रवचनीय  
 पुक्तेप्रतिषेधार्थं कर्मप्रवचनीयपुक्ते।  
 माभूदिति आणरतिप्रवेष्टीदेवः नवो  
 जराण्कर्मप्रवचनीययोगात्समासात्  
 चम्पभातः नवावक्तव्यं किंकारणं उ  
 त्तराण्कर्मप्रवचनीययोगात् उत्तराण्  
 मत्रकर्मप्रवचनीयपुक्ते उत्तराण्कर्म  
 प्रवचनीययोगात् उत्तराण्मत्रकर्मप्र  
 वचनीयपुक्ते उत्तराण्कर्मप्रवचनीय  
 योगात्समासात्मीनभविष्यति यदा  
 समासः कर्मप्रवचनीयपुक्तो भवति तदा  
 पंचमी आउक्तं भात आनपणिकात्तत्तो  
 यासमपात्रादिनदीसमाससंख्यावयवे

भ्योनिरोसमपात्रादिनदीसमाससं  
 ख्यावयवेभ्योनिरोसमिति वक्तव्यं समु  
 द्देशमयं कृद्दिनदीसमासउत्तराणो न  
 दीसमाससंख्यावयवपकविशतिभार  
 द्वाजे त्रिपेक्षाशङ्कातमे लटः रितादेरे  
 विधेत्तदोरागोरसः पूर्वविधिप्रतिषिद्ध  
 रितादेरेविधेः लटोरागोरसो भवेति पूर्व  
 विप्रतिषेधेन टरेत्तस्यावकाशः पचेत्  
 पचेत्तपचेत्तदोरागोरसामवकाशः च क  
 तीकतीरोकतीरः इहोभयंप्रामोति सः  
 अथेतामथेतागे अथेतारः रागोरसो भ  
 वेति पूर्वविप्रतिषेधेन सतस्त्रिंशु पूर्वविप्रति  
 षेधो वक्तव्यः न वक्तव्यः आत्मनेपदवच  
 नात्सिद्ध आत्मनेपदानोरागोरसो भवेती  
 ति वक्तव्यं तच्च समाससंख्यायं तच्चावश्य  
 मात्मनेपदग्रहाण कर्तव्यं समाससंख्या  
 यं संख्यातान्देशोपयाप्यात् अक्रिय  
 मणीत्यात्मनेपदग्रहाण वदस्याति नः  
 इयप्रादेशाः वेषणात्संख्यातान्देशो न  
 प्रामोति पूर्वविप्रतिषेधार्थं न नाच्यत्रा  
 यैः आत्मनेपदेग्रहाण न इदमिह संप्रधा  
 र्यं रागोरसः कियते तदेरेव भित्ति किमत्रक

उ  
 म  
 म  
 ३५

श्री  
 महा  
 भा  
 ४२





श्री  
महा  
भा

803

रस्यामोति शुश्रूकतद्वेदामामेकशेषः  
 नदोषोभवति यथानदोषस्तथास्त्वकिं  
 प्रतरन्नज्जायः ३ भयथादृश्यते तद्यथा  
 वद्वशक्तिकिरकं वद्वनिशक्तिकिरका  
 नि वद्वनिष्पालोपिदिशिणि शुश्रूवान्  
 र्यतेत्वावस्थाभविष्यति शुश्रूयामेकस्य  
 स्येकार्थः द्वर्थस्य द्वर्थं त्रयोरसः कृतेदे  
 रेयथादित्वेप्रसारणोसमसाव्यायेसना  
 र्थः सिद्धास्यानेर्थेनानरा शुश्रूयामेकस्य  
 स्यान्नयपवामोभवेत्तसर्वेषां देहेत्वेचपर  
 त्वात्कृतततस्मिन्निर्ममेत शविकारस्य  
 शिक्तराणामर्वादेशार्थं शविकारस्यशि  
 क्तराणामर्वादेशार्थं किंप्रयोजने शिक्तराणामर्वा  
 निसर्वादेशोयथास्यात् शुक्रियमाणादि  
 शकारेशुल्लोमस्यविधयेभवेत्तीत्येतस्य  
 प्रसज्येते निचानप्रसंगस्तनिचानस्त।  
 प्राप्नोति सः कर्ता तामेः परेत्सर्वथा  
 त्वकमतदानेभवतीषसरः प्राप्नोति य  
 नावदुच्येतशविकारस्यशिक्तराणामर्वा  
 देशार्थमिति सिद्धमल्लोमविकारात्तसि  
 द्धमेतत्तकथंशुल्लोमस्यकारूपसिद्धिग  
 त शुल्लोमस्यकारूपसिद्धिः सः कर्ता





रितिरलोपालोपः रिकरणसामर्थ्यात्  
 लोपेनलोपोभविष्यति प्रतिहाहाप्रश  
 वनिद्विद्वेतेस्मिदं किमिदमनिहारि  
 ति सुसमायेस्यानेभवेत्प्रत्ययः स्यात्  
 सुसमायेचप्रत्ययसंज्ञायामित्संज्ञान सु  
 समामित्संज्ञायालोपोन सुसतिलोपेन  
 काल यदानेकालतदासर्वदेशः यदा  
 सर्वदेशः तदाप्रत्ययः यदाप्रत्ययः तदे  
 तत्संज्ञातदोलोपः प्रश्निष्टनिर्देशादा प्र  
 यवाप्रश्निष्टनिर्देशोये राप्रशमानका  
 लशित्सर्वेति सर्वदेशोभविष्यति यदा  
 तत्प्रत्ययमेतस्यास्यानेभवति तदातिरु  
 द्धाननगृह्णानप्रानेतिरु ग्रहणमे  
 कदेशविकृतस्यानयत्नात् एकदेशवि  
 कृतमनयवद्वतीतिरु ग्रहणानग्रह  
 णोभविष्यतिस्वरः कथं स्वरेतिप्रतिषेधा  
 त्स्मिदं श्रौतसंक्रियेतोमनदावमिति कि  
 मत्रकर्तव्यं परत्वारनदात्तत्वे निगाश्रौ  
 रसः कृतेणनदात्तत्वेप्रानवेत्यकृतेपिप्र  
 मुवन्ति अनुदात्तत्वमपिनित्यं कृतेष्वपि  
 श्रौतसंज्ञाप्रानेतिप्रकृत्यपि अनुित्यम  
 नदात्तत्वे सुसमाकृतेष्वश्रौतसंज्ञाप्रानेति

यस्याकृतेष्वश्रौतसंज्ञाप्रानेतिप्र  
 रनित्योभवति श्रौतसंज्ञाप्रानेतिः सुस  
 मास्यस्यकृतेनदात्तत्वेप्रानवेत्यस्या  
 स्यस्याकृतेस्यभिन्नस्यवपान्वन्तिप्रि  
 रनित्योभवेतिउभयोरनित्ययोः परत्वा  
 दनदात्तत्वे अनुदात्तत्वेकृतेपुनः प्रसंग  
 विज्ञात्वात् श्रौतसंक्रियेतोमनदावमिति  
 हतिसुरेणस्मिदं नस्मिन्प्रतिक्रियाणां  
 सुतरेगताश्रौतसंक्रियेतोमनदावमिति  
 रस्यकृतेष्वश्रौतसंक्रियेतोमनदावमिति  
 तिपरत्वाल्लोपेनभवितव्यं पवतेद्वि  
 प्रतिषेधात्स्मिदं न्यायपवायेस्वरविप्र  
 तिषेधः इदमिदमप्रथायमनदात्तत्वे  
 क्रियतामुदात्तत्वेतिस्वरइति किमत्र  
 कर्तव्यं परत्वारनदात्तत्वे अनुदात्तत्वे  
 कृतेपुनः प्रसंगविज्ञात्वात् श्रौतसंक्रियेतो  
 मनदावमिति तदेतत्कस्मिदंभव  
 ति यत्पिद्वचने यद्यपिद्वचनेतत्रनसि  
 धातितत्रापिस्मिदं कथं इदमद्यतसा  
 र्वथात्कानथानत्प्रत्ययस्वरस्यापवा  
 दः नवापवादविषयेऽस्मादभिनिविष्टा  
 तेद्वेवैकपदराश्रमितिनिविष्टे पञ्चाङ्ग

३४

श्री  
 महा  
 भा  
 ४०४





तस्योऽप्रकल्पापवादविषयसत्तागो  
 भिनिविशते तत्रावद्वक्तृदाचित्य  
 त्वयस्त्वोभवति अपवादलसार्वधान  
 कानरातत्वेप्रतीतमे तत्रावदत्तत्वेकि  
 यतोलोपशतिपरत्तालोपः सोमायावि  
 घमानोदात्तेऽनुदात्तेऽदात्तत्वात्तत्वे प्र  
 त्ययस्योपवादोऽलसार्वधानकानरा  
 तत्वे तेनतत्रनप्रसक्तः प्रत्ययस्वरः क  
 दाचित् प्रत्ययस्वरश्चतामेऽनुमिति  
 योगशिष्टः तेनावासाउदात्तोलोपपत्ते  
 तथानदोषश्च ॥ ॥ ॥ इति श्री  
 मद्भगवत्पतेर्जलिमुनिविरचिते व्याकर  
 णमहाभाष्येद्वितीयोऽध्यायश्चतु  
 र्थाद्वितीयमाह्निके ॥ ॥ ॥ ॥  
 पादश्चसमाप्तः ॥ प्रत्ययः शुधिकारे  
 णोऽप्यप्रत्ययसंज्ञाक्रियते साप्रकृत्यपरे  
 पाथोनामपिप्रामोति तस्याप्रतिषेधो  
 वक्तव्यः प्रकृतिः शुभिक्षितः उपपदे  
 स्तवकृतायोः उपाधिः द्यतेदेतिनाय  
 योः पश्येत् पतेषोऽप्रतिषेधोवक्तव्यः किं  
 चस्यात् यथेषामपिप्रत्ययसंज्ञास्यात्  
 परतमाकरानप्रसंगसंज्ञेतेविषयः

श्री  
 महा  
 भा

804

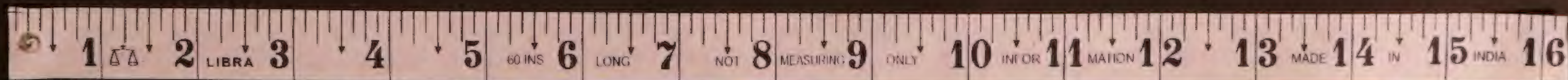
प्रसज्येरन् अतउतरेपदतिप्रत्ययाधिकारि  
 प्रकृत्यपपदोपाथीनामप्रतिषेधः शुभिकार  
 रेणापिप्रत्ययसंज्ञायां सत्ताप्रकृत्यपपदोपाथी  
 नामप्रतिषेधः शुनर्थकः प्रतिषेधः शुप्रति  
 षेधः प्रत्ययसंज्ञाकृत्तान्नभवति निमित्तस्य  
 निमित्तकार्यार्थत्वादत्रापिनिमित्तानिहि  
 निमित्तं तत्कार्यार्थानिभवेति किंप्रनर्नि  
 मिते कोऽप्यनिमित्तोप्रकृत्यपपदोपाथयो  
 निमित्ते प्रत्ययानिमित्तो शुभिकारिनावश्य  
 मिद्वैतकामात्रलोकेतयथा वद्व्यासीने  
 शुभिक्षितं चित्कृतिकतरोदेवदत्तश्चिस  
 आहयोऽप्येयः पीदेऽत्यन्ते निमित्तस्य निमित्त  
 कार्यार्थत्वादवस्यति शुभेदेवदत्तश्चिस नेदा  
 नीमस्यपीदस्यवादेवदत्तश्चित्संज्ञाभवति  
 प्रधानकार्यसंप्रत्ययान्तिदं प्रधानकार्य  
 संप्रत्ययोभवति किंचप्रधानेप्रत्ययः तद्य  
 थावद्व्यासीनेकश्चित्कृतिकोपा  
 तीतिसंज्ञाहजनेति राजेत्यन्तेप्रधानकार्य  
 संप्रत्ययात् यः पृच्छति यथाचष्टुभयोः स  
 प्रत्ययोभवति किंकृतेष्वनः प्राधान्यं शुभे  
 कृते यथापुनर्लोकेऽप्यकृतेप्राधान्यं शब्दस्य  
 दानीकिंकृतेप्राधान्यं शब्दस्याप्यसर्वोपदेशः



प्राधान्ये यस्यासर्वउपदेशः सप्रधाने प्रकृत्य  
 उपदेशोपायश्चोपरिष्टाः कथान्त्यदेशोप्राति  
 परिकोपदेशोच यद्यदेतिमित्तमितिमित्तका  
 र्याशेनात् मुशप्रधानेकार्येसंप्रत्यायात्प्रकृ  
 त्युपदेशोपायोनाभवति विकारागमानो  
 तप्रामोति हनस्तुतत्रसुजतनोः प्रकृ प  
 तेष्वाह्यसर्वेष्वोपदेशः निमित्तिनश्चेति वि  
 कारागमेषुचपरविज्ञानात् विकारागमे  
 शुचपरविज्ञानात्प्रत्ययसंज्ञानमविद्यति  
 प्रत्ययः परोभवतीत्युच्यते नचविकाराग  
 माः परोकिंप्रनः कारागसमाने मुद्वोपदे  
 शोप्रत्ययः परोनविकारागमः परो षष्टीनि  
 दिष्टमचतमुक्तत्वात् षष्टीनिदिष्टमचत  
 मुक्तत्वात् षष्टीनिदिष्टविकारागममुक्तं  
 पंचमीनिदिष्टाचप्रत्ययोविधायते प्रत्यय  
 विधानात्पपत्तिस्तुप्रत्ययविधिसुखोपप  
 द्यते कयत्रविकारागमाशिष्यति हनस्तुच  
 त्रपुजतनोः प्रगीति किंप्रनः कारागानसि  
 ष्यति विकारागममुक्तत्वादपंचमीनिदि  
 ष्टत्वाच्च त्रमातत्रपंचमीनिर्देशान्तिहं तस्मा  
 तत्रपंचमीनिर्देशः कर्तव्यः न कर्तव्यः इत्युच्यते  
 वत हनस्तुचेतिथानोरितिर्वर्तते त्रपुजतनोः

श्री  
 मा  
 म  
 श्री  
 म  
 भा  
 ४६

प्रगीतिप्रतिपरिकारितिवर्तते यद्येवेद  
 नस्तुः यानोः कप्रभवतीतिथान्मात्रानका  
 प्रानोतिप्रचायेप्रहतिर्ज्ञापयति नथात्  
 मात्रानकाप्रभवति यद्येमेतिस्तुशासुवे  
 इत्युच्यते कवितिपरिगणानेकरोतिप्रयुह  
 तिमैवात्रथानुग्रहोनामिसंभत्तामः हेत  
 स्तोभवति थानोः कप्रभवतिकस्मात्  
 हेतेरितिप्रयुहोप्रयत्नाद् यद्युवाचोप्रयः  
 प्रत्यविधिः यस्तमर्थेसंप्रत्याययतिमप्रत  
 यः किंवक्तव्यमेतत् नहिकथमनन्त्यामा  
 नेगम्यते प्रत्यइतिमदतीमेजाकियते मे  
 ताचनामयतोमलवीयः ऊतपतत् य  
 द्युर्थेतिमेजाकराणे तत्रमहत्यामेजायाः  
 कराणपतत्ययोजने अन्त्यमेजायणा  
 विज्ञापेत् प्रत्याययतीतिप्रत्ययइति यदि  
 प्रत्यायेयतीतिप्रत्ययः अविकारोनांप्रता  
 यमेज्ञानप्रामोति नहिकेचित्प्रत्यायये  
 ति एवेतर्हिप्रत्यायेतेप्रत्ययः यदिप्रत्याय  
 नेप्रत्ययइतिप्रत्ययमपिसनादीनांप्रामो।  
 तिप्रत्ययत्वंभयसाधनोभविष्यति कर्त्तव्य  
 यनः कर्मसुप्रत्यय एवमपिकृतपतत् स  
 माने सर्वोपदेशोप्रापुषेजातवमित्युच्यते





रक्तमर्थप्रतापयतिपुनः प्रकारेति का  
 त्रविनादिभोगा वैलः परश्च किमर्थ  
 मिदमुच्यते परोपशान्तात् दृवीमाभूदि  
 तिनैतदस्तिप्रयोजने यमिच्छतिशुर्वमा  
 हनेविभाषा सपोवद्वचपुनस्तादिति म  
 येतहिमाभूरिति मथोपयमिच्छतिशु  
 हने अद्यप्यसर्वनाम्नामकचप्राकरेति  
 यशरानीमतीत्यः प्रत्ययः शेषः सोतरेणा  
 वचनेपरपवभविष्यति एवमपियेषोप  
 न्यायोनादेशोनियमने नपवनियतदे  
 शाः स्यः यशरानीमनियतदेशः प्रत्ययः स  
 कदाचित्परः कदाचित्पूर्वः कदाचित्मध्ये  
 स्यात्ततश्चामातर्वन्तः कदाचिदग्रतः क  
 दाचित्पृष्ठतः कदाचित्पार्श्वतः भवतिपर  
 एवमपिद्विषयमर्थपरवचने परवचनम  
 नर्थकेपंचमीनिदिष्टादिपरस्य परवचन  
 मन्त्यके किंकारणं पंचमीनिदिष्टादिपर  
 स्यकार्यमुच्यते तद्यथा ह्यंतरूपसंगेभोगा  
 ईरिति विषयउपन्यासः सतज्जदपरस्यका  
 र्यमुच्यते इहैरानीकस्यसतः परस्यकार्य  
 भवितुमर्हति इहोपसतपकथंस्वाभा  
 विकेपरत्वे अथवाचनिकेसत्यर्थः स्यात्पर

श्री  
 मरु  
 भा

407

वचनेनावाचनेकेचनार्थे एतद्विषयक  
 र्थेयदसोपरः स्यात् अथवायदस्यपरस्य  
 मतः संज्ञास्यात् यत्रतद्विषयचमीनास्तिन  
 दृश्यतमर्थयोगोवक्तव्यः क्वचपंचमीना।  
 निपत्रविकारागमाः शिष्यते क्वचविका  
 रागमाः शिष्यते दन्तचित्रपुनतनीष  
 क इतिविकारागमेपुचोक्तं किमक्तम्  
 प्रत्ययविधानानुपनिस्तनस्मान्नपंचमी  
 निर्देशास्मिदमिति अतोनापरदृष्टानां  
 परभूतलोपायं अतोनापरदृष्टानां तदि  
 परभूतलोपायं परवचनेकर्तव्यं यपरोना  
 नापरिदृष्टाः क्विवादयो लण्यते एतेषां  
 रभूतानामेवलोपोयस्यास्यात् अपरभूत  
 नोमाभूरिति किंपुनः परभूतलोपवच  
 नस्यप्रयोजने आचार्यप्रहृतिज्ञापयति  
 आतोनापरिदृष्टाः परभूताएवलण्येतः।  
 नियदयेतेषुकारीननुचयानासजति  
 कथं कृतात्तापके कारिकाराण्यतस्य।  
 योजने कितितितोतिकार्याणि यथास्य  
 रिति यद्विचारोनापरिदृष्टाः परभूताएव  
 लण्यते यदर्थो नियमः स्यात् अतोना  
 दप्रहृतिरयोभियानेप्रत्ययादर्शनान् प्र



कृतिर्यस्याभिधानेप्रत्ययिकादृश्यते क  
 सदेवदत्तः कसयत्तदत्तः वभक्तः पंडः लम  
 कश्चिद्वयसज्जारीः नोचकेवलदृष्टना  
 त् दृयसज्जारीनोचकेवलानोप्रयोगोदृ  
 श्यते किमस्यदृयसं किमस्यमात्रे कानि  
 शीतिदृयसज्जारीदोवैदृतिजसदृशाः शुब  
 निजाः यथावद्वस्तुया वावचनेचावरा  
 न्यर्थे वावचनेचातन्यार्थपरशृङ्गक  
 तेयो वावचनेचानुगतिरपियथायात्  
 शुक्रियमाणेवैपरशृङ्गोकथमिववाव  
 चनेनानन्यतिलभ्यः क्रियमाणेपरशृङ्गो  
 वावचनेनवापरशृङ्गेतदमिसेवध्याते शु  
 क्रियमाणेपुनः परशृङ्गोवावचनेनवा  
 परशृङ्गेतदमिसेवध्याते शुक्रियमाणेपुनः  
 परशृङ्गोवावचनेनकिमन्युक्तकामभि  
 सेवदुमन्यतरः सेजायाः नचसेजायाभावा  
 भावाविषाते वावचनेवेतेकिमकं  
 वावचनायकाचननित्यत्वात्मजशति  
 प्रयोगनियमार्थमेवतद्विपरशृङ्गोक  
 तेयो अथैतस्मिन्प्रयोगनियमार्थमिति  
 किमयेप्रत्ययनियमः प्रकृतिपरपवप्रम  
 यः प्रयोक्तव्याः अप्रकृतिपरानेति आह

श्री  
 महा  
 भा  
 ४०८

स्तित्वकृतिनियमः प्रत्ययपरैवप्रकृतिः  
 प्रयोक्तव्या अप्रत्ययपरानेति कश्चात्र  
 विशेषः तत्रप्रत्ययनियमेप्रकृतिनिय  
 माभावः तत्रप्रत्ययनियमेमतिप्रकृते  
 नियमानुपानेति अप्रत्ययिकायाः प्र  
 कृतेः प्रयोगः प्रानेतिः कसदेवदत्तः क  
 सयत्तदत्तः वभक्तः पंडः लमकश्चिद्वय  
 सज्जारीनोचकेवलदृष्टना त् दृयसज्जारी  
 नोचकेवलानोप्रयोगोदृश्यते किमस्यदृय  
 सं किमस्यमात्रे कानि शीतिदृयसज्जारी  
 दोवैदृतिजसदृशाः शुब निजाः यथावद्वस्तु  
 या वावचनेचावरा न्यर्थे वावचनेचातन्यार्थ  
 परशृङ्गक तेयो वावचनेचानुगतिरपियथा  
 यात् शुक्रियमाणेवैपरशृङ्गोकथमिववाव  
 चनेनानन्यतिलभ्यः क्रियमाणेपरशृङ्गो  
 वावचनेनवापरशृङ्गेतदमिसेवध्याते शु  
 क्रियमाणेपुनः परशृङ्गोवावचनेनवा  
 परशृङ्गेतदमिसेवध्याते शुक्रियमाणेपुनः  
 परशृङ्गोवावचनेनकिमन्युक्तकामभि  
 सेवदुमन्यतरः सेजायाः नचसेजायाभावा  
 भावाविषाते वावचनेवेतेकिमकं वावचना  
 यकाचननित्यत्वात्मजशति प्रयोगनियमार्थ  
 मेवतद्विपरशृङ्गोक तेयो अथैतस्मिन्प्रो  
 गनियमार्थमिति किमयेप्रत्ययनियमः प्रकृ  
 तिपरपवप्रम यः प्रयोक्तव्याः अप्रकृतिपर  
 आनेति आह





श्री  
महा  
भा  
४०६

[illegible]



के यत्रानुराजः प्रत्ययः प्रकृतिसरसः  
 प्रयोजयति आगमादनदानर्थं वा आग  
 मादनदानर्थं वा आगमादनदानार्थं न हि  
 प्रत्ययसंज्ञासन्निधौ गेनायुदानत्वे कृते  
 आगमायुनदानायथास्मिन्नि नवागमा  
 नदानवचनान् नवैतरपि प्रयोजनम्।  
 स्मि किंकाराणां आगमानदानत्ववचनान्  
 नवैतदपि प्रयोजनमस्मि किंकाराणां आ  
 गमानदानत्ववचनान् आगमानदाना  
 भवेतीति वक्ष्यामि किमर्तये परत्वादिरा  
 गमे नियमायुदानत्वे कृते पीडितान्  
 कृतेपि अनिरुद्धं अगम्यास्य कृते  
 आयुदानत्वे प्रामोति अगम्यास्य कृते  
 प्रामोति सरभिन्नश्च प्रामोति विधि  
 रनित्यो भवति आयुदानमप्यनित्ये अ  
 गम्याकृते इति प्रामोत्यगम्याकृते शब्दो  
 तस्य च प्रामोति विधिरनित्यो भवति उभ  
 योरनित्ययो परत्वादिरागमः अंतरंगा  
 मायुदाने कोतरेगाता उभयत्रिसन्निधौ  
 गेनायुदानत्वमच्यते उभयत्र प्रत्यये प्रकृति  
 प्रत्ययावाधितो गमो गमः आयुदानम  
 पिनोतरेगो यावता प्रत्ययवाधिते प्रकृति

श्री  
 महा  
 भा  
 ४६

रणाश्रिता भवति अंतरंगा मेवायुदानत्वे  
 कथं इदानीमेव लुक्तेन प्रत्ययसरविधौ  
 तदाधिविधिर्भवतीति सोऽप्युक्तं हि प्रयोज  
 यति अथ वचने हि सीपुडादेरायुदानत्वे अ  
 क्रियमाणे हि प्रत्ययसंज्ञासन्निधौ गेनायु  
 दानत्वे सीपुडादेर्लिटः आयुदानत्वे प्रस  
 ज्येत लविषीय एविषीयततर्हि लुक्त्वे  
 आगमायुनदाना भवेतीति न वक्तव्यं आ  
 चार्यप्रवृत्तिज्ञापयति आगमाः नदाना भ  
 वेतीति परद्वयस्य परस्मैपदे प्रभवति  
 अपि च लिट् भवतीति सोऽयमेव लचीयसा  
 न्यामेन सिद्धमनियद्गोप्यं सयत्नमार।  
 भवेत्तत्तापयमाचार्यः आगमायुनदा  
 ना भवेतीति शाकामिरेलुच्ययेन वचना  
 दद्यापि तापकात् आगमायुनदाना भवे  
 तीति आगमैस्तथावदित्वा ययुदानत्वे  
 तप्रामोति आगमायुविद्यमानवद्भवतीति  
 वक्ष्यामि यथागमायुविद्यमानवद्भवतीति।  
 न्युच्यते लविता अवादेशो न प्रामोति सर  
 विधादिति वक्ष्यामि एवमपि लविता उदा  
 नादनदानस्य सरित इति सरितत्वनप्रामोति  
 षाष्टिके सर इति वक्ष्यामि एवमपि विवित्तः



निश्चयश्च ज्ञानादिनेष्वस्यः प्राप्नोति प्र  
 त्ययस्य निष्ठाविति वक्ष्यामि तत्तद्विस्तृतं  
 वामागमाद्युविद्यमानवद्भवेतीति न वक्तुं  
 त्वेष्टाचार्यप्रवृत्तिज्ञापयति आगमाद्यु  
 विद्यमानवद्भवेतीति यदयेषां सङ्घपर  
 स्मैपदेष्टदातोऽदि चेत्तादृशेन तद्विज्ञाप  
 के वक्ष्यामि तत् पास्येति इदं न विदयेत्  
 उदात्तवचनेन वतिशक्यमानेनैव वक्तुं यास्य  
 दृष्टमस्मैपदेष्टमवति अपि सत्त्वेष्टमवतीति  
 सौम्यमेव लक्ष्यमाणा येन सिद्धयेद्गरीयोसे  
 यन्त्रमारभते तज्ज्ञापयत्याचार्यः आगमा  
 द्युविद्यमानवद्भवेतीति आगुदात्तस्य वा  
 लोपायं अगुदात्तस्य तद्विलोपायं प्रत्य  
 यसेत्तासन्त्रियोगेनायदात्तत्वे कृते लोप  
 उदात्तनिवृत्तिसरः सिद्धो भवति सौत्रीमा  
 यतीति अत्र हि परत्वालोपः प्रत्ययस्यैव  
 यते न वा वहिरेगलक्षणात् नैव तद  
 पि प्रयोजनमस्ति किं कारणं वहिरेगल  
 क्षणात् वहिरेगलक्षणलोपः अन्तरेग  
 लः अस्मिन् वहिरेगमेतरेगप्रवृत्त्यैव चाप  
 रिभाषाप्रयुज्यते अत्र च न हि ज्ञिकित्स  
 निप्रसंगः अक्रियमाणत्वासिद्धे वहिरेगमेत

श्री  
 मह  
 भा  
 ४॥

रंग इति प्रत्ययसेत्तासन्त्रियोगेनायदात्त  
 त्वेज्जिकित्सनिप्रसंगः स्यात् ओत्सोको  
 सोकोश्चात्रोपीति अत्र हि परत्वालोपः ज्ञि  
 कित्सान् वायेन नैव पदोषः ज्ञितकित्स  
 राः प्रत्ययस्यैव चापवादः मचापवादविष  
 ये उन्सर्गाभिनिविशते सर्वेष्वपवादस्य  
 भिनिविशते पश्चादुन्सर्गाः प्रकल्प्याः।  
 वादविषयतः उन्सर्गाभिनिविशते न  
 तावदत्र कदाचित्प्रत्ययस्यैव भवति अत्र  
 वादान् ज्ञिकित्सराः यतो ह्यते कंसि  
 काभूषणानिहारः अत्र स्यादोदात्तत्वम  
 त्यस्य लोपः आदेष्टदात्तत्वमस्य लोपः  
 इरेतद्विशोऽपीति अत्र हि परत्वालोपः  
 कित्सरावायेन तस्मादेष्टापरिभाषा  
 प्रयुज्यते एतस्याचमन्याशक्यं प्रत्यय  
 सेत्तासन्त्रियोगेनायदात्तत्वमवक्तुं प्रत्य  
 यायुदात्तत्वादातोरेतः प्रत्ययायुद्यत्त  
 त्वान् धातोरेतत्त्वतश्च विप्रतिशत  
 यायुदात्तत्वस्यावकाशः यत्रानदात्ताप्र  
 कृतिः समन्ते सिमन्ते धातोरेतत्त्वतः  
 वकाशः पञ्चानदात्तः प्रत्ययः पचति प  
 ठति इहोभये प्राप्नोति गोपायति धृपाय





श्री  
महा  
भा  
४२

स्वरितत्वेकतेयोर्यतः स्वरितानदात्तयो  
रेकादेशः स्वरितो भविष्यति चापि चित्कर  
णात् चापि चित्करणा सामर्थ्यादेतोदा  
त्तत्वे भविष्यति गुप्तिज्जिः स न गुपति न  
कितमानस्य पादिष्वेव धकाराणोक्तिमर्थे गु  
पादिष्वनन्वेधकाराणात्मनेपदार्थे गुपा  
दिष्वनन्वेधाः क्रियेतेत्यात्मनेपदेष्वप्या  
त् क्रियमाणेष्वनन्वेधेधात्मनेपदेन प्र  
प्नोति किं कर्मणो सनाद्यवहितत्वात् एवं  
द्यत्सनश्चेत्येव भविष्यति एवं वत्सनश्चेत्य  
ते सचैतेभ्यः प्राक् सनयात्मनेपदनापि प  
रस्मैपदेष्वप्यासः एवेतर्ह्यनन्वेधकाराणा  
मर्थ्याद्भविष्यति अथ वाः वयवेकतेलि  
गे ससदायस्य विशेषकं भविष्यति तद्यथा  
गीः सकृन्निकर्णो वाकृतेलिगे गोविशे।  
षके भविष्यति यद्यवयवे लिगे कृते सस  
दायस्य विशेषकं भवति न गुपयति मी  
मो सपतीत्यत्रापि प्रामोति अन्वेधे लि।  
गे कृते कस्य ससदायस्य विशेषकं भवति  
ये ससदाये सो वयवो नव्याभिचरति सने च  
नव्याभिचरति तच्चैष नव्याभिचरति तद्य  
था गोः सव्यनिकर्णो वाकृतेलिगे गोरेव





श्री  
महा  
भा  
४१३

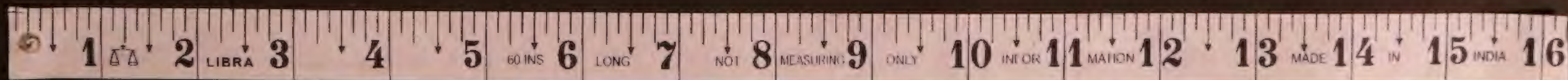
सोपसर्गात्तत्तिर्माभूत् कर्मग्रहणात्स  
 त्विथोयात्तग्रहणानर्थकं कर्मग्रहणा  
 त्वनिथोयात्तग्रहणमनर्थकं कर्मणाः स  
 मानकर्त्तृत्वाद्विद्यायां वासनभवतीत्येव।  
 यातोक्त्यतिर्भविष्यति सोपसर्गैवेकर्म  
 तत्तत्तत्तत्तिः शनोति सोपसर्गैकर्मैति चे  
 त्कर्मविशेषकत्वात्पसर्गस्यानपसर्गैक  
 र्मसोपसर्गैकर्मैति चेत्तत्कर्मविशेषकत्वा  
 त्पसर्गः शुद्धपसर्गमिव हि कर्म अथवा चे  
 त्देवेवित्तये सोपसर्गस्य हि कर्मत्वे यात्तपि  
 कोरेपिस्यो विधानमकर्मकत्वात् यो हि म  
 न्यते सोपसर्गैकर्मैति कियमागोपि यात्त  
 ग्रहणोसनः अविधिः स्यात् किं कारणा  
 अकारणत्वात् इदं तर्हि प्रयोजनं सत्  
 तात्तत्तिर्माभूत् सत्वेताच्चपसर्गः कदा  
 दीनामपवादत्वात् सत्वेताच्चसंमः अपसर्  
 गः किं कारणाकारादीनामपवादत्वात्  
 सत्वेतात्कदाद्यो विधीयते तेनैव वादसा  
 त्वापकाभविष्यति अत्र भिधानाहा अथ  
 नभिधानात्सत्वेतात्तत्तिर्भविष्यति न हि  
 सत्वेतात्तत्तत्मानेन सत्ता इच्छाया अभिधा  
 नमस्ति इयेतावदगतिकारगतिः यत्तत्तत्



नभिधानादिति यदप्युच्यते सवेताच्चाप्र  
 सेगः क्वाद्वादेनामपवादत्वात् इति भवे  
 कः साच्चिदप्रसेगः सादात्मैकापेक्षया  
 तत्रानेति राज्ञः प्रमिच्छतीति एवेतर्हि  
 इदमिद्वयपदेशं सचाचार्यो नवापदिश  
 तिकिं समाचकत्तकादिच्छायाचेत्युच्यते  
 नचसवेतस्य समानः कर्तास्ति एवमपि भ  
 वेत्कस्माच्चदप्रसेगः स्याद्यस्य कर्तानास्ति  
 इदमत्रानेति ग्रामिणमिच्छति शयित  
 मिच्छतीति इच्छायामर्थसन्निधौ यते इ  
 क्षाये प्रतमनत इतमनोक्तवान् स्याथ  
 ससन्नभविष्यति एवमपि दूषामोति आ  
 सनमिच्छति शयनमिच्छति इत्योविश  
 षडपाधिवौपादीयते योत्पतेतस्मिन्नेन भ  
 दिने यश्चैरायोगमते ग्रामिणमिच्छति  
 शयितमिच्छतीति अगम्याणां सनमिच्छ  
 तेषोयोगोपपत्तेः अवशं चैतदेव विज्ञेयं यो  
 हिमनते अयोत्पतेतस्मिन्नेन भवितव्यमि  
 ति कियमाणेपिहितस्य धातुशब्दोपिहित  
 स्य धातुशब्दो इदप्रसज्येत सेशतमिच्छति  
 देवदत्तोदवदत्तो यत्तदनेनेति कर्मसमान  
 कर्तृकप्रहाणनकमिच्छाभिधाने प्रत्यवि

धानात् कर्मसमानकर्तृप्रहाणनमन  
 र्थके किंकारणं इच्छामिधाने प्रत्यवि  
 धानात् इच्छायामभिधेयायो सन्निधौ य  
 ते अकर्मणो यममानकर्तृकादानभि  
 धाने इच्छायामभिधेयायो सन्निधौ यते  
 नचाकर्मणो समानकर्तृकादोत्पद्य  
 मानेन सनेच्छाया अभिधाने स्यात् अभि  
 धानात् नतउत्पत्तिर्न भविष्यति अगपरि  
 माणार्थे तदगपरिमाणार्थे तत्पत्यतर  
 कर्तृकं कर्मप्रहाणं धातुप्रहाणं वागप  
 रिमाणं ज्ञास्यमीति किंपुनरत्र ज्ञाप्यः था  
 तप्रहाणमेव ज्ञाप्यः अगपरिमाणं चेव हि  
 तात् भवति अपि च धातोर्विहितः प्रत्य  
 यः शेषार्थधातुकसंज्ञा भवतीति सन  
 धार्थधातुकसंज्ञापिसिद्धा भवति यच्चा  
 पनेन तद्वत् कर्मप्रहाणा सन्निधौ धातु  
 प्रहाणार्थकस्योपसर्गकर्मनिवेत्कर्म  
 विशेषकत्वा इपसर्गस्यानपसर्गकर्म  
 सापसर्गसादिकर्मत्वे धातोपि कोरपिस  
 नोविधानकर्मकत्वादिति स्वपक्षानेन न  
 र्णीतः प्रकमिह इदं किं नप्येकमेति  
 एतच्च प्रकृतं यत्सापसर्गकर्मस्यात् नन

श्री  
 म  
 श्री  
 म  
 ४

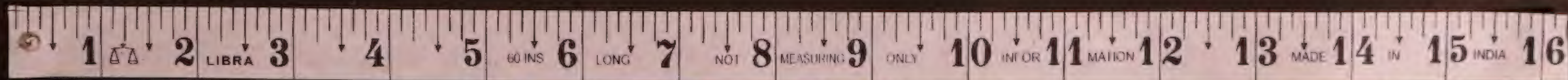




चोक्तं सोपसर्गस्य हि कर्म ते यात्रा पिका  
 रेपि सतो विधातमकर्मकत्वादिति नैष  
 दोषः कर्मणा इति नैषा धातुसमानाधिक  
 रणापंचमीकर्मणो धातो रिति किं तर्हि  
 अथ यवयो गैषा षष्टी कर्मणो यो धातु र  
 वयव इति यद्यवयवयो गैषा षष्टी केव  
 ला इत्यादि प्रानोति विकर्षेति जिहोष  
 ति एषो यद्यपि देशि वद्भावेन कर्मणो ।  
 धातु रवयो वे भवति कामे तस्मिन् नैव हे  
 तुना कर्तृनपि कर्तव्यः प्रसामर्थ्यान्त्र भ  
 विष्यति कथमसामर्थ्यं सोपेक्षमसमर्थं  
 भवतीति वावचनार्थं कंच तत्र निग  
 त्वात्मनः वावचने चानर्थकं किं कार  
 णे तत्र निगत्वात्मनः इदं हो पक्षो वृत्ति  
 पक्षश्चाह निपक्षश्च सभा वश्चैतद्वति  
 वाक्यं च प्रत्ययश्च तत्र सभाभाविके वृत्ति  
 विषये निरोधप्रत्यये प्रामे वावचनेन किम  
 न्यक्तकामभिर्भवेयमन्यदन्तः सत्तायाः  
 नच सत्तायाभावाभावा विषये न तस्मात्त्रा  
 र्थं वावचनेन तस्मिन् तत्रादात एव च  
 र्वचने तस्मिन् तत्रादासत्तकथाः तस्या  
 च तस्मिन् नोत्पत्तकथाः कर्तृमिच्छति चिकी

र्धति लिङ्गमाह लिङ्गचमाह सत्तकथाः  
 तस्य च लिङ्गोत्पत्तकथाः कृत्वा मिति कृति  
 चिकीर्षतीति किं पुनः काराणानसि एवं म ।  
 न्यते च तत्रावतपत इवति इहेति कृत्वा  
 चतनम् अचेतनग्रहणार्थः आशंकाया ।  
 मित्येव इदमपि सिद्धं भवति श्यामुर्मूष ।  
 तीति नवातल्यकारणात्तादिक्वाया हि प्र  
 हतित उपलब्धिः इकाया हि प्रहतित उप  
 लब्धिः भवति यो यो सौ कदाचिकीर्ष भव  
 ति नासाववाचयति कदे कपि श्यामीति  
 किं तर्हि सन्तद्वत्तकीलमूलपाणिं दृष्ट्वा त  
 त इकागम्यते कृतस्यापि पियति घतः ला  
 द्याः प्रीयते भिदा उपजायते देशादृशांतर  
 मुपसंक्रामति शानः एव लपि मुर्मूषवः प  
 कातशीलाः शूरास्तु भवन्ति उपमाना  
 द्वासिद्धम् उपमानादसिद्धमेतत् कथं  
 ललदिषते पियति घतो वापि पति घती  
 ति नतिङ्गे तेनोपमानमस्ति पदे तर्हि हे वे  
 द्या सर्वसावचेतनायत्तान् अथवा सर्वे च  
 तनावत एवं स्याद्दः के सजाः संपेति शिरो  
 घोथः सृष्टिंति स्ववर्चलाद्यादिसमनपरे  
 ति आस्तदकपिलेन कृते नाना मास्तदति

श्री  
 महा  
 भा  
 ४५





अयस्कोतमयः संक्रामति स्मृतिः पश्चिनि  
 श्रुतान्तावाप्यति श्मेऽवयोवद्वः प  
 दोते तत्र नत्तायने कस्यायमर्थं सन्निधाय  
 तेश्चि श्मेकाभाविनः यथेदेकं तं मन्त्रि  
 क्ति कर्तुमनेष्टानां यथापि श्रामोति एव  
 तर्हि यच्च सिधामि क्तेन तद्गुणित्यात्मेन क  
 स्यैव न त्रिपायिते कांतिकर्मणाः अथेह  
 ग्रामे गते मिच्छतीति कस्याकिं कर्म श्वेरु  
 भे कर्मणी यद्येव ग्रामे गत मिच्छति ग्रामा  
 यगेत मिच्छतीति गत्यर्थं कर्मणाति हि  
 तीयाच तर्था न प्राप्तः एव तर्हि गमेया  
 कर्मः श्वेगमिः कर्म एव मपोष्यते ग्रामो  
 गतमिति परस्मात्तत्र उच्यमानेन लेन्या  
 मस्याभिधानेन श्रामोति एव तर्हि गमेयाः  
 कर्म श्वेरुभे कर्मणी अथ मनेनात्मनो भ  
 वितव्यं चिकीर्षित मिच्छति निदीर्षित  
 मिच्छतीति न भवितव्यं किं कारणं अर्थ  
 गत्यर्थः शास्त्रप्रयोगः अर्थे च प्रमाययिष्या  
 मिति शब्दः प्रप्रयति तत्रैकेनोक्तत्वात्तस्या  
 र्थस्यापरस्य प्रयोगेण न भवितव्यं उक्तं  
 नाम प्रयोग इति न तर्हीदानीमिदं भवति  
 एवमिच्छति एषि विधत्तीति अस्मादिति

श्री  
 मरु  
 भा  
 ४६

शेषः एकस्यावेष्टोः श्विः साधने वर्तमान  
 कालश्च प्रत्ययः अपरस्यावाधे साधने सर्व  
 कालश्च प्रत्ययः येनैव तत्त्वपि हितनापत  
 हाको भवति चिकीर्षित मिच्छति निदी  
 र्षित मिच्छतीति तेनैव देतना ह्यनिरपिश्रमा  
 ति न स्मात्सनेनात्मनः प्रतिषेधो वक्तव्यः  
 तच्चापि एवंता इति मनश्चितवक्तव्यं भवति  
 हि जगुषिषते मोमोमिषत इति शेषिका  
 त्तनवधीया छेपिको मतवर्धिकः सह  
 पः प्रत्ययेनेहः सन्नेतान्त्रसन्निधत्ते ॥ ॥  
 इति श्रीमद्भगवत्पाठेन तत्त्वसुनिविरचितेया  
 करणमहाभाष्ये तृतीयस्याध्यायस्य प्रथ  
 मपरिच्छेदममाहिके ॥ ॥ ॥  
 सप्तः शास्त्रनः क्यच्च किमर्थं प्रकारः स्वरा  
 र्थः चितः अंतर्दानो भवतीति अंतोदाने  
 यथास्यात् अंतोदाने यथास्या वेतदस्ति  
 प्रयोजने एकानयंतत्रार्थः स्वार्थेन च  
 कारेणान्वयेने प्रत्ययसरेणो वसिदे विशेष  
 णाहस्तर्हि कविशेषणार्थेनार्थः अस्या  
 चोक्तचित्तेत्यामाने मुपिकाकः अना  
 यने अथापि प्रसक्तो न नैतदस्ति तद्वत्वेथक  
 ग्रहणोत्तरः वैथकस्य ग्रहणेनेतेवमेतस्य

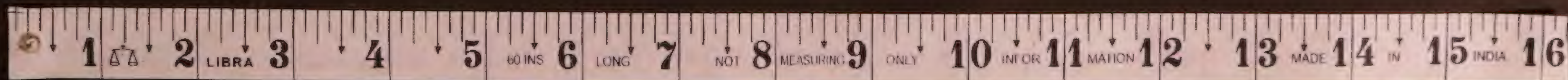


नभविष्यति सामान्यग्रहणाविवाताये।  
 सार्द्धिकवसामान्यग्रहणाविवातायेना  
 र्थः नः कोऽति अथात्मग्रहणो किमर्थं  
 आत्मेच्छायायथासात्परेच्छायां माभूदि  
 तिराजः पुत्रमिच्छतीति क्रियमाणेपितृ  
 आत्मग्रहणोपरेच्छायां प्रामोति किं कारणं  
 आत्मनश्चिंतये कर्तव्यमर्थो उक्तेत्यकारो  
 भावेयद्येवमात्मनश्चिंतयतिपरमात्म  
 ह्येवाशौभवतिना-----ग्रहणोनेच्छाभि  
 संवेद्यते किंतु हि संवेतमभिसंवेद्यते  
 -----ह्येदमिपरेच्छायां न प्रामो  
 तिमात्राहकाशुचायवोविदन् तस्मा--  
 -----राजः पुत्रमिच्छतीति असा  
 मर्थोत कथमामर्थोसापेक्षसमर्थम  
 वति-----सापित हि न प्रामोतिमात्रा  
 हकाशुचायवोविदन् अस्मात्प्रविशेषः अ  
 तरेणाप्यत्र तृतीयस्य पदस्य प्रयोगे परे  
 छागम्यते कथं पुनरंतरेणाप्यत्र तृतीय  
 स्य पदस्य प्रयोगे परे छागम्यते ते चैव य  
 का एवमात्मकाः हि सा क आत्मनः अ  
 चमेषितमर्हतीति अतोतरेणाप्यत्र तृ  
 तीयस्य पदस्य प्रयोगे परे छागम्यते य

श्री  
 महा  
 भा

610

येतर्हि केदम्यचशाहानरेच्छायां क  
 भवति एवेभाषापामपिशमोति अ  
 न्निच्छतीति तस्मादात्मग्रहणो कर्तव्य  
 केदम्यकथ आचार्यप्रवृत्तिज्ञापयति  
 भवः केदम्यचशाहान कथिति यद  
 यमसाक्ष्यादिकचिन्त्यकतेरेत्वा  
 यनायेमाकारशाम्निप्रथमग्रहणो कि  
 मर्थं संवेताइत्यतियथासात्प्रातिप  
 दिकात्माभूदिति नैतदस्तिप्रयोजनम  
 नास्त्यत्रविशेषः संवेताइत्यतोसत्यापर  
 संज्ञाभवति प्रातिपदिकान्नरुन्यतोस  
 त्यापदज्ञानप्रामोतितनचप्रातिपदि।  
 कादप्युत्पत्तौ सत्यापदसंज्ञासिद्धाकथ  
 मारभ्यतेन काऽति नचावश्यं कर्तव्यं  
 संवेताइत्यतोसत्या नियमायं तदेव  
 तिपदिकाइत्यतोसत्याविषयेभविष्य  
 ति इरेतर्हिप्रयोजने संवेताइत्यनियं  
 यासात् यातोमाभूदितिपतदपिना  
 स्तिप्रयोजने यातोः सन्विधायतेसदा  
 यकोभविष्यतिअनवकाशाविषयोका  
 यकोभवेति सावकाशश्चसनकोवका  
 शः परेक्षानपरेच्छायां मनाभवितव्यं

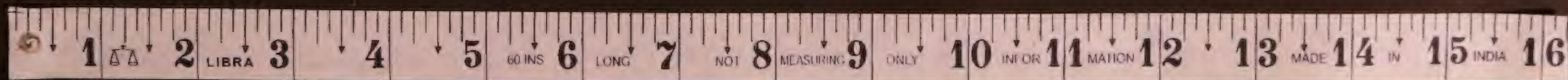




किंकारणो समानकर्तृकारित्युच्यते  
 यावच्चैरात्मग्रहणोत्तावन्नसमानक  
 र्त्तृकग्रहणो श्चेतर्हि प्रयोजने सवेता  
 उत्पत्तिर्यथासाक्षात्कारमाभूदिति म  
 होते प्रमिक्ततीति नवा भवति महाप्र  
 चीयतीति भवति यदेतद्वाक्यमहानो  
 प्रः महाप्रः प्रहः प्रमिक्त ति महा  
 प्रचीयति इति यदा तेन वाक्यं भवति म  
 होते प्रमिक्ततीति तदा न भवति न चो त  
 दाव ----- सुप्रग्रहणो कस्मादेवात्र  
 न भवति सवेतमेतद्वाक्यं जेतस्वेत  
 ----- त्तदादेग्रहणो भवतीति  
 शुश्रूषयदसुवेतेन स्मात्समानाधिकरणा  
 नो सर्ववृत्तियोगादिकेन समानाधिकर  
 णानां सर्वत्र ----- भवति कसर्वत्रमा  
 मासविधौ प्रत्ययविधौ च समासविधौ  
 तावत् ऋद्व्यपराजः प्ररुषः मरुक्क  
 श्रित इति प्रत्ययविधौ ऋद्व्यपराजो  
 परो महोते प्रमिक्ततीति किंप्रनः  
 कारणो समानाधिकरणानो सर्वत्रवृत्ति  
 न भवति शुश्रूषादेकेन न्यत्रपदेन पदे  
 न योगो भवति इत्तावद्व्यपराजः प्र

श्री  
 महा  
 भा

रुष इति घञेन स्य कवेनेन सामर्थ्यमा  
 निसमासो विधीयते यच्चात्र घञेन  
 न स्य कवेनेन सामर्थ्यं यस्याच्च सामर्थ्यम  
 न स्य घञेन वाक्येन न ऋद्व्यपराजो रपत्य  
 मिति वृद्धीम् प्रथोदपत्तेन योगे प्रत्यये वि  
 धीयते यच्चात्र घञो समर्थेन तस्यापत्तेन  
 योगः यस्याच्चापत्तेन योगो न तस्य घञेन वा  
 क्यतत्समानाधिकरणानामित्युच्यते अ  
 थ व्यपिकरणानो कथं रात्तः प्रमिक्तती  
 ति एवेतर्हि देपदित्ये सविशेषणानां स  
 र्वत्रावृत्तिर्योगादेकेनेति द्वितीयानुपप  
 त्तिस्तद्वितीयोत्तेनोपपद्यते महोते प्र  
 मिक्ततीति किंकारणो यदि प्रकोने विक  
 र्म नवावश्यं द्वितीयैव किंतर्हि सर्वा द्विती  
 यादयः महता प्रवेणाकृते महते प्रत्राय  
 देहिमस्तः प्रत्रात्तनाय महतः प्रत्रमसं  
 महते प्रत्रनिधेदितस्मान्नैवेष्टाकं न प्र  
 वशधिकर्मेति प्रत्रपदे विकर्म तत्तामा  
 नाधिकरणानामहतो द्वितीयादयो भवति  
 ष्येति वृत्तिस्तर्हि कस्मान्न भवति सविशे  
 षणानो वृत्तिश्च वृत्तस्यावशिष्टाणां न प्र  
 वृत्तत इति वक्तव्यं यदिसमविशेषणा





श्री  
महा  
भा

64

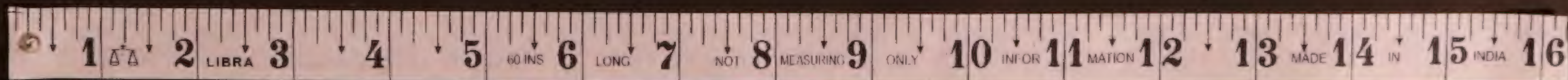
एवकमिति अस्माद्विशेषः द्वैतकर्म  
 एवमप्युपमानकर्म उपमेयकर्म च उपमान  
 कर्मोत्तर्भूतेन उपमेयेन कर्मणा सकर्मको  
 भवति अथवा अपिकाकः शोभायतः  
 तत्र द्वौ कर्तारौ उपमानकर्म उपमेयक  
 र्म उपमानकर्तारोत्तर्भूतः उपमेयकर्मकर्तृ  
 को भवति अथैतद्विकृत्य सकर्मको भवति  
 अत्रयतिमा एवकमिति अत्रापि द्वैकर्म  
 एवमप्युपमानकर्म विशेषकर्म च सामान्य  
 कर्मोत्तर्भूते विशेषकर्मणा सकर्मको  
 भवति ननु च ह्येवात्र न भवितव्यं किं  
 कारणं सामर्थ्यात् कथमत्रानर्थं सापे  
 क्षमसमर्थं भवति तन्नैष दोषः नात्र भौ  
 क्योतिष्ठको मंडो मा एवकश्च न हि मा  
 एवकत्वे क्रियते यदा च भौकरोति प्रकृतौ  
 भवति न भवति तदा हतिः तद्यथा वली  
 वर्दकरोति मंडौ चैने करोतीति कामेत  
 ह्यनेनैव हेतुना कथं जयिकं तव माणा  
 वकं मंडौ मिच्छतीति नो भाविष्यत्तु वि  
 तिनकर्तव्यः उभावत्रैषि प्रकृतौ मंडो मा ए  
 वकश्च कथं न ह्यसौ मंडो मा एवकं नो  
 करोति मा एवकश्च मण्डौ मा मिच्छति



इहापितर्हिप्रानेति मेर्यतिमाणावक  
 मिति शुशपित्प्रभोकरोतिपुनैमेर्यमा  
 णवकश्चनत्सोमोमात्रेमेर्यतोषक  
 रोतिमाणावकस्यमसोमोमेनिवर्तयति  
 एवंतर्हिमेर्योप्रावचनाः प्रावचना  
 अस्यैताः वचनान्मापेत्तोणावृत्तिभे  
 विष्णति शुशवापानवपवमेर्यदयः नचै  
 वर्योयादिर्यतेक्रियावचनताचम्य  
 ते शुशवानेदमभयंशुगपद्भवति वाक्यं  
 चप्रत्ययश्चपदावाक्योनतराप्रत्ययपराप्र  
 तयः सामान्येनतरावृत्तिः तरावशेषवि  
 शेषार्थिनाविशेषेनप्रयोक्तव्यः मेर्यति  
 के माणावकमितिमेर्यतिशितेनवाक  
 रोतिनानामामिच्छति शुशवाक्यमेत  
 त् नात्रवापारोगेनवांशति शमकत्वा  
 दिदिहृत्निर्भविष्णति मेर्यतिमाणा  
 वकमिति शुशेहृत्वाभवितव्यं इष्ट  
 प्रः इष्टानेप्रवृत्तिनचिनावरान्ना  
 भव्यमिति किंकारणोस्यशब्देनाकृत्वा  
 दिनि अपरशब्दभवितव्यमिति किंकार  
 णो यात्वर्थेकान्तिधीयते सचयात्वर्थेक  
 नचिच्छब्देननिर्देश्यति इष्टभवेनस्त्वा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४२०

इः नभवितव्यमिति किंकारणो इष्ट  
 मानार्थः नवाकेनभवितव्यप्रत्ययान्  
 नचयश्चेदायोवाकेनगम्यते इष्टः प्र  
 वः इष्टानेप्रवृत्तिनासौजातचित्तव्य।  
 यानेकाचिमांताव्यप्रतिषेधः काचिमो  
 नाव्यानाप्रतिषेधोक्तव्यः इष्टमिच्छ  
 तिकिमिच्छति उच्येमिच्छति नीचैरिच्छ  
 मिगोसमानात्तरनोतादितोकेगामिच्छ  
 तिगव्यतिसमानात्तरान् दधीयतिमधु  
 यति कर्त्रीयतिहर्त्रीयतितांतात् राजी  
 यतितदीयतिकाम्यकिमर्थश्चकारः स  
 र्गार्थः धितः शुतउदातोभवतीत्यतोदात्त  
 त्वयथास्यात् नैतदस्तिप्रयोजने यात्  
 स्तरेणायतन्मिदं ककारस्यतदीत्येता  
 परिमाणार्थेप्रदितश्चकारः कर्तव्यः का  
 म्यचित्कराणामनर्थके ककारस्यतदी  
 त्मत्ताकस्यान्भवति इष्टभावात् इका  
 र्थाभावाद्वैतमेतानविष्णति नचचलाप  
 एवेत्कार्योलोपइहदिशदस्य कार्यायोवा  
 भवत्यपदेशः शुवाणार्थोवाकार्येचेहना  
 स्तिकायेप्रसतियदिशुवाणमपितस्याउप





देशानर्थकः स्यात् इदं हि कार्थं हि  
 चित्काम्यति कितीति गणवृद्धिप्रतिषे  
 धो यथा स्यात् नैतदस्ति प्रयोजने सत्ता  
 धातुकार्थधातुकार्थे गणगण उच्यते  
 धातोश्च विहितः प्रत्ययः शेष आर्थे धातु  
 कसंज्ञा लभते न चायं धातोर्विधीयते  
 इदं हि उपपत्तयः काम्यतीति कितीति सं  
 प्रसारणाय स्यात् एतदपि मास्ति प्र  
 योजने यज्ञादिभिरत्र कितं विरोधयि  
 ष्यामः यज्ञादीनां यः किदितिकश्च यज्ञा  
 दीनां कितं यज्ञादिभ्यो विहित इति अ  
 ष्यापिके चिदित्कार्थे स्यात् एवमपि न  
 दोषः कियते न्यास एतद्विचकारको नि  
 देशः सपञ्चात्मः का क्काण्येति अथवा  
 क्कादसोऽयं प्रयोगः क्कादसच इष्टमनुवि  
 धीयते न स्मान्न कान्तवाश्चकारः उपमा  
 नाचारे अधिकराणाञ्च अधिकराण्येति  
 वक्तव्यं प्रासादीपति कुटो कुरीयति  
 प्रासादकतेः का इ. सलोपश्च सलोपसत्रि  
 योगेनायेकजिधीयते तेन यत्रैव सलोप  
 स्तत्रैव स्यात् यथा यते इदं न स्यात् अधिक  
 कः प्रयोजयते नैव दोषः प्रथानेति इः कः

श्री  
 महा  
 भा  
 ४२१

मुत्वाचयणिः सलोपः यत्र च सकारेण  
 श्यमीति तद्यथा कश्चिदुक्तं ग्रामे भित्तो च  
 देवदत्ते चानयेति सप्रमेभिस्तोचरति य  
 दिच देवदत्ते पश्यति तमप्या नयति सलो  
 पो वा सलोपो वेति वक्तव्यं यथा यते पयस्य  
 तेऽज्ञोत्तरसोर्नित्येऽज्ञोत्तरसोर्नित्ये सलो  
 पो वक्तव्यः अज्ञायमाने यो हि ज्ञान अस्म  
 रायते अपरग्राह सलोपोत्तरसपव यय  
 स्यते अमेव भवितव्यमिति कथं अज्ञाय  
 माने यो हि ज्ञानेति छौदसः प्रयोगः क्क  
 दसि च दृष्टमनुविधीयते आचारे गभं क्ली  
 वदोऽभ्यः क्क्वा आचारे गभं क्लीवदोऽभ्यः  
 क्क्वा वक्तव्यः अत्र गल्भने अत्र गल्भा  
 यते गल्भ क्लीव विक्लीवते विक्लीवायते  
 क्लीवदोऽविदोऽमने विदयायते किं प्रयो  
 जने क्रियावचनताय स्यात् नैतदस्ति  
 प्रयोजने धातवपवगल्भादयः न चैव स  
 र्था आदिपते क्रियावचनता च गम्यते इ  
 दं हि प्रयोजने अत्र गल्भा विक्लीवा वि  
 दोऽप्यप्रत्ययादित्यकारो यथा स्यात् मा  
 भूदेते गरोश्च हल इत्येव भविष्यति इदं न  
 हि अत्र गल्भाचकं विक्लीवाचकं विदोऽ।





शंखत्रेकासुप्रयादासमन्त्रश्याम्या  
 णात् उपरग्राह सर्वप्रतिपदभ्याचारेकि  
 वक्तव्यः शुचिनिगदेभतीरोवमये नन  
 हीरातीगल्मायनकमणोकर्तव्यं कर्त  
 वंचकिंप्रयोजने आत्मनेपराधोवचया  
 नासेदामोति गाल्मज्जोचदोभ्रशादि  
 भ्यात् हलोलोपसत्रियोगेनायं कपद्रवि  
 धीयते तेनानेतस्यापि हलोपः प्रामोति  
 नैषदोषः प्रधानशिष्टः कपद्रव्याचयशि  
 शेहलोपः यत्रचहलपशमीतिभ्रशा  
 दिषुभूततद्भावप्रहणं भ्रशादिषुभूतत  
 द्भावेप्रहणं कर्तव्यं किंप्रयोजने इहमा  
 मृत कदिवाभ्रशाभवेतीति विप्रति  
 षेधानर्थक्यं च भवत्यर्थक्यं च वचनात्  
 विप्रतिषेधश्चानर्थकः किंकारणं भव  
 त्पर्थक्यं च वचनात् भवत्यर्थक्यं हि कपद्रिधी  
 यते योगेविधिधाने भवतिनायोमोचि  
 विधीयते तत्रचिनोक्तत्वात्प्रार्थनाया  
 इन्नभविष्यति राजेतादपितर्हि नशा।  
 मोतिपरापरायते राजापिहिभवति।  
 नायोरोविधीयते मदोरोकाप्रशवि  
 वचनप्रमाणपात्र भविष्यति किंच वचन

श्री  
 महा  
 भा

प्रमाणे लोहितादिशक्त्यः क्यचिति  
 इह किंचिदक्रियमाणं वोचते किंचिद्व  
 क्रियमाणं प्रत्याख्यायते ससूत्रभेदः क  
 तोभवति यथा न्यसमेवास्तनवचोक्त  
 मिहकस्मान्नभवति कदिवाभ्रशाभवे  
 तीति नतिवशुकमममरशाधिकर  
 णोतथाह्यर्थः नत्यकमिवशुकं वायुक्ति  
 चिदिहदृश्यते तत्रत्यस्मिन्लत्सदृशे।  
 कार्यवित्तास्यते तथाह्यर्थो गम्यते शु  
 ब्राह्मणमानयेत्युक्ते ब्राह्मण उदृशा।  
 आनीयते एवमिहाणवेरिति विप्र  
 तिषेधादस्यासिन्नेत्यर्थमिहशेका  
 र्थवित्तास्यते किंचातनादन्तश्चिह्न  
 प्रामभूततद्भावः इहकाशित्युक्तयः  
 सोपमर्गः पद्यते शुभिमनेसुमने उक्त  
 तम् उर्मनस्य शुचिविचार्यते भ्रशादि  
 ह्यपमर्गः प्रत्यागर्थविशेषणां चास्यात्  
 शुभिभवतोसुभवतोऽभवतोऽद्वय  
 ताविति प्रकृत्यर्थविशेषणां शुभिम  
 नः शब्दात्मनः शब्दात्तनः शब्दात्।  
 मनः शब्दादिति युक्तं पुनरिदं विचार्य  
 ते नासिदिष्टेन प्रकृत्यर्थविशेषणान





भवितव्यं यावता प्राकप्रकृतैः पदो  
 जे यदि न हि प्रत्ययार्थविशेषणं स्यात्  
 प्रथमवतिः पदो न नेनैव शक्याः प्रथमव  
 ते पदिते पदे हि विशिष्टे प्रत्ययार्थभेदा  
 दिमात्रादुत्पत्तिप्रसङ्गेन तस्माच्चैव शक्या  
 चवक्तुं न च देवे विज्ञायते जायते विचार  
 एताकश्चात्र विशेषः भूषादिष्टपसर्गः  
 प्रत्ययार्थविशेषणमिति चेत्स्वरदोषो  
 भवति शुभिमनार्थनेति इति इति नि  
 चातः प्रसङ्गेन शुभन हि प्रकृत्यर्थवि  
 शेषणं सोपसर्गादिति चेदरिदोषः सो  
 पसर्गादिति चेदरिदोषो भवति भवति सु  
 मनायत इति शुभन्यमिमिदमर्थेन शु  
 द्धानि शुभन्यदि वचने धिति वक्तव्यं शु  
 द्दाहते ल्यपि समनाप्यदि वचने शुभि  
 दिमनापि घने नैव दोषः शुवर्णसंग्राम  
 येनः सोपसर्गादुत्पत्तिवक्तव्या शुसंग्राम  
 यत्तस्यो रश्चैव मर्थं तत्रियमार्थभवि।  
 छाति संग्रामयत्तैव सोपसर्गादिति य  
 दि नियमः क्रियतिसंग्रानसिध्यति एवंत  
 हि भूषादिष्टपसर्गस्य परो गवद्भाववत्त्वा  
 मि यदि परो गवद्भाव उच्यते शुभन्यदि व

श्री  
 महा  
 भा

०२३

चनातिनसिध्यति सरविधादिति वदामि  
 एवं वक्तव्यं प्रत्ययार्थविशेषणमपि न न  
 चोक्तं भूषादिष्टपसर्गः प्रत्ययार्थविशेषण  
 मिति चेत्स्वरदोष इति स्वरपरो गवद्भावेन  
 परिहृते उक्तार्थानामप्रयोग इति तद्यथा  
 श्रुतिकः शेषनायत इति कादोक्तत्वात्  
 चारोतस्याः प्रयोगेन भति अस्मत्प्रविशे  
 षः पकेनार्थविशिष्टे प्रत्ययार्थे प्रत्ययः।  
 न्ययते इष्टप्रत्ययेन केन तत्र मनायत इत्य  
 के संदेहः स्यात् शुभिभवतौ शुभवतौ इ  
 भवतौ वेति तत्र संदेहार्थमपसर्गः प्रशु।  
 ज्यते यत्र तर्हि केन तत्र ल्यप्यने शुशण्यने  
 केन प्रच्छादसने प्रच्छादसने प्रच्छाद  
 ये मन इति लादिता किमर्थः ककारः ग  
 णवृद्धिप्रतिषेधार्थः किं नोति गुणवृद्धि  
 तिषेधो यथा स्यात् नैतदस्ति प्रयोजनं सा  
 र्वधातुकार्यधातुकार्येण स्य गुण उच्यते  
 धातोश्च विहितः प्रत्ययः शेषार्थधातुक  
 संज्ञा लभते न चाये धातो विधीयते लादि।  
 तादीनि हि प्रातिपदिकानि सामान्यगृह।  
 णार्थे स्मदिक् सामान्यगृहणार्थे नार्थः न।  
 का इति नायेनोतादिधीयते इह तदिष्टम

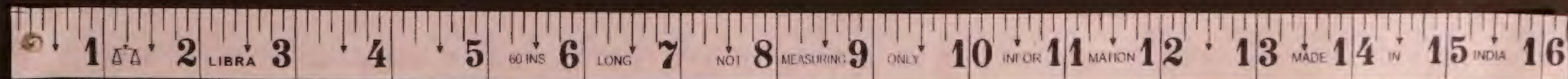


हलः कस्यविभाषेति नायेकतेतादिधीय  
 ने इह तर्हि प्रत्ययस्य तद्विनेनातिक्रम्यो  
 ति नायस्यपत्तादिधीयते इदं तर्हि क्वाच्छेद  
 सो नियाच्छेदसो नो तावदक्त्यो अशापः न  
 शापः भरापः परिशेषमर्थे इदं तर्हि प्रयोजने  
 यमदक्त्यकार इति दीर्घत्वे तत्र केह ह्याम  
 नवर्तते नदिहापिययासात लोहिताय  
 ने किंप्रनः कारणा तत्र किं ह्याम नवर्त  
 ने इह माभूत उभयाभ्युसया इति यदि कि  
 ह्याम नवर्तते पित्रमिति रोडुभावेन।  
 प्रमातिरोडुभावे किं ह्याम निवर्तते कथं  
 असूयावसूयाचयजामे असूयते रसूया  
 सुशवाच्छादसमेतत दृष्टावविधिच्छेदसि  
 भवतीति यदिच्छादसत्वे हेतु नार्थः कि  
 ह्याम नानवर्तमानेन कस्मान्न भवति उ  
 भयाभ्युसया इतिच्छादसत्वात् सुशवास्तत्र  
 दीर्घत्वे छादसं ह्यसत्त्वं भविष्यति तथा उप  
 गायेतमापन्नयोगाभिगायोपवेतय इति  
 अथ किमर्थे षकारः विशेषणार्थः केविशे  
 षणार्थः वाक्यप्रतिवापारितिस्तु च माने  
 याक्याग्रतोपि प्रसज्यते नैतदस्ति परस्मैप  
 दमित्यच्यते नचातः परस्मैपदनाणात्तेनप

श्री  
 महा  
 भा

४२४

पदेष्वपामः सामान्यग्रहणाविचातार्थ  
 लोहिभविष्यति कसामान्यग्रहणाविचा  
 तार्थेनार्थः क्वाच्छेदसो नियाच्छेदसोति उ  
 शापः भरापः भरापः रितेवमर्थे लोहि  
 तशापः कस्यचने लोहितशापः कस्य  
 वक्तव्यः लोहितायति लोहितायते पद  
 पदायति पदपदायते सुशवाति लोहि  
 तानिभयादिधितयाणि भयादिधितयाणि  
 पदितयाति किंप्रयोजने दितइति नित्य  
 मात्मनेपदेययासाति कथयेक शये  
 तिकिं निपात्यते कथयाच्यते शीसमर्थ  
 त रुमेणाजवेकाद निपात्यते कथयक  
 भेगाकमतिकथयते सुशवातिदस्यते  
 सत्रकक्षकथगहनेभ्यः कालचिकीर्षाया  
 सत्रकक्षकथगहनेभ्यः कालचिकीर्षाया  
 मिति वक्तव्ये सत्रसत्रायते सत्रकक्षे कक्ष  
 यते कक्षकथकथयते कथमह्नगाह  
 नायते सुपर्याह सत्रादिभ्यस्तर्थात्ते।  
 भ्यः रुमाणे अनाजवेकाद वक्तव्यः एताव  
 वोदाहरणानि सत्रादिभ्य इति किमर्थे ऊरि  
 लायकर्मणो कामनि कालचिकीर्षायामि  
 तिकिं कथयकामनि अत्रवाकायचत





र्थेतेभ्यश्चिकिमर्थं शुभः कष्टे कामनि  
 तत्तद्विवक्तव्यं नैतत्प्रत्ययानिनिपातने  
 कितर्हि नारथ्येणैवाचतर्थीकष्टाययथा  
 तिपदिकं कष्टार्थयत्नातिपदिकमिति क  
 म्मोमोमोमेश्चत्तते कोमोमेश्चानाम ३  
 झोमोमेश्चत्तते कोमोमेश्चानाम ३  
 यद्येवमनचलनश्चितिवक्तव्यं किमर्थकोट  
 कोमोमेश्चत्तते कोमोमेश्चानाम ३  
 क्तव्यं कस्तान्नभवतिकोटकोमोमेश्च  
 न्यति शुभभिधान् तपसः परस्मैपदं च  
 तपसः परस्मैपदं चतिवक्तव्यं तपश्चति  
 तपस्यति कष्टतपस्यतेलोकजीमोषः  
 येः क्कारसत्ताइविष्णुतिवाष्णो फेना  
 श्रुतिवक्तव्यं फेजायते श्रुताशोकाको  
 दापोदामोदाशायगृहो श्रुतायते श्रुता  
 राश्रुतायते श्रुता शोकाशोकाशोकाम्यते  
 शोकाकोराकोरायतेकोरा पोरापोयते  
 पोरा सोरासोरायतेसोराशायशायते  
 प्राशसुदितइदिनोदारेभ्यश्चितिवक्त  
 तव्यं सुदिनायते इदिनायतेनीसरायते  
 सांवादि कर्तव्येदनायामितिकिमर्थं स  
 त्वेवेदयतेप्रसायकोदेवदत्तणकर्तव्येदना

श्री  
 महा  
 भा

624

यामित्यमाने शुभप्रामोतिकिकारणो  
 कर्तव्योयंकर्तव्येष्टोवेदनायामिति  
 चप्रमोभावेसयथेवात्स्योवेदयनेतथा  
 पिपरमकर्तव्येदनेवासोभवति नकर्त  
 ग्रहोन्ननवेदनाभिसंबंधेने कितर्हि स  
 त्वादीन्यभिसंबंधेनेकर्तव्योनिस्तत्वादी  
 नि नमोवरिनमसः क्वचिद्विज्ञोयान्नप  
 पतिः नमसः क्वचिद्विज्ञोयान्नोपपद्यते  
 नमस्यतिदवान किंकारणं नमः शब्दे  
 नयोगेचत्तथोविधीयते नमस्यतिशब्दः  
 श्रुते ननचनमस्यतिशब्देननमः शब्दो  
 क्तिनेनयोगेनप्रामोतितसिध्यतिश्रुत्य  
 वतोनमः शब्दस्यगृहो नचनस्यतिश  
 ह्वननमः शब्दार्थवान् शुभकोपपदवि  
 भक्तेः कारकविभक्तिवेलोयसीभवती।  
 तिद्विज्ञोयभविष्णुतिवाष्णो फेना  
 र्थनिर्देशः क्कारादिप्रत्ययाथनिर्दे  
 शः क्तव्यः नमसः सजायो विज्ञः शु  
 श्रुते भोदन्समाययतेचीवरादनेप  
 रिधावनेवा प्रह्लाडसनेवासनेपर्य  
 सनेवेति किंप्रयोजनं क्रियावचनता  
 यथास्यात् नैतदस्तिप्रयोजनं साचार्य

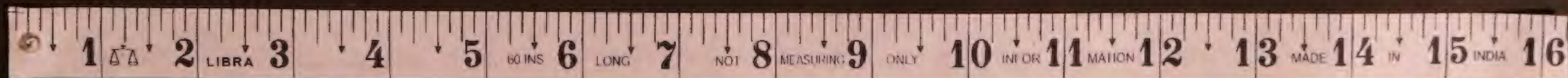


प्रवृत्तिर्ज्ञापयति क्रियावचनाः काना  
 दयति यदयेसनायेनाथानवशतिपा  
 तमं सौशास्त्रिकयेकत्वात्तापके थात  
 सत्तावचनपतत्योजने थातारिति  
 तव्यादीनामनतिधियास्त यदिया  
 वक्रियावचनतास्यातथातसत्तावचन  
 नयेकस्यात सत्यामपिथातसत्तायात  
 व्यादयोतस्यः किंकाराणां साधनेन व्याद  
 योविधोयेते साधनेचक्रियायाः क्रिया  
 भावात्साधनाभावः साधनाभावात्साम्य  
 मपिथातसत्तायातव्यादयेतस्यः पश्य  
 नित्ताचयेः क्रियावचनात्कानादयति  
 ति ततः सनायेनाथानवशतिपातसत्ता  
 शास्त्रि ननचेदप्रयोजननस्यात् परा  
 साधनइत्यतिवक्ष्यामीतिनपरसाधन  
 उत्पत्ताभवितव्यं किंकाराणां साधनमि  
 तिसंवेपिशब्दोये संवेपिशब्दाश्चपुनरे  
 वात्मकाः मातरिवर्तितव्यं पितरिभ्यु  
 प्रुषितव्यमिति नचोच्यतेसंख्यामात  
 रि स्वस्मिन्वापितरीतिसेवेयाच्चैतदस्य  
 ते यायसमातायस्ययस्यपितेति एव  
 मिहापिसेवेयादेतद्वेतव्यं यस्याथातोये

साधनमिति अथवाथातवपवका  
 जादयः नचैवत्यथोश्रारिपतेक्रिया  
 वचनताचगम्यते कः खलपिपचारो  
 मोक्रियावचनतेयत्नकरोति येनेव  
 खलपिहेततापचादयः क्रियावचना  
 स्तेनेवकाजादयोपि एवमर्थोखलपि  
 प्रचापिस्त्रयलिकुविदथातादिश।  
 तिकचित्र एवमण्णोदशनेकर्तव्य  
 कथमिमप्रवृथावयेरन्तिशकाम  
 णोदेशनमकर्त कथेकारणाशितवते  
 तेकरोत्करोतेः करोतिप्रक्रियासा  
 ययेवर्तते संइतिप्रमोदलिकला  
 स्तः इकारांतोश्रुतिहलशब्दः कलशब्द  
 श्रुक्कारिदेग्रहणे याविकारांतोतयो  
 रन्तेतिपात्यते किंप्रयोजनं हलिकल्पे  
 रत्ननिपातवसन्वहादप्रतिषेधार्थं हलि  
 कल्पोरत्ननिपातेनेक्रियतेमन्वद्वावा।  
 माभूदितिप्रजहले अचकलत नतद  
 स्तिप्रयोजनं इकारलोपेकृतं प्रलोपि  
 नोदेतिप्रतिषेधोभविष्यति हृदोक्तता  
 योलोपः तत्राद्योपेगभवति इमिहमे  
 प्रयार्थं स्थिः क्रियतामलोपश्रुति कि

श्री  
 महा  
 भा

626

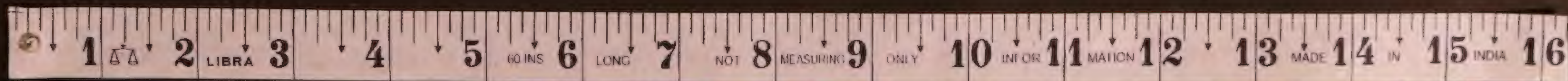




मत्रकर्तव्यं परत्वाद्दृष्टिः नियोत्तरेणः कृ  
 तायां वृद्धौ प्रामोक्ततायामपि प्रामोति  
 युनियोत्तरेणः प्रामोक्ततायां वृद्धौ प्रामो  
 न्यस्याकृतायां शब्दांतरस्यावप्रामोव।  
 विधिरनियोभवति वृद्धिरनियोत्तरेण  
 मकृतेलोपे प्रामोक्ततायां कृते शब्दांतर  
 सच प्रामोवविधिरनियोभवति नेतर  
 स्तिनकृतेलोपे शब्दांतरस्यावदृष्टिः प्रामो  
 ति लोपात्तादे प्रामोक्ततायां विधिरनियोत्तरेण  
 वान् पदेन हि सततामनियोभवति उभा  
 योरनियोत्तरेणः परत्वाद्दृष्टिः वृद्धौ कृतायां लो  
 पः तत्रालोपयोग्यं भवति युने पुनः सति वृ  
 द्धिः क्रियते लोप इति यद्यपि परत्वाद्दृष्टिः  
 वृद्धावपि कृतायामेव लोपते तस्मात्तु  
 चोत्तरलिकः स्यात्तन्निपातने सन्वजावप्र  
 तिषेधार्थमिति यात्तरेकाचो समभिहार  
 शक्तिकार्यशाब्दः समभिष्टवीहरनेः याव  
 साधनोचज्जसमभिहारां समभिहारः पु  
 षाभिहारः फलाभिहार इति विषय उप  
 न्यासः वद्वोद्दिताः समनसः तत्र युक्तः स  
 मभिहारः इह पुनरेकक्रिया यद्यप्येकसा  
 मानाक्रियायवक्रियास्तवस्याः अपि प्रत्य

श्री  
 महा  
 भा  
 ४२०

यत्तोरुकासे च न ते उलावापत्रेण कर्ष  
 णक्रियाः नाकश्चित्कान्तैर्न करोति क  
 श्चिरकान्तैर्न यः कान्तैर्न करोति स उ  
 च्यते एव च न इति पुनः पुनर्वापचति  
 पापच्यते इति प्रत्ययात्तद्वृत्तौ किमर्थं  
 इह मभूत पाटति भ्रममिति पुन उन्मपट  
 ति यदि यो यात्तद्वृत्तौ उक्ते किमुक्ते त  
 त्रतावउक्ते कर्मप्रवृत्तान्तानि यो प्रवृत्त  
 नर्थको सो एवैककर्ममिति चेत्तु मे विशेष  
 कत्वात्तद्वृत्तौ स्यात्तद्वृत्तौ कर्मसो एवैक  
 साहिकर्मत्वधिकारिपिसनो विधानमक  
 र्कत्वादिनिपुणविद्वद्भिः क्रियासमभिह  
 रप्रवृत्तान्तद्विः यो यात्तद्वृत्तौ नर्थकम्  
 सो एवैकः क्रियासमभिहारत्वादिति पु  
 न्यैकान्तलादिप्रवृत्तौ किमर्थं इह मभूत  
 जागर्तिभ्यो इह तेभ्यो एकान्तलादि  
 प्रवृत्तौ उक्ते किमुक्ते तत्र तावउक्ते कर्म  
 समानकर्मकर्मकप्रवृत्तान्तद्विः नर्थको चेत्तु  
 विधाने प्रत्ययविधानात् प्रकर्मणोऽस्य  
 मानकर्मकाद्यानभिधानमिति इहाप्ये  
 काज्जलादिप्रवृत्तान्तद्विः क्रियासमभि  
 हारे यद्वृत्तान्तेनैकान्तलादेर्न विधान





मिति तच्चावशमभिधानेन प्रयुक्तं कि  
यमाणायाकाज्जलाददृशदोषैकाचो  
हलादेवात्पुनश्चानेनपचार्यसाभिधाने  
नभवतिनभवतिनशेत्तानिः तद्यथाभूषा  
शोभतेऽप्येवने यथावेकाचोदलादेवा  
नयमानेनार्थसाभिधानेनभवतिनशेत्तानिः  
तद्यथाशुदायते अशाशते गोसूत्रे  
तमाश्रयते ऊर्णते शोयसंत्वानेकमेव  
शोर्णतेनयते यत्तत्पमिदमच्यते ऊर्णो  
तेरिति सूत्रिसूत्रिसूत्रेणैतत्सूत्रकप्रमाणं  
यदि योऽनेकाज्जलायुधं सूत्रयते सो  
सूत्रयते मोमूयते शुदायतेप्रगर्धनेप्रशा  
शतेपोर्णनयते ऊर्णनेनैवकथं वाप  
ऊर्णनवडावोयउप्रसिद्धिप्रयोजने आ  
मश्वप्रतिषेधार्थमेकाचैज्जदृशदोषैकाचि  
याशमभिहारेयतेविप्रतिषेधेनलोहित्याने  
क्रियासमभिहारेः यउभवतीत्यस्यावका  
शः यातयणकाच हलादिः क्रियासम  
भिहारेप्रयातसवधः लोत्त्वयते लोत्तो  
वकाशः यातयणेनेकाज्जलादिः क्रियास  
मभिहारेयासेदधः तस्मादभेदप्रामोतिस  
भवान् लतीदिलतीदिलदायेलवानि

लोत्त्वयतिविप्रतिषेधेन नतदीदानीमि  
देभवतिसभवान् लोत्त्वयस लोत्त्वयसे  
नेवायेलोत्त्वयतइति भवतिचनवानाये  
त्वात्कर्त्तृप्रमाणद्वित्विधाने क्रियाविशेष  
सार्थयउ नदायेविप्रतिषेधेनकिंकार  
णं जानायेत्तान्कानार्थनाकर्त्तृकर्म  
णोद्वित्विधाने कर्त्तृकर्मणोद्वित्विधाने  
यते क्रियाविशेषसार्थयउ तत्रोत्तरंगत्वा  
यत्ताभेदितव्यं नतदीदानीमिदेभवति  
सभवान् लतीदिलतीदिलदायेलवानि  
यदनीद्विभाषायउयदानयउतदालोद  
तित्येकोद्विभागोत्त्वयसदत्तरजयउतस्यो  
विप्रहेषाविशेषासंप्रत्ययान्तिप्रमाणं  
नैयंका उत्तरयोर्योद्विप्रहेषाविशेषासंप्र  
त्ययान्तिप्रमाणमनर्थके नद्विकृतिनका  
मतीति चक्रमतइतिगण्यते प्रयोजनेभार्त्त  
यासमभिहारेयत्ताभवितव्यं क्रियासमभि  
हारेचनेनेभ्यः जपनिवासाणाः सप्तधादह  
नेवसम्पापसम्पापेति किंनिपात्यते सप्त  
कृत्वाप्रक सप्तकृत्वाप्रकनिपात्यते  
तेणिहसत्करोतिसम्पापगति प्रत्यय  
मिदमच्यते णिविधावर्णवैदसम्पापानामु

श्री  
महा  
भा  
६२८





श्री  
महा  
भा

५२२

परिकेवर्तत इति जायते विचारणा अतः  
उत्तरे पठति हेतुमतीति कारककोपादाने  
प्रत्ययपरिग्रहार्थं हेतुमतीति कारक  
मुपादीयते किंप्रयोजने प्रत्ययपरिग्रह  
र्थं एवं सति प्रत्ययार्थः सुपरिग्रहीतां भव  
ती यथा वत्करोति तदा इति वत्करणस्य  
मुपादीयते यदि तद्वत्कृत्यर्थविशेषणा  
को दोषः इह हि कृतः करोति प्रेरितः करो  
तीति लिचि प्राप्नोति प्रत्ययार्थविशेषणे  
पुनः सति न दोषः स्वशब्देनोक्तत्वात् न भ  
विष्यति प्रकृत्यर्थविशेषणोपि सति न दो  
षः यत्र तोतरेण शब्दमर्थस्य गतिर्भवति  
यत्र तोतरेण शब्दमर्थस्य गतिर्भवति न  
तत्र शब्दः प्रयुज्यते इह तर्हि पाचपत्नो  
दने देवदत्तो यत्तदनेनेत्युभयोः कर्त्तृत्वं  
नाभिधानेनेति प्रत्ययार्थविशेषणे पुनः  
सति न दोषः प्रधानकर्तारिलादयो भवे  
तीति प्रधानकर्तृत्वेनाभिधीयते यश्चा  
त्र प्रधानसिद्धान्तकरीत्यवत्तनीया इह  
च गमितो ग्रामे देवदत्तो यत्तदनेनित्यव  
तिरिक्तो हि सार्थ इति कृत्वा गत्यर्थानेकः  
कर्तरीरिक्तः प्राप्नोति इह च तानि भेदं य



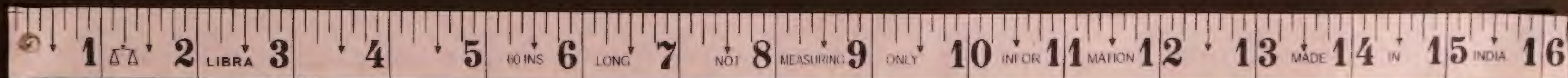


तेव्यतिकेदयंतश्च्यतिरिक्तो हि सार्थ  
 इति कृत्वा न गतिरिति सार्थं भाति प्रतिषे  
 धः प्राप्नोति सुस्ततर्हि प्रत्ययार्थविशेष  
 णा यदि प्रत्ययार्थविशेषणोपाचयनो  
 दने देवदत्तो यत्तदनेनेति प्रयोक्तृकर्तृरि  
 कर्मसंज्ञा प्राप्नोति भवति हितस्य तस्मि  
 न्नोपा इदं च ग्रामे गमयति ग्रामाय गम  
 यति नि व्यतिरिक्तो गत्यर्थ इति कृत्वा ग  
 त्यर्थ इति कृत्वा गत्यर्थ कर्मणि द्वितीया च  
 तथैव न प्राप्तः पदं च एयोदकस्योपस्का  
 रयतीति व्यतिरिक्तः करोत्यर्थ इति कृत्वा  
 कृजः प्रतियन्त्र इति षष्ठी न प्राप्नोति इदं च  
 भेदिका देवदत्तस्योपस्कारयतीति व्यति  
 रिक्तः करोत्यर्थ इति कृत्वा कृजः प्रतियन्त्र  
 इति षष्ठी न प्राप्नोति इदं च भेदिका देवदत्त  
 स्य काशनामिति प्रयोजककर्तृरिषष्ठी न प्रा  
 प्नोति इदं चाभिषावयति परिषावयति प  
 रिषावयतीति व्यतिरिक्तः सुनोत्यादिरिति  
 कृतोपसर्गान्त्सुनोत्यादीनामिति षत्त्वं न प्रा  
 प्नोति नैष दोषः यत्तावद्व्यत्ये पाचयन्तो द  
 ने देवदत्तो यत्तदनेनेति प्रयोक्तृकर्तृरि कर्म  
 संज्ञा प्राप्नोति गतिबुद्धिप्रत्ययसामर्थ्य

श्री  
 महा  
 भा

४३०

शब्दकर्मकर्मकाणामपि ते तत्रिय  
 सार्थं भविष्यति एतेषामेवाण्येनानो  
 कर्तृणा कर्मसंज्ञा भवति नायेषामिति  
 यद्यप्युच्यते इदं च ग्रामे गमयति ग्रामे  
 माय गमयतीति व्यतिरिक्तो गत्यर्थ इति  
 कृत्वा गत्यर्थ कर्मणि द्वितीया च तथैव  
 न प्राप्त इति नासावेव प्रेष्यते गच्छता  
 मिति कथं तर्हि साधनविशिष्टा मसौ  
 क्रिया प्रेष्यते ग्रामे गच्छता माय गच्छेति  
 यदप्युच्यते इदं च एयोदकस्योपस्का  
 रयतीति व्यतिरिक्तः करोत्यर्थ इति कृ  
 त्वा कृजः प्रतियन्त्र इति षष्ठी न प्राप्नोति  
 नासावेव प्रेष्यते कुरु पयोदकस्येति किं  
 तर्हि साधनविशिष्टा मसौ क्रिया प्रेष्यते  
 एयोदकस्योपस्कारुषेति यदप्युच्यते इ  
 दं च भेदिका देवदत्तस्य यत्तदनेनेति काश  
 नामिति प्रयोजककर्तृरिषष्ठी न प्राप्नोती  
 ति उक्तं तत्र कृद्वाप्यप्रयोजनं कर्तृ  
 भूतं सर्वमात्रे पि षष्ठी यथा स्यादिति ति  
 यदप्युच्यते इदं चाभिषावयति परिषा  
 वयतीति व्यतिरिक्तः सुनोत्यादिरिति  
 कृतोपसर्गान्त्सुनोत्यादीनामिति षत्त्वं न प्रा



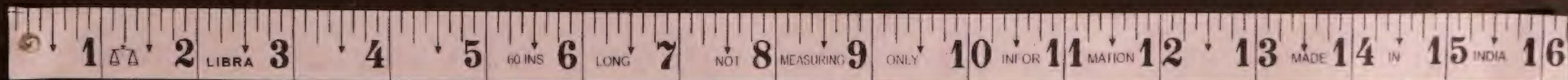


मोतीति नासावेवंप्रेष्यते सनुग्रभी।  
 तिष्ठेनहिउपसर्गविशिष्टमसौक्रिये  
 प्रेष्यतेमुभिषावितिपुक्तं पुनरिदेति  
 चारपिते नत्वेनासंदिग्धेनप्रमया  
 श्वविशेषतो नभवितव्यं यावतायत्क  
 मर्थोतरंगमते पचतिपाचयतीतिव  
 वाटेपुक्तमिहपचेः कः प्रधानार्थः या  
 सोतंरुत्तानां विह्वलितः शुश्रूषा नोतद  
 भिसापिष्टवकंप्रेषणाप्येषांवा युक्तं  
 यत्सवेः पच्यर्थः स्यात् शुश्रूषा हेतुमतो  
 कामत्वर्थः हेतुः कर्ता स्य हेतुमानिति  
 हेतुनिर्देशश्च निमित्तमात्रेभित्तादिप्र  
 दर्शनात् हेतुतनिर्देशश्च निमित्तमिति।  
 मात्रेइष्टव्यं यावद्व्याचिन्मित्रकारणं  
 तावदेतदिति किंप्रयोजने भित्तादिप्र  
 दर्शनात् भित्तादिपुण्यज्जगतेभित्ता  
 वासयेतावदेतदिति किंप्रयोजने भि  
 त्तादिप्रदर्शनात् भित्तादिपुण्यज्जग  
 ते भित्तावासयति कारीषोधापयती  
 ति किंप्रयोजनः कारणं पारिभाषिकेहेतौ  
 नसिध्यति एवमन्यते चेतनावनपत्तद  
 वति प्रेषणामप्येषांवेति भित्ताः च

श्री  
 महा  
 भा

७३

चेतानाः नैषदोषः नावशोसपवद्यमे  
 प्रयोजयति यथाहउचितामितितुल्यो  
 मण्यासोनोयस्तन्नामण्यान्वाचरिति।  
 सोपिवासंप्रयोजयति भित्ताद्यापिपुण्य  
 योजनवत्पुण्यो नभ्यमानावासंप्रयोजये  
 ति तथाकारीषेनिवातेपक्वतेसंप्रज  
 लितेप्ययनेप्रयोजयति इहकश्चित्किं  
 चिदाहप्रकृतमाभवान् शुश्रूषाकमा  
 भवान् शुश्रूषाचकस्मान्नभवति शुक्र  
 त्वत्वात् नचसोसंप्रतिष्ठति तुल्योमा  
 स्तेकिंचभोः वर्तमानकालापापवक्रिया  
 याः कर्त्राभवितव्यं शुभिसंवयस्तत्रकिं  
 यनेइमोक्रियामकाधीत इमोक्रियांक  
 रिष्यतेति इहपुनर्नकश्चिदभिसंवयः  
 प्रियते नचसोसंप्रतिष्ठति तुल्योमा  
 स्ते यदितद्विकर्तानास्ति कथेतद्विक  
 र्त्तप्रत्ययेनलोकाभिधीयते शुश्रूषाक  
 मस्मिन्प्रकृत्ययंप्रकृतिवर्तते शुभिसं  
 वेयस्तत्रक्रियेतइमोक्रियाकुर्वितिकरी  
 त्तर्ह्यभिसंवयः क्रियते कर्ताचाणाः किं  
 यायाभवेतिपवेनचकर्ताकर्त्तप्रत्ययेन  
 चलोदाभिधीयते शुश्रूषापिकश्चिक



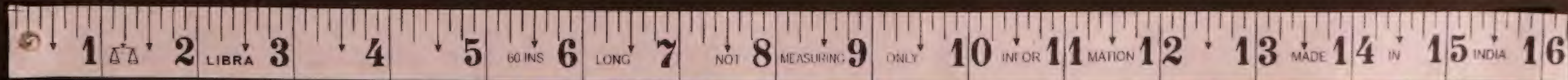


नास्यात् एवमपिन दोषः लोकोक्तत्वा  
 त्वेषामप्यापि न भविष्यति विधीयते  
 तेनैवैष लोकार्थः यत्र द्वितीयः प्र  
 योजनीयः भवति भवति तत्रापि च तद्य  
 या आस्यशायेति कृष्णादिष्वन्य  
 निर्वक्तव्या एकोनेतुः सीमासीन उच्य  
 ते चेचभिर्दलैः कृषतीति तत्र भवितव्यं  
 चेचभिर्दलैः कृषयतीति कृष्णादिष्वन्य  
 न्यतिर्नानाक्रियाणां कृष्णार्थत्वात् कृ  
 ष्णादिष्वन्यत्पत्तिः सिद्धा कृतः नाना ।  
 क्रियाणां कृष्णार्थत्वात् नानाक्रियः कृ  
 षेर्र्थो नावश्यं कृषिविलेखने वर्तते  
 कितहि प्रतिविधानेपितेन यदसौ भ  
 क्तवानवलीवर्दः प्रतिविधाने करोति  
 सकृदर्थः आतश्च प्रतिविधाने वर्तते  
 यदहो वासौ न प्रतिविधेते तदहो वन  
 क्तमेतत्प्रवर्तते यत्पादिष्वविपर्ययः  
 यत्पादिष्वविपर्ययमेव कृत्यः प्रथमि  
 शोयजोत याजकायाजयेतीत उभवित  
 वं प्रथमिशोयजयेजयाजकायजेती  
 ति याज्यादिष्वविपर्ययो नाता क्रिया  
 णा यज्यार्थत्वात् याज्यादिष्वविपर्यय

श्री  
 महा  
 भा

४३२

सः सिद्धः कृतो नानाक्रियाणां यज्यार्थत्वा  
 त् नानाक्रियायजेरर्थः नावश्यं यजिर्हति  
 प्रक्षेपणापवर्तते कितहि त्यागेपिवर्तते  
 प्रहस्यजतश्च ते सृष्ट्यागे करोति तत्र  
 प्रथमि जा करोति याजकाः प्रयोजयेति  
 तत्करोतीत्यपसाख्यानसूत्रयत्पार्थ तत्  
 करोतीत्यपसाख्यानकर्तव्यं किं प्रयोजने स  
 प्रयत्पार्थ सूत्रकरोति सूत्रयति इह्याक  
 रणस्य सूत्रकरोति व्याकरणसूत्रयतीति  
 वाक्येष्वप्यत्र प्रत्यये द्वितीया केनेतदेव भ  
 वति योमे सूत्रवाकरणयोरभिप्रेतं यः स  
 जन्तुने प्रत्यये निवर्तते शुक्तिचकरोतेत्या  
 करणेन सामर्थ्यामिति कृत्वा द्वितीया भवि  
 ष्यति आख्याता कृतस्तदा च दर्शितकृत  
 प्रकृतिः प्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्चकारकं  
 आख्यानात् कृतं तातणिजकृत्यः तदा व  
 र्त्तते तस्मिन्नेव कृतकप्रकृतिः प्रत्याप  
 त्तिः प्रकृतिवच्चकारकं भवतीति के स  
 वयमाचष्टे कं स वातयति वारिवंधनमाच  
 ष्टे वरिवंधयति आख्यानाच्च प्रतिषेधः आ  
 ख्यानाच्च प्रतिषेधो वक्तव्यः आख्यानमाच  
 ष्टति किं पुनर्यायेतानि संज्ञीभूतानां भाष्या ।



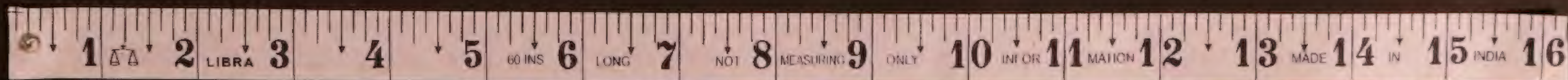


नानितननननभवितव्यं आदेसितकि  
 याताव्यानमात्रतकिंचातः यदिसेत्तोभू  
 नेभ्यः इह नशामोति यनागमनमाचष्टेग  
 जानमागमयतीति अथक्रियान्ताव्यान  
 यात्रात् नदोषोभवति यथा नदोषस्तथा  
 स्त दृश्योपवप्रवतो कुरेतास्मिन्नकथ्यः  
 तदाचष्टेतेनस्मिन्नर्थेनकप्रकृतिप्रत्या  
 पतिः प्रकृतिवचकारकंभवतीति मगर  
 माणमाचष्टेगानरमयतातिदृश्यया  
 मितिकिमर्थे यदाहिसुरोमगरमाणमा  
 चष्टेगोरमाणमाचष्टेतेनदाभवतीति  
 अलोपश्चकालात्तमेयोगेमयोदायो का  
 लात्तमेयोगेमयोदायो कुरेतातणिज्ज  
 कथ्यः तदाचष्टेतेनस्मिन्नर्थेनलोपश्च  
 कलकप्रकृतिप्रत्यापतिः प्रकृतिवचकार  
 कंभवतीति आरविविवासमाचष्टेगावि  
 वासयतीति चित्राकरोप्रापि चित्रीकर  
 णोप्राणर्थे कुरेतास्मिन्नकथ्यः कलकप्र  
 कृतिप्रत्यापतिः प्रकृतिवचकारकंभवती  
 ति नन्तपिमाप्रस्थितः माहिष्मत्यामृया  
 इमनेसभावयते सूर्यमइमयतीति नद्वय  
 योगेते नद्वययोगेजानात्यर्थे कुरेतास्मिन्न

श्री  
 मद्र  
 भा

833

कथ्यः कलकप्रकृतिप्रत्यापतिः प्रकृति  
 वचकारकंभवतीति पुष्पयोगेजानानि  
 पुष्पायोजयति मचाभिर्योजयतीति त  
 महीदेवद्वक्तव्ये नवासामान्यकृतत्वा  
 हेतमतोह्यविशिष्टेनवावक्तव्ये किंकार  
 णोसामान्यकृतत्वात् सामान्येनवावृण  
 ञ्मविष्यति हेतमतोति किंकारणो हेत  
 मतोह्यविशिष्टमेतद्वदति तन्नादिहेत  
 तादेवदत्तेवादिनोव नसिध्याति स्तनेत्र  
 योजकोहेतसंज्ञाभवतीत्यच्यते नवासवा  
 दितेप्रयोजयति स्तनेत्रयोजकत्वादप्र  
 योजकइतिवेत्तकसंशयेनतत्प्रेभवान  
 स्तनेत्रयोजकंमकसंशयेन्यायमन्यते  
 पाचयतोदनेदेवदत्तेनतितेनैतत्तत्प्रे क  
 शे प्रहृतिह्युभयजानेपेह्य प्रहृतिह्युभय  
 जानेपेह्यैव किंचिद्वदतिदेवदत्तेचोदि।  
 नोचनेहकथितारोवग्रहीतव्यइतिप्रव  
 र्तेते सर्वशेषभूत्यर्थेप्रवर्तेतेने येतावदने  
 गुरुश्रुत्योनामतेपिसभूत्यर्थेप्रवर्तेते  
 पारलौकिकेनोविष्यति इहवनः प्रीतोप  
 रुरथायपिष्यतीति यथायदेवातदासक  
 र्मकरेनाम एतदपिसभूत्यर्थेप्रवर्तेतेभ



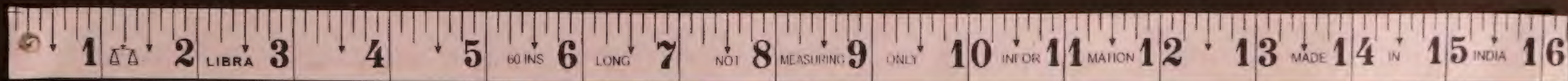


केचलेचलणामहे परिभाषाश्रुतोभवि  
 ष्यतीति नयायपतेगित्तिनोनाम एते  
 पिसभृत्यर्थप्रवर्तते वेतनचलणामहे  
 मित्राणिचनोभविष्यतीति एवमेतच्च  
 सर्वप्रभृत्यर्थप्रवर्तमानेषु कुर्वतः प्र  
 योजकश्चित्तत्पयदिकश्चित्तत्पयदिकः प्र  
 योजकोनामभवति तदेतत्तत्पयदिकः हि  
 सर्वप्रभृत्यर्थप्रवर्ततेकः प्रयोक्तृत्वः यद  
 भिषायेषुसर्जते ईदृशोक्तुरुईदृशोपु  
 टकोक्तुरुमादित्यस्याभिषायेसर्जते प  
 षतस्याभिषायः उज्जयिन्याः प्रस्थितोमादि  
 षातोसूर्योद्गमनेसंभावयेयेति तेषाम्ना  
 भिषायमादित्योनिवर्तयति भवेदिरुव  
 तमानकालताप्रकाशान् उज्जयिन्याः प्र  
 स्थितोमादिषातोसूर्योद्गमनेसंभावयते  
 सूर्यमद्गमयतीति तत्रस्यादित्यमादित्य  
 उदेति ईदृशकथमववर्तमानकालता  
 केसंचानयति वलिवेथयतीति चिरहने  
 केसेचिरहनेवलौघापिप्रकाशयेता  
 वदेतेषाभिकानोपतेप्रत्यक्षेकेसंचानयेति  
 प्रत्यक्षवर्तिवेथयतीति विशेषके विशेष  
 पदार्थानिपतिताप्रदारादयते केसक

श्री  
 महा  
 भा

४३०

धिषाणश्चयेथिकेषुकथं यत्रशब्दगुरुमा  
 उल्लङ्घनेतेपिहितेषामत्यतिप्रभृत्यावि।  
 नाशान् दधीवोचत्ताणाः सतोबुद्धिवि  
 षयान्प्रकाशयेति अतश्चसतावामिष्य  
 नादित्येते केचित्केसभक्ताभवेति के  
 चिदासदेवभक्ताः वर्णाश्रयावल्लिपि प्र  
 ष्यतीति केचिदक्तमात्राभवेति केचित्काल  
 मात्राः त्रैकाल्यावल्लिपिलोकेतत्पते ग  
 रुह्यतेकेसगच्छानिष्पत्ति किन्तेगते  
 नहतः केसश्च ॥ ॥ ॥ ॥ इति श्री  
 मद्भगवत्पतेजलिमनिविरचितेवाकशा  
 महाभाष्येन तीयस्याध्यायस्य प्रथमपादे  
 द्वितीयोऽधिकः ॥ ॥ ॥ केसादिभ्यो  
 यक किमर्थः ककारः शब्दाद्विप्रतिषेधा  
 यं द्वितीतीति शब्दाद्विप्रतिषेधोयथास्मान्  
 नैतदस्तिप्रयोजने सार्वथातकार्यथातक  
 योरेवमशब्दाश्चाने यानोश्चविहितः प्र।  
 त्ययः शेषार्थयातकसेजालभने नवा  
 यंथानोविधीयते कांदादीनिदिशानिप  
 दिकानिकेसादिभ्योवावचने केसादिभ्यो  
 वेतिवक्तव्यं अवचनेदित्यप्रत्ययने प्र  
 क्रियमाणोदिवचनेनित्याप्रत्ययविधि





प्रसज्येन तत्रकोरोषः तत्रधानोविधित  
 कप्रतिषेधः तत्रधातुविधेस्तकप्रतिषे  
 धोवक्तव्यः स्यात् कंदाकेदः प्रविशुथा  
 तभक्तवोरियउ. वडावितिउवडादेशः प्र  
 सज्येते कंदाकेदेनोडधानोरितिप्रतिषे।  
 थः प्रसज्येन तत्कप्रतिषेधः वेत्तः संत  
 रितिहसस्यपितिकृतिवभवतीनित्व  
 कप्रामोति हसयलोपोच हसयलोपो  
 वक्तव्योस्यात् वल्यः संतरितिकिमर्थे न  
 वलीयेवमिदं वलीयचाने नचात्रवला  
 दिपणामः ननुचकिश्वलादिः किर  
 लोपेकृतेवलायभावान्प्रामोति इरमि  
 हसंप्रथाये किरलोपः कियतो वलिलो  
 पश्चि किमत्रकर्तव्ये परत्यातकिलोपः  
 नित्यः खलपिकिलोपः कृतेपियलोपे  
 प्रामोत्यकृतेपिप्रामोतिनित्यत्वात्परत्वा  
 चकिश्वलोपेकृतेवलायभावान्प्रामि  
 पवेतहिप्रत्ययलक्षणभविष्यति व  
 र्णाश्रयेनास्तिप्रत्ययलक्षणं अथकि  
 यमाणोपिवावचनेयदागोतान् किरन  
 देतेदोषः कसाम्भवतिनैतेभ्यस्तदाकि  
 उरगघते किंकारणं अयेभ्योहिरूपते

श्री.  
 महा.  
 भा  
 ४३५

इत्युच्यते नचैतेभ्यस्तदाकिरुपते  
 यथैवतर्हि कियमाणोवाचन अयेभ्यो  
 पिरुपतइमेवमत्रकिञ्चभवति एवम  
 कियमाणोपिनभविष्यति अथपमेते  
 भ्यस्तदाकिवेधितचः किंप्रयोजने प  
 तानिउपाणिगयास्युरिति ततर्हिवाच  
 चनेकर्तव्यं नकर्तव्यं उभयंकंदादीनि  
 धातवश्चैवप्रामिपरिकानिचघातश्चोभ  
 येकंइयतीतिक्रियोक्तावोप्रप्रज्यते अ  
 स्तिमेकंइरिति वेदनामात्रस्यमात्रियेषु  
 परग्राह धातुप्रकरणोद्घातः कसचासेन  
 नादपिग्राहचायमिमंरोचंमयेधातवि।  
 भाषितः कर्माणिइ. किमर्थोयणकारः व  
 दार्थः अचोनितातीतिवृद्धियस्यात् कि  
 यमाणोपिवेणोकारेवृद्धिर्नप्रामोति किंत्वा  
 रणो कृतिचेतिप्रतिषेधात् णित्करणसा  
 मर्थ्याद्विधित्युतउत्तरपटतिर्णार्थीण  
 त्करणस्यसावकाशत्वाद्विप्रतिषेधप्रमे  
 गः णिदि णित्करणोसावकाशो कोवका।  
 शसामान्यप्रकरणार्थोस्यकारः कसामान्य  
 ग्रहणार्थेनार्थः एतन्निरीतिर्णिदि णित्  
 रणोस्यसावकाशत्वाद्दुःप्रतिषेधः प्रामो



यम  
 म  
 भुज  
 क  
 मः  
 मेष  
 क  
 नि  
 ३ प्र  
 यत  
 शि  
 न  
 क  
 ३  
 प्र  
 श  
 क  
 मेष  
 ३  
 मेष  
 ३  
 श्री  
 महा  
 भा  
 ३

नि दिक्तरणमथितहिमावकाशो को  
 वकाशः सामान्यग्रहणाविचातार्थोऽ-  
 कारः कसामान्यग्रहणाविचातार्थो ना  
 र्थः शुत्रैवशकोत्र सामान्यग्रहणावि  
 चातार्थो नोत्वेयथाशको नत्ररकारान  
 रोपाहृदिप्रतिषेधः प्रामोति शुद्धपमत्रा  
 लनेपदार्थोऽकारानवेयथासक्तव्यः दि  
 तग्रात्मनेपदेयशास्यात् एवममभयोः  
 सवकाशयोः प्रतिषेधवलेयस्यात्यतिषे  
 धः प्रामोति एवंतर्थाचार्यप्रवृत्तिर्लोपय  
 नि नकमेवहृदिप्रतिषेधोभवतीति यदन  
 कसामिचमामितिमित्तज्ञायाः प्रतिषेधे  
 शास्त्रिमित्यतिषेधस्यार्थवन्नात् प्रतिषे  
 धः प्रामोति शुद्धवामित्यतिषेधः कोथः  
 णिरेतस्याणिविद्याहृदिस्यस्याहृदस्यत्वेमाभू  
 दिति नन्वेतस्याप्रिक्रितिवितिप्रतिषेधेन  
 भवितव्यो नभवितव्यो उक्तमेतत् क्रिति।  
 चितिप्रतिषेधनत्रिमितग्रहणमिति एवं  
 तर्हि नणिरेतस्याणिविद्याहृदिस्यस्याहृदस्य  
 त्वेप्रामोति किंकारणोणिग्रहावहितत्वा  
 त लोपेकृतेनास्तिव्यवधाने स्यानिवडा  
 वाह्यवधानमेवाणिग्रहेतनहिमादिति णि

श्री  
 महा  
 भा  
 ३

दिचनप्रामोति किंकारणो शुसिदेवहिरे  
 यत्तत्तामेतरेगलत्ताणश्चिन्नैववाप  
 नणिरेतस्याणिविहृदिः प्रामोति किंका  
 रणो णिग्रहावहितत्वात् लोपेकृतेना  
 स्तिव्यवधाने स्यानिवडावाह्यवधानमे  
 व इदेतर्हिप्रयोजने यन्नचिससलोदी  
 चोत्तरस्यामितिदीर्घत्वे तत्किमेणिदि  
 माभूदिति किंपुनःकारणो तत्रदीर्घो  
 न्यतरस्यामित्युच्यते नहृत्वात्यतरस्यामि  
 त्येवोच्यते यथाशामेचापिकमेहंसत्वमे  
 व तत्रायमप्यर्थः हसग्रहणनकर्तव्योभ  
 वति प्रकृतमवर्तते कावृपसिद्धिः शु  
 शमिग्रामामिशामे शामे शामेशामे वृद्धा  
 सिद्धेनसिध्ति नोदोत्तोपदस्यमातस्यामा  
 तस्यानाचमेवेतिवृद्धिप्रतिषेधः प्रामोति वि  
 णकृत्वोऽसप्रतिषेधः इदतर्हिग्रनविश्र।  
 नानिग्रजेजनेजानजाने जनिवयोश्चे।  
 निवृद्धिप्रतिषेधः प्रामोति सोपिचिणकृ  
 तोरेव णिजावहितेषुतर्हिग्रलोपेवा  
 पसोत्त्वानेकर्तव्यस्यात् शामयतेप्रयोजि  
 तवान् शुशमिग्रशामि शामे शामे शामे  
 शामे शेशामते शुशेशमि शुशेशमि शे





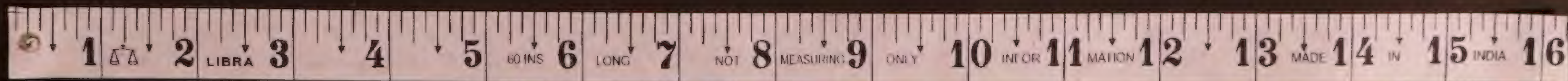
शमेशोशमे शशामेशशमे किंपुनः  
 कारणेनसिद्धानि विसृज्यते गोमिता  
 मंगानो हसोभवतीत्युच्यते यस्यात्राणि  
 विष्णुसुत्तरः नतस्मिन्निर्देशोयस्मिन्मि  
 र्देशो नामाणि विष्णुसुत्तरः गीतोपेन  
 हि कृते चिसुत्तरः स्यात्तिवद्भावः  
 चिसुत्तरः प्रशदीर्घोत्तरस्यामित्य  
 चामानेयाचतास्यानिवद्भावः कथम  
 पिचेतस्मिन्निष्पत्तिरिति दानोदीर्घप्रह  
 णस्यप्रयोजने दीर्घनिधिप्रत्ययशोभन  
 स्यानिवदिति स्यानिवद्भावप्रतिषेधः सि  
 द्धोभवति यत्तत्त्वण्यप्यदयप्रार्थयान्त  
 केवाभवेति तदाणिचिणिद्रास्ति नर  
 थंचमित्यनिषेधः स्यात् तस्मात्प्रतिषे  
 धः प्रानेति उक्तंवाक्यमिदं नद्वितका  
 म्यारिकप्रकरणात् प्रयादय कथमिदंति  
 जायते प्रयादिभ्योयदार्थधातुकंतस्मि  
 न्नवस्थितेवा प्रयादीनानिवृत्तिर्भवती  
 होसिदायादिप्रकृतेयदार्थधातुकंतस्मि  
 न्नवस्थितेवा प्रयादीनामत्यतिर्भवती।  
 ति किंगतमेतत्प्रयतासूत्रेणाहोसिदय  
 तस्मिन्नेहभूयः सूत्रकर्तव्यं गतमित्याह

कथं यदातावदायादिभ्योयदार्थधातु  
 कंतस्मिन्नवस्थितेवाप्रयादीनानिवृत्तिर्भ  
 वतीति तदाविशेषणसर्वमायादिप्रकर  
 णमनुक्रमार्थधातुकंतस्मिन्नवस्थिते यदाणा  
 यादिप्रकृतियदार्थधातुकंतस्मिन्नवस्थि  
 तेवायादीनामत्यतिर्भवति तदेकंवाक्यं  
 तस्येदं च प्रपञ्चविस्तिपनिपत्तिभ्यश्च  
 यः प्रार्थयान्तकेवा ऋतोयउप्रार्थया  
 तकेवा कमेर्णिउप्रार्थयान्तकेवेति क।  
 आरविशेषः प्राणादिभ्योयदार्थधातुक  
 मायादिप्रकृतेयदार्थधातुकमिति बोधय  
 शानिष्टप्रमेगः प्राणादिभ्योयदार्थधातु  
 कमायादिप्रकृतेयदार्थधातुकमिति बो  
 धयशानिष्टप्रामोति यदिवित्तायते प्रा  
 णादिभ्योयदार्थधातुकंतस्मिन्नवस्थिते  
 वायादीनानिवृत्तिर्भवतीति गुमिः जगो  
 पेतीष्टेनसिध्यति इदं चानिष्टप्रामोतिगो  
 पाचकारयोपेति इदं तदेष्टेसिद्धं भवति  
 गाणायाचकारगोपायति प्रयविज्ञायते  
 प्राणादिप्रकृतेयदार्थधातुकंतस्मिन्नेवा  
 प्राणादीनामत्यतिर्भवतीति गुमिः ज।  
 गोपेति चेष्टेसिद्धे इदं चानिष्टेनप्रामोति

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा

८३०





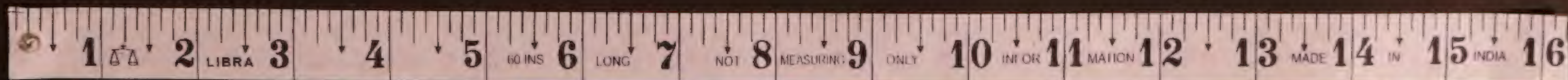
गोपाचकारगोपेति इदं निष्टेन सिध्यति  
 गोपाचकारगोपायेति इदं तावदिष्टे  
 सिध्यति गोपाचकारेति कथं प्रकृतं  
 यदि प्रकृतं यदर्थं यावत्कलितं तस्मिन्  
 तस्मिन्नेवायादयः आत्मणेयतिष्ठति य।  
 याकरणास्तद्वत् इदं तदीष्टेन सिध्यति गो  
 पायेति सिद्धं सावधानं केनित्यवचनादना  
 श्रित्यवविधाने सिद्धं मेतत्तु यद्विशेषण  
 यादीनां वाविधिष्वन्तासावधानं केनित्यमि  
 ति वक्ष्यामि स्यादिव लोपस्तत्र विप्रतिषेधे  
 न तत्त्वनिमित्तत्वात् स्यादिति स्थायादीनां  
 वायने प्रामोति किं कारणं विप्रतिषेधेन  
 तत्त्वनिमित्तत्वात् तत्त्वदिमित्तत्वादीनां  
 मायादीनां च स्यादीनामकाशः करिष्यति  
 हरिष्यतीति आयादीनामवकाशः गोपा  
 यति एषा यति इहोभयं प्रामोति गोपायि।  
 यति एषा यति परन्तान्पारयः प्राम  
 वेति नायायादिविधानस्यानवकाशत्वात्  
 न वार्यो विप्रतिषेधेन किं कारणं आयादि  
 विधानस्यानवकाशत्वात् न वार्यो विप्रतिषे  
 धेन किं कारणं आयादिविधानस्यानवका  
 शत्वात् अतवकाशायादयः उच्येते चेते

वचनाद्विद्येति ननु चेदानीमेवावका  
 शः प्रकृतः गोपायति एषा यतीति य  
 त्वापिश्रमादिभेदविद्येति यद्यन्यत्रापि  
 श्रमादिभेदवति नन्वशक्तिविशेषः स  
 ति वा शक्यसति वा अन्तरिदानीमेतत्तय  
 इत्येते गालित्वे शिष्य इति यत्तत्तद्वत्तम  
 यादीनां स्यादिति रव्यामोवकाश इति स  
 नास्तवकाशः अवशं एव तत्त्वत्राश्रया  
 दिरपि तवः किं कारणं गोपायतीति एषा य  
 तीति शक्यं नो निर्णयमिति मित्या स्यादिति  
 परितस्तवकाशायादयः स्यादिति  
 स्यादीनां वायने प्रामोति यथा प्रामये।  
 सूत्रभेदेन परिहारः यदि पुनः शपिनिम  
 च्येते सिध्यति सूत्रे तर्हि भिद्येते यथा त्या  
 समेवास्तन न चोक्तमायादिभ्यो यदर्थं य  
 त्क कमायादिप्रकृतिर्यदर्थं यावत्किमि  
 ति चोभयथानिष्टप्रसंगश्रुतिनेष दोषः  
 आर्थं यावत्क इति नैषा परमममीकातर्हि  
 द्विषयसममी आर्थं यावत्क विषय इति  
 न वार्यं यावत्क विषय आयादिप्रकृतेरा  
 यादिप्रकृतेष्वयोनः प्रामोति सततोभ  
 विद्येति सनायेतायातवः अतप्रहणो

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा

४३८





श्री  
महा  
भा  
१०

४३

श्री  
महा  
भा  
६३९

मीमाणा आतो न परैर्ये कश्चित्केषाण्येक  
 न प्रेमोति नैष दोषः आचार्यप्रवृत्तिज्ञा  
 पयनिनापवादउत्सर्गकृतमवतीतिय  
 दयेशनादीन कांश्चित्कृतः करोति  
 अस्मिन्निति स्मृतासी इमे विकराणा प  
 येने तत्र न ज्ञायते कउत्सर्गोः कोपवाद  
 इति तत्र वक्तव्यम् अयमन्तर्गः अय  
 मपवाद इति इमे कर्मः यश्च उत्सर्गोपवा  
 दः शवादिः स्यादयश्च व्यक्तउत्सर्गः अ  
 पवादः शवादिः स्यादयश्च यद्येवे अप  
 वादतिप्रतिषेधाच्छवादित्वात् अतएव  
 विप्रतिषेधात् शवादितिभिः स्यादोनावा  
 यने प्राप्नोति शवादीनामकाशः पक्षेति  
 पठति स्यादोनामवकाशः पक्षेतेव द  
 ति इहोभये प्राप्नोति पक्षेति परत्वाच्छ  
 वादयः प्राप्नुवन्ति अपवादोनामानेकत  
 दाणाप्रसंगः अपवादोनामभवति अने  
 कलक्षणाप्रसंगः अत्र वभावकर्मणोर्य  
 त्रिधायने कर्तृशेष कः प्रसंगोयम् ।  
 त्वकर्मणोर्यकैर्कर्तृभिः शवादयोवाप्येव  
 एवं तद्विकराणा उत्सर्गो अपवादः प  
 नादयः स्यादयश्च अपवादतिप्रतिषेधा ।





श्री  
महा  
भा

श्री  
महा  
भा

860

छानादिवेधने अपवादनिषेधेया  
त शपनादिभिः स्पादीनां वाधने शमोति  
शपनादीनामवकाशः दीयति शौचानि  
स्पादीनामवकाशः पक्षानि यक्षानि ३  
होभयशमोति देविष्यति सेविष्यति प  
रताच्छानादयः शमवति नैषरोषः शवा  
देशाः शपनादयः करिष्यते शपनादिभि  
र्वाधते तत्रदिवादिभ्यः स्वादिविषयेण  
वेवनास्त्रिकृतः शपनादयः तत्रदिशयो  
ग्रहणोक्तयो न कर्तव्यो प्रकृतमन्त्र  
नेते कप्रकृते कर्तव्यदिशि तद्देश  
मानिदिष्टे षष्टीनिदिष्टे न वेदाद्यः नैष  
रोषः दिवादिभ्यः नैषापेक्षमोशविति  
यमाणाः षष्टीप्रकल्पयिष्यते तस्मादिह  
नरमेति प्रत्ययविधिरथ न च प्रत्ययानि  
योपेक्षमाः प्रकल्पिका भवन्ति नापेक्ष  
यविधिः विहितः प्रत्ययः प्रकृतश्च न व  
नेते अथवा न वतिः करिष्यते सार्वथा  
तकेयक सनासील्लदोः स्मिलदिभ्यः  
स्मिन्नवति कर्तव्यदिशः सनासील्लदोः  
स्मिलदिभ्यः स्मिन्नवति दिवादिभ्यः शप  
न सनासील्लदोः स्मिलदिभ्यः स्मिन्न

वति अथवा नरेणः स्पादयः कान्तरेणा  
लकारावस्थापामेव सादयः सार्वथा  
केशपनादयः सिद्धकृते लेदि सिद्धकर्तव्यः  
कृदसि सिद्धकर्तव्यः कृदसि कर्तव्यः स  
नायते नेषत्वाद्यर्थः सनायते वकर्तव्यः  
किंप्रयोजने नेषत्वाद्यर्थः श्रोतस्तेनने  
षत्वाद्यर्थः प्रकृतोत्तरत्वात्तिदं प्र  
कृतोत्तरनेषतिः अथकिमर्थः पका  
रः सार्वथः अथवा नैषापेक्षमाविषेण  
वरोयथाप्यात पित्तराणानर्थकोचान  
कृतात् पित्तराणोवाचनार्थकं किंकारणो  
अनचकृतात् अनचकोयं तत्रार्थः  
सार्वथनपकारेणानवयेनेरिहतेसा  
चकोभविष्यति अथमानदानत्वेनेरो  
नदानत्वेभविष्यति पतेनदिपावयेक  
र्तव्यः किंप्रयोजने यदवशासिमोशः प  
काजलदाणा इदं निषेधोमाभूदिति  
कायमकारः श्रूयते न कचिच्छ्रूयतेनो  
पोष्यभविष्यति अतोलोपग्राधयात्तक  
शतियदिन कचिच्छ्रूयतेनार्थः सार्वथन  
पकारेणानवयेन एवमपि वक्तव्यं अ  
नदानस्यलोपोयथाप्यात उदात्तसमाभू



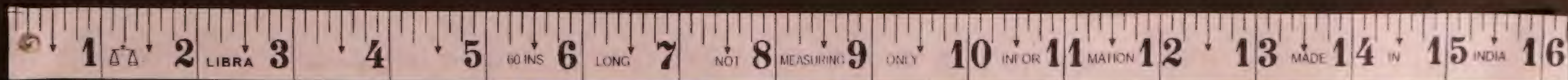
दिति किंचित्स्यात् इदानीन्तनिसरः प्र  
 सज्येत वडलच्छंदसिणिहृत्यः सवि  
 नाथममाविषत प्राणघ्राष्टेपितारिषत  
 कास्यगया कासग्रहणोचकासउपसं  
 ख्याते कासग्रहणवकासउपसंख्यानक  
 र्त्तव्यं चकासचकार नकर्त्तव्यं वाकासप्र  
 न्यादिति वक्ष्याम चकासग्रहणोकास  
 उपसंख्यानकर्त्तव्यं काचंके सूचवभि  
 यते यथागासमेवास्त ननुचोक्तंकास  
 ग्रहणोचकासउपसंख्यानमिति नेषदो  
 षः वकासग्रहणोचकासग्रहणोस्तिनचकास  
 प्रन्यादित्येवमिदं नसिधाति ग्रन्थवतः  
 कासग्रहणग्रहणो मचकासग्रहणो  
 शशद्येयवान् पवनहिकासतकाचउ  
 तिवक्तव्यं किंप्रयोजनेनलम्प्यर्थं च  
 लमाचकार दरिद्रावकार इजारेगुरु  
 रुमतग्रामिधानेलिगिमितान्यतिषेयः।  
 गुरुमतः ग्रामिधानेलिगिमितान्गुरुम  
 तः प्रतिषेधावक्तव्यः शेषउचोष गुणोक्त  
 तेइजारेगुरुमतोन्वक्तव्यमग्रामेति  
 गुरुमद्वचनमिरातीकिमर्थेतिचेत ए  
 णप्रतेमेयजादीनामाभूदिति श्यजग्रहे

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा

४४

उपपद्यते उपदेशवचनात्किंच उपदेश  
 गुरुमतश्चिवक्तव्यं यद्युपदेशग्रहणो  
 कियते उक्तेरामक्तव्यः वाक्कोवकारः  
 किंप्रतिषेधो जापकमक्तेरामभावस्य  
 दयमइच्छतिप्रतिषेधे शास्त्रितज्ञापय  
 न्नाचार्यः तद्वतिमितायस्य गुरुमन्त्राभ  
 वति तस्मादोमिति सतर्हिजापकार्य  
 अस्तिप्रतिषेधावक्तव्यः ननुचावशा  
 प्राण्योवतव्यः नाथोप्राण्येन अस्ति  
 यनामिति अस्तेलिङ्गिणावचनेर्जप  
 के नस्तेलिङ्गिणाभवतीति नैतदस्तिजा  
 पके ग्रन्थमेतत्स्यात् कथं पुनरस्ते  
 लिङ्गिणाउच्यमानोपदेशः शक्यविता  
 त्वंमामर्थ्यात् अस्तेलिङ्गिणास्तीतिक्  
 त्वाप्रकृत्यर्थंविज्ञायेत तद्यथोक्तिरिति।  
 रित दिशप्रतवेतिच इतिप्रतिषेधो  
 स्तइतिक्त्वाप्रकृत्यर्थंविज्ञायेतकिंप्र  
 मरतेलिङ्गिणावचनेप्रयोजने अतः  
 आरुः पतरेपेयथास्यात् किंप्रनक्ता  
 रणोनसिधाति दिवचनेकृतेसवर्णादी  
 र्चनेचयदितावदातग्रहणो अकारात्ता  
 नालिङ्गिणाभवतीतिगुणोक्तरेपर





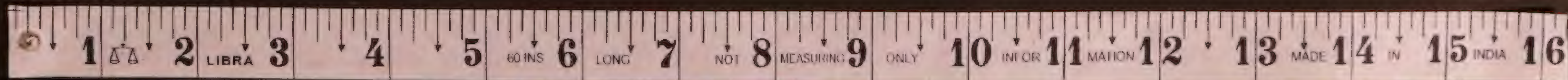
त्वेव ग्रन्थः प्रकृतः शब्दोपसंज्ञेत  
 अथवा सग्रहणनग्रहणं अन्तरपर  
 ते हलादिशेषः अत आदेरिति दीर्घत्वे  
 अतो लोपश्चिचेत्याकारलोपः अतः ३  
 रितिवचनमेव स्पष्टेन गुणप्रनः सति  
 णोक्ततेरपरत्वे च दिवचने हलादिशेषः  
 अत आदेरिति दीर्घत्वेनतः सिद्धं भवति य  
 या आदतः आदेरिति किंप्रनः कारणा  
 सवर्णादीर्घत्वेन तावद्वति नृपुनरुत्तरे  
 रत्वादेरन्तेन भवितव्यं अन्तरगलक्षणम्  
 तान् अन्तरंगसवर्णादीर्घत्वे चक्षिरेगम  
 रत्वे कोत्तरंगाना वर्णावाधिनसवर्णादी  
 र्घत्वे अमस्योरत्वे अन्तमप्यन्तरंगे कथं  
 वक्ष्यते तत् प्रागभ्यासविकोरभ्योगाधि  
 कारश्चि उभयोरन्तरंगयोः परत्वात् रत्वे  
 अन्तेकतेरपरत्वे हलादिशेषः अत आदे  
 रिति दीर्घत्वे परस्य ह्रस्वस्य णादेशः सि  
 द्धं भवति आरतः आरुति गुणापिकथं  
 चिरेतेलिरिगोनाथः स्यात् एवमपि न।  
 दोषः अक्षरत्वामिति अकारोऽप्यत्रिनिर्दि  
 श्यते कथं प्रश्निरेनिदेशोऽयं अक्षरनिर्दि  
 श्यतो अक्षरत्वामिति हलापितर्हि

मोति वक्तुः चक्ररिति सयोगादिग्रहणं  
 नियमांशं भविष्यति सयोगादेरेकेवत  
 सानान्यकेवलमेति तदेतदेतरेणानेति  
 दिगणवचननृयसिद्धे अन्तराचक्ररिति  
 हणामेतेलिरिगणः सिद्धः सपद्योनाथः अ  
 क्षिप्रतिषेधोवक्तव्यः उक्तेवास्यक्तव्यः उभ  
 यनवक्तव्ये उपदेशग्रहणानकरिष्यते क  
 स्मान्न भवति इत्येव उवाच इति उक्तं काकि  
 मुक्तं सन्निपातलक्षणविधिरिति मितेन  
 द्विजातमेति ऊर्णनेष्टोपसंख्यानकर्तव्यं  
 प्रोक्तानाव नवक्तव्यं वाच्यऊर्णान्ववदा।  
 वायुप्रसिद्धिः प्रयोजने ग्रामश्च प्रतिषे  
 धार्थमेकाचष्टे उपग्रहात् अथवातका  
 रोप्यत्र निर्दिश्यते कथं अविभक्तिकोति  
 देशः अन्तर्गत अन्तर्कोदयायाप्येति उ  
 चविद विदेशमक्ति विदेशमाविद्वक्तव्यः  
 विदाचकार नवक्तव्यः विदिरकारान्तः य  
 यकारान्तः वेत्तीति गुणानसिध्याति निरस  
 त्रियोगेन एवमपि विवेदेति नसिध्याति।  
 एवताप्यः सन्नियोगेन भारद्वाजीयाः पदेति  
 विदेशमक्तित्रिपातनादागुणात्वमिति भी  
 षीभद् सवदतिदेशोकिंप्रयोजने अवद

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा

882



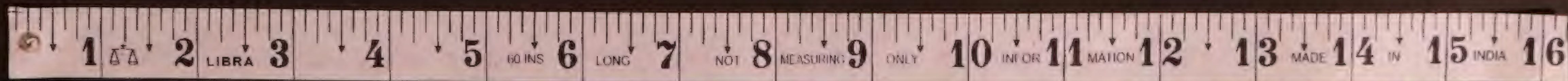


श्री  
महा  
भा  
१०

ਭੀ  
ਮਹਾ  
ਭੀ

४४३

समामोह्यति कृतानुप्रयोगो भविष्यति ।  
 इदं न हि प्रयोजने कृम्यस्तीनामेवा  
 न प्रयोगो यथा स्यात् पदार्थानामाभूदिति  
 एतदपि मास्ति प्रयोजने ग्रन्थाभावा  
 चान्यस्य सिद्धं कृम्यस्तयः क्रिया सामान्या  
 वतः क्रिया विशेषवाचिनः पदार्थः न  
 तसामान्यवाचितोरेव वा योगो भवति न  
 विशेषवाचिनः उक्तानि सामान्यवाचि  
 नो न प्रयोक्तव्येति दृष्टपरार्थत्वात् लिट्परार्थ  
 तर्हि कृतानुप्रयोगवचने क्रियते लिट्प  
 रणवानुप्रयोगो यथा स्यात् अन्यस्य परस्य  
 माभूदिति किं परस्य प्रतः प्रामोति लिट्  
 परस्य न लिट्परस्य न प्रयोगेन भूतकालो  
 लो विशेषितः स्यात् निष्ठापरस्य न हि मा  
 भूदिति न निष्ठापरस्य न प्रयोगेन प्ररूपो  
 यश्चैव विशेषितो स्यात् लिट्परस्य तर्हि  
 माभूत् न लिट्परस्य न प्रयोगेणान्यत  
 नो भूतः कालो विशेषितः स्यात् लिट्  
 परस्य तर्हि माभूत् न लिट्परस्य न प्र  
 योगो नान्यतः परोक्षः कालो विशेषि  
 तः स्यात् ग्रन्थेन हि भूतैः परोक्षेन यतनेन  
 सिद्धीयते रूपाश्चैतौ लट् इति तत्परस्य



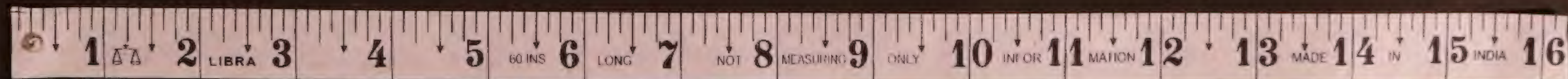


माभूदिति एतदपि नास्ति प्रयोजने  
 एकस्याप्युक्तेश्चरितः प्रयोगो द्वितीय  
 एवास्तीत्यस्याप्यनभवति तयथागो  
 वृत्तामो गवास्तामो न च भवेति गोषु  
 चास्याना च स्तामोति अर्थसमाप्तेस्तस्मि  
 न प्रयोगे न स्यात् आमेतेन परिसमाप्ते  
 र्थ इति कुतश्च न प्रयोगे न स्यात् एतदपि  
 नास्ति प्रयोजने इदानीमवस्थानुक्तमाम  
 तमवस्थानुक्तपदार्थकृतेनापरिसमाप्ते र्थ  
 नित्यत्वात् प्रयोगो भविष्यति विपर्यय  
 निवृत्त्यर्थे चाविपर्ययस्य निवृत्त्यर्थे तद्वि  
 जो न प्रयोगवचने क्रियते ईहा च केचन  
 ईहामिति माभूत एव दित्ति निवृत्त्यर्थे  
 च व्यवहितनिवृत्त्यर्थे च कुजो न प्रयो  
 गवचने क्रियते अत्रैव चानुप्रयोगो य  
 था स्यात् ईहा च केचन माभूत ईहा देव  
 दत्तश्चेति ॥ ॥ ॥ ॥ इति श्री  
 मद्भगवत्पतेर्जनिमुनिविरचिते व्याक  
 राणामहाभाष्ये तृतीयस्याध्यायस्य प्रथ  
 मपादे तृतीयमार्गिकम् ॥ ॥ शिव  
 त्रिः कायत्रिः पश्यते वक्तुं चिच्छ्रयते एत  
 स्मा सत्तादयश्च दिशा उच्यते यदि न कचि

क्षयते किमर्थः त्रिउत्सर्गः क्रियते न  
 सिद्धत्वे गेयवर्तते वा तस्य क्तादयः अ  
 पवादो भविष्यति अत उक्तं पठति ह्यु।  
 त्सर्गः सामान्यप्रदानार्थः उत्सर्गः क्रिय  
 ते सामान्यप्रदानार्थः कसामान्यप्रदान  
 नार्थः मंत्रे च सङ्करनशमरहदाहभृद  
 कृगमिजनिभ्यो लोरिति अत्रावरतस्य  
 धाणाप्रदानं कर्तव्यं स्यात् वदन्तीति च  
 इति कसविधाने चानिद्वये त्रिसं प्रत्यया  
 र्थः त्रिरुत्सर्गः क्रियते त्रिरिति इति कः  
 रो भवति वसन्त भवेत् च सन्त भावेत्ता  
 वेव कर्तव्यं इति अत्रावरतस्य भवति अथ  
 चित्करणं किमर्थं त्रैश्विकराणां विशेष  
 णार्थं त्रैश्विकराणां क्रियते विशेषणार्थं  
 कविशेषणार्थं णार्थं त्रैः सिद्धिति त्रैसि  
 जिति अत्रावरतस्य लिङ्गितो रपि प्रसज्यते  
 नैतदस्ति प्रयोजने लरीत्युच्यते तत्तत्  
 लिङ्गितो रपि अथ इति त्रैश्विकराणां किमर्थं  
 इति त्रैश्विकराणां सामान्यप्रदानार्थं कसामा  
 न्यप्रदानार्थं नार्थः मंत्रे च सङ्करनशमर  
 हाहृतगमिजनिभ्यो लोरिति अत्रावरतस्य  
 इकारे देवानो सामान्यप्रदानार्थं क्रियमा

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा



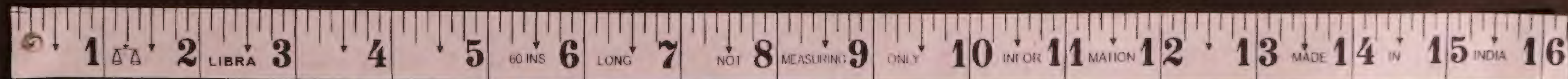


गोः वशं सामान्यग्रहणाविद्यानार्थश्च  
 कारः कर्तव्यः कसामान्यग्रहणाविद्या  
 तेनार्थश्चकारेण यत्रैव यत्तावत्तु च्यते  
 त्रुत्सर्गः सामान्यग्रहणार्थ इति क्रिय  
 माणोपि चेत्तुत्सर्गनामेव वीणाग्रहणा  
 निभवेति त्रिलुदि. केः सितलेरिति यदे  
 तलेरित्येतत्तत्तार्थे भविष्यति कथं यदेत  
 द्वातिष्ठात्रयाभूयः सितः परस्मैपदे सित  
 त्वसितो ग्रहणमेतलेरिति वक्ष्यामि य  
 देतलेरित्युच्यते यदेत्यातशायप्रामोति  
 यदथात यथामीत यथयादित्यपि प्रामो  
 ति नवदोनकिटिवचनेन भवितव्यं किं  
 कारणं चरीत्युच्यते नचात्र चरुपणमः  
 प्रत्ययलक्षणान नस्यमत्तातसिद्धिनिप्र।  
 न्ययलक्षणाप्रतिषेधः वक्ष्यवचनेन किंचि  
 तः शब्दोपानोति यदथात यथुः यथामि  
 प्रः यथानित्यपि प्रामोति नैष दोषः श्रुत  
 इति त्रुत्सर्गभावो भविष्यति न सिध्यति स  
 चग्रहणोत्तत्रानवर्तते सितग्रहणानिव  
 तिष्यते यदि निवर्तते प्रभुवन्निति प्र  
 यलक्षणा ननु त्रुत्सर्गभावः प्रामोति पवेत्  
 इति तपवादो जायते यदत्र इति तपवा

दोविज्ञायते माहियानाम माहियाना  
 मित्यादिः सितोत्तरस्यामित्येष सरोन  
 प्रामोति तस्मादातश्च सितग्रहणम  
 नवर्तते तस्मिन्वानवर्तमाने येदश्चातः  
 ह्योपानोति तस्मादिति स्याद्युपाभूयः स  
 चः परस्मैपदसितसितग्रहणो कर्तव्यं त  
 स्मिन्नुक्रियमाणो नान्येव वीणाग्रहणाभि  
 भवेति त्रिलुदि. केः सितलेरिति यदु  
 च्यते कसविधाने वा मितुचनेन चिमप्रत्यया  
 र्थमितियातमेव त्रानिश्चनेन विशेष्यि।  
 ष्यामः यातो रतिरिति कथं परतथात  
 नामानिदस्यात् यातो रवानिदुक्तये प्र  
 निमित्तवेदः मुनिद नवास्मादिरस्ति सो  
 यमितिरिति यथयातो विशेष्यविषयमा  
 णोक्त्यो निडिति विशेष्यविषयसि किंचि  
 तः यदि विज्ञायते निष्ठापामनिदरतिभूयि  
 षेभ्यः प्रामोति भूयिष्ठादिप्रालताशुपथ  
 निष्ठापामनिदः यथविज्ञायते लिदियो  
 निरिति न कनश्चित्प्रामोति सर्वद्विज्ञाने  
 ताशुपथालिदिमेदः किंप्रनः कारणं या  
 तौ विशेष्यमाणापतयो विशेष्यविषयते न  
 पुनर्यत्र सामान्येनेदो विधिप्रतिषेधो क्व

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४४



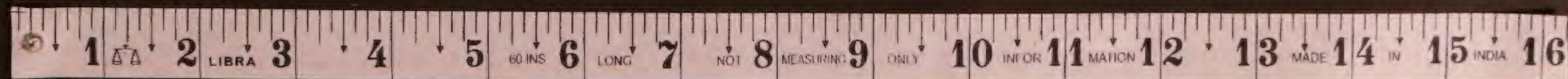


सामान्येनैव विधिप्रतिषेधो वलादावा  
 र्थयानके यदप्रचाने चसत्त्वावेवेति  
 ग्राथयानकीयः सामान्येन भवेत्तत्र  
 स्थिते प्रत्ययेषु तत्रार्थयानकसामान्ये  
 चसत्त्वावेत्तदित्यदभविष्यति त्रैः  
 सिव किमर्थं प्रकारः विशेषणार्थः क  
 विशेषणार्थतः यः सिवित्वादिः परस्मै  
 पदेष्विति सौहृदित्वाच्चामानेप्रिवायु  
 पितृणापि प्रसज्येत नैतदस्ति प्रयोजनं प  
 रस्मैपदेष्वित्युच्यते नचात्र परस्मैपदप्र  
 मः स्वार्थस्य सिचित्तुं तदुदात्तं भवती।  
 ततोदात्तत्वे यथा स्यात् एतदपि नास्ति प्र  
 योजनं अतश्च कोऽयं तत्रार्थः स्वार्थेन  
 चकारणान्न वयेनेदिकते सा च को भवि  
 ष्यति तत्र प्रत्यया कदा नत्वेने उदात्तत्वं  
 भविष्यति न सिध्यति आगमाद्युत्तोरान्न  
 भवतीत्युदात्तत्वं प्रामोति अत उतरपद  
 नि सिच्येत्तरणात् तस्य कारणं क  
 स्यसिजपवारत्वात् कः सच्चानि श्रयः  
 नचापवारविषये उत्सर्गो भिनिविशते  
 वैत्यपवादाद्यभिनिविशते पञ्चा उत्सर्गः  
 प्रकल्पवापवारविषये तत्र उत्सर्गो भिनि

विशतेतत्तावदत्र कदाचिन्मिज्भवति  
 अपवादकं प्रतीक्षते कस्यसिजपवा  
 दत्वात्तच्चानि श्रयत्वादिति तत्र प्रसि  
 हे अतिप्रसिद्धे कविधिः अतिप्र  
 सिद्धे को भविष्यते सिजिदानीकभा  
 विष्यति शेषे सिजिधाने शेषे सिजि  
 धाने भविष्यति अकोषीत प्रमोषीत इ  
 ति सिषया किमर्थं सिद्धमुच्यते किमर्थं  
 यमारंभः सिषया लिङ्गनेपवक्तव्यया।  
 स्यात् इह माभूत् उपासिषत् जतव।  
 काश्च समाश्रितवत्तत्राणा कुले इत्यत  
 उत्तरपदं सिषया लिङ्गने नियमान  
 पपत्तिविधेयभावात् सिषया लिङ्गने  
 नियमस्यानपपत्तिः किं कारणं विधे  
 यभावात् के मर्थक्या त्रियमो भवति वि  
 येयनास्तीति कृते ह्वास्ति विधेये कि  
 पुरुषादिपादादिदृष्टान्तः तदायनार्थः  
 को विधेयः तत्राद्युत्तोरिति नियमो  
 वेति अपूर्वपदविधिः स्यान्न नियमः किं  
 च स्यात् आत्मनेपदेष्वलिङ्गने चानाना  
 लिङ्गने च कः प्रसज्येत यथैव च को।  
 इवायते एवेति मपिधाने उपासे।

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४४५



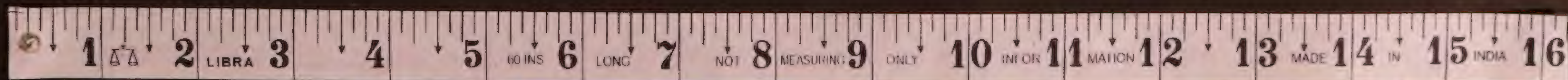


धिक्त्वादेवदमेवास्मिन्नालिगने शु  
 रविधानेचस्मिन्ः शुनालिगनश्चिव  
 क्वचो सिध्यतिस्त्रेनहिभियने युष्ठा  
 न्नासमेवास्त ननचोकेस्मिन्नालिग  
 नेनियमानपपतिविधेयभावादिति।  
 नेषरोषः योगविभागास्मिन् योगवि  
 भागाकरिष्यते स्मिन्ः क्लोभवति कि  
 मर्थमिदेषादात्मानोतिनहायनार्थम  
 ततश्चालिगनेचालिगनेचस्मिन्ः क्लो  
 भवति इदमिदानीं किमर्थमिदं निय  
 मार्थं स्मिन्नालिगनपव क्लोभूत  
 उपास्मिन्नालिगनवकाष्टेच समास्मिन्ना  
 स्माकुलमितिपदपुच्छतेयथैवक्ल  
 णावापते एवचिणामपिवायतेति पुर  
 स्तोदपवादश्चनेतरान्निधीनवायतेनरे  
 वेक्लोरेवापिष्यते शुश्वानत्रवक्षति  
 चिणगद्गास्यप्रयोजने चिणवयथा  
 स्यात् यदयत्नामोतिनन्नाभूरिति णि  
 कुड्णिणकुड्स्फुक्कमेरुपसेत्वा नम  
 णिकुड्स्फुक्कमेरुपसेत्वा नकर्तव्य  
 नाकमिष्टमावेयतिस्त्रयुक्तेवउवारथैः  
 प्रकपेकाधिगोयातियेवकमतभाषिण

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४४५

इति कर्मकर्तृरिव कर्मकर्तृरिचोपसं  
 ख्यानेकर्तृव्यं शुचीकरतकटः स्वयमेव  
 तदाशिप्रयतकटः स्वयमेव नवाकर्म  
 एपविधानात्कर्तृत्वाच्चकर्मकर्तृमिदं न  
 वावतव्यं किंकारणं कर्मण्यकर्मण्यपि  
 धानात् नहि कश्चित्कर्माविधायतय  
 शुणवायेन कर्तृत्वाच्चकर्मकर्तृमि  
 दं शुस्तिवकर्मकर्तृरिकर्तृत्वमिति क  
 त्वावउभविष्यति ननवायेकर्मणि  
 विधीयते विणभावकर्मणारितिप्रति  
 सिध्येतत्रयकविणायकविणायकविण  
 प्रतिषेधेदेनमस्मिन्निश्चिन्नामपसेत्वा  
 नमिति यस्तत्पदेनमस्मिन्निश्चिन्ना  
 स्वयमेव शुवापियथाभारहाजीयः पदे  
 तितथाभवितव्येप्रतिषेधेनयकविणोः  
 प्रतिषेधेणियुथिगुथिश्चान्मनेपदाक  
 र्मकारणामपसेत्वा नमितिप्रस्यति शु  
 स्यतिप्रहणोकिमर्थं आत्मनेपदार्थं शु  
 स्यतिप्रहणोमान्मनेपदार्थंउष्टव्यं कि  
 मुच्यतेआत्मनेपदार्थमिति नशूनः पर  
 स्मैपदार्थमपि स्यात् शुवादित्वात् शुवा  
 दिपादात्परस्मैपपेचउविष्यति कर्मकर्तृ



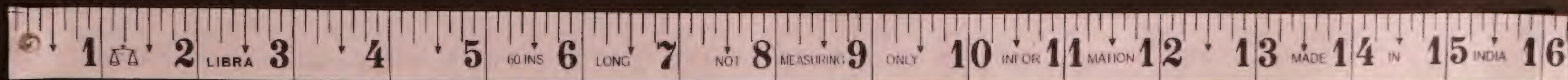


रिबोपसेव्यानेकेतव्यपर्याप्तोतेकेरेस  
 येमेवमुत्रापिनवाकर्मणविधासात्क  
 तेत्वाचुकर्मकतेःसिद्धमितेवजस्त ३  
 देप्रविग्रहोप्रविग्रहोचक्रियते अ  
 यतरक्तकामकतेकथयदितावत्प्रवि  
 ग्रहोक्रियते अयतरक्तकामकतेकथ  
 यदितावत्प्रविग्रहोक्रियते अजिग्र  
 हानिवत्तातसिवैयक्तगामनर्थक।  
 किकभाणस्यानिवत्तात चितोयमादे  
 षाःस्यानिवत्ताचिद्विषयनीति अर्थव  
 तश्चिक्तरासामर्थ्यादोदउदात्तने अर्थ  
 वतसिचैयक्तगो कोर्थःचिक्तरासा  
 मार्यादि उदरात्तनेभविष्यति नाशमा  
 प्रत्ययस्तेप्रागमातुदात्तनभाभ्यतेतय  
 येवप्रत्ययसरेवायते एवंस्यानिवत्तावा  
 पिशमिस्तामपिवायेतनसाचिक्तरा न  
 साचकारःकर्तव्यः अथेदिक्तराकि।  
 मर्थे इदिक्तराणेनकारलोपाभावाये इदि  
 क्तराणेक्रियतेनकारलोपाभाभूदिति अ  
 मेस्त अमेस्याः अनिदिनेहलउपधायाः  
 किनोति नवादेनेःसिचःकिक्तराणजाप  
 केनकारलोपाभावमनवेनत्ययोजनम

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४४३

लिक्किंकारणो यदयेहनःसिजितिहेने  
 सिचःकिक्तेशास्तिनजापयन्यचार्यः  
 नसिजेतमनकारलोपोभवतीति नेत  
 दसिजापके अस्तिह्यनदेनमवचने  
 प्रयोजने सिचोवलोपोयस्यापान प  
 रस्मिन्निमित्तमाभूदिति कःप्रतरवि  
 शेषःसिचिगानलोपेसतिप्रस्मिन्वानि  
 मितेअयमस्तिविशेषःसिचितलोप।  
 स्यासिद्धत्वादकारलोपोनभवति पर  
 स्मिन्नेमित्तेनेलोपेसत्यकारलोपोन  
 भवति कथम असिद्धेवहिरेगलत्ता  
 मेनरेगलत्ताइति तदेतेहेतेःसिचः  
 किक्तराणजापकमेव नसिजेनमन  
 लोपोभवतीति इदिहस्यानिवत्तात  
 अथापनेन इदितार्थः इदितायमादेशः  
 स्यानिवत्तावात इदिद्विषयानिष्टम  
 वेकसन्पदःसिजातिवक्तव्यं अस्त  
 न्अस्यादीत एषाम्प्रा अस्तदत्त अमा  
 दीत मशक्तमे अस्तत्त अक्रादीत  
 कसन्पदपदप्रतप्रतीत तप दप  
 अदपत् अशपीत किंप्रयोजने सिच  
 यापान अशक्तःसिद्धःसिद्धःशेतइ





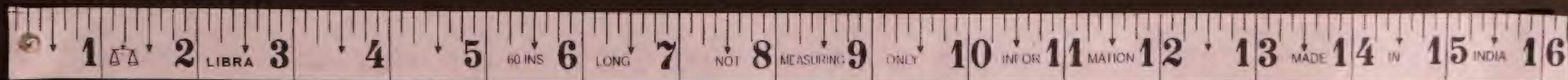
यथादनिरः कस इति सिजपिमिहः कश  
 लेः चित्तरागप्रत्याख्यायते ज्ञावेवफले  
 क्षणेप्रमाणमेकतेविहितनिमित्तत्वात्  
 केनभविष्यति यदेवमेतस्यसिजदयः  
 प्राप्तवेति सिद्धेतिमिहोयादित्वात् सिद्ध  
 मेतत्कथं यादिःसिचकुरिष्यते सोने।  
 कालशितसर्वेतिमसर्वशोभविष्यति  
 किंनेय्यतेयकारः लमिनिर्दिष्टेयका  
 रः चडाशप्रश्निर्देशान्तिरे चडाशे  
 रपिप्रश्निर्देशाय चरचुरचर य  
 चुरचुर सोनेकालशित्सर्वेतिमसर्व  
 देशोभविष्यति तिणोश्रुण्णदेत्वात् चि  
 णः श्रुण्णित्वात्सिद्धे किमिदमतिरुत्ता  
 दिति श्रेयस्यायेस्यामेभवत्प्रत्ययः स्या  
 त प्रसक्तप्रत्ययसंज्ञायामित्संज्ञान प्र  
 मत्तामित्संज्ञायोत्तोपोन प्रसक्तलोपने  
 काल यदानेकालतरासर्वदेशः यदा  
 सर्वदेशस्तदाप्रत्ययः यदाप्रत्ययसंज्ञे  
 ता यदेत्याज्ञानरात्तापः पूर्वचनत्रानि  
 ककारणानिगायः सप्रयोजने चित्तरा  
 मिति श्रुतिचेत्रपादोनप्रकल्पते प्रसक्ती  
 त प्रसक्तीतिनहिष्यति सिधित्तः सति

विभाषासिच सिचापिकलक्षणाः प्रमा  
 गमोविभाषा यस्यावत्यप्यमानिमित्तन  
 विदुमतेसमोदेवे तस्यात्सद्यत्ते स्या  
 मशकृषत्पदः सिद्धेति शालशृण्णका  
 विधानशृण्णभावाः ज्ञेयानितित्तत्वात्  
 त कसविधानेशृण्णयस्याभावः किकार  
 णो ज्ञेयानिमित्तत्वात् त्रिगुणानिमित्ते  
 तत्रज्ञानेवगुणोक्तेतेशृण्णयादितिक्तान  
 मोतिनवाकसम्यानवकाशमादपवारो  
 गुणस्य नैवदोषः किंकारणो कसस्यानव  
 काशत्वात् अनकाशः कः गुणवाधिष्य  
 ने अनेहवनमविशेषणाज्ञेयानिर्दिष्टत्वा  
 त अनिद्वचनमविशेषणोकिंकारणो ज्ञे  
 यानिर्दिष्टत्वात् नित्यादिष्टः क्षिः नकुत्ति  
 क्यते तत्रज्ञानेतिरुक्तानप्रमोति  
 नवाकस्यसिजपवादत्वात्तस्यचानिरु  
 प्रयत्नादनिप्रसिद्धेकसविधिः नैवदोषः  
 किनकरिष्यते तेनवसिद्धेयप्रचनया  
 शोचीन इदमिदानीं प्रवेष्टुं नयन्ती  
 त अथान्विग्रहणक्रियते त्वचिग्रह  
 णोनकरिष्यते तेनैवसिद्धेयप्रवे यप्र  
 चीत इदमिदानीं प्रवेष्टुं नयन्तीति

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४४५



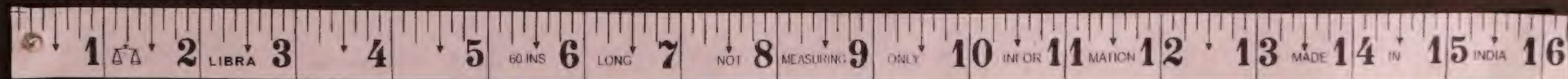


गानेपदः श्रुतेनशब्दः श्रुतेवात्मनेपदम्  
 स्तिपयस्मैपदे श्रुतेकवचनमस्तिवक्तु  
 चने कस्मैपदश्रुतां यापदेशस्ति कश्चप  
 देशस्ति पदिस्यमान्मनेपदी चिणभाव  
 कर्मणोः चिणिनिवर्तमानेपुनश्चिणार  
 ल्लेकिमर्थनेनेवेतदभूत विध्यर्थमिदं  
 श्रुतवावेनवर्तनदभूत निष्पार्थमिदं श्रु  
 यवविणिनिवर्तमानेपुनश्चिणारग्रहणस्य  
 नत्यपोजनेचिणोवययासात यदन्य  
 त्यानोतिनन्माभूदिति सर्वथातकेयक  
 यरूपणामः कर्मणिदिवचनवक्तुवच  
 नात्यदाहियेने पच्यतेगोरने पच्यतेगो  
 दनाइति भावेपुनरेकवचनमेव आश्र  
 म्पतेभवता आस्पतेभवज्या आस्पतेभ  
 वरिगिति केनेतदेवेभवति कर्मानेके  
 तस्यानेकतादिवचवक्तुवचनानिभवेति  
 भावः पुनरेकपव कण्ठतहोरुदिवचन  
 वक्तुवचनानिभवेति पाकौपाकाइति  
 आश्रयभेदात् यदसोद्व्यष्टिताभवतिभा  
 वः तदेदादिवचनवक्तुवचनानिभवेति  
 इरापिनहिपावेतस्तेताऊर्वेति सर्वेतेन  
 स्याशाश्रयाभवेति तदेदादिवचनवक्तु

श्री  
 महा  
 भा  
 १०

श्री  
 महा  
 भा  
 ४५

वचनानिप्रामवेति एवेतदीरेतावश्ये  
 प्रष्टव्यः किमभिसमीक्ष्यतत्प्रत्ययेपा  
 कौ पाकाइति यदित्तावत्पाकविशेषात्  
 नभिसमीक्ष्ययश्चोदरस्यपाकः यश्चुद  
 स्ययश्चतिलातावक्तुवक्तुशब्दः सद्रूपा।  
 श्रु तत्रपुक्तवक्तुवचनेमेकशेषश्च नि  
 र्भुभिहितेचापितदाभावेवक्तुवचनस्य  
 यते नयथा उष्टासिकाश्रम्यतेहृतशा  
 यिकाश्रयण्यतइति अथकालविशेषा  
 नभिसमीक्ष्ययश्चायतनः पाकः यश्च  
 ह्यस्तनः यश्चयुस्तेनः नेपिवक्तुवक्तुशब्दः  
 सद्रूपाश्रुतत्रपुक्तवक्तुवचनेमेकशेषश्च  
 निरुभिहितेचापितदाभविमाहृणादक  
 शेषानभवति यासि आस्पते आसिषाते  
 शुक्तिखलपि विशेषः कुरुभिहितस्य।  
 भावस्यातिरुभिहितस्यच कुरुभिहितो  
 भावोद्व्यवक्तुवक्ति किमिदं द्वापदिति  
 इत्येकिययासमवायेगच्छति किममवा  
 वेद्व्येकियाभिनिहतौसाधनत्वमपेति  
 तद्व्यासभावस्यकुरुभिहितस्यभवति  
 पाकोवर्तनइति क्रियाकृत्तभवति कि  
 मिदंक्रियावदिति क्रियाक्रिययासमवाये





श्री  
महा  
भा  
१०

श्री  
महा  
भा

४५९

नगच्छति एवमिति पदतितद्व्यासकृद  
भिहितमनभवति पाकोवतेनरतिशु  
स्तिवत्वपिविशेषः कुरुभिहितमभाव  
मतिरुभिहितमस्यच तिरुभिहितेन  
भावेनकालपुरुषोपग्रहाशुभियज्यते  
कुरुभिहितेनपुननेयज्यतेप्रस्तिवत्व  
पिविशेषः कुरुभिहितमभावमतिरु  
भिहितमस्यच तिरुभिहितोभावाकर्त्री  
संप्रपुन्यते कुरुभिहितः पुननेसंप्रपु  
ज्यते यावताकिविन्नामायंकश्चिच्च।  
विशेषः प्रकृत्यदयमपिविशेषः स्यात्  
लिराकृतः सत्याकृतश्च इदेविचार्यते  
भावकर्मकर्तारः सार्वधातकार्यावा।  
स्यः विकरणार्थावेति कथं वसार्वधा  
तकार्याः स्य कथं वाविकरणार्थाः स  
र्वधातकार्याभावकर्मवाचिनिसार्वधा  
तकं यमभवति कर्त्तृवाचिनिसार्वधात  
केशाज्वति विकरणार्थाः भावकर्म  
णार्थमभवति सर्वधातकेकरनेविश  
ज्वति सार्वधातकेकस्याज्वविशेषः भा  
वकर्मकर्तारः सार्वधातकार्यायेदेक  
दिवद्रुपनियमानपपतिरनदर्थत्वात्

भावकर्मकर्तारः सार्वधातकार्याये  
त् एकदिवद्रुपनियमानपपतिः  
किं कारणं अतदर्थत्वात् नहितदानी  
मेकत्वादप्यवविभक्त्यर्थः किं तर्हि।  
भावकर्मकर्तारोपि सत्तर्हिविकरण  
ार्थाः विकरणार्था इति चेत्कृताभिहिते  
विकरणार्थमिति भावः पारयति  
किमुच्यविकृताभिहित इति नलेना  
प्यभियानेभवतिशुशकंलेनाप्यभि  
धानेभवति शुशकंलेनाभियानेपु  
यिते पदातरमिदमास्थितं भावकर्म  
कर्तारः सार्वधातकार्यावा स्यः विक  
रणार्थावेति यदि नलिनाप्यभियाने  
स्यान्निरेपदातरस्यात् कथमशकं  
दाभवानादलः कर्मणोचभावेवाक  
र्मकेभ्य इति एवेव रूपमिलः कर्मणो  
भावाच्चाकर्मकेभ्य इति यस्मिस्तर्हि  
विकरणानश्रूयते कस्तत्र भावकर्म  
कर्त्तृवभिधास्यते क्वचनश्रूयते यप  
तेन विकरणार्थाः अविकरणार्थाश्च  
शुक्ते कर्त्तृत्वेन भविष्यति यस्मिस्त  
ले विकरणार्थे वा नयते कस्तत्र भाव



श्री  
महा  
भा  
१०

श्री  
महा  
भा  
६५२

नैभावकर्मणोर्पन्विधानेकर्मकर्तृपुं  
संख्यानैककर्तव्यं पक्षानेस्यमेव पक्षाने  
स्यमेवकिंपुनः कारणानसिधितिविप्र  
तिषेयाद्विषयोवलीयस्ते विप्रतिषेया  
द्विषयोवलीयस्तेप्रामोति शयोवकाशः  
पक्षानिपक्षति यकोवकाशः पक्षानेदेवद  
तेनौदनः पक्षानेविद्यादेवदतेन इहोभ  
यंप्रामोति पक्षानेस्यमेव पक्षानेस्य  
मेव परत्वाच्छ्रप्रामोति योगविभागा  
न्निदे योगविभागविभागः करिष्यतेचि  
णभावकर्मणोः सार्वधानकेयक ततः  
कर्तरिकर्तरिचयम्भवति भावकर्मणी  
यथैवतर्हिकर्मणिकर्मरिभवशेवभावे  
कर्तरिप्रामोति एहिजीवेतमानेदोना  
एकिंचिदुजनि द्वितीयोयोगविभागः  
करिष्यतेचिणभावेततः कर्मणिकर्मणि  
तेचिणभवतीति ततः सार्वधानकेयम्भ  
वति भावेचकर्मणिच ततः कर्तरिक  
र्तरिचयम्भवतीकर्मणीत्यववर्तते भाव  
इतिनिवृत्ते ततः शश शजयतिच कर्त  
रोमेवकर्मणीत्यपिनिवृत्ते एवमप्यप।  
संख्यानैककर्तव्यंविप्रतिषेयाद्विषयोवली



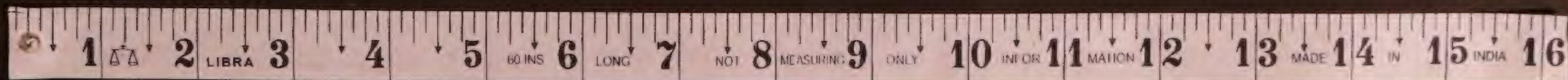


यस्मिन्नामोति श्पनोवकाशः दीव्यति  
 सीव्यति यकोवकाशः पच्यते देवदत्तेनो  
 दनः इहोभयेशामोति दीव्यते स्वयमेव  
 परत्वाच्छामोति नन्वेतदपियोगा  
 विभागादेवसिद्धेनसिद्धति सुनेतरा  
 याप्रतिः सयोगविभागनशकावाधि  
 ते कृतपतत् सुनेतराविधिर्वाभवति  
 प्रतिषेधोवेति पराप्रतिप्रतिषिद्धास  
 तोवायोते पवेतर्दिशवादेशः श्पन्नाद  
 यः करिष्यते शचपकावाधते तत्रादिवा  
 दिभ्यो यन्तिषये शवेवनास्ति कृतः श्पन्ना  
 दयः तत्तर्दिशयौ श्पन्नाकर्तव्यं नकर्त  
 व्यं प्रकृतमववर्तते नैकप्रकृते कर्तरीश  
 विनि तद्देप्रशमानिदिष्टे षष्टीनिदिष्टेन  
 चेहार्थः दिवादिभ्यश्चेतपंचमीशावि  
 तिप्रथमायाः षष्टीप्रकृत्यायिष्यति तस्मा  
 दित्यनरयेति प्रत्ययविधिरयेनचप्रत्यय  
 विधोपेचम् प्रकृत्यकाभवति नायं प्र  
 त्यविधिः वहितः प्रत्ययः प्रकृतश्चान्वर्त  
 ते अथवाभावमणोरित्यनवहमेवसिद्ध  
 सतिअनवहतिर्यकोभावाय इहसर्वथात  
 केयगीतेतरेणाभावकर्मणोरित्यनवहतिरि

हे सोयमेवेसिद्धेसतियद्भावकर्मणोरि  
 सनवत्पनवर्तयति तस्येतत्प्रयोजने  
 कर्मकर्तव्यपियग्यथासाधन कर्तरीति  
 चयोगविभावाः श्पन्ः पूर्वविप्रतिषेधा  
 वचनाय कर्तरीतिचयोगविभागः क  
 र्तेव्यः श्पन्ः पूर्वविप्रतिषेधेमावोचमि  
 तिअथवाकर्मवद्भाववचनसामर्थ्याय  
 भवविषयि अस्यात्कर्मवद्भाववचने  
 प्रयोजने किञ्चात्मनेपदयथासाधन व  
 चनादात्मनेपदेभविष्यति चित्ततहि  
 यथासाधन चित्तापिवचनाज्जविष्यतिचि  
 त्तवद्भावस्तर्हियथासाधन नैकप्रयोजने  
 योगारंभेप्रयोजयतिनत्रकर्मवद्भाववसा  
 मर्थ्यायगम्येति अथवाचार्यप्रवृत्ति  
 ज्ञापयति भवतिकर्मकर्तरीयगितिय  
 द्येनइहस्वनमोयकचित्तावितियक  
 चित्तोः प्रतिषेधेनास्ति यस्मानपसर्गात्  
 अन्तर्गतादितिकिमर्थं अथप्यतिप्रय  
 म्यति अथपसर्गादिनिषाकेमवक्तु क  
 यमायम्यति प्रथम्यति संयमश्चेत्येत  
 न्नियमार्थंभविष्यति संपूर्वादेवयमो  
 नात्यपूर्वादिति रुचादिः किमर्थः शका

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४५३





श्री  
महा  
भा  
१०

श्री  
महा  
भा  
८५४

१ः शिन्साविधातकमिन्साविधातकमि  
निन्साविधातकसेत्ता सार्वधातकमपि  
दिनिदिन्नेक्रितीतिगणाप्रतिषेधोयथा  
स्यात् भिन्नानि किन्नीति नैतदस्तिप्र  
योजने सार्वधातकार्यधातकवोरगस्य  
गणउच्चाते यस्माच्चप्रत्ययविधिसदादि  
प्रत्ययेगंभवति यस्माच्चप्रत्ययविधि  
नैतत्प्रत्ययेपरतः यच्चप्रत्ययेपरतः नतस्मा  
त्प्रत्ययविधिः इदेतद्विप्रयोजने शार्धधा  
तकसेत्तामाभूदिति किंचस्यात् वलादि  
लक्षणादुपसर्ज्यत एतदपिप्रयोजने व  
लादेराधेधातकस्योगस्येत्यच्चाते यस्मा  
च्चप्रत्ययविधिसदादिप्रत्ययेगंभवति य  
स्माच्चप्रत्ययविधिर्नैतत्प्रत्ययेपरतः नत  
स्मात्प्रत्ययविधिः अतउत्तरपदति अपि  
शित्कराणांसादिहेसांथे अपिशित्कराणां  
कियनेषादीनामितिहसन्नेयथास्यात्  
एतानिस्मृतानिनिनवाधानगन्ताननवाव  
क्तये किंकाराणां धातुगन्तान धातुत  
रेष्टाणिस्मृतायनहीनधातुतरे यत्रभूमा  
ह्णासे अपनद्वसन्ने यदिष्टोहसन्ने स  
रोनसिध्पति ह्णासेअनपदेशालसार्व

धातुमनधातुभवतोत्पेवसरोनप्राप्ते  
ति तस्मात् अमेवः यदिमेवमेवलोप  
इतिलापः प्राप्तेति उपायाइतिवर्तते  
अनपधानान्त्रभविष्यति नसमक्यउप  
यायाविज्ञाते इहहिदोषः स्यात् श्रेक्रः  
अजनीतिनस्मात् अपनद्वसन्ने सरः  
कथं वक्तुंतेपित्सार्वधातककृदस्येति  
सार्वधातकस्यकृदसितवक्तुंतेपित्तवक्त  
ये पित्तश्चापित्तमपित्तर्चापित्तेश्चते  
पित्तस्मावदपित्तं मातरप्रणिमीमिज  
नित्री अपितःपित्तं मृणातोप्रावाणः  
नतहिहसन्नेवक्तये उपगोपेतमाव  
त्रयोगभिणीयोअवतयइत्येवमर्थवि  
शेषाणार्थस्तदि कविशेषाणार्थनार्थः  
आत्रलोपइतिनाकइत्युच्चामानयज्ञाने  
यन्त्रानामित्यत्रापिप्रसर्ज्यतदीर्घत्वेक  
तेनभविष्यति इहमिहसंप्रथार्य दीर्घ  
त्वेकियतेनलोपइतिकिमवक्तये पर  
तान्त्रलोपः स्यात् तस्मात्कारः कर्तव्यः  
अथकियमाणेपिशकारेइहकस्मान्त्रभ  
वतिविश्रानामिति लक्षणाप्रतिपदोक्त  
योःप्रतिपदोक्तयोःप्रतिपदोक्तस्येवेति



श्री  
महा  
भा  
१०

श्री  
महा  
भा  
४५५

र्थथातकनिमित्तेलोपसतिप्रतिषेधः नच  
 सप्रार्थथातकनिमित्तोलोपः शुचिचप्र  
 त्याख्यायनेसयोगः तस्मिन्प्रत्याख्यायने  
 सयोगः तस्मिन्प्रत्याख्यानेगणः स्यादेव  
 तस्मादन्नेवक्तव्यं शुचिकिमत्रनमत्वषा  
 योऽं हणोक्रियते नथिविकृणोरित्येवो  
 चातेथिविकृणोरित्यित्यत्तमानेत्वेकृते  
 निषदेशेनप्रसज्यते इदमिहसंप्रधार्यं  
 अन्नेक्रियतानुमिति किमत्रचक्तव्यं पर  
 तान्त्रमागमः अन्तरेगमन्त्रे कान्तरेगनाप्र  
 त्ययोत्पत्तिसन्नियोगेनात्मचाते उत्पन्नप्र  
 त्ययेप्रकृतिप्रत्ययावाचित्योगस्यनुमाग  
 मः नमप्यन्तरेगः कथंचनतेतन्नुपदेश  
 वचनेप्रत्ययविध्यर्थमिति उभयोरंगयोः  
 परतान्त्रमागमः तस्मादिविकृणोरितिव  
 क्तव्यं इतः प्राः शानञ्जैः किमर्थः शका  
 रः शित्तार्वथातकमितिसार्वथातके पि  
 दिति टिञ्जेतितीतिप्रतिषेधोपस्थाप्यातक  
 षाणा प्रषाणोति अन्तरन्तरेपठति आदि।  
 करणस्यशित्करणानर्थक्यस्यानिवद्धाना  
 त्प्रादिकरणस्यशित्करणमनर्थक्यं किं  
 कारणं स्यानिवद्धानात्शितोयमादेशः

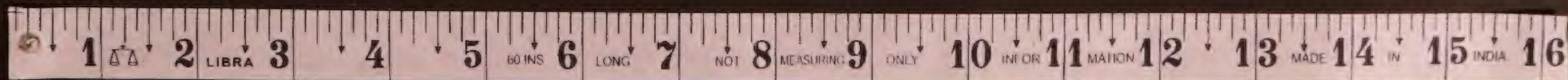


स्थानिवद्वाचान् प्राद्विष्यति अर्थवत्तत्ता  
 एकैसावधानकादेशेनवंधास्थानिवत्तत्ता  
 अर्थवत्तत्ताविकरणस्थानिकरणं कोर्यः  
 ज्ञापकार्यं किंज्ञापयति पतज्ञापयमा  
 चार्थः सार्वधातकादेशेनवंधास्थानिव  
 द्वावेतीति कर्मतत्तत्तापनेप्रयोजने प्रयो  
 जनेहितानरोपिते तेऽपित्वेनप्रतिषेधो  
 पितोयमादेशः स्थानिवद्वाचापित्वान् सार  
 वधातकादेशेनवंधास्थानिवद्वावेतीति  
 नायेपिद्विष्यतितातदिचउकोरोनोच्चार्यो  
 भवतिपितोयमादेशः स्थानिवद्वाचापित्वान्  
 त् सार्वधातकादेशेनवंधास्थानिवद्वावे  
 तीतिनायेपिरुविष्यतितवादिशाचानित्वे  
 तवादिप्रचादित्प्रयोजने श्लोतग्रावाणः  
 दित्तरमप्रादिशाः स्थानिवद्वाचानदिनः श्यः  
 सार्वधातकादेशेनवंधास्थानिवद्वावेतीति  
 नेमेदितोभवेति तत्परोषोमिपप्रादेशोपि  
 भावः तस्यैतत्तत्तापदोषः मिपप्रादेशो  
 पितः अभावः अचिनवे अमुनवे पितोयमा  
 देशः स्थानिवद्वाचापित्वान् सार्वधातका  
 देशेनवंधास्थानिवद्वावेतीतिनायेपित्ता  
 त् अतत्ताकिरमुच्यतेमिपप्रादेशश्चेति नि

सिमिपामादेशश्चित्तवक्तव्यं वेदेवेत्य विदे  
 र्वसोऽशित्वे विदेरुत्तरस्यवसोऽशित्वेवक्त  
 व्यं शितोयमादेशः स्थानिवद्वाचाकिद्वि  
 वति सार्वधातकादेशेनवंधास्थानिव  
 द्वावेतीतिना यशित्वान् कित्तराणां द्वा  
 अश्वतावश्यमत्रसामान्यग्रहणाविधाना  
 र्यः ककारः कर्तव्यः कसामान्यग्रहणा  
 विधानार्थेनार्थः वसोऽसम्प्रसारणमिति  
 नचवयत्नेनग्राणभविष्यति अस्याज्ञा  
 एकस्यमेतिदोषः सतिप्रयोजनानिसमा  
 दोषाभूयोसोवा तस्मान्वायोनेनज्ञापका  
 निकथेयानिप्रयोजनानिसमादोषाभू  
 योसोवा तस्मान्वायोनेनज्ञापकानिकथे  
 यानिप्रयोजनानिक्रियेते गामपत एवम  
 पिभवेतिक्तराणामर्थान्पित्वनेस्यात्  
 दित्तराणामर्थान्चदित्क्ते यन्नावत्तपि  
 निदिक्तेप्रानोतिदिनिचापित्वनेकेनेत  
 त्स्यात् तस्मादुक्तव्यं पित्वदिद्ववेतीति  
 दिच्चनिपिद्ववेतीतिनवक्तव्यं एवेवद्वामि  
 सार्वधातकेदिद्ववतिपित्त्र एवेतावत्पि  
 तोदित्वेप्रतिषेधे ततोमेयोगात्तिद्व किद्व  
 वतीति दिच्चपित्वभवति एवेदित्तरऽपित्वे  
 प्रतिषेधे छंदसिशागच्छंदसिस्त्ववेतिव

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४५२



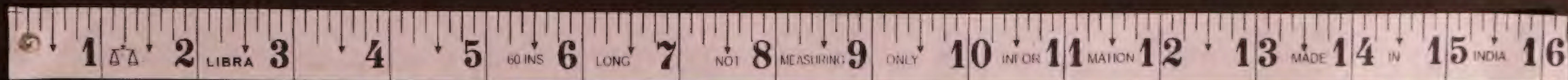


कथं कसर्वज्ञोवदोवकिप्रयोजने म  
 हीरकनायन योरकनायन गमायन  
 उमायायनेतथेम् वात्यो योगविभागः  
 कर्तव्यः वातेयोभवतिष्णदीनामिति आ  
 राशसम्भेदतिननीतिप्रामेसचनम  
 ति मियतेऽतिप्रामे ततोवद्वलेवद्वलेक  
 रसिविषयेसर्वविषयेभवेतोतिसुपा।  
 वात्यः तिरोवात्यः वर्णावात्यः लिंग  
 वात्यः कालवात्यः पुरुषवात्यः आ  
 त्मनेपदवात्यः परस्मैपदति सुपावात्य  
 यः प्रकामानासोडुविदक्षिणायाः दक्षिणा  
 यामितिप्रामि तिरोवात्यः चषालेयप्रय  
 सुपायनक्षतिनक्षतीतिप्रामे वर्णावात्यः  
 विश्वभोजः अहिनसुग्रीवार्ये प्रमितमिति  
 ने लिंगवात्यः मयोरद्वैतातिमयोस्त्  
 मास्वासने मयुरतिप्रामेकालवात्यः  
 ग्रीकवात्यमानेनयः समिनयद्वामापोन  
 यायातायष्टयेवेषामे पुरुषवात्यः प  
 थामवोरदेशमिविधुयाः विधुयादिनिश  
 मे आत्मनेपदवात्यः ब्रह्मचारिणामिच्छ  
 ने इच्छातीतिप्रामेपरस्मैपदवात्यः प्रति  
 यमयुक्तभिर्धुयति युयानतिप्रामेसुमि  
 र्पप्रहलिंगनपराणाकालद्वलचसरक

श्री  
 महा  
 भा  
 १०

श्री  
 महा  
 भा  
 ४५३

नृयज्ञोच वात्यमिच्छतिशासकदेवोमी  
 पिचसिधतिवाङ्मलकेन लिङ्गाशिषा  
 सुपमाशिषा विधीयते तस्यप्रयोजने  
 स्थागागमोभिवचिविदयः स्थाउपस्थेय  
 वृषभेताश्रियाणा स्थागा शुजसासत्यमप  
 गेये गागमि यज्ञनप्रतिशेगमेये गमिव  
 चिमंत्रोचेमाययेवचिविदिविदेयमेनेम  
 नसिप्रविष्ट शकिरुहोचेतिवक्तव्यं शक  
 मत्वासमिधमसंवती आरुह मास्वत्य  
 दृशिरहितारं दृशयेमातरं च दृशेरवक्त  
 वाः पितरेचदृशयेमातरं च दृशयेमिते  
 वमर्थे अदिगाविधानात् दृशोदिग  
 णः स्थात् इदउपस्थेयामेरोदपिवक्तव्यः  
 नहृदेवसिधतिनवक्तव्यमाविधाकत्वा  
 त्तेलोपः आर्थधातकत्वादेते तयोभयेति  
 गान्तिदम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ इतिश्री  
 मद्भगवत्पञ्चलिखितविरचितिव्याकरणा  
 महाभाष्येनृतीयाध्यायेप्रथमपादेचत  
 र्थमाह्निकम् ॥ ॥ कर्मवक्तव्यं वक्त  
 रान्किमर्थे स्थात्रयमपियथास्मात्  
 भियतेऊसूतेनेतिप्रकर्मकाणालोभ  
 वतीतिलोपयास्मात् कर्मोतिकिमर्थे





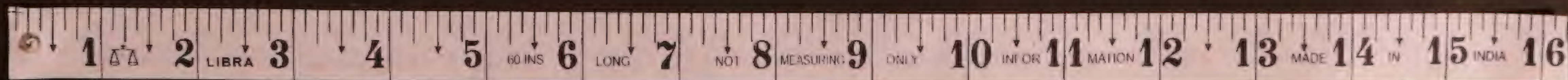
करणाधिकरयोस्तत्प्रक्रियः कर्तायः सक  
 मवन्माभूत् साधसिद्धिर्नसाधस्यालो  
 पचनितत्प्रक्रियश्च किमर्थं पचनोदने  
 देवदत्तः तत्प्रक्रियश्च पचमानेव शनो  
 ति अत्रापि हि कर्मणा तत्प्रक्रियः कर्तान  
 तत्प्रक्रियगुह्यो न समानक्रियतमिमेव  
 यो न किं हि यस्मिन् कर्मणा कर्तुं भूतेषु  
 तद्वत्क्रिया लक्ष्यते यथा कर्मणा सकर्म  
 णा तत्प्रक्रियः कर्ता कर्मवद्भवतीति क  
 मवदकर्मकणकर्ता अकर्मकर्मकर्ता कर्म  
 वद्भवतीति वक्तव्यं किंप्रयोजने सकर्मक  
 मकर्ता कर्मवन्माभूदिति भिद्यमानः कु  
 सूलः पाशानि भिन्नतीति तथा कर्मदृष्टे  
 त्समानथा ताविति वक्तव्यं इह माभूत् प  
 चनोदने देवदत्तः राधोदने स्वयमेवति  
 तथा कर्मस्य भावकानो कर्मस्य क्रियाणां  
 वा कर्ता कर्मवद्भवतीति वक्तव्यं कर्तृस्य  
 भावकानो कर्मस्य क्रियाणां वा माभूदि  
 ति यत्तावदुच्यते अकर्मकणकर्ता कर्मव  
 द्भवतीति वक्तव्यं न वक्तव्यं वक्ष्येत्तत्  
 सकर्मकाणां प्रतिषेधश्च यो यमादिषु  
 तश्चि यदुच्यते कर्मदृष्टे त्समानथा

ताविति वक्तव्यं न वक्तव्यं था तोरिति वर्त  
 ने था तोः कर्मणा ये कर्मवद्भावोति दिश्यते  
 तत्र सेवेथा देवदत्तः यस्या था तोर्य कर्मतस्य च  
 कर्ता स्यादिति यथा कर्मण्यपपदे था तोरति  
 थीयते तत्र सेवेथा देवदत्तः यस्या था तोर्य।  
 कर्मति इह माभूत् आहारकं भकरोति क  
 रं यदुच्यते कर्मस्य भावकानो कर्मस्य  
 क्रियाणां वा माभूदिति न वक्तव्यं कर्मस्य  
 क्रिया कर्तारमुपमिमीते न च कर्तृस्य  
 भावकानो कर्तृस्य क्रियाणां वा कर्मणा कि  
 यायाः प्रवृत्तिः किंप्रयोजनः कर्मकर्तारिकमा  
 अयमेव भवति अहोस्ति कर्त्री अयमपि  
 किंचित्तानः यदि कर्मो अयमेव च इ. सप्रकृति  
 यो न सिध्यति च इ. अचीकरन कटः स्वय  
 मेवेति शप नमते देवः स्वयमेव हि धिः मि  
 उरेकादे स्वयमेव अय कर्ता अयमपि सिद्धि  
 मेतद्भवति किंतु हीति आत्मनेपदेशाद्वारि  
 विधिप्रतिषेधः आत्मनेपदेशविधेयं शवासे  
 नो विधिप्रतिषेधो वक्तव्यः उभये क्रियते  
 त्वा स एव किमर्थं पुनरिदमुच्यते कर्मक  
 र्तरिकर्तृत्वे सातेन स्यादिति वक्तव्यं कर्म।  
 कर्तारिकर्तृत्वमस्ति कृतः सातेन स्यादिति व

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४५८





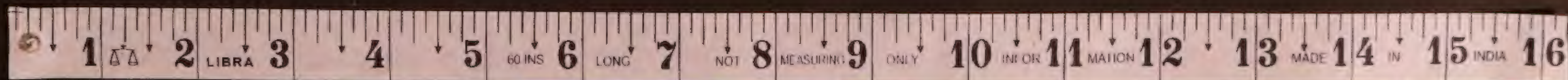
दितत्वात् स्वान्त्येगोवाट्पणते क्रियाचो।  
 एलद्वये किंचभोःविग्रहवत्तेवक्रियाः  
 कर्ताभविनये नपुनर्वातातपकालासु  
 पिकर्तातःसुःभवेन्मिदृयदिवातातपका  
 लानांप्रकृतःकर्तास्यात् यस्तत्त्वानि  
 भिवर्षे अतिरक्तःऊसूलःसुयमेवभि  
 यते तस्यनायःकर्ताभवेति अयदतः  
 ऊसूलात् यद्यपितावदत्रशक्येतेवक्तुं  
 अत्रायःकर्तानास्ति इदकथेनस्यात् ल  
 यतेदारःसुयमेवेति यत्रासौदेवदत्तोदात्र  
 हस्तःसमेततोविपरियतनट्पणते अत्र  
 पियासौसकरतानामतस्यानायःकर्ता  
 भवेति अयदतःकेरागात् अस्तिप्रयोज  
 नमेतत् किंतुहीति तत्रलातस्यकर्मव  
 दवदेशःकर्तव्यःलातस्यकर्तावर्मवद्व  
 तीतिवक्तव्यं इतरथाहिकृत्यकवलथे  
 पुप्रतिषेधःप्रक्रियमाणेनप्रहणेकृत्यक  
 वलथेपुप्रतिषेधोवक्तव्यःस्यात् कुराभे  
 नयःऊसूलश्चिकर्मसंयदास्वान्त्येगा  
 विवक्षितःतदास्यकर्मवद्भावःस्यात् त  
 स्यप्रतिषेधोवक्तव्यःतस्मिन्प्रतिषेधिकर्म  
 काणाभावेकृताभवेतीति भावेयथास्या

त् भेनयंकुसूलेनेति कृत्यकभिन्नःऊ।  
 सूतश्चिकर्मसंयदास्वान्त्येगाविवक्षितः  
 तदास्यकर्मवद्भावःस्यात् तस्यप्रतिषेधो  
 वक्तव्यःतस्मिन्प्रतिषेधिकर्मकाणाभा  
 वेपिलेभवेतीति भावेयथास्यात् ईषदे  
 दाऊसूलेनेति तत्रहिलग्रहणेकर्तव्यं न  
 कर्तव्यं क्रियतेत्यास्येव लिङ्गाशिष्यदि  
 तिहिलकारकोनिर्देशः सिद्धेनप्राकृतक  
 मत्वात् सिद्धमेतत् कथंप्राकृतकर्मत्वा  
 त् प्राकृतमेवेतत्कर्म यथाकटेकरोति  
 कथंपुनर्त्तयते प्राकृतमेवेतत्कर्मति ।  
 आत्मसंयोगिकर्मकर्तुःकर्मदर्शनात् ।  
 आत्मसंयोगिकर्मकर्तुःकर्मट्पणते हेरा  
 त्माने ह्यतश्चास्तेति विषमउपयासःह  
 त्यात्मानमितिकर्मट्पणते आत्मनाह्य  
 तश्चिकर्ताट्पणते एदलोपश्चाद्वद्वयः  
 ह्यत्मात्मानमात्मनाह्यतश्चास्तेतिकःपु  
 नरात्मानेहेतिकोवात्मानाह्यते हावा  
 त्मानोयेतरात्माशरीरात्मावेति येतरा  
 त्मानतकरोनियेनशरीरात्मासुखदुःखे  
 नुभवति शरीरात्मानतकरोनियेनोतया  
 त्मासुखदुःखेनभवतिसकर्मकाणाप

श्री  
 महा  
 भा  
 ६

श्री  
 महा  
 भा  
 ६

श्री  
 महा  
 भा  
 ६



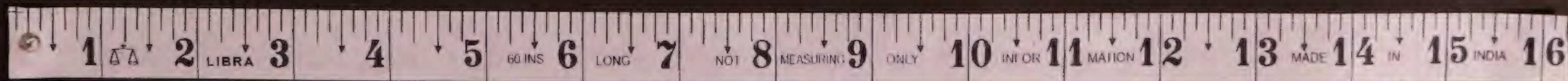


निषेधो नो न्यमाश्लिष्यत इति सकर्मका  
 लोप्रतिषेधो वक्तव्यः किं प्रयोजनं प्रयो  
 न्यमाश्लिष्यत इति प्रयो नो मे स्पृशत इति  
 प्रयो नो गृह्णीत इति तेषां सकर्मकस्य  
 वचने नियमार्थं भविष्यति तेषां सकर्मक  
 मकस्यानान्यसकर्मकस्येति तस्य तस्य  
 न्यकर्मकस्यापि प्रामोति उत्तपति स्वर्णं  
 स्वर्णकारः उत्तपमाने स्वर्णं स्वर्णकार  
 रस्य तपति तस्य च तपः कर्मकस्यैव नान्य  
 कर्मकस्य किमिदं तप इति तेषां यमो गाना  
 दि कोस्तस्यो भावसाधनः कः प्रत्ययार्थः स  
 एव संतापः कथं पुनः स एव नाम प्रत्यय  
 र्थः स्यात् स एव प्रकृतार्थः सामान्यतप  
 रेवायेत तपेरेवायेतपिः कर्म भवति तद्य  
 या स एव तान्मोघान पुषत् गोपोषे प्रुषपो  
 षे रेवायेमिति सामान्यप्रुषरवयवतपिः  
 कर्म भवति इति पच्यो विद्मले सकर्मकयोः  
 कर्ता कर्मवद्भवतीति वक्तव्यं इत्येगोः प  
 यः स्वयमेव तस्मान्मलोहिते पच्यते व  
 ङ्गलवचने किमर्थं परस्मैपदार्थं यच्च  
 तार्थो वङ्गलवचनेन न हि परस्मैपदमि  
 ष्यते सृजिषुजोः शपस्त सृजिषुजोः सक

मकयोः कर्ता वङ्गले कर्मवद्भवतीति व  
 क्तव्यं शपस्त भवति सृजेः प्रुषोपपत्ते  
 कर्मणि वाच्ये हि नास्ते पदार्थः सृज्यते  
 मालाम् प्रुसृजिमा लो प्रुजेस्तन्याये कर्म  
 कर्तरि यको भावाय प्रुजेते वल्लचारीयो  
 गं कर्त्तुं न च तत्प्रक्रियः कर्ता वङ्गले क  
 मवद्भवतीति वक्तव्यं परिवारयेति केट  
 के वल्लं परिवारयेते केटका वल्लं सव  
 त्पादीनां प्रतिषेधः सवत्यादीनां प्रतिषेधो  
 वक्तव्यः सवति कुं उको दके सवति कुं  
 काया उदके सवति वलीका उदके स  
 वति वलीके भू उरके इति तत्तद्विक्तव्य  
 तवक्तव्यं तत्प्रक्रिय इत्युच्यते कियोतरे  
 चात्र गम्यते इह नावत् सवति कुं उको  
 दकमिति विसृजतीति गम्यते सवति  
 कुं उका उदकमिति निष्क्रामतीति गम्य  
 ते सवति वलीका उदकमिति विसृ  
 जती गम्यते सवति वलीके भू उदकमि  
 नियततीति गम्यते भूषा कर्म किरादि  
 सतो चान्यत्रास्ते पदात् भूषा कर्म कि  
 रादिसनोच प्रतिषेधो वक्तव्यः प्रुषत्रास्ते  
 नेपदात् भूषयते कस्यास्ते मेव प्रुषभू

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४६



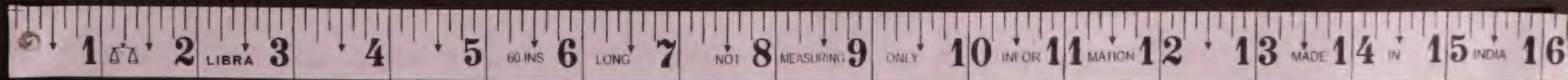


घनकयासयमेव मंश्यतेकयासयमेव  
 अमेरुतकयासयमेव अवकिरतेहलो  
 सयमेव अवाकीष्टहलोसयमेवचिकी  
 घितेकटःसयमेव अचिकीषिकटःस  
 यमेव अचिकीषिकटःसयमेव नडह  
 सयकचिणोःप्रतिषेधेहेतुमस्मिच्छि  
 जामपसंख्यानं यकचिणोःप्रतिषेधेहे  
 तुमस्मिच्छिजामपसंख्यानं कर्तव्यं का  
 रयतेकटःसयमेव अचिकीरितकटःस  
 यमेव णिच्छिउच्छ्रयतेदेनेदेःसयमेव  
 अरशिप्रियतदेःसयमेव अिच्छनवृतेक  
 याःसयमेवअवोवनकयाःसयमेवःभा  
 रहाजीयाःपटनियकचिणोःप्रतिषेधो  
 णिच्छेयिग्रथिच्छज्जामनेपराकर्मकाणा  
 मपसंख्यानमिति कुषिरजोःकुषिरजोः  
 शानिधानेसार्वधातकग्रहणं कर्तव्यं  
 अवचनेहिलोउलितोःप्रतिषेधःअकि  
 यमाणोहिसार्वधातकग्रहणालिउलि  
 दोःप्रतिषेधोवक्तव्यःस्यात् उकुषेपोदः  
 सयमेव रंजेवसेसयमेव कोषिष्टीष्ट  
 पादःसयमेवरहीष्टवसेसयमेव कि  
 यमाणोपिसार्वधातकग्रहणंरुपानो

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 धर

ति कतोहकुसलाताःपादाःशपनाचस्यादि  
 वायनेप्रामोति कोषिष्ठातेपादःसयमेव  
 रेक्षतेवसेसयमेव अकोषिष्ठादःसयमेव  
 अंजिवसेसयमेवयत्नावड्यानेसार्वधा  
 तकेग्रहणं कर्तव्यं सर्वनकर्तव्यं प्रकृतम  
 नवर्तते कप्रकृते सार्वधातकेयगीति।  
 यदितदवर्तते सर्वस्मिन्योरोकिंसमव  
 यःलेचसार्वधातकेच अहोसिलग्रहणं  
 सार्वधातकविशेषणं किंचातःयदिहस  
 मव्ययःकतोहभिदानाःकुसलाशतिश  
 मोति अथलग्रहणं सार्वधातकविशेष  
 णं लिउलितोनेसिध्यति भिद्यतेकुस  
 लःसयमेवभिन्नीष्टकुसलःसयमेवो  
 ति असलग्रहणंसार्वधातकविशेष  
 णं नववोक्तेतिउलितोनेसिध्यतीति।  
 लिउलिउग्रहणमपि प्रकृतमनवर्तते  
 कप्रकृते कासमनयादासमनेलि।  
 हिलिस्त्राणिषिडिति एवंचकृत्वासो।  
 पदोषाभवतियङ्कंकतोहकुसनाः  
 पादाशतिशमोतीतिअत्रापिलविशिष्टे  
 सार्वधातकग्रहणमनवर्तते यदशुच  
 तेशपनाचस्यादीनावायनेप्रामोतिइति



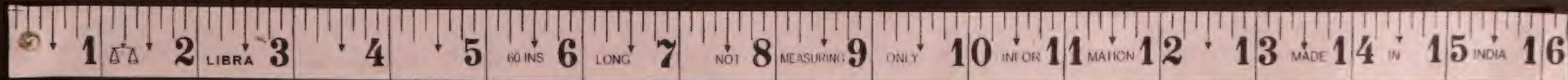


यत्प्रतिषेधमेवेष्टेनपतेचक्षामि नउ  
 हस्तनमोयकविणो नतः कुषिरजोषा  
 चायकविणो नभवतः ततः प्रपनपर  
 संपदेचेति यथैवतर्हियकोविषयेषण  
 नभवतिपदेविणोपि विषयेप्रामोति सु  
 कोषिणादः स्वयमेव सुरजिवसेस्वयमे  
 वेति एवेतर्हि द्वितीयोयोगाभागाः कुरि  
 ष्यते नउहस्तनमोचिणभवति ततो  
 यक पक्षनभवतिउहस्तनमो ततः  
 कुषिरजाः प्राचोयइतभवति ततः प्र  
 नपरसंपदेचप्रयवानवतिः करिष्यते  
 स्यातासील्लदोः त्रिलेदिस्त्रः सिधवे  
 तो कर्तरिषण्य स्यातासील्लदोः त्रिल  
 दिस्त्रेः सिधवतीति दिवादिभाषणस्य  
 तासील्लदोः त्रिलदिस्त्रेः सिधवति  
 प्रयावातरंगता लकारावस्थायामेव  
 स्यादयः सार्वधातुकेषणधातोपिका  
 रः अन्तर्तीयपरिममानेः आहोस्त्रि  
 ण्णादेशान् प्राप्तादेशाद्वातधिकारः  
 लादेशोद्विद्यवहितत्वादपसिद्धिः सुव  
 वर्तमानेद्विन्नादेशोर्धातुधिकारेववहि  
 तत्वात् अप्रसिद्धिः स्यात् किंचस्यात्

आद्ययोगेनववायेतिउः स्युः आद्ययोगे  
 विकरणोर्वावहितत्वात् तिरोनस्यः इदमि  
 हसंप्रथायै विकरणाः क्रियेतामादेशाः  
 ति किमत्रकर्तव्येपरत्वादादेशाः तित्वावि  
 करणाः कृतेष्वप्योदेशेष्वप्रसवेत्यकृतेष्व  
 पिप्रसवेतिप्रत्ययकाशाप्रादेशासावका  
 शाप्रादशाः कोवकाशा यपतेलविक  
 रणाः स्याविकरणाश्च लिङ् लिटोच न।  
 णादेशेदेष्टित्वायदियतेयच्चदिसंज्ञाना  
 मेतेविधयेतच्चविकरणोर्वावहितत्वात्  
 स्यात् पशः शिते एकारः शित्तर्तव्यः किं  
 प्रयोजने शित्तर्तव्यस्यतिसर्वादेशोयथा  
 स्यात् मुक्रियमाणशकारेनस्मादित्यन  
 रस्यादेः परस्यतितकारस्येतकृतेद्व्यारे  
 कारयोः अवगोप्रसंज्ञात् निवृत्तेष्वमन  
 लोदेशोधातुधिकारेलोत्पत्त्यविधयोभवे  
 तीत्येकारस्यएकारवचनेप्रयोजनेना।  
 स्तीति कृतेनरेणशकारेसर्वादेशोभवि  
 ष्यति यच्चलोहोविधयेतच्चविकरणोर्वा  
 वहितत्वात्स्यात् किंप्रनस्तत् लोटो  
 लङ् एरुः शोर्हपिचवाक्केशीति य  
 चाप्रकृतेलिङ् लिटोस्तच्चनस्यात् किंप्रन

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४६२



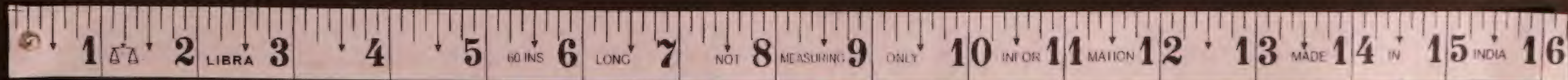


स्तुतं नित्यं त्रितयं तस्य समिपाते  
 तेनाम इति लिङ्गं सीपट् यासुट्परमे  
 पदेष्टदातोडि.वेति तस्माद्याग्लादेशमदृ  
 त्तधिकारः यदि प्राग्लादेशाद्वात्तधिकारः  
 अकारः शिक्ततयाः किप्रयोजनं शिक्त  
 सेतिसर्वादेशोपस्थाप्यतु अनुवर्तमाने  
 पुनर्लादेशोपात्तधिकारतस्मादिसुतरस्या  
 देः परस्यैः तिष्ठकारणात्तेरुतेदयो रका  
 रयोः पररूपस्यतु येचप्ये चक्रुष्यमि  
 ति ननु च निवृत्तिपिलादेशोपात्तिका  
 रेलोपस्यविषयो भवेतीत्यकारस्याकार  
 वचनप्रयोजनेन स्तीति कृताः तेरेणश  
 कारसर्वादेशो भविष्यति शुक्लपदका  
 रस्याकारवचने प्रयोजने किंवत्पत्तानत  
 प्रकारवचने समसंख्यामिति आर्  
 पातकसंज्ञायां यातग्रहणं कर्तव्यं यानोः  
 परस्यार्थपातकसंज्ञायथास्यात् इहमा  
 भूत् वृत्ताने वृत्तानेति तस्माद्वादेशोपा  
 त्तधिकारो न वर्तः ननु चोक्तमाद्ये योगे  
 नवावधार्येति उः स्मरिति नैष दोषः आन  
 र्थ्यान्निहमेतत् नाशकृतेषादेशोपवि  
 करणाः प्राप्नुवन्ति किं कारणे सार्वथात्

केविकरणाश्चेते नवाकृतेषादेशोपमा  
 र्वथात्कृते भवति येतर्हि नैतस्मिन्निशे  
 षे विधीयेते केपुनस्तेषादयवतत्रापि वि  
 दितविशेषणोपातो विहितस्य लस्येति य  
 धवे विदतीति तालादयः प्राप्नुवन्ति यात  
 मा र्विहिते विधिष्यिष्यामः विदिनाचा  
 नेतये यातो विहितस्य विदनेतरस्येति  
 इह तर्हि अनुत्तिप्यन अनुवर्तविषयि  
 ति शुभास्मात् जेजस् भवतीति जस्  
 भावः प्राप्नोतीति अत्रापि यातना विदि  
 ते विशेष्यिष्यामः शुभास्तेनानेतये या  
 तो विदिता शुभास्मादनेतरस्येति अनुत्  
 त्रकथे विशेष्यिष्यसि यदि तावद्वात  
 ग्रहणं विहितविशेषणं आकारग्रहण  
 यानेतये विशेषणं यत्ननिति प्राप्नोति  
 अथाकारग्रहणं विहितविशेषणमाका  
 रग्रहणमानेतये विशेषणं अपि वत्रि  
 ति प्राप्नोति अस्तोपातग्रहणं विहितवि  
 शेषणमाकारग्रहणमानेतये विशेष  
 णं ननु चोक्तमलननिति प्राप्नोति तेष  
 दोषः लोपे कृते न भविष्यति नात्र लोपः  
 प्राप्नोति किं कारणे पत्तेन वाप्यते नात्र

श्री  
 महा  
 भा  
 १०

श्री  
 महा  
 भा  
 ४६३



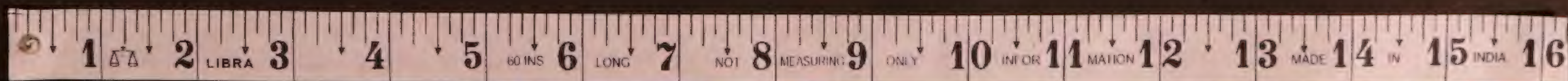


ईनेप्रामोति किंकारणं लोपेनवाच्यते  
 लोपईतेनईत्वमेतिभावेन श्रुतिभावे  
 नसभावेन चक्रकमथावकमथावस्था  
 प्रसज्येत नास्तिचक्रकप्रसंगः नह्यव  
 स्थाकारिणाशास्त्रेणभवित्रयो शास्त्रेण  
 तावदावस्थाकारिणाभवित्रयो नचात्र।  
 हलादिनामरुतमपिशकामवस्थानेता  
 वनेतांतिभावेनभवित्रयो श्रुतिभावेक  
 तेकृतेलोपः लोपेनवावस्थाभविष्यति  
 यदप्युच्यते यशःशित्वमिति क्रियतेत्या  
 सपव कानिपुनरप्यप्रयोजनानि प्रयो  
 जनेप्रतिपदिकप्रतिषेधः प्रयोजनेथा  
 तोस्तद्यादयोपयास्यः प्रातिपदिकासा  
 भूवन्निति नैतदस्तिसाधनेतद्यादयो।  
 विधीयेतेसाधनेचक्रियायाक्रियाभावा  
 त्साधनाभावः सादनाभावादसरोपिथा।  
 त्वधिकारेतद्यादयोनभविष्यति सप  
 दिपुनर्हिप्रयोजने सपितिसपनीतिमा  
 भूत श्रुतसंज्ञाचप्रयोजने यस्मात्प्रत्यय  
 विधिसदादिप्रत्ययैरमितिथानोरैतरंग  
 संज्ञासिद्धाभवति कृत्संज्ञा कृत्संज्ञाच  
 प्रयोजने थानोर्विहितस्यप्रत्ययसक

संज्ञासिद्धाभवति उपपदसंज्ञाचउपपद  
 संज्ञाचप्रयोजने तत्रैतस्मिन्वाच्यतिका  
 रेसममोतिर्दिष्टमपपर संज्ञाभवतीत्यप  
 दसंज्ञासिद्धाभवति कृत्उपपदसंज्ञेनप्र  
 योजने यतोधिकारादप्येतेसिद्धे सपदि  
 पुनर्हिश्रुतसंज्ञाचप्रयोजने थानग्रहणा  
 मनर्थकैकिंकारणम् यदिथोधानधि  
 कारान् यदिथोधानग्रहणप्रकृतम  
 नवर्तते तच्चावशमनवर्तो अनधिका  
 रेह्यंगसंज्ञाभावः श्रुतःधिकारेहिसंज्ञेग  
 संज्ञायाश्रभावः स्यात् करिष्यति हरि  
 ष्यतीति यदितद्वर्तते चूर्णाजरादि  
 भ्योर्णाजभवतीति थानोश्चेतिथातमा।  
 शाणिचप्रामोति हेतुमद्वचनेतज्ञाप  
 ककं श्रुतज्ञाप्रसंगस्ययदयंहेतुमति।  
 चेत्यादतज्ञापयसाचार्यः नथानमात्र  
 णिजभवतीति इहतरिहिकडादिभ्योयम  
 वति थानोश्चेतिथानामात्राद्यकप्रामो  
 ति कंहादिभ्योवापदेशिवद्वचनान् य  
 दयंकंहादिभ्योयमभवतीत्याह तज्ञाप  
 यसाचार्यः नथानमात्राद्यभवतीति श्र  
 यवाकंहादिनेवथानग्रहणोनसपत्स्या

श्री  
 महा  
 भा  
 ६

श्री  
 महा  
 भा  
 ६२४



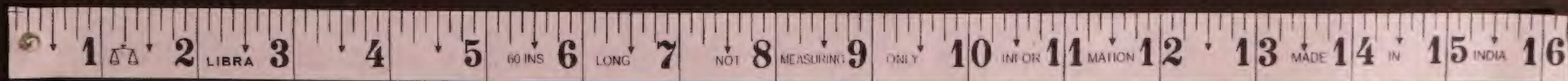


मः कंहादिभ्योधातुभ्यश्चि तत्रोपपदम्  
 स्थग्रहाणामिर्मर्षम् तत्रोपपदसममोति।  
 यत्तत्तमानेयत्रैवसममीश्रयते तत्रैवम  
 त स्तमेरमः कर्णोत्तपः यत्रैतेनशब्देन।  
 निर्देशः क्रियते सममोजनेर्इतिइह्न।  
 स्यात् कुंभकारः नगरकारः स्थग्रहाण  
 नः क्रियमाणो यत्रयसममीश्रयतेयत्र  
 तश्रयते यत्रैतेनशब्देननिर्देशः क्रियते  
 यत्रात्तनसममीश्रयमात्रेसिद्धमवति अ  
 यत्तत्रग्रहाणामिर्मर्षं तत्रग्रहाणविषयार्थं  
 विषयः प्रतिनिदिष्टपते तत्रैतस्मिन्धातु  
 धिकारसममीनिर्दिष्टमुपपदसंज्ञमवती  
 त्रयपदसंज्ञासिद्धाभवति महानकुंभः  
 महाकुंभः महाकुंभं करोतीति यदातेन।  
 हाकोभवतिमहानकुंभं करोतीति तदा  
 नभवितव्यम् तदावप्रामोतितदामाभू  
 दिति यत्रावउच्यतेसमर्षग्रहाणकर्तव्य  
 मिति नकर्तव्यं यातोविति वर्तते यातोः  
 कर्माणश्चभवति तत्रसंवेधादेवह्वयम्  
 यस्याथातोर्थकमेति यदण्युच्यतेक्रियमा  
 णोचापिसमर्षग्रहाणमेहान्तं कुंभं करोती  
 त्रयप्रामोतीति उपपदमिति मरुतीयेस।

ताक्रियते संज्ञाचनावयतोतलवीयः  
 कृतपतन् राचयेदिसंज्ञाकरणं त  
 त्रमदस्याः संज्ञायाः करणपतन्त्यपो  
 जने पुनर्थसंज्ञाययाविज्ञायेत् अथो  
 चारिपदस्यपरमिति यच्चोपोच्चा।  
 रिनतत्पदे यच्चपदेनतउपोच्चापि याव  
 तावेदानीपदोपोस्तिपदविधिरयेभ  
 वति पदविधिश्चसमर्थानाभवति त  
 त्रसामर्थ्यान्भवति अथचोत्तउप  
 पदेशाभविनव्यं पुंभं कुंभं करोति  
 कुंभी करोति मरुमिति नभवितव्यं किं  
 कारणं प्रकृतिविवक्षायादिविधीय  
 तेतस्यापेक्षे सोपेक्षेचासमर्थं भवति  
 नतहीदानीमिदं भवति इच्छाम्यहं  
 चकरीकारमिति इष्टमिवेतज्ञानेदी  
 यस्यानिमित्तापादानेचकर्तव्यं निमि  
 त्तस्यपदप्रत्ययस्येतिवक्तव्यं अत्र  
 पादानेह्यत्रपदप्रत्ययप्रसङ्गः अकि  
 यमानेहि विमितापादानेनपदपदेपि  
 प्रत्ययः प्रसज्यते निर्देशादानीकिस  
 र्थेऽस्यात् निर्देशः संज्ञाकरणाद्यः य  
 दपपदप्रत्ययस्यदोषपदसंज्ञावत्त्वा

श्री  
महा  
भा

श्री  
महा  
भा  
वदप





श्री-  
महा-  
भा-  
१०

श्री  
मह  
भा  
४८८

दावादयोविधीयेते नचतिरेतैः स्त्रीत्वात् ।  
 स्यायोगोस्ति अण्णादयस्तर्हि तिरेताम्ना  
 भूवन्निति अपत्यादिष्वर्थेषु अण्णादयो  
 विधीयेते नचतिरेतस्यापत्यादिभिर्यो  
 गोस्ति अण्णापिकथंचिद्योगः स्यात् एव  
 मपिनदोषः आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयति न  
 तिरेतादण्णादयो भवेतीति परमं क्वचित्त  
 दित्तवियौतिरेप्रहणं करोति अतिशया ।  
 यिनेतमविष्टनौतिरेत्येतिरेतर्हि पच  
 निपरुतीतिरेसमपितितरं भवतीतिरेत  
 कप्रामोति धातोरेतिरेतरे एवमपिचि  
 कौषेतीत्यप्रामोति अत्रापिशयावयथा  
 नात् एकादेशोक्ततेनास्तिवावधाने एका  
 देशः पूर्वविधौ स्यानिवद्धवतीस्यानिवद्धा  
 वाह्यवधानमेवेति ॥ ॥ ॥ ॥ इति श्री  
 मद्भगवत्पतेर्जलिसुनिविरचिते व्याकर  
 णमहाभाष्ये नीत्याध्यायस्य प्रथमपा  
 देपंचमः साङ्गिकम् ॥ ॥ समाप्तम्  
 वासवर्षांतशास्त्रम् वासवर्षोऽसिधौ क  
 थमिरेविज्ञायते सिध्यामभिधयायां वास  
 वर्षो भवतीति आहोसीप्रत्ययेऽसिधिति किं  
 चानः यदि विज्ञायते सिध्यामभिधेयाया



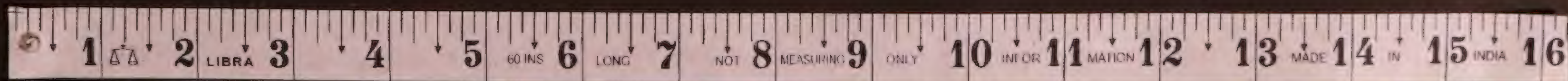


मिति लया लवितया अत्रासृपो  
नप्रामोतिप्रयविज्ञायतेस्त्रीप्रत्ययेषि  
तिव्याकीर्षी व्याकुष्टिरिति न सिध्यति  
एवंतर्हि नैवं विज्ञायते सिधामभिधेया  
यो नापि स्त्रीप्रत्ययेषि कथं तर्हि स्त्री  
ग्रहणं स्वरपिच्छते तत्र सारतेनापिका  
रगतिः भवतीति सिधामधिकृतये प्रत्य  
याविहितास्तेषां प्रतिषेधो विज्ञास्यति  
किमर्थं प्रनिरुद्धमुच्यते अत्र ह्यप्यस्य वा  
वचनसंज्ञाया एव कविष्वेति निवृत्त्य  
र्थे अस्याऽप्यस्य वा वचने किं पतेरन्तर्ग  
मवायकविषये निवृत्तिरित्यास्यते  
तद्यतस्यानीया उत्सर्गः तेषामजनाय  
दपवादः चेयेचेतयामित्यपि यथा स्या  
त् नैतदस्ति प्रयोजने अनेतास्यत प  
तावेत अथातवो यदुता जेताः हलेता  
अत्र न चेत्येतदप्यदयः तेवचनाद्वि  
द्येति एवंतर्हि अवलम्ब्य वृत्तान्तयोः  
यथादिभ्यः अतयावादः पचतीति पचः  
यक्तायाचकरापि यथा स्यात् एतदपि  
नास्ति प्रयोजने बह्व्ययेतत् अत्रापि स  
र्वथातभ्यो वक्तव्यमिति एवंतर्हि अवलम्ब्य

नच उत्सर्गः तेषामित्यपथात्कोपवादः  
वित्तिपः विलिखः विदेमा विदेपकर  
त्यपि यथा स्यात् अस्ति प्रयोजनमेतत्  
किं तर्हि नित्यं नित्यं निर्वाप्रसंगो यथा त  
द्विदे तत्रोत्तानि विभाषा प्रामोति यथा  
तद्विदे अस्त्य परावित्तिपो विलिखः  
नित्यं तत्राविदेमा विदेपकरत्येतत्  
विद्यति यपयतलभ्येत कृतस्यातत्  
मनलभ्ये किं कारणं यथा तद्विदे  
त्युच्यते तद्विदे प्रसर्वमेवोत्सर्गोपवा  
दविभाषोत्तयतेवानवासिद्वत्सत्  
पस्यवायकस्य वा वच नात् सिद्धमेत  
त्कथं अत्रापि वायकः वायकः कोभ  
वतीति वक्तव्यं सिध्यति सूत्रे तर्हि भिद्य  
ते तथान्यासमेवास्त्य तत्रोत्तानि तत्रो  
त्तानि निर्वाप्रसंगो यथा तद्विदे अस्ति  
कारणं येन तद्विदे विभाषोत्तानि भवति  
किं कारणं प्रकृतिसूत्रप्रकृत्यर्थे वर्त  
ते अत्रोत्तानि शब्दानां प्रत्ययार्थो वि  
धीयते इह प्रनिरुद्धं केवला प्रकृतिः प्र  
कृत्यर्थे वर्तते न चान्यः शब्दोऽस्ति यस्त  
मर्थमभिधीतेति कृत्वा तत्तन्निर्भवि

श्री  
महा  
भा  
९

श्री  
महा  
भा  
१५



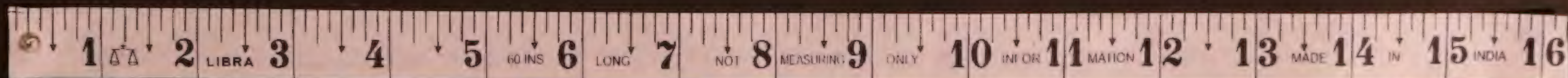


ष्यति अथवासमयः कृतः न केवल  
 प्रकृतिः प्रयोक्तव्या न केवलः प्रत्ययः  
 ति नस्मान्ममपादनान्तिर्न भविष्य  
 तियपवतस्य समयस्य कर्ता सपदेरेम  
 णाहयस्य सौतत्र प्रमाणं इहापि प्रमा  
 णं भवितुमर्हतीति प्रमाणमसौ तत्र  
 चेहचसामर्थ्यातिरुद्धं यथाज्ञानं प्र  
 योगे न चानत्यन्तसामर्थ्यामस्ति तेना  
 न्नान्तिर्न भविष्यति कथं तद्विज्ञेयत  
 न्नान्तिर्न भविष्यति अथ प्रत्ययेन सा  
 मर्थ्यापत्त्या अथवा रूपनामवमाश्र  
 तिवाविधिरुच्यते न चानत्यन्तिः रूप  
 वती तेनानत्यन्तिर्न भविष्यति एवम  
 पि कृतपतदपवादो विभाषा भविष्य  
 तितनपनरुत्सर्ग इति न चेवास्ति विशेष  
 चोपरपवादो वा विभाषाया इत्सर्गा वा  
 अस्ति च संपत्तोयेति देशः क्रियते वा स  
 रूप इति न चोत्सर्गावेलायां किंचिदपे  
 क्ष्यमस्ति अथवा देलायाः पुनरुत्स  
 र्गाप्यपेक्षते तेनोत्सर्गपवातन्यद्वी  
 कोवायकः प्रामोति सवायको भव  
 तीत्युच्यते किवादिप्रसमावेशोत्तथा

मोति न ह्येते रूपवतः पतेपि रूपयेतः  
 पते रूपवतः कस्यामवस्थावो उपदेशा  
 वस्थायां पचेवस्य अनवयमिन्नेषु वि।  
 भाषाप्रसंगः अवेयमिन्नेषु विभा।  
 षाप्रामोतिकर्मणाम् आतो नपमर्गे  
 कश्चिकविषयेणापि प्रामोति सिद्ध  
 मनवेयस्यानेको नत्वा तसिद्धमेतत्क  
 थय अनेको नत्वा अनवयः अथवा  
 प्रयोगे स रूपाणां विधिर्मायः प्रयोगे  
 लादेशेषु प्रतिषेधो वक्तव्यः एवंपच  
 दिव्यत्वं रूपि प्रामोति सः पकेत्यत्र  
 ल्त्वत् रूपि प्रामोति नैष दोषः आचार्य  
 प्रवृत्तिर्नोपयति लादेशेषु वामरूपे  
 न भवतीति यदयेदृशस्य तोलदेया  
 ह अथवासप्रयोगे स रूपाणां वा वि  
 धौ न सर्वमिदं सारहीतमिति कृत्वा हि  
 तीयः प्रयोगो रूपाणां कोसावपदे  
 षो नाम उपदेशेनेते स रूपाः न न चो  
 क्तमनवेदमिन्नेषु विभाषाप्रसंग इति  
 परिहृतमेतत् कथं सिद्धमनवेयस्या  
 नेको नत्वादिति नानवेयकतमस्य  
 यं भवतीति यदयेदृशस्य तोलदेया

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४६८



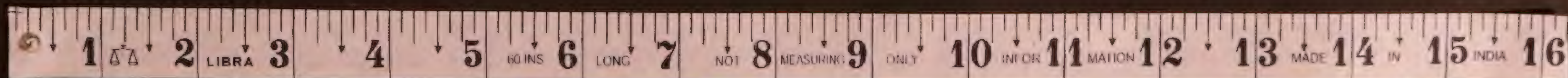


भाषाशास्त्रि प्रथमासहोवायकोभव  
 नीत्युच्यते उपवाहनामानवधमिना  
 वाभवति ह्यपान्तेनवा तेनानेनावाप  
 किंचित्प्राप्ते किंचित्संभूतहीनयो नच  
 इत्येवमुक्तमसाहृणनतदाशुषिष्णमः  
 प्रथमासहोवावायकोभवनीत्युच्यते  
 नचैवेकश्चिरपिसहृणः तपवेविज्ञास्यमः  
 क्वचिन्महृणरुज्जनवेयभिन्नाशुप्रयो  
 गमहृणः शुशक्यमिरविज्ञायते सु  
 स्थियामिति किंस्थियानभवतीति आहो  
 स्थियाकस्थियभवतीति किंचित्तःस्थिया  
 प्रतिषेधेकत्वरतमनावलयेप्रविभाषा  
 प्रमेगः स्थियाप्रतिषेधेकत्वरतमन त्व  
 लयेप्रविभाषामेति हसितच्छाप्रमशो  
 भने चनपिप्रामेति लुट् हसनच्छात्रा  
 प्रमशोभने चनपिप्रामेति तमनश्चकति  
 शोके लिट् लोरावपिप्रामनः त्वलये ईप  
 तानः प्रामोभवता त्वलपिप्रामेति प  
 वेनहिस्थियः प्रामिति वक्ष्यामिस्थियाः प्रा  
 मितिचेतकायोवावचने स्थियाः प्रामिति  
 चेत कायोवावचनेकर्तव्ये आसित्वाभे  
 के आसतेभोक्तमित्यपिपद्याणात् का

लादिप्रतमनि कालादिप्रतमनिवा  
 वचनेकर्तव्ये कालोभोक्ते कालोभोज  
 नस्योपिपद्याणात् अहंरन्तिथेयः  
 श्मेप्रहंकताविधीयतेतेविशेषविदि  
 ताः सामान्यविहितेनचवायन नैष  
 दोषः भावकर्मणोः कृत्याविधीयते  
 कर्मरित्त्वा काप्रमेगोयद्वावकर्म  
 णोः कृत्याः कर्तरित्त्वायेरन वंतर्ह  
 येकृत्यान्निधाने अहंकृत्यान्चवावि  
 येयाः अयमहंरद्विधीयते सुविशेष  
 विहितः सामान्यविहिताः कृत्यान्चो  
 वायेतकृत्या कृत्यासंज्ञायां प्राकृतावल  
 र्तिवक्तव्यं किंप्रयोजनं एवतः कृत्यासं  
 ज्ञामाभूत् अहंकृत्यान्चवनेतज्ञाप  
 के प्राकृतवानकृत्या अयमहंकृत्या  
 न्चवेतिरुज्जगदणकरोतितन्नापय  
 ताचार्यः प्राकृतावलः कृत्यासंज्ञाभव  
 तीति एवमपि एवतः कृत्यासंज्ञाप्रा  
 मेति योगादेहाज्ञापके तदातद्याके  
 लिमोपमेत्याने केलिगाउपमेत्यानेक  
 र्तेयो एवेलिमामाषाः एतद्याः भिदेति  
 माः सरलाभेतद्याः वसेस्तद्याः कर्तरिति

श्री  
 महा  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४८५



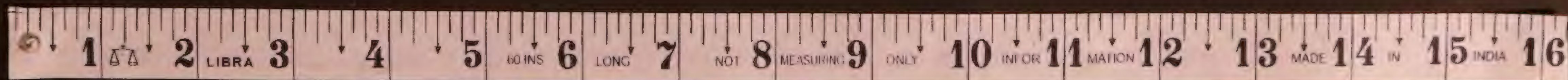


च वसेस्तवः कर्तव्यकृत्यः गीर्वा।  
 सौभवतीतिवक्तव्यं वसनीतिवस्तवः  
 तद्विज्ञोवा तद्विज्ञोवापुमविष्ठाति वा  
 स्तुतिभक्तवस्तवः प्रचोयत प्रचु  
 ह्नाकिमर्थं प्रजेतायशास्त्रातद्वलेता  
 त्माभूत नैतदस्तिप्रयोजने हलेतास्मा  
 दिधीयतेसवायकोभविष्ठाति यथैव  
 तद्विज्ञोवायते एवेतद्यादीनपिवायेत  
 प्रचुह्नापुनः क्रियमाणेज्जतायद्विज्ञो  
 यतेहलेतास्मान् पतावेतप्रधातवः य  
 द्वाज्जताहलेताच उच्यतेतद्यादेयस्ते  
 वचनाद्विष्ठाति नैतदस्तिप्रयोजने  
 वासदेवपानद्यादयोभविष्ठाति इदेत  
 दिप्रयोजने प्रज्जतभूतपूर्वमात्राचक्षु  
 स्मान् लब्धे पक्वे आर्थधातकेसामाप्ते  
 शोभतेपिप्रत्ययसामाप्तेचवातादेशे  
 कृतेहलेतादितिपत्त्यामेति दिक्ता  
 पित्तम प्रथंयातकसामान्येकारस्ते  
 पेकृते हलेतादितिपत्त्यामेति प्रज्ज  
 यद्वासासाम्याद्यदेवभवति यनेज्जने  
 रूपसात्वाने यतिज्जनेरूपसात्वानेक  
 र्त्तव्यं यत्तं वसेनान्यत्पामिदमुच्यते न

किशसिचनियतिज्जनेनामुपसात्वान  
 मितिचक्तव्यं तकिनकं शसिशम्भ  
 चनित्वं यतिपत्ते जनिज्जने हलेता  
 वयव हलेतापदकृत्यः वयश्चपमादे  
 शावक्तव्यः वयःचापः तद्विज्ञोवा त  
 द्विज्ञोवाप्रनेषभविष्ठातिवयमर्हति  
 वयः यदितद्विज्ञः समासोनप्रामोति  
 प्रसिद्धयः मुसलवयः यदिपुनः स  
 निसाधनेकृतेहिसमासः सिद्धोभव  
 ति यदिपुनरसिद्धयश्चात्रातिः स्या  
 त् असिद्धयमर्हतीति नैवेशको सरो  
 दोषः स्यात् असिद्धयः एवेसरः प्रस  
 ज्येत असिद्धयश्चित्तेषाते गदमदच  
 १ अनुपसर्गाच्चरेरादिचागुरौ अनुप  
 सर्गाच्चरेरित्यादिचागुरौ शनिवक्तव्यं  
 आचार्योपदेशः प्रशुरावितिकिमर्थं  
 आचार्यउपनयमानः आर्यः स्वामिव  
 शायोः स्वामिनेतोदानत्वेच स्वामित्य  
 तोदानत्वेवक्तव्यं अर्थः स्वामी प्रज्जयं  
 संगतं संगतमिति किंप्रत्यदाहियते प्र  
 ज्जः केवलः प्रज्जमिताकेवलरति किंप्र  
 नः कारणाकृतेसाधनः प्रशुराहियते न

श्री  
 मर  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४७





श्री  
मह  
भा

श्री  
महा  
भा  
ष्य

वर्तते उन्नायेतर्हिभावग्रहणकर्तव्य  
हनस्तवभावेयथास्यात् सदस्यावर्त  
नेकमाभूत् सर्वान्योष्टलरति हन  
स्तव हनस्तश्चित्रियोक्तेरसिह्नस्त  
चेत्यस्यियोक्तेरसिवक्तव्यः ताभ्यां  
हस्यानिरुह्यान्तरां प्रसूतेभूणह  
त्यायेचतयेप्रतिग्रहाणां प्रसिधामि  
तिकिमर्थं ग्राह्येतदस्यहस्यायाःक्तेर  
सीतिकिमर्थं सदस्यावर्तने पतिसु ।  
प्रसू क्यविति वर्तमाने प्रतः कियद्द  
णोकिमर्थं क्यवेवपयास्यात् यदमत्या  
मोतिनत्माभूदिति किंचान्यस्यामोतिणा  
न् तेनावापेकाणतः स्तोतेः क्यष्टत्वं  
विप्रतिषिद्धमिति वक्ष्यति स्पष्टं विप्रति  
षेधो न पठितव्यो भवति अथवा हस्तश्चि  
त्रस्यियोक्तेरसिचोदितः मुनवक्तव्यो भव  
ति क्यवित्यो ह्यजग्रहाणं क्यवित्यो ह्यज  
ग्रहाणकर्तव्य इहमाभूत् वायां क्यवित्  
इति प्रजेष्टोपसंख्यानं संज्ञायो प्रजे ।  
ओपसंख्यानं कर्तव्यं संज्ञायो ग्रान्ये यदि  
क्यष्टहिनप्रामोति तस्यास्परेषः यदि  
पतन् उपपत्त्यो न प्रामोति तस्यात्क्यवेषः





ननुचोक्तं हृदिनप्रामोतीति आह  
 वस्यैषप्रयोगः यद्येवमवग्रहः प्रामोति  
 नलक्षणो न पदकाराग्रवर्णः पदका  
 रेणो मलक्षणमवर्णं यथा लक्षणप  
 दं कर्तव्यं ईश्वरनः दीर्घाचारो किम  
 र्थं नश्चावश्ये चोचोत कारूपसिद्धिः  
 त्वयं इह ह्येनसिद्धं न सिध्यति चत्त  
 नकोरसिद्धपकादेशो कोदेशस्यासि  
 द्धान्तकप्रसज्यत नैतदस्ति पदान्तरा  
 चोरेकोदेशः तस्मादिवावश्येववक्तव्ये  
 भजो संज्ञायां सुसंज्ञायामिति किमर्थं मा  
 र्था भजः संज्ञाप्रतिषेधे सिध्यामप्रतिषेधो  
 येन विहितत्वात् भजः संज्ञाप्रतिषेधे सि  
 द्यामप्रतिषेधः अतश्चकः प्रतिषेधो प्रति  
 षेधः किं कारणं सुमेन विहितत्वात् सु  
 मेन लक्षणो न सिध्येत्काश्चिद्योयते संज्ञा  
 याममजनिषदतिपतसनविदष्टुशीर  
 भजिणा इति प्रतिषेध इदानीं किमर्थं स्यात्  
 प्रतिषेधः किमर्थ इति चेदस्मी संज्ञाप्रतिषे  
 धार्थः प्रतिषेधः किमर्थ इति चेत् सुस्मी सं  
 ज्ञास्ति तदर्थः प्रतिषेधः स्यात् भार्यानाम  
 त्रियाः सिद्धे न सिध्यो संज्ञाप्रतिषेधात् सि

ईमनक्त्यं सियो संज्ञाप्रतिषेधावक्तव्यः  
 संज्ञायां समजनिषदति पतसनविदष्टु  
 दृशीरभजिणाः नतो न सिध्यो भज इति सि  
 द्याति सूत्रं तद्विधिचिंते यथा स्यात्समेव स्यात्  
 ननुचोक्तं भजः संज्ञाप्रतिषेधे सिध्यामप्रति  
 षेधो येन विहितत्वादिति नैष दोषः भाव  
 इति वनेते कर्मसाधनश्चायं अथवा यप  
 नै संज्ञाया विधीयते न तत्र नैवे विज्ञायते सं  
 ज्ञायामभिधेयामपि किं तद्विप्रत्ययो  
 तेन चेत्संज्ञागम्यत इति उपरस्थादसं  
 ज्ञायां प्रसिद्धत्वात् नैव भार्या प्रसिध्यति  
 संज्ञायां प्रसिद्धत्वात् नव भार्या शब्देन सि  
 द्याति सिध्यो भावाधिकारोस्ति तेन भार्या  
 प्रसिध्यति भाव इति तत्र वनेते कर्मसा  
 धनश्चायं अथवा वद्वलकृत्या संज्ञाया  
 मिति तत्सत्ते अथवा कृत्या लो वद्वल  
 मित्येवमत्रापिण्डविद्यति यथा यत्सं  
 यथा ज्ञेयं यथा भित्तिस्तथेवमा समाश्र  
 वद्वले समा वद्वलसिनिचोपसंख्याने  
 तर्कव्यं संभार्यापदसंभाराः संभार्यापव  
 संभाराः राजसूय सूर्यरुचा वार्याः क  
 र्तरि सूर्यरुचा अवाया इति कर्तव्यनिष्ठा

श्री  
 मर  
 भा

श्री  
 मर  
 भा  
 ४०२





मते सूर्यः सुसतिभ्यां सते रुने सवते वा  
 रुडा एमः सरणादा सुवति वा कर्मणीति  
 सूर्यः सूर्य रुचा राव मो रुचाः नवयते  
 प्रवर्धः कुण्ड सजाया कुण्ड सजाया मि  
 तिवक्तव्यं गोण मरात कृष्टपचासो तोरा  
 ननेच कर्मकर्तारिवेति वक्तव्यं कृष्टः पते  
 ते सयमेव कृष्टपचासु मे प्रकृष्टपचा  
 सुमे योदिकृष्टपक्तव्यः कृष्टपाकः स  
 मवति प्रत्यभिभा प्रत्यभिभा ग्रहकंद  
 सीति वक्तव्यं मेतस्य न प्रतिरहं तस्मा  
 न्नापिरहं प्रतिग्राह्यमपि ग्राह्यमिमेवा  
 तत्र शुभावसा कस्याय मनवेयः प्रधान  
 सा यदि प्रधानसा शुभावसा पवेसरः प्र  
 मयेत शुभावसा रतिवेष्टति तस्यामाव  
 सायद्रोतामावसायायद्रोता न प्रामो  
 ति एवेत हि न पाननसा यदि तर्हि निपा  
 तनामपेवेजातीयकानि भवेति ओरि  
 यकंदो योतश्चिपवर्गभावात्त्रिती  
 ताशुदातनेन प्रामोति एवेत हि शुभा  
 वसारहेपपतो निपातयाप्यहदिता त  
 यो कहतितानयोः सरश्चमे प्रसिध्यति  
 कंदसि निष्टर्काश्चिकिषिपातते कृते

राघेत विपर्ययः कंदसि कृताघर्षः य  
 था कृते स्तर्कः कसेः सिकता हिंसे सि  
 हः उपरश्चाह निष्टर्काद्यतये विद्या।  
 त्रिसः घने निपातनात् एपादायादेश  
 इमेताश्च पये निपातितौ निष्टर्काचि  
 नीतपशुकामः एपदेकस्मात् निष्टर्काः  
 चतुर्भ्यः काश् देवकृयः प्रणीयः उन्ना  
 यः उच्छिष्टाः चतुर्भ्यश्च यतो विधिः म  
 योस्तयः ययः त्रयः एपदेकस्मात् एपा  
 तयशब्दश्च देवयज्ञा होक्वपौ एप  
 क्ताः प्रतिषेधायः एपद्विधिश्रुते ब्रह्म  
 वायः भावाः स्तव्याः उपचायामने उ  
 पपूर्वाचिनोतेः एपादेशो निपातना  
 त् नहि एपाने वेसिथ्यदिता एपमिति वक्त  
 व्यं उपचये मरमेवात्र ऊहलोपितपा  
 लोस्तेनोपदिधिः पातो मरने एपदिधे  
 यः पातो मरने एपदिधेः समवष्टाच्च स  
 मवष्टाच्च इति वक्तव्यं समवष्टाच्चः ल  
 पिदभिभ्यां चेति वक्तव्यं एपलापे ए  
 वदाभ्यो ओरावशकं कथयिदे वि  
 तायते एवशकं उपपदे एवहासि  
 त योतश्चि कश्चावविद्यः एवशक

श्री  
 मर  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 ४२३



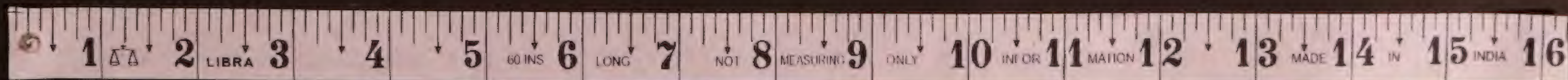


कउपपदइतिचेत् चोत्पपसंख्या  
 ने श्रावणकउपपदइतिचेत् चोत्प  
 उपसंख्यानकर्ताद्यं लाव्यं पाव्यं श्र  
 स्तनर्हिचोत्तो चोत्पइतिचेत्स्वरसमा  
 सानपपतिः चोत्पइतिचेत्स्वरसमा  
 सानपपतिः श्रवणलाव्यं श्रवणपा  
 व्यं नैषदोषः मपूर्यसकादिवत्समा  
 सः विसृष्टादिवत्सरोभविष्यति ओरा  
 वणकेणतः स्तोतः काप्रद्वविप्र  
 तिषिद्धे ओरावणकेणतः स्तोतः का  
 अवतिर्द्वविप्रतिषेधेन ओरावणके  
 णद्ववतीत्यस्यावकाशः श्रवणला  
 व्यं कापोवकाशः स्तनः इहोभये  
 श्रानोति श्रवण स्तनः काववतिस्  
 वैविप्रतिषेधोवक्तव्यः नवक्तव्यः उक्ते  
 तत्रकिंचित्तिवर्तमानेपुनः काप्रग्रह  
 णस्यप्रयोजने कावेवयास्यात् एदरा  
 त्यामोतितन्माभूदिति श्रानायातिरो  
 दृतिणाश्रविस्मिक्तये श्रानेयोः ।  
 श्रानायातिरुत्तिचेदृतिणाश्रुते  
 भवेत् एकयोः तन्विद्यादितियास  
 नयाभवेत् पापमानाया पापनिका

षयोः किंतिः यात्ते पापनिकाया  
 रादिपन्तकवनिपातनम् पापनिक  
 ययोः आदिपन्तमारिकतंचनिपात  
 ने चेयंतिचेयमित्येवात्र कृतोऽंरप  
 यमंचायै ऊंरपायेणादिधिः ऊंरपा  
 येणपदियेयः ऊंरपायः कृतः श्रमो  
 परिचाये समूहश्रमनर्थकंवचनमा  
 मानकृतान् समूहश्रितिवचनमन  
 र्थकंकिंकारणं सामान्येनैवात्रापि  
 द्विविष्यति रुदलोपिदिति वक्ष्ये  
 निपातनेकर्तव्यम् वक्ष्येपिपद्याया  
 दिति वक्ष्येमितिचेदहेस्तदर्थवान्ति  
 हे वक्ष्येमितिचेत् ऊंरपि वक्ष्ये  
 वर्तते कथं पुनश्चोत्तमानायायेवर्त  
 ते कथंमूर्तिवक्ष्येवर्तते वक्ष्येपि  
 पिपातयोभवेतीति श्रमिपुनः कचि  
 दन्यत्रापिर्द्विपक्षेवर्तते अस्तीत्याह  
 ऊंरपिपद्याया वक्ष्येपिपद्याया ससू  
 चित्वात्पश्यामः पश्यावैपुष्येप  
 मूनेवासंसमूहयति चित्वापिचित्वा  
 व श्रमिचित्वाभावेतोदात्तापिचयना  
 मेवापिचित्वा एवतत्त्वो किमर्थश्च

श्री  
 मर  
 भा

श्री  
 महा  
 भा  
 धनु

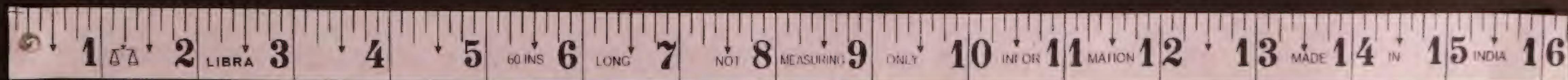




कारः स्वार्थः वितोक्तश्रुतीभवः  
 नान्यतोदात्तस्येयस्यात् नैतदस्ति  
 प्रयोजने एकाजये तत्रार्थः स्वार्थे  
 नचकारेणानवयेनप्रत्यसरेणोवसिद्धे  
 विशेषणार्थस्त्विद्विशेषणार्थेना  
 र्थः उपलब्धस्त्विति त्वस्तिप्रच्यमाने  
 मातरौमातरः पितरौपितरौपितरः सु  
 त्रापिप्रसक्तौ स्वसूत्रसूत्रद्वयान्तियमा  
 र्थभविष्यति एतयोरेवयोनिसंबंधयो  
 नोनोषोयोनिसंबंधानामिति सामा  
 न्यग्रहणानिवातार्थस्त्विद्विशेषणार्थः  
 ग्रहणाविवातार्थेनार्थः सुनैवयदेत  
 स्त्वनन्तर्गोपद्वयान्तस्त्विति वक्ष्यामि य  
 दित्स्त्विति वक्ष्याते मातरौमातरः पितरौ  
 पितरः इत्यादिप्रसक्तौ स्वसूत्रसूत्र  
 द्वयान्तियमार्थभविष्यति एतयोरेवय  
 निसंबंधयोनोनोषोयोनिसंबंधानामि  
 ति त्वित्सकर्मग्रहणोपलब्धिसकर्म  
 कग्रहणोक्तयो इहमाभूत आसित्वा  
 शयनेति नवाधातमात्रादर्शनास्त्वलः  
 नवावक्तव्यं किंकारणं यातमात्रादर्श  
 नास्त्वलः यातमात्रास्त्वलदृश्यते ३

श्री  
 महा  
 भा  
 ५३५

अथश्रुतकारः इमेअथश्रुतकारः ३।  
 स्थिताश्रुतकारवैश्रवण्येति त्वादि  
 प्रवर्तमानकालोपादानमध्यायकरेद  
 यायाचार्थम् त्वादिप्रवर्तमानका  
 लोपादानकर्तव्यं किंकारणम् अथा  
 यकरेदयायाचार्थम् अथायकः वे  
 पाध्यायश्रुतीतवयथेष्टमाणावामा  
 भूदिति नवाकालमात्रेदशनादमेव  
 म नवावक्तव्यं किंकारणम् कालमा  
 त्रेदर्शनात् अनेषां कालमात्राहृत्यो  
 पिप्रतायादृश्यतेतृतीयारः शमतीपा  
 रः नेदिगहि अजयंसर्वयातभ्यावक्त  
 यइहापियथास्यात् भवःशवःनत  
 हीयतीमिदंपचादित्त्वक्रमोक्तव्यं  
 म कर्तव्येच किंप्रयोजने पचायन  
 क्रमाणामनुबंधासंजनार्थम् अथवा  
 दवाधनार्थेच अनुबंधासंजनार्थेता  
 वत् नदत् नदी चोरट चोरी अथवा  
 दवाधनार्थे आरभगण्यपदइति इय  
 पयत्ता इयपयम्पउपसर्गोक्तविधिमे  
 षाचार्थे इयपयम्पउपसर्गोक्तविधेयः  
 किंप्रयोजनम् मेवाचार्थम् मेवः देवः

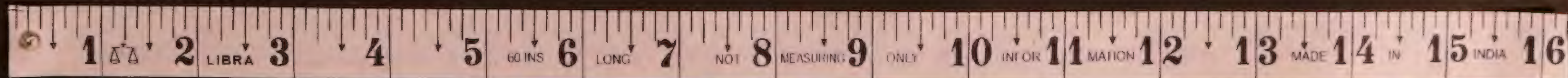




सेवः नवबुधादीनां दर्शनादनपसर्ग  
 कोविधेयः नवावक्तव्यं किंकाराणां बु  
 धादीनां दर्शनादनपसर्गपिबुधादीना  
 मनुपसर्गपिकोदृष्टते नयोप्रयोदृ।  
 शः सृष्टिः कथंमेषः देवः सेवति।  
 पचादिपुणः करिष्यते पाद्याध्याये  
 जिह्वः संज्ञायोप्रतिषेधोवक्तव्यः व्याति  
 व्रतित्याशति इहकेचिक्कप्येवप्रतिषेधा  
 माहः केचिन्निष्ठभादस्य किंपुनरस्या  
 यम् प्राप्तेवप्रतिषेधोप्यायाः जिह्वभा  
 वेहिप्रतिषेधेकेनशेषाकारलोपः स्या  
 त् अनुपसर्गालिप्प अनुपसर्गाज्ञोति  
 योः अनुपसर्गालिप्पेरितिवक्तव्यम् न  
 लिप्पाः नामदेवाः गविचविंदेः संज्ञाय  
 मुपसंख्यानम् गविचविंदः संज्ञायामुप  
 संख्यानेकर्तव्यम् गोविंदः अत्यल्पमिदं  
 मुच्यते गवीति गवादिष्वितिवक्तव्यं  
 गोविंदः श्रविंदः जलतिकसः ततो  
 तेर्गापसंख्यातम् ततोतेरुपसंख्या  
 नेकर्तव्यम् अवतनोतीत्यवतानः शा  
 लिनएत नृनिवतिरजिभ्यश्चितिवक्त  
 व्यम् इहमाभूत द्वायकरति प्रसूतः

श्री.  
 महा  
 भा  
 ५४६

प्रसूतः सार्धकारिणिवृत्तिधानम् पा  
 सूलः साधकारिणिवृत्तिधेयः सह३।  
 पियः सृष्टकरोतिनत्रयस्याप्यात् प्रसू  
 लः प्रसूलः साधकारिणिवृत्तिधानम्  
 प्रसूलः साधकारिणिवृत्तिधेयः सह  
 दपियः सृष्टकरोतिनत्रयस्याप्यात् व  
 द्दुषोपियोदृष्टकरोतिनत्रमाभूदिति ॥  
 इति श्रीमद्भगवत्पतेर्नलिनमतिविरचिते  
 व्याकरणमहाभाष्येनलोयस्याध्यायस्य  
 प्रथमपादेष्टमाहिके ॥ ॥ प्रथम  
 अणारकर्मण्यण कर्मणिनिवर्गमा  
 नविक्रियमाणश्चितिवक्तव्यं इहमाभूत  
 आदिन्यप्यप्यति हिमवेनेष्टोति या  
 मंगच्छतिइति कर्मणिनिवर्गमाणावि  
 क्रियमाणोचेदेदाध्यायादीनामुपसंख्या  
 ने कर्मणिनिवर्गमाणाविक्रियमाणश्  
 चितिवेत्वेदाध्यायादीनामुपसंख्यानेक  
 र्त्तव्यं वेदाध्यायः चर्चापारः शमनोपारः  
 यत्रचनिपुक्तः यत्रचनिपुक्तस्तत्रचोपसं  
 ख्यानकर्तव्यं ह्यत्रयारहारपालः ह्य  
 हिणीवहिभ्यश्चह्यप्रहिणीवहिभ्यश्चि  
 वक्तव्यं ह्यभारहारः ह्येहि कर्मसूतः।

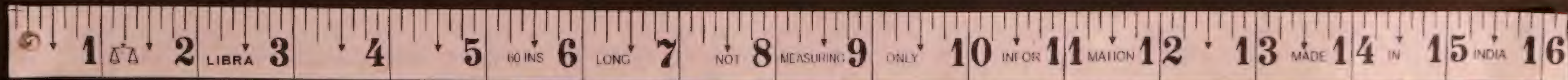




ग्राहः ग्रहिणी उद्ग्रहाणयः एव ग्रहिणी  
 स्वाहः अग्रिमिगणनेन नवार्थः परिगण-  
 मनेन कस्मान्नभवति ग्रहिणे पश्यति  
 हिमंवेते शृणोति ग्रामं गच्छतीति अना-  
 भियानात् अकारादन्तपरात्कर्मापप-  
 दविप्रतिषेधेन अकारादन्तपप-  
 दात्कर्मापपदाभवति विप्रतिषेधेन अ-  
 नुपपत्त्यावकाशः पचतीति पचः क-  
 र्मापपदस्यावकाशः कर्मकारः नगर-  
 कारः अदन्ताव उभये प्रामोति कर्मा-  
 पपदाभवति विप्रतिषेधेन अनुपपत्त्या-  
 वकाशः विलिपः वलिप कर्मापपदस्य  
 सपत्वाह उभये प्रामोति कर्मापपदाभ-  
 वति विप्रतिषेधेन अनुपपत्त्यावकाशः  
 तातः कर्मापपदस्य सपत्वा अर्थे उभ-  
 ये प्रामोति कर्मापपदाभवति विप्रतिषे-  
 धेन नैष युक्तो विप्रतिषेधः अनुपपदा-  
 स्तृतीयः एवलत्तृजचः तेषां गण-  
 कः मयथेवकः गावायते एवं कर्माप-  
 पदमपि वायेत कर्मापपदापितृतीयः  
 एवलत्तृजचः तेषां गण आः कः उ-  
 भयोस्तृतीययोर्गुणो विप्रतिषेधः अ-

नपपदस्यावकाशः लिप्यतीति लिप्यः  
 कर्मापपदस्य सपत्वा कर्मापपदस्य उभये प्रामोति क-  
 र्मापपदाभवति विप्रतिषेधेन नैष युक्तो वि-  
 प्रतिषेधः अनुपपदस्तृतीयः एवलत्तृ-  
 जचः तेषां गण कः मयथेवकः गावा-  
 यते एवं कर्मापपदमपि वायेत कान्तिगतिः मथे-  
 पवादा एकातिथीतार्थतश्चेव शः कवा-  
 धेयते कर्मापपदं नवाधिष्यते अनुपप-  
 दस्यावकाशः सप्तः सप्तः कर्मापपद-  
 स्य सपत्वा वदवासेदाये उभये प्रामोति क-  
 र्मापपदाभवति विप्रतिषेधेन नैष युक्तो वि-  
 प्रतिषेधः अनुपपदस्तृतीयः एवलत्तृ-  
 जचः तेषां गण कः मयथेवकः गावा-  
 यते एवं कर्मापपदमपि वायेत कान्तिगतिः  
 पुरस्तादवाग्रनेतरान्तिथीनायेत इत्येवम-  
 यं कः वाधिष्यते कपदेन वाधिष्यते शोसि-  
 कामिभक्ष्याचरिभ्यां गः एवं पदप्रकृतिः  
 सरत्वे च शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्यां ग-  
 वक्तव्यः एवं पदप्रकृति सरत्वे च वक्तव्यं मा-  
 सशीलः मासशीला शीलिकामि मासका-  
 मः मासकामा कामिभक्षि मासभक्षः मा-  
 सभक्ष्या भक्षिग्रचरि कल्याणचारा इति  
 क्षमिभ्यां च इति क्षमिभ्यां चतिवक्तव्यम्  
 सप्तप्रतीक्षाः सप्तप्रतीक्षा कल्याणादा

श्री  
 महा  
 भा-  
 ४००

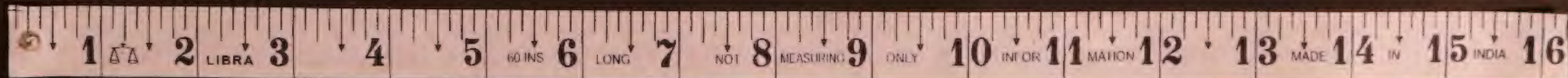




मः कल्याणक्षमः किमर्थमिदमुच्यते  
 र्वपदप्रकृतिसरत्वेचवक्ष्यामी ईकारश्च।  
 माभूदिति नेतदस्तिप्रयोजनम् ईह्येयां  
 संभक्षयति मां संतम्य भक्षो भवति सोमो  
 भक्षयते रच तदेतेन वद्वीहिः एवं न हि सि  
 हे सति यत्कर्मोपपदेषां मित्रज्जापयता।  
 चार्थः समानेष्टे केवलं विग्रहभेदाद्यत्र क  
 र्मोपपदश्च प्रामोति वद्वीहिश्च कर्मोपप  
 दस्तत्र भवतीति किमेतत्प्रजापने प्रयोज  
 नम् काटलावः काटानिलावासेति वद्वी  
 वीहिर्न भवति भवति वद्वीहिरपि मां  
 कामोऽप्य मां सकामः मां सकामकश्चि  
 वा न त्वेभो भिगमा नतिरे भवति श्रेयो।  
 भिगमोऽस्याः इति किं न हि श्रेयो भिगमेत्यत्र  
 भवति काटलावेऽपि च विग्रहाभावाच्च ज्ञाप  
 कस्य प्रयोजनं भवतीति नेषास्तिग्रहः का  
 टानिलावासेने अज्ञादायेति च कृतो वि  
 त्तयच्छेदमि अज्ञादाय इति च कृतोऽययः  
 दमिरेष्टयः अज्ञादायान्नपतयेय आहति  
 मज्ञादीहृत्वा आतो न कवियोऽसर्वत्र प्रसा  
 रिभ्योऽः कवियोऽसर्वत्र प्रसारिभ्यो ओवका  
 यः वृत्ततः किमुच्यते सर्वत्र इति अमज्ञादि।

श्री.  
 महा  
 भा  
 ५७८

नावश्यमिहैव कान्यत्र आहः प्रवृत्तः।  
 ति केहि संप्रसारणाप्रसंगः केहि संप्रसा  
 रणाप्रसंगेन संप्रसारणोक्तते संप्रसारण  
 पर एव ते चोवशादेशः आह वश्येन रूपे।  
 स्यात् सतर्हि वक्तव्यः न वक्तव्यः अस्तत्र सं  
 प्रसारम् संप्रसारणोक्तत आकारलोपः  
 तस्यातिवद्वाङ्मवशादेशेन भविष्यति।  
 एव ते कृतेशामोति एवं तर्हीदमिह संप्र  
 थार्थ आकारलोप क्रियतोऽर्थावमि।  
 ति किमत्र कर्तव्यं परत्वाकारलोपः  
 नमिष्यति अंतरंगतात्पूर्वतं प्रामोति प  
 रंतर्हि वापि दागवलीया भवतीत्याक  
 रलोपो भविष्यति एवं तर्हीदमिह संप्र  
 थार्थ आकारलोपः क्रियतोऽसं प्रसारणा  
 मिति किमत्र कर्तव्यं परत्वाकारलोपः।  
 पः निर्ये संप्रसारणो कृतेश्चकारलोपे  
 प्रामोत्य कृतेश्चकारलोपोऽपि निर्यः क  
 ते संप्रसारणो प्रामोत्य कृतेश्च प्रामोति शु  
 निर्यश्चकारलोपः न हि कृतेश्च संप्रसार  
 णो प्रामोति अंतरंगो हि पूर्वतं ते वायने  
 यस्यालक्षणो तरेणानिमित्तं विद्वन्नेत  
 दनिर्णयं न च संप्रसारणमेवाकारलोप

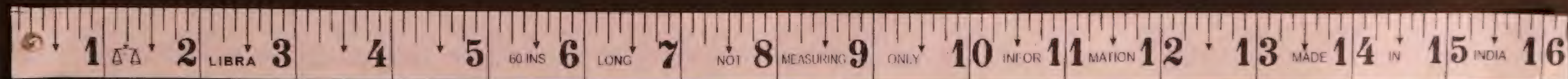




स्थानिमित्तविहन्ति अवशं लक्षणांतरैः  
 एवं प्रतीक्ष्य उभयोर्निरयोः परत्वादा  
 कारलोपः आकारलोपकृते संप्रसार  
 णम् एवमपि नमिथ्याति यो नादिष्टाश्च  
 एवं स्तम्भविधिप्रतिष्ठानिवद्भावः आ  
 दिष्टाश्चैषाचः एवैव भवतीति एवं तर्ह्य  
 कारलोपस्यासिद्धत्वाद्वादेशेन भवि  
 ष्यति इहापि तद्विहकारलोपस्यासिद्धत्वा  
 द्वादेशेन न्यात् जहः वतः तह्युः  
 अस्त्यत्र विशेषः अकृते ज्ञेयत्वे एवं भव  
 ति इदमिह संप्रथार्यम् आत्तं क्रियतां  
 एवं मिति किमत्र कृतं यम् परत्वात् एवं  
 तेन सिध्यति अंतरंगत्वादात्तं न प्रामोति  
 एवं तद्दीर्घमिह संप्रथार्यमात्तं क्रियतां स  
 प्रसारणमिति किमत्र कृतं परत्वादात्तं  
 तं संप्रसारणं कृते णात्तं प्रामोत्य कृते पि  
 प्रामोति आत्तमपि नित्यं कृतोऽपि संप्रसा  
 रणप्रामोत्य कृते पि प्रामोति अनित्यमा  
 त्तं न हि संप्रसारणकृते प्रामोति परत्वा  
 त्त्वं तेन भवति तयम् यस्यालक्षणांतरैः  
 निमित्तविहन्ते न तद्विहन्ते न च संप्रसा  
 रणमेवावस्थानिमित्तविहन्ति अवशं

श्री  
 महा  
 भा  
 ५२५

लक्षणांतरैः एवं प्रतीक्ष्य उभयोः नि  
 रयोः परत्वादात्तं एवं तद्विहन्ते यो गवि  
 भागः करिष्यते संप्रसारणात्परः एवैव  
 भवति ततः परः परः संप्रसारणात्  
 वैव भवति किमर्थमिदं अकृतश्रमे  
 एवं यथा स्यात् ततः पदात्तादिति पर  
 इत्येव इहापि तद्विहन्ते एवं स्यात्  
 आहः प्रकुरति अस्त्यत्र विशेषः आका  
 रतलक्षणाः कविधिः तेनानेनावस्था  
 मात्तं प्रतीक्ष्य लिट्पुनरविशेषणया  
 तमात्राद्विधीयते नित्यं संप्रसारणोपायः  
 द्वाणीदांगेन एवं यथादिष्टाश्चः ए  
 वं स्तम्भविध्यातिवत्तं हि प्रोवाचमगवा  
 न कात्यावनस्तेनापि सिद्धिर्यास्त ओ  
 आतः कोलिगैर्नजः एवं सिद्धाद्वास्त  
 णासति सपिण्यः सपिण्याभावेव स  
 पिण्यश्च भावेवेति वक्तव्यं इहापि य  
 णा स्यात् आत्तस्यावर्तते प्रोनात्तः  
 शालभ्यात्तः ततद्विहन्ते यम् न वक्त  
 यम् योगविभागः करिष्यते आतो  
 नुपसर्गको भवति ततः सपि सपिच  
 आतः को भवति ककेनपि वति कक्यः





श्री  
महा.  
भा.  
षट्-

छंदसो गृहणम् यात्रालाणीसराणीभवति नैनो  
 देवः पतिलोकेनयति यात्रालाणीसराणीभवति  
 नैनो देवः पति लोकेनयति हरतिः श्रवप्रकरणे  
 शाक्ति लोमलंज शक्तिं तो मरचट चट्टी धनुष्य  
 हेरुप संख्यानम् श्रवप्रकरणे शाक्ति लोमलंज  
 शक्ति शक्तिं तो मरचट चट्टी धनुष्य हेरुप संख्यानम्  
 कतेव्यम् शाक्तिग्रहः शाक्ति लोमल लोमलग्रहः  
 लोमलग्रहः श्रुश श्रुशग्रहः श्रुश श्रुशः श्रुश  
 ग्रहः श्रुश तोमरः तोमरग्रहः तोमरचट चट  
 ग्रहः चटचट्टी चट्टीग्रहः चट्टी धनुष्य धनुष्यग्रहः  
 सूत्रेव धार्यथे सूत्रेव धार्यथे ग्रह उपसंख्यानम्  
 सूत्रग्रहः योद्दिसूत्रेव धार्यथे सूत्रग्रहः सभव  
 तिल्लभकणयोर्गमनयोद्दिसूत्रेव धार्यथे सूत्रेव  
 तिल्लभकणयोरिति वक्तव्यम् तिल्लभकणयोर्गमनयोद्दिसूत्रेव  
 धार्यथे सूत्रेव धार्यथे ग्रह उपसंख्यानम्  
 शाः शीवटः शंभवः रस्यावकाशः श्राडकरः पिं  
 करः शीकरानामपरिव्राजकशंकरो शक्तिनिका  
 नन्दोलातस्यामुभयं शोभति यत्नं गः स्यात् या  
 त्रग्रहणसामर्थ्यात् जेव भवति कुणानवाहवस्य  
 मैषाशंकरा शंभारा राधाग्रहणातिः श्राडकमात्र  
 स्पेष्टप्रयोगः अधिकः पाश्यादिष्टसंख्यानम्





पाश्चादिपुष्पसंख्यानं कर्तव्यम् पाश्चादशयः पृष्ठ  
 शयः उरशयः दिवसद्वयं वृत्तिवक्रयम् पा  
 दिवसद्वयः उरानादिष्टेष्टिवक्रयम् उर  
 नशयः अर्धमर्थशयः गीरोरुक्तमि गिरात्रय  
 पदे कृत्स्नैवक्रयः गीरोरुक्तमि गिरात्रय  
 तोवा तोदितोवा पुनरेव विद्यति यथा लोमश  
 स्तथा गिरिणः वरेषु इदं कस्माच्च भवति कुंदाश्च  
 रति पांश्चालोचरतीति अधिकरण इति वर्तते क  
 र्माण्यपि वर्तते तत्र कुतपतदधिकरणे भवि  
 ष्यति न पुनः कर्माण्यतिवरेः भित्ताग्रहणं करो  
 ति तज्ज्ञापयत्याचार्यः न भवितिकर्माण्यतिदिवा  
 विभा कियत्र द्रुष्टुं कृत्वा जोजिधानम् कियत्र द्रु  
 ष्टुं कृतः अन्विधानं कर्तव्यम् किंकर किम् यत्  
 यत्करायततत् तत्करायतत् वक्रवक्रकशस्तत्  
 स्तवशाकृतो व्रीहिः वत्सयोः व्रीहिवत्सयोरिति  
 वक्रयम् स्तवकारिव्रीहिः शाकृत्कारिवत्सः फ  
 लेग्रहि आत्मभरिति किंनेपातोत्तमात्तनोमम्  
 भ्रजश्च इन् अत्यल्पमिदं मया ते भ्रजः कृत्यात्  
 तोनेच भ्रजः कृत्यात्तनोमम् चेति वक्रयम् ।  
 कृतिभरिः आत्मभरिश्चरितियथमस्य वत्सवः  
 यनेः वत्सवशप्रकरणे वातशुनीति लशवेष्ट  
 धेइतदजहातिभ्यः वत्सप्रकरणे वातशुनीति  
 लशवेष्टुप्रजधेइतदजहातिभ्य इति वक्रयम्

श्री.  
 महा.  
 भा.  
 ४८।

वातमजाः रगाः वातशुनीति धयः शुनीति ला  
 तिले तदः तिलशवशवेजहाः रगाः नासिकास्त  
 नेधटः स्तनेधोरुक्तमि वक्रयम् स्तनेधयः ततः स्त  
 होधोश्च धेटश्च वक्रयम् मधिन्यमः मधिययः  
 मृत्युल्यनिदमुच्यते नासिकानारी मधिवृदीवरी  
 धितिवक्रयम् नासिकेधमः नासिकेधयः ना  
 सिकानारी नादिधमः नादिधयः नादिमधिमधिम  
 धमः मधिययः मधिवृदिधमः वृदिधयः व  
 दीवरीवरीधमः धियवत्सव प्रकरणे गमेस्य  
 पुष्पसंख्यानम् वत्सप्रकरणे गमेः सुष्पुष्पसंख्या  
 नम् कर्तव्यम् मितंगमः मितंगमाहस्तिनीविहा  
 य सोविहच विहायसः विहइत्ययं वाटिशोवक्र  
 यः वत्स विहयमः वत्सरित् वत्सरिटक्रयः  
 विहग रेव विहायसः विहइत्ययं वाटिशोवक्रयः  
 विहगः मृत्युल्ययं उपप्रकरणे सवेत्रयत्रगयोरुप  
 संख्यानं कर्तव्यम् सवेत्रगः यत्रगः उत्रे सेलो  
 यश्च वक्रयः उरगः मउरोरधिकरणेशोवक्रयः  
 मुराम इराम निसेदिशोवक्रयः निगोः इप्रक  
 रणेष्वपि दृश्यते मृत्युल्यपि दृश्यते भवतीति वक्र  
 यम् ततस्तु गारागः मृशुतेयावदत्रावशमगः  
 धमते गुरुत्स्यगः आशिविहनः दारावाहनोत्त  
 त्यस्यचः संज्ञायाम् दाराउपपदे आइ पूर्वोत्त ।  
 हेते मृशवक्रयः मृत्युल्यचरोवावक्रयः वावी  
 वाटः वावीवातः कर्माण्यमिधे कर्माण्यप्येदे

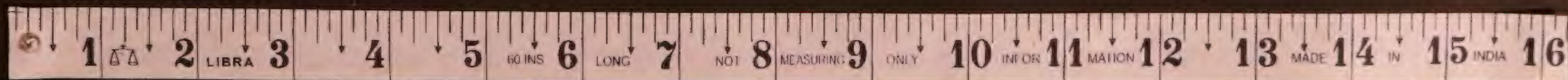




संसर्वादेतेरावक्रयः श्रेयस्य चरोवावक्रयः व  
 णे संघाटः दणं संघातः परं संघातः लक्षणकथमि  
 देविज्ञायते लक्षणकथमिदेविज्ञायते लक्षणक  
 नेविज्ञाहोसित लक्षणवतिकर्तरीति किंवातः य  
 दिविज्ञायते लक्षणकतेरीति सिद्धं जायते सिल  
 कालकः पतिव्रीलेवेति जायाघोत्राहणाः पति  
 द्वाहवलीति नसिद्धाति अथविज्ञायते लक्षणव  
 तिकर्तरीति सिद्धं जायाघोत्राहणाः पतिव्रीहव  
 लीति जायाघातिलकालकः पतिव्रीलेवेति न  
 सिद्धाति अस्तुलक्षणकतेरीति कथं जायाघोत्रा  
 हणाः पतिव्रीहवलीति अकारो सत्वथायः जायाघः  
 अस्मिन्नस्ति सोये जायाघः पतिव्रीहवलीति नसि  
 ध्वाति अस्तुलक्षणवतिकर्तरीति कथं जायाघ  
 लिलकालकः पतिव्रीलेवेति अमनुष्यकर्तृक  
 इत्येव भविष्यति अमनुष्ये अणिकर्तृक इति  
 वक्रयम् इह मा भूत नग २ चातो हली यय प्रभा  
 कर्तृक इत्युच्यते शशीव्रीणाऊ निरिति नसिद्धाति  
 अस्तितसमनुष्यकर्तृक इत्येव कथं नगरातो  
 हली हस्तुल्लोवक्रलमित्येव मंत्राण भविष्यति  
 पाणिच राजव उपसंख्यानम् राजस उपसंख्यानं  
 कर्तव्यम् राजवः आवा सुभवः एवनेचिप्रतिषेध  
 नथं के लुटा एव नो विज्ञेयात एव निचिप्रतिषे  
 धो नथं कः किं कारणम् लुटा एव नो विज्ञेयात  
 एव नामुक्ते लुटा भवितव्यम् नचैवास्ति विशेषः

श्री  
 महा-  
 भा-  
 ४८२

अंत्युपपदे लुटः द्युनोवातदेव रूपं सप  
 व स्वरः अथमास्ति विशेषः लुटिसती कारिण  
 भवितव्यम् एव नि सति न भवितव्यम् एव  
 पिसति भवितव्यम् एवेहि सो नागाः पठेति न  
 न सती ककु एव स्वरुणतलनामप संख्यानमि  
 ति अयंतद्विविशेषः एव नि सति नित्यसमासेन  
 भवितव्यम् उपपद समासोहि नीत्यप्रमासः ।  
 अंतं गति संज्ञं भवति ती मथं तर्हि प्रतिषेधो  
 वक्रयः एव नि सति समा भवितव्यम् लुटिस  
 तिन भवितव्यम् सुमथं मिति चेत्त्राय यत्वात्  
 सुमथं मिति चेत् तत्र किं कारणम् अथ यत्वा  
 त अन्वयस्य सम्यक्ते अंतं वाच्य संज्ञं भव  
 तीति उन्नयते उन्नयते तर्हि प्रतिषेधो वक्रयः  
 कर्तृभिः एव सखकजौ अथ वा विन्येव आ  
 द्या भविता अथे रानी मने न स क्रेता ह्रीलिका  
 इत्येति धीयते सोत्रकस्मात् भवति रुदिशब्द  
 प्रकारात्ता ह्रीलिकाः नच ऊति शब्दा गतिभि  
 विशेष्येते नहि भवति देवदत्तः प्रदेवदत्त इति  
 कर्तृभिः किं मथं विलुब् इकारादिः कियं  
 ते नन् लुटि तेवोच्यते तत्राय मण्यथः स्वार्थं  
 अकारो न कर्तव्यो भवति इत्येव इकारादित्वम् ।  
 दान्ता कर्तृभवः भवते रुद्रात्तादिकारादि  
 त्वं भविष्यति इदेतर्हि प्रयोजनम् एवियं किं





यते तत्रवत्तेकतेसंदेहः स्यात् किंदावेदेनिसे  
देहमात्रमेतद्वति सर्वसंदेहेषुवेदमप्यतिष्ठते  
वात्मानतोविशेषप्रतिपत्तिनदिसंदेहादल  
हणमिति विदित्वात्मास्यासः नजस्तस  
सिद्धयर्थमिकारादित्वमित्ताव इतद्विप्रयोजने  
हृत्कोकोसोषावीदयश्चेत्यसमेयथास्यात्  
पतदपिनास्ति प्रयोजनम् अज्ञमपीतिहृत्यो  
षावदोक्तमविष्मति नसिद्धयितलक्षणमिति  
परोक्तयोः अतएवोक्तस्येवेति अथवासिडे  
त्वत्पिषत्तम् सत्त्वसासिडत्वादिसुखेवभव  
ति उदात्तत्वादवः सिद्धमिकारादित्वमित्तावः  
नजस्तसुरसिद्धयर्थमिकारादित्वमित्तावः स  
षाउदः किंमर्थानकारः स्वरायः नितोत्पा  
दिउदात्तत्वेयथास्यात् नैतदालिप्रयोजनम्  
पकात्प्रायविधीयते तत्रनार्थः स्वरायेनन  
कारेनानुबंघेनयत्नयनेकात् दृष्टीतिवत्  
त्येतत् दृष्टेदिवंवनमोदात्तत्वेचनिपात्य  
तइति विशेषणार्थस्तदि कुविशेषणार्थः  
नार्थः किन् प्रत्ययस्यकारि किन्प्रत्यय  
स्यकारित्वमाणिसेदेहः स्यात् किंवेष्टप्रय  
यः किंचेतिसेदेहमात्रमेतद्वति सर्वसंदे  
हेषुवेदमप्यतिष्ठते वात्मानतोविशेषप्रति  
पत्तिः नदिसंदेहादलक्षणमितिहिप्रत्यय

श्री.  
म हा.  
भा.  
४८३

तिवात्मास्यामः अतिगृह्यभुगीति  
किंनिपात्यते दृष्टेदिवंवनमोदात्तत्वेच  
निपात्यते न्यदादिषु किमर्थानकारः स्वरा  
यः नितोत्पादकात्तत्रयथास्यात् नैतद  
लिप्रयोजनम् नकाराणांषुसुरः सिद्धः  
विशेषणार्थस्तदिभविष्मति यविशेषण  
र्थेनार्थः कनकुरवितिहृत्यमाने याविका  
मृत्वापिप्रसज्येत दृष्टेः समानान्ययोश्च  
यमात्मानम् दृष्टेः समानान्ययोश्चोपसं  
ख्यानेकतेयम् सदृक सदृशः मृत्वादृक  
मृत्वादृशः कृदर्थोपपत्तिस्त कृदर्थस्त  
नोपपद्यते दृष्टेः कतेरिप्रामोति इवाथेत  
तद्विजः इवाथेतस्तद्विजः सदृवायंतादृक  
मृत्वादृवायमन्याधक मृत्वायुक्तपवात्र  
कृदर्थः कर्मकर्तृयत् तस्मिन्नेवप्रयत्तिमो  
यं सदृवदृष्टमानस्तमिवात्मानमप्यतिता  
दृक मृत्वादृवेरप्यतितायमन्युद्वह  
पुष्मानः मृत्वाभिज्ञत्वानेपपत्तिमन्यहो  
ति सत्त्वदिप्र सदादिषुसुदृढाणामभवती  
ति सदादिषुप्रदणकतेयमेकते होतवे  
दिषत् मृत्वादिदंशणमत नतहीदानीम  
पसर्गोपीदिवक्तव्यम् वक्तव्यंकिंप्रयो  
जनम् ज्ञापकार्यम् किंताव्यम् पतेत्ता



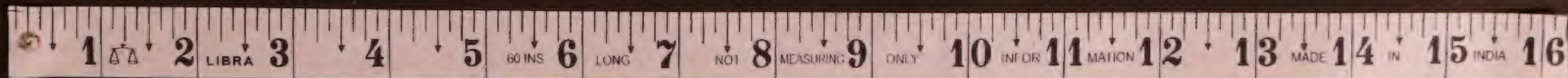


पयत्पाचार्यः अन्यत्रसुप्रहणउपस  
 गेप्रहणेनभवतीति किमेतस्यसापने  
 प्रयोजनम् वटःसुप्रहणसंगप्रहणंवा  
 दितम् तत्रवक्रव्यंभवति अदोनत्रेक  
 येच किमर्थमित्मुद्यते नम्रदोनत्रे  
 तेवसिद्धेनसिद्धेति वटसीत्येतदुच्यते  
 ते भाष्ययोयमारम्भः एवंविद्वेदयोगे  
 वटोप्रहणंनिवृत्तम् तच्चापश्यनिवर्त  
 म् आमात तस्यात इत्येवमर्थम् अतउ  
 त्रंरपठति अदोनत्रेकव्यप्रहणंक्रियते  
 व्यसत्रपनिवृत्तार्थम् वासत्रूपोमाभूति  
 ति मंत्रश्चोच्चतत श्वेतवहादीनांउमवक्र  
 व्यः श्वेतवांड्रःपटस्य पटस्येतिवक्र  
 वाम् इहमाभूत श्वेतवाये श्वेतवाहः  
 किंप्रयोजनम् उयथास्यात क्रियते  
 वंथनिपातनम् अथवाः श्वेतवाःपु  
 रोमहाश्चेति आतश्चर्वथम् उवथ।  
 शाः ॥ शुभस्यसामान्येनजः सिद्धः

श्री.  
 म हा.  
 भा.  
 ५८५

नतस्यनिपा  
 ननंक्रि  
 यतेत

नवक्तव्यं अवश्यंनहुक्तव्यंदीर्घार्थम् ने  
 तदस्तिप्रयोजनेसिद्धमेवदीर्घत्वम् अत्र  
 संतस्यचायात्तोरितियत्रेननसिध्यति  
 तदर्थमहुचतेननसिध्यतिसंबुद्धोहेउ।  
 कथणाः इतिनतहीदीनीउमवक्तव्यः व  
 क्तव्यश्चकिंप्रयोजने उक्तार्थम् अतवा  
 भा अतवाभिः स्याः कच किमर्थस्यः  
 ककिपावच्यतेनकिंप्रसिद्धेतेभ्योपिद  
 श्यनइति कश्चात्तानुपसर्गकइतिनसि  
 ध्यति विशेषदितः कः सामान्यविहित  
 क्रियवायते वासत्रूपोमाभूतिमवि  
 ध्यति इदंनहिंशस्यः शस्यः उक्तमेत  
 त शमिसंज्ञापायातप्रहणोक्तोहे।  
 त्वादिप्रत्ययतिषेयार्थमिति सयथेवा  
 चदेवायतेयवककिपावपिवायेतसा  
 प्यजाता सपीतिवर्तमानेपुनःसप्रशह  
 णाकिमर्थं अत्रपसरीइत्येवतदभूतइ  
 देसस्मादेयथास्यात प्रत्यासारिण्यः उ  
 दासारिण्यः गिनिथोसाथकारिण्य  
 पसांखाने गिनिथोसाथकारिण्यप  
 सांखानेकर्तव्य साथकारी साथदायी  
 वस्तुगिनिवदइपसांखानेकर्तव्य वस्तुवा

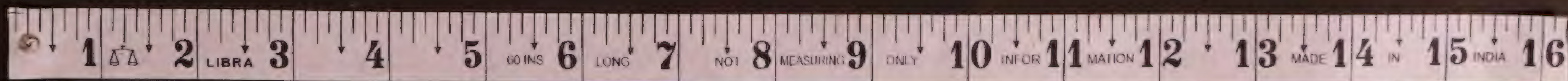




दीनावदंति ब्रूते के सदाहरणं अथाह  
 भोजी किं योऽथाहं भुक्ति सा अथाह भो  
 जी किं वयः पदासावथाहं न संकेतदा  
 सवतलोपः स्यात् तद्यथास्थालीयदा  
 नति एति तदा सवतलोपो भवति एव  
 तद्विहितेन समस्य भविष्यति नथा  
 ह भोजी अथाह भोजीति नैव शक्यं स  
 रद्विदोषः स्यात् अथाह भोजीत्येव स्वरः  
 प्रसृत्यत अथाह भोजीति चेष्टते एव त  
 हिनैवायं भुक्तिप्रतिषेधवाचिना सम  
 यमसमासः न भोजीथाहमेति सतस्य स  
 मर्थः समासोक्तव्यः यद्यपि वक्तव्यः  
 अथैव न हि बह्विप्रयोजनानि अस्म्यै  
 पश्यन्ति सुत्यानि प्रमुन्योयाः श्लोकः  
 अथाह भोजीवात्ताः सृष्टं प्रमुन्यै  
 ति आत्ममाने आत्मग्रहण किमर्थं य  
 माने माभूत् क्रियमाणीवाप्यात्मग्र  
 हणपरमाने प्रामाणिकिकाराणां आ  
 त्मनश्नीयं कर्तृरिषटीमानश्चकारो  
 भावे सययेवात्मानं मन्यते अथापि पर  
 म आत्मन्येवासा मानो भवति आत्मव  
 र्ति कर्मणि षटी कर्तृकर्मणाः कृति

श्री.  
 महा.  
 भा.

तीननुचकर्तयपिवैयतेनैविविधीयति  
 तत्र कृतयतन कर्मणि भविष्यति न पुनः  
 कर्तरिति एव तद्वि कर्मकर्तृरिव कर्मक  
 र्तरिवेति वक्तव्यं ततद्विचेक्यं न वक्त  
 व्यं आत्मनश्च कर्मणि षटी कर्तृकर्म  
 णाः कृतीति ननु चोक्तं कर्तयपिवैयते  
 नैव विधीयते तत्र कृतयतन कर्मणि भवि  
 ष्यति न पुनः कर्तरीति आत्मग्रहणासा  
 मप्यात् कर्मणि विहास्यते एवमपि कर्म  
 कर्तृग्रहणं कर्तयम कर्मादिशेषगण्या  
 स्यात् एतन्माभूदिति कश्चाद्विशेषः  
 यकोवाप्यनोवायकि सत्यतोदात्तत्वेन  
 भवितव्यम् एतन्मत्तदात्तत्वेन एतन्  
 यिसत्यतोदात्तत्वेनैव भवितव्यं कथं त  
 शः स्वरः एतन् स्वरवाधियतमनेषिष्ट  
 साकं तः स्वरः प्रामाणि आवाये प्रवृ  
 त्तितापयति सति षिष्टापि विकरणास्  
 रः सार्वथात्तकस्वरं न वाधत इति यदये  
 तासैः परस्परं सार्वथात्तकस्यानुदात्त  
 त्वेनास्ति लुसार्वथात्तकपतत्तापक  
 स्यात् नैवाह अविशेषेण तापकम्  
 ॥ ॥ इति श्रीमद्भगवत्पतंजलि





मुनिविरचितेयाकरागमसभाष्येनृती  
 यस्याध्यायस्यद्वितीयपादेप्रथममाह  
 कम ॥ ॥ ॐ नमः शिवाय ॐ शो  
 षाय नमः भूते भूतश्च्यते कस्मिन् भू  
 ते काले न वै कालाधिकारोस्ति एवेत  
 द्दियात्तारिति वर्तते यातो भूते यातवै  
 शाब्दः न च शाब्दस्य भूत भविष्यद्वर्तमान  
 तायासंभवास्ति शब्दे प्रसंभवादर्थे का  
 र्यवित्तास्यते कः पुनर्यावर्थः क्रियाया  
 भूतायाय येव नित्यायामितरेतराश्रयत्वा  
 त् अप्रसिद्धिः काश्चितरेतराश्रयता भूत  
 कालेनायं शब्देन निर्देशः क्रियते निर्दे  
 शात्तरकाले च भूतकालतात्तदेतदितरेत  
 राश्रये भवति इतरेतराश्रयाणि च न प्रका  
 ल्यते अथ यन्निर्देशात्सिद्धं अथ यत्ताशा  
 ह्येन निर्देशः करिष्यते अर्तमाने अभवि  
 ष्यतीति सतत्तत्तत्ताशाब्देन निर्देशः क  
 र्त्तव्यः न कर्त्तव्यः अथ यमेव भूतेशब्दः नै  
 वा भवते निष्ठा कथमयं विभक्तिस्वर  
 प्रतिरूपकाश्च निपाता भवेतीति निपा  
 तसंज्ञानिपाताद्ययमित्यवयवसंज्ञा अथा  
 पि भवते निष्ठा एव मयमेव कथम् न च

श्री.  
 महा.  
 भा.

तीत्ययमिति कश्चनयेति एतौ कालवि  
 शौवर्तमान भविष्यतोऽसंभावतो भूत एव व  
 र्तते यदि तद्दिनयेतीत्ययं न वा तद्दिना  
 नस्यान्यत्राभावात् न वा भूताधिकारेणा  
 धः किं कारणम् तद्दिनात्स्यान्यत्राभावा  
 त् ये येने इतः इतरं प्रत्ययाणि घते एतेषां  
 तौ कालविशेषौ न विद्यन्ते वर्तमान भवि  
 ष्यतोऽसंभावतो भूत एव वर्तते अत उत्तरं यदि  
 ति भूताधिकारस्य प्रयोजने कुमारवार्त्तापी  
 ष्वच्चात्तावहा विद्मालः सन्वानः सन्वतः स  
 षोषोनेहाग्रिमादधानस्य कुमारवार्त्तापी  
 ष्वच्चातीति भविष्यद्वर्तमानार्थः इतरथा हि  
 ब्रह्मादिनियमसिद्धकालेषु निवर्तकास्या  
 तः सन्वानः सन्वतो यत्तसंयोगेन निपसिद्ध  
 कालेषु शातापवादो मा भूत् स्वप्नोषोनेहा  
 ग्रिमादधातस्येमेवायत्र ब्रह्मभूताः कि  
 मर्थं ब्रह्मादिप्रवृत्तेः किं पविधीयते न कि  
 मर्थं भोषादिप्रवृत्तस्येव सिद्धम् ब्रह्मादिषु  
 हन्तेः किं च चनं नियमार्थम् निवृत्तार्थं य  
 मारंभः ब्रह्मादिष्वेव हन्तेः किं पयथा स्यात्  
 किमविशेषोनेत्याह उपपदविशेषे एतस्मि  
 न्निशेषे अथ ब्रह्मादिप्रवृत्तेर्गतिना भवि



नच नभविनयं किंकारणम् अभ्येतो नित्य  
 मात वलादिष्वेव हेतुः किञ्चिदिति किंचेवच  
 ह्यादिष्विति तथा चोत्तरस्य वचनायः एवं  
 कृतोत्तरस्य योगस्य वचनायः उपपन्नो भवति  
 वदन्ते कुरुतीति योगात् हा पितृहा भ्रातृ  
 हा नच भवति अस्मिन्नातः कर्मणि कृत्स्नि  
 तइति वक्तव्यं इह मा भूत धान्यविक्रयः अ  
 मेवपि अयेभ्यापि दृश्यत इति वक्तव्यं इह  
 पियथा स्यात् अवा उवा पयिवा नित्य  
 नित्यायामितरेतराश्रयतादप्रसिद्धिः नित्या  
 यामितरेश्रयतात अप्रसिद्धिः का इतरेतराश्र  
 यता सतोः कृत्वतोः संज्ञायामवितस्य चा  
 संज्ञयावत्कृत्वत् यदि प्रत रिहैव नित्यासं  
 ज्ञाश्रयेत कृत्वत् भूतेततो नित्या नित्यासं  
 च भाष्यते तदेतदितरेतराश्रयं भवति इतरे  
 तराश्रयाणि च न प्रकल्प्यते हि वा कृत्वत्त  
 ह्याम हि वा कृत्वत्त गृहणं कर्तव्यं भव  
 ति कृत्वत् भूते कृत्वत् नित्येति यदि प्रत  
 रिहैव नित्यासं ज्ञाश्रयेत कृत्वत् भूतेततो  
 नित्या नित्यासं ज्ञावत्कृत्वत् नित्येति भवतः  
 किं कृतं भवति हिः कृत्वत्त गृहणं कर्त  
 व्यं भवति एवमतिवा विनिवक्तव्यं स्यात् व

श्री  
 महा  
 भा

द्यति ह्येतत् नौ स रिति वचनमसंसेगार्थ  
 मिति असेसक्तयो भूतेन कालेन नित्यासं ज्ञा  
 यथा स्यात् त्रिमिदामित्रः त्रिलिदा द्वि  
 लः यदि पुनरदृष्ट्युतावेव कृत्वत्त गृही  
 तानि नित्यासं ज्ञाते नैव शक्यम् दृष्ट्युत  
 यो न स्यात् त्रिमिदामित्रः तस्या नैव शक्य  
 न वेदेवम हिः कृत्वत्त गृहणं कर्तव्यं इत  
 रेतराश्रयं वा भवति नैव दोषः इतरेतराश्र  
 यमात्रमेतद्वदन्ति सर्वाणि चेतरेतराश्र  
 याण्येकत्वेन परिहृता नित्येति हेतुनित्यश्रव  
 द्यदिति नेदत्तत्पमयोरितरेतराश्रयैः न  
 हि संज्ञानित्या एवेत हि भाविनी संज्ञा वित्ता  
 स्यते तथ्या कश्चित्त्रेवायमाह अस्मत्  
 त्रस्य शादकवयति सपश्यति यदि शादको  
 नवानयश्चेति विप्रतिषिद्धम् भाविनी त  
 त्वलत्पसंज्ञाभिप्रक्षममत्तवानवाय  
 स्मिन्नेषादक इत्येतद्वदन्तीति एवमि  
 हापि ता भूते काले भवतः ययोरिति नित्य  
 तयो नित्येतेषा संज्ञा भविष्यति अदिकर्म  
 णि नित्या आदिकर्मणि नित्यावत्तया प्र  
 कृतः कर्तृवत्तइति किं पुनः काराणं  
 सिध्यति यद्वा भवेत्तथै यद्वा भाष्यते भवे





श्री.  
महा.  
भा.

न्यायार्थे प्रकृतः कंददेवदत्तः प्रकरोति कंद  
देवदत्त इति न्यायन्यायपर्वगतं न्यायार्थं  
वाभूतकालता कृतः शायपर्वगतं आदि  
शायकः पञ्चनामन्यायोभूतकालः या  
इकिंचिदप्यवहन् दृश्यते वाचायतन्याम  
वाचायतन्याभाष्यते प्रकृतः कंददेवदत्तः  
प्राकाशीकंददेवदत्त इति किंशक्यतयते  
शक्यः प्रयोक्तृमित्रतो न्यायोवाभूतकाल  
नतानावशंप्रयोगादेव क्रियाणामेयमत्यं  
तापरिदृष्टाश्रवमातगम्याश्रवकापिरीभूता  
तिदृष्टयित्तम यथागर्भातिनिर्दिष्टः सोमो  
नयेन शब्देनाभिसेवयते तावतितावतिय  
रिसमाप्यते तयथाकश्चित्प्रादुर्लभप्रजि  
गमिषुः एकमहरीताह इदमयगमिति  
नचतावदस्यजि क्रियापरिसमाप्ताभवति  
यनगतंतदभिसमीक्ष्यतत्प्रज्यते इदमय  
गतमिति पञ्चमिहापियतत्कृतंतदभि  
समीक्ष्यतत्प्रज्यते प्रकृतः कंददेवदत्त इति  
यदाहिवेणिकानः कंदोभिसमीक्षितो  
भवति लिटः कान्नाकसुश्च किमर्थं  
कानचक्रमावावचने कानमक्रमावावच  
ने कंदसिति शोदशनात् कानचक्रमावा

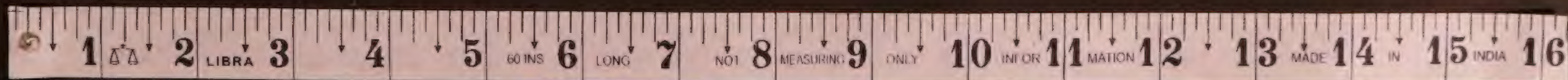
वचने क्रियते कंदसिति शोदशनात् कंद  
सिद्धिति शोदशनात् कंदसिद्धितिः पिटा  
श्रुते अहसूर्यमुभय ददृश अहयावाए  
थिवीश्रुततान नवानेन विहितस्यादेशव  
चनात् नवेतस्योजनमस्तिकिकाराणाम  
अनेन विहितस्यादेशवचनात् अस्तनेन  
विहितस्यादेशः केनेदानीं कंदसिद्धिति  
मालिः अवागमविषयतिष्ठति कंदसि  
लटलिटश्चनेन तदेतद्वावचन तिष्ठतता  
वत्स्यास्यासिद्धिं अथकिंकरणा किमर्थम्  
न असंयोगाल्लिटकिंदिशुवसिद्धिं किंकर  
णासंयोगात्ताथ किंकरणा क्रियते स्या  
गाताथ संयोगात् प्रयोजयति त्वस्य  
हवथानस्योदसी त्वमगावावहवथाना  
अरणा अज्ञेः याजिवातिनि क्वादसोका  
नचक्रसौलिउचकंदसिसावथानकमपि  
भवति तत्रसावथानकमपि न्दिद्ववती  
ति रिजवमुपयालायाभविषयति त्रैका  
शतगुणप्रतिषेधविषयगुणाश्रयते स  
यथेवेहप्रतिषेधभायित्वागुणाभवति तत्र  
तः तैरुति। एवमिहापि श्रुतं तिती  
तीव पुनः किंकरणात्यतिस्थिते भा



भाषायां भाषायां सदादिभ्योवालिङ् भाषा  
 यां सदादिभ्योवालिङ्कृत्यः किंप्रयोजने  
 तद्विषये लटो निवृत्त्यर्थम् तस्य लिटो वि  
 षये लटः अतिवृत्तिर्यथा स्यात् उपसर्गिवा  
 न्कोत्सः पानिनिम् उपसर्गत् अनयत्  
 तत्परोक्षयोश्चालिङ्कृत्यः उपसर्गिवा  
 न्कोत्सः पानिनिम् उपसर्गत् अयास-  
 साद अपवादविप्रतिषेधादितयोर्भाटः  
 उपवादविप्रतिषेधादितो स्याताम् को।  
 लटलिटौ तस्य कसुरपरोक्षेति नित्यम् त  
 स्य लिटो भाषायां कसुरपरोक्षे निति मि-  
 ति वेक्तव्यम् अपरोक्षप्रमाणार्थः तस्य  
 कसुरनित्यमित्येव केनेदानीं लिटः परोक्षे  
 अवागभविष्यति परोक्षे लिङित्येतेन त  
 तद्विषये अनवृत्तिः करिष्यते भाषायां  
 सदादिभ्योवालिङ्कृत्येति लिङ्कृत्यसंभ-  
 वति अनुवृत्तनिलट्भवति भाषायां सदा  
 दिभ्योवालिङ्कृत्येति लिङ्कृत्यसंभवेति  
 लिङ्कृत्येति भूतभाषायां सदादिभ्योवा लिङ्  
 भवति लिङ्कृत्यसंभवेति अनुवृत्तने ल  
 ट्भवति भाषायां सदादिभ्योवालिङ्कृत्येति  
 लिङ्कृत्यसंभवेति तत्रायमण्यर्थः।

श्री  
 महा  
 भा

तस्य कसुरपरोक्षेति नित्यमित्येतत्त्रयम्  
 वति उपसर्गिवा किमर्थं उपसर्गिवा निति पा  
 तनक्रियत उपसर्गिवा निति पातनमिदं उप  
 सुषिनिपातने क्रियते इत्यर्थं इत्याश्यात्  
 नैतदस्ति प्रयोजने वक्ष्येकाज्ञादुपसर्गमिति दि  
 चने कृतेनेकाचत्वात् प्रामोति इदमिदं  
 प्रथमं दिवचने क्रियतामिति किमत्र क  
 र्त्तव्यं परत्वादिसंगमः नित्यं दिवचने कृ  
 तेपीदं प्रामोत्य कृतेपि प्रामोति इदमिति  
 नः कृतेपि दिवचने एकादेशाच्च प्रामोत्य।  
 कृतेपि प्रामोतिनात्र कादेशः प्रामोति किं  
 कर्माणा दीर्घशतः कितीति दीर्घत्वेन वाप्य  
 ते तदेतदुपसर्गिवा निति पातनमिदं क्रियते  
 उपसर्गिवा निति पातनमिदं मिति चेदनादा  
 वति प्रतिप्रसंगः उपसर्गिवा निति पातनमिदं  
 मिति चेत् आजादाविटः प्रतिप्रसंगो  
 भवति उपसर्ग उपसर्गे उपसर्गीति ए  
 कादिष्टमेषां भावार्थं त एकादिष्टमेषां  
 वाप्येति निपातने क्रियते एकादिष्टमेषां  
 इत्येतेन रूपे निपातने ननु चोक्तं नवे  
 कादेशः प्रामोति दीर्घशतः कितीति  
 दीर्घत्वेन वाप्यत इति तद्विषये सत्यते





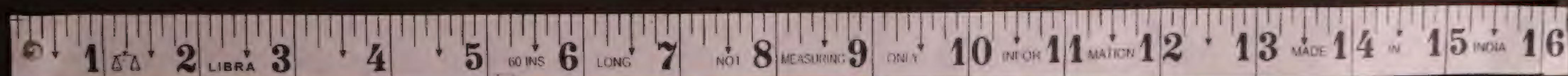




अशयिष्वाहिदृतीतृतीति यत्रैतन्निर्वा-  
 तंभवति अमुष्मिन् गतमिति अत्रापि न  
 वापवादस्यानिमित्तभावादनवृत्तेनेहित-  
 योर्विधातमित्येव कथं प्रनः सतो नामा-  
 विवक्षायात् सतोप्यविवक्षाभवति न-  
 यथा अलोसिका एडका अत्रदशकयेति  
 असतश्च विवक्षाभवति न यथा स मुहुः कुं-  
 दिका विधोर्कथितकमिति वसेल्लट्ठा-  
 विशेषे वसेः लट्ठाविशेषेवक्तव्यः नये  
 प्रत्यन्यानेष्वस्थिते कश्चित्कचित्कतिक्-  
 भवानुचितश्चित्सग्राहसुत्रावात्समिति अ-  
 सुत्रावसमिति प्राप्नोति जागरणमेतत्ता-  
 विनिविवक्तव्यम् योहिमुहूर्तमपि सपि-  
 नितगन्तुशवमिति वभवितव्यम् अनय  
 अनयतनशतिवद्ग्रीहिनिर्देशः अनयत  
 नशतिवद्ग्रीहिनिर्देशः कर्तव्यः अविद्या-  
 मानायतनेन शंति किं प्रयोजनम् अयत्तोभ-  
 द्महाति अयवस्यभेदमहि यामिष्टो-  
 लदेवयथास्यात् यथेवमयतेनेपिलट्ठा-  
 मोति नययतनेयतनोविद्यते अयतनेप्य-  
 यतनोविद्यते कथं कथं देशिवद्वावेनप-  
 रोक्षेवलोकविश्रुते प्रयोक्तृदर्शनविषये-

श्री  
 महा  
 भा

लङ् वक्तव्यः अरुणायवनः साकेतम् अरुण-  
 यवनो मयामिकाम् परोक्ष इति किमर्थम्  
 उदगादिन्यः लोकविज्ञात इति किमर्थम् च  
 चकारकटेदेवदत्तः प्रयोक्तृदर्शनविषय इति  
 किमर्थम् जवानकंसेकिलवासदेवः विभा-  
 षासा किमुदाहरणम् अभिज्ञानासिदेवदत्त-  
 कश्मीरानगमिष्यामः तत्रसववष्टुत्यासा-  
 मः अभिज्ञानासिदेवदत्तकश्मीरानागार्क-  
 मतवसवष्टुष्विवाम भवेत्तुर्वपरमाकांक्ष-  
 तीति साकांक्षेणात् परंतकथं साकांक्षम-  
 परमपि साकांक्षकथमस्मिन्नाकांक्षेतः  
 साकांक्षे विभाषासाकांक्षे सर्वत्रे विभाषा-  
 साकांक्षे सर्वत्रेति वक्तव्यं कसर्वत्रयदिवायदि-  
 च यदि तावदभिज्ञानासिदेवदत्तकश्मीरा-  
 नगमिष्यामः यत्कश्मीरानागच्छाम यत्रो-  
 दनात्तभोक्षामहे यत्रोदनात्तभोजमहि आ-  
 यदियभिज्ञानासिदेवदत्तकश्मीरानगमि-  
 ष्यामः कश्मीरानगच्छाम तत्रोदनात्तभोक्षाम-  
 महे तत्रोदनात्तभोजमहि परोक्षेति परोक्ष-  
 इत्युच्यते किं परोक्षेनाम् यत्रयत्तत्ताः प-  
 रोक्षम् अक्षिपुनः किम् अत्रोत्तरेयसौणा-  
 दिकः करणसाधनः सिषादः प्रत्ययः अम्फ

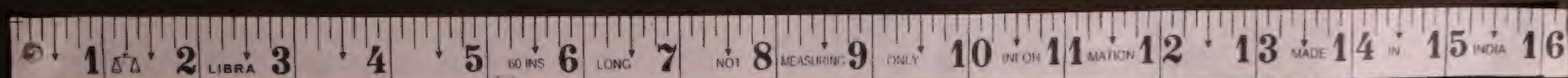




तेनेनेतिप्रदिययेवंपरोक्षमितिप्रामोति ।  
 नेषदोषः परोभावः परस्याक्षेपरोक्षेतिः  
 दिष्टपताम परशाहः स्यात्तशहउत्तरपदे  
 परोभावोक्तव्यः उक्तवादेः पराज्ञाः अ-  
 थवापरशाहउत्तरपदस्याक्षिप्राहस्योक्त  
 यम् सिद्धेवास्यानिपातनात् अथवानिपा-  
 तनादेवसिद्धम् परोक्षेतिदिति अपरशा-  
 ह परप्रावरोक्षोतिवक्तव्यावापरादसिः प-  
 रोग्यतिहोतव्यपरोक्षेनेनसिध्यति परःप-  
 रस्मात्परशादितल्येवेदप्रसिद्धपरमव्ययता-  
 त परःसहस्रवपरः शानेवसमस्यतेनेनपरो-  
 क्षसिद्धिः परः संवेधियेवंचशाददिष्टप-  
 ने अक्षासिप्रसमासांतास्रक्षिताः नपरो-  
 क्षेनिपातेचनसदृश्यपरः शानम् चतर्थे-  
 प्रव्यादीनांपरप्रावरोक्षोस्येक अवःपरे  
 णायाप्रमानदेवपरप्रावरोक्षे परोक्षवाप-  
 रणाएथियेनिकस्मिन्नः परोक्षेकाले-  
 नैवकालाधिकारीस्तिपुनर्हि यानोरिति  
 वर्तनेयातोपरोक्षेथातवैशाहः नचशाहस्य  
 प्रत्यक्षपरोक्षतोयांसंभवोस्ति शान्तेप्रसंभ-  
 वारथेकार्यवित्तास्येतकः पुनर्थावर्थः कि-  
 याक्रियापरोक्षतोयायदेवतोपचदित्यपि

श्री  
 महा  
 भा.

लिङ्प्रामोति किंकारणं क्रियानामे-  
 यमत्येतापरिहृष्टानुमानगम्याप्रश-  
 कापिष्टीभूतानिदर्शयितम् यस्या-  
 गर्भोर्निलक्षितः एवेतर्हिसाधनेप्रप-  
 रोक्षे साधनेप्रवभवतः कः सम्प्रत-  
 यः यदितावद्गुणसमूहः साधने साध-  
 नमणनमागमम् अथानुगुणः-  
 साधनेभवतिप्रत्यक्षपरोक्षतोयांसंभ-  
 वः अथयथावेनरण्यान्तेदुलारक-  
 दृष्टकथेनप्रभवितव्यम् यदितावत्सा-  
 धने प्रपरोक्षेप्रपाचेतिभवितव्यम् भव-  
 वतिदितससाधनानिपरोक्षानि अथ-  
 यथेतिक्रियाकृताविशेषाश्चिकाराः प्र-  
 काराश्चेतिनेप्रपरोक्षे एवमपिपया-  
 चेतिभवितव्यम् कथंजातीयकेप्रनः प-  
 रोक्षेनाम केचित्तावदाहः वयंशान्ततप-  
 रोक्षमिति अपरशाहः वयंसहस्रवत-  
 परोक्षमितिअपरशाहः सहस्रवतेशह-  
 हतंचेति सर्वस्याइत्तेनेनसिध्यति समा-  
 मतयोरुक्तमितिमुक्तव्यं समोहेकिल-  
 विललाय मतोहंकिलविललायस-  
 मोहहंकिलविललाय मतोहहकि





लविललाय अथवाभवतिर्वेकश्चि।  
 जाग्रदपिवर्तमानेकालेनोपलभ्यते  
 तथैवावैयाकरणांनोशाकटायनः  
 रथमार्गिशासीनः शकटसांघ्योनेप  
 लेभे किंपुनः कारांजाग्रदपिवर्तमा।  
 नेकालेनोपलभे मनसासंप्रकानी।  
 द्रियाणुपलब्धोकारांभवति मन  
 सासंप्रकानीद्रियाणुपलब्धोकारां  
 णाभवति मनसासांनिध्यात् परोक्षे  
 लिङ्गतापरुवेत्त परोक्षेलिङ्गता  
 र्गतापरुवेत्तेतिवक्तव्ये नोखंडिकाज्ज  
 गामनाकलिजंजगाम नकारिसोमं  
 पपावये नदावज्जगप्रनिजगहाहको  
 मेनुष्यः प्रहरेदयाम परिर्भावः परस्या  
 लेपरोक्षेलिङ्गिदृश्यताम उवेवादेः  
 रादक्षाः सिद्धेवास्मीन्निपातनात् ला  
 द्दमे स्मपुत्राभूतवाचेतस्मपुत्रायतना  
 स्मपुत्राभूतमात्रभवतितत्रवक्तव्ये  
 लक्षणाः प्रगुनस्मपुत्रायतनश्रितवक्ता  
 कयम् किमयेस्मादिविधिः प्ररोक्तः  
 अविशेषणभूतमात्रेभवतितत्रवक्ता  
 य स्मलक्षणाः पुरालक्षणाश्चायत

प्र  
म  
भ

श्री  
महा  
भा

नेनभवत आहोसित्यलक्षः पुराल  
 क्षणाश्चाविशेषणभवतश्चि तत्रस्मा  
 यथैनस्मपुत्रायतनश्रितवक्तव्ये किं।  
 वातः स्मादिविधिः प्ररोक्तोययविशेष  
 णाकिंकृतंभवति नस्मपुत्रायतनश्रित  
 शुचहतिरनयतनस्यलक्षइतितत्रना  
 स्तिनजकार्यम् लक्ष्मश्रयानयता  
 नश्येननश्येनदवुवतिष्ठते अपरो।  
 क्षानयतनाननौवनन्योश्चिनिहजोन  
 पुनरयतनश्रितभवेदेतावहायम् तत्रे।  
 तावद्वक्तव्यम् स्मात्रपुत्रायतनश्रिततत्र  
 वापिलक्ष्मपुत्रायतनपदम् नुपुराला  
 क्षणाः अयतनंभवतीति अथवुद्धि।  
 नियमविशेषणस्मपुत्राहेतु इतितत्र  
 चापिशृणुभूयः अपरोक्षोचरोषणा  
 कप्रसिद्धेनादविहृतः सर्वज्ञान  
 नेनस्मपुत्रायतनश्रितकिमिहकार्यम्  
 स्मादावपरोक्षोचरोकार्यमितिशक्य।  
 मेतदपिविधि शक्यहिदिवर्तयितव्य  
 रोक्षश्रितलक्ष्मश्रयं स्मादेयतनवु  
 द्धिः स्मलक्षणायेवमेवसिद्धिमिति।  
 लक्ष्मश्रितभवेन्नार्थस्तस्मात्कार्यम्।

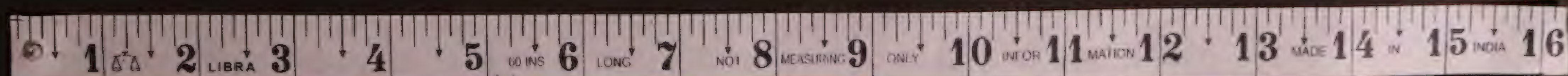
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16  
 LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATHON MADE IN INDIA



रांयत पवंतहितापयत्ताचार्यः समै  
 लक्षणाः पुरालक्षणाश्चानयतनोभव  
 तइति ननौएतनौएएप्रतिवचनइत्य  
 शिष्यक्रियासमाप्तेः विवक्षितत्वात् न  
 नौएएप्रतिवचनइत्यशिष्यालङ्किका  
 राण क्रियासमाप्तेविवक्षितत्वात् क्रिया  
 यश्चसमाप्तिविवक्षिता ननुवर्तमा  
 नेलक्षितेवमिहम् यदिवर्तमाने लङिते  
 षलङ्विति शान्तृशानचौप्रसमः श्येते  
 शान्तृशानचौननुमाज्वर्तयेयप्य ननुमा  
 ऊर्वाणपश्य पुरिल हणशब्दपुरा ह  
 शब्दलक्षणात्प्रलक्षणाभवतिप्रति  
 षेधेन हणश्चलक्षणात्प्रवकाशः इति  
 हाकरोत् इतिहाचकार शब्दकरोत्  
 त शब्दचकार पुरालक्षणात्प्रवकाशः  
 रथेनायपरायतिरथेनहणश्चसुरा  
 यासीत्पुरालक्षणाभवतिविप्रतिषेध  
 त स्मः सर्वेभ्योविप्रतिषेधेतस्मलक्ष  
 णाः सर्वेभ्योभवतिविप्रतिषेधेन हण  
 शब्दलक्षणात्प्रलक्षणाच्च हणश्चलक्ष  
 णात्प्रवकाशः रथेनायपरायति रथे  
 नायपरायासीत् स्मलक्षणात्प्रवका

श्री  
 महा  
 भा

णाः येमेगास्मज्जखोपयंतेइहसर्वशामो  
 ति नहस्मवैपराणश्चदग्निपरपरश्चहक  
 णोदहेतिस्मलक्षणात्प्रवतिविप्रतिषे  
 धेन वर्तमाने लङ् प्रहृतस्याविरामेशिष्य  
 मवर्तमानत्वात् प्रहृतस्याविरामेशा  
 सितव्याभवेती इहायीमहे इहवसामः  
 इहपुष्पपुत्रयाजयामः किपुनः कारणा  
 नसिध्यतिश्ववर्तमानत्वात् नित्यप्रहतेका  
 लाविभागात् नित्यप्रहतेचशासितव्या  
 भवेती तिष्ठेतिपर्वतास्ववेतिनययतिकिं  
 पुनः कारणात्नसिध्यतिकालाविभागा  
 त इहभूतमविष्यत्यतिद्वेदावर्तमानका  
 लः नवाभूतमविष्यतो कालोस्ताः  
 न्याय्यवारेभानपर्वगीत न्याय्यवारेवर्त  
 मानकालता कृतः आरेभानपर्वगीत  
 आरेभानपर्वकः पृथक्नामन्याय्यव  
 र्तमानः कालः यजारेभानपर्वकः अस्ति  
 चमुक्तसंशयेविरामः यावत्पि भूतान्  
 मुक्तसंशयेवर्तमानकालन्याय्यमनतेभ  
 केदेवदत्तइतिनतत्वे सोपिस्वयंप्रभु  
 जानोहमतिवाजत्यतिवापानीयवापिव  
 ति ययत्रयुक्तावर्तमानकालनादृश्यते  
 इहापिप्रकारण्यताम् सतिवकादिभा





गाः तिष्ठन्ति पर्वताः तस्यः पर्वता इति ।  
 किंशकं तपतेश्वाः प्रयोक्तुमिच्छन्तः स  
 तिकालविभागः नावश्यं प्रयोगादेव श  
 हभूतभविष्यद्वर्तमानानां राज्ञां याः क्रि  
 यास्तास्तिष्ठन्ति रथिकरणम् इह तावति ।  
 इति पर्वता इति संप्रतियेराज्ञानस्तेषां याः  
 क्रियास्तासु वर्तमानासु स्यान्ति पर्वत  
 इतीति तरेयराज्ञानो भविष्यति तेषां याः ।  
 क्रियास्तासु भविष्यतीषु तस्यः पर्वता इति  
 चेह्येषु येराज्ञानो भव्युः तेषां याः क्रियाता  
 सभूतसु अपरग्राह नास्ति वर्तमानः का  
 लयति अपि चात्र शोकाजुदाहरति नव ।  
 तैतवक्रमिच्छुर्न पातते न संदत्तमरितः ।  
 माग्राय कृतस्योयलोको न विवेष्टिता ।  
 स्तियोह्यं वेपथुति सोपनयः मीमांसके  
 मन्ममाना प्रवामेया विस्मयः काकं स्म ।  
 हान एकुति किते पुनितलदाणा अनाग  
 तेन पतसि त्रिकोते च काकनयकाका  
 नयदिसम्यति पतसि सवो लोकः पतत्य  
 यम हिमवानपि गच्छति अनागतमतिको  
 ते वर्तमानमिति त्रयम् सर्वत्र च गतिनीति  
 गच्छतीति किमुच्यते क्रियाप्रवृत्तौ यो हेत  
 स्तदर्थं यदि चेष्टितं तत्तमीहो प्रसजितग

श्री  
 महा  
 भा

कृतीत्यविचारयन् अपरग्राह अस्ति व  
 र्तमानः कालयति आदित्यगतिवतोप  
 लभ्यते अपि चात्र शोकाजुदाहरति नव ।  
 स्पन्नाला इव दृश्यमानानुलस्यति विक्र  
 तिसन्निपाते अस्तीति तावदयते त्रभावाः  
 सूक्ष्मा हि भावो नुमितेन गम्यः ॥ ॥  
 इति श्रीमद्भगवत्पुनर्जलिमुनिविरचि  
 तेषां करणमहाभाष्ये तृतीयस्याध्यायस्य  
 द्वितीयपादे द्वितीयमाह्निकम् ॥ ॥  
 लटः शात् लस्य प्रथमासमानाधिकर  
 णानां योगादादेशानुपपत्तिर्युक्त्या न्यत्र ल  
 स्य प्रथमासमानाधिकरणेन योगात् आ  
 देशयोरनुपपत्तिः यस्यान्यत्रापिलस्य अ  
 प्रथमानाधिकरणेन योगेन भवति का  
 न्यत्र ल अपचदानदेवदत्तः योगोऽतिचेद  
 न्यत्रापियोगः स्यात् अथ मन्मतेन द्रवनि  
 योग इति अत्रापियोगा स्यात् का न्यत्र  
 लटि अपचदानेन देवदत्त इति न क्वचिद्यो  
 ग इति कृतान्तः सर्वत्र योगेन भवति तद्यम क  
 चिद्वा अयोग इति कृतान्तः सर्वत्र योगेन न य  
 स्यात् समानमीहमानानां वाचीयमानानां च  
 केचिदर्थं युज्यते अपरेन न चेदानीं कश्चि





श्री  
महा  
भा

दण्वानित्यतः सर्वैरर्थवद्भिः शक्यं भव  
तम् कश्चिद्वानर्थक इति सर्वैरनर्थकैः  
तत्र किमस्माभिः शक्यं कर्तुं यत्नेनोप  
समासमानाधिकरणोत्पत्तयो भवति  
लटोत्त साभाविकमेतत् अथवा आदे  
शे सामानाधिकरण्ये दृष्टानुमानादुक्तं  
तथा प्रकृतेरपीति तद्यथा भूमेरुद्वाग्नि  
रत्रेति गम्यते त्रिविष्टिकुके च दृष्ट्या परिवा  
जक इति विषम उपमासः प्रत्यक्षे तेना  
ग्निधूमयोरभिसंबन्धः कृतो भवति त्रिवि  
ष्टिकपरिवाजकयोश्च तद्दिदेशस्य मपि  
दृष्टा जानाति अग्निरत्र परिवाजकोऽत्रेति  
भवति वै प्रत्यक्षादप्यनुमानवत्तीयस्त्वे  
तद्यथा लातवक्त्रे प्रकृतं दृश्यते अनुमाना  
च्च गम्यते नेतदस्त्वाविकस्य चित्तवत्त्वमपि स  
कृत्यतीति संबन्धः अन्तर्भावकृतो भवति  
तद्यथा हस्तपङ्क्तयोः ग्रहद्वयः इदं पङ्क्ति  
मिति स तद्दिदेशस्य मपि दृष्टा जानाति ह  
स्तस्येदं पङ्क्तिमिति किं पुनरयं पङ्क्तिरसः  
यदन्यत्र त्वमासमानादिकरणादिति आ  
होति त्वसत्प्रतिषेधः प्रथमासमानाधि  
करणेनेति कश्चाद्विशेषः लटः शान्त्या

नचात्र प्रथमासमानाधिकरणोच्चेत् प्रत्यये  
तरपदयो रूपांसाख्यानम् लटः शान्त्या न  
चात्र प्रथमासमानाधिकरणोच्चेत् कर्तव्यः पाच  
तः कुर्वन्भक्तिः पचइतिः पचमानभ  
क्तिः अस्ततर्हि प्रसज्य प्रतिषेधः प्रथमास  
मानाधिकरणोनेति प्रथमाप्रतिषेधः अ  
न्तरपदेशादेषात्तु पपतिः प्रथमाप्रतिषे  
धउत्तरपदेशादेशयोस्तु पपतिः कुर्वती वा  
सौभक्तिश्च कुर्वइतिः कुर्वीणाभक्तिः पच  
मानभक्तिरिति ये चाप्येतसममानाधिक  
रणादुक्तपक्षद्वितः तत्र शान्त्या न चोत्त  
प्रामुनः कुर्वन्तरः पचन्तरः पचमानतरः कु  
र्वइत्यः पचइत्यः पचमानइत्यः कुर्वन्कल्पः  
पचकल्पः पचमानकल्प इति सिद्धं तत्र  
तयोत्तरपदयोश्चुतिवचनात् सिद्धमेतत्  
कथमप्रत्ययोत्तरपदयोश्च शान्त्या न चोत्त  
भवत इति वक्तव्यम् तत्र प्रत्ययस्यादेशानि  
मित्तादप्रसिद्धिः तत्र प्रत्ययस्यादेशानि  
मित्तानात् अप्रसिद्धि आदेशानि मित्तः प्रत्य  
यः प्रत्ययनिमित्त आदेशः तदेतदितरेत  
त्प्रत्ययं भवति इतरेतत्प्रत्ययाणि च न प्रक  
र्याते उत्तरपदस्य च सवेत निमित्तत्वात् श



नृशानचोरप्रसिद्धिः उत्तरपदस्य संवतनि-  
 मितत्वात् शतशानचोरप्रसिद्धिः उत्तर-  
 पदनिमित्तः सप संवतनिमित्तं चोत्तरप-  
 दं तदेतदितरेतराश्रयं भवति इतरेतरा-  
 याणि च न प्रकल्प्यते न बालकारस्य कृत्वा  
 त्यातिपदिकत्वेन राश्रयं न्यविधाने न  
 वाप्येदेषः किं कारणं लकारस्य कृत्वा  
 त्यातिपदिकत्वं लकारः कृतं कृत्यातिप-  
 दिकमिति शक्तिकपदिकं मन्त्रात्तदाश्रयं  
 प्रत्ययविने श्रान्तिपदिकाश्रया साक्यं  
 निर्भविष्यति निद्रादेशात्सच्यतिः ति  
 द्रादेशः क्रियतां सच्यतिरिति परत्वात्  
 तस्य च्यतिर्भविष्यति तस्मादुत्तरपदप्र-  
 सिद्धिः तस्मादुत्तरपदप्रसिद्धिः तस्मादु-  
 त्तरपदप्रसिद्धे उत्तरपदप्रसिद्धे उत्तरपद-  
 इति शतशानचोर्भविष्यतः इहापित-  
 हि निद्रादेशात्सच्यतिः स्यात् पचति  
 अस्त्यत्र विशेषः निद्रातिड. दिशः उत्तर-  
 त्रेपिसपिप्रामोतिवृत्त्यत्रेपिप्रामोति नि-  
 ति स्यात् निद्रादेशात्कृते सच्यतिर्भविष्य-  
 ति इहापित हि निद्रातिड. दिशः स्यात्  
 कुर्वद्विक्रिः पचद्विक्रिरिति अस्त्यत्र विशेषः

श्री  
 महा  
 भा

यः शतशानचोतिड. पचादौ नौ चात्र नि-  
 मित्तं वनौ नवापवादविषये उत्सर्गो भिति  
 विशते एवं सपवादप्रभिति शते पश्चा-  
 उत्सर्गः प्रकल्प्यापवादविषये ततः  
 उत्सर्गो भिति विशते वत्सलो मसृहेति ए-  
 नकार्येति एत्ररुतद इत्यदाहरणं न्यायम्  
 अत्र हि स्थानेन वात्सलो गणालक्षणेति  
 एति न्यादिविचार्यम् नत्वा वदत्र कदाचित्ति  
 ड. भवति अपवादौ शतशानचोप्रतीक्षा-  
 ने तदेतत्तत्कसिद्धं भवति यत्र सामान्या-  
 त्यतिः यत्र विशेषादतः इति निश्चयेन रा-  
 स्य समवतयं भवति वीक्ष्यमाणस्यापत्यं वे-  
 दमारिति इह च शतशानचोप्रामतः पा-  
 चति तत्र म जल्पति तत्र म पचति रूपम् ज-  
 ल्पति रूपम् पचति कल्पे जल्पति कल्पम्  
 पचति पदतीति तदेतत्कथं कृत्वा सिद्धं भ-  
 वति शतशानचोयदित्येव यदित्यतः  
 क्षाशतशानचोयवस्थितविभाषाचूतेन  
 हवभविष्यतः कर्तव्यतः पाचतः कुर्वद्विक्रि-  
 पचद्विक्रिः पचद्विक्रिः पचमानभक्तिः कुर्व-  
 तः पचतः पचमानतः कुर्वद्विक्रिः पचद्व-  
 यः पचमावृत्तः कुर्वद्विक्रिः पचमानक





ल्यशतिश्चनभविष्यतः पचतिनराम ज  
 ल्यतिनराम पचतिनराम जल्यतिनराम  
 पचतिकल्पम् जल्यतिकल्पम् पचति य  
 दतीतिलदः शतृशानवौहिवावचनेक  
 र्त्तयम् नवकर्तव्यं प्रकृतमनुवर्ततेकप्रकृ  
 ते ननौविभाषेतिरितदनुवर्तते वर्त  
 मनेलडितिलडोपविभाषाप्रामातिसे  
 वहमनुवर्तिष्यते ननौविभाषां परिलद  
 चास्मविभाषा वर्तमानेनलद परिलद  
 स्मविभाषा शतृशानवौविभाषापरिल  
 दचास्मइतिनिवृत्तम् नतहीरानीमप्रय  
 मासमानाधिकरणाइतिवक्तव्यम् वक्तव्य  
 चकिप्रयोजननिर्माणप्रयमासमाना  
 धिकरणानिर्माणप्रमाणामिति कृतही  
 दानीविभाषाप्रयमासमाधिकरणपर  
 न पचतीति लक्षण लक्षणहेतोः क्रि  
 यायागणउपसाखानम् लक्षणहेतोः  
 क्रियायागणउपसाखानकर्तव्यम् तिष्ट  
 नसूत्रयति यकृन्सूत्रयतीति कर्तव्यलक्ष  
 णयोः पर्यायेणचयोगउपसाखानकर्तव्य  
 योधीयानआस्तेसदेवदत्तः यथासीनाथी  
 तेसदेवदत्तः अवयोगइतिविम यथासीना

श्री  
 महा  
 भा

वाधीतेसवेः तन्माखानेवउपसाखानम्  
 कर्तव्यम् शयानावर्थतेहवी आसीनवर्थ  
 तेविसमितिनि सदादयश्चवहलम् सदा  
 दयश्चवहलमितिवक्तव्यं सनवाणाः अ  
 स्तिवालाणाः वियतेवालाणाः वियतेवा  
 लाणांइति इन्द्रहोमीवीचनेन्द्रहोमीव  
 तिवक्तव्यं अधीते अधीयानः जहोतिज  
 हन् माद्याक्रोष माद्याकेशातिवक्त  
 व्यं मापचन् सापचमानः नतदिवक्तव्य  
 म् नवक्तव्यम् लक्षणहेतोः क्रियायाग  
 णेवमिदम् इहतावतिष्टन्सूत्रयतीतिनि  
 ष्टितिक्रियामूत्रयतिक्रियायालक्षणम्  
 यथासीनाधीतेसदेवदत्तइति आसिक्रिया  
 ययनक्रियायालक्षणम् इदंतिप्रयोजन  
 अवयोगइतिवदामीतिइहमाभूत् यथा  
 स्तेवाधीतेसवेःउतिनेतक्रियालक्षण  
 म् गच्छन्मक्षयतीतिगच्छतिक्रियाभ  
 लयतिक्रियायालक्षणम् योधीयान  
 आस्तेसदेवदत्तइति उद्ययनक्रियाग्राम  
 नक्रियायालक्षणम् किंतुहिकर्तव्यलक्ष  
 णमेतत् शयानावर्थतेहवीतिक्रियाह  
 धिक्रियायालक्षणम् आसीनवर्थतेवि





समितिशासिहृदिक्रियालक्षणं सदादय  
 अवहले तज्जहोपावीमाशाकोशउमेत  
 दकवमेव तौसत तौग्रहणाकिमधमश  
 दृशानवोप्रतिनिर्देशते नैतदस्तिप्रयोज  
 ने प्रकृतोपात्तुशानवैश्ववर्तिष्यते अत  
 उत्तरपदति तौसदिति वचनमसंसेगाथम  
 तौग्रहणाक्रियते प्रसंसेगाथम असेसंज्ञ  
 योरेतौविशेषः संज्ञायाप्यास्यात् ननु।  
 चैतविशेषानिवर्तेरन् यद्यप्येतविशेषा।  
 निवर्ततेप्रयत्नवर्तमानः कालावश्यमुक्त  
 राथेनवर्तः तस्मिन्नवर्तमानेवर्तमान  
 कालविहितयोरेवसंज्ञास्यात् भूतभवि  
 ष्यकालविहितयोः संज्ञावचनेप्रयोजम  
 एरागुणसहितार्थीसदितिवाच्यमाणा।  
 पक्षान् ब्रालागस्यपक्षमाणाः अथक्रिय  
 माणापितौग्रहणाकथमेवासेसक्तयोरेते  
 विशेषेः संज्ञालभा तावितिशब्दतः स।  
 दितियोगेक्रियमाणेतौग्रहणयोगांगेता  
 यते संतियोगांगेयोगविभागः करिष्य  
 ते नौ तावेतौशतृशानवौ यातमात्रा  
 रणप्रत्ययस्यभवतः ततः सतसंज्ञौ।  
 चभवतः शतृशानवौइहापिनहिप्रामुतः

श्री  
 महा  
 भा

कारकोहारकरति अवधारणालुडि.वि  
 धानम लुटःसंदेयतत्रियमाणभविष्य  
 ति लट्पवधातमात्रापरमनाम्येति  
 कैमर्थक्यानियमाभवितिविधयेनास्ती  
 तिकृताइहास्तिविधयेकिम् नित्यो।  
 शातृशानवौशातोताविभाषाविधेसौत  
 शएवोविधेरक्त नियमास्तिनि अप्रव  
 एवविधिभविष्यति नतियमः योगविभा  
 गाचविहितमत एवतद्वियोगविभागःक  
 रिष्यति लुटःसंज्ञौभवतः किमर्थमिरे  
 नियमाणं लुट्पवधातमात्रापरमना  
 न्येति ततोवा वाचलिटःशातृशान  
 चोभवतः तत्राप्यमर्थः सच्चिधितिया।  
 मप्रयमासमानधिकराणइतिवक्ष्यति  
 न्नवक्तव्यंभवति अथयावेतावुत्तरोप  
 नौकिमेतौलादेशोप्राहोस्वित्लादेशो  
 कश्चाइविशेषः उत्तरयोलादेशोवावच  
 नम् उत्तरयोलादेशोवेतिवक्तव्यं पचमा  
 नोयजमानः एवतेयजतइत्यपियणास्या  
 त साधनानिधनम् साधनानिधनेचप्रा  
 प्रीति लःकर्मणिचभावेचःकर्मकेमः  
 भावकर्मणापिप्रामुतः स्वःस्वस्या।





धः कतीरुपश्चमानः अरुपदेशाल्लसा  
 वथातकमनुदानेभवतीनेषस्वरः प्रामो  
 ति उपग्रहस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः कती  
 हभुजानः तदावातात्मपदमित्यात्मनेप  
 दसंज्ञाप्रामोति स्नातपिलादेशे अलादे  
 शेषदीप्रतिषेधः अलादेशेषस्याः प्रतिषे  
 धोवक्तव्यः सोमपवमानः नरमग्रानः अ  
 योयत्परायणाम् लप्रयोगेनतिप्रतिषे  
 धोनप्रामोतिमाभूदेवम् न्दितोवेभवि  
 षति कथंनितितेनेदंप्रमयग्रहणं किंत  
 हितहिप्रताहारग्रहणम् कसनिविष्टा  
 नांप्रताहारः लदः शात्तुतग्रारभ्या  
 त्तेननकारान् यदिप्रताग्रहणम् चौरा  
 म्दिषन् हषलमदिषन् अजापिप्रामो  
 ति दिषः शात्तवीवचने दिषः शात्तवेतिव  
 कम् तस्यावर्णवक्तव्यम् प्रमयग्रहणा  
 सतिप्रतिषेधार्थम् तदेवप्रताहारग्रहि  
 तामसतिप्रतिषेधार्थंभविष्यति तूनत्  
 नियोक्तृत्वावानुपसर्गम् त्वित्यात्  
 नित्वावानुपसर्गमेतिवक्तव्यम् होता पोता  
 अनुपसर्गमेतिकिम् प्रणास्ता प्रतिहंता  
 नयतिः प्रकृतेषुप्रतायोवक्तव्यः नेष्टा

श्री  
 म  
 श्री  
 महा  
 भा

नवाधातव्यतात् नवावक्तविकिकाणा  
 मथावत्यतात् थावतरेनेषनिः कथंज्ञा  
 येते नेषतनेष्टादिनिर्णयान् नेषतने  
 स्तात्तिप्रयोगोदृष्टान् इशेनस्तेनने  
 षतगोवाणिष्टान् निषेदेवतायामका  
 रश्चापथायाप्रतिहते विषेदेवतायात्  
 वक्तव्यः अकारश्चापथायाः अनिदत्त  
 वेति तदा किंप्रनरिदेतिरेवानिदत्तने  
 त्याह यच्चावुक्तात्पच्चावुक्तात्सर्वस्य  
 पदेषः अतिवृत्तेति ह्येवयुक्तेतत्त्वक  
 यः क्षता कंदमित्यु कंदमित्युक्त  
 श्ववक्तव्यः क्षतः संपृक्षितः स्नाति  
 स्नाः कित्तस्यैकारप्रतिषेधः स्नाः कित्त  
 स्यः ईकारप्रतिषेधोवक्तव्यः स्नास्त्र  
 रितिज्ञमास्यायजहातिमाहलीतिज्ञे  
 प्रामोति यवतहितकित्तिष्यति अकि  
 तिगुणप्रतिषेधः ययकित्तगुणप्रति  
 षेधोवक्तव्यः निसुरिति मुवश्दप्रतिषे  
 यश्च मुवश्दप्रतिषेधश्चवक्तव्यः किंचा  
 नतगुणप्रतिषेधश्चभूस्वरिति अस्तन  
 हिक्त्त ननुवाक्तव्यः स्नाः कित्तस्यैका  
 रप्रतिषेधश्चित्त्यादेषाभावात्कंदमित्य

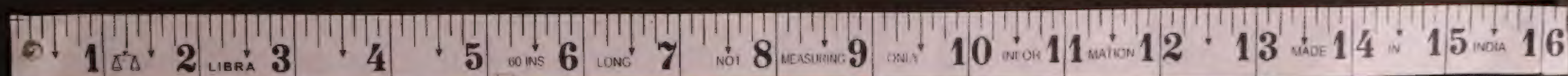




कथः स्थास्त्रजंगमं दंत्तावः पशवश्चिः  
 सशनास्यविषेणविधायते सूत्रेव  
 भियेतयथास्यामेवास्त ननुवाकंस्त्रो  
 कितेस्थैकारप्रतिषेधश्चि स्त्रोमिना  
 नस्थैकारः स्त्रोमिनातस्थैकारानभा  
 विषातिकिकाराण क्रितोरितम्यासा  
 नात क्रितोहिईवशिष्यतेइहत्हिनि  
 स्रितिशृणःश्रामोति शृणाभावसिषु  
 स्मार्थः किनिगितिदिःतीतितइकारय  
 हंगकर्तव्यनकर्तव्यं ककारेगकारश्च  
 तंभूतानिदिष्यते इहत्हिभूस्रिति  
 शुक्रः कितीतादप्रतिषेधोनाश्रामोति  
 श्रकोनिट्त्वेगकारितोः श्रकोअनिट्  
 त्वेगकारककारयोरितोरितिवक्तव्यम्  
 तहकाकेस्थहंगकर्तव्यनकर्तव्यम् क्रि  
 यतेत्यासपवककारेगकारश्चतंभूतानि  
 दिष्यते यथैवचतस्यासिद्धतात् हशी  
 तत्तश्रामोतिसौशनिर्देशः अथवा असे  
 हितयानिर्देशः करिष्यते श्रकः किती  
 नि स्त्रोमिनातस्थैकारः क्रितोरीतम्या  
 श्रामनात शृणाभावसिषुस्मार्थः शुक्रो  
 निट्त्वेगकारितोः श्रमित्यां चिनुणा

श्री  
 महा  
 भा

येवक्तव्यः चिनुणहिसनि शमिनो शमि  
 नः तमितो तमिनः उदिगवांसर्वनाम  
 स्थानेयानोरितितुप्रसज्येत नैषदोषः क  
 लशहंगानत्रेवोरयिष्यति इहत्हि तामि  
 नितराशमिनीतरा तमितितरा तमिनि  
 तरा उगितः वादिषुनयाः अन्यतरस्याह  
 स्वाभवतीत्यनतरस्याहसतेप्रसज्ये तस्मा  
 दिशृणायेवक्तव्यः इष्यतेरुसवे चिनुणा  
 कर्मकाणाम चिनुणाकर्मकानामितिवा  
 क्तव्यम् इहमाभूत् संप्राप्तिपाकमिति  
 उक्तंवा किमुक्तमनभियानादिति निंद  
 हिमुक्तिमेषानिदादिभ्याञ्चिथीयते न  
 हावलेवसिद्धे नरास्तिविशेषः निदादि  
 भ्याणावलौवावजौवातदेवतूपेसपवस्वरः  
 वुजमनेकावः वुजमनेकावः प्रयोजयति  
 प्रसूयकः अथयरेकावः पदंतेतेषाग्रह  
 णाकिमर्थे ततेषांरावसेवसिद्धेनमिथा  
 ति अयंतकीलारिषतविधीयते सवि  
 शेषविहितः सामात्यवलंवायेतवासू  
 पनायेनगवलपिभटिषाति अतउत्तरपद  
 ति निदादिभ्याञ्चिचनमनोएवलः अति  
 षेथार्थम् निदादिभ्याञ्चिचनंक्रियतेसा

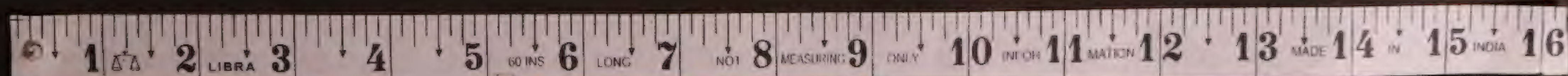




पकं किं ज्ञाप्यम् एतज्ज्ञापयत्याचार्यः न।  
 कीलादिप्रवासरूपन्यायेनाभ्योपपन्न  
 मभवतीति तज्ज्ञादिप्रतिषेधार्थं वैके आ  
 येतज्ज्ञापयत्याचार्यः नास्तीति के प्रसव  
 यवत्तज्ज्ञादयो वा स रूपेणानभवतीति जव  
 क्रम्य पदिग्रहणमनर्थकं किं कारणम्  
 अनुरातेतश्च हलादेरिति सिद्धत्वात् अनदा  
 नेतश्च हलादेरिति वसिद्धम् न सिध्यति  
 अयं पदेरुक्तजिथीयते लघपतपदस्माभू  
 हृषहनकपरुपशृभृजकजिति सविशेषा  
 विहितः सामान्यविहिते पुवेववायेत वा स  
 रूपन्यायेन प्रजपि भविष्यति असं रूपनि  
 हृतार्थेन असं रूपनि हृतार्थेन हि पदिग्रह  
 णा क्रियते एतज्ज्ञापयत्याचार्यः नास्तीति  
 के मुतास्तीति का वा स रूपेणानभवतीति  
 ये येतज्ज्ञाप्यते सूदरीपदीक्षेति दीपिग्रह  
 णमनर्थकम् अयं दीपेरो विधीयते न मि  
 कम्पि ग्राजम् कमहिंसदीपेभस्ति सविशे  
 षविहितः सामान्यविहिते पुवेववायि विष्ण  
 ते एव तहि सिद्धे सति यदीपग्रहाणं करोति  
 तज्ज्ञापयत्याचार्यः भवति पुचोरेण समा  
 वेष्टाति किमेतज्ज्ञापने प्रयोजनम् ।

श्री  
 महा  
 भा

किं प्राकन्या किं पनाकन्या इत्येतन्निर्देशः।  
 भवति स्पृहियुहि किमर्थं मालच्यते न  
 लगेवोचेत का रूपसिद्ध्यालः गृह  
 यालः गृहयालः प्रापिकते प्रतोदीचाय  
 जीति दीक्षितं भविष्यति एव तहि सिद्धे य  
 दालवशास्ति न ज्ञापयत्याचार्यः उने  
 भ्योपपन्नं भवतीति किमेतज्ज्ञापयने य  
 योजनम् आलुचि शीउग्रहाणं चोदयि  
 ष्यति न त्रकते ये भवति आलुचि शीउग्र  
 हाणं आलुचि शीउग्रहाणं कर्तव्यम् शा  
 यालः आह गम किमर्थं किं किनोः कि  
 नमुच्यते न च यो गालिह किं दित्येव सि  
 द्धम् किं किनोः किं नमुकारगुणप्रतिषे  
 धार्थं किं किनोः किं नमुकारं क्रियते रीका  
 रगुणप्रतिषेधार्थं उयेयं का कारोता ।  
 नालिदिगुणः प्रतिषेधविषयग्राभ्यते  
 अकृन्तामिति सययेह भवति आत  
 स्तरतः आतस्तरुति एव मिहापि प्रसा  
 ज्येत मिवावरुणोततुरिः हरे यणा  
 जगुरिति सयुनः किं नवायाने उत्सर्गः  
 कुंदसिद्धिदादिभ्यो दर्शनात् उत्सर्गः कुंद  
 सिद्धि किं किनो वक्तव्ये किं प्रयोजनम् सरा

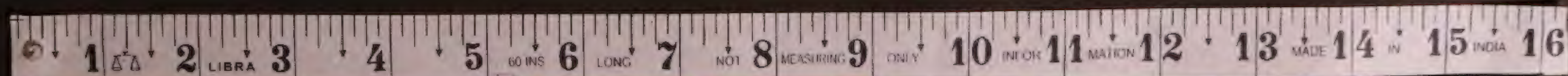




दिभ्योदर्शनात् सदादिभ्योदिकिकिनौट  
 श्रेयते सदियदिभित्तमीनाम् सदिसिः  
 रमिः नेमिः चक्रमिवाभवत् भाषायां या  
 जहसृजनिनमिभ्यः भाषायां यात् ह्र।  
 जनिनमिभ्यः कि किकिनौवक्तव्योथाज द।  
 धि ह्रचक्रिसृमि। जतिजतिनमेनेमिः  
 स्यासहिवावहिवावलिपापतीनां निपात  
 ने सासहिवावहिवावलिपापतीनां नि  
 पातनेकर्तव्यं ह्यसहमानम् सामहिः  
 वावहिः वावलिः पापातिः अपरग्राह सा  
 हिवावलिपापतिभ्यायः तेभ्यः किकिनौ  
 वक्तव्यो यत्तामेवोदाहरणानि भियः क।  
 कत्रपिवक्तव्यः भोरुकः श्रेयोभ्यो किम  
 एमिदमुच्यते न किञ्चानेभ्योपिदृश्यते  
 त्येवमिदम् किञ्चित्थिरुपपदार्थः श्रु  
 पपदार्थः श्रुत पपदार्थोयमारंभः पचे  
 पक भिदेः भित्ति किदेकिञ्च श्रुतयो  
 सोपपदस्तस्यग्रहणं किमर्थम् नतेनैव  
 मिहम् नसिथानिइहकेचित् आकेरि  
 तिसूत्रपदेति केचित्प्राक्किरितितये  
 केरितिपदेतिः किवर्णादिनाभवति  
 उतकीलादिष्वर्थेप्रक्रियणात् नैतद

श्री  
 महा  
 भा

स्तिप्रयोजनम् यद्यवामवविशेषविहितः  
 सतकीलादिष्वर्थेप्रक्रियति श्रुतचनसिथ  
 नि श्रुतचकीदिष्वर्थेप्रक्रियतिथीयतेसवि  
 शेषविहितः सामान्यविहितेक्रियेवाये।  
 तवासूत्रेणाकिवपिभविष्यतिनसिथति  
 इदानीमेवत्यक्तंनकीलादिष्वर्थेप्रवाम  
 नृपेणात्तादयो नभवेतीतिक्वियेवापित्  
 जादिः वविप्रख्यायतस्वकत्पुनश्चात्ता।  
 दीर्घतत्त्ववक्तव्यम् किञ्च वविवाक् प्रकि  
 शवप्र श्रुतस्त्वश्रुतस्त्वः कदम् कद।  
 एः जल श्रिष्टीः अपरग्राह वविप्रक्षेपार  
 सस्यसारोवेतिवक्तव्यं तनहिवक्तव्येनवा  
 क्तव्यं दीर्घवचनसामर्थ्यात्प्रसारोवेति  
 ष्यति नसिथानिइदमिहमेवार्थम् दीर्घ  
 तेक्रियतांसेप्रसारणमिति किमत्रवक्तव्यं  
 परन्तात्प्रसारो अतरेणदीर्घतत्त्वतरेण  
 त्वा प्रत्ययोत्पत्तिमन्त्रियोगेनदीर्घतत्  
 त्वमुच्यते उक्तप्रत्ययेप्रसारो नश  
 तरेणतादीर्घतत्त्वतरेप्रसारोत्पत्ति  
 परस्मैकृतेकार्यकृतत्वात्तदीर्घतत्त्वा  
 स्यात् तस्मात्सदृशतेदीर्घवचनसाम  
 र्थ्यात्प्रसारोवेतिवक्तव्यं कतिग

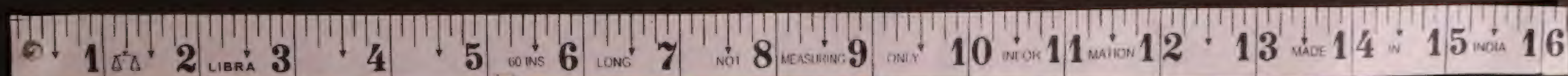




मितहोतीतोहेच प्रतिगमितहोतीनाहेच  
 यतिगमितहोतीनाहेतिवक्तव्यं यति।  
 दियत् गमितगत नहोतिजहः दगा  
 तेरुसस्य हेचेतिवक्तव्यम् दहत जहः न  
 होनेः हयतेवी दहत दगातेः दीर्यतेवी  
 नः नरतेः जीर्यतेवीथीः धायतेः दयाते  
 वी विप्रसंभो सप्रकरणपितहादिभ्यः  
 पसाव्याने उपकरणपितहादिभ्यः उपस  
 ख्यानेकर्तव्यं किंप्रयोजनम् धातुविधिः  
 नकप्रतिषेधार्थं मितडुः मितह मितइवः  
 अचिह्नयातभुवामितवशदेशोमाभूत्  
 मितहा मितहेन होतारितिप्रतिषेधामा  
 भूत् तगिदिमितडुः हसस्यमितिहति  
 जगभवतीति तदाभूदिति मतिबुद्धिर्णी  
 लितोरहितः सातप्रकृष्टाजहृत्पि रु।  
 एश्वरुषितश्चाभावभिख्यारुतइत्यपि रु।  
 एतदोतयाकांतस्तणामामेयतायतोक्त  
 हाभविष्यतीत्याहस्मताः एवंवत्स्मताः  
 नम्रियंतेप्रसृताः ॥ ॥ इति  
 श्रीभगवत्पुनर्जलिमुनिविरचितेव्याकर  
 णमहाभाष्यतृतीयस्याध्यायस्यद्वितीयः  
 पादीतृतीयनाहिकम् ॥ ॥

श्री  
 महा  
 भा

ओंपादस्यद्वितीयः ओंभुणादयोवहुलम्  
 बहुलवचनकिमर्थं वाललकंप्रकृतस्त  
 नदष्टे तन्वीभ्यः प्रकृतिभ्यः तन्वाभ्यः प्र।  
 कृतिभ्यः आगादयोदृश्येतेनसर्वीदृश्येते  
 प्रायसमुच्चयनादपितेषाप्रयोगावल्परि  
 तेसमुच्चिताः नसर्वसमुच्चिताः कार्यस  
 विशेषवियेष्यतुक्तमकार्याणिवल्।  
 पिशेषाणिहृतानिसर्वाणिलक्षणानप  
 रिसमामानिकिंप्रनः कारणातन्वीभ्यः प्र।  
 कृतिभ्यः आगादयोदृश्येतेनसर्वेभ्योदृश्येते  
 किंचकारणाप्रयोगासमुच्चितः नसर्वस  
 मुच्चितः किंचकारणाकार्याणिसंशक्त  
 एष्यः नामचथातजमाहनिहृते नामव  
 लपिधातजम पवह्नैरुक्ताः वाकरणे।  
 शकदस्यचनोक्तम् वेयाकरणावाचशा।  
 कदायनयाह धातजनामेति प्रथयस्या  
 निशेप्रदायेनसमुच्चितः कथंनत्रभवि  
 तव्यं यन्ननिशेषपदार्थसमुच्चयप्रत्ययतः  
 प्रकृतिदृष्टाप्रयजहितयः प्रत्ययेचदृष्टा।  
 प्रकृतिसूक्ष्मस्यासत्ताश्रुयातरूपाणिप्रत्य  
 याश्रुतनः परे कार्यणाविद्याहज्वंथमेत  
 कासमुगादिषु भविष्यातीगनयतनउप









ल सद्धियायासुपपदेक्रियायायामन्य  
 उभविष्यति एवलिसकग्रहाणोदितम  
 अकर्मकार्योयमारंभः ग्रामकोवजनीति  
 प्रत्याख्यातेनम् नवायान्माशदशनासच  
 लक्षति एवंतहिंत्तुजादिप्रवर्तमानकालोपा  
 दानेचोदितम् अवर्तमानकालार्थोयमा  
 रंभः तदपिप्रत्याख्यातम् नवाकालमात्रेद  
 शनादनेषामिति इदंतहिंप्रयोजनं अको  
 नोभविष्यदाथमार्णयोपित्यवस्थाः प्रति  
 षेयउक्तः सयस्याप्यात् इहमाभूत् अंगय  
 जता लपतेस्ययाजकाः यष्वेयाजघाती  
 निनेषभविष्यकालः कस्तहिभूतकालः  
 कथंतहिभविष्यकालतागम्यत यातसे  
 वेयप्रययाउतियस्तहिनेयातसेवेयः अमे  
 स्यायाजकाः इमेस्यलावकाश्चि येषाणि  
 भूतकालः कथंतहिभविष्यकालतागम्य  
 ते सेवेयात् सचतावेतरयाजितोभवति न  
 स्यातावेवेवाग्रलूताभवेति उच्यतेचउदे  
 तहिंप्रयोजनम् अयंक्रियायासुपपदेक्रि  
 यायायातमुणविधीयते सविशेषविहि  
 तः सामान्यविहितएवलेवायेतपतदपिना  
 स्तिप्रयोजनम् भावेतमाणविधीयतेकर्त

श्री  
 महा  
 भा

रिगवलतत्रकः प्रमेगोयद्रोवेतमुणकर्त  
 रिगलेवायेन लदतहिवायेत वासत्रये  
 एतज्जादयोभवंतीतिएवलभविष्यति अ  
 नउत्तरंयदति एवलः क्रियायापपरम्भा  
 मिथानेतज्जादयोभवंतीतिएवलभविष्य  
 ति अतउत्तरंयदति प्रतिषेधार्थं किंजाणा  
 म एतज्जापयत्याचार्यः क्रियायासुपपदे  
 क्रियायायावासत्रयेणेतज्जादयानभवंती  
 तिएवलपित्तुजादिः भावच किंमर्थमिदम्  
 चतेनप्रविशेषेणभावेप्रत्याविहितस्ते  
 क्रियायासुपपदेक्रियायायामन्यउभवि  
 ष्यति भाववचनानाययाविहितानोप्रति  
 पदविधायः भाववचनानाययाविहितानो  
 प्रतिपदविधायोयमारंभः उदानीमेवाफ  
 तेक्रियायासुपपदेक्रियायायावासत्रयेण  
 तज्जादयानभवंतीति भाववचनाप्यपित्तु  
 जादयः अस्तिप्रयोजनमनत किंतहीति  
 यथाविहितारतितवक्तव्यं किंप्रयोजनं  
 याभः प्रकृतिभ्यायेनविशेषेणभावेप्रत्या  
 याविहितस्तम्भः प्रकृतिभ्याः तेनैवविशे  
 षेणक्रियायासुपपदेक्रियायायाययास्यः  
 अतिकरोमाभूदति तत्रहिंवक्तव्येनवक्त





यं इह भावे प्रत्यया भवेतीति इत्यनासिद्धम्  
 सोऽयमेव सिद्धे सति यद्वचनग्रहणं करोति त  
 स्मैतत्प्रयोजनम् वाचका यथा सूरिनि या  
 दिवयोऽथः प्रकृतिभ्योऽनविशेषणामावे प्र  
 तया विहितास्ताभ्यः प्रकृतिभ्यः तेन विषे  
 षणा क्रियाया मुपपदे क्रियायां भवेति त  
 नोमीवाचकाः कृताः स्युः अशुद्धिप्रकृतिमा  
 त्राहास्युः प्रत्ययमात्रे वा स्यात्तामीवाचकाः  
 कृताः स्युः श्रुताः किमर्थमिदमुच्यते क  
 र्माण्यनविहितः सक्रियाया मुपपदे क्रियायां  
 यामन्यत्र भविष्यति श्रुताः पुनर्वचनमपवा  
 दविषये निहृयं श्रुताः पुनर्वचनं कियते  
 अपवादविषयेऽनिहृयं निर्यया स्यात् गोदा  
 यो व्रजति कवलदयो व्रजतीति किमुच्यते  
 पवादविषये निहृयं निर्यया स्यादिति न पुनरु  
 त्सर्गविषये मतिपदविषयं स्यात् इदानीं  
 मेव कृते क्रियाया मुपपदे क्रियायां वास  
 त्वेणात्तजादयो न भवेतीति श्रुताः च पितृजा  
 दिः उभयमतेन कियते अपवादविषये च  
 निहृयं रुत्सर्गविषये च प्रतिपदविषयान्न  
 कथम् पुनरेकेन यत्ने नोभये लभ्यम् लभ्य  
 मिताह कथम् कर्मग्रहणं सामर्थ्यात् क

श्री  
 महा  
 भा

कथं पुनरन्तरेण कर्मग्रहणं कर्मण्यणा  
 लभ्यः वचनग्रहणमपि प्रकृतमनवर्तते  
 अस्ति प्रयोजनमेतत् किं नहीति अथवा  
 योऽतिवक्तव्यम् कदाचिद्विकर्माणि  
 स्यात्कदाचिद्विक्रियाया मुपपदे क्रियायां  
 यामुपपदेऽपि क्रियाया मिति तन्न हिवक्तव्यं  
 नवक्तव्यं चेन्न सन्नियोगः करिष्यते श्रुताः  
 कर्मणि च किंचात्त क्रियायां चोपपदे क्रि  
 यायां यामिति एवमपि प्रत्येकमुपपदं  
 ज्ञानश्रमोति चेन्नैव सन्नियोगः करिष्यते प्र  
 त्येके च वाक्यपरिमाणमिदं चेति प्रत्येक  
 मुपपदं सत्ता भविष्यति लट् शेषे शेष  
 वचनं किमर्थम् लट् विशेषवचने क्रिया  
 या प्रतिपदविषयं लट् विशेषवचने  
 कियते क्रियायां प्रतिपदविषयं प्रति  
 पदविषयं स्यात्त अविशेषणविषय  
 ने लट् भावः प्रतिषिद्धत्वात् अविशेषण  
 दि विषयाने सति लट् भावः स्यात् करि  
 ष्यामीति व्रजति हरिष्यामीति व्रजति किं  
 कारणम् प्रतिषिद्धत्वात् इदानीमेव  
 कृत्वा क्रियाया मुपपदे क्रियायां वास  
 त्वेणात्तजादयो न भवेतीति लट् चापि





तृजादिः शक्तिप्रयोजनमेतत् किंनही  
 तिसार्थयस्तशेषशरणक्रियायापय  
 दाहविभक्तते किंकारणम् अकिष्ण  
 पपदत्तान् शेषस्तुचने शेषशुक्लः यद  
 नक्रियायाः क्रियायाः पवनहि ल  
 दिशेषवचनक्रियायाप्रतिपदविधि ल  
 दिशेषवचनक्रियनेक्रियायाप्रतिपदविधि  
 यथाप्यात् लृट्शेषव करिष्यति हरिष्य  
 ति क्वचक्रियायामुपपदेक्रियायायामि  
 ति मतहिचकारः कर्तव्यः नकर्तव्यः इह  
 लृट्भवतीतिइयतासिद्धम् सोयमेवसिद्ध  
 सतियकेषुशरणकरोतिनयेतयायाज  
 नम् योगगयथापजायते सतियोगागे  
 योगविभागः करिष्यतेलृट्भवति क्रिया  
 यामुपपदेक्रियायायामिति ततःशेष  
 शेषवलृट्भवतीलृट्ः सहा सहिधितित्य  
 मप्रथमासमानाधिकरण सहिधिरप्र  
 थमासमानाधिकरणानित्यमितिवक्त  
 यं पक्षान्तेयश्च पक्षमाणयश्च कृत  
 हीदानीविभाषा प्रथमासमानाधिकर  
 णोपक्षम् पक्षतीति अनय योगविभा  
 गः कर्तव्यः अनयतेनेलृट्ः सत्संज्ञाभवतः

श्री  
 महा  
 भा

सोपीवायाम्मानेन सः सोमेनयद्य  
 मानेन ततोल्ह लृट्भवत्यनयतेन सः  
 कर्ता केनविहितमलृट्ः सत्संज्ञाउच्ये  
 ते पक्षदेवज्ञापयतितवत्यनयतेनेलृट्  
 ति यदयमनयतेनेलृट्ः सत्संज्ञाप्रा  
 म्ति पवनचक्रा-पदोषोभवति यद  
 कंभविष्यतीत्यनयतेनउपसंख्यान  
 मिति परिदेवनेभविष्यते परिदेवने  
 सुस्तनीभविष्यत्याश्रयेतिवक्तव्यम्  
 इयंकदागतायेवपादोतिदधाति अ  
 येनकदायेतायवमनभिषुक्तंइति का  
 लप्रकषात्मानभविष्यति गतेवेया  
 गता नेयगमिष्यतिअथतेनायमथेतो  
 नायमथेयते नतिरेतेनोपमानमति  
 पवनर्चनदातनपदानयतेनइति पदरु  
 ज स्पृष्टपतायेइतिवक्तव्यम् इहमाभू  
 त कवलमप्यपीइतिस्पृष्टेकाधिमा  
 त्मवलमितिवक्तव्यम् अतीसारेकाधि  
 विसारोमत्याः वले सालसादःखदिरसा  
 रः भावे भावेसर्वलिंगनिर्देशः भावेस  
 र्वलिंगनिर्देशः कर्तव्यः भूतभवतभाव  
 इतिकिंप्रयोजने सवेलिगभावइत्यप्रत्य

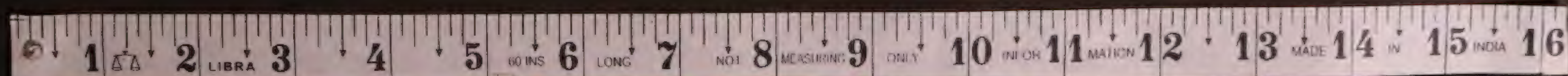
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16



यायथास्यरिति किंपुनःकारणानसि।  
 यति पुलिगेनायेतिर्देशः क्यते एक  
 वचनोतेनचतेनपुलिगेनवभागेएकव  
 चनेचतेप्रत्ययास्यः स्त्रीनपुंसकयोः  
 द्विवचनवद्वचनयोश्चतस्यः नात्रनिर्दे  
 शस्तत्रम् कथंपुनस्तेनैववचनामनिर्दे  
 शः क्यतेतद्वानेरेणान् तत्कारिभा  
 वास्तद्वेषीच नातरीयकतादउदे  
 गेननिर्देशः क्यते एकवचनेनच अ  
 वणंप्रकयाविहिभक्त्याकेनचिल्लिगे  
 ननिर्देशः कर्तव्यः तद्यथाकश्चिदत्रा  
 यीणालिकलापंसमुषसपत्न्यामाहरि  
 ति नातरीयतात् सयावदादेयतावदा  
 दायतसपत्न्यामनुजिते यथाकश्चि  
 त्मासायामन्त्यामकलात्सकंदेकाना  
 हरतिनातरीयकतात् सयावदादेय  
 तावदादायशक्यकलकंदकायत्सजति  
 एवमिहापिनातरीयकतात्पुलिगेननि  
 र्देशः क्यतेएकवचनोतेच नपुत्रनिर्दे  
 शस्तत्रम् अदणंप्रकयाविहिभक्त्याके  
 नचिल्लिगेननिर्देशः कर्तव्यः अथवाह  
 स्वस्तयः क्रियासामान्यवाचिनः एवाद

श्री  
 महा  
 भा

यथात्रपचमेर्भवतेवतिनतद्वतेः पच  
 तिभवति किचपचतेर्भवतिभवतिमा  
 मानम् किंचभवतेः पचतिर्भवतिवि  
 शेषस्तत्रा उपाधायस्यणिमातल  
 सभागिनेयगताह उपाधायभवानभि  
 वादयतामिति सगतामातलमभिवाद  
 यते यथामातलसभागिनेयउपाधाय  
 यस्तथागताह साबलेभवानभिवा  
 दयतामिति सगताउपाधायमभिवाद  
 यते एवमिहापि पचतेर्भवतोयतनिर्दे  
 शते अकर्तरि कारकग्रहणेकिमर्थे  
 कारकग्रहणेकिमन्वादेस्यसाधेविज्ञान  
 त् अनदेशेतिनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः सा  
 धेभवेतीतिपदमिहायेस्यः साधेमाभू  
 वनकारकेयथास्यित्येवमर्थमिदमच  
 ते नैतदस्तिप्रयोजनम् विहितः प्रत्या  
 यासाधे भावेनजितितनातिप्रसक्तमि  
 निहृतानियमाविज्ञापित अकर्तेरिसा  
 ज्ञायामेवेति अस्तिचेदानीकश्चित्संज्ञा  
 भूतकोभागेयदेष्टाविधिः स्यात् अस्ती  
 ताह अवाहोविभाहइति केसथका  
 त्रियमाभवतिवियेयनास्तीतिक्ताश

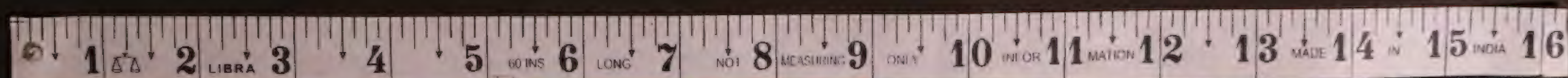




ह्यस्मिन्विधेयं किम् अकर्तृविचसेत्ता ।  
 याचजिथेयः तत्राष्टौविधिरस्तिनिय  
 म्मास्ति अष्टौविधिर्भविष्यतिननि  
 यमः तदेवतद्विप्रयोजनम् स्थाप्यमा  
 मृतवति ननुचोक्तविहितः स्थाप्यप्रय  
 यः भावेचजितिप्रभः सभावावाहः प्र  
 कृत्यपीत अनीनेदानीमाभ्यन्तरेभावे  
 स्यात् कः प्रनेतयोभावेयविशेषः उ  
 क्तेभावेभाष्येतेतदपिनास्तिप्रयोजनम्  
 नजिवयुक्तमयमष्टप्रणयिकरणोत्तया  
 ल्यः नज्युक्तमिवयुक्तं चारुस्मिन्सुता  
 हशेकार्यं विज्ञायते तथाह्ययोग्यते  
 तयथा अवास्तवमानयेत्युक्तेवास्तव  
 सृष्टोषुरुषमानयति नामोलोहमानी  
 यकृतीभवतिपवमिहाणकर्तरीति क  
 र्त्तृप्रतिषेधादस्यास्मिन्नकर्तृकर्तृमृष्टे  
 कार्यविज्ञायते किंचात्यदकर्तृकर्तृस  
 र्वकारकम् अतर्ग्यगर्हिकारकग्रह  
 णमकर्तव्यम् परिमाणायामायासर्वभ  
 कारकायस्याप्यात् इहमाभूत् एकाति  
 लाकृतिः हेसुतिरिति चजनकमेणाम  
 जविषयेप्रवचनेहिस्त्रीप्रणयानामपद

श्री  
 महा  
 भा

विज्ञानमिति वक्ष्यति तत्रवक्तव्यं भवति  
 पतदपिनास्तिप्रयोजनम् अत्रापिकर्त  
 रीत्येवामुवर्तिष्यते संज्ञाग्रहणानर्थ  
 केचसर्वत्रचनोदर्शनात् संज्ञाग्रहण  
 चानर्थकं किं कारणम् सर्वत्रचनोदर्श  
 नात् असंज्ञायामपि हि च जट्टपते  
 कोभवतादयोदत्तः कोभवतालाभोल  
 यश्चित्तिरिति संज्ञाग्रहणं कियते अतिप्र  
 संज्ञाभवति कृतः कृतः इत्यत्रकारः कृत  
 र्तिप्रामोति अतिप्रसंगश्चित्तिवेदमिधा  
 नलक्षणात्यतिप्रसिद्धम् अतिप्रसंग  
 र्तिवेत्त तत्र किं कारणम् अभिधानल  
 क्षणात्ययस्यासिद्धम् अभिधानल  
 क्षणाः कृतद्वितसमासाः अनेभिधाना  
 नभविष्यति परिमा सर्वग्रहणं किम्  
 एष सर्वप्रमाणायाम्भोज्यस्याप्यात्  
 अत्रयोरपि विषये एकस्तद्वलतिश्या  
 यः द्वेष्ट्यनिष्ठावो सर्वग्रहणमनर्थ  
 केपरिमाणायामिति सिद्धत्वात् स  
 र्वग्रहणमनर्थकं किं कारणं परिमाण  
 आयामिति सिद्धत्वात् परिमाणायाम  
 यामित्येववचमिदः अत्रयोरपि विषये

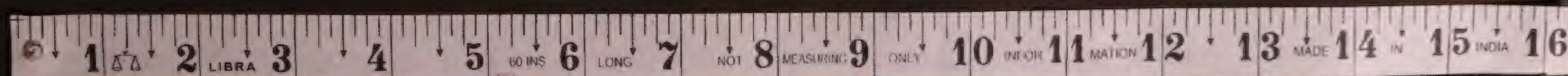




नाथः सर्वग्रहोन् अस्त्यन्तेतस्यव  
 चनेप्रयोजनमकिं एकः पाकः द्योपा।  
 काविति एवैणाप्येतत्सिद्धम् नसिध्य  
 तिसंज्ञायामिति एवैयोगः नवैषासेत्ता  
 प्रत्याख्यायते संज्ञाग्रहोन् अष्टाधिक्रिय।  
 तेपवमपिनदोषः उतयावितिसंज्ञाया  
 मेवयथाज्ञातीयकउत्तरास्तथाज्ञातीय  
 केनापवादनापिभवितव्यम् उत्तरार्थेन  
 हिउत्तरसर्वेभ्योयथास्यात् ननुचाया  
 मिउत्तरपववेदोराकन्यः सर्वप्रमा  
 यनेप्रयथास्यात् उपेत्ताधीयतेतस्मा  
 द्वाप्यायः प्रयोयतेतस्मिन्त्रयायः प्र  
 व्याप्यायोचावसेदाराधारावायाश्च  
 तेनक्षिणतनेनकर्तव्यंभवति एत  
 दपिनास्तिप्रयोजने क्रियतेनासपव  
 उत्तरार्थमेवतर्हिकर्तव्यं कर्मव्यतिह  
 रेणचक्षियामितिसर्वेभ्योयथास्यात्  
 एतदपिनास्तिप्रयोजने वक्ष्यतेतत्त  
 कर्मव्यतिहारेस्वीररहोन्व्यतिपाका  
 र्थे एतत्तुग्रहोन्वायकवायनार्थे  
 यावचोरीवावचस्यथ तत्रवातीहा  
 दिप्रदोषः सिद्धतत्प्रकृतेस्वीग्रहोन्

श्री  
 महा  
 भा

चेतिउत्तरार्थमेव तर्हिप्रभिविधोभाव  
 इत्याप्तसर्वेभ्योयथास्यात् एतदपिनास्ति  
 प्रयोजने वक्ष्यतेतत्त अशिविधोभाव  
 ह्योन्प्रमकोत्तरादिनिवृत्त्यर्थे एतत्तु  
 ह्योन्वायकवायनार्थे तत्तुत्तरार्थेतिइदं  
 तर्हिप्रयोजने प्रकृत्याप्रयोयोपदस्त  
 म्वायनेयथास्यात् अथाप्रयोयोपद  
 स्तस्यावायनेमाभूदिति एकातिलोकि  
 तिः हेसुतीरति चननक्रमणमचिष्ये  
 अत्रचनेहिस्वीप्रत्ययानामपवादविज्ञा  
 नमितिचोदयिष्यतितत्रवक्तव्यंभवति  
 अत्रनक्रमणमज्ञचिष्ये चजनक्रम  
 णमतचिष्ययतिवक्तव्यं अत्रचनेहि  
 स्वीप्रत्ययानामपवादविज्ञाने अत्र  
 चमानेहोतस्मिन्स्वीप्रत्ययानामप  
 वादोपेविज्ञायेते एकातिलोकि  
 तिः हेसुतीरति दारजायैकर्तव्यमित्युक्त  
 दारजायैकर्तव्यमित्युक्तवक्तव्यं  
 व्याः दारयेतीतिदयाः जायन्तीतिज्ञाः  
 करणेषु करणवावक्तव्योपेतिज्ञेन  
 दयाः नोपेतिज्ञेनजायः २२ २३ २४  
 नपादनेसिद्धासुपराख्यात नदेना



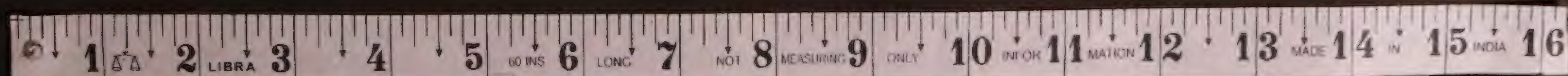


चदीरी ३३ अथवापादानेसिपासप  
 सेव्यानेकर्तव्ये तदेताववादीसक्तव्यः ३  
 पेत्तापीयनेनसाः उपाध्यायी उपाध्याया  
 अवापुर्वानिहतेषु अइतेनसाडापुर्वानि  
 निहतेषुचुनवक्तव्यः शारोपायः शारोवर्णाः  
 गोरिवाक्तनीशारः प्रयेणशिशिरेक्षुशः  
 समिपुष्टौ समिपुष्टावित्पनर्थकंचनेप  
 रिमाणावापमिमिसिद्धत्वात् समिपुष्टा  
 विसेनमनर्थ किंकारणं परिमाणावाप  
 मिनेचसिद्धे अपरिमाणायांयमारंभः मत्  
 स्पसंगदै मोष्टिकसंगहरति उग्राभनि।  
 ग्रभोचकंदसिसुगुमननिपातयोः ३३  
 भोनितिग्रभरतिमोशहोचकंदसिवक्तव्यौ  
 सुगुमननिपातयोर्भययोः उद्भाभेचनि  
 ग्रभेचवसदेवाग्रवीहयन कर्मवति स्त्री  
 हाकिमर्थ कर्मवतिहमेस्त्रीगहाणावा  
 तिपाकार्य कर्मवतिहमेस्त्रीगहाणाक  
 यतिवतिपाकार्य इहमाभूत वतिपा  
 कोवनेते पुष्टकिमर्थयक्यहाणा ए।  
 यक्यहाणाकियनेवाथकवाथनार्थ येन  
 सवाथकास्तदाथनार्थ किंप्रयोजनेवा  
 वचोरीयावचनार्थ यावचोरीवनेवाव

श्री  
 मद्य  
 भा

चचीवर्तते तत्रवाचनीत्यादिप्रदोषः त  
 त्रवाचीचादिप्रदोषोभवति वाचीचावर्त  
 ने सिद्धेत्प्रकृतेस्त्रीगहाणाजगहाणा  
 गिजगहाणाचसिद्धमेतत्कथं प्रकृतपवा।  
 सोरदहाणीययोगः कर्तव्यः सियोक्ति  
 तत्रकर्मवतिहमेणावतनोतिचः शुभिवि  
 भावप्रहाणाकिमर्थ शुभिविधौभावप्रहाणा  
 क्रियनेनप्रसक्तेकादिनिहयर्थ नप्रसक  
 लिंगेभावेकारयोमाभूवन्निति त्रकथमि  
 मर्थयक्यहाणाकियनेवाथकवाथना  
 र्थ येनसवाथकास्तदाथनार्थ नतत्  
 दः ल्यदोवायनेनेषतेसेकृदिनमित्ये।  
 वभवति परच शुजियोमयणोपसेवा  
 ने शुजियोभयणोपसेव्यानेकर्तव्ये भ  
 ये त्रालमिदमवाते यणेतिभयादीना  
 मितिक्तव्ये इहापियथापान भयेवर्ष  
 किंप्रयोजने नप्रसक्तेकादिनिहयर्थ न  
 प्रसकलिंगेभावेकारयोमाभूवन्नितिक  
 त्यादिभ्यः प्रतिषेधः कल्पः यथेः मेव ३।  
 ति जवसवोचकंदसि जवसवोचकंदसिव  
 क्तव्यौ उर्वारस्तमेजवः यथेमेपंचादनः  
 सर्वः गृहहृत्किमर्थेनिष्टवाशिनातेरेधि

२८

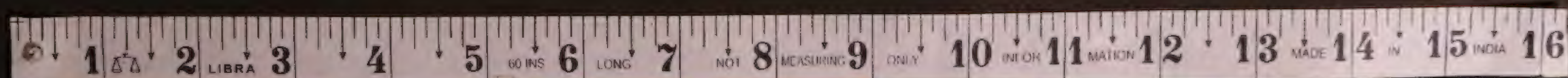




धीयते नमुचैवसिद्धे ननुस्तिविशेषोति  
 पूर्वाश्विनोतेरपवादोवा नदेवद्वेषसपव  
 स्रः नसिध्यति हस्तादानेचेदजप्रान्त  
 द्वाधनार्थे अतउत्तरपठति अविधेयानि।  
 श्रुतहणामनर्थके स्तेयस्य चजिथोप्रति  
 षेयात् अविधेयानिश्चप्रहणामनर्थके किं  
 कार स्तेयस्य चजिथोप्रतिषेयात् स्तेय  
 स्य चजिथोप्रतिषेधउच्यते निष्पूर्वाश्वि  
 नोतिः स्तेयवर्तते अस्तेयार्थे तद्दीदेवक  
 ये निष्पूर्वाश्विनोतेरस्तेयव्याप्यात् अ  
 स्तेयार्थमिति चेन्नानिष्टत्वात् अस्तेयार्थ  
 मिति चेत्तत्र किंकारणं अनिष्टत्वात् न  
 हि निष्पूर्वाश्विनोतेरस्तेयविष्यते किंत  
 हि चजेवेष्यते एवंतद्विसिद्धे सति यन्निष्  
 पूर्वाश्विनोतेरपेक्षास्ति न ज्ञापयन्त्याचार्यः  
 यत्तदेतः वाच्यवक्ता जवित्रकाणामिति त  
 न्निष्पूर्वाश्विनोते तेभवतीति किमेतस्य  
 ज्ञापने प्रयोजने निश्चयः एष स्रः सिद्धे।  
 भवति वशिराणोश्चोपसंख्यानं वशिरा  
 णोश्चोपसंख्यानं कर्तव्यं सवशमेतद्वच  
 ने जयोभवतराणोराचर्येकविधाने स्या  
 स्त्रापाद्यपि हनिष्यंथे स्याप्रतिष्टेतेस्ति

श्री  
 महा  
 भा

धात्यातीति प्रस्यः प्रस्यो हि सवतः ऐगे प्र  
 स्त्रागितस्ति त्रिप्रस्रापा प्रपिवेति तस्या  
 प्रया वापि वा विधेयते नाविधे हन्ति वि  
 चेति तस्मिन्नातोसि विज्ञः अणि प्राप्नुयति  
 तेनाप्रथमं स्तेवेकच कस्मादयेकोविधेय  
 ते हेतेरस्याह नदेति प्रहणं कर्तव्यं न कर्त  
 व्यं प्रकृतमनवर्तते कथयते हनश्चव  
 यश्चित्तदेवने केन निपातनेन वा वक्तित्रे  
 नशकं नवर्तयिते नैतानि निपातनानि  
 हेतेरेते आदेशाः यदि हेतेरेते आदेशाः च  
 नः स्वरो नसिध्यति च नः सेततर्हि निपात  
 नानि ननु चोक्ततद्द्वेने केन निपातनेन  
 वा वक्तित्रे नशकमनवर्तयितमिति से  
 वथमनवर्तिष्यते अथवा पुनः सेनादे  
 शः ननु चोक्तं स्वरो नसिध्यतीति नैष दोषः  
 प्रकारा आदेशाः अथ कयेपीकपा संवा।  
 हन्यते कथं तत्र भवितव्यं केचिन्नावदा।  
 ऊः स्तेवचेति भवितव्यं अपर आऊः स्ते  
 भदेति रिति भवितव्यं ऊष्टिज्जुति स्या  
 ति हेति कोर्तयश्चेति निपातनमिति अ  
 पर आऊः स्ते भहनतीति भवितव्यं इति  
 वचनेतत् अजज्यासीत्सनाः सियाः





त्वलनौविप्रतिषेधेनेति यज्या यजा।  
 दिभ्योनस्पडिः तैसं प्रसारणप्रतिषेधः  
 यजादिभ्योनस्पडिः तैसं प्रसारणप्रतिषेधः  
 षयोवक्तव्यः प्रश्नश्चि पठेत्तर्हिः करि  
 ष्यते अदिः तिगणप्रतिषेधः यद्यदिः नग  
 णप्रतिषेधोवक्तव्यः विप्रश्नश्चि मूत्रं च।  
 भियते यथात्मासमेपास्तननुचोक्तं यजा  
 दिभ्योनस्पडिः तैसं प्रसारणप्रतिषेधश्चि  
 षेतिनैषदोषः निपातनादेतस्मिद्धमकि  
 निपातनम् प्रश्नेचासन्नकालरिति स्वि।  
 योक्तिनावादेभ्यश्चि योक्तिविरुद्धावा  
 दिभ्यश्चेतिवक्तव्यम् आतिः यदिः दीप्तिः  
 निष्ठायावासिदोकारोभवनास्मिद्धम् अ।  
 षवानिष्ठायांसेदः प्रकारोभवतीतिवा  
 क्तव्यम् यदिनिष्ठायांसेदोकारोभवती।  
 तिच्युते संसाधेसेतिनसिधति स्वस्तिः  
 स्वस्तिः रितिप्रामोति किंप्रनविदेपरिग  
 णम् तत्पवावादयः आहोसिद्धराहरण।  
 मात्रं किंचानः यदिगणानेभेदोभवति अ  
 षोदाहरणमात्रं नास्तिभेदः स्वस्तिः यो।  
 स्तिरित्येवभवितव्यं स्थागाप स्थादि।  
 भ्यः सर्वापवादप्रसंगः स्थादिभ्यः सर्वा।

श्री.  
 महा.  
 भा

पवादः कित्प्रामोति सयथैवादेवाय।  
 तेपदेगवलिनावपिवायेत कोनास्थ  
 यिकामस्थाः कोस्थायिम् सिद्धेतदिः  
 यानेस्थादिप्रतिषेधात् सिद्धेतपव।  
 स्थादानोप्रतिषेधोवक्तव्यः प्रतिषिद्धे।  
 तस्मिन्नक्तिनेवभवति सिधतिमूत्रं।  
 तर्हिभियते यथात्मासमेपास्त ननु।  
 चोक्तं स्थादिभ्यः सर्वापवादप्रसंगश्चि  
 नैषदोषः पुरस्तादपवादः अनेतगति  
 योनाधेनश्चेदमयेसिधतिर्नदः वा  
 धिष्यते पवलिजोनवाधिष्यते अयती  
 विस्तम्भः काराकित्वक्तव्यः अयतेन।  
 येतिप्रकृतिः श्रुतेनयेतिइतिः श्रुते  
 नयेतिइतिः स्मृत्येनयास्तति श्रुत्य  
 हाभ्योनिर्वक्तव्यः श्रुतिः ज्ञानिः हातिः  
 वृजय काविधिरधिकरणवेतिवक्तव्यः।  
 समजेतितस्यासमजा कृतः शव कृतः  
 शवेतिवावचनं किञ्चयम् कृतः शवेति  
 वावचनं कर्तव्यम् किञ्चयिष्यस्यात्।  
 कृतिः इका किंनिपात्यते श्येः शयगा।  
 भावः अतस्त्वामिदमुच्यते इत्यपरिच।  
 यामृगयाज्यादादानोनिपातनं कर्तव्यं।

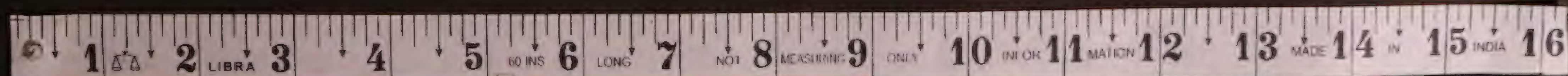




ये जागर्त्तुं कारोवाजागर्त्तुं जागर्त्तुं  
 विदित्वा भिदाविदाभातिवक्तव्यं  
 भित्तिरन्ना किदादृष्टोकराशतिव।  
 कवो क्षितिरन्ना आसशसामिति  
 वक्तव्यं अतिरन्ना यातासेपातशतिव  
 कवो धितिरन्ना गुहानिर्गोषधोरिति  
 वक्तव्यं रदिरन्ना एपमश्च किमर्थ  
 प्रकारः स्वार्थः चित्तोत्तउदात्ताभव  
 तीत्येतादामन्वेयस्याप्यात् नेतरक्षि  
 प्रयोजने उदात्तशतिवर्तनेपवमपि  
 कृतपवतदन्वरेतत्तभविष्यति न  
 पुनरादिरिति उदात्तश्ववर्तमान  
 सामर्थ्यो यस्याः प्रामाः स्वरक्ष्यभ  
 वतियस्यावाशमः अतस्त सामान्य  
 दृष्टाविद्यानार्थस्तदि कसामान्य  
 दृष्टाविद्यानार्थनार्थः प्रवोरनाका  
 विति एतदपिनास्तिप्रयोजने वद  
 येतत् सिद्धेत्प्रवोरनवासिकवच  
 नारिति प्रवप्रकरणेचदिवेदिविदि  
 भाषपसेव्याने प्रवप्रकरणेचदिवे  
 दिविदिभाषपसेव्यानेकतेव्यं चद  
 ना वेदना श्वेनिक्काश्याश्वेनिति

श्री  
 महा  
 भा

कृष्येतिवक्तव्यं अतिष्ठाते अनेष  
 एषा पेरवी पेरवेतिवक्तव्यं अन्वोपी  
 षणोचर रोमाव्या यात्वर्थनिर्देशोएव  
 ल यात्वर्थनिर्देशोएवलवक्तव्यः का  
 नामासिकाग्रन्थेधुमानेष काना।  
 मशाधिकाग्रन्थेषधोयानेष इकमि  
 पोयात्तनिर्देशो इकमिपावेविमेतोप  
 लयौयात्तनिर्देशोवक्तव्यो पचेदृष्टिप  
 चेतेदृष्टि वर्णाकारः वर्णाकारप्रत्य।  
 योक्तव्यः शुक्राः इकारः रादिफः रादि  
 फोवक्तव्यः रेफः सन्वयोक्तः मन्वयो  
 क्तोवक्तव्यः मन्वयोपः शाजादिभ्यः  
 शाजादिभ्योवक्तव्यः आनिः आनिः इत्  
 यादिभ्यः इत्वादिभ्योवक्तव्यः वापिः वा  
 पिः वादिः इत्कृषादिभ्यः इत्कृषादि  
 भ्योवक्तव्यः कृषिः किरिः गिरिः ससादा  
 दिभ्यः किरिः ससादादिभ्यः किरवक्त  
 व्यः समत् विषत् प्रतिपत् परिषत्  
 मर्षत् सेमत् उपसत् कृत्य कृत्य  
 त्योवक्तव्यमिति वक्तव्यं पादाभादि  
 यनेपादहारकः गलेचोपतेगलेचोप  
 कः चोप्रीनाभासमापोन सः सोमे





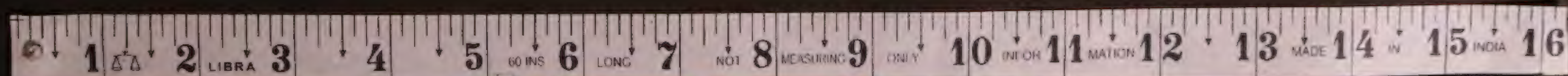




रिति तदाचार्या सार्वभौमवेषकर्तृक  
 मंगलार्थोचोपमं सार्थमिति अनेभ्यो  
 भाषायां शास्त्रिपुष्टिपिष्टिभिर्भोपुच  
 भाषायां शास्त्रिपुष्टिपिष्टिभिर्भोपुच  
 व्याः उः शासनः उः धनः उः देशः उः  
 मर्षणः मृष्येतिवक्तुं उः मर्षणः ॥  
 इति श्रीमद्भगवत्पतेजलिमुनिविरचि  
 ते व्याकरणमहाभाष्ये तृतीयाध्याय  
 सप्तमीपादे प्रथममाह्निके ॥ ॥  
 मार्तमान वक्तुवर्तमानसामीप्यवर्त  
 माने वीजीयत्युच्यमाने वर्तमाने प्रत्य  
 याविहितस्ते वर्तमानसामीप्ययात  
 माशास्त्रः वक्तुणोपनः क्रियमानेन यो  
 घोभवति यदि च याभ्यः प्रकृतिभ्यो येन  
 विशेषणो वर्तमाने प्रत्ययाविहितस्ते  
 भ्यः प्रकृतिभ्यस्तेनैव विशेषणो वर्त  
 मानसामीप्यो भवेति ततोमी वर्तमान  
 वक्तुताः स्य शुशदिप्रकृतिमात्रात्वा  
 साप्रत्ययमात्रे चाप्यानामी वर्तमानव  
 क्तुताः स्यः इह वर्तमानसामीप्यवर्त  
 मानवदेत्युक्तालदेवोदाह्रियते यदि उ  
 नवीलद्वितीये बोधते अत उन्नयेव

श्री  
 महा  
 भा

ति वर्तमानसामीप्यवर्तमानवर्तमानव  
 शायं वर्तमानसामीप्यवर्तमानव  
 द्वचने क्रियते शायं शायं शायं  
 मारंभः पक्षोस्मिपवे पक्षोस्मिपवमा  
 नः नैतदस्ति प्रयोजने लद्विशेषात्  
 शानचौतत्रवालद्वितीयेन तदेव सिद्ध  
 योतद्विलगदेशो पक्षोस्मिपवमानः प  
 क्षोस्मिपवमानः इति योच्चापिलगदे  
 शोतावपि प्रयोजयता वर्तमानविहि  
 तस्य लः शास्त्रानचावचोते प्रविशे  
 षविहितश्चापयोगः शायं मिति  
 त्वत्तुच्यते वदवश्च शायं दयः पक्षो  
 स्मिले करिषुः पक्षोस्मिपवमानः आ  
 शमा आशमानामभविषात्कालात्  
 शमायो भजवद्वनदेशे लद्विलगोः प्र  
 तिषेयः त्रशमायो भजवद्वनदेशे ल  
 द्विलगोः प्रतिषेयो वक्तुताः नकापवा  
 दस्य निमित्ताभावादनयतने हितयो  
 र्विधानयतने हितयो र्विधाने नाश  
 यवादस्य निमित्तमस्ति अतनयतने हि  
 तयो र्विधाने अतनयतने हितो र्विधीये  
 ते लद्विलगो नचात्रानयतनः कालो

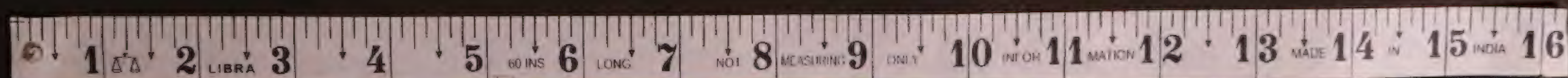




विवक्षितः कस्तुर्भिभूतकालसामा  
 न्ये अशेषासेभावनयोरविशेषात् न  
 द्विधानस्याप्राप्तिः आशेषासेभावन।  
 योरविशेषात् न द्विधानस्याप्राप्तिः आ  
 शेषासेभावनविधीयते न संभावनेपि प्राप्ति  
 वेति येच संभावने विधीयते न प्राप्ति  
 यामपि प्राप्तिवेति आशेषासेभावनमि  
 त्तविशिष्टावेतावर्थी किंमप्युच्यते  
 मिरितिनसाधीयः प्राप्तिर्भवति इत्य  
 वस्यानप्रकल्पेन तस्यैव सर्वत्राप्येतेन वा  
 संभावनावयवत्वादाशेषायाः नैष दो  
 षः किंकारणं संभावनावयवत्वाय शेष  
 सायाः संभावनावयवत्वात्किंकारणं।  
 सा आशेषा माना मा प्रधारितोर्थः शुभि  
 नातपव अर्थो संदेहो वा लभ्यतां सं  
 भावनस्य अथवा र्था संदेहव पुनरस्य  
 किंकारणं अलभ्यतां संभावनस्य  
 संभावने अलभ्यतां गम्यते शेषसाया  
 पुनरालभ्यं आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञा  
 यति संभावति पिनालमर्थं गम्यते  
 नियत्ये संभावने न मित्राह तस्मात्  
 पृच्यते न वा संभावनावयवत्वादाशेषा

श्री  
 महा  
 भा

साया इति द्विप्र तिप्रवचने लज्जशो  
 सावचनिति द्विप्रतिषेधेन तिप्रवच  
 ने लज्जशो संसावचने लज्जवति विप्र  
 तिषेधेन तिप्रवचने लज्जवती न स्या  
 वशाशः उपाध्यायश्चेदागतः तिप्र  
 मधीष्यामहे आशेषावचने लिङ्गव।  
 नो न स्यावकाशः उपाध्यायश्चेदागता  
 आशेषे प्रकोपी यो यश्चेद्भयं शनोति  
 उपाध्यायश्चेदागतः आशेषे तिप्रमधी  
 यीय लिङ्गवति विप्रतिषेधेन अनिष्प  
 त्ते निष्पन्नशब्दः शिष्यो निष्पन्नत्वात्  
 अनिष्पत्ते निष्पन्नः शब्दः शिष्यः शसि  
 तव्यः किंकारणं अनिष्पन्नत्वात् देव  
 श्रेष्ठो निष्पन्नाः शालयः तत्र भवेति  
 तव्यं निष्पत्त्येतां शालयश्चि सिद्धिं  
 तत्र भविष्यति तिषेधात् सिद्धिमेतत्कथं  
 मभविष्यति तिषेधात् यत्को भवि  
 ष्यदाविनः शब्दस्य प्रयोगेन स्याति  
 कश्चिदाह देवश्चेद्दृष्टः संपत्त्येतां  
 लयश्चि स उच्यते मेव बोचः संपत्त्योः  
 शालयः तत्र भवितव्यं निष्पत्त्येतां।  
 लयश्चि सिद्धिं तत्र भविष्यति तिषेधात् य





लोकोभविष्यहाचितः पादः सप्रयोगेन  
 सृजति कश्चिदाह देवस्येहः संपत्त्य  
 तेषालियश्चित्सिद्ध्यातेमैवेवाचः संपत्तः  
 शालयः श्रेयवेवृहि हेतुभूतकालसंप्रे  
 क्षितवाहाहेतुभूतकालसंप्रेक्षितवा  
 हापुनः सिद्धमेतत् हेतुभूतकालेवर्ष  
 म् वर्षकालाचक्रियायदिनहिनिष्पत्तौ  
 र्थाः किंनिष्पन्नकार्याणिनक्रियेते का  
 निभोजनानीति अनिदिदानीमेतच्छ  
 ते किंनिष्पन्नकार्याणिनक्रियेतेति य  
 स्तुनिष्पन्नोर्थांननिष्पन्नोर्थाः अवश्यात  
 लपि कोह्यतेषपिणालिषवहनानी  
 निप्रतीक्षाणि एवमिहापिनिष्पन्नोर्थाः  
 अवश्यातजनानीतिप्रतीक्षाणि अस्या  
 र्थानांभवेत्यर्थसर्वाविभक्तयः कर्तृवि  
 यिमानतात् अस्यार्थानांभवेत्यर्थसर्वा  
 विभक्तयः शासितया रूपोस्तिरूपो  
 भविष्यति रूपोभवितारूपोभूत रूप  
 आसीत् रूपोवभूवेति कथं पुनर्विज्ञाय  
 ते भवेत्याप्योर्थांश्चित्कर्तृविद्यमानता  
 त कर्ताश्चिद्यतेरूपं पुनर्ज्ञायते कर्ता  
 चिद्यतेतिरूपोनेनकदाचिदहः ना

श्री  
 महा  
 भा

वासकंविद्वेषपायेयपति सततवृक्ष  
 नित्यसन्नामपतिरूपोस्तीति सिद्ध  
 तयथासकालसमुदागान सिद्धमेतत्  
 कथं यथासमेताविभक्तयः सेषसेष  
 कालेप्रप्रपुनर्ज्ञायते कथं पुनर्ज्ञायतेय  
 थासमेताविभक्तयः सेषसेपकालेप्र  
 पुनर्ज्ञायतेप्रवातात् यनवाभाष्येनत्रिभि  
 हदिपयासश्च असिद्धप्रविपयासः नही  
 हकश्चिरूपोस्तीति प्रयोक्तव्यरूपोभू  
 दितिप्रपुनः किंपुनः काराणनवाभाष्येन  
 असिद्धप्रविपयासः इहिकश्चिदिदिय  
 यकमे किंचिदुहिकमे इदियकमेसमा  
 सादतम् बुद्धिकर्मयवसायः एवेहिक  
 श्रित्यादलेपुञ्जिगमिषुगहयोयमध्या  
 गंतवाः अपादलिषुञ्जतस्मिन्नयतिरूप  
 पोभविष्यति अनयतनेरूपोभवतेति  
 समासायेरूपोस्तीति समासायातिक  
 मरूपोभूत समासायातिकस्यापिना  
 क्यप्रासीदिति असमासायातिकस्या  
 पिनारूपोवभूवेति तयदीदृशकर्मतदे  
 ताविभक्तयः यदाहिवुहिकर्मतदावा  
 तमानाभविष्यति तनयतन किमर्थ

३५





मिमौहोप्रतिषेधावुच्यतेनशयतनवदि।  
 त्रिवोच्यते नानयतनवत्प्रतिषेधेनल।  
 दोप्रतिषेधः नानयतनवत्प्रतिषेधेनल  
 लहोःप्रतिषेधोऽष्टमः अनयतनवदने।  
 हिविधानम् अनयतनवदनेहिसतिवि  
 थिरयवित्तायेत तत्रकोदोषः तत्रलङ्घि।  
 थिप्रसेमः तत्रलङ्घिः थिः प्रसज्येत लटल  
 टोश्चायथाकालमप्रयोगः प्रसज्येत ल  
 टोपिविषयेलट्प्रणात अट्प्रनयंदोषा  
 नित्येधावुक्तात्प्लीमास्तदथाप्राममेवा  
 यतनेभविष्यति भविष्यतिमकियर्थ।  
 मिदमुच्यते नानयतनवदिगतमिदम्  
 भविष्यतिमयादावचनेउरस्मिन्नियकि  
 याप्रवेधार्थे अक्रियाप्रवेधार्थेयमार  
 भः किमुच्यतेक्रियाप्रवेधार्थेपियथा  
 प्रणात क्रियाप्रवेधार्थमितिचेद्वचनान।  
 र्थकम् क्रियाप्रवेधार्थमितिचेत वच  
 नमनर्थकः सिद्धेक्रियाप्रवेधेएवगोवा  
 इदंतहिप्रयोजने अनहोरात्राणामिति  
 वक्षामीति इहमाभूत्तयायंत्रिणशरा  
 आगामीतेषयोवरः पंचदशरात्रइति  
 अहोरात्रःप्रतिइहमाभूत्तयायंत्रिणशरा

श्री  
 महा  
 भा

अत्रागामीतस्ययोवरः पंचदशरात्रइति  
 अहोरात्रप्रतिषेधार्थमितिचेन्नातिष्ट।  
 त्वात् अहोरात्रप्रतिषेधार्थमितिचेत न  
 चक्रिकाराणामप्रतिज्ञात् अत्रापिनान।  
 यतनवदित्येवेष्टते इदंतहिप्रयोजनम्  
 भविष्यतीतिनिवक्षामीतिइहमाभूत्  
 योयमध्यागतः पाटलिप्रज्ञातस्ययदा  
 वरेसाकेतादित्तादितिनानिष्टत्वात् अ  
 त्रापिनानयतनवदित्येवेष्टते इदंतहि  
 प्रयोजनं मयादावचनशतिवक्षामीति  
 इहमाभूत् योयमध्यापरिमाणेमेतत्ताः  
 तस्ययद्वरेसाकेतादितिनानिष्टत्वात्  
 अत्रापिनानयतनवदित्येवेष्टते इदंतहि  
 प्रयोजनं अवस्मिन्निनिवक्षामीतिइ  
 हमाभूत् योयमध्याप्रपाटलिप्रज्ञाहेत  
 यस्तस्यायत्परसाकेतादितिनानिष्टत्वा  
 त् अत्रापिनानयतनवदित्येवेष्टतेत।  
 स्मात्सहच्यते भविष्यमयादावस्मिन्नि  
 त्क्रियाप्रवेधार्थे क्रियाप्रवेधार्थमि  
 तिचेद्वचनानर्थकमिति कालविभागे  
 अनहोरात्राणामितितद्विभागेप्रतिषेधः  
 अनहोरात्राणामितितद्विभागेप्रतिषेधो





वक्तव्यः योयं विंशद्वात्रागागीतम्  
 योवरोधमासति तेषु विभागे तेषु  
 विभाग इति वक्तव्यं योयं ताम्रगामी  
 तस्य योचरः पंचदशरात्र इति हे षो वि।  
 ज्ञानी यात अहोरात्राणामेवाहोरात्रे वि  
 भागे प्रतिषेधो भवतीति तदाचार्यः स  
 हृद्वाचाचष्टे अहोरात्राणामिति ते  
 षो विभागे तेषु विभाग इति पः स्मिन्  
 कस्मिन् रस्मिन् कालविभागे कृतपत  
 न् योगविभागकराणामर्थान् लि  
 क्षिमिने साधनानि पता विन्यपिवक्त।  
 वो इहापि यथा स्यात् अभोदाभवान्  
 मासेन यदि तस्मात्प्राप्तिष्यति इति  
 तत्तद्विवक्तव्यं न वक्तव्यं नोत्तरं साध  
 ने क्रियायाः प्रवृत्तिरस्तीति साधनानि प  
 तिष्यन्त क्रियानि पतिपरिभवति तत्र  
 क्रियानि पता विन्येव सिद्धं भूते च भूते  
 लक्ष्मता स्यादिष्ट भूते लक्ष्मता स्यादि  
 पुष्टव्यः उताप्येयत अणप्येयत वो  
 ताम्योः विभागागर्हा प्रभृतौ प्रागुतापि  
 भ्यो विभागागर्हा प्रभृतौ प्रागुतापि भ्या  
 मिनिवक्तव्यं वोताम्योरिति कृत्यमाने

श्री  
 महा  
 भा

संदेहः स्यात् प्राचोताभ्यो सहवेति न  
 दाचार्यः सहृद्वाचाचष्टे विभागागर्हा  
 प्रभृतौ प्रागुतापि भ्यामिति गद्वायामा  
 गद्वायोलक्षिधिरनर्थकः किं कारणं  
 क्रियासमामिवित्तितत्वात् क्रियाया  
 अत्रासमामिगम्यते पयचनामन्याप्यो  
 वर्तमानः कालो यत्र क्रियापरिसमाप्ता  
 भवति तत्र वर्तमाने लक्षिते मेव सिद्धं य  
 दि वर्तमाने लक्षिते मेव मन्त्रलक्ष्मति शान्  
 शान्मवो शान्तः इत्येतान् शान् शान्मवो य  
 पि यातयेते पयः प्रथियाजमाने पयः।  
 लि अत्र वक्तुं किं हतस्यानधिकारात्  
 तत्राकिं हतग्रहाणानर्थक्यं किं हत  
 स्यानधिकारात् अत्राकिं हत इति त  
 स्मात्त्रिहते अविशेषेणा किं हतं च भवि  
 ष्यति इति हि प्रयोजनं उपपदसंज्ञाव  
 दास्येति उपपदसंज्ञावचनं किं प्रयो।  
 जने उपपदमिति हि तिसमासा यथा स्या  
 न् अतिरिक्तिप्रतिषेधः प्राप्नोति यदि  
 न हि लक्ष्मः सन्ते ज्ञातरोपपदसंज्ञा भवि  
 ष्यति भविष्यदधिकारविहितस्य लक्ष्मः  
 सन्ते ज्ञातरोच्येते अविशेषविहितश्चायं



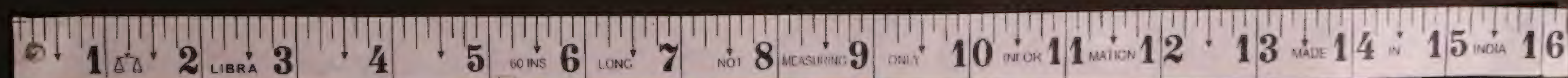


ज्ञातयरो ज्ञातयरो लिङ्गिधानेयरा  
 यथोरुपसेखाने ज्ञातयरो लिङ्गिधा  
 नेयरायथोरुपसेखाने कर्तव्ये यदा  
 भवद्विधः क्षत्रियेयाजयेत् यदिभव  
 द्विधः क्षत्रियेयाजयेत् शेषे च विरीक  
 रणयदिप्रतिषेधो नर्थकः किंकारणं  
 अन्वार्थत्वात् नक्षिपरात्रुपपदेविशे  
 करणगमने किं तर्हि संभावने गमने  
 हेतु हेतु हेतु हेतु मनो लिङ्ग हेतु हेतु  
 मनो लिङ्ग वक्तव्यं अनेन वेद्यायात्र  
 शक्यते पर्याभवेत् अनेन वेद्यायातिन  
 शक्यते पर्याभविष्यति भविष्यदधिक  
 रे भविष्यदधिकार इति वक्तव्यं इहमा  
 मृतं वर्षतोति पावति हेतोति पलाय  
 ने शरानौ शान्तं शान्तं वा वक्रकस्मान्नभव  
 तः देवशान्तो गलगाहः श्रित्योगे च सदि  
 धिः मिथुस्तेन विभाष्यते मवाहः संशि  
 तवतः इच्छायेष कामप्रवेदने चेत्का  
 मप्रवेदने चेत्कृत्यतश्चि वक्तव्यं इच्छक  
 देकरोति विधि विधियोग्योः कोवि  
 शेषः विधिनाम प्रेषस्तो अथोष्टेनामस  
 क्तारश्चर्विकावापारा अथामेवरा

श्री  
 महा  
 भा

३८

निमंत्रणायोः कोविशेषः सन्निहितेन  
 निमंत्रणे भवति अस्मिन्निहितेनामंत्रणे  
 नैषोस्तिविशेषः अस्मिन्निहितेनापिनि  
 मंत्रणे भवति सन्निहितेनचामंत्रणेप  
 वेतहि यन्नियोगतः कर्तव्येन निमंत्रणे  
 किंपुनस्तत् इत्येकव्यं वा ब्रह्मणो नसि  
 हेमज्जन्तामिह केसि हेमज्जन्तामिह  
 तः सामंत्रणे कामचरः कथं पुनरिदं वि  
 ज्ञायते निमंत्रणादीनामर्थे प्राहोस्तित्रि  
 मंत्रणादिषु गम्यमानेति कश्चात्र वि  
 शेषः निमंत्रणादीनामर्थे वेदा मंत्रयेनिम  
 र्थमर्थे जमिति प्रत्ययानुपपत्तिः प्रकृत  
 मिहितत्वात् निमंत्रणादीनामर्थे चेत्तथा  
 मंत्रयेनिमंत्रये भवेत्तमिति प्रत्ययानुपप  
 त्तिः किंकारणं प्रकृतिभाहितत्वात् प्र  
 कृताभिहितः सोऽर्थश्चि कृत्वा प्रत्ययानु  
 प्राप्नोति द्विवचनवचनाप्रसिद्धिरका  
 र्यत्वात् द्विवचनवद्वचनयोश्च प्रसि  
 द्धिः किंकारणं एकाव्यं वा एकायम  
 र्थानिमंत्रणेनामतस्यैकत्वात् एकव  
 चनमेव प्राप्नोति अस्तनर्हि निमंत्रणादि  
 षु गम्यमाने प्रह्लापि प्राप्नोति हेतुदत्तो





भवेत्तेतिमेत्रयतेरति सिद्धेतिद्वितीया  
 कोत्तस्यप्रकृतेप्रत्ययायेप्रत्ययविधाना  
 त् सिद्धमेतत्कथेद्वितीयाकोत्तस्यपातो  
 प्रकृतेप्रत्ययार्थोप्रत्ययोभवतीतिवक्तुं  
 केचप्रकृत्युत्थाभावकर्मकर्तारभ  
 वेत्सिद्धे प्राप्नोतिभवानामेत्रां अनुभ  
 वतुभवानामेत्रांमश्ति यत्रद्वितीय  
 आकाक्षतेइरेतमसिध्तिनिमेत्रय्या  
 मेत्रयैरति युत्रापिद्वितीयआकाक्षते  
 नः निमेत्रिरेवग्रामेत्रयैग्रामेत्रां निम  
 त्रयेतिमेत्रमिति कथेपुनिमेत्रिनामनि  
 मेत्रांमाकोत्त एष्टश्चभावेनभावयो  
 गः एष्टश्चभावेनभावयोगः यद्यथाश्वि  
 रिषिणापुज्यते स्त्रीनस्त्रीतेन यावनात्र  
 द्वितीयआकाक्षतेयुक्ततद्विनिमेत्रां  
 दीनामर्थेति ननुचोक्तनिमेत्रांदीना  
 मर्थेचेदामेत्रयैनिमेत्रयैभवतमितिप्र  
 त्यायवपपतिः प्रकृत्यभिहितत्वात् ३  
 त्तिनैवदोषः सपाकर्मादयोपयोः सौखा  
 चैवतथातिहो सपासौखाचैवार्थः क  
 र्मादयश्च प्रसिद्धोनियमस्तत्रप्रसिद्धस्त  
 त्रनियमः नियमः प्रकृतपुवा अथ

श्री  
 महा  
 भा

वाप्रकृतानर्थानपेक्षिनियमः केच  
 प्रकृताः एकस्यादयः एकस्मिन्नेव  
 कवचने नद्योः ननुइष्टः द्वयोरेव  
 द्विवचने नैकस्मिन्त्रुष्टः वद्वेषव  
 वद्ववचने नैकस्मिन्त्रुष्टोरितिः प्र  
 षाति किमर्थेप्रेषादिप्रेषप्रकृत्याति  
 थोयेते म अत्रविशेषणाविहितः क  
 त्याः तेप्रेषादिप्रभवेनामत्रव प्रेषादि  
 प्रकृत्यानाविधाननियमार्थे नियमा  
 र्थोयमारभः प्रेषादिष्वेवकृत्यायथाश्व  
 रिति प्रेषादिप्रकृत्यानावचनेनियमा  
 र्थमिचेत् तदनिष्टेप्राप्नोतिनहिप्रो  
 षादिष्वेवकृत्यात्ताइष्यते किंतुयवि  
 शेषणोष्यते नुमोपेतं न्यायोपेतं च  
 नचात् विषयेत्युच्यतेः प्रागिति वच  
 नात् विषयेत्युपेक्षादिप्रकृत्यानाव  
 चने अर्थेप्रेषादिष्वेवकृत्याद्विधीयते  
 सविशेषविहितः समानविहितान  
 कृत्यान्वायेत वासद्वेषणाकृत्यापि  
 भविष्यति नष्टः किंकारणं विद्याः  
 प्रागिति वचनात् प्राकृत्यावासत्  
 पः कालस्य प्रथमोत्पत्तिवक्तव्यम्





किंप्रयोजनमश्नुमाभूत कालोभे  
के तन्नदिवत्तयनवत्तयम् प्रेषा  
दिषितिवर्तनेतच्चावर्ण्येषादिषा  
हणामन्ववर्णम् प्रणमोतेयितिरु  
चमानेष्ट्यापिप्रसज्येत कालःपचा  
तिभूतानिकालःसंहरतेप्रजाः ॥  
इतिश्रीमद्भगवत्पतंजलिमुनिविरचि  
तेवाकरणमहाभाष्यतृतीयस्याया  
यस्यतृतीयपादेद्वितीयमाह्निकम् ॥

॥ समाप्तम् ॥

॥ ॥

॥

संख्यात्म

अध्याय १३ तत्त्वने १७  
श्लोक ११३

५२४









